

(Puddeus)
ZFF

IO. FRANCISCI BVDDEI
THEOL. D. ET P. P.

ISAGOGE
HISTORICO-THEOLOGICA
AD
THEOLOGIAM VNIVERSAM
SINGVLASQVE EIVS PARTES,
NOVIS SVPPLEMENTIS
AVCTIOR.

LIPSIAE,
EX OFFICINA B. THOMAE FRITSCHII
HAEREDVM. M. DCC XXX.

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO,
DOMINO
FRIDERICO
PRINCIPI HEREDI,
DVCI SAXONIAE,
IVLIACI, CLIVIAE, MONTIVM, ANGARIAE ET GVESTPHALIAE,
LANDGRAVIO THVRINGIAE,
MARCHIONI MISNIAE,
PRINCIPI COMITI HENNEBERGIAE,
COMITI MARCAE ET RAVENSBERGAE,
DYNASTAE RAVENSTEINII
ET TONNAE,

PRINCIPI AC DOMINO MEO LONGE
CLEMENTISSIMO.

SERENISSIME PRINCEPS,
DOMINE CLEMENTISSIME.

Virtutem in illustri loco positam magis exsplendescere, radiosque suos spargere longius, hinc & plurium admiratione quadam perculsos sibi conciliare animos, non modo sapientum scitum est, sed res ipsa etiam pariter ac experientia omnes condocet. Dubito autem, an luculentiori umquam hoc constiterit, quam TVO, SERENISSIME PRINCEPS, *exemplo. Natalium, quibus aliorum homi-*

num

num numero TE *exemit prouida Numinis, cuncta sapienter dispensantis, cura, fastigium summum, praeclara indole, rectoque vitae cursu, ita ornasti, vt, vnde plus* TIBI *decoris atque ornamenti accedat, incertum merito, ambiguumque videatur. Felicem equidem* TE *arbitrari licet, eiusmodi formandae adolescentiae* TVAE *quod praefecti fuerint viri, qui, vt pietate non minus, quam litteris artibusque, ad magna quaeuis atque excelsa natos decentibus, tenera aetas* TVA *imbueretur, nihil fecerunt reliqui. Ego vero, hos ipsos, quibus istud munus demandatum fuit, feliciores adhuc dicendos, existimo, tam praeclarum quia iis obtigit excolendum perpoliendumue ingenium, quod votis illorum non solum respondit, sed quam longissime illa superauit. Doctrinae itaque sacrae, quae viam mortalibus ad salutem aeternam monstrat, cuiusue puritate nostra nobilitatur ecclesia, notitiam haud vulgarem, sed insignem prorsus & exquisitam, in* TE *admirantur omnes. Quidquid vero etiam reconditi habent historicorum monumenta, quidquid salutare doctrinae moralis, aut iuris eius, quod natura omnes docet, quoue gentes integrae, populiue orbis vniuersi reguntur, magistri propinare solent, cognitum* TIBI *exacte, atque exploratum esse, fatentur, quibus egregias istas animi* TVI *dotes propius introspicere, atque venerari, datum est. Hisce itaque aliisque eiusdem generis instructus praesidiis cum peregrinas adires gentes, discernere non tantum facile poteras, quid amplecti, quidue contra fugere atque euitare deberes; sed documentum quoque reliquisti longe pulcherrimum, plura exteros in* TE *inuenisse, quae & laudarent & imitarentur, quam* TV *in illis, ex quibus commodum atque fructum caperes. Atque vehementer eos omnes errare, nunc demum intelligebant, qui, Italiam aut Galliam tantum dare exempla vitae cultioris, non autem a Germanis accipere posse, sibi persuaserunt. Neque etiam quidquid vrbes istae,*

 aut

aut prouinciae, quas perlustrasti, splendidi atque magnifici habent, ita animum TVVM *perstringere poterat, vt patriae amorem deponeres, quo* TIBI *nihil sanctius esse, abunde constat. Domum itaque cum redisses, maximo omnes perfundebantur gaudio, eiusmodi sibi redditum fuisse principem, videntes, qui maiorum se superaturum gloriam argumentis haud quaquam dubiis demonstrauerat, quemue suorum iure adpellabant delicias. Immo, vt omnia paucis complectar, ad summi principis nihil* TIBI, DOMINE CLEMENTISSIME, *deesse laudem vt omnes cognoscebant; ita non rectius indicare poterant, quam cum dicerent, Serenissimi patris* TVI *in* TE *conspici imaginem. Cum ergo & ego, inter eos, qui de* TE *ita sentiunt, haud vltimum me esse, lubens profitear; non aegre feres,* SERENISSIME PRINCEPS, *quod, dum opportunitatem quaero, meum erga* TE *animum declarandi, hocce qualecunque opus* NOMINI TVO SERENISSIMO *sacrum esse voluerim. Quod si benigne, vti confido, acceperis, facies, quod summa* TVA *humanitas, quae reliquis virtutibus* TVIS *ornamentum singulare addit, me sperare iubet. Ego vero Deum immortalem, vt iis omnibus, quae* TE *felicem & beatum reddere possunt, quibusue iam abundas, perpetuitatem addat, supplex veneror, nec venerari vmquam desinam.*

SERENISSIMO NOMINI TVO,
DOMINE CLEMENTISSIME,

subiectissimus deuotissimusque
IO. FRANCISCVS BVDDEVS.

LECTORI BENEVOLO S.

Isagogen hancce *historico-theologicam, ad theologiam vniuersam, singulasque eius partes*, dum luci expono publicae, nihil me facere, arbitror, quod non aut muneris mei, quo fungor, ratio, aut praesens ecclesiae nostrae exigat status. Illius enim vt recte explerem partes, hoc mihi numquam non agendum putaui, vt iuuenibus, qui institutione mea vtuntur, viam ad veram, solidamque eruditionem monstrarem. Haec enim si cum mentis puritate, & vitae honestae, sanctaeque studio, quod non minori animi contentione omnibus commendare soleo, coniungatur; tum demum ista veri theologi inde efflorescet effigies, a quo praeclara quaeuis atque egregia ecclesia sibi merito pollicetur.

Quantumuis autem nullam hucusque praetermiserim theologiae partem, quam non in recitationibus meis academicis explicauerim, & pro viribus illustrauerim; nondum tamen me satis auditorum meorum consuluisse commodis, credidi, nisi & generatim illis rationem ostenderem, quae ineunda iis sit, qui felici ad finem, quem omnes sibi constituere debent, peruenire cupiunt cursu. Eiusque me non poenituit consilii; cum intelligerem, immo ipsa me certiorem redderet experientia, multa esse salutaria valde, & cognitu non vtilia modo, sed & necessaria, quae non nisi hoc pacto moneri atque inculcari possunt. Vberrimos quoque inde ad quam plurimos redundasse fructus, perspectum atque exploratum habeo.

Hinc & haud difficulter me induci passus sum, vt copiosiori adparatu ornata & locupletata typis committerem, quae in illorum, qui ab ore meo pendent, gratiam, litteris consignaueram. Quae enim huc faciebant, iam dudum haud exiguo temporis spatio, nec omnino nullo labore congesta, ad manus erant. Spes praeterea haud, vt puto, vana me tenet, fore, vt hoc modo illi quoque, quibus facultas ex recitationibus meis proficiendi, concessa non est, aliquid inde, quod iis prodesse queat, capiant. Quamquam & illi, qui me talia tradentem audiuerunt, multa hic lecturi sint, quae vt tum proponerem, temporis, quo recitationes academicae circumscribuntur, ratio, aliaeue caussae, non permiserunt.

Non equidem nescio, haud paucas magnorum in ecclesia nostra virorum praestantissimorumque theologorum, ne quid de illis dicam, qui a nobis opinionibus dissentiunt, exstare commentationes, quibus de via, rationeque, ad rerum diuinarum exactam perueniendi cognitionem, seu de methodo, vt loqui solent, studii theologici, praecipitur. Quibus vt sua laus integra manet, quam & ambabus, quod aiunt, iis tribuo manibus; ita eos

eos me neutiquam impedire potuisse, quo minus & ipse eiusmodi quid susciperem, non diffitebitur, qui cuncta paullo adcuratius secum ponderauerit. Ecquis enim est, qui ignoret, litterarum studia non vno eodemque consistere loco, sed quotidie mutari. Certe qui, eamdem illorum hodie esse faciem, sibi persuaserit, quae ante viginti, aut omnino triginta annos, fuit, se ignarum eorum omnium, quae in orbe erudito geruntur, demonstrabit. Quod vt in omni eruditionis genere ita se habet; sic nec eam, qua theologum imbutum esse decet, mutationis istius expertem esse, manifestum est. Immo nulla theologiae pars est, quae non nouis in dies, si non illustretur, certe obruatur libris; &, si non clarior, aut magis perspicua, certe hominum, cuncta in maius meliusque prouehere cupientium, diligentia, nescio an semper, aut tempestiua satis, aut felici, diffusior reddatur. Quo difficilior itaque, hinc ad eruditionem theologicam oritur aditus, quoque maior & rerum & librorum se offert iis copia, qui ad eam sibi comparandam animum adiungunt; eo minus duce quodam carere possunt, qui recto eos incedere tramite, & noxia aut inutilia fugere, consectari contra profutura, & necessaria, doceat. Nimirum non librorum modo atque scriptorum, quibus viri docti memoriam suam transmittere ad posteros volunt, copia in immensum excrescit numerum; sed nouarum quoque opinionum, sententiarum, errorum, controuersiarum, vberior exsurgit quotidie seges, & totum theologiae peruadit campum, vt vbique, quod explorandum diligenter, & non sine circumspectione admittendum sit, inueniamus.

Ipsum porro hocce de methodo studii theologici argumentum doctissimorum, qui in eo ingenii vires periclitati sunt, virorum commentationibus, quantumuis numquam satis laudandis, nondum ita prorsus exhaustum est, quin excogitari adhuc quaedam, ad viam istam faciliorem reddendam, atque inuentis addi possint. Etenim, vt alia taceam, tractationem de origine, incrementis, fatis, corruptione, emendatione singularum theologiae partium, ab ipsis earum natalibus, ad nostram vsque aetatem, aut plane praetermitti, aut leuiter admodum in eiusmodi libellis attingi, neminem fugit. Hanc vero non modo vtilem, sed necessariam prorsus esse, existimo, vt quis in isto campo, recto itinere, & inoffenso progredi queat pede. Luce enim clarissima haecce pars historiae litterariae omnia perfundit, caliginemque & tenebras, quae sine ea vbique regnant, dispellit atque profligat. Idque adeo positum in aprico est, vt si illud demonstrare rationibus vellem, in re non dubia argumentis mihi vtendum esset non necessariis. Atque fatentur hoc etiam viri eruditissimi, qui in artium ac

scien-

ſcientiarum hiſtoria concinnanda ſtudium ſuum diligentiamque collocarunt; vtpote qui probe intellexerunt, quantum lucis hinc rebus ipſis, & adcuratiori earum cognitioni adfundatur. Quare & vitio mihi verti non poſſe, arbitror, quod in iſta ſingularum theologiae partium hiſtoria paullo fuſior, copioſiorque fuerim. Id enim res ipſa mihi poſtulare viſa eſt; ſiquidem hucusque nemo, quantum mihi conſtat, exſtitit, qui totius theologiae, ſingularumque eius partium, ea, qua id a me factum, ratione, fata exhibuerit.

Fuerunt equidem viri longe praeſtantiſſimi, qui aut vnius alteriusque partis hiſtoriam dederunt, aut varia congeſſerunt, quae huic inſtituto meo inſeruiunt; quorum etiam in hoc genere merita tantum abeſt, vt diſſimulauerim, vt ampliſſimis potius condecorauerim laudibus. Vt autem cuncta in vnum coire iuberem corpus, & in ordinem concinnum diſponerem, quaeue, vt plena narrationis iſtius facies adpareret, deerant, ſupplerem; id enimuero mihi relictum putaui. Diuerſus etiam hicce meus labor eſt ab illorum inſtituto, qui librorum, theologiae ſtudio inſeruientium, notitiam ſuppeditant; quod noſtra aetate viros quosdam, ingenio & eruditione florentiſſimos, magna cum laude feciſſe, nemini, niſi qui hoſpitem ex hiſce litteris retulit animum, ignotum eſſe poteſt. Tametſi enim ea hiſtoriae litterariae pars, quae ipſarum artium atque ſcientiarum fata pandit, arctiſſimo vinculo cum illa, quae eruditorum hominum monumenta recenſet, & quae de iis obſeruatu digna ſunt, enarrat, coniuncta ſit; non tamen plane eadem eſt, ſed altera ab altera differt, & vtraque quod proprium ſibi ac peculiare ſit, habet. Plurimum, fateor, poſterior iſta hiſtoriae litterariae pars confert, vt prior recte procedat, ſaepiſſimeque adeo illorum a me facta eſt mentio, quorum indefeſſo ſtudio ac labore eo vsque hodie deducta eſt, vt prope a faſtigio abeſſe videatur, ſi modo faſtigium animo concipere liceat, vbi nouis ſemper locus eſt acceſſionibus; illius interim minor forte eſſet vtilitas, niſi in huius, quae ipſarum artium ac ſcientiarum fata deſcribit, tractatione conſpiceretur. Inſignia vtique atque egregia ſunt, quae ex hac ad rerum ipſarum cognitionem redundant, commoda; vt adeo mirum ſit, pauciores fere exſtitiſſe, qui in ea excolenda, quam qui in librorum tradenda notitia, elaborarunt. Idque etiam eo acriori animum meum incitauit ſtimulo, vt hancce per omnes theologiae partes plene & iuſta ſerie, quantum inſtituti mei aut poſtulauit, aut permiſit ratio, exhiberi adniterer. Ita vero in iſta verſatus ſum commentatione, vt non tantum eundo per omnia ſaecula ad noſtra vsque tempora, quae in hocce doctrinae genere, ſingulisque eius capitibus, contigerunt mutationes, enarrarem, praecipuosque ſimul auctores, eorumque

ſcripta commemorarem; ſed & quae aut laudanda, aut vituperanda ſint, indicarem, inde vt, quae imitanda, quaeue rurſus euitanda ſint, quilibet condiſcere poſſit. Qua quidem ratione & hiſtorici, vt decet, partes tueor, & ſimul, aliud velut agendo, viam omnibus, qui ſapere cupiunt, calcandam monſtro; & praecipitia, in quae plurimi mortalium ruunt, & a quibus ſummo ſtudio nos remouere debemus, oſtendo.

Neque vt meo ſolum, quo fungor, ſatisfacerem muneri, iſagogen hancce, ea, qua nunc ſe conſpiciendam praebet, facie, in lucem emiſi; ſed &, quod praeſens eccleſiae noſtrae ſtatus eiusmodi quid requirere videretur. Conflictandum nobis eſt cum non vno hoſtium genere, quorum potentia non minus, quam calliditas formidinem nobis incutere poteſt, nec vna nos premit calamitas. Horum non aliud ſupereſt remedium malorum, quam vt vbique coetibus noſtris doctores praeficiantur, quibus nec ad vitae probitatem, integritatemque morum, nec ad prudentiam, nec ad ſolidam atque exquiſitam quidquam deſit eruditionem. Ita enim comparatos eſſe decet, qui non modo paſcere gregem, ſed & inteſtina eccleſiae noſtrae ſanare vulnera, & hoſtium quorumlibet ſtrenue obuiam ire inſultibus valent. Quam exiguus vero illorum ſit numerus, qui eiusmodi inſtructi ſunt dotibus, aut de quibus, tales eos fore, ſperare licet, ipſa, proh! dolor, experientia docet. Ecquid enim diſſimulare morbos noſtros iuuat? Remedia potius, quibus depelli queant, quaerenda. Idque in ſcholis maxime atque academiis, in quibus iuuenum, qui diſpenſandis eccleſiae ac reipublicae fatis deſtinantur, formandi animi ſunt, fieri oportet. Harum autem rationem paullo adcuratius mihi perpendenti, ingens equidem eorum ſe offert multitudo, qui theologiae cultores videri volunt, & ad ſacra in eccleſia noſtra adſpirant munera. Sed cum ingenium, indolem, mores, ſubſidia ad parandam eruditionem, veram quidem ſolidamque, & quae hocce nomen tueri queat, neceſſaria, perluſtro, & quid quisque aut patriae, aut eccleſiae polliceatur, pondero; maximo me perfundi dolore, lubens fateor. Immo obſtupeſco, paucitatem illorum conſiderans, qui ſpei & votis eorum, qui eccleſiae noſtrae conſultum cupiunt commodis, reſpondeant. In cauſſas inquirere non lubet; quamuis eae haud obſcurae ſint, & facili negotio inueniantur. Haud vltimam inter eas eſſe, iam olim profeſſus ſum, & denuo profiteor, quod iuuenibus illis, qui prae reliquis ingenio pollent, & ad litterarum ſtudia apti ſunt, plerumque ſit res anguſta domi, ſuoque comprobent exemplo, paupertatem virtutis eſſe comitem. His itaque, cum multa alia, tum illud maxime obſtat, quod breui admodum tempore in academiis commorari queant; quod quidem maxime neceſſariis addiſcendis, aut fundamentis rite ponendis, vix ſufficit. Ad maiora aut ſublimiora tantum abeſt, vt adſpirare iis liceat, vt vix imaginem quamdam eorum omnium, quibus

totus

totus eruditionis theologicae abſoluitur ambitus, animo concipere poſſint. Ex academiis deinde cum domum reuerſi ſunt, aut ad alia diſceſſerunt loca; haerent circa ea, quae vtcumque didicerunt, neſcientes, quid agendum, quidue omittendum ſit, vt longius procedant, & ſuos progreſſus nouis augeant incrementis: atque ita praeſtantisſima ingenia deprimuntur, ac langueſcunt, & eccleſia fructibus, quos ex iis percipere potuiſſet, priuatur.

Hiſce itaque, vt & aliis, quibus magiſtrorum, quorum ſequantur ductum, deeſt copia, vt aliqua ratione ſubuenirem; iſagogen hancce ita inſtruere, in animum induxi meum, vt non tantum, quam late theologicae eruditionis pateat campus, demonſtrarem, ſed de ſingulis etiam eius partibus paullo copioſius, quam vulgo fieri ſolet, agerem, cumprimis autem earum hiſtoriam a prima origine per omnia ſecula ad noſtra vsque tempora traderem. Hac enim qui imbutus eſt, haud difficulter ad ſublimiora, excelſioraque, in quolibet ſcientiarum genere progredietur, praeſertim ſi librorum ſimul huc facientium ſuppeditetur notitia, quod & eodem a me factum eſt conſilio. Ita vero etiam me illis profuiſſe, exiſtimo, quibus equidem occaſio, doctores academicos, quamdiu volunt, audiendi, non deeſt; longe tamen promtius proficiunt, ſi iam antea hiſtoriam & fata eius, in qua erudiri cupiunt, ſcientiae cognitam atque exploratam habeant. Certe & breuior, & facilior, ita ad veram ſolidamque eruditionem via redditur; quod qui facere adnituntur, non minori laude digni ſunt, quam qui orbem eruditum nouis locupletant inuentis. Praeſertim vero in earum rerum, quas theologum ſcire decet, hoc nobis agendum eſt cognitione. Infinita enim cum hodie illarum & varietas ſit & multitudo; praeclare omnino, & de theologia ipſa, & de eccleſia mereri cenſendi ſunt, qui euitare ambages, & recto itinere ad arcem ac caput cauſſae contendere docent. Hoc enim niſi fiat, facile contingere poteſt, quod & haud raro contingit, vt, dum, qui huic ſtudiorum generi nomina ſua dederunt, per immenſum iſtum rerum plurimarum, quae iis ſe offerunt, oceanum diffunduntur, immemores eius ſint, quod praecipuum eſſe debebat, ſeu qua ratione per ſcripturae ſacrae tractationem, & vitae ſanctae puraeque ſtudium, ad veram ac diuinam ſapientiam animum erudire debeant. Eam enim, quae huc tendit, curam operamque tantum abeſt, vt litterarum tractatione impediri velim, vt potius omnis hicce labor meus vel maxime eo comparatus ſit, vt, dum breuiorem planioremque viam ad eruditionem monſtro, hanc ita aliquis conſequi poſſit, vt tantum nihiloſecius temporis, quantum ad ſanctiorem animi culturam requiritur, illi relinquatur.

Atque haec quam ſit neceſſaria, ex tribus prioribus libri primi huius operis capitibus intelligere licet, in quibus haud pauca, quae hoc euincant, occurrunt. Cumprimis & eruditionis ac ſapientiae nexum arctiſſimum demonſtraui, atque diligenter inculcaui, illamque, vt quis theolo-

gus doctorque ecclesiae audiat, non sufficere, euici, nisi & haec accedat; quamquam &, qui sine sapientia eruditi esse cupiunt, plerumque vana quadam & inani se decipiant eruditionis specie. Deinde, capite eiusdem libri quarto, de *propaedeumatibus theologicis* verba feci, sine quibus, quae hodie est ecclesiae & rei litterariae conditio, eruditio theologica sibi non constat. Nec tamen ea mens mea fuit, ac si omnia ista, quae *propaedeumatum* nomine complexus sum, aeque sint necessaria, aut, ac si nemo theologi nomen tueri queat, qui non istorum omnium cognitione aliis antecellat. Quin potius, quid ingenii vires, quid temporis ratio, quid finis & scopus, quem sibi quis constitutum habet, postulent aut permittant, vt dispiciamus, par est. Proderit interim, nec iniucundum erit, omnium istarum artium ac scientiarum historiam cum obseruationibus quibusdam de illarum vsu, summatim expositam, hic legisse.

Ad singulas porro dum descendo theologiae partes, *theticam* seu *dogmaticam*, quo nomine & *catecheticam* comprehendo, primo, vt par erat, posui loco. Cum enim fundamenta, seu elementa theologiae exhibeat; non sine ratione ab illa studii theologici tractatio inchoari solet. Ne autem, quae eius origo, progressus, & fata per singula fere a Christo nato saecula ad nostram vsque aetatem fuerint, ignoretur; abunde me effecisse arbitror. Nec naeuos & incommoda, a doctoribus scholasticis inuecta, & interdum repudiata, mox iterum recepta, ceteraque, quae, vt caute & circumspecte hic incedamus, nos admonere poterant, praetermisi. Eadem ratione, sequenti capite de theologia, quam vocant, *symbolica* exposui. Ex symbolis enim atque confessionibus publicis cum genuina & nostrae & dissentientium ecclesiarum depromenda sit sententia; quin earum notitia maxime necessaria sit, nemo, puto, temere dubitauerit. Cumque etiam nec veteris ecclesiae nos ignorare deceat symbola, vt de eius eo rectius statui queat doctrina, de qua & hodie subinde disputatur; non ingratum quibusdam fuerit, quod veterum pariter ac recentiorum symbolorum historiam, eamque variis obseruationibus illustratam, iusta serie hic exhibuerim.

De theologia *patristica*, eiusque fatis, si seorsim agerem, non abs re fore credidi; quod & capite tertio a me factum est. Vt enim ad verae doctrinae in ecclesia christiana conseruationem & propagationem demonstrandam, monumentorum, quae veteris ecclesiae doctores, quos patres vocamus, reliquerunt, vsus est prorsus egregius; ita eorumdem ad scripturae sacrae auctoritatem labefactandam, aut errores quosdam falsa traditionis specie defendendos, non minor hinc inde abusus conspicitur. Non tantum itaque historiam & fata istius theologiae partis ordine descripsi; sed & monita haud pauca, de patrum lectione recte instituenda, deque iusto, quod illis statuendum sit, pretio, ne plus aut minus, quam decet, iis tribuatur,

tur, adiicere, mei duxi esse muneris. Id vero etiam nostri temporis vel maxime requirere ratio videbatur, vbi viri quidam docti, & ingenio praestantes, dum alterum extremum, quod illorum est, qui patrum vltra, quam par est, euehunt auctoritatem, euitare cupiunt, in alterum prolabuntur, & in patrum naeuis & erroribus exaggerandis, aut omnino doctrina illorum, quae vitio caret, perstringenda, nec finem, nec modum ponunt. Ideoque & in capite quarto, vbi de theologia *morali* praecepi, de patrum doctrina morali ita disserui, vt ostenderem, haud raro hic a recto eos discessisse tramite; nonnulla tamen a viris doctis in iis reprehendi, quae, ceu recte dicta, defendi aut excusari queant. De theologia *mystica*, & *iurisprudentia diuina*, *prudentia* item *christiana* & *pastorali*, ibidem verba feci, vt tamen illius cumprimis historiam & fata paullo copiosius describerem; quippe quae hodie nota omnibus esse oportet, vbi in diuersas, quid de eiusmodi scriptoribus sentiendum sit, viri eruditi discedunt partes.

De *iurisprudentia ecclesiastica* capite quinto me tractationem instituisse, nemo mirabitur, qui cogitauerit, consultum admodum esse, vt theologiae cultores saltem primis eius principiis imbuantur. Haec autem cuiusmodi sint, ex iis, quae docui, intelligere licebit: historia vero eius illis quoque inseruiet, qui vlterius progredi cupiunt. Lucem praeterea hinc accipient variae, quae hodie inter viros doctos agitantur, controuersiae, haud exigui vtique momenti, dignae vero etiam, quarum a theologis habeatur ratio. Ex istarum autem, quas hucusque enarrauimus, theologiae partium, praesertim iurisprudentiae ecclesiasticae consideratione, cum abunde pateret, quam eximius in his omnibus, ad fata cumprimis illarum recte cognoscenda, sit ipsius *historiae ecclesiasticae* vsus; quae de ea obseruanda, statim subiungere, boni ordinis postulauit ratio. Nec tamen, si quis existimauerit, alium eidem locum adsignandum fuisse; cum eo disceptauero; cum in cuiusuis arbitrio positum sit, quam singulis theologiae partibus tribuere sedem velit. Ad rem ipsam quod attinet, licet forte quaedam adhuc addi hinc inde potuissent; tantum tamen me dixisse in hocce quoque capite, arbitror, quantum instituti, methodique, quam mihi praescripsi, ratio requirere videbatur.

Ampliorem sibi locum capite sexto vindicauit *theologia polemica*. Certaminum enim & controuersiarum theologicarum quis modus, quis finis? Maxima itaque rerum obseruatu dignarum per omnia saecula hic effloruit seges. Numquam tamen etiam non incommoda se obtulerunt, quae hanc theologiae partem comitari solent, aut, si mauis, naeui, quorum raro admodum immunes sunt, qui ad eiusmodi praelia descendunt. Possent, si saperent mortales, aliorum exempla eos cautiores reddere. In nostratium scriptis polemicis recensendis maxima mihi suborta est difficul-

tas: ipsaque a Deo experientia didici, plurima adhuc iure in historia litteraria desiderari. Non vtique desunt, qui, vt reliqua nostrorum theologorum, ita & eorundem scripta polemica, recensent. Sed primum satis plerumque hoc fit perfunctorie; deinde ipsa istorum historia, siue quaenam illorum fuerit occasio, an & qua ratione ab aduersariis, quos sibi oppugnandos sumserunt, fuerint refutata; an, & quid iterum his responsum sit? & quae reliqua sunt eiusdem generis, maximam partem negligitur. Cumque scripta veterum theologorum polemica magno hodie supercilio contemnantur, tantum abest, vt legantur, aut recudantur, raro admodum obuia sunt, vt ad seriem controuersiarum recte intelligendam consuli queant. Subinde tamen lucem quamdam minime contemnendam dederunt viri isti doctissimi, qui ecclesiae cuiusdam particularis, vt Luneburgensis, Brunsuicensis, Lubecensis historiam condiderunt, & adcuratiorem, quam vulgo fieri solet, in scriptis theologorum, quorum vitas attingunt, enarrandis, posuerunt diligentiam.

Superest *theologia exegetica*, in qua rite exornanda cum reliquae diuinioris huius scientiae partes conspirent: vltimo eam pertractare visum est loco: quamuis si & vtilitatem, & dignitatem spectes, primum promereatur. In ea autem ita versatus sum, vt primum textus originalis, tum versionum, tandem commentatorum, quos vocant, veterum pariter ac recentiorum, historiam traderem: naeuos pariter, ac virtutes illorum, qui in hoc campo ingenii vires periclitati sunt, itemque vicissitudines, quae hic se offerunt, indicarem: monita denique, iis, qui & hic recta via incedere cupiunt, profutura, hinc inde adspergerem. Qua quidem ratione nihil me eorum, quae ad finem, qui mihi constitutus fuit, faciunt, praetermisisse, arbitror.

Ceterum, cum ab eo tempore, quo opus hocce typis exscribi coepit, tres circiter aut omnino quatuor anni elapsi sint; interea vero non tantum libri noui quam plurimi, aut aliae librorum partes, aut nouae quoque editiones prodierint; nemo, vt puto, mihi vitio vertet, quod istorum librorum, aut partium vel editionum, nullam mentionem fecerim. Cogitandum enim, plurima doctorum virorum hocce anno MDCCXXVII prostare monumenta, quae anno proxime elapso, aut omnino ante biennium vel triennium, cum ea operis huius pars, vbi illa commemorari debuissent, typis iam exscripta esset, lucem nondum adspexerunt. Librorum autem nondum editorum, aut editionum, quae nondum prodierunt, vt notitiam suppeditarem, a me postulari non poterat. Incommodo tamen huic in *addendis & supplendis*, quae in fine huius operis conspiciuntur, vtcumque consulere volui. Atque haec sunt, lector beneuole, quae te ignorare nolui. Vale, & conatibus meis porro faue. Scribebam Ienae die XXV. Ianuarii, anno MDCCXXVII.

ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE LIBER PRIOR CONTINENS PARTEM GENERALEM.

Q. D. B. V.

LIBRI PRIORIS CAPVT PRIMVM DE FINE STVDII THEOLOGICI.

Σύνοψις.

Operis partitio; §. *I.*
Methodi in ſtudio theologico neceſſitas; in quo generatim conſiſtat? §. *II.*
Finis ſtudii theologici, & quidem proximus; §. *III.*
Idem ſpeciatim, qua ſingulas partes, explicatur; §. *IV.*
Refertur ſcilicet ad eum cognitio, ſeu eruditio theologica; §. *V.*
itemque ſapientia; §. *VI.*
vt & prudentia; §. *VII.*
Falluntur, qui, ſolam eruditionem, ſine ſapientia, ad theologiam ſufficere, putant; §. *VIII.*
Ad finem ſtudii theologici proximum etiam vitae ſanctitas integritasque ſpectat; §. *IX.*
Finis vltimus ſtudii theologici; §. *X.*
Intentio, finem iſtum conſequendi, debet eſſe ſeria; §. *XI.*
Aberrant hic a recto tramite, qui in ipſa rerum diuinarum cognitione ſubſiſtunt; §. *XII*
aut eruditionis laudem, gloriamque, quaerunt; §. *XIII.*
aut, vitae huius ſuſtentationi theologiam inſeruire volunt; §. *XIV.*

§. I.

DVobus introductionem ad theologiam vniuerſam, ſingulasque eius partes, complecti animus eſt libris; quorum prior generatim de methodo ſtudii theologici praecipiet; poſterior ad ſpecialia deſcendet, &, quid in hiſce omnibus obſeruatu dignum ſit, tradet. *

* Vterque itaque liber ad methodum ſtudii theologici quodammodo ſpectat; licet plerique, qui hoc argumentum tractant, ea tantum delibent, quae in priori a nobis traduntur; in poſteriori inſuper talia a nobis adferantur, quae ab aliis aut omittuntur, aut leui tantum brachio attinguntur; quorſum cumprimis ea referenda, quae de origine, progreſſu, fatis, ſingularum theologiae partium ibidem, adiuuante Numine, commemorabimus.

§. II. Et generatim quidem de methodo, discendi theologiam, qui rite proficere cupit, debere esse sollicitum, nemo abnuerit, nisi, qui putauerit, posse aliquem ignotam sine duce ingredi viam, & nihilo secius eo, quo tendit, peruenire. * In qualibet autem artium omnium atque scientiarum methodo cum & ad finem, & ad eius, qui finem consequi cupit, indolem, viresque, quibus praeditus est, denique & ad media, sine quibus finis obtineri nequit, respiciendum sit; haec quoque in methodo, addiscendi theologiam, in censum venire, nemo non intelligit. **

* Non erit temere, qui hic dissentiat, vt in reliquis litterarum generibus, ita & in theologia addiscenda, certa opus esse methodo, eosque rebus suis non recte consulere, qui, ea neglecta, amplissimum huncce ingrediuntur campum; modo non committatur, vt μέθοδος longior sit, quam ὁδός. Atque testantur hoc omnes illi, qui de methodo studii theologici scripserunt; quorum cum haud exiguus sit numerus, praecipuos indicare haud abs re fuerit. Ex veteris ecclesiae doctoribus AVGVSTINVS *libros IV de doctrina christiana* scripsit, cum eiusdem libro, *de fide & symbolo*, itemque VINCENTII LERINENSIS *commonitorio*, a GEORGIO CALIXTO an. 1629 Helmstadii editos, & an. 1655 recusos; quos quidem nonnulli huc referunt, licet alii compendium potius aliquod theologicum in iis quaerant. At vtrique falluntur. Id enim potius AVGVSTINVS in hocce opere agit, vt veram rationem, interpretandi sacram scripturam, ostendat; hinc & suo loco inter eos commemorabitur, qui de ratione, sacras litteras explicandi, praeceperunt; quamquam & *libro IV* ea tradat, quae oratorem sacrum instruere possunt. Inter graecos patres GREGORIVS Nazianzenus *orationes quatuor, de theologia,* reliquit, quae *tomo I.* operum eius, *p. m. 529. seqq.* exstant; quasue forte aliquis, ex inscriptione tractationem aestimans, hic locum inuenire, censere posset. Sed constitutum est GREGORIO, in hisce orationibus, contra Eunomianos disputare; licet in *prima*, quae velut introductio quaedam in reliquas est, nonnulla, quae ab hoc loco, seu doctrina, de methodo studii theologici, non aliena sunt, moneat. IAC. BILLIVS argumentum orationis huius hunc in modum edisserit: *Prima hac oratione, quae in quatuor sequentes velut praefationis cuiusdam vice est, qualem esse theologicae rei professorem oporteat, docet, atque & quando, & apud quos, & de quibus rebus, & quousque disputandum ipsi sit, ostendit. Ac deinde grauissimam attexit querelam, de perditissimo temporis illius statu, quo, neglectis virtutis studiis, omnes eo temeritatis audaciaeque prorumpebant, vt sibi fas esse, putarent, de sublimissimis quibusque, atque obscurissimis pietatis christianae mysteriis disputare.* Hancce itaque GREGORII orationem *institutionibus theologicis antiquorum patrum* inseruit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, & quidem *tom. I. p. 158. seqq.* Nimirum constitutum ei est, scripta quaedam patrum, in quibus summa doctrinae christianae breuiter traditur, iunctim edere, quod & *tribus* hactenus *tomis* praestitit, vt orbi persuaderet, veteris ecclesiae doctores eamdem in tractanda theologia tenere methodum, quam hodie ecclesia romana obseruat. Hinc & in fronte *tomi primi* verba haec leguntur: *complectens secundum ordinem temporum opuscula tum latina tum graeca, quae aditum ianuamque patefaciunt ad ecclesiastica dogmata.* Verum vt non omnia, ex iis, quae collegit, huc quidquam faciunt patrum scripta; ita tantum abest, vt romanenses in iis methodi suae praesi-

praesidium inueniant, vt iis potius repugnent aperte. Sed dicetur de hocce opere alibi copiosius.

Cum a scholasticorum sordibus ac barbarie a beato MART. LVTHERO repurgari inciperet theologia; fuerunt deinde haud pauci ex nostratibus, qui de methodo rationeque, eam tractandi praeciperent. Et nemo sane id rectius facere poterat, quam ipse beatus LVTHERVS, qui non minus re ipsa, quam doctrina, se verum theologum demonstrauit. Licet vero ex instituto hac de re nihil scripserit, passim tamen monita valde salutaria suppeditat; cunctaque breuiter & neruose complexus est, quando tria esse, quae theologum faciant, pronuntiauit, *orationem*, *meditationem*, *tentationem*, optimamque adeo studii theologici regulam nobis praescripsit; quam etiam nonnulli nostratium, & merito quidem, in suis de hocce argumento commentationibus, sequuti sunt. Qua de re deinceps quaedam adhuc dicemus. Luthero iungimus, qui, in emendanda ecclesia, sociam ei semper nauauit operam, PHILIP. MELANCHTHONEM, cuius eximia, vt in reliquas litteras, ita cumprimis in theologiam, merita nemo ignorat. Rationem namque, discendae docendaeque theologiae, oratione quadam luculenta ostendit, non vtique ex mole sua, sed auctoris ingenio & eruditione aestimanda. Exstat ea *tom. III. operum* eius, *p. 35.* Inter discipulos MELANCHTHONIS eminet DAVID CHYTRAEVS, cujus profecto praeceptorem pudere non debebat. Hic, cum multis aliis nominibus de re & litteraria & ecclesiastica, tum & oratione, de *studio theologiae recte inchoando*, an. 1608 primum edita, sed deinceps aliquoties recusa, praeclare meritus est. In ea regulas studii theologici, a praeceptoribus, beato Luthero, & Philippo Melanchthone, sibi monstratas, ad decem capita refert; quae summatim recenset OTTO FRID. SCHVTZIVS, *comment. de vita Dauidis Chytraei, lib. I. §. XXXV. p. 171.* Recte omnino CHYTRAEVS, in *epistola dedicatoria* ad M. PETRVM AGRICOLAM, Vlmensem, amicum suum, pronuntiat: *Fiunt autem omnia studia faciliora, certo ordine, & velut via discendi monstrata. Hanc quia multi, in magnarum artium professiones tamen irruentes, & sine ordine in iis vagantes, negligunt, paucissimi ad solidam doctrinam, qua ecclesiae & reipublicae magno vsui & ornamento esse possint, perueniunt.* Idem porro CHYTRAEVS librum elegantissimum edidit *regulae studiorum, siue de ratione & ordine discendi in praecipuis artibus recte instituendo*, inscriptum, cui post *chronicon Saxoniae* primas inter reliqua eius scripta non sine ratione OTTO FRID. SCHVTZIVS tribuit, qui & *librum vtilissimum & πολυιστορίας, quae in auctore refulsit, locupletem testem*, adpellitat, simul vero & summam eius adcurate refert *l. c. §. XLIV. p. 218. seqq.* Certe, quas generatim de studiorum ratione suppeditat, regulae optimae, studio quoque theologico inseruiunt; sed ea, quae speciatim de grammatica, dialectica, rhetorica, graecae linguae studio, itemque historia, ceterisque humanae eruditionis partibus, praecipit, ad propaedeumata illa pertinent, quibus theologiae cultorem carere non posse, deinde comprobabimus. Addidit deinceps CHYTRAEVS ad regulas hasce studiorum adpendicem, continentem παραλειπόμενα, quem libellum discipulus eius LAVRENT. RHODOMANNVS Ienae an. 1595 edidit; de quo plura OTTO FRID. SCHVTZIVS, *l. c. §. XLV. p. 233.* suppeditat. Commemoranda vero hic etiam est eiusdem CHYTRAEI oratio, de *studio theologiae, exercitiis verae pietatis & virtutis potius, quam contentionibus, & rixis disputationum colendo*, quae, iudice viro clarissimo, & iam aliquoties nobis laudato, OTT. FRID. SCHVTZIO, *inter reliquas eius orationes palmam facile tenet.* Idem, cum summam oratio-

orat[illegible] non[illegible] [illegible] sententiam [illegible] theologos, secun- [illegible] Aug. hanc confessionis ex- [illegible] [illegible] D. [illegible] [illegible] XC. [illegible] Heidelbergae [illegible] numquam ta- men [illegible] primum autem an. 1551 W[illegible] Recudi[illegible] cura CON- STANTINI [illegible] theolog. Gedan- [illegible] & dissertationem de [illegible] Melanch[illegible] Luther [illegible] & [illegible] [illegible] [illegible] nec tamen [illegible]

mihi ad manus fuit, & quam cea primam laudari commemorari video. Scriptum est mole exiguum, nec adeo exquisita eru- ditione superbiens, monitis tamen saluber- rimis refertum. Scripturae sacrae lectio- nem suam ab initio hunc in modum com- mendat: *P[illegible] scripturam longe aliter le- gas, quam profanas literas [illegible] aut angeli verba [illegible] apud nos habeat, [illegible]* Commentis totus fere est in commendandis beati LVTHERI scriptis. *[illegible] D. Luthe-[illegible] D. Fe-[illegible] D. Lu-[illegible] D. [illegible]* [illegible]

illis esse ὑπερβολὰς καὶ παράδοξα. *Nescio, quid acuti illi censores vocent ὑπερβολὰς καὶ παράδοξα, in scriptis Lutheri, nisi forte dulcissimas illas consolationes, quibus ipse sauciatas animas ignitis telis diaboli erigere consueuit. Cuiusmodi illa est, qua Lutherus multas adflictas conscientias saepe confirmauit: etiamsi tot peccata & scelera commisisses, quot decem mundi possent committere, minime tamen desperare debes, sed certo statuas, illa tibi a Deo remitti, si modo, serio poenitentiam agens, in Christum credideris. Quia Christi meritum longe exsuperat omnia mundi peccata.* Atque ex hisce, cuiusmodi consilium istud Wellerianum sit, dignum certe, quod ab omnibus legatur, intelligitur. Possem nunc iis, quos ex nostratibus commemoraui, & alios ex saeculo decimo sexto addere; sed cum antea iam professi simus, nobis non constitutum esse, omnes sine discrimine, qui de ratione studii theologici commentati sunt, laudare, sed praecipuos, &, qui prae ceteris digni sunt, vt eorum fiat mentio; ad saeculum decimum septimum progredimur. Hoc vero cum plurimi viri doctissimi nobilitarint, quorum etiam in hocce argumento enituit industria; cum primis tamen beatus IOAN. GERHARDVS se nobis offert, non vno nomine & de ecclesia vniuersa, & de academia nostra, praeclare meritus. Inter plurima namque, & praestantissima ingenii monumenta, *methodum* quoque *studii theologici, publicis praelectionibus in academia Ienensi an. 1617 expositam* reliquit, typis exscriptam Ienae 1622. Tribus ea absoluitur partibus; quarum prima *requisita generalia*, quae non solum ad studii theologici auspicium adferri debent, sed etiam in toto illius cursu ac continuatione perpetuo obseruari, scilicet *rectae intentionis debitum, sincerae pietatis studium, deuotae orationis officium*, edisserit; altera *προπαιδείαν* studio theologico praemittendam, explicat; tertia denique cursum istius studii dirigit. Plene, perspicue, solide haec omnia pertractat, ceterosque adeo, qui huncce campum ante eum ingressi erant, hac ratione vincit; subinde & auctores, ex quibus proficere licet, laudat. GERHARDO nostro iungimus IO. HVLSEMANNVM, cuius itidem exstat *methodus studii theologici*, concinne & neruose conscripta, in qua & auctores praecipui laudantur, qui in hocce studiorum genere euoluendi sunt. In quinque eos dispescit classes: *lexicographos, commentatores, catechetas, polemicos, & practicos.* Edita est haecce *methodus*, cum eiusdem auctoris *methodo concionandi*; cui & adiuncta est IO. FOERSTERI *methodus ac formulae concionandi*; itemque LEONH. HVTTERI *consilium, de studio theologico recte inchoando, feliciterque continuando*; porro IO. FOERSTERI, antea iam laudati, *consilium theologicum, de studio theologico rite instituendo & absoluendo*; & denique BALTH. MEISNERI *breuis instructio, de lectione biblica & locis communibus.* Sexta editio, qua ego vtor, prodiit Wittebergae, an. 1671 in 8. Fusior his, copiosiorque est, ABRAH. CALOVIVS, theologus Wittebergensis, in *paedia theologica de methodo studii theologici, pie, dextre, feliciter tractandi*, an. 1652 Wittebergae edita. Cum enim generatim de paedia theologica quaedam monuisset, in *praecognitis*, de *subiecto* & *fine methodologiae sacrae* differit; tum praecepta, de mediis studii theologici exhibens, primum secundum regulam, a B. MART. LVTHERO nobis commendatam, de *oratione, meditatione, & tentatione*, verba facit; hinc praerequisita studii theologici *philologica, philosophica, historica*, commemorat; tandemque ad id, quod caput caussae est, accedens, de *studio biblico*-porro, *exegetico, didactico, polemico*, diligenter agit, *capite vltimo*, seu *decimo*, ostendens, quae ratio sit, studium theologicum per tempora rite distribuendi. Beati LVTHERI zelum contra scholasticos, *cap. IX. p. 370.* commendat, simulque aliorum, de scholasti-

orationis iſtius indicaſſet, monuiſſetque, auctorem in poſteriori eius parte ſententiam ſuam, de ſingulis locis theologicis, ſecundum ſeriem Auguſtanae confeſsionis, expoſuiſſe; addit: *Qua tractatione lectoribus ſuis tantum pietatis inſpirauit ardorem, tantae moderationis praebuit exemplar, tam circumſpectum veritatis retinendae ſtudium prodidit, vt non errent, qui, cum celeberrimo D. Spenero, ſtudioſis theologiae, quin doctoribus huius ſcientiae ipſis, orationem hanc quotannis praelegi, atque inculcari, velut egregiam normam docendi, peroptant; lib. II. §. XC. p. 550.* Obſeruat deinde porro, CHYTRAEVM orationem hanc Heidelbergae quidem an. 1577 delineaſſe, numquam tamen ibidem recitaſſe, primum autem an. 1581 Witteбergae editam. Recuſa eſt, tum alias, tum & Lipſiae, an. 1701 cura CONSTANTINI SCHVTZII, theologi Gedanenſis, qui & notulas, & diſſertationem, de *orthodoxia Iudae Iſchariothae*, addidit; immo & Kiliae, an. 1707 ſtudio viri doctisſimi, theologique longe celeberrimi, HENRICI MVHLII, qui & eruditam praefationem, in qua de eadem verba facit, praemiſit. Vt CHYTRAEVS Melanchthonis, ita Lutheri genuinus, gratisſimusque diſcipulus fuit HIERON. WELLERVS, magiſtri quoque candorem referens, non minus ob vitae integritatem, animumque fortem & conſtantem, in variis adflictionum generibus demonſtratum, quam eruditionem, theologi nomine dignisſimus. Huius autem ideo hic facienda mentio, quod itidem *conſilium, de ſtudio theologiae rite inſtituendo, & feliciter continuando, modoque, recte diſponendi & habendi conciones*, reliquit; quod primum ex bibliotheca IOACH. MORSII, Roſtochii an. 1617 a IO. HALLERVORDEO, bibliopola editum; deinde operibus eius, Lipſiae an. 1702 tomis duobus impresſis, inſertum, hinc vero iterum Halae, ſine anni mentione, recuſum eſt. Ab aliis editiones ea longe antiquiores, quae

mihi ad manus fuit, & quam ceu prim
laudaui, commemorari, video. Script
eſt mole exiguum, nec adeo exquiſita e
ditione ſuperbiens, monitis tamen ſalu
rimis refertum. Scripturae ſacrae le
nem ſtatim ab initio hunc in modum
mendat: *Principio illud iterum, itern
moneo, vt ſacram ſcripturam longe al
gas, quam profanas litteras, videlicet,
quadam reuerentia, & ſumma anim
tione legas, non vt hominis aut angel
ſed vt verba diuinae maieſtatis, cuiu
verbulum plus ponderis apud nos
quam vniuerſa ſcripta ſapientiſſi
doctiſſimorum hominum.* Cumpr
fere eſt in commendandis beati I
ſcriptis. *Poſt ſacra biblia*, inqu
*ter ac ſtudioſe diuina monumenta
ri legas ac relegas. Nemo enim
theologus, qui conſcientias recte
conſoletur, fieri poteſt, niſi Luthe
multumque legerit, diurna & no
illa verſans. Scio quosdam eſſ
lippi ſcripta longe praeferunt
theri. Dicunt enim, quod D. P
locos doctrinae chriſtianae
negant Lutherum feciſſe, &
ſcripta D. Philippi magis pu
cleſiae, quam D. Lutheri.
tentia, D. Philippi ſcripta ſ
diligenter legenda eſſe pro
ipſe mirus artifex fuit, &
eius, quae latina, pura,
perſpicua eſt, Doctoris L
menta propter vberiore
crarum literarum, &
nes, ſtudioſius euoluend
tanta dexteritate, & pe
ca & apoſtolica ſcri
quanta nullus vmqu
potuit, aut facturus,*
interiectis, ita per
*turbent quorundam
iudicia, qui dicunt,
ſcripta, & non el*

…m, de ordine obser-
… impedimen-
… iam

…
a-
le-
…uip-
…ct. I.
theo-
…ofecto
…eretur
…neo, ex
…ntariis,
… XXXV.
LINTRV-
eo esse, vt,
…ENII, no-
theologici,
…atas iunctim
…luberrimum,
…a, vt feliciter, &
valde opto.
…i a nostrae eccle-
…olis, nonnulli au-
idem Romanenses
os primo iterum lo-
…ASMVS Roteroda-
…xstat *tomo V. operum*,
…ethodus, ad veram per-
, monitis minime con-
um instruens. Ad vi-
tam

lasticis doctoribus, iudicia refert, & CONR. HORNEIVM, scholasticorum lectioni plus, quam linguae ebraeae studio, tribuentem, refellit; scripta contra B. LVTHERI diligenter legenda, ac in succum sanguinemque conuertenda, inculcat; *p. 380. seqq.* Immo & *appendicem* addidit, *p. 380. seqq.* de *beati Lutheri scriptis ad quaelibet studiorum theologicorum genera spectantibus,* in qua, post *encomia beati Lutheri,* quaenam eius scripta ad theologiam *catecheticam, systematicam, exegeticam, polemicam, & practicam, seu moralem,* referenda sint, indicat. Exstant eiusdem CALOVII *isagoges ad sacram theologiam libri duo, de natura theologiae, & methodo studii theologici, pie, dextre, ac feliciter tractandi, cum examine methodi Calixtinae,* editi Wittebergae, an. 1652 in 8. Sed in ea, qua ego vtor, editione, quae ea ipsa est, quae dicto an. 1652 prodiit, prior tantum exstat liber, de *natura theologiae.* Forte itaque *paedia* ista *theologica,* antea commemorata, alterum *isagoges* librum constituere debet, quae & eodem anno, quamuis seorsim, lucem adspexit. Ad *examen* vero *methodi Calixtinae* quod attinet, continetur illud in *epistola dedicatoria* ad FRIDERICVM METSCH; quippe in qua CALOVIVS methodum GEORG. CALIXTI, & Helmstadiensium, qui cum eo faciebant, acriter perstringit. Speciatim in hacce methodo desiderat, quod lectioni & studiis scripturarum nec primum, nec praecipuum adsignent locum; quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & fontes ipsos scripturae sacrae degustare possumus, (ebraeae linguae notitiam) vel semoueant, & excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, *operae pretium haud esse,* censentes, *tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis addiscendis* (cum) *impendere, qui rerum scientiam adamet;* quod, versione Lutheri posthabita, solas latinas, interque has praecipue

vulgatam, commendent; quod schola
rum lectioni plus, quam decet, trib
quod a methaphysica, neglectis script
dacticis, tum publicis, ac symbolicis,
siarum nostrarum, tum priuatorum d
rum, seu institutionibus theologicis,
logiae cultores, ad cognitionem eccle
cae antiquitatis, priscorum patrum, &
ciliorum, coniungendam cum lectio
studio scripturarum, deducant; & qua
sunt eiusdem generis. Nec abnuo pro
GEORG. CALIXTVM, virum cetera
tissimum, dum suo erga patres, quo
cant, doctoresque scholasticos, amori,
um indulsit, a recto in hisce quandoqu
errasse tramite; simul tamen fatendum
omnia, quae hinc inde, de ratione
theologici, monuit, contemnenda
Cumprimis laudandus est *adparatus*
theologicus, licet ab eo ad finem non p
ctus; meminique, non semel cum
mendatum a beato CASP. ZIEGLER
re consulto Wittebergensi clarissimo,
ego olim in iure canonico vsus sum pr
ptore. Prodiit is primum Helmstadi
1656; deinde autem a filio, FRID.
CALIXTO, auctior & cum *fragmen*
storiae ecclesiae occidentalis, luci public
expositus. Erudite sane in eo, de vso
ces, reliquarumque disciplinarum, in
logia, differit, *p. 15. seqq.* Priscos ecc
patres & doctores litteris ac disciplin
structos fuisse, earumque in theolo
agnouisse vsum, copiose euincit, *p. 35.*
Philologiae ac philosophiae studium
lari theologiae, neutrumque adeo spe
dum esse docet; *p. 45. seqq.* vbi &, lin
ebraeae, & graecae, notitiam, propter
tes, necessariam esse, adserit. Quae
uersis mundi religionibus, speciatim
hammedanis, eorumque sectis, *p. 59.*
tradit, aliena quodam modo ab eius in
to esse videntur, lectu tamen digna.
sus contra huc faciunt, & historiae th
giae ipsius lucem haud exiguam adfun

quae de statu ecclesiae christianae, deque progressu studiorum in ecclesia, &, quinam singulis aetatibus praecipui fuerint doctores, adfert, *p. 91. seqq.* item *p. 112. seqq.* DAN. GE. MORHOFIVS de hocce opere ita pronuntiat: *Sed ille* (GE. CALIXTVS) *vastius argumentum animo complexus erat, nec tantum, de scriptoribus theologicis agere, in animo habuit, sed de omni adparatu theologico in vniuersum. Magnam certe fecimus iacturam in huius libri defectu, paucula enim tantum attigit, sed profecto eruditissima, & profundam antiquitatis & historiae, tam sacrae, quam ciuilis, cognitionem spirantia; polyhist. tom. III. lib. V. num. XIII. p. 51. & 52.* Ad reliquos vt nunc progrediar, offert se adhuc beati CHRIST. KORTHOLTI, theologi Kiloniensis, quem inter maxima ornamenta sua ecclesia nostra numerat, *prodromus ingenui theologiae cultoris academicus, seu tractatus, de adparatu ad studium sacro-sanctae theologiae,* post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Sed, cum in eo id praecipue auctor agat, vt notitiam librorum theologiae cultoribus subministret, rectius in sequentibus, *cap. III.* ad *§. XXII.* de eo, aliisque eiusdem generis dicemus. Nulla vero ratione hic praetermittendus est vir, suo merito venerabilis, AVGVST. HERMAN. FRANCKIVS, theologus, de vniuersa Christi ecclesia praeclare meritus, cuius quippe *methodus studii theologici, publicis praelectionibus in academia Halensi iam olim tradita, nunc demum autem reuisa & edita,* hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723 prodiit. Quidquid vtilium, salutariumque consiliorum excogitari potest, hic summatim legitur; idque sermonis genere tam efficaci propositum, vt lectores non possint non ad virtutis, veraeque sanctitatis, studium vehementer excitari. Quinque autem haec tractatio absoluitur capitibus, quorum primum, de natura, & methodo studii theologici; alterum, de eiusdem fine; de mediis, seu adiumentis, oratione, meditatione, tentatione, tertium; quartum, de ordine obseruando, & quintum denique de impedimentis studii theologici, agit. Subiuncta etiam est *methodus exercitationum biblicarum,* iam antea seorsim excusa. Non minus vero huius loci sunt, eiusdem venerandi auctoris *idea studiosi theologiae,* itemque, *monita pastoralia theologica.* Vterque libellus, lingua primum germanica scriptus, postea in latinam translatus, eodem hocce an. 1723 prodiit, & obseruationes prorsus egregias, multumque commodi theologiae cultoribus adlaturas, continet. In praefatione, priori praemissa, etiam scripta quaedam laudantur, ad eumdem huncce finem facientia, quae adeo a nobis commemoratis addi possunt, vt haecce eo plenior euadat tractatio. Haec dum scribo, ad manus meas veniunt *institutiones studii theologici litterariae,* theologi itidem Hallensis longe celeberrimi IOACH. LANGII, hoc ipso quippe an. 1723 editae. In quibus cum *sect. I.* copiose & luculenter de *methodo studii theologici* praecipiat, haud vltimum profecto inter huius generis scriptores promeretur locum. Ego hoc tantum adhuc moneo, ex OTT. FRIED. SCHVTZII *commentariis, de vita Dauidis Chytraei, lib. I. §. XXXV. p. 173.* me didicisse, SEVERINVM LINTRVPIVM, virum doctissimum, in eo esse, vt, ad imitationem THOMAE CRENII, nostratium, de methodo studii theologici, commentationes, notis illustratas iunctim edat. Quod consilium, vt saluberrimum, laudeque dignissimum est, ita, vt feliciter, & ex voto auctoris, procedat, valde opto.

Quodsi ex illorum, qui a nostrae ecclesiae sacris dissentiunt, scholis, nonnulli audiendi sunt; primum quidem Romanenses sese offerunt, interque eos primo iterum loco DESIDERIVS ERASMVS Roterodamensis. Huius enim exstat *tomo V. operum,* iunctim editorum, *methodus, ad veram perueniendi theologiam,* monitis minime contemnendis theologum instruens. Ad vitam

cum quidem moresque praecipue respicit, cum is demum theologi nomine sit veniendus, qui animum diuinarum contemplatione, & ab omnibus saeculi huius illecebris, prauisque cupiditatibus, alienum demonstrat; nec tamen, quod ad [illegible] rationem librosque legendos spectat, prorsus praetermittit. Inter reliquos, qui vulgo commemorari solent, quorumque nonnullis [illegible] praetereo, est, quod praeter librorum [illegible] ANTONIVS POSSEVINVS dignus est, cuius hic [illegible] mentio. [illegible] *Bibliotheca selecta de ratione studiorum, [illegible] p. [illegible], & ad salutem omnium gentium procurandam.* Ex variis operis huius editionibus mihi ad manus est, quae Venetiis an. 1603 in fol. prodiit. Mirum non est, quod, ad *salutem omnium gentium procurandam* hoc opus spectare, dicat, cum de haereticis omnibus, Iudaeis, gentilibus ceterisque, qui ab ecclesia romana dissentiunt, conuertendis, vel, vt auctori loqui placet, *iuuandis*, copiose admodum agit. Ceterum late se diffundit, non modo per omnem theologiam, sed philosophiam quoque, immo iurisprudentiam, & medicinam. Iudicii imbecillitatem luculenter prodit, cum *lib. VIII. cap. II. seqq. p. 385. seqq.* de atheismis Lutheri, Melanchthonis, Caluini, aliorumque, non tam disserit, quam nugatur. Scilicet, quia Lutherus *Es. IX. 6.* vocem אל non per *Deum*, sed per *Kraft* vertit, ideo non modo Arianus, sed omnino atheus est. Nonnulla ceteroquin non spernenda prorsus affert. Speciatim lectu dignus est liber primus, in quo de *cultura ingeniorum* copiose verba facit. Dum *libro II.* de studio diuinae scripturae agit, praecipuos etiam commentatores recenset, *p. 114. seqq.* Historiae theologiae scholasticae inseruiunt, quae *libro tertio* proponit. Vbi THOMAE AQVINATIS *summam theologiae* in compendio exhibet, illosque, qui *summas* seu *systemata theologiae scholasticae* dederunt, laudat, *cap. VII. VIII. IX. p. 129.* *seqq.* itemque rationem, [illegible] *in [illegible]* THOMAE interpretando, monstrat *XII. XIII. XIV. p. [illegible] seqq.* [illegible] haud exiguum [illegible] eorum [illegible], qui PETRVM LOMBARDVM sui magistrum sententiarum commentati sunt, [illegible] *cap. XV. p. [illegible] seqq.* quemdam & *cap. XVI.* [illegible] magno numero [illegible], qui de *omnium [illegible]* scripserunt. Cum *XII.* de philosophia disserit, sectae Platonica & Aristotelica, vitam moresque ARISTOTELIS, & Arabum, qui eum secuti sunt, AVERRHOIS, AVICENNAE, ALGAZELIS, indicat, *cap. X[illegible] seqq. tom. II. p. 33. seqq.* At haec quantum [illegible] illarum [illegible]. Sed nullus POSSEVINO PETRVM ANNATVM [illegible] *[illegible] methodicus ad [illegible] apparatus* [illegible]. Ex eo namque, [illegible] nomen [illegible] ex mente Romanensium addiscendi [illegible] intelligitur. [illegible] ea locum tenet ipsa theologia [illegible] cum scholastica, vnde & auctor [illegible] que discrimine, itemque natura [illegible] *libro primo* praecipit. [illegible] romanensibus est theologiam [illegible] *scholasticam* distinguere, [illegible] inter se conueniant, in quo discrimen consistat. Dicamus hic de [illegible] instituto. De scriptura sacra [illegible] pretatione more romanensium [illegible] agit; & *libro tertio* de tradi[illegible] [illegible] sacris literis adiungere [illegible] ferre solent. Hinc ad patres [illegible] *quarto*), regulas, in eorum scriptis [illegible] obseruandas, tradens, eosque enu[illegible] quos prae ceteris ecclesia celebrare [illegible]. His concilia subiungit *libro [illegible]*, & [illegible] Romanorum decreta, *libro septimo* vero, atque *vltimo* haereses [illegible] tia subortas, ex romanensium mente. [illegible] ser; singulisque libris, excepto prim[illegible]

ctorum, qui argumentum, in iis proposi- tum, fusius prosequuti sint, subnectit. Tertius, quem hic commemorandum duximus, est IO. MABILLONIVS, monachus Benedictinus, & ob praeclara ingenii monumenta nemini temere ignotus. Is enim, vt monachos ad litterarum studia diligentius tractanda excitaret, librum edidit, de *studiis monasticis*, lingua gallicana scriptum, Parisiis pariter ac Bruxellis an. 1692 impressum, sed in italicam quoque, pariter ac latinam, linguam translatum. Tribus constat partibus, quarum prima copiose & erudite ostendit, monachis litterarum conuenire studia; nec quidquam obstare, quo minus illis vacent, immo ad ea tractanda obstrictos esse; altera vero ea litterarum genera, in quae se dare debeant, persequitur, vbi de scripturae sacrae studio, lectione patrum, conciliis, iure canonico & ciuili, theologia positiua, & scholastica, historia sacra, & profana, ceterisque eruditionis partibus, multa praecipit, interque ea & talia, quae nobis prodesse possunt; vltima vero, seu tertia parte, finem, quem monachi in litterarum studiis propositum sibi habere debent, exponit, veritatis cognitionem, prout haec nos ad Dei, aliorumque hominum, amorem ducit; ea quoque, quae obstant, quo minus finem huncce omnes consequantur, indicat, &, quo pacto illa remouenda sint, ostendit. Negari equidem nequit, suis, quae professus est, sacris eum inseruire, & nonnulla tradere, quae a nostra abhorrent disciplina, immo & subinde egregie falli, vt cum SIM. EPISCOPII *institutiones theologicas* non tantum monachis suis, ceu librum praestantissimum, commendat; sed ea ratione de iis verba facit, vt colligere inde liceat, eum huncce librum numquam forte vidisse, certe illum ei plane ignotum fuisse, quod & PHILIPPO LIMBORCHIO obseruatum, in *vita Sim. Episcopii, p. 323.* id tamen etiam certum est, multa lectu digna, &, quae scire pigebit neminem, eum adferre. Bibliothecam quoque quamdam selectam, seu indicem melioris notae auctorum, qui monachis vsui esse possint, subiunxit, sed vitiis quam plurimis, saltem in Bruxellensi, qua ego vtor, editione, scatentem. Adiecit etiam *indicem praecipuarum difficultatum, quae in lectione conciliorum, patrum, historiaeque ecclesiasticae, occurrunt per singula saecula;* in quo ea historiae ecclesiasticae, & theologiae patristicae, capita, super quibus maxime inter viros doctos disceptatur, summatim exhibet. Versionem latinam huius operis dedere VDALRICVS STAVDIGL, Campoduni 1702. 8. & IOSEPHVS PORTA, Venetiis 1705. 8 De versione italica, aliisque obseruatu dignis, legendus CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS, in *introduct. ad hist. theolog. litterar. notis amplissimis illustrat. proleg. §. VI. p. 49.* De controuersia, quae MABILLONIO, cum ARMANDO IO. BOVTHILLIERIO RANCEO, abbate Trappio, super quaestione, an monachis litterarum studia conueniant, intercessit, deinceps, ad §. V. huius capitis, dicemus. Agmen claudat LVD. ELLIES DV PIN, vir doctissimus, &, ob plurima ingenii monumenta, etiam varia, quae subiit, fata, notissimus. Namque & hic, praeter alia, *methodum studii theologici* reliquit, quae lingua gallicana, Parisiis, an. 1717 sine auctoris nomine, prodiit. Aliunde tamen satis constat, positumque est extra controuersiam, a DVPINIO eam profectam esse. Deinde autem liber hicce in linguam latinam a IO. MART. CHRISTELL translatus, Augustae Vindelicorum, an. 1722 lucem publicam adspexit. Inscribitur: *Ludouici Ellies du Pin methodus studii theologici recte instituendi, cum indice quaestionum praecipuarum, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; adduntur praecipui auctorum libri, in quocumque argumento legendi; ex gallico in latinum sermonem vertit M. Ioan. Martinus Christell.* Praefationem erudi-

eruditam & elegantem huic versioni praemisit IOAN. FRICKIVS, theologus Vlmensis, non minus de re ecclesiastica quam litteraria praeclare meritus, in qua de vita, scriptis, & fatis DVPINII differit. Et ad huncce quidem, *de methodo*, libellum quod attinet, de eo vir doctissimus ita pronuntiat: *Liber enimuero dignissimus, qui plurium, ac in primis studiosorum manibus teratur, eruditione refertus multifaria, & ad studium antiquitatis ecclesiasticae, tum notitiam scriptorum omnis generis, illuc pertinentium, ante alios prorsus egregie manuducens; nec minus cordate de fugiendis scholasticae theologiae tricis, & immodica cupidine litigandi, item de disputationibus publicis, iudicans, regulasque praescribens; vt & de vsu & abusu philosophiae in rebus sacris; tum de studio politioris litteraturae, eloquentiae, historiarum, chronologiae &c. in quantum prosunt futuro theologo, praeclare disserit; item, quam necessaria sit philologiae, atque criticae peritia, sacram scripturam tractaturo, ostendit; cuius in fontibus lectionem ac meditationem sedulam vt vir doctissimus vnice commendat, ita libros ad eius expositionem egregios e protestantium non minus grege, quam Romano-catholicorum, sedulo commemorat &c.* Nec tamen rursus dissimulat idem vir clarissimus, quae in hocce DVPINII opere vitanda sint; inter quae praecipuum est, quod, dum principia theologiae, e quibus fons omnis scientiae hauriri debeat, exponit, more romanensium, traditionem ecclesiae pari auctoritate cum scriptura vbiuis agnosci, & principem velit obtinere locum; immo vero, nullam dari scripturae interpretationem legitimam, contendat, nisi haustam e consensu ecclesiae, hoc est, e conciliorum, patrum, atque doctorum veterum, scriptis, ac definitione. *Indicis quaestionum praecipuarum, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt*, qui *methodo* huic additus conspicitur, auctorem non DVPINIVM, sed CAR. WITASSIVM esse, CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS docet, *in introd. ad histor. theolog. litterar. prolegom. §. VI. p. 50.*

Ad reformatae tandem ecclesiae doctores vt accedamus, cum primis sese nobis offert ANDR. GERHARDVS, a patria HYPERIVS dictus, Hyperis quippe, Flandriae oppido, an. 1511 natus. Huius namque *libros quatuor de theologo, seu de ratione studii theologici*, Basileae an. 1572 editos subinde etiam nostrates & merito quidem commendare solent. Diuersi ab iis sunt, *methodi theologiae, siue praecipuorum christianae religionis locorum communium libri tres*, Basileae, an. 1568 in 8 editi. In hisce enim non tam de ratione studii theologici agit, quam potius summam quamdam locorum communium, siue doctrinae christianae, exhibet, quam *methodi* nomine insignire illi placuit. Hinc in *praefatione* scribit: *Principio igitur multi sancti patres, multis ab hinc saeculis, methodum theologiae, seu locos communes doctrinae christianae, ad publicam ecclesiae vtilitatem colligere sunt conati.* Diuersi etiam sunt *de formandis concionibus sacris libri duo*, quos itidem cum aliis quibusdam, eodem fere collineantibus, passim laudari videas. Ad *libros* autem *quatuor, de theologo, seu de ratione studii theologici*, quod attinet, sunt, qui obseruant, LAVRENTIVM VILLAVICENTIVM, Hispanum, monachum Augustinianum, qui in Louaniensi academia docebat, in eiusdem argumenti, quem ediderat, librum, pleraque ex hocce HYPERII opere transtulisse, mutatis tantum, aut omissis, quae romanensibus displicere poterant. Ita post ANDR. RIVETVM, *tom. II. oper. p. 1095.* ABR. CALOVIVM, *paed. theol.* & quidem, in *ingressu, p. 12.* aliosque THOMAS CRENIVS, *animaduers. philolog. & historicar. part. I. p. 4.* Suffragatur & GISBERTVS VOETIVS, *disputat. select. vol. III. p. 687.* sed ita, vt *de libris tribus methodi theo-*

di theologiae hoc intelligat, quod reliqui *de libris quatuor, de ratione studii theologici,* adfirmant. Qua in re haud dubie fallitur, & hosce libros inter se confundit. VALERIVS autem ANDREAE, a patria DESSELIVS dictus, *libris quatuor, de ratione studii theologici*, adiungit etiam *libros duos, de formandis sacris concionibus. Quidquid*, inquit, *boni habent eiusdem* (Hyperii) *de formandis sacris concionibus libri duo, deque recte formando studio theologico libri quatuor, id in suos similis argumenti libros transtulit Laurentius a Villavicentio, ex ordine Augustiniano doctor theologiae Louaniensis; biblioth. belgic. p. 49.* Repetit haec NICOLAVS ANTONIVS, *biblioth. scriptor. Hispaniae, tom. II. p. 9.* sed vt per errorem pro *Hyperio* dicat *Hisperium*, & cum VALERIO ANDREAE contendat, eum, priusquam ad protestantes accederet, Dominicanorum ordini fuisse adscriptum; qua in re vtrumque falli, obseruat PETRVS BAELIVS, qui & alia, huc spectantia congessit, *diction. hist. crit. voc. Hyperius, p. 562.* Dubitari etiam posset, vt hoc ὡς ἐν παρόδῳ moneam, quo iure HYPERIVS reformatae ecclesiae doctoribus adnumeretur, cum, academiam Marpurgensem, in qua docuit, eo tempore nostrae ecclesiae sacra sequutam, constet. Sed monent alii, Marpurgenses, iam ea aetate, etsi nostrae ecclesiae se addictos videri voluerint, Caluini tamen adprobasse placita, adeoque crypto-Caluinianismi fuisse suspectos. Ceterum, cum *libri isti quatuor de theologo*, seu de *ratione studii theologici*, non in omnium sint manibus; non abs re fuerit, eorum summam paucis indicare. In *primo* itaque, quae ad theologiae studium accessuris cum primis considerenda, atque ex aliis disciplinis cognitu sint necessaria, exponit. *Neque enim*, inquit, *quemuis sublimibus hisce studiis censemus idoneum; neque fas esse, ducimus, profanos homines illotis, quod aiunt, manibus pedibusque ad ea accedere; praefat. p. 20.* Recte monet, futurum theologum diuinitus ad caelestis doctrinae studium vocari; simulque, qua ratione quis, se vocatum, deprehendere queat, edisserit. Tum porro, quantopere nostra intersit, animum ad sacras litteras discendas diligenter praeparari, ostendit; itemque, quo pacto quis confirmari possit, vt hoc studiorum genus feliciter ingrediatur, & constanter in eodem pergat. Enarraturus hinc artes, quarum scientia theologo sit necessaria, de logica, physica, mathesi, metaphysica, aliisque humanae eruditionis partibus, verba facit, multaque, pro istius, quo vixit, temporis conditione, recte mónet; cum primis autem ebraicae, graecaeque linguae cognitionem, fuse ac operose, nec sine ratione, commendat, *c. IX. p. 65. seqq.* Secundi libri summam ipsemet ita indicat: *itaque secundo libro consilium do futuro theologo, vt auspicetur theologiae studium a sacrorum librorum quos canonicos adpellant, assidua & pertinaci lectione; ad quorum intelligentiam accommodas notationes, siue obseruationes, (nisi quis vocare malit regulas) non paucas congeram. Nonnihil adiiciam, de audiendis sacrarum litterarum publicis interpretibus, ac rerum maxime memorabilium familiari interpretatione.* Et sane multa egregie & adcurate de scripturae sacrae lectione ac interpretatione auctor in hocce libro praecipit; qui velut compendium aliquod elegantissimum theologiae exegeticae exhibet. Quid in tertio libro contineatur, iterum auctor ipsemet hunc in modum explicat: *Tertius liber deducet ad illa doctissimorum quorumque hominum solerter excutienda volumina, in quibus dogmata, & doctrinae christianae praecipui loci communes pertractantur. Tum admonebit, quo pacto vnus quisque sibi priuatim & locos communes, & illustrium virorum de ambiguis atque obscuris quaestionibus responsa describere debeat. Post haec etiam de praeexercitamentis, primum quidem publicis, quae praecipue in disputationi-*

tionibus ac declamationibus consistunt; dehinc vero priuatis, quae stilo ex domestica scriptione contenta sint, sententiam atque salubres commonefactiones sine dissimulatione proferant, l. c. p. 21. Ad theologiam itaque dogmaticam spectant, quae hic praecipit, cuius etiam quamdam historiam *c. I. p. 428. seqq.* sistit, dum patrum praecipua, quae huc comparata esse putat, scripta recenset. Quadruplicem etiam formulam ac dispositionem locorum communium, primam ex AVGVSTINO, alteram ex IOANNE DAMASCENO, tertiam ex PETRO LOMBARDO, quartam denique a semet ipso concinnatam exhibet *c. III. p. 447. seqq.* De quarto denique, seu vltimo libro ipsemet iterum ita verba facit: *Quarto libro eos, qui iam aliquod iudicium de doctrina religionis sunt adepti, exhortabor, vt lucubrationes illas sumant in manus, quae complectuntur ecclesiarum institutionem, siue* πρᾶξις, *atque ad gubernationem ecclesiasticam animos informant. Quo in numero sunt historiae ecclesiasticae, concilia, siue synodi, decretum Gratiani, item varia opuscula de officiis ministrorum ecclesiae, de ritibus & caerimoniis, deque similibus. Postremo quae opinemur generatim obseruanda in sanctorum patrum commentariis, siue in iis explanentur libri scripturae sacrae, siue dogmata & loci communes, siue ecclesiarum institutio ordinatioque enarrentur, succincte indicabimus.* Vnde patet, de instructione pastorali hic auctorem sollicitum esse; vt tamen simul de historia ecclesiastica, ritibus ac caerimoniis, iure canonico, lectione patrum, multa prorsus egregie moneat. Iam ad reliquos quod attinet, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus in hocce argumento versati sunt, HENR. BVLLINGERI, IO. HENR. ALSTEDII, AMANDI POLANI A POLANSDORFF, FRANCISCI IVNII, LVCAE TRELCATII, HENR. A DIEST, ANDR. PERIZONII, aliorumque huc spectantia scripta passim commendari, videas. LVDOV. CROCII *institutio de ratione studii theologici,* cum GERH. IOAN. VOSSII, aliorumque de *studiorum ratione*, opusculis, edita est an. 1651. GISBERTI VOETII *exercitia & bibliotheca studiosi theologiae* olim quidem celebrabantur; sed, postquam hinc inde viri docti ostenderunt, quid in illis desiderandum sit, pretium suum amiserunt. Legenda prae reliquis, quae IO. ANDREAS BOSIVS noster de hocce libello censet, *introduct. in notit. scriptor. ecclesiast. c. II. §. XIV. p. 42. seqq.* &, quae in editione Walchiana ad *huncce* BOSI *locum* copiose adducuntur. Inter melioris commatis libros haud immerito referuntur IO. HENR. HEIDEGGERI, de *ratione studii theologici*, & STEPH. GAVSSENII, Salmuriensis theologi, *de natura theologiae, de ratione studii theologici, & concionandi arte.* De reliquis, quorum iniicere mentionem non placuit, conferre licebit CHRISTOPH. MATTHAEI PFAFFII *introduct. ad histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustratam, prolegom. §. VI. p. 44. seqq.* IOAN. CHRISTOPH DORNII *bibliothecam theologico-criticam, l. II. c. III. p. 215. seqq.*

Tantus ergo cum sit illorum numerus, qui de methodo studii theologici commentati sunt, Iliada post Homerum scribere, aut rem plane superuacaneam suscipere, videri poterat, qui similem hodie suscipere laborem vellet. Sed, vti non vna est semper ecclesiae facies, ita non vna semper obtinet theologiam tractandi ratio. Noua indies studii theologici a viris doctis suppeditantur adiumenta, sed noua quoque indies oriuntur impedimenta. Et quanta, quaeso, indies nouorum librorum prodit copia, malorum, bonorumque? Quinam itaque legendi, quinam fugiendi, non sane ex libello methodico, qui ante triginta, aut viginti, immo nec ante decem annos prodiit, condiscere licet. Res litteraria in hacce institutione magnam sibi vindicat partem. Huius vero longe aliam hodie esse conditionem,

tionem, quam ante decem, aut omnino viginti annos fuit, ecquis nescit? Multa sane, qui ante nos hancce viam ingressi sunt, praeclare & egregie monuerunt, quae cum & nobis vsui esse queant, grato agnoscimus animo. Vt autem, quis ecclesiae, quis rei litterariae, quis historiae, hinc & ipsius theologiae, qua modum, methodumque tractandi, nostra aetate status futurus esset, prospicere animo non potuerunt; ita nobis id quoque agendum esse, quod illi suo tempore egerunt, nemo non intelligit.

** Ad tria haecce capita cuncta in omni methodo, immo in omni negotio, quod prudenter suscipere volumus, redire, ratio omnes quam luculentissime docet; conf. quae dixi *institut. theol. moral. part. III. c. I. §. I. seqq.* Addere nonnulli solent quartam partem, impedimentorum remotionem; quam nos sub mediorum vsu comprehendimus. Nec tamen quidquam obstat, quo minus seorsim de ea agatur, quod & quidam fecerunt. Nonnulla huc spectantia attingit IO. GE. DORSCHAEVS, in *oratione, seu dissertatione, de recta studii theologici conformatione, quoad* σωματοποιΐαν & μεθοδείαν ipsius *synopsi theologiae Zacharianae*, & quidem *parti primae*, praemissa. Plenius vero, copiosiusque, immo ex instituto, hoc argumentum tractauit beatus PHILIP. IAC. SPENERVS, in *praefatione tabular. hodosophicar. Danhaueri*; qui & in *consiliis*, siue *responsis* suis *theologicis*, subinde quaedam egregie, quae huc spectant, monet. Iungendus his AVG. HERM. FRANCKIVS, qui *in methodo studii theologici cap. V.* de impedimentis, tum internis, tum externis, distincte disserit.

§. III. Finis, & quidem proximus, studii theologici est, vt quis ad ea, quae requiruntur, vt doctoris munere in ecclesia fungi queat, aptus reddatur; vel, vt Paulus apostolus hoc exprimit, vt ἄνθρωπος θεοῦ, seu, qui studio theologico se consecrauit, *ἄρτιος* sit, *πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος*, 2 Tim. III, 17. *

* Loquimur de *fine studii theologici*, & quidem proximo, qui cum fine, quem vocant, *interno* theologiae conuenit. Remotior enim est fidei productio, salusque aeterna, tum intuitu eius, qui theologiae operam nauat, tum intuitu aliorum hominum; 1 Tim. IV, 16. Et hicce cum fine externo ipsius theologiae conspirat. Quo pacto recte etiam dicitur, theologiae, & studii theologici, vnum eundemque finem esse. Proximum itaque studii theologici finem Paulus eo, quo indicauimus, modo eleganter exprimit. Per ἄνθρωπον enim θεοῦ, hominem, Deo deditum, seu, qui specialiori quadam ratione Deo se consecrauit, & addixit, intelligit, quales theologiae cultores esse oportet; conf. *2 Petr. I, 21.* Eiusmodi itaque *Dei hominem* vult esse ἄρτιον, *aptum, adaptatum, idoneum*, hoc est, non quibuslibet, sed iis speciatim donis instructum, quae necessaria sunt, vt finem, sibi constitutum, consequi queat. Immo ἐξηρτισμένον, qui aptior indies reddatur, ita, vt, quae adhuc desunt, addantur, & defectus suppleantur, ex significatione verbi καταρτίζειν, *Matth. IV, 21.* Dum enim theologiae cultores in rerum diuinarum cognitione pariter, ac sanctitatis studio, quotidie proficiunt, &, quae sibi adhaerent, vitia emendant, simul aptiores fiunt πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, *ad omne opus bonum*, seu ad omnia ea, quae ad aedificationem faciunt, & ecclesiae prosunt, administranda; vt adeo tum ea, quae omnium christianorum, tum vel maxime, quae ministrorum ecclesiae propria sunt, officia, hacce voce indicentur.

§. IV. Docendis autem munere in eccleſia is demum recte fungetur, qui & ſufficienti veritatis cognitione, ſeu eruditione ſolida, inſtructus, & ſapientia, prudentiaque diuina, praeditus eſt, vt alios erudire ad ſalutem queat, & ea denique vitae integritate eminet, vt, quae alios docet, ſuomet ipſe exemplo comprobet. Quare paullo diſtinctius dici poteſt, finem proximum ſtudii theologici eſſe *cognitionem*, ſeu *eruditionem ſolidam*, *ſapientiam*, *prudentiamque diuinam*, & eam *vitae integritatem*, qua eccleſiae doctorem ornatum eſſe decet. *

* Non repugnant nobis, qui, vnico verbo cuncta complectentes, dicunt, finem ſtudii theologici eſſe *Chriſtum*. Ita enim hoc intelligunt, quod vera fide Chriſtum adprehendere, & cum eo indies arctius vniri debeamus. Fides autem cum ſine ſufficiente veritatis cognitione eſſe nequeat, hanc ſimul includunt; quemadmodum & incrementum cognitionis ad fidei incrementum aliquid confert. Porro, vbi quis Chriſtum vera adprehendit fide, ibi etiam vera eſt *ſapientia*; ſiquidem *Chriſtus nobis a Deo factus eſt ſapientia; 1. Cor. I, 30.* Fides denique vera per *charitatem* eſt *efficax; Gal. V, 6.* variisque fructibus ſe demonſtrat; *ib. v. 22.* Vnde, qui vera fide gaudet, non poteſt non in ſtudio ſanctitatis proficere, vitaeque conſectari integritatem. Legenda, quae ἐμφατικῶς hac de re diſſerit AVG. HERM. FRANCKIVS, in *methodo ſtudii theologici, c. I. §. 3.* vbi ex inſtituto demonſtrat, Chriſtum recte ſtudii theologici finem dici, quod & §. *IV.* exemplo Pauli apoſtoli declarat. Ceterum, dum hic de cognitione, ſapientia, & vitae ſanctitate loquimur, adeoque & de fide, quacum haec coniuncta ſunt, aut ex ea fluunt; de incremento potius, quam primo initio, hoc intelligimus; ſiquidem, illos demum ad ſtudium theologicum accedere debere, exiſtimamus, qui iam regeniti, ſeu vera fide praediti ſunt. Qua de re plura ad *c. II. §. XVI.* dicemus.

§. V. De cognitione, ſeu eruditione, res manifeſta eſt, cum doctoris munere nemo fungi queat, niſi ipſe, quae alios docere debet, didicerit; & eccleſiaſtici doctoris, ſeu epiſcopi, ſit *paſcere gregem:* 1 Pet. V, 2. quod aliter fieri nequit, quam, vt rerum omnium, ad ſalutem conſequendam neceſſariarum, cognitione auditores ſuos imbuat; qua adeo, eminentiori quodam modo, ipſum inſtructum eſſe, oportet; idque eſt, quod nos ***eruditionem*** vocamus. *

* Si quis exiſtimauerit, erudire aliquem alios, ac doctoris munere fungi poſſe, qui ipſemet ſufficienti veritatis cognitione imbutus non eſt; is neſcire ipſemet videtur, quid adſerat, quidue ſtatuat. Non vna tamen eademque cognitionis iſtius eſt ratio; quod haud perfunctorie eſt obſeruandum, vt nebulas, quas nonnulli hic obiiciunt, diſpellere queamus. Alia enim cognitio eſt *naturalis*, quae viribus naturalibus, labore, & diligentia, adquiritur; alia *ſupernaturalis*, quae ex diuini ſpiritus illuminatione originem ducit. Atque haec quidem hic praecipue in cenſum venit, vt tamen nec illa excludatur. Vtraque cum iterum diuerſos habeat gradus; res ipſa euincit, non quamlibet, ſed talem cognitionem hic intelligi, per quam aliquis aptus fiat, vt alios iterum docere & erudire queat. Naturalis cognitionis excellentior gradus *eruditio* vocatur,

quam

quam alias ita descripsi, quod sit vera solidaque rerum humanarum, diuinarumque, ad hominum felicitatem promouendam scitu necessariarum, ac vtilium cognitio. Veritatis enim cum primis nos habere decet rationem, cum errorum, figmentorum, mendaciorum cognitionem nemo eruditionis nomine dignam iudicauerit. Solidam quoque eam cognitionem esse oportet, hoc est, quae ex veris & genuinis principiis cuncta rite deriuet, & in intimos rerum recessus penetret. Qualiscumque enim, & superficiaria, cognitio itidem perperam hocce nomen sibi vindicat. Nec denique quarumcumque rerum, sed diuinarum, & humanarum, earumque scitu ad salutem necessariarum, vtiliumque, cognitio hic in censum venit; proculque adeo omnem rerum inutilium, vanarumque, cognitionem, quantumuis sub *curiositatis* nomine nobis adblandiatur, hic remotam cupimus. Et talis quidem cum veri theologi sit cognitio; nemo, puto, dubitat, quod & eruditus sit, & esse debeat. Potest tamen, cum de eruditione theologica sermo est, vox *eruditionis* dupliciter accipi, vel vt tantum eam cognitionem rerum diuinarum, quae ex scriptura sacra hauritur, in excellentiori gradu spectatam, vel vt simul artes & scientias, quae viam ad hanc cognitionem faciliorem reddunt, & propaedeumatum nomine veniunt, denotet. Vtraque tamen merito coniungitur significatio; cum sine propaedeumatum istorum subsidio vix aliquis ad adcuratiorem solidioremque rerum diuinarum cognitionem, seu eruditionem theologicam, peruenerit.

Atque haec quamuis posita sint in aprico, inueniuntur tamen, qui de eruditione theologica paullo aliter sentiunt. Qui enim ab interno quodam lumine, seu reuelatione diuina, omnia exspectant, eam eruditionem, quae studio, & labore, diligentique scripturarum perscrutatione, adquiritur, non tantum superfluam, aut minus necessariam, sed noxiam omnino iudicant. Hinc fanaticorum, quos vocant, hominum turba eruditionem omnem, litterarumque studia magno supercilio reiicit atque contemnit. Exemplum his praeiuit ANDR. CAROLOSTADIVS, cuius intempestiuum aduersus litterarum studia zelum passim notant nostrates. Quod vero romanenses quidam, interque eos LVDOV. MAIMBVRGIVS & de PHIL. MELANCHTHONE simile quid referunt, mera est calumnia, inde orta, quod alius quidam PHILIPPVS, rhetoricam Wittebergae docens, eo vesaniae venerit. Quae, & alia huc spectantia, dum VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS commemorat, sapienter tandem addit: *Sed nescio, an de progressu litteraturae gratulari magis christiano orbi, an de nimio eius amore & abusu, verae, & simplici pietati christianae noxio, conqueri debeamus. Adeo difficile est, auream mediocritatem tueri, & vitare extrema;* in *historia Lutheranismi, lib. I. §. CXXI. addit. II. p. 198.* Sequuti deinceps CAROLOSTADIVM & alii sunt, qui iniquum subinde erga litterarum studia prodiderunt animum, eruditionemque in theologis damnarunt. Nihil nunc de anabaptistis dicam, cum neminem, quae olim hac de re eorum fuerint placita, fugiat. Inter reliquos eiusdem generis homines VALENT. WEIGELIVS cum primis male hoc nomine audit. Et exstant sane duriora quaedam eius, minimeque probanda, in rem litterariam & scholasticam effata, quorum nonnulla exhibet FRIDER. BOLTZIVS, in *exercitat. academica, de caussis iacturae rei litterariae,* sub praesidio viri clarissimi IO. GVIL. BERGERI in academia Wittebergensi habita, *sect. II. §. VIII. p. 51. seqq.* Quakerorum quae de litterarum studiis, intuitu theologiae, sit sententia, hunc in modum exponit GERARD. CROESIVS: *Agnoscunt, notitiam linguarum, cum primis ebraeae, graecae, ac latinae, olim perutilem fuisse, &*

etiam

§. IV. D[illegible]
qui & suffic[illegible]
sapientia, [illegible]
queat, &
ipse exc[illegible]
proxim[illegible]
entiam[illegible]
docto

verb[illegible]
stud[illegible]
he[illegible]
ad
ri[illegible]
e[illegible]

[illegible] *sum*
[illegible] *ab*
[illegible] *spe-*
[illegible] &
[illegible] *abs-*
[illegible] *dicta,*
[illegible] *&c.*
[illegible] *thesi X. §.*
[illegible] demum co-
[illegible]one, imme-
[illegible] trahit, eru-
[illegible]; minime
[illegible] exercitatione,
[illegible] ad hoc necessariis,
[illegible], nisi me omnia
PETR. POIRETVS.
[illegible] notionem a vo-
[illegible]dam, censet. *Scili-*
[illegible] *operibus nonnul-*

[illegible] *destinata sunt, puta, lapis* [illegible] *vel marmor ad statuam ef-* [illegible] *inaequalitates, ruditatem,* [illegible] *inconcinnam figuram, ad scopum* [illegible] *inepta sunt, adeo vt bene cohae-* [illegible] *adaptari finibus recusent, di-* [illegible] *proprie erudiri, quando super-* [illegible] *suis, atque inaequalibus pro-* [illegible] *per malleum, aliaque instrumen-* [illegible]*antur, sicque complanantur & lae-* [illegible]*tur, vt sine ruditate possint postea suis* [illegible] *& congrue destinatis adaptari locis.* [illegible] *quae in sensu hocce proprio non* [illegible] *vsurpari, nomenclatura, eadem meta-* [illegible] *significatione ad mentes translata est,* [illegible] *erudiri dicuntur, quando ea deponunt,* [illegible] *scopo, ad quem conditae sunt, & exsi-* [illegible]*ant, easdem faciebant ineptas; & cum* [illegible] *quasi poliuntur, siue formas aut habitus ad-* *quirunt faciles, quibus ad finem suum prompte* *& decenter adcommodentur.* Hoc pacto omnium optime eruditionem *solidam a superficiaria* & *falsa* discerni posse, existimat. Solidae vero eruditionis *essentiam* deinceps fundari adserit, in *relatione ad Deum, vt mens ei euadat similis, tum depositione contrariorum, tum adquantium adquisitione; erudit. solida, superficiaria, & falsa, lib. I. part. I. §. I. II. p. 4. 5.* Ad superficiariam porro ea omnia refert, quae rationis vsu & exercitatione adquiruntur; *lib. II. p. 109. seqq.* Verum sunt haec, quae isti hunc in modum de eruditione, simulque litterarum studiis, differunt, ita comparata, vt non prorsus admitti queant. Non id iam memorabimus, quod genuina *eruditionis* notio rectius ex vsu vocis, quam eius origine, petatur, cum non magni id sit momenti. Vsum si spectes, *eruditus* vocabitur, qui artem quamcumque edoctus, & in ea rite institutus est. Conferenda, quae de hacce voce collegit THOM. CRENIVS, *animaduersion. philologicar. & historic. part. XIII. p. 209.* Ad rem ipsam quod attinet, non equidem nego, si de eruditione theologica sermo

sermo sit, eam cognitionem, quae ex illuminatione diuina oritur, praecipue hoc nomine dignam esse. At non alia illuminatio admittenda, quam quae ex scriptura sacra originem ducit; quemadmodum rursus artes illae ac scientiae, quae ad scripturam sacram recte intelligendam nobis viam muniunt, hic non sunt remouendae. Deinde nullam rationem video, cur non & generatim quaelibet vera solidaque rerum diuinarum & humanarum, ad salutem hominum necessariarum aut vtilium, cognitio, eruditionis nomine venire queat. Certe vsus vocis, apud melioris notae scriptores Latinos, suffragatur. Magnus, fateor, eruditionis litterarumque omnium, apud homines, pietate omni destitutos, est abusus; eoque subinde res deuenit, vt quo quis doctior, eo deterior, & ab omni virtute remotior, censeatur. Eamque inter alias caussam esse, arbitror, cur nonnulli ipsas litteras spernant, & tam iniquo in eas sint animo, immo sibi persuadeant, eruditionem cum vera illuminatione & pietate consistere non posse. Sed hominum vitia non erant ipsis litteris, aut eruditioni, imputanda; cumque de eius necessitate pariter, ac vtilitate, in studio theologico, dubitari nequeat; abusui aliter occurri poterat. Nimirum, cum eruditio, in se spectata, & bona & mala fieri queat; diligenter inculcandum, eam homini non prodesse, sed nocere potius, nisi sapientia directrix accesserit; quae rursus sine vera ac diuina illuminatione non est, vt in sequentibus ostendemus.

Interim abusus eruditionis, variaque, quae inde quotidie in miseros mortales redundant, incommoda, alios quoque in eam induxerunt sententiam, eruditioni cum pietate, eiusque exercitiis, non bene conuenire. Certe haec etiam caussa fuisse videtur, cur ARMAND. IOAN. BOVTHILIERIVS RANGEVS, abbas Trappius, siue Trappensis (de la Trappe) edito an. 1683 libro, de *sanctitate & officiis vitae monasticae*, (*de la sainteté & des devoirs de la vie monastique*) a fratribus suis exegerit, vt non tam litteris, quam vitae sanctitati, studerent. Cumque IOAN. MABILLONIVS aliam animo foueret sententiam, libroque de *studiis monasticis* an. 1691 luci publicae exposito, nobisque supra iam laudato, contenderet, litterarum studia, vtpote vitae sanctitati neutiquam repugnantia, monachis omnino conuenire, immo, hos ad illa tractanda obstrictos esse; abbas ille Trappensis iterum caussam suam egit, in *responsione ad tractatum de studiis monasticis* (*reponse au traité d'etudes monastiques*) an. 1692 edito; MABILLONIO eodem anno denuo & suam sententiam propugnante, in *considerationibus super responsione abbatis Trappensis* (*reflexions sur la reponse de Ms. l'abbé de la Trappe.*) Accesserunt huic certamini & alii, in quo variis scriptis acriter hac de re pugnatum fuit; de quibus conferre iuuabit *compendium vitae Mabillonii* (*abregé de la vie de Mabillon*) *p. 149. seqq.* Commemorandi vero & illi hic essent, qui de vanitate artium & scientiarum commentati sunt; non alia ad hoc inducti caussa, quam, quod abusum eruditionis, ab eius vsu, non distinguerent, & eruditorum vitia ab ipsa eruditione deriuarent. Cuius generis HENR. CORN. AGRIPPAE liber est de *incertitudine & vanitate omnium scientiarum ac artium*; in quo multa quidem occurrunt, quae profanam & impuram viri mentem produnt, nonnulla tamen etiam rectissime verissimeque dicta. Documento esse possunt, quae *c. XCVII. seqq.* de *theologia scholastica, interpretatiua, prophetica*, deque *verbo Dei* disserit. Nec procul hinc abit HIERON. HIRNHAIM, romanae ecclesiae sacris addictus, in *tractatu*, quem vocat, *breui de typho generis humani, siue scientiarum humanarum inani ac ventoso tumore, difficultate, labilitate, falsitate, iactantia,*

iactantia, praesumtione, incommodis, & periculis; Pragae, an. 1676 edito. Multa in eo contra scientiam, humanam scilicet, seu philosophicam, disputat, vt fere in scepticorum transire castra videatur, dum *c. III. non dari scientiam*, probare satagit, & *c. IV.* de *scientiarum & difficultate & falsitate*, rursus *c. V.* de *earundem incertitudine*, verba facit. Non tamen omnem prorsus scientiam reiicit, sed quamdam, theologicam praecipue, admittit, vt ex *c. XXX. p. 315. seqq.* liquet. *Multa*, inquit, *huc vsque contra scientiae studium attulimus; ne porro quis arbitretur, me omnem scientiam velle persequi, & contra rudem & stupidam simplicitatem indifferenter commendare; adferam hoc capite nonnulla in laudem scientiae, ex quibus constare poterit, quam non vtilis tantum sit homini, totique christianae reipublicae, scientia, verum etiam necessaria.* Idque ita efficit, vt suo more multa ex scriptura sacra, & patribus, congerat; speciatim vero, quam necessaria doctoribus ecclesiae scientia sit, hac ratione demonstrat. Hoc tamen ita intelligit, vt eam, quae ex gentilium scriptorum lectione hauritur, eruditionem procul hinc remotam cupiat. Hinc *c. XXXI. p. 327.* gentilium scriptorum lectionem, seu, vt ipse loquitur, *saecularis scientiae studium*, multis patrum testimoniis profligare adnititur. Quantumuis autem auctor in hisce modum quandoque excedat, & vltra limites prouehatur; multa nihilominus recte quoque de eruditionis abusu, doctorumque hominum hinc fluentibus vitiis & miseria, monet; *c. XX. XXI. seqq. p. 209. seqq.* Recte etiam idem IO. BAPTISTAM HELMONTIVM, ac THEOPHRASTVM PARACELSVM, notat, quod, fastu quodam intolerabili abrepti, omnem eruditionem academicam reiecerint, seque solos, & supra omnes, sapere, sibi persuaserint *c. XV. p. 165. seqq.* Variae nimirum, caussae sunt, quibus adducti homines litterarum studia reiiciunt, speciatim & in theologis ferre nequeunt; fastum tamen, & inanem, de sapientia quadam sibi solis concessa, persuasionem, haud vltimum inter eas tenere locum, ipsa nos condocet experientia. Sed, si iis, quos antea constituimus, circumscribantur limitibus; vanos esse istorum hominum conatus, eruditionemque, sed veram, & solidam, theologo & vtilem, & necessariam esse, quilibet facile mecum fatebitur.

§. VI Ab eruditione differt *sapientia*, quippe quae eam animi dispositionem denotat, qua quis bona a malis ita discernere potest, vt illa consectetur, haec fugiat, atque euitet, Spiritualem autem, seu diuinam, hic intelligimus sapientiam, quae circa res, ad salutem aeternam spectantes, versatur. Qua quidem, vt omnia litterarum studia, si eorum recte sibi constare debet ratio, ita vel maxime cognitio, seu eruditio theologica, dirigi debet, nisi pro Iunone nubem, vmbram pro corpore, amplecti velimus. *

* Vt sapientiam rite aestimare discamus, & ad eam amplectendam excitemur, necesse est, vt veram eius & genuinam adcurate edisseramus notionem. Atque graecos quidem si consulamus auctores, generatim homines, arte quadam aut scientia instructos, σοφὰς dictos, deprehendimus. Huc illud HESYCHII spectat: σοφία πᾶσα τέχνη καὶ ἐπιστήμη. Ita saepe hac voce vtuntur HOMERVS, HESIODVS, aliique poëtae, & ex ipsis philosophis ARISTOTELES, *lib. I. eth. c. VII.* Immo & in scriptura sacra quandoque ita vsurpatur, vt *Exod. XXVIII, 3.* conf. & *c. XXXV, 10.* Hinc speciatim, qui artem sapiendi, vt ita dicam, exercebant, σοφοὶ, *sapientes* adpellati

lati sunt; quippe quae Stoicis erat ἐντεχνία τέχνη, *illius ars, quod est conueniens;* quam TVLLIVS *artem vitae* dixit. Huius nimirum erat, emendare mores, & componere vitam ad iusti rectique normam. Nemo ergo censebatur *sapiens,* qui non iustus simul esset, virtutique deditus. Hanc sapientiae notionem in scriptis Salomonis, praesertim *prouerbiis,* passim deprehendere licet. Eademque *septem* illi Graeciae *sapientes* celebrantur, non vtique ob exquisitam quamdam eruditionem, quam frustra in iis quaesiueris, sed virtutis & integritatis studium. Socrates itidem eamdem ob caussam Graecorum vocatus est sapientissimus; ex cuius contra qui prodierunt schola, tum in aliis, tum in hoc quoque, a magistri discesserunt disciplina & exemplo, quod in contemplatione potius, quam in virtutis studio, potiorem sapientiae partem constituerent. Hinc & contigit, vt ipsa cognitio rerum, & scientia, immo & doctrina, *sapientiae* nomine quandoque veniret. ARISTOTELES namque scientiam illam, quae Deum contemplatur, quaeue alias *metaphysica* dicitur, etiam *sapientiam* vocauit, *lib. I. metaphys. c. I.* Sane, si scientia quaedam sapientiae nomen mereatur, ea, quae circa Deum, resque diuinas, versatur, prae reliquis omnibus digna est, quae ita adpellitetur. Quo iure vero deinceps scholastici ad abstractam entis, eiusque attributorum, considerationem, quam itidem metaphysicam vocarunt, splendidum hocce *sapientiae* nomen retulerint, alii iudicent. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ. In scriptura sacra hancce quandoque occurrere significationem, negari nequit, & vel ex *1. Cor. II, 6.* patet, vbi, cum apostolus dicit: σοφίαν λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, *sapientiam loquimur inter perfectos,* haud dubie doctrinam euangelii intelligit. Apud veteris ecclesiae doctores eamdem haud infrequentem esse, CLEMENTIS Alexandrini, ORIGENIS, atque LACTANTII testimoniis iam comprobaui, *instit. theol. mor. part. I. c. I. sect. II. ad §. LXVI.* Inter hasce significationes ea maxime genuina est, atque hic in censum venit, qua *sapientes* dicebantur, qui de moribus emendandis, & ad virtutis regulam componendis, erant solliciti.

Iam ad caput caussae quod attinet, res ipsa docet, de hominum, non autem Dei, sapientia hic sermonem esse. In Deo autem sapientia primo quidem vt attributum aliquod spectatur, & non potest non summa & infinita in eo esse, tum ob summam perfectissimamque scientiam, tum & ob sanctitatem voluntatis, omnis labis expertem. Hinc enim sapientiam oriri, ex dicendis constabit. Quare & Deus σοφὸς audit, *1. Tim. I, 17.* conf. & *Rom. XVI, 27. XI, 33. Eph. III, 10.* Deinde & filius Dei κατ' ἐξοχὴν sapientia vocatur; eamque ob caussam subinde sapientia ὑποστατικῶς in scriptura sacra describitur; cum per eum sapientia diuina se quam luculentissime manifestauerit, is etiam specialiori quadam ratione fons & scaturigo sit omnis sapientiae; *Prou. VIII, 12. seqq. Sap. VII, 25. 26.* coll. cum *Ebr. I, 3. Matth. XI, 19. Luc. XI, 49. 1. Cor. I, 24. 30.* Obseruandum id hoc loco ideo fuit, quia eorum, qui ad veram sapientiam contendunt, magnopere interest, verum & genuinum sapientiae habitualis fontem, qui est Christus, cognitum atque perspectum habere. Idque scriptura innuit, quando ad arctissimum sapientiae habitualis hominum, & hypostaticae diuinae nexum indicandum, ita quandoque loquitur, vt, num hanc, an illam, intelligat, dubitari queat. Loquuntur & patres, seu veteris ecclesiae doctores, subinde de sapientia quadam, quorum, vt & scripturae sacrae effata, qui ita capiunt, vt hypostasin quamdam diuinam, a filio Dei pariter, ac spiritu sancto, distinctam, intelligant; eos non satis scire, puto, quid ipsimet sibi velint. Doleo GOTFR. ARNOLDO talia

excidisse, in *arcanis sophiae*. De hominum itaque cum hic simus solliciti sapientia, per eam eiusmodi animi virtutem intelligimus, qua quis bona a malis rite & adcurate discernere nouit, vt illa amplectatur, haec fugiat. Genuinam hanc, verissimamque esse sapientiae notionem, vel inde liquet, quod prorsus in eos omnes, qui tum scripturae sacrae, tum hominum, sana mente praeditorum, iudicio, vere sapientes sunt, quadret. Patet id etiam inde, quod illi, qui bona a malis discernere nequeunt, aut, si queant, haec tamen illis praeferunt, omnium mortalium iudicio sint stulti. Idque etiam perspexit gentilium philosophorum sapientissimus, SOCRATES, de quo SENECA: *Socrates, qui totam philosophiam reuocauit ad mores, & hanc summam dixit esse sapientiam, bona malaque distinguere, epist. LXXI. p. m. 263.* Recte vtique dixit, summam esse hanc sapientiam, *bona malaque distinguere*, tantum addendum, vt *bona amplectamur, mala fugiamus.* Saepe enim contingit, vt homines bona a malis distinguere sciant, & nihilo secius, bona dimittentes, mala autem consectantes, stultitiam suam prodant. Atque haec cum ita se habeant; manifestum est, sapientiae sedem praecipue quidem in intellectu quaerendam, sed simul tamen in voluntate. Bona a malis discernere, intellectus, sed a praeiudicatis opinionibus, aliisque vitiis liberi, opus est. Vt autem quis bona, vera quidem, non adparentia, serio amplectatur, mala contra fugiat, a se numquam impetrabit, nisi a vitiorum sordibus purgatam habeat voluntatem, & prauorum adfectuum compescere ac coercere didicerit impetus. Est porro haec ipsa, quam ita descripsimus, sapientia, vel *humana*, seu *naturalis*, vel *diuina*, seu *spiritualis*, quae Iacobo ἡ ἄνωθεν σοφία audit, *c. III, 17.* Nimirum quidam homines, per naturae conditionem, accedente institutione & exercitatione, ea iudicii vi pollent, vt in rebus, ad huius vitae felicitatem spectantibus, facile bona a malis discernant; eo vsque etiam prauos adfectus compescere didicerunt, vt in eiusmodi rebus bona reuera amplectantur, mala fugiant. Hi ergo cum magnam prae se ferant virtutis speciem, pro sapientibus habentur, & haud raro ad res magnas gerendas apti sunt, inde & magnam consequuntur gloriam. Iidem tamen plerumque, ambitione quippe excaecati, in iis, quae ad salutem aeternam spectant, sunt mortalium stolidissimi; eo, quod in spiritualibus bona a malis discernere nequeant; immo, quae bona sunt, pro malis habent, &, quo sibi sapientiores videntur, eo maiori odio ea omnia, quae sunt spiritus Dei, prosequuntur. Quod & scriptura sacra confirmat variis effatis, quae hinc simul lucem accipiunt, *Matth. XI, 25. 1 Cor. I, 19. seqq. item. v. 26. seqq. c. III, 19. 20.* Diuina contra, seu spiritualis sapientia, est eiusmodi animi virtus, qua homo regenitus, adeoque a spiritu sancto illuminatus, in rebus spiritualibus, & ad aeternam mortalium salutem spectantibus, bona a malis ita discernere potest, vt illa amplectatur, haec fugiat. In intellectu itaque etiam praecipua eius sedes est, sed illuminato; quippe qui solus τὰ πνευματικὰ potest diiudicare; *1 Cor. II, 13. 14. 15.* adeoque in spiritualibus bona a malis discernere. Vnde simul illuminationis & sapientiae nexus arctissimus intelligitur. Sed voluntatis quoque sanctitas, legitimaque dispositio, accedat, necesse est; per quam homo regenitus eiusmodi viribus pollet, vt bona reuera amplecti, & mala euitare queat; quod profecto in hominis irregeniti viribus positum non est. Atque haec est illa *superne oriens sapientia* (ἡ ἄνωθεν σοφία) cuius characteres hunc in modum tradit Iacobus: *At superne oriens sapientia primum casta est, deinde pacifica, aequa, obsequiosa, pietate, bonisque referta fructibus, sincera, & minime simulatrix; c. III, 17.* Qui characteres eleganter illustrari

illustrari possent, ex comparatione sapientiae carnalis gentilium philosophorum, Epicureorum, Stoicorum, Aristotelicorum, in qua haec omnia contrario sese modo habent, si instituti nostri hoc pateretur ratio. Atque haec est illa sapientia, quae, vt precibus praecipue a Deo impetratur, *Iac. I, 5.* ita theologiae cultoribus commendari satis nequit; quippe sine qua nemo doctoris in ecclesia munere rite fungi potest. Immo nec studii theologici sine ea sibi constat ratio; siquidem, qui diuina hacce praeditus est sapientia, is demum in omni litterarum genere, quid vtile, quid noxium sit, quid ad finem, quem nobis constitutum habemus, faciat, quid eidem repugnet, perspicit, atque diiudicat, ita quidem, vt vtilia & profutura, ceu vere bona, amplectatur, & consectetur, reliqua reiiciat & aspernetur.

Diuina haecce, de qua loquimur, sapientia, vocari etiam potest *theosophia;* cuius vocis cum variae sint significationes, de ea aliquid addere iuuabit. Veteris ecclesiae doctoribus ipsam theologiam quandoque θεοσοφίαν dictam, obseruat FRANC. IVNIVS, *lib. de theol. c. I. 18.* Et ita sane etiam vocari potest, cum σοφία, vti antea obseruatum, & de cognitione, & de doctrina vsurpetur. Quare & siue de doctrina, siue de habitu, vocem *theologia* accipias, vtroque modo recte θεοσοφία adpellabitur. Ex nostratibus mihi non succurrit, qui voce hac θεοσοφία pro theologia vsus sit, nisi quod KILIANI RVDRAVFFII, theologi quondam Giessensis clarissimi, *collegii philo-theosophici volumina duo* celebrentur. Commemoratur quoque a nonnullis HERM. RATHMANNI, cuius notum satis inter theologos nomen est, *theosophia priscorum patrum ex Tertulliano & Cypriano*, Wittebergae an. 1619 edita. At prodiit deinceps, sine auctoris nomine, Wittebergae an. 1636, inscripta: *Theologia speculatiua & practica ex patribus (Tertulliano & Cypriano) ab insigni quodam theologo collecta, & publici iuris facta;* quam editionem ipsemet possideo. Nec enim, huncce librum a priori diuersum esse, existimo. Potest tamen theosophia a theologia ea ratione distingui, vt per hanc aut cognitio ipsa rerum diuinarum, quae & alias ita vocatur, aut doctrina de iisdem, designetur; per illam autem facultas, siue virtus, bona a malis discernendi, & illa amplectendi, haec fugiendi, quam antea *sapientiam diuinam & spiritualem* vocauimus, & cui speciatim theologia moralis inseruit. Sunt vero etiam, qui nescio quae arcana & abscondita, tum theologica, tum philosophica venditantes, *theosophorum* sibi nomen speciatim vindicant. DAN. GEORG. MORHOFIVS, vir doctissimus, *polyhistor. lib. I. c. X.* de *libris mysticis & secretis* agens, eorum tres constituit classes, *theosophicos, propheticos*, & *magicos. Theosophicos*, inquit, *nunc eos vocant, qui de rebus diuinis abstrusiora quaedam docent, quales apud gentiles theurgici dicebantur, quibus doctrina de Deo, daemonibus, geniis, deque caerimoniis, quibus illi colendi, tradebatur.* Commemorat hinc IAMBLICHI libros, de *mysteriis Aegyptiorum*, scriptaque HERMETIS, siue MERCVRII, ZOROASTRIS, ORPHEI, BEROSI, Sibyllina oracula & scripta, Ebraeorum libros kabbalisticos, christianorum mysticos, ex recentioribus vero THEOPHRASTI PARACELSI, & IAC. BOEHMII scripta, cuius posterioris cumprimis *theosophica* salutari solent, & multa de hisce omnibus, obseruatu digna, adfert. Ego vero lubens fateor, me nihil in hisce scriptis deprehendisse, cur auctores eorum, specialiori quadam ratione, *theosophi* vocari debeant. Si quid enim habent, quod cum veritate conuenit, nec ex sola ratione cognoscitur, id ex sacra scriptura hauserunt, & apud alios, qui theologi vocantur, itidem reperitur. Sin aliquid proferant, quod veritati consentaneum non est, non tam sapientiam suam, quam vanitatem,

produnt, & ne φιλόσοφοι quidem dicendi, multo minus θεόσοφοι. Qui nescio quae arcana, secreta, abscondita crepant, haud raro fumum venditant, vulgaribus & protritis speciem quamdam ac pretium conciliaturi. Orphei sane istos ritus, ac caerimonias sacras, quae tanto studio apud Graecos occultabantur, eo tandem abiisse, constat, vt illis, quos ad mysteria capienda, & rite propaganda, idoneos iudicabant, impium & monstrosum dogma, naturam ipsam Deum esse, committerent. Dictum hac de re copiosius in *hist. eccl. f. vet. testam. tom. I. per. II. sect. II.* ad *§. XVIII. p. 1007.* De MERCVRIO, eiusque libris, itemque ZOROASTRE, itidem fuse egi *ibidem; per. I. sect. III.* ad *§. XXII. p. 429. seqq.* itemque *tom. II. per. II. sect. VI.* ad *§. XIII. p. 1049. seqq.* De THEOPHRASTO PARACELSO, IAC. BOEHMIO, aliisque, qui vulgo pro theosophis venditantur, alibi dicetur. Atque haec ideo monere visum fuit, vt veram theosophiam a pseudotheosophia eo rectius discernere queamus.

§. VII. Sapientia cum circa generalia praecipue versetur, ad specialia contra, singulasque adeo actiones hominum descendit *prudentia*, finem legitimum in iis, mediaque apta eligere & impedimenta remouere, docens. Quod adeo & de *spirituali prudentia* intelligendum, qua non magis, quam ipsa sapientia, qua cum & arctissimo vinculo coniuncta est, carebit, qui sacro in ecclesia rite fungi munere cupit; conf. *Luc. XII, 42.* *

* Differt itaque prudentia a sapientia in eo, quod haec circa generalia magis, illa circa specialia, singulasque actiones versetur, & tum ad finem, tum ad media respiciat, quibus finis obtineri queat; quorsum & consideratio pertinet, an quis iis viribus instructus sit, vt finem consequi possit; secundum monitum ipsius seruatoris, *Luc. XIV, 28. seqq.* Id namque & in rebus spiritualibus, & ad salutem hominum spectantibus, ita se habet; in quibus, quod ad finem attinet, ea, quae optima, seu maxime conducibilia sunt, eligenda esse, nos condocet apostolus, *1. Cor. XII, 31.* Ceteroquin & sapientia, & prudentia spiritualis, in eo conueniunt, quod vtraque circa bonum & malum versetur, sed diuersa, vt diximus, ratione; vtraque etiam ad intellectum praecipue pertineat, vt voluntatis simul concurrat dispositio. Intellectus nimirum opus est, dispicere, quisnam finis nobis constituendus sit, & media inuenire & diiudicare, quibus is obtineri queat. Quod in spiritualibus tum demum recte procedet, si diuina luce fuerit collustratus. Voluntatis porro accedat dispositio, necesse est, cum ad media, quibus bona spiritualia obtineri possunt, vsurpanda, nemo aptus sit, qui vitiorum adhuc obnoxius est dominio. Vnde, prudentiam spiritualem non magis, quam sapientiam, in homines irregenitos cadere, manifestum est. In iis sane, quae ad res huius vitae spectant, prudentia quandoque non destituuntur; sed, vti haec a spirituali toto caelo differt, ita haud raro aut in *calliditatem* & *astutiam* degenerat, quando quis mediis aptis & idoneis, ad finem quemcumque, etiam pessimum, consequendum, vti nouit; aut in *imprudentiam*, quando quis & circa finem, & circa media, aberrat; quod tum praecipue contingit, cum vis prauorum adfectuum omnem rationis vsum adimit. Prudentiam vero spiritualem necessariam esse, vt quis tum suis, tum ecclesiae rebus, eo rectius consulere queat, tam manifestum est, vt, pluribus hoc demonstrare velle, superuacaneum foret. Conferenda, quae generatim de *prudentia spirituali*, speciatim autem de *pastorali & ecclesiastica*, dixi *instit. theol. mor. part. III. c. I. & II.*

§. VIII.

§. VIII. Maximopere itaque falluntur, qui, ſolam eruditionem, immo interdum vanam eius ſpeciem, ſufficere, putant, vt quis theologus, aut eccleſiae doctor, iure audiat. Falluntur hinc etiam, qui in ſcholis & academiis eo tantum conſilia ſua, atque labores, dirigunt, vt variam multiplicemque rerum cognitionem conſequantur, de ſapientia, ſcilicet ſpirituali, parum ſolliciti, cum haec pretio illam vincat, & non minus quoque, ad res eccleſiae recte adminiſtrandas, quam illa, ſit neceſſaria. *

* Error illorum, qui ad eruditionem tantum ſtudia ſua dirigunt, inde oritur, quod, eam ſolam ad theologum ſufficere, arbitrantur, ſimulque haud raro vanam quamdam & inanem ſpeciem pro vera eruditione amplectuntur; aut eruditionem pro ipſa ſapientia habent. Vtrumque perperam fieri, patet. Maximum enim inter eruditionem & ſapientiam intercedere diſcrimen, nemo dubitabit, qui, quae huc vsque diximus, ſecum expenderit. Magnifica quoque iſta elogia ſapientiae, quae paſſim in *prouerbiis Salomonis*, & *ſap. VII.* exſtant, non in eruditionem, ſed in ſapientiam, prout eam deſcripſimus, quadrant. Rectiſſime porro de ſapientia iſta intelligitur, quod *initium eius ſit timor domini*, *prouerb. IX, 10. pſ. CXI, 10.* quod de eruditione humana, ſeu, quae ſolis naturae viribus adquiritur, adſerere non licet, quippe quae etiam in homines improbos cadit. De cognitione diuina, ſeu, quae ex ſpiritus ſancti illuminatione procedit, ſi hoc capere velis; ea quidem minus adcurate vocabitur ſapientia; interim numquam ſine ea eſt. Dum autem ita a ſapientia ſedulo diſtinguenda eſt eruditio; hanc ſolam ad theologum non ſufficere, manifeſtum eſt. Qui enim ipſemet bona a malis diſcernere nequit, vt illa amplectatur, haec fugiat, quomodo is aliis veram ad ſalutem viam rite demonſtrabit? Immo nec in litterarum ſtudiis, multo minus ſacri muneris adminiſtratione, ſine ſapientia directrice, ita, vt decet, ſe ſe geret. Quaeſitum fuit, quaenam cauſſa ſit, vt, inter tot theologiae cultores, tam pauci reperiantur, a quibus eccleſia eximii quid ſibi polliceri queat? ad quod reſpondere non dubito; praecipuam, certe non poſtremam, eius rei cauſſam eſſe, quod plerique a vero theologiae fine, in primo ſtatim limine, aberrent, ad humanam quamdam, ſaepiſſime vanam, eruditionem adſpirantes, de illuminatione, & ſapientia diuina, quae ſine vitae ſanctitate ſibi non conſtat, parum ſolliciti. Conferenda, quae de eadem hacce quaeſtione AVG. HERMANNVS FRANCKIVS diſſerit, in *methodo ſtudii theologici*, *c. I. §. VI. ſeq. p. 17. ſeqq.*

§. IX. Sapientia cum ita ad intellectum ſpectet, vt ſine voluntatis emendatione eſſe nequeat; *vitae, morumque ſanctitatem*, *integritatemque*, ad finem proximum ſtudii theologici recte referri, manifeſtum eſt. Accedit vero, quod eccleſiae doctor vita non minus, quam voce docere, ſuisque exemplum praebere debeat, quod imitentur, *1. Cor. XI, 1.* vt adeo τύπος fiat τῦ ποιμνίυ, *1. Petr. V, 3.* *

* Non tam, qua initium, quam qua incrementum, vitae ſanctitas ad finem proximum ſtudii theologici refertur; ſiquidem, cum, qui ad hocce ſtudiorum genus accedit, iam regenitum, ſeu vera fide praeditum eſſe debere, exiſtimamus; conferantur, quae ad §. IV. diximus. Recte beatus IO. GERHARDVS noſter: *Quamuis ſtudium*

dium pietatis ab omnibus omnino christianis requiratur; cum primis tamen, & speciali quadam ratione, in illis, qui theologiae suam addixerunt operam, ac vel ad ministerium ecclesiasticum adspirant, vel eo iamdum funguntur, vigere debet morum honestas, vitae integritas, seria ac sincera pietas. Variis hoc probat rationibus, inter quas prima ea est, quam & nos hic vrgemus, quia sine vitae sanctitate nulla vera est sapientia. Hinc, cum verba *Ps. CXI, 10. initium sapientiae timor domini*, attulisset, addit: *ergo, vbi non est verus Dei timor, sincerae pietatis fundamentum, ibi vera ac coelestis sapientia non habet locum; in methodo stud. theolog. c. II. p. 18.* Non minoris momenti est altera ratio, quod verbi diuini ministrum non minus vita, quam voce docere oporteat. Quanta vis sit exemplorum, & imitationis, neminem fugit. Sunt enim omnes natura ad imitationem proni; & exemplum pastoris doctrinae ejus maximum pondus addit, maximumque robur. Quodsi autem cum Paulo dicere vult: *estote imitatores mei;* cum eodem etiam dicere debet: *sicut ego Christi, 1. Cor. XI, 1.* Sin vita doctrinae non respondeat, non impediet, quo minus plurimi existiment, eum rem serio non agere, adeoque verbis eius fidem non habeant. Eorum vero omnium, qui ita pereunt, ratio coram tribunali diuino ab illo exigetur. Hinc seruator optimus ad apostolos, eorumque successores, *vos*, inquit, *estis sal terrae*, vt, qui corrupti sunt, restituantur, &, qui restituti, a putredine conseruentur, *si sal* μωρανθῇ, *fatuus fiat*, vim omnem ac saporem, seu acrimoniam, amittat, adeoque & vos, per praua dogmata, & per improbos mores, qui verbi diuini ministros omnium contemtui exponunt, ad ministerium sacrum inepti fiatis, *per quidnam salietur? Ad nihil amplius valet, nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur ab hominibus;* & sic eiusmodi quoque doctores, qui aliorum salutem impediunt potius, quam promouent, peribunt. Pergit: *vos estis lux mundi;* doctrina itaque non minus, quam exemplo, vt mundum collustretis, vestrarum erit partium; *vrbs in monte sita abscondi nequit*, adeoque & vos omnium in vos conuertetis oculos; *neque, qui candelam accendunt, eam sub modio ponunt, sed potius in candelabro, vt luceat omnibus, qui in domo versantur;* ideo nimirum doctores publici constituuntur, variisque, & egregiis, a Deo condecorantur donis, vt omnes inde commodum aliquod percipiant; *sic itaque luceat lux vestra;* vitae scilicet sanctae integraeque non minus, quam doctrinae purae, *coram hominibus, quo videant opera vestra bona*, de fide vitaeque integritate testantia, *& patrem vestrum, qui est in caelis, glorificent; Matth. V, 13. sqq.* Possem his & alias rationes addere; sed quid pluribus in re non dubia opus est? Cum enim theologi, verbique diuini ministri id quotidie agere debeant, vt alios erudiant, quo pacto in Christo nihil aliud valeat, quam *fides, quae est per charitatem efficax, Gal. V, 6.* &, quod Christus nos *redemerit ab omni iniquitate*, vt *purgaret sibi* λαὸν περιούσιον, *populum peculiarem*, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων, *ingentem zelum in bonis operibus demonstrantem, Tit. II, 14* qua, quaeso, hoc facient conscientia, si ipsimet in virtutis studio langueant, aut omnino vitiorum impuritatisque vinculis constricti teneantur? Atque haec cum ita se habeant, quilibet sibi dictum putet, quod Paulus Timotheo suo inculcat: γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν, *1. Tim. IV, 7.*

§. X. Finem vltimum studii theologici, intuitu hominum, eorum esse salutem, intuitu Dei, ipsius gloriam, nemo forte erit, qui negauerit. Nimirum

rum ad aliorum ſalutem theologiae cultori ita reſpiciendum, ne ſuae ipſius ſit immemor, ſecundum monitum Pauli, *1. Tim. IV, 16.* * Gloria vero Dei cum in omnibus actionibus noſtris vltimus finis eſſe debeat; *1. Cor. X, 31.* quis dubitet, & in theologiae tractatione ad eam omnia referenda eſſe? **

* Ridiculum enim fere eſt, ſi quis alios ad ſalutem aeternam perducere cupit, quam ipſemet negligit. Qua in re humani ingenii ſtultitia eminentiſſima quadam ratione conſpicitur; quamuis nihil ſit frequentius. Nec tamen temere quis ſibi perſuadebit, ſerio eiusmodi homines id agere, vt aliorum ſaluti conſulant, qui ſuismet ipſi conſulere rebus nolunt. Hinc vel inuiti hypocriſin ſuam, cum ſumma ſtultitia coniunctam, produnt.

** Certe huc tota ſalutis noſtrae oeconomia tendit; quod angeli ipſimet in natiuitate ſeruatoris indicant, *Luc. II, 14.* Eo ergo quod & ipſa theologia, eiusque adeo tractatio, comparata eſſe debeat, res ipſa docet. Etſi enim finis proximus theologiae a ſtudii theologici fine differt; in fine tamen vltimo conſentiunt, quippe ad quem omnia tandem referre decet.

§. XI. Serio vero is, quem res ipſa poſtulat, nobis conſtitutus eſſe debet finis, ne alium verbis profiteamur, alium in pectore teneamus clauſum. Intentio enim noſtra ſi recte ſe non habeat, reliqua omnia peruerſe gerentur, nec quidquam ſuſcipietur recte, vt Deo placere queat. Hoc eſt, quod ſeruator dicit: *Si oculus tuus fuerit malus, totum corpus erit tenebroſum, Matth. VI, 23.* *

* Eleganter GREGORIVS magnus: *Quid enim per oculum exprimitur, niſi opus ſuum praeueniens cordis intentio? quae priusquam ſe in actione exerceat, hoc iam quod adpetit, contemplatur. Et quid adpellatione corporis deſignatur, niſi vtraque actio, quae intentionem ſuam, quaſi intuentem oculum, ſequitur? Lucerna itaque corporis eſt oculus; quia per bonae intentionis radium, merita illuſtrantur actionis. Et ſi oculus tuus ſimplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit; quia, ſi recte intendimus per ſimplicitatem cogitationis, bonum opus efficitur, etiamſi minus bonum eſſe videatur. Et ſi oculus tuus nequam fuerit, totum corpus tuum tenebroſum erit, quia cum peruerſa intentione quid vel rectum agitur, etſi ſplendere coram hominibus cernitur, apud examen tamen interni iudicis obſcuratur. Vnde & recte ſubiungitur: vide ergo, ne lumen, quod in te eſt, tenebrae ſint. Si lumen, quod in te eſt, tenebrae ſunt, ipſae tenebrae quantae erunt? quia ſi hoc, quod bene nos agere credimus, ex mala intentione fuſcamus, quanta ipſa mala ſunt, quae mala eſſe, etiam cum agimus, non ignoramus? Vigilanti igitur cura per cuncta opera intentio nobis noſtra penſanda eſt, vt nihil temporale in his, quae agit, adpetat, totam ſe in ſoliditate aeternitatis figat* &c. *lib. XXVIII. moral. c. XIII.* aut, ſecundum recentiorem diſpoſitionem, *cap. XI, tom. I. operum, p. m. 907.* edit. quae Pariſiis an. 1705 prodiit. Lectu etiam digna ſunt, quae *capite ſequenti XII.* hac de re differit, vbi, *baſes animae intentiones eſſe*, docet. *Baſes*, inquit, *vniuscuiusque ſunt animae, intentiones ſuae. Nam ſicut fabrica columnis, columnae autem baſibus innituntur: ita vita noſtra in virtutibus; virtutes vero in intima intentione ſubſiſtunt. Et quia ſcriptum eſt, fundamentum aliud nemo poteſt ponere, prae-*

ter id, quod positum est, quod est Christus Iesus, tunc bases in fundamento sunt, cum intentiones nostrae in Christo roborantur.

§. XII. A recto autem tramite, in fine studii theologici constituendo, primum aberrant, qui in ipsa cognitione rerum diuinarum subsistunt, & quo pacto eam ad vitam recte instituendam transferant, parum sunt solliciti; siue vano errore ducti, eam sufficere, arbitrentur, siue in ipsa ista cognitione delectationem quamdam quaerant; cum tamen non ἀκροαταὶ tantum, sed ποιηταὶ λόγου esse debeamus, *Iac. I, 22.* & ob prudentiam is demum a seruatore laudetur, qui *non tantum verba eius audit, sed & ea facit, Matth. VII, 24. seqq.* *

* Qui in nuda rerum diuinarum cognitione subsistunt, ideo, quod, vana persuasione ducti, hanc sufficere, arbitrantur; non tantum per adlata scripturae sacrae effata, aliaque eiusdem generis, erroris conuincuntur, sed hoc ipso testantur, se indolem ac naturam theologiae prorsus ignorare. Hanc enim, quanta quanta est, totam, ratione finis spectatam, practicam esse, seu ad praxin vitae ac ministerii tendere, omnes vno ore fatentur. Accedit, quod ipsa quoque ratio dictitet, hominem non esse animal θεωρητικὸν, sed πρακτικὸν, hoc est, a natura intellectu & ratione instructum, non, vt inanibus speculationibus tempus fallat, aut cogitationibus suis animum pascat, sed, vt facultate ista cognoscendi, & eruditione, si qua pollet, ad sua & aliorum commoda promouenda, vtatur. Conferre iuuabit, quae dixi *instit. theol. moral. part. I. proleg. §. II. III.* Non minus vero peccant, seque ipsi decipiunt turpiter, qui in ista rerum diuinarum cognitione delectationem quamdam quaerunt, ideoque in ea subsistunt, nec ulterius progrediuntur, aut, vt clarius loquar, qui suae tantum consulere cupiunt *curiositati*. Ista enim *curiositas* ex voluptate quadam, ut alibi demonstratur, orta, quantumuis honestatis quadam specie se aliis commendet, recte tamen in vitio ponitur; cumque nec in aliis litterarum generibus laudanda sit, multo magis vituperanda est in eo, quod vnice ad hominum salutem promouendam comparatum esse debet. ROLANDVS MARESIVS *causam legitimam* esse, putat, si qui non aliam ob caussam ad scientiae cupiditatem trahantur, quam, vt animos suos varia rerum cognitione pascant, *lib. II. ep. XVI. p. 315.* At fallitur magnopere. Voluptas enim illa, quam ex litteris capimus, nisi ad vsum transferantur, non magis laudanda aut excusanda, quam ea, quam nonnulli in sensuum externorum delectatione consectantur, ac si huc vnice essent comparati. Nimirum sensus non ideo a sapientissimo rerum omnium conditore hominibus dati sunt, vt ex iis tantum voluptatem capiant; sed vt iis ad corporis conseruationem, certo quoque modo ad mentis instructionem informationemque vtantur. Pari ratione & cognoscendi facultate mens instructa, immo desiderium aliquod sciendi omnibus insitum & innatum est, non, vt delectationem tantum inde quandam quaeramus, sed, ut ad nostram aliorumque felicitatem promouendam eodem vtamur. Copiosius hoc edisserui in *dissertat. de cultura ingenii, c. III. §. II.* in *selectis juris natur. & gentium, p. 401. seqq.* Quemadmodum autem, qui in rerum diuinarum tractatione ea tantum, quae delectationem pariunt, aut ad explendam curiositatem faciunt, consectantur, a scopo rectoque fine aberrant, dum in nuda cognitione subsistunt, de fidei & vitae praxi parum solliciti; ita nec

veram

veram solidamque vnquam consequuntur cognitionem, dum plerumque, necessariis, maximeque salutaribus, praetermissis, ea solum, quae delectant, quaerunt; nec rebus, quae momentum trahunt, constanter inhaerent, sed, hinc inde transcurrentes, quaedam decerpunt, & quidem tantum, quae placent, non, quae prosunt. Quo ipso vt nec ad eam, quae industria studioque adquiritur, eruditionem, saltem quae hoc nomine digna sit, perueniunt; ita multo minus illuminationis diuinae participes fieri possunt; finemque adeo verum studii theologici non tantum non consequuntur, sed simul, se ad eum consequendum parum idoneos, ostendunt.

§. XIII. Grauius adhuc illi peccant, qui theologiae ideo operam nauant, vt eruditionis inde laudem referant, gloriamque & honorem apud alios consequantur. Quae sane turpis est diuini nominis profanatio, dum miseri mortales ad prauas suas cupiditates iis abutuntur, quae ad hominum salutem promouendam Deus constituit. Numquam vero theologi hac ratione euadent, cum ex effato seruatoris ne *fidem quidem habeant*, qui *gloriam a se inuicem accipiunt*, *Joann. V*, *44*. & ex sententia Pauli, *cognitione inflatus nullo modo cognoscat*, *quo pacto cognoscere debeat*; *1. Cor. VIII*, *2*. *

* Peccant vtique, qui in reliquis etiam litterarum generibus laudem tantum & gloriam quaerunt, aut ideo iis operam nauant, vt honores consequantur, & aliquando prae aliis eminere queant. Scio equidem, esse nonnullos, qui hoc sibi adeo persuadere nequeunt, vt laudis potius & honorum cupiditate ad diligentiam iuuenum excitare animos velint. Hinc numquam non illud VIRGILII illis occinunt:

Tentanda via est, *qua me quoque possim*
Tollere humo, *victorque virum volitare per ora*,

lib. I. georg. v. 8. seq. Certe IOACH. FORTIVS RINGELBERGIVS ex instituto hoc sibi probandum sumsit: *adfectandas esse studioso laudes*; de *ratione studii*, *c. V. p. 20.* Similia & GABR. NAVDEVS habet, *syntagm. de studio liberali*, *c. X. p. 545*. Verum isti omnes, se minus, quam ipsos ethnicos, sapere, demonstrant; quippe qui de vanitate laudis, gloriae, honorum, subinde praeclare admodum loquuntur, hominemque sapiente ad talia adspirare indignum esse, censent. Id iam a me obseruatum in *dissertatione de cultura ingenii*, *c. III.* Quanto ergo grauiori crimine se obstringunt, qui in rerum diuinarum tractatione nihil aliud, quam laudem, gloriamque, aut honorem quaerunt? Non tantum autem & hi ostendunt, se verum studii theologici finem ignorare; sed, ad eundem consequendum se neutiquam aptos esse, demonstrant. *Superbis* enim, adeoque & laudem, gloriam, honorem adpetentibus, *aduersatur Deus*, *sed humilibus dat gratiam*, *1. Pet. V*, *5*. Quid itaque est donorum spiritualium, quod eiusmodi homines a Deo sibi polliceri queant? Horum vero si sint expertes, qualis demum erit eorum theologia? Certe, qui nec fidem habet, nec illuminatus est, nec Deum cognoscit, prout cognoscere debebat, veri quoque theologi nomen non promeretur, nec hocce vnquam recte fungetur munere. Eruditionem equidem, prout naturae viribus adquiritur, minime contemnendam, haud raro sibi comparant, cum laboribus non parcant, ac subinde ingenio valeant; praeterquam vero, quod haec sola verum theologiae finem non absoluat, eadem mi-

nime, vt decet, vtuntur, dumque ad suam omnia gloriam referunt, simulque ad rixas & contentiones proni sunt, omnia turbant, summa imis miscent, ecclesiaeque hinc plus nocent, quam prosunt.

§. XIV. Non minus tamen & illi rebus suis non recte consulunt, & in primo statim limine a vera via aberrant, qui theologiam vitae huius sustentationi inseruire volunt, aut ea omnino ad opes ac diuitias congerendas abutuntur, existimantes, *πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν*, *1. Tim. VI, 5.* Quos quidem homines, vt, iubente apostolo, prorsus euitare decet, vt nihil nobis cum iis sit commercii; ita ipsimet satis demonstrant, ex Simonis magi schola se prodiisse; hinc & sententia Petri, in hunc pronuntiata, illos quoque ferit; *act. VIII, 20.* *

* Damnant viri docti merito eos, qui aliis etiam litteris operam nauant, vt rem suam familiarem constituant, &, quae vitae sunt necessaria, inde comparent. ROLANDVS MARESIVS tale propositum *humile* vocat, *& illiberale*, *nec satis litterarum nobilitate dignum; lib. II. ep. XVI. p. 315.* Immo foedum & sordidum id vocare potuisset, ipsisque litteris noxium. Per eiusmodi enim homines si staret, errori saepius & mendacio maius statuendum esset pretium, quam veritati; cum per illud haud raro promtior ad opes diuitiasque pateat via. Eo magis itaque illorum detestandum est institutum, qui omnino ad ipsam theologiam animum, opibus tantum inhiantem, adferunt. Certe cum fine theologici studii nihil magis pugnat, quam auaritia, qua mentem suam infectam isti homines aperte produnt, quaeue *radix omnis mali* rectissime ab apostolo adpellitatur, *1. Tim. VI, 10.* Quam ergo vitae integritatem, sanctitatemque, quam sapientiam ab iis exspectes? Dona porro spiritualia cum in iis frustra requiras; si quid in iis eruditionis est, minime eos aptos reddet, vt sacro quodam in ecclesia rite fungi queant munere. Procul namque ab ista episcopi imagine, quam Paulus *1. Tim. III.* exhibet, absunt; quippe in qua inter alia episcopum esse iubet *μὴ αἰσχροκερδῆ*, & *ἀφιλάργυρον v. 3.*

LIBRI PRIORIS
CAPVT SECVNDVM
DE
THEOLOGIAE CVLTORE EIVSQVE INDOLE AC VIRTVTIBVS:

Σύνοψις.

Fine rite constituto, quisque de viribus suis dispicere debet; §. *I.*
In hisce explorandis tum naturalia, tum spiritualia dona in censum veniunt; §. *II.*
Dona naturalia ratione intellectus quaenam sint? §. *III.*
Iudicii in studio theologico necessitas; §. *IV.*
itemque ingenii, speciatim sic dicti; §. *V.*

vt

§. I.

Fine recte constituto, proximum est, vt quis dispiciat, an iis animi corporisque dotibus viribusque praeditus sit, vt finem istum consequi queat. Generalis haec est prudentiae regula, in omnibus vitae humanae actibus obseruanda, & a seruatore ipso commendata, *Luc. XIV, 28. seqq.* *

* Eamdem hunc in modum inculcat SENECA: *Inspicere autem debemus primum nosmet ipsos, deinde quae adgredimur negotia, deinde eos quorum caussa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia necesse est seipsum aestimare; quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus. Alius eloquentiae fiducia prolabitur, alius patrimonio suo plus imperauit, quam ferre possit; alius infirmum corpus laborioso oppressit officio. Quorumdam parum idonea est verecundia rebus ciuilibus, quae primam (firmam) frontem desiderant, quorumdam contumacia non facit ad aulam* &c. de *tranquillit. animi, cap. IV. p. m. 354.*

§. II. In animi viribus explorandis tum ad ea, quae naturae munere nobis obtingunt, tum ad ea, quae diuini spiritus gratia hominibus piis largitur, attendendum est. Hinc enim consequitur, quod alia dona sint *naturalia*, alia *spiritualia* *

* Per *dona naturalia* itaque omnia ea intelligimus, quae per naturam hominibus insunt, aut studio etiam atque industria magis excoluntur & perficiuntur. Ipsi autem habitus, studio & exercitatione comparati, etsi itidem quandoque *donorum naturalium* nomine comprehendantur; nunc tamen in censum non veniunt; quia partim ad finem theologiae, partim ad propaedeumata, de quibus in sequentibus, a nobis referuntur. Per *spiritualia*, praeter ea, quae speciatim ita vocantur, naturalia quoque, sed sanctificata, indicare, patebit ex iis, quae §. *XIII.* dicentur.

§. III. Ad dona naturalia pertinet facultas, promte & adcurate cuncta discernendi, & vera a falsis, bona a malis distinguendi, principia recte constituendi, & conclusiones inde deriuandi, aut, an recte deriuatae sint, perspiciendi, quam *iudicium* adpellitamus; * tum vero & facultas, ideas imaginesque rerum apte & concinne componendi, easdemque non minus ele-

eleganti ordine proponendi, ab aliis autem propositas facili negotio percipiendi, quae *ingenii*, speciatim sic dicti, nomine venit; ** & denique facultas, ideas imaginesque rerum, quas percepimus consideravimusque, post aliquod temporis interuallum, quoties lubet, & quoties iterum iis opus est, prompte reuocandi, & iterum velut praesentes in mente nostra sistendi, quam *memoriam* vocare moris est. ***

* Non vna equidem eademque ratione in philosophorum scholis *iudicii* vox accipitur. Interdum enim secundam, quam vocamus, intellectus operationem denotat, qua duas inter se ideas comparamus; interdum vero pro ipsa ratiocinatione sumitur. At nobis hic δύναμιν κριτικὴν, seu facultatem, obiecta quaeuis rite discernendi, vt, quid verum, quid falsum, quid bonum', quid malum sit, cognoscamus, & ex solidis principiis conclusiones rite deducendi &c. designat. Iudicii autem hujus quod magna hinc inde conspiciatur diuersitas, nec vna eademque ratione apud omnes, qui eo praediti sunt, se exserat; id ex objectorum, graduumque, qui in eo dantur, diuersitate, voluntatis porro dispositione, consuetudine, educatione, alisque caussis, prouenit; vt deinceps ostendemus.

** Quando dixi, de *ingenio*, quod speciatim ita adpellatur, hic nobis sermonem esse; indicaui, & aliam huius vocis significationem esse; eam scilicet, qua generatim eas intellectus virtutes denotat, quibus ad litterarum studia, aut artes quascumque, vel grauioris momenti negotia, quis aptus censetur. Qua quidem ratione & iudicium, & ingenium, speciatim sic dictum, & memoriam complectitur. Eoque modo vox haecce accipitur, quando quaeritur, sitne aliquis ingenio, ad litterarum studia apto, praeditus? Qua de re deinceps. Hic autem addendum, in hacce, similibusque quaestionibus, non tam de ipsis facultatibus, quae omnibus quodam modo per naturam, licet gradu diuersissimo, insunt, & quibus nemo temere prorsus destituitur; nisi ipso intellectu destituatur, sermonem esse, quam de illarum praestantia, & virtutibus, quibus nonnulli prae reliquis eminent, & ad certas quasdam artes, negotia, vitaeque & studiorum genera, apti redduntur. Quo sensu & aliorum definitiones, a me in *dissertat.* de *cultura ingenii, c. I. §. VIII.* & *institut. theol. mor. part. I. c. I. sect. V.* ad *§. XIII.* adlatae, accipiendae sunt. In ingenio, speciatim sic dicto, vis eminens & viuida imaginationis maxime se exserit; vnde & hocce nomine quandoque insigniri solet.

*** Repetenda hic, quae de memoria dixi, *institution. theol. mor. part. I. c. I. sect. V. §. XV.*

§. IV. Hisce facultatibus, seu donis, omnes quidem eos, qui literarum studiis se consecrant, instructos esse decet; * cum primis tamen eos, qui in theologia proficere cupiunt. Primum inter eas locum tenet *iudicium*, quo theologiae cultorem vel maxime pollere oportet, cum praecipuum eius opus sit, in rebus maximi momenti, ad salutem quippe hominum spectantibus, vera a falsis, bona a malis, discernere, viamque adeo rectam, quam ingredi debeant, iis ostendere. **

* Magnam esse ingeniorum varietatem, constat; idque ex instituto demonstrarunt ANTON. ZARA, Aquileiensis, episcopus Petinensis, in *anatomia ingeniorum & scientiarum*, Venetiis, an. 1615 edita, *sect. I. membr. I.* itemque IO. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. quaest. XL. p. 104. seqq.*

seqq. aliique. Quamquam nonnulli varietatem hanc sine necessitate augere videantur. Caussae huius diuersitatis varietatisque iterum variae esse possunt. Præter diuersam enim facultatum, ex quibus ingenium, generatim sic dictum, conflatur, combinationem, singularumque gradus, horumque ad se inuicem proportionem; ipsa voluntatis dispositio, hinc & ingenii vsus, & ad certa studiorum genera adplicatio, corporis porro constitutio, educatio, consuetudo, & alia, plurimum ad eam conferunt. Immo luculenter hinc intelligitur, cur non possit non infinita fere esse ingeniorum varietas. Legenda, quae hac de re disserit IO. GEORG. WALCHIVS, vir clarissimus, in schediasmate, de *ingenio philosophico, (vom philosophischen naturell) c. I. §. VI. p. 11. seqq.* In tanta ergo ingeniorum varietate, primum dispiciendum, quaenam generatim ad litterarum studia apta sint? Quaedam enim prorsus inepta esse; & quaedam rursus aptiora esse aliis, negari nequit. Hinc IANVS HVARTVS certas ingeniorum habilium & inhabilium classes constituit; in *scrutinio ingeniorum, c. II.* quod & deinceps EDMVND. RICHERIVS fecit, in *obstetrice animorum c. IV. §. VII.* itemque EVDO NEVHVSIVS, in *theatro ingenii humani, l. I. c. I.* vt & DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhistor. litterar. l. II. c. I.* Paullo distinctius, & certis innixus principiis, hac de re & ego disserui in *dissertat. de cultura ingenii, c. II. §. VIII. seqq.* quae, cum ab omnibus legi queant, ea vt hic repetam, necesse non est. Generatim dici potest, si eiusmodi, qua omnes, aut singulas facultates, quae ingenium constituunt, defectus adsint, qui nulla ratione corrigi aut emendari possunt, ad quiduis potius aliud, quam ad litterarum studia, eiusmodi homines aptos esse; secus si res se habeat, tanto aptiores, quanto excellentior ingenii vis aut in omnibus, aut in singulis se demonstrat facultatibus. Iam, si quis ad litterarum aptus sit studia, dispiciendum vlterius, ad quodnam prae ceteris aptus sit. Vti enim non vnum est studiorum genus: ita quodlibet ingenium quoddam proprium, eique prorsus adcommodatum, requirit. M. Scauro, & P. Rutilio, oratoribus, non quidem omnino ingenium, sed oratorium ingenium defuisse, M. T. CICERO ait, in *Bruto, num. CX. p. m. 309.* Idem & de aliis scientiis, artibusque, cumprimis & de theologia, dici potest, non nullis non quidem ingenium, sed theologicum ingenium deesse. Hoc vero cuiusmodi esse debeat, id vero ex dicendis constabit.

** Eundo per omnes muneris theologici partes, demonstrare, si opus esset, possem, nec didascalicum, nec elenchticum, nec epanorthoticum, nec reliqua recte administraturum quemquam, nisi facultatem istam, cuncta discernendi, diiudicandiue secum adferat. Deus quoque ipse hoc significauit, dum sacerdotum esse dixit, *discernere, quid sanctum, quid profanum, quid purum, quidue impurum sit? Leuit. X, 10.* Intelligendum autem hoc est de iudicio sano, sobrio, minimeque corrupto. Contingere enim potest, saepiusque solet, vt quis per naturam quidem iudicio polleat, sed vt aut per adfectuum prauitatem, aut praeiudicatas opiniones, aut per consuetudinem, & ad alia studiorum genera nimiam adplicationem, ita obtundatur & deprauetur, vt in rebus theologicis plane caecutiat, & pro luce tenebras, pro veritate errorem potius amplectatur, tantum abest, vt cuncta rite discernere valeat. Cuiusmodi homines magno cum suo & aliorum malo ad sacrum hocce studiorum genus accedunt, rectius facturi, si ab eo se abstinerent. Non itaque sine exceptione quadam admittendum, quod dicitur, iudicio insigni pollentes ad studium theologicum aptos esse. Dispiciendum enim, cuiusmodi illud iudicium sit? Nec mirabitur nunc quisquam, quod quis in aliquo littera-

rum

rum genere, praestanti se pollere iudicio, ostendat, in alio autem non; quippe quod ex caussis antea commemoratis prouenit. Cum primis obseruandum, si quis, a natura iudicio praeditus, in rebus criticis, aliisque minutiis, tantum illud exerceat, hisque totum se tradat, eum parum feliciter deinceps in studio theologico versari, immo iudicii imbecillitatem palam documentisque certissimis prodere; eo quod, minutiis inanibusque subtilitatibus adsuetus, has quoque ibi consectetur, missis grauioribus, in quibus vel maxime vim iudicii demonstrare debebat. Arbitrari hinc aliquis posset; ejusmodi homines, cum ad grauiora studia & negotia accedunt, nullo prorsus gaudere iudicio; cum tamen reuera eo praediti sint, sed per consuetudinem & nimiam minutiarum consectationem, illud corruperint. Diiudicari hinc etiam licet, quid de *subtilibus*, quae vocantur, ingeniis, & magno acumine praeditis, sit censendum, num prae reliquis ad theologiae studium apta sint? Qua de re ut eo rectius pronuntietur; obseruandum, *subtilitatis* vocem a filis tenuioribus traxisse originem, quae in tela bene texta oculorum aciem pene fallunt. Ita IVL. CAES. SCALIGER; qui &, cum addidisset, a TVLLIO, tum orationi, tum ingenio subtilitatem tribui; eam porro, quae in oratione conspicitur, non esse vnius generis; de illa, quae singulare aliquod acumen prodit, subiicit: *Haec subtilitas, ab ea, quae in ingenio sita est, proficiscitur, cuius facultatem acutam & agnoscimus, & adpellamus, propterea quod inter caussam penetrat, & effectum;* de *subtilitate ad Hieronymum Cardanum, exercit. I. p. 1. 2.* Ad iudicium itaque, seu δύναμιν κριτικὴν, merito refertur subtilitas; cuius quippe est, in intimos rerum penetrare recessus, & ea detegere, quae aliorum oculos mentis fugiunt. In se itaque spectata subtilitas in omnibus quidem scientiis, præsertim & in theologia, vsum insignem praebet, sique nullo vitio sit infecta, ac sapientia moderatrix accedat, laudanda maximopere, & inter praestantissima naturae munera referenda. Sed non semper ita est comparata. Saepissime enim, qui vel maxime ingenii subtilitate praediti sunt, ad res inanes, minutas, friuolas prolabuntur, summamque gloriam ex eo captant, si quid in iis se detexisse, putant, quod aliorum perspicaciam fugit; similique ratione cum in rebus theologicis se gerant, non possunt non ipsimet plus damni inde referre, quam vtilitatis; quemadmodum & vicissim theologorum ordini dedecus potius, quam ornamentum adferunt. Documento esse possunt scholastici doctores, quorum subtilitatem nemo non miratur, ineptias vero nemo non ridet & detestatur. Atque horum sane exemplo patet, quod & ratio euincit, & experientia docet, summam subtilitatem saepe summam esse stultitiam, subtilitatemque, nisi sapientiam modestiamque comitem habeat, in studio theologico saepius plus nocere, quam prodesse.

§. V. *Ingenii* vsus in scripturae sacrae interpretatione (ad quam tamen & iudicium vel maxime concurrit) sese ostendit, cum apta & rerum, de quibus agitur, & personarum, qui verba faciunt, & adfectuum, qui ad loquendum aut scribendum eos impulerunt, circumstantiarum denique omnium repraesentatio, vtramque in ea faciat paginam. Plurimum etiam ingenium confert, ad animi notiones perspicue, distincte, ordinate proferendas; ipsamque adeo eloquentiam, quae insignem vsum praebet, siue sermones ad populum habendi, siue ex cathedra alii erudiendi, siue alia doctoris in ecclesia munera administranda sint. *

* In ingenio, ſpeciatim ſic dicto, imaginationis vim maxime ſeſe exſerere, ſupra obſeruauimus. Hinc & poëtis quandoque κατ' ἐξοχὴν ingenium tribuitur, quod hi ſint εὐφαντασιώτατοι, id eſt, imaginandi vi prae ceteris polleant. Vnde & patet, ad quaenam litterarum ſtudia eiusmodi vis ingenii requiratur. Quod diximus, in interpretatione ſcripturae ſacrae, immo & quorumlibet aliorum auctorum, eam admodum neceſſariam eſſe, nemo, niſi harum rerum plane rudis, negauerit. In mentem ſcilicet auctoris is demum quam rectiſſime penetrabit, qui eum, qua adfectus, qua circumſtantias omnes ita ſibi repraeſentauerit, vt velut eius loco verba faciat, ipſaque mentem eius exprimat. Quod tum in aliis, tum maxime eiusmodi ſcriptis, quae ex certo quodam adfectu fluxerunt, ita ſe habere, res, puto, ipſa docet. Hoc vero citra controuerſiam imaginationis opus eſt. In eloquentia porro, aeque ac poeſi, imaginandi vim vtramque facere paginam, nemo neſcit. Eloquentiae autem vſus non modo in ſermonibus ſacris, qui ad populum ſunt habendi, ſed in aliis quoque paſtoralis muneris functionibus, quotidie conſpicitur. Intelligenda haec omnia ſunt de ingenio & imaginatione, per iudicium temperata, & cui nec ſapientia directrix ac moderatrix deeſt. Ceteroquin enim, qui viua nimis imaginatione pollent, facile extra limites feruntur, rectiusque a ſtudio theologico arcentur. Etenim, ſi aliae quaedam cauſſae accedant, ad enthuſiaſmum, & fanaticiſmum, proni ſunt, & in varia παράδοξα praecipites ruunt; turbantque adeo magis, quam iuuant, eccleſiam. Quod ſi etiam hoc non contingat, eloquentia tamen ſubinde quadam turgida, plusque vanitatis, & oſtentationis, quam ſolidae eruditionis habente, & ſe ipſos, & doctrinam, munusque ſacrum, omnium ludibrio, ſaltem prudentiorum contemtui, exponunt; ſeque theatro, quam ſuggeſtui, aptiores, demonſtrant. Quo autem maiori ſaepe homines plebeii, qui eiusmodi eloquentiae vmbra, vanaque ſpecie, facile capiuntur, perque eam in omnem verſantur partem, iſtos oratores proſequuntur admiratione & veneratione; eo grauiora & eccleſiae, & rei publicae inferunt damna, auctoritate iſta, quam ita ſibi compararunt, & imperio demagogico, ad omnia, quae ambitio, aut alia quaedam male ſana cupiditas ſuadet, turpiter abutentes. Optandum itaque omnino, vt procul ab hiſce ſacris abſint, qui ingenio ſuo nimis indulgent, nec imaginationi iniicere frenum, eamque intra iuſtos coërcere didicerunt terminos.

§. VI. *Memoriae* vero neceſſitas inde patet, quod ſine linguarum, latinae, graecae, ebraeae, aliarumque, itemque hiſtoriarum, ciuilis, eccleſiaſticae, litterariae, notitia, proficere in theologia non liceat. Quae, vt & alia quam plurima, quae theologum ſcire decet, cum memoriae vſu maximam partem abſoluantur, quantum ea praeſidium adferat, palam eſt. *

* *Memoriae*, inquit DAN. GEORG. MORHOFIVS, *quanta in diſciplinarum apprehenſione vis ſit, quantus in omni vitae genere vſus, nemo ignorat. Illa enim promi-conda omnis ſcientiae eſt, ac niſi illa bene conſtituta ſit, materiamque iudicio ſubminiſtret, quam ſubigat, diſpenſet, ordinet, ſterilia omnia erunt, & inania, ceteraeque animi dotes claudicabunt. Qui ciuilibus ac diuinis ſtudiis, qui etiam naturalibus animum adplicauere, memoria opus habent, vt totum illud diſciplinarum vaſtiſſimarum latifundium animo comprehendant; polyhiſt. litter. l. II. c. VI. p. 399.* Recte quidem. Sed niſi iudicium & ingenium cum memoria coniunctum fuerit, & ſapientiae di-

ectio quaedam accesserit, haec parum proderit. Sunt enim eiusmodi homines, qui memoria praestant, sed reliquis facultatibus ingenii destituuntur, illis similes, qui diuitias possident, quibus vti nesciunt. Apud homines imperitos eruditionis laudem quandoque consequuntur, sed non apud veros harum rerum existimatores.

Ad theologiam quod attinet, cum eius pars sit, quae non insigne iudi postulet, ad omnes aeque inepti Non equidem ecclesiae valde nocent tamen etiam multum prosunt. Iu da, & expendenda, quae de memor serit DIODOR. TVLDENVS, de *cog ne sui, l. III. c. V. p. 283. seqq.*

§. VII. Cum in hisce omnibus diuersi dentur gradus, non quidem cesse est, vt summus excellentissimusque semper adsit. Namque &, qu diocri iudicio, & ingenio, & memoria praeditus est, eo usque proficer test, vt munere quodam cum aliorum fructu fungatur. Immo, cum rum munerum ecclesiasticorum magna sit varietas, ipsa donorum, quae oritur, diuersitas opportune quandoque accidit; ne desint, qui singulis, ecclesiae vtilitas postulat, praefici queant. *

* Qui in minoribus, seu tenuioribus officiis constituti sunt, si modo iis recte fungantur, non minus ecclesiae commoda promouere possunt, quam, qui magnis dignitatibus, titulisque honorum fulgent. Immo illorum vt vtilior ecclesiae, ita Deo quoque gratior, quam horum, est opera. Interim, qui ingenio & doctrina aliis praestant, minora eiusmodi, & tenuiora munera, vtpote longe infra merita sua posita, aspernantur. Multis itaque, iisque maxime necessariis, ministris ecclesiae carendum esset, si, quae medii ordinis sunt, aut ab infimo etiam non multum distant, ingenia a studio theologico prorsus arcerentur. Accedit, quod subinde eiusmodi homines probitate, fidelitate, diligentia, aliisque virtutibus, ingenii defectum compensent. Miranda hinc in tanta donorum naturalium & spiritualium diuersitate, prouida Numinis cura & benignitas conspicitur, quae omnibus ecclesiae necessitatibus hac ratione sapientissime consulit; conf. *Eph. IV, 12. 16. Col. II, 19.* Possunt huc etiam quodammodo referri verba Pauli: *in magna domo non tantum sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea, ac testacea; & alia quidem ad decus, alia ad dedecus. Si quis igitur sese ab his expurgauerit, erit vas ad decus, sanctificatum, & adc datum vsibus domini, & ad omne op num comparatum, 2. Tim. II, 20. 21.* clesiam namque cum magna dom fert, in qua varia ad usum oeconon sint vasa. Vasa autem haec tum r materiae considerari possunt, tum r vsus. Ratione vsus si spectentur, qu ad decus, quaedam ad dedecus con ta sunt. Per ea itaque, quae ad comparata sunt, homines probos i git, verosque christianos; vti per e ad dedecus sunt comparata, improb hypocritas, qui veris christianis int sunt immixti. Iam, licet etiam r materiae vasa differant; nihil tame stat, quo minus omnia sint compar decus; adeoque & ratione donoru munerum, & actionum, discrim quod inter veros christianos inter potest, vt nihilosecius omnes Deo grati sint. Verum quidem est, quo idemque homo certo respectu ad v rea, argentea, ceteraque referri que test tamen etiam de diuersis hom idem intelligi, & quin intelligendu nullus fere dubito. Rursus, licet a lus generatim de omnibus christia quatur; speciatim tamen hoc de mi

ministrorum verbi diuini ordinibus, muneribus atque donis accipi potest. Ita certe CLAVD. ESPENCAEVS: *Ex eadem quoque diuersitate materiae graduum in ecclesia diuersitas attenditur superiorum & inferiorum; comment. in 2. Tim. II, 20. p. 55.* vbi & fusissime, adductis cum primis veterum diuersis explicationibus, de hocce loco differit. Sit itaque discrimen inter vasa intuitu materiae, sint diuersa hominum ingenia, modo omnia ad decus ecclesiae sint comparata, Deoque adeo, ceu supremo domino, placeant; quod quidem fieri potest, si quis se ab omnibus, quae Deo displicent, purgauerit, vt idem apostolus monet. Eodem modo in ecclesia se res habet, vt hoc adhuc addam, ac in re publica, in qua mediocrium non minus, quam praestantissimorum ingeniorum, vsus est; quod praeclare PLATO docet, eadem fere, qua Paulus, similitudine istud illustrans: Ἐστὲ μὲν γὰρ δὴ πάντες οἱ ἐν τῇ πόλει ἀδελφοί· ἀλλ' ὁ θεὸς πλάττων, ὅσοι μὲν ὑμῶν ἱκανοὶ ἄρχειν, χρυσὸν ἐν τῇ γενέσει συνέμιξεν αὐτοῖς, διὸ τιμιώτατοί εἰσιν· ὅσοι δ' ἐπίκουροι, ἄργυρον· σίδηρον δὲ καὶ χαλκὸν τοῖς τε γεωργοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις δημιουργοῖς· Quae IOAN. SERRANVS ita transfert: *Estis nimirum omnes, qui in ciuitate versamini, tamquam fratres; sed cum Deus formaret eos vestrum, qui ad imperandum idonei sunt, aurum in eorum generatione ipsis admiscuit, idcirco pretiosissimi sunt: iis autem qui ad auxilium imperantibus ferendum idonei essent futuri, argentum; & agricolis & ceteris opificibus ferrum & aes; lib. III. de republ. p. m. 415.* add. GVIL. BVDAEVS, *de studio instituendo, c. XXI. p. 28.*

§. VIII. Prudentiae itaque ratio postulat, vt quis se ipsum diligenter exploret, aut ab aliis explorari non detrectet, quid valeant humeri, quid ferre recusent. * Eiusmodi enim defectu si quis laboret, qui eum ad litterarum studia plane ineptum reddat; hoc demum superest, vt alias rerum suarum ineat rationes. ** Contingere vero etiam potest, vt, licet quis ad theologiam non sit aptus, nihil tamen obstet, quo minus aliud litterarum studiorumque genus eligat; quod si faciat, recte rebus suis consulet. ***

* De explorationis necessitate dubitari nequit. Multa autem cum saepius obstent, quo minus quis se ipse explorare queat; aliorum omnino adhibenda opera, expetendumque consilium, modo & ipsi ad hoc sint idonei. Recte DAN. GEORG. MORHOFIVS: *Felices vocabant eos Stoici, qui nossent, quo genio vterentur, ac* εὐδαίμονες *dicebantur, quibus bonus obtigerat genius. Verum cum ea solertia pauci sint, vt suum deprehendere ipsi ingenium possint; nam certe aliquid vulgari ingenio maius est illi, quo pauci fruuntur, qui se ipsum satis explorare possit, ac plerumque comparatione ad alios instituta, bonique praeceptoris ope, id addiscitur. Nobis enim obsistit* φιλαυτία, *& insita quaedam de rebus nostris opinio, quae mentis illud lumen in nobis non raro extinguit. Aliorum ergo consilia & iudicia incorrupta sequi oportet &c. polyhist. litter. l. II. c. I. p. 350.* Optandum itaque esset, vt, quemadmodum PLATO in republica proxenetas inquirendis & probandis ingeniis necessarios esse duxit, in *Theaeteto, p. 542.* ita in publicis litterarum domiciliis constituerentur, qui iuuenum ingenia adcurate explorarent, illosque, quodnam quisque studiorum debeat ingredi iter, edocerent. Atheniensium morem, adolescentium patientiam percontandi, huc comparatum fuisse, nonnulli existimant; vnde forte consuetudo, in plerisque Europae academiis recepta, iuuenes initiandi, turpissimo abusu foedata, profluxit. Quid-

quid eius ſit, philoſophos quosdam neminem olim in diſciplinam ſuam, niſi explorata prius eius indole, recepiſſe, conſtat; quod de Pythagora diſerte A. GELLIVS docet, *noct. Atticar. l. I. c. IX.* Pluribus haec ipſemet perſequutus ſum in *diſſert. de cultura ingenii, c. II. §. XII.* Quaeri vero etiam poſſet, quo pacto exploratio ingenii inſtituenda? Hoc enim vel maxime eos ſcire decet, qui ſua aut aliorum explorare ingenia cupiunt. Sed & hac de re, quantum ſatis, a me dictum *diſſert. cit. cap. III. §. XIII.* Hoc certum, non quemlibet ad hanc explorationem inſtituendam aptum eſſe. Vnde, ſi vel maxime ſummi imperantes lege ſanciant, vt talis exploratio inſtituatur, quod noſtra aetate factum nouimus; res tamen feliciter non procedet, niſi viri harum rerum peritiſſimi ad hancce explorationem admittantur.

** Quaedam enim ingenia ad litterarum ſtudia prorſus inepta eſſe, ſupra obſeruauimus, ad *§. IV.* quae adeo merito ab iis remouentur.

*** Quemadmodum rurſus ingenia, ſi non ad hoc, attamen ad aliud genus ſtudiorum apta eſſe, itidem ad *§. IV.* huius capitis docuimus. Quaeri adhuc poſſet, ſi quis iam ſtudio theologico ſe conſecrauerit, & tum demum eiusmodi ingenii defectum deprehendat, an aliud eligere aut vitae, aut ſtudiorum genus, fas ſit? Ego, fas eſſe, non dubito, ſi defectus eiusmodi ſit, qui obſtet, quo minus finis ſtudii theologici obtineri queat. Ceteroquin vero, ſi quis ſemel ſtudium theologicum amplexus ſit, non temere id iterum deſerendum eſſe, lubens fateor; quod & pluribus euincit ANDR. GERH. HYPERIVS, quem ſupra iam laudauimus, in libro, *de ſacrarum litterarum ſtudiis non deſerendis*, cui iungatur diſſertatio: *vtrum ſtudioſus theologiae ſalua conſcientia theologiae ſtudium deſerere, & iuris prudentiae aut medicinae ſe conſecrare poſſit?* quae exſtat in IO. FRIDER. MAYERI *muſeo miniſtri eccleſiae, part. I. c. I. p. 15. ſeqq.*

§. IX. Nec tamen illud praetermittendum, quod defectus omnium harum facultatum corrigi quandoque & emendari queant. Non ergo ſtatim abiiciendus eſt animus, ſed tentandum prius, an, quod natura denegauit, reddere vtcumq; diligentia valeat. Exercitatio autem vtramque hic facit paginam, qua, ſi continua ſit, ea effici poſſunt, quae ſpem opinionemq; mortalium multum ſuperant.*

* Varia equidem viri docti excogitarunt, vt defectibus ingenii medelam adferrent; eſtque ingens librorum, huc ſpectantium, numerus, quos operoſe recenſet DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhiſt. litterar. l. II. c. III.* vbi de *facultatum animi ſubſidiis* generatim agit, & *c. IV.* vbi de *ſubſidiis dirigendi iudicii* differit, denique & *c. VI.* vbi de *memoriae ſubſidiis* verba facit. Sed, ſi dicendum, quod res eſt, multa in his vana, inepta, ad oſtentationem potius, quam vſum, comparata. Mea ſententia, exercitatio vtramque hic facit paginam, quae interdum ad miranda & ſtupenda efficit. Nihil ſane tam difficile eſt, quod non exercitatione obtineri queat. *Nihil eſt tam difficile & arduum,* inquit SENECA, *quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducat adſidua meditatio; nullique ſunt tam feri & ſui iuris adfectus, vt non diſciplina perdomentur. Quodcumque ſibi imperauit animus, obtinuit. Quidam, ne vnquam riderent, conſecuti ſunt, vino quidam, alii venere, quidam omni humore interdixere corporibus. Alius contentus breui ſomno, vigiliam indefatigabilem extendit; didicerunt tenuiſſimis & aduerſis funibus currere, & ingentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare, & in immenſam altitudinem mergi, & ſine vlla reſpirandi vice perpeti maria; l. II. de ira, c. XII. p. m. 57.*

m. 57. Ipſe quoque hoc agnoſcit MORHOFIVS, quando, *in his mediis*, inquit, *exercitatio recte ordinata praecipuum ſibi locum vindicat. Ex ea enim habitus formatur.* Recte idem addit: *Eſt vero & in illa prudentia quaedam obſeruanda, vt attemperetur ingeniis & finibus, ac recto ordine inſtituatur &c. loc. cit. c. III. p. 368.* Si quaeras, quaenam iſtae exercitationes ſint? iudicium quidem emendari atque corrigi poteſt per diligentem, ſaepiusque repetitam, analyſin eiusmodi librorum, qui argumentum tractant, ad quod recte percipiendum & digerendum iudicii vis requiritur. Nec abs re fuerit, ſaepe ad quaeſtiones, huc comparatas, reſpondere, quod tum demum rite procedet, ſi utamur magiſtro vel praeceptore, qui eiusmodi quaeſtiones proponat, & deinceps, vbi rem acu tetigimus, aut forte aberrauimus, oſtendat. Diſputationes quoque academicas, ſi recte inſtituantur, plurimum huc conferre, nemo dubitauerit. Ingenium, ſpeciatim ſic dictum, excitabitur, perficieturue, diligenti librorum, in quibus viuidae imaginationis vis ſe prodit, vti oratorum, & poëtarum, ſunt monumenta, lectione, tum vero imitatione, & ſaepius iterata compoſitione. Memoriae denique ſuccurremus recitationibus frequentibus eorum, quae eidem mandauimus; quamquam ipſe ordo, methodusque, in quorumlibet argumentorum pertractatione, eam plurimum iuuet. Haec ſi quis obſeruet, quod operae ſit pretium, ſe feciſſe, deprehendet.

§. X. Characteres ingenii ad theologiam apti, ſunt; .* ſi quis, ſpretis minutiis, magna, ſublimia, excelſa conſectetur; *.* ingenti porro deſiderio, veritatem vbique pernoſcendi, flagret; *** cognitam denique ſerio amplectatur, eamque reliquis omnibus huius vitae bonis praeferat. * Qui tamen intellectui ita vindicandi ſunt, vt ex voluntatis diſpoſitione præcipue originem trahant. **

* Si ſcilicet reliqua, quae ad litterarum ſtudia rite tractanda requiruntur, iam adſint, & haec inſuper, de quibus hic loquimur, & quae, vt diximus, maximam partem a voluntatis diſpoſitione pendent, accedant; tum quis prae reliquis, qua dona haecce naturalia, ad theologiam aptus cenſetur.

** Contingere poſſe, vt quis per naturam iudicio polleat, ſed, vt per conſuetudinem, aliasque cauſſas, rebus friuolis, minutis, & inanibus, ita adhaereſcat, vt ad grauiora, &, quae momentum aliquod trahunt, plane ineptus euadat, ſupra iam ad §. *IV.* obſeruauimus. Ab his itaque longe diuerſi ſunt, qui, ſano, ſobrioque iudicio prædìti, duce inſuper ſapientia, magna, ſublimia, excelſa, qualia diuina omnia, in ſe ſpectata, ſunt, conſectantur. Et tales quidem oportere eſſe, qui theologiae operam nauant, nemo dubitauerit, niſi qui, quid theologia ſit, &, quod circa res, ad hominum ſalutem aeternam ſpectantes, verſetur, ignorauerit. Et recte ſane inter praeſtantis ingenii (quale & ad theologiae ſtudium requiritur) ſigna DIODOR. TVLDENVS *iuſtum ad res ſublimes inſtinctum* refert, immo primo loco collocat, idque hunc in modum explicat: *Sic in philoſophia videbis paucas ſelectasque mentes collineare ad Dei ac naturae contemplationem, ad rei publicae morumque compoſitionem; degeneres vero & plures cauillatiunculis, inenodabilibusque quaeſtionibus, quae magis ad verborum certamen, quam examen rerum ſpectant, ſcabere curioſitatem ſuam. In Hiſtoria vero cernere eſt, generoſa ingenia perſequi dictorum factorumque illuſtria documenta, & conſiliorum aſtus; vbi viliores mentes ad otioſos modo anti-*

antiquitatis ritus, aut aptas mulcendis auribus fabulas adhaerescunt. Ex iurisprudentia quoque eximia indoles ea potissimum haurit, quae perpetuae aequitatis, & salutaris prudentiae plurimum habent; at scaeuae mentes ea inprimis excerpunt, quae opportuna calumniis; otiosae leuesque, ea, quae philologiam redolent; curiosae & ambitiosae, ea, quae maximis ambiguitatibus in omnes distrahuntur sententias. Maximum quodque ingenium

Odit difficiles habere nugas;
Nam stultus labor est ineptiarum.

Nam apud illos aeui consensu iam comprobatos, quorum monimentis propagata ad nos eruditio est, vix exempla inueneris operosarum de nihili rebus quaestionum &c. de *cognitione sui, l. III. c. III. p. m. 273.* Atque haec cum generatim de litterarum studiis verissima sint; multo magis in theologia ita se habent, sublimia, magna, excelsa, hoc est, ad nostram aliorumque salutem spectantia, in ea consectanda esse; eosque, qui eiusmodi ingenio praediti sunt, vt talia tantum quaerant, prae omnibus aliis verum, ad quem hocce studiorum genus ducit, finem consequi posse.

*** Si GALENVS in adolescente, rite in litterarum studiis profecturo, cumprimis veritatis requirit amorem; de *constit. art. c. VI.* quanto rectius idem a theologiae cultore exigitur? Si quis in grammaticis, criticis, physicis, aliisque humanae eruditionis partibus, errorem pro veritate amplectatur; non aliud fere inde refert incommodum, quam, vt aliorum experiatur censuras, existimationique eius forte inde labes quaedam adspergatur. Maioris equidem momenti est, si quis in iis erret, quae, de vita componenda, aut re publica administranda, recta ratio praecipit. Sed, si quis in iis, de quibus doctrina christiana, seu theologia nos erudit, a recto discedat tramite, & errore in transversum agatur; periculo is, aeternam amittendi salutem, quae pluris, quam totius mundi possessio, nobis esse debet, se exponit. Inter homines interim, intuitu ingenii quotidie hocce discrimen deprehenditur, quod quidam magno nisu impetuque ad veritatem, vbique pernoscendam, ferantur; eo, quod eam suo recte metiri pretio didicerunt; cum alii contra nulla de re minus, quam de veritate, sint solliciti, animi leuitatem hoc ipso prodentes, sed &, quam parum ad grauiora apti sint studia, demonstrantes.

* Hoc inde rursus prouenit, si veritatis, præsertim in diuinis, pretium rite aestimare sciamus. Inde enim amor quidam in nobis excitatur, atque adfectus, quo, quae semel recte agnouimus, amplectimur, & retinere studemus. Hinc & quandoque zelus quidam oritur, ad propugnandam ac defendendam veritatem acriter nos impellens. Qui quidem amor veritatis, indeque ortus zelus, vt in theologiae cumprimis studio & necessarius est, & magnam laudem promeretur; ita cautione tamen simul & circumspectione opus est, ne vana veritatis hic nos decipiat species, neue limites, quos prudentia constituit, transiliamus. Tum enim plus damni, quam emolumenti, ecclesia hinc percipiet. Quod autem pauci ita comparati sint, tum a leuitate quadam itidem, tum & ab ignorantia, subinde vero & ab ignauia, similibusque caussis, deriuandum est.

** Ex iis, quae huc vsque diximus, hoc abunde intelligitur. Confirmatur simul inde, quod supra monuimus, in varietate ingeniorum diiudicanda, ad voluntatis dispositionem, & hinc ortum adfectuum moderamen, vel maxime attendendum esse.

§. XI. Nimirum & in voluntate dona quaedam naturalia, seu virtutes, conspiciuntur, quae ad litterarum, theologiae cum primis, tractationem, ex voto instituendam, plurimum conferunt; *constantia* scilicet, *laborum patientia*, *fortitudo*, & quae aliae sunt eiusdem generis. * Hisce enim, quae vtique per naturam nonnullis insunt, concurrente cumprimis corporis constitutione, seu temperamento, litterarum studia egregie promoueri, constat; sique, per gratiam Numinis, quae noxia in iis sunt, remoueantur, multum eas prodesse, negari nequit. ** Referre huc etiam licet *instinctum* quemdam, seu impulsum singularem ad certum studiorum genus; in quo prouida Numinis cura, res mortalium sapientissime dispensans, vel maxime sese exserere solet ***.

* Immo ipse ille veritatis amor, quem antea, ceu characterem ingenii ad theologiam apti, commendauimus, huc vel maxime spectat. Generatim enim consideratus in quibusdam per naturae conditionem, aut per caussas certe naturales, conspicitur; etsi longe eminentiori modo in illis sit, qui a spiritu sancto luce diuina sunt collustrati. Pertinet huc etiam qualecumque istud adfectuum regimen, ad quod naturae vires interdum eo vsque sufficiunt, ne prorsus exorbitent, modumque excedant; sine quo neminem in quocumque litterarum genere rite proficere posse, recte viris doctis, harumque rerum peritis, obseruatum est. Mox enim attentionem, quam litterarum tractatio requirit, impediunt; mox nebulis intellectum replent, quo minus, quid verum, quid falsum, quid vtile, quid noxium sit, perspicere valeat; mox animum frangunt, & ad labores tolerandos ineptum reddunt; mox alia ratione a recto tramite miseros mortales abducunt. Recte IO. FVNGERVS: *Si hanc commotionem & impetum a ciuibus abesse voluit philosophus Plato; quanto magis aberit a christianis, & humanioribus studiis dedicatis hominibus? Nec enim illi turbidis motibus agitari debent, verum ab omni feruore longissime sequestratam rationem habere;* de *pueror. disciplina & recta institut.* c. *XVI.* Longe autem rectius vtique hocce moderamen adfectuum procedit, si vires gratiae accesserint; qua de re alibi.

** Virtutum istarum naturalium vt egregius plane in litterarum studiis vsus est; ita & iisdem homines nondum regeniti, vitiisque dediti, grauissime, ad suam, aliorumque, perniciem, abutuntur. Omnia enim ista naturae munera ita comparata sunt, vt, pro diuersa iis vtentium indole ac statu, aut noxia, aut salutaria euadere queant. Salutaria autem tum demum erunt, si in regenitis, per Numinis gratiam, a vitiorum, quae cum iis coniuncta sunt, sordibus, purgentur, & rite ex sapientiae diuinae praescripto dirigantur, & hac ratione velut sanctificentur. Quo ipso tamen spiritualia potius, quam naturalia, dicenda erunt; vt deinceps §. XIII. ostendemus.

*** Instinctus iste est motus quidam ac inclinatio voluntatis, & ex variis quidem caussis oriri potest; vt tamen diuina hic neutiquam prorsus remouenda sit prouidentia. Haec enim cum in iis, quae ad ecclesiam & rem publicam spectant, quam luculentissime conspiciatur; ad vtriusque autem fata dispensanda viri, ingenio & doctrina praestantes, plurimum conferant; dubitare non licet, quin Deus eos, quibus in hisce, ad opera sua peragenda, ceu instrumentis, vti decreuit, ad eiusmodi vitae & studiorum genus amplectendum excitet,

citet, quod ſcopo & fini, quem ſibi, in eccleſiae ac rei publicae rebus dirigendis, propoſuit, eſt conueniens. Sed cum omnium ac ſingulorum quoque hominum curam Deus gerat, & a vitae, ſtudiorumque, quod quisque ſectatur, genere, eorum praecipue pendeant fata; Deum hic ſemper, ſingulari quadam ratione, partes ſuas agere, manifeſtum eſt. Obſeruant autem nonnulli, in ipſa ſubinde pueritia inſtinctum illum, & inclinationem, ad certum vitae & ſtudiorum genus, ſignis quibusdam ac indiciis ſeſe prodere. Eoque pertinet, quod GREGORIVS Nazianzenus, de Athenienſium more, adoleſcentum ad certum vitae genus propenſionem explorandi, hunc in modum refert: Νόμος ἦν Ἀθήνησι παλαιὸς, ὡς δ' ἐγώ φημι, καὶ κάλλιστα ἔχων· ἐπειδὰν φθάσαιεν εἰς ἥβην οἱ νέοι, πρὸς τέχνας ἄγεσθαι· ἄγεσθαι δὲ τὸν τρόπον τοῦτον· προτίθεσθαι δημοσίᾳ ἑκάστης τέχνης ὄργανα, καὶ προσάγεσθαι τούτοις τοὺς νέους ὅτῳ δὲ τύχῃ χαίρων ἕκαστος, καὶ προστρέχων τούτῳ· καὶ τὴν τέχνην διδάσκεσθαι ὡς τοῦ μὲν κατὰ φύσιν ἐπιτυγχάνοντας, ὡς τὰ πολλὰ, τοῦ δὲ παρὰ φύσιν διαμαρτάνοντας· *Athenis vetus lex erat, eaque, meo quidem iudicio, praeclariſſime conſtituta, vt adoleſcentes, cum pubertatis annos attigiſſent, ad artes deducerentur; ducerentur autem ad hunc modum. Cuiuslibet artis inſtrumenta publice proponebantur, atque adoleſcentes ad ea adducebantur. Quocumque autem delectari quemquam contigiſſet, ad idque accurreret, huius quoque artem edocebatur; quod videlicet ea vt plurimum recte ſuccedant, quae natura duce adgredimur, ac contra ea, quae inuita natura ſuſcipiuntur, ſpem fruſtrari ſoleant; epiſt. LXIII. (LVII) ad Eudoxium rhetorem, tom. I. oper. p. m. 819.* Scribit hoc GREGORIVS ad Eudoxium rhetorem, vt illi perſuadeat, ne philoſophiae, ſed chriſtianae, ſtudium deſerat, quippe ad quam velut a natura ipſa factus ſit. Recteque hac occaſione oſtendit, naturae ductum, in eligendo vitae ſtudiorumque certo genere, minime contemnendum, ſed ſtudioſe potius ſequendum eſſe. Hinc ita pergit: τί βούλεταί μοι τὸ διήγημα; καὶ σέ φημι χρῆναι, πρὸς φιλοσοφίαν γὰρ ἔχεις ἐπιτηδείως, ταύτης μὴ ἀμελεῖν· μηδὲ πρὸς ἄλλο τι μᾶλλον ἐθίζεσθαι τῶν οὐκ οἰκείων, ἢ ταύτης περιέχεσθαι πρὸς ἣν νένευκας· οὐχ ὅτι ἀρίστη μόνον ἐστὶν, ἀλλ' ὅτι καὶ προσφυεστέρα· τὸ δὲ μὴ βιάζεσθαι ῥοῦν ποταμοῦ, καὶ ἡ παροιμία παιδεύει, καὶ ἱπποσύνην δεδαῶτα μὴ ᾄδειν ἐθέλειν ἡ ποίησις κ. τ. λ. *Quorſum autem ſpectat haec narratio? Nimirum hoc aio tibi prouidendum eſſe, ne philoſophiam, ad quam natura optime comparatus es, negligas, aut cuiquam alii arti, quae tibi non ſatis apta ſit, potius adſueſcas, quam hanc complectaris, ad quam natura propendes; non modo quia praeſtantiſſima eſt, ſed etiam, quia ad naturam tuam adcommodatior. Porro non eſſe vi cohibendum fluminis curſum paroemia quoque ipſa docet, ac poëſis etiam ei, qui equitandi artem didicerit, cantandi ſtudio interdicit.* Quae quidem rectiſſime ſe habent, cum experientia doceat, atque confirmet, quae contra animi propenſionem, & inuita, quod aiunt, Minerua ſuſcipimus, raro admodum feliciter procedere. Quod vero antea innuimus, & GREGORIVS, de Athenienſium more verba faciens, ſignificat, in pueris atque adoleſcentibus inſtinctum illum, atque inclinationem, ad certum ſtudiorum & vitae genus, ſignis quibusdam atque indiciis manifeſtari, idque ſaepius in illis deprehenſum, qui velut ipſa natura, aut potius Deo ipſo, cuncta ita ſapienter dirigente, duce, ad ſtudium theologicum animum adpulerunt ſuum; id exemplis quam plurimis comprobari poſſet, niſi ea iam diligenter collecta exhibuiſſet, & rem omnem eleganter ediſſeruiſſet, ANDR. GERH. HYPERIVS, de *ratione ſtudii theologici, c. I. p. 27. ſqq.* cuius, quae huc ſpectant, verba exhibentur in diſſertatione: *vtrum ſtudioſus theologiae ſalua conſcientia theologiae ſtudium deſerere, & iurisprudentiae aut medicinae ſe conſecrare poſſit?* in IO. FRID. MAYERI *muſeo miniſtri*

nostri ecclesiae. p. 29. seqq. vbi & instinctus ille, seu inclinatio ad studium theologicum, inter signa internae vocationis refertur.

§. XII. Corporis denique non seponenda prorsus est consideratio. Eius enim si laboribus, quos litterarum studia requirunt, non sufficiant vires; sique cum aduersa valetudine nunquam non sit confligendum; non feliciter, quae nobis proposuimus, procedent. * Externa illa, quae ingens saepe inter homines constituere discrimen videntur, diuitiae, paupertas, nobilitas, status plebeius, magna quidem interdum, longeque grauissima impedimenta adferunt, quo minus finis studii theologici rite obtineatur; subinde tamen etiam, si prudens directio accedat, ad eumdem consequendum, adiumentum aliquod, atque praesidium, adferunt. **

* Vt ergo pro ingenti Numinis beneficio reputandum, si corporis ea sit conditio, quae laboribus, in litterarum studiis, exantlandis sufficiat; ita, ne intemperantia, aut adfectibus, modum excedentibus, aliaque ratione, corporis vires perdamus, sanitateque profligata, variisque morborum generibus acceleratis, ecclesiam, & rem publicam, commodis, quae ad vtramque a nobis redundare poterant, priuemus, omni studio a nobis est elaborandum. Quae vero ratio sit, sanitatem corporis conseruandi, aut amissam recuperandi, a medicae artis magistris, de *diaeta litteratorum* praecipientibus, discendum est. Corporis interim ita gerenda est cura, ne inde anima damnum aliquod accipiat, monente Paulo, *Rom. XIII, 14.*

** Sunt, qui pauperes omnino a litterarum studiis arcent; eo, quod sumtibus, qui iis impendendi sunt, pares non sint. Librorum infinitam multitudinem obiiciunt, sine quibus ad eruditionem solidam hodie nemini aditus pateat, quiue haud exiguo plerumque comparentur pretio. Nec datum iis esse, diu in scholis, aut academiis, ab ore praeceptorum pendere, aut exteras adire gentes & quae alia sunt eiusdem generis. At, si dicendum, quod res est, longe plura diuitibus obstant, quo minus ad veram eruditionem, quae spiritus sancti opus est, perueniant, quam pauperibus. Opes enim animum plerumque corrumpunt, & ad ignauiam, luxuriam, voluptatem inuitant; quibus laqueis qui semel irretiti sunt, difficulter inde se expediunt. *Multis*, inquit SENECA, *ad philosophandum obstitere diuitiae; paupertas expedita est, secura est; epist. XVII, p. 62.* Paupertas acrioribus stimulis animum concitat, vt labori non parcat, sed indefesso studio quaeuis subeat. Paupertas excitat artes, secundum illud THEOCRITI: Ἁ πενία, Διόφαντε, μόνα τὰς τέχνας ἐγείρει *idyll. XXII. v. 8.* Et ISIDORVS paupertatem vocat πάσης ἐπιστήμης καὶ τέχνης μητέρα, *omnis scientiae & artis matrem, lib. II. ep. CXVIII.* paupertas vel inuitum sobrium & frugalem esse iubet, viamque ad voluptates intercludens, animum ad litterarum tractanda studia aptum reddit. Hinc eleganter iterum SENECA: *Si vis vacare animo, aut pauper sis, oportet, aut pauperi similis. Non potest studium salutare fieri, sine frugalitatis cura; frugalitas autem paupertas voluntaria est; l. c.* Cum ergo generatim pauperes, in litterarum studiis tractandis, paucioribus leuioribusque circumsepti sint impedimentis, quam diuites, quid de theologia dicemus? Nimirum sententiam ipse iam pronuntiauit seruator, δυσκόλως, *difficulter diuitem in regnum caelorum intraturum*, adserens; immo addens: *facilius est, camelum per foramen acus trans-*

transire; quam diuitem in regnum Dei intrare; Matth. XIX, 23. 24. Qui autem ipsemet in regnum caelorum non intrat, quomodo aliis viam ad illud monstrabit? quod theologi esse, constat. Quod si tamen diuites omnia ista, quae a recto tramite eos retrahunt, perrumpant vincula, vt spretis caducis, diuina & aeterna serio amplectantur, adeoque, vt cum SENECA loquar, *pauperibus similes* fiant; opes sane, quas possident, plurima illis adferre commoda possunt, nec vllum est dubium, quin felicius in litterarum studiis progredi, & sublimius eruditionis fastigium, si cetera quoque, quae ad hoc requiruntur, adsint, attingere queant, quam pauperes. Quod de diuitibus diximus, id etiam de illis, qui generis antiquitate, nobilitaeque aliis praestant, obseruandum. Sunt vtique ex illis haud pauci, qui se ordini addixerunt sacro, immo qui &, scriptis editis, sui memoriam ad posteros propagarunt; quos REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum historico-theologica selecta*, recenset. Longe maiorem tamen illorum in romana, quam nostra ecclesia, esse numerum, non mirabitur, qui cogitauerit, in illa diuitias, honores, potentiam, &, quidquid prauis hominum cupiditatibus placere potest, se illis offerre, qui sacro ecclesiasticoue ordini sua non dubitant dare nomina; cum apud nos haec omnia longe aliter se habeant. Quodsi insuper ea spectentur, quae vero, diuinitusque illuminato theologo propria sunt, vt vita quoque, moribusque, se genuinum Christi seruatoris discipulum demonstret; paucos ex nobilium ordine, qui hocce nomine digni sint, inueniemus. Eiusque rei caussam in ipsa haud raro deprehendemus generis nobilitate & praestantia, quae plurimos impedit, quo minus, ex sublimi isto, quem se tenere putant, dignitatis gradu, ad ταπεινότητα illam, sine qua christianae vitae ratio sibi non constat, descendant. Idque & Paulus apostolus confirmat, quando, οὐ πολλοὺς δυνατούς, οὐ πολλοὺς εὐγενεῖς vocationem, diuinitus sibi oblatam, acceptasse, pronuntiat *1. Cor. I, 26.* Nec tamen de omnibus hoc dici potest, vti nec apostolus hoc adserit, quod diuinam istam adspernentur vocationem. Si qui ergo ita comparati sunt, vt Christi doctrinam serio amplectantur; tum generis nobilitas non tantum non obstabit, quo minus doctorum in ecclesia fungantur munere, sed interdum etiam praesidium aliquod adferet, vt eo rectius ecclesiae promouere commoda queant.

§. XIII. Ad dona haecce *naturalia*, de quibus hactenus dictum, accedere debent *spiritualia*, quae vtramque hic paginam faciunt; per quae etiam naturalia sanctificanda, & ad legitimum salutaremque vsum dirigenda sunt. *

* Sunt nimirum spiritualia bona duplicis generis. Quaedam κατ' ἐξοχὴν ita dicuntur, quoniam a spiritus sancti operatione proficiscuntur; vti omnia ea, quae cum illuminatione ex conuersione hominis fluunt, vel exinde originem trahunt. Alia vero, in se spectata, sunt naturalia, sed, prout in hominibus regenitis, per spiritus sancti gratiam, ab adhaerentibus vitiis purgantur, ad sapientiae diuinae praescriptum diriguntur, & ita sanctificantur, itidem spiritualia vocari possunt. Naturalia autem dona quaeuis eiusmodi purificatione, & sanctificatione, opus habere, si iis rite vti velimus, sique Deo placere debeant, supra iam ad §. *XI.* obseruauimus.

§ XIV. Enimuero, cum christianus quis prius esse debeat, quam theologus euadere queat, eorum quoque donorum, quae omnibus vera fide prae-

praeditis communia sunt, qui ad theologiam accedit, particeps esse merito creditur. * In quibus augendis & amplificandis dum industriam omnem studiumque collocat, aptior inde indies redditur, ad media ea rite vsurpanda, quibus finem studii theologici consequi licet. *

* Recte & praeclare LVD. ELLIES DV PIN, quamuis ecclesiae romanae sacris addictus, *prima*, inquit, *regula, quam in educatione puerorum, studio theologico destinatorum, praescribere sibi debent, haec est, vt pectora eorum ad bonum emolliantur, mores formentur & emendentur, verique christiani efficiantur; hoc est fundamentum, cui theologicum aedificium superstruendum est; ita nempe institui debent, vt bonos prius christianos, quam theologos sese exhibeant*; in *methodo studii theol. recte instituendi, c. V. p. 91.* Sed ex nostratibus potius audire iuuat AVGVST. HERM. FRANCKIVM, optimum peritissimumque in hisce magistrum & doctorem. De *christianismo* enim *studiosi theologiae* verba faciens, *primum*, inquit, *hoc & praecipuum in studioso theologiae requiritur, vt animus eius sit rectus in conspectu Dei.* Hoc porro ita explicat: *Cumque nondum anima cuiusque in eo sit statu, vt alte iam fodisse dici queat, & fundamenta supra petram statuisse; hoc tamen ab vnoquoque requiritur, vt eorum in numero vere sit, qui Deum recto ac sincero animo quaerunt, & in Christo alte radicari, superstrui atque confirmari, seria mentis contentione student*; in *idea studiosi theologiae, p. 31. 32.* Atque ita profecto res se habet. Si christianus nondum sit, hoc est, ea mentis indole praeditus, quae verum christianum demonstrat, aut id sibi datum non credit, vt talis fiat; nullos omnino in theologia sibi promittere potest progressus. Theologiae enim studium cum ad incrementum cognitionis spiritualis, seu illuminationis, sapientiae, aliorumque donorum spiritualium comparatum sit; ipsum iam principium, seu radix, quae florem emittat, adesse debet. De eo quippe quod nondum exsistit, dicere nequeo, quod crescat, aut augeatur, vel omnino, quod crescere atque augeri queat. Ipsa, praeterea natura indolesque theologiae hoc requirit. Versatur namque circa τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, *quae sunt spiritus Dei*, de quibus Paulus adserit, quod homo ψυχικὸς, *animalis*, quales omnes sunt, qui christiani non sunt, quantumuis ingenio & humana eruditione praestantes, ea non *recipiat*, immo, quod *stultitia ei sint, & non possit ea cognoscere*, ea quidem ratione, qua cognosci debebant, *2. Cor. II, 14.* Veritatis porro cognitio in theologia vtramque facit paginam, eius scilicet, quam Deus in scriptura sacra reuelauit, &, quae vim omnem humanae rationis multis modis superat, quaeue multo adhuc minus ab homine solis naturae viribus instructo, ad vsum transferri potest. *At spiritum veritatis mundus* (adeoque omnes, qui adhuc mundo sunt addicti, quiue regeniti, veriue christiani non sunt, *1. Io. II, 15. 16.*) *accipere nequit, quippe quem nec videt, nec cognoscit*, sententiam hancce pronuntiante ipsomet seruatore, *Io. XIV, 17.* Si quis *voluntatem Dei patris faciat*, eum demum cogniturum, num a Deo sint, quae docuerit, iterum seruator optimus diserte profitetur, *Io. VII, 17.* De eo autem, qui nondum christianus, adeoque nec viribus gratiae instructus est, adseri nequit, quod serio voluntatem Dei adsequi velit, multo minus, quod adsequatur. Hinc nec ad veritatem eorum, quae Christus docuit, & per scripturam hodie adhuc docet, percipiendam, aptus est. Proficere theologiae cultor non tantum in iis debet, quae intellectum instruunt, maiorique indies luce perfundunt; sed in iis etiam, quae ad

 vitae

vitae morumque integritatem sanctitatemque spectant, vt omnium virtutum exemplum auditoribus suis praeire queat. Hoc enim ad ecclesiae doctorem requiri, & supra ostendimus, & res ipsa quoque docet; conf. *1. Cor. XI, 1. 1. Petr. V, 2.* At, qui proficere potest, si gratiae viribus destitutus, vitiorum & prauarum cupiditatum grauissimo adhuc premitur iugo? Denique nec media, quae, ad finem studii theologici obtinendum, commendari solent, rite vsurpare potest, qui verus christianus non est. Inter haec enim primum praecipuumque locum tenet oratio, vt deinceps ostendemus. Oratio Deo non placet, nisi ex vera fide proficiscatur. Christianus autem, qui re ipsa, vitaeque sanctae studio, se non demonstrat, nec vera fide praeditus esse, dici potest. Recte beatus ABR. CALOVIVS: *cum precibus piis coniunctum esse oportet verae pietatis studium*; additque: *sanctae enim ad Deum tollendae sunt manus, 1. Tim. II, 8. Quomodo sanctificationem nominis domini, & voluntatis Dei adimpletionem, expetere precibus possumus, si nomen domini ipsimet non sanctificare, sed profanare, voluntatem Dei non adimplere, sed violare pergimus? paed. theol. c. II. p. 56.* Mitto reliqua, quae addi possent; cum haec sufficiant.

** Patet itaque, ea hic in censum venire dona spiritualia, quae ad finem studii theologici, qui est, vt *homo Dei* ἄρτιος sit, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος, obtinendum, faciunt; a quibus adeo distinguenda sunt, quae ipsum finem, scilicet proximum studii theologici, constituunt, seu quibus, qua intellectum, qua voluntatem in eo perfectionis gradu, illos condecoratos decet, qui theologorum tueri nomen, munereque publico in ecclesia fungi cupiunt, de quibus *c. I.* dictum.

§. XV. Dispositio itaque quaedam spiritualis ad studium theologicum hinc oritur; quae tum intuitu *intellectus*, donorumque ad eum spectantium, tum intuitu *voluntatis* considerari potest. Intuitu quidem *intellectus*, dum ita comparatus est, ut in vera Dei, rerumque diuinarum, cognitione, sapientiaque diuina, proficere indies possit; conf. *Luc. II, 52. 2. Pet. III, 18.* * intuitu autem *voluntatis*, dum in sanctitatis, omniumque virtutum, earum maxime, quae iuuenes decent, simulque progressus eorum, in rerum sacrarum genuina & salutari tractatione, promouent, studio, theologiae cultor crescere adnititur, summa contra diligentia fugit, quae incrementum istud impediunt, aut a fine studii theologici eum longius remouent. **

* Dona itaque ista naturalia, de quibus supra egimus, ingenii foecunditas, iudicii acumen, memoriae felicitas, non sufficiunt, nisi lux quaedam diuina, tenebras, omnibus connatas, expellens, & sapientia directrix, in litterarum cumprimis studiis prorsus necessaria, sed vtraque nouis indies augenda incrementis, accedat. Dum vero ita ad utriusque incrementum tendimus, vtraque statim vim suam exserit, dona naturalia rite temperans, dirigensque, & viam quodammodo monstrans, quam ingredi debeamus, ne sperato excidamus fine.

** Voluntatis etiam rationem in iis, qui studio theologico se addixerunt, habendam, & res iterum docet, & omnes, qui hac de re praecipiunt, magno consensu agnoscunt. LVD. ELLIES DVPIN, quem antea iam laudauimus, de *dispositionibus, ad studium theologicum, necessariis*, verba faciens, eas primum quidem in *ipsa indole & ingenio*, tum vero & *in corde*, siue *intimo mentis*, quaerendas, recte pronuntiat.

tiat. Et hinc porro, *cor*, inquit, *quale? si requiras, theologiae studiosus religionem atque veritatem super omnia diligat, vt nihil eum dimoueat, vt paratus sit, pro eius defensione, quidquid possidet, amittere, omnia perferre, nulla proprii, aut alterius* ...iusque, *quod interest, sequior intentio, nul-* ... *animi adfectus a sententia, pro bona* ... *suscepta, eum deiiciat, illecebris & mundanis vltimum omnino vale di-* ... *praeter Deum placere cupiat, prae-* ... *ta eius nihil quaerat, & perfecto* ... *norare omni contentione nita-* ... *remissi atque timidi animi,* ... *defendenda; homines, in-* ..., *quos aut ambitio caeca, aut* ... *priuati commodi studium rapit, ad* ... *partem potentiorem in sentiendo sequendam proni, tum faciles ad sequenda principia regulasque, quae sunt de tempore, ad defendendas propositiones theologiae commodioris; illi denique quorum animus corruptus, vitiisque imbutus & mancipatus est, ad graecas demum calendas boni theologi officium adimplebunt. Quamcumque speculatiuam sibi comparauerint scientiam, eorum tamen corruptio cordis violento & incitato passu transuersum eos agit, mentemque in grauissimos nouosque indies errores inducit;* in *methodo studii theolog. recte instituendi, c. V. p. 90.* Non modo ad veritatem ita, vt decet, defendendam & propugnandam, sed & ad reliqua omnia, quae theologi officium postulat, inepti sunt, qui recta cordis dispositione non gaudent. Ea nimirum, quam in vere credentibus spiritus sanctus efficit. Etsi enim quidam per naturam ita comparati sint, vt veritatem magni faciant, eamque quaerant, vti supra ad §. *X.* obseruauimus; hicce tamen veritatis amor, qui ex altiori origine proficiscitur, longe purior, longeque sincerior est, quam, quem naturae in quibusdam conditio progignit; ne dicam, quod in spiritualibus homo, solis naturae viribus instructus, ne recte quidem veritatem agnoscere, multo minus serio amplecti queat. Voluntatis porro ista dispositio, quam diuina in nobis efficit gratia, filialem etiam in nobis producit Numinis timorem, quem *sapientiae initium esse*, supra docuimus, & scriptura sacra testatur; *Prov. I, 7. IX, 10. Ps. CXI, 10.* Dumque voluntas a variis vitiis purgatur, simul a praeiudicatis, quae hinc originem trahunt, liberatur opinionibus, quae veritatis cognitioni vel maxime obstant. Modestia tum hinc oritur, ad impetum illorum, qui τὰ ὑψηλὰ φρονοῦσι, *Rom. XII, 16.* refrenandum, maximopere necessaria. Nec enim quidquam temere noxium magis theologiae cultoribus est, quam inconsultus iste, & ambitionem prodens, ad sublimia & excelsa, quibus aliis se praeferre queant, ardor. Modestia quoque haecce efficit, vt aliorum lubentes audiamus monita, iisque, si salutaria sint, obsequamur; cum isti contra, qui soli sapere sibi videntur, *monitoribus*, vt HORATIVS ait, sint *asperi*, dumque, saluberrimis aliorum spretis consiliis, sibi ipsi nimis fidunt, non vna ratione in praecipitia feruntur. Nec id praetermittendum, quod, qui cordis recta dispositione gaudent, ea omnia, quae in eo, quem semel ingressi sunt, cursu, impedimentum aliquod adferre possunt, summo studio euitant. Temperantiam itaque, & castitatem, quam diligentissime sectantur, voluptates contra quasuis serio fugiunt. *Sapientiam* enim *non intrare in animam malignam, nec in corpore peccatis obnoxio habitare*, probe didicerunt; *Sap. I, 4.* Semper hinc illis ante oculos versatur illud Pauli: τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε, *iuueniles autem cupiditates fuge; sectare contra iustitiam, fidem, dilectionem, pacem cum omnibus inuocantibus dominum ex puro corde; 2. Tim. II, 22.* Denique & adfectuum omnium, qui non vna ratione a recto nos abducere tramite possunt, huc

 spectat

ſpectat regimen; cum illud, quod ſolis naturae viribus nititur, de quo antea ad §. *XI.* dictum, nimis infirmum ſit. Quod enim ſupra hominis, ſibi relicti, vires poſitum eſt, id demum Numinis gratia, in credentibus vim ſuam exſerens, efficere poteſt. *Qui* namque (per veram fidem) *Chriſti ſunt, cruci adfixerunt carnem ſuam* σὺν τοῖς παθήμασι, *cum adfectibus & cupiditatibus, Gal. V, 24.* Recte hoc inculcat beatus ABR. CALOVIVS, cum itidem de dotibus ingenii, quibus theologiae cultores ornatos eſſe decet, verba facit. *Voluntas*, inquit, *habeatur perpurgata ab adfectibus. Nam qui adfectibus ducuntur & reguntur carnalibus, quanto doctiores euadunt, tanto maiori damno ſunt eccleſiae.* Addit porro, ea, quae de cordis ſeu voluntatis recta diſpoſitione diximus, confirmantia & illuſtrantia. *Renuntietur propriae voluntati, Matth. XVI, 24. abſint a ſtudio theologiae ingenia* ἐριστικὰ, *rixoſa & contentioſa, 1. Tim. VI, 5.4. 2. Tim. II, 24. Iac. III, 5. abſint* χλιαρὰ *vel tepida, nullo veritatis zelo flagrantia, Apoc. III, 16. ad* πολυπραγμοσύνῃ *nata, Syr. XXXIX, 25. 1. Tim. II, 4. vel etiam ſocordia, & prorſus* ἄεργα, *itemque voluptuaria, lucrum, propriumque honorem quaerentia &c. Qui vero ad eiuſmodi vitia propenſos ſe animaduertunt, non minus in his animi morbis curandis, quam in rebus ſacris cognoſcendis, laborent, ſi vſui eſſe velint eccleſiae &c. paed. theolog. praecogn. p. 27.* Iungenda his omnino, quibus theologiae cultorem diligenter inſtruit AVG. HERM. FRANCKIVS, in *idea ſtudioſi theologiae, p. 37. ſeqq.*

§. XVI. Qui autem ita comparati non ſunt, cum verum ſtudii theologici finem conſequi nequeant, ſi in propoſito ſuo nihilo ſecius perſeuerent, nec tamen animum mutent; magno cum ſuo & eccleſiae malo hoc ſe feciſſe, ſero nimis experientur. Caeci quippe cum ipſimet ſint, & caecorum ductores; non poſſunt non & ſemet ipſos, &, quibus viam ad ſalutem monſtrare voluerunt, perdere, *Matth. XV, 14. Luc. VI, 39. Rom. II, 19.* eo ſeuerius puniendi, quo plures ſuam illis perniciem, aeternamque imputabunt damnationem. *

* Commendanda hic omnibus AVG. HERM. FRANCKII *paraeneſis* grauiſſima *ad ſtudioſos theologiae*, praemiſſa eiusdem *ideae ſtudioſi theologiae, p. 5. ſeqq.* Iungenda &, quae de muneris eccleſiaſtici grauitate diſſerit IO. LVD. HARTMANNVS, in *paſtorali euangelico, lib. I. c. I. §. IX. & X. p. 10. 11.*

LIBRI PRIORIS
CAPVT TERTIVM
DE
MEDIIS, QVIBVS THEOLOGIAE HABITVS COMPARATVR.

Σύνοψις.

MEdia, quibus finis ſtudii theologici obtineri poteſt, ſummatim indicantur; §. I.

Primum inter ea locum merito tenet oratio; cur orandum? II.

Quae-

§. I.

ACcedimus tandem ad media, quibus finem, qui theologiae operam dare decreuerunt, consequi possunt. Atque haec quidem rectissime ad tria reuocari solent capita, *orationem, meditationem, tentationem.* *

* Ita quidem B. MART. LVTHERVS noster summam eorum, quae theologum efficiunt, ex psalmo CXIX breuiter & neruose complexus est. Verba eius, huc spectantia, quibus simul haecce studii theologici regula illustratur, recitat CONR. PORTA, in *pastorali Lutheri*, *num. III. p. 28. seqq.* Commendant idem effatum passim nostrates, & ad eius ductum, de ratione studii theologici praecipiunt, vt beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici*, qui & ipsa LVTHERI verba adfert, *part. I. p. 13.* ABR. CALOVIVS, in *paedia theologica*, qui itidem verba LVTHERI recitat in *ingressu p. 5.* IO. LVD. HARTMANNVS, in *pastorali euangelico*, *lib. II. cap. II. & III. p. 237. seqq.* AVG. HERM. FRANCKIVS, in *methodo studii theologici*, *c. III. p. 53. seqq.* conf. IOACH. IVSTI BREITHAVPTII *programma*, *de studii theologici necessariis tribus adminiculis*, quod in *programmatibus* eius *selectis* exstat, *num. I. p. 1. seqq.* Idem ergo & nos faciemus, eamdemque sequemur regulam, cum rationem, cur ab ea recedere debeamus, videam nullam.

§. II.

§. II. Oratio primo merito loco collocatur, cum dona ista spiritualia, quae finem proximum constituunt, aut, si mauis, eorum incrementum, diuinae benignitatis munus sint, & non nisi precibus a Deo impetrentur, *Iac. I, 5.* * Qui porro naturalem mentis caecitatem, imbecillitatemque, ** immo ad errores variosque lapsus pronitatem; *** pericula porro grauissima, quibus omnes quidem homines, illi tamen maxime, qui doctorum in ecclesia officio fungi volunt, expositi sunt; * vtilitatem, denique, dignitatem, & efficaciam precum considerauerit, hac de re non dubitabit. **

* Cum generatim πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, & πᾶν δώρημα τέλειον *superne a patre luminum descendat*, *Iac. I, 17.* adeoque & precibus ab eo impetrari debeat; de donis quoque spiritualibus, eorumque incremento, hoc intelligendum; nemo dubitabit. Non magis enim incrementum, quam primum illorum initium, in nostris positum est viribus. Hinc &, quemadmodum *sapientiam* caelestem, scilicet illam, quae ἄνωθεν est, a Deo nos petere Iacobus iubet, *ep. c. I, 5.* ita & apostoli incrementum fidei a seruatore efflagitant: πρόσθες ἡμῖν πίστιν, *adauge nobis fidem; Luc. XVII, 5.* De fide autem, eiusque incremento, quod dicitur; de omnibus quoque donis spiritualibus recte adseritur, quae cum fide coniuncta sunt, aut ex ea fluunt.

** Intellectum omnium omnino hominum, per naturae conditionem, tenebris obscuratum, & experientia docet, & Paulus testatur, *Eph. IV, 18.* Vnde & *tenebrae* dicuntur, *Io. I, 5. Eph. V, 8. act. XXVI, 18.* Ad lucem equidem a tenebris transeunt, quando ad Deum conuertuntur; sed, vt reliquiae quaedam tenebrarum, & stultitiae spiritualis, remaneant, quibus exuendis, & emendandis omnis impendenda opera, vt magis magisque illuminentur & sapientiores fiant; conf. *Eph. I, 16. 17. 18.* Quemadmodum vero, qui nondum conuersi sunt, difficulter admodum ad caecitatem suam agnoscendam perducuntur, dum plerique, se omnia iam recte videre, sibi persuadent, vt Pharisaeorum exemplo patet, *Io. IX, 40. 41.* ita &, qui iam regeniti sunt, reliquias istas caecitatis non aeque omnes agnoscunt; vt autem agnoscamus, summopere elaborandum. Haec ipsa enim miseriae nostrae agnitio omnium efficacissime ad preces nos concitabit; documentum praebente caeco illo, quem Christus sanauit, *Luc. XVIII, 35. seqq.* Hinc vero cum illuminationis, ac sanctificationis necessitas pateat; vt vtriusque incrementum obtineamus, omni ope nobis est adnitendum. Idque eo magis, quod sine diuino lumine mysteria, & τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ, cognoscere nequeamus; *Matth. XI, 25. 1. Cor. II, 14.* quemadmodum & *nemo sine spiritu sancto Christum dominum vocare*, aut in eum credere, vel in vera fide & pietate proficere potest, *1. Cor. XII, 3. 2. Tim. II, 7. Eph. III, 16.* Hinc illud Dauidis, *in tuo lumine videbimus lumen; Ps. XXXVI, 10.* Nimirum vt solem nemo videt sine sole; sic Deum nemo cognoscit, sine Deo, seu illuminatione diuina. Illuminationem autem diuinam, aeque ac ipsum spiritum sanctum, nemo obtinet sine precibus. Spiritum sanctum seruator promittit, sed illis, qui eum a Deo patre precibus efflagitant, *Luc. XI, 13* conf. & *Eph. I, 16. 17. III, 14. 16.* Ex ipsa indole & natura theologiae, secundum definitionem, a Paulo *Tit. I, 1.* traditam, vlterius haec deduci & illustrari possent, si in re manifesta pluribus opus esset verbis.

*** *In multis*, inquit Iacobus, *labimur omnes, Ep. III, 2.* Ex imbecillitate scili-

ſcilicet, ac infirmitate humana, cuius nec homines regeniti immunes ſunt. Non tantum autem de voluntatis, ſed & de intellectus vitiis loquitur, ſiquidem in vtrisque humana ſe prodit imbecillitas. Turpiterque falluntur, qui, ad voluntatis vitia, etiam grauiora, excuſanda, tam proni ſunt; intellectus tantam perfectionem eſſe, putant, vt omnium quis errorum expers eſſe queat; hinc nec alios, in rebus quantumuis minimis errantes, ferre poſſunt, hoc ipſo, erroribus ſe obnoxios, demonſtrantes. Longe rectius ſapiunt, qui vtriusque, & intellectus & voluntatis, ad lapſus varios & errores pronitatem agnoſcentes, eo magis ad preces ſe recipiunt, quibus a Deo ſpiritum ſanctum, ceu *ſpiritum veritatis*, *impetrent*, *qui eos ducat* εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, *in omnem veritatem*, *Ioan. XVI*, 13.

* Quod, qui doctorum aliquando in eccleſia fungi cupiunt munere, grauiſſimis, prae reliquis, obnoxii ſint periculis, tum ex *naturalibus* cauſſis prouenit, tum ex *ſpiritualibus*. Ad *naturales* refero ipſam aetatem iuuenilem, in qua plerumque conſtituti ſunt, qui ad ſtudium theologicum animum adiungunt, & ad munus ſacrum praeparantur. Ea vero quam fluxa, quam lubrica, quam ad varias voluptates prona ſit aetas, quis neſcit? Sique apoſtolus ipſum Timotheum ſuum admonere neceſſe habuit: τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε *iuueniles cupiditates fuge*, 2. *Tim. II*, 22. quid de illis dicemus, qui nulla ratione cum Timotheo ſunt comparandi? Calet adhuc in iuuentute ſanguis in venis, vnde motus atque adfectus vehementiores, quibus facile in deuia abripiuntur mortales, niſi fortiter iis reſiſtant, naturaeque impetum, iniecto freno, cohibeant, coërceantque, oriuntur. Accedit, alterumque inter cauſſas naturales locum tenet, magna, quae vbique fere regnat, ſcholarum & academiarum corruptio. Nullibi fere, quam in his, ſolutior viuendi ratio, nullibi plures voluptatum illecebrae, nullibi plura ad peccandum irritamenta, immo nullibi maior peccatorum impunitas. Cum officinae virtutum, & domicilia ſapientiae, academiae eſſe debeant; vitiorum omnium nullibi, quam in iis, laetior effloreſcit ſeges. Nec aliorum modo, qui eiusdem ſunt aetatis, ſed, quod dolendum maxime, qui ipſimet virtutis & ſapientiae exemplum iuuenibus praeire debebant, dictis, factis, dogmatibus aguntur in transuorſum tenerae mentes, & ad turpia quaeuis abducuntur. Iam, cum plerique, qui ad academias accedunt, iam antea eam animo conceperint opinionem, in iis quiduis ſibi fas eſſe, libertatisque, quam iactitant, academicae hanc eſſe indolem, vt impune peccare liceat; quid mirum, ſi augeantur potius, quam emendentur aut corrigantur, iuuenum vitia. Et quis non beatum felicemque cenſeat, qui iſto malorum torrente non vna abripitur? aut, ſi quis ſaluus incolumisque ex tot periculis euaſit, quis non ei gratuletur? *Ad ſpirituales* cauſſas quod attinet, nemo eſt, qui non intelligat, infernalem genium tum illis, qui doctorum munere in eccleſia funguntur, tum, qui eodem aliquando fungi cupiunt, maxime inſidiari. Hos enim ſi, variis peccatorum laqueis irretitos, ſuos fecerit, per eosdem integros deinde hominum greges ad aeternam trahere perniciem, ei haud difficile erit. Exemplo paſtorum, aut eorum, qui muneribus eccleſiaſticis praeſunt, plurimi magis mouentur, quam doctrina; quamquam & haud raro doctrina ab iis corrumpatur, aut non recte proponatur, qui a recto virtutis diſceſſerunt tramite. Immo in eo cauſſae, tum naturales, tum ſpirituales, haud raro conſpirant, vt, per praua impiaque dogmata, erroribus intellectus repleatur, & voluntas, ad ve-

tita quaeuis, atque illicita, adpetenda, ita flectatur, vt fuis non amplius refiftere queat cupiditatibus. Tot ergo tamque grauibus cum circumfepti fint periculis, qui theologiae operantur; quis, precibus iis opus effe, neget? Immo, quod feruator optimus difcipulis fuis dixit: *γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν* *vigilate, & orate, ne intretis in tentationem*, *Matth. XXVI*, 41. id quilibet fibi uoque dictum putet.

** Vtilitas precum inde conftat, quod per eas omnia, quae falutaria funt, modo rite, & vt decet, eas faciamus, a Deo impetrare poffimus. Immo per eas non tam ingentes thefauros, quam, quod omnibus mundi huius thefauris longe eft pretiofius, fpiritum fanctum, adipifcimur; *Luc. XI, 13*. Dignitas inde elucet, quod ñ precibus cum Deo loquamur; vti Deus per verbum fuum nobifcum loquitur. Quae confideratio fummam quoque animi venerationem, & modeftiae ftudium, in nobis excitare, leuitatem contra & teporem excutere debet. Exemplum elegantiffimum Abrahamus praebet, *Gen. XVIII, 27. 30. 31.* De efficacia precum teftatur Iacobus: *multum valet precatio iufti ἐνεργουμένη, efficax*, hoc eft, ita comparata, vt efficax fieri poffit, *attenta*, *affidua*, *feria*, vt recte ERAS. SCHMIDIVS ad *h. l.* obferuat; *ep. c. V, 16.* quod & deinceps Eliae vatis exemplo declarat. Hifce mandatum diuinum addere poffem, de bonis quibusuis, cum primis & fpiritualibus, a Deo per preces impetrandis, *Matth. VII, 7. Luc. XI, 9. 13. Ioan. XVI, 24. Eph. I, 16. feq. VI, 18. Phil. IV, 6. &c.* fed non erit, puto, qui hac de re dubitet. Exemplis fi quis moueatur, regem fanctiffimum Dauidem fibi proponat; qui *Pf. CXIX.* fummo animi ardore illuminationem expetit: *Domine, in toto corde meo exquifiui te, ne errare me finas a mandatis tuis, v. 10. doce me iuftificationes tuas, v. 12. reuela oculos meos, & confiderabo mirabilia de lege tua, v. 18. peregrinus ego fum in terra, non abfcondas a me mandata tua, v. 19. &c.* Formulas quasdam veterum ecclefiae doctorum HILARII, EPHRAEMI fyri, GREGORII Nazianzeni, AVGVSTINI, FVLGENTII, refert B. IO. GERHARDVS nofter, in *methodo ftudii theologici part. I. cap. III. p. 30. feqq.* Ex dictis autem facile intelligitur, non tantum circa initium ftudii theologici, fed in eius etiam progreffu, & continuatione, femper precibus nobis opus effe. Cauffae enim, quae eas poftulant, femper manent, cum, in illuminatione & fanctificatione femper nobis proficiendum fit; cum femper adhuc aliquid caecitatis nobis adhaereat, pronitas ad errores & lapfus varios femper remaneat, periculaque, per quae a recto abduci queamus tramite, numquam penitus ceffent. Quod ergo omnium hominum officium eft, vt *ἀδιαλείπτως, indefinenter orent*; *1. Theff. V, 17. Luc. XVIII, 1.* id praecipua quadam ratione a fe poftulari, credant, qui in ftudio theologico rite proficere, aut facro aliquando recte praeeffe muneri cupiunt.

§. III. Ne quis autem hic fe decipiat, quod faepiffime fieri folet; & ad fe ipfum, & ad id, quod a Deo petit, & ad modum denique, feu rationem, qua preces ad Deum fundit, diligenter attendat, neceffe eft. *

* Ad tria enim haecce capita commode reuocari poffunt, quae de precibus, prout ad ftudium theologicum funt neceffariae, nobis dicenda funt. Solent quidem alibi, vbi ex inftituto de oratione agitur, fufius copiofiusque haec edifferi; fed ea tamen, quae ad iftum, quem nobis nunc conftituimus, fcopum faciunt, paucis repetere iuuat.

§. IV.

§. IV. Ad ſe ipſum quidem, an ſerio a peccatis, quae cum fide vitaque ſpirituali conſiſtere nequeunt, mentem ſuam purgauerit. Hoc enim ſi nondum fecerit, ſibi quoque dictum putet: *nouimus autem, Deum peccatores,* qui de vera mentis emendatione ſolliciti non ſunt, quin potius in peccatis ſtrenue pergunt, *non audire*, *Ioan. IX, 31.* Immo tantum abeſt, vt eiusmodi hominum preces Deo placeant, vt eas potius deteſtetur, *Eſa. I, 15.* *

* Poterat equidem haec admonitio ſuperuacanea videri; cum neminem ad ſtudium theologicum accedere velimus, niſi qui verus chriſtianus, hoc eſt, reuera ad Deum conuerſus ſit. Id namque ſupra fuſe docuimus. Verum, quoniam ſaepiſſime contingit, vt moniti huius parum ſint memores, qui ad hoc litterarum genus animum adpellunt ſuum; multi etiam tales ſibi eſſe videantur, quales non ſunt; nulla nobis denuo hoc inculcandi praetermittenda eſt occaſio. Opportune autem id hoc loco repetitur; cum fieri nequeat, quin aliquis de miſeria ſua & periculo conuincatur, ſi intelligat, omnes ſuas preces irritas eſſe, easque nec placere Deo, nec ab eo exaudiri, ſique hac ratione vanum illud, quod in precibus hypocriticis quaeri ſolet, illi eripiatur ſolatium. Excitabitur enim forte hac ratione, vt paullo adcuratius mentem ſuam exploret, ſique adeo hactenus a Deo alienus fuit, per veram, & non ſimulatam, conuerſionem propius ad eum accedere adnitatur. Res ipſa, quod preces illorum, qui nondum reuera conuerſi ſunt, Deo non placeant, poſita eſt extra controuerſiam. Nec eſt, quod regeras, ita nec illorum preces, qui ſe conuertere volunt, & a Deo ſpiritus ſancti gratiam, ad hoc neceſſariam, expetunt, exauditum iri. Qui namque ſerio id agunt, vt ſe conuertant, inter *peccatores* illos contumaces, *quos Deus non audit*, minime ſunt referendi. Ceterum, quo pacto ex loco *Ioan. IX, 31.* id, quod dixi, recte concludatur, oſtenſum in *inſtitut. theol. mor. part. I. cap. V.* ad §. *XXVIII.*

§. V. Non minus vero & ad id, quod a Deo petit, attendat, neceſſe eſt. Si enim omnino ea petat, quae optare nefas, aut ad vitia ſolum hominum fouenda alendaque faciunt, quantumuis honeſtatis aut virtutis prae ſe ferant ſpeciem; poenam pro munere referet. Numinis ſaltem interpretari gratiam debet, ſi preces eius non audiat. Alia porro ratione, quae ad ſalutem conſequendam ſunt neceſſaria, petenda ſunt, alia ea, quae neceſſaria non ſunt; etſi ceteroquin, in ſe ſpectata, bona & ſalutaria, & ita comparata ſint, vt iis noſtra aliorumque promouere commoda queamus. *

* Quid non petendum ſit, quiuis facile intelligit. Quae nec concupiſcere licet, ea multo minus a Deo petere licet. Hoc ipſimet agnouerunt ethnici. Praeclare SENECA: *Nihil Deum roges, niſi quod rogare poſſis palam*; *ep. X.* Quae a Deo peti poſſunt, vel temporalia ſunt, vel ſpiritualia. Illa nunc in cenſum non veniunt. In his diſcrimen illud, quod indicauimus, obſeruandum. Quaedam enim ad ſalutem ſunt prorſus neceſſaria; quedam equidem ſalutaria nobis aliisque, at non aeque neceſſaria. Illa abſolute, ſecundum promiſſiones diuinas; haec

non, nisi cum conditione, petenda. Petere itaque licebit quaeuis bona spiritualia, primum prout iis nobis ipsis, ad salutem aeternam consequendam, opus est, tum &, prout iisdem, vt aliorum quoque promouere commoda queamus, indigemus, siquidem Deo nostra hac in re vti opera placeat. Praeterea speciatim licet illuminationis pariter, ac sanctificationis, incrementum, ceteraque, quae, ad finem nobis propositum consequendum, sunt necessaria, petere. Animi hinc etiam a Deo petenda est a prauis adfectibus cupiditatibusque purgatio; cumprimis vero diuini spiritus, contra propensiones & vitia, quibus per naturae conditionem obnoxii sumus, implorandum est auxilium, itemque contra tentationes quasuis, a quibus specialiori quadam ratione periculum nobis imminet, ne iis succumbamus. Haec ita quidem generatim dici possunt; sed si modo diligenter ad se quisque ipse respiciat, ex se omnium optime condiscet, quibus laboret morbis, quibus indigeat bonis, &, quae adeo a Deo, ceu medico omnium praestantissimo, patreque benignissimo, qui & melius cognoscit, quae nobis necessaria sunt, quam nosmet ipsi, sint expetenda.

§. VI. Ad modum denique rationemque, qua preces ad Deum fundendae sunt, quod attinet; ita has faciendas, nemo non videt, vt non tantum probe intelligamus, quod petimus, sed serio quoque velimus. Bonorum enim spiritualium, quae praecipue a Deo expetenda sunt, ea est conditio, vt, cum carni parum grata sint, mortales verbis ea saepius petant, quae tamen reuera nolunt. * Tum vero & illud Iacobi obseruandum: *petat autem in fide*, *μηδὲν διακρινόμενος*, *cap. I, 6.* Ex fide namque quae non proficiscuntur preces, Deo non probantur, nec exaudiuntur. ** Atque haec quidem ad omnes omnino homines ita spectant, vt specialiori quadam ratione theologiae cultoribus sint inculcanda.

* Eos non ita, vt decet, orare, qui ne quidem sciunt, quid orent, siue verba non intelligant, quae proferunt, siue animum non aduertant, dumque ore loquuntur, aliud cogitant; omnes facile concedunt ac largiuntur. Sed id pauciores obseruant, saepissime homines a Deo petere, quae tamen reuera non cupiunt. Ecquis enim est, qui orationem dominicam recitans, non oret: *sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum, fiat voluntas tua;* sed quotusquisque est, qui serio cupit, vt nomen Dei sanctificetur, cum ipsimet vita factisque id facere nolint; aut, qui serio cupit, vt regnum Dei adueniat, cum nulla ratione illi locum relinquere velint; aut, qui serio cupit, vt fiat voluntas Dei, cum quotidie non voluntati Dei, sed carnis suae, obediant? Quae cum ita se habeant, recte quidem monent, qui, in oratione non verborum tantum, sed & cogitationum, habendam rationem, inculcant; sed addendum erat, cumprimis cordis, seu voluntatis. Quod enim subinde homines conqueruntur, cogitationes suas se, cum precantur, in officio continere non posse; inde provenit, quod serio ea, quae petunt a Deo, non concupiscunt. Fieri equidem rursus potest, vt aliquis tandem, quod petit, obtinere cupiat; sed nihilo secius languidus tepidusque sit in oratione, & *deuotionis*, quam vocant, defectu laboret. At id ex eo oritur, quod miseriam suam, & hinc enatam necessitatem, bonis istis potiundi, non sentiat. Nihil namque efficacius ad preces nos excitare

tare poteſt, nihil vehementius inflammare mentem, quam, ſi noſtrae miſeriae & calamitatis non tantum conſcii nobis ſimus, ſed & cum intimo cordis dolore ſentiamus. Idem eſt, quod alii dicunt, paupertatem ſpiritus optimum eſſe ad orationem ſtimulum. Intellectus itaque non tantum, ſed vel maxime voluntatis, ſeu cordis eleuatio, ad orationem requiritur; idque ipſum ſeruatorem velle, cum, Deum in *ſpiritu & veritate* adorandum, dicit, docui *inſtitut. theol. mor. part. I. c. V.* ad §. *XXVI.* Atque hinc, quid ſibi faciendum ſit, ſi rite orare velint, qui theologiae ſe conſecrarunt, perſpicere poſſunt.

** Nimirum fides illa, qua quilibet, qui reuera ad Deum conuerſus eſt, gaudet, & ſine qua neminem Deo placere, riteque, & cum fructu orare poſſe, ex iis, quae §. *IV.* diximus, ſponte ſua conſequitur, in eo maxime vim ſuam & efficaciam exſerit, quod in precibus de diuinis certi promiſſionibus, nulli plane dubitamus, quin accepturi a Deo ſimus, quod, ſecundum ordinem praeſcriptum, ab eo petimus. Idque ſibi vult illud Iacobi: μηδὲν διακρινόμενος. *l. c.* Addit: *Qui enim dubitat, ſimilis eſt fluctui maris, ventis acto & excito. Neque vero ſe putet is homo quidquam a domino impetraturum.* Plura de oratione, prout hic in cenſum venit, monita, eaque ſaluberrima, ſuppeditabit AVG. HERM. FRANCKIVS, *in methodo ſtudii theologici, c. III. p. 35. ſeqq.* quae legiſſe poenitebit neminem.

§. VII. Orationi iungenda eſt *meditatio*, quo nomine rerum diuinarum, in ſcriptura praecipue ſacra nobis reuelatarum, attenta intelligitur conſideratio, cum inquiſitione & diiudicatione ſpirituali coniuncta; vt veritas diuina recte cognoſcatur, cognita magis confirmetur, & ad vſum ſalutarem transferatur. *

* In ſacro codice diuerſae voces occurrunt, quibus meditatio exprimitur. In veteri teſtamento ſe offert verbum ebraeum שוח *meditari.* Sic de Iſaaco dicitur, quod circa tempus veſpertinum in campum progreſſus fuerit לשוח ad *meditandum*, *Gen. XXIV, 63.* Vbi quidem chaldaeus habet לצלאה *ad orandum*, quem & alii ſequuntur. Sed propria tamen & genuina vocis ſignificatio eſt, *cogitare*, *ſecum loqui*, *meditari.* Interim, cum credibile non ſit, Iſaacum de rebus friuolis cogitaſſe, immo, res diuinas eum agitaſſe animo, a ſanctitate viri non abhorreat, plurimumque cum tali meditatione oratio coniungatur; non errant, qui meditandi, ſimulque orandi cauſſa, eum in agrum exiuiſſe, putant. Conferenda, quae hac de re dixi *in hiſt. eccleſ. vet. teſtam. tom. I.* ad *per. I. ſect. III.* §. *XVIII.* Eadem vox & *Pſ. CXIX, 78. & 148. Pſ. CXLV, 5.* alibique occurrit. Non minus tamen & verbo הגה idem exprimitur. Cumque alias *proferre*, *efferre*, ſignificet; ad meditationem denotandam, iudice IO. COCCEIO, adhibetur, *ſiue, quia meditatio eſt cogitationum ex cogitatione eductio*, *ſiue, quia in meditatione eſt amotio aliarum curarum, vt animus poſſit* σχολάζειν, *& vacare rei, quam tractat*; in *lexico hac voc. p. 171.* Exſtat tum alibi, tum & *Pſ. I, 2.* vbi dicitur: *& in lege eius* יהגה *meditabitur noctu atque interdiu.* Hinc & הגיון *meditatio*, *Pſ. IX, 17.* Graecorum μελέτην reſpondere Latinorum *meditationi*, notum ſatis eſt. Verbo μελετάω Paulus vtitur, cum Timotheum adhortatur: ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι *haec meditare, in hiſce eſto*, *1. Tim. IV, 15.* Sed longe elegantiſſimum eſt verbum συμβάλλειν, apud Lucam, cum de Maria verba facit: συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς, *conferens in corde ſuo; c. II, 19.* Συμβάλλειν namque eſt *conferre*, *comparare*,

 hinc

hinc inde velut aliquid in mente sua agitare. Id namque Maria faciebat, verba pastorum mox cum facto ipso, eiusque circumstantiis, mox cum verbis angeli, qui natiuitatem seruatoris adnuntiauerat, mox cum vaticiniis prophetarum, comparans atque contendens. Quo ipso, quod in meditatione haud vltimum est, apte satis exprimitur. Referre huc etiam licet verbum ἐρευνᾶν, a seruatore ipso vsurpatum: ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς. *scrutamini scripturas, Ioan. V, 39.* Certe, scrutatio scripturae sine meditatione institui nequit. Atque hinc, quid ex scripturae vsu *meditationis* vox denotet, patet. Res ipsa ex dicendis clarior fiet.

§. VIII. De meditatione non qualicumque, sed theologica, cum nobis sermo sit; ratio patet, cur *rerum diuinarum* facta sit mentio. Latissimus autem hac ratione meditationi aperitur campus, cum hoc nomine, quidquid de Deo, eiusque essentia & attributis, operibus itidem, tum in regno naturae, tum in regno gratiae, ipsa denique voluntate diuina, tam in lege, quam in euangelio nobis reuelata, cognosci potest, designetur. *

* Amplissimus itaque theologiae cultoribus se offert rerum pulcherrimarum campus, in quo ingenii vim exerceant, & ex quo materiam meditationis seligant. Ea enim, quae de Deo, eiusque essentia, voluntate, operibus, in regno naturae & gratiae, inuestiganda sunt, nemo mortalium exhauriet, quantumuis ingenio polleat, quantumuis diligentissimus sit, quantumuis omne tempus in id impendat. Quid porro pulchrius, quid praestantius, quid nobilius cogitari potest? cum non nisi circa diuina hic meditatio nostra versetur. Recteque inde ipsius theologiae præstantia colligitur. Legenda ROB. BOYLEI dissertatio de *excellentia theologiae cum naturali philosophia comparatae*, quae, inter *opuscula* ejus *selecta*, lingua germanica, an. 1709. Halae Saxonum edita, exstat. Iungere licet nostram commentationem *de eo, quod in theologia pulchrum est.* Atque talia cum vbique in theologia se nobis offerant, & non offerre nequeant; reprehensionem incurrunt merito, qui, relictis rebus pulcherrimis, praestantissimisque, quae mentes nobilissimas summa suauitate perfundunt, ad minutias, immo ineptias, prolabuntur. Scholasticorum, quos vocant, exemplo hoc patet, qui in quaestiones infinitas, friuolasque, & ex quibus nihil ad nos vtilitatis redundat, immo tales, quae cum reuerentia, & veneratione, quam summae Numinis maiestati debemus, pugnant, deuoluuntur, iisque ita se implicant, vt expedire nesciant. Sed, de horum stultitia in sequentibus commodior erit dicendi locus. Nec multo in his meliores sunt, qui ad terminos quosdam, vocesque sollemnes, ex metaphysicorum scholis in theologiam translatas, ceu ad scopulos quosdam, ita adhaerescunt, vt immemores sint eorum, quae vel maxime sollicitos eos tenere debebant. Idem & de illis adserendum, qui, dum scripturam sacram interpretari volunt, in rebus criticis, philologicis, chronologicis, similibusque subsistunt, nec vmquam ipsum nucleum consequuntur. Hi omnes, dum earum rerum, quarum cognitio theologum decet, praestantiam ignorant, aut non vident, aut non curant; nihil aliud agunt, quam, vt iudicii imbecillitatem prodant; vt supra quoque iam obseruauimus. Ceterum, vt ordine procedamus, primum historicam quamdam rerum omnium, praesertim diuinarum, nobis adquirere debemus notitiam. Et haec illa est, de qua hic loquimur, quamque ceu materiam meditationis consideramus. Hac enim si mens nostra destituatur,

tuatur,

tuatur, nihil habebit, in quo vim suam exserat, adeoque & vana irritaque erit meditatio. Quo adcuratior autem & exquisitior, immo &, quo amplior est ista notitia historica; eo facilius feliciusque deinceps procedet meditatio. Ipsam quoque scripturam sacram hic non excludimus, prout in ea occurrunt, quae adcuratiori meditatione sunt inuestiganda. Diuersa enim ratione hic scripturam sacram considerari posse, deinceps dicemus. Posset, pro obiecti diuersitate, duplex meditatio constitui, quarum alteram *realem*, quod circa res ipsas occupetur, alteram *hermeneuticam*, quod circa scripturae sacrae sensum eruendum versetur, adpellare licebit.

§. IX. Tametsi vero ex lumine quoque rationis nonulla de Deo, rebusque diuinis, cognosci queant, quae nobis itidem pulcherrimum meditationis argumentum praebent; * quia tamen theologia, quae lumine reuelationis nititur, hic praecipue in censum venit; ideo *scripturam sacram*, ceu perennem & vberrimum rerum pulcherrimarum, quae menti nostrae se offerunt, fontem, indicauimus. ** Quod si ea omnia, quae theologiae cultori scitu sunt necessaria, complecti velimus, ad propaedeumata etiam meditatio se extendet, quae tamen rectius inter praerequisita meditationis theologicae, stricte sic dictae, referuntur. ***

* Theologia naturalis hoc nos condocet, quae ex physica, metaphysica, aliisque humanae eruditionis partibus, ea colligit, quae non tantum ad exsistentiam Numinis, sed & ad eiusdem potentiam, bonitatem, sapientiam cognoscendam faciunt. Exempla quam plurima in *thesibus de atheismo & superstitione* legere licet.

** Scriptura sacra non tantum vt fons vberrimus rerum diuinarum, immo & quodammodo vt obiectum meditationis nostrae, sicuti iam antea monuimus; sed & cumprimis vt regula & norma, meditationem nostram dirigens, considerari potest. Enimuero, nisi eam semper sequamur, facile in praecipitia ruimus Qui meditationibus suis ita frenum laxant, vt de rebus diuinis cuncta ad lumen rationis, seu vnicam cynosuram, exigant; facile eo vsque progrediuntur, vt, dum nihil, quod capere nequeant, admittere volunt, mysteria tandem quaeuis explodant, & hinc ad *rationalismum* prolabantur. Qui contra adfectibus suis, instinctibusque, & impulsibus, plus, quam decet, indulgent, & hinc imaginationem, vehementius excitatam, ceu ducem, amplectuntur; non possunt non in *fanaticorum*, & *enthusiastarum* tandem transire castra. Caute itaque & circumspecte hic incedendum, & diligenter nauanda opera, ne nobis ipsis plus, quam scripturae sacrae, tribuamus.

*** Propaedeumata, quae vocantur, omnino etiam meditationem requirunt, & sine ea feliciter non procedent. Sed haecce meditatio, aeque ac ipsa propaedeumata, eo tantum comparata est, certe esse debet, vt eo rectius in ipso studio theologico proficiamus. Dicemus de propaedeumatibus ex instituto, *c. IV.*

§. X. Ipse meditationis actus in *attenta* consistit *consideratione*, * hoc est, idearum, si compositae fuerint, euolutione, si confusae, distinctione; in earumdem comparatione, vt, vtrum inter se conueniant, an minus? dispiciamus;

ciamus; porro, si opus fuerit, in ratiocinatione; & denique in adcurata principiorum constitutione, conclusionumque, quae inde fluunt, deductione. **

* Dum, meditationem *in attenta consideratione* consistere, diximus; attentionis cum primis innuere voluimus necessitatem. De qua etiam nemo dubitauerit; cum sine attentione nihil recte in studiorum tractatione procedat. Ideoque & philosophi de ratione, excitandi, & fouendi, conseruandique attentionem, passim praecipere solent. Nec vero nobis nunc de eo sermo est, quo pacto docens auditorum suorum excitare attentionem queat; qua de re multa IO. CLAVBERGIVS monet, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 158. seqq.* sed, qua ratione quisque in se ipso, dum ad meditandum accedit, excitare attentionem possit. Vbi quidem impedimentorum, seu eorum omnium, quae animum ad alia auertunt, siue intra nosmet ipsos, siue extra nos sint, remotionem, plurimum huc facere, lubens fateor; sed tamen, si dicendum, quod res est, adfectus, qui nos impellit ad meditationem suscipiendam, vtramque hic facit paginam. Sine adfectu si quis sit, aut ad meditationem omnino non accedet, aut si accedet, languebit frigebitque meditatio, & tandem post multas ambages nihil aget. Sed summa hic iterum opus est cautione, ne adfectus prauos, aut impuros, intelligamus, qui, vt animum polluunt & turbant, ita meditationem impediunt potius quam promouent. Sanctus potius purusque sit adfectus, ex sincero Numinis amore fluens, & obiecti nobilitate, praestantia, & ad nostram aliorumque hominum salutem comparata vtilitate, excitatus. Cuiusmodi adfectus cum raro aut numquam modum excedere soleat; vt moneam, ne nimius sit, necesse non est. Excessum enim quorumlibet adfectuum mentem turbare, & ad meditationem ineptam reddere, nemo nescit. Puro itaque sanctoque adfectu excitandus equidem animus, & languor omnis excutiendus; minime autem eiusmodi adfectus pro regula & norma sequendus, vt antea iam monuimus, & satis inculcari nequit. Facere nequeo, dum in eo sum, quin paucis sub examen reuocem, quae vir doctissimus IO. CLERICVS hac de re disserit. Ex instituto is de *attentionis necessitate, & subsidiis, quibus comparari possit*, agit *logic. part. III. c. II. p. 152.* Cumque multa, quorum, vt puto, exigua vis est ad attentionem excitandum, adduxisset, de adfectu ita loquitur: *Quin adfectus noceant passim veritatis cognitioni, nemo inficias iuerit, & nos superius ostendimus; at multi, an aliquando prosint, multum forte dubitent. Attamen cum adfectus sint inter ea, quae natura sua mala non sunt; possunt, si quis eis probe moderetur, multum ad augendam attentionem prodesse; immo fortasse numquam est, sine adfectu aliquo, acrior attentio.* Recte quidem, modo de adfectu puro sanctoque, vti diximus, hoc intelligatur; ceteroquin enim opus damni, quam emolumenti, inde referemus. Sed pergit: *Certissimum est, gloriae cupiditatem multis vnicam caussam fuisse, ob quam veritatis inuestigationi operam darent; at, nec minus verum, eos dum inuenisse videri volebant, quod nondum inuenerant, multa quasi comperta, quae tamen explorata non erant, protulisse. Nihilominus gloriae studio vti feliciter possumus, si ei, vt par est, moderemur. Vtilis est honor & existimatio, vt commodius ipsi viuamus, & aliis prodesse queamus; sed non est fama captanda, quasi aliquid sit, quod propter se concupisci debeat. Itaque eo contendendum est, quatenus licet per veritatem & virtutem, quae propter se amandae*

dae sunt. Si quis ergo gloriae studio tenatur, quod sit cum veritatis & virtutis amore vehementissimo coniunctum; dubium non est, quin ea honoris cupiditate multum adiuuari, in inuestigatione veri, possit. Tunc sibi honorem proponere licet, quasi praemium veritatis inuentae, vt opifici licet operae susceptae sibi mercedem proponere. Quemadmodum etiam artifex non debet mercedem vllam poscere, quam opera non commeruerit; ita nec gloriam sibi non debitam aequus veritatis indagator tribui postulabit. Verum, cum gloriae cupiditas, illorum iudicio, qui scripturae sacrae ductum sequuntur, inter eiusmodi adfectus merito referatur, qui numquam vitio carent, adeoque semper noxii sunt; perperam omnino ad excitandam attentionem aduocatur. Nec moderari tantum gloriae cupiditati debemus, sed eidem, quantum possumus, resistere; siquidem cum humilitate, omnibus tantopere a Christo commendata, consistere nequit. Nec est, quod dicas, tum solum gloriae cupiditati locum concedi, quando cum veritatis & virtutis amore est coniunctissima. Gloriae enim laudisque cupiditate qui ducitur, eaque impulsus ad litteras accedit, nec veritatem, nec virtutem serio amat, sed suam tantum gloriam. Atque hinc patet, quid de iis censendum, quae idem vir doctus porro subiicit: *Semper est recordandum, cum adfectum, si solus sit, noxium esse; itaque in nobis excitandi sunt alii adfectus, qui ne nos gloriae studium solum transuersos agat, impediant. Eiusmodi est cupiditas ipsa veri cognoscendi &c.* Si adfectus iste, in se spectatus, noxius est, quod auctor fatetur; reprimendus potius, quam excitandus, aut saltem vtcumque refrenandus, per aliorum adfectuum excitationem. Haec enim excitatio aliorum adfectuum nihil aliud efficit, quam vt gloriae cupiditatem vtcumque coerceat; quod non satis esse, ex dictis liquet. Sed mitto reliquia.

** Spectant haec praecipue ad eam meditationem, quae circa rerum considerationem versatur, quamue supra §. *VIII.* ideo *realem* vocauimus. In *hermeneutica* enim meditatione paulo aliter rem se habere, constat; siquidem in ea id agimus, vt secundum certas regulas, earumdemque adplicationem legitimam, in verum & genuinum auctoris cuiusdam inquiramus sensum. Subinde tamen *realis* pariter, ac *hermeneutica* meditatio, coniungenda est; vti, cum ex scriptura sacra, rite primum explicata, dogma aliquod eruimus, quod deinceps vlterius consideramus. Idem & in theologia polemica vsu venit, quando de auctoris, quem refellendum nobis sumimus, genuina mente sententiaque prius solliciti sumus, tum vero cuncta expendimus, quae ad veritatem defendendam, aut luculentius explicandam, errores autem refutandos, pertinent.

§. XI. Quod meditatio ista, seu attenta rerum diuinarum consideratio, cum *inquisitione, & diiudicatione spirituali*, debeat esse coniuncta, res ipsa docet. *Inquisitio* namque, veritatis indicat amorem, qui, si vmquam, tum sane vt adsit necesse est, cum de rebus maximi momenti, aeterna hominum salute, agitur. * *Diiudicatio* vero *spiritualis* ideo requiritur, quod, vel ipso apostolo iudice, homo ψυχικὸς *non possit cognoscere, quae sunt spiritus, eo, quod* πνευματικῶς *spiritualiter diiudicanda sint, 1. Cor. II, 14*

* Simulque ad certum nos ducit finem, qui nobis in meditatione debet esse constitutus, quiue est, vt veritatem cognoscamus, aut in cognita confirmemur, vt §. *sequenti* ostendemus.

** Hinc experientia docet, viros doctissimos, ingenioque praestantissimos, quantumuis omnes animi vires in medi-

tatione intendant, a veritate quam longiſſime recedere, in luce meridiana ſaepe caecutire, haerere circa corticem, ad nucleum non peruenire, immo quandoque errores plane pueriles admittere. Iam olim id ſuo exemplo oſtendebant Phariſaei, Iudaeorumque magiſtri, circa ſenſum legis diuinae tam turpiter aberrantes, ideoque ab ipſo ſeruatore reprehenſi, *Matth. V*, *20. ſeqq.* Ignorabant namque, τὸν νόμον eſſe πνευματικὸν, *Rom. VII*, *14.* hinc & ἀναγνώσει πνευματικῇ in eius interpretatione opus eſſe. Idem & hodie omnibus illis contingit, qui, Pelagianis erroribus imbuti, quae ſcriptura ſacra de intima hominis per peccatum corruptione, de gratia diuina, eiusque neceſſitate, & variis, qua intellectum, qua voluntatem, operationibus ſimilibusque, ſupra hominis, ſolis naturae viribus inſtructi, captum poſitis, docet, non intelligunt, aut intelligere nequeunt. Pertinent enim haec, & alia eiusdem generis, ad τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ, praeſertim ſi & in adplicatione ſpectentur; adeoque ab illis tantum recte cognoſcuntur, qui τὰ πνευματικὰ πνευματικῶς diiudicare didicerunt.

§. XII. Finis, ſimulque fructus, meditationis in eo conſiſtit, vt veritas recte cognoſcatur, ſiquidem nondum cognita fuerit; ſin fuerit, magis confirmetur. * Vt autem veritatis cognitio non adeo facilis eſt, vt multi exiſtimant; ita non minus illorum euitandus error eſt, qui in alterum extremum procurrentes, eam plane cognoſci non poſſe, ſibi perſuadent. ** Nec tamen in cognitione iſta ſubſiſtendum, ſed cuncta ad fidei & vitae praxin transferenda ſunt, quippe quod genuina theologiae vel maxime poſtulat ratio. **

* Veritatis autem iſta cognitio ad donorum ſpiritualium, quibus eccleſiae doctorem atque theologum inſtructum eſſe decet, incrementum eſt comparata, in quo finem ſtudii theologici ſupra conſtituimus, ad quem adeo & meditatio, cum reliquis mediis, de quibus hic verba facimus, nos ducit.

** Falluntur haud dubie, qui, veritatem omnibus ita obuiam, putant, vt ad eam cognoſcendam nullo labore, nulla opus ſit meditatione. Conſiderandus tamen hic omnino ipſe cognitionis ambitus, diuerſique eius gradus. Vt homines plebeii ea cognoſcant, quae ad ſalutem conſequendam ſunt neceſſaria, non multo, fateor, labore, nec adeo profunda opus eſt meditatione. Sed aliter de iis cenſendum, qui in veritatis cognitione, ſeu eruditione, eo vsque proficere volunt, vt alios iterum docere, iisque viam ad ſalutem monſtrare queant. Hi, ſi cuncta ita plana ac facilia ſibi eſſe perſuadeant, vt nullae vspiam ſe offerant difficultates, nulla obſtacula; nondum ſatis, quid veritas ſit, ſecum expendiſſe, aut in eius inquiſitione periculum aliquod feciſſe, videntur. Rurſus tamen & illi falluntur, aut mentis imbecillitatem produnt, qui veritatem ita abſconditam, aut tot difficultatibus circumſeptam, contendunt, vt omnino cognoſci nequeat. Notum eſt illud DEMOCRITI: ἐν βυθῷ ἡ ἀλήθεια, *veritas in profundo eſt*, apud DIOGENEM LAERTIVM, *Lib. IX. ſect. LXXII. p. m. 586.* Quod & hodie nonnulli amplectuntur, non tantum in philoſophicis, ſed theologicis etiam, ita abſconditam & impeditam, contendentes, vt in ea eruenda omnis fruſtra inſumatur labor. Ita quidem PETR. BAELIVS, in *comment. philoſoph. ſuper haec verba: compelle eos intrare*, id agens, vt inde conficiat, perinde tandem eſſe, quam quis in rebus, ad religionem chriſtianam ſpectantibus

tibus

tibus, foueat sententiam. Qui istorum hominum error, ab illis, qui scepticorum & indifferentistarum somnia profligarunt, satis refutatus est. Miror vero, etiam virum, cetera doctissimum, PETR. DAN. HVETIVM, haud obscure in scepticorum transiisse castra, in *tractatu philosophico, de infirmitate intellectus humani (de la foiblesse de l'Esprit humain)* haud ita pridem edito. Enimuero, etsi auctor iste, *Lib. II. c. II. p. 182.* contendat, defectus rationis suppleri per fidem, per quam omnia certa reddantur, quae incerta erant ex lumine rationis; valde tamen dubito, an veritati christianae religionis ita satis prospectum sit; siquidem omnia argumenta, quae pro ea adducuntur, & in quibus vsus aliquis rationis est, corruere, necesse est, si ratio nihil omnino, in quo tuto pedem figere liceat, suppeditet. Sed hac de re alibi. Ad Democriti illud, quod antea attulimus, effatum quod attinet, illud LACTANTIVS hunc in modum refellit: *Anaxagoras pronuntiat, circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles, angustas esse sensuum semitas, queritur, tamquam illi ad cogitandum rheda & quadriga opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto, vt fundus sit nullus, veritatem iacere demersam; nimirum stulte, vt cetera. Non enim tamquam in puteo demersa est veritas, quo vel descendere, vel etiam cadere illi licebat, sed tamquam in summo montis excelsi vertice vel potius in caelo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quam in summum leuatam? nisi forte mentem quoque in pedibus aut in imis calcibus constituere malebat potius, quam in pectore, aut in capite &c. diuinar. instit. lib. III. c. XXVIII. p. m. 383.*

* Constat hoc abunde ex iis, quae *c. I.* de fine studii theologici, disseruimus. Conferenda cum primis, quae *§. XII.* diximus.

§. XIII. Atque hinc necessitas quoque meditationis intelligitur; siquidem sine ea nemo ad veram solidamque rerum aut humanarum aut diuinarum cognitionem peruenire potest; ita quidem, vt vera a falsis, a malis bona discernere queat; quod tamen praecipuum doctoris in ecclesia munus est. Nec sane vera cognitione praediti, aut ad sacrum munus apti, censendi sunt, qui ea tantum, quae legerunt aut audiuerunt, memoria complectuntur, & iterum, oblata occasione, recitare possunt, quippe qui a psittacis non multum differunt. *

* Meditationis necessitatem ad inquirendam veritatem veteres pariter ac recentiores agnoscunt philosophi. Hinc illud PERIANDRI: μελέτη τὸ πᾶν, vel, vt alii efferunt, μελέτη πάντα δύναται· Est tamen obseruandum, apud latinos scriptores *meditationis* vocem interdum idem significare, ac *exercitationem*. Ita illud CICERONIS capiendum: *multi naturae vitium meditatione sustulerunt.* Statim enim addit: *vt Demosthenem scribit Phalereus, cum RHO dicere nequiret, exercitatione fecisse, vt planissime diceret;* de *diuinat. lib. II. c. XLVI. p. m. 1272.* Sic &, cum *libr. II. quaest. Tusculan. c. XVII. p. m. 1162.* copiose de exercitatione differit, tandem concludit: *tantum exercitatio, meditatio, consuetudo, valet.* Eodem modo & SENECA hanc vocem sumit: *Nihil est tam difficile & arduum, quod non humana mens vincat, & in familiaritatem perducat adsidua meditatio &c.* Quae verba ex *libro II. de ira, c. XII.* supra iam recitauimus, *c. II. §. IX.* Hoc ideo monuimus, ne quis putet, haec aliaque veterum loca ad nostrum quidquam institutum facere. Eius, de qua nos loquimur, meditationis necessitatem, praeter alios agnoscit EDMVND. RICHERIVS, & de ea eleganter hunc in modum loquitur: *Vti ergo figuli, celerrima rotae & ma-*

manus concitatione, in dissimiles, & prope infinitas imagines, mollioris argillae massam transmutant; simili modo vniuersa, quae ex quotidianae auditionis, consuetudinis, & lectionis tritura cumulamus, in varios & differentes vsus, acriter ratiocinando, commutare oportet; paria paribus, contraria contrariis, praeterita praesentibus opponendo; rerumque omnium caussas & varios euentus adcurate explorando; quoniam neque ad corporis robur, & firmam valetudinem, multos cibos mandisse, neque ad magnam eruditionem, multa legisse, audiuisse, vidisse, quidquam confert, si haec cruda, informia, vtque accepta sunt, egerantur; non autem multa cogitatione, velut calore naturali, in succum, sanguinem, vsumque peculiarem & elegantem, conuertantur. Struthiocameli ac testudines, solo & continuo adspectu oua sua fouere creduntur; quidni homines, acri iudicio & meditatione singulari animorum suorum foetus efforment? obstetr. anim. c. IX. p. 248. Iungenda his, quae de meditationis necessitate differit IO. ANDR. BOSIVS noster, *dissert. isagog. de comparanda eloquentia ciuili, §. XLV. p. m. 435.*

§. XIV. Adminicula meditationis sunt *auditio* & *lectio*, siquidem per vtramque & materia meditationi subministratur, & subinde exempla praebentur, quo pacto recte instituenda. *

* Praecipua saltem haec sunt meditationis adiumenta. Ceteroquin enim, in quotidiano cum aliis commercio, & conuersatione, si rite & prudenter instituatur, multa quandoque se offerre, quae meditationi inseruiant, eidemque materiam subministrent, negari nequit. Quod cum generatim de eruditione viri docti passim tradant, speciatim & de theologia adserendum venit. Conuersatio namque cum viris, pietate & doctrina praestantibus, non tantum occasionem subinde peropportunam, in vitae sanctitate proficiendi, nobis praebet; sed & varia ex illorum colloquiis condiscere licet, quae meditationem promoueant, mirificeque, ad finem studii theologici eo rectius faciliusque obtinendum, nobis prosint. Ad eruditionem plurimum facere conuersationem cum viris doctis, ex instituto demonstrat DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhist. litt. part. I. lib. I. c. XV.* Inter arcana studiorum eam refert. ALEX. FICHETVS, in *arcana studiorum methodo, lib. I. c. X. p. m. 20.* ex edit. ALB. FABRICII. Hinc & de ea, prout litterarum studiis inseruit, copiose & ex instituto differit IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entvvurff der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. 1. c. III. sect. II. p. 36. seqq.*

§. XV. *Auditio* eo spectat, vt virorum doctorum, viua voce alios erudientium, institutione recte vtamur. Quae quidem institutio cum plurima prae lectione habeat commoda; rebus suis non recte consulunt, qui eam negligunt, & inter αὐτοδιδάκτους numerari cupiunt. * Vnde & simul intelligitur, quanta scholae & academiae nobis adferant commoda, &, quod earum constitutionem pro maximo Numinis reputare debeamus beneficio. **

* Insignis prorsus & multiplex est institutionis, quae viua magistri aut praeceptoris voce peragitur, fructus, praesertim si indolis, qua discentes praediti sunt, in ea habeatur ratio. Longe rectius ingenium nostrum explorabit, quidue agendum aut omittendum sit, suadebit prudens doctor, quam nosmet ipsi, qui numquam fere non, in iis, quae ad nos spectant, caecutimus. Deinde &, quo incedere debeamus ordine; quid primo, quid secundo loco adgrediendum, cum nesciant, qui sibi ipsi

ipsi relicti sunt, incauti iuuenes, ostendet, facemque in hisce omnibus praeferet, diligentia periti magistri. Accedit, quod, qui sine magistro sapere cupiunt, haud raro vitia quaedam imbibant, quae dediscere difficile admodum illis est, etiam, cum ea detestantur. Solitudini namque & vmbrae adsueti in lucem fere non sine puerili quadam trepidatione prodeunt, pertinaces quoque & arrogantes vt plurimum euadunt, dum omnia sibi solis tribuunt, quod aliis acceptum ferant, se non habere, sibi persuadentes. Sed magis etiam viua vox animum mouet, quam littera scripta, hinc & attentionem magis excitat; altiusque in animum descendit, efficitque adeo, vt longe rectius, faciliusque, quae eadem proponuntur, capiantur. Iam olim hoc perspexit PLINIVS: *Dices, habeo hic, quos legam, non minus disertos. Etiam: sed legendi semper occasio est, audiendi non semper. Praeterea multo magis, vt vulgo dicitur, viua vox adficit. Nam licet acriora sint, quae legas, altius tamen in animo sedent, quae pronuntiatio, vultus, habitus, gestus etiam dicentis, adfigit, &c. lib. II. ep. III.* Notum quoque est illud HIERONYMI, passimque celebratur: *Habet nescio quid latentis energiae viua vox; & in aures discipuli de auctoris ore transfusa fortius sonat. Vnde & Aeschines, quum Rhodi exularet, & legeretur illa Demosthenis oratio, quam aduersus eum habuerat, mirantibus cunctis atque laudantibus, suspirans ait: Quid si ipsam audissetis bestiam, sua verba resonantem? epist. L.* quae *secunda* est ad *Paulinum, tom. IV. oper. part. II. p. 569.* edit. IO. MARTIANAEI. Habet denique institutio, quae viua voce peragitur, hocce commodum, quod, qui docent, *vno momento temporis in sinum nostrum effundunt, quod longissimo plurimorum annorum labore coaceruarunt, atque hoc nullo nostro labore, magnaque cum animi nostri voluptate, contingit;* vt ALEX. FICHETVS loquitur, qui & alia eiusdem generis addit, in *arcana studiorum methodo, lib. I. c. X. p. 20.* Nec est, quod αὐτοδιδάκτους quosdam opponas, qui sine magistro, sua ita profecerunt industria, vt magnam eruditionis laudem consequerentur. Quod enim quibusdam, ingenio prorsus singulari praeditis, feliciter cessit, id qui sibi quoque statim, iisdem ingenii viribus minime praedito, imitandum censeret, magnam haud dubie iudicii proderet imbecillitatem. Facere nequeo, quin GABR. NAVDAEI hac de re repetam verba, etsi alibi iam a me recitata: *Licet, multos olim αὐτοδιδάκτους repertos fuisse, non ignorem, qui sua industria, nullius adiuti ministerio, illud etiam dicere possint, de quo se iactabat citharoedus quidam apud Homerum: ex me ipso edoctus sum, neque alius mihi, nisi Deus, menti animoque tot numerosas indidit cantilenas; quemadmodum Heraclitus Ephesius, quem narrat Plutarchus nullo commonitore & commonstratore philosophiam omnem percepisse; & Manlius eques factus (si Plinio credendum) nullo praeeunte, doctissimus, & Apuleius, qui hoc de se prodit primo fabularum, Epicurusque adnuente Tullio, & Virgilius referente Petrarcha, & demum diuus Augustinus, qui lib. confessionum gloriatur, semet ipsum legisse liberalium artium libros, & intellexisse; nostrisque similiter temporibus, multis emergere absque praeceptorum opera, contigerit, vt Petro Ramo in philosophiae studiis, Mureto in arte oratoria, Guilielmo Postello in linguarum pene omnium, ebraicae praesertim, cognitione, Cuiacio in iurisprudentiae notitia, Philelpho denique ac Budaeo in omnibus humanioribus litteris; licet, inquam, plures alii sua sponte & natura, bonas & multas artes potuerint addiscere; breuius tamen hoc iter illis fore & compendiosius, semper existimaui, quibus praeceptores aliqui, saltem praemonstratores studiorum & comites adiunguntur &c.*

in *ſyntagmate de ſtudio liberali*, (quod in THO. CRENII *methodis*, an. 1692 editis, exſtat) *c. V. p. 586.* Plura de αὐτοδιδάκτοις dabunt DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhiſt. litter. lib. I. c. I.* DOROTHEVS SICVRVS, h. e. THO. CRENIVS, in *prudentia theologica*, *c. XXIV. p. 33.* aliique laudati IO. GE. WALCHIO, in dem *Entvvurff der allgemeinen Gelehrſamkeit, lib. I. c. III. ſect. I. p. 35. 36.*

** Cum de vtilitate & neceſſitate ſcholarum & academiarum non idem omnes ſentiant, & ſubinde noſtra quoque aetate fuerit diſceptatum; non abs re fuerit de ea aliquid monere. Quod vt eo rectius fiat, de origine quoque ſcholarum pauca quaedam delibanda ſunt. Vbi illos quidem, qui in ipſo paradiſo ſcholarum natales ſibi inueniſſe viſi ſunt, non moror; cum diſcrimen illud, quod inter ſtatum integritatis, & eum qui poſt hominum lapſum eſt, non ſatis perpendiſſe videantur, meritoque adeo eos refellit GOTHOFR. VOCKERODT, in *conſultationibus de ſtudiis litterarum recte inſtituendis*, *conſultat. XVI*, quae agit *de ſcholarum publicarum pretio*, *§. II. p. 338.* itemque auctor *obſeruationis XIX. tom. I. obſeruat. Hallenſ. §. II. p. 280.* Nec felicius apud patriarchas, tum ante, tum poſt diluuium, ſcholae & academiae quaeruntur. Etſi enim dubium non eſt, quin patriarchae liberos ſuos, atque domeſticos, in iis, quae ad pietatem, verumque Numinis cultum ſpectant, inſtituerint, erudiuerintque, quod & ex *Gen. XVIII, 19.* recte colligitur; inde tamen minime ſequitur, eos eiusmodi ſcholas & academias, quales hodie apud nos florent, habuiſſe. Certe, quae a nonnullis, vt hoc euincant, adducuntur; lubrica plane ſunt & friuola, omniq; deſtituuntur fundamento. Cuiusmodi illud eſt, quod ex eo, quod Abrahamus, cum Charris commoraretur, *animas feciſſe*, dicitur, *Gen. XII, 5.* paraphraſtem chaldaeum ſequuti, colligunt, eum alios homines inſtituiſſe, doctorisque functum munere; cum tamen de ſeruorum ac iumentorum adquiſitione ibi ſermo ſit; itemque quando per חניכיו, *Gen. XIV, 14.* catechumenos Abrahami intelligunt, cum potius iuuenes bello idonei denotentur. Et hac quidem ratione Ebraeorum doctores hinc inde in ſcriptura ſacra ſcholas & academias exſculpunt, vbi nullae exſtant, quos incaute ſequitur IAC. ALTINGIVS, in *re publica Ebraeorum ſcholaſtica*, *quatuor orationibus* delineata, quae cum eiusdem *diſſertationibus theologicis & philologicis* iunctim prodierunt; a me ideo notatus in *hiſtor. eccl. vet. teſtam. tom. I. per. I. ſect. III.* ad *§. XXI. p. 414. ſeqq.* alibique. Apud Aegyptios equidem, itemque Chaldaeos, antiquiſſimis temporibus collegia ſacerdotum exſtitiſſe, in quibus litterae excultae, & cum aliis communicatae fuerint, ex DIODORO SICVLO, *lib. I. cap. LXXIII.* & *lib. II. c. XXIX.* itemque STRABONE, *geograph. lib. XVI.* & *XVII.* conſtat. Praeterquam vero, quod, quae de antiquiſſimis iſtarum gentium inſtitutis dicuntur, nondum extra omnem poſita ſunt controuerſiam; magna iſtarum ſocietatum, noſtrarumque ſcholarum & academiarum, eſt diſſimilitudo. Conferenda, quae de illis HERM. CONRINGIVS tradit, *antiquit. acad. diſſ. I. p. 5. & 6.* Apud Cananaeos, priusquam terra illorum ab Iſraëlitis occuparetur, litterarum ſtudia floruiſſe, hinc & ſcholas fuiſſe, ſeu litterarum domicilia, vel inde nonnulli colligunt, quod apud eos vrbs quaedam fuerit *Kiriath-Sepher* dicta, poſtea *Debir* adpellata, *Ioſ. XIV, 15.* Vocem enim *Kiriath-Sepher, vrbem librorum*, ſeu *librariam* interpretantur. Quam operoſi nonnulli ſint, vt hic litterarum ſedem, ſeu ſcholam inueniant, vel ex NIC. SERARIO ad *Ioſ. l. c.* patet. Cum vero in vocis iſtius expoſitione plane inter ſe non conueniant; vel inde, quam incerta omnia ſint, patet. Sa-

ne

ne cum vox ספר non tantum *librum*, sed & *recensionem, numerationem*, significet; nihil inde concludi posse, manifestum est. HVGO GROTIVS existimat, Kiriath-Sepher eam vrbem esse, quae XENOPHONTI *Phoenicum gymnasium* vocatur, ad *Iof. l.c.* At recte HERM. CONRINGIVS obseruat, γυμνάσιον XENOPHONTIS non scholam litterariam significasse, sed locum, exercitiis corporis destinatum; XENOPHONTIS praeterea aeuo non amplius in vsu fuisse adpellationem priscam vrbis *Kiriath-Sepher*, sed nomen recentius Debir, tandemque concludit: *Nihil proinde & de illa Cananaeorum schola dici potest, etsi indubio fuerit insigni olim fama, vt, quae toti orbi dederit a libris suam adpellationem; ant. acad. supplem. III. p. 211.* Verum, nec id satis euictum, quod omnino schola ibi fuerit, aut, quod a libris vrbs illa denominationem suam acceperit, vt ex antea dictis constat, & pluribus a me ostensum, in *hist. eccles. veter. testam. tom. I. per. II. sect. II.* ad §. *XVI. p. 942.* Tempore Samuelis societates quasdam, seu collegia, exstitisse, in quibus nonnulli ad sapientiam & pietatem fuerint eruditi, vel se inuicem sub ductu magistri cuiusdam excitauerint, inde colligitur, quod *1. Sam. X, 5.* & *XIX. 18. seqq. chori* seu *coetus* prophetarum commemorantur. Sequenti etiam aetate Bethele, Ierichunte, Gilgale, filios, prophetarum commoratos, *2. Reg. II, 3. & 5.* it. *IV, 38.* legimus. Vnde nonnulli non dubitant, quin saltem a tempore Samuelis, & sequenti aetate, scholae fuerint in gente ebraea. Quod tamen tum demum nobis persuaderent, si iam euicissent, collegia ista, seu societates, in quibus *filii* prophetarum vixerunt, nostris prorsus similes fuisse scholis. Legenda, quae copiosius de hisce omnibus disputaui, in *hist. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III.* ad §. *XXVI. p. 276. seqq. & sect. IV.* ad §. *XXXIII. p. 635. seqq.* Certiora scholarum, & quidem, prout a synagogis distinguuntur, vestigia apud Ebraeos post captiuitatem babylonicam occurrere, notum est, & a me itidem obseruatum, *l. c. sect. VII.* ad §. *XVII. p. 1191.* Ad Graecos quod attinet, apud quos litterarum studia ita floruere, vt earum gloria reliquas gentes vincerent; ante Platonis tempora nullas eos habuisse scholas publicas, ex historiarum euidenter demonstrari potest monumentis. Etsi enim iam antea complures inter eos exstiterint, qui omne genus doctrinae traderent; priuatorum tamen ea potius cura fuit, quam rei publicae. Scholae etiam quaedam ante haec tempora commemorantur; sed pueriles, vbi more Graecorum pueri legere & scribere docebantur. Luculenter haec edisserit atque euincit HERM. CONRINGIVS, qui & addit: *Primum igitur, quod quidem constet, Platoni ciui suo, forte quo crimen in philosophiam, Socratis damnatione commissum, eluerent, locum nemorosum suburbanum, cui ab structore Hecademo siue Academo nomen erat academiae, in publicam scholam concessere runt, elegantissimi Graecorum Athenienses. Hoc initium est scholarum in Graecis publicarum &c.* de *antiquitat. academicis diss. I. p. 9.* Quo pacto Athenienses deinde & Aristoteli aliisque philosophis, loca publica ad docendum concesserint, quo pacto a Graecis cum litterarum studiis scholae ad Romanos, hinc & ad Gallos, Britannos, Germanos, transierint, quo pacto denique academiae, quae speciatim hodie ita dicuntur, saeculo demum decimo tertio, exortae sint, Parisiensi inter omnes antiquitate excellente; idem HERM. CONRINGIVS copiose non minus, quam eleganter, ostendit *l. c. diss. I. II. III.* Germanicarum autem scholarum historia vt eo rectius intelligatur, euoluere iuuabit IO. LAVNOII, *de scholis celebribus a Carolo magno in occidente instauratis, librum*, quem laudabili instituto, cum IO. MABILLONII *itinere germanico*, recudi curauit IO. ALB.

FABRI-

FABRICIVS. De academiis speciatim praeter CONRINGIVM conferre iuuabit IAC. MIDDENDORPIVM, *de academiis*, & THO. LANSII *consultat. de academiis*.

Iam vt ad eos accedam, qui scholarum necessitatem aut vtilitatem in dubium vocarunt; primum se nobis loco offert THO. HOBBESIVS, qui ex instituto id agere videtur; *Leuiath. c. XLVI. p. 314. seqq.* Eo tamen praecipue, quae ibi disputat, spectant, vt ostendat, per philosophiam Aristotelicam scholas ita corruptas ac deprauatas, vt ad veritatis cognitionem parum, aut nihil, ex iis commodi sperari possit. Hinc & caput istud quadragesimum sextum ab eo inscribitur: de *tenebris ex inani philosophia*. Nec omnia, quae HOBBESIVS ibi differit, contemnenda sunt, aut reiicienda, cum verissimum sit, per philosophiam Aristotelicam plurimos olim ita excaecatos, vt veritatem perspicere non possent; immo scholas & academias, quod itidem recte monet, sub papatu eo comparatas fuisse, vt tyrannidem Romanorum praesulum stabilirent, ceterosque mortales in caeco aduersus eos obsequio continerent. Sed, dum in primitiua statim ecclesia per Aristotelicam philosophiam, doctrinam orthodoxam corruptam fuisse, veteresque haereticos ex Aristotelis schola prodiisse, contendit; maximopere fallitur, suamque in historia ecclesiastica ignorantiam prodit. Platonicam enim potius, quam Aristotelicam in veteri ecclesia regnasse philosophiam, nemini, nisi harum rerum plane rudi, ignotum esse potest. Protestantium etiam scholas & academias post reformationem ecclesiae sensim iugum Aristotelicae philosophiae excussisse, earumdemque hodie maximam partem longe aliam esse faciem, constat, quam olim fuit. Quae ergo HOBBESIVS vrget veritatis obstacula, his amplius exprobrari nequeunt; quin potius veritas, in philosophicis pariter ac theologicis, ita passim caput extulit, vt longe lateque radios suos spargat; quod, si viueret, nec ipse negaret HOBBESIVS, nisi forte, eos omnes adhuc in tenebris versari, putaret, qui Leuiathanem ipsius recipere nollent. Ex instituto HOBBESII de scholis sententiam sub examen reuocauit beatus ADAMVS RECHENBERGIVS, in *dissert. de origine & vsu scholarum*. Male quoque apud nonnullos audit auctor illustris *obseruationum quarumdam de scholis, earumque vtilitate & necessitate*, quae *tom. I. obseruation. Hallens. num. I. II. X. XI. XII. XIX.* exstant. Sed obseruare iuuat, illum de eo tantum disputare, an scholae, scilicet publicae, necessariae & vtiles sint ad studium sapientiae seu pietatis, cum sine pietate nulla sit sapientia. Alia itaque est quaestio, an necessariae & vtiles sint ad eruditionem? quod non negat, quemadmodum &, scholas minime tollendas, sed, naeuis earum toleratis, emendandas potius, contendit, *obseruat. XI. p. 138. seqq.* Enimuero, ad sapientiam, atque pietatem, quod attinet, abnui nequit, in scholis & academiis raro admodum eius, ita, vt decet, haberi rationem; certum etiam, in priuata institutione commodius quandoque haberi posse, quam publica. Quod si parentes suo hic semper fungerentur munere; scholis ad huncce quidem finem opus non esset. Cum vero paucissimi parentum hoc faciant; satius est, vt adolescentes iuuenesque qualicumque ista, quae in scholis est, ad sapientiam & pietatem fruantur manuductione, quam nulla. Ad eruditionem vero quod attinet, licet in ea quoque priuata institutio commoda quaedam prae publica habeat; siquidem, vt alia taceam, praeceptor, vnius aut paucorum studiis dirigendis intentus, promtius, quae cuiusque captui & indoli conueniunt, obseruare queat, non tamen omnibus ea contingit felicitas, vt praeceptorem, huic muneri aptum,

aptum, inueniant. Non ſane neſcio, & publicis ſcholis eiusmodi homines ſubinde praefici, qui, ſiue eruditionem, ſiue mores ſpectes, quaeuis potius alia praeſtare poſſunt, quam iuuentutem ita, vt decet, inſtituere, ac erudire; faciiius tamen inter eos, qui in publico docendi munere conſtituti ſunt, ab idoneis diſcernas ineptos. Cumque viri doctrina & ingenio praeſtantes, &, qui ſe totos in ea dant litterarum ſtudia, quibus imbutos eſſe decet, qui aliis viam ad eruditionem monſtrare cupiunt, lubentius publico fungantur docendi officio, quam priuato; mirum non eſt, non adeo frequentes eſſe, quibus vnius, aut paucorum quorundam, cura recte committatur. Habent vero publicae ſcholae & alia commoda, quae, minime eas contemnendas, oſtendunt; licet aliquando priuata inſtitutio non ſine ratione iis praeferatur. Ex veteribus iam M. FABIVS QVINTILIANVS eas laudauit, *inſtit. orator. lib. I. c. II.* ita quidem, vt quandoque de iuuentutis inſtitutione religioſius loquatur, quam multi, qui religionem profitentur chriſtianam, quod & GOTHOFREDVS VOCKERODT recte obſeruat, in *conſultationibus, de litterarum ſtudiis recte & religioſe inſtituendis, conſultat. XVI. p. 244.* Longe plures ex recentioribus ſcholarum & neceſſitatem & vtilitatem commendant, proque ea acriter pugnant, quod & praeter alios GISB. VOETIVS facit, *polit. eccleſ. part. II. lib. III. tract. IV. c. III. p. 738. ſeqq.* Quae quousque admittenda aut adprobanda ſint, ex hactenus dictis liquet.

Vt autem de ſcholarum, ſi recte ſe habeant, vtilitate, immo pro ea, quae hodie eſt, rerum humanarum conditione, neceſſitate, nemo temere dubitauerit; ita acerbae paſſim virorum doctorum, de earumdem vitiis & corruptelis audiuntur querelae. Multa in docentibus, plura in diſcentibus, ſiue ipſam doctrinam, ſcientiasque, quae in academiis tradi ſolent, ſiue mores, vitaeque rationem ſpectes, deſiderantur. Nec hodie demum aut nudius tertius ea ſcholarum, quae multis tantopere diſplicet, facies eſſe coepit; quin potius iam ſuo tempore eamdem illarum imaginem exhibet AVGVSTINVS, *confeſſionum lib. V.* idque ea ratione, vt dubites, maiorne iuuenum, in academiis noſtris viuentium, ſit petulantia, quam olim fuit. Vitia autem & naeuos noſtrarum ſcholarum & academiarum IO. VALENT. ANDREAE, in *Menippo. c. XXV.* IO. MATTH. MAYFARTVS, in libello germanico *von Erbauung und Fortſetzung der academiſchen diſciplin auff den euangeliſchen Schulen in Teutſchland,* GOTFR. ARNOLDVS, in der *Kirchen-und Ketzer-Hiſtorie, part. II. lib. XVI. c. X.* aliique, laudati auctori *obſeruationum de ſcholis, tom. I. obſeru. Hallenſium, obſ. XII. §. V. p. 150.* deſcribunt. Varia beati LVTHERI noſtri loca huc ſpectantia exhibentur in eiusdem CHRISTIANI THOMASII *hiſtorie der Weisheit und Thorheit, menſe I.* Atque ſunt haec maximam partem ita comparata, vt negari nequeant; hinc & viris cordatis magnum adferunt dolorem, votaque, vt tandem ſerio, quantum fieri poteſt, vitia iſta corrigantur & emendentur, extorquent. Nec tamen ideo ſcholae omnes damnandae ſunt, ac reiiciendae, quod nonnulli, ad alterum extremum procurrentes, fecerunt, aut ſaltem feciſſe videntur. VALENT. certe WEIGELIVS hoc nomine male audit, quod dixerit: *Ieſum ex omnibus academiis relegatum eſſe; noui teſtamenti cathedras omnes ex maledictis & infrugiferis arboribus fabrefactas;* & quae alia ſunt eiusdem generis; conf. *poſtilla* eius, *part. I. p. 93.* Similia fere & CHRISTIANVS HOHBVRGIVS profert, *poſtilla myſt. dom. ſexages. p. 333.* & *domin. quinquageſima p. 381.* atro ideo notatus lapillo, tum ab aliis, tum & ab EHREGOTT DAN. COLBERGIO, in dem *Hermetiſch-*

metisch - Platonischen christenthum, part. II. c. XV. §. VII. p. 702. seqq. conf. & IO. HOORNBEECKIVS, in *summa controuersiarum, lib. VI p. 415.* Quod anabaptistis, aliisque eiusdem generis hominibus, idem passim obiici soleat, notum satis est. Multa, quae huc spectant, congessit GERH. MEYERVS, theologus Bremensis, in commentatione quadam, seu programmate, vti vocari solet, inscripto: *quam miserandam scholis intulerint cladem fanatici recentiores*, Bremae an. 1714 edito, quamuis non omnia, quae cumulat, eodem habenda sint loco. Ex Quakeris moderate admodum de scholis sentit & loquitur ROB. BARCLAIVS. *Minime igitur,* inquit, *primitiuorum protestantium zelum contra babylonicas tenebras, nec pios eorum conatus in scripturis interpretandis condemnamus, sed hoc candide eos, secundum ipsorum cognitionem, fecisse, ex animo credimus, ideoque ad satisfaciendum iustis desideriis eorum, qui eas legere cupiunt, & multis aliis de caussis, scilicet, ob mutuum inter nationes, linguis diuersas, commercium conseruandum, necessarium & laudabile iudicamus, vt sint scholae publicae, ad iuuentutem, has linguas adpetentem, edocendam;* in *theologiae vere christianae apologia, thes. X. p. 197.* Satis quidem ingenue, etsi perperam ad linguarum tantum notitiam, scholarum vsum restringat. Meliorem haud dubie viam ingressi sunt, qui de emendandis potius & corrigendis scholarum vitiis solliciti fuerunt, quam vt ipsas scholas aut academias reiicerent, ac damnarent. Id sane egerunt IOACH. CAMERARIVS, DAV. CHYTRAEVS, MICH. NEANDER, IO. STVRMIVS, IO. CASELIVS, aliique, quorum, de scholis recte instituendis & emendandis, commentationes, passim celebrantur, & a DAN. GEORG. MORHOFIO quoque laudantur, *polyhist. litt. lib. II. c. II.* IO. STVRMII, *de litterarum ludis recte aperiendis*, librum, itemque CASP. SCIOPPII *consultationes, de scholarum & studiorum ratione*, & alios quosdam, huc itidem spectantes, in *methodis* suis exhibet THO. CRENIVS. Laudat & plerosque, qui hoc argumentum tractarunt, IO. GE. WALCHIVS, in dem *Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. I. c. III. sect. I. §. XVIII. p. 32.* Si tamen dicendum, quod res est, quo plures legeris, qui, de litterarum studiis, recte instituendis, deque scholarum emendandis vitiis, egerunt; eo forte eris incertior, quo pacto emendatio haec sit instituenda. Plerique id, quod praecipuum esse debebat, quo pacto pueri & adolescentes in scholis ad veram pietatem, sine qua nulla est sapientia, acriori, quam hactenus factum, ratione excitandi sint, aut plane praetermittunt, aut leuiter admodum, atque frigide attingunt. Deinde, vbi ad ipsam eruditionem ventum, ea quisque litterarum genera maxime necessaria ducit, in quibus ipsemet prae reliquis excellit. Hinc, alios latinae graecaeque linguae, alios philosophiae, istius quidem sectae, cui quisque addictus est, alios matheseos maxime vrgere necessitatem, videas. In tanta itaque virorum doctorum, de genuina scholarum emendatione, dissensione, quid mirum, quod nihil hactenus effectum sit? Nec tamen ideo prorsus abiiciendus est animus, aut omnia, huc spectantia, reiicienda consilia. Seligendum potius ex omnibus, quod optimum, & cuique scholae, nostraeque aetati conuenientissimum; sique tolli penitus & exstirpari vitia omnia nequeunt; opera danda, vt imminuantur, simulque, ne noua propullulent, impediatur. Et haec quidem de scholis monere, visum fuit.

§. XVI.

§. XVI. Ne quis autem & hic fructu, quem inde ſperat, priuetur; de idoneo primum eligendo magiſtro ſollicitus eſſe debet, tum conſiderare, quaenam ſuae, ut inſtitutione iſta rite vtatur, ſint partes. *

* Ad praeceptorem, ſeu magiſtrum, quod attinet, recte M. FAB. QVINTILIANVS, *praecipuam prudentibus curam eſſe*, ait, *praeceptorem eligere ſanctiſſimum quemque*, *inſtit. orat. lib. I. c. II. p. m. 15* Quod ſi in aliis litterarum generibus, multo magis in theologia obſeruandum eſſe, nemo non intelligit. Quamdiu equidem in familia parentum conſtituti ſunt liberi: illorum hoc eſt officium, vt magiſtros idoneos eligant. At quando ad academias tranſeunt, vbi magna docentium eſt multitudo & diuerſitas; arbitrio libero eorum plerumque relinquitur, quem ipſimet prae reliquis eligere velint. Tum vero, cum quam facillime decipi queant, magna iis opus eſt cautione & prudentia; cumque pauciſſimis, vt ſibi ipſi conſulant, datum ſit; nihil aliud ſupereſt, quam vt aliorum conſilia, quantum fieri poteſt, audiant, & ſequantur. Inſtitutione autem magiſtrorum recte quoque vtendum eſſe, longe eſt euidentiſſimum. Experientia docet, etiam eos, quibus optimi obtigere magiſtri, parum tamen & in litteris, & in ſapientia proficere: ſua vtique, non magiſtrorum, culpa.

§. XVII. Quae doctorem artiumque bonarum magiſtrum maxime commendant virtutes, ſunt: *ſoliditas*, in fundamentis principiisque, rite conſtituendis, praecipue ſe exſerens, quibus reliqua deinceps ſuperſtruantur; *perſpicuitas*, vt clare & diſtincte animi ſui conceptus proponere queat; & denique *fidelitas*, vt ſerio, non ſua commoda ſuamque gloriam, ſed auditorum ſalutem, & in veritatis cognitione, veraque ſapientia incrementa, quaerat. *

* Solent alii in magiſtro ſeu praeceptore requirere, *vitam probam, eruditionem ſufficientem* & *habilitatem docendi*. Ea, quae ad habilitatem docendi ſpectant, nos enarrauimus, extra controuerſiam ponentes, quod & ſufficiens eruditio, & vitae probitas adeſſe debet; Quodſi autem in omnibus, qui docendi munere fungi cupiunt, praeter reliquas dotes, vitae quoque probitas requiritur; quis dubitet, ab eo cumprimis illam exigi, qui ducem & magiſtrum ſe profitetur in iis, quae ad ſaltem aeternam ſpectant? Sed ſaepe hoc iam inculcauimus, quando in hac ipſa tractatione, qualis eccleſiae doctor eſſe debeat, docuimus. Felix itaque cenſendus, cui magiſter obtingit, qui cum Paulo, Timotheum ſuum adloquente, dicere poteſt: σὺ δὲ παρηκολούθηκας, *tu autem adſequutus es* (perſpexiſti, experiundo didiciſti) *meam doctrinam, mores, propoſitum, fidem, clementiam, charitatem, patientiam, vexationes, res aduerſas &c. 2. Tim. III, 10. 11.* add. DIODORVS SICVRVS, ſeu qui ſub hoc nomine latitat, THO. CRENIVS *de prudentia theologica*, *num. VIII. IX. p. 20. ſeqq.*

§. XVIII. Eius vero, qui iſtiusmodi doctoris ſeu magiſtri inſtitutione recte & cum fructu vti cupit, eſt, vt cumprimis *animum diſcendi cupidum*, hinc & *attentum*, ſecum adferat. * Non minus tamen & *conſtantia* eſt neceſſaria, vt, quae inchoauimus, eadem diligentia & ad finem perducamus. **

Repetitio denique & δοκιμασία, seu exploratio doctrinae propositae accedere debet, ne doctoris auctoritate, sed nostra conuictione, veritatis cognitio nitatur. ***

* Si discendi adest cupiditas, sequetur etiam attentio. Conferenda, quae de ratione, qua quis in se ipso attentionem excitare possit, diximus, ad *cap. praecedent.* §. *X.* Boni tamen doctoris est, nihil non agere, vt ipsemet auditorum suorum attentionem excitet, alat, foueat. IOAN. CLAVBERGIVM hac de re agere, in *logica veteri & noua, part. II. c. III. p. 138. seqq.* eodem loco iam monuimus. Praecipuum itidem in adfectu positum est momentum, qui ex amore erga discipulos, ex zelo, gloriam Dei, aliorumque salutem promouendi, oritur. Sine adfectu si quis doceat, languebit, immo frigebit oratio, vixque auditores, si modo adsint, sibi tempurabunt, quo minus dormiendo, certe aliud quid agendo, tempus transigant.

** Positum nonnullis in more est, vt mox hoc, mox aliud studiorum genus inchoent, in nullo autem subsistant, aut ad finem illud perducant. Sic & alii eadem animi leuitate mox hunc, mox alium doctorem sequuntur; nec inueniunt, vbi certo pedem figant. Cuiusmodi ingenia, *desultoria*, *mobilia*, *volatilia*, vocari solent; quae nihil efficere, nec ad solidam vmquam eruditionem peruenire posse, res ipsa docet; conf. IO. CHRISTIANI LANGII *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. IV. p. 121.*

*** Repetitione opus est, ne eorum, quae percepimus, statim obliuiscamur. Nec enim tam beata omnibus obtingit memoria, vt, quae audiuerunt, sine repetitione firmiter teneant. *Porro ars iuuandae memoriae*, inquit ALEX. FICHETVS, *quae custos est & thesaurus scientiarum, in his posita est praeceptis: primum est, vt crebro relegantur & repetantur ea, quae adnotata sunt; itaque imprimantur animo altissime, & in vsum conuertantur; hoc etiam vtantur praecepto necesse est, qui cito discunt, & illico obliuiscuntur*, in *arcan. studior. methodo, lib. I. c. XIII. p. 22.* Cum repetitione coniuncta sit, necesse est δοκιμασία, seu exploratio, quae iam ad ipsam meditationem spectat, de qua antea dictum. Nec enim praeceptoris niti auctoritate decet, sed rationibus ac argumentis, quibus sententiae cuiusdam veritas comprobatur. De PYTHAGORAE equidem nonnulli tradunt discipulis, quod in magistri, vnice illis adquiescendum fuerit effatis, eoque decantatum illud αὐτὸς ἔφα referunt. *Pythagorae* inquit VALER. MAXIMVS, *tanta veneratio ab auditoribus tributa est, vt, quae ab eo acceperant, in disputationem deducere nefas existimarent. Quin etiam interpellati ad reddendam caussam, hoc solum respondebant*, IPSVM DIXISSE; *lib. VIII. c. XV. p. m. 748.* Sic & CLEMENS Alexandrinus, Pythagorae Samii sectatores, τῶν ζητουμένων τὰς ἀποδείξεις παραλυομένους, τὸ, αὐτὸς ἔφα, πίστιν ἡγεῖσθαι, *reiectis eorum, quae quaerebantur, demonstrationibus, illud* IPSE DIXIT *fidem facere, arbitratos* adserit, καὶ ταύτῃ ἀρκεῖσθαι μόνῃ τῇ φωνῇ πρὸς τὴν βεβαίωσιν ὧν ἀκηκόασι· *& ad ea, quae audierunt, confirmanda, hanc vocem satis esse ducere; lib. II. strom. p. 441.* edit. IO. POTTERI. THEODORETVS, cum commemorasset, Pythagoram legem hanc discipulis suis sanxisse, vt perpetuum quinquennium conticerent, solumque audiendo praeceptori aures adcommodarent, ita, vt, quae dicerentur, sine vlla disceptatione aut contentione admitterent, credentes, ita se rem habere, nec praeterea quidquam ceu dubii curiosius inquirentes, addit: τῷ τοι καὶ οἱ ἐκείνου διαδεξάμενοι ἥτις ἐπαιτήσοι τῶν λεγομένων ἀπόδειξιν, αὐτὸς ἔφα, λέγειν εἰώθεσαν· πάσης ἀποδείξεως ἰσχυροτέραν καὶ εἶναι νομίζοντες, καὶ ἔχειν κελεύοντες τὴν Πυθαγόρου φωνήν. *Ex quo factum est*

est, vt, qui ei successerunt, si quis rerum, quas diceret, demonstrationem posceret, IPSE DIXIT, *respondere solerent, omni demonstratione validiorem esse, censentes, & haberi iubentes Pythagoricam vocem;* de *graecar. adfection. curat. serm. I. tom. IV. oper. p. m. 474.* Atque haec quidem multaque alia eiusdem generis, THEODORETVS eum in finem adfert, vt inde euincat, recte a christianis vrgeri fidem. Hinc *& p. 479.* addit: δεῖ γὰρ πιστεῦσαι πρῶτον, εἶτα μαθεῖν· γνόντα δὲ, ὁρμῆσαι· ὁρμήσαντα δὲ, πρᾶξαι· οὐδὲ γὰρ τὰ πρῶτα στοιχεῖα μαθεῖν οἷόν τε, μὴ τῷ γραμματιστῇ πεπιστευκότα ὅτι τοιῶσδε χρὴ τὸ πρῶτον ὀνομάζειν, καὶ τοιῶς δὲ τὸ δεύτερον, καὶ τ᾽ἄλλα ὡσαύτως· *Prius enim credere oportet, tum addiscere, eum vero, qui cognorit, adpetitu aliquo commoueri, motum denique & impulsum, adgredi ac peragere. Numquam enim prima elementa discet, qui litteratori fidem non habeat, ita esse primam, ita secundam adpellandam, & alias similiter.* Num ratiocinatio haec THEODORETI vbique recte procedat, nunc non inquiram. Sufficit, quod ex eius, vt & reliquorum, quae adduximus, testimoniis, constet, apud Pythagoraeos illud: αὐτὸς ἔφα in vsu fuisse. DIOGENES LAERTIVS equidem, istud non a Samio illo, sed a Pythagora Zacynthio manasse, auctor est, *lib. VIII. sect. XLVI.* SVIDAS contra Pythagorae Samio tribuit ac prolatum ab eo refert, vt significaret, se a Deo dogmata sua accepisse, vt αὐτὸς ἔφα, idem sit ac: οὐκ ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ λόγος ἐστίν· *non meus, sed ipsius Dei sermo est.* Sed refragantur reliqui fere omnes, qui magno consensu a discipulis Pythagorae, & quidem Samii istius, de ipso magistro hoc vsurpatum, adserunt; vt, praeter eos, quos, iam commemorauimus, CICERO, QVINTILIANVS, HERMIAS, ORIGENES, GREGORIVS Nazianzenus, CYRILLVS, quos IO. POTTERVS laudat, ad *Clementis Alexandrini l. c. p. 444.* Ad rem ipsam quod attinet, si Pythagoras id sibi voluit, quod omnes eius discipuli in auctoritate ipsius adquiescere, nec de exquirenda vlterius veritate solliciti esse debuerint; nihil profecto ineptius, aut tanto philosopho indignius cogitari poterat. Recte itaque hoc reprehendit CICERO, cuius verba, cum egregie ad nostrum faciant institutum, recitare iuuabit: *Qui requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam auctores in disputando* (aut generatim in veritatis inuestigatione) *quam rationis momenta quaerenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur, desinunt enim suum iudicium adhibere; id habent ratum, quod ab eo, quem probant, indicatum vident. Necvero probare soleo id, quod de Pythagoraeis accepimus: quos ferunt, si quid adfirmarent in disputando, cum ex iis quaereretur, quare ita esset, respondere solitos,* IPSE DIXIT, IPSE *autem erat Pythagoras. Tantum opinio praeiudicata poterat, vt etiam sine ratione valeret auctoritas; lib. I. de natura deorum, c. V. p. m. 1205.* Sunt autem, qui putant, non ab omnibus discipulis suis hoc postulasse Pythagoram, sed ab iis tantum, qui sacris philosophiae eius primum initiabantur, nec dum eo peruenerant, vt caussas rerum, quas ipsemet reddebat, percipere possent. *Neque existimauerim,* inquit IO. SCHILTERVS, *eo peruenisse vanitatis Pythagoraeos, vt nil nisi sputa lingerent magistri, immo neque hoc expetiisse credam Pythagoram, qui veritatis amans erat. Itaque ad eos inprimis referendum forte, quos in ipsis principiis tradendis praeceptori fidem habere, fas erat. Idque non temere postulabat Pythagoras. At cum iis, qui altius iam adscenderant, non ita procedebat ille. Neque eos omnia, quae diceret, sine ratione credere cupiebat; sed & quaerere, & quae ipsi opinarentur, expromere potesta-*

tem faciebat; in *dissert. de disciplin. Pythagor. §. XXXVII.* Comprobat, quod dixerat, testimonio IAMBLICHI, qui, ex Pythagorica sententia loquens, vecordis esse, adserat, *cuilibet quodlibet credere, discentis tamen esse* προσέχειν τῇ τοῦ ἐπισταμένου τε καὶ διδάξαι δυναμένου ὑπολήψει τε καὶ δόξῃ, *vt animum ad opinionem sententiamque eius, qui gnarus est, quique docere potest, aduertat*; in *vita Pythagorae c. XXXI. p. 172.* (mihi 166.) Fidem quoque per omnia IO. CAPNIONEM siue REVCHLINVM inuenire, negat, dum *lib. II. art. kabbal. p. 464. & 472.* contendat, Pythagoram nullam discipulis suis reliquisse aliqua ratione perquirendi facultatem. Fieri tamen potuit, vt, quod Pythagoras a quibusdam tantum fieri voluit, discipuli eius deinceps ad omnes extenderent, instituto que, non malo consilio a magistro introducto, contra mentem sententiamque eius turpiter abuterentur. Saepe enim, hoc contingere, experientia docet. Quidquid eius sit, ineptum prorsus, ac ab omni ratione alienum esse, a discipulis hoc exigere, vt sine examine ac diiudicatione effata magistri accipiant, nemo temere negauerit. Immo, tantum abest, vt prudens atque fidelis magister hoc a suis postulet, vt potius eos exciret atque adhortetur, ad eiusmodi inquisitionem instituendam, serioque inculcet, rationes solidas & euidentes illis vbique quaerendas, quippe in quibus solis tuto adquiescere liceat. Hinc & copiam illis faciet, dubia sua proponendi, immo, vt hoc saepius faciant, eos admonebit, & ad ea promte alacriterque respondebit. Et sane, cum Berrhoënses laudentur, quod scripturae sacrae collatione instituta, (ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς) inquisiuerint, an, quae Paulus dicebat, ita se haberent? *actor. XVII, 11.* quis hodie aegre ferat, si, qui doctrinam sacram ex ore eius hauriunt, idem faciant? aut, quis non potius, vt faciant, cupiat?

§. XIX. Per *lectionem* ex absentium aut omnino mortuorum monumentis, seu libris, quibus ea complexi sunt, quibus humanarum diuinarumque rerum cognitio augeri potest, proficimus. *Liber naturae*, qui improprie ita dicitur, & *liber scripturae*, praecipue quidem in censum veniunt; sed ad obiectum potius meditationis vterque referendus, quam ad adminicula. Interim *libri humani* in tantum laudandi, in quantum ad vtrumque librum naturae & scripturae recte intelligendum nos manuducunt. *

* Regula haecce generalis est, & illis, qui ad litterarum studia accedunt, satis inculcari nequit, libros humanos in tantum laudandos, in quantum ad librum naturae aut scripturae nos manuducunt; itemque ex libris humanis tanto quemque meliorem esse, aut praestantiorem, quo propius per eum ad librum naturae aut scripturae accedimus. Vera enim solidaque eruditio non in vocabulorum, nec cogitationum, quas alii de rebus naturalibus & diuinis habuerunt; sed in ipsarum rerum cognitione consistit. Vocabulorum, linguarumque, & eorum omnium, circa quae grammatica & ars critica versatur, notitia, eo tantum spectat, vt aliorum cogitationes eo rectius adsequi queamus; quod vtique in iis, quae scriptura sacra tradit, magni momenti est. Nec contemnendus eorum vsus, quem in aliorum scriptorum, philosophorum maxime, interpretatione, praebent. In ipsa vocabulorum aut linguarum si quis subsistat notitia, nec ea ad rerum ipsarum cognitionem adquirendam vtatur, parum aut nihil inde referet commodi. Idem de illis censendum, qui, egregii quid se adsequutos, putant, cum sciunt, quod alii homi-

nes sciuerunt; de vera rerum, ex ipsa naturae consideratione haurienda, notitia parum solliciti. Nimirum philosophi naturae tantum sunt interpretes, audiendi quidem aut legendi, prout aditum nobis, ad arcana naturae introspicienda, muniunt, non vero ita amplectendi, vt in illorum lectione velut terminum nostrae cognitionis constituamus, nec vlterius progrediamur. Namque qui Platonem, aut Aristotelem, aut Cartesium legit, inde cognoscit equidem, quid illi de rebus naturalibus senserint; sed si ad ipsam naturam considerandam animum non conuerterit, numquam verus euadet philosophus; nec rerum ipsarum, sed tantum cogitationum, quas isti de rebus naturalibus habuerunt, cognitionem adipiscetur. In quantum ergo ad ipsius naturae cognitionem aditum aperiunt, minime sunt spernendi; ceteroquin parum tandem aut mea, aut aliorum refert, si sciam, quid Plato, quid Aristoteles, quid Cartesius cogitauerint, aut quam de rerum natura fouerint sententiam. Atque miserrima haecce philosophandi ratio obstitit, quo minus viri, ingenio vtique praestantissimi, & quibus diligentia non defuit, vllos in veritatis cognitione facerent progressus. Postquam autem, abiecto philosophiae Aristotelicae iugo, ipsam rerum naturam, adhibitis in subsidium experimentis, diligentius viri docti considerare coeperunt; breui temporis spatio longe alia exstitit doctrinae naturalis facies. Nec in physicis tantum res ita se habet, sed in omnibus philosophiae partibus. Hominis consideratio in omnibus vtramque facit paginam; vt, qui inde intellectus humani indolem adcurate didicerit, is demum in logicis; qui voluntatis & adfectuum naturam eadem ratione introspexerit, is in moralibus rite proficere censeatur merito. Quae cum in aprico posita sint, recte MALEBRANCHIVS eos reprehendit, qui, neglecto ipsius naturae libro, scriptoribus, qui ad eum nos manuducere debebant, ita adhaerescunt, vt non de rebus ipsis, sed de sententia huius aut istius philosophi, sint solliciti; parum perpendentes, se hac ratione non ad rerum, sed cogitationum tantum, quas alii de rebus istis habuerunt, cognitionem deduci; de *inquirenda verit. lib. II. c. VI. p. 207. seqq.* Illustrat hoc exemplo quaestionis de immortalitate animae, quae, cum haud dubie maximi sit momenti, olim tamen longe plures de eo potius solliciti fuerunt, quid Aristoteles de ea senserit, quam, quo pacto ipsimet ex rationibus euidentibus possent eam demonstrare. Adfert hunc in finem locum ex IO. LVD. DE LA CERDA adnotationibus ad *c. II. Tertulliani de resurrectione carnis*, vbi magno numero recenset auctores, qui aut adfirmarunt, Aristotelem animae immortalitatem agnouisse, aut idem negarunt. Operae quidem interdum pretium est, in mentem praestantissimorum philosophorum inquirere; sed non nimis hac in re operosum esse decet, multo minus in eo subsistere. Ceteroquin enim non ad rerum ipsarum perueniemus cognitionem, sed multis magnisque ambagibus tandem obtinebimus, vt sciamus, quid alii de istis rebus cogitauerint. Ceterum ad *librum naturae*, quem hactenus commendauimus, speciatim & *liber conscientiae* spectat; cum quis diligenter ea, quae in sua ipsius mente deprehendere potest, magna vtique & admiranda, si modo serio ad se ipsum attendat, perscrutatur, & ea cum lege diuina diligenter comparat. Quam quidem inquisitionem in morum doctrina magni momenti esse, immo vtramque facere paginam, nemo non intelligit.

§. XX. *Liber scripturae* specialiori quadam ratione ad eos, qui se theologiae studio consecrarunt, spectat. Hinc & ad eum recte intelligendum omnem

omnem merito operam, omnemque diligentiam conferunt. Nec intermittenda vmquam, aut differenda eius lectio, donec omnibus ad interpretandam ſcripturam ſacram ſubſidiis fuerimus inſtructi. Aliud enim eſt legere, aliud interpretari ſcripturam ſacram. Hoc non omnium eſt, ſed eorum tantum, qui ad hoc ſunt idonei. Illud autem ab omnibus, ſi modo poſſint, exigitur, praeſertim ab iis, qui aliis aliquando viam ad ſalutem aeternam monſtrare cupiunt; conf. *2. Tim. III. 15.* *

* Vt ex *libro naturae* rerum naturalium; ita diuinarum, quae per reuelationem nobis innoteſcunt, notitiam tatum ex *libro ſcripturae* haurire licet. Quare & ſcripturam ſacram non tantum vt regulam & normam; ſed & vt fontem vberrimum, ac praecipuum noſtrae meditationis, ex quo omnia, quae ſcitu factuque neceſſaria ſunt ad ſalutem, haurienda ſint, ſupra ad §. *IX.* commendauimus. Sequitur inde porro, libros theologicos quoſuis in tantum laudandos, in quantum ad ſcripturam nos ducunt, vel ad eam rectius intelligendam nobis viam muniunt, vti iam ad §. *praecedentem* obſeruauimus. Sed id quoque inde ſequitur, ſcripturam ſacram ab omnibus quidem, qui ſalutis aeternae cupidi ſunt; maxime autem ab iis, qui doctorum aliquando munere in eccleſia fungi volunt, quam diligentiſſime legendam, & in ſuccum, quod aiunt, ſanguinemque conuertendam eſſe. Hinc & Paulus Timotheum ſuum laudat, quod *ἀπὸ βρέφους, a puero* ſacras litteras didiciſſet, quae etiam illum *σοφίσαι, inſtruere*, aut *ſapientem reddere* poſſint, *ad ſalutem*, *per fidem in Chriſtum Ieſum*, *2. Tim. III, 15.* Vt autem paucis oſtendamus, quo pacto ſcripturae ſacrae rite inſtituenda ſit lectio, quod & res ipſa, & inſtituti noſtri poſtulat ratio; obſeruandum, aliam eſſe lectionem, quae ab omnibus omnino hominibus requiritur, quamue *communem*, aut etiam *exotericam* vocare poſſis; aliam autem, quae ab iis, qui omnibus ſubſidiis hermeneuticis inſtructi ſunt; & ſcripturam ſacram non tantum legere, ſed & interpretari poſſunt, ſuſcipitur, quamue *exquiſitam*, aut *acroamaticam* adpellitare licet. Nobis de illa nunc ſermo eſt; cum ad hanc non omnes, qui theologiae nomen dederunt, certe circa initium ſtudiorum, idonei ſint, & de ea inſuper ex inſtituto nobis agendum ſit, cum de theologia exegetica ſuo loco praecipiemus. Haec itaque, de qua hic loquimur, ſcripturae ſacrae lectio, quaeue ad cognitionis pariter ac fidei ſanctitatisque incrementum comparata eſt, vt ex voto procedat; primum eſt, vt quis *animo* rite *praeparato* & *diſpoſito* ad eam accedat. Non itaque ob conſuetudinem, aut, ut doctiores fiamus, ſimilemque ob cauſſam, quae animi aliquod vitium arguit, lectionem iſtam adgrediamur; ſed vt finem iſtum, propter quem Deus ſcripturam ſacram litteris conſignari voluit, conſequamur, qui eſt, *vt credamus in Chriſtum, & per fidem in illum aeternam vitam adipiſcamur, Ioan. XX. v. vlt.* Quorſum etiam ſpectat, vt in fide conſeruemur, & corroboremur, omniumque virium ſpiritualium, quibus ad curſum, quem ſemel ingreſſi ſumus, abſoluendum, nobis opus eſt, noua ſubinde accipiamus incrementa. Cogitemus tum porro, coram *throno diuinae maieſtatis* nos conſtitutos eſſe, vt vocem ſummi imperatoris audiamus, idque maxima cum animi a nobis fieri debere veneratione. Hinc enim attentio & diligentia, & ſtudium, voluntati Numinis in omnibus obſequendi, excitabitur. Multum hoc etiam conferet, vt a prauis mens noſtra purgetur adfectibus, qui haud raro obſtant, quo minus recte percipiamus, quae

quae in ſcriptura ſacra exſtant, ſaltem efficiunt, vt fructu, quem inde ſperare poteramus, priuemur. Tum in ipſa lectione id cum primis agendum, vt *ſcopum* ſeu *finem* ſcripturae ſacrae ſemper ante oculos poſitum habeamus. Scopus autem iſte vel *generalis* eſt, ad quem tota ſcriptura ſacra comparata eſt, vel *ſpecialis*, quem in quouis libro, immo & ſingulis quandoque libri partibus, vel capitibus, prout argumenti, quod in illis tractatur, ratio poſtulat, inueſtigari oportet. Totius ſcripturae ſacrae ſcopum vnicum eſſe *Chriſtum ſeruatorem*, prout nobis a Deo factus eſt *ſapientia, iuſtitia, ſanctificatio & redemtio, 1. Cor. I, 30.* conſtat. Huncce ergo numquam dimittere, quin potius omnia ad eum dirigere, decet, vt, nihil omnino nos effeciſſe, credamus, niſi quod eo ſpectat, fuerimus adſequuti. Idque eſt, quod ipſe nos condocet ſeruator, dum *ſcrutari* nos *ſcripturas* iubet, vt *vitam in iis inueniamus aeternam*, ſiquidem *illae ſint, quae de ſe teſtentur, Io. V, 39. Conf.* & *Luc. XXIV, 27. Act. X, 43.* Legendus omnino AVG. HERM. FRANCKII libellus: *Chriſtus ſcripturae ſacrae nucleus*, qui in linguam latinam translatus an. 1724 prodiit. Vt autem eo rectius cuncta ad finem huncce & ſcopum generalem referri queant; de ſcopo quoque *ſpeciali* cuiusque libri, immo & argumenti, quod in quolibet libro pertractatur, ſolliciti ſimus, neceſſe eſt. Eumque inueſtigare pronum erit, modo ſemel iterumque, ſi neceſſitas hoc iubeat, librum aliquem eam ob cauſſam perlegamus, & cuncta, quae eo ſpectant, adcurate & attente conſideremus. Iam, ſi ſcopus iſte ſpecialis cuiusuis libri nobis innotuerit, haud difficile fuerit, *dogmata*, quae in eodem pertractantur, deprehendere, eaque cum aliis dogmatibus comparare, & cuncta ad analogiam fidei reuocare. Nec profunda adeo ad hoc opus eſt eruditione, cum & catechetica inſtitutio, vt hoc rite fieri queat, ſufficiat. Immo &, quae ex dogmatibus iſtis, ſponte ſua ſe offerentibus, aut, quae in ſcriptura ſacra narrantur, factis, non poſſunt non fluere, & ſine vllo negotio deriuari, perſpiciet, qui rite ad omnia attenderit, indeque ſtatim capiet, quae fidem vitamque inſtruant. Atque haec omnia cum ab illis etiam, qui litterarum ſtudiis imbuti non ſunt, peragi poſſint; multo magis ab iis exiguntur, qui theologiae ſe conſecrarunt ſtudio, inque eo quotidie proficere cupiunt. Praecipuum autem, & ſine quo reliqua omnia aut parum, aut nihil proſunt, in ſcripturae ſacrae lectione eſt *adplicatio*; qua quis, quae inde rite hauſit, ſiue ad fidem, ſiue ad vitam moresque ſpectent, ad ſe ipſum refert, ſeque explorat, an ita comparatus ſit, prout, ſecundum iſtam doctrinam, quilibet, qui ad aeternam ſalutem adſpirat, aut ſe Chriſti diſcipulum ac ſectatorem profitetur, comparatus eſſe debet. Quod ſi talem ſe inueniat, qualem ſacrae litterae poſtulant; grato Numinis illud beneficium merito agnoſcet animo, deque tantis bonis & conſeruandis & augendis erit ſollicitus. Sin, ſecus ſe rem habere, intelligat, aut, quid ſibi adhuc deſit, animaduertat; videbit quid ſibi adhuc agendum ſit, ne lector tantum, ſed ποιητὴς τοῦ λόγου ſit, *Iac. I, 22.* In preces hinc deuotiſſimas animus eius ſoluetur, vt ita fructum, quem ex ſcripturae lectione conſequi cupit, a Deo ipſo impetret. Conſultum quoque fuerit, certum in ſcripturae lectione obſeruare *ordinem*, modo non nimis ſcrupuloſe hoc fiat. Nec enim refert, quantum quis legerit, aut quoties ſacrum codicem perlegerit; ſed, quam bene legerit, quamue inde reportauerit vtilitatem. Hinc &, quid de *tempore*, tractationi verbi diuini deſtinando, ſentiendum ſit, palam eſt. Laudandi quidem, qui quotidie certum tempus ſcripturae ſacrae lectioni conſecrant; imprudenter autem ageret, qui ita ſe illi adſtringeret,

ret, vt vltrā temporis iſtius ſpatium lectionem producere nollet, ſi aut animi ardor, aut partium ſcripturae, in quibus verſatur, nexus, aliud quid iuberet, aut alio etiam tempore eamdem inſtituere, ſi aut animi ſtatus hoc poſtulet, aut aliae, quae id ſuadeant, praeſto ſint rationes. Atque hoc iam monui *inſtit. theol. moral. part. I. c. V. §. XIII. & XIV.* Cum notitia cuiusque libri biblici hiſtorica, &, quae ad eius oeconomiam ſpectant, &, quae alia ſunt eiusdem generis, ad ſenſum eius eo rectius faciliusque adſequendum plurimum conferat; non male rebus ſuis conſulent, qui IO. HENR. HEIDEGGERI *enchiridion biblicum*, aut IO. ARNOLDI ZEITFVCHSII *hodegum biblicum* (*bibliſchen Wegvveiſer*) vel alium eiusdem generis librum perluſtrauerint. Hinc enim multa in compendio diſcent, quae lucem minime contemnendam praebeant, viamque, quae nobis in ſcripturae lectione ingredienda eſt, planiorem reddant. Nec vſu carent, aut laude ſua defraudanda ſunt, *biblia* quaedam, ſuccinctis adnotationibus illuſtrata, quae & *gloſata* adpellitare moris eſt, vt *Vinarienſia*, & latina illa LVCAE OSIANDRI, vel ſi alia ſunt eiusdem generis; de quibus in ſequentibus, cum de theologia exegetica verba faciemus, ex inſtituto dicemus. Nouum teſtamentum germanicum IO. REINH. HEDINGERI, non tantum ob ſcholia, quibus locis difficilioribus lux egregia neruoſe adfunditur, commendandum; ſed exemplum etiam elegantiſſimum praebet, quo pacto poriſmata ex variis textibus deriuari, & cuncta ad fidei & vitae praxin transferri queant. Quae huc usque pauciſſimis de lectione ſcripturae, prout ab omnibus, qui chriſtianorum nomen tueri cupiunt, cumprimis theologiae cultoribus, inſtituenda eſt, praecepimus, alii fuſius copioſiusque ediſſerunt; ex quibus prae reliquis laudandus AVG. HERM. FRANCKIVS, cuius *breuis & luculenta, ſcripturam ſacram cum fructu legendi, inſtitutio*, cum eiusdem *praelectionibus hermeneuticis*, Halae an. 1717 prodiit. Commendandae denique hic maximopere ſunt exercitationes biblicae, ſi recte adminiſtrentur; cum nonnulli, qui ad hoc idonei ſunt, conueniunt, librum quemdam biblicum, aut eius partem ita perlegunt, vt collatis ſymbolis, quisque, quod obſeruatu maxime dignum ſibi viſum, aut loco cuidam obſcuriori lucem adſpergere queat, proferat, tum vero, deriuatis inde, quae ad fidem vitaeque ſanctitatem faciunt, ſe inuicem ad praeclara quaeuis commonefactionibus & adhortationibus excitent, atque ita ſtatim, quae legerunt, ad vſum transferant. Commoda hinc ad omnes redundare maxima, egregiamque prorſus hancce viam eſſe, in diuinarum litterarum ſalutari cognitione proficiendi, nemo, niſi harum rerum plane rudis fuerit, negauerit. Quo pacto autem iſtae exercitationes inſtituendae ſint, idem AVG. HERM. FRANCKIVS docet, in *methodo exercitationum biblicarum*, quae ſubnexa eſt eiusdem *methodo ſtudii theologici*, lingua latina an. 1723 editae.

§. XXI. Ad reliquos itaque libros, ſtudio theologico inſeruientes, quod attinet, non tantum vt eorum nobis comparemus notitiam, opera danda, * ſed cum primis elaborandum, vt bonos a malis, a noxiis & inutilibus, vtiles, diſcernere condiſcamus, ** & quo pacto legendi ſint, vt fructum inde referamus, obſeruemus. ***

* Multa generatim de libris praecipi ſolent. Sunt enim, qui & ſine libris, vt alii, ſine praeceptoribus, ſummam conſequuti eſſe eruditionem videri, immo & aliis hoc perſuadere volunt, vt ſibi ipſis, ſuoque ingenio, omnia vindicare queant. Cuius-

Cuiusmodi quid de RENATO CARTESIO passim commemoratur; conf. TOB. ANDREAE *meth. Cartes. art. I. p. 835.* Alii alias ob caussas, minime quidem probandas, libros contemnunt ac aspernantur; quamquam nonnullis & per calumniam hoc imputetur. Videas rursus, qui, ad alterum extremum procurrentes, plus, quam decet, libris tribuunt, immo & in eo quandoque gloriam quaerunt, quod multos libros possideant, quos tamen ipsi non legunt, aut omnino ne legere quidem possunt, adeoque nec vllam ex iis capiunt vtilitatem. Quos iam suo tempore lepide perstrinxit LVCIANVS, πρὸς ἀπαίδευτον καὶ πολλὰ βιβλία ὠνούμενον. *ad indoctum, & multos libros ementem*; *tom. II. oper p. m. 378. seqq.* Non multum his meliores aut sapientiores sunt, qui libros equidem legunt, sed ita, vt plus damni inde referant, quam emolumenti, quod multiplici iterum fieri potest ratione, vti alibi ostenditur. Inter eos, qui ex instituto de libris eorumque vsu & abusu exponunt, eminet GVIL. SALDENVS, cuius *de libris varioque eorum vsu & abusu libri duo* Amstaelodami prodierunt an. 1688, 8. in quibus tamen rerum potius varietatem, quam tractationis ἀκρίβειαν laudandam, nonnulli censent. Legere etiam iuuabit, quae de libris eorumque vsu monent IO. GEORG. WALCHIVS, in dem *Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit &c. lib. I. c. III. sect. III. p. 43. seqq.* GOTTLIEB STOLLIVS, in der *kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, lib. I.* in dem *Vorbericht §. III. seqq.* Addenda, quae ipsemet hac de re dixi in *dissert. de cultura ingenii, c. III. §. V.* vbi eos commemoraui, qui omnem librorum, certe humanorum, reiecisse vsum perhibentur. Sed hisce, aliisque, quae eiusdem generis sunt, missis, nonnulla tantum, quae ad nostrum institutum ita faciunt, vt omitti plane nequeant, attingemus; inter quae primum est, vnde librorum theologicorum comparari notitia queat; quod *§. sequenti XXII.* edisseremus.

** Praeclare SENECA: *Non refert, quam multos libros habeas, sed quam bonos, ep. XLV. p. m. 149.* Quaenam autem ratio sit, bonos libros a malis discernendi, deinceps ad *§. XXIII.* ostendemus. Alterum enim hocce caput est, de quo nos hic sollicitos esse oportet.

*** Tertium & vltimum hoc est nostrae tractationis caput, de quo §. *XXIV.* verba faciemus.

§. XXII. Ad notitiam librorum theologicorum comparandam historia litteraria, cuius hoc inter alia munus est, viam pandit; iuuabit tamen praecipue eos consulere, qui ex instituto eiusmodi libros recensent, & veluti bibliothecam quamdam theologicam instruunt. *

* De iis nunc tantum erimus solliciti, qui ad theologicorum librorum notitiam comparandam nobis viam monstrant. Etsi enim & illi, qui generatim historiam litterariam tradunt, minime sint negligendi, immo quidam etiam libros theologicos attingant; rectius tamen in sequentibus de iis praecipiemus, cum de historia litteraria dicturi sumus. Praetermittemus quoque eamdem ob caussam, qui libros singulis theologiae partibus, vt theticae theologiae, morali, exegeticae, & sic porro, inseruientes, recensent; quippe qui in libro posteriori locum suum inuenient. Immo, nec illos nunc commemorabimus, qui veteris ecclesiae doctorum, quos patres vocant, vitam & scripta enarrant, vt ex ipsis antiquis HIERONYMVM, GENNADIVM Massiliensem, ISIDORVM Hispalensem; ceterosque, quos in *bibliotheca* sua *ecclesiastica* complexus est vir eruditissimus IO. ALBERT. FABRICIVS; ex

recentioribus ROB. BELLARMINVM, LVD. ELI. DV PIN, GVIL. CAVEVM, CASIMIRVM OVDINVM, B. IO. GERHARDVM, IO. GOTTFR. OLEARIVM, ceterosque, cum & de hisce libro posteriori, cum de theologia patristica agemus, commodior se offerat dicendi occasio.

Ad eos itaque vt accedamus, qui huius loci sunt; primum quidem commemorandus nobis ex romanensibus videtur FRANCISCVS SIXTVS Senensis, saeculi decimi sexti scriptor, IAC. AVGVSTO THVANO ob eruditionem laudatus, *hist. lib. XLVI.* conf. ANT. TEISSIERIVS, in *elogiis Thuanaeis*, gallico sermone scriptis *tom. I. p. 333. seqq.* Huius namque nota est, passimque celebratur, *bibliotheca sancta, ex praecipuis catholicae ecclesiae auctoribus collecta, & in octo libros digesta*, tum alias, tum & Coloniae Agrippinae an. 1626 edita. Non tamen vniuersum theologiae ambitum complectitur, sed ad exegeticam praecipue spectat. Primo namque libro de numero, partitione, & auctoritate diuinorum voluminum disserit; libro secundo, de scripturis & scriptoribus, quorum in sacris voluminibus fit mentio; de arte exponendi sacro-sancta volumina, libro tertio; de catholicis sacrorum voluminum expositoribus, libro quarto; quinto sextoque libro adnotationes & censuras, in expositiones voluminum veteris nouique testamenti exhibet; & duobus denique vltimis aduersus eos disputat, qui noui veterisque testamenti volumina oppugnarunt. Quod institutum suum dum diligenter exsequitur, hinc inde, praesertim libro quarto, talia adspergit, quae generatim notitiam scriptorum theologicorum augere ac locupletare possunt. Quare & ANT. POSSEVINVS, cuius latius omnino patet labor, e re sua esse, putauit, copiose ostendere, in quo a FRANCISCO SIXTO Senensi abeat, &, quid in eo adhuc desiderandum sit, in *adparatu sacro, part. II. voc. Sixtus Senensis, p. 411.* forte, vt plagii suspicionem a se amoliretur, quam facile subeunt, qui post alios idem argumentum tractant. Conferre de SIXTO Senensi iuuabit RICHARDVM SIMONEM, *hist. crit. vet. testam. lib. III. c. XVII. p. 457. seqq.* cumprimis & GEORG. HENR. GOETZIVM, in *specimine obseruationum sacrarum obseruat. II.* quod *specimen* exstat in eius *meletematibus Annaebergensibus*, Lubecae & Lipsiae an. 1707 in 8 editis. Ad ipsum autem ANT. POSSEVINVM quod attinet; dubium non est, quin iure optimo locum hic sibi vindicet, tum ob *bibliothecam selectam de ratione studiorum &c.* tum ob *adparatum sacrum*. De illa iam supra egimus, ad *cap. I. §. II.* cum ad eos recte referatur, qui de methodo studii theologici scripserunt; commemoranda tamen & hic fuit, quoniam varia, ad notitiam librorum theologicorum facientia, continet; vti ex iis, quae *loco citato* fusius de ea diximus, patet. Hic autem, seu *adparatus sacer ad scriptores veteris ac noui testamenti, eorum interpretes, synodos, & patres latinos & graecos, horum versiones, theologos scholasticos, quique contra haereticos egerunt, chronographos & historicos ecclesiasticos, eos qui casus conscientiae explicarunt, qui canonicum ius sunt interpretati, poëtas sacros, & libros pios quocumque idiomate conscriptos*, dispositus est ordine alphabetico, vt lexici instar esse queat, prodiitque an. III & IV saeculi decimi septimi, Venetiis, sed multo locupletior ac emendatior Coloniae Agrippinae, an. 1608. De eo ita IO. ANDR. BOSIVS noster: *Doctissimum atque laboriosissimum opus merito vocat Vossius, qui tamen passim errores eius adnotauit, quos sane haud paucos admisit. In protestantes etiam saepius inuehitur. Bellarmino tamen non vno nomine praeferri meretur; introd. in notit. scriptor ecclesf. c. II. §.*

II. §. XI. Mitiora haec censeri debent, si cum iis comparentur, quae de POSSEVINO, eiusque *adparatu*, pronuntiat EDMVNDVS RICHERIVS. Cum enim obseruasset, in hocce *adparatu* valde commendari, quae ALPHONSVS PISANVS de concilio Nicaeno scripsit, addit: *Quem adparatum eo proposito scriptum, facile est coniicere, vt ii duntaxat libri in pretio essent, qui omnium maxime probarentur Iesuitis, & hoc opere laudarentur a Posseuino, contra autem lector veritatis amans, & iudicio praeditus sic habeat, ex omnibus libris (si haereticorum opera & opiniones demas erroneas) nullos ferme pluris faciendos, quam quibus notas inurit Posseuinus. Quod institutum eo tendit, vt Iesuitae hominum animis plane dominentur, & quaecumque velint, obnoxiis aut imbecillibus ingeniis pronius persuadeant; sicque nouum mundum, cui facilius pro animi arbitrio imperent, architectentur*; in *hist. concil. general. lib. I. c. II. §. XXII. p. m. 81.* Iungenda his, quae de Posseuino, eiusque *bibliotheca selecta*, pariter ac *adparatu sacro*, differit DAN. GE. MORHOFIVS *polyhist. litt. lib. I. c. XVI.* add. THOMAS ITTIGIVS in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, p. 14.* Vita Posseuini, lingua gallica scripta, prodiit Parisiis 1712 in 8. Hisce nunc iungimus ALEX. FICHETVM, societatis Iesu theologum, cuius *arcanam studiorum omnium methodum & bibliothecam scientiarum, librorumque, earum ordine, tributorum, vniuersalem*, cum PETRI LAMBECII *prodromo historiae litterariae*, & aliis quibusdam recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi 1710 fol. Nimirum secundus operis huius liber *ideam* quamdam *locorum communium* exhibet, ad vniuersum equidem omnium scientiarum campum, maxime tamen theologiam spectantium. Hic sub vocibus *Deus, Christus, Deipara, angeli &c.* congestos videas auctores, qui de hisce scripserunt, aut in commentationibus suis argumenta haecce attigerunt. Praeterea libro tertio non tantum oratores, historicos, philosophos, philologos; sed cumprimis eos scriptores, qui studio theologico inseruiunt, enarrat. Primum namque de ipsis scriptoribus sacris agit; tum concilia eorumque canones, & qui hos explicarunt, patres porro graecos & latinos, itemque, qui de officiis ecclesiasticis exposuerunt, scriptores theologiae dogmaticae, & mysticae, interpretes scripturae, concionatores, eos, qui controuersias tractarant, subiungit, tandemque *c. III.* de theologia scholastica fuse disserit. Poterat, fateor, hicce auctor ad eos referri, qui generatim historiam litterariam exornarunt; cum praeter theologiam & alias scientias attingat, adeo, vt nec iurisprudentiam, nec artem medicam praetermittat, scriptoresque ad eas spectantes exhibeat; sed cum facile adpareat, eum praecipue theologum instruere voluisse; contra legem, quam antea mihi ipsemet constitui, peccasse, censeri nequeo, quod eius hic mentionem fecerim. Et poterat sane theologiae cultor ex eo commodum aliquod percipere, nisi hodie multo meliores praestantioresque in hoc genere haberemus. Nullo vtitur selectu, nec plene omnes scriptores enarrat; sola quoque eorum indicat nomina, scripta raro admodum, multo minus loca auctorum, ad quos prouocat, vbi de argumentis istis, ob quae eos laudat, agant; ne dicam, quod de auctoribus ipsis, quidue in iis laudandum aut vituperandum sit, nullum proferat iudicium. IO. MABILLONII librum de *studiis monasticis* supra iam ad *c. I. §. II.* commemorauimus, cum eos recenseremus, qui de methodo studii theologici egerunt. Merito tamen eius hic iterum iniicitur mentio; siquidem non tantum ad litterarum studia diligenter tractanda ordinis sui homines excitat, praeceptisque & monitis vtilissimis

lissimis instruit; sed varii quoque generis libros, qui, in litterarum studiis rite tractandis, iis vsui esse possint, suppeditat. Praesertim id libro secundo agit; quippe in quo, dum ordine refert, in quibus eruditionis partibus studium industriamque suam monachi collocare debeant; de ipsis quoque scientiis, earumque fatis, & libris, ad unamquamque spectantibus, differendi illi enascitur occasio. Immo, vt monachis suis omni modo consuleret, bibliothecam selectam, seu indicem melioris notae auctorum subiicit. Agnoscas quidem vbique hominem, romanae ecclesiae sacris addictum; intelligentem tamen eorum, quae ad solidam eruditionem requiruntur. Naeuis interim hocce opus non carere, vitiisque typographicis, Bruxellensem saltem editionem, coinquinatum esse, supra iam obseruauimus. De LVDOVICI ELL. DV PIN *methodo studii theologici recte instituendi* itidem supra ad *c. I. §. II.* copiose iam diximus. Sed ibidem quoque iam docuimus, eam a quibusdam vel hoc nomine laudari, quod notitiam varii generis scriptorum, maxime ad studium antiquitatis ecclesiasticae spectantium, suppeditet. Certe non tantum in ipsa tractatione praecipui quidam in quolibet genere scriptores indicantur, sed *index* etiam *quaestionum principalium, quae in cursu theologico examinandae atque discutiendae veniunt; additis praecipuis auctorum libris, in quocumque argumento legendis,* subiicitur, cuius tamen non DVPINIVM, sed CAR. WITTASSIVM auctorem esse, ex CHRISTOPH. MATTH. PFAFFII *introd. ad histor. theolog. litterar. prolegom. §. VI. p. 50.* supra iam docuimus.

Ad reformatae ecclesiae vt progrediamur doctores, solet a nonnullis hic commemorari CONR. GESNERVS, vir citra controuersiam doctissimus, & de re litteraria praeclare meritus. *Bibliotheca* equidem eius *vniuersalis*, quae Tiguri an. 1545 prodiit, latius patet, & ad omnes cuiuscumque generis auctores limites suos profert; id quod & de *pandectis* eius *vniuersalibus*, eadem in vrbe an. 1548 editis, censendum, in quibus auctores non secundum alphabeti ordinem, vt in *bibliotheca* fecerat, sed secundum artium & scientiarum genera disposuit. Libris autem hisce XIX *pandectarum*, qui tum prodierunt, addi adhuc debuit vigesimus, auctores medicos, & vigesimus primus, theologicos complectens, quorum posterior 1549 Tiguri seorsum prodiit. Atque hicce est, quem hoc loco indicare decet, cum ea, quae theologiae propria sunt, exhibeat; siquidem in eo per vniuersum theologiae christianae sese diffundit campum, auctoresque, qui singula argumenta theologica pertractarunt, laudat, fontesque, ex quibus plura hauriri queant, indicat. De hisce GESNERI scriptis, speciatim de iis, qui *bibliothecam* eius *vniuersalem* aut in compendium miserunt, aut auxerunt, conferre iuuabit DAN. GE. MORHOFIVM, *polyhist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 215.* & THOMAM ITTIGIVM, *schediasm. de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXI. p. 106. seqq.* GESNERVM merito excipit IO. HENR. HOTTINGERVS, quippe qui vtilem in hoc genere orbi litterato nauauit operam in *bibliothecario*, quem vocat, *quadripartito*; cuius pars prima generatim de bibliothecariis & bibliothecis praecipit; altera theologiam biblicam; tertia patristicam, cum adpendice LEONIS AFRICANI, hactenus ἀνεκδότῳ, de *scriptoribus arabicis*; quarta denique theologiam topicam, symbolicam, & systematicam, tam vniuersalem, quam particularem, sistit, Tiguri an. 1664 4. Commendandum vel hocce nomine istud opus est, quod syriacorum pariter ac arabicorum scriptorum notitiam, minime contemnendam, nec temere alibi obuiam exhibeat,

hibeat, *lib. II. c. II. & III. p. 222. seqq.* Exstat etiam eiusdem *promptuarium siue bibliotheca orientalis, exhibens catalogum siue centurias aliquot, tam auctorum quam librorum ebraicorum, syriacorum, arabicorum, aegyptiacorum, aethiopicorum &c.* Heidelbergae an. 1658 in 4. Laudat vtrumque hocce opus THOMAS ITTIGIVS, quod *insignem orientalium scriptorum notitiam suppeditet;* in *schediasm. de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XX. p. 71.* Scio equidem, nonnullos ex Gallis de HOTTINGERO ita iudicare: *eum non esse admodum adcuratum in bibliotheca sua orientali, vti nec in ceteris a se conscriptis; (&) quamuis eius libri auide quadantenus lecti fuerint, ob curiosarum rerum, quam in illis sibi proposuit, tractationem; praeclari tamen scriptoris nomine non gaudere, nec apud religionis suae consortes, nec apud populares suos &c.* apud THOMAM POPEBLOVNT, in *censura celebriorum auctorum, p. 1055.* Sed hoc quoque scio, facilius eiusmodi scripta contemni, quam componi. Naeuos quoque quosdam atque παροράματα in *bibliothecario* eius *quadripartito* obseruat THOMAS CRENIVS. *Sicut clarissimi Hottingeri,* inquit, *admodum vitiose Tiguri editus in 4to an. 1664 bibliothecarius quadripartitus affatim ostendit, quanta librorum cognitione valuerit auctor; ita in illius lectione obseruaui, non adeo adcuratam vbique scriptorum & auctorum Lutheranorum eum habuisse notitiam, nec illos inspexisse semper. Non solum enim errat frequenter in nominibus, sed & optimos omittit non raro.* Quod variis deinceps exemplis comprobat, *animaduersion. philologic. & historic. part. VI. p. 143. seqq.* Sed ideo tamen laude sua defraudandus non est vir diligentissimus, de quo HERM. CONRINGIVS, iustissimus ingeniorum censor, pronuntiat, non habuisse istud seculum, cui HOTTINGERVS fuerit secundus, siue φιλοπονίαν siue φιλαλήθειαν, siue orientalis litteraturae peritiam, in istis annis inusitatam, videamus; de *nummis Ebraeorum, c. I.* Referendus huc porro GISB. VOETIVS, cuius *bibliothecam & exercitia studiosi theologiae* ipse iam laudat HOTTINGERVS *bibliothec. part. I. c. II. §. I. p. 9.* & nos quoque eam iam attigimus ad *c. I. §. II.* IO. ANDR. BOSIVS, ad quem itidem *loco citato* prouocauimus, *haud paucos, & in his quosdam pudendos errores in ea deprehendi,* obseruat; *satisque apparet,* inquit, *multos auctorum, quos laudat, ab eo aut plane non visos, aut non satis fuisse inspectos, quibusdam & plane aliena argumenta adficta; introd. in notitiam script. ecclesiasticorum, c. II. §. XIV.* Non mitius de hocce VOETII libello censuerunt MART. SCHOOCKIVS & SAM. MARESIVS, quorum tamen iudicia, vtpote ab hostibus profecta, & hostilem animum aperte prodentia, parum habent ponderis. Refert ea ad *Bosii l. c.* THOMAS CRENIVS; conf. & ABRAH. CALOVIVS, *paediae theol. sect. II. spec. artic. I. c. I. p. 85.* & DAN. GEOR. MORHOFIVS, *polyhist. litter. lib. I. cap. XVIII. p. 211.* SAM. MARESIVS *auctarium* ad hancce VOETII *bibliothecam* edidit; quod tamen ad controuersias istas spectat, quae illi cum VOETIO intercesserunt; vt adeo magnopere fallantur, qui illud pro adpendice quadam, vel supplemento libelli Voëtiani habent. Prodiit hicce VOETII liber primum Vltraiecti, an. 1644; auctior deinceps & emendatior aliquoties excusus, & tertio quidem Francofurti an. 1685, in 12. Iungimus hisce GERH. MEYERVM, theologum Bremensem, cuius *bibliothecam theologicam contractam* itidem iam laudauit IO. HENR. HOTTINGERVS *l. c.* Constat ex duobus libris, quorum prior scriptores ecclesiasticos, secundum ordinem temporis, per quindecim saecula recenset; posterior per singulas theologiae partes, exegeticam, dogmaticam, polemicam,

cam, reliquas, quindecim similiter capitibus sese diffundit, ita, vt non omnes, sed praecipui quidam ac praestantissimi, in quolibet genere adducantur. Non omni libellus hicce vsu caret, sed illis inseruire potest, qui praecipua historiae litterariae, theologicae capita animo complecti cupiunt. Tertia editio, qua ego vtor, prodiit Bremae an. 1692, 12. Nec praetermittendus hic est SAL. VAN TILL, theologus Lugdunensis, ob varia ingenii monumenta clarissimus, cuius quippe *methodo concionandi*, an. 1717 Traiecti ad Rhenum editae, addita est ipsius *bibliotheca theologica*, post auctoris obitum, cura DAN. BEDBER. In qua tamen vt multi, iique praestantissimi, auctores, qui commemorari debebant, omittuntur, vt adeo plena dici nequeat; ita nec iusto ordine est disposita. Editio praeterea, quae Francofurti ad Moenum an. 1716 prodierat, innumeris erroribus ac naeuis corrupta est. Agmen denique claudat IO. WILKINS, episcopus Cestriensis in Anglia, cuius *ecclesiasten, seu discursum de dono concionandi*, ex anglicana in germanicam linguam transtulit, inscriptumque: *candidatus ministerii litteratus, oder der gelehrte Prediger-Candidat*, edidit HENR. ITTERSHAGENIVS, Lipsiae an. 1718. 8. Nimirum, dum in eo auctor est, vt *sect. III.* de *materia sermonum sacrorum*, seu *concionum* agat; theologiae alumnum per vniuersum fere theologiae campum ducit, eumque selectorum quorumdam omnis generis, eorum tamen maxime, qui theologiae exegeticae inseruiunt, librorum notitia instruit; quae ITTERSHAGENIVS variis accessionibus ita auget, vt hac ratione inter eos, ex quibus commoda nonnulla theologiae cultor capere potest, haud vltimum promereatur locum. Immo & ad specialia progreditur, & *sect. IV.* praecipua, quae in theologia tractantur, argumenta ita exhibet, vt qui de iis ex instituto egerunt, indicet auctores.

Superest, vt de nostratium quoque monumentis, huc spectantibus, aliquid subiungamus. Dolendum tamen, nondum a quoquam aliquid confectum, quod spei omnium atque votis satisfaciat, pleneque hoc argumentum exhauriat. PAVLI BOLDVANI *bibliothecam theologicam*, GEOR. DRAVDII *bibliothecam classicam*, ad librorum theologicorum notitiam maxime comparatam, IAC. ZANNACHII *bibliothecam theologicam*, &c, si qua forte alia sunt eiusdem generis, quae ab aliis huc referri solent, non commemorabimus; cum in iis omnia sint manca, mutila, ieiuna, & vndique sine selectu, sine iudicio corrasa. Legenda, quae de BOLDVANO, pariter ac DRAVDIO monet DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 217.* In subsidium potius vocandi, qui de *methodo studii theologici* commentati sunt, supra iam ad *c. I. §. II.* laudati, quorum nonnulli praecipuos etiam, qui theologiae studio inseruiunt, auctores indicare solent. Id certe hinc inde facit beatus IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theologici*, copiosius autem ABRAH. CALOVIVS, in *paedia theologica de methodo studii theologici, pie, dextre, feliciter tractandi.* Inter eos qui ex instituto notitiam librorum theologicorum tradere conati sunt, primo loco nominandus venit beatus CHRIST. KORTHOLTVS, cuius quippe exstat *prodromus ingenui theologiae cultoris academicus, seu tractatus de adparatu ad studium sacro sanctae theologiae*, post auctoris obitum an. 1704 in 8. editus. Si quis eximii quid atque praeclari in hocce genere litterarum praestare potuit; is vtique KORTHOLTVS fuit, vir doctissimus & antiquitatis ecclesiasticae longe peritissimus. Perfectum itaque atque consummatum haberemus opus, si ipse eiusmodi quid edidisset. Cum vero hicce libellus eum in finem ab eo concinnatus non sit, vt publicae luci exponeretur; sed ex recitationibus eius congestus, ac post mortem

tem eius euulgatus; mirum non est, quod famae, existimationi, & eruditioni auctoris non prorsus respondeat. Accedit, quod vitiis typographicis ita pollutus sit & corruptus, vt a tironibus sine erroris periculo adhiberi nequeat. Varia interim obseruatu digna, praesertim ad historiam librorum symbolicorum, theologiam polemicam, antiquitates ecclesiasticas, & notitiam patrum, seu scriptorum veteris ecclesiae, spectantia, in eo occurrunt, quae eos, qui hisce sacris primum initiandi sunt, legisse non poenitebit. KORTHOLTO iungimus THOMAM ITTIGIVM, virum pariter doctissimum, & in antiquitate cumprimis ecclesiastica versatissimum. Huius *schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, itidem post auctoris obitum editum est, sed longe feliciora expertum est fata, dum obstetricias ei adhibuit manus vir clarissimus CHRISTIANVS LVDOVICI, qui non tantum, vt adcurate typis exscriberetur, omnem impendit operam, sed *auctarium* etiam & *adnotationes* addidit. Et ita lucem adspexit publicam Lipsiae an. 1711. 8. Ex fronte qui libellum huncce aestimare velit, in eam forte ingredietur opinionem, eos tantum hic indicari, qui *patrum*, seu *veteris ecclesiae scriptorum* notitiam tradunt. Sed ipsum schediasma hoc qui inspexerit, latius illud patere, deprehendet; siquidem magno studio omnes illi, qui quacumque ratione ad theologicorum librorum notitiam adcuratiorem nos perducere possunt, commemorantur; non praetermissis iis quoque, qui generatim ad historiam litterariam spectant. Plurima hic inuenies alibi non obuia; cumque exiguae molis sit, maximae tamen vtilitatis est libellus. Idem censendum de CHRISTOPH. MATT. PFAFFII, viri vtique doctissimi celeberrimique, *introductione in historiam theologiae litterariam*, quae cum *appendicibus, quae bibliothecae theologiae selectioris indicem, & programmata litteraria, hactenus ab auctore edita; catalogumque eorum, quae huc vsque in lucem ipse protulit, exhibent*, Tubingae an. 1720 in 8 prodiit. In auditorum suorum, eorumque, qui primum hisce sacris initiantur, gratiam, huncce introductionem se edidisse, ipsemet auctor eruditissimus profitetur; inter meliores tamen commatis scripta libellus hicce elegantissimus haud vltimum meretur locum, in quo non tantum praecipui auctores, ad theologiam exegeticam, dogmaticam, polemicam, historiam & iurisprudentiam ecclesiasticam, doctrinamque pastoralem spectantes, laudantur; sed nonnulla de scriptoribus recentissimis, gallicanis maxime, quae auctor in itineribus suis obseruauit, admiscentur: quae alibi frustra quaeras. Breuior autem cum esset, quam alii vellent, qui optabant, vt cuncta copiosius deducerentur, horum vt satisfaceret auctor doctissimus votis, in altera editione *notas amplissimas, quae nouum opus conficiant*, adiecit, cuius tamen prima tantum pars hactenus prodiit, Tubingae 1724 in 4. Plurima, huic studiorum generi lucem adfundere apta, accesserunt; cumprimis & ipsa scripta adducit, quorum antea solum auctores laudauerat. Eodem, quo *introductionis* istius prima editio prodiit, an. 1720, lucem quoque publicam adspexit VAL. ERN. LOESCHERI *chrestomathia theologica, siue de adparatu praestantiore vsuque & ordine librorum operumque theologicorum commentatio succincta, accurante* IO. CHRISTOPH. COLERO, Vitenbergae, 8. Germanico idiomate hancce *chrestomathiam*, *annalibus* suis *theologicis*, oder *Begriff des ersten decennii der unschuldigen Nachrichten &c.* Lipsiae an. 1715 editis, praemiserat LOESCHERVS; quam deinceps in linguam latinam vertit, & in vsum recitationum suarum academicarum edidit COLERVS. Continet autem tantum euulga-

ἐπιχειρίαν quamdam eorum, quae ad vniuersum theologiae campum spectant, cum generali librorum quorumdam designatione, & eorum, quae adhuc desiderantur, indicatione, consiliisque, qua ratione quaedam eruditionis theologicae partes ad maiorem adhuc perduci perfectionem queant. Nec praetermittenda, sed studiose potius commemoranda, atque commendanda est *historia bibliothecae Fabricianae*, a IO. FABRICIO, theologo Helmstadiensi longe celeberrimo, edita. Sex eius hactenus prodierunt partes, prima quidem an. 1717, sexta autem 1724, Wolffenbuttelii in 4. Suam ipsemet auctor doctissimus, instituto perquam laudabili, describit bibliothecam, ea quidem ratione, vt singulos eius libros, eorumque contenta, varias, si quae dentur, editiones, augmenta porro, epitomas, versiones, scripta aduersa, & hisce oppositas apologias, auctorum errores & vitas; aliorum de iis, illorumque scriptis, iudicia, & alia eiusdem generis, ad rem litterariam facientia, neruose non minus, quam diligenter enarret. Insignem, prorsusque egregium hic videas omnis generis librorum, theologiae studio inseruientium, adparatum, ita exhibitum, vt non possit non magna inde ad omnes redundare vtilitas. Certum quidem ordinem non obseruat auctor; sed huius defectum subiectus cuique parti index abunde compensat. Denique & IO. CHRISTOPH. DORNIVS hic commemorandus est, ob *bibliothecam theologicam criticam, secundum singulas diuinioris scientiae partes, dispositam atque instructam*, cuius pars prima anno 1721, secunda autem an. 1723 in 8. Ienae prodiit. Licet vero opus hocce naeuis quibusdam non careat, facileque adpareat, auctorem non omnes, quos laudat, vidisse libros; singulari tamen diligentia eum omnes, quos potuit, in singulis theologiae partibus congessisse negari nequit. Agmen claudat, qui inter huius argumenti scriptores recentissimos, haudquaquam vltimum promeretur locum, IOACH. LANGIVS, theologus Hallensis percelebris; cuius quippe *institutiones studii theologici litterariae* anno 1723 prodierunt, & ob concinnum ordinem, ac selectum, in singulis theologiae partibus, optimorum praestantissimorumque librorum, merito commendantur. Inter eos, qui de singulis argumentis theologicis auctores indicant, nominandus adhuc erat MART. LIPENIVS, quem *bibliothecam realem vniuersalem quadripartitam*, Francofurti ad Moenum, an. 1675 in fol. edidisse, constat; cuius pars prima *bibliothecam realem theologicam* exhibet. Diligentiam quidem viri, & institutum ipsum, omnes laudant; simul tamen fatentur, erroribus grauissimis hoc opus scatere, praestantissimos subinde scriptores, qui prae ceteris laudandi erant, omitti vel perperam adduci; eos contra, qui nullius momenti sunt, & quorum commentationibus facile carere poteramus, sine vllo selectu congeri. Legenda, quae de hocce opere obseruat IO. FABRICIVS, in *historia biblioth. Fabricianae, part. III. p. 175. seqq.* Atque ita praecipuos, qui ad nostrum institutum faciunt, recensuimus; iungere tamen hisce iuuabit, quae *capite sequenti, §. XVIII. seqq.* de historia litteraria generatim spectata dicemus.

§. XXIII. Vt constet, quinam libri boni aut mali, vtiles aut inutiles sint; non ad adfectus, aut praeiudicatas aliorum de iis opiniones, aut raritatem, vel alia eiusmodi respiciendum; * sed certi potius characteres obseruandi sunt, cuiusmodi sunt; si argumentum, quod auctor aliquis tractandum sibi sumsit, vtile sit, magnique momenti; si plene illud tractauerit, nihil-

hilque eorum, quae de illo scitu necessaria sunt, omiserit; si solide illud tractauerit, hoc est, si circa principia & fundamenta rite constituenda sollicitus potius fuerit quam circa ea, quae curiositati hominum blandiuntur; si ἀλλότρια non admiscuerit, & a digressionibus, nihil ad rem facientibus, se abstinuerit; si denique perspicue, & sermonis genere puro, quantum res ipsa permittit, & eleganti, cuncta proposuerit. **

* Vt in aliis rebus, ita in iudiciis suis de libris scriptisque aliorum, saepissime falluntur mortales. Adfectus hic minime in consilium adhibendos, quilibet facile perspicit. Interim nihil frequentius, quam vt laudemus scripta ab iis profecta, quibus bene cupimus, & vituperemus, quae viros, nobis inuisos, auctores agnoscunt. In omni quidem litterarum genere hoc conspicias; sollemne tamen & quotidianum fere est inter theologos, diuersis dissidentibusque, circa dogmata sacra, partibus addictos. Hinc, raro admodum romanensibus probari videas libros, a protestantibus profectos, quantumuis egregii sint, longeque praestantissimi. In *ephemeridibus eruditorum Parisiensibus* & *commentariis Treuoltiensibus* facile exempla inuenias. Idem de *praeiudicatis* dicendum *opinionibus*, quae tamen plerumque ex adfectibus originem ducunt. Probantur saepius laudanturque libri non aliam ob caussam, quam quod eorum auctores iam alias magnam nominis celebritatem auctoritatemque sunt consequuti; quorum vero auctores obscuri sunt, aut nullius auctoritatis, contemnuntur, & fastidiuntur. Si quis principis gratia floret, quaecumque in lucem profert, statim in caelum laudibus extolluntur; quae vix lectorem inuenirent, si alia auctoris esset conditio. Aliis rursus tantum veterum libri placent, aliis recentiorum; prout aut antiquitatis, aut nouitatis vel admiratores sunt, vel osores. Sunt porro, quibus domestica sordent, cum exoticis delectentur, nihilque illis placeat, nisi quod Galli, aut Itali, aut Angli excogitarunt; quemadmodum alii domesticis ita inhaerent, vt indignentur, si quis exotica laudet. Atque haec quidem aliaque saepissime in errorem nos inducunt, impediuntque, quo minus de vero cuiusque libri pretio rite, & vt decet, statuere queamus. Cum primis nonnulli iudicii imbecillitatem produnt, dum ex raritate pretium libri aestimant. Nec vna ratione hic decipiuntur mortales. Saepe enim libri quidam pro raris habentur, qui tamen neutiquam rari sunt. Plurimas sane bibliothecas & bibliopolia eum perlustrasse, necesse est, qui, librum quemdam rarum esse, pronuntiare audet. Deinde, si & rari sunt, ideo non statim vtiles, aut digni, qui legantur. Saepe libri atheistici, magici, similesque inter raros referuntur, & ideo in pretio sunt, quia rari sunt, quos contemnere potius, & ad aeternas damnare oportebat tenebras. Ridiculum omnino est, si ob solam raritatem laudentur libri, in quibus nihil omnino laude dignum occurrit. Scio, MICH. SERVETI opus de *erroribus trinitatis* inter libros rariores referri, ideoque magnum a quibusdam illi statui pretium. Mirari id satis non potui, cum ipsemet istum librum legerem, non tam ob impia dogmata & παράδοξα detestandum, quam vel hoc nomine vilipendendum prorsus ac contemnendum, quod nihil in eo eruditi hominis ingenio dignum occurrat. Sed plura qui de raritate librorum scire auet, adeat *obseruationem VIII. & IX.* in *tomo X. obseruationum Hallensium*, quae IAC. FRID. REIMMANNVM auctorem agnoscere dicuntur; & IO. CHRISTOPH. WENDLERI *dissertationem, de variis raritatis librorum*

rum impressorum caussis. Edi etiam anno 1723 per partes ad modum ephemeridum litterariarum coepit: *S. S. Verzeichnüs einiger rarer Bücher*, prodieruntque hactenus partes duae, in quarum priori etiam generatim de raritate librorum copiose differitur. Iungantur hisce, qui itidem de raritate librorum verba faciunt, BVRCARD GOTTHELFF STRVVIVS, *introduct. ad notitiam rei litterar. cap. II.* §. *XIV. p. 68.* GOTTLIEB STOLLIVS, in der *kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit*, in dem *Vorbericht*, §. *XIV. seq. p. 12. seqq.* CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conspectu rei publicae litterariae*, siue *via ad historiam litterariam*, *c. VI.* §. *XIII. XIV.* qui & §. *XIV.* libros quosdam rariores indicat. Laude omnino digni sunt, qui libros quosdam rariores, eosque simul vtiles, recudendos curant; quorum nonnullos commemorat GOTTL. STOLLIVS, *l. c. p. 15.*

** Hi, quos indicauimus, boni libri characteres interni sunt; qui illis maxime inseruiunt, qui ipsimet libros legere, & de iis iudicare possunt. Sunt vero & characteres quidam externi, ex quibus, antequam librum legas, vtcumque de eius bonitate vel praestantia certus fieri queas, quos longa serie recenset BVRC. GOTTH. STRVVIVS, *introduct. ad notitiam rei litterariae, c. II.* §. *III. seqq. p. 38. seqq.* conf. & GOTTL. STOLLIVS, *in der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, in dem Vorbericht, p. 10. seqq.* Interni, quos posuimus, characteres non omnes etiam vnius sunt generis, cum alii & ad id, quod caput caussae est, magis spectent, alii ad decus libri & ornamentum faciant. Plura de characteribus bonorum librorum dabit beatus frater meus CAR. FRID. BVDDEVS, in *schediasmate litterario*, *de criteriis boni libri*; cui & alios adhuc iungit IO. GE. WALCHIVS, in dem *Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. I. cap. III. sect. III. p. 44.*

§. XXIV. Regulae, in librorum lectione obseruandae, sequentes sunt: quidam libri plane non sunt legendi; * quidam non nisi ab iis legendi sunt, qui cuncta rite discernere atque diiudicare possunt; ** legendi sunt, qui cuiusque ingenio, & scopo, quem sibi constitutum habet, conueniunt; *** lectioni modus ponatur, ne aut memoria obruatur, aut vis iudicii suffocetur; * lectio semper cum meditatione & δοκιμασία sit coniuncta; * ita denique instituatur, vt, quae vsui nobis esse possunt, seligantur, diligenterque retineantur. ***

* Pauci forte in eo dissentient, quosdam libros noxios prorsus, nulliusque simul vsus, hinc & plane non legendos esse; quinam autem illi sint, inter omnes non conuenit. Immo saepe a quibusdam nonnulli pro noxiis habentur, qui ab aliis inter vtiles ac salutares referuntur. Sic romanenses, libros, qui a nostratibus interdum optimi censentur, inter noxios referunt; potestatem nobis hoc ipso concedentes, illorum eodem loco habendi libros. Documentum hic nobis dedit THEOPHILVS RAYNAVDVS, in *erotematibus de malis ac bonis libris, deque iusta aut iniusta eorumdem confixione*, Lugduni an. 1653. 4to editis. Quatuor hic librorum, qui hic in censum veniunt, constituit classes; primam *malorum & nociuorum*, quorsum praeter atheisticos, magicos, astrologicos, & alios eiusdem generis, *libros haereticorum* refert, eosque primo statim loco collocat, haereticorum nomine cumprimis protestantes designans; secundam *in se malorum, non nociuorum*, vbi de gentilium libris, polytheismum spectantibus, deque alcorano, & libris Mohamme-

hammedanorum, itemque rabbinicis, talmudicis, kabbalisticis, disputat, immo & quosdam haereticorum ad hanc classem referendos censet esse libros; tertiam *in se non malorum, sed nociuorum*, hoc est, qui ob lectorum imbecillitatem iis noxii esse queant, vbi & de chymicis libris, & qui argumenta inania tractant, differit; quartam denique *nec in se malorum nec nociuorum*; vbi inter alia de anonymis & pseudonymis verba facit. Quaedam in hisce recte & erudite tradi, non abnuo; sed pleraque ingenium plane Iesuiticum produnt. Quod nostratium libros inter noxios referat, non adeo illi vitio vertere possumus; cum de romanensium libris nos eadem ratione censeamus. Idem auctor *partitione tertia, p. 266. seqq.* de *configendi libros potestate* agit, quod argumentum plenius copiosiusque ex mente romanensium persequitur IAC. GRETSERVS, ex eodem Iesuitarum ordine theologus, de *iure & more prohibendi, expurgandi, & abolendi libros haereticos & noxios; aduersus Franciscum Iunium Caluinistam, & Ioannem Pappum, aliosque praedicantes Lutheranos &c.* Ingolstadii, an. 1603, 4to. Id nimirum hic agit GRETSERVS, vt ostendat, omni tempore, tum apud ethnicos, tum apud christianos in primitiua etiam ecclesia, vsitatum fuisse, vt libri noxii non tantum prohiberentur, sed igne quoque comburerentur; eumque adeo morem recte vsurpari ab ecclesia romana, vel eius potius capite Romano pontifice. Qua de quaestione vt recte statuatur, sequentia obseruanda sunt. Primum de libris ipsis dispiciendum, tum reuera noxii, an vero tales tantum habeantur, quod nostris aduersentur placitis. Iniquum, immo ineptum est, librum aliquem ideo statim noxium iudicare, quod in quibusdam a nostra abeat sententia. Deinde quod ad ius attinet, libros prohibendi, aut pro noxiis declarandi; cuiuslibet equidem doctoris, multo magis plurium, qui collegium aliquod constituunt, est, declarare, quinam libri sibi noxii videantur, modo iustas sententiae suae adferant rationes; at publica auctoritate libros prohibere, non Romani pontificis, aut episcoporum, sed summorum imperantium est, aut quibus ab his haecce potestas est demandata. De modo denique a libris noxiis hominum animos auertendi, obseruandum; si violentia aut coactio adhibeatur, parum ad summam rei profici; cum hoc modo curiositas hominum eo magis irritetur, vt auide legant, a quibus hac ratione arcentur. Ad GRETSERVM vt reuertamur, is FRANC. IVNIO, & IO. PAPPO opus suum opposuit, ob *indicem expurgatorium belgicum*, quem IVNIVS an. 1584 cum insigni praefatione Heidelbergae imprimendum curauit, qui deinceps an. 1599 Argentorati, cum praefatione PAPPI recusus fuit; vide DAN. FRANCI *disquisitionem academicam, de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum, c. I. §. IX. p. 9.* De ratione prohibendi proscribendique libros quosdam, legisse quoque iuuabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM, in *introduct. ad histor. theolog. litter. notis amplissimis illustrat. prolegom. §. II. p. 9.* vbi & laudatur IAC. BOILEAV δοκιμαστής *siue disquisitio historica de librorum circa res theologicas adprobatione.* Ex iis autem, quae monuimus, intelligere licet, quid de romanensium indicibus librorum prohibitorum, & expurgandorum censendum sit; de quibus copiose & exquisito studio agit, quem iam laudauimus, DAN. FRANCVS, in *citata disquisitione*, Lipsiae an. 1684, 4. edita. Conferre etiam iuuabit THOMAE ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXV. p. 87. seqq.* vbi praecipui ex hisce indicibus adferuntur. Discere vero ex iisdem indicibus licet, quanta audacia romanenses in veterum pariter ac recen-

recentiorum libros grassentur, delendo, mutando, corrumpendo, quaecumque illorum placitis aduersantur; sed hac de re alibi. De IO. MARIAE BRASICHELLENSIS *indice expurgatorio Romano*, qui inter rariores libros referri solet, videatur S. S. *Verzeichnüs einiger rarer Bücher, part. I. num V. p. 52. seqq.*

Inter eos, qui cordatorum prudentumque omnium consensu legendi non sunt, primo loco merito ponuntur libri obscoeni, impuraque omnia hominum impurorum scripta, versus fescennini, carmina Priapaea, & quidquid ad perdendas bonas mentes infernalis genii adflatu concitata poëtarum quorumdam improborumque hominum libido effundere ac comminisci solet. Cum enim omnes natura, in iuuenili maxime aetate, ad prauas cupiditates proni simus; nonne summae est imprudentiae, eiusmodi librorum lectione eas excitare, alere, fouere, in quibus supprimendis, ac compescendis, omne studium omnemque collocare oportebat industriam? Nec est, quod dicas, linguae tamen latinae adcuratius perdiscendae eiusmodi auctores quandoque inseruire, qui & ob ingenii acumen lectu digni sint. Certe MARTIALEM hoc nomine laudat IOSEPHVS SCALIGER, a quo tamen quae foede & obscoene dicta sunt, ea se praetermittere, profitetur; *lib. VI. poet. p. 519.* Idemque, de CATVLLO, TIBVLLO, ac PROPERTIO verba faciens, optat quidem, vt pudoris rationem habuissent; at, ex hisce tamen fontibus hauriendam latinitatem, adeoque horum lectione, quos latini sermonis nitor delectet, vix supersedere posse. Sed falluntur, qui ita sentiunt; cum alii minus impuri, minusque obscoeni non desint, ex quibus Romani sermonis cultus ac nitor peti possit. *Si animo circumspiciatis*, inquit FRANC. SACCHINVS, *magistros, ex quibus latine discimus, quacumque agendum de re sit, exstare duces, minime virtuti contrarios, intelligetis*; in *orat. de* ... *da librorum moribus noxiorum lect*... subiuncta eius libello de *ratione libro*... *profectu legendi, p. 118.* Subiicit idem exiguum auctorum numerum, ex q... sermo latinus castus emendatusque h... ri possit, vt tamen periculum corrun... dorum per eorum lectionem morum sit subeundum. Non improbandum que eorum consilium, qui ex aucto... obscoena admiscentibus, ea tantum gen[d]a publicandaque suadent, quae ... uentute citra damnum legi possunt; & IO. SCHEFFERO placet, de *ge*... *nobilisque informatione litteraria §. 457.* in *methodis* THOMAE CRENI 1696 editis. Quidquid tandem eiu... virtutis semper potior esse ratio ... quam sermonis. Nec tam felix sa... que censendus, qui pure & emenda... quitur, impuris cum sit moribus, ... qui vitam moresque emendat sedulo de linguae ornatu non adeo sit soll... Quam facile autem per obscoenoru... brorum lectionem iuuenum animi, veneno quodam, inficiantur, quan... adeo ea euitanda sit studio, ipsimet lexerunt, & aperte professi sunt et PLATONEM sane poëtas ex re p... sua eiecisse, aut si mauis, honorifice ... sisse, notum est; quod subinde talia ant, quae corrumpendis iuuenum m... apta sunt. Legenda cumprimis, qu... *X. de re publica, p. m. 593. seqq.* tu... de re disputat. Suffragatur ARIST... LES: *cum enim legislator, verboru*... *scoenitatem, ex ciuitate, si quid alia*... *cere debeat*, μάλιστα μὲν οὖν ἐκ τῶν νέων μήτε λέγωσι, μήτε ἀκούωσι μηδὲν τοιοῦτο... *maxime a puerorum auribus oculisq*... *mouere, ne quid tale vel loquantu*... *audiant*; addit rationem: ἐκ τοῦ γ... ῥᾶς λέγειν ὁτιοῦν τῶν αἰσχρῶν γίνεται καὶ ... σύνεγγυς, *ex turpiter enim loquendi li*... *sequitur & turpiter facere; lib. VII.*

XVII. Hisce & veteris ecclesiae
tianae doctorum effata addi pos-
; quae THEOPHIL. RAYNAVDVS
t, *erotemat. de malis & bonis libris,*
I. erotem. VII. p. 41. seqq. vbi copiose
e argumentum tractat, quod & IAC.
TSERVS facit, de *iure & more probi-*
i, expurgandi &c. libros haereticos &
os, lib. I. c. XXVI. p. 174. seqq. confer
ati ADAMI RECHENBERGII *dis-*
t. de libris obscoenis. Cum etiam PETRI
LII *dictionarium historico-criticum* non-
inter alia & hoc nomine atro nota-
nt lapillo, quod multa obscoene ac
inose dicta in eo occurrant; is qui-
in *dissertatione*, seu *declaratione* po-
, (*eclaircissement*) alteri editioni sub-
, respondere ad hanc adcusationem
iit, adeoque de iis, quae a viris doctis
oene dicta vel scripta sunt, ex institu-
it; rectius facturus, si ab ista se defen-
methodo abstinuisset; cum non ex
mplis, aut aliorum factis, sed ex ratio-
s, ac legibus, quid licitum, quidue illi-
m, iudicandum sit. Non errauero, si ad
ce librorum, de quibus nunc loqui-
, classem retulero *fabulas*, quas vocant,
omenses; quippe quae obscoenis, ac
inosis narrationibus, vt plurimum
refertae, ita saltem comparatae, vt
dis fouendisque eiusmodi cupiditati-
inseruiant, quas suffocare & suppri-
e longe satius esset. Nec audiendi, qui,
nt ad eloquentiam prodesse, aut varia
ita, tum ad doctrinam moralem, tum
rudentiam ciuilem spectantia, suppe-
re, clamitant. Ecquis enim dubitet,
c omnia longe rectius ex genuinis fon-
s, ac eiusmodi scriptis hauriri, a quibus
ribus nullum imminet periculum?
nda, quae iam hac de re, vti & de aliis,
e huius loci sunt, monui in *dissert. de*
va ingenii, c. III. §. VI. p. 417. Ibidem
etiam obseruatum, inter libros, quo-
ob obscoenitatem intermittenda
lectio est, non sine ratione *moralistarum*, quos vocant, quorumdam referendas esse commentationes, in quibus de *matrimonio* & castitate non raro ita praecipiunt, vt nefanda crimina data opera docere voluisse videantur; eoque nomine THOMAE SANCHEZII cumprimis *de matrimonio* male audire opus, ipsorum quippe doctorum Sorbonnicorum iudicio damnatum. Eius tamen defensionem magno conatu in se suscepit THEOPH. RAYNAVDVS, inter alia ad CHRYSOSTOMVM, EPIPHANIVM, & CYRILLVM Hierosolymitanum prouocans, qui, dum aut haereticorum spurcitias retulerunt, aut libidines improborum hominum reprehenderunt, quod CHRYSOSTOMVS fecerit, talia simul effati sint, quae imperitis aut malignis censoribus obscoena videri queant; *erotemat. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII. p. 53. seqq.* At, qui cogitauerit, non statim idem esse, cum duo idem dicunt, aut faciunt, nec comparanda, quae patres illi scripserunt, cum iis esse, quae tam operose commentatus est SANCHEZIVS; parum ista excusatione ad summam rei proficere RAYNAVDVM, animaduertet.

Praeter obscoenos, & ad lasciuiam libidinemque ducentes, *magici* quoque libri reiiciendi prorsus ac proscribendi sunt. Hoc vero non de *magia naturali*, seu occultarum naturae virium scientia; sed de illa, qua stolidi quidam ac inepti homines daemonum auxilio ac adminiculo, admirabilia quaedam patranda, vel ea, quae cupiunt, obtinenda, vtuntur, intelligendum, res ipsa docet. Exstitisse omni tempore, qui ad extremum huncce stultitiae & impietatis gradum progressi sunt, cum historiarum monumentis, ipsa nos non sinit dubitare experientia; quamuis non negem, subinde viros doctos & innocentes sine ratione in magiae suspicionem adductos; quod exemplis variis ostendit GABR. NAVDAEVS, in *apologia pro viris magnis falso ma-*

magiae suspectis. Non magis dubitare licet, quin libri exstent, quibus artes eiusmodi vanae & impiae tradantur; quippe quod itidem experientia testatur. Ecquis est, cui ignotum HENR. CORN. AGRIPPAE, de *occulta philosophia*, opus? cuius saltem *librum quartum* artes & ritus magicos, superstitiosos, & detestandos continere, nec illi ipsi, qui eius patrocinium susceperunt, negant, quamuis simul, eum AGRIPPAE esse, abnuant. Ita quidem GABR. NAVDAEVS, *l. c.* Tres namque priores, non desunt, qui mystice & allegorice explicandos, contendant, ad magicae impietatis suspicionem ab auctore auertendam. De aliis eiusdem generis libris dixi in *thesib. de atheismo & superstit. c. IX.* ad §. *III. p. 704.* Istiusmodi ergo libros qui legunt, non tantum tempus perdunt, quod rectius collocare poterant; sed facile tandem adducuntur, vt impiis eiusmodi nugis atque commentis fidem adhibeant, immo, vt experimento de illis certiores reddantur, ad vsum ea deducere non dubitent; quousque in impietate ac stultitia profecerint, demonstraturi. Eo diligentius itaque libri isti euitandi, aut aliorum oculis animisque subtrahendi, quo acrius quandoque inconsultam quorumdam curiositatem irritant. Ephesii isti, qui tempore Pauli apostoli περίεργα sectati fuerant, ad saniorem mentem reuocati, libros suos contulerunt, cunctosque coram omnibus combusserunt, *act. XIX, 19.* maximopere hoc nomine laudandi. Vbi per τὰ περίεργα, curiositatem, quae in artibus magicis sese exserit, denotari, ex PLATONE & HERODIANO, HENR. STEPHANVS docet, *lib. II. schediasm. cap. XXVIII.* obseruante quoque THEOPH. RAYNAVDO, *erotemat. de malis & bonis libris, partit. I. erotem. V. p. 31.* conf. & HENR. HAMMONDVS, ac HVGO GROTIVS ad *b. l.* Quam male autem sibi consulant, qui, sanioribus consiliis locum concedere renuentes, curiositati suae inconsultae frena laxant, vel ipsius HENR. CORN. AGRIPPAE, antea iam memorati, exemplo constat, qui de se ipse profitetur: *Permultum temporis & rerum in his vanitatibus olim contriui; tandem hoc profeci, quod sciam, quibus rationibus oporteat alios ab hac pernicie dehortari. Quicumque enim non in veritate, nec in virtute Dei, sed in illusione daemonum, secundum operationem malorum spirituum, diuinare, ac prophetare praesumunt, & per vanitates magicas, exorcismos, incantationes, amatoria, agogima, & cetera opera daemoniaca, & idololatriae fraudes exercentes, praestigia, & phantasmata ostentantes, mox cessantia miracula sese operari iactant, omnes hi cum Iamne & Mambre, & Simone mago aeternis ignibus cruciandi destinabuntur;* de *incertitud. & vanitat. scientiarum c. XLVIII. p. 182.* Addenda his, quae de libris magicis copiose disserit THEOPH. RAYNAVDVS *l. c. p. 28. seqq.* Idem quoque *erot. VIII. p. 70. seqq.* fuse admodum de *libris famosis* verba facit, vt tamen multa admisceat, quae adcuratiorem diiudicationem promerentur. A libris, qui reuera famosi sunt, & recte hocce nomine veniunt, merito, qui sapit, sese abstinebit; cum, quod inde discere possit, aut exigui momenti, aut certe non tanti sit, vt cum damno, quod inde ad illum redundare potest, comparari queat. Non tantum enim, si placeant, quae in homines innocentes per calumniam dicta sunt, vel inuitus in peccati societatem abripietur, sed interdum ad simile quid audendum concitabitur, cum ad praua quaeuis imitanda pronissimi sint mortales. Tam peruersa autem est quorumdam indoles, vt eiusmodi libris vel primum inter optimae notae historicos concedant locum; tanto quemque ad veritatem accedere propius, existimantes, quanto in calumniando, & aliorum vitiis perstringendis, est impudentior. Adferri hic nonnulla de *anecdotis & historiis arcanis* possent; sed de hisce alibi erit dicendi locus.

** Hu-

** Huius generis sunt libri atheistici, aut ad atheismum ducentes: quos ab incautis imperitisque iuuenibus, qui vera a falsis, a solidis inania discernere nequeunt, non sine periculo legi, nemo negabit. Subinde enim talia arripiunt, auideque, eo, quod vitiis illorum faueant, imbibunt, quae a recto eos auertunt veritatis & virtutis tramite, quae non temere deinceps, aut saltem aegerrime dimittunt. Aliter de illis censendum, qui eo iam pollent iudicio, vt cuncta rite discernere ac diiudicare queant, quamquam & illis dispiciendum, quo animi adfectu, quoue consilio, ad eiusmodi librorum lectionem accedant. Ab iis, quorum officium est, atheos refutare, eorumque profligare impietatem, libros istos legendos, vel me non monente, quilibet intelligit. Vt autem libri atheistici non sunt vnius generis; ita plerumque eo grauius damnum adferunt, quo occultius incedunt, aut omnino, velut aliud agendo, impietatem hanc lectorum animis infundunt. Conferenda hic & examinanda, quae de variis atheorum generibus THEOPH. RAYNAVDVS disserit, *erotem. de malis & bonis libr. erot. IV. p. 20. seqq.* De atheisticis quod diximus, idem & de illis, qui ad naturalismum, scepticismum, religionum indifferentismum, aliosque errores grauiores ducunt, obseruandum.

*** Ingenii itaque explorandae sunt vires; ne libros legere instituamus, quos non intelligimus. Tum enim magno conatu nihil agemus. Sed & ad scopum finemque studiorum nostrorum semper respiciamus, necesse est; vt ad eum cuncta referantur. Ceteroquin incerto errore hinc inde vagabimur, nullamque ex lectione capiemus vtilitatem. Recte id FRANC. SACCHINVS monet, *id quemque obseruare debere, cuius gratia potissimum lectionem instituat; alia philosophum, alia theologum, alia iuris peritum sectari; videndum itaque, quid proprie sibi propositum sit, quo velit studiorum suorum curriculo peruenire &c.* de *ratione libros cum profectu legendi, c. VIII.* in *noua librorum rariorum conlectione*, quae Halae an. 1709 prodiit, *p. 144.*

* Qui modum lectioni ponere nesciunt, haud absimiles iis sunt, qui cibis stomachum ita replent, vt eos concoquere nequeant. Vtut enim forte delectationem inde quamdam capiant; parum tamen id ad valetudinem, aut ad corporis robur prodest. Pari ratione & lectio, si nimia sit, nec ingenii, praesertim memoriae & iudicii viribus respondeat; non potest non plus damni adferre, quam vtilitatis. Patet hinc, quid de *helluonibus*, quos vocant, *librorum* censendum sit.

** Sine meditatione ne recte quidem intelligemus, quae legimus, multo minus commodum aliquod ex lectione referemus. Recte GERH. IO. VOSSIVS: *Omnino igitur lectio & meditatio arctissimo societatis vinculo colligari debent. Mera enim lectio non penetrat in animum; siquidem attentione opus est in legendo; & vbi legeris, meditatione, cur quidque dicatur, cur sic potius, quam aliter, & quomodo lecta ad res similes possimus transferre. Sine istis, quod legitur, non satis intelligitur, & minutum illud, quod capitur, eo, quod radice careat, non feret fructum. Immo facile eius subibit obliuio: quomodo quae non alte inhaerent solo, fere vento aufferuntur. Vt mirandum non sit, si saepe lectionis multiiugae homines exigui sint iudicii, ac pene nullius. Nimirum hoc inde est, quia memoriam onerant; iudicium non acuunt vel exercent. Sed vt hac parte delinquunt complures librorum helluones, qui multa vorant, nulla concoquunt, ita in contrarium peccant, qui, alienis laboribus contemtis, adsidui sunt in meditando; & quia aliena nesciunt, quae multis plurimum partibus sunt veriora, melioraque; sua toties somnia amplectuntur pro oraculis; de imitat. poët. c. III. §. V. p. m. 757. 758.* Ad δοκιμασίαν eorum, quae legi-

legimus, quod attinet, eodem modo hic se res habet, ac in auditione. Repetenda itaque, quae hac de re supra ad §. *XVIII.* diximus.

*** Possent hic nonnulla de arte excerpendi dici; sed consulere potius iuuat, qui de ea ex instituto egerunt, VINCENT. PLACCIVM, de *arte excerpendi*, DAN MORHOFIVM, *polyhist. litter. lib. II seqq.* FRANC. SACCHINVM, de *r libros cum profectu legendi*, *cap. IX* GEORG. WALCHIVM, *in dem En der allgemeinen Gelehrsamkeit*, *lib. I. sect. IV. p. 46. seqq.* qui & *p. 48.* plures l

§. XXV. Tandem, vt eo rectius feliciusque meditatio procedat guarum, huc spectantium, historiae itidem, & philosophiae, eorur adeo omnium, quae *propaedeumatum* nomine veniunt, notitia, theol cultorem imbutum esse, decet. De quibus cum multa monenda sint ctius deinceps ex instituto agetur. *

* *cap. IV.* per integrum.

§. XXVI. Vltimum denique inter ea, quae supra posuimus, mec quo ad finem contendimus, est *tentatio.* * Vt enim cuncta in theolog vsum seu praxin referenda sunt, hinc & ἄσκησις, seu exercitatio, vtrar in ea facit paginam; ** ita in tentatione, id, quod in exercitatione pı puum est, maximumque momentum trahit, conspicitur. ***

* Conferenda, quae ad §. *I.* huius capitis diximus.

** Exercitatio enim ista spiritualis (de qua hic sermonem esse, res ipsa docet) vt cum experientia spirituali coniuncta est, ita eamdem quoque auget. In disciplinis autem practicis, experientiam, quam vsus & exercitatio gignit, vtramque facere paginam, constat. Bellicos duces, rerum ciuilium administratores, medicos, aliosque, qui circa τὰ πρακτικὰ versantur, ab experientia maxime commendari, nouimus. Idem ergo etiam de theologis censendum. Theologiam enim quanta quanta est, practicam esse, inque ea omnia ad nostram aliorumque salutem esse dirigenda, neminem fugit, & subinde inculcare sole

*** In ea enim occasio nobis fidem nostram, patientiam, constar aliasque virtutes, & explorandi & de strandi, simul vero efficaciam, & vi bi diuini, & precum, itemque per rum magnitudinem non minus, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον gratiae diuinae *II, 2.* sentiendi, & ita in experientia tuali proficiendi. *Docet*, inquit MART. LVTHERVS, *tentatio non scire, sed etiam sentire & experiri c dinem, veritatem, suauitatem, effica & consolationem verbi, quod id sap sit super omnem sapientiam;* in *Ps. C*

§. XXVII. *Tentationis* autem nomine hic nobis venit irritatio m ad peccandum, a carne, mundo, & diabolo profecta, qua per fidem rata, homo in fide confirmatur, & fortior, prudentiorque redditur. *

* Loquimur itaque hic de *tentatione passiua*, qua homines a carne sua, ab aliis hominibus, atque infernali genio, ad malum tentantur; ex qua tamen, si fortiter feliciterque superetur, bonum aliquod exsistere potest. Diuersa ab ea est *tio actiua*, eaque iterum vel ad *bonu* ad *malum.* Posterioris generis est, homines Deum tentant, dubitando non recte sentiendo de eius prouid

potentia, voluntate, aliaque ratione; aut cum homines se ipsos, vel alios ad peccata perpetranda sollicitant, vel denique, cum idem intuitu hominum internus facit genius. Prioris generis est, cum Deus per crucem & calamitatem, aut alia ratione, hominum fidem, obsequium, & constantiam explorat, vt, quo haec fuerit illustrior, eo etiam ampliora eius consequantur praemia. *Gen. XXII, 1. Deut. XIII, 3. Ps. XXVI, 2. CXXXIX. 23. 24.* Atque haec neutiquam hic est excludenda; cum nihil frequentius ac sollemnius sit, quam vt Deus hac ratione fidelium seruorum suorum, per varia calamitatum genera, fidem, constantiam, patientiam exploret; vt non tantum virtutes istas demonstrent, sed etiam augeantur, & ista exercitatione corroborentur; quin immo, vt simul, solatii diuini suauitatem gustantes, alios itidem, in similibus calamitatibus constitutos, eo efficacius solari queant. Hunc enim calamitatum suarum, quas perpessus est, fructum profitetur ac vrget Paulus apostolus: *benedictus Deus & pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum, & omnis consolationis Deus; qui nos consolatur in omni calamitate nostra, vt possimus nos, qui sunt in quacumque calamitate, consolari ea consolatione, qua consolamur ipsi a Deo. Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis: ita etiam per Christum abundat et consolatio nostra. Nam siue affligimur, id fit pro vestra consolatione atque salute, quae agitur in tolerantia earum malorum, quae nos quoque patimur: siue consolamur, id fit pro vestra consolatione & salute; ac firmam de vobis spem habemus, scientes, quemadmodum afflictionum participes estis, sic fore etiam consolationis; 2. Cor. I, 3. seqq.* Haec ipsa tamen tentatio ad eam, quam descripsimus, referri etiam quodammodo potest, cum, quando in calamitatibus, variisque afflictionibus constituti sumus, haud raro a mundo pariter ac carne nostra ad murmurationem, desperationem, & illicita quaevis, sollicitemur; conf. *Iob. III, 3.*

§. XXVIII. Tametsi autem omnes omnino homines multiplici ratione ad peccata irritentur, & ita tententur: hic tamen istae tentationes, quibus per fidem & preces resistimus, in censum veniunt; quod illorum est, qui vera fide praediti sunt, hoc est, regenitorum. * Eos vero cum primis, qui aliquando doctorum in ecclesia officio fungi volunt, pluribus maioribusque, quam reliquos, tentationibus obnoxios esse, mirum non est, cum varie ad hoc conspirent caussae.

* Tentantur vtique irregeniti pariter ac regeniti; sed diuersa ratione. Illi quidem ita, vt victas hostibus suis dent manus, aut non nisi crassioribus cupiditatibus, ac incommodum aliquod huius vitae allaturis, resistant; hi autem, vt tentationibus omnibus, siue subtiliores siue crassiores sint, acriter se opponant, contra eas pugnent, tandemque per fidem vincant, *1. Ioh. V, 4.* Adcurate tamen si loqui velimus, regenitorum, seu piorum hominum tentationes, proprie hoc nomine veniunt; cum irregeniti iam sub potestate ac dominio peccati sint, *Act. XXVI, 18. Col. I, 13.* etsi, quod non negandum, magis magisque, per nouas peccatorum accessiones, excaecari, & tenebrarum vinculis constringi queant. Conferenda, quae hac de re dixi *institut. theol. moral. part. I. c. II. §. XXV. & XXVI.* Monenda autem haec fuerunt, vt, qui theologiae studio se consecrarunt, diligenter se explorent; ne ad se pertinere, credant, quae de tentatione dicuntur, qui, adhuc sub iugo peccati constituti,

ſtituti, non tam tentantur, quam vi, & impetu prauarum cupiditatum ad illicita quaeuis atque pudenda abripiuntur, cum nulla in iſtis vis ſit, reſiſtendi illis atque reluctandi. Hi ergo hoc primum agere debent, vt ſerio ſe ad Deum conuertant, viribusque gratiae inſtruantur, quib ritationibus carnis, mundi, & diabo praua quaeuis, reſiſtere queant; & de experientia ipſa condiſcent, vera eſſe hic de tentationibus dicuntur, fructu exoptatum inde referent.

§. XXIX. Magnam tentationum eſſe varietatem, vel inde intellig quod & cauſſarum, quae nos ad peccandum irritant, & eorum, qui irr tur, & rerum, quae quotidie ſenſibus mentique noſtrae ſeſe offerunt, m ſit varietas diuerſitasque. *

* Copioſius haec omnia ediſſerui *inſtitut. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXII. ſeqq.* Reſpiciendum tamen praecipue hic ad eas tentationes, quae eccleſiae doctoribus, aut qui docendi munere fungi aliquando cupiunt, quodammodo ſunt propriae. Cuiusmodi illa eſt, quod, qui ingenio, eruditione, aliisque donis aliis praeſtant, per ambitionem ſollicitantur, vt aliis ſe ferant, hinc porro ſchiſmata in ec aut excitent, aut alant, foueantque. quo pacto obuiam eundum ſit, ſu emplo egregie nos docet Paulus apoſt in priori ad Corinthios epiſtola, pra tim *c. I, 12. ſeqq. III, 4. ſeqq. IV. 6. 7.*

§. XXX. Etiamſi porro tentationes, in ſe ſpectatae, ad hominum niciem tendant, & ex intima humanae naturae corruptione originem hant; * ſi tamen per fidem atque preces, ſuperentur, magna inde ad redundare poteſt vtilitas; ſiquidem campum ampliſſimum, exercendi fic patientiam, aliasque virtutes chriſtianas, nobis ſubminiſtrant, vigilan ſpiritualem intendunt, humilitatem conſeruant, & experientiam gign qua qui inſtructus eſt, is demum ſibi aliisque rite conſulere poteſt. **

* Illae ſcilicet tentationes, quae a carne noſtra, mundo ac diabolo proficiſcuntur. De calamitatibus autem afflictionibusque, quas Deus, ad fidem, patientiam ac conſtantiam noſtram explorandam nos ſubire iubet, aliter cenſend quas tamen hic neutiquam excluder antea iam ad §. *XXVII.* monuimus.

** Conferenda, quae diximus *tut. theol. mor. part. I. c. II. §. XXXI.*

§. XXXI. Et ita facile intelligitur, quo pacto tentatio, cum orati & meditatione coniuncta, theologum faciat. Qui enim aliis praeire ex plum, iisque viam ad ſalutem monſtrare cupit; eum iam in fide corro ratum, multiplicique rerum ſpiritualium vſu & experientia inſtructum oportet; quam tum demum obtinet, ſi in certamine contra hoſtes, ho num ſaluti inſidiantes, ſaepe conſtitutus, pugnauerit ſtrenue, victoriam retulerit. *

* Lucem hinc capient, noſtrisque viciſſim dabunt, quae magni nominis theologi, cum de methodo ſtudii theologici praecipiunt, de tentatione, theologum lut abſoluente & perficiente, mon ſpeciatim beatus IO. GERHARDVS

ster, in *methodo studii theologici. p. 321. seqq.* quae & cum iis, quae DAVID CHYTRAEVS hac de re in libello, *de studio theologiae recte inchoando*, docuit, repetit, calculoque suo adprobat AVG. HERMAN. FRANCKIVS, in *methodo studii theologici c. III. §. XXXIV. p. 282. seqq.* Dicendum in hac de methodo studii theologici doctrina etiam aliquid erat de *ordine studii theologici*; de quo tamen cum nonnulli ex iam laudatis auctoribus multa recte & egregie praecipiant, vt nos hisce immoremur, necesse non est.

LIBRI PRIORIS
CAPVT QVARTVM.
DE
PROPAEDEVMATIBVS THEOLOGICIS.

Σύνοψις.

CVr de propaedeumatibus theologicis sit agendum? §. I.
Summa quaedam omnium eruditionis partium animo complectenda; §. II.
Linguae latinae necessitas; §. III.
Vsus in loquendo pariter ac scribendo; §. IV.
Linguae graecae necessitas; §. V.
itemque ebraeae; §. VI.
Litterarum humaniorum, itemque philologiae nomine quid intelligatur? §. VII.
De scriptorum gentilium quid censendum lectione? §. VIII.
deque arte critica; §. IX.
Sermonis quoque habenda est ratio, vt mentis nostrae cogitationes rite exprimere queamus; §. X.
Huc grammatica & rhetorica, cum primis vero oratoria spectat; §. XI.
De arte poetica, deque poetarum quid obseruandum sit lectione? §. XII.
Historia quotuplex? §. XIII.
Historia naturalis; §. XIV.
ciuilis; §. XV.
ecclesiastica; §. XVI.
Ciuili pariter ac ecclesiasticae historiae lucem adfundit chronologia, geographia, genealogia; §. XVII.
Historia litteraria non vnius est generis; §. XVIII.
Alia namque est litteratorum; §. XIX.
alia librorum; §. XX.
alia denique artium & scientiarum; §. XXI.
Ad vltimam classem spectat & historia philosophica, cuius praecipue habenda est ratio; §. XXII.
Ad propaedeumata etiam philosophia spectat, cuius, si recte tractetur, insignis in theologia vsus est; §. XXIII.
Regulae quaedam, circa legitimum philosophiae vsum obseruandae; §. XXIV.
Inter philosophiae, & quidem instrumentalis, partes primum logices habenda est ratio; §. XXV.
tum hermeneutices; §. XXVI.
itemque eius, quae de methodo docendi praecipit; §. XXVII.
De ontologia seu metaphysica quid obseruandum? §. XXVIII.
Physica, ceu prima theoreticae philosophiae pars, quemnam habeat vsum? §. XXIX.
De theologia naturali, ceu altera philosophiae theoreticae parte; §. XXX.
De ethica, seu prima practicae philoso-

phiae parte, quid obseruandum? §. XXXI. *itemque de iurisprudentia naturali;* §. XXXII. *Vt & de prudentia tum generatim* [...] *ta, tum speciatim ciuili;* §. X[...] *De mathesi eiusque vsu;* §. XXXIV.

§. I

Dicendum nunc paullo copiosius est de linguis istis, artibusque, & [...] tiis, quae viam quodammodo ad theologiam muniunt, & *propa*[...] *matum* nomine venire solent, tum, vt, quae inde ad nos redundare q[...] commoda, videamus, tum &, vt ostendamus, caute in quibusdam & [...] cumspecte incedendum esse. *

* Veteres per προπαιδείαν & προπαιδεύματα nihil aliud, quam litteras humaniores, artesque, quas vocabant, liberales, intellexisse, vtpote quibus viam ad philosophiae studia muniri putabant, ex instituto IO. WOWERIVS docet, *de polymathia*, c. *II*, *p.* 29. Inter philosophos ARISTOTELI, eiusque sectatoribus, nihil sollemnius, quam vt auditorem πεπαιδευμένον requirant, qui arcanis philosophiae rite imbui queat. Haec autem paedia, de qua tam operose disputant, huc tandem redit, vt auditor seu discipulus primo ordinem teneat disciplinae, vt sciat videlicet, vtrum partes illius rite sint dispositae, itemque methodum perspectam habeat, quomodo singula sint demonstranda. Porro & haec ad paediam referunt, vt quis non omnes caussas, etiam eorum, quae caussas habent, requirat, itemque vt peruidere queat, quarum rerum exigenda sit definitio, quarum non item. Quae omnia copiose & adcurate ex mente peripateticorum edisserit MELCH. ZEIDLERVS, in *analys. poster. lib. III. c. VII. p.* 751. *seqq.* Conferendi praeterea OCTAV. FERRARIVS, de *sermonib. exoteric. p.* 46. *seqq.* MICH. PICCARTVS, in *delineatione totius philosophiae Aristotel. c. VI.* §. *V. p.* 37. & quae ad *h. l.* IO. CONR. DVRRIVS adnotauit. Habuerunt equidem & alii philosophi, praesertim Pythagoraei, sua μελετήματα & *praeexercitamenta*, vt PRISCIANVS vocem προγυμνάσματα vertit; sed cum ea ad sapientiae potius, seu virtutis studium spectauerint; hic in censum non veniunt. A p[...] phis autem hoc acceperunt theolo[...] cum artium liberalium studio, ipsa[...] losophiam praegustandam iis cens[...] qui theologiae sacris imbui rite ac i[...] vellent; haec omnia itidem *propaed*[...] *tum* nomine comprehendentes. [...] enim qui instructi sint praesidiis, lo[...] ctius, in litterarum diuinarum cogn[...] ac tractatione, progredi, existimant, [...] qui iis destituuntur. Ita iam olim [...] ecclesiae doctores, quos patres voca[...] dicarunt; ex quibus vel solum CLE[...] TEM audire iuuat Alexandrinu[...] τοτελὴς μὲν ὤν καὶ ἀπροσδεὴς ἡ κατὰ τὴν διδασκαλία, δύναμις οὖσα καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ· [...] δὲ φιλοσοφία ἡ Ἑλληνικὴ, οὐ δυνατωτέραν [...] ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον παρέχουσα τὴν κα[...] σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν, καὶ διακρουομένη τὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλὰς, φραγμὸς οἰκεῖος καὶ θριγκὸς εἶναι τοῦ ἀμπελῶνος. *Etsi ipsa sil*[...] *cit, nec opis alienae eget doctrina seru*[...] *quippe quae sit potentia & sapientia Dei; si tamen graecanica philosophia* [...] *rit, non quidem validiorem efficit veri*[...] *sed sophisticos insultus reddit inefficac*[...] *insidias omnes auertens, genuina se*[...] *lorica est dominicae vineae, lib. I. stro*[...] *m.* 377. edit. IO. POTTERI. Sim[...] apud alios occurrunt, quae apud G[...] CALIXTVM legi possunt, in *ad*[...] *theol. p.* 35. *seqq.* Et sane, insigne[...] propaedeumatum istorum, si quis [...] iis versetur, vsum in theologia, neg[...]

;, & ex dicendis etiam constabit. Ca-
dum tamen, ne diutius iis, quam de-
inhaereamus, aut omnino in iis subsi-
aus, immemores eorum, quae nos prae-
ie agere oportebat. De liberalibus
liis, quae olim προπαιδευμάτων nomine ve-
:, antea diximus, disputat SENECA,
aetque, per ea animum tantum ad phi-
phiam praeparandum, non autem per
nem vitam iis inhaerendum esse; *ep. XXVIII. p. m. 382. seqq. Tamdiu,* in-
:, *istis immorandum est, quamdiu nihil
nus agere maius potest; rudimenta sunt
ra, non opera.* Et iterum: *Quare er-
iberalibus studiis filios erudimus? Non, quia virtutem dare possunt, sed quia animum ad accipiendam virtutem praeparant; l. c. p. 388.* Alia eiusdem generis testimonia ex aliis adfert IVSTVS LIPSIVS, *manuduct. ad Stoic. philosophiam, lib. I. dissert. II. p. 7.* Quae omnino in propaedeumata, intuitu theologiae spectata, quadrant. Cum vero quidam hisce studiis plus, quam decet, tribuant, alii autem, in contrarium currentes, ea omnino contemnant; quo pacto iustum illis statuendum sit pretium, ostendere adnitemur; simulque, quinam hic euitandi sint scopuli, ne naufragium faciamus, sollicite monstrabimus.

§. II. Iuuabit vero initio summam quamdam eorum, quae totius eru-
ionis circulum absoluunt, animo complecti, vt nexum & coniunctio-
n partium perspiciamus, & quodnam quaelibet alteri adferat praesidium,
;noscamus. Lux enim haud contemnenda inde in plurimis nobis accen-
ur, viaque, quam ingredi animus est, planior reddetur faciliorque. *

* Comparata huc est illorum ope-
qui sub nomine ἐγκυκλοπαιδείας sum-
m quamdam, nexumque omnium eru-
onis partium, exhibere voluerunt. Id-
iam antiquis quibusdam constitutum
se, IO. WOWERIVS obseruat. *Pro-
', inquit, cum mutuo complexu discipli-
inter se colligatae, omnesque artes &
itiae cognationis nexu reuinctae, com-
nes quasdam proprietates habeant, quas
per amicas vices mutuo impertiunt, an-
ti doctrinae orbem constituerunt, veluti
ectum quemdam scientiae cinnum, ex
ersis aptum & temperatum, quem Graeci
κλοπαιδείαν vocant, & ipsas, quas continet,
iplinas, ἐγκύκλια αθήματα, ἐγκύκλια, ἐγκυκλίους
ίας;* de *polymath. c. XXIV. p. m. 275. 276.*
n vero non vna eademque de numero
rdine artium & scientiarum, docto-
i virorum fuerit sententia; non vnam
que semper τῆς ἐγκυκλοπαιδείας fuisse fa-
i, manifestum est. Patet hoc ex di-
is istis de artibus liberalibus sententiis,
beatus IAC. THOMASIVS recenset, *tom. I. obseruationum Hallensium, obs. IV. p. 42. seqq.* Discere nimirum inde licet, non prorsus ea de re inter se consensisse Graecos atque Latinos, tum aliter istarum artium numerum ordinemque se habuisse ante AVGVSTINVM, aliter post eum, atque sequenti aetate. Ab AVGVSTINO namque recepta illa in scholis doctrina, *septem esse artes liberales,* & quidem *grammaticam, dialecticam, rhetoricam, arithmeticam, musicam, geometricam, & astronomiam,* originem ducit; vt ibidem §. *XVII.* & *XVIII, p. 49.* ostenditur. De septem hisce artibus liberalibus MARTIAN. CAPELLA, in libro de *nuptiis philologiae & Mercurii,* agit. Fluit hinc notissima apud scholasticos distinctio in *triuium & quadriuium.* Per *triuium* namque *grammaticam, logicam, rhetoricam* intelligunt; vnde & scholae, in quibus istae scientiae docebantur, *triuiales* dictae sunt; *quadriuii* autem nomine, quatuor istas scientias mathematicas, *arithmeticam, musicam, geometriam & astronomiam,* designabant. Ceterum cum

sexto

ſexto poſt Chriſtum natum, ſeptimoque ſaeculo, per gentium barbararum incurſiones, vbique muſae obmuteſcerent; ſcholarum quoque, quae antea in oriente pariter ac occidente floruerunt, vix quaedam relicta ſunt veſtigia. Quae cum circa finem octaui, & initium noni ſaeculi, ſatagente cum primis Carolo magno imperatore, vtcumque reſtituerentur; non aliae tamen litterae, quam ſeptem illae artes, quas antea commemorauimus, in iis, immo in ipſa academia Pariſienſi, quam a Carolo magno conditam ferunt, docebantur. Quamquam HERM. CONRINGIVS adhuc dubitet, annon per ea tempora, excluſo etiam *quadriuio*, ſolum regnauerit *triuium; antiq. academ. diſſert. III. p. 80.* Quidquid eius ſit, cum Ariſtotelica philoſophia caput tolleret, & in ſcholas introduceretur; philoſophia quoque, hoc eſt reales diſciplinae philoſophicae, in academiis tradi coeperunt; indeque mos inualuit, vt nonnulli *bonarum artium ac philoſophiae* ſtudioſi, itemque magiſtri dicerentur. Legenda omnino, quae de hiſce omnibus ex IAC. THOMASII ſchedis adferuntur, *obſeruat. Hallenſium tom. VI. obſeruat. XIV. ſeqq. p. 118. ſeqq.* Quo pacto deinde praeter artes liberales & philoſophiam, theologia quoque, iuriſprudentia ciuilis & canonica, itemque medendi ars, doceri in academiis coeperit, vt tandem quatuor illae, vt vocantur, facultates exſiſterent, eaque ſimul, quae hodie eſt, academiarum prodiret facies; tum aliunde conſtat, tum adcurate ab HERM. CONRINGIO exponitur, *antiq. academ. diſſert. III. p. 92.* alibique. Atque haec ideo monere, viſum fuit, vt ratio & fundamentum intelligeretur, cur hodie, ſecundum quatuor iſtas, quae in academiis ſunt, facultates, totius eruditionis circulus, ac ἐγκυκλοπαιδεία deſcribatur. Quod, num recte fiat, &c, an ſolidae rationes adferri queant, cur totum velut eruditionis corpus in quatuor iſtas facultates, ceu

membra praecipua, diſtribuendur
nonnullos diſputare video. Vald
roſus hac in re eſt vir doctiſſimus
CHRIST. LANGIVS, in *protheori*
ditionis humanae vniuerſae, c. X. p. 5
Ego quidem non dubito, quin, c
niori quadam ratione, vniuerſus er
nis circulus in ſuas diſtribui partes
difficile quoque eſſe, exiſtimo, rat
quamdam, pro adſtruendo quate
facultatum numero, excogitare,
omnibus ſatisfaciat, nec vllis obno
dubitationibus; nec tamen, cur tam
hac de re laborare debeamus, video
ordinem hunc & numerum facultat
academiis ſemel receptum, mutatu
ſpes nulla ſuperſit, nec vlla, quae h
ſuadeat aut imperet, adſit neceſſi
quis autem ſui tantum ingenii acun
ἀκρίβειαν oſtendere velit, illi integrum,
voluerit, ordinem quemdam, parti
eruditionis nexum, comminiſci.
hoc ſibi omnino, nec ſine ratione
ceſſum putarunt, qui recentiori
encyclopaedias dederunt, quibus
tionis partes, harumque nexum, ex
voluerunt. Ex mente quidem ve
omnium optime hoc praeſtitit GER
VOSSIVS, in *libris quinque, de arti*
ſcientiarum natura & conſtitutione,
ter opera eius iunctim edita, *tom. I*
ſtant, quoſue nemo niſi magno cum
legerit. Inter reliquos haud vltimum
tenet IO. HENR. ALSTEDIVS; d
DAN. GEORG. MORHOFIVS: *opero*
illius viri diligentia, non tantum in co
diſciplinis, in compendium redigend
etiam in nouis inueniendis. Vald
largus eſt in titulis nouarum artium
effinxit interdum, vt noua res videretu
in aliis diſciplinis iam tum pertractat
& pertractari debebat. Nam ſi
partibus omnium diſciplinarum ſing
diſciplinas conficere velit, vt faciun
exemplo nunc multi, non diuidere ad

& methodice, sed discerpere disciplinas videntur. In vno obiecto multa noua formalia considerari possunt, neque statim noua inde disciplina formanda est; polyhist. litt. lib. II. c. VII. p. 435. Praeter ALSTEDIVM etiam BARTHOL. KECKERMANNVM, IOACH. FORTIVM RINGELBERGIVM, ABRAH. CALOVIVM encyclopaedias dedisse, notum est; quibus & BISTERFELDIVM, VOGELIVM, RATICHIVM, aliosque addit IO. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae, c. X. p. 658. seqq.* Quorum tamen omnium, secundum eam, quae hodie obtinet, tractandi studia, rationem, non adeo magnus forte vsus erit. Commemorari quoque hic possent, qui generatim de methodo studiorum praeceperunt; quippe qui haud raro ea quoque attingunt, quae ad ordinem & nexum partium eruditionis spectant; sed agunt de illis ex instituto DAN. GEORG. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. II. c. VII.* & BVRCH. GOTTH. STRVVIVS noster in *praefatione de formandorum studiorum scriptoribus*, quam BAPTISTAE GVARINI, Veronensis, *libello methodico, de ordine docendi & studendi*, Jenae an. 1704 recuso, praemisit. Iungatur his IO. CHRIST. LANGIVS, in *protheoria eruditionis humanae vniuersae c. IX. p. 400. seqq.* Cum vero in eiusmodi libris, qui ordinem nexumque partium eruditionis exhibent, omnino ad hodiernam rei litterariae faciem respiciendum sit; rectissime sibi consulent, qui delineationem IO. GEORGII WALCHII, lingua germanica inscriptam: *Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit vnd Klugheit zu studiren*, perlustrauerit; in qua non tantum succincte, & neruose nexus iste, atque ordo, exhibetur; sed varia quoque monita saluberrima, aliaque scitu digna, de singulis artibus & scientiis adsperguntur. Recenset idem etiam *lib. I. c. IV.* diligenter reliquos scriptores, huc spectantes, & quidem recentissimos. Non contemnendus quoque est, vt alivs eiusdem generis taceam, beati ADAMI RECHENBERGII libellus de *studiis academicis*, in compendio quippe praecipua academicorum studiorum momenta tradens.

§. III. Et a linguis quidem, iisque, quae eruditis quodammodo propriae censentur, vt initium faciamus, primo loco latina sese nobis offert; qua eo minus theologiae cultor carebit, quo maior scriptorum veterum pariter ac recentiorum exstat numerus, qui eadem, in ingenii sui monumentis, ad nos transmittendis, vsi sunt, ex quibus ea haurienda, quae in hocce litterarum genere nescire fas est neminem. *

* Non qualicumque tantum latini sermonis notitia theologiae cultorem imbutum, volo, quae recentiorum scriptorum monumentis intelligendis sufficiat; sed adcuratiori, seu exquisitiori, sine qua veterum optimae notae scriptorum latinorum libri euolui nequeunt. Multa sane ad historiam, antiquitates, philosophiam, aliarumque rerum notitiam, facientia, ex M. TVLLIO CICERONE, IVLIO CAESARE, TITO LIVIO, aliisque scriptoribus Romanis haurienda sunt, quibus nec theologus, qui supra vulgus sapere cupit, carebit. Legendi itaque sunt eiusmodi auctores, sed ita legendi, vt quoque intelligantur. Intelligi autem nequeunt, nisi quis indolem geniumque latini sermonis perspectum cognitumque habuerit. Hunc vero licet ex istorum auctorum lectione perdiscamus; simul tamen vt aliqua eius notitia imbuti simus, si illos recte intelligere velimus, necesse est. Errant magnopere, qui putant, si recentiorum quorumdam scripta sibi pateant, statim in veterum quoque lectione, sine haesitatione se progredi posse. Vt autem cognoscamus, quantum

rum veterum scriptorum latinorum lectio nobis prosit; consulendi, qui illorum notitiam suppeditant. Nonnullos recenset HENR. IVL. SCHEVRLIVS, in *statua Mercuriali ad optimos quosque scriptores latinos &c. certissimam viam demonstrante, sect. II. c. I. seqq. p. 74. seqq.* Sed eos tantum, qui stilo puriori inseruiunt; id, quod & IO. GEORG. WALCHIVS facit, in *historia critica linguae latinae, c. VIII. p. 337. seqq.* Etsi vero non omnes ad sermonis cultum & nitorem legendi sunt, siquidem nec omnes aeque eleganti ac emendata dictione vtuntur; non tamen ideo contemnendi aut negligendi sunt ceteri, quin potius subinde ad rerum ipsarum legendi cognitionem. Conferre itaque omnino iuuabit IO. ALB. FABRICII, viri summi, *bibliothecam latinam*, in qua omnium scriptorum latinorum exquisitam notitiam exhibet, libros, horumque editiones, diligentissime recensens, ne patribus quidem latinis omissis, quippe de quibus eorumque scriptis, *volumine tertio* seu *vltimo* verba facit. Nec abs re fuerit, eos quoque consulere, qui historiam linguae latinae dederunt, quod M. ANTON. SABELLICVM, de *linguae latinae reparatione*, IO. NIESS, de *ortu & occasu linguae latinae*, MELCH. INCHOFERVM, in *historia sacrae latinitatis*, fecisse, constat. Vltimus tamen istorum ad παράδοξα quandoque prolabitur, nimio latinitatem laudandi studio. Nec contemnenda, quae GERH. IO. VOSSIVS *praefat. de vitiis sermonis & glossemat. latino-barbari*; itemque CAROL. DV FRESNE, in *praefatione glossarii latin.* hac de re tradunt, quibus & alii addendi, quos IO. GEORG. WALCHIVS laudat, in *historia critica linguae latinae, c. I. p. 16.* qui & ipse diligenter in hocce argumento versatus est, dum *l. c.* de *origine & fatis linguae latinae inter ipsos praecipue veteres Romanos*, copiose & erudite disserit. Iucundum quoque pariter ac vtile fuerit, cognoscere, quaenam latini sermonis in Germania nostra fuerint fata; quod omnium optime nos docebit vir doctissimus, deque hisce litteris praeclare meritus, IACOB. BVRCKARDVS, in *commentariis de linguae latinae in Germania per septendecim saecula amplius, fatis, ab ipso tempore, quo Romanorum arma & commercia nonnullum eius usum intulerunt, ad nostram vsque aetatem*; quorum pars prior Hannouerae, an. 1713, posterior autem, in qua *prior partim illustratur, partim suppletur*, Wolfenbutteli, an. 1721 in 8. prodiit. Ceterum quum veteris ecclesiae doctores, seu patres latini, CYPRIANVS, TERTVLIANVS & reliqui, a puro isto castoque sermone, quo praestantissimi auctores ante eos vsi sunt, multum discedant, simulque aliquid, quod illis proprium & peculiare est, habeant; illorum latinitas curam quoque singularem promeretur; non sane, vt eos, a LACTANTIO si discedas, qui ad optimos auctores proxime accedit, imitemur, sed, vt eo rectius intelligamus. BOHVSLAVS equidem BALBINVS, cum, multiplicem esse latinitatem, obseruasset, illi, quam *ecclesiasticam* vocat, quaeue patribus latinis originem suam debet, primum tribuit locum. *Latinitatem*, inquit, *multiplicem esse, constare debet, quae confundenda non est; alia quaedam latinitas in sacro argumento (quam ecclesiasticam dicere possis) adhibetur; haec omne feret punctum, cum proxime ad vulgatam bibliorum editionem accesserit, verbis ecclesiae, tum sanctorum patrum sententiis illigata; haec verba pensi non habet, sed diuina fundit oracula, & ad sacras litteras frequenter amat alludere; quae maxima laus est sanctorum patrum, atque inter eos diui Bernardi, qui quod conatur dicere, hoc fere semper diuinae scripturae verbis enuntiat. Latinitas ecclesiastica in exhortationibus sacris, & virtutibus diuinis commendandis, locum habet, quae tamen, si ei nostra in loco addatur*

tur

tur eloquentia, praecipuam laudem merentur, vt misceat vtile dulci. Itaque ridiculus esset, qui in sacro argumento Ciceronem, aut alium profanum scriptorem, imitaretur; sententiis enim sacrarum litterarum haec latinitas debet impleri; in *verosimilib. humanior disciplinar. c. III. §. I. p. 17. 18.* Qua in re an omnes habiturus sibi sit suffragantes, valde dubito. Multa sane in rebus sacris occurrere, in quibus Ciceronem, aut alium quemdam scriptorem profanum imitari velle, ridiculum foret, lubens fateor; multa tamen etiam esse, quae longe purius elegantiusque exprimi possunt, quam vulgo fit a scriptoribus ecclesiasticis, patribusque latinis, constat, & vel LACTANTII exemplo comprobari potest. Versionem vulgatam scripturae sacrae, quae inter fontes latinitatis ecclesiasticae itidem refertur, minime quidem ideo contemnendam censeo, quod barbarismi quidam ac soloecismi in ea occurrant; id quod HVGO GROTIVS, in *praefation. adnotation. ad libros veteris testam.* BRIANVS WALTONVS, in *adparatu biblico, p. 361.* aliique ostenderunt; quamquam nec desint, qui eius in hocce capite defensionem suscipiant, vt ALBERICVS GENTILIS, in *dissertat. de latinitate veteris bibliorum versionis male adcusata*, quae cum aliis eiusdem auctoris dissertationibus Helmstadii an. 1674 recusa est; cui & iungendus AVG. MARIA DE MONTE, Sauonensis, cuius commentationem *de quibusdam sacrae scripturae loquutionibus, quae imperitis & indoctis parum latinae videntur*, quam cum aliis eiusdem auctoris haud ita pridem recudi curauit vir clarissimus IO. ERHARD KAPPIVS; habet namque haec versio suum in explicanda scriptura sacra vsum, vt suo loco docebitur; ob latinitatem eam legendam, vel, cum melius elegantiusque aliquid exprimere possim, eam tunc praeferendam, non existimo. Sed, quidquid eius sit; nota tamen nobis debet esse latinitas ecclesiastica, quae & in versione ista, & in patrum scriptis occurrit, si vel maxime eam non imitemur; cum ex eius ignorantia peruersus saepius falsusque veteribus tribui sensus queat; vnde rursus grauissimi subinde oriuntur errores. Patebit hoc luculentius ex iis, quae suo loco de theologia patristica dicentur. Optandum foret, vt quis ex instituto in patrum latinitatem peculiari commentatione inquireret; quod, quantum mihi constat, huc vsque factum non est.

§. IV. Nec sufficit, linguam latinam eo vsque callere, vt eruditorum hominum monumenta, librosque ea conscriptos, legere & intelligere queamus; sed vsus quoque eius comparandus, vt prompte, pure, & eleganter animi nostri sensus, siue loquendum, siue litteris aliquid consignandum sit, ea exprimere liceat. *

* Theologiae cultori necessariam esse linguae latinae notitiam, eamque haud vulgarem, sed exquisitam, vt veterum intelligere possit monumenta; antea demonstrauimus. Vlterius nunc progredimur, eiusque etiam vsum, tum in loquendo, tum maxime etiam in scribendo, commendamus. Non una equidem de latini sermonis, si vsum eius spectes, necessitate, virorum doctorum est sententia; nec semel sed saepius hac de re fuit disceptatum. Vix graecae latinaeque litterae ex tenebris, quibus huc vsque velut consepultae iacuerant, iterum emerserant, cum in ipsa Italia, acerrima inter viros doctissimos contentio oriretur, num latina potius, an hetrusca lingua, in libris, posteritatis calculum ac suffragium relaturis, vtendum esset? Erant quidem, qui, vtriusque linguae studium coniungendum, censebant,

sebant, vt IO. CASA, PETR. BEMBVS, COELIVS CALCAGNINVS, aliique; sed pauciores illi, si cum iis comparentur, qui aut pro italica, aut latina lingua pugnabant. Italicam namque, speciatim hetruscam, quae post fata PETRARCHAE, DANTIS, & BOCCATII, spreta quodammodo & derelicta fuerat, reuocare iterum, & ad pristinam euehere dignitatem, conati sunt PAVL. BENIVS, FRANC. ALVNNVS, ARIOSTVS, TASSVS, aliique; ne quid de CASA, & BEMBO, dicam, qui, vtramque linguam, vt antea diximus, coniungendam, putabant. Sed hisce omnibus magno animo, summisque viribus se opponebant, MVRETVS, MANVTIVS, ROMVL. AMASAEVS, aliique, cum primis HVBERT. FOLIETA, latinumque sermonem linguae hetruscae multis modis praeferebant, eoque solo, quod aetatem laturum esset, scribendum contendebant. Et HVBERTI quidem huius FOLIETAE libellum elegantissimum de *linguae latinae vsu & praestantia*, notis quibusdam illustratum, haud ita pridem recudi curauit, eique dissertationem lectu dignissimam, de *linguae latinae cultura & necessitate*, praemisit, vir eruditissimus, & insigne hodie Helmstadiensis academiae decus, IO. LAVRENT. MOSHEIM, Hamburgi an. 1723. 8. Idem quoque vir clarissimus de hocce doctorum virorum in Italia certamine agit, tum in *praefatione*, iam laudata, §. *XIII. p. 31. seqq.* tum in *adnotationibus ad Folietam, p. 82. seqq.* & in priori quidem loco, apud alias quoque gentes eamdem motam quandoque controuersiam obseruat. In Gallis namque IOAN. LABOVRERIVM exstitisse, qui linguae suae prae latina praerogatiuas peculiari libello, a SAMVELE SORBERIO edito, explicare studuerit, contra quem SLVSIVS, mathematicus perecelebris, idemque latine doctissimus, duabus epistolis gloriam latini sermonis adseruerit. Addit deinde: *Hodie, vti dixi, praecipuae Europae gentes, dum sua patriis commendant litteris, haud esse necessarium, latina lingua vti, adfirmant. Quarum exemplo Germanorum plurimi in eam prope sententiam inciderunt, vt germanice scribere, gloriosum putent, eosque, qui latino sermoni nuntium mitti posse negant, in hostibus patriae, aut certe nugarum & adulterinae eruditionis patronis habendos esse, ducunt.* Recte vero etiam monet, eos, qui hisce conatibus se opponunt, haud raro in alterum procurrere extremum, aut eiusmodi pugnare rationibus, quae risum potius excitare aptae sint, quam vt alios in illorum pertrahant sententiam. FRIDER. TAVBMANNI, & BERNARDI ALDRETE Hispani hoc probat exemplo, quorum ille, latinae potissimum linguae beneficio, salutem imperii romano-germanici contineri, serio grauiterque disputauit; hic autem Romanorum sermonem, *labium* illud *electum* esse, pronuntiauit, quod Deus interprete SOPHONIA cunctis terrarum orbis nationibus promiserit. Addere potuisset MELCH. INCHOFERVM, cuius *historiam sacrae latinitatis* antea commemorauimus, & de quo ipsemet, in *adnotationibus ad Folietam, p. 117.* obseruat, eo temeritatis illum processisse, vt, ipsum seruatorem saepius latine loquutum, adseuerare non dubitaret, hac maxime de caussa, quod veri simile sit, eum legibus Romanis, quae sermonis latini vsum imperabant, paruisse. Nemo autem forte melius, maiorique sermonis elegantia, linguae latinae caussam egit, quam ipse HVBERT. FOLIETA, qui viro doctissimo ista commentandi occasionem praebuit. Praecipuum certe, quod illi opponi poterat, argumentum, non omnia, quae hodie in vsu sunt, verbis latinis, iisque puris, & apud veteres Romanos vsitatis, exprimi posse, ita diluit, vt copiose, multisque rationibus ostendat, licere nobis quandoque noua vocabula, no-

uaque

uaque rerum nomina, in latinum sermonem inducere; *p. 150. seqq.* Sed multa quoque alia recte, & eleganter de latina lingua monet, quae legisse, poenitebit neminem. Ad theologos si quaestio, de qua hactenus dictum, transferatur; dispiciendum, quemnam in scribendo sibi constitutum habeant finem? Ea enim si scribant, ex quibus etiam homines plebeii, & litterarum rudes capere fructum possunt, recte faciunt, si lingua vernacula vtantur. Sin talia litteris consignent, quae scire tantum eruditorum refert, aut omnino hi tantum intelligere possunt; linguam latinam praeferendam existimo. Ad plures namque tum commodum aliquod inde redundare potest, cum latini sermonis vsus latius pateat, & scripta nostra ab iis, qui linguae, quae nobis vernacula est, rudes sunt, legi possint.

Non dubito, quin plerosque mecum habeam consentientes, si velimus, nostra ab exteris quoque legi, sermone latino vtendum esse. An vero de eius cultu, nitore, elegantia, theologo multum laborandum sit? de eo si dicere sententiam iubeantur, in diuersas forte ibunt partes. Sed recte nobis consulemus, si duo, quae hic se offerunt, extrema, ceu scopulos quosdam, caute euitemus. Alterum illorum est, qui circa voces quasdam formulasque loquendi, nimis curiosi, aut, si mauis, superstitiosi, vocabula quaeuis peregrina, etsi iam dudum in ecclesia scholisque theologorum recepta, fastidiunt; simulque ostendunt, non ipsam rerum veritatem, immo nec religionem, aut pietatem sibi curae esse, modo Latinorum more loquantur. Alterum vero illorum, qui rebus ipsis ita intenti sunt, vt sermonis nullam habeant rationem, corrupto & inquinato dictionis genere omnia, quae dicunt, aut scribunt, polluentes, immo ipsam scholasticorum, iam pridem damnatam, postlimino reuocantes barbariem. Ad prius quod attinet, fuisse olim in Italia, quamuis & alibi, constat, qui vnicum CICERONEM ita sibi imitandum proponerent, vt latum ab eo discedere vnguem, vel voce alia, aut aliter, quam ipse vsus sit, vti, sibi religioni ducerent. PETR. BEMBVM, IAC. SADOLETVM, PAVL. MANVTIVM, AONIVM PALEARIVM, PAVL. CORTESIVM, itemque CHRISTOPH. LONGOLIVM, & MARIVM NIZOLIVM, magnos ceteroquin praestantissimosque viros, in ea fuisse haeresi, notum est. Immo tantus quosdam occupauit furor, vt existimauerint, maius esse probrum, Ciceronianum non esse, quam non esse christianum. LAZARVM BONAMICVM tanto Ciceronis flagrasse amore memorant, vt dicere consueuerit, *se magis velle loqui vt Cicero, quam esse pontificem Romanum.* SEBASTIANVS quoque CASTALIO passim hoc nomine vapulat, quod in versione sua scripturae sacrae latina de sermonis latini puritate & elegantia ita fuerit sollicitus, vt maiestati & auctoritati diuinarum litterarum plurimum detraxerit. Vnde & PETR. DAN. HVETIVS eam versionem *intemperantissimam* vocat, vitiumque *fastidiosae venustatis*, *nimiamque* ei exprobrat *curam*; de *claris interpretibus*, *p. 190.* Longe plura adhuc addere possem, vt demonstrarem, quam saepe viri, cetera praestantissimi, per nimium latinitatis studium, in deuia prolapsi sint; nisi diligenter cuncta, quae hac de re dici possunt, iam conlegisset DAN. FRID. IANVS, in *dissertatione*, *de nimio latinitatis studio*, quae cum eiusdem *commentario*, *de doctoribus vmbraticis*, Vitembergae lucem adspexit, anno 1720. Fuerunt tamen etiam inter ipsos meliorum litterarum antistites, qui istam quorumdam in latinitatis studio intemperantiam reprehenderent & castigarent. In his ANGELVS POLITIANVS est, qui in epistola ad PAVLVM CORTESIVM, quae *lib. IX. epistolarum* eius *num. XVI. p. m. 307. seqq.* ex-

ſtat, teſtatur, ſe ineptos iſtos Ciceronis imitatores laudare non poſſe. *Non enim,* inquit, *probare ſoles, vt accepi, niſi qui lineamenta Ciceronis effingat. Mihi vero longe honeſtior tauri facies, aut item leonis, quam ſimiae videtur, quae tamen homini ſimilior eſt. Nec ii, qui principatum tenuiſſe creduntur eloquentiae, ſimiles inter ſe, quod Seneca prodidit. Ridentur a Quintiliano, qui ſe germanos Ciceronis putabant eſſe, quod his verbis periodum clauderent: eſſe videantur.* Quid CORTESIVS ad haec reſponderit, ex eius epiſtola, quae ibidem *num. XVII.* exſtat, intelligere licet. Eamdem iſtorum hominum, nihil, quod Ciceronianum non eſſet, adprobantium, ſuperſtitionem perſtrinxit DESID. ERASMVS Roterodamenſis, in *Ciceroniano* ſuo, HENR. STEPHANVS, in *pſeudo-Cicerone*, FRID. TAVBMANNVS, in *diſſ. de lingua latina*, aliique. Ego ſane, Ciceronem reliquis omnibus multum praeferendum, exiſtimo, eo, quod in omni dictionis genere longe ſit praeſtantiſſimus; cumprimis ſcripta eius dogmatica diligentiſſime a theologiae cultoribus legenda, cenſeo, non tantum ob rerum, cognitu vtilium, quae in iis occurrunt, abundantiam, ſed & quod ſtilo dogmatico, quo theologis ſaepiſſime vtendum, formando egregie inſeruiant. Nec vnico tamen Ciceroni inhaerendum, puto, quod multi tanta animi contentione faciunt, vt ſtatim, quod eius verbis formulisque non conuenit, reiiciant. Quin rerum ipſarum, in theologiae praecipue ſtudio, habenda eſt ratio, & ſermonis puritati & elegantiae ita ſtudendum, vt ſemper, quid illarum aut poſtulet, aut permittat cognitio, diligenter diſpiciamus. Nec vero & illos laudare poſſum, qui, ad alterum extremum procurrentes, ſermonisque cura abiecta, barbariem atque ſqualorem poſtliminio reducunt. Scholaſticorum equidem ſermonem rudem & plane barbarum defendere olim adgreſſus eſt, ſi modo ſerio id egit, IO. PICVS MIRANDVLA, in epiſtola ad HERMOLAVM BARBARVM, in *epiſtolis Angeli Politiani, lib. IX. num. IV. p. 328. ſeqq.* Sed aliter BARBARVS ſentit, cuius epiſtola ibidem exſtat, *num. III. p. 324. ſeqq.* & altera, qua ad epiſtolam IO. PICI MIRANDVLAE reſpondet, *num. V. p. 344. ſeqq.* Et in poſteriori hacce eleganter, *ſed vt ea mihi res & feſtiuior, & iucundior,* inquit, *eueniret, homo lepidiſſimus, humaniſſimus, latiniſſimus, barbaros contra Barbarum defendis, vt hoſtis pro hoſte, ſocius contra ſocium, ipſe contra te ipſum ſtare, patrocinarique ſimulares. Illud ſane plurimum me delectat, quod ſub ſpecie defenſionis exitialiter iugulas, quos defendis. Primum quod hoſtes eloquentiae tueri ſe, niſi per eloquentes viros, non poſſunt, quaſi mancipia, quaſi bruta; deinde quod ſi te patrono, te vindice, te aduocato, non elabantur, neque colluctari, neque tergiuerſari praeterea poterunt.* Ad rem ipſam quod attinet, nullam ego rationem video, cur theologi quoque puro & emendato ſermonis genere vti nequeant; quin, cur debeant, plures video. Si quis ita ſentiat, putetque, theologis inquinatum barbarumque ſermonem conuenire; eum ſuae ſententiae proferre rationem ſolidam & praegnantem oportet; quod vti hactenus factum eſt a nemine, ita nec fieri poteſt. Quidquid enim de rebus grauiſſimis maximique momenti, in theologorum ſcholis, dicitur; id emendato puroque ſermonis genere efferri poſſe, experientia docet. Recte GVIL. BVDAEVS: *Quid autem vetet, elegantem ſimul & pietatis redolentem orationem eſſe, prorſus ipſe non video, praeter prauae conſuetudinis corruptelam, quae oculis noſtris auribusque ita obrepſit, vt eloquentiae dignitatem ineſſe, & poeticae concinnitatem non poſſe, ſine bacchabundae impuritatis, diraeque genio, exiſtimemus;* de *ſtudio litterarum recte inſtituendo, §. XXXV. p. 41.* ex edit.

edit. THOMAE CRENII; vbi plura hanc in rem differit. Vt autem nulla est, quae obstet, ratio, quo minus in theologorum scriptis sermonis puritati ac nitori locus concedatur; ita plures esse, quae id, si non iubeant, certe suadeant, ostendi facili negotio potest. Sed id iterum prius repetendum, nimiam hic nos abesse velle superstitionem, & ita existimare, voces quasdam, in ecclesia, aut theologorum scholis dudum receptas, quibus res ipsae commode & concinne exprimi possunt, puritati sermonis non obesse, etiamsi apud CICERONEM, aut alios scriptores veteres, non occurrant. Monendum etiam, sermonem non esse de rhetorum flosculis, aut ornamentis superfluis, quibus mollis potius & effoeminatus sermo redditur; tantum abest, vt verum decus ac ornamentum ei concilietur. Talia procul abesse potius volumus, quam vt ea commendemus. Praecipuum sermonis latini decus in perspicuitate & proprietate consistere, recte viris doctis obseruatum est. Istas vero virtutes a sermone, quo theologi vtuntur, recte abesse, quis sibi persuadeat? Cum enim in omni sermone id nobis constitutum sit, certe esse debeat, vt alii mentis nostrae cogitata recte percipiant; multo magis theologis hoc agendum, quippe qui maximi momenti res tractant, in quibus saepe sine aeternae salutis periculo errare non licet. Hoc autem sine perspicuitate & proprietate sermonis nemo obtinebit, vti rursus ad hasce linguae latinae virtutes frustra quis adspirauerit, nisi ex optimae notae scriptoribus antiquis genium indolemque istius linguae perspexerit, eosque diligenter & assidue imitando, eadem, qua illi, ratione animi sui exprimere sensus didicerit. Quis porro non lubentius librum legeret, in quo plana, perspicuaque sunt omnia, quiue sermonis puritate ac elegantia animum demulcet, quam qui obscuritate & barbarie nos deterret, semperque anxios dubiosque tenet, an recte auctoris adsequamur mentem? Sed plura non addo, cum copiosissime pariter, ac elegantissime cuncta, quae hac de re dici possunt, iam exhauserit vir eruditissimus, anteaque nobis iam laudatus IOAN. LAVR. MOSHEIM, in *dissertatione, de linguae latinae cultura & necessitate*, quam HVBERT. FOLIETAE libello, *de linguae latinae vsu & praestantia*, eum praemisisse, supra diximus.

Cum ecclesiae emendatio, signum ad bene sperandum tollente B. MART. LVTHERO, susciperetur; explosa scholasticorum barbarie, pristinus sermonis cultus in theologia quoque reuocari coepit. Et PHILIPPVM quidem MELANCHTHONEM, qui cum theologia elegantiorum litterarum culturam coniungebat, sermonis genere plano, facili & puro, in omnibus scriptis suis, vsum, constat. Idem institutum sequebantur, qui ex schola eius prodierunt, DAVID CHYTRAEVS, MART. CHEMNITIVS, VICTOR. STRIGELIVS, aliique; in quorum sermone praeter perspicuitatem, etiam nitorem aliquem atque elegantiam obseruare licet; vt facile intelligas, non hospitem plane ex veterum lectione eos retulisse animum. Cum vero deinceps nonnulli, Iesuitarum exemplo inducti, scholasticorum, docendi theologiam, rationem postliminio reuocarent, (vt suo loco ex instituto docebimus) & vocibus, ex metaphysicorum scholis petitis, cuncta implerent; parum abfuit, quin noua quaedam barbaries, quam vix a ceruicibus nostris depuleramus, theologorum scholas occuparet. Quod cum alii perspicerent, ad meliorem tandem redierunt mentem; eaque adeo nostra aetate hinc inde obtinet theologiam tractandi ratio, quae paullo propius ad exemplum primorum emendationis ecclesiae auctorum accedit. Inter reformatae ecclesiae theologos itidem fuisse, qui latini sermonis elegantiam cum theologia coniungerent, vel IO. CALVINI exeni-

exemplo conſtat, quem magnam hac in re ab omnibus retuliſſe laudem, notum eſt. Ad romanenſes quod attinet, Ieſuitae quidem non eloquentiae modo, ſed latinitatis reſtitutae gloriam ſibi propriam eſſe voluerunt; ſaltem hoc prae ſe tulerunt, imperitorumque hominum oculis obiecerunt caliginem, vt hoc ſibi perſuaderi paterentur. Sed, ſi paucos quosdam ex iis excipias, reliquos eloquentiae & latinitatis corruptores potius, quam adſertores eſſe, doctorum hominum iam pridem iudicium fuit. Teſtem excito, quem recuſare non poterunt, ALBERTVM DE ALBERTIS, ipſummet Ieſuitam, qui ordinis ſui homines hoc nomine acriter perſtringit, in *theſauro eloquentiae ſacrae & profanae, ſaluti & incolumitati rerum publicarum vtiliſſimae, enato ex actione contra eiusdem nitoris corruptores &c.* Coloniae an. 1669 edito. PETRVS quoque DANIEL HVETIVS, ſtilum Ieſuitarum nimis declamatorium eſſe, obſeruat, ipſumque DION. PETAVIVM, cui ceteroquin principem inter Ieſuitas tribuo locum, huius vitii non eſſe expertem; in *Huetianis, num. XXVII. p. 70. ſeqq.* Quod ſupereſt, vt de auctoribus, ex quibus linguae latinae adcuratior notitia hauriri poteſt, deque adminiculis, ad eam comparandam neceſſariis, agamus, huius loci non eſt. Conſulat, qui talia ſcire auet, IO. GE. WALCHII *hiſtoriam criticam linguae latinae*, vbi & de auctoribus, qui legendi ſunt, eorumque editionibus, & de grammaticis lexicisque, & vtrorumque vſu copioſe diſſerit. Iungere licet DAN. GE. MORHOFIVM, *polyhiſt. litter. lib. IV. cap. IX. ſeqq.* Ego hoc tantum addo, cum auctores veteres, qui ab adoleſcentibus, ad ſermonis latini nitorem inde hauriendum, leguntur, de rebus bellicis, ciuilibus, ſimilibusque, adeoque longe aliis loquantur, quam de quibus deinceps, cum ad theologiam accedunt, iis loquendum eſt; fieri aliter nequit, quam vt exiguum ex omni labore ſuo capiant fructum, & in alium velut orbem translati, cum neſciant, quo pacto, quae ſe iis offerunt, pura emendataque dictione exprimere debeant; alium iterum, eumque inquinatum ſermonem, vel inuiti adſciſcere cogantur. Statim itaque ab initio opera danda erat, vt qui latini ſermonis notitia imbuuntur, etiam ea, quae in theologia, aliisque artibus ac ſcientiis, occurrunt, recte, & ſecundum linguae iſtius indolem geniumque eloqui adſueſcerent. Eoque comparata eſt *ſchola latinitatis*, iuſſu sereniſſimi beatiſſimique principis, ERNESTI, ducis Saxoniae, cui pietas cognomen peperit, conſilio maxime & ſtudio viri illuſtris VITI LVD. SECKENDORFII adornata; inſtituto profecto ſaluberrimo, prorſusque laudabili. De quo tamen libello GOTHOFR. VOCKERODT, virum harum rerum peritiſſimum, iudicemque idoneum audire iuuat: *Qui libellus ſi limaretur diligentius, & eruditi cuiusdam viri curis poſterioribus perpoliretur, non perfectior deſideraretur adparatus vocabulorum, rebus, vel vetuſtis linguae latinae auctoribus ignoratis, vel recens inuentis, aptorum; nec deſperarent, quibus in artium vulgarium vſu poſita ſermone complectenda ſunt haec latine exprimi & dicendo poſſe niteſcere &c.* in *diſſertat. de recta & antiqua eloquentiae, maxime latinae, ratione, corruptelis, & harum remediis*, quam praefationi loco CYR. GVNTHERI *latinitati reſtitutae* praemiſit, deinceps autem *conſultationibus, de litterarum ſtudiis recte & religioſe inſtituendis*, inſeruit *cap. IX. §. II. p. 107.* Qua in diſſertatione vir ille doctus multa recte & cordate monet, quae purioris latinitatis cultoribus vſui eſſe poſſunt.

§. V. De graecae quoque linguae neceſſitate nemo dubitauerit. Praeterquam enim, quod libri ſacri noui foederis ea conſcripti ſint, verſionisque

grae-

graecae librorum veteris testamenti, quae vulgo septuaginta interpretum vocatur, magna sit & auctoritas & vtilitas; tot alia exstant doctorum virorum hac lingua litteris consignata monumenta, ingentes in omni artium & scientiarum genere thesauros nobis recludentia, vt vix infimum inter eruditos promereatur locum, qui graecae linguae ignorantia prohibitus, ex iis, quae sibi vsui sint, depromere nequit. *

* Eam graecae linguae notitiam, qua quis noui testamenti libros legere & intelligere queat, ab iis, qui theologiae studio operantur, requiri, positum apud omnes est extra controuersiam. Non tantum enim per adcuratam textus originalis considerationem, si versiones, quibus utimur, recte se habeant, in vero sensu confirmamur, aut, si non recte se habeant, eas corrigere & emendare possumus; sed ipsa singularum vocum & phrasium diligens discussio, & emphaseon inuestigatio, multa prorsus egregia nobis subministrat, quibus dogmata, ad fidem & vitam spectantia, aut illustrari mirifice, aut omnino egregie stabiliri queunt. Neque vero hisce finibus graecae linguae cognitio, qua theologum imbutum esse decet, circumscribenda. Legendi etiam LXX interpretes, non tantum, quod subinde locis obscurioribus veteris testamenti lucem adfundunt minime contemnendam; sed &, quod illorum collatio cum scriptoribus noui testamenti, ad horum eo rectius intelligendum & explicandum stilum, plurimum confert. Legendi porro libri apocryphi veteris testamenti; quorum quippe non tantum in historia istorum temporum, sed in explanandis quoque & inquirendis veteris ecclesiae iudaicae scitis, maximus, prorsusque insignis, vsus est. Legendus etiam est FL. IOSEPHVS, eaque, qua ipsemet scripsit, hoc est, graeca lingua, legendus est. Etsi enim non vbique fidem mereatur, suoque plus, quam decet, indulgeat ingenio; nemo tamen eo in historia ecclesiastica veteris testamenti carere poterit. Quid vero de historia ecclesiastica noui testamenti? quid de patribus graecis, quorum longe maximus est numerus, dicam? Horum omnium si quis theologo minus necessariam existimauerit notitiam; se, quid theologia sit, nescire, significabit; sin necessariam adfirmet, graecae quoque linguae cognitionem vberiorem, quam quae libris noui testamenti legendis sufficiat, necessariam esse fateatur, necesse est. CAES. BARONIVM, *annalium* istorum *ecclesiastico-rum* parentem, magnum ceteroquin virum, ex graecae linguae ignorantia saepe lapsum, viris doctis obseruatum est. Notumque est, eum in *martyrologio Romano*, ad *diem XXIV. Ianuarii*, *p. 48.* ex voce graeca ξυνωρὶς, id est *par*, nescio quem martyrem *Xynoridem* confinxisse, monitum autem ab amicis PETRO PITHOEO, NIC. FABRO, FRONTONE DVCAEO, summa diligentia primam istam martyrologii editionem suppressisse. Legendus hac de re MARVILLAEVS *(Marville) melange d' histoire & de litterature*, *tom. II. p. 218.* Idem & NATALI ALEXANDRO obiici solet, nonnulla rectius in historia ecclesiastica eum fuisse traditurum, nisi graecae linguae obstitisset ignorantia. In patrum scriptis neminem, sine linguae istius peritia, recte versari, & res ipsa docet, & suo loco copiosius a nobis demonstrabitur. Superest tantum, vt de profanis quoque auctoribus addamus, qui lingua graeca scripserunt, eorum itidem lectionem multum theologiae cultori prodesse, si modo eius rationes ferant, vt amplissimum huncce campum ingredi queat. Philosophiae enim, historiarum, antiquitatis, omnisque humanae eruditionis adparatus

non aliunde rectius, quam ex hisce fontibus, petitur. Quam necessaria sit historiae philosophicae cognitio, deinceps ex instituto docebimus. Ad hanc autem sine graecae linguae cognitione nemini patere aditum, constat. Cumprimis vero graeco scriptorum noui testamenti sermoni recte intelligendo egregie inseruit collatio cum vocibus formulisque loquendi, apud profanos, eosque graecos, auctores occurrentibus, instituta, si modo recte instituatur. Ostendi enim non tantum hac ratione potest, multa saepe a viris doctis pro barbarismis haberi, quae barbarismi non sunt; sed clariora etiam euidentioraque multa fient, quae ceteroquin obscuritate quadam laborare videntur. Quare & hancce, noui testamenti libros explicandi, viam, viri longe doctissimi, IOACH. CAMERARIVS, in *notatione figurarum orationis noui testamenti*, SEBAST. PFOCHENIVS, in *diatribe de linguae graecae noui testamenti puritate*, DAN. HEINSIVS, in *sacris exercitationibus ad nouum testamentum*, itemque in *aristarcho sacro ad Nonni in Ioannem metaphrasin*, BALTH. STOLBERGIVS, de *barbarismis & soloecismis graecae noui foederis dictioni falso tributis*; porro HVGO GROTIVS, IOAN. PRICAEVS, HENR. HAMMONDVS, IO. CLERICVS, in suis ad *libros noui testamenti adnotationibus*; IO. FRID. HOMBERGK, in *parergis sacris*, LAMB. BOS. in *exercitationibus philologicis in nouum testamentum*, GE. RAPHELIVS, in *adnotationibus philologicis ad nouum testamentum ex Xenophonte*, itemque *ex Polybio & Ariano* collectis, aliique ingressi sunt. Cauendum tamen, ne & hic modum excedamus, quod nonnumquam contingere solet, & gentilium scriptorum effata sine necessitate, tantum eruditionis ostentandae caussa, cumulemus, aut omnino collatione perperam instituta, scripturae sacrae plus caliginis, quam lucis adfundamus. Dicetur hac de re a nobis ex instituto, cum de theologia exegetica praecipiemus; interim legisse poenitebit neminem, quae IO. LAVR. MOSHEIM monet in *cogitationibus de eo, quod iustum est, circa sacrarum litterarum ex graecis & latinis scriptoribus interpretationem & emendationem*; quae in *obseruationum* eius *sacrarum & historicarum libro primo*, Amstaelodami 1721, 8. edito, exstant, *p. 1. seqq.* itemque vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae variis obseruationibus &c. illustratis, lib. III. c. VII. §. VI. p. 577. seqq.*

Posset equidem aliquis existimare, si quis ad vsum criticum aut philologicum scriptores graecos legere velit, illi eos omnino in ea, qua scripserunt, legendos esse lingua; at, qui, quae ad historiam aut dogmata spectant, inde haurire velit, illi de graeca lingua non adeo laborandum esse; cum plerorumque versiones exstent latinae longe praestantissimae. Sed & hosce magnopere falli, longe est certissimum; cum nulla temere exstet versio, in qua non aliquid sit desiderandum; plurimae etiam ita compararae sint, vt nihil minus, quam verum auctoris semper inde haurire liceat sensum. Hoc vel EVSEBII, qui primum principemque inter veteres historiae ecclesiasticae scriptores tenet locum, comprobari exemplo potest, in cuius quid desiderandum sit versionibus THOMAS ITTIGIVS indicat in *selectis capitib. histor. ecclesiast. saeculi II. praefat. §. III. p. 3.* item *§. XII. p. 14.* Fuerunt rursus viri docti, qui, graecos auctores sine omni versione legendos, contenderent, versiones istas, seu interpretationes latinas inter caussas, cur graecae litterae contemnantur, haud vltimum tenere locum, arbitrantes. Quorum tamen neutiquam calculo suo comprobat sententiam IO. CLERICVS. De *ordine* enim *in legendis graecis scriptoribus obseruando* verba faciens,

cum

cum monuisset, *non esse initio conandum quidquam sine versionis latinae subsidio legere*, addit: *scio, me loqui contra sententiam virorum doctissimorum, qui interdum grauiter conquesti sunt, quod versiones latinae e regione graecorum adderentur; quibus aiebant impediri, ne graeca legerentur. Sed pace tantorum virorum, multo minus legerentur graeca, sine translationibus, quam iis additis leguntur; cum certum sit, plerosque iis indigere, vt graeca legere possint. Non sunt fingendi homines, quales non sunt, non erunt, sed eorum vtendum ingeniis, prout sunt. Nescio etiam, annon & odiosus quidam fastus, ac inuidia erga alios parum laudabilis, eas querelas illis suggesserint. Dum enim se versionibus nequaquam egere, aiunt, & a lectione veterum eos remotos volunt, qui iis indigent; se aliis multum antistare gloriantur, & sibi solis eruditionis suae fontes patere cupiunt, &c. art. critic. part. I. cap. III. §. III. p. 85. 86.* Quae, mea quidem sententia, recte se habent. Et ita graecae linguae & necessitatem & vtilitatem abunde demonstrauimus, quam & magna facundia commendat PETRVS FRANCIVS, vir doctissimus, in oratione *de vsu & praestantia linguae graecae*, quae inter *orationes* eius, iunctim editas, *quinta* est, *p. 200. seqq.* Quae in eius laudem dici poterant, summatim ita complectitur: *Est enim lingua graecanica reliquarum non tantummodo praestantissima, sed & aliarum omnium, europaearum certe, parens quaedam clarissima, vnica ad solidam eruditionem via, artium denique ac disciplinarum omnium fulcrum & fundamentum. Vbi illa viget, vigent & studia; vbi illa iacet, merae sunt tenebrae, & vna cum illa iacent atque exsulant litterae; p. 108.* Hinc cum nonnulla, ad historiam linguae huius spectantia, tradidisset, & quo pacto per eam & cum ea artes & scientiae propagatae sint, ostendisset; vsum eius ac necessitatem, tum in arte medica, tum in iurisprudentia & theologia demonstrat. Duplex tamen hominum genus esse, dicit, quod litteras linguamque graecam, si non negligat atque contemnat, eo certe in pretio, quo habere hoc studium par sit, non habeat; *quorum alterum*, inquit, *nimis est philosophantium, nimis ebraizantium alterum. Neutrum*, ita pergit, *culpo, si cum modo, neutrum probo, si nimium. Habeat suas virtutes philosophia, sed habeat sibi; ne sit scripturae interpres, ne peruertat ac confundat omnia. Quo enim immoderata illa & luxuriosa, quae obtinet iam multis ab annis, philosophandi licentia, nisi vt disciplinarum ac rerum omnium confusionem inducat, & merum chaos? &c. Alterum genus hominum est longe minus noxium quidem & damnosum; sed fugiendum tamen, & a recta via, nisi ego aberrem, deuium, eorum scilicet, qui sacrarum litterarum intelligentiam non tam ex Ebraeorum lingua, quod sanum, & rectum, & omnibus imitandum, quam e Iudaeorum scriptis, rabbinicis illis & talmudicis, hauriri volunt. Nec hoc studium reprehendo vniuersum. Habent & illa suos vsus, & ad ritus & antiquitates Ebraeorum intelligendas non minimum conferunt. Eos culpo, qui in hoc coeno volutantur per vitam omnem, qui ex solis rabbinis scripturae sensum petunt; qui, neglectis latinis & graecis litteris, solis ebraeis operam dicant; his solis attendi iubent &c. p. 127.* Fuerunt vero & alii, qui de necessitate & vtilitate linguae graecae commentati sunt, quos DAN. GE. MORHOFIVS indicat, *polyhist. litter. lib. IV. c. VI. §. I. p. 59.* Quibus adhuc addere licet MICHAELIS ROSSAL orationem de *praestantia linguae graecae ad artium, quibus liberales doctrinae continentur, cognitionem adipiscendam*, quae cum eiusdem *disquisitione de Epicteto non christiano*, Groeningae lucem adspexit, 1708, 8. GE. HENR. GOEZII, antistitis Lubecensis, *principem grae-*

graece doctum, vna cum IO. CVNR. DIETERICI *duobus programmatibus, quibus restaurationem graecarum litterarum, auspiciis Ioannis Reuchlini, Martini Crusii, Michaëlis Neandri, & Laurentii Rhodomanni, olim factam descripsit*, vt & IO. ZWINGERI *oratione inaugurali, de barbarie superiorum aliquot saeculorum orta ex supina linguae graecae ignorantia*, editum Lipsiae anno 1704 in 4to.

Ad laudem commendationemque linguae graecae istud maxime facit, quod nullius temere vsus tam late vmquam patuerit, quam istius, quodue cum ea litterarum quoque studia, quocumque peruenerit, fuerint propagata. Quod tam late vsus eius se diffuderit, variis ex caussis contigit, quas inter coloniae a Graecis, iam antiquissimis temporibus in varia loca missae, haud vltimum tenent locum. Conferenda praeter auctores, qui ex instituto historiam graecae linguae scripserunt, quos mox laudabo, quae ipsemet de hisce coloniis in compendio dixi, in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. IV. p. 742.* Accedebat deinceps Alexander magnus, qui, victricia per Asiam vniuersam circumferens arma, cum imperio graecam quoque linguam propagabat, ab iis, qui in diuersis regnis, ipsa cumprimis Aegypto, illi succedebant, conseruandam, immo longius diffundendam. Licet autem deinceps Graeci, cum vniuersa Asia, Romanorum subire iugum cogerentur; cum litterarum tamen, quae apud eos florebant, studiis, ipsa quoque eorum lingua ad Romanos transiit. Hinc cum per apostolos doctrina euangelii omnibus gentibus adnuntianda esset; graecanica lingua in scriptis suis iis vti placuit, quippe quae per magnam orbis partem vsu recepta erat. Maximum inde linguae huic accessit decus, quod & ad eius tum vtilitatem, tum necessitatem demonstrandam, plurimum valet. Nouis deinde incrementis eius aucta est dignitas, cum praestantissimi ecclesiae veteris doctores eadem in monumentis ingenii sui, ad posteros transmittendis, vterentur. Quorum siue numerum spectes, siue quorumdam pretium; ingentem omnis eruditionis in iis nobis exhiberi copiam, negandum non est. Cum orientalium imperatorum potentia, per crescentes in dies Saracenorum opes viresque, magis magisque imminueretur, arctioribusque tandem limitibus circumscriberetur; labefactata equidem quodammodo, non tamen exstincta prorsus apud Graecos sunt litterarum studia, quin potius ingens tum Byzantinorum scriptorum exortum est agmen, qui partim rerum sui temporis historiam condendo, partim scriptores veteres commentariis suis illustrando, aliaque ratione, ingenii vires demonstrarunt. Vrbe tandem Constantinopoli per Mohammedem secundum, an. 1453 expugnata, exstirpatisque in oriente litteris; viri doctissimi, qui supererant, in Italiam se contulerunt, cum graeca lingua artium simul bonarum studia ibi excitaturi, nouaque luce vniuersum perfusuri occidentem, hinc & viam ad felicem ecclesiae emendationem praeparaturi. Hos inter eminent THEOD. GAZA, GEORGIVS Trapezuntius, BESSARION Cardinalis, MICH. APOSTOLIVS, EMAN. CHRYSOLORAS, DEMETR. CHALCOCONDYLAS, CONSTANT. LASCARIS, IOH. ANDR. LASCARIS, GE. GEMISTVS PLETHO, IOAN. ARGYROPOLVS, ANDRONICVS Thessaloniensis, aliique quam plurimi, qui aeternum hac ratione consequuti sunt nominis sui decus. Quae hunc in modum in Italia accensa erat, per linguae graecae studium, lux bonarum litterarum, mox tum ad alias gentes, tum & in Germaniam nostram penetrauit, adnitentibus omnemque conferentibus operam, DESID. ERASMO Roterodamensi, IO. REVCHLINO, RVDOLP. AGRICOLA, RVD. LANGIO, RICH. CROCO, PET. MOSELLANO,

PHIL.

PHIL. MELANCHTHONE, IOACH. CAMERARIO. Fusius haec omnia, copiosiusque edisserunt, qui historiam graecae linguae condere adgressi sunt; quos inter primo loco nobis nominandus est LAVRENT. INGEWALDVS ELINGIVS, Suecus, cuius *historia graecae linguae* Lipsiae an. 1691 lucem adspexit publicam, cura & studio beati ADAMI RECHENBERGII, qui & praefationem eidem praemisit. Satis quidem concinne liber iste scriptus est, multaque scitu digna complectitur. Id tamen non omnibus forte probabitur, quod §. *XV. p.55. seqq.* OLAVM RVDBECKIVM, in *atlantic. c. XXXII. & XXXVIII.* sequutus, characteres graecos a runis veterum Gothorum profluxisse, contendit; quia litterae Phoenicum plaeraeque nihil aliud sint, quam runae inuersae; & quas Phoenices vltra numerum runis respondentem habuerint, eas ab Ebraeis vel Chaldaeis acceperint, aut ipsi excogitauerint. In recentiori quoque linguae graecae historia cum paullo breuior sit, multa adhuc addi possent. Iam ante ELINGIVM in hoc argumento ingenii vires periclitatus est LAVRENT. RHODOMANNVS, vir doctissimus, graecarumque litterarum peritissimus, in peculiari oratione, quae cum PET. MOSELLANI oratione, de *variarum linguarum cognitione paranda*, Ienae, an. 1634 prodiit. Idem & GVIL. BVRTONVS fecit, cuius quippe *historia graecae linguae, siue oratio de eiusdem linguae origine, progressu, atque ad ipsam ἀκμὴν incremento; de latissimo denique ipsius, omnibus prope saeculis, per vniuersum terrarum orbem, vsu* Londini an. 1657 lucem adspexit, recusa deinceps in *noua librorum rariorum conlectione, fasciculo quarto*, qui Halae anno 1715 lucem adspexit. Breuis autem licet sit haecce *historia*, orationis modum non excedens; minime tamen contemnenda; praecipua quippe, quae hic occurrunt, momenta attingens. Cumprimis hinc, quae in Britannia graecae linguae fuerint fata, condiscere licet, *p. 685. seqq.* Minoris momenti sunt, quae de *origine & propagatione linguae graecae* IOAN. MATTH. FLORINVS commentatur, in *fasciculo exercitationum historico-philologicarum*, Francofurti an. 1707 edito; longe quippe luculentius copiosiusque ab iis, quos iam laudaui, exposita. Recte tamen contra IO. MARSHAMVM disputat, Cadmum non phoenicium, sed aegyptium fuisse, contendentem, litterarumque adeo graecarum non ex Phoenicia, sed Aegypto arcessentem originem, qua de re & a me ipso dictum, *hist. eccles. vet. testam. tom. I. per II. sect. II. ad §. XVIII. p. 919. seqq.* Sed ad litteras Graecorum quod attinet, earumque originem, nemo adcuratius diligentiusque de iis egit, quam BERNH. DE MONTFAVCON, vir longe doctissimus, in *palaeographia graeca, siue de ortu & progressu litterarum graecarum*, cumprimis *lib. II. c. I. seqq.* Dicendum nunc esset de notitia scriptorum graecorum comparanda, itemque de adminiculis & subsidiis, linguae graecae addiscendae inseruientibus; sed haec omnia ita occupauit vir summus diligentissimusque IOAN. ALB. FABRICIVS, vt, quod addi queat, vix inueniatur. *Bibliotheca* enim eius *graeca*, cuius hactenus duodecim prodierunt volumina, non tantum omnes cuiuscumque generis scriptores graecos magno studio recenset, sed simul ingentem velut thesaurum omnis eruditionis exhibet. Et de iis quidem, qui *grammaticas* linguae graecae scripserunt, tum veteribus, ipsis etiam Graecis, tum recentioribus, idem agit *lib. V. c. VII.* de quibus tamen & DAN. GE. MORHOFIVM conferre iuuabit, *polyhist. litter. lib. IV. c. VI. p. 58. seqq.* Porro *lexicorum & glossariorum* notitiam idem FABRICIVS suppeditat, tum peculiari *diatribe de lexicis graecis*, tum *biblioth. graecae lib. V. c. XXXV. p. 540. seqq.* Exstat vero etiam IO. HENR. BOE-

BOECLERI, de *lexicis veterum Graecorum ex Photio potissimum schediasma*, in *adpendice ad dissertationes* eius *academicas*, Argentorati 1658, 8. iunctim editas; de quibus itidem & DAN. GEORGIVS MORHOFIVS conferendus, *polyhist. litter. lib. IV. c. VII. & VIII. p. 77. seqq.* De dialectis Graecorum, scriptoribusque, qui de iis egerunt, FABRICIVS itidem erudite verba facit, *biblioth. graec. lib. IV. c. XXXIV. p. 513. sq.* recentiores etiam, qui de iis scripserunt, indicat *lib. V. c. VII. p. 75.* Si quis vero in compendio praecipuos quosdam veterum scriptorum graecorum nosse cupit; illi adeundum *compendium bibliothecae graecae ex praelectionibus Vindingianis compositum*, editumque a LAVRENTIO LVNDIO, Haffniae an. 1704 in 8. De lingua Graecorum hodierna, quam *barbaro-graecam* vel *graeco-barbaram* vocant, vt hoc vnicum adhuc moneam; legenda omnino IO. MICH. LANGII, viri doctissimi, *philologia barbaro-graeca*; cuius pars prior Norimbergae an. 1708 edita, continet *meletemata de origine, progressu, & variis fatis linguae graecae, tam veteris, quam hodiernae, siue vulgaris* ῥωμαικῆς; addenda omnino iis scriptis, in quibus historia graecae linguae panditur, quae antea commemorauimus; item *grammaticae barbaro-graecae synopsin*, cuiusmodi etiam IO. TRIBBECHOVIVS dedit, Ienae an. 1705 in 8. & denique *glossarii barbaro-graeci compendium*; quo tamen plenius est CAR. DV FRESNE DOMINI DV CANGE *glossarium mediae & infimae graecitatis*, quod Lugduni an. 1688 fol. prodiit. Pars autem posterior operis Langiani, quae ante priorem an. 1707 Altdorffii lucem adspexit, *introductionem* continet *ad poesin barbaro-graecam*, *batrachomyomachiam Homeri, a Demetrio Zeno, Zazynthio in versus barbaro-graecos conuersam, cum interpretatione latina & adnotationibus Martini Crusii*; porro *dissertationem de versione noui testamenti barbaro-graeca*, & denique *exercitationem de differentia linguae Graecorum veteris & nouae, siue barbaro-graecae.* ALEXANDER equidem HELLADIVS, homograecus, contendit, linguam, qua hodie Graeci vtuntur, a veteri non aliter differre, quam rusticorum in Germania, ab illa, quae hominibus cultioribus propria est; hinc & scriptores noui testamenti sine vlla versione ab hominibus plebeiis in Graecia intelligi; in *statu praesenti ecclesiae graecae, c. VI. p. 68. seqq.* Vehementer itaque illis, qui nouum testamentum in linguam graeco-barbaram, seu eam, quae hodie apud Graecos in vsu est, transtulerunt, irascitur. Immo eiusmodi interpretationes *non minus superuacaneas, quam ridiculas esse*, pronuntiat *l. c. c. IX. p. 133.* Sed rationibus eius abunde satisfecit vir clarissimus IO. MATT. GESNERVS, in commentatione de *eruditione Graecorum, qui hodie viuunt*, quae exstat *miscellaneorum Lipsiensium tom. II. p. 398. seqq.*

§. VI. Idem & de lingua ebraea censendum, qua veteris testamenti libri consignati sunt, cuiusue adeo notitia adcuratiori nemo carebit, nisi qui in tenebris oberrare, & in maximi momenti rebus, alienis vti oculis velit. * Exstat praeterea ingens scriptorum iudaicorum numerus, qui ebraea lingua corrupta, seu rabbinica, quam vocant, vtuntur; ex quibus quandoque tum in aliis, tum & in scripturae sacrae interpretatione, iis maxime, quae ad gentis huius ritus & antiquitates spectant, lucem quamdam capere licet. ** Ad reliquas linguas, quas *orientales* vocant, quod attinet, quilibet, quid scopi, quem sibi constitutum in litterarum studiis habet, ratio, quid-

ue

ue ingenii vires, & quae alia sunt eiusdem generis, permittant, dispicere debet. * *

* Linguae ebraeae notitiam theologo non modo vtilem, sed omnino necessariam esse, plurimi equidem demonstrarunt; nemo tamen aut copiosius aut elegantius, mea quidem sententia, id fecit, quam ANDR. HYPERIVS, *de theologo, seu de ratione studii theologici, lib. I. c. IX. p. 65. seqq.* Tria vero esse, existimat, quae theologiae cultores ad linguae eberaeae studium prouocare debeant. *Primum*, inquit, *est eius dignitas atque excellentia; alterum necessitas (nam magis omnino necessaria est, quam plerique suspicantur) tertium facilitas.* Quae omnia ordine edisserit. Ex nostratibus idem argumentum tractarunt, MATTHIAS FLACIVS Illyricus, in *adhortat. ad studium linguae ebraeae*, quae in *claue scripturae, part. II.* exstat; SALOMO GLASSIVS, in *oratione de necessitate & vtilitate linguae ebraeae*, quam *grammaticae sacrae* subiunxit; THEOD. HACKSPANIVS, in *oratione de vtilitate philologiae in theologia*, aliiue, quos magno numero laudat AVG. PFEIFFERVS, *crit. sacrae c. III. sect. II. quaest. XIV. p. 97.* Addendus his VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae lib. III. c. VI. p. 471. seqq.* vbi linguam hancce ob *simplicitatem*, *opulentiam*, *elegantiam*, *sapientiam*, commendat, aliosque adhuc, qui eamdem laudarunt, §. *V. p. 475.* adducit. Iungendi &, qui de linguae ebraeae antiquitate, vtilitate, dignitate & praestantia commentati sunt, laudati IO. CHRISTOPH. WOLFIO, *biblioth. ebr. part. II. p. 622.* Nec tamen etiam, ne quid diffiteamur, defuerunt, qui non eadem, de lingua hacce, existimarunt ratione, idque diuersas iterum ob caussas. Romanenses in textum pariter, ac linguam ipsam ebraeam, iniquiores esse, mirum non est; cum illorum maximopere intersit, scripturae sacrae, cumprimis textus originalis, labefactari auctoritatem, vt & traditionibus ianuam aperiant, & versioni vulgatae eo maiorem concilient fidem; quamuis nec inter eos desint, qui linguae ebraeae graecaeque studium valde commendent, quod & LVD. ELLIES DV PIN facit, in *methodo studii theologici, c. III. p. 54. & c. VIII. p. 99.* IO. MORINVS, vt *pentateuchum* suum *samaritanum* cunctis obtruderet, ad labefactandam codicis ebraei integritatem auctoritatemque omnes ingenii contulit vires; hinc & linguam samaritanam mirum in modum extulit. ISA. VOSSIVS, vt omnia LXX interpretibus vindicat, illis omnino θεοπνευστίαν tribuens; ita textui ebraeo omnia derogat. Periisse linguae ebraeae intellectum & substantiam, ait, eam, quae hodie est, Mosi & Dauidi ignotam fore; incertam, ambiguam, mirificeque corruptam ac deprauatam esse; &, quae alia sunt eiusdem generis. Hisce nonnulli addunt omnes eos, qui fastu quodam critico abrepti, textum ebraeum sacri codicis non alio loco, quam scriptores quosuis profanos, habent. Notum est illud IOS. IVSTI SCALIGERI, rectius agere eos, qui id sequantur, quod ecclesia Alexandrina nobis dedit, hoc est, versionem graecam, quam ebraissmum ecclesiae Hierosolymitanae. Cuius auctoritate commoti CLAVD. SALMASIVS, HVGO GROTIVS, aliique, in eamdem ingressi sunt sententiam, ne scilicet sapere cum vulgo viderentur. Omnes autem hoc in genere superauit LVD. CAPPELLVS, linguae quondam ebraeae in academia Salmuriensi professor, in *critica sacra, siue de variis, quae in sacris veteris testamenti libris occurrunt, lectionibus, libris sex*, Lutetiae Parisiorum, an. 1650 editis; quippe in qua omnes ingenii vires intendit, vt textum ebraeum in corruptionis suspicionem adducat, eumque pro libidine sua emendet; refutatus ideo a IO.

BVXTOR-

BVXTORFIO, filio, in *anticritica*, siue *vindiciis veritatis ebraicae*, MATT. WASMVTHO, in *vindiciis sacrae ebraeae scripturae*, aliisque. Nec alienus ab hac sententia est RICH. SIMON, etsi ab aliis, qui eamdem fouent, subinde dissentiat, speciatim ISA. VOSSIVM perstringat, *hist. crit. vet. test. lib. II. c. IV.* hoc quidem caussam suam contra illum tuente in *responsionibus ad obiectiones Simonis*. Hosce itaque omnes, ceterosque, qui textum ebraeum non alio loco, quam quodlibet auctoris profani scriptum, habent, & de quibus in sequentibus, cum de *theologia exegetica* copiose & ex instituto verba facienda erunt, dicemus, inter *ebraismi hostes* refert VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae, lib. III. c. VI. p. 471. seqq.* Ex eo equidem, quod quis, textum ebraeum corruptum, & secundum regulas artis criticae emendandum esse, contendit, nondum, fateor, sequitur, vt linguam ebraeam ipsam vilipendat, aut eam, minus vtilem vel necessariam esse, existimet; siquidem praestantissimi criticorum in graecis & latinis auctoribus emendandis quotidie versantur, simul tamen vtrique graecae & latinae linguae maximum statuunt pretium. Negandum tamen non est, eosdem, qui textus ebraei integritatem sollicitant, ipsam plerumque linguam ebraeam, ceu incertam, ambiguam, obscuram, traducere; dumque versionem quamdam textui ebraeo praeferunt, aut eiusdem auctoritatis esse contendunt; non potest non inde fluere, ebraeae linguae studium non adeo necessarium esse. Accedit, quod ipsi isti heroës, qui tantopere contra linguam ebraeam, textumque originalem, pugnant, suam linguae istius haud raro ostendant imperitiam, & ita, se istius non recte agnouisse & necessitatem, & vtilitatem, demonstrent. Certe IO. BVXTORFIVM linguae ebraeae longe peritiorem fuisse, quam IO. MORINVM, & LVD. CAPPELLVM, ipsemet non diffitetur RICH. SIMON, in *epistolis selectis*, lingua gallicana scriptis, *(lettres choisies) epist. IV. p. 14. 15.* ISA. VOSSIVM ἀνιβεγίαλας peculiari dissertatione, in academia Wittebergensi habita, conuicit, GERH. MEYERVS, theologus deinde Bremensis. Nec ipsum RICH. SIMONEM tantam linguae ebraeae habuisse notitiam, quantam prae se tulit, aliis obseruatum est.

Apertius linguae ebraeae necessitas in dubium vocata est, in controuersia, quae HERM. CONRINGIO, viro cetera summo, cum MATT. WASMVTHO intercessit; etsi simul de codicis sacri integritate, aliisque eo spectantibus quaestionibus, fuerit disputatum. Auctoritate nimirum AVGVSTI, ducis Brunsuicensis & Luneburgensis, administro IO. SAVBERTO, iuniori, senioris filio, circa an. 1665 consilia, de noua scripturae sacrae versione germanica adornanda, agitabantur; eo tandem successu, vt lucubrationes eo spectantes, quamquam prelo iam paratae, principis iussu, in bibliothecae Guelferbytanae scriniis absconderentur, obseruationibus melioris commatis, operibus SAVBERTI posthumis, anno 1694 a IO. FABRICIO, theologo tum Altdorfino, hodie Helmstadiensi, clarissimo, insertis. Legenda hac de re GVST. GE. ZELTNERI, theologi Altdorffini, *dissertatio theologica, de nouis bibliorum versionibus germanicis non temere vulgandis, p. 16.* Haec vero dum agebantur, institutum istud varias simul, vt fieri adsolet, censuras & iudicia experiebatur; nonnullis in eam sententiam inductis, cuncta fieri, suasore HERM. CONRINGIO, cuius gener SAVBERTVS erat. CONRINGIVS itaque, edita an. 1666 *epistola gratulatoria natalis octogesimi octaui, ad Augustum ducem, qua simul pium principis de noua sacrae scripturae germanica versione institutum a sinistris suspicionibus ac susurris vindicat*, cumprimis quidem docuit, non suis consiliis, non propria voluntate, sed aucto-

auctoritate principis, qui ipsemet has cogitationes susceperit, SAVBERTVM illud opus adgressum; simul vero παρὸδ ἔξ quaedam adspersit; inter quae & illud fuit, de versionibus ad textum ebraeum exigendis & corrigendis non adeo laborandum esse, cum mediocris etiam versio, eaque in multis a textu ebraeo discrepans, sufficiens sit, vt fideles christiani ad vitam aeternam deducantur, *p. 40.* Punctis etiam vocalibus, accentibusque non multum tribuit; cumprimis &, salutis nullum creari inde periculum, adfirmat, si quis vel maxime contendat, codicem ebraeum corruptum hinc inde & deprauatum esse. *Quandoquidem*, inquit, *sacra scriptura in id praecipue diuinitus data nobis est mortalibus, vt nos instruat in fide & moribus ad vitam aeternam, si hactenus saluus sit codex, qui in vsu est, siue authenticus siue versus fuerit, satis est cautum, satis consultum, satis prospectum fidelium ecclesiis, in iis saltem, quae vere sunt necessaria. Ad hoc autem sufficit vtique, sicut codex authenticus, non vndequaque integer, ita & mediocris translatio; l. c. p. 32.* Ex quibus satis, quaenam viri summi de lingua ebraea fuerit sententia, liquet. Etenim si in iis, quae ad fidem vitamque, immo ad ipsam salutem aeternam consequendam, spectant, sufficit *codex authenticus non vndequaque integer*, immo *mediocris translatio;* quis sibi persuadeat, linguae ebraeae adeo vtilem necessariamque esse notitiam? Plurimi certe in eam facile ingredientur sententiam, doctoris seu pastoris in ecclesia se fungi munere posse, si ea tantum, quae ad fidem vitamque recte instituendam requiruntur, sciant; ad quae cum & *mediocris translatio* sufficiat, de notitia linguae ebraeae comparanda se non debere esse sollicitos. Enimuero, cum homines plebeii vtique ex versione quadam ea haurire queant, quae ad salutem sunt necessaria; de doctoribus tamen, quorum est aliis viam salutis & veritatis monstrare, paullo aliter censendum. Mirum itaque non est, CONRINGIO se opposuisse MATTHIAM WASMVTHVM, cuius & prae reliquis intererat, linguam ebraeam maximi fieri ab omnibus. Fecit id in programmate quodam, & quidem satis longo, in quo CONRINGIVM, suppresso tamen eius nomine, acriter castigauit; vnde illi enata occasio edendi *vindicationem suorum in epistola gratulatoria ad serenissimum quondam, nunc aeternae memoriae principem Augustum, de sacro ebraeo codice dictorum ab iniquissimis calumniis Matthiae Wasmuthi*, Helmstadii an. 1667. Quo in scripto eadem, quae in priori adseruerat, acriter defendit. Nec aut sibi, aut caussae, quam propugnandam susceperit, defuit MATT. WASMVTHVS; siquidem mox an. 1669 *vindiciarum anti-Capell-Waltonianarum partem tertiam, siue anti-Conringium* &c. edidit; cui adiecta sunt *iudicia & suffragia venerandorum collegiorum Theologicorum ecclesiae orthodoxae, in caussa sacrae veritatis ebraeae anti-Conringiana &c.* Immo eodem an. prodiit: *Heautontimorumenos ebraeomastix, siue ostensio manifesta conuicti in conscientia pessimae caussae anti-hebraeae, Hermanni Conringii, medico-politici Helmstadiensis.* Nec tacuit ad haec CONRINGIVS, quin potius eodem itidem an. 1669 *actionem iniuriarum institutam coram illustri tribunali Gottorfensi in Matthiam Wasmuthum* in lucem emisit publicam. Vnde, quanta animorum contentione haec controuersia tum agitata fuerit, liquet. Qui in eadem academia Iulia vixerunt, magnamque nominis celebritatem consequuti sunt, theologi, CONR. HORNEIVS & GE. CALIXTVS, itidem hoc nomine male audiunt, quod linguae ebraeae tantum, quantum debebant, non statuant pretium. Inter ea, quae ABR. CALOVIVS, in methodo studii theologici istorum theologorum desiderat, hoc quoque est, quod adminicula illa, quorum beneficio spiritum sanctum audimus, & fon-

tes ipsos scripturae sacrae degustare possumus (ebraeae linguae notitiam) vel semoueant, vel excludant prorsus, vel minus necessaria iudicent; quod a studio linguae ebraeae theologiae cultores auocent, *operae pretium haud esse*, censentes, *tantum temporis & laboris grammaticae & vocabulis addiscendis* (eum) *impendere, qui rerum scientiam adamet*; &, quae alia sunt eiusdem generis, supra nobis iam ex *praefatione, libris duobus isagoges* ab eo praemissa, obseruata, ad *c. I. §. II.* Et GEORG. sane CALIXTVS, cum consilium studiorum, quod RANZOVIO iuueni dederit, in *responsione ad Ernestum Landgrauium Hassiae*, & quidem in *adpendice p. 49.* exponit, *cum primum*, inquit, *accederet, totus immersus erat studiis hebraeae linguae. Ego vero monere, non videri operae pretium, quod tantum temporis & laboris, grammaticae & vocabulis addiscendis impenderet, qui rerum scientiam adamaret, & studium illud ad eximiam perfectionem deducturus non esset. Rectius itaque facturum, si philosophiae, metaphysicae, logicae, quarum plane rudis erat, certis & necessariis ad res recte cognoscendas & diiudicandas praesidiis, incumberet &c.* Alibi tamen, scilicet in *adparatu theolog. p. 45.* diserte agnoscit, linguae ebraeae & graecae notitiam propter fontes necessariam esse, vti itidem supra ad *c. I. §. II.* iam obseruauimus. CONR. HORNEIVS scripturae sacrae interpretem linguae graecae ac ebraeae notitia carere non posse, fatetur; at in controuersiarum tractatione non adeo magnum vtriusque esse vsum, adserit, *part. I. disput. theolog. p. 51.* Qua in re haud dubie fallitur. Ne quid enim de Iudaeis dicam, quibuscum sine exquisita linguae ebraeae cognitione congredi non licet; in controuersiis quoque, quae nobis cum Socinianis, romanensibus, aliisque intercedunt, haud raro res omnis ad verum & genuinum dicti cuiusdam scripturae sacrae sensum redit, de quo sine linguarum originalium notitia certi quid statuere non licet. Rectius GE. CALIXTVS: *Porro quum vernaculum theologi principium, vti postea demonstrabimus, sacra sit scriptura; ex hoc principio apud contentiosum & scrupulosum aduersarium intrepide argumentari vix potest, nisi qui ipsam in suis fontibus, hoc est, ebraea & graeca lingua, quibus scriptores* ἀναμαρτήτως *spiritus sanctus vti voluit, intelligat*; in *adparatu theolog. p. 15.* Addit deinde illud AVGVSTINI: *Latinae linguae homines & duabus aliis ad scripturarum diuinarum cognitionem habent opus, hebraea scilicet & graeca, vt ad exemplaria praecedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas; lib. II. de doctrina christiana, cap. XI.* Iungenda his, quae CHRISTIANVS REINECCIVS disserit, in *praefatione*, quam EDVARDI POCOCKII *notis miscellaneis in portam Mosis &c.* praemisit.

Inter eos, qui minus praeclare de lingua ebraea sentire censentur, nostra aetate refertur vir doctissimus IO. CLERICVS, cuius *dissertatio de lingua ebraea* exstat in *prolegomenis, translationi, paraphrasi, & commentario* eius in *librum geneseos*, praemissa. In ea id primum sibi euincendum sumsit, linguam ebraicam non magis primaeuam esse, quam alias orientales. Qua quidem in re iam praeeuntes sibi habuit HVG. GROTIVM, *not.* ad *lib. I. de veritat. christ. relig. §. XV.* IOS. SCALIGERVM, ad *Euseb. num. MDCXII.* PET. DAN. HVETIVM, *demonstr. euangelica, prop. IV. cap. XIII. p. 242. seqq.* Impugnarunt rursus eamdem, & linguam ebraeam omnino primaeuam fuisse, euicerunt, IO. BVXTORFIVS, *dissertat. de linguae ebraeae origine, & antiquitate*, quae prima est inter *dissertationes* eius *philologico-theologicas*, BRIANVS WALTONVS, *proleg. III. num. III. seqq.* THO. HAYNE, de *cognat. & harmonia linguar. p. 20. seqq.* STEPH. MORI-

NVS

NVS in *exercitationibus de lingua primaeua, exercit. I. c. VIII. seqq. p. 36. seqq.* Enimuero, vt alia taceam, vel solae nominum etymologiae hominum, qui ante diluuium vixerunt, quaeue Moses ex lingua ebraea diserte deriuat, rem extra omnem dubitationem ponunt. In quamcunque namque se vertant partem, qui secus sentiunt; nihil solidi ad hoc respondere possunt. Alterum, quod IO. CLERICVS, de lingua ebraea differens, adserit, est, varias linguas natas ex humani generis dispersione. Id vero si ita intelligatur, quod tum lingua quoq; ebraea enata sit; ab iisdem auctoribus reiicitur, qui, linguam ebraeam primaeuam statuunt, & iisdem quoque rationibus, quibus hoc probatur, refellitur. Nec omnes etiam admittunt, post gentium dispersionem demum linguarum diuersitatem ortam; sed nonnulli potius, in ipsa linguarum confusione nouas simul exstitisse, contendunt. Fuse hac de re dictum in *histor. eccles. vet. testament. tom. I. per. I. sect. II.* ad §. *IX. p. 215.* Nonnulla vir doctissimus hic adsumit, quae minime posita sunt extra controuersiam. Tertium, quod adfirmat, est, Abrahamum lingua vsum chaldaica, quocum & quartum disceptationis caput coniunctum est, ebraicam linguam fuisse cananaeam. At, ad prius quod attinet, licet iis in locis; in quibus Abraham, priusquam in Cananaeam veniret, vixit, sequenti aetate lingua chaldaea in vsu esset; nondum tamen sequitur, vt ibi tempore Abrahami, & in familia quidem Eberi, fuerit recepta. In altero capite, linguam ebraeam eamdem fuisse cum cananaea, consentientes equidem, aut praeeuntes sibi habet magni nominis viros IOS. SCALIGERVM, THOMAM ERPENIVM, PETR. DAN. HVETIVM, aliosque; neutiquam tamen hoc ita euictum est, vt de eo dubitare non liceat; quin secus se rem habere, solide demonstrauit STEPH. MORINVS, de *lingua primaeua, exercitat. I. c. XI. p. 68. seqq.* Adfinitatem equidem quamdam inter linguam cananaeam & ebraeam intercessisse, haud inuiti largimur; inde vero, vtramque vnam plane eamdemque fuisse, concludere non licet. Praecipuum autem, quod huius loci est, quod quinto loco monet, hoc est, inopem esse linguam ebraeam, ambiguam, & parum ab Israelitis cultam fuisse. Nimirum linguarum omnium laudes in tribus potissimum rebus sitas esse, obseruat, copia dictionum & phrasium, perspicuitate orationis, eiusque elegantia, cuius a rhetoribus canones describantur; hisce vero rebus multo ebraica superiores esse plurimas linguas, & graecam quidem prae ceteris; adeoque ebraicam neutiquam, ceu pulcherrimam, iactari posse. Copia dictionum phrasiumque quod lingua ebraea destituatur, vel ex ipsis libris sacris, lexicisque constare, putat. *Primum ergo*, inquit, *quicumque libros sacros attente legerint, aut lexica ebraica euoluerint, pauca esse vocabula, paucasue phrases, animaduertent. Perpetuo non eaedem voces dumtaxat, sed eaedem etiam locutiones, praesertim in libris historicis, occurrunt. Simile narrationis filum, parilisque orationis color & species omnia continent &c.* Caussam deinceps inopiae huius hanc reddit: *Si quaeramus caussam inopiae linguae hebraicae, eamdem inueniemus, quae est in aliis linguis obseruata. Vbi spernuntur disciplina & artes, & pauca scribuntur, ibi necesse est esse plurimis in rebus summam vocabulorum penuriam; neque enim nomina imponuntur aut rebus, aut animi notionibus, de quibus numquam homines cogitant, numquam disputant, numquam scribunt. Exempli caussa*, ita pergit, *antequam Graeci philosophiam diligenter colerent, innumera erant, de quibus homines non cogitarant, & quibus exprimendis defuissent vocabula, nisi ficta fuissent. Idem contigit Latinis, cum primum de rebus philosophicis*

eis latine scribere coeperunt &c. Id quod CICERONIS testimonio comprobat. Verum varia ad haecce viri doctissimi effata obseruare licet. Primum namque non tam copia verborum phrasiumque linguam commendare videtur, quam si, quae scitu necessaria sunt, adcurate, perspicue, &, si opus fuerit, ἐνεργητικῶς illa exprimi queant. Nec tamen etiam concedunt alii, recte inopiam linguae ebraeae exprobrari. Cum enim non alia, quae ea scripta sint, hodie habeamus monumenta, quam pauca ista, quae in sacro codice exstant; ex hisce reliquiis non statim totius linguae aestimandas diuitias, aiunt. Immo ex ipsis hisce reliquiis probari posse, eam olim copiosissimam verbisque & phrasibus instructissimam fuisse; siquidem quaedam res octo aut decem nominibus verbisque exprimantur. Legenda, quae hac de re docet VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae lib. III. c. VI. p. 472. 473.* Deinde si per artium ac disciplinarum culturam copia verborum ac phrasium augetur; considerandum, hac ratione saepe homines de rebus vanis, superuacuis, inutilibus & cogitare & loqui, quarum quidem rerum cognitione & alii sine damno carent; & linguae cuidam inopia ideo obiici nequit, quod vocabulis verbisque destituatur, quibus eiusmodi res exprimi queant. Esto, fuerit maior graecae linguae in hisce copia; summa tamen rursus inopia fuit in rebus diuinis & ad religionem, a Deo ipso reuelatam, spectantibus, exprimendis, in quibus ebraea reliquis omnibus praestat. Idque vel inde patet, quod scriptores noui testamenti saepe ebraismis vsi sint, immo non potuerint non vti, eo, quod lingua ebraea ad eiusmodi res, de quibus scribebant, exprimendas, longe aptior esset, quam graeca. Quod qui scriptoribus sacris vitio vertunt, aut omnino quosdam barbarismos inde conficiunt, nesciunt, quid dicant, aut sibi velint. Cum enim graeci scriptores de eiusmodi rebus numquam loquuti sint, de quibus scriptoribus sacris verba facienda erant; non poterant quoque in hisce eorum lingua vti. Ebraeis contra vti concredita erant τὰ λόγια τοῦ θεοῦ, *Rom. III, 2.* ita & illorum linguae maxima laus, maximumque inde accedit decus, quod iisdem exprimendis longe aptior sit, quam vlla alia. Simili ratione & ad reliqua, quae vir doctissimus contra ebraeam linguam disputat, responderi poterat, si his immorari diutius fas esset. Id solum obseruamus, elegantiam linguae ebraeae, quam vir doctus itidem in dubium vocat, ex instituto adseri a IO. BRAVNIO, in *selectis sacris, lib. V. exercitat. III. p. 637. seqq.* Neque tamen ex iis, quae hac ratione de lingua ebraea disserit, aut fluit, aut deduci potest, eam theologiae cultori non esse necessariam. Hoc enim cum vir clarissimus non adserat, nos quoque id ei non imputamus. Quin potius, necessariam hanc linguam illis esse, qui tum nouum, tum vetus testamentum interpretari cupiunt, ipsemet & agnoscit, & diligenter inculcat; *art. crit. part. I. c. IV. p. m. 106. seqq.* vbi ex instituto de methodo studii ebraici agit.

Vt autem illi, de quibus hactenus diximus, minus; ita non desunt, qui, in alterum velut extremum procurrentes, plus, quam decet, linguae ebraeae tribuere videntur. Huc illos refero, qui in ipsis litteris Ebraeorum magna se inuenisse putant mysteria, & naturalem quamdam illis tribuunt vim significandi, ex ipsa illarum figura repetendam. Nihil nunc de masorethis dicam, qui, in litteris quibusdam aut minusculis aut maiusculis magna latitare arcana, sibi aliisque persuadere conantur; qua de re consulere iuuat IO. BVXTORFIVM, in *Tiberiade, c. XIV. seqq. p. 135. seqq.* siquidem de iis nunc praecipue nobis sermo est, qui ipsas litteras Ebraeorum naturali gaudere significatione, arbitrantur,

trantur, ex quibus deinceps ipsa vocum significatio deriuari queat. Primum quidem eiusmodi quid in mentem venisse videtur FRANC. MERC. HELMONTIO, in *alphabeto naturali, p. 84.* sed nemo maiori studio & industria hanc in rem incubuit, quam CASP. NEVMANNVS, theologus quondam Vratislauiensium, ingenio & doctrina praestantissimus, qui hancce hypothesin suam primum delineauit in *genesi linguae sanctae*, Norimbergae an. 1696 edita, quam ipsemet enarraui in *actis eruditorum Lips. an. 1696. mense Sept. p. 399. seqq.* Deinde vero in *exodo linguae sanctae*, itemque in *claue domus Heber* eamdem vlterius illustrauit, & velut ad praxin deduxit. Adprobarunt quoque nonnulli calculo suo hancce eius sententiam, minimeque reiiciendam censuerunt, quos inter eminet VAL. ERN. LOESCHERVS, *lib. I. de caussis linguae ebraeae, c. X. p. 139. seqq.* Eam sane ingeniosissimam esse, negari nequit; certo tamen fundamento destitui, non sine ratione iudicarunt alii. Enimuero, quum quis pro lubitu litterae cuidam eiusdem figurae mox hanc, mox etiam aliam significationem tribuere queat; ipsarum quoque vocum diuersa variaque hinc exsurget significatio, longeque inde discedes incertior, quam antea fuisti; nisi tandem ad alia, veram vocum significationem inuestigandi ac determinandi, te receperis adminicula, de quibus IACOBVS RHENFERDIVS, in *dissertat. de ratione obseruandi genuinam vocabulorum ebraeorum significationem*, EDV. POCOCKIVS, in *notis miscellaneis in portam Mosis, p. 3. seqq.* aliique ex instituto praecipiunt. Ego quidem, eos quam rectissime hic incedere, puto, qui, ex diligenti locorum scripturae collatione, primam praecipuamque vocis cuiusdam significationem inuestigandam, censent, & hinc reliqua ordine deriuant; qua methodo cumprimis IAC. GVSSETIVM, in *commentariis linguae ebraicae*, vsum constat, quamuis nec aliarum linguarum orientalium collatio, & reliqua eiusdem generis subsidia, prorsus contemnenda sint. Sed haec ὡς ἐν παρόδῳ. CASP. NEVMANNI, ceterorumque, qui cum illo faciunt, sententiam, litteras ebraeas symbolica quadam significatione gaudere, ex instituto sub examen reuocauit CHRIST. BENED. MICHAELIS, in *dissert. de vocum seminibus ac litterarum significatione hieroglyphica*; iungenda vero etiam, quae erudite hac de re disserit vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institut. hermeneut. sacr. lib. II. c. VII.* ad §. *II. p. 256. seqq.*

Vt ea nunc, quae restant, paucis complectamur; historiam linguae ebraeae, quae tamen & ex hactenus commemoratis lucem aliquam capiet, tradiderunt IO. BVXTORFIVS, filius, in *dissertationibus philologico-theologicis, diss. I. II. III.* BRIANVS WALTONVS, in *adparatu biblico, proleg. III. p. 228. seqq.* vbi ex instituto de *lingua hebraica, eius antiquitate, conseruatione, mutatione, praestantia, & vsu, item de antiquis eius characteribus & punctis vocalibus*, differit; AVG. PFEIFFERVS, in *critica sacra, c. III. sect. II. quaest. I. II. III. IV.* Nonnulla quoque, huc spectantia, attingit IO. BRAVNIVS, in *selectis sacris lib. V.* vbi in adpendice ad *exercitationem secundam de sapientia veterum Ebraeorum* de *hebraeae linguae duratione* agit, *p. 630. seqq.* & *exercitat. III.* de *elegantia stili ebraei veteris testam.* quaedam quae huius loci sunt, inspergit. Idemque & de STEPH. MORINI *exercitationibus de lingua primaeua*, eiusque *adpendicibus*, censendum. Diligentissime quoque in hocce argumento versatus est VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae lib. I. c. V. seqq.* De fatis denique studii ebraici differit HERM. VON DER HARDT, in *prodromo ephemeridum philologicarum*, vbi cumprimis copiose de IO. REVCHLI-

NO, primo ebraearum graecarumque litterarum in Germania restauratore, verba facit, *p. 7. seqq.* cuius *vitam* ex instituto etiam scripsit IO. HENR. MAIVS Durlaci an. 1687, 8. editam; de quo &, quae praecipue memoratu digna, in compendio complexus sum, in *introd. ad historiam philosoph. Ebraeorum, p. 245. seqq.* Iungenda vero & varia monumenta, ad historiam eius spectantia, quae idem HARDTIVS exhibet, in *historia litteraria reformationis part. II.* a me itidem *l. c.* indicata. Ad subsidia, seu adminicula linguae ebraeae quod attinet; de lexicis ebraicis adcurate, & exquisito studio egit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *historia lexicorum hebraicorum*, Wittebergae an. 1705 edita in 8. Idem & lexicographos, tum Iudaeos, tum christianos, recenset *bibl. ebraeae part. II. p. 546. seqq.* Sed & grammaticos scriptores, tum Iudaeos, tum christianos, idem enarrat, *p. 600. seqq.* Iungendus & VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae*, vbi *lib. I. c. XI. historiam grammaticae ebraeae, capite* autem *XII. historiam lexicorum ebraeorum* exhibet. Denique & IAC. LE LONG, in *bibliotheca sacra*, & quidem in *adpendice*, *parti secundae* subnexa, grammaticos & lexicographos ad vsum linguarum orientalium, & graecae noui testamenti, magno numero adfert. Praecipuos autem & praestantiores, tum ex grammaticis, tum lexicographis, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. IV. c. III. membr. I. p. 308. seqq.* Sunt etiam huius loci *obseruationes* illae *variae, ad rem grammaticam Ebraeorum pertinentes*, quas IO. CHRISTOPH. WOLFIVS collegit, *l. c. p. 671. seqq.* & in quibus, quae in re grammatica Ebraeorum maxime memorabilia sunt, ostendit, laudatis auctoribus, qui de iis ex instituto commentati sunt. Haut vltimum inter ea tenet locum quaestio celeberrima, de litteris Ebraeorum, num, quas hodie ita vocamus, veteres illae & genuinae sint, an vero samaritanae potius? Sunt namque viri longe doctissimi, qui existimant, litterarum characteres, quos hodie samaritanos vocamus, eos ipsos esse, quibus Moses & prophetae, in libris suis conscribendis, vsi sint, immo quibus ipse Abrahamus vsus sit, qui cum, relicta patria, in Cananaeam se conferret, Cananaeorum etiam, seu Phoenicum, linguam, & cum ea litterarum, quae apud Phoenices in vsu erant, formas adsumserit. Et his quidem cum Israëlitae omnes, vsque ad captiuitatem babylonicam, vsi sint; Iudaeos, in captiuitate ista constitutos, sensim characteres litterarum, qui apud Chaldaeos fuerint, quiue hodie & assyriaci adpellentur, recepisse; hincque adeo Esram, cum, soluta captiuitate babylonica, patriis sedibus redditi essent, curasse, vt libri sacri charactere chaldaeo, seu assyriaco, ceu notiori Iudaeis, scriberentur; cum interea apud Samaritanos per Israëlitas, ex assyriaca captiuitate reduces, antiqui isti & genuini characteres conseruarentur, qui ideo *samaritanorum* retulerint nomen. Primus in hanc sententiam ex Iudaeis ingressus dicitur IOSEPH. ALBO, qui saeculo decimo quinto floruit, in libro *ikkarim*, quem praeter ELIAM LEVITAM pauci ex eadem gente, sed eo plures ex christianis sequuti sunt. Praeter PETRVM enim GALATINVM, & BENEDICT. ARIAM Montanum, sententiae huic suffragantur ROB. BELLARMINVS, PET. DAN. HVETIVS, RICH. SIMON, aliique romanensium, quibus vel hoc nomine arridet, quod ad labefactandam sacrae scripturae auctoritatem plurimum valet; ex criticorum porro gente IVST. IOSEPH. SCALIGER, ISAC. CASAVBONVS, HVGO GROTIVS, GERH. IOAN. VOSSIVS, SAM. BOCHARTVS, BRIANVS WALTHONVS, aliique quam plurimi, quorum & nomina & loca indicaui in *hist. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. VI.* ad §. *XII. p. 996. seqq.* vbi & rationes, quibus pu-

pugnant, attuli, simul tamen, quid ad eas responderi queat, luculenter demonstraui. Receptam contra nostrorum sententiam defendunt IO. BVXTORFIVS *differtat. de litterar. ebraicarum genuina antiquitate*, IO. HENR. HOTTINGERVS, in *exercitationibus anti-Morinianis*, NIC. FVLLERVS, *miscellaneorum sacror. lib. IV. c. IV.* HVGO BROVGHTONVS in *concentu scripturae p. 126.* THOM. BANGIVS, in *coelo orientis p. 216. seqq.* STEPH. MORINVS, de *lingua primaeua, exercit. II. c. VI.* aliique, a me itidem iam *l. c.* laudati. Altera quaestio, quae non minorem strepitum dedit, magnaque animorum commotione agitata est, de punctorum, quae vocant, vocalium origine, & antiquitate agit. Multi namque ex Ebraeis in eam ingressi sunt sententiam, puncta vocalia ab Esra demum textui ebraeo superaddita esse, ne vera, voces pronuntiandi, ratio periret, quae per oralem traditionem ad ipsius aetatem vsque propagata erat. Vlterius progressi sunt alii, punctaque vocalia nec ab Esra, nec ab vllo alio scriptore θεοπνεύστῳ, sed a recentioribus quibusdam masorethis Tiberiensibus, post talmudis demum compositionem, sexcentis circiter a Christo nato annis, inuenta, & textui sacro addita, contenderunt. Primus & praecipuus sententiae tam lepidae inuentor & adsertor est ELIAS LEVITA, Germanus, *praefat. III. in masoreth. hammasoreth.*; de quo legere iuuat IVL. BARTOLOCCIVM, *bibliothec. rabbin. magna tom. I. p. 135. seqq.* qui & *p. 140. seqq.* integram dissertationem, de *origine & antiquitate punctorum vocalium*, inseruit. Ex christianis hinc quam plurimi eandem calculo suo adprobarunt sententiam, praesertim romanenses, quibus quippe itidem ad auctoritatem textus originalis imminuendam, perquam adcommodata videbatur. Praeter NICOL. DE LYRA itaque RAYM. MARTINI, PET. GALATINVM, aliosque, eamdem amplexi sunt, & strenue defenderunt, IOAN. MORINVS, in *exercitationibus biblicis*, RICH. SIMON. *histor. critic. vet. testam. lib. I. c. XXVII.* alibique, itemque LVD. ELLIES DV PIN, *prolegom. sur la bible, lib. I. c. IV. p. 136. seqq.* qui, cum, ipsum B. MART. LVTHERVM, IO. CALVINVM, aliosque protestantes, eidem sententiae suffragari, obseruasset; tandem concludit, *quae cum ita se habeant, pertinaces admodum eos protestantium esse oportet, qui adhuc antiquitatem punctorum, ceu articulum fidei, defendunt.* Et sane, ex primis ecclesiae nostrae theologis nonnullos, ipsum cumprimis B. MART. LVTHERVM, punctis vocalibus, vtpote rabbinico inuento, non multum tribuisse, notum est. Sed nondum eo tempore satis perspectum erat, quanti momenti res esset, vt certa & determinata vocum in textu originali significatio in tuto collocaretur. Primus, qui hoc vidit, MATTH. FLACIVS fuit, qui hac de re disserit in *claui scripturae, part. II. tract. VI. p. 644.* quem deinceps plerique nostrorum theologorum constanter sequuti sunt. Nemo autem maiori animi contentione sententiae, de recentiori punctorum vocalium origine, patrocinium suscepit, quam LVD. CAPPELLVS, in libro inscripto: *arcanum punctationis reuelatum*, qui Lugduni Batauorum, an. 1624. curante & adprobante THOMA ERPENIO, lucem vidit, vnde & a quibusdam ipsi ERPENIO tributus est. Eamdem caussam in *critica sacra* egit, quae priusquam prodiret, IO. BVXTORFIVS librum, de *punctorum antiquitate*, contra CAPPELLI *arcanum punctationis reuelatum* edidit, vnde CAPPELLVS simul *criticae* suae, *defensionem* eius adiunxit, cui BVXTORFIVS iterum *anti criticam*, *seu vindicias veritatis hebraicae* opposuit. Ad rem ipsam quod attinet, ab ipsis viris θεοπνεύστοις signa quaedam, quae vocalium munere fungerentur, profecta, tam est extra omne dubium positum, quam absurdum est, dicere, eos, sine

sine eiusmodi signis scribendo, committere voluisse, ne quis umquam mortalium certum & indubitatum verborum suorum haberet sensum. Hunc enim referre lectorem non posse, nisi punctis quibusdam vocalibus, similibusue signis, voces instructae sint, nemo, nisi harum rerum plane rudis, negauerit. Legi equidem codices ebraei sine punctis possunt, sed ab iis, qui cum punctis illos legere consueuerunt. In rabbinicis scriptis אמות קריאה seu *matres lectionis*, punctorum defectum vtcumque supplent, idque iterum apud eos, qui ebraica cum punctis legere didicerunt, & ceteroquin rerum ac formularum, in eiusmodi scriptis occurrentium, non sunt imperiti. Interim non negauero, initio simpliciora & pauciora forte fuisse vocalium signa, quae deinceps magis magisque aucta sunt, vt de vero & genuino textus sacri sensu omnibus eo certius constaret. Falluntur itaque citra controuersiam, qui, ab Esra demum puncta vocalia textui addita, putant; sed multo magis, qui, ea adhuc recentioris originis esse, existimant. Si numerum eorum, qui antiquitatem punctorum vocalium in dubium vocant, nobis obiicias; non minor forte illorum erit, qui pro eadem pugnant. Haud paucos enim, qui posterius faciunt, laudant AVGVST. PFEIFFERVS, *critic. sacr. c. IV. sect. II. quaest. II. p. 110.* & VAL. ERN. LOESCHERVS, de *caussis linguae ebraeae*, *lib. II. c. III.* §. *VIII. sqq. p. 283. sqq.* apud quos & rationes, quibus vtrimque pugnatur, legere licet. Historiam istius controuersiae enarrat HVMFREDVS HODIVS, de *bibliorum textibus originalibus*, *versionibus graecis & latina vulgata*, *lib. III. part. II. c. XVI.* §. *VIII. p. 363. seqq.*

** Ingens istorum scriptorum est numerus; nec vnius etiam sunt generis. Primum locum occupat *masora*, & scriptores masorethici; de quibus cum deinceps, quando de theologia exegetica verba faciemus, dicendum sit, nunc nihil addimus. Sequitur *talmud*, *mischnam* pariter *ac gemaram* complectens, idemque vel Hierosolymitanum, vel Babylonicum. Nimirum sub imperatore Antonino, circa annum Christi 150, floruit R. IEHVDA HAKKADOSCH, id est, *sanctus*, qui patrum traditiones, inde a Mose vsque, vt putabat, ad sua tempora rite oretenus propagatas, vno libro complecti secum constituit. Omnium itaque Iudaeorum sui temporis schedas & chartas, in quas quisque memoriae caussa quaedam obseruatu digna coniecerat, collegit, & ex iis librum confecit, qui dictus fuit ספר משנה δευτέρωσις, seu *lex secundaria*, aut potius *liber traditionum*. Magno is a Iudaeis exceptus adplausu, mox publicam apud eos obtinebat auctoritatem. Deinceps R. IOCHANAN, ex tribu Ioseph, qui caput synagogae fuit in terra Israëlis per annos octoginta, pro Iudaeis, in terra Israelis viuentibus, composuit explicationem mischnae, vnde enatum est *talmud Ieruschalmi*, siue *Hierosolymitanum*, quod, vt plerique tradunt, an. Christi 230, vt alii, serius adhuc absoluit. Cuius tamen expositionis minor auctoritas, minorque vsus fuit, quam ipsius mischnae. Cum vero eodem circiter tempore plerique, & celebriores Iudaeorum doctores ex Palaestina in Babyloniam se contulissent, hinc & neglectis, immo exstinctis Iudaeorum in Palaestina scholis, Babylonicae contra, inque his Nachardaeana, Sorana, & Pumbedithana efflorescere coepissent; doctores isti babylonici nouis commentationibus mischnam explicare adgressi sunt. Eminuit prae ceteris raf ASE, qui an. 367 nouam conuectare gemaram instituit, cui operi cum immoreretur, telam, quam exorsus erat, continuauit raf ABINA, qui an. 474 oneri huic humeros suos supposuit, donec tandem anno D ad finem perduceretur. Et ita talmud illud Babylonicum enatum est, quod tantam apud Iudae-

os obtinuit auctoritatem, vt nonnulli illud scripturae sacrae aut anteferre, aut aequiparare non dubitauerint. Apud christianos autem varia expertum est fata. Cum enim multa, quod negari nequit, superstitiosa, friuola, & blasphema in eo occurrant; nonnulli ex Romanis pontificibus illud plane delere, ac emedio tollere conati sunt; at irrito semper successu. Decreta eorum hac super re exstant in *bullario* CHERVBINI, & *directorio inquisitorum*; eaque defendere adnititur IVLIVS BARTOLOCCIVS, in *bibliotheca magna rabbinica, tom. III. p. 745. seqq.* Qui tamen zelus aliis prorsus intempestiuus visus est. Quae enim vulgo in talmude damnantur, quae in vnum cumulum collecta legi possunt apud BARTOLOCCIVM *l. c. tom. III. p. 319. seqq.* tam absona sunt, vt credibile non sit, posse iis quemquam, vel mediocri rationis vsu pollentem, in errorem induci, aut in eo confirmari. Vsu interim suo non caret talmudis lectio, cum, vt alia taceam, multa, ad antiquitates & ritus iudaicos adcuratius cognoscendos, ex eo hauriri possint. Legenda hac de re HENR. MVHLII, viri longe doctissimi, *praefatio apologetica pro studio talmudico, tom. VII. operum Coccei* praemissa. Quod variis noui testamenti locis lux quaedam ex talmude adspergi queat, exemplis docet IO. LIGHTFOOTVS, in *horis ebraicis & talmudicis*, qui tamen interdum sine vlla necessitate loca talmudica huc aduocat, & quaedam inde illustrare adnititur, quae & sine ista illustratione satis clara sunt. Nimis etiam praeclare de talmude sentire videtur, quando *praefat. horar. ebraicarum & talmud. tom. II. operum, p. 246.* scribit: *Non sunt auctores, qui lectorem magis terrent & torquent, & non sunt tamen, qui magis alliciunt, & delectant;* (quam talmudici.) *Apud nullos maior est, aut aequa nugacitas, & vix tamen apud vllos maior aut aequa vtilitas. Acriores hostes, quam istos, non habet doctrina euangelica; & tamen planiores interpretes, quam istos, non habet textus euangelii. Verbo omnia: Iudaeis suis nihil nisi nugas propinant, & perniciem, & venenum; at, christiani, arte & industria sua, eos sibi reddere possunt studiis suis vtilissime famulantes, atque inseruientes commodissime interpretationi noui testamenti.* Hinc & vapulat hoc nomine ISA. VOSSIO, in *responsione ad obiecta nuperae criticae sacrae p. 332.* Ego vtilitatem quamdam ex lectione talmudis capi posse, minime abnuo; an vero tanta sit, vt difficultati, quae illis subeunda est, qui gemaram legere & intelligere cupiunt, respondeat? merito dubito. Quae de historia talmudis antea in compendio dixi, paullo copiosius enarraui, in *introd. ad hist. philosoph. Ebraeor. §. XXV. seqq. p. 118. seqq.* Pluribus autem, quae ad talmudis notitiam spectant, tradunt: IO. BVXTORFIVS, in *operis talmudici breui recensione*, quae eius *bibliothecae rabbinicae* subiuncta est; IO. LEVSDENIVS, in *philologo ebraeo mixto, disp. XII. XV.* AVG. PFEIFFERVS, in *dissertat. de talmude*, itemque in *critica sacra, c. XV. p. m. 496. seqq.* ZACH. GRAPIVS, in *historia litteraria talmudis hierosolymitani & babylonici*; IAC. BASNAGIVS, *hist. des Iuifs, tom. II. lib. III. c. VI. p. 697. seq.* IO. BRAVNIVS, *exercit. II. de sapientia veter. Ebraeorum*, in *selectis* eius *sacris, lib. V. p. 608. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiq. c. I. p. 2. seqq.* &, qui omnium fusissime diligentissimeque hocce argumentum tractauit, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *biblioth. ebr. part. II. lib. IV.* vbi *c.* I. de nomine & origine talmudis, *c. II.* de argumento & dispositione eius, agit; *c. III.* recensionem vtriusque talmudis vberiorem exhibet; *c. IV.* fortunam talmudis inter Iudaeos, &, *c. V.* inter christianos, *c. VI.* iudicia de eodem diuersa, & denique *c. VII.* momenta quaedam specialia, huc spectantia, edisserit. Et in vltimo

timo hocce capite inter alia, num seruatoris nostri Iesu, itemque religionis christianae, in talmude mentio fiat? disquirit, §. *VII. VIII.* item *X. XI.* tandem & praecipuos de talmude scriptores laudat, §. *XII.* in *adpendice* autem subsidia, quae, ad talmud, rectius intelligendum, vel tractandum tum a christianis, tum & a iudaeis profecta sunt, indicat, *p. 988. seqq.* Ceterum cum magna talmudis apud Iudaeos semper fuerit auctoritas; mirum non est, fuisse inter eos omni tempore, qui ad eius studium animum adiungerent; qui vel ideo obseruandi sunt, quod fontes exhibeant, ex quibus antiquitatum & rituum gentis ebraeae adcuratior notitia hauriri potest. Eminet inter omnes R. MOSES MAIMONIDES, non tantum ob פירושים, seu *commentarios in misch naioth*, sed vel maxime ob יד חזקה *manum fortem*, seu opus illud insigne, in quatuordecim libros, & quatuor partes seu volumina distinctum, quod talmudicam doctrinam, totumque adeo ius ebraeum, lingua ebraica eleganti & perfacili exhibet. Nec praetermittendus R. IAACOB, filius ASCHER, qui saeculo decimo quarto floruit, auctorque est libri: ערבה טורים *quatuor ordines*, quo velut systema aliquod iuris iudaici continetur; & ex quo compendium aliquod fecit IOS. KARRO שלחן ערך *mensa instructa* dictum. Conferenda, quae tum de MAIMONIDE, tum de reliquis, huc spectantibus, dixi in *introduct. ad hist. philos. Ebr. §. XXXI. & XXXII. p. 154. & 177. seqq.* Plura autem de auctoribus ebraeis, gentis suae ritus & antiquitates exponentibus, dabunt, qui bibliothecas rabbinicas instruxerunt, quos deinceps indicabimus.

Tertium inter scriptores rabbinicos locum occupant kabbalistae. Fuisse in gente ebraea traditionem quamdam, seu doctrinam, quae oretenus propagabatur, qua ea, quae in scriptis Mosis & prophetarum continentur, illustrabantur, & vlterius explicabantur; nemo negauerit, nisi qui tam ineptus fuerit, vt sibi persuaserit, Ebraeorum doctores nullum aliud dixisse verbum, quam quod in sacro codice exstat, hoc est, ab omni eius explicatione ac illustratione abstinuisse. Deinceps autem contigit, vt haecce veterum Ebraeorum doctrina oralis variis erroribus corrumperetur, & philosophiae Pythagoraeo-Platonicae cum ea coniungerentur placita. Distinctio hinc orta inter kabbalam *puram* & *impuram*, quam copiosius explicaui in *disquisitione theologica, de moderamine inculpatae tutelae*, quae nouissimae *introductionis ad histor. philosoph. Ebraeor.* editioni inserta est, *p. 486. seqq.* Antiquissimi libri kabbalistici sunt liber יצירה *creationis*, qui Abrahami patriarchae praefert nomen; sed a R. AKIBHA scriptus dicitur, qui circa an. Christi cxx in bello Hadriani imperatoris contra Iudaeos martyrio vitam finiit; liber זוהר *sohar*, qui est commentarius kabbalisticus in quinque libros Mosis, cuiusue auctor fertur R. SCHIMEON filius IOCHAI; & denique liber בהיר *bahir*, in quo de mysteriis nominum diuinorum, aliisque secretioris philosophiae capitibus, disputatur, & qui a R. NECHONIA ben HAKKANA conscriptus perhibetur, quem σύγχρονον fuisse adserunt Ionathani paraphrastae, annis circiter triginta aut quadraginta ante Christum natum. Pluribus de hisce egi in *introduct. ad histor. philosoph. Ebraeorum §. XXVIII. seqq. p. 131. seqq.* vbi & eos indicaui, qui horum librorum antiquitatem, a quibusdam in dubium vocatam, vindicarunt; quos inter haud vltimum locum tenet IO. MEYERVS, vir doctissimus, in *dissertat. theolog. de mysterio sacro-sanctae trinitatis ex solius veteris testamenti libris demonstrato.* Sequiori aetate ingens illorum exstitit numerus, qui kabbalistica tractarunt, quorum praecipuos IO. HENR. HOTTINGERVS vnico fasce complexus est, in *bibliotheca orientali*,

entali, c. I. class. VIII. ex quo eosdem exhibui, sed ita, vt nonnullos, ab eo omissos, adderem, & quaedam, perperam dicta, corrigerem, in *introduct. ad histor. philos. Ebraeor. p. 179. seqq.* A Iudaeis ad christianos doctrina kabbalistica transiit, quos inter eo tempore, quo bonarum litterarum hinc inde resuscitabantur studia, eminebant IO. PICVS Mirandulae comes, & IO. REVCHLINVS; de vtroque ex instituto dictum *introd. ad histor. philos. Ebraeor. §. XXXIV. p. 221. seqq.* Praecipuos quosdam iunctim Basileae an. 1587 edidit IO. PISTORIVS Nidanus; PAVLI scilicet RICCII *libros quatuor, de agricultura caelesti*, aliaque eiusdem auctoris scripta; R. IOSEPHI Castiliensis, *de porta lucis tractatum*; LEONIS Ebraei, *de amore, libros tres*; IO. REVCHLINI, de *arte kabbalistica, libros tres*; eiusdem, de *verbo mirifico, libros tres*; ARCHANGELI Burgonouensis, *interpretationes in selectiora obscurioraque kabbalistarum dogmata*; ABRAHAMI *librum iezirah*. Recentiori aetate magno in hocce studiorum genus se dederunt animo CHRIST. KNORRIVS, A ROSENROTH & HENRICVS MORVS, quorum ille in *kabbala denudata*, duobus tomis, in 4. an. 1677 & 78 itemque 1684 editis; hic autem in variis scriptis, quae in *operibus* eius *philosophicis*, Londini an. 1679 duobus tomis in folio euulgatis, iunctim exhibentur, arcana kabbalistica in lucem proferre, eaque explicare, adgressus est; licet in quibusdam a se inuicem dissentiant. De vtroque ex instituto a me dictum in *introduct. ad histor. philosoph. Ebraeor. §. XXXV. p. 255. seqq.* vbi & quid in vtroque desiderandum sit, non dissimulaui; HENR. scilicet MORVM kabbalae dogmata nimis ad religionem christianam, KNORRIVM christianae religionis capita nimis ad kabbalam inflexisse videri; certe apud vtramque effata quaedam a veritate & simplicitate doctrinae christianae aliena deprehend., quorum nonnulla collegerit LAVRENT. ODHELIVS, in *synagoga bifronte, p. 39. 40.* Licet autem apud quosdam scriptores kabbalisticos, maxime recentiores, occurrant, quae neutiquam sunt adprobanda; ideo tamen non omni prorsus vsu kabbalae studium destituitur. Subinde enim quaedam veritatis antiquae rudera & vestigia in iis, praesertim antiquioribus, inuenire licet, quae, vti nostram doctrinam confirmant, ita recte ipsis Iudaeis opponuntur. Exemplo doctrinae, de mysterio trinitatis, hoc demonstraui, in *introd. ad histor. philos. Ebraeor.* & in nouissima editione pluribus confirmaui, *p. 336. seqq.* Legenda hic cumprimis IO. MEYERI *dissertatio*, antea iam laudata, *de mysterio sacrosanctae trinitatis ex solius veteris testamenti libris demonstrato.* Iungenda, quae dixi in *institut. theolog. dogmat. lib. II. c. I.* ad *§. LV. p. 433. seqq.* Nec diffitetur vir doctissimus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *hinc inde diuinae veritatis documenta de variis doctrinae christianae capitibus apud kabbalistas deprehendi; bibl. ebraeae part. II. lib VII. c. III. p. 1242.* Non minus vero & in eo insignis scriptorum kabbalisticorum vsus conspicitur, quod veterum quorumdam haereticorum erroribus eo rectius intelligendis, & dogmatibus paradoxis illustrandis, inseruiant. Exemplo haereseos Valentinianae hoc luculenter, ni fallor, demonstraui, peculiari dissertatione, quam *introductioni ad historiam philosophiae Ebraeorum* addidi. Ex kabbalistarum enim placitis, Valentinianorum portenta quam commodissime deriuari posse, ibi a me ostensum; quod & IOAN. CROIO iam obseruatum, in *coniecturis & obseruationibus in quaedam loca Origenis, Irenaei, Tertulliani, & Epiphanii*; & quodammodo etiam IO. HENR. HOTTINGERO, in *thesauro philolog. l. I. c. III. sect. V. p. 441.* quos iam laudaui in nouissima

ma editione, in *notis* ad §. *XV. p. 619.* Addendus tamen omnino erat, quem tum praetermisi, IOAN. MICH. LANGIVS, in *commentario theologico, de genealogiis numquam finiendis, & fabulis iudaicis, quarum Paulus apostolus passim meminit*, Noribergae an. 1696, 4. edito, in quo hoc ex instituto agit. Qui Valentinianorum originem ex philosophia Pythagorica arcessere malunt, mihi reuera non repugnant; cum concedam, kabbalae Ebraeorum eo tempore philosophiae Pythagoreo-Platonicae scita admixta fuisse. Ad ea, quae RENATVS MASSVETVS, in *dissertationibus praeuiis in Irenaeum, diss. I. §. XXI. p. 20.* mihi obiecit, a me responsum in *editione nouissima*, in *notis* ad §. *XV. p. 620. seqq.* Plura de kabbala dabunt BRIANVS WALTONVS, in *adparatu biblico, prolegom. VIII. §. XXX. p. 305. seqq.* SAL. GLASSIVS, *philol. sacr. lib. II. part. I. tract. II. sect. III. art. VII. p. 303. seqq.* THEOD. HACKSPANIVS, peculiari *dissertatione, miscellaneis* eius subiuncta; IO. HENR. HOTTINGERVS, *thesaur. philolog. lib. I. c. III. sect. V.* AVGVST. PFEIFFERVS, *crit. sacrae c. VII. p. 277. seqq.* IAC. BASNAGIVS, *hist. de Iuifs, tom. II. lib. III. c. X. seqq. p. 771. seqq.* cumprimis autem IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *bibl. ebr. part. II. lib. VII.* per integrum, vbi *c. I.* de kabbalae nomine & origine *c. II.* de natura & indole kabbalae, speciatim de decem sephiroth, *c. III.* de vsu kabbalae, copiosissime differit, & *c. III. §. XII. p. 1243.* auctores, quid kabbala egerunt, adcurate indicat.

Iam ad reliqua doctorum gentis ebraeae scripta quod attinet, obseruandum, post talmudis compositionem, apud Iudaeos quoque, hinc inde dispersos, sequuta saecula sterilia, caliginemque & barbariem, quae orbi vniuerso incumbebat, hancce itidem tum oppressisse gentem. Cum vero in media ista nocte apud Arabes noua lux philosophiae bonarumque artium oriretur; nec Iudaei sibi defuerunt, quin potius & inter eos exstiterunt, qui ad litterarum se accinxerunt tractanda studia. Hinc saeculo decimo & sequentibus inter eos floruerunt R. SAADIAS cognomento *gaon*, seu *excellens*, dictus; R. SALOMO IARCHI, Ebraeis IIZCHAC dictus; R. ABRAH. ABEN ESRA, aliique, quos omnes circa initium saeculi decimi tertii ingenii & eruditionis gloria superauit MOSES MAIMONIDES. Atque hi quidem, ceterique, qui eos insequuti sunt, varia ingenii sui monumenta, ad diuersas eruditionis partes spectantia, reliquerunt. Nonnulli studium grammaticum in hac gente excitarunt & excoluerunt, alii scripturam sacram commentariis illustrarunt, alii religionis suae summam certis capitibus comprehenderunt, aut contra christianorum obiectiones defenderunt, vel horum doctrinam impugnarunt: alii rursus doctrinae talmudicae, aut kabbalisticae se consecrarunt; quidam, denique, Aristotelicam praecipue sectantes philosophiam, logica, metaphysica, physica, ethica compendia ac systemata more scholasticorum condiderunt. Conferenda, quae de hisce omnibus in compendio dixi in *introduct. ad hist. philos. Ebr. §. XXXII. p. 169. seqq.* Quemadmodum autem de iis, qui aut talmudica, aut kabbalistica tractarunt, iam dictum est; ita de scriptis, quae ad theologiam aut dogmaticam, aut exegeticam, aut polemicam spectant, in sequentibus suo loco differemus. In philosophicis, itemque historicis, & chronologicis, non est, quod a Iudaeis multum lucis exspectes, qui ad eiusmodi studiorum genera, praesertim ad philosophiam, si paucos quosdam exceperis, fere se ineptos esse, demonstrant. Vanumque omnino est consilium GISB. VOETII, qui eiusmodi scripta Iudaeorum legi voluit, vt hac ratione in rerum ipsarum, ac linguae ebraeae cognitione, simul proficeremus; *biblioth. studiosi theolog. lib. II. sect. I. c. V.* Qua de re ita censet ABR. CALOVIVS,

VIVS, haec & multa alia VOETIVM *bibliothecae* ſuae inſeruiſſe, *non, quod crederet, ea ſtudioſi theologiae proficua, aut neceſſaria, ſed vt aliis πολυμαθίαν ſuam, quaſi omnia iſta penetrarit, venditaret*; in *paedia theolog. ſect. II. c. I. can. IV. p. 95.* Ad notitiam ſcriptorum rabbinicorum comparandam faciunt, qui *bibliothecas rabbinicas* dederunt, quos inter primo nominandi loco IO. BVXTORFII, pater & filius, quorum ille libro de *abbreuiaturis ebraicis, bibliothecam rabbinicam* adiunxit, Baſileae 1613, 8. quam hic cum eodem de *abbreuiaturis* libro, hinc inde aucto & emendato, iterum in publicam prodire lucem iuſſit, adiecta in fine *adpendice* variorum librorum rabbinicorum, quam a IACOBO Romano, Iudaeo, Conſtantinopoli congeſtam, ANT. LEGERVS cum eo communicauerat. Prodiit deinde hicce liber iterum Franecquerae, an. 1696 & Herbornae 1708, & quidem in vltima hacce editione, qua vtramque partem, auctior, adpendice etiam *bibliothecae* ſuis locis inſerta. BVXTORFIOS excipit IO. PLANTAVITIVS, Pauſanus, quippe qui *florilegio* ſuo *rabbinico*, an. 1644 edito, *bibliothecam ebraicam* ſubiunxit; in qua Buxtorfianam bibliothecam in plerisque ſequitur, vt hinc inde nonnulla, in ea praetermiſſa, addat. Naeuorum hocce opus non eſſe expers, viris doctis obſeruatum eſt. Commemorandus vero hic etiam eſt IO. HENR. HOTTINGERVS, ob *promptuarium*, ſiue *bibliothecam orientalem*, in cuius *cap. I.* ſcripta rabbinica, alio quidem, quam BVXTORFIVS fecit, ordine, ſcilicet ſecundum argumentorum diuerſitatem, recenſet, cum BVXTORFIVS ordinem alphabeticum ſequatur; exigua tamen acceſſione eadem auget. In aliis ſcriptis ſuis itidem ſubinde HOTTINGERVS ea attingit, quae huc pertinent, ſpeciatim in *hiſtoria eccleſiae noui teſtamenti*, in qua in ſingulis ſaeculis res Iudaeorum diligenter perſequitur, & de praecipuis eorum doctoribus haud contemnenda tradit. Poſt hoſce diligentiam ſuam in hocce argumento demonſtrare voluit IVL. BARTOLOCCIVS DE CELLENO, in *bibliotheca magna rabbinica*, quae tomis quatuor in folio, Romae an. 1675, 78, 84, & 93 prodiit. Quartum tomum, cui auctor immortuus eſt, ad finem perduxit, & cum mantiſſa ſcriptorum, in ipſa bibliotheca omiſſorum, edidit CAR. IOS. IMBONATVS, Mediolanenſis; qui & an. 1694 quintum vltimumque tomum, inſcriptum: *bibliotheca latino-hebraica*, adiecit, in quo ſcriptores omnes cuiuscumque gentis & religionis, qui aliquid, ad res iudaicas pertinens, litteris conſignarunt, recenſet. Ita vero diſpoſita eſt haecce bibliotheca, vt non librorum tituli, ſed auctorum nomina, ſecundum litterarum ſeriem exhibeantur, & ita omnia cuiusque auctoris ſcripta ſimul recenſeantur; cum BVXTORFIVS contra, aliique, ſecundum librorum titulos bibliothecas ſuas inſtruxerint. Multa quidem plenius a BARTOLOCCIO enarrantur, quam a reliquis factum; ſed multa quoque addidit, quae abeſſe potuiſſent; ampliſſimasque hinc inde digreſſiones, diſputationesque contra Iudaeos inſeruit, adeo, vt nonnullis id praecipue egiſſe videatur, vt ingens aliquod, & vaſtae molis opus, in lucem produceret. Nec naeuorum illud immune eſſe, nonnulli obſeruarunt; cumprimis & RICH. SIMON varia in eo deſiderat, generatimque de auctore pronuntiat, *multum equidem in eo eſſe eruditionis iudaicae, ſed parum iudicii (beaucoup d' erudition iuifue, mais peu de iugement) & profundam inſuper ignorantiam eorum omnium, quae ad rem criticam ſpectant &c. biblioth. crit. tom. I. c. XXVI. p. 369.* Dudum ergo viri docti optarunt, vt quis hocce opus in compendium mitteret, diſſertationibus illis, quae nihil ad rem faciunt, reſectis, ſimulque naeuos emendaret,

daret, &, quae desunt suppleret. Idque tandem vir eruditissimus, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, ita praestitit, vt non tantum omnium votis satisfaceret, sed ea multum superaret. *Bibliothecam* namque edidit *ebraeam*, cuius *pars prior*, *notitiam*, *tum auctorum hebraicorum*, *cuiuscumque aetatis*, *tum scriptorum*, *quae vel ebraice primum exarata*, *vel ab aliis conuersa sunt*, *ad nostram aetatem deductam*, exhibens; an. 1715 Hamburgi, prodiit; *pars* autem *posterior*, *quae praeter historiam scripturae sacrae veteris instrumenti*, *codicumque eius tum editorum*, *tum manuscriptorum*, *notitiam tradit masorae*, *eorumque*, *quae ad lexica & grammaticas pertinent*, *talmudis item vtriusque*, *tum vero bibliothecam iudaicam*, *& anti-iudaicam aperit*, *ac post enarratas paraphrases chaldaicas & kabbalam*, *scripta Iudaeorum anonyma recenset*, itidem Hamburgi, an. 1721 lucem adspexit publicam. Et in praefatione quidem, *parti priori* praemissa, auctor de iis non tantum, qui in eodem argumento ante ipsum versati sunt, multa lectu digna obseruat, sed omnes etiam, qui quacumque ratione ad notitiam scriptorum rabbinicorum aliquid conferre queunt, diligenter indicat; cumprimis vero & eos, qui ex Iudaeis bibliothecas rabbinicas concinnare adgressi sunt, recenset. Hos inter eminet R. SCHABTAI ben IOSEPH in *bibliotheca rabbinica*, quam inscriptam: שפתי ישנים *labia dormientium*, an. 1670 Amstelodami edidit, de qua copiosius *p. 12.* verba facit, quamue RICH. SIMON reliquis omnibus praefert, *l. c. tom. I. c. XXV. p. 362.* Nefas omnino esset, silentio hic praetermittere *bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam*, Halae 1720 fol. editam; cuius quippe partes tres priores a viro doctissimo IO. HENR. MAIO concinnatae, praeter graecos & alios orientales cumprimis ebraico-rabbinicos codices continent. Ita vero codices illi recensentur, vt multa simul lectu obseruatuque dignissima ex iis adferantur, quae legisse forte poenitebit neminem. Si quis, denique, scire aueat, quibus in studio rabbinico vti debeat subsidiis, IO. CHRISTOPH. WOLFIVM adeat *bibl. ebr. part. II. lib. III. c. III. §. IX. p. 519.*

*** Chaldaicae, syriacaeque linguae notitia, theologiae cultor carere non potest. Praeterquam enim, quod nonnulla veteris testamenti chaldaico idiomate a scriptoribus sacris conscripta sunt; paraphrases quoque chaldaicae magnam nobis & ad loca quaedam eo rectius intelligenda, & ad conuincendos Iudaeos, adferunt vtilitatem, vt suo loco ostendetur; ne quid de scriptis talmudico-rabbinicis dicam, quae sine lingua hacce intelligi nequeunt. Syriacae linguae vsus insignis vel in collatione versionis syriacae veteris & noui testamenti, maxime autem noui, deprehenditur, cuius ob antiquitatem magna semper fuit auctoritas, quamuis & ad explicationem vocum noui testamenti, & quarumdam ebraearum genuinam significationem eruendam aliquid conferat. Nec adeo magno hic opus est labore. Quemadmodum enim syriaca chaldaicaque non multum a se inuicem, ita & vtraque non multum ab ebraica lingua differt. Maior equidem linguae arabicae est difficultas, non minor tamen eius vtilitas, quam ED. POCOCKIVS demonstrat, in *notis miscellaneis philologico-biblicis in portam Mosis*, *p. 11. 12. 34. 35.* alibique, ex instituto autem IO. ABR. KROMAYERVS, in *libellis duobus de vsu linguae arabicae*, Lipsiae an. 1707 in 4. editis; in quorum posteriori id agit, vt libro Iobi ex hacce lingua lucem adspergat. Subsidia, linguae chaldaicae, syriacae, & arabicae, inseruientia, indicat AVG. PFEIFFERVS, in *digressione de natura*, *vsu*, *& subsidiis linguarum*, *quas vocant*, *orientalium &c.* quae in *critica* eius *sacra* exstat, *p. 398. seqq.* & in qua etiam eadem ratio-

ratione de lingua samaritana, aethiopica, persica, verba facit. Conferenda &, quae de lingua chaldaica, syriaca, arabica, in compendio differit ANDR. IVL. DORNMEIERVS in *philologia biblica, c. IV. sect. II. p. 27. seqq.* De aethiopica nemo praeclarius meritus est, quam IOBVS LVDOLPHVS, in *grammatica & lexico aethiopico*, quemadmodum & rebus ipsis Aethiopum, tum ciuilibus, tum ecclesiasticis, maximam lucem in *historia* sua *aethiopica* adfudit. Cum etiam persicae linguae veteris, tum in scriptura sacra, tum & apud profanos auctores, hinc inde vocabula quaedam occurrant; recte fecerunt, qui ea explicare adgressi sunt. HADR. RELANDVM hoc egisse, constat, in *dissertat. de reliquiis veteris linguae persicae*, quae in *parte altera dissertationum* eius *miscellanearum*, Traiecti ad Rhenum 1707 editarum, exstat; *num. VIII. p. 97. seqq.* Sed antea iam in eodem argumento ingenii periclittus fuerat vires GVIL. BVRTONVS, cuius *historiam linguae graecae* supra commendauimus. Huic λείψανα *veteris linguae persicae* adiecerat, quae deinceps, vna cum MARCI ZVERII BOXHORNII *epistola ad Nicolaum Blancardum de persicis Curtio memoratis vocabulis, eorumque cum germanicis cognatione*, recudi curauit, & *praefatione, notis, & additamentis*, instruxit IO. HENR. VON SEELEN, Lubecae 1720, 8. Habent quidem linguae orientales multiplicem vsum, praecipuus tamen in eo consistit, quod ex earum cum ebraea collatione radices huius deperditae iterum restitui, veraque & genuina vocum quarumdam eo rectius determinari significatio queat. Eoque cumprimis comparata sunt lexica harmonica, vt VAL. SCHINDLERI *lexicon pentaglotton*, IO. HENR. HOTTINGERI *lexicon harmonicum heptaglottum*, EDM. CASTELLI *lexicon heptaglottum &c.* Non tantum autem in linguae ebraeae illustratione, aut scripturae sacrae interpretatione; sed & in historia ecclesiastica, linguae orientales vsum suum habent. IO. HENR. HOTTINGERVS, in *smegmate orientali* generatim quidem de *linguarum orientalium in rebus sacris vsu* agit, speciatim tamen *lib. I. c. VIII. p. 202. seqq. usum linguarum orientalium in theologia historica* ostendit, quamquam in historia veteris testamenti subsistat. Id vero vel inde liquet, quod plurima linguis orientalibus consignata exstent scripta, quae historiae ecclesiasticae illustrandae egregie inseruiunt. Spectat huc *catalogus librorum chaldaeorum*, auctore HEBED IESV conscriptus, quem in linguam latinam transtulit, & notis illustrauit ABRAH. ECCHELLENSIS. Arabicorum quorumdam, syriacorumque, huc spectantium, notitiam suppeditat IO. HENR. HOTTINGERVS, in *promptuario*, seu *bibliotheca orientali*, *c. II. & III.* Immo &, canones quosdam conciliorum in linguam arabicam translatos, constat. IOS. Aegyptii *prooemia & paraphrasin arabicam in quatuor priorum generalium conciliorum canones* exhibet cum versione latina GVIL. BEVEREGIVS, in *synodico, siue pandectis canonum ecclesiae graecae, tomo I.* Nihil nunc dicam de liturgiis ecclesiarum orientalium. Harum equidem collectionem EVS. RENAVDOTIVS nobis dedit, Parisiis 1716 duobus tomis in 4; sed ita, vt versionem tantum latinam exhiberet. Quod qua fide fecerit, a viris istarum linguarum peritis ostendi posset, si modo copia earum in linguis originalibus iis fieret. Qui ea, quae huc vsque diximus, considerauerit, non dubitabit, insignem linguarum orientalium esse vtilitatem. Sed non omnibus tamen adire licet Corinthum. Quisque ergo, quid ingenii vires, studiorumque, quem sibi constitutum habet, finis, permittant, considerare debet.

§. VII.

§. VII. Linguarum, latinae cumprimis atque graecae, itemque antiquitatum, quae ex veterum lectione hauritur, adcuratior cognitio, peritiaque adeo, veteres scriptores recte intelligendi, *litterarum humaniorum* nomine venire solet, itemque *philologiae*, quae & cumprimis ad linguam & antiquitates ebraeas sese extendit. Huic ergo studiorum generi quodnam statuendum sit pretium, ex dictis diiudicare licet. *

* Vocem *humanitatis* iam a veteribus Romanis de litterarum studiis vsurpatam, constat. Ita namque CICERO: *Omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum, & quasi cognatione quadam inter se continentur.* Et iterum: *patiamini de studiis humanitatis & litterarum paullo me loqui liberius.* Itemque paucis interiectis: *Nam vt primum ex pueris excessit Archias, atque ab iis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet; se ad scribendi studium contulit &c.* in *orat. pro Archia poëta, c. I. II. III. p. m. 256. 257.* Ex instituto hoc nos condocet A. GELLIVS: *Qui verba latina fecerunt, quique his probe vsi sunt, humanitatem non id esse voluerunt, quod vulgus existimat, quodque a Graecis φιλανθρωπία dicitur, & significat dexteritatem quamdam beneuolentiamque erga omnes homines promiscuam; sed humanitatem adpellauerunt id propemodum, quod Graeci παιδείαν vocant, nos eruditionem institutionemque in bonas artes dicimus; quas qui sinceriter cupiunt adpetuntque, hi sunt vel maxime humanissimi. Huius enim scientiae cura & disciplina ex vniuersis animantibus vni homini data est; idcircoque humanitas adpellata est; noct. atticar. lib. XIII. c. XVI. p. m. 318. 319.* Comprehendebant autem veteres hocce nomine linguae graecae; cui maximum pretium statuebant, ipsius quoque latinae studium, artem porro grammaticam, rhetoricam, & poesin, immo & ipsam historiam, antiquitatumque cognitionem. Atque haecce studia etiam *liberalia*, itemque *artes liberales ingenuasque, & simili ratione* adpellabant. Loca CICERONIS & OVIDII, in quibus *artes ingenuae*, hoc est, quae hominem ingenuum decent, commemorantur, indicat THO. CRENIVS, ad *Guil. Budaei libr. de studio litterar. recte instituendo, p. 7.* in *methodis* eius, an. 1696 editis. SENECAE effatum, de *studiis liberalibus*, supra iam ad *c. I.* recitauimus: vnde simul patet, humanitatis voce ea fere studia designata, quae & τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων nomine veniebant. CICERO tamen aliquando eadem in latiori ambitu vti videtur, vt ipsam simul philosophiam designet. Interdum eorum, quae ad litteras humaniores spectant, notitia *philologiae* nomine etiam comprehenditur, quamquam & huius vocis, si vsum spectes, diuersae sint significationes. Ad linguarum tamen, sine quibus eruditio sibi non constat, quales hodie sunt latina, graeca, ebraea, adcuratiorem cumprimis refertur cognitionem, siue generatim eas consideret, siue speciatim ea tradat, quae ad grammaticam, rhetoricam, philologiam stricte sic dictam, & artem criticam pertinent; vnde nonnulli philologiam iterum in *generalem* & *specialem* dispescere solent. Per *philologiam* autem *stricte sic vocatam*, quae tum a grammatica rhetoricaque, tum ab arte critica differt, scientiam linguarum solidam, quae tum in earum puritatem tum veram ac genuinam vocum significationem, inquirit, intelligunt. Si vsum, qui hodie frequentatur, spectes, *philologiae* voce, quidquid ad linguarum cognitionem adcuratiorem pertinet, indicatur; cum *litterae* contra *humaniores* speciatim ad graecam pariter, ac latinam linguam referantur, vt tamen simul

simul omnia ea, quae ad veteres auctores recte intelligendos requiruntur, connotent, hinc & historiarum, & antiquitatum, grammaticae, rhetoricae, artisque criticae notitiam, poesin denique & eloquentiam, ambitu suo includant. Si quis, aliter hisce vocibus vtendum, censeat, is, eiusmodi hoc esse, sciat, super quo cum nemine nobis sit contendendum. Lucem vero copiosiorem hic dabunt, qui generatim de philologia aut litteris humanioribus commentati sunt; quos inter locum praecipuum tenent GER. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione*, *lib. II.* qui ex instituto de *philologia* agit *tom. III. operum*, *p. 32. seqq* HENR. IVL. SCHEVRLIVS, in *statua Mercuriali*, *part. I.* vbi tribus capitibus, de *fine philologiae subiecto*, seu *materia*, & *mediis*, disserit, *p. 13. seqq.* GVIL. BVDAEVS, *libris duobus de philologia*, a THO. CRENIO, in *methodis*, an. 1696 editis; IO. CLERICVS, *siluarum philologicar. Aeschinis Socratici dialogis*, ab eo euulgatis, adiectarum, *lib. I. c. I.* vbi ex instituto de litteris humanioribus praecipit, & multa recte monet, cumprimis illud: *meliores ex lectione veterum fieri oportere; quod nisi fiat, litteras infamari; philosophiae, praesertim dialecticae & moralis cognitionem aliquam, immo & nonnullarum artium nobiliorum peritiam, litterarum studio esse coniungendam &c.* Lucem quoque aliquam & hic dabit IO. WOWERIVS, cuius *polymathiam* supra iam commendauimus. Iungenda his denique IO. GE. WALCHII *historia linguae Latinae*, in cuius quippe *prolegomenis*, de *genuina philologiae indole* verba fecit, simulque eidem *diatriben philosophicam de litteris humanioribus* subiecit.

Insignem ex hisce studiis theologiae cultores capere vtilitatem posse, si modo caute & sobrie in iis versentur; ex iis, quae huc vsque disputauimus, longe est manifestissimum. Vnde &, vt hisce litteris suum decus, suusque constet honos, optandum merito. Quod an hodie vbique fiat, nonnulli dubitant; immo passim querelas quorumdam hominum doctissimorum, lugubresue voces, de interitu hisce litteris imminente, proximeque instante summa barbarie, audire licet. Quas paucis expendere, non abs re, nec ab hoc loco prorsus alienum erit. Non vero hodie demum, aut nudius tertius, eiusmodi vocibus orbis eruditus personare coepit. Quin potius, iam suo tempore MATVRINVM SIMONIVM libellum, de *litteris pereuntibus*, scripsisse, constat, quem IO. HERM. ABELSWICH, *praefatione*, eodem tendente, munitum, & *adnotationibus illustratum*, Wittebergae an. 1716 recudi curauit. Nostra vero aetate IO. CLERICVS de *caussis pereuntium litterarum elegantiorum* commentationem *parrhasianorum tomo I.* inseruit, quam ex gallicano sermone in latinum transtulit vir clarissimus IO. HENR. KROMAYERVS. In eodem hocce argumento ingenii periclitari vires voluit IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *diss. de praesenti rei litterariae statu*, quam *analectis* suis ad BVRC. GOTTH. STRVVII *introduct. ad notitiam rei litterariae* subiunxit. Nec errauero, si huc retulerim dissertationem, de *caussis iacturae rei litterariae*, a FRID. BOLTZIO, Regiomontano-Borusso, conscriptam, & in academia Wittebergensi, praeside IO. GVIL. BERGERO, conflictui publico expositam. Saltem plurima, quae huc faciunt, in ea attinguntur. Cumprimis vir summus, & vt in aliis, ita vel maxime in iis, quae ab humanitate nomen trahunt, litteris, versatissimus, PET. DAN. HVETIVS, nobis hic commemorandus est, qui in *Huetianis*, an. 1723 gallicano sermone editis, primo statim loco, de *bonarum litterarum interitu*, disserit, seque vidisse, ait, *quo pacto floruerint, & mortuae sint, seque iis esse superstitem*, *p. 3.* Huc & comparatum est, quod

quod *num. VIII. p. 20. seqq.* contendit, viros doctos, qui saeculo decimo quinto, & circa initium decimi sexti vixerint, multis nominibus praeferendos esse iis, qui nostra aetate viuant. Neque is ego sum, qui prorsus abnuere velim, non eodem vbique hasce litteras esse loco, quo olim fuerunt. Quin potius diserte hoc professus sum, in *oratione de bonarum litterarum decremento nostra aetate non temere metuendo*, quam Hildburghusae recitaui, cum ibidem gymnasium illustre, a serenissimis principibus ERNESTO, & ERN. FRIDERICO conditum, sollemni ritu consecraretur. Id tantum monere soleo, & in ipsa ista oratione monui, ab istis, qui eiusmodi querelas fundunt, partim in eo peccari, quod ea, quae dicunt, nimis exaggerent, partim, quod veras genuinasque calamitatis istius caussas aut dissimulent, aut non perspectas habeant, hinc & longe alias fingant. Prius quidem ex eo constat, quod de litteris humanioribus ita saepe loquantur, ac si omnis iis absoluatur eruditio, philosophia contra, theologia, ceteraeque scientiae & artes, nullo prorsus habendae sint loco. Immo & nimis arctis limitibus subinde humaniorum litterarum circulum circumscribunt, cum historiam ab ea excludant, ad graecae latinaeque linguae cognitionem omnia referentes. Hinc, cum negare nequeant, praestantissimos nostra aetate exstitisse, & adhuc exsistere, viros, quorum industria philosophia, speciatim physica, doctrinaque moralis, mathesis porro, historiaque ecclesiastica, ciuilis, litteraria, ad summum fere perducta sit fastigium, ignorantiaque & stultitia, quae olim in hisce omnibus regnabat, sit profligata; de barbarie tamen nobis imminente lugubres fundere voces non desinant; perinde, ac si omnes istae scientiae, ac artes, non dignae sint, quae eruditionis nomine veniant. Scire potius viri isti praestantissimi debebant, in hisce, quae ipsam rerum scientiam nobis pandunt, disciplinis eruditionem proprie contineri, cum, quae ab humanitate nomen sortitae sunt, litterae, viam tantum ad eruditionem veram solidamque nobis muniant; laudandae profecto idcirco & maximopere commendandae, non tamen vltra, quam par est, euehendae. Modum porro in declamationibus suis non seruant homines queruli, dum nostri saeculi sterilitatem infelicitatemque ita accusant, ac si prorsus damnentur reiiciantur ue ac fastidiantur litterae humaniores, nec vllibi fere quisquam reperiatur, qui iustum illis pretium statuat; cum tamen hinc inde in Anglia, Gallia, Belgio, Germania nostra viri exstent eruditissimi, graecaeque ac latinae linguae peritissimi, qui pulcherrimis ingenii sui monumentis dudum effecerunt, vt posteri sint intellecturi, quam iniusta sit ista saeculi nostri accusatio. Esto; non adeo magnus sit illorum numerus, nec tamen adeo exiguus, vt metuendum sit, litteras hasce propediem prorsus exstinctum iri. Ad caussas quod attinet, cur, litteras hasce vilipendi, nonnulli putant; non omnes quidem, quas adferunt, prorsus contemnendas, existimo. Variae sunt, nec vnius generis. Mihi praecipua esse videtur, quod plerique, qui apud nos ad litterarum studia accedunt, vilioris conditionis sint homines, qui, cum ad panem lucrandum litteris incumbant, eam sibi ingrediendam viam, censent, per quam proxime, & sine ambagibus, ad finem exoptatum perduci queant. Cumque iis plerumque cum paupertate colluctandum sit; nec diu admodum in scholis & academiis subsistere, nec libros, ad hasce litteras feliciter tractandas necessarios, sibi comparare possunt. Magnam porro scholarum esse corruptionem, haud inuitus largior, eamque & in eo conspici, quod in iis adolescentes ad philosophiam, sublimioresque scientias ducantur, quos humanioribus litteris recte imbuere,

longe

longe satius foret. Sed & principes, rerumque dominos, in excitandis, fouendis, alendisque hisce litteris suo non semper satisfacere muneri, non inficiatus fuero. Haud raro tamen ipsimet istarum litterarum magistri suis quam maxime nocent rebus, dum eos studiis suis adiungunt mores, qui non possunt non ipsos, & etiam, quas tractant, litteras, omnium contemtui exponere. Videas enim quosdam rebus friuolis, ac minutiis inhaerere, alios omnino super iis cum aliis contendere ac altercari; videas eosdem conuiciis atrocissimis se inuicem proscindere, alios fastu quodam paedagogico ita se efferre, vt risum excutiant sapientioribus, alios aliud quid designare, quo omnem virtutis, ac sapientiae laudem amittant. Ita ergo si se gerunt, quid mirum si Maecenates tandem desint, qui istarum litterarum suscipiant patrocinium. Possent his & plura addi; sed diutius iis immorari non licet. Nonnullas ex veris calamitatis istius caussis recte detexit IO. CLERICVS, *loco antea citato*; qui & in *siluis philologicis*, quas AESCHINIS *dialogis*, a se editis, adiunxit, *lib. I. c. I.* hoc argumentum tractat, fastumque illorum, qui humanitatis studia reliquis litteris omnibus ita praeferunt, vt has magno supercilio contemnant, perstringit. *Vtile*, inquit, *est reipublicae, immo & necessarium, esse, qui eas litteras doceant, eosque lautis honorariis excitari, vt alacrius iuuentutem instituant, viamque ad intelligendam antiquitatem graecam ac romanam ostendant, & scripta veterum illustrent, recudantque; prout fert animus, aut prout vtilitas studiosorum postulat. Aequum etiam, laudem meritam eos propterea consequi, & pro laboribus famam & existimationem sibi comparare. Verum propterea non ita homines insanire par est, vt alia omnia prae litteris humanioribus, contemnant, iurisconsultosque, philosophos & theologos, qui scientias, quas profitentur, diligentius excolunt, quam alias, quasi viliora ingenia habeant. Tum vero alios omnes in se consurgere cogunt, & paedagogicum supercilium exprobrare. Ac sane paedagogi est, res spernere, dum verba coluntur; curare, ut teneantur linguae mortuae, ritus & mores obsoleti, opiniones dudum explosae, historiae quae ad nos nihil pertinent, dum de rebus ipsis, etiam maximi momenti, ratiocinari nequit, dum perite lingua sua vti nescit, dum consuetudines moresque ciuitatis suae, populorumque vicinorum ignorat, dum opinionum, quae nunc vigent, est imperitus, nec recentiores historias melius nouit. Nemo enim, quin haec longe maioris sint momenti, & quibus cetera omnia subseruiant oportet, dubitauit, l. c. cap. 144.*

§. VIII. Latinae porro graecaeque, & omnis antiquitatis, cognitio, cum ex scriptoribus gentilibus praecipue, ceu ex genuinis fontibus, haurienda sit; horum quidem ad huncce finem lectionem necessariam esse, nemo dubitabit. Caute tamen simul in iis versandum, res ipsa docet, ne sensim & placita, & mores ethnicorum adsumamus, illorumque nobis ita placeant scripta, vt sacrae displicere incipiant litterae. *

* Cum gentilium scripta, si incaute in iis versemur, non minus damnum, quam commodum, adferre queant; mirum non est, diuersas semper virorum, verae religioni addictorum, de iis fuisse sententias. Inter ipsos Iudaeos iam olim, qui patrii moris tenaciores erant, a litteris, & philosophia Graecorum, adeoque & a lectione librorum gentilium, plane adhorrebant. In tractatu mischnico *sotah, c. IX. num. XIV.* refertur, orto bello Titi, cautum esse, *ne quis filium in graecanicis erudiret*. In *gemara*

mamque; IV) *regulas tradere interpretandi verba phrasesque obscuriores*; V) *interpretari fabulas poetarum, item aenigmata*; VI) *iudicium ferre de stilo eiusque virtutibus & vitiis*; VII) *discrimen stili ostendere ratione aetatum*; VIII) *indicare stilum certae sectae, deque eius vsu ferre sententiam*; IX) *designare characterem stili cuiusque auctoris*; X) *ex hisce stili characteribus de libri aetate & auctore, verborumque sinceritate iudicare*; XI) *iudicium ferre de recta pronuntiatione linguae latinae, graecae, & hebraicae*; XII) *orthographiam monstrare, eamque solidis superstruere fundamentis*; in *commentatione de arte critica*, quae in *parergis* eius *criticis* exstat, §. *V. p. 9. seqq.* Ex quibus forte nonnulla ita comparata sunt, vt cum arte critica sint coniuncta, vel in eo, qui criticus audire cupit, adesse debeant; an vero ad ipsam artem criticam spectent? adhuc dubitari potest. Originem artis criticae eleganter exponit PHIL. IAC. MAVSSACVS. Cum enim obseruasset, quod & alias notum est, κριτικὴν olim grammaticae partem fuisse, eamque circa tria versari, obscure scilicet dictorum explicationem, bonorum & sanorum iudicium, & verorum germanorumque ab adulterinis distinctionem; vltimam partem eidem originem dedisse, adfirmat. *Antequam enim*, ita pergit, *corruptae fuissent librorum inscriptiones, & spurii monstrosique foetus pro legitimis & germanis supponi coepissent, vix in vsu criticam fuisse, satis compertum est. Atqui certissimum puto, ante tempora regum Alexandriae & Pergami nullum opus falso inscriptum fuisse; immo ipsorum tempore eiusmodi viguisse corrumpendorum* ἐν ἐπιγραφαῖς *librorum libidinem, ob* φιλοτιμίαν, *quae inter illos erat, coemendorum librorum. Qui enim libros, ad instruendas regum istorum bibliothecas, vndiquaque ferebant, cum viderent, antiquorum scriptorum praecipue volumina maiori pretio venire, & contra aurum cara esse; saepissime epigraphas voluminum corrumpebant; ita, vt si nouus & recens esset ille auctor, quem comparauerant sibi, mutata epigraphe statim pro vetere & antiquo venderent.* Quibusdam hinc interiectis, βιβλιοκαπήλων auaritiam, & spem maioris lucri, primam criticae originem dedisse, concludit, quam statim magni viri ARISTOPHANES, ERATOSTHENES, APOLLODORVS CVMAEVS amplexi sint; ex quibus APOLLODORVS primus critici nomen ambiuerit, quod tamen alii de ERATOSTHENE adserant; in *dissertat. critica, de Harpocratione, eiusque scriptis*, subiecta *lexico Harpocrationis p. m. 397.* vbi & alia, ad fata & historiam artis criticae spectantia, inuenire licet. Paullo aliter de criticae artis origine differit PHIL. CAROLI. De Iudaeorum enim masorethis cum verba fecisset, de quibus & nos suo loco plura dicemus, ad Graecos transiens, eos, vt HOMERI conseruarent poëmata, iisque sitim ingenii sui, tamquam puro & liquido fonte, rigarent, ARISTARCHVM communi suffragio censorem creasse, narrat, ὡς ὀβελίζοντα τὰ παρεμβλημένα, qui genuina a suppositítiis vindicaret, vti nullus in posterum versiculus pro Homerico agnosceretur, nisi quem ARISTARCHVS, iugulatis adulterinis omnibus, probasset; praeter ARISTARCHVM autem, alios adhuc in hacce arte praestantes laudari, vt CRATETEM, ARISTOPHANEM, NICANDRVM, CALLIMACHVM, APOLLONIVM RHODIVM, CHRYSIPPVM, reliquos; in *diss. de criticis, animaduersionibus* eius in A. GELLII *noctes atticas* praemissa, *p. 8.* Verum facile viri isti docti inter se conciliari possunt, cum posterior de prima artis criticae origine non loquatur, nec de ea illius parte, quae genuinos auctores a spuriis discernit, sed potius de ea, quae ipsum textum integrum, peregrina quaevis ab eo remouendo, conseruare studet. Plurimos inter Graecos fuisse, qui criticae huic arti, grammaticaeque ope-

operam nauauerint, constat, & ex dictis etiam haud difficulter colligitur. Ab his, cum aliis scientiis, doctrinaeque humanioris partibus, ars critica ad Romanos transiit, apud quos M. VARRO, NIGIDIVS FIGVLVS, SISENNA, NICIAS, NICANOR, VALER. PROBVS, ASCONIVS, A. GELLIVS, aliique magnum ex ea nominis decus consequuti sunt. Quaenam inter Iudaeos pariter ac christianos artis criticae olim fuerint fata, alibi edisseremus. Vergente ad occasum imperio occidentali, magnaque, per gentium barbararum incursiones, sequuta caligine; criticae artis nulla dignitas fuit, nullus vsus. Monachorum tamen, antiquos codices describentium, industriae plurimos veterum debemus libros, ceu seruatas e naufragio tabulas. Cum noua litterarum lux in Italia primum, tum & in aliis orbis christiani partibus, oriretur, linguae primum, graeca & latina, excoli coeperunt, simulque in lucem proferri veterum monumenta, quibus omnis sapientiae diuinae & humanae thesaurus concludebatur. Id vero sine criticae artis peritia fieri non poterat, cum codices quam plurimi temporis diuturnitate vitiati, aut illorum, qui eos descripserant, incuria ac negligentia corrupti ac deprauati essent. Huius itaque laude ANGELVS POLITIANVS, LAVR. VALLA, aliique, floruerunt, qui inter litterarum restauratores primum sibi vindicant locum, quorumue labori & diligentiae imputamus merito, quod praestantissimos veterum libros maximam partem integros teneamus. Recensere omnes, qui in hac arte excelluerunt, nostrum non est; laudat praecipuos CASP. SCIOPPIVS, in *consultatione de scholarum & studiorum ratione*, in *methodis* THO. CRENII, an. 1692 editis, *c. XXII. p. 311.* Principem haud dubie inter eos locum tenent IOS. IVST. SCALIGER, HADR. TVRNEBVS, M. ANT. MVRETVS, CLAVD. SALMASIVS, ISA. CASAVBONVS, IAC. GRONOVIVS, IO. GE. GRAEVIVS. De vtilitate & necessitate artis criticae, non est, quod multa faciamus verba. Agnoscunt eam, quotquot recte de litteris iudicare didicerunt. Sine ea enim in magnis adhuc versaremur tenebris; sine ea nec graecae, nec latinae, nec ebraeae linguae, sibi constat cultura; sine ea veteres auctores nec intelligere, nec mentem eorum, nisi loca corrupta restituantur, recte adsequi possemus; sine ea antiquitatis omnis aut nulla, aut incerta admodum esset cognitio; sine ea nesciremus, a quonam aliquid scriptum sit auctore, semperque dubitandum, an, quae huic vel illi tribuimus, reuera eius sint. Copiosius haec omnia, & reliqua eiusdem generis, edisserunt, qui artem criticam commendant, eiusque vtilitatem ostendunt, PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *diss. critica* antea laudata, *de Harpocratione eiusque scriptis, p. 397. seqq.* PHILIPPVS CAROLI, in *dissertatione de criticis*, qui & exemplis variis eius necessitatem euincit, *p. 14. seqq.* IO. CLERICVS, *art. crit. part. I. praefat. sect. III. p. 8. seqq.* Iungenda &, quae ipsemet dixi in *diss. de cultura ingenii, c. I. §. XVIII.* PET. DAN. HVETIVS, hodie tantam criticae artis necessitatem non esse, existimat, quam olim fuit, cum praestantissimos auctores typis iam exscriptos habeamus, in *Huetianis, num. XXIII. p. 65.* Sed, cum non omnes eiusdem generis sint editiones, multaque supersint, quae criticam manum desiderant; inutilem, aut minus necessariam hodie esse criticam artem, non dixerim. Non tantum autem viri docti quam plurimi artem hancce, emendando, corrigendoque, & interpretando veteres auctores, spuriosque a genuinis discernendo, exercuerunt; sed exstiterunt etiam, qui de principiis regulisque huius artis fuerunt solliciti, quos perspectos cognitosque habere plurimum nostra refert. Atque huc illi comparati sunt, qui ex instituto

stituto de arte critica commentati sunt, vt CASP. SCIOPPIVS, de *arte critica*, FRANC. ROBORTELLVS, in *disputat. de arte, siue ratione corrigendi antiquorum libros, tom. II. thesauri crit. p. 14. 28.* &c, qui perspicuitate, ordine, selectu, omnes superat, IO. CLERICVS, in *arte critica*, Amstaelodami 1697 primum edita, in qua tamen quaedam, theologis non probanda, admiscet. Neutiquam autem hic praetermittendus vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, quippe qui *parergis* suis *criticis*, Ienae 1712 editis, dissertationem elegantissimam lectuque dignissimam, de *arte critica & speciatim de arte therapeutica*, praemisit. Nec, inspexisse poenitebit quemquam, quae DAN. MAICHELIVS de arte critica, paucis quidem, sed perspicue & luculenter, disserit in *introduct. ad historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus* &c. *part. II. c. III. p. 166. seqq.* De HONORII DE S. MARIA *considerationibus super regulis & vsu artis criticae*, gallicana lingua scriptis, cum praecipue ad scriptores ecclesiasticos spectent, in sequentibus dicemus, cum de theologia patristica nobis verba facienda erunt.

** Quae de vsu artis criticae in scripturae sacrae pariter ac scriptorum ecclesiasticorum interpretatione ac diiudicatione hic fuse admodum dici possent, in sequentibus ex instituto pertractabimus, siquidem haec rectius partim ad theologiam exegeticam, partim ad theologiam patristicam referuntur.

*** Vt praestantissimarum optimarumque rerum; ita & artis criticae grauissimus est abusus. Subinde enim ad minutias, immo ineptias, artis huius magistri delabuntur, & in iis omne vitae tempus consumunt. Saepe etiam coniecturis suis nimis indulgendo, corrumpunt, auctores, quos emendare volunt, caliginemque & tenebras iis obfundunt, quos illustrare debebant. In ritibus autem & insti-

tutis veterum edisserendis ita versi
inutilia ab vtilibus, quaeque scir
parum refert, ab iis, quae momen
hunt, non discernant. Ne dicam
mores quandoque huic studiorum
adiungant, a quibus viros sapient
alienos esse oportebat. Hinc li
criticorum, & altercationes de r
nutissimis, cum conuiciis insuper
tumeliis coniunctae, quibus dum
cem proscindunt, & sibi ipsis, &
quas profitentur, contemtum co
Iam olim inter criticos eiusmodi l
exstitisse, qui magno conatu nihil
SENECA nos condocet. *Quatuor*
millia librorum Dydimus grammati
psit, miser, si tam multa superuacua
In his libris de patria Homeri quae
bis de Aeneae matre vera; in his lib
Anacreon, an ebriosior vixerit; in
Sappho publica fuerit; & alia, qu
dediscenda, si scires; ep. LXXXVI.
392. Ineptos porro istos criticos
xit in *Menippo* suo IVST. LIPSI
quos etiam acriter insurgunt IO. BA
IVS, in *Euphormione*, *part. I. p.*
BRIEL NAVDAEVS, in *syntag*
studio liberali, c. XIX. in *method*
MAECRENII, an. 1692 editis, *p.*
Nonnulla quoque, huc spectantia
ROL. MARESIVS, *lib. I. ep. XLI*
vanis criticorum super rebus no
momenti concertationibus ANDR
NITANVS, patritius Cremonensis,
libello, quem *bellum grammatica*
psit, an. 1581 primum edito, in
praelii vel certaminis schemate cri
sectatur & exagitat. Commemo
dem, summamque simul exhibet
SCHIVS, de *inuentis nou-antiquis*,
XXI. qui & ipsemet plura eiusden
adfert. Ex instituto vero bella ha
ticorum descripsit IO. GE. WAL
in commentatione, de *nugis & bel*
maticorum, quae in *miscellaneis*

bus exstat, *tom. I. num. V. p. 42. seqq.* Iungenda his IO. LAVR. MOSHEMII oratio elegantissima, *de eo, quod nimium est in studiis linguarum & critices*, quae in *obseruationum* eius *sacrarum & historico-criticarum libro primo*, Amstaelodami an. 1721 edito, legitur, *p. 397. seqq.* Nec praetermittendus est hic MATHANASIVS, vt vir quidam doctus vocari voluit, in libello, gallicano idiomate scripto, & *le chef d' oeuvre d' un inconnu* dicto, in quo lepidissime criticorum vitia omnium risui exposuit.

§. X. Cum litterarum, quae ab humanitate nomen retulerunt, vsus non in eo tantum consistat, vt auctores, qui ad veram solidamque eruditionem viam nobis pandunt, intelligere recteque interpretari, sed vt ipsimet mentis nostrae cogitationes apte & concinne, lingua recepta exprimere queamus; eo minus hoc negligendum, quo maiora inde tum ad nos ipsos, tum ad alios redundare possunt commoda. *

* Veteres sub *humaniorum litterarum* nomine grammaticam etiam, itemque rhetoricam & poesin comprehendisse, antea ad §. *VII.* obseruauimus. Vnde patet, non minus ad alios auctores intelligendos, quam ad sermonem nostrum formandum, vt eo mentis nostrae cogitata apte, & eleganter exprimere possimus, eas fuisse comparatas. Certe comparatas esse oportebat. Cum enim humanioribus litteris iuuenes imbuantur, vt per eas ad veram solidamque eruditionem iis via muniatur; hac non nobis tantum, sed & aliis prodesse debemus. Hoc autem fieri commode nequit, nisi perspicue, & pro re nata, eleganter, quae excogitauimus, cum aliis communicare queamus. Perinde autem est, quacumque hoc fiat lingua, modo illi, ad quos verba facimus, eam intelligant. Si cum eruditis nobis res sit, aut de rebus loquamur, quas scire eruditorum tantum interest; lingua latina, eaque pura, quantum fieri potest, & emendata, vtendum esse, supra iam demonstrauimus. Sed, si ad eos verba facienda, qui linguam latinam non intelligunt; vernaculae vsus merito praefertur. Iam, cum pastoribus ecclesiae saepissime verba, tum publice, tum priuatim, ad populum, hominesque rudes facienda sint; eos non earum modo, quas hactenus commemorauimus, linguarum, sed & germanicae nostrae vel maxime peritos esse debere, res ipsa loquitur. Supinam plerorumque, in germanica lingua excolenda, negligentiam merito nobis exprobrarunt viri docti; & vel Gallorum nobis incutere ruborem exemplum debebat, ad quorum imitandos mores alias tam proni sumus; quippe qui in lingua sua perpolienda & excolenda omne studium, omnemque diligentiam ponunt. Theologiae cultoribus linguae germanicae culturam iam suo tempore vehementer commendauit ABR. CALOVIVS, in *paedia theologica, sect. II. art. I. c. I. can. I. p. 84. seqq.* & merito quidem. Nec sine ratione hunc in finem scriptorum LVTHERI, cumprimis versionis eius germanicae scripturae sacrae, lectionem laudauit; vtpote in qua puritas linguae nostrae, concinnitas, perspicuitasque summa, omnium iudicio, deprehendatur. Nec desunt alia theologorum nostrorum scripta, quae velut in exemplum proponi possint. Ad historiam indolemque linguae germanicae introspiciendam, plurimum facit DAN. GE. MORHOFII libellus: *Vnterricht von der teutschen Sprache und Poesie* dictus; cui & reliqui iungendi, quos IO. GE. WALCHIVS laudat in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, l. II. c. III. §. XXXII. seq.* vbi & subsidia, quorum in lingua germanica excolenda vsus aliquis esse potest, indicat.

§. XI. Hac nimirum *grammatica* quodammodo, & *rhetorica*, cumprimis vero & *oratoria* spectat. Illa recte nos loqui docet; ista figurate, a proprie dictis, distinguere; haec autem rebus ipsis verba ita attemperare, vt distincte, perspicue, &, vbi res id postulat, ornate, ad finem, quem in oratione nobis proposuimus, obtinendum, cuncta eloquamur. *

* Grammaticae hic mentionem facimus, prout ad sermonem recte formandum aliquid confert; prout autem linguae cuiusdam intelligendae, auctoribusque, quos legimus, interpretandis, inseruit, ad praecedentem tractationem spectat. Hinc &, qui latinarum, graecarum, ebraicarum, grammaticarum notitiam tradunt, iam suis locis indicauimus. Generatim de grammatica eiusque origine & historia, diuisione, quo vsque cum arte critica conueniat, aut ab ea discrepet, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ex mente veterum disserit IO. WOWERIVS, de *polymathia c. VIII. p. 70.* & GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiarum natura & constitutione, lib. II. siue de philologia, c. IV. tom. III. oper. p. 39. seqq.* Multa quoque, quae huc spectant, attingit PHIL. IAC. MAVSSACVS, in *dissertatione critica*, supra iam laudata, *de Harpocratione eiusque scriptis.*

Ad *rhetoricam* quod attinet, sunt nonnulli, qui eam cum *oratoria* vnam eamdemque faciunt, cum alii contra discrimen aliquod inter vtramque constituant. Et hos quidem si sequi velis, *rhetorica* dici poterit, quae de tropis & figuris, quibus sermoni ornatus aliquis conciliari potest, praecipit; cum *oratoria* contra de rerum ipsarum, de quibus loquendum est, argumentorumque, probantium, amplificantium, illustrantium, inuentione, aptaque & concinna dispositione sit sollicita. Hoc pacto, si dicendum quod res est, rhetoricae itidem maior in interpretatione, quam eloquentia, vsus erit; cum inde discamus, quo nomine quilibet tropus, quaelibetue figura adpellitetur. Vsus enim ipse *troporum* & *figurarum*, quae *dictionis* vocari solent, partim ab ipsa linguae cuiusque indole & consuetudine loquendi, partim a vi & foecunditate imaginationis pendet; *figurae* autem *sententiarum* ab ipsis praecipue adfectibus proueniunt. Hinc & quotidie videas, homines tropis & figuris vti, qui numquam de iis cogitarunt, aut omnino, quid tropus, quidue figura sit? nesciunt. Estque generatim de eloquentia obseruandum, in ea plurimum naturam ipsam valere, adeo, vt, si haec conatibus non respondeat, praecepta & regulae parum efficiant. Immo fuerunt, qui naturae hic omnia tribuerent; quod & SEXTVS EMPIRICVS fecit, qui id inde probat, quod praestantissimi exstiterint oratores, qui numquam artem rhetoricam didicerunt. Ἐνδέχεται δέ γε ἱκανῶς, inquit, καὶ κατὰ τρόπον ῥητορεύειν μὴ μετασχόντα ῥητορικῆς, ὡς καὶ περὶ Δημάδου περιειλήφαμεν. κωπηλάτης γὰρ ὤν, ὁμολογεῖται ἄριστος γεγονέναι ῥήτωρ, καὶ σὺν τούτῳ ἄλλοι παμπληθεῖς. *Contingit autem, satis recte fungi munere oratoris eum, qui numquam didicit artem rhetoricam, sicut accepimus de Demade. Nam cum esset remex, constat eum optimum fuisse oratorem, & cum eo alios plurimos; adu. mathematicos siue disciplinarum professores, lib. II. p. 291.* edit. IO. ALB. FABRICII. Eamdem sententiam sequitur ROLANDVS MARESIVS, *epistol. philolog. lib. II. c. LI.* Verum, etsi natura vtramque fere hic faciat paginam; ideo tamen artem seu institutionem, cum exercitatione coniunctam, minime contemnendam, censeo. Immo, si haec ad naturam accedat, tum demum eximium quid, & longe praestantissimum inde efflorescere, necesse est.

Ad

Ad *originem* itaque *artis oratoriae* quod attinet, iam antiquissimis temporibus exstitisse viros, eloquentiae laude florentes, constat. Cum tamen ea naturae munere illis obtingere potuerit, & exercitatione; iam tum fuisse, qui praecepta aut regulas eloquentiae darent, inde colligi nequit. Certe in Mose, aliisque prophetis & scriptoribus θεοπνεύστοις veteris testamenti, talia occurrunt, quae, eos insigni eloquentia praeditos fuisse, nos dubitare non sinunt. Magistris autem eos vsos, qui rhetoricam aut oratoriam artem eos docuerint, nemo, puto, temere dixerit. Apud Graecos iam antiquissimis temporibus eloquentiae studium floruisse, inde nonnulli euincunt, quod HOMERVS ipse non tantum exemplum eius dederit, sed & quosdam ex heroibus suis ob eloquentiam laudauerit. Ita ipse CICERO: *Iam temporibus Troicis tantum laudis in dicendo Vlyssi non tribuisset Homerus, & Nestori (quorum alterum vim habere voluit, alterum suauitatem) nisi iam tum honos esset eloquentiae; neque ipse poeta hic tam idem ornatus in dicendo, ac plane orator fuisset*; in *Bruto, c. X.* Lubens fateor, iam tum dignitatem quamdam ac honorem fuisse eloquentiae; nec imperitum eius fuisse HOMERVM; institutioni autem ac arti potius, quam naturae eam tribuendam esse, nondum inde euincitur. Postquam tamen Graeci vtilitatem eloquentiae intellexerunt, mox exstitisse inter eos, qui de praeceptis & regulis eius cogitarent, non est, quod dubitemus. Accedebat, quod in ciuitatibus illis Graeciae, in quibus summa rerum penes populum erat, eloquentiae maximus vsus esset; siquidem, qui ad imperium aliquod adspirabant, aut magnam saltem sibi comparare volebant auctoritatem, eloquentiae vi flectendo, impellendoque populi animos, eumdem in suas pertrahebant partes, & sic quiduis facile impetrabant. Quae rerum istarum conditio vt magnum eloquentiae studio incrementum dedit; ita simul effecit, vt quae vix orta erat, statim corrumperetur. Praeterquam enim, quod isti oratores, quid verum, quid falsum, quid iustum, quid iniustum, parum curarent; in argumentis etiam non tam sanae rationis iudicium, quam, quid populo placere, eiusque demulcere aures posset, spectabant. Ex hoc numero erant, qui circa tempora belli Peloponesiaci florebant, LEONT. GORGIAS, THRASIMACH. CHALCEDONIVS, PROTAGOR. ABDERITES, PRODIC. CHIVS, HIPPIAS ELEVS, aliique, qui, docere se, profitebantur, quemadmodum caussa inferior dicendo fieri superior posset. His SOCRATES se opponebat, contra sophistas (hoc enim nomine eiusmodi homines veniebant) subinde acriter disputans; quod &, ex mente sententiaque SOCRATIS, PLATO fecit in *Gorgia*, *Hippia*, *Protagora*, & *Euthydemo*; quemadmodum & ARISTOTELES de eorum argumentis libros duos conscripsit. Quidquid autem aut SOCRATES, aut PLATO, aut alii dicerent, semper tamen exstiterunt eiusmodi eloquentiae corruptores ac sophistae, qui, omni veritatis cura posthabita, lucri gloriaeque cupiditati linguam suam inseruire voluerunt. Nec alium in orationibus suis sibi constitutum habebant finem, quam τὸ πιθανόν, eoque etiam omnes suas exercitationes voluerunt esse comparatas. Discrimen inter veram eloquentiam, & falsam sophistarum egregie ostendit LVCIANVS, in oratione: *rhetorum praeceptor*, dicta *tom. II. p. 308. seqq.* Legenda vero etiam viri clarissimi GE. NIC. KRIEGK elegans dissertatio, *de sophistarum eloquentia*. A Graecis ad Romanos pestis ista eloquentiae transiit, tumque maxime se exseruit, cum litterarum studia apud eos ad interitum vergere inciperent. Nec tamen, tum apud Graecos tum apud Romanos, defuerunt viri cordati & sapientes, qui masculae & genuinae eloquen-

eloquentiae laude florerent, quos ipse CICERO commemorat, in *Bruto, siue de claris oratoribus libro*, & QVINTILIANVS, *institut. orator. lib. X. c. I.*

Vt in artis formam *praecepta eloquentiae* redigerentur, id Graecis debemus, quos, vt in aliis, ita etiam hac in re, imitati sunt Romani. Primus EMPEDOCLES artem dicendi inuenisse, primus GORGIAS docuisse, primus CORAX, & TISIAS scripsisse, perhibentur; conferatur GER. IO. VOSSIVS, de *rhetoricae natura & constitutione, c. IX. tom. III. operum, p. 331. seqq.* Alii tamen aliter hac de re sentiunt. Quidquid eius sit, magnus deinceps inter Graecos illorum exstitit numerus, qui eloquentiae praecepta dederunt. Atque inter hosce primo loco ipsum PLATONEM commemorat GIBERTVS, *dans les jugemens de sçavans sur les auteurs qui ont traité de la rhetorique, tom. I. p. 1. seqq.* Et in duobus sane dialogis, *Gorgia* atque *Phaedro*, multa de rhetorica PLATO disputat; sed ita, vt in illo aliorum sententiam refellat, in hoc suam exponat. Obseruatum id iam est QVINTILIANO, qui simul recte docet, non aliam PLATONI eloquentiam probari, quam, quae cum virtute & honestate sit coniuncta. *Platoni*, inquit, *non rhetoricam videri malam, sed eam veram nisi iusto & bono non contingere. Adhuc autem*, ita pergit, *in Phaedro manifestius facit hanc artem consummari citra iustitiae quoque scientiam non posse; cui opinioni nos quoque accedimus. An aliter defensionem Socratis, & eorum qui pro patria ceciderunt, laudem scripsisset? quae certe sunt oratoris opera. Sed in illud hominum genus, quod facultate dicendi male vtebatur, inuectus est &c.* Et iterum: *Doctores quoque eius artis parum idonei Platoni videbantur, qui rhetoricam a iustitia separarent, & veris credibilia praeferrent; nam id quoque dicit in Phaedro; institut. orator. lib. II. c. XV. p. m. 117. 118.* edit. VLRICI OBRECHTI. PLATONEM sequutus est ARISTOTELES, de quo CICERO memoriae prodidit, quod omnium rhetorum, qui illum praecesserunt, scripta in compendium miserit. *Ac veteres quidem*, inquit, *scriptores artis, vsque a principe illo ac inuentore Tisia repetitos, vnum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque praecepta magna conquisita cura perspicue conscripsit, ac enodata diligenter exposuit, ac tantum inuentoribus ipsis suauitate & breuitate dicendi praestitit, vt nemo illorum praecepta ex ipsorum libris cognoscat; sed omnes, qui, quod illi praecipiant, velint intelligere, ad hunc quasi ad quemdam multo commodiorem explicatorem conuertantur;* de *inuent. lib. I. c. VI.* Sed hocce quidem Stagiritae opus temporum iniuria periit. Exstant vero eius *libri rhetoricorum*, quibus praecipuum inter omnes, qui de rhetorica commentati sunt, locum magno consensu viri docti tribuunt; nec quidquam aut perfectius, aut consummatius, iis scribi potuisse, existimant. Laudant vtique eos & illi, qui ceteroquin non adeo aequo in Aristotelem sunt animo; certe pro rege vel principe philosophorum agnoscere nolunt. Legenda viri clarissimi IAC. BVRCKARDI *dissertatio de Aristotelis librorum de rhetorica vsu ac praestantia, & summo per 2000 annos, in his aestimandis eruditorum consensu*, quam *elementis rhetoric. Aristotel. ab Andrea Godefredo Ammone excerptis*, editisque Coburgi 1715 praemisit. Inter commentatores rhetoricorum librorum Aristotelis CHRISTOPH. SCHRADERVS reliquis omnibus dubiam palmam reddidit. Fuerunt deinceps & alii inter Graecos, qui in tradendis eloquentiae regulis, variisque scriptis rhetoricis, ingenium & diligentiam suam demonstrarunt, vt ANAXIMENES LAMPSACENVS, quippe quem auctorem *rhetoricorum ad Alexandrum* viri docti censent, DIONYS. HALICARNASSENSIS,

SENSIS, LVCIANVS, HERMOGENES, ARISTIDES, ALEXANDER rhetor, APHTHONIVS, DIONYS. LONGINVS, DEMETRIVS, siue Phalereus, vt nonnulli putant, siue alius; de quibus conferendus GERH. IO. VOSSIVS, de *natura & constitutione rhetoricae c. IX. p. 331. seqq.* &, qui fusius de singulis agit, argumentaque librorum, quos scripserunt, refert, GIBERTVS, in libro, antea iam laudato, quo *iudicia eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica scripserunt*, exhibet, *tom. I. p. 84. seqq.* Quibus addenda, quae in *bibliotheca graeca* de singulis diligenter disserit IO. ALB. FABRICIVS.

Apud Romanos initio studium rhetorices omnino prohibitum fuit, eo, quod putarent, hostes non verbis, sed armis vinci; tandem difficulter receptum. Mirum itaque non est, quod libertini primum fuerint, qui rhetoricam docuerunt; ex quibus iterum L. PLOTIVS GALLVS hoc fecisse dicitur, Cicerone etiamnum puero. Refert hoc ipse CICERO, & ex eo QVINTILIANVS, *instit. orator. lib. II. c. IV.* Successerunt ei deinceps alii, sed omnes generis libertini, vsque ad BLANDVM, siue BLANDIVM, qui, cum eques Romanus esset, rhetoricamque doceret, primus huic dignitatem singularem, ac pretium apud Romanos conciliauit. Primus autem, qui apud eosdem de arte rhetorica quaedam scripsit, M. CATO CENSORINVS fuit; quem deinceps sequuti sunt alii. Sed omnium gloriam obscurauit M. TVLL. CICERO, qui, vt ipsemet orator fuit praestantissimus, ita de arte hacce plurima quoque scripsit, egregia prorsus, lectuque dignissima. Huc namque spectant *libri* eius *duo de inuentione*, qui soli tulerunt aetatem ex *libris quatuor*, quos fecerat adolescens, *de arte rhetorica*, qui adeo & rectius *libri rhetoricorum* vocarentur, prout & ita a QVINTILIANO nominantur, *institut. orator. lib. II. c. XV.* alibique; *dialogi tres de oratore ad Q. fratrem; Brutus, siue de claris oratoribus liber; orator, siue de optimo genere dicendi ad M. Brutum; topica ad C. Trebatium iureconsultum; de partitione oratoria dialogus; de optimo genere oratorum.* De *libris* autem *quatuor rhetoricorum ad Herennium* viri docti adhuc disputant, adfirmantibus aliis, eos CICERONI tribuendos esse, aliis abnuentibus, quorum rationes etiam potiores esse videntur. Altera CICERONE locus inter Romanos debetur M. FABIO QVINTILIANO, qui, si non pari sermonis cum TVLLIO elegantia, certe plenius copiosiusque de hacce arte scripsit, in *libris duodecim de institutione oratoria*, quibus reliquis omnibus dubiam palmam reddidit. Adcuratissime in iis futurum oratorem instruit, nihil eorum praetermittens, quae eum & scire & agere decet, qui perfectae eloquentiae decus consequi cupit. Cumprimis maximopere mihi placet, quod numquam non id agat, vt demonstret, non posse aliquem verum oratorem esse, nisi idem virtutis ac honestatis sit studiosus. Recte vtique, atque praeclare. Cum enim, vt idem porro egregie docet, oratoris sit, ea tantum suadere ac defendere, quae vera, honesta, iusta sunt; numquam huncce finem obtinebit, nisi auditores credant, ipsum serio hoc dicere, atque virtutis, honestatis, ac iustitiae cultorem esse strenuum. Eumque in finem ab ipsa puerorum educatione inchoat, atque pulcherrime ostendit, quo pacto ea debeat esse comparata, vt viri boni atque honesti euadant, quippe qui soli ad veram eloquentiam sint idonei. Quae profecto ostendunt, QVINTILIANVM, quantumuis ethnicum, longe rectius de eloquentia sensisse, quam plurimos christianorum, etiam eorum, qui omnino de eloquentia sacra praecipiunt. Non sine ratione itaque B. MART. LVTHERVS noster eum reliquis omnibus praefert. *Quintilianus*, inquit, *vnus est, qui optimos*

reddit adolescentes, immo viros. Hunc vnum rogo ante omnia ne derelinquas. Et iterum: *Ego prorsus Quintilianum fere omnibus auctoribus praefero, qui simul & instituit, simulque eloquentiam monstrat, id est, verbo & re docet quam felicissime;* in *epistola ad Georgium Spalatinum*, quae in *supplemento epistolarum Lutheri*, a me edito, exstat, *p. 8. Institutionibus oratoriis* QVINTILIANI addendus adhuc *dialogus* eius *de caussis corruptae eloquentiae*, dignus itidem, qui ab omnibus legatur. Huncce, C. CORN. TACITO vulgo adscriptum, QVINTILIANO vindicauit, notisque selectissimis illustratum edidit, vir eruditissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, Goettingae 1719, 8. De QVINTILIANO pariter ac CICERONE plura dabunt IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. lat. lib. I. c. VIII. & lib. II. c. XV.* & GIBERTVS, *in libro* antea *laudato*, *tom. I. p. 279. seqq.* & *tom. II. p. 1. seqq.* vbi & reliquos ex Romanis, qui de rhetorica commentati sunt, vt RVTILIVM LVPVM, AQVILAM ROMANVM, IVLIVM RVFFINIANVM &c. ordine commemorat, & more suo summam omnium istorum librorum exhibet. Iunctim hosce rhetores edidit FRANC. PITHOEVS, Parisiis an. 1599, 4. quos & recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. lat. lib. IV. c. VIII. p. 798. seqq.* Iungatur his & GER. IO. VOSSIVS, de *natura & constitut. rhetor. c. XIII. p. m. 340. seqq.* vbi de origine rhetoricae apud Romanos, & praecipuis eius scriptoribus, disserit.

Ab ethnicis mihi nunc transeundum esset ad christianos. Hos enim, postquam in ethnicorum locum, in vtroque imperio, orientali & occidentali, successerunt, vt reliquarum artium & scientiarum, ita & rhetoricae sibi vindicasse possessionem, notum est. Sed, cum de his alibi nobis agere constitutum sit, nunc nihil addimus. Conferre interim, & expendere iuuabit, quae de veterum ecclesiae patrum eloquentia disserit IO. CLERICVS, *art. crit. part. II. sect. I. c. XVI. p. 486. seqq* vbi historiam rhetoricae exhibet. Id nimirum maxime illi displicet, quod, ad exemplum ethnicorum, stilo figurato plus quam decet, indulserint. *Cum crederent*, inquit, *quae in rebus humanis hyperbolica forent & nimia, ea rerum ad religionem pertinentium momentum & maiestatem vix satis exprimere, consuetudinem contraxerunt, perpetua quadam declamatione vtendi; adeo, vt raro ad se redeant, & simpliciter id, quod volunt, exprimant.* Qua in re vir doctissimus neutiquam ratione destituitur. Nec enim negandum, eloquentiam patrum nimis turgidam, erroribus prauisque opinionibus occasionem dedisse. Caute tamen hic incedendum, ne quae de fidei mysteriis recte tradunt, inter inania vanae eloquentiae verba referantur. Sed hac de re in sequentibus plura. Cum deinceps, exorta barbarie, densa nox & atra caligo orbi incumberet; verae eloquentiae studium, tenebris hisce consepultum, prorsus ignorabatur. Et, si qui etiam in istud se dare voluissent, nihil tamen aliud, quam meras proferre potuissent ineptias. Resuscitatis autem Dei munere graecis latinisque litteris, & vita veluti quadam veteribus scriptoribus restituta; magno mox exstierunt numero, qui & rhetoricam artem noua quadam luce perfunderent; vt FRANC. ROBORTELLVS. PHIL. MELANCHTHON, IO. STVRMIVS, MELCH. IVNIVS, aliique quam plurimi. Hos omnes recensere nostri non fert instituti ratio. Fecit id diligenter DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. VI. c. I. p. 238. seqq.* vbi simul veteres commemorat; itemque, quem aliquoties iam laudauimus, GIBERTVS, *l. c. tom. 2. p. 136. seqq.* & *tom. III.* per integrum. In tanto autem illorum, qui recentiori aetate de arte rhetorica praeceperunt, numero, praecipuam, omnium fere eruditorum consensu, laudem retulit GER. IO. VOSSIVS, non tantum ob librum

brum, de *natura & constitutione rhetoricae*, sed vel maxime ob *institutiones oratorias*, opus admodum luculentum, & ex quo reliqui fere omnes, qui post eum campum huncce ingressi sunt, sapuerunt. Exstat, aeque ac prius, de *natura & constitutione rhetoricae*, tomo tertio operum eius iunctim editorum. DAN. GE. MORHOFIVS id vocat *opus*, *mira diligentia concinnatum*, *& quod, in veterum rhetorum lectione illum longe fuisse versatissimum*, *demonstret*; *quos etiam*, ita pergit, *nisi habuisset antesignanos*, *vix adeo feliciter in hocce argumento versatus fuisset*. Laudat porro BVCHNERI, *lib. de commutata ratione dicendi*, *p. 444.* iudicium: *Vossio neminem temere post Aristotelem*, *orandi artem vberius & adcuratius tradidisse*; *l. c. p. 251.* Ex illis, qui gallicano idiomate de eloquentia praeceperunt, RENATVS RAPINVS, in *considerationibus super eloquentiam*, *tom. II. operum*, *p. 23. seqq.* de sacra pariter ac profana eloquentia talia monuisse mihi videtur, quae minime sunt contemnenda. Rationi quoque rectae prorsus sunt consentanea, quae de *vera & falsa eloquentia* obseruauit IO. CLERICVS, *parrhasian. tom. I. p. 72. seqq.* Cumprimis vero lectu digna, quae eleganter, & magno cum iudicio, inculcat SAM. WERENFELSIVS, in dissertatione, de *meteoris orationis*, quae inter *dissert.* eius, duobus voluminibus, Amstaelodami, anno 1716 iunctim editas, *tom. I. p. 271. seqq.* exstat. In ea enim, dum id, quod reuera in oratione sublime est, a male adfectata orationis sublimitate, discernit; varia simul illorum, qui eloquentiae laudem sibi ipsi vindicant, vitia notat, eaque euitare docet. Non omnia quoque, quae veteres de eloquentia tradiderunt, probanda, aut caeco impetu amplectenda esse, nonnulli monuerunt. Nec in ea, quae hodie obtinet, eloquentiae ratione, omnia locum inueniunt, quae veteribus fuere laudata. Locis dialecticis quantum olim datum sit, neminem fugit. At per hos, aut eorum potius abusum, eloquentiam veram corruptam, demonstrauit vir doctissimus NIC. HIERON. GVNDLINGIVS, *tom. I. obseruation. Hallens. obseru. XVII. p. 231. sqq.* Multa alia eiusdem generis obseruauit IO. GEORG. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit. lib. II. c. IV. §. XV. sqq. p. 85. seqq.* Mihi illi praecipue hic peccare videntur, qui per nimias ambages iuuenes ad eloquentiam ducunt. Nisi enim me omnia fallunt, praecipua, quae ad eloquentiam comparandam faciunt, momenta huc redeunt: vt primum linguam istam, qua aliquando in orationibus vti volumus, quaecumque demum sit, adcurate teneamus, vt ea proprie, perspicue, & si opus sit, eleganter ac ornate animi nostri cogitata exprimere valeamus; deinde, vt earum artium ac disciplinarum, quae argumenta orationis suppeditant, haud simus rudes; porro, vt naturae ductum ita sequamur, vt eumdem simul per prudentiae regulas temperemus; & denique, vt non alium finem, quam veritatis propagationem, & cum aliis communicationem, constitutum nobis habeamus; ita vero simul in vita moribusque nos geramus, vt alii credere queant, serio huncce finem nobis constitutum esse.

Cum vero, in eloquentia comparanda, imitatio plus valeat, quam regulae; immo hae nihil prosint, nisi illa cum exercitatione accedat; oratores ipsos, qui prae ceteris eloquentiae laude floruerunt, cognitos habere oportet, ab iis vt sumamus exemplum, quod sequamur, ad quod nos componamus. Et graecos quidem oratores diligenter recenset GERH. IO. VOSSIVS, *de natura & constitut. rhetoricae*, *c. X. seqq. p. m. 333. seqq.* itemque DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litter. lib. VI. c. II. p. 256.* & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. II. c. XXVI.* alibique. Est viris doctis obseruatum, post amissam

Grae-

Graeciae libertatem, eloquentiam quoque degeneraſſe; quiue poſtea vixerunt, cum prioribus non poſſe comparari. Idem & apud Romanos contigiſſe, conſtat. Nimirum, ab iis, qui, ſeruili iugo oppreſſi, ad adulationem ſe toti componunt, maſcula quaedam, & cum auctoritate coniuncta exſpectari nequit eloquentia. De Romanorum oratoribus itidem GER. IO. VOSSIVS agit, *l. c. c. XIV. ſeqq.* & DAN. GE. MORHOFIVS, *l. c. lib. IV. c. XI. ſeqq.* vbi ſcriptores latinos recenſet, & in *bibliotheca* ſua *latina*, IO. ALB. FABRICIVS. Principem haud dubie locum inter Graecos DEMOSTHENES, & inter Romanos tenuit CICERO. Comparat eos inter ſe hunc in modum M. FABIVS QVINTILIANVS: *Quorum ego virtutes pleraſque arbitror fuiſſe ſimiles, conſilium, ordinem diuidendi, praeparandi, probandi rationem, omnia denique, quae ſunt inuentionis. In eloquendo eſt aliqua diuerſitas: denſior ille,* (Demoſthenes) *hic* (Cicero) *copioſior: ille concludit adſtrictius, hic latius: pugnat ille acumine ſemper, hic frequenter, & pondere. illi nihil detrahi poteſt, huic nihil adiici: curae plus in illo, in hoc naturae.* Paucis hinc interiectis de CICERONE ita pergit: *Cedendum vero in hoc quidem, quod ille* (Demoſthenes) *& prior fuit, & ex magna parte Ciceronem, quantus eſt, fecit. Nam mihi videtur M. Tullius cum ſe totum ad imitationem Graecorum contuliſſet, effinxiſſe vim Demoſthenis, copiam Platonis, iucunditatem Iſocratis. Nec vero quod in quoque optimum fuit, ſtudio conſecutus eſt tantum, ſed plurimas vel potius omnes ex ſe ipſo virtutes extulit immortalis ingenii beatiſſima vbertate. Non enim pluuias, vt ait Pindarus, aquas colligit, ſed viuo gurgite exundat, dono quodam prouidentiae genitus, in quo totas vires ſuas eloquentia experiretur. Num quis docere diligentius, monere vehementius poteſt? Cui tanta vmquam iucunditas adfuit? vt ipſa illa, quae extorquet, impetrare eum credas, & cum transuerſum vi ſua iudicem ferat, tamen ille non rapi videatur, ſed ſequi. Iam in omnibus, quae dicit, tanta auctoritas ineſt, vt diſſentire pudeat; nec aduocati ſtudium, ſed teſtis aut iudicis adferat fidem. Tum interim haec omnia, quae vix ſingula quiſquam intentiſſima cura conſequi poſſet, fluunt vt illaborata; & illa, qua nihil pulchrius auditu eſt, oratio prae ſe fert tam felicisſimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus aetatis ſuae regnare in iudiciis dictus eſt, apud poſteros vero id conſequutus, vt Cicero iam non hominis, ſed eloquentiae nomen habeatur; inſtitut. orator. lib. X. c. I p. m. 605. 606.* edit. VLR. OBRECHTI. Haec ideo recitare viſum fuit, inde vt intelligeretur, quantus vir fuerit CICERO. Nec ſine ratione cenſetur inter oratores eſſe inſtar omnium; addatur RENATI RAPINI *comparatio Demoſthenis & Ciceronis, tom. I. operum, p. 1. ſeqq.* Ad recentiores oratores quod attinet, eos itidem diligenter recenſet DAN. GE. MORHOFIVS, *l. c. lib. VI. c. III. p. 174. ſeqq.* qui & non immerito M. ANT. MVRETO primum inter eos concedit locum. Ad veteres namque, immo ipſum CICERONEM, proxime accedit. Habuit cumprimis Italia haud paucos, qui magnam eloquentiae laudem conſequuti ſunt, quos inter OCTAVIAN. FERRARIVS omnium in ſe conuertit animos, neminique ſecundus cenſeri debet; adeo ſingulae magni oratoris virtutes in eo conſpirant. Reuixiſſe autem is noſtra aetate videtur in IAC. FACCIOLATO, cuius *orationes decem de optimis ſtudiis*, hoc ipſo, quo haec ſcribo, an. 1723 Patauii prodierunt. Non modo academiam Patauinam, ſed Italiam vniuerſam, is nominis ſui ſplendore illuſtrat, ſuoque exemplo demonſtrat, nondum eloquentiae laudem gentem Italam amiſiſſe. Iam & de Germanorum eloquentia, oratoribusque, qui lingua vernacula vſi ſunt, aliquid addendum

dum esset; sed, cum his diutius immorari non liceat, legi ea, quae hac de re dici possent, velim apud clarissimum virum GOT. STOLLIVM, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit*, c. *IV*. §. *XVIII. seqq. p. 181. seqq.* qui & de dialogis ac epistolis talia monet, quae eloquentiae cultoribus proderunt.

§. XII. Vt autem *oratoria* soluto sermone recte vti docet, ita *ars poëtica* ligato. Cuius cum in rebus quoque sacris vsus minime contemnendus sit; optime faciunt, qui ingenium, per naturam ad poësin aptum, industria & exercitatione magis excitant, simul tamen praecipitia, quae hic sese offerunt, caute euitant. Lectio poëtarum, si rite instituatur, non tantum hoc nomine suadenda, quod iis, qui exemplis & imitatione proficere cupiunt, multum prosit, sed, quod & alia ratione eruditio theologica inde augeri ac amplificari queat. *

* Facultatem, fundendi carmina, eiusque in diuinis laudibus celebrandis, prauis porro hominum adfectibus sedandis, bonis contra excitandis, vsum qui recte considerauerit; non poterit non eam pro insigni quodam Numinis reputare munere. Origo eius etiam ab ipsa hominum natura recte arcessitur; cum experientia doceat, in anima hominis quamdam ad harmoniam, metrum, rhythmum esse inclinationem, etsi non eodem apud omnes sese exserat modo. Hinc alios ita per naturam ad poësin aptos videas, vt & sine magistro poëtae praestantissimi euadant, alios ad minimum adfici carminibus, demulceri & delectari. Antiquissimis itaque temporibus vsitatam fuisse poësin, seu exstitisse, qui carmina & cantica conficerent, non est, quod dubitemus. *Perperam*, inquit PET. LAMBECIVS, *Graeci primam poëseos inuentionem sibi vindicant; vtpote cum sine dubio vera eius origo inde ab ipsis mundi incunabulis, & primo mortalium Adamo deriuanda sit. Testatur enim hoc, praeter arctissimam animae humanae cum harmonia cognationem, antiquitas* τῆς αὐλητικῆς καὶ κιθαριστικῆς, *hoc est, artis canendi tibia & cithara, cuius inuentio Genes. IV, 21. attribuitur Iubali, Kaini trinepoti, qui ibi pater adpellatur omnium contrectantium citharam, & organum; prodrom. hist. litter. lib. II. c. III. p. 162.* Recte quidem dicit, Graecos poëseos inuentionem perperam sibi vindicare; nec illud inepte, iam antiquissimis temporibus poësin fuisse vsitatam; sed ab Adamo ipso eius originem deriuandam, istis, quas attulit, rationibus vix cuiquam persuadebit. Iudaeorum traditionem, *psalmum nonagesimum secundum*, vel secundum alios, *nonagesimum primum*, cuius lemma: *cantus cantici in die sabbati*, ab Adamo compositum, ipsemet rectissime ibidem explodit. Antiquitas vero poëseos inde quoque constat, quod antiquissimis gentibus in more positum fuerit, heroum suorum laudes carmine celebrare, & alia quoque memoratu digna hac ratione ad posteros transmittere. Legenda, quae hac de re obseruauit ISA. IAQVELOTIVS, in *dissertationibus de existentia Dei*, gallicana lingua scriptis, *diss. I. c. IV. p. 33. seqq.* Apud Gallos olim noti erant *bardi*, qui heroum gesta carmine celebrabant; de quibus conferenda, quae GER. IO. VOSSIVS obseruat, de *natura & constitution. artis poeticae, c. III. §. XII. tom. III. operum, p. 11. seqq.* Apud Germanos eumdem morem receptum fuisse, ex C. CORNELIO TACITO discimus: *Celebrant carminibus antiquis (quod vnum apud illos memoriae & annalium genus est) Tuistonem deum terra editum, & filium Mannum*

Mannum, originem gentis conditoresque; de *moribus Germanor. c. II.* Quae verba non de Suecis, vt OLAVS RVDBECKIVS existimauit, sed de Germanis intelligenda esse, DAN. GE. MORHOFIVS probat, in *dem Vnterricht von der teutschen Sprach vnd Poesie, c. VI. p. 255.* vbi plura hac de re. Omnium autem luculentissime ex scriptura sacra poëseos antiquitas demonstrari potest; siquidem, iam Mosis aetate cantica confecta fuisse, ex *Exod. XV.* & *Deut. XXXII.* abunde constat. Et, licet haec prima sint θεόπνευστα, alia tamen, diuinitus non inspirata, iam antea exstitisse, non est, quod dubitemus. Atque inde etiam, vti & ex reliquis canticis, in scriptura sacra commemoratis, cumprimis ex psalmis Dauidis, liquet, poësin in gente ebraea vsitatam fuisse; etsi, quaenam eius ratio fuerit, obscurum plane sit, atque ambiguum. Ex instituto hic de poësi Ebraeorum dici posset, sed copiose admodum iam hoc a me factum in *histor. eccles. veter. testam. tom. II. period. II. sect. III. ad §. XXVI. p. 291. seqq.* vbi & auctores reliquos, qui hocce argumentum tractarunt, laudaui, vt, quod hic addi queat, supersit nihil. Sed de origine poëseos plura dabunt IO. STEPH. MENOCHIVS, de *republ. Ebraeor. lib. VII. c. XIII.* POLYDORVS VERGILIVS, de *inuentor. rerum. lib. I. c. VIII. IX. X.* IVL. CAES. SCALIGER, *poët. lib. I.* ANTONIVS ZARA, in *anatomia ingenior. sect. II. membr. III.* aliique.

Quantumuis autem ipsius poëseos inuentionem sibi perperam tribuant Graeci; primos tamen fuisse, qui artem poëticam inuenerint, negari nequit. Quod cum ipsimet contenderent, cuinam tamen inuenti huius gloria debeatur, inter se non conuenirent; conf. GERH. IO. VOSSIVS, de *natur. & constitut. artis poët. c. XIII. p. 30. seqq.* Celebratur cumprimis Phemonoe, antiquissima Graecorum vates, primaque Pythia, siue sacerdos Apollinis Delphici, eique inuentio carminis hexametri tribuitur. Id testatur STRABO, *lib. IX. geograph. p. 419* add. PET. LAMBECIVS *prodrom. hist. litter. lib. II. c. III. p. 164.* Nec sine ratione obseruatum aliis, sacrificia, coetusque, & conuentus, qui sacrificiorum caussa instituebantur, poësi saltem perficiendae, & magis excolendae, occasionem dedisse; conf. FRID. RAPPOLTVS, *comment. in Horat. p. 598.* Quidquid eius sit, primus omnium, qui de arte poëtica scripsit, ARISTOTELES fuit, qui tanto ingenii acumine, tantaque id fecit felicitate, vt hodie adhuc praecipuus esse censeatur. Nec primus tantum & praecipuus, sed, quod gloriam eius auget, vnicus etiam inter Graecos fuit, qui eiusmodi quid susciperet. Eamdem inter Romanos laudem consequutus est Q. HORAT. FLACCVS, qui, dum de *arte poëtica* scripsit, simul poëtam se demonstrauit. In vtroque nihil aliud, quam ordinem, desiderari posse RENATVS RAPINVS existimat, in *considerationibus super arte poëtica §. XVII. tom. II. operum, p. 130.* Recentiori aetate longe plurimi fuerunt, qui de arte poëtica praecepta dederunt, quos DAN. GE. MORHOFIVS diligenter recenset, *polyhist. litter. lib. VII. c. I. p. 307. seqq.* Eminet inter omnes IVL. CAES. SCALIGER, in libris de *re poëtica*, in quibus non tantum omnia carminum genera, magno ingenii acumine, explicat, sed poëtas ipsos veteres ac recentiores sub examen vocat. Nimis tamen rigidum, immo interdum inquum censorem eum esse, aliis obseruatum est. Nihil forte SCALIGERO concedet GERH. IO. VOSSIVS, cuius non tantum *de natura & constitutione artis poëticae*, sed & *institutionum poëticarum libros tres*, immo & *de imitatione tum oratoria, tum praecipue poëtica librum* habemus; qui omnes *operum* eius *tomo tertio* exstant. Non, puto, plenius, magisque perspicue, de arte hacce a quoquam di-

ci posse, quam factum a VOSSIO. Non contemnenda quoque sunt, quae RENATVS RAPINVS monet *dans ses reflexions sur la poëtique, tom. II. operum* eius, *p. 109. seqq.* Censorem tamen acrem expertus est FRANC. VAVASSOREM, qua de re vid. MORHOFIVS, *polyhist. litter. lib. VII. c. I. p. 312.* Cum vero vt in eloquentia, ita & in poësi, imitatio plus valeat, quam praecepta & regulae; cognita habere decet exempla, in quae intueamur, & ad quae nos componamus. Huc vero historia poëtarum est comparata. Atque hic iterum non possum non primo statim loco laudare virum, in omni litterarum genere summum, GER. IO. VOSSIVM, cuius exstant *de veterum poëtarum temporibus libri duo, qui sunt de poëtis graecis & latinis*; operum eius *tomo tertio.* Nec tamen tanta diligentia, quam reliqua auctoris scripta, sunt elaborati, quemadmodum & post eius obitum lucem demum publicam adspexerunt. Iam antea *historiam siue dialogos decem de poëtis graecis & latinis* scripserat LILIVS GIRALDVS; quos contra iniquam SCALIGERI censuram defendit MORHOFIVS, *l. c. c. II. p. 312.* PETRVS quoque CRINITVS *libros quinque de poëtis latinis* reliquit, qui cum eius *libris XXV de honesta disciplina*, & *libris II. poëmatum*, Lugduni prodierunt an. 1543. 8. Nec praetermittenda OLAI BORRICHII, viri doctissimi, *dissertatio de poëtis*, magna quippe diligentia conscripta. IO. PETRI LOTICHII *bibliotheca poëtica* non veteres solum, sed recentiores quoque poëtas complectitur, ita quidem, vt vitam illorum tantum breuiter, & velut in compendio describat. Pars prima & secunda, Thraciae, Graeciae, Italiae, & Hispaniae, pars tertia Germaniae & Belgii, quarta denique Galliae, Angliae, aliarumque gentium poëtas celeberrimos exhibet. Prima & secunda pars an. 1625, tertia 1626, & quarta denique, seu vltima, an 1628 Francofurti lucem adspexit. Prodierunt & an. 1707 Lugduni Batauorum *dissertationes selectae criticae de poëtis graecis & latinis &c.* quas recensuit edicitque IANVS BERCKELIVS. Idem opus iam an. 1704 ita inscriprum: *Iacobi Palmerii a Grentemesnil* κριτικὸν ἐπιχείρημα. *siue pro Lucano apologia, e scriniis Iani Berckelii edita; accedunt similis argumenti nonnulla alia*, comparuerat. Nimirum, praeter IAC. PALMERII *apologiam pro Lucano* contra IOS. SCALIGERVM, in hocce opere continentur RENATI RAPINI *comparatio Homeri & Virgilii*, e gallico latine reddita; BLONDELLI *comparatio Pindari & Horatii*; IAC. TOLLII *poëtarum latinorum cum graecis comparationes.* Apud Gallos ADRIAN. BAILLETVS, in *iudiciis eruditorum, de praecipuis eruditorum scriptis*, & quidem *tomo IV.* quidquid non modo apud Graecos & Latinos, sed Italos quoque, Gallos, ac Hispanos, ad poëseos historiam pertinet, diligentissime persequutus est. Copiosissime etiam tum de veteribus, tum de recentioribus poëtis, verba facit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. VII. c. II. & III. p. 330. seqq.* qui & germanicae poëseos historiam egregie illustrat, in libro: *Vnterricht von der teutschen Sprach vnd Poësie, deren Vrsprung, Fortgang, und Lehrsaetzen*, dicto. Graecorum latinorumque poëtarum exquisitam notitiam etiam in IO. ALB. FABRICII *bibliotheca graeca & latina* suppeditari, vel me non monente, quilibet intelligit. Singula poëtarum scripta, eorumque editiones, & commentatores, summo ibi enarrantur studio. De Germanorum vero poëtis, qui celebritatem quamdam consequuti sunt, peculiaris exstat *dissertatio* ERDM. NEVMEISTERI Sed hisce omnibus iugendus vir clarissimus GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit part. I. c. V. p. 206. seqq.* Multa namque non tantum ibi de poëtis veteribus pariter ac recentioribus adferuntur, quibus illorum historia illustra-

ſtratur; ſed ſpeciatim etiam de carmine heroico, de tragoediis, comoediis, poëtis ſatyricis, ceterisque, ita diſſeritur, vt ſubinde quoque auctores, qui de hiſce omnibus ex inſtituto egerunt, laudentur.

Poëſin, in ſe ſpectatam, minime contemnendam, ſed pro inſigni potius Dei munere habendam; ante iam diximus. Confirmat hoc pluribus IO. CASELIVS, magnus quondam elegantiorum litterarum in Germania ſtator & vindex, in oratione pro *arte poëtarum*, in qua ex inſtituto defenſionem eius ſuſcepit. Neſcio itaque, quid in mentem venerit TANAQVIL. FABRO, celeberrimi illius TANAQVILLI filio, dum peculiari libro, *de futilitate poëtices*, Amſtelodami an. 1697 edito, eam reiicere prorſus atque proſcribere auſus eſt; caſtigatus ideo merito refutatusque, tum ab aliis, tum ſpeciatim a FRID. SCHVTZIO, peculiari diſſertatione, Lipſiae an. 1698 eruditorum examini expoſita. Nimirum, quae ſaepiſſime a poëtis peccantur, ea perperam, ad inuidiam ipſi poëſi conflandam, adducuntur. Huc primum illud pertinet, quod poëtae non tantum ſubinde laſciua, obſcoena, & ab omni pudore aliena, carminibus ſuis admiſceant, ſed omnino eiusmodi argumentum, in quo ingenii vires exerceant, eligant, quod vitiis quibusuis generandis, augendisque, & corrumpendis moribus, aptius eſt, quam excitandis, fouendisque virtutibus. At, poterant praua quaeuis omittere, poterant argumentum, vtile pariter, ac honeſtum, pertractandum ſibi ſumere. Sic ex ipſis ethnicis HESIODVS in *operibus & diebus*, oeconomica ac moralia praecepta dedit; de rebus oeconomicis in *georgicorum* libris etiam VIRGILIVS egit; TITVS LVCRETIVS CARVS vniuerſam de natura doctrinam carmine complexus eſt; vt reliquos, non minus grauia & ſcitu digna in carminibus ſuis tractantes, taceam. Qui autem omnino chriſtianorum nomine veniunt, longe ſublimius, in quo occupentur, ſibi ſubminiſtrari argumentum, intelligunt. Ad laudes enim diuinas decantandas, ad opera Numinis ſanctiſſimi celebranda, ad ſalutarem doctrinam propagandam, & aliis inculcandam, ad pios ſanctosque adfectus excitandos, quidquid poëticae facultatis habent, ſibi conferendum eſſe, recte arbitrantur; idque ad exemplum Moſis, Dauidis, & veterum chriſtianae eccleſiae doctorum, de quibus deinceps. Eiusmodi poëtis PLATO, vt puto, ſi viueret, lubens locum in republica ſua concederet; cum contra eos, qui prauos adfectus moresque hominum velut induunt, vt rectius eos exprimere queant, non ſine ratione ex ciuitate ſua dimiſerit, *lib. X. de republ. p. m. 593.* Deinde & ad finem, quem carmen aliquod conditurus ſibi conſtitutum habet, reſpiciendum eſt. Si quis enim nihil aliud ſpectet, quam vt delectet, & legentium animos voluptate quadam perfundat, aut aliis, in quorum honorem carmen aliquod ſcribit, turpiter aduletur; & ſe ipſum, & poëſin, aliorum contemtui & ludibrio exponit. Antiquiſſimis equidem poëtis, ſi HORATIO credimus, propoſitum fuit, grauiſſima philoſophiae proponere dogmata.

- - Fuit haec ſapientia quondam,
Publica priuatis, ſecernere ſacra profanis,
Concubitu prohibere vago, dare iura maritis
Oppida moliri &c.

de *arte poetica, v. 396. ſeqq.* Valde autem dubito, an adeo multa exempla eorum proferri queant, qui ſi non vnice, ſaltem praecipue ad aliorum inſtructionem, carmina ſua confecerint. Certe & HOMERO & VIRGILIO, qui principem inter epicos locum tenent, non tam vt alios erudirent, quam, vt delectarent, voluptatemque lectoribus adferrent, conſtitutum fuiſſe,

se, IO. CLERICVS probare adnititur, *parrhasianor. tom. I. p. 55. seqq.* Non sane abnuit, posse ex vtriusque opere varia colligi, quae, ad formandos mores, vitamque recte instituendam, vsum habent; sed huncce hisce poëtis propositum fuisse finem, id vero est, quod neutiquam concedit. Quidquid eius sit, grauissimum hodie poëseos, si finem spectes, esse abusum, nemo negare poterit. Nihil de iis dicam, qui tum demum se, quod poëtam decet, agere, putant, quando impuros amores canunt, ipsis ethnicis, lasciuis, obscoenisque loquutionibus, dubiam reddituri impietatis palmam; nihil frequentius, nihil sollemnius, quam, vt in carminibus, quae in aliorum honorem (eorum plerumque, qui nullo honore digni sunt) conficiuntur, quilibet promiscue, & sine vllo discrimine, ineptissimis elogiis cumulentur, idque sine vllo prorsus iudicio, vt cordatis lectoribus non possint non aut risum mouere, aut indignationem. Quae qui secum expenderit, non mirabitur, quod tantopere a plerisque contemnatur diuina poësis, & nullo fere hodie habeatur loco. Interim fatendum, poëtarum iterum hoc vitium esse, non poëseos. Idem & generatim de poëtarum quorumdam moribus corruptis dicendum. Per eos enim etsi ipsis, quae conficiunt, carminibus, plerumque labes adspergatur; errauerit tamen, qui ideo poësin, in se spectatam, reiiciendam putauerit: quo tamen concludendi genere vtitur, quem antea commemorauimus, TANAQVILLVS FABER. Poëtas vero grauissimis vitiis subinde obnoxios, si quis negaret; cum ipsa is pugnaret experientia. Legenda, quae iterum hac de re disserit THEOD. PARRHASIVS, siue IO. CLERICVS, *parrhasianor. tom. I. §. XXXIII. seqq.* Sunt rursus quaedam poeseos genera, a quibus, quae in vitio ponuntur, hinc & culpantur merito, vix separari possunt; a quibus adeo, qui sibi recte consulere cupit, se merito abstinet. Huc praeter alia comoedias, & ludos scenicos quosuis, referre licet. Numquam enim placebunt, nisi ita sint comparati, vt, varios mortalium adfectus excitando, voluptate quadam eos perfundant. Cum vero in sedandis compescendisque eiusmodi adfectibus omnis christianorum positus sit labor; quam parum hocce nomine se dignos demonstrent, palam est, qui data opera id agunt, vt illos excitent, atque irritent. Nihil nunc de eo dicam, quod plerumque talia admisceantur, quae nec cogitare, multo minus aut legere, aut audire, virum honestum decet. Nec est, quod regeras, multa tamen etiam in comoediis proferri, quibus homines emendari queant, dum in iis & virtutes, & vitia depingantur, illarumque commoda, horum autem ostendantur incommoda; immo, qui his dediti sunt, omnium risui & ludibrio exponantur. Quam parum enim hinc mortales proficiant, ipsemet PLAVTVS, comicorum haud vltimus, & agnoscit, & nos condocet:

Spectaui ego pridem comicos ad istum modum
Sapienter dicta dicere, atque iis plaudier,
Cum illos sapientes mores monstrabant populo;
Sed cum inde suam quisque ibant diuersi domum
Nullus erat illo pacto, vt illi iusserant;

in *rud. act. IV. sc. VII.* Quae inter quosdam nostrae ecclesiae theologos de ludis scenicis disputata sunt, aliis eos probantibus, improbantibus aliis, legi apud IO. MOLLERVM possunt, *isagog. ad histor. Chersonesi cimbr. part. vlt. c. X. §. XXI. p. 599. seqq.* De ludis scenicis quod diximus, idem censendum de poësi satyrica, de qua ex instituto agit ISA. CASAVBONVS, de *satyrica Graecorum poësi & Romanorum satyra*; quo in libro, satyram Romanorum a satyrica Graecorum poësi diuersam fuisse,

fuisse, contendit; dissentiente DAN. HEINSIO, de *satyra Horatiana*; sed pro CASAVBONO sententiam pronuntiante EZECH. SPANHEMIO, in praefatione, *caesaribus Iuliani*, gallice a se versis, praemissa. Toti in eo sunt satyrici, vt vitia mortalium perstringant, &, qui iis infecti sunt, aliis ridendos propinent; vnde omnino inter philosophos, moralisque doctrinae magistros, locum promereri videntur. Nec eum illis denegat GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi, c. III. p. 221. seqq.* vbi ex instituto *de ratione tractandi moralia per satyras* agit, eaque simul, quae ad historiam satyrae spectant, attingit. Verum, licet non negem, quaedam recte ab eiusmodi scriptoribus moneri, sique generatim vitia perstringantur, eiusmodi hoc esse, vt nemo de eo iustam conquerendi habeat caussam; certus tamen sum, ad hominum emendationem parum aut nihil istud scriptionis genus conferre, eoque illud effici, vt peccata tandem pro re ludicra, & non poena, sed irrisione tantum, digna, habeantur; ne quid de malis quam plurimis dicam, deque peccatis grauissimis, quae ex eo non possunt non fluere. Sed, dum ad alia properamus, id generatim de poësi adhuc addendum, cum facillimo negotio ad eius abusum prolabi homines queant, caute admodum & circumspecte circa eam versandum. Idque eo magis, quod haud raro, qui semel animum ad eam adiecerunt, dulcedine eius capti, a grauioribus, magisque necessariis, studiis & negotiis abstrahantur. Intellexit hoc haud dubie M. AVRELIVS ANTONINVS imperator & philosophus, quando inter deorum beneficia hoc quoque refert τὸ μὴ ἐπὶ πλεῖον προκόψαι ἐν ῥητορικῇ καὶ ποιητικῇ, *quod magnos in rhetorica & poëtica progressus non fecerit; de se ipso ad se ipsum, lib. I. §. XIV.* Ceterum de vsu atque abusu poëseos, de quo hactenus disseruimus, legi meretur praefatio, quam vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS libello suo, *poetische Fest-Gedancken* dicto, & an. 1723 edito, praemisit.

De lectione poëtarum quid censendum sit, nemini obscurum esse poterit. Illis, qui ipsimet poëtae euadere cupiunt, alios poëtas legendos, atque imitandos, res ipsa docet. Sed tales legendos imitandosque, qui nihil, quod mentem moresue corrumpat, & velut veneno quodam inficiat, tradunt; ipsa ratio iubet. Hoc & generatim obseruandum, ad quemcumque demum vsum poëtas legas. Veterum graecorum pariter ac latinorum lectionem, ad vtriusque linguae notitiam adcuratiorem comparandam, ad ritus & antiquitates cognoscendas, similiaque, quae criticis & philologis prosunt, insignem adferre vtilitatem, fatentur omnes. Hinc & ipsi scripturae sacrae lucem quandoque minime contemnendam ex poëtis adfuderunt viri doctissimi, HVGO GROTIVS, IO. PRICAEVS, aliique. Locum nimirum & hic inueniunt, quae de graecae linguae vsu supra, ad §. V. huius capitis, disputauimus. Praeterea, vt reliqui scriptores ethnici, ita & poetae, subinde quaedam tradunt in morali ciuilique doctrina, neutiquam negligenda. Conferenda, quae hac de re IO. CVNR. DIETERICVS monet, in *antiqu. bibl. vet. testam. prolegom. p. 3. seqq.* Hinc & HVGO GROTIVS, in iuris naturae & gentium disciplina poëtarum neutiquam praetermittenda, censuit, suffragia; quamquam fateatur, se iis vsum, non tam, vt inde adstrueret fidem, quam vt inde a se dictis aliquid ornamenti accederet; *prolegom. de iure belli & pacis, §. XLVII.* In historicis non prorsus reiiciendam poëtarum auctoritatem, erudite demonstrat MART. DIEFENBACHIVS, in *dissertat. de vero mortis genere, ex quo Henricus VIII. imperator obiit, sect. I. §. X. p. 31. seqq.* Historiam cumprimis philosophicam ex poëtarum lectione lucem insignem accipere, nemo nisi qui harum rerum expers est, dubitabit.

bit. Integrum EPICVRI systema nemo plenius elegantiusque explicauit, quam TITVS LVCRETIVS CARVS. De Stoicis, Epicureis, aliisque, toties loquutus est Q. HORAT. FLACCVS, vt inde FRID. RAPPOLTO occasio data sit, in *commentario* suo in *Horatium*, integram velut siluam obseruationum pulcherrimarum, tum ad alia, tum & ad historiam philosophicam spectantium, nobis exhibendi. Mythologia vero vnde rectius petitur, quam ex poetis? quorum antiquissimi HESIODVS, HOMERVS, aliique, ideo *theologi* dicti sunt, quod θεογονίαν, siue generationem deorum, ex mente sententiaque veterum gentilium, traderent. In hac ipsa vero mythologia multa deprehendi veritatis vestigia, multa, quae ad confirmandam historiam sacram, antiquissimasque rerum variarum origines eo rectius intelligendas, faciunt, aut alium etiam in theologia, historia, & philosophia, vsum praebent, viri doctissimi GERH. IOAN. VOSSIVS in praeclaro, de *idololatria gentilium*, opere; PET. DAN. HVETIVS, in *demonstratione euangelica*; SAM. BOCHARTVS, in *geographia sacra, seu Phaleg & Canaan*; PETRVS IVRIEV, in *historia critica dogmatum & cultuum bonorum & malorum*, aliique demonstrarunt. Inter tot nebulas autem, quibus circumsepti fuerunt poëtae gentiles, subinde illos de Deo, rebusque diuinis, ea tradidisse, quae rectae rationi sunt consentanea, abunde ex iis constat, quae TOB. PFANNERVS collegit, in *systemate theologiae gentilis purioris*.

Praestantior adhuc sublimiorque est vsus, quem ex christianorum poëtarum carminibus capere licet, quippe quibus subinde animus ad diuina & caelestia erigitur & excitatur. Iam autem a primis ecclesiae christianae initiis vsitatum fuisse, hymnis laudes celebrare diuinas, vel ex PLINIO condiscimus. Hanc enim summam culpae christianorum esse, tradit, *quod essent soliti stato die ante lucem conuenire, carmenque Christo quasi Deo dicere secum inuicem; lib. X. ep. XCVII. p. m. 896.* Refert idem ex PLINIO EVSEBIVS, idque ita exprimit: πλὴν τόγε ἅμα τῇ ἕῳ διεγειρομένους, τὸν χριστὸν θεοῦ δίκην ὑμνεῖν· *nisi quod, primo diluculo excitati, Christo tamquam Deo hymnos canerent; hist. eccles. lib. III. c. XXXIII. p. 105.* Confirmatur id porro ex iis, quae idem EVSEBIVS ex veteris cuiusdam auctoris libro aduersus Artemonis haeresin refert: ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφῆσαι, τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τὸν χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες· *psalmi quoque & cantica fratrum, ab initio a fidelibus conscripta, Christum verbum Dei concelebrant, diuinitatem ei tribuendo; histor. eccles. lib. V. c. XXVIII. p. 196.* De antiquissimo hymnorum apud christianos vsu differit IO. BONA cardinalis, de *diuina psalmodia, c. I. §. III. IV. p. 23. seqq.* itemque *c. XVI. §. IX. p. 495.* & in posteriori quidem loco apud ethnicos etiam receptum fuisse, ostendit, deorum laudes hymnis concelebrare, simulque de variis hymnorum generibus verba facit; in priori autem, ad CLEMENTIS Romani *constitutiones apostolicas*, & DIONYSII areopagitae opera cumprimis prouocat; quae tamen parum ad rem faciunt; quae vtriusque scripta haecce supposititia esse, hodie neminem fugiat. Mirum vero non est, in primitiua ecclesia christiana laudes diuinas decantatas, cum id praeceptum, vel monitum apostoli, exigeret; *Eph. V, 19. Col. III, 16.* conf. IO. GVIL. IANVS, in *adnotationibus ad Eusebii Alexandrini orationem, de die dominico, p. 48.* Antiquissimum exemplum hymnorum veteris ecclesiae, ille CLEMENTIS Alexandrini esse, censetur, qui ad calcem *paedagogi* eius exstat, *p. 312.* edit. IO. POTTERI. De quo GEORGIVS BVLLVS, *videtur*, inquit, *mihi hic hymnus desumptus ex canticis sacris, in primaeua*

eccle-

ecclesia vsurpatis, vel certe ad eorundem imitationem compositus; in *defens. fid. Nic. sect. III. c. II. p. 189.* Legenda &c, quae de hocce hymno disserit IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. I. p. 104. & 196.* Haud perfunctorie tamen obseruandum, in conuentibus primorum christianorum non alios hymnos, quam, qui ex scriptura sacra desumti erant, fuisse vsitatos, nec quidquam iis additum, praeter notissimam illam δοξολογίαν, idque non sine variatione quadam. Intelligere hoc licet ex beati ADAMI RECHENBERGII *dissertatione, de veterum christianorum doxologia*, quae in volumine *exercitationum* eius *in nouum testamentum, historiam ecclesiasticam &c.* exstat, cumprimis §. *XI. seqq. p. 229. seqq.* Priuatis itaque vsibus tantum inseruiisse videntur hymni CLEMENTIS Alexandrini, GREGORII Nazianzeni, APOLLINARIS, aliorumque. Vt vero in conuentibus sacris alii quoque hymni reciperentur, & sic melodia sacra augeretur, id sensim factum forte existimo. Occasionem forte praebuerunt martyres, qui doxologias suas & laudes tyrannorum blasphemiis opponebant, quae auide deinceps ab aliis excipiebantur. De *hymnis* istis *martyrum* peculiaris exstat dissertatio IO. GEORGII OSTII Lipsiae an. MDCC edita. Accedebat haereticorum astutia, errores suos per hymnos longe lateque propagantium; quibus dum alios orthodoxi opponebant, vel doxologiis receptis quaedam, quibus errores isti reiiciebantur, paucis interdum verbis inserebant; sensim hinc mutatio quaedam in hymnis publice receptis contigit. Quod de haereticis diximus, id pluribus euincit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *diss. de propagat. haeresium per cantilenas*; veram autem doctrinam non minus hac ratione conseruatam, latiusque diffusam, demonstrat IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diss. de propagatione religionis per carmina.* Cumprimis etiam legi merentur, quae erudite hac de re disserit VRB. GODOFR. SIBERVS, in *historia melodorum ecclesiae graecae, eorumque theologia poëtica e menaeis, librisque liturgicis*; seu potius operis istius *prolegomenis, §. XV. seqq. p. 14. seqq.* Atque idem recte obseruat, religione christiana tandem in meram superstitionem mutata, hymnos non Numinis, aut trinitatis laudes, sed martyrum, pseudo - martyrum, confessorum, praesulum, dignorum, indignorum, continuisse, maximaeque in religione corruptionis exhibuisse documenta; *l. c. §. XXII. p. 18.* Exstiterunt etiam, qui hymnos sacros colligerent, vnde *hymnaria*, seu *libri hymnarii* exorti; de quibus conferendus NICOL. PETRVS SIBBERN, in *schediasmate, de libris Latinorum ecclesiasticis, p. 61. seqq.* Quanta vero circumspectione veteres vsi sint, ne haereticorum hymni in hymnaria ista irreperent, ostendit STEPH. LE MOYNE, in *variis sacris, tom. II. p. 1091.* Plura de hymnis veterum christianorum dabunt CONR. SAM. SCHVRTZFLEISCHIVS, in *dissertatione, de hymnis veteris ecclesiae*, aliique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *bibliographia antiquaria, c. XI. p. 368. seqq.* Indicem melodorum graecorum, de quibus LEO ALLATIVS librum promiserat, qui tamen intercidisse creditur, exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V.* LEONIS ALLATII *dissertationibus duabus, de libris ecclesiasticis Graecorum* subnexum, *p. 236. seq.* Pleniorem autem melodorum graecorum historiam promisit VRB. GODOFR. SIBERVS, cuius antea laudauimus *prolegomena.* THO. SMITHI *commentatio de hymnis matutino & vespertino Graecorum* legitur in eius *miscellaneis*, Londini an. 1686 editis, *p. 133. seqq.* Hymnos & preces veteris ecclesiae latinae collegit, hymnosque notis illustratos edidit, GE. CASSANDER, inueniunturque in *operibus* eius, quae Parisiis 1616 lucem adspexerunt publicam. De *hymnorum latinae ecclesiae*

ecclesiae collectionibus ex instituto agit PETRVS ZORNIVS, in *diss.* quae *opusculorum* eius *sacrorum tomo I.* exstat, *p. 52. seqq.* Ex iis, quae de hymnis diximus, nemo non intelligit, fuisse inter christianos poëtas, quamquam nonnulli in aliis quoque poëseos generibus, ingenii vires exercuerint. Inter Graecos prae ceteris eminent, & hoc nomine celebrantur, APOLLINARIS, siue APOLLINARIVS, GREGORIVS Nazianzenus, EVDOCIA, seu EVDOXIA, Theodosii iunioris, imperatoris, vxor, SYNESIVS, NONNVS Panoplitanus, AMPHILOCHIVS; inter Latinos C. AQVILINVS VESTIVS (siue VETTIVS) IVVENCVS, AMBROSIVS, quem & auctorem ferunt hymni notissimi: *te Deum laudamus*, qua de re praeter alios legenda peculiaris dissertatio WILH. ERNESTI TENZELII; AVREL. PRVDENT. CLEMENS; de quibus, vt & reliquis, legenda ANDR. CHRISTIANI ESCHENBACHII *dissertatio* de *poetis christianis sacris, graecis & latinis*, in *dissertationibus* eius *academicis*, Noribergae an. 1705, 8. iunctim editis, *p. 69. seqq.* De *poetis episcopis* peculiaris exstat dissertatio HENR. MVHLII, theologi Kiloniensis celeberrimi, aut, si mauis, SEBAST. KORTHOLTI, sub praesidio MVHLII eruditorum conflictui exposita, in qua veteres pariter ac recentiores poëtae, qui simul episcopi fuerunt, recensentur. De APOLLINARI, NONNO, & aliis quibusdam poëtis graecis christianis, adcurate, more suo, differit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. XVI. p. 658. seqq.* qui & de latinis, iisque christianis, cumprimis eorum editionibus, verba facit in *bibliotheca latina, lib. IV. c. II. p. 696. seqq.* Exstat & IO. GE. NEVMANNI, theologi quondam Wittebergensis percelebris, dissertatio, *de metaphrastis, qui nouum testamentum graeco carmine expresserunt*, in *primitiis* eius *dissertationum academicarum*, *p. 239. seqq.* Cum ea an. 1686 publice ad disputandum proponeretur, ego respondentis, vt vocant, functus sum muuere. Praetereundus hic etiam non est POLYC. LYSERVS, ob *historiam poëtarum & poëmatum medii aeui, decem post annum a nato Christo 400 saeculorum*; quae Halae Magdeburgicae 1721 lucem adspexit publicam; qui & nouum aliquod *corpus poëtarum latinorum medii aeui* promisit. Quod non equidem contemnendum est institutum; cum ex hisce interdum quaedam, quae historiae illorum temporum lucem adfundant, peti queant. Quod vero vir ille doctus, tum in *praefatione* tum in *dissertatione de ficta medii aeui barbarie*, sibi aliisque persuadere adnititur, nescio quas, elegantias in hisce poëtis deprehendi, frustraque barbariem, cultusque ac nitoris defectum iis obiici; id eiusmodi est, vt paucos forte ea in re sibi habiturus sit suffragantes. Hinc & non sine ratione ab eo dissentit IAC. BVRCKARDVS, de *linguae latinae, quibus in Germania per 17. saecula amplius vsa est, fatis; part. II. c. III. p. 115.* Ad hymnos denique germanicos, in nostra ecclesia receptos, quod attinet; plurimi exstiterunt, qui in eorum historia illustranda, & auctoribus incognitis eruendis, locis etiam difficilioribus explicandis, studium operamque collocarunt. Quorum omnino laudandum est institutum; cum totius ecclesiae intersit, vt non alii, quam, qui puram euangelii doctrinam continent, recipiantur, recepti autem recte ab omnibus intelligantur; quorsum notitia illorum historica saepe plurimum confert. Post CYRIACVM autem SPANGENBERGIVM, ingenii vires in hocce argumento cumprimis periclitati sunt, GE. GOETZIVS, Ienensis quondam ecclesiae antistes, IO. BENED. CARPZOVIVS, theologus Lipsiensis, GE. HENR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, IO. CHRISTOPH. OLEARIVS, ecclesiastes Arnstadiensis, GE. SERPILIVS, Ratisbonensis

nensis antistes, B. GE. WALCHIVS, antistes Meinungensis, IO. MART. SCHAMELIVS, pastor primarius Numburgensis, aliique, commemorati IO. CASP. WEZELIO, qui & ipse haud vltimum inter eos promeretur locum; in *praefatione, hymnopoeographiae* eius praemissa. Ipsius vero huius *hymnopoeographiae, oder historischer Lebens-Beschreibungen der berühmtesten Lieder-Dichter*, in qua secundum litterarum ordinem praecipui hymnorum auctores recensentur, pars prima prodiit Herrnstadii, 1719, 8. pars secunda ibidem an. 1722, & pars tertia an. 1724. Praecipuos etiam quosdam, qui de ecclesiae nostrae hymnis scripserunt, laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. cap. XI. p. 370.*

§. XIII. Alteram propaedeumatum partem *historiam* constituimus, * quae iterum vel *naturalis* est, vel *ciuilis* seu *politica*, vel *ecclesiastica*, vel *litteraria*, vel denique speciatim *philosophica.* **

* Generatim hic quaedam de historia & arte historica, deque methodo, historiam discendi, legendique historicos, itemque de officio historicorum, eorumdemque virtutibus & vitiis, dici possent; sed, cum ea, quae de hisce omnibus praecipi solent, praecipue ad historiam ciuilem & ecclesiasticam spectent, de iis ad §. *XV.* quaedam monebimus.

** Alii quidem aliter historiam dispescunt. Sed vt cuique hic, quod commodissimum esse censet, sequi licet; ita eam, quam proposuimus, partitionem ita comparatam putamus, vt per eam quodlibet ad propriam suam sedem, sine confusione, & nimia partium historiae multiplicatione, referri queat. Poterat equidem historia in *diuinam* quoque & *humanam* diuidi, vt per illam, quae in scriptura sacra continetur, intelligatur. Sed, cum omnia, quae in sacro codice narrantur, partim ad ciuilem, partim ad ecclesiasticam historiam referri queant; superuacaneum visum est, nouam quamdam ideo adferre partitionem. De historia naturali, ciuili, litteraria, & speciatim philosophica, deinceps quaedam monebimus. De ecclesiastica autem, vtpote quae ad ipsam theologiam spectat, *parte II.* ex instituto praecipiemus. Posset tamen adhuc addi *historia antiquitatum*, speciatim rituum atque consuetudinum. Sunt vero antiquitates istae vel *ecclesiasticae*, vel *ciuiles*, quo nomine omnes, quae non ecclesiasticae sunt, comprehendere licet. De ecclesiasticis dicendi locus itidem erit, cum ipsam historiam ecclesiasticam attingemus. Ciuiles non vnius iterum generis sunt, & varie dispesci possunt. Cumprimis, si gentium varietatem spectes, aliae erunt Ebraeorum, aliae Graecorum, aliae Germanorum, aliae aliarum gentium. De illis, qui generatim de Ebraeorum, itemque Aegyptiorum, Persarum, Graecorum, Romanorum antiquitatibus egerunt, diligenter IO. ALB. FABRICIVS differit, in *bibliographia antiquaria, c. I. seqq.* Romanarum antiquitatum scriptores etiam recenset BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *bibliotheca antiquitatum*, quam *antiquitatum romanarum syntagmati* praemisit, simul tamen & alia attingit. Commemorat enim & scriptores, qui theologiam ex antiquitatibus illustrarunt, quiue de antiquitatibus iuris commentatij sunt, scriptores porro antiquitatum medicarum, & philosophicarum. Immo & scriptores de antiquitatibus regionum particularium, &, qui speciatim quaedam monumenta explicarunt. De scriptoribus quoque antiquitatum agit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litter. lib. V. c. II.* sed eos tantum attingit, qui de Romanorum Graecorumque antiquitatibus commentati sunt. Praeterea

terea longe plenius copiosiusque cuncta pertractauit vir summus, anteaque nobis iam laudatus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*; in qua non tantum eos, qui generatim huius aut illius gentis antiquitates descripserunt, indicat, sed ad singula etiam antiquitatum sacrarum & profanarum capita descendit, & praestantissimos, qui de iis egerunt, laudat auctores. Solent ad huncce locum quoque referri, qui ex nummis, itemque ex inscriptionibus, historiam & antiquitates exponunt; sed de hisce deinceps ad §. *XVII.* quaedam dicemus. Antiquitatum adcuratior cognitio ad auctores veteres eo rectius intelligendos multum prodest. Immo & per eam scripturae sacrae plurimis in locis lux egregia adfundi potest. Quare & theologiae cultor vtilitatem inde capiet, modo res ipsius ferant, vt amplissimum huncce campum ingrediatur, nec ab eo, quem praecipue sibi constitutum habere debet, scopo nimis longe discedat. Cauendum etiam, ne ad minutias, resque nullius momenti, dilabamur; quod facile contingere potest; iisque plus, quam par erat, laboris & temporis impendamus. Repetenda, quae supra ad §. *IX.* de arte critica diximus.

§. XIV. Historia naturalis totum hocce vniuersum, singulasque eius partes, corporumque, quae in iis continentur, indolem, structuram, proprietates, & phaenomena quaeuis adcurate describit. Quo ipso dum non tantum philosophiae naturali, seu doctrinae physicae, egregie inseruit, sed argumenta quoque euidentissima longeque pulcherrima, quibus exsistentia Dei contra atheos demonstratur, suppeditat; neutiquam eam negligendam, aut ponendam in minimis esse, manifestum est. *

* In latiori ambitu si historiam naturalem accipias, non ea tantum, quae corporum quorumuis proprietates, effectus, & quaeuis phaenomena, sed &, quae speciatim hominum, tum singulorum, tum iunctim spectatorum, ingenia & mores describit, hoc nomine venit. Prior equidem, cuius in physicis praecipuus vsus est, plerumque hoc nomine designatur: nec tamen posterior hinc excludenda, quippe quae philosophiae practicae cumprimis inseruit. Ad priorem quod attinet, ipse iam inter veteres ARISTOTELES specimen eius dedit in *historia animalium*; quamquam & alia eius scripta huc spectent. Praeceptorem hac in re sequutus est THEOPHRAST. ERESIVS, tum in aliis, tum maxime in *historia plantarum*. Porro & AELIANVS hinc inde quaedam attingit, quae huius argumenti sunt. Ex Latinis PLINIVS vniuersum fere rerum naturalium ambitum, mirabili breuitate, in *historia* sua *naturali* complexus est, quam in compendium misit SOLINVS, in *polyhistore* suo. In hunc vero dum *exercitationes Plinianas* conscripsit CLAVD. SALMASIVS, omnem velut thesaurum eruditionis effudit; sed festinanter nimis, vt viri docti iudicant, & sine ordine, quem in plerisque Salmasianis frustra quaesiueris. Postea IO. HARDVINVS PLINII *historiam naturalem*, notis copiosissimis illustratam, quinque voluminibus, in vsum Delphini dedit, in quibus tamen eum haud raro ex CLAVD. SALMASIO sapere, nonnullis obseruatum est; etsi nullam temere occasionem, eum vehementer perstringendi, praetermittat. Prodiit haec editio Parisiis 1685, 4. Noua hinc, eaque multum locupletior, quam nos exspectare iussit vir doctissimus GE. WALLINVS, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis*, c. *III. p. 67. seqq.* an 1723 lucem adspexit. A medii aeui scriptoribus quod nihil lectu

dignum in historia naturali profectum sit, mirum non est. Hic ipse enim historiae huius neglectus haud vltimum inter reliquas caussas tenebat locum, quae obstabant, quo minus aliud, quam meras ineptias, in doctrina physica proferre possent. Quod cum, luce quadam bonarum litterarum exoriente, intelligerent viri docti; id cumprimis sibi elaborandum, putabant, vt historiam naturalem diligentius excolerent; cum haec vnica via esset, meliorem physicae conciliandi faciem. Signum aliquod ad bene sperandū hic sustulit FRANC. BACO VERVLAMIVS, cui praecipuus inter restauratores philosophiae debetur locus; quiue non tantū passim in scriptis suis consilia, huc spectantia, suppeditauit, sed & in *historia ventorum*, itemque in *historia vitae & mortis*, exemplum aliis, quod imitarentur, reliquit. Certatim inde viri docti historiam naturalē diligentius excolere coeperunt; nec a singulis modo, sed integris etiam hoc factum est societatibus. Nota satis est, multorumque elogiis celebratur, *societas regia Londinensis*, in Anglia; *academia regia scientiarum*, quae Parisiis est, in Gallia, *academia naturae curiosorum*, in Germania; quibus non ita pridem *societas regia Berolinensis* accessit. Varia hinc etiam edita scripta, ad physicam experimentalem, adeoque historiam naturalem, cumprimis spectantia. *Transactiones philosophicae* anglicanae, quae haud vltimum inter ea tenent locum, non tam societati, antea memoratae, quam potius HENR. OLDENBVRGIO originem debent, & adhuc continuantur; vid. CHRIST. IVNCKERI *schediasma historicum de ephemeridibus & diariis eruditorum, p. 24. seqq.* Quid academia regia scientiarum, quae Parisiis floret, hac in re praestiterit, docet IOAN. BAPT. DV HAMEL, in *historia regiae scientiarum academiae*, quam BERN. FONTENELLIVS continuauit; videatur GE. WALLINI *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis, c. III. p. 78. 79. & c. IV. p. 98. 99. seqq.* Academiae naturae curiosorum in Germania *miscellanea curiosa medico-physica* in omnium versantur manibus. Societas autem regia Berolinensis, in *miscellaneis Berolinensibus*, laborum suorum specimen dedit. Nimirum tota physica experimentalis eo comparata est, vt, dum corporum naturalium proprietates inuestigat, aut nondum cognitas detegit, historiam naturalem adcuratiorem locupletioremque nobis sistat. Huius itaque loci sunt OTTO GVERICKIVS, in *experimentis nouis Magdeburgicis de spatio vacuo;* ROB. BOYLE, in *experimentis & obseruationibus physicis*, in *historia aeris*, aliisque scriptis, quae iunctim sunt edita; CASP. SCHOTTVS, in *physica curiosa*; FRANC. TERTIVS DE LANA, in *magisterio naturae & artis*, IO. CHRISTOPH. STVRMIVS, in *collegio experimentali siue curioso*, aliique quam plurimi. Nec praetermittendi, qui, quae recentiori aetate a viris doctis, ad augendam locupletandamque historiam naturalem, inuenta sunt, enarrant; quod singulari diligentia praestitit GE. PASCHIVS, de *nouis inuentis, quorum accuratiori cultui facem praetulit antiquitas*, praesertim *c. VI. & VII.* vbi de *inuentis medicis*, itemque *physico-mathematico-mechanicis*, ex instituto disserit. Ipsemet etiam quaedam, quae huc faciunt, attigi in *elementis philos. theoret. part. I. c. I.* vbi de *physicae per varia inuenta incrementis* disserui. Fuerunt &, qui, vt viam ad physicam experimentalem munirent, quae alii fusius tradiderunt, velut in compendio exhibere, consultum duxerunt, quos inter haud vltimum locum tenet MART. GOTTH. LOESCHERVS, in *physica experimentali compendiosa &c. nouissimis rationibus & experimentis illustrata*, Wittembergae an. 1715, edita, 8. Quod si omnes adferre vellem, qui historiae naturali lucem adfundunt, commemorandi cum-

cumprimis adhuc eſſent itinerariorum quidam ſcriptores, qui ea, quae huc faciunt, obſeruarunt. Sunt enim inter eos nonnulli, qui talia non praetermittunt, immo vel maxime ad ea attendunt, vt THEVENOTIVS, MONCONISIVS, aliique. Laudandus hic prae reliquis PET. KOLBIVS, vir doctiſſimus, qui lingua germanica iter ſuum ad promontorium Africae, *caput bonae ſpei* dictum, quam diligentiſſime deſcripſit, ſpeciatim vero & ea, quae ad hiſtoriam naturalem ſpectant, magna τῆς ἀκριβείας laude, proſequutus eſt. Prodiit inſigne hocce opus Norimbergae 1719 fol. Sed plura vt addamus, inſtituti noſtri nec permittit, nec poſtulat, ratio. Vt autem hiſtoriae naturalis magna eſt iucunditas amoenitasque; ita ſine ea phyſicae tractationem ſibi non conſtare, & antea iam dictum, & nemo non intelligit. Theologiae cultori vel ideo commendanda, quod argumenta & ſapientiae, & prouidentiae diuinae, longe pulcherrima, & numero fere infinita, nobis ſuppeditet; quibus non tantum atheos ſtultitiae & impietatis conuincere, ſed animum quoque noſtrum ad laudes Numinis concelebrandas, potentiamque eius deuote venerandam, excitare poſſumus. Sed hactenus de ea hiſtoriae naturalis parte diximus, quae corporum proprietates & phaenomena quaeuis enarrat. Altera quidem, quae hominum ingenia, mores, adfectus, deſcribit, ſupereſt; ad quam ſcriptores characteriſtici, itemque, qui de moribus gentium commentati ſunt, referuntur: de quibus tamen omnibus cum alibi ſe oblatura ſit dicendi occaſio; hic pedem figimus.

§. XV. Hiſtoria ciuilis ſeu politica, dum regnorum ac rerum publicarum origines, fata, incrementa, decrementa, conuerſiones, interitus, ceteraque huc ſpectantia delineat, ad diuinam ſimul prouidentiam, luculentiſſime in hiſce omnibus ſeſe exſerentem, agnoſcendam nos manuducit. Tam arcto inſuper vinculo cum hiſtoria eccleſiaſtica eſt coniuncta, vt vix quisquam feliciter in hac progreſſurus ſit, niſi qui illam ſimul delibauerit *

* Varius equidem multiplexque hiſtoriae, ſpeciatim & ciuilis, vſus eſt: quae vero ad theologiae cultorem inde redundare commoda poſſunt, in eo praecipue conſiſtunt, quod ea, quae ſcriptura ſacra narrat, magnam inde lucem capiant, quodque hiſtoria eccleſiaſtica ſine ciuili ſibi non conſtet, & denique, quod inſigne prorſus & luculentiſſimum prouidentiae diuinae exhibeat ſpeculum. Ad primum quod attinet, in veteri teſtamento ſaepiſſime Aegyptiorum, Aſſyriorum, Babyloniorum, Perſarum, Graecorum, Romanorum mentionem fieri, neminem fugit. Quorum omnium ſi ex ſcriptoribus profanis perſpecta cognitaque nobis ſit hiſtoria; non tantum multa, quae de iis in ſcriptura ſacra traduntur, rectius intelliguntur, ſed hiſtorica ſimul ſcriptorum ſacrorum narratio robur inde & firmamentum accipiet, dubiis atheorum felicius occurretur, quod ad diuinam ſcripturae ſacrae auctoritatem vindicandam, veritatemque religionis chriſtianae confirmandam, vtique plurimum valet. Hiſtoriam eccleſiaſticam ſine ciuili tractari commode non poſſe, vel inde liquet, quod plerumque res eccleſiae & rei publicae arctiſſimo vinculo inter ſe ſint coniunctae, plurimaeque ſubinde & grauiſſimae rerum conuerſiones & mutationes in imperiis contingant, quibus religio aut occaſionem, aut πρόφασιν praebet. Tertium, quod conſtituimus, caput, hiſtoriam optimum eſſe prouidentiae diuinae ſpeculum, itidem poſitum eſt extra controuerſiam, recteque id obſeruat, ac diligenter inculcat, GERHARDVS IOANNES

VOS-

VOSSIVS, de *natur. & constitut. art. & scientiar. lib. II. siue de philologia, c. XIV. §. XIII. tom. III. oper p. 56. seqq.* Epicurei equidem in ipsa historia sibi deprehendere videntur, quod diuinam maxime euertat prouidentiam, dum ex ea colligi posse, putant, prauis hominibus haud raro ex voto rem succedere, cum bonis contra aduersa sint omnia. Sed, hosce magnopere falli, alibi ex instituto demonstratur, solideque eos *l. c.* refellit VOSSIVS. Pauci interim inter historicos ita comparati sunt, vt lectores suos ad agnoscendam vbique prouidentiam diuinam ducant. Solus fere inter veteres POLYBIVS hanc laudem retulit, quod Deum praesidem ac directorem singularium euentuum constituerit; cui ex recentioribus iungendus PHIL. MELANCHTHON, in *chronico*, quod vocant, CARIONIS, quippe cui nihil prius nihilque antiquius, quam prouidentiae diuinae vbique vel primo loco habere rationem. TITVM contra LIVIVM adeo nihil diuinae prouidentiae tribuisse, vt omnis plane religionis expers fuerit, orbi persuadere voluit ipsemet omnis religionis acerrimus hostis IO. TOLANDVS, in *dissertat.* quam vocat; *adeisidaemon siue Titus Liuius a superstitione vindicatus.* Sed magnam hac ratione LIVIO fieri iniuriam, ostendunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Mosis, c. III. §. IV. p. 20. seqq.* itemque ELIAS BENOIST, *melange de remarques critiques &c. contre Mr. Tolland &c. p. 6. seqq.* Sed plura vt de vtilitate, ex historiarum lectione capienda, addamus, necesse non est, quam alii quoque dudum ex instituto euicerunt, simulque ostenderunt, quo pacto nos gerere debeamus, ne fructu historiarum tractatio destituatur; vt DAV. CHYTRAEVS, *de lectione historiarum recte instituenda*; itemque SIM. GRINAEVS, de *vtilitate legendae historiae*; vterque libellus exstat in collectione illa, quae cum IO. BODINI *methodo historica* Basileae an. 1576 prodiit. Multa quoque egregie hac de re monent ANGELVS POLITIANVS, in *praefatione in Suetonii expositionem*, quae subiuncta est eius *epistolis p. m. 589. seqq.* ISA. CASAVBONVS, in luculenta *praefatione*, quam POLYBIO praemisit, & quem antea iam laudauimus, GER. IO. VOSSIVS, *l. c.* itemque de *arte historica, c. V. tom. IV. oper p. 8. seqq.* Atque hi quidem, vt nec eum, quem in ciuili prudentia historiarum lectio praebet, vsum, praetermittunt; ita ex instituto eumdem demonstrat IO. ANDR. BOSIVS noster, in *ratione legendi tractandique historicos ciuilis vitae scopo adcommodata*, quae cum eius commentatione, de *comparanda prudentia & eloquentia ciuili*, Ienae 1699 prodiit. Eodem comparata est IO. HENR. BOECLERI *historia principum schola*, itemque *dissertatio de vtilitate ex historia vniuersali capienda*, praemissa *historiae* eius *vniuersali*, Argentorati 1680, 8. Iungendus denique hisce abbas de S. REAL, cuius dissertatio de *vsu historiae*, lingua gallicana scripta, magno eruditorum adplausu excepta, & *methodo studii historici* LANGLETI DV FRESNOY, a IO. BVRC. MENCKENIO locupletatae, inserta est.

Vt quis in studio historiae rite proficiat, ad tria ei potissimum attendendum. Primum de methodo studii historici, ordineque, legendi historicos, debet esse sollicitus; tum, vt notitiam historicorum sibi comparet, ei danda est opera; quinam denique boni historici characteres sint, haud perfunctorie ei obseruandum, inde vt condiscat, quos sequi & adprobare, quosue respuere debeat. Methodum studii historici, seu, rite legendi historicos, nonnulli ex instituto ostendunt; referre tamen huc etiam licet, qui generatim de historia, seu arte historica, praecipiunt. Hos inter haud vltimum tenet locum GERH. IO. VOSSIVS, cuius de *arte historica* liber tomo quarto

quarto *operum* eius, iunctim editorum exstat; in quo & de *historiae* & *historices* natura indoleque multa erudite & praeclare monet, & *historiae* quoque *scribendae praecepta* tradit. Lectu quoque digna, quae idem de prima historiae origine, seu quisnam primus fuerit historicus, disputat, *c. VI. p. 10. seqq.* Inter eos, qui de mehodo, legendi tractandique historiam scripserunt, eminet IO. BODINVS, ob alia etiam scripta notissimus; in cuius *methodo historica* licet nonnulli methodum desiderent, idemque digressiones subinde longiores, parum ad rem facientes, inserat; opus tamen esse, varia & multiplici eruditione refertum, negari nequit. Lectu cumprimis dignum *c. II.* vbi de *ordine historiarum*, & *c. IV.* vbi de *historicorum delectu* disserit, Porro *c. VII. p. 298. seqq.* sententiam eorum, *qui quatuor monarchias aureaque saecula statuunt*, confutat; simul tamen mentem profanam prodit, quando scribit: *Valde mihi probatur Caluini non minus vrbana, quam prudens oratio; qui de libro apocalypseos sententiam rogatus, ingenue respondit, se penitus ignorare, quid velit tam obscurus scriptor, qui qualisque fuerit, nondum constat inter eruditos.* Editioni, quae Basileae 1576 prodiit, additi sunt *duodecim eiusdem argumenti scriptorum tam veterum, quam recentiorum commentarii.* Ita in fronte huius editionis legitur. Non omnes tamen eiusdem plane argumenti sunt, cum alii de historia, alii de historice, seu arte, scribendi conficiendique historiam, agant. Nimirum praeter IOAN. BODINI *methodum historicam* in hacce collectione continentur: FRANC. PATRITII *dialogi decem de historia*; IO. IOVIANI PONTANI *dialogus de historia*: FRANC. BALDVINI de *institutione historiae vniuersae, & eius cum iurisprudentia coniunctione, prolegomenor. libri II.* SEBAST. FOXII MORZILLI, Hispalensis, de *historiae institutione liber*; IO. ANT. VIPERANI de *scribenda historia liber*; FRANC. ROBERTELLI, de *scribenda historia*; DION. Halicarnassaei de *Thucydidis historia iudicium*, cum praefatione ANDR. DVDITII; VBERTI FOLIETAE, de *ratione scribendae historiae*; & de *similitudine normae Polybianae*; DAV. CHYTRAEI, de *lectione historiarum recte instituenda*; LVCIANI Samosatensis, de *scribenda historia*; SIM. GRINAI, de *vtilitate legendae historiae*; COELII SECVNDI CVRIONIS *de historia legenda sententia.* Praeter hosce in aliis collectionis huius editionibus adhuc alii quidam exstant; qui tamen non magni sunt momenti. Sed hos ipsos, quos indicauimus, non vnius esse generis ac ponderis, facile intelligitur. GABR. NAVDAEVS, inter eos, qui de historiis, ordine & methodo conscribendis euoluendisque, proprias leges tulerunt, IO. BODINVM, & FRANC. PATRITIVM, *eruditione quidem & iudicio principes audire*, adserit, *sed nescio tamen*, (ita pergit) *quomodo difficiliores exsistunt, quam vt omnibus placere possint; non secus profecto, ac in philosophia metaphysici*; *bibliograph. polit. c. XXIV. p. 566.* in *methodis* THO. CRENII, an. 1692 editis. Commemorandus vero hic porro est DEGOREVS WHEAR, cuius *relectiones hyemales de ratione & methodo, legendi vtrasque historias, ciuiles & ecclesiasticas, quibus historici probatissimi, non solum ordine, quo sunt legendi, catenatim recensentur, sed doctorum etiam virorum de singulis iudicia subnectuntur &c.* recudi curauit IO. CHRISTIANVS NEV, Tubingae an. 1700, 8. Idem deinceps an. 1704 *accessiones* edidit, *ad Degorei Wheari relectiones hyemales, quibus partim scriptorum & historicorum, graecorum ac latinorum, ab auctore recensitorum, plenior enarratio, partim aliorum, ab eo praetermissorum, & praecipue aequalium supplementum, secundum seriem saeculorum, affertur.* Porro & *mantissam ad Degorei Wheari relectiones hyema-*

hyemales adiecit, *qua rerum germanicarum scriptores praecipui, & cumprimis aequales, secundum saeculorum seriem &c. recensentur*, Tubingae an. 1706. Immo & *accessionum partem secundam* dedit, *qua historiae germanicae particularis scriptores potiores exhibentur;* cum *mantissa de historicis gentium particularium &c.* itidem Tubingae, an. 1708. Omnium vero instar esse potest LANGLETVS DV FRESNOY, cuius *methodus studii historici*, gallicana lingua conscripta, vna cum *catalogo praecipuorum historicorum &c.* post Parisiensem & Bruxellensem editionem, Lipsiae quoque, cura IO. BVRC. MENCKENII, an. 1714 prodiit; postea, multis variisque accessionibus a MENCKENIO locupletata, & in linguam germanicam translata, ibidem an. 1718 publicam iterum lucem adspexit. Cumprimis *catalogum historicorum* ita auxit & emendauit in hac editione MENCKENIVS, vt optimo iure illi soli tribuatur; vnde & deinceps ceu ab eo conscriptus semper a nobis laudabitur. Quidquid de studio historico dici potest, eleganter, optimoque ordine in hocce opere expositum; in quo adeo perpoliendo, augendoque operam admodum laudabilem MENCKENIVS posuit; qui & statim ab initio *catalogi* istius, *num. I. & II.* reliquos, qui aut de ratione, scribendi historiam, aut de methodo ordineque legendi historicos, commentati sunt, indicat; quos adeo omnes hic enumerare superuacaneum foret. Et ex hactenus quidem adlatis, qui de methodo studii historici praeceperunt, nonnulli ita sunt comparati, vt notitiam simul historicorum suppeditent, vt DEGOREVS WHEAR, &, qui eius *relectiones hyemales* auxit & locupletauit, IO. CHRIST. NEV, cumprimis autem MENCKENIVS. Sunt vero praeter hos & alii, qui comparandae historicorum notitiae inseruiunt. De *historicis graecis* atque *latinis* egregium opus GERH. IO. VOSSIVS conscripsit, quod operum eius *tomo IV.* exstat. De vtrisque & in *bibliotheca* sua *graeca* atque *latina* passim agit IO. ALB. FABRICIVS. Sed idem quoque vir longe doctissimus *supplementa & obseruationes ad Vossium de historicis graecis & latinis* dedit; quo in volumine quadripartito continentur BERNARDI A MALLINCROT *paralipomenon de historicis graecis, centuriae circiter quinque;* LVD. NOGAROLAE, *de viris illustribus genere Italis, qui graece scripserunt;* CHRISTOPH. SANDII *notae & animaduersiones in Ger. Io. Vossii libros tres de historicis latinis*, & denique IO. HALLERVORDII *de historicis Latinis spicilegium*, Hamburgi 1709, 8. Nec praetermittendus hic est LVD. ELLIES DV PIN, quippe qui *bibliothecam vniuersalem historicorum* lingua gallicana edere coepit, cuius primus tantum tomus Amstelodami 1708 prodiit, in quo, postquam de monumentis historicis, vt perhibentur, antediluuianis, itemque, de variis modis rerum memoriam conseruandi, & ad posteros propagandi disseruit; de antiquis Ebraeorum, Aegyptiorum, Chaldaeorum, Iudaeorum, Phoenicum, & denique Graecorum historicis, ex instituto agit. Estque eiusmodi hocce opus, vt viri docti optent, vt hoc ei continuare atque perducere ad finem licuisset. IO. ANDR. BOSIVS noster, in *dissertat. isagog. de comparanda prudentia & eloquentia ciuili*, itemque in *ratione legendi tractandique historicos*, antea iam laudata, praecipuos itidem historicos enumerat, sed eos, qui ad vsum vitae comparati sunt. Sed exstat tamen etiam eius *notitia scriptorum historiae vniuersalis compendiaria*, lectu prorsus digna, cum prioribus a GEORGIO SCHVBARTO an. 1699 edita. Eos, qui Germaniae, Italiae, Hispaniae, ceterorumque imperiorum, regnorum, rerumpublicarum, immo regionum ac prouinciarum historiam descripserunt, diligenter recenset vir illustris IO. BVRC. MENCKENIVS, tum in *catalogo* iam

lauda-

laudato, *methodoque studii historici* LANGLETI DV FRESNOY addito, tum & in *bibliotheca Menckeniana*, quae hoc ipso an. 1723 prodiit, *p. 242. seqq.* In his vel maxime ad rerum germanicarum scriptores attendendum est; cum turpe sit, de exterorum rebus esse sollicitum, dum ea ignoramus, quae domi & apud nos geruntur, & olim gesta sunt. Facem vero etiam quamdam hic praeferet MICH. HERZIVS, in *bibliotheca germanica, siue notitia scriptorum rerum germanicarum*, Erffurthi 1679 fol. edita; cui merito iungenda HERM. DIET. MEIBOMII *oratio de genuinis historiae germanicae fontibus*, Helmstadii 1701, 4. itemque MARQVARDI FREHERI *directorium in omnes fere, quos superstites habemus, chronologos, annalium scriptores, & historicos, potissimum romani germanicique imperii*, quod accessionibus ac emendationibus quibusdam ad meliorem faciem reductum recudi curauit, simulque CASP. SAGITTARII *dissertatiunculam, de praecipuis scriptoribus historiae germanicae* adiecit, vir doctissimus IO. DAVID KOELERVS, Altdorffi 1720, 4.

Superest, vt secundum ordinem, quem supra nobis praescripsimus, de characteribus boni historici aliquid addamus, vt eo rectius faciliusque selectum instituere queamus, condiscamusque, quinam praeferendi reliquis sint. Boni itaque historici laudem referet, qui de iis scribit, quae satis sibi comperta sunt atque explorata: deinde, qui veritatis studium supremam sibi ipse statuit legem, a qua numquam discedat; qui, minutiis, rebusque, quas scire nullius aut paucorum interest, praetermissis, illa consectatur, quae digna sunt, quorum memoria ad posteros propagetur; porro, qui dicendi genere vtitur perspicuo & plano, &, ad lectores recte instruendos apto; denique, qui de rebus, quas narrat, secundum rectae rationis principia iudicium ferre potest. Multa de hisce omnibus dici possent, sed pauca tantum obseruasse iuuabit. Ita namque haec comparata sunt, vt non tantum in historia ciuili, sed ecclesiastica quoque, ac litteraria, locum inueniant. Ad primum quod attinet, omnem historicus nauare operam debet, vt adcuratissimam eorum, de quibus scribere illi animus est, qua omnes & singulas circumstantias, notitiam sibi adquirat. Idque longe difficilius est, quam plerique credunt. Raro admodum historici ea litteris consignant, quibus ipsimet interfuerunt. Ab aliis itaque si accipiant, dubitandum semper, quanam fide illi id referant. Multo magis adhuc dubitandum, si ipsimet, qui res memoratu dignas gesserunt, aut illorum administri, hoc referant. Accedit, quod illi, qui historico primam materiam suppeditant, haud raro a se inuicem maximopere discrepent; vnde in ista rerum obscurarum inuestigatione, & verorum a falsis discretione, haud mediocri profecto iudicio opus est. Sunt, qui omne caussae praesidium in scriptis, nomine principum summorumque imperantium editis, collocant, nihilque aliud, quam diplomata, aliaque eiusmodi monumenta publica, crepant. Nec abnuo, multum ea prodesse, vt de factis ipsis, caussisque, quas summi imperantes prae se ferunt, certiores reddamur; caussae autem internae, quas alii suasorias vocant, adfectusque & consilia arcana, cum summo studio occultari soleant; haec tamen praecipuum in historia momentum trahant; parum eiusmodi scripta publica, in eo, quod caput caussae est, adferre praesidii, palam est. Plus lucis interdum, tum in hisce, tum in aliis, largiuntur *commentarii*, quos Galli *memoires* vocant, siue ab ipsis rerum memorabilium auctoribus, siue ab iis, qui intimiorem quamdam rerum gestarum notitiam habuerunt, sint compositi. Sed, cum antea iam obseruatum sit, illis, qui ipsimet sua facta narrant, aut occasio-

casionem nacti sunt, aliorum res gestas paullo adcuratius cognoscendi, ipsaque arcana consilia introspiciendi, non semper tuto fidem adhiberi; magna & hic opus esse cautione, si commentarii ab eiusmodi auctoribus sint profecti, nemo non intelligit. Legendum interim de hocce scriptionum genere IO. BVRC. MENCKENII *schediasma* (siue dissertatio sub eius praesidio habita) *de commentariis historicis, quos Galli memoires vocant*, Lipsiae 1708. Ceterum, quando comparatio inter antiquos & recentiores historicos instituitur; illi eloquentia & iudicio politico hos vincere, hi autem ob ἀκρίβειαν, hoc est, adcuratam temporum, personarum, aliarumque circumstantiarum designationem, illis interdum praeferendi videntur. Insigni exemplo hoc declarat PET. BAELIVS *diction. historico-crit. voc. Caron. lit. I.* circa finem, *p. 968.* Certe necessitatem istius ἀκριβείας hodie omnes intelligunt, etsi non omnes eamdem, ob documentorum necessariorum defectum, aut ex negligentia quadam, obseruent. An historici, auctores & monumenta, quibus narrationi suae fidem faciant, indicare debeant? disquirit THEOD. PARRHASIVS, siue IO. CLERICVS, *parrhasianor. tom. I. p. 144. seqq.* Licet vero hoc antiquis in more positum non sit; a recentioribus tamen recte fieri, dubio caret, praesertim, si caussae grauissimae, quae hoc postulent, adsint. Ad alterum, de quo nobis dicendum est, vt accedamus caput; praeclare omnino CICERO; *Quis nescit, primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat; deinde ne quid veri non audeat; ne qua suspicio gratiae sit in scribendo; ne qua simultatis. Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus; lib. II. de oratore, c. XV. p. m. 106.* At paucos admodum forte inuenies, qui ad hancce legem sese componant. Nonnullis quidem aut monumentorum, vt diximus, defectus, aut negligentia, vel omnino ignorantia obstat, quo minus, quae veritati sunt consentanea, scribant; quosdam vero prauus hic in transuersum agit adfectus. Sunt enim omnino, qui calamum venalem habent, lucrique cupiditati veritatis studium longissime postponunt, quo nomine PAVL. IOVIVS, & VICTORIVS SIRI, aliique, male audiunt; sunt rursus, qui aut patriae, aut sectae cuiusdam, cui addicti sunt, amore, excaecati, partium studio laborant. PET. BEMBVM in gratiam Venetorum, ceu ciuium suorum, multa aliter, atque gesta sunt, scripsisse, IO. BODINVS contendit, immo luculentissime probat, *meth. histor. c. IV. p. m. 69. seqq.* Quid sectae, quae certa in religione placita sequitur, studium valeat, NIC. SANDERI, FAMIANI STRADAE, aliorumque exempla docent. Ob summam contra integritatem merito laudantur, ex antiquis POLYBIVS, ex recentioribus IAC. AVG. THVANVS, atque HVGO GROTIVS. Iam, si quis haec, quae diximus, consideret, secumque reputet, quosdam non posse scribere vera, alios non velle; non mirabitur, multa subinde dubia, incerta, ambigua, apud historicos occurrere, vt nescias, vbi pedem figas. Quod & viris quibusdam doctis occasionem dedit, de Pyrrhonismo historico commentandi, quod & BVRC. GOTTH. STRVVIVS fecit, in *dissertatione* quadam *praeliminari*, siue *programmate*, *de Pyrrhonismo historico*, an. 1705 edito. Cum vero non minus per nimium amorem, & hinc ortam adulationem, quam per odium, &, quod hinc fluit, calumniandi & obtrectandi studium, historici peccare soleant; sunt tamen nonnulli, qui illis, qui pessima turpissimaque quaeuis de aliis referunt, magis fidem adhibendam, putant, quam reliquis. Hinc qui *historias arcanas*, seu *anecdotas* scribunt, iis in pretio esse, videas; qualem de Iustiniani imperatoris rebus reliquit PROCOPIVS Caesariensis, defendendam deinceps a NIC. ALEMANNO, im-

impugnandam a THO. RIVIO, BALTH. BONIFACIO, & IO. EICHELIO, qui & eam edidit Helmstadii 1654, 4. Nec plane eos reiiciendos, existimo; cum interdum rectius ex hisce veritas cognoscatur, quam ex aliis; caute tamen in iis versandum, arbitror, cum odio non minus quam amore nimio, vt a veritate discedant, turpissimaque aliis obtrudant mendacia, mortales induci queant. Nec tertium, quod antea constituimus, silentio praetermittendum est caput. Non enim rerum quarumuis, sed singularium, sed illustrium, nos iuuat memoria, dignaque est, quae ad posteros transmittatur. CICERO, historico *de rebus magnis, memoriaque dignis* loquendum, haud obscure indicat; *de orator. lib. II. c. XV. p. m. 106.* Idem antea dixerat, apud Graecos eloquentissimos homines, *remotos a caussis forensibus, tum ad ceteras res illustres, tum ad scribendam historiam, maxime se adplicasse*; sub *illustrium* adeo *rerum* nomine historiam simul complectens, haud dubie, quod iudicaret, eam circa res illustres versari. Nec sine ratione GERH. IO. VOSSIVS historiam definiuit, per *cognitionem singularium, quorum memoriam conseruari vtile sit, ad bene beateque viuendum*; de *arte histor. c. IV. p. 5.* Nec omnes tamen hoc obseruant. Certe medii aeui scriptores, monachique, qui eo tempore munus hocce sibi vindicabant, non obseruarunt; quorum adeo scripta magnam partem rebus friuolis & quisquiliis referta, non sine taedio legimus, nec alium in finem, quam vt ex stercore hinc inde aurum aliquod eruamus. Immo nec a recentioribus scriptoribus obseruatur. Hinc tanta librorum inutilium moles, quibus eruditus orbis obruitur. Ingens volumen de gallicanarum rerum scriptoribus composuit IAC. LE LONG. Non errauero autem, si dixerim, in tanta turba paucos forte occurrere, qui historicorum nomen mereantur. Et nescio, an operae pretium facturus sit, qui in historia germanica studium eius imitari velit. Nimirum, in omni genere historiae, cumprimis & litterariae, naeuus hicce deprehenditur, quod nonnulli nimis seduli, nullo adhibito selectu, cuncta, quae possunt, de quolibet argumento conuectent. Quid, quaeso, iuuat, omnes de qualibet re nosse libros, cum sufficiat, cognitos habere praestantiores? Quid iuuat, eos nosse, qui non digni sunt, vt legantur, aut, qui pro rebus memoratu dignis, ineptias & quisquilias, aut saltem, quae scire aut nullius, aut paucorum admodum refert, nobis propinant? Scilicet eo iam deuentum est, vt nonnulli, egregii quid se praestitisse, putent, si opus aliquod historicum de eruditis, qui phtisi, aut hydrope laborauerint, aut fumo tabaci vsi sint, similibusque, componant. Nec melioris commatis saepe sunt, quae in ciuilis, aut ecclesiasticae historiae scriptoribus occurrunt. Sed mitto reliqua, & ad quartum caput propero. Nec quisquam de eo temere dubitabit, historico vtendum esse dicendi genere plano & perspicuo, & ad erudiendum lectorem apto, cum ipse historiarum hoc postulet finis. Nec aliud, vt existimo, sibi voluit CICERO, quando, *genus orationis fusum atque tractum, & cum lenitate quadam aequabili profluens, sine iudiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis, historico persequendum esse*, pronuntiat; *lib. II. de oratore, c. XV. p. m. 107.* Cauendum vero, ne & nimium verbosus sit stilus, hinc & langueat, fastidiumque adferat lectori, nec breuis nimis atque concisus, indeque obscuritatem contrahat. Vltimum in C. CORN. TACITO notant viri docti, miranturque merito, cum in exemplum, quod imitaretur, sibi proposuisse HVG. GROTIVM, qui & in eo TACITVM sequutus est, quod & *annales* & *historias* de rebus belgicis composuit. Non omnia quidem ornamenta respuere stilum historicum, lubens fateor;

modo haec ita comparata sint, vt fini, qui est, vt lectores, quae vera sunt, intelligant, nullum obstaculum ponatur. Vltimum denique est, quod historicus interdum de rebus, quas narrat, suum interponere debeat iudicium. CICERO, cum monuisset, ipsam historiae, vt loquitur, exaedificationem positam esse in rebus & in verbis, rerumque rationem ordinem temporum desiderare, ac regionum descriptionem, ita pergit: *vnde etiam, quoniam in rebus magnis, memoriaque dignis, consilia primum, deinde acta, postea euentus exspectantur; & de consiliis significari, quid scriptor probet, & in rebus gestis declarari, non solum quid actum & dictum, sed etiam quomodo; & cum de euentu dicatur, vt caussae explicentur, omnes, vel casus, vel sapientiae, vel temeritatis; hominumque ipsorum non solum res gestae, sed etiam qui fama ac nomine excellant, de cuiusque vita atque natura; l. c.* Ad tria nimirum praecipue quod CICERO hic indicat, in iudicio historico attendendum, ad consilia, ad ipsa acta & denique ad euentum. In consiliis diiudicandis non tantum ad regulas prudentiae, sed vel maxime ad id, quod iustum atque honestum est, historico est respiciendum. Vnde & sequitur, doctrinae moralis & ciuilis, cumprimis iuris naturae & gentium principiis haud mediocriter eum imbutum esse debere; vt quod CICERO postulat, significare queat, *quid in consiliis probet.* Vt porro non tantum, quid actum sit, sed &, *quomodo*, exponere queat, eum rerum istarum, de quibus agitur; ciuilium, ecclesiasticarum, bellicarum peritissimum esse, oportet. Ad euentum denique quod attinet, praeclare iterum CICERO monet, caussas omnes explicandas, & quid *casui, vel sapientiae, vel temeritati*, tribuendum sit, attendendum esse. Sed hic addendum, cauendum vel maxime esse, ne ex euentu, caussae bonitatem vel iustitiam aestimemus; cum saepe contingat, vt, qui caussam iustissimam habent, inferiores ex bello discedant, superiores autem sint, qui omnium mortalium iniquissimi sunt, iniustissimique. Idem de religione censendum, si forte eius caussa arma capiantur, aut bellum geratur inter eos, qui diuersa circa eam sequuntur placita. Prosperos enim successus qui statim religionis imputauerit veritati, infelices, falsitati, maximopere & se ipsum, & alios, decipiet. Sed plura de hisce dabunt, qui de historia scribenda praecepta reliquerunt; quorum nonnullos antea iam commemorauimus, reliquos autem IO. BVRC. MENCKENIVS laudat, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici*, subnexo, *num. I. p. I. seqq.* Multa recte de hisce etiam monet THEODORVS PARRHASIVS, in *parrhasianis, tom. II. p. 130. seqq.* & RENATVS RAPINVS, *dans ses reflexions sur l' histoire, tom. II. operum, p. 227. seqq.*

Non abs re me facturum, arbitror, si paucis, quam theologiae cultor hic ingredi viam debeat, monstrauero. De historia autem praecipue vniuersali erit sollicitus; cum de particulari sufficiat auctores, qui eam descripserunt, habere cognitos, quos, si opus fuerit, consulere queat. Initium itaque a quodam bonae notae compendio faciet, ex quo prima condiscat fundamenta, cuiusmodi est DION. PETAVII *rationarium temporum*, aut etiam CHRIST. CELLARII *historia antiqua, media & noua.* Recentiori historiae cumprimis inseruiet SAM. PVFENDORFII *introductio ad historiam imperiorum & rerum publicarum Europae*, lingua germanica conscripta, sed ob praestantiam suam in plerasque linguas europaeas translata. IO. HVBNERI *quaestiones ex historia ciuili*, itidem germanico idiomate concinnatae, ob perspicuitatem facilitatemque multis placuere. Si cui commodum videatur, amplius aliquod corpus,

pus, siue systema historiae vniuersalis consulere; is auctores, qui talia dederunt, cum epicrisi indicatos inueniet in IOAN. BVRC. MENCKENII *catalogo historicorum*, aliquoties iam a nobis laudato, *num. V. p. 12. seqq.* qui & lexica historica, (quae huc spectant, IO. IAC. HOFFMANNI, LVD. MORERII, PETRI BAELII, & quod nostris auspiciis lingua germanica prodiit, *p. 22.* commemorat. Cuiusmodi lexicorum haud contemnendum vsum esse, rerum harum intelligentes magno consensu fatentur, cum sine multo labore, quae cognoscere volumus, in iis inueniamus; licet isti magnopere errent, qui ex iis solis sapere cupiunt. Inter compendia, quaedam hypothesi de quatuor summis imperiis, seu monarchiis, assyriaco-babylonica, persica, graeca, & romano-germanica, sunt superstructa; inter quae notissimus est IO. SLEIDANI de *quatuor monarchiis* libellus, cui singularis illa felicitas obtigit, vt a magni nominis viris, HENR. MEIBOMIO, AEG. STRAVCHIO, CONRADO SAM. SCHVRTZFLEISCHIO, aliisque, partim illustraretur, partim continuaretur. Sed hodie ista prorsus explosa est sententia, cum, praeter quatuor illa, alia etiam fuerint imperia, quae, siue magnitudinem, siue durationem, ac celebritatem spectes, illis minime sunt postponenda; nullaque adferri ratio queat, cur quatuor haecce in historia vniuersali prae reliquis in censum venire debeant. Nititur praeterea fabulis illis CTESIAE de antiquitate & amplitudine imperii assyriaci; qua de re deinceps. Nec ex visione illa Nebucadnezaris, quae *Dan. II. 1. seqq.* describitur, vllum accipit praesidium; siquidem in ea ista tantum imperia significantur, sub quibus singularia populus iudaicus, ad Christi aduentum vsque, subiturus esset fata, babylonicum scilicet, persicum, graecum Alexandri magni, & successorum denique eius, in Aegypto praesertim, & Syria. Copiose hac de re a me dictum in *histor. eccles. vet. testam. tom. II. per. II. sect. V.* ad *§. I. p. 768. seqq.* Iam vt ad fontes ipsos historiarum progrediamur, qui iactis rite fundamentis, omnino adeundi sunt; initium, si temporis ordinem sequi velimus, faciendum ab HERODOTO, quippe quem ἱστορικῶν λόγους θ' *historiarum libros nouem* reliquisse, constat. Etsi vero illi praecipue constitutum sit, bella Persarum contra Graecos a Cyro vsque ad Xerxem describere; aliarum tamen etiam gentium, vt Aegyptiorum, Lydiorum, Babyloniorum, Medorum item ac Persarum, origines atque fata refert. Historiam autem antiquissimarum istarum gentium, Aegyptiorum cumprimis, Babyloniorum & Persarum, scripturae sacrae illustrandae inseruire, antea iam obseruauimus. Certe, ad Aegyptios quod attinet, vt HERODOTVM, aliosque, qui aliud fere agendo, illorum res attigerunt, consulamus, eo magis necesse est, quoniam illorum, qui ex instituto res Aegyptiorum descripserunt, tantum fragmenta quaedam supersunt. Ex recentioribus quidem IO. MARSHAMVS, cuncta ex veterum monumentis colligendo, eaque in ordinem redigendo, historiae aegyptiacae iustam seriem nobis exhibere conatus est, in *canone chronico, aegyptiaco, ebraico, graeco*; sed fabulis Aegyptiorum atque commentis maiorem, quam decebat, fidem adhibens, eam dynastias, quae apud illos celebrantur, cum sacri codicis chronologia conciliandi rationem ingressus est, quae, vt alibi iam obseruauimus, plus ingenii & subtilitatis, quam veritatis & soliditatis habet; quod & IACOBVS PERIZONIVS ostendit, qui omnino hic consulendus, in *aegyptiarum originum & temporum antiquissimorum inuestigatione* &c. Lugduni Batauorum 1711. 8. edita. Licet autem

forte in omnibus fidem non mereatur HERODOTVS, eo quod occasio, cuncta adcurate inuestigandi, illi defuit; nec tamen prorsus eius respuenda est auctoritas. Saltem eos magnopere falli, arbitror, qui CTESIAE Cnidio, in plurimis ab Herodoto dissentienti, immo data velut opera illi contradicenti, maiorem fidem adhibent; quem ipse iam ARISTOTELES ἀξιόπιστον esse negauit; *histor. animal. lib. VIII. c. XXVIII.* quemadmodum & ab aliis veterum vanitatis & mendacii arguitur. Hic ipse nimirum CTESIAS est, qui fabulam illam, de antiquitate & magnitudine regni assyriaci, aut excogitauit, aut propagauit, aliosque, ad eam amplectendam induxit. Cum enim libros 23 de *rebus persicis* scripsisset, in eorum sex prioribus *res Assyriorum* pertractauit, in vltimo horum seriem regum, a Nino & Semiramide vsque ad Artaxerxem, exhibens, vt auctor est PHOTIVS *cod. LXXII.* Sequuti sunt eius auctoritatem, quod miramur merito, DIODORVS Siculus, qui &, quae de Assyriis dixerat, in compendium misit, TROGVS POMPEIVS, VELLEIVS PATERCVLVS, aliique. Sed hosce omnes in errore versari, hodie viri docti luculentissime demonstrarunt. Conferenda, quae hac de re dixi, in *histor. ecclesi. veter. testam. tom. I.* in *prolegom.* ad §. *XIII. p. 33.* HERODOTO merito iungimus DIODORVM Siculum, in βιβλιοθήκῃ, quam vocat, ἱστορικῇ; quippe in qua itidem de rebus aegyptiacis, assyriacis, medicis, persicis, aeque ac graecis, romanis, punicis, aliisque agit. Constabat opus hocce, cuius summam ipsemet in praefatione recenset, libris quadraginta, ex quibus quindecim tantum supersunt, & fragmenta quaedam apud PHOTIVM, aliosque. Quod si integrum exstaret, magnam hinc inde historiae veteris testamenti adfundere posset lucem; quamquam &, quae ad nos peruenerunt, multa, quae vsui nobis esse queant, suppeditent. Illorum, qui ex Graecis de Graecorum rebus scripserunt, magnus est numerus; quos auctores, antea laudati, qui de historicis graecis agunt, commemorant. HERODOTVM, atque DIODORVM Siculum Graecorum quoque res attigisse, iam monuimus. THVCYDIDES *belli peloponnesiaci* historiam descripsit, simulque internum Graeciae statum ob oculos ponit. Idem de XENOPHONTE dicendum, qui *libris septem de Graecorum rebus* THVCYDIDEM velut continuauit; PAVSANIAS, in *descriptione Graeciae* ad specialia descendit, dumque praecipuas Graeciae res publicas describit, multa singularia admiscet, lucemque antiquis Graecorum rebus conciliat. Maximam vero mutationem Graecia pariter ac Asia vniuersa per Alexandrum magnum experta est, cuius res gestas praeter PLVTARCHVM, & ARRIANVM, Q. CVRTIVS RVFVS, memoriae prodidit, de cuius aetate, quando vixerit, viri docti maximopere inter se dissentiunt, quemadmodum de ipsa eius historia non vna omnium est sententia. Ex libris decem, quos reliquit, duo priores desiderantur. Alexandri vero, eiusque successorum in Syria, Aegypto, aliisque regnis, historia, cognitu digna est, quod non tantum maxime illustrem historiae vniuersalis periodum constituit, sed quod Danielis quoque, sanctissimi vatis de hisce omnibus vaticinia, ipsaque gentis iudaicae, quae eo tempore experta est, fata, sine ea intelligi nequeunt. Legendus itaque, qui vtramque hic paginam facit, POLYBIVS, Megalopolitanus, ad ciuilis prudentiae vsus etiam prae ceteris commendandus, in *historiarum*, qui supersunt, *libris*, itemque *excerptis legationum*; cui & APPIANVS iungendus, in *Mithridaticis & Syriacis.* Commemorandus vero hic etiam est IVSTINVS, TROGI POMPEII epitomastes. Licet enim, quae nobis reliquit, velut pro compendio quodam historiae vniuersalis habe-

haberi queant; cumprimis tamen in rebus macedonicis, Alexandri magni praecipue, eiusque patris Philippi, vt & successorum, enarrandis, diligentem operam posuit, immo & sub nomine *historiarum Philippicarum* opus suum exstare voluit. Iam ad romanam quod attinet historiam, de cuius necessitate nemo forte erit, qui dubitet; consultum fuerit, initio quemdam, qui in compendio eam descripsit, euoluere. Inter eos, qui illud fecerunt, eminet LVCIVS ANNAEVS FLORVS, qui mira breuitate res plurimas maximasque complexus est, sententiarumque grauitate & varietate lectorem simul instruit. Hoc tamen in eo nonnulli desiderant, quod temporum rationes confundat. Iungere ei licet EVTROPII *breuiarium romanae historiae ad Valentem Augustum, ab vrbe condita ad illius vsque & fratris Valentiniani tempora deductum*; quod cum metaphrasi graeca PAEANII edidit CHRISTOPH. CELLARIVS. De reliquis, qui eiusmodi breuiaria scripserunt, nihil addo. Princeps historicorum romanorum est T. LIVIVS, *eloquentiae ac fidei praeclarus inprimis*, quo elogio a CREMVTIO CORDO ornatur, apud C. CORNELIVM TACITVM, *annal. lib. IV. c. XXXIV.* quemue cum HERODOTO contendit QVINTILIANVS, *instit. orator. lib. X. c. I.* Qui nescio quam *Patauinitatem* in eo notant, ipsi forte, quid *Patauinitas* sit? ignorant. Legenda DAN. GE. MORHOFII *dissertatio de Patauinitate Liuii*, vbi & plura de hocce auctore. Sub Augusto suam edidisse historiam dicitur, quartoque Tiberii anno mortem obiit. Libros historiarum scripsit centum & quadraginta, ex quibus tantum triginta quinque supersunt. Ad ea, quae in LIVIO desunt, supplenda, plurima suppeditat PLVTARCHVS, in *vitis parallelis* passim, APPIANVS Alexandrinus, praesertim in *punicis & illyricis*, SALLVSTIVS porro, in *bello Iugurthino* pariter, ac *Catilinario*, itemque C. IVLIVS CAESAR, in *commentariis de bello ciuili*, vt & de *bello gallico*. Et hi, quos vltimo loco nominauimus, praestantissimis historicis, iure meritoque adnumerantur. SALLVSTIVM ipse C. CORN. TACITVS *rerum romanarum florentissimum auctorem* vocat, *annal. lib. III. c. XXX.* In CAESARE autem & sermonem purum elegantemque, & placidi instar fluminis procurrentem, & maximarum vtilissimarumque rerum copiam, prudentiam tamen non minus ac candorem, admirantur omnes. Sunt, qui in romanae historiae lectione LIVIO praemittendum censent DIONYSIVM Halicarnasseum, scriptorem vtique grauissimum, & in romanis antiquitatibus peruestigandis, describendisque, adcuratissimum. Iudice nimirum IO. BODINO, *antiquitates romanas ab ipsius vrbis origine tanta diligentia conscripsit, vt Graecos omnes ac Latinos superasse videatur*; in *methodo historica*, *c. IV.* Ex viginti, quos reliquit, libris vndecim tantum ad nos peruenerunt, in quibus an. 312 historiam consignatam habemus. LIVIVM atque DIONYSIVM Halicarnasseum merito excipit DIO CASSIVS, quippe qui in iis, quae supersunt, a Qu. Metelli rebus, in Creta gestis, incipit, atque ad mortem vsque Claudii imperatoris progreditur. Scripsit quidem historiarum libros octoginta, ab Aenae in Italiam aduentu, vsque ad caedem Heliogabali; sed ex hisce primi triginta quatuor periere, exstant sequentes viginti quinque, reliqui itidem temporum iniuria nobis erepti sunt. Vti autem ex DIONE quaedam quasi continuatio LIVII hauriri poterat; ita eodem quodammodo comparatus est P. VELLEIVS PATERCVLVS, in *libris duobus historiae romanae ad M. Vinicium consulem.* Vniuersam nimirum historiam romanam compendio complectitur, eamque eo vsque producit, vt primorum etiam caesarum res gestas exhibeat, in quibus tamen

fidem

fidem non meretur, quia in sui aeui rebus domui augustae, & Seiano, turpiter adulatur. Habet ceteroquin quaedam, quae alibi non inuenias; & ob dictionem elegantem, planeque Romanam, lectu dignus est, non minus ac ob characteres morum, quos passim inspergit; vnde IO. HENR. BOECLERO enata occasio, *characteres politicos Velleianos* conscribendi. Deducimur hinc ad historiam caesarum, in qua primum praecipuumque locum tenent C. SVETONIVS TRANQVILLVS, & C. CORNEL. TACITVS. Nimirum, mutata rei publicae facie, mutata quoque est historiae, & historicorum, indoles. Iam enim praecipue ad caesares, eorumque vitam, acta, mores, respiciendum erat, quippe a quorum nutu & voluntate pendebant omnia. Multa de his singularia SVETONIVS habet, scitu tamen non indigna. TACITVS prudentiae ciuilis cultoribus commendari solet; cum tamen id praecipue agat, vt prauos principum mores, artesque tyrannicas, depingat, quas cognoscere decet, non tam, vt imitemur eas, quam, vt euitemus. Forte & suspicionibus suis nimis indulget. Prudens tamen lector multa ex eo quae vsui esse queant, capiet. Longius a veterum historicorum, siue sermonis elegantiam, siue ipsam rerum tractationem spectes, laude discedunt, historiae augustae, vt vocantur, scriptores AELIVS SPARTIANVS, VVLCAT. GALLICANVS, TREBELL. POLLIO, IVLIVS CAPITOLINVS, AELIVS LAMPRIDIVS, & FLAVIVS VOPISCVS; legendi ob temporum seriem, & quia meliores, ex quibus, quae istius aetatis sunt, hauriri possint, non habemus. Interdum tamen quaedam obseruatu digna, admiscent. Iungendus vero iis est HERODIANVS, quippe qui quorumdam ex iis imperatoribus quos attigerunt, vitas & res gestas octo libris diserte & eleganter describit. Incipit enim ab excessu Marci Aurelii Antonini philosophi, telamque pertexit, donec Gordianus tertius, tredecim circiter annos natus, ad imperium perueniret. HERODIANVM merito excipit ZOSIMVS, quippe qui imperii romani delineationem descripsit, ab Augusto caesare exorsus, ad vrbem a Gothis, Alarico duce, captam, libris sex; quorum primo imperatores ab Augusto vsque ad Diocletianum breuiter recenset, reliquos paullo fusius & explicatius depingit libris quinque posterioribus; quamquam hodie postrema pars libri primi desideretur. Cum autem homo ethnicus fuerit, mirum non est, in imperatores christianos, Constantinum magnum in primis & Theodosium, valde eum iniquum fuisse; id quod in eo iam notarunt PHOTIVS, in *myriobib. cod. XCVIII, p. 271.* EVAGRIVS, *histor. eccl. lib. III. c. XL. & XLI.* NICEPHORVS, *histor. ecclesiast. lib. XVI. c. XLI. seqq.* Non defuerunt rursus, qui caussam ZOSIMI agerent, vt IO. LEVNCLAVIVS, in *apologia pro Zosimo, aduersus Euagrii, Nicephori Callisti, & aliorum acerbas criminationes*, quam suae ZOSIMI editioni etiam praemisit CHRISTOPH. CELLARIVS. Immo nonnulli eo vsque progressi sunt, vt, ZOSIMVM, in iis praesertim, quae de vitiis Constantini magni dixit, reliquis omnibus, qui meliora de hocce imperatore scripserunt, praeferendum, contenderent; conf. *obseruat. Hallens. tom. I. obseruat. XXII. seqq.* Verum, rectius illi sentiunt, qui, media veluti via incedentes, ZOSIMVM in eo, quod bona fide commemorauerit, quae minus recte a Constantino magno facta erant, neutiquam reprehendendum; quod autem omnes imperatoris huius actiones in malam interpretatus sit partem, & malignum vbique erga eum animum prodiderit; id minime ferendum, aut excusandum, multo minus laudandum, vel adprobandum, arbitrantur. A ZOSIMO ad AMMIANVM MARCELLINVM merito se conferet historia-

storiarum cultor, qui libros 31 scripsit a principatu Neruae caesaris, vsque ad Valentis, in cuius aula vixit, interitum; ex quibus cum priores libri 13 perierint, octodecim tantum supersunt, in quibus a Gallo caesare incipiens, res Constantii, Iuliani, Iouiani, Valentiniani, ac Valentis, quarum ipse magnam partem inspector erat, ita describit, vt sermonis asperitatem, rerum copia & praestantia, & in plurimis recto iudicio, compenset. Vergentis tandem ad interitum imperii occidentalis, Gothorumque, qui finem ei attulerunt, &, qui hos in Italia exceperunt, Longobardorum, rebus lucem adfundent IORNANDES, PAVL. WARNEFRIDI filius, diaconus, & ISIDORVS HISPALENSIS. Et IORNANDES, quidem duo reliquit opera, alterum, de *rebus geticis*, siue *historiam Gothorum*, quo ab ipsis gentis incunabulis, ad Vitigim vsque regem a Belisario victum, res gestas complexus est; alterum de *regnorum & temporum successione*, totum fere ex FLORO exscriptum, vt viri docti obseruarunt. PAVLVS autem WARNEFRIDI filius, diaconus, praeter *historiam miscellam* de *gestis Longobardorum libros sex* conscripsit, qui vna cum IORNANDIS, antea memorati, & ISIDORI Hispalensis *historia Gothorum, Wandalorum, & Sueuorum*, eiusdemque *chronico regum Wisigothorum*, cura FRID. LINDENBROGII, eiusque obseruationibus illustrati, prodierunt Hamburgi, 1611. Recte rebus suis consulet, qui cum hisce ex recentioribus coniunxerit CAR. SIGONII *historiarum de occidentali imperio libros 20. & de regno Italiae libros 15*; siquidem in prioribus historia, ab anno recuperatae salutis 283 vsque ad an. 565, in posterioribus autem ab an. 570 vsque ad 1200 pertexitur. Qui ex Graecis imperii orientalis historiam, sequentibus Constantini magni aetatem saeculis dederunt, *scriptorum Byzantinorum* nomine venire solent, quos inter ZOSIMVS, antea nobis iam memoratus, primum locum tenet, quem PROCOPIVS, AGATHIAS, aliique, excipiunt. Horum integrum aliquod corpus, splendidissime exscriptum, Parisiis prodiit. Consulendus de illis MART. HANCKII, de *Byzantinarum rerum scriptoribus*, liber, Lipsiae 1677 editus; cumprimis, qui cuncta more suo erudite & adcurate edisserit, IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. V. part. II.* seu *volum. VI. c. V. p. 219. seqq.* Cum autem paucissimis datum sit, hosce scriptores sibi comparare, aut etiam legere; illis, quibus negatum est, adire Corinthum, quodammodo inseruiet collectio quaedam praecipuorum historiae orientalis scriptorum, quae an. 1587 Francofurti, inscripta: *historia rerum in oriente gestarum, ab exordio mundi & orbe condito ad nostra haec vsque tempora &c.* prodiit; in qua lingua latina exhibentur IO. ZONARAS, NICETAS ACOMINATVS CHONIATES, NICEPHORVS GREGORAS, & LAONICVS CHALCOCONDYLES, cum supplemento quodam rerũ turcicarum, ex variis auctoribus concinnato. Addere licebit CHRISTOPH. BESOLDI *historiam Constantinopolitanam, post auulsum a Carolo magno occidentem ad nostra vsque tempora deductam*, editamque Argentorati 1634. 12. Ad occidentem vt reuertamur, destructo per Carolum magnum Longobardorum in Italia regno, Saxonibus, aliisque gentibus victis ac perdomitis, auctaque hinc Francorum mirum in modum potentia, germanicum enatum est imperium. Licet vero exinde & alia in Europa regna exstiterint, quorum magna hodie adhuc est celebritas; in tanta tamen rerum, quae ex hocce tempore se offert, multitudine, quisque cumprimis patriae suae habere rationem debet. Ingens autem cum illorum numerus sit, qui rebus germanicis lucem adfundere possint; consulendi sunt, qui eorum collectiones dederunt, vt CHRIST. VRSTISIVS,

SIVS, IVSTVS REVBERVS, MARQV. FREHERVS, HENR. MEIBOMIVS, MELCH. GOLDASTVS, IO. PISTORIVS, SIM. SCHARDIVS, aliique, quos recenset IO. BVRC. MENCKENIVS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* adiecto, *num. XXXIX. p. 122. seq.* itemque IO. CHRISTIAN. NEV, in *mantissa ad Degorei VVheari relectiones hyemales*, *sect. II. p. 7. & seqq.* His nuper accessit vir doctissimus IO. GE. ECCARDVS, luci publicae exponendo *corpus historiarum medii aeui &c.* quod hoc ipso an. 1723 duobus tomis in folio Lipsiae prodiit. Licet autem medii aeui scriptores, si sermonis elegantiam, rerumque selectum, prudentiam itidem ciuilem, aliasque historicorum virtutes spectes, cum veteribus graecis ac latinis non sint comparandi, paucis quibusdam exceptis; lectio tamen eorum necessaria est, quod non tantum historia istorum temporum ciuilis, sed & ecclesiastica, ex hisce fontibus sit haurienda. Commendandum vero hic iterum MARQ. FREHERI *directorium*, supra iam laudatum, quippe in quo praecipuos medii aeui historicos ordine temporis ita dispositos conspicere licet, vt statim, cuinam historiae parti quisque inseruiat, pateat. Cum noua litterarum luce orbis perfunderetur, exstiterunt quoque viri doctissimi, qui ad historiam scribendam animum adiungerent; quorum etiam nonnulli tanta id fecerunt felicitate, vt veteribus graecis ac latinis dubiam reddidisse palmam videantur. Quidam vero sui temporis res gestas litteris consignarunt, alii praecedentium saeculorum historiam reuocare, aut illustrare, eamque aut amplioribus systematibus, aut compendiis breuioribus complecti, suarum duxerunt esse partium. Quorum cum ingens sit numerus, commemorandus tamen prae ceteris est IO. SLEIDANVS, in *commentariorum de statu religionis & reipublicae, sub Carolo* V *caesare lib. 26.* Valde enim memorabile est hocce temporis spatium, ob ecclesiae, quae in illud incidit, emendationem. Omnium praeterea iudicio praestantissimis historicis adnumeratur SLEIDANVS, quippe quem *historiam exacta fide & diligentia pertexuisse*, ipsemet IAC. AVG. THVANVS iudicat; *lib. XII. histor. ad an.* 1556. Plura de insigni hocce opere, eiusque continuatoribus, dabit CASP. SAGITTARIVS in *introduct. ad histor. eccles. c. XI. §. XI. p. 111. seqq.* addatur IO. CHRIST. NEV, in *accessionib. ad Deg. Wheari relection. hyemal.* ad *sect. XXV. q. 213. &* ad *sect. XL. p. 305. seqq.* Alter, quem a theologiae cultoribus prae reliquis obseruandum censemus, IAC. AVG. THVANVS est, quem *historiarum sui temporis, ab an. 1543 vsque ad an. 1607 libros 138* reliquisse, constat; meritoque SLEIDANO subiungitur, quippe qui cum an. 1556 desinit. Principem is omnium consensu inter recentiores historicos tenet locum. IOAN. ANDREAE BOSIO nostro audit *scriptor eloquentia, doctrina, libertate, prudentia, & fide nemine inferior, praesertim in rebus gallicis, quibus ipse interfuit. In reliquarum enim gentium*, ita pergit, *non parem vbique fidem meretur, quia alios sequi necesse habuit. Vnde factum, vt etiam stilus eius alicubi diuersus deprehendatur: verba namque auctorum, quibus vsus est, plerumque retinuit.* Et quibusdam interiectis: *Quae ad religionis historiam pertinent, summa aequitate & moderatione, quamquam religioni pontificiae addictus, tractauit, eaque re multorum e papistis odium in se concitauit, adeo, vt a nonnullis idcirco politicocatholicus adpellitetur; a quibusdam etiam vt atheus atque profanus traducatur*; de *comparanda prudent. ciuil. §. XXXVIII.* Quae de variis operis huius editionibus scitu digna sunt, tradit CASP. SAGITTARIVS, *introduct. in histor. eccles. c. XII. §. XII.*

XII. p. 153. seqq. Duobus hisce historicis longe praestantissimis tertium adhuc adiungo SAM. PVFENDORFIVM, cuius eximia quaedam opera exstant, historiam saeculi decimi septimi mirifice illustrantia, vt *commentariorum de rebus suecicis libri 26, ab expeditione Gustaui Adolphi regis in Germaniam, ad abdicationem vsque Christinae*, Vltraiecti 1686 fol. porro: *de rebus a Carolo Gustauo Sueciae rege gestis commentariorum libri 7* Norimbergae 1696, fol. & denque, de *rebus gestis Friderici Wilhelmi magni, electoris Brandenburgici*, Berolini, 1695, fol. De reliquis recentioris aeui historicis, iis praesertim, qui ad nostra quoque tempora pertingunt, conferendus, quem saepe iam laudauimus, IO. BVRC. MENCKENIVS, in *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* subnexo. Ad alteram vero classem, seu eos, qui recentiori aetate, priorum saeculorum historiam illustrarunt, aut vna cum recentiori systematibus vel compendiis complexi sunt, quod attinet; non minor quoque illorum est numerus; nec tamen huius loci, istos aut indicare, aut recensere. De praecipuis etiam historiae vniuersalis compendiis iam supra dictum. Cum vero semper Germaniae nostrae habenda sit ratio; non male rebus suis consulet, qui praecipuos quosdam ex iis, qui ad eius historiam viam pandunt, euoluerit. Commendari autem prae reliquis merentur BVRC. GOTTH. STRVVII *syntagma historiae germanicae a prima gentis origine ad an. 1716* Ienae, 1716, 4. IAC. CAR. SPENERI *historia Germaniae vniuersalis & pragmatica, breuiter ac perspicue exposita cum perpetuis notis*, Lipsiae 1716 & 17, 2. tom. 8. cuius & exstat *notitia Germaniae antiquae*, Halae 1717, 4. edita; FRID. GLADOVII *Versuch einer vollstaendigen vnd accuraten Reichs-Historie von Deutschland*, Lipsiae 1717, 4. SIM. FRID. HAHNII *vollstaendige Einleitung zu der teutschen Staats-Reichs-vnd Kaiser-Historie*, Halae 1721, 4. Prima autem fundamenta ex CASP. SAGITTARII *nucleo historiae germanicae*, Ienae 1675, 12. edito, condiscere licet.

§. XVI. Ipsius nimirum ecclesiae originem, fata, propagationem & inter tot pericula mirificam conseruationem, exhibet historia, quae nomen inde retulit, ecclesiastica. Quae tamen cum ea tradat, circa quae theologia vel maxime occupatur; non tam inter propaedeumata referenda, quam potius pro illius parte haud sane vltima habenda. *

* Hinc & de ea *parte II.* ex instituto dicemus.

§. XVII. Chronologia, geographia, genealogia, res nummismaria, vtrique, tum ciuili, tum ecclesiasticae historiae lucem, quandoque haud contemnendam adfundunt. At in hisce vtpote accessoriis opera ita collocanda, ne id, quod caput caussae est, negligatur. *

* Chronologiam historiae oculum recte dici, nemo dubitat. Sine ea enim obscura, confusa, dubia, omnia. Mirum itaque, veteres historicos de temporum rationibus adeo parum fuisse sollicitos. *Priscis historicis*, inquit IO. MARSHAMVS, *nuda fuit rerum gestarum narratio; nec certis temporum interuallis distincta; nec a termino fixo deducta. In hac classe censendi sunt Herodotus, Thucydides, Xenophon, & qui perierunt, reliqui; quorum scripta, antequam nata esset ars chronologica, prodierunt*; in *canone chronico sec. XVI. p. 486.* Antiquissimam, simulque certissimam chronologiam scriptura nobis suppeditat. Ethnicorum epochae, vt Olympia-

piadum, belli Troiani, aerae Nabonassaraeae, vrbis Romae, longe sunt recentiores. Distinctio quoque illa temporis ex mente VARRONIS, in ἄδηλον, μυθικὸν & ἱστορικὸν, satis arguit, antiquissima tempora ethnicis incognita fuisse. Aegyptiorum dynastiae, summaque earum antiquitas, non alio loco habendae, quam Chinensium chronologia, ipsum mundi initium excedens. Fabulae sunt, atque inania commenta; conf. EDVARDVS STILLINGFLEET, in *originibus sacris, c. V. p. 139. seqq.* Disputatum fuit, sit ne codicis ebraei potius, an, quod ISA. VOSSIO, PAVLO PEZRONIO, aliisque placuit, 70 interpretum calculus sequendus? Sed hac de re dictum in *hist. eccles. vet. testam. tom. I. prolegom.* §. *XX. p. 50.* Historiam chronologiae in compendio exhibet GERH. IO. VOSSIVS, de *artium & scientiar. natura ac constitut. lib. II. siue de philologia, c. XII. p. 53. seqq. & lib. III.* siue de *mathesi, c. XLI. p. 138.* De antiquis apud Graecos chronologis conf. IO. VVOWERIVS, de *polymathia, c. XII. §. XVI. p. 132.* Diligentissime omnium chronologos, iudaeos pariter ac christianos, veteres, ac recentiores, enarrat vir doctissimus FRID. ADOLPH. LAMPIVS, in *praefatione*, quam IO. IAC. HOTTINGERI *pentadi dissertationum biblico-chronologicarum*, Traiecti ad Rhenum, anno 1723 editae, praemisit. Idem & iam ante eum fecerat IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria, c. VII. p. 163. seqq.* vbi distincte primum chronologiae historicae, tum & technicae, scriptores, recenset. Praecipuos utriusque generis etiam ipsemet indicaui, in *prolegomenis, tom. I. hist. eccl. vet testam.* ad §. *XX. p. 49. seqq.* Recte autem viris doctis obseruatum, ante HIPPOLYTVM, sanctorum numero adscriptum, & IVLIVM Africanum, neminem fuisse, qui chronicon aliquod vniuersale, a primo rerum humanarum exordio, condere adgressus sit; horum vero vtrumque chronicon suum ad Alexandri seueri tempora produxisse. Ex IVLIO Africano sua fere desumsit EVSEBIVS, cuius chronicon, παντοδαπὴ ἱστορία dictum, ab HIERONYMO in linguam latinam translatum, hic vel maxime in censum venit; sed de eo, vti & IOSEP. IVSTI SCALIGERI *thesauro temporum*, in quo illud cum variis supplementis exhibetur, a me iam dictum in *prolegomenis* citatis, ad §. *XIV. p. 36. 37.* Inter recentiores, qui chronica vniuersalia scripserunt, SETHVS CALVISIVS haud vltimum locum tenet, SCALIGERI maxime vestigia premens; cuius opus chronologicum, vsque ad an. 1685 continuatum, Lipsiaeque eodem an. editum, illis, qui se prorsus in hoc studiorum genus dare nolunt, forte sufficiet. In iis, quae ad tempora veteris testamenti spectant, vtramque facit paginam IAC. VSSERIVS, in *annalibus veteris & noui testamenti*, in quibus vsque ad an. Christi 173 seu templi ac reipublicae iudaicae excidium, progreditur. In chronologia technica itidem IOSEPH. IVSTVS SCALIGER eminet, in opere *de emendatione temporum*; cui dubiam reddere palmam adnisus est DIONYSIVS PETAVIVS, *libris* 13 *de doctrina temporum*, qui duobus prostant tomis, quorum prior libris octo τὰ τεχνικὰ sistit, posterior libris quatuor ea, quae in ratione epocharum & interuallorum obscura sunt & controuersa, esoluit; libro autem decimo tertio vsum superiorum librorum ostendit, & chronicon aliquod, vsque ad an. Christi 532 exhibet. Vtramque & historicam, & technicam chronologiam summatim complexus est idem PETAVIVS, in *rationario temporum*, supra nobis iam laudato. Ceteroquin inter compendia, quibus τὰ τεχνικὰ traduntur, primus locus debetur ei, quod AEGID. STRAVCHIVS concinnauit, quodque magno eruditi orbis adplausu est exceptum. Cum ex varia, menses annosque

que computandi, ratione, maxime in chronologia oriantur difficultates; obseruandi sunt scriptores, qui de mensibus annisque diuersarum gentium scripserunt; vt IO. ALB. FABRICIVS, in *menologio*, IO. SELDENVS, de *anno ciuili & ecclesiastico reipublicae iudaicae*; HENR. DODVVELLVS, de *veteribus Graecorum & Romanorum cyclis*, aliique laudati GOTT. STOLLIO, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit c. VI. §. XXVII.* Vt autem magnopere illorum laudandum est institutum, qui in difficultatibus chronologicis, quae momentum aliquod trahunt, tollendis, operam studiumque suum collocant; ita dolendum, viros praestantissimos subinde ad minutias dilabi, & in rebus, quas tuto ignorare licet, ingenii vires, rectius grauioribus rebus impendendas, consumere. Exempla quam plurima apud SCALIGERVM, PETAVIVM, immo & ANTONIVM PAGI, in *critica anti-Baroniana*, SEBAST. NANVM TILLEMONTIVM, in *commentariis historiae ecclesiasticae inseruientibus*, aliosque, occurrunt. Idem optime monuit IO. ALB. FABRICIVS, dum, *similiter*, inquit, *in chronologicis diligenter hic euitandus scopulus, ne in subtilioribus & incertis tempus & operam diutius ludamus, sed certis & exploratis inhaerentes, in aliis simus verosimilitudine contenti, neque omnia ad puluisculum excutiendo in minutiis sudemus & angamur, ac post longos & insanos aestus tamen cogamur denique fateri, incertiores nos esse, quam dudum &c. bibliograph. antiquar. c. VII. §. VIII. p. 186.*

Alter historiae oculos geographia est; sine qua cum nec sacri nec profani auctores recte intelligi queant, nemo non necessitatem eius cognoscit. Antiquissima eius vestigia in scriptura sacra deprehenduntur. Certe luculentissimum eius documentum in descriptione itinerum populi israelitici conspicitur; *num. XXXIII.* Homeri faetate quasi incunabula geographiae fuisse, STRABONEM sequutus, adserit GER. IO. VOSSIVS, qui & primos qui post HOMERVM geographiam attigerint, philosophos fuisse, docet, ANAXIMANDRVM Milesium, eiusque ciuem HECATAEVM, item DEMOCRITVM, EVDOXIVM, EPHORVM, DICAEARCHVM, aliosque. Atque de hisce, ceterisque, qui deinceps ex instituto scriptis suis geographiam illustrarunt, ita differit VOSSIVS, vt in compendio historiam geographiae exhibeat, praecipuosque auctores, tum graecos, tum latinos, laudet; de *artium & scientiarum natura & constitut. lib. II. siue de philolog. c. XI. p. 49. seqq.* item *lib. III. siue de mathesi. c. XLIII. p. 143. seqq.* Notitiam quoque scriptorum geographicorum suppeditat IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, in *historia orbis terrarum geographica, & ciuili;* quippe qui tum veteres, graecos & latinos, tum recentiores, qui in geographia veteri occupati fuerunt, porro & nouae geographiae scriptores, itemque eos, qui veterem ac nouam coniunxerunt &c. ordine recenset, *c. I. §. II. seqq.* Nec praetermittendus IO. ANDR. BOSIVS noster, qui de geographis veteribus ac recentioribus, aliisque, ad notitiam geographiae litterariam spectantibus, adcurate differit, in *introduct. generali in notitiam rerumpubl. orbis vniuersi, c. V. p. 55. seqq.* & *c. XXI. p. 139. seqq.* vbi & geographiae, tam veteris, quam hodiernae, hiatus ac deliquia, per totum paene orbem, ostendit. Iungendus his iterum vir summus IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliographia antiquaria*, vbi *c. V. p. 121. seqq.* scriptores, veterem geographiam ac chorographiam illustrantes, exhibet. De antiquis geographiae scriptoribus etiam IO. VVOVVERIVS verba facit, de *polymathia c. XIII.* Inter veteres, & quidem graecos, eminet STRABO, qui Augusto & Tiberio imperante floruit, & *libros XVII. de geographia* reliquit, lectu vel ideo dignos, quod

quod historica etiam varia, & quae philosophum instruere possint, in iis occurrant. Optima editio est, quam THEODORVS IANSONIVS AB ALMELOVEEN dedit, Amstaelodami 1707 fol. STEPHANVS Byzantinus, qui saeculo sexto floruisse dicitur, primus fuit, qui lexicon aliquod geographicum in opere, quod τὰ ἐθνικὰ inscripsit, condidit, in quo & multa, historiae & antiquitatibus illustrandis inseruientia, attigit. Sed hodie tantum epitome eius superest, ab HERMOLAO quodam grammatico, qui itidem saeculo sexto vixit, confecta. Prodiit cum ABR. BERCKELII commentario, & obseruationibus IAC. GRONOVII, an. 1688 fol. LVCAE HOLSTEINII notae posthumae separatim editae sunt, cura THEODORI RYCKII, Lugduni Batauorum 1684. Quemadmodum autem ex veteribus EVSEBIVS quoque, vt deinceps dicemus, eamdem methodum, secundum litterarum ordinem, geographiam tradendi, sequutus est; ita ex recentioribus idem fecerunt ABR. ORTELIVS, IO. PHIL. FERRARIVS, &, qui huius lexicon auxit, MICH. ANT. BAVDRANDVS, aliique. Ad veteres vt reuertamur, ex latinis maxime commemorandus adhuc POMPON. MELA, cuius *libros III. de situ orbis* obseruationibus eruditissimis illustrauit ISA. VOSSIVS; conf. PAVLVS COLOMESIVS, *bibliotheque choisie, p. m. 179.* De PLINIO atque SOLINO, quorum vterque & geographica attigit, iam supra dictum. Ex recentioribus nemo forte melius de geographia antiqua meritus est, quam CHRISTOPH. CELLARIVS, meus quondam in academia Hallensi collega coniunctissimus, in *notitia orbis antiqui,* Lipsiae an. 1701 & 1706 duobis tomis in 4. edita. Quo quidem opere pererudito nemo temere carere poterit. De tabulis geographicis veterum, Graecorum, Latinorumque, conferre iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, in *bibliograph. antiquar. c. V. §. IX. p. 135. seqq.* Medii aeui geographiam pauciores adhuc illustrarunt, quam veterem. Magnis hinc adhuc inuoluta est tenebris. Tentauit tamen aliquid non sine omni successu CHRISTIAN. IVNCKERVS, in *introductione ad geographiam medii aeui,* quam lingua germanica edidit, Ienae 1712, 4. Eos, qui recentioris aetatis geographiam concinnare adgressi sunt, haurire licet ex IO. BVRC. MENCKENII *catalogo historicorum*, LANGLETI DV FRESNOY *methodo studii historici* subiecto, *num. VIII. p. 22. seqq.* nec praetermittenda, quae in ipsa hacce *methodo c. II. §. I. p. 5. seqq.* de studio geographico monentur. Prima geographiae, tum veteris, tum recentioris, fundamenta rectissime petuntur ex IO. HVBNERI *quaestionibus geographicis*, germanice scriptis, saepiusque recusis, & in varias linguas translatis. Nec contemnenda etiam *geographia antiqua iuxta & noua* CHRISTOPH. CELLARII. Inter sacrae geographiae, de qua theologiae cultorem praecipue sollicitum esse oportet, scriptores, seu eos, qui locorum, in scriptura sacra occurrentium, descriptionem dederunt, primum locum tenet HIERONYMVS, aut si mauis, EVSEBIVS. Quae enim hic graece scripserat, ille maximam partem in libro *de locis ebraicis* latine reddidit, sed ita, vt multa detraheret, mutaret, adderet. Exstat non tantum inter opera HIERONYMI, sed seorsim quoque, variis additamentis auctus, notisque & tabula geographica Iudaeae a IAC. BONFRERIO illustratus, Amstaelodami an. 1707 prodiit. Recensuit hanc editionem, & animaduersionibus suis locupletauit, IO. CLERICVS. Adiecta quoque est BROCARDI, monachi ex ordine praedicatorum, *descriptio terrae sanctae.* Quid viri docti tum in EVSEBIO, tum in HIERONYMO, desiderent, a me indicatum in *prolegomenis tomi I. hist. eccles. veter. testam.* ad *§. XX. p. 52. 53.* De reliquis, qui tum medio aevo, tum recentiori aetate, Palaestinae descriptionem dederunt, nihil addo, cum praecipuos ex iis

IOAN.

IO. CLERICVS recenſeat, in *praefatione*, NICOL. SANSONII *geographiae ſacrae*, Amſtaelodami an. 1704 editae, praefixa. Inter eos, qui recentiori aetate geographiae antiquae Palaeſtinae lucem adfundere adgreſſi ſunt, eminet IO. LIGHTFOOTVS, qui in *chorographiis*, quas euangeliſtis praemiſit, aliisque ſcriptis, ex libris talmudicis multa ceteroquin obſcura, haud infeliciter explicauit, tabulasque Iudaeae & Hieroſolymae, templique confecit. Omnibus autem dubiam in hoc genere palmam reddidit HADR. RELANDVS, in *Palaeſtina ex monumentis veteribus illuſtrata*, Traiecti ad Rhenum, 1714, 4. SAM. BOCHARTVS, in *geographia ſacra*, cuius pars prior *Phaleg*, poſterior *Canaan* vocatur, id praecipue agit, vt in gentium origines inquirat. De reliquis dixi in *prolegomenis antea citatis*, ad §. *XX. p. 53.* Ex iis, qui geographiam eccleſiaſticam illuſtrarunt, notitiamque patriarchatuum & epiſcopatuum dederunt, nonnullos indicat IOAN. ANDR. BOSIVS, in *introduct. generali in notitiam rerum publicarum*, *c. XXI. §. VII. p. 143.* ſed plenius copioſiusque eos enarrat IO. ALB. FABRICIVS, in *bibliograph. antiquar. c. V. §. XVI. p. 143. ſeqq.*

Ex familiarum illuſtrium notitia, quam genealogia ſuppeditat, hiſtoriam itidem lucem quamdam accipere, dubio caret. Eius quoque ſtudium iam olim in gente ebraea floruiſſe, conſtat. Ipſemet Moſes patriarcharum ante & poſt diluuium generationes adcurate adnotauit. Vnde, quanta genealogiae antiquitas ſit, intelligitur. Sunt, qui tradunt, gentis iudaicae genealogias, poſt Moſen a viris ſanctis continuatas, maioris fidei cauſſa in templo adſeruatas fuiſſe, donec ab Herode, vt illuſtrium familiarum memoriam deleret, comburerentur; conf. IO. SELDENVS, de *ſucceſſionib. pontif. ebr. lib. II. c. III.* Id ab eo factum, ne familiae obſcuritas obiiceretur, dicunt; quamquam alii aliam cauſſam adferant. Addunt, ea re inductos Iudaeos, domeſtica familiarum documenta ſollicite adſeruaſſe; quae, cum ab aliis in dubium vocarentur, ortas hinc varias de genealogiis controuerſias; atque has eſſe *μύθυς καὶ γενεαλογίας ἀπεράντυς*, a quibus vt ſibi caueat, Timotheum ſuum admoneat Paulus, *I. Tim. I, 4.* Verum ad locum huncce atque effatum Pauli quod attinet, ſunt viri doctiſſimi, qui, cum de commentis potius kabbaliſtarum, quam genealogiis Iudaeorum, loqui, contendunt; idque ex inſtituto ſibi euincendum ſumſit IO. MICH. LANGIVS, in *commentario theologico, de genealogiis numquam finiendis & fabulis iudaicis &c.* Noribergae an. 1696, 4. edito. Eadem fuit ſententia ISAACI VOSSII, contra quem diſputat, pro genealogiis proprie ſic dictis pugnans, PHIL. IAC. HARTMANNVS, de *rebus geſtis chriſtianorum ſub apoſtolis*, *c. XII. p. 292. ſeqq.* Quidquid eius ſit, genealogiarum Iudaeos habuiſſe rationem, negari nequit; idque non ſine Numinis ſingulari directione factum, vt credamus, par eſt, cum hac ratione euangeliſtae eo certius originem Meſſiae ex ſtirpe Dauidis demonſtrare potuerint. Nec apud Graecos, Romanos, ipſosque Germanos, neglectum prorſus genealogiae ſtudium. Quamquam, ad Germanos quod attinet, adcuratior familiarum notitia iis temporibus tribuenda ſit, quibus ludi equeſtres celebrari coeperunt; quippe ad quos nemo admiſſus eſt, quin prius, ſe pariter, ac ſuam coniugem, ſanguine nobili procreatum, teſtimonio genealogico fidem feciſſet. Conferenda cumprimis GE. SCHVBARTI, de *ludis equeſtribus*, diſſertatio. Praecipuos ſcriptores genealogicos, tum generales, tum ſpeciales, indicat, monitaque de hocce ſtudio ſalutaria ſuppeditat, IO. ANDR. BOSIVS noſter, in *introduct. generali in notitiam rerum publicarum*, *c. XVII. & XVIII. p. 122. ſeqq.* & BVRC. GOTTH. STRV-

STRVVIVS, in *bibliotheca historica*, *c. XXXI. §. XI. p. 789. seqq.* Ex instituto vero *historiam litterariam de fatis studii genealogici apud Ebraeos, Graecos, Romanos, & Germanos, in qua scriptores harum gentium potissimi enumerantur, & totius genealogiae cursus ab orbe condito ad nostra vsque tempora deducitur*, scripsit IAC. FRID. REIMANNVS, an. 1702, 8. Ad primas in hoc studiorum genere ducendas lineas sufficient GE. LOHMEIERI *tabulae genealogicae*, auctae & emendatae per *auctorem notitiae procerum imperii*, hoc est, IAC. WILH. IMHOFIVM; itemque IO. HVBNERI *tabulae genealogicae*, quippe quae propius adhuc ad nostra tempora accedunt. Vsum insignem in principum controuersiis decidendis genealogiarum notitia praebet; quae ceteroquin in se spectata parum prodest, saepiusque vanitati tantum & stultitiae hominum inseruit.

Superest res nummaria, quam in studio historico minime negligendam, viri doctissimi censent. Antiquissimis nimirum iam temporibus vsitatum fuit, vt per nummos non minus, quam inscriptiones, de quibus infra dicetur, memoria rerum pariter, ac virorum illustrium conseruaretur, & ad posteros propagaretur; quod ostendit ISA. IAQVELOTIVS, *dissertations sur l'existence de Dieu, diss. I. c. VIII. p. 93. seqq.* addatur LVD. IOBERTVS, in *scientia rei nummariae, p. 5.* Vt vero de antiquitatibus, ex nummis eruendis, serio cogitarent viri eruditi, ante saeculum decimum sextum factum non videtur. Certe tum exstiterunt, qui de nummo eiusque partibus scriberent, quos inter haud vltimus fuit GVIL. BVDAEVS, in libro *de asse eiusque partibus*, quem cum aliis eiusdem argumenti scriptis recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGIVS Amstelodami 1692 in 4. Nec defuerunt, qui de re nummaria, deque nummis Graecorum & Romanorum, commentarentur, propiusque ad id, quod caput caussae est, accederent, vtilitatem, quam in antiquitatum inuestigatione ex nummis capere licet, perspicientes. Saeculo vero decimo septimo certatim viri docti in hoc se dederunt studiorum genus, tantusque mox exstitit illorum numerus, vt integrae bibliothecae auctorum, qui de nummis scripserunt, instrui possent. Horum vt praecipuos indicemus, primo nobis commemorandus loco est PHIL. LABBEVS, cuius *bibliotheca nummaria*, cum eiusdem *bibliotheca bibliothecarum*, primum Parisiis an. 1664, 8. prodiit, deinceps ANT. TEISSIERII *catalogo auctorum, qui librorum catalogos, indices, bibliothecas &c. consignarunt*, Geneuae an. 1686, 4. subiuncta est. In duas haecce bibliotheca diuisa est partes, quarum altera *de antiquis numismatibus, ebraeis, graecis, romanis*, altera de *monetis, ponderibus, & mensuris*, agit. Inter auctores autem, quos adfert, minima pars eorum est, qui de nummis ad antiquitatis illustrationem egerunt. Meliora haurire licet ex CAR. PATINO, quippe qui in *introduct. ad historiam numismatum, c. XXIV.* ordine chronologico auctores, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sint, recenset. Cumprimis commendanda BVRC. GOTTH. STRVVII nostri *bibliotheca numismatum antiquiorum*, Ienae an. 1693 edita, in qua non tantum auctores, qui de numismatibus scripserunt, enumerat, sed velut introductionem quamdam ad notitiam rei nummariae suppeditat. Sed omnium diligentiam superauit ANSEL. BANDVRIVS, cuius *bibliothecam nummariam, siue auctorum, qui de re nummaria scripserunt*, operi eius de *nummis caesarum* adiunctam, recudi curauit IO. ALB. FABRICIVS, qui & notis quibusdam eam illustrauit, & doctorum quorumdam virorum de eodem argumento dissertationes adiecit, Hamburgi 1719 in 4. Effecit itaque vir doctissimus, vt vix quid-

quidquam amplius circa notitiam eiusmodi scriptorum desiderari queat. Illis, qui primis rei nummariae elementis imbui cupiunt, inseruiet maxime LVD. IOBERTI *scientia rei nummariae*, gallice ab auctore scripta, sed deinceps in linguam latinam a CHRIST. IVNCKERO conuersa, operamque nauante FRID. BENED. CARPZOVIO Lipsiae an. 1695 edita, gallice vero iterum, & quidem multum auctior, impressa Parisiis 1715, 2. vol. 12. Vtilitatem, quam ex rei nummariae notitia capere licet, in opere de *praestantia & vsu numismatum antiquorum*, EZECH. SPANHEMIVS ita demonstrauit, vt, iudice ANDR. MORELLIO, nihil perfectius post eum sperari possit, in *specimine rei nummariae &c. p. 29.* ANSELMVS BANDVRIVS, de SPANHEMIO verba faciens, *hoc*, inquit, *an quisquam melius intellexerit, quantum vtilitatis percipi ex veterum nummorum contrectatione possit nescio*; in *bibliotheca nummaria*, *p. 143. 144.* Prodiit SPANHEMII dissertatio, *de praestantia & vsu numismatum antiquorum*, primum Romae 1664. 4. deinde longe auctior Amstelodami 1671, in 4. Tandem nouis magnisque accessionibus opus hocce locupletatum, & in duos tomos diuisum est, quorum prior Londini 1706, alter Amstelodami 1717, fol. lucem adspexit publicam. Vsum, quem rei nummariae notitia, speciatim in religione gentilium dilucidanda, in doctrina morali & ciuili, in historia ciuili, ecclesiastica, litteraria, praebet, adlegatis variorum auctorum locis, demonstrat IO. ALB. FABRICIVS, peculiari *indice*, BANDVRII *bibliothecae nummariae* subiecto, *p. 235. seqq.* Fuerunt &, qui ex instituto nummorum veterum in theologia vsum ostendere adgressi sunt, quos inter praecipue nominandus VAL. ERN. LOESCHERVS, cuius *dissertationes tres, de vsu nummorum veterum in studio theologico*, exhibet eiusdem *stromateus, siue dissertationes sacri & litterarii argumenti &c.* iunctim Witteberg.ae an. 1723 editae. Et sane, cum antiquitatum, quae ad scripturam sacram illustrandam faciunt, notitiae nummi veteres inseruiant; per eosdem simul locis quibusdam sacri codicis obscurioribus lucem interdum adfundi, negari nequit. Exempla varia ipsemet EZECH. SPANHEMIVS, in opere antea laudato, suppeditat. Sed id quoque dubio caret, in chronologia & historia ecclesiastica vsum eorumdem haud contemnendum esse. Certe proderit haec notitia ad illorum audaciam retundendam, qui ex nummis fabularum praesidium se inuenisse, existimant. Exemplo singulari hoc comprobat PETRVS ZORNIVS, in *diss. de numis quibusdam antiquis, ex quibus Baronius, Peirescius, aliique antiquitatem misssae, & veritatem probare voluerunt*, quae exstat in *opusculorum* eius *sacrorum tomo I. p. 41. seqq.* Rursus vero & id certum, positumque extra controuersiam, plus saepe in ista rei nummariae scientia esse ostentationis, quam solidae vtilitatis; fructuque, quem inde percipimus, laborem, qui ei est impendendus, neutiquam pensari. Cauendum praeterea, ne in rebus historicis plus, quam decet, nummis tribuamus. Errori, mendacio, adulationi, in illis non minus, quam in scriptis historicorum, locus est. Documento esse possunt vel illi, quibus Galli memoriam Ludouici XIV, regis sui, ad posteros transferre conati sunt. Idque cur non in veterum nummis interdum contingere potuerit, nullam rationem video. Quod si obseruasset IO. HARDVINVS, numquam, nummorum auctoritate fascinatus, eo vsque progressus esset, vt omnium fere scriptorum fidem sollicitaret, ex nummis quippe tantum sapere gestiens, immo pleraque tandem veterum scripta supposititia esse, sibi persuaderet; cuius temeritatem, prout decebat, castigauit MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, vir longe doctissimus, in *vindiciis veterum* scripto-

scriptorum contra Io. Harduinum, Roterodami 1708 editis. De genuino nummorum in historicis vsu, neue plus, quam par est, illis tribuamus, deque cautione circa eos obseruanda, ne falsis & supposititiis decipiamur, recte & eleganter nonnulla monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii histor. c. XV. §. II. p. 280. seqq.*

Superest, vt de *inscriptionibus*, quas vocant, itemque de *diplomatibus*, ceu publicis quibusdam monumentis, aliquid addamus. Et ad inscriptiones quidem quod attinet, insignem earum in antiquitatibus illustrandis esse vsum, nemo temere negauerit, atque HENR. NORISIVS cardinalis, in *cenotaphiis Pisanis Caii & Lucii caesarum*, ANT. PAGI, in *critica annalium Baronii*, aliique viri eruditi, passim ostenderunt. Laudandique adeo, qui in iis colligendis operam studiumque suum collocarunt, vt IANVS GRVTERVS, in *thesauro inscriptionum romanarum*, IAC. SPONIVS, in *miscellaneis eruditae antiquitatis*, aliique, laudati BVRC. GOTTH. STRVVIO, in *bibliotheca antiquitatum generali*, quam *syntagmati antiquitatum romanarum* praemisit, §. *XII. p. 30. seqq.* Caute tamen & circumspecte hic incedendum, recte monet LANGLETVS DV FRESNOY, in *methodo studii historici*, *c. XV. §. II. p. 281. seqq.* cum non tantum per falsas & suppositítias inscriptiones, aeque ac nummos, decipi queamus; sed & facile contingat, vt in earum interpretatione a vero & genuino aberremus sensu. Temerarium itaque nimis foret, quae ab historicis fide dignis traduntur, in dubium vocare, si forte cum nummo quodam, aut inscriptione, quae, si vel maxime genuina sit, dubiae tamen saepe est interpretationis, non conueniat. De diplomatibus, similibusque documentis publicis, antea iam obseruauimus, ea a quibusdam per meram ostentationem iactari, maioremque eorum perhiberi vtilitatem, quam qua reuera gaudent. Nec tamen is ego sum, qui, ea prorsus contemnenda, censeam, cum in rebus obscuris aut dubiis lucem interdum adferre queant. Fuerunt sane, qui fidem diplomatum sollicitarent, plurima, ad quae saepe prouocatur, dubia, suppositítiaque esse, contendentes, ac ita comparata, vt nihil certi ex iis colligere liceat. Quibus IO. MABILLONIVS obuiam ire voluit, in praeclaro *de re diplomatica*, opere, Parisiis 1681 fol. edito, deinceps cum accessionibus an. 1709 recuso, postquam supplementum an. 1704 prodiisset. Nec tamen omnes in suam ita pertrahere sententiam potuit MABILLONIVS, quin essent, qui diplomatibus fidem denegare pergerent, quos inter eminet BARTHOLOM. GERMONIVS, in *disceptatione ad Mabillonium de veteribus regum Francorum diplomatibus*, Parisiis 1703 in 12. Sed huic iterum se opposuerunt, IVST. FONTANINVS, in *vindiciis antiquorum diplomatum aduersus Bartholomaei Germonii disceptationem de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte secernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Romae 1705 in 4. THEOD. RVINARTVS, in libro: *ecclesia Parisiensis vindicata aduersus R. P. Bartholomaei Germon duas disceptationes* inscripto; DOMINIC. LAZZARINVS, in *epistola ad amicum Parisiensem, pro vindiciis antiquorum diplomatum Fontanini*, & ANTONIVS quidam GATTVS in *epistola ad Iacobum Bernardum pro vindiciis antiquorum diplomatum*, Amstaelodami an. 1707. Hisce omnibus autem iterum respondit GERMONIVS in *discepationibus de veteribus regum Francorum diplomatibus, & arte secernendi antiqua diplomata vera a falsis*, Parisiis 1707, 12. Singulari vtique & hic vtendum circumspectione, nemo negauerit; cum plurimae esse caussae queant, cur in fingendis & corrumpendis diplomatibus ingenii humani vel maxime sese exserat malignitas. Ad eos quod attinet, qui diplomata exhibent, magnus exstat illorum nume-

numerus, qui scriptis suis historicis, siue ad ciuilem, siue ad ecclesiasticam historiam spectent, diplomata inserunt. Nec praetermittunt ea, qui veterum monumenta & reliquias colligunt, vt STEPH. BALVZIVS, in *miscellaneis*, IO. MABILLONIVS, in *analectis*, IO. LVCAS DACHERY, in *spicilegio*, EDMVNDVS MARTENE, ac VRSINVS DVRANDVS, in *thesauro nouo anecdotorum*, BERN. PEZIVS, in *thesauro anecdotorum nouissimo*, aliique, de quibus alibi erit dicendi locus. Spectat huc etiam GODEFR. GVIL. LEIBNITIVS, in *codice iuris gentium diplomatico*, cuius volumen prius 1693, posterius 1700 in fol. prodiit; spectant & reliqui, qui acta publica ex instituto in lucem proferunt, quos omnes recensere, huius loci non est. Addendus vero adhuc est IO. PETRVS LVDEWIG, quippe qui *reliquias manuscriptorum omnis aeui, diplomatum ac monumentorum ineditorum adhuc*, quinque hactenus tomis dedit Lipsiae 1720, 8. qui & in praefatione omnes eos, qui diplomata exhibent, aut collegerunt, itemque, qui ad controuersias de re diplomatica spectant, recenset. Conferre etiam iuuabit, quae de diplomatibus & re diplomatica monet CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad hist. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, prolegom.* ad §. *II. p. 10.*

§. XVIII. Historia litteraria non est vnius generis, siquidem alia est *historia litteratorum*, alia *historia librorum*, alia denique *historia* ipsarum *artium*, atque *scientiarum*. * Nec tamen desunt, qui generatim ad historiam litterariam intoductiones dederunt. **

* Scriptores, qui ad vnamquamque historiae litterariae speciem pertinent, deinceps recensebimus. Obseruandum autem, plerumque, qui vnam partem tradunt, alteri simul inseruire; esse &, qui duas, aut omnes omnino attingant, in quibus tamen, quid iis praecipue constitutum sit, spectandum, nisi inter eos, qui generatim de historia litteraria praecipiunt, locum inueniant. Sic, qui vitas eruditorum describunt, scripta quoque eorum plerumque recensent, &, qui de libris agunt, subinde, quae ipsarum artium & scientiarum historiam illustrant, adferunt, & sic porro.

** Inter eos, qui generatim ad historiam litterariam introductiones dederunt, primum locum tribuimus PETRO LAMBECIO, cuius *prodromus historiae litterariae* eruditorum manibus teritur, praesertim, postquam IO. ALB. FABRICIVS eum, cum eiusdem *itinere Cellensi*, & ALEXAND. FICHETI *arcana studiorum methodo*, aliisque monumentis, recudi curauit, Hamburgi an. 1710, fol. Non tantum enim librorum, sed ipsarum quoque artium & scientiarum historiae, prodromus hicce inseruit; eoque magis dolendum, hocce opus ab auctore ad finem perductum non esse, quo plura exquisitae eruditionis in eo exstant vestigia. Iam vero a condito mundo historiam hancce litterariam exorsus, circa istud tempus substitit, in quod apud Ebraeos historia iudicum, Gideonis, Abimelechi &c. apud Graecos autem expeditio Argonautarum in Colchidem incidit. Hocce namque temporis interuallum libri secundi capite quarto persequitur, quod vltimum est. Accessit tamen appendix reliquorum capitum viginti nouem, quae librum secundum absoluere debebant, sciagraphiam exhibens, *satis quidem*, iudice CHRISTOPH. AVG. HEVMANNO, *bonam, sed quibus ita, vt par est, elaborandis, nec decem quidem Lambecii suffecerint*; in *conspectu reipubl. litterar. c. II. §. III.* Alterum a LAMBECIO locum merito sibi vindicat DAN. GE. MORHOFIVS, quippe

quippe qui, vasto animi ambitu omnem historiam litterariam complexus, eamque in *polyhistore* suo traditurus, morte praepeditus est, quo minus singula perficeret & perpoliret; supplente tamen, quod deerat, omnemque nauante operam, IO. MOLLERO, viro doctissimo, vt integrum tandem hocce opus, quantum fieri poterat, exhiberet, multorumque hac ratione satisfaceret votis. Et ita tandem Morhofianus ille *polyhistor, in tres tomos, litterarium, philosophicum, & practicum, diuisus*, ceu *opus posthumum*, plena facie Lubecae prodiit 1708 in 4. Praecipua historiae litterariae capita summatim sistit BVRC. GOTTH. STRVVIVS noster, in *introductione ad notitiam rei litterariae & vsum bibliothecarum*, Ienae an. 1704, 8. edita, & aliquoties deinceps recusa, variisque accessionibus & supplementis ab auctore aucta. Immo & IO. CHRISTOPH. COLERVS *analecta ad introductionem* istam dedit, quae cum eiusdem *de praesenti rei litterariae statu* dissertatione hoc ipso an. 1723, Ienae lucem adspexerunt. Inseruit cumprimis haec introductio illis, qui ad librorum notitiam adspirant; scriptores tamen biographici etiam *c. IV.* recensentur. Sequitur inter huius generis scriptores CAR. ARNDIVS, cuius *systema litterarium, idque historico-pragmaticum, praecipua scientiae litterariae momenta complectens*, Rostochii an. 1714, 4. prodiit. Tribus absoluitur sectionibus, quarum prima eaque *isagogica, scientiae litterariae genium*, vt auctori loqui placet, *insitum & illatum* describit, vbi & de ortu, progressu, & fatis scientiae litterariae verba facit; altera, eaque *biographica, virorum doctorum catalogum ordine chronologico dispositum* exhibet; tertia denique, quam & *religiosam* vocat, ea quae ad historiam omnium religionum spectant, exponit. Nec male de historia litteraria meritus est IAC. FRID. REIMANNVS, dum, edito primum *tentamine introductionis ad historiam litterariam generatim spectatam*, Halae 1708, 8. mox *historiam litterariam Germaniae*, copiosius, quinque partibus, seu tomis, diuerso tempore editis, persequutus est. Exstat & eiusdem *tentamen introductionis ad historiam litterariam antediluuianam*, Halae 1709, 8. quod, aeque ac reliqua, germanico idiomate conscripsit. Id praecipue laudandum, quod speciatim Germaniae historiam litterariam tradere, adgressus est. Cum enim ambitus historiae huius, per omnes gentes, saltem eas, quae litteris bonisque artibus pretium aliquod statuunt, diffusus, vnius hominis vires superet; non male rei publicae litterariae consulunt, qui vnius gentis historiam litterariam excolendam sibi sumunt. Eoque comparata est viri clarissimi MICH. LILIENTHALII *consultatio de historia litteraria certae cuiusdam gentis scribenda*, Rostochii an. 1710 edita, in cuius praefatione scriptores quoque quosdam, qui de re litteraria certae gentis commentati sunt, laudat. Elegantissimum eius rei specimen nuper dedit ALB. THVRA, in *idea historiae litterariae Danorum*, Hamburgi 1723 edita; qua summatim, quidquid de re litteraria Danorum dici potest, complexus est. Idem dicendum de illis, qui non tantum certae gentis aut loci, sed certi simul temporis historiam litterariam condiderunt, quod magna cum laude non ita pridem fecit GE. WALLINVS, Suecus, in *Lutetia Parisiorum sui temporis, hoc est annorum huius saeculi XXI. & XXII.* Norimbergae 1722 in 8. Ad eos vt reuertar, qui introductiones ad historiam litterariam, generatim spectatam, concinnarunt; commemorandus adhuc est vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, ob *conspectum*, quem edidit, *reipublicae litterariae, siue viam ad historiam litterariam iuuentuti studiosae apertam*, impressam Hannouerae 1718 in 8. Exiguae quidem molis libellus

lus est, sed elegantissimus, in quo plene & adcurate, optimoque ordine, cuncta, quae vniuersum rei litterariae ambitum absoluunt, per summa capita exhibentur. Atque hi praecipui sunt, ni fallor, qui generatim historiam litterariam, certo nimirum ordine, dederunt. Nescio enim, an adhuc addere debeam *cohortem* illam *musarum*, quam sub IO. GE. GRAEVII nomine edidit WOLPHERDVS VAN BVEREN, Traiecti ad Rhenum 1715. In prima enim parte historia rei litterariae, a prima mundi origine vsque ad natum Christum, traditur, in altera autem ad librorum notitiam via panditur. Vt vero ieiunus admodum hic est libellus, erroribusque plurimis scatet; ita perperam GRAEVII prae se fert nomen. Rectius LVDOLPHO KVSTERO eum tribui, nonnulli censent, qui tamen, si vixisset, numquam consensurus fuisset, vt hoc modo in publicam prodiret lucem. Sunt porro & alia scripta, quae sparsim, aut absque certo ordine, historiae litterariae lucem adfundunt. Praeter alia huc comparatae sunt epistolae virorum eruditorum, eae saltem, in quibus litteraria tractantur; quarum adeo recensionem instituit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XXIII. seqq.* Adieci deinde ipse reliquas, a MORHOFIO praetermissas, in *praefatione, supplemento epistolarum Lutheri* praemissa; quibus iungendae adhuc, quas BVRC. GOTTH. STRVVIVS laudat, *introduct. ad notit. rei litterar. c. IV. §. XVIII. p. 184. seqq.* Spectant huc etiam libri *in ana*, in quibus virorum, doctrina & ingenio praestantium, argute & lepide dicta, iudiciaque de auctoribus, aliaque ad rem litterariam facientia, collecta exhibentur. Plerosque eius generis libros recensset, eorumque velut historiam quamdam, a prima origine deductam, pertexit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, vir longe celeberrimus, in *praefatione*, quam *Casaubonianis*, a se editis, praemisit. Atque haec ipsa *Casauboniana*, Hamburgi 1710, 8. edita, vberrimam selectissimarum obseruationum segetem suppeditant, quae theologiae etiam cultorem multum iuuent. Idem deinceps argumentum, peculiari obseruatione *de libris in ana*, tractauit MICH. LILIENTHALIVS, ita, vt a WOLFIO praetermissa adiiceret, in *selectis historicis & litterariis*, Regiomonte an. 1715, 8. *obseruat. VI. p. 141. seqq.* Vt vero initio aliorum dicta & effata hunc in modum colligebantur; ita mox exstiterunt, qui ipsimet, quae in mentem veniebant, litteris consignabant ab ipsis, aut ab aliis deinceps edenda. Huc *Huetiana* referenda sunt, ab ipso quidem HVETIO non euulgata, litteris tamen ab eo commissa, quae hoc ipso, quo haec scribo, an. 1723, lucem publicam adspexerunt, quaeue variis obseruationibus, quae huius loci sunt, abundant. Quae autem NICOL. HIERON. GVNDLINGIVS edidit *Gundlingiana*, obseruationes, seu dissertationes de certis argumentis elaboratas, continent; ex quibus tamen nonnullae itidem historiae litterariae lucem conciliant. Eiusdem etiam generis sunt *miscellanea*, similiaque scripta, si modo, quae historiae litterariae sunt, attingant, vt: *melanges d'histoire & de litterature &c.* par M. de VIGNEVL-MARVILLE, Rotterodami 1702 in 8. ne quid de *obseruationibus selectis, ad rem litterariam spectantibus*, quae Halae prodierunt, similibusque scriptis dicam.

§. XIX. *Historia litteratorum*, vitam & fata virorum, doctrina & ingenio praestantium, eorum praesertim, quorum singularia aut in ecclesiam, aut rem litterariam, exstant merita, describit. Cumque adeo latissime pateat; hic illi cumprimis in censum veniunt, qui vi-

tas & fata theologorum recensuerunt. Nec dubium, quin magnam theologiae cultoribus adferat vtilitatem; optandum solum, vt adcuratior selectus institueretur, & vitae celebrium virorum, maiori, quam vulgo fieri solet, studio conscriberentur. *

* Fuisse omni tempore, inter Graecos cumprimis atque Romanos, qui virorum, virtute meritisque praeclaris illustrium, vitas describerent, notum est; quorum & in prudentia ciuili insignis vsus conspicitur. Idem deinceps institutum seruarunt veteres christiani, vt, illorum, qui sanctitate prae aliis eminebant, resque religionis & ecclesiae promouerant, vitam moresque delineando, exemplum proponerent, quod alii imitarentur; idque & recentiori subinde factum est aetate, vti alibi ex instituto ostenditur. Nobis vero nunc de viris, eruditionis laude florentibus, sermo est; ex quorum vitis, si recte conscriptae sint, vt varia, ad litterarum studia spectantia, ita praecipue, quae fugere, quaeue consectari ipsimet debeamus, capere licet. Neque illi tantum, qui fuse & copiose eruditorum vitas litteris consignarunt, hic in censum veniunt; sed illi quoque, qui paucis verbis earumdem notitiam suppeditant; quos consulere oportet, cum non semper, qui prius fecerunt, adsint. Magnus autem cum eruditorum hominum sit numerus; nonnulli quidem promiscue omnium, aut plerorumque, quorum notitiam adipisci potuerunt, colligere vitas, pulchrum duxerunt; eoque spectat PAVLI FREHERI *theatrum virorum eruditione clarorum*, Noribergae 1688, fol. in quo tamen & selectum, & ἀκρίβειαν viri docti desiderant, in quibusdam etiam sterilitatem, & defectum eorum, quae vel maxime memoratu digna erant, notant. Felicius in hocce stadio currunt, qui quorumdam, prae reliquis eminentium, vitas describunt, aut ab aliis descriptas colligunt. Prius ANT. TEISSIERIVS fecit, in *elogiis doctorum virorum Thuanaeis (eloges des hommes sçauans tirez de l' histoire de M. de Thou &c.)* in quibus illorum, quos THVANVS laudauit, vitam & scripta adcurate recenset. Primus & secundus tomus Vltraiecti 1696, tertius seu vltimus, Berolini 1704, 8. prodiit. Spectantque huc etiam PAVLI IOVII *elogia doctorum virorum*; SCAEVOLAE SAMMARTHANI *elogia doctorum in Gallia virorum*, IANI NICII ERYTHRAEI *pinacotheca imaginum illustrium*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Ex his laudandus maxime ERYTHRAEVS est, quoniam nec vitia naeuosque virorum doctorum praetermisit, aliaque adnotauit, quae prodesse possunt. Posterius praeter alios GVIL. BATESIVS fecit, quippe qui *vitas selectorum aliquot virorum, qui doctrina, dignitate, & pietate, inclaruere*, collegit, ediditque, Londini 1681, 4. Huc vero lexica etiam illa historica vniuersalia, IO. IAC. HOFMANNI, LVD. MORERII, &, quod nostris auspiciis lingua germanica prodiit, quae supra iam commemorauimus, comparata sunt; quippe in quibus vitae omnis generis virorum doctorum exhibentur. Cumprimis PET. BAELII *dictionarium historico-criticum* hic locum sibi vindicat, in quo non tantum virorum doctorum, qui prae reliquis celebritatem consequuti sunt, vitas adcurate describit, sed de illorum etiam meritis aut ipsemet iudicat, aut aliorum iudicia expendit, errores, qui ab iis, in vitis illorum sententiisque referendis, commissi sunt, refellit, dubia, quae occurrunt, discutit, ipsas denique illorum sententias singulares sub examen reuocat. GE. MATTHIAS KOENIGIVS, in *bibliotheca veteri & noua*, nomina quidem auctorum, secundum litterarum ordinem, exhibet, sed de vita illorum parum

aut nihil, addit; nec, in scriptis illo- ındicandis, plenus, aut adcuratus est. ıos huius operis passim viri docti no- In compendio autem vitas & scri- :ruditorum recenset *das compendioese ›rten Lexicon*, quod cum praefatione VRC. MENCKENII prodiit Lipsiae 1715, ,d eos vt nunc progrediamur, qui cer- neris eruditos descripserunt; praeci- nobis illorum habenda est ratio, qui logorum vitas litteris consignarunt. d vltimum inter eos locum tenet HEN- VS WITTENIVS, vtpote qui post sex de- s, quibus *memorias theologorum nostri li clarissimorum* complexus est, Fran- :ti 1674, 8. integram deinceps ea- lem *centuriam* edidit, itidem Franco- 1685, 8. Ex programmatibus autem, ationibus funebribus, cum cuncta con- sint; quid de hocce opere quisque polliceri queat, arbitrari licet. Edi- quidem & *iureconsultorum*, *medico-* , *philosophorumque memorias*; sed de ıunc non sumus solliciti. Exemplum praeiuerat MELCH. ADAMVS, in *vitis torum*, *cum germanorum*, *tum exte- n*, in quibus, praeter iure consultos, icos, medicos, philosophos, cumpri- k theologos sistit; quorum ipsemet vi- escripsit, longeque maiori cura & in- ia, quam WITTENIVS, in hocce argu- :o versatus est; licet, in elogia effusi- n scriptis recensendis parcior, itidem iquam omnium satisfecerit votis. ius VVITTENII institutum sequutus est R. PIPPINGIVS, in *sacro decadum septe- memoriam theologorum nostra aetate ssimorum renouatam exhibente &c.* ae 1705 in 8. Vitas namque theolo- m, quorum memoria in hocce ope- onseruatur, itidem ex programmati- :xhibet, seu potius progammata ipsa, ›itum theologorum istorum conscri- collegit; scripta tamen illorum paullo ratius recensuit, indicatis subinde ex ephemeridibus litterariis locis, vbi illorum mentio iniicitur. Nec contemnendum prorsus istud programmata colligendi studium; licet simul multa superflua in iis contineantur, eaque tantum, quae elogiis inseruiant, recenseantur. Iungendis his GE. HENR. GOETZIVS, antistes Lubecensis, ob *elogia*, quae dedit, *germanorum quorumdam theologorum*, Lubecae 1709, 8. Sed, cum plurimi adhuc supersint, quorum vitae in his non exstant; consulendi, qui, locorum simul habita ratione, nostrae ecclesiae theologos commemorarunt. Sic Helmstadiensium memoriam celebrauit GEBH. THEOD. MEIERVS in *monumentis academiae Iuliae*, Tubingensium IO. IAC. MOSERVS, Wurtenbergicorum MELCH. LVD. FISCHLINVS, Ienensium IO. CHRISTOPH. ZEVMERVS, & BARTHOL. CHRIST. RICHARDVS, alii alios ab obliuione peculiaribus scriptis vindicare adnisi sunt. *Theologorum Altorphinorum omnium vitas a condita academia, vna cum scriptorum recensu plenius & adcuratius ad historiae ecclesiasticae & litterariae vsum descriptas* nuper dedit GVST. GE. ZELTNERVS, vir longe doctissimus, Norimbergae 1722, 4. Immo ita dedit, vt reliquorum omnium industriam superaret, exemplumque pulcherrimum relinqueret, ad quod, qui vitas eruditorum describere adgrediuntur, merito se componant. Atque hi quidem, cum nostrae ecclesiae theologos commemorent, nisi quod MELCH. ADAMVS reformatorum etiam habeat rationem; quorumdam ex his quoque vitae, ab anonymo quodam collectae, Londini prodierunt, an. 1670 in 8. Nonnullorum porro ex eidem ecclesiae addictis IO. GE. IOCHIVS exhibuit, ne quid de HENR. LVDOLPHI BENTHEMII libro: *hollaendischer Kirchen-und Schulen-Staat*, itemque *engellaendischer Kirchen-und Schulen-Staat*, dicam, in quibus, praesertim in priori, multi, qui doctrinae & ingenii laude inter huius ecclesiae doctores prae ceteris conspicui

cui fuerunt, vna cum ſcriptis eorum, magna diligentia recenſentur. In *bibliotheca hiſtorico-philologico-theologica Bremenſi* itidem ſubinde, tum aliorum, tum reformatae maxime eccleſiae doctorum, vitas legere licet. Romanae autem eccleſiae theologorum vitas qui cognoſcere cupit, eum LVDOV. ELLIES DV PIN *bibliothecam auctorum eccleſiaſticorum*, & quidem *tom. XVIII. & XIX*, adire oportet, in quibus & vitam, & ſcripta praecipuorum adcurate delineata inueniet. Idem vero etiam *bibliothecam auctorum eccleſiaſticorum, qui a romanae eccleſiae communione diſceſſerunt*, itidem gallicano ſermone concinnauit, Pariſiis an. 1718 quatuor tomis in 8. editam, in qua non modo praecipuos quosdam ex noſtrae & reformatae eccleſiae doctoribus, ſed ex Socinianis pariter, ac Arminianis; ita recenſet, vt ſinceritatem ſuam ſubinde demonſtret, longiusque a partium ſtudio, quam ceteroquin romanenſes ſolent, ſe abeſſe, oſtendat. Theologos denique, ex illuſtri proſapia oriundos, in ſcenam prodire iuſſit REINH. HENR. ROLLIVS, in *bibliotheca nobilium theologorum ſelecta*, Roſtochii 1709 in 8. Eos vero, qui ſpeciatim huius aut illius theologi vitam ex inſtituto deſcripſerunt, quorumue haud exiguus numerus eſt, laudat IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliotheca theologico-critica, lib. II. c. II. §. VI. ſeqq. p. 198. ſeqq.* Nonnullos etiam, eosque praereliquis obſeruatu dignos, indicat IOACH. LANGIVS, in *inſtitutionibus ſtudii theologici litterariis, ſect. II. c. I. membr. II. §. XII. p. 112. ſeqq.*

Diſcriminis, quod intuitu ſtudiorum inter eruditos intercedit, huc vsque rationem praecipue habuimus. Sunt vero rurſus, qui ad gentium diuerſitatem reſpiciunt, &, quos aut Germania, aut Italia, aut Gallia, protulit, viros ingenio & doctrina praeſtantes, deſcribendos ſibi ſumſerunt. Quorum nonnulli, licet ad ſcripta praecipue reſpiciant, a reliquis tamen, ne ordinem, ſemel nobis conſtitutum, turbemus, commode ſeparari nequeunt. Quod & de aliis, de quibus adhuc dicemus, intelligendum eſt. Ad Germanos itaque quod attinet, eruditionis laude florentes, eorum notitiam MELCH. ADAM, HENNINGVS VVITTENIVS, aliique, quos antea commemorauimus, ſuppeditant. Ad antiquiora ſi reſpicere velimus tempora, addendus adhuc IO. TRITHEMIVS, cuius *de luminaribus Germaniae liber vnus*, ſeu *catalogus virorum illuſtrium Germaniae*, inter eius opera exſtat. Dedicatus eſt IAC. VVIMPHELINGIO, qui in ſua *proſtheſi* nonnullos, a TRITHEMIO omiſſos, adiecit. Iungendus quoque HENR. PANTALEON, in *proſopographia illuſtrium virorum totius Germaniae*; & ſi qui alii ſunt eiusdem generis. Galliae viros eruditos ANT. VERDIERIVS, & FRANC. GRVDAEVS CRVCIMANIVS, (LA CROIX DV MAINE) peculiaribus ſcriptis enarrarunt. Addantur tamen hiſce AND. SAVSSAY, de *myſticis Galliae ſcriptoribus*, PAVLI COLOMESII *Gallia orientalis*, in qua Gallorum, qui ebraeam, aliasque linguas orientales coluerunt, vitae, ſcripta, & varia de illis iudicia recenſentur, & IO. LAVNOII *academia Pariſienſis illuſtrata, ſeu regii Nauarrae gymnaſii Pariſienſis hiſtoria*, cuius pars tertia ſcriptorum 134 elogia, eorumdemque opera continet. Inter eos, qui hiſpanicorum ſcriptorum notitiam ſuppeditant, eminet NICOL. ANTONIVS, in *bibliotheca hiſpana*, cuius pars poſterior, Hiſpanos, qui ab an. MD vsque an. 1672 ſcriptis, ſiue vernacula, ſiue latina, ſiue alia lingua editis, claruerunt, exhibens, Romae an. 1672, adeoque ante priorem, prodiit. Prior enim, ſiue *bibliotheca hiſpana vetus*, poſt auctoris obitum, iuſſu & expenſis IOSEPHI SAENZ, cardinalis DE AVGVIRRE, lucem adſpexit Romae an. 1696. Luculentum profecto opus eſt, quod tum in litteraria, tum eccleſia-

clesiastica historia, vsum insignem praebet. Italorum quorumdam, qui ingenii & eruditionis laudem consequuti sunt, memoriam conseruarunt PAVL. IOVIVS, in *elogiis doctorum virorum*, & IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, in *pinacotheca imaginum illustrium*; quos antea iam laudauimus. Eodem spectant PROSPERI MANDOSII *bibliotheca romana, seu romanorum scriptorum centuriae*, AVGVST. OLDOINI *athenaeum romanum*, in quo tamen pontificum tantum & cardinalium scripta referuntur; eiusdem OLDOINI *athenaeum ligusticum, seu syllabus scriptorum Ligurum*, item *athenaeum augustum, in quo perusinorum scripta publice exponuntur*; porro FRANC. ARISII *Cremona litterata*, LVD. IACOBILLI *bibliotheca Vmbriae*, ANT. MONGITORIS *bibliotheca sicula*, &, si qui alii sunt, hisce similes. Angliae viros eruditos descripsit IO. BALEVS, in *catalogo scriptorum illustrium maioris Britanniae*, qui nouem scriptorum centuriis absoluitur; hunc vero sequutus est IO. PITSEVS, de *illustribus Angliae scriptoribus*; immo, ita sequutus est, vt pleraque ex BALEO desumeret, vt hic sua IO. LELANDO debere creditur; conf. HENR. WHARTONVS, in *praef. ad tom. I. Angliae sacrae, thesi XIII.* Iuuabit his iungere ANTONII WOOD *historiam & antiquitates vniuersitatis Oxoniensis*. Quae Hibernorum in rem litterariam merita sint, exponit IAC. WARAEVS, in *libris duobus de scriptoribus Hiberniae*; quae Scotorum GE. MACKENZIE, in *vitis celebriorum scriptorum Scotiae*, Belgarum viros eruditos celebrant VALERIVS ANDREAE DESSELIVS, in *bibliotheca belgica*, FRANC. SWEERTIVS, in *Athenis belgicis*, ANT. SANDERVS, in *libris tribus de scriptoribus Flandriae*, itidem *de Gandauensibus eruditionis fama claris*, & *duobus de Brugensibus*. Conferendus vero hic cumprimis HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in libro, quem *de statu ecclesiarum & scholarum Hollandiae* scripsit, quemue antea iam laudauimus. Singulari enim industria multorum virorum eruditorum Belgii federati vitae in eo describuntur. SVFFRIDI PETRI, *de scriptoribus Frisiae* liber satis notus est. Eos, qui septentrionem eruditionis lumine collustrarunt, complexus est IO. MOLLERVS, in *bibliotheca septentrionis eruditi*, in qua ALB. BARTHOLINI *librum de scriptis Danorum, Norwagorum, & Islandorum*, itemque IO. SCHEFFERI, *Sueciam litteratam*, vtrumq; opusculum hypomnematibus eruditissimis, aliisque accessionibus, auctum & illustratum exhibet; in praefatione autem *de gentium borealium in litteras meritis* copiose disserit. Idem quoque in *Isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae* varia, quae huius loci sunt, attingit. Addendus ALB. THVRA, cuius *ideam historiae litterariae Danorum* antea iam commendauimus, & in qua eorum itidem, quae ad vitas eruditorum in Dania spectant, diligenter rationem habet; in praefatione autem reliquos, qui huic instituto inseruiant, indicat. Ad Polonos quod attinet, SIM. STAROVOLSCIVS hic commemorandus est, cuius quippe exstant *centum scriptorum polonicorum elogia & vitae*; itemque *de claris Sarmatiae oratoribus, liber*. Hungaros eruditos sistit DAV. CZVITTINGERVS, in *specimine Hungariae litteratae &c.* Atque ita praecipuos, qui certae gentis viros eruditos exhibuerunt, enarrauimus; de quibus, vti & reliquis, quos praetermisimus, conferre iuuabit THO. ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XVI. seqq. p. 52. seqq.* vbi multa de hisce, lectu & obseruatu dignissima; addatur BVRC. GOTTH. STRVVII *introductio ad notitiam rei litterariae, c. IV. §. IV. seqq. p. 149. seqq.*

In ecclesia romana varios esse ordines religiosos, constat, qui, cum haud exigu-

um doctorum virorum numerum protulerint; qui de illorum scriptoribus egerunt, minime hic sunt praetermittendi. Ab ipsis pontificibus, atque cardinalibus, si initium facere vellemus; commemorandum statim esset AVGVSTINI OLDOINI *athenaeum romanum*, de quo antea obseruauimus, quod pontificum tantum & cardinalium in eo recenseantur scripta. Addendus LVD. IAC. A S. CAROLO, qui in prima *bibliothecae* suae *pontificiae*, Lugduni an. 1643 excusae, parte, pontificum romanorum, a Petro vsque ad Vrbanum VIII, scripta enarrat. Cardinalium, qui scriptis inclaruerunt, notitiam suppeditat FRANC. MARIA TVRRIGIVS, in *tractatu de romanae ecclesiae scriptoribus cardinalibus*; & HENR. LVD. CASTANAEVS RVPIPOZAEVS, in *nomenclatore cardinalium*, qui ab an. Christi millesimo quidquam commentati sunt. Sed ad ipsos hosce ordines vt accedamus; primum Iesuitae se nobis offerunt, qui semper id omni nisu egerunt, vt reliquis dubiam redderent eruditionis palmam. De scriptoribus itaque huius ordinis vel societatis PETR. RIBADENEIRA agit, in *illustrium scriptorum religionis societatis Iesu catalogo*; quem continuauit PHIL. ALEGAMBE, in *bibliotheca scriptorum societatis Iesu*; quam iterum recognouit, & vsque ad annum 1675 produxit NATHANAEL SOTVELLVS, cuius *bibliotheca Iesuitica* Romae an. 1686 luci exposita est publicae. De praedicatorum seu Dominicanorum ordinis scriptoribus illustribus AND. ROVETTA, ALB. LEANDER, AMBR. DE ALTAMVRA, aliique plurimi, egerunt; sed omnium industriam superarunt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, eidem ordini adscripti, in luculento opere, quod inscripserunt: *scriptores ordinis praedicatorum recensiti, notisque historicis & criticis illustrati*, quod duobus tomis in fol. constat, quorum prior anno 1719, posterior anno 1721 Parisiis prodiit. Inchoauit illud QVETIF, ad finem autem perduxit ECHARD; estque ita comparatum, vt insignem ecclesiasticae pariter ac litterariae historiae lucem adfundat. *Scriptores ordinis minorum* LVCAS WADDINGVS recensuit, adiuncto illorum, qui ex eodem ordine pro fide mortem obierunt, catalogo, Romae 1650 in fol. Ad eorum, quos Benedictinus ordo, qui semper praestantissimis ingeniis abundauit, tulit, notitiam comparandam, plurimum conferet IO. MABILLONIVS, ipsemet maximum huius ordinis decus, in *actis sanctorum ordinis S. Benedicti*, itemque in *annalibus* eiusdem *ordinis*. Etsi enim ex instituto hoc non agit in vtroque opere, vt eorum, qui eruditionis gloria floruerunt, habeat rationem; nec tamen eos praetermittit, immo non potest non plurima tradere, quae ad illorum adcuratiorem notitiam faciunt. Iam antea vero de *Benedictinis* commentatus erat IO. TRITHEMIVS, cuius etiam exstat libellus de *viris illustribus ordinis Carmelitarum*, de quo tamen nonnulli dubitant, an TRITHEMIVM auctorem agnoscat. Cumprimis autem hic commendanda BERNARDI PEZII *bibliotheca Benedictino-Mauriana, seu de ortu, vitis & scriptis patrum Benedictinorum e celeberrima congregatione S. Mauri in Francia libri II.* Augustae Vindelicorum, 1716, 8. Enimuero, cum ex congregatione ista S. Mauri viri exstiterint longe praestantissimi, qui in patrum scriptis edendis laudabilem operam posuerunt, vel alia ingenii monumenta reliquerunt; singulari beneficio orbem eruditum sibi obstrinxit auctor doctissimus, dum tam exquisitam illorum notitiam nobis suppeditauit. *Cistertiensis ordinis* scriptores recensuit CAROL. DE VISCH, in *bibliotheca scriptorum ordinis Cistertiensis*, quae an. 1656 prodiit; alii aliorum adhuc ordinum scriptores dederunt, de quibus, vt & reliquis, a nobis praetermissis,

con-

conferre iuuabit IOSEPH. SAENZ cardinalem DE AGVIRRE, in *praefat. tom. I. bibliothecae hispanae veteris* praemissa, *c. de bibliothecarum vtilitate, §. VII. p. 28.* cumprimis & beatum THO. ITTIGIVM, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XIII. seqq. p. 37. seqq.*

Sunt, qui, in vitiis eruditorum singularia quaedam cumprimis obseruanda, contendunt. De *minimis in biographia attendendis* copiose disputat CAR. ARNDIVS in *systemate litterario, sect. II. §. XVIII. p. 77. seqq.* Nec prorsus abnuo, modo singularia ista momentum aliquod trahant, nobisque vsui esse queant. Ceteroquin enim facile in meras ineptias historia litteraria abibit. Multa eiusmodi singularia eruditorum, in vnum collecta, & certo ordine disposita, legere licet in IO. ADAMI BERNHARDI *kurzgefasseter curieusen Historie der Gelehrten*, Francofurti 1718, 8. Prae ceteris autem hic in censum veniunt, qui de vitiis eruditorum ex instituto commentati sunt, inde vt eo rectius discamus, quae fugere debeamus ac euitare. Quos vt indicemus, necesse non est, cum id iam diligenter praestiterit IO. GOTHOFR. BVCHNERVS, in *schediasmate historico-litterario, de vitiorum inter eruditos occurrentium scriptoribus &c.* Lipsiae 1718, 8. Inter reliqua de eruditorum vitiis scripta lectu digna est MICH. LILIENTHALII *dissertatio historico-moralis de Machiauellismo litterario, siue de peruersis quorumdam in republica litteraria inclarescendi artibus*, Regiomonti, 1713, 8. Iungendae IO. BVRC. MENCKENII, *de charlataneria eruditorum declamationes duae*, Lipsi. 1715. 8. Varia & de eruditorum vitiis, praesertim de eorumdem *paedantismo*, collegit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad histor. theologiae litterar. notis amplissimis illustrata, prolegom.* ad *§. II. p. 5.* Proprium eruditorum vitium est *plagium litterarium*, de quo pererudita exstat dissertatio IAC. THOMASII, Lipsiae an. 1672, 4. edita. Iungendus & IO. CONR. SCHVVARZII libellus, *de plagio litterario*, qui cum praefatione mea Lipsiae an. 1706 prodiit. *Syllabum* quoque *plagiariorum* dedit THEOD. IANSONIVS AB ALMELOVEEN, qui in *amoenitatibus* eius *theologico-philologicis*, anno 1694 editis, auctior legitur. Alios, qui plagii vel damnati, vel adcusati sunt, his addit THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXVIII. p. 97. seqq.* Generatim de eruditorum vitiis valde conqueritur HIERON. HIRNHAIM, de *typho generis humani &c. c. XX. p. 209. seqq.* vbi ex instituto probat, *doctos plerumque malos & vitiis subiectos esse.* Idque ita se habere, negari profecto nequit; etsi non litterarum, si recte tractentur, sed hominum, iis abutentium, culpa id fiat. Ratio inde praecipue petenda, quod, vt alibi docuimus, sapientiam ab eruditione seiungant, hanc consectantes vnice, illam ponentes in minimis. Hinc doctiores quidem per litteras, at non meliores fiunt, eoque grauius peccant, quo illustrius per litteras consequuti sunt nomen. Quo ipso & sibi maxime nocent, & litteris dedecus adferunt, efficiuntque, vt cum litteris ipsimet omnium contemtui exponantur. Immo & haud raro in alias calamitates, accedente Numinis directione, se coniiciunt, quas dum euitant alii, de *felicitate* & *infelicitate* litteratorum commentandi quibusdam data est occasio. Plerumque enim vitiis suis, moribusque corruptis homines eruditi se infelices reddunt; licet interdum & aliae quaedam caussae, cuncta sapienter dispensante supremo Numine, accedere queant. Legenda, quae ad haecce illustranda congessit THEOPHILVS SPIZELIVS, in *litterato felici*, itemque in *litterato infelici*, &

denique in *litterato felicissimo*. Nonnullos, qui de infelicitate litteratorum commentati sunt, iunctim edidit IO. BVRC. MENCKENIVS, in *analectis de calamitate litteratorum*, Lipsiae 1707, 12. Exhibentur in iis PETRI ALCYONII, *Medices legatus siue de exsilio libri duo*; IO. PIERIVS VALERIANVS, & CORN. TOLLIVS, de *infelicitate litteratorum*; IOSEPHVS denique BARBERIVS de *miseria poëtarum graecorum*.

§. XX. *Historia librorum*, notitiam ipsorum librorum, ad omnes eruditionis partes spectantium, exhibet; & tum maximam vtilitatem pollicetur, cum optimi in quolibet genere libri commendantur, &, quid de iis obseruatu dignum, commemoratur, simulque, quid laudandum in quolibet libro, quidue reprehendendum, sincere & absque partium studio, indicatur. *

Librorum notitiae comparandae primo inseruiunt, qui ex instituto introductiones ad hancce historiae litterariae partem dederunt. Praeter eos itaque, qui generatim ad historiam litterariam viam muniunt, de quibus ad §. *XVIII.* dictum, itemque eos, qui speciatim librorum theologicorum notitiam suppeditant, & quos *capitis praecedentis §. XXII.* indicauimus, commemorandus hic est VAL. HENR. VOGLERVS, cuius *introductio vniuersalis in notitiam cuiuscumque generis bonorum scriptorum, cum notis & augmento* HENR. MEIBOMII, iterum Helmstadii 1700 in 4. prodiit; minimeque est contemnenda, etsi alii pleniora copiosioraque hodie tradant. VOGLERO iungimus HERM. CONRINGIVM, eiusdem academiae Iuliae, immo totius Germaniae, maximum decus & ornamentum, cuius recitationes academicas, inscriptas: *commentarius de scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum*, primum plene edidit GOTTL. KRANTZIVS, cum *prolegomenis, antiquiorem eruditionis historiam sistentibus & additionibus, quibus scriptorum series, vsque ad finem seculi XVII. continuatur*; Wratislauiae 1703 in 4. In prolegomenis editor de eruditione Ebraeorum, Barbarorum, Graecorum, & Italorum disserit. In ipso commentario hic ordo obseruatur, vt in singulis saeculis indicentur primum scriptores ecclesiastici, tum philosophi, hinc romani iuris consulti, porro medici, & tandem historici, poëtae ac oratores. Sed auctorum solum designantur nomina, libris plerumque praetermissis. Cumque summa tantum rerum capita breuiter attingantur; maiori haud dubie vsui commentarius hic esse posset, si alio commentario illustraretur. In ipsa tamen artium & scientiarum historia libellus hicce vsum quemdam praebere potest; immo, si quis eum ad illam historiae litterariae classem referre velit, me non inuito, id faciet. Non minorem fere, quam CONRINGIVS, eruditionis famam consequutus est IO. HENR. BOECLERVS; cuius *bibliographiam criticam, scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensentem*, post varia fata, *integram* tandem, *& emendatius editam, accessionibusque ex reliquis scriptis Boeclerianis auctam*, recensuit vir doctissimus, deque re litteraria non vno nomine praeclare meritus, IO. GOTTL. KRAVSIVS, Lipsiae 1715, in 8. Vitam nimirum velut reddidit huic libello, maximumque decus conciliauit, KRAVSIVS, quem iam ceteroquin viri docti, ob varia auctoris hinc inde, maxime de antiquis scriptoribus, interspersa iudicia, plurimi faciebant.

Commemorandi nunc porro, qui *catalogos librorum* scripserunt, vtpote ad notitiam librorum comparandam vel maxime facientes. Non vna vero eademque id instituerunt ratione. Nonnulli tantum

tum

tum librorum titulos indicant, alii eorum simul argumenta enarrant, alii insuper sua aut aliorum iudicia adiungunt, vel etiam ea sola proferunt, argumenta librorum praetermittentes. Praecipuos catalogorum scriptores iam laudauit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. XVIII. p. 222. seqq.* vbi nonnullos refert, quibus in praecedenti classe locum adsignauimus. Nimirum diuersa ratione spectatus liber mox ad hanc, mox ad aliam classem, referri potest. Iungenda, quae de catalogorum scriptoribus disserit THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXIV. & XXXV. p. 120. seqq.* Eiusmodi catalogorum, qui titulos tantum librorum indicant, maximus est numerus; nec tamen omnes ita comparati, vt iis tuto fidere, aut multum ex iis proficere liceat. Inter eos, qui recentiori aetate prodierunt, & theologiae cultoribus praecipue prodesse possunt, haud vltimum locum tenet *catalogus bibliothecae* IO. FRID. MAYERI, itemque THOMAE ITTIGII, vterque libris praestantissimis abundans, & summa industria confectus. *Bibliothecam Menckenianam,* ob historicorum cumprimis scriptorum copiam, supra iam commendauimus. Spectant vero huc etiam reliqui, qui bibliothecas illustriores descripserunt; de quibus deinceps seorsim dicemus. Iis, qui excerpta simul librorum suppeditant, exemplum praeiuit PHOTIVS, patriarcha Constantinopolitanus longe notissimus, cuius μυριόβιβλον, *myriobiblon, siue bibliotheca librorum, quos legit, & censuit,* tum alias, tum & graece & latine Rothomagi 1653 fol. prodiit. Nimirum non tantum argumenta librorum, quos legit, indicat, sed suum etiam de iis iudicium adspergit; effecitque hac ratione, vt multorum librorum veterum notitia ad nos perueniret. SCALIGER tamen optat, vt PHOTIVS in aliis quibusdam scriptoribus recensendis, quam in futilibus amatoriis libris IAMBLICHII, & aliorum, tam diligens fuisset, quorum referendis argumentis horas eum perdere non puduerit; *epist. CCCCI. p. 748.* PHOTII quodammodo CONR. GESNERVM sequutum exemplum, THOMAS ITTIGIVS pronuntiat, quippe qui in sua *bibliotheca* plerumque, & inprimis veterum librorum, argumenta recenseat, & non raro suas vel aliorum censuras addat; in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXI. p. 106.* Atque de hac ipsa GESNERI *bibliotheca vniuersali*, itemque *pandectis,* quae secundum *bibliothecae* istius tomum constituebant, porro de iis, qui hancce *bibliothecam* GESNERI aut in compendium miserunt, aut auxerunt, idem ITTIGIVS agit, *l. c. §. XXIX. & XXXI. p. 102. seqq. it. 106. seqq.* Conferenda &, quae diximus ad *c. praecedentis §. XXII.* Institutum istud, libros ita recensendi, vt eorum argumenta exhibeantur, & subinde iudicia de iis adiungantur, recentiori aetate frequentari cumprimis coepit, ex quo mos ille, ephemerides eruditorum edendi, Gallorum exemplum aliis gentibus certatim imitantibus, inualuit. Atque istud quidem scriptorum genus vel maxime ad librorum, recentiorum cumprimis, notitiam comparandam, perquam vtile, minimeque adeo hic praetermittendum est. Historiam equidem eiusmodi ephemeridum concinnare adgressus est CHRISTIANVS IVNCKERVS, in *schediasmate historico de ephemeridibus ac diariis eruditorum, in nobilioribus Europae partibus hactenus publicatis,* quod Lipsiae 1692 prodiit. Sed qui cogitauerit, quantus ex eo tempore ad nostram aetatem vsque nouarum ephemeridum numerus in lucem emerserit, facile intelliget, magnis accessionibus huncce libellum locupletari posse. Difficile etiam forte fuerit, omnes enumerare; praecipuae tamen recensentur a BVRC. GOTTH.

STRVVIO, in *introduct. ad notitiam rei litterariae, c. III. §. II. seqq.* itemque a THO. ITTIGIO, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt, §. XXXII. p. 109 seqq.* conf. & CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conspectu rei publicae litterariae, c. VI. §. IV. p. 83. 84.* itemque CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in histor. theol. litterar. prolegom. §. VI. p. 41.* Primum autem praecipuumque inter omnes eruditorum ephemerides locum tenent *acta eruditorum Lipsiensia*, a beato OTT. MENCKENIO, an. 1682 inchoata, & a filio eius IO. BVRC. MENCKENIO feliciſſimis auſpiciis ad huncce vsque diem continuata. Per omnia ſe diffundunt artium & ſcientiarum genera, librique quocumque idiomate ſcripti, ita recenſentur, vt eorum ſumma plene, maximaque fide exhibeatur, in iudiciis, ſi qua adduntur, veritatis non minus, quam modeſtiae habeatur ratio. Germanico idiomate Lipſiae hodie prodeunt die *teutsche acta eruditorum*, itemque, *die Hiſtorie der Gelehrſamkeit vnſerer zeit.* In vtrisque praeter auctorum ſelectum, quem non omnes obſeruant, adcurata diligensque librorum laudanda eſt recenſio, omniumque merito recipiuntur adprobatione. Ad theologica ſpeciatim reſpiciunt *innocuae*, vt vocantur, *relationes*, ſeu *vnſchuldige Nachrichten von alten vnd neuen theologiſchen Sachen*, quae initio inſcriptae: *altes vnd neues aus dem Schaz theologiſcher Wiſſenſchafften*, prodierunt, hodie autem ſub epigraphe: *Fortgeſezte Sammlung von alten vnd neuen theologiſchen Sachen*, continuantur. Inſtitutum quidem minime improbandum, cum in aliis ephemeridibus, quae ad theologiam, ſpeciatim controuerſias & certamina theologorum, ſpectant, aut plane praetermittantur, aut tantum ſparſim attingantur. Curatiorem tamen & librorum & rerum ſelectum, animumq; a partium ſtudiis alienum, viri docti in iis deſiderant; optantque, vt eorum auctores in cenſendis diiudicandisque libris a minutiis ſibi temperarent, maioremque in perſequendis iis, quae ſalutaria ſunt & profutura, adhiberent diligentiam. Non ita pridem etiam vir doctiſſimus IO. CHRISTOPH. COLERVS edere coepit *auserleſene theologiſche Bibliothec, oder grundliche Nachrichten von denen neueſten vnd beſten theologiſchen Büchern vnd Schrifften*, cuius *bibliothecae* partes ſeptem hactenus prodierunt; quaeue ita comparata eſt, vt theologiae cultoribus plurima adferre commoda queat. De ephemeridibus, quae in Gallia hodie euulgantur, legendus GE. WALLINVS, in *Lutetia Pariſiorum erudita ſui temporis, c. VII. p. 130. ſeqq.* Inter eas, quae in Belgio lingua gallicana prodeunt, eminet IO. CLERICI *bibliotheca antiqua & hodierna*, qua eiusdem *bibliotheca ſelecta*, vti per hanc *bibliotheca vniuerſalis* continuatur. De reliquis, quarum haud exiguus adhuc ſupereſt numerus, vt quidquam addamus, noſtri non patitur inſtituti ratio. Ad illos potius pergimus, qui aliorum de variis ſcriptoribus collegerunt iudicia atque cenſuras, vel ſuas etiam de illis protulerunt. Quo nomine cumprimis commemorandus eſt ADR. BAILLETVS, ob *iudicia eruditorum de primariis auctorum ſcriptis*, gallico idiomate ſcripta, ſed ad finem non perducta; quorum *pars prima* Pariſiis 1685 lucem adſpexit publicam. Non ab omnibus aeque probatus eſt hicce eius labor; immo cenſorem acerrimum expertus eſt AEGID. MENAGIVM, in libro, cuius inſcriptio: *Anti-Baillet, ou critique du livre de M. Baillet intitulé: iugement des ſçavans &c.* Hagae Comitum, an. 1688 duobus tomis in 8. BAILLETO hinc occaſio data eſt ſcribendi: *des ſatyres perſonnelles traité hiſtorique & critique de celles qui portent le titre d'* ANTI, Pariſiis 1689 in 8. Qui liber, cum varia ſcripta polemica percenſeat, theologiae quoque culto-

cultoribus minime negligendus est. Continuauit quodammodo BAILLET: *iudicia* GIBERTVS, in *iudiciis eruditorum de auctoribus, qui de rhetorica egerunt &c.* tribus tomis, qui Parisiis 1713, 16, 19 prodierunt. Variorum etiam de plurimis scriptoribus antiquis & nouis iudicia collegit THOMAS POPE BLOVNT, in *censura celebriorum auctorum &c.* Londini 1690 in fol. primum edita, recusa Geneuae 1694 in 4. IOAN. denique BONA, cardinalis, operi suo *de psalmodia* notitiam auctorum, quorum a se facta esset mentio, praemisit, in qua non tantum nomina auctorum & librorum recenset, sed de plerisque etiam iudicium suum subnectit.

Non praetermittenda vero hic est ipsa bibliothecarum celebriorum notitia; quippe quae ingentes praestantissimorum librorum, aut manuscriptorum, aut typis impressorum, nobis pandunt thesauros. Atque nonnullos quidem, qui de *bibliothecis & re bibliothecaria* egerunt, iunctim edidit IOACH. IO. MADERVS; quam collectionem, addita HERM. CONRINGII de *bibliotheca Augusta, quae est in arce Wolfenbuttelensi*, ad IO. CHRISTIANVM LIB. BARONEM A BOINEBVRG, epistola, recudi curauit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, Helmst. 1702 in 4. Sequuta mox est *de bibliothecis noua accessio, collectioni Maderianae adiuncta*, ab eodem venerabili viro edita an. 1703; in qua RICHARDI A BVRI *philobiblon*, GABR. NAVDAEI *dissertatio de instituenda bibliotheca;* THEOPHILI SPIZELII *dissertatio de bibliothecis, sacris bibliothecarum illustrium arcanis detectis*, praemissa CHRISTOPH. HEIDMANNI *oratio de bibliotheca Iulia*, HERMANNI ab HARDT *oratio de memorabilibus bibliothecae Rudolpheae*, CASP. SAGITTARII *oratio de bibliotheca Ienensi*, & IVLII PFLVGK *epistola ad Seckendorffium de bibliotheca Budensi*, continentur. De scriptoribus, ad rem bibliothecariam spectantibus, ex instituto agit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litter. lib. I. c. XVII. p. 203. seqq.* vbi & illustriores bibliothecas, &, qui eas descripserunt, recenset. Germaniae bibliothecas praecipuas commemorat BVRCARD. GOTTH. STRVVIVS, in *introduct. ad notitiam rei litterariae c. I.* Praeter Germaniae etiam Italiae, Galliae, Hispaniae, Angliae &c. celebriores bibliothecas in compendio exhibet IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theolog. litterariis, sect. II. c. II. membr. I. p. 123. seqq.* De bibliotheca Vindobonensi *commentariorum tomos octo* edidit PET. LAMBECIVS, ab an. 1665 vsque ad 1679, multa eruditione refertos, & codicum manuscriptorum egregiam notitiam suppeditantes. In compendium deinceps hocce opus misit, vt simul codices manuscriptos, a LAMBECIO nondum memoratos, adderet DAN. NESSELIVS, qui eidem bibliothecae Vindobonensi post LAMBECIVM praefuit, in *breuiario & supplemento commentariorum Lambecianorum, siue catalogo aut recensione speciali codicum manuscriptorum graecorum, nec non linguarum orientalium, augustissimae bibliothecae caesareae;* Vindobonae & Norimbergae 1690. Vtriusque rursus operis, & Lambeciani & Nesseliani, summam quamdam dedit IAC. FRID. REIMMANNVS, in *bibliotheca acroamatica theologica, iuridica, medica, philosophica, historica & philologica, comprehendente recensionem specialem omnium codicum manuscriptorum, graecorum, ebraicorum &c. augustissimae bibliothecae caesareae Vindobonensis &c.* Hanouerae 1712 in 8. Ad Parisiensium bibliothecarum notitiam comparandam facit DAN. MAICHELII *introductio ad historiam litterariam de praecipuis bibliothecis Parisiensibus &c.* Cantabrigiae primum edita, deinde recusa Lipsiae an. 1721. in 8. Quo in libello elegantissimo multa lectu digna occurrunt. Iungere licet GE. WALLINVM, in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis, c. VI. p. 114. seqq.* vbi itidem de bibliothecis Parisiensibus verba facit.

Haec ipsa vero bibliothecarum consideratio nos ducit ad discrimen librorum obseruandum, dum alii manuscripti sunt, alii typis impressi. Quae enim codicibus manuscriptis abundat maxime, reliquis etiam praestantior copiosiorque censetur. Quare &, qui bibliothecas adeunt, id maxime agere solent, vt ex iis eiusmodi codicum manuscriptorum sibi comparent notitiam; quae tamen illis cumprimis vsui esse potest, qui artis criticae periti sunt, & meliores emendatioresque veterum scriptorum dare volunt editiones. Sunt vero etiam, qui codicum manuscriptorum ediderunt catalogos, quorum nonnullos recenset DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. litterar. lib. I. c. VII. p. 56. seqq.* qui & alia, quae de iis obseruatu digna sunt, monet. PETRI LAMBECII *commentarios de bibliotheca Vindobonensi* ad manuscriptorum codicum notitiam vel maxime facere, antea iam significauimus. Ad codicum manuscriptorum theologicorum cognitionem comparandam spectat THEOPHILI SPIZELII libellus, inscriptus: *sacra bibliothecarum illustrium arcana retecta, siue manuscriptorum theologicorum, in praecipuis Europae bibliothecis exstantium, designatio &c.* Augustae Vindelicorum 1668 in 8. *Bibliothecam Vffenbachianam manuscriptam, seu catalogum & recensionem manuscriptorum codicum, qui in bibliotheca* ZACH. CONRADI AB VFFENBACH, *Traiecti ad Moenum adseruantur*, Halae 1720 editam, supra iam commendauimus. Et merito quidem. Non tantum enim plurimi codices ebraei, graeci, alii, hic exhibentur, sed adcurate etiam recensentur, multaque lectu obseruatuque digna ex iis adferuntur, & illustrantur. Priores operis huius classes IO. HENR. MAIVM, virum clarissimum, reliquas ipsum doctissimum thesauri huius possessorem recensuisse, constat. Iungenda hisce omnino *bibliotheca Coisliniana, olim Segueriana, siue manuscriptorum omnium graecorum, quae in ea continentur, adcurata descriptio &c.* auctore BERNH. DE MONTFAVCON. Ita namque codices manuscripti recensentur, vt singulorum notitia suppeditetur, aetas cuiusque indicetur, vetustiorum specimina exhibeantur, aliaque adnotentur, quae, vt ad palaeographiam graecam pertinent, ita artis criticae & antiquitatis cultoribus non possunt non longe esse gratissima. Immo & *anecdota* varia inserta sunt, ex eadem bibliotheca desumta, cum eiusdem auctoris interpretatione latina. Ad libros impressos quod attinet, cum in iis editionum haberi ratio soleat; ad harum vero adcuratiorem diiudicationem rei typographicae, ipsorumque typographorum celebrium, notitia plurimum conferat; minime, ex quibus haec hauriri potest, sunt negligendi. Sed otium hic nobis fecit BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *introductione ad notitiam rei litterariae, c. V. p. 195. seqq.* vbi ex instituto *de origine typographiae, typographis, bibliopolis, & correctoribus typographiae*, agit. Historiam typographiae breuiter quidem, sed adcurate, exhibet, celeberrimosque simul typographos commemorat, IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. II. c. II. membr. II, p. 153. seqq.* Inter eos, qui de artis typographicae inuentione scripserunt, eminet WILH. ERN. TENZELIVS, *im discours von Erfindung der loeblichen Buchdrucker-Kunst in Teutschland &c.* Gothae 1700 in 12. Aliud rursus inter libros intercedit discrimen, dum quidam raritate se commendant, alii autem vbiuis sunt obuii. Sed de raritate librorum supra iam diximus, ad *c. praecedentis §. XXIII.* vbi & eos, qui de libris raris egerunt, indicauimus. Ex argumento si librorum discrimen aestimes, id maxime hic in censum venit, quod nonnulli impia, obscoena, similiaque contineant, quae ignorare praestat, quam scire; sed de hisce itidem *l. c.*

§. XXIV.

§. XXIV. iam verba fecimus, simulque de *indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum* disseruimus. Praeterea & hoc obseruandum, quod quorumdam librorum auctores latitare cupiant, iisque adeo aut nulla, aut falsa praefigant nomina, vnde *anonymorum* & *pseudonymorum* vberrima seges; in quibus detegendis viri docti studium suum collocarunt, quos inter eminet VINCENT. PLACCIVS, in *theatro anonymorum & pseudonymorum &c.* post auctoris demum obitum, cum praefatione IO. ALB. FABRICII, & vita auctoris ab eodem scripta, edito Hamburgi 1708 in fol. Exhibentur simul in hocce volumine IO. DECKHERRI *coniecturae de scriptis adespotis, pseudepigraphis & supposititiis*, PAVLI VINDINGII *epistola ad Deckherrum de scriptis nonnullis adespotis*, PETRI BAELII *ad Theodorum Ianssonium ab Almeloveen de scriptis adespotis epistola*, FRID. GEISLERI *dissertatio de nominum mutatione & anonymis scriptoribus*, IO. FRID. MAYERI *epistolica dissertatio ad Vincentium Placcium, anonymorum & pseudonymorum farraginem indicans*. Iungendi his porro ADR. BAILLETVS, qui lingua gallicana *de scriptoribus sub alieno nomine latentibus* librum edidit; CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *schediasmate de libris anonymis & pseudonymis &c.* PET. DAHLMANNVS, in *dem Schauplaz der masquirten Gelehrten*, aliique, de quibus THO. ITTIGIVS, in *schediasmate de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, §. XXVII. p. 93. seqq. itemque BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *introductione ad notitiam rei litterar. c. IV. §. XI. p. 167.* Saepius denique contingit, vt eiusdem nominis scriptores inter se confundantur, vnde errores, variaque in re litteraria incommoda. Hisce obuiam ire voluit vir doctissimus IO. MOLLERVS, in *homonymoscopia historico-philologico-critica, siue schediasmate* παρέργῳ *de scriptoribus homonymis quadripartito*, Hamburgi 1697 in 8. In eo namque partim in homonymorum species, atque multitudinis caussas, partim in παροράματα ex eorum confusione orta, partim in cautelas, quibus praecaueri possit confusio, partim denique in subsidia, quibus bibliotheca scriptorum homonymorum concinnari queat, inquirit.

§. XXI. *Historia* denique ipsarum *artium* atque *scientiarum* reliquas historiae litterariae partes, etsi neutiquam contemnendas, vtilitate & pretio vincit. Plurimum enim profecto refert, vt in reliquis eruditionis partibus, ita & in singulis, ex quibus integrum veluti theologiae corpus componitur, cuiusque perspectam habere originem, progressus, fata, incrementa, decrementa, promotores, impugnatores, sectas, harumque hypotheses & fundamenta, & quae reliqua sunt eiusdem generis maximam ipsis dogmatibus, horumque adcuratiori tractationi, lucem adfundentia. *

* Insignem prorsus ex ipsa artium & scientiarum historia ad omnes, qui ad solidam eruditionem adspirant, redundare vtilitatem, quilibet, qui paullo adcuratius cuncta considerauerit, facile intelliget. Ad ipsum enim nucleum haecce litterariae historiae pars pertinet, cum reliquae vehiti circa corticem versentur. Eo magis mirandum, pauciores fere in illa, quam in his, elaborasse. Exstiterunt equidem, qui certarum eruditionis partium, linguarum, latinae, graecae, ebraeae, rhetorices, poeseos, logicae, metaphysicae, ceterarumque, originem, fata, progressus, describerent; quorum nonnullos supra laudauimus, reliquos suis deinceps adferemus locis.

locis, in compendio etiam praecipuos indicat CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *conspectu reipublicae litterariae, c. V. p. 65. seqq.* Sed, qui plene omnium ac singularum artium ac scientiarum historiam dederit, mihi non innotuit; immo, ne theologiae quidem, etsi de quarumdam eius partium historia viri docti fuerint solliciti, vt suo loco docebimus. Referre tamen huc quodammodo licet FRANC. BACONIS DE VERVLAMIO *de dignitate & augmentis scientiarum libros nouem*, tum alias, tum & Argentorati 1654 editos. Saltem, quid in scientiis artibusque praestitum sit, quid adhuc praestandum restet, inde condiscere licet. Immo *lib. II. c. IV. p. m. 91.* ideam quamdam historiae litterariae proponit, quae omnium artium ac disciplinarum originem, progressus, fata, complectatur. *Argumentum*, inquit, *non aliud est, quam vt ex omni memoria repetatur, quae doctrinae & artes, quibus mundi aetatibus, & regionibus floruerint. Earum antiquitates, progressus, etiam peragrationes per diuersas orbis partes (migrant enim scientiae non secus ac populi) rursus declinationes, obliuiones, instaurationes commemorentur. Obseruetur simul per singulas artes inuentionis occasio & origo; tradendi mos & disciplina; colendi & exercendi ratio & instituta. Adiiciantur etiam sectae & controuersiae maxime celebres, quae homines doctos tenuerunt; calumniae, quibus patuerunt; laudes & honores, quibus decoratae sunt. Notentur auctores praecipui, libri praestantiores, scholae, successiones, academiae, societates, collegia, ordines, denique omnia, quae ad statum litterarum spectant.* Magnam quidem historiae huius partem exhausit, sed totum tamen eius ambitum complexus non est, GERH. IO. VOSSIVS, *de artium & scientiarum natura & constitutione libris quinque*, antea seorsim, deinceps autem *operum* eius *tomo III.* iunctim editis; qui & in aliis scriptis suis passim attingit,

quae huius loci sunt. In compen
mnium eruditionis partium historia
hibuit HENR. CORN. AGRIPPA, in
lo notissimo, de *incertitudine & va*
omnium scientiarum & artium, q
quis obseruationibus illustraret, s
que, ex quibus sua desumsit, indicar
inepta quaedam ac profana, quibus a
ingenii sui vanitatem demonstrauit,
ret; haud contemnendum vsum pra
posset. Earum partium, quae ad ph
giam, ipsamque historiam, pariter a
losophiam spectant, historiae, luc
gregiam adfudit vir doctissimus GO
STOLLIVS, in libro elegantissimo,
Anleitung zur Historie der Gelahrheit
editoque Halae 1718 in 8. Etsi en
quoque agat, vt libros in qualibet
praestantiores laudet, deque iis varia
moratu digna, adferat; minime tam
praetermittit, quae ipsarum artium
entiarum historiae inseruiunt. Ea
etiam attingunt, aut, quae ad ean
unt, simul tradunt, nonnulli ex iis
aut generatim historiam litterarian
ctant, quos supra laudauimus, cum
PET. LAMBECIVS, in *prodromo hi*
litterariae, aut litterarum per omn
cula fata enarrant, quorsum HERM.
RINGII *commentarium de scriptori*
decim post Christum natum saeculorum
ctare, supra iam obseruauimus.
idem breuiter, sed eleganter, facit C
STOPH. AVG. HEVMANNVS, in *con*
reipublicae litterariae, c. IV. vbi *de o*
progressu studiorum litterariorum agi
seqq. conf. & DAN. GE. MORHO
polyhist. litter. lib. I. c. II. p. 9. seqq.
vero praetermittendus est GE. PAS
tractatus *de nouis inuentis, quorum*
ratiori cultui facem praetulit antiquita
cuius editio secunda Lipsiae an. 1700
prodiit. Plurima enim, quae ad hi
am artium & scientiarum pertinent,
ex instituto & diligenter traduntur.

censendum de scriptoribus quibusdam, qui scholarum & academiarum historiam litteris consignarunt; cumprimis de HERM. CONRINGII *dissertationibus*, quas *de antiquitatibus academicis* conscripsit; quarumue editio altera, vna cum *supplementorum eiusdem argumenti libro vno*, Helmstadii an. 1674 lucem adspexit publicam. Recte namque de hocce opere in ipsa eius fronte dicitur, quod eodem *rei publicae litterariae omnis aeui status illustretur*. Inter reliquos maxime commemorandus est CAESAR EGASSIVS BVLAEVS, ob *historiam vniuersitatis Parisiensis*, quam sex tomis in folio complexus est, quorum primus an. 1665, vltimus, seu sextus, an. 1673 prodiit. Quanto nimirum haecce academia reliquas omnes & antiquitate & celebritate vincit, quantoque plures in ea vixerunt viri docti, quorum olim magna & in ecclesia, & in re publica litteraria fuit auctoritas; tanto maiorem rerum variarum, ecclesiasticae pariter ac litterariae, artium etiam ipsarum ac scientiarum, historiae lucem conciliantium, in illa deprehendere licet copiam.

§. XXII. Ad hancce scientiarum & artium historiam spectat & *historia philosophica*; cuius ideo speciatim mentionem facere visum, quod insigni sese prae reliquis commendet vtilitate. Sine ea enim ipsa non tantum philosophiae tractatio feliciter non procedet; sed intimos etiam haeresium, variorumque errorum, qui & olim turbarunt ecclesiam, & hodie adhuc turbant, fontes recludit, rationemque adeo, eo facilius solidiusque eos refellendi, monstrat.

* Philosophos ipsos historiae philosophicae notitia carere non posse, vel inde liquet, quod haud dubie optima philosophandi ratio sit eclectica. In hac autem nemo rite proficiet, nisi qui aliorum philosophorum adcurate cognitas exploratasque habuerit sententias, inde vt, quam reliquis praeferre debeat, perspicere & diiudicare queat. Has vero vnde rectius certiusque condiscet, quam ex historia philosophica? Accedit, quod, qui sine libris, ex sola rerum contemplatione, sapere videri volunt, haud raro magnopere falluntur, dum, noui quid se inuenisse aut excogitasse, sibi persuadent, quod tamen veteribus dudum fuit perspectum. Ad theologos autem quod attinet, per vniuersam fere historiam ecclesiasticam philosophica lucem suam diffundit, vt non errent, qui vtramque coniungendam, censent, nec illam sine hac recte tractari posse. Atque haereses quidem plerasque ex philosophorum placitis ortas, aut robur ac praesidium inde accepisse, exemplis quam plurimis demonstrari, si opus esset, posset. Non minus vero in patrum scriptis illustrandis insignem historia philosophica vsum praebet; cum saepissime ad dogmata & placita veterum philosophorum respiciant. Ostendetur hoc suo loco ex instituto, cum de theologia patrum verba faciemus. Speciminis loco esse possunt, quae MICH. MOVRGVES, societatis Iesu theologus, copiose adfert, in libro, quem inscripsit: *Plan theologique du Pythagorisme & des autres sectes sçavantes de la Grece, pour servir d'eclaircissement aux ouvrages polemiques des peres contre les payens &c.* Amstelodami 1714 2. tomis in 8. Si quis autem per amoenissimos historiae philosophicae campos animum circumferre velit, illi primum consulendi, qui scriptorum huc facientium notitiam suppeditant. Inter hos vero statim nobis occurrit IO. IONSIVS, cuius *de scriptoribus historiae philosophicae libros quatuor*, magno in pre-

tio semper habitos, denuo recognouit, atque ad praesentem aetatem vsque perduxit, IO. CHRISTOPH. DORNIVS, Ienae 1716 in 4. Vocem *philosophiae* a IONSIO in latiori ambitu accipi, a nonnullis obseruatum est; siquidem non tantum scriptores, qui de philosophis, sed & de musicis, poëtis, grammaticis, & aliis, egerunt, recenseat, ipsemet etiam *lib. II. c. XVIII.* & *lib. III. c. I.* opus suum *de scriptoribus historiae eruditae* adpellitet. Monet hoc vir doctissimus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, qui & addit, posse hocce opus *historiam litterariam antiquam* vocari, in *actis philosophorum, part. I. num. VII. p. 168.* vbi de eodem ex instituto differit. Atque idem vir eruditissimus HEVMANNVS vel primo hic commemorandus erat loco; quippe qui in *actis* istis *philosophorum*, quae lingua germanica per partes edit, non tantum historiam philosophicam mirifice illustrat, sed & subinde scriptorum ei inseruientium notitiam suppeditat. Neutiquam vero etiam hic est praetermittendus vir summus IO. ALB. FABRICIVS, cuius quippe *bibliotheca graeca*, vt ingentem rerum praestantissimarum copiam continet, ita plurima ad historiam philosophicam, pariter ac auctores, qui de ea quidquam memoriae prodiderunt, adcuratius pernoscendos, spectantia, exhibet. Vt enim olim inter Graecos philosophiae studium maxime floruit; ita inter eos plurimi exstiterunt, qui historiae philosophicae lucem adfunderent. Nobis vero nunc id tantum relictum est, vt praecipuos, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sunt, quiue a theologiae cultoribus ignorari non debent, indicemus. Atque ab iis vt ordiamur, ex quibus, ceu fontibus, veterum philosophorum historia haurienda est, primo statim loco nobis occurrit DIOGENES LAERTIVS, cuius *de vitis, dogmatibus, & apophthegmatibus clarorum philosophorum libri decem*, saepius quidem, sed on optime adcuratissimeque, variis ir doctissimorum virorum adnotationi obseruationibus ornati, Amstaeloda 1692 duobus tomis in 4. prodierunt. vero interdum maiorem iudicii vi DIOGENE viri docti desiderent; si tamen diligentia, quidquid de philos eorumque vitis, & dogmatibus, me bile est, eum congessisse, negari n vt adeo eo nemo carere queat, qui riae philosophicae pleniorem sibi co rare cupit cognitionem. Plura non cum, quae de eo scitu digna sunt, di ter exposuerit CHRISTOPH. AVG. MANNVS, in *actis philosoph. part. I* *V. p. 321. seqq.* DIOGENI iun PLVTARCHVM, cuius scripta int velut oceanum rerum pulcherrim cumprimis & earum, quae historia losophicae inseruiunt, sistunt. Ea speciatim huius loci sunt, indicat IO SIVS, de *scriptoribus hist. philosop III. c. VI. p. 22. seqq.* addatur IO. AL BRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. c. 329. seqq.* PHILOSTRATVS, in *vita lonii Tyanensis*, IAMBLICHVS, i *de mysteriis*, itemque *de vita Pyth* PORPHYRVIS de *abstinentia ab a bus necandis*, itemque *de vita Pyth* licet specialia tractent, multa tamen generatim historiae philosophicae accendant, adspergunt. SVIDAS in hinc inde quaedam tradit, quae non prorsus sunt negligenda. Ne termittendus EVNAPIVS SARDI in *vitis philosophorum & s. phil* quippe in quibus PLOTINI, POI RII, IAMBLICHI, aliorumque qu dam, quos ignorare non decet, vi scribuntur.

Ad recentiores quod attinet memorandi nobis cumprimis, qui ratim historiam philosophicam co dio quodam aut systemate comple

nati sunt. Primus, ni fallor, qui eiusmodi quid adgressus est, GEORG. HORNIVS fuit, cuius *historiae philosophicae libri septem, quibus de origine, successione, sectis, & vita philosophorum ab orbe condito ad nostram aetatem agitur,* Lugduni Batauorum an. 1655 prodierunt. Fallit vero lectorem statim inscriptio, dum historiam, *ad nostram aetatem perductam,* promittit, cum tamen veterem tantum tradat. Multa etiam in hocce libro esse superuacua, & ad rem ipsam parum facientia, multa rursus omissa, quae adferri debuissent, multa parum adcurate dicta, ostendit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. V. p. 1039. seqq.* Delineationem quamdam historiae philosophicae exhibet GERH. IO. VOSSIVS, in *libris duobus de philosophia & philosophorum sectis*, qui *operum* eius *tomo III.* exstant, & seorsim quoque cum continuatione & supplementis IO. IAC. RYSSELII editi sunt, Lipsiae an. 1690, & iterum Ienae an. 1705. Institutum quidem, supplendi & continuandi VOSSII librum, laudandum erat; non omnium tamen votis auctor satisfecit. ABR. GRAVII *historia philosophica continens veterum philosophorum, qui quidem praecipui fuerunt, studia & dogmata, modernorum quaestionibus in primis exagitata,* quae Franekerae an. 1674 prodiit in 8. eo praecipue spectat, vt veterum philosophiam a contemtu recentiorum vindicet. *Antiquorum,* inquit in dedicatione, *in eo philosophiam a modernis sciolis laceratam irrisamque, institui, in quantum veritas ibidem tradita permittat, iis praecipuorum philosophorum placitis, quae disputationibus frequenter occupantur, vindicare.* Quod dum facit, dogmata veterum quorumdam philosophorum, vt PYTHAGORAE, PLATONIS, aliorumque fuse persequitur, cumprimis per integrum librum quartum, eumdemque vltimum, de philosophia Aristotelica copiose disserit. Exstat & eiusdem GRAVII *specimen philosophiae veteris, in qua nouae quaedam ostenduntur;* Franekerae an. 1673 in 8. In eo REN. CARTESII quaedam philosophemata, e. g. de dubitatione, cum veterum philosophorum placitis confert; multa simul congerit, quae historiae philosophicae inseruiunt; cumprimis per totum librum primum historiam quamdam scepticismi ex instituto tradit. PETRI SYLVANI REGII, aut potius REGIS, *discursus philosophicus, in quo historia philosophiae antiquae & recentioris recensetur,* cuius versio latina (gallice namque auctor scripserat) an. 1705 sine loci mentione, prodiit, inter optimae notae compendia merito refertur; &, licet ob breuitatis studium multa praetermittat, multa tamen longe rectius meliusque, quam reliqui, docet. Quae in eo laudanda pariter ac desideranda sint, exponit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. VI. num. VI. p. 1061. seqq.* Omnium industriam superauit THOMAS STANLEIVS, in *historia philosophiae*, quam anglicana lingua conscripsit. Huius eam partem, quae de *philosophia orientali* agit, in sermonem latinum transtulit, & *notis ad oracula Zoroastris,* itemque *indice philologico* ornatam, an. 1690 edidit IO. CLERICVS, quam deinceps *operum* suorum *philosophicorum tomo secundo* adiunxit. Tandem vero B. GOTTFR. OLEARIVS integrum hocce opus ex anglicana lingua in latinam conuersum, subinde & emendatum, variisque dissertationibus & obseruationibus auctum, edidit Lipsiae an. 1711 in 4. & ita multorum votis satisfecit. Nec vllum est dubium, quin versio haecce textui originali multis nominibus sit praeferenda. Laudanda equidem diligentia STANLEII, qua omnia, quae potuit, congessit, ac in certum ordinem disposuit; multa tamen aliis, adcuratiori ratiocinatione cuncta inuestigantibus, eum reliquisse, certum est; conf. iterum HEVMANNVS, in

actis philosoph. part. III. num. VII. p. 523. seqq. vbi de hocce opere ex instituto agit.

Longe maior illorum est numerus, qui certam historiae philosophicae partem commentationibus suis illustrarunt. Solet philosophia in veterem & recentiorem dispesci; & illa iterum in Ebraeorum & gentilium; vti horum rursus vel barbarica est, vel graecanica. De Ebraeorum philosophia ipsemet ex instituto egi, in *introductione ad historiam philosophiae Ebraeorum*, quae iterum an. 1720 in 8. prodiit. Estque haec editio non tantum multis accessionibus auctior, sed & in quibusdam luculentius, quam in priori, mentem meam explicaui. Saepe etiam in *historia ecclesiastica veteris testamenti*, quae huius argumenti sunt, attigi. De barbarica, vt vocari solet, philosophia generatim spectata, commentati sunt OTTO HEVRNIVS, in *antiquitatum philosophiae barbaricae libris duobus*, Lugduni Batauorum, an. 1600 in 12. editis, itemque beatus CHRIST. KORTHOLTVS, in *tractatu de origine, progressu & antiquitate philosophiae barbaricae, chaldaicae, persicae, aegyptiacae, indicae, & gallicae*, Ienae 1660 in 4. Reliquos, qui tum generatim de philosophia barbarica, tum speciatim de philosophia Chaldaeorum, Persarum, Indorum, Phoenicum, Arabum, & Sabaeorum, itemque Aegyptiorum scripserunt, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophorum, part. VIII. num. I. p. 173. seqq.* qui & *num. II. p. 205. seqq.* de ipsa barbarie, & *part. XI. num. I. p. 660. seqq.* de Aegyptiorum philosophia agit. Ad graecanicam priusquam transeamus philosophiam, de italica, seu Pythagoraea, aliquid dicendum est; quam nonnulli ad barbaricam adhuc, alii autem ad graecanicam referunt. Eius cumprimis vel ideo habenda est ratio, quod fontibus antiquarum quarumdam haeresium detegendis, & patrum scriptis illustr[andis] vel maxime inseruit; id quod vel ex MOVRGVES libro : *plan theologique [du Py]thagorisme &c.* antea iam laudato, [...] De Pythagora, eiusque scriptis, con[...] IO. ALB. FABRICIVS iuuabit, *bibl. [graec.] lib. II. c. XII. p. 455. seqq.* qui & Pyth[ago]corum, apud veteres memoratorum [catalo]chum exhibet *c. XIII. p. 490. seq.* Sc[riptores] autem historiae Pythagoricae di[...]ter recenset CHRISTOPH. AVG. [HEV]MANNVS, in *actis philosoph. part. I. [num.] VI. p. 367. seqq.* item *part. IV. p. 751* & *part. IX. p. 487. seqq.* Commend[atur] autem hic prae reliquis IO. SCHEF[FERI] liber, *de natura & constitutione p[hiloso]phiae italicae seu Pythagoricae*; V[psaliae] an. 1664, 8. & Wittebergae, 1701 [...] Nec contemnenda IO. SCHILTER[I dia]triba *de disciplina Pythagorica*, ei[us] *manuductioni philosophiae moralis [ad iu]risprudentiam* subnexa. Spectant q[uoque] huc in *analectis* meis *historiae phil[osophi]cae* dissertatio de *peregrinationibus [Pytha]gorae*, item *de καθάρσει Pythagoraeo[...]nica*, vt & de *κοινίᾳ philosophica*. [Inter] Graecos primum occurrunt *septem [di]cti sapientes*; qui, an ob virtutis stu[dium], an vero ideo, quod poëtae fuerint, [...]cati sint? nunc non disceptabo; p[hiloso]phos, eo sensu, quo hodie vox ista [...]tur, non fuisse facile, concesserim. [...] nulla, quae ad eos pertinent, attig[...] praecipua illorum effata obseruati[...] quibusdam illustraui, octo dissertatio[nibus] in academia Hallensi an. 1699 prop[ositis] quae iunctim, inscriptae : *sapientia [...]rum, hoc est, dicta illustriora septem [Grae]ciae sapientum, dissertationibus aliqu[ot aca]demicis explicata*, prostant. Ex ins[tituto] etiam de septem hisce Graeciae sapie[ntibus] disserit, & scriptores, ad eorum hist[oriam] spectantes, recenset CHRISTOPH. [AVG.] HEVMANNVS, in *actis philosoph. p[art. ...] num. I. p. 494. seqq.* Solet ceteroquin

carica philosophia in poëticam, Ionicam, & Eleaticam, dispesci. De poëtis Graecorum cum supra dictum sit, hic nihil addimus. Ad Ionicam sectam referuntur THALES Milesius, ANAXIMANDER, ANAXIMENES, ANAXAGORAS, & ARCHELAVS, cuius discipulus fuit SOCRATES. De THALETE legendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. I. c. XXXV. p. 236. seqq.* qui & de reliquis, immo plerisque Graecorum philosophis ante SOCRATEM, *lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* agit. Illis, qui primam Ionicae sectae classem constituunt, THALETI, ANAXIMANDRO, & ANAXIMENI, a nonnullis atheismus exprobrari solet; quod, quo iure fiat? disputaui in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. X. p. 29. seqq.* Ex Ionica secta SOCRATES prodiit, qui seposita naturalium rerum contemplatione, ad formandos componendosque mores animum adpulit; cumque exemplo, quae docebat, confirmaret, sapientissimi viri consequutus est laudem, maximumque adeo decus philosophiae conciliauit. Veteres certatim eius mentionem faciunt; *memorabilia* autem eius seu *ἀπομνημονεύματα*, conscripsit XENOPHON, ex quibus tum dogmata SOCRATIS, tum modum eius disputandi & docendi, condiscere licet. Ex recentioribus CARPENTARIVS *vitam Socratis* lingua gallicana conscripsit, quam in linguam germanicam transtulit CHRIST. THOMASIVS. De *genio Socratis* pereruditа exstat beati GOTTFR. OLEARII dissertatio, THO. STANLEII *historiae philosophiae* inserta, *part. III. cap. VI. p. 130. seqq.* Atheismi crimen perperam obiectum SOCRATI, a me ostensum, in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XI. p. 35. seqq.* IO. IONSII *historiam Socraticam*, cum viri huius doctissimi fatis interceptam, merito cum IO. ALB. FABRICIO dolemus, qui tamen & ipse de SOCRATE, scriptisque, quae ei a nonnullis tribuuntur, non minus ac de AESCHINE ac CEBETE, genuinis SOCRATIS discipulis, diligenter disserit *biblioth. graec. lib. II. cap. XXII. p. 825. seqq.* Nonnulla, huc spectantia, etiam attingit HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. I. num. IV. & V. p. 103. seqq.* item *part. III. num. III. p. 472. seqq.* Celebritas SOCRATIS effecit, vt ex eius schola magna philosophorum turba prodiret, quorum nonnulli nouas iterum condiderunt sectas. Ab ARISTIPPO namque *Cyrenaici*, a PHAEDONE Eliensi, *Eliaci*, ab EVCLIDE Megarensi, *Megarici*, a PLATONE *Platonici & peripatetici*, ab ANTISTHENE, *Cynici & Stoici*, originem ducunt. ARISTIPPVS, ceterique Cyrenaici vulgo male audiunt, quod teste DIOGENE LAERTIO, *lib. II. sect. LXV. & LXXXVII.* summum bonum in voluptate corporis constituerint. Vir tamen quidam doctus caussam ARISTIPPI egit, in *Aristippo philosopho Socratico*, Halae 1719 in 4. edito. Ex hacce schola Cyrenaica fuit THEODORVS, cognomine ἄθεος dictus, & BION BORISTHENITES, de quibus dictum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XVII. p. 47. seqq.* Inter Megaricos STILPON prae ceteris celebris fuit, de quo itidem, cum & ipse inter atheos referri soleat, *l. c. p. 49.* verba feci.

Maiorem celebritatem reliquae, quae ex SOCRATIS schola originem trahunt, consequutae sunt philosophorum sectae. Et Cynicorum quidem conditorem fuisse ANTISTHENEM, notum est. Stoicos rursus a Cynicis prognatos, neminem fugit. ZENO namque Cittieus, a quo Stoici, CRATETIS Thebani, philosophi Cynici, fuit discipulus. Hinc IVST. LIPSIVS, cum obseruasset, Stoicos etiam *Zenonios* adpellatos, addit: *& cur non Cynici? nam reuera sunt paene iidem.* Et iterum: *dogmata consentiunt, in vita & cultu aliquid mutant*; *manud. ad philosophiam Stoicam, lib. I. diss. XIII. p. 36.* Nimirum, Cynici

nici respuebant omne decorum, quod admittebant Stoici. Non defuerunt, qui vitam Cynicam commendarent, quod & MAXIMVS TYRIVS fecit, *diss. XXI. de vita cynica.* Scriptores de philosophia cynica veteres ac recentiores laudat CHRIST. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophor. part. XII. num. III. p. 899.* Sed, ad Stoicos quod attinet, non apud Graecos modo, sed & cumprimis apud Romanos magnam eorum philosophia obtinuit auctoritatem. Ex quo enim philosophiae apud Romanos aditus concedebatur, praecipui praestantissimique fere quique Stoicorum sequebantur disciplinam. Certe PANAETIVS, qui primus Romae philosophiam docuisse creditur, Stoicus fuit. Vnde &, iure consultos veteres eidem sectae addictos, eo minus dubitandum, quo luculentiora eius rei vestigia in illorum scitis deprehendisse sibi nonnulli visi sunt. Legenda EVERARDI OTTONIS, *de Stoica veterum iurisconsultorum philosophia oratio*, Duisburgi 1715 in 4. conf. & IO. SCHILTERI *praxis artis analyticae in iure, c. I. §. XVII. p. 14. seqq.* Atque hinc, quod nec iure consultis plane negligenda sit Stoica philosophia, patet. Theologiae vero cultoribus eius notitiam necessariam esse, vel inde intelligitur, quod non tantum Marcionitae, aliique haeretici, ex Stoicorum fontibus sua irrigauerint arua, sed quidam etiam ex ipsis patribus, cumprimis CLEMENS Alexandrinus, ἀπάθειαν Stoicorum incaute amplectendo, eam ad mysticos, quos vocant, theologos propagauerint. Legenda, quae hac de re disserit IAC. THOMASIVS, in *originibus historiae philosophicae & ecclesiasticae, §. L. seqq. p. 95. seqq.* In scriptis Stoicorum, quae supersunt SENECAE, EPICTETI, M. AVRELII ANTONINI imperatoris & philosophi, multa egregie & splendide dicta occurrunt, quaeque singularem vim, ad excitandam fouendamque virtutem, habere videntur. Sed, si principia simul considerentur, quibus superstructa sunt, aut ex quibus fluunt; pleraque non tantum lubrica, sed & plane impia deprehenduntur. Nocent itaque, meritoque damnantur, in systemate Stoicorum spectata; sed extra illud considerata, prosunt, recteque laudantur. Intelligere hoc licet ex *dissertationibus* meis *quatuor, de erroribus Stoicorum in philosophia morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* exstant. Addantur, quae dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XVIII. p. 51. seqq.* Cum non semper vita Stoicorum illorum dogmatibus responderet, non semel illis exprobrata fuit hypocrisis. Quo nomine & acriter eos perstringit HORATIVS, tum alibi, tum *lib. II. sat. III.* conf. FRID. RAPPOLTVS, *comment.* ad *lib. II. sermon. c. IX. p. 310. seqq.* Immo iam PLVTARCHVS περὶ στωικῶν ἐναντιωμάτων, *de Stoicorum repugnantiis*, librum scripsit, qui *tomo II.* operum eius, *p. 1033. seqq.* exstat, in quo ostendit, nec vitam Stoicorum cum ipsorum dogmatibus, nec dogmata eorum inter se conuenire. Non minus vero & id vitio datum, quod dialecticis subtilitatibus, vocabulorumque nimis inhaererent minutiis. Nec tamen dubium, quin inter eos viri essent cordati, qui, vt ab omni virtutis simulatione alieni erant, ita nec pueriles istos circa voces lusus probabant, quemadmodum de EPICTETO AVLVS GELLIVS refert, quod a vero Stoico *vulgus aliud nebulonum hominum* seiunxerit, *qui se Stoicos nuncuparent, atraque verborum & argutiarum fuligine ob oculos audientium iacta sanctissimae disciplinae nomen ementirentur; noct. atticar. lib. I. c. II. p. m. 3.* Inter recentiores, qui de Stoicorum philosophia scripserunt, eminet IVSTVS LIPSIVS, cuius noti sunt *manuductionis ad Stoicam philosophiam libri tres*; & totidem *physiologiae Stoicorum*; vtrique & inter opera eius exstant, & seorsim editi Parisiis 1604 in 8.

Sed

Sed, dum nimio Stoicorum, praesertim SENECAE, amore excaecatus, id vnice egit, vt Stoicorum placita cum religionis christianae dogmatibus conciliaret; non potuit non saepius illorum peruertere sententiam, taliaque iis tribuere, quae a genuina illorum mente plane abhorrent. Sic, cum de fato, omnis reuera impietatis radice, differit, lectori persuadere adnititur, Stoicos per *fatum* nihil aliud, quam ipsam intellexisse prouidentiam diuinam. Cumque obseruasset, doctrinam de fato ab aliis *fatidicam anum Stoicorum* dictam, statim addit: *Sed ades, nostra anus, ades, amanda nobis, super omnes Veneres, & Venerum amores. Te asserimus &c. physiolog. Stoic. lib. I. diss. XI. p. 22.* Merito itaque hoc nomine LIPSIVM atro notat lapillo IAC. THOMASIVS, qui, *Stoici fati malignitatem* demonstraturus, *hic rem ipsam*, inquit, *non explicare modo, sed firmare quoque documentis placet, praesertim cum Lipsius dogmati detestando suum optime, optime, acclamet, lib. I. physiol. Stoic. diss. XII. p. 25. & asperum de Deo sermonem Stoicorum etiam vero, vt putat, sensu, mitescere iubeat, p. 27. In quo fecit, quod mali solent historici, qui vitiis principum adulantur: ipse sibi nec satis constans, nec nimis fidens &c.* de exustione mundi Stoica, *diss. XIII. p. 166.* Et sane haec ipsa viri doctissimi de *Stoica mundi exustione* exercitatio vel primum praecipuumque inter scripta, quae de Stoica philosophia prodierunt, promeretur locum; cum nemo adcuratius in veram & genuinam Stoicorum mentem inquisiuerit. Non Stoicae vero tantum, sed Platonicae etiam, Aristotelicae, ac Epicureae philosophiae historiam mirifice in eadem hacce commentatione illustrat; veramque simul rationem, historiam philosophicam tractandi, exemplo pulcherrimo monstrauit. Reliquos scriptores, ad historiam philosophiae Stoicae spectantes, diligenter enarrat CHRISTOPH. AVG. HEMANNVS, in *actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 730. seqq.* & *part. VII. num. IV. p. 161. seqq.* item *part. IX. num. VII. p. 478. seqq.* add IOAN. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. c. VII.* vbi de EPICTETO, & eiusdem *libri c. XXIII.* vbi de M. AVRELIO ANTONINO agit.

Ad PLATONEM nunc accedimus, cui vel primus praecipuusque inter SOCRATIS discipulos debetur locus. Vitam eius DIOGENES LAERTIVS, *lib. III.* aliique veterum descripsere; ex recentioribus, vt reliquos, qui opera eius ediderunt, taceam, MARSIL. FICINVS, in *vita Platonis*, quam versioni latinae operum eius praemisit, in qua & singulares eius virtutes celebrat, addita breui *de moribus eius apologia.* RENATVS quoque RAPINVS, dum comparationem Platonis & Aristotelis instituit, vtriusque vitam exhibet, *tom. I. oper. p. 280. seqq.* Scripta Platonis, eosque, qui de Platone eiusque philosophia aliquid litteris consignarunt, diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. I. p. 7. seqq.* qui & Platonicorum notitiam suppeditat, *c. III. p. 52. seqq.* Magna olim Platonicae philosophiae, non apud ethnicos solum, sed & ipsos christianos, fuit auctoritas; & apud hos cum Aristotelica, dubia velut palma, concertauit. Plurimi patrum non tantum Platonem ipsum valde laudarunt, sed & philosophiam eius, ceu consentientem maxime cum religionis christianae scitis, amplexi sunt, non semper caute satis vera a falsis discernentes. Hinc errores, ex nimio Platonicae philosophiae studio orti, illis subinde exprobrati, quorum tamen eos immunes fuisse probare voluit BALTVS, societatis Iesu theologus, in *defense des saintes peres accusez de Platonisme*; Parisiis an. 1711. in 4. Sed hac de re suo loco, cum de theologia patristica agemus, ex instituto dicetur. IVSTINVS porro martyr, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, EVSEBIVS, CYRILLVS Alexandrinus, aliique, Platonem ab Ebraeis quae-

quaedam accepisse, tradiderunt; quos ex recentioribus quidam sequuti sunt; immo nonnulli omnino adseruerunt, Platonem ex libris Mosis & prophetarum quaedam hausisse, quos in Aegypto viderit. Repugnant vero alii, &, Platonem nihil ab Ebraeis accepisse, contendunt. Legenda viri doctissimi IAC. LENFANT *diss. de quaestione: an Pythagoras atque Plato notitiam librorum Mosis & prophetarum habuerint? dans la bibliotheque germanique, tom. II. art. V. p. 124. seqq.* Conferenda, quae ipsemet hac de re dixi in *hist. eccles. veter. testam. tom. II. per. II. sect. VI.* ad *§. XIII. p. 1066.* Nonnulla quoque, quae huc spectant, attigi in *instit. theol. dogmat. lib. II. c. I.* ad *§. LVI. p. 437. seqq.* Non tantum autem CLEMENS Alexandrinus, aliique veterum, philosophiae Platonicae cum christiana religione consensum ostendere conati sunt; sed & ex recentioribus idem nonnulli ex instituto facere adgressi sunt, quos inter eminent AVG. STEVCHVS EVGVBINVS, in *libris de perenni philosophia*, BESSARION cardinalis, *libris quatuor in calumniatorem Platonis*, MVTIVS PANSA, *tractatu de osculo seu consensu ethnicae & christianae philosophiae.* Sed sunt rursus alii, qui longe aliter sentiunt, eiusque philosophiam toto, quod aiunt, caelo a religionis christianae dissentire dogmatibus, contendunt. Inter ipsos certe patres fuere, qui non adeo praeclare de Platone sentirent; ex recentioribus autem cumprimis huc referendus IO. BAPT. CRISPVS, Gallipolitanus, cuius de *Platone caute legendo disputationum libri XXIII. in quibus triplex rationalis animi status ex propriis Platonis principiis corrigitur, & catholicae ecclesiae sanctionibus expurgatur &c.* Romae prodierunt an. 1594 in fol. Cumque liber iste sit rarissimus, paucisque, qui eum laudant, visus; rem haud dubie multis gratissimam fecit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, dum adcuratiorem eius notitiam suppeditauit, immo summam exhibuit, in *actis philosophorum, part. XII. num. V. p. 921. seqq.* conf. & IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. 1. not.* ad *§. V. p. 34.* Fuerunt praeterea, qui, vt variarum haereseon, ita etiam pseudo-theologiae mysticae originem in Platone sibi inuenisse visi sunt. Eoque cumprimis spectat EHREGOTT DAN. COLBERGII liber, *christianismus Hermetico-Platonicus* dictus, germanicaque lingua scriptus, quem deinde sequuti sunt alii. Qui, an semper ex ipso Platone probare possint, quae pro eius placitis venditant, valde dubito. Huc & comparata est MICH. GOTTLIEB. HANSCHII *diatriba de enthusiasmo Platonico*, Lipsiae an. 1716 in 4. edita; quippe in qua de reditu vltimo animae humanae in essentiam diuinam agit. Solet namque haec Platoni sententia tribui, quod docuerit, animam humanam ex essentia diuina ortam ad eam iterum tandem reuerti; vnde, ceu ex primo fonte, multi fanaticorum a quibusdam deriuantur errores. Et, Platonicos eiusmodi quid adseruisse, dubio caret. Ex Platone ipso nullum hactenus prolatum testimonium vidi, quo istud demonstrari queat; vti iam a me obseruatum, in *institut. theol. dogmat. lib. II. c. II.* ad *§. XVI. p. 483.* Et ita quoque, quod ὡς ἐν παρόδῳ moneo, in aliis se rem habere, deprehendi. Multa pro dogmatibus Platonicis habentur, quae apud Platonis equidem sectatores inueniuntur, sed, quorum in ipso Platone vix vestigium reperias. Fuerunt porro, qui & atheismum Platoni obiicerent. Certe, ab hacce impietate doctrinam eius liberari non posse, existimauit NIC. HIERON. GVNDLINGIVS, *otiorum*, lingua germanica editorum, *part. II. c. III. p. 86.* Sed defensionem Platonis in se suscepit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, de *atheismi falso suspectis, sect. II. §. XII. p. 37. seqq.* qui & in *Manichaeismo ante Manichaeos, sect. II. §. XXXIV. p. 142. seqq.* erudite

erudite caussam eius egit. Denuo tamen sententiam suam propugnauit GVNDLINGIVS, in *der neuen bibliotheque, part. XXXI. seu tomo IV. num. I. p. 1 seqq.* Addenda, quae & ipse hac de re disputaui, in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I. §. XIII. p. 29. seqq.* conf. & IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. I.* ad *§. IV. p. 41. seqq.* Platonem magna subinde laborare obscuritate, viris doctis obseruatum est, exemploque doctrinae de ideis comprobat, quem iam laudauimus, IAC. BRVCKERVS, *l. c. sect. I. §. III. p. 19. seqq.* qui & in caussas eius rei inquirit. Cognouerunt forte hoc, viamque ad eum intelligendum faciliorem reddere voluerunt, qui introductiones ad doctrinam philosophi huius dederunt, aut eam in compendio exhibuerunt. Huc comparata est ALCINOI εἰσαγωγὴ τῶν δογμάτων πλάτωνος, *in Platonis doctrinam introductio*; de qua IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. IV. cap. XXIII. num. XIII. XIV. p. 40. seqq.* Immo idem FABRICIVS ALBINI Platonici *introductionem in Platonis dialogos* primum in lucem edidit, inseruitque *bibliothecae suae graecae, lib. III. c. II. p. 42. seqq.* Introductionis loco etiam quodammodo esse potest CLAVDII FLEVRII *dissertatio de Platone*, gallicana lingua scripta, eiusdemque *tractatui, de delectu & methodo studiorum*, subiecta. IAC. BRVCKERI libellum elegantissimum, qua *historiam doctrinae de ideis* exhibuit, Augustae Vindelicorum an. 1723, 8. si his adiecerim, non valde errauero. Quemadmodum enim doctrina de ideis praecipuum fere totius philosophiae Platonicae caput constituit; ita auctor, dum eius historiam adcurate recenset, reliqua fere, quae momentum aliquod trahunt, simul attingit, ita, vt cuncta singulari luce perfundat. Ad historiam denique philosophiae Platonicae illud pertinet, quod, cum hactenus Aristoteles principatum velut in christianorum scholis obtinuisset, circa medium saeculi decimi quinti, eo ipso tempore, cum noua litterarum lux oriretur, exstiterint inter Graecos, qui, duce & antesignano GE. GEMISTO PLETHONE, Platonicam reuocare philosophiam, & Aristotelicae praeferre, conati sunt, repugnantibus acriter ex eadem gente aliis. Ingens hinc inter vtrosque & memorabile exortum est certamen, quod adcurate & eleganter describit IO. BOIVINVS, cuius hac de re dissertatio exstat *dans les memoires de litterature tirez de regitres de l'academie royale des inscriptions & belles lettres &c. tom. IV.* secundum editionem Amstaelodamensem *p. 481. seqq.* Eamdem dissertationem in linguam germanicam transtulit, notis quibusdam illustrauit, & epicrisi auxit CHRIST. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. II. num. II. p. 537. seqq.* Atque isti quidem, qui hac de re inter se disputabant, vti ceu manifestum euidensque adsumebant, maximopere vtrumque philosophum, Platonem & Aristotelem, ab altero dissentire; ita non deerant, tum eo tempore, tum deinceps, qui eos conciliare inter se, orbique persuadere vellent, amice eos inter se conspirare; quibus iam olim PORPHYRIVS atque HIEROCLES exemplum praeiuerant. Atque huc etiam SCIPIONIS AGNELLI *disceptationes de ideis in tres libros distributas*, editasque Venetiis an. 1615 spectare, ostendit IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. I.* ad *§. V. p. 74. seqq.* vbi de hocce libro multa obseruatu digna legere licet.

Platonis discipulus fuit ARISTOTELES; sed qui a magistro dissensit, sectamque adeo peculiarem constituit. Vitam eius praeter DIOGENEM LAERTIVM, aliosque, AMMONIVS, siue IO. PHILOPONVS, scripsit, quem graece & latine, vna cum anonymi *vita Aristotelis ex vetere translatione* edidit PET. IO. NVNNESIVS, qui & anonymi istam vitam Aristotelis

telis adnotationibus, siue *scholiis locupletissimis & doctissimis, quibus accurate de Aristotelis vita, moribus, philosophandi ratione, scriptis, auditoribus, successoribusque disputatur*, illustrauit. Ita namque in inscriptione editionis Helmstadiensis legitur. Subiunctum nimirum hocce opus est eiusdem NVNNESII *institutioni peripateticae philosophiae, seu de recte conficiendo curriculo peripateticae philosophiae, deque docentis ac discentis officio, consilio*, cui etiam adnexa est eiusdem auctoris *oratio de caussis obscuritatis Aristotelis earumque remediis*. Haec omnia Helmstadii iunctim recusa sunt, an. 1667 in 4. De aliis, qui vitam Aristotelis ex veteribus scripserunt, NVNNESIVS agit, in *notis ad anonymum, p. m. 18.* vbi DIONYSII Halicarnassei maxime laudat *epistolam ad Ammaeum, qui distinctius*, inquit, *& circumscriptius, quam ceteri, vitam Aristotelis persequutus est*. Spectat huc etiam anonymi cuiusdam *vita Aristotelis*, quam graece exhibet AEG. MENAGIVS, in *obseruationibus ad Diogenis Laertii lib. V. sect. XXXV. p. 201.* Ex recentioribus commemorandus cumprimis est FRANC. PATRICIVS; qui, licet inter aduersarios hostesq; Aristotelis haud vltimum locum teneat; historiam tamen Aristotelis & philosophiae Aristotelicae egregie illustrauit. Exstant nimirum *discussionum eius peripateticarum tomi quatuor, quibus Aristotelicae philosophiae vniuersa historia & dogmata, cum veterum placitis collata, eleganter & erudite declarantur*, Basil. 1581 fol. Speciatim autem primus tomus huius loci est, in quo *de Aristotelis vita, moribus, libris, auditoribus, sectatoribus, expositoribus, interpretibus, sectis, philosophandi ratione, libris tredecim* copiose disserit. Ex reliquis commendandus adhuc est HERM. CONRINGIVS, quem recentioris scholae peripateticae maximum decus merito dixeris, in *orationibus duabus de Aristotele eiusque philosophia*, Helmst. 1663 in 4. Iungendus RENATVS RAPINVS, quem *tom. I. oper. p. 280. seqq.* vtriusque philosophi, Platonis & Aristotelis, vitam exhibere, antea iam monuimus. Ex IO. IONSII *dissertationibus de historia peripatetica* prima tantum lucem adspexit Hamburgi 1652 in 4. recusa cum IO. LAVNOII libro de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna*, studio & opera IO. HERMANNI AB ELSWICH, Wittembergae an. 1720 in 8. Scripta Aristotelis adcurate & diligenter, more suo, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 109. seqq.* Vt vero de ipsa Stagiritae philosophia non omnes idem sentiunt; ita etiam de moribus eius, vitaeque, quam tenuit, ratione, discrepantes exstant virorum doctorum sententiae. Grauissimis vitiis obrutum fuisse Aristotelem, ex instituto demonstrat FRANC. PATRICIVS, in *discussionib. peripatet. tom. I. lib. I. p. 6.* it. *p. 11. 12.* & PET. GASSENDVS, in *exercitationib. paradoxic. aduersus Aristoteleos, exercitat. III. p. 53. seqq.* Paucis cuncta, quae ei obiiciuntur, complectitur REN. RAPINVS, *loco antea citato, p. 311.* Immo & inter atheos haud vltimum tenere locum Aristotelem, viri docti obseruarunt. Ex instituto hoc egit VALERIANVS MAGNVS, in libro de *atheismo Aristotelis*, quem FORTVNII LICETI libro, *de pietate Aristotelis aduersus Deum & homines*, opposuit. Sequuti sunt & alii, qui atheismum Stagiritae exprobrarunt; nec fine ratione, vti a me ostensum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XV. p. 39. seqq.* Rem omnem adcurate confecit, qui solide & diligenter hoc argumentum tractauit, IO. GE. WALCHIVS, in *exercitatione historico-philosophica, de atheismo Aristotelis*, quae in *parergis* eius *academicis* exstat, *p. 198. seqq.* Systema ipsum Aristotelis atheismo fauere, positum est extra controuersiam; nec tamen etiam errare, qui in hocce philosopho atheismum practicum reprehendunt, idem demonstrat

WALCHIVS, *l. c. cap. IV. p. 353. seqq.* Eo magis mirandum, fuisse olim, qui Aristotelem sanctorum, immo beatorum in caelo triumphantium numero adscriberent, de quibus verba feci in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. VI.* ad *§. XIII. p. 1973.* Non minus lepidus illorum error est, qui, Aristotelem Iudaeum fuisse, contendunt, si non gente certe disciplina ac religione, aut qui, eum ex Salomonis libris profecisse, sibi persuadent; quorum commenta & recitat, & reiicit, quem iam laudauimus, WALCHIVS, *l. c. cap. I. §. III. p. 202. seqq.* Variam philosophiae Aristotelicae fuisse fortunam, constat, & ex instituto edisserit IO. LAVNOIVS, in libro notissimo, de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna.* Veteres ecclesiae christianae doctores non adeo aequo in eum fuisse animo, ostendit LAVNOIVS, *c. II.* De scholastica philosophia, quae ex Aristotelica, sed corrupta, originem traxit, deinceps dicemus. Inter eos, qui genuinam Aristotelis mentem introspexisse, verumque eius systema, scholasticis ignoratum, restituisse creduntur; eminet AVERROES, a quo secta *Auerroistarum* orta. Deinceps vero & in Italia quidam exstiterunt, qui illud ita amplexi sunt, vt nec ab eius impietate abesse viderentur, vt ANDR. CAESALPINVS, & CAESAR CREMONINVS, aliique, de quibus dictum in *thesib. de atheismo & superstitione, c. I.* ad *§. XXIV. p. 137. seqq.* Praeter hos & plures alii in genuina Aristotelis philosophia restituenda elaborarunt; quemadmodum nec rursus deerant, qui acriter eidem se opponerent, vt FRANC. PATRICIVS, SEBAST. BASSO, DAV. GORLAEVS, PET. GASSENDVS, aliique, cumprimis REN. CARTESIVS, cum tota schola Cartesiana; per quam magna in orbe philosophico contigit mutatio, vt deinceps dicemus. Recentioribus Aristotelicae philosophiae fatis lucem egregiam adfudit IO. HERM. AB ELSWICH, in *schediasmate de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna,* IO. LAVNOII libro de *varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna,* quem recudi fecit, praemisso, Wittembergae an. 1720 in 8. Atque sunt haec eiusmodi, quae ignorari non debent, cum ipsius ecclesiae, immo theologiae, fatis eo rectius intelligendis inseruiant. Singularem nonnulli philosophiae Aristotelicae in eo quaesiuerunt ἐξοχὴν, quod nullae ex ea prognatae sint haereses. Sed, errare eos, ostendi in commentatione *de haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. obseruationum ad rem litterariam spectantium, obseruat. XV. p. 173. seqq.* Ceterum, licet philosophia Aristotelica non sit in omnibus probanda, multo minus sequenda; non tamen omnia in ea sunt reiicienda. Iuuabit itaque summam eius perspectam habere, idque vt eo facilius obtineamus, eos consulere, qui viam nobis ad illam muniuerunt, vt PET. IO. NVNNESIVS, in *peripateticae philosophiae institutione,* quam antea iam laudauimus, cumprimis autem MICH. PICCARTVS, qui omnibus praeferendus est, in *isagoge ad lectionem Aristotelis, hoc est hypotyposi totius philosophiae Aristotelis &c.* quam *iis partibus, quibus deficiebat, auctam, & notis plurimis altera vice illustratam, atque ad vsum in theologia applicatam,* edidit IOAN. CONRA D. DVRRIVS, Altdorffi 1665 in 8.

Superest inter graecanicorum philosophorum sectas *Eleatica*; in qua qui primam constituunt classem, XENOPHANES Colophonius, PARMENIDES, MELISSVS, ZENO Eleates, exemplum praeiuerunt SPINOZAE, vti a me obseruatum, in *thes. de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 55. seqq.* Agit quoque de Eleaticis philosophis IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XXIII. p. 795. seqq.* vbi & de HERACLITO verba facit. Ex eadem schola LEVCIPPVS ac DEMOCRITVS atomisticam

fticam philosophandi rationem introduxerunt, quam etiam sequutus est EPICVRVS. Vt autem illi, mundum ex fortuito atomorum concursu construentes, Dei in eo producendo & conseruando operam minus necessariam esse, existimabant; ita hic eum equidem in systema suum introduxit, sed ad mortem tantum, vt videtur, euitandam, simulque talem, qui nulla rerum humanarum cura tangeretur. Vitam & dogmata Epicuri copiose describit DIOGENES LAERTIVS, *libro decimo*, quem integrum notis suis illustrauit PET. GASSENDVS, exstatque operum eius *tomo V*. Idem & de vita & moribus Epicuri libros octo scripsit, qui itidem *tomo V*. operum eius exhibentur *p. 196. seqq.* Id namque vir ille doctissimus sibi datum credidit, vt Epicuri philosophiam restauraret; quod ea tamen ratione fecit, vt tolleret, aut emendaret, quae in ea religioni christianae aduersantur. Hinc & in compendio doctrinam Epicuri sistit in *syntagmate philosophiae Epicuri*, quod & aliquoties seorsim editum, & in operibus eius *tom. III. p. 1. seqq.* exstat. IAC. quoque RONDELLVS de *vita moribusque Epicuri* librum gallicana lingua scripsit, qui & latine, simulque auctior, prodiit Amstaelodami an. 1693 in 12. in quo euincere voluit, prouidentiam diuinam haud quaquam ab Epicuro in dubium vocatam. Sed magnopere eum falli, a me ostensum in *thesibus de atheismo & superstitione, c. I. §. XIX. p. 68.* Ceterum scripta ipsius Epicuri adcurate recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. XXXIII. p. 805. seqq.* auctores vero, qui de Epicuro, eiusque philosophia, commentati sunt, CHRISTOPH. AVGVST. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. X. num. IX. p. 637. seqq.* Atque hactenus quidem eos, qui inter graecanicos philosophos aut certam quamdam sectam constituerunt, aut eamdem sequuti sunt, commemorauimus.

Cum vero tandem nonnulli animaduerterent, nullam esse sectam, quae vbique veritatem ita adsequuta sit, vt omnia eius tuto adprobare fas esset dogmata; exstiterunt, qui contenderent, ex omnibus, quod optimum, veritatique maxime consentaneum sit, eligendum esse. His POTAMON Alexandrinus philosophus exemplum praeiuit. Enimuero, licet & ipsi sectarum conditores quodammodo eclectici fuerint; dum tamen, a discipulis omnia sua probari, voluerunt, ab hisce eclecticae philosophiae origo deriuari nequit. Cum autem de Potamone pauca admodum nobis innotuerint; mirum non est, nec de aetate eius, seu, quando vixerit, viros doctos inter se conuenire. Adcuratissime omnium in eam inquisiuit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophor. part. II. num. V. p. 330. seqq.* & *part. V. num. III. p. 848. seqq.* Historiam eclecticae philosophiae diligenter persequutus est beatus GOTTFR. OLEARIVS, in *dissert. de philosophia eclectica*, THO. STANLEII *historiae philosophiae* subiuncta, *p. 1205. seqq.* vbi *c. II.* quid Potamoni occasionem dederit scholae eclecticae constituendae, eleganter edisserit, *c. III.* autem de iis, qui post Potamonem electiuam philosophiam coluere, verba facit; conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. XXXIII. §. VIII. p. 824.* Eclectici vero pariter ac sectarii, licet maximopere a se inuicem dissentirent, in eo tamen consentiebant, ea, quae pro veris certisque habebant, dogmata, vera quoque atque certa esse, adeoque omnes *dogmaticorum* nomine veniebant. Opponebantur iis *sceptici*, vel, vt ab auctore praecipuo vocabantur, *Pyrrhonii*; ad quos & Academici quidam proxime accedebant, qui, omnia conuellere, atque in dubium vocare, deque omnibus in vtramque disputare partem, hoc demum veram summamque putabant esse sapientiam. Quo vsque Academici cum scepticis consenserint,

rint, GERH. IO. VOSSIVS docet, *de philosophorum sectis*, *c. XII. seqq.* qui & *c. XX.* de Pyrrhoniis, seu scepticis, agit. De PYRRHONE, ceterisque scepticis, conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. XXXIII. p. 818. seqq.* de SEXTO EMPIRICO idem *lib. IV. c. XVIII. p. 509. seqq.* Atque ex SEXTI quidem huius EMPIRICI *Pyrrhonianarum institutionum libris tribus*, ceterisque scriptis, quorum elegantissimam editionem eidem IO. ALB. FABRICIO debemus, quae Lipsiae an. 1718 in fol. prodiit, scepticorum sophisticationes, methodumque disputandi, cognoscere licet. Historiae scepticorum ABR. GRAVIVM, in *specimine philosophiae veteris in qua nouae quaedam ostenduntur*, & quidem per integrum *librum primum*, lucem adfundere, supra iam obseruauimus. Idem quoque PET. DAN. HVETIVS fecit, in *tractatu philosophico de imbecillitate intellectus humani (de la foiblesse de l'Esprit humain)* hoc ipso an. 1723 Amstelodami edito, *lib. I. c. XIV. p. 95. seqq.* Quo in libro dum vir, cetera summus, scepticorum cauillationes ita produxit, vt animum ad scepticismum, saltem philosophicum (nam fidei videri vult agnoscere certitudinem) pronum demonstraret; ipsemet, de intellectus imbecillitate scribens, eamdem memorabili exemplo confirmat. Praecipua etiam quaedam historiae scepticismi momenta ipsemet attigi, in *diss. de scepticismo morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* exstat. Recentiores quosdam scepticos, ex ipso etiam scholasticorum grege commemorat PETRVS DE VILLEMANDY, in *scepticismo debellato*, *c. IV. p. 32.* quo in libro fundamenta scepticismi solidissime euertuntur. Quo vsque Academici ac sceptici inter atheos referendi sint? disputaui in *thesib. de atheismo & superstitione*, *c. I. §. XIV. p. 32. seqq.* De FRANC. SANCHEZI libro, *de multum nobili & prima vniuersali scientia, quod nihil scitur*, deque FRANC. MOTHAEO VAYERIO, itemque PET. BAELIO, qui recentiori aetate scepticorum caussam egerunt, videatur GOTTLIEB STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit*, *part. II. c. I. §. LXXXIV. seqq. p. 81. seqq.*

De Romanorum philosophia vt hic speciatim agamus, necesse non est, cum, qui ex illis animum ad philosophandum adpulerunt, vnam ex graecanicis sectis amplexi sint. Legere interim iuuabit PAGANINI GAVDENTII librum, *de philosophiae apud Romanos initio & progressu*; qui, cum rarior esset, recusus est in *noua rariorum scriptorum conlectione*, & quidem *fasciculo secundo*, qui Halae 1717 in 8. prodiit. Nec de veterum christianorum, aut patrum, nunc quidquam addemus philosophia; cum nobis constitutum sit, in sequentibus, cum de theologia patristica agemus, de ea verba facere. Ad scholasticos itaque nos conuertimus, qui, cum ab Arabibus praecipue, apud quos saeculo octauo philosophia Aristotelica efflorescere coeperat, eamdem accepissent; mirum in modum corruptam, ac deprauatam, variisque commentis auctam, propagarunt & cum theologia, eaque itidem satis iam inquinata, coniunxerunt. Et scholasticorum quidem istorum notitiam suppeditant, qui de scriptoribus ecclesiasticis agunt; nec desunt, qui de illorum theologia praecipiunt, de qua & nos suo loco dicemus. Philosophiae scholasticae historiam qui ex instituto scripserit, mihi non innotuit; quod, vt fieret, optandum, cum inter tot ineptias & quisquilias nonnulla tamen, memoratu valde digna, occurrant. Multa, quae huc spectant, tradit ADAM. TRIBBECHOVIVS, in libro singulari *de doctoribus scholasticis & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*; cuius editio secunda Ienae an. 1719 prodiit, cui, praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNI prae-

praefatio, qua *de origine, adpellatione, natura atque* ἱστορίᾳ *theologiae atque philosophiae scholasticae disputatur*. Nec aliena plane ab hoc loco est IAC. THOMASII commentatio *de theologia scholastica & eius initio*, quae exstat in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae tom. III. p. 225. seqq.* Idem vir doctus alibi quoque passim quaedam tradit, quae historiae philosophiae scholasticae lucem adfundunt. Sic oratio, quae inter *orationes* eius iunctim editas duodecima est, de *secta nominalium* agit, *p. 241. seqq.* Originem controuersiae, inter scholasticos valde agitatae, *de principio indiuiduationis*, exponit *praefatio XLIII.* inter praefationes itidem iunctim editas, *p. 246. seqq.* De *caussis ineptiarum barbari aeui scholastici* verba facit *praef. LXXXII.* inter easdem praefationes, *p. 542. seqq.* Iungendus hisce DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XIII. & XIV. p. 73. seqq.* vbi in priori capite de scholasticis in genere, in specie de *nominalibus*, in posteriori autem de *realibus* disserit. Nec legisse poenitebit quemquam, quae de nominalium ac realium controuersiis erudite in medium adfert IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. II. §. IV. p. 198. seqq.*

Ad recentiora denique si progredimur tempora, cum, pulsis, quae orbi incubuerant, tenebris, noua lux bonarum litterarum oriretur, noua quoque philosophiae, sed non semper vna, exstitit facies. Plerosque namque cum scholasticarum ineptiarum taedium cepisset, nonnulli quidem vnam ex veteribus sectis Graecorum restaurare, & velut postliminio reuocare, conati sunt; Platonicam alii, alii Aristotelicam, alii rursus aut Pythagoraeam, aut Stoicam, aut Epicuraeam. Aristoteles tamen prae reliquis omnibus caput extulit, cum eius propugnatores numero reliquos vincerent, in quibusdam etiam scholis cathedras occuparent; licet quoque haud pauci initio Platoni nomina sua darent. Legendum IO. HERMANNI AB ELSWICH *schediasma*, supra nobis iam laudatum, *de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna.* Hostes & impugnatores philosophiae Aristotelicae supra iam indicaui. Addenda, quae de iisdem DAN. GE. MORHOFIVS disserit, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XII. p. 65. seqq.* Quidam contra nouam plane viam ingressi sunt, eoque nomine inter eclecticos referri possunt, vt FRANC. BACO DE VERVLAMIO, HIERON. CARDANVS, THOMAS CAMPANELLA, aliique. Conferenda, quae de iis in compendio tradit GOTTL. STOLLIVS, in *der kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. II. c. I. §. LXXXVIII. seqq. p. 87. seqq.* Alii omnino nouas sectas condiderunt, vt PETRVS RAMVS, cuius haeresis cum magnum initio strepitum daret, & Aristotelicae philosophiae interitum minari videretur, mox euanuit; conf. IOAN. HERM. AB ELSVVICH, in *schediasm. de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna, §. XXI. p. 54. seqq.* Ex instituto autem historiam philosophiae Ramaeae persequitur IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis* eius *academicis* exstat, *lib. II. c. I, §. III. seqq. p. 611. seqq.* Maiori successu nouam sectam condidit REN. CARTESIVS, effecit certe, vt ex eo tempore Aristotelica philosophandi ratio sensim euilesceret. Historiam philosophiae Cartesianae summatim exhibet IO. TEPELIVS, in *historia philosophiae Cartesianae*, Norimbergae 1674, 12. Vitam Cartesii luculentissime copiosissimeque lingua gallicana descripsit ADR. BAILLETVS, Parisiis 1692, duobus voluminibus in 4. ex qua compendium aliquod anno sequenti in 12. prodiit. Immo antea quoque PET. BORELLVS vitam Cartesii delineauerat, Parisiis 1666 in 8. Inter eos, qui Cartesianam philosophiam impugnarunt, haud vltimum locum tenet

PET.

PET. DAN. HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae*, Parisiis 1689 edita, deinceps aliquoties recusa; cui se opposuerunt IO. EBERH. SCHVVELINGIVS, in *exercitationibus cathedrariis, in P. D. Huetii censuram philosophiae Cartesianae*, Bremae 1690 in 8. IO. SCHOTANVS, in *censura Huetiana*, Franecquerae 1691 in 8. & ANDR. PETERMANNVS, in *philosophiae Cartesianae aduersus censuram Petri Dan. Huetii vindicatione &c.* Lipsiae an. 1706 in 4. LVDOVICVS DE LA FORGE, MALEBRANCHIVS, PET. SYLVANVS REGIS, aliique systematis caussarum occasionalium patroni, a genuinis scholae Cartesianae alumnis pro pseudo-Cartesianis habentur. Domesticis hisce Cartesianorum controuersiis lucem egregiam adtundit IAC. GOVSSETIVS, in libro, quem inscripsit: *Caussarum primae & secundarum realis operatio rationibus confirmatur, & ab obiectionibus defenditur. De his apologia fit pro Renato des Cartes, aduersus discipulos eius pseudonymos*; Leouardiae 1716 in 4. Atheismum haud semel Cartesio obiectum, constat; dixique hac de re in *thesibus de atheismo & superstitione c. I. ad §. XXV. p. 152. seqq.* Resuscitata est haec controuersia nostra aetate inter IO. REGIVM & RVARDVM ANDALAM, genuinae philosophiae Cartesianae statorem & vindicem. Ediderat REGIVS tractatum, inscriptum: *Cartesius Spinozae praelucens*, cui cum ANDALA se opposuisset, REGIVS iterum edidit: *Cartesium verum Spinozismi architectum*, Franequerae 1719 in 8. ANDALA denuo caussam suam tuente, in *Cartesio, vero Spinozismi euersore, & physicae experimentalis architecto*; Franequerae 1719 in 4. Licet autem tam strenue pro Cartesio pugnet, non tamen negat, ex schola Cartesiana prodiisse, qui atheismi rei sunt, quamuis eos non tam *pseudo-Cartesianos*, quam *clandestinos philosophiae Cartesianae hostes*, dici velit. Nimirum in *examine ethicae Geulingii*, Franequerae an. 1716 edito, non tantum ARNOLDVM GEVLINGIVM ipsum, sed in praefatione quoque, praeter BENEDICTVM DE SPINOZA, BVRCHERVM DE VOLDER, in hanc classem refert, immo nec de ISAACO NEVTONO, GEORG. GVIL. LEIBNITIO, IO. LOCKIO, & IO. CLERICO adeo praeclare sentit, quod in quibusdam a Cartesio discesserint. Neque est, vt hoc adeo aegre ferat, cum hodie nimis euidens sit, eclecticam philosophandi rationem sectariae praeferendam; vnde & paucos fere inueniet, qui in omnibus cum Cartesio faciant. Licet vero hinc etiam, quaenam hodie sit philosophiae facies, intelligere. Aristotelico-scholastica vbiuis fere proscripta, nisi quod hinc inde apud romanenses regnet. Nec illorum, qui cum RVARDO ANDALA in Cartesii verba iurarunt, adeo magnus numerus est. Plerique eclectici sunt. Ob singulares autem quasdam opiniones prae reliquis celebrantur: MALEBRANCHIVS, PETRVS POIRET, IO. LOCKIVS, quem IO. CLERICVS in plerisque sequitur, PET. BAELIVS, GOTTFR. GVIL. LEIBNITIVS, cuius vestigia CHRIST. WOLFIVS premit. Ex his priores duo, eiusmodi principia, quae enthusiasmo faueant, LOCKIVS & CLERICVS talia, quae rationalismo (voce in significatione theologica accepta) patrocinentur, BAELIVS & LEIBNITIVS, quae ad fatalismum ducant, fouere, creduntur. Sed haec, & reliqua, quae sunt eiusdem generis, vlterius prosequi, huius loci non est.

Atque ita praecipua historiae philosophicae momenta, atque fontes, ex quibus hauriri debeat, indicauimus. Vt rite & feliciter in ea versemur, sequentia obseruare, haud abs re fuerit. Cum varia in illa occurrant notatu digna, ad ipsa tamen dogmata praecipue est respiciendum. Quare, qui haec quam diligentissime expo-

nunt, reliquis sunt praeferendi. Quae de vita moribusque philosophorum dicuntur, minime quidem sunt contemnenda; praesertim si ipsa dogmata lucem inde capiant. Saepe tamen in hisce plus est curiositatis, quam vtilitatis. Deinde, opera danda, vt ipsum cuiusque philosophi adcurate introspiciamus systema, &, quae cum illo conueniant, aut non conueniant, consideremus. Longe ita facilius in veram & genuinam philosophorum mentem penetramus. Hoc qui negligunt, saepe pro Iunone nubes prensant. Negligitur tamen a plerisque. Mihi quidem id praecipue constitutum in *delineatione historiae philosophicae*, quam *elementis philosophiae instrumentalis* praemisi. Caute vero & hic incedendum, neque existimandum, philosophos semper systema suum ita ante oculos habere, vt vbique, quae illi consonent, tradant. Contingere namque potest, vt praestantissimi etiam, & qui ingenii acumine alios longo post se relinquunt interuallo, labantur, immemoresque sui systematis, talia scribant, quae non satis inter se cohaerent. Cum ergo dubitatur, an dogma aliquod philosopho tribuendum sit systematis consideratio plurimum equidem valet, vt concludamus, ea illum docere, praesumi, quae ex principiis, quibus philosophia eius superstructa est, fluunt; at, non semper hoc procedit, nihilque adeo obstat, si aliae rationes hoc suadeant, quo minus rectius interdum dogma illi imputetur, quod cum eius non plane consentit systemate. Hoc qui non obseruant, multa saepe turbant, philosophisque adfingunt aliquid, quod a sensu illorum atque prorsus alienum est. Pari ratione qui nimio studio philosophos aut in aut cum scriptura sacra, concilian borant, quosque *syncretistas philos* adpellitare solent, magna saepe c historiam philosophicam replent. enim haud raro eos inter se concili lint, qui re vera inter se dissentiun aliter nequit, quam vt alterutrius m peruertant. Sic &, cum eorum cu ptura sacra consensum demonstra lunt, plerumque aut huius, aut il sensum corrumpunt. Illustre hu exemplum dedit IO. ZEISOLDVS, berrimus quondam academiae hui losophus, in *tractatu de Aristotelis quae ex lumine naturae innotescun scriptura sacra consensu, ab eaque ap dissensu*, qui iterum an. 1667 in 4. p In singulis enim locis, in quibus telis cum scriptura sacra consensum cere adnititur, illius ita peruertit ac quet mentem, vt non tam peripat illum philosophum, quam theologu stianum, eumque orthodoxum, d theologicis differentem, introduc deatur. Sed plura non addo, cum stituto hocce argumentum tractau tribus de *syncretismo philosophico* o tionibus; quarum prima de *sync philosophico* generatim exponit; al *conciliatione philosophorum cum s sacra*; tertia denique, de *conciliati losophorum inter se*, agit in *obseruat selectis ad rem litterariam spectantib. III. obs. XII. XIII. XIV. p. 218. seqq.*

§. XXIII. Superest tertia atque vltima pars propaedeumatum philosophia, quam si recte sobrieque tractetur, ingens & praesidium, namentum doctrinae theologicae adferre, armaque non tantum supp re, quibus veritas, ex sacris litteris hausta, defendi contra dissentientes uis, atque fortiter propugnari queat; sed ad ipsam quoque scriptur eram recte interpretandam, cuncta denique distincte & perspicue, c

ſione idearum, errorum variorum matre, euitata, proponenda, plurimum facere, nemo, niſi iſtarum rerum plane ignarus, negauerit. *

* De philoſophia, eiusque aut neceſſitate, aut in theologia vſu, non vna omnium ſemper fuit ſententia. Inter veteres eccleſiae doctores TERTVLLIANVS non adeo praeclare de ea ſentire videtur, ſiquidem philoſophos *haereticorum patriarchas* vocauit, de quo illius effato peculiares ERN. SAL. CYPRIANI, & B. ADAMI RECHENBERGII exſtant diſſertationes. De HIERONYMO, aliisque, qui itidem, philoſophiae cum religione chriſtiana non conuenire, exiſtimarunt, alibi dicemus. Cum beatus MART. LVTHERVS circa reformationis eccleſiae initium ineptias philoſophiae ſcholaſticae conſideraret, erroresque, ex Ariſtotelica quoque philoſophia ortos, perpenderet; temperare ſibi non potuit, quin omnem philoſophiam proſcriberet & damnaret. Quo nomine & paſſim apud romanenſes male audit, atque inter hoſtes philoſophiae numeratur. Qui vero cauſſas, quae LVTHERVM, vt eo vsque progrederetur, induxerunt, rite ponderauerit; facile videbit, hoc ei vitio verti non poſſe. Praeterea, quod de ethica Ariſtotelis dixit, eam inimicam eſſe gratiae diuinae, atque fouendis Pelagianorum erroribus plane adcommodatam, longe veriſſimum certiſſimumque eſt, &, niſi ab harum rerum plane ignaris, negari nequit; vt alibi ex inſtituto oſtenditur. In controuerſiis deinceps, quae Luthero cum fanaticis interceſſerunt, vir beatus intellexit, philoſophiae vſu nos carere non poſſe; vnde, accedentibus forte & aliis cauſſis, aliter ſentire coepit, eamque iterum commendauit. Rem omnem adcurate expoſuit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philoſoph. part. X. num. III. p. 579. ſeqq.* conf. & IO. HERM. AB. ELSWICH, de *varia Ariſtotelis in ſcholis proteſtantium fortuna, §. VIII. ſqq.* Ad Lutheri deinceps auctoritatem prouocauit DAN. HOFFMANNVS, qui, cum ipſemet philoſophiam magno in honore habuiſſet, deinceps eam, ceu opus carnis, & ſacris litteris contrarium, damnare coepit, ſuffragantes ſibi habens IO. ANGELVM WERDENHAGENIVM, & IO. MVLLERVM, aliosque. Acriter tum in academia Helmſtadienſi, alibique, hac ſuper re dimicatum fuit. Inter ſcripta vero, quibus pro philoſophia, eiusque vſu, pugnabatur, eminent ALB. GRAVERI liber de *vnica veritate*, & IAC. MARTINI *ſpeculum rationis*, lingua germanica conſcriptum. Hiſtoriam huius certaminis praeter alios refert IO. HERM. AB ELSWICH, *de varia Ariſtotelis in ſcholis proteſtantium fortuna, §. XXVII. ſeqq. p. 76. ſeqq.* conf. & IO. GE. WALCHII *hiſtoria logicae, lib. III. c. II. §. VI.* in *parergis* eius *academicis, p. 846.* Non procul ab his, qui philoſophiam omnem reiiciunt, abſunt, qui *philoſophiam* quamdam *chriſtianam* introducere voluerunt. Aut enim vtrumque lumen, rationis & reuelationis, turpiter confundunt, aut, dum omnia ex reuelatione deriuare volunt, quae ad forum rationis ſpectant, reuera omnem philoſophiae vſum tollunt. Ex inſtituto contra eos diſputat CHRIST. THOMASIVS, in *introductione ad philoſophiam aulicam, c. II. §. XL. ſeqq. p. 61. ſeqq.* Qui rationem, ſeu philoſophiam, cum reuelatione, ſeu ſcriptura ſacra, ita committunt, vt altera alteri plane repugnet; alterutram reiicere, neceſſe eſt. Admittere enim ceteroquin deberent, contradictoria ſecum conſiſtere poſſe, quod omnium confeſſione abſonum. Qui ergo ex hiſce rationem non reiiciunt, ſcripturam, ſeu reuelationem, reiicere, patet. Eamque ſi PETRO BAELIO tribuamus ſententiam, nullam ei faciemus iniuriam. Dum enim ſemper rationem reuelationi opponit; id eum agere, vt, reiecta ratione & philo-

ſophia, ſolam obtinere reuelationem, velit, nemo temere ſibi perſuadebit. Recte vero in hacce quidem cauſſa contra eum diſputat G. G. LEIBNITIVS, in *diſcurſu de conformitate fidei & rationis*, quem *tentamini* ſuo *Theodiceae* praemiſit. Idem argumentum & alii tractarunt, cumprimis PET. DAN. HVETIVS, in *quaeſtionibus Alnetanis de concordia rationis & fidei;* in quibus tamen nonnulli forte plus ingenii, quam iudicii, deprehendent. In tota hacce quaeſtione, de philoſophiae ac theologiae conſenſu ac diſſenſu, duo ſedulo obſeruanda ſunt. Primum quidem, philoſophiam in ſe ſpectandam eſſe, prout rectae rationis ſcitis nititur, non autem, prout in hac aut illa ſecta deprehenditur; tum vero, eam, ſi cum theologia conſentire debet, intra terminos limitesque, quos ratio ipſa praeſcribit, eſſe coërcendam. Prius parum penſi habent, qui aut Platonicam, aut Ariſtotelicam, aut aliam quamdam philoſophiam, cum ſcriptura ſacra conciliare volunt, ſique aliter finem ſuum conſequi nequeunt, aut philoſophorum, aut ſcripturae ſacrae mentem corrumpunt. Syncretiſmus huc ille philoſophicus pertinet, quem iam, ceu noxium, & ad veritatem deprauandam prorſus comparatum, ad §. *praecedentem* proſcripſimus; ex inſtituto autem de eo diximus, remque omnem exemplis illuſtrauimus, in *obſeruationibus de ſyncretiſmo philoſophico*, *tom. III. obſ. XII. ſeqq. p. 218. ſeqq.* Poſterius illi negligunt, qui rationis & philoſophiae regnum eo vsque dilatant, vt theologiam ac ſcripturam ſacram ei prorſus ſubiiciant, nihil admiſſuri, quod cum rationis decretis non conuenit. Quo ipſo dum rationis ac philoſophiae imperium ſtabilire volunt; ſubinde eorum, quae ratio ipſa docet, ſe plane immemores demonſtrant. Exemplum praebent BENEDICTVS DE SPINOZA, in *tractatu*, quem vocat, *theologico-politico de libertate philoſophandi;* IO. TOLANDVS, in libro, quo *chriſtianam diſciplinam myſterii* eſſe *expertem*, probare voluit; ANT. COLLINVS, in *diſcurſu de libertate cogitandi*, aliique, eo vsque abrepti, vt ea, quae ratio ipſa praeſcribit, in minimis ponant. Rationi vero etiam plus, quam decet, tribuunt Sociniani, & qui ex IAC. ARMINII ſchola prodierunt, omnes denique, qui hodie rationaliſtarum, & latitudinariorum nomine veniunt, quos omnes commemorare, nimis longum foret. Cum Carteſiana philoſophia caput erigeret, ab eius aduerſariis ſubinde illi obiectum fuit, quod per eam, quae ex reuelatione innoteſcunt, labefactarentur. Praeter alios hoc euincere voluit. SAM. MARESIVS, *de abuſu philoſophiae Carteſianae ſurrepente & vitando in rebus theologicis & fidei.* Interim magnam ſcholae Carteſianae inuidiam conflauit auctor *exercitationis paradoxae: philoſophia ſcripturae interpres;* quem LVD. MEIERVM, medicum Amſtelodamenſem, fuiſſe, poſtea innotuit; cui non tantum GISB. VOETIVS, SAM. MARESIVS, aliique Carteſianae philoſophiae oppugnatores, ſed ex ipſis etiam eius propugnatoribus, ad adprobatae ſententiae profanae ſuſpicionem a ſe amoliendam, ABR. HEIDANVS, CHRISTOPH. WITTICHIVS, FRANC. BVRMANNVS, PET. ALLINGA, & alii, ſeſe oppoſuerunt, ſeque iſta paradoxae exercitationis aſſerta neutiquam probare, teſtati ſunt. Dum vero etiam LVD. WOLZOGENIVS huic certamini acceſſit, rem neutiquam ſerio contra auctorem exercitationis paradoxae egiſſe, viſus eſt; caſtigatus ideo a IO. VAN DER WAYEN. Legendi, qui haec fuſius enarrant, MELCH. LEYDECKERVS, in *continuat. hiſt. eccleſiaſt. Ge. Hornii*, *art. I. p. 8. ſeqq.* HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in *dem hollaendiſchen Kirchen-vnd Schulen-Staat*, *part. II. c. II. §. V. p. 60. ſeqq.* IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *Manichaeiſmo ante Manichaeos*, *ſect. III. §. XII. p. 159.*

p. 359. Vtrumque itaque hocce extremum, & eorum, qui philosophiam plane reiiciunt, & eorum, qui eius limites vltra, quam decet, proferunt, caute euitare nostrates docent, qui de vsu & abusu philosophiae praecipiunt, vt beatus IO. GERHARDVS, in *methodo studii theologici, part. II. sect. II. c. I. & II. p. 93. seqq.* itemque IO. MVSAEVS, *de vsu principiorum rationis & philosophiae in controuersiis theologicis.* Huc & comparata est BALTH. MEISNERI *philosophia sobria*, quippe in qua legitimum philosophiae vsum demonstrare voluit; qui & de ipsa hacce quaestione statim circa initium ex instituto agit. Atque ex hisce auctoribus, quem in singulis theologiae partibus philosophia vsum habeat, cognoscere licet; quod & aliunde satis constat.

§. XXIV. Vt caute, & recto tramite, hic incedamus, sequentes obseruare iuuabit regulas: vtilia & profutura vbique consectanda sunt, nec vanis inanibusque inhaerendum speculationibus; * ex ipsa naturae consideratione sapere, hoc demum est philosophari; ** naturae interpretes seu philosophi, ita audiendi, vt nullius in verba iuremus, sed, cunctis adcurate consideratis ponderatisque, retineamus, quae veritati maxime consentanea deprehendimus; *** recentiores ita consulendi, ne contemnamus veteres; * non statim id pro optimo habendum est systemate, in quo cuncta bene cohaerent, sed quod phaenomenis praecipuis explicandis sufficit, dubiaque non secat, sed soluit; ** falluntur, qui, omnium omnino rerum se reddere posse rationem, existimant, &, eiusmodi systema se inuenisse, iactitant, in quo rationi nihil ignotum aut imperuium relinquatur; *** cauendum, ne rationi plus, aut minus, quam decet, tribuamus; * de sententia philosophi cuiusdam tum demum iudicandum, si integrum eius systema perspectum habeamus; ** notiones vnius disciplinae caute ad aliam sunt transferendae. ***

* Scholastici doctores hoc nomine male audiunt, & merito quidem, quod subtilibus quidem, sed vanis, inanibus, ludicris speculationibus, & theologiam, & philosophiam conspurcauerint. Nec sine ratione cum aranearum telis illorum philosophia comparatur, in quibus subtilitatem admirantur omnes, vtilitatem nemo inuenit. Reiecta itaque merito a sapientioribus fuit, atque explosa. Eo magis vero mirandum, exstitisse nostra aetate viros doctos, qui, contemplationibus suis metaphysico-mathematicis plus, quam decebat, indulgendo, eamdem postliminio reductam voluerunt philosophandi rationem. Quos quidem vt suo facile abundare patior sensu; ita mihi illi demum sapere videntur, qui, quid ad veram hominum felicitatem, tum quae huius, tum quae futurae vitae est, prosit, quaerunt, & ad eam adquirendam, omnem veritatis inuestigationem, omnemque philosophiam comparatam esse volunt. Sapientiae pulchriorem, quam ingenii subtilis, laudem esse, arbitror, praesertim, si hoc in ea incidat, quae vsu carent.

** Supra hoc iam inculcatum, cum duplicem omnis verae eruditionis fontem constitueremus, *librum naturae*, & *librum scripturae*. Repetendum vero hic fuit, quod liber naturae, tum generatim spectatae, tum speciatim humanae, praecipua qua-

quadam ratione ad philosophiam referatur, immo omnem velut materiam philosopho suppeditet. Ex solis autem aliorum qui sapit libris, cognoscit equidem, quaenam aliorum sint opiniones, ipsam rerum naturam perspectam non habet. Iam vero in rerum ipsarum, non opinionum aut sententiarum, notitia, veram & eruditionem, & philosophiam consistere, notum est. Idque de omnibus philosophiae intelligendum est partibus, physica, ethica, logica, ceterisque. Namque qui intellectus humani, & voluntatis, & adfectuum indolem ex naturae humanae consideratione didicit, is demum & in logica, & in ethica rite proficiet. Nec curiosa multum hic conquirenda sunt experimenta, aut longinquae suscipiendae peregrinationes, cum in iis, quae quotidie omnibus hominibus se offerunt, largissima optimarum obseruationum sese offerat seges.

*** Cum nemo mortalium id sibi tribuere queat, quod errori non sit obnoxius; experientia quoque docuerit, nullum vmquam exstitisse philosophum, quantumuis & ingenio & doctrina praestantem, qui non subinde grauiter lapsus sit; stolidum prorsus atque ineptum foret, vnius ita se tradere auctoritati, vt nihil aliud aut verum, aut falsum esse, existimemus, quam quod ille, tale esse, iudicauerit. Omni prorsus libertate, immo omni rationis vsu, se ipsi priuant, qui istud faciunt. Indigni denique sunt philosophorum nomine; cum omnis illorum cognitio non euidenti rerum demonstratione, sed auctoritate eius, quem sequuntur, nitatur. Quae cum ita sint, non temere quisquam erit, qui non, rationibus omnibus probe subductis, tandem agniturus sit, eclecticam philosophandi rationem sectariae multum praeferendam esse; quam adeo praestantissimi quique philosophi semper sunt sequuti. Pluribus, quod dixi, euincunt edisseruntque IO. CHRISTOPH. STVRMIVS, in *exercitat. de philosophia sectaria & electiua*, itemque, de *auctoritate interpretum naturae*, quae in *philosophia* eius *electiua*, cum aliis dissertationibus an. 1698 in 8. editae sunt; itemque ARNOLDVS WESENFELDIVS, in *dissertationibus quatuor de philosophia sectaria & electiua*, Francofurti 1694 in 4. Historiam vero philosophiae eclecticae a GOTTFR. OLEARIO, in *dissert. de philosophia eclectica*, exhiberi, iam ad §. *praecedentem* obseruauimus.

* Licet enim veteres non semper rem acu tetigerint, multo minus caecum aliquod obsequium promereantur; saepe tamen talia proferunt, quae minime sunt contemnenda, & quibus meliora a recentioribus tradita non sunt, vel tradi possunt. Accedit, quod, qui recentiorum tantum delectantur scriptis, saepe in eam deducantur opinionem, plane noui quid a recentioribus excogitatum aut inuentum esse, cum tamen idem veteribus iamdudum cognitum fuerit atque perspectum. Quo ipso suam turpiter produnt inscitiam. Constitutum itaque haud sine ratione ABR. GRAVIO, tum in *historia philosophica*, tum in *specimine philosophiae veteris, in qua nouae quaedam ostenduntur*, fuit, demonstrare, ea, de quibus disputandi CARTESII philosophia, recentiori aetate, occasionem dedit, veteribus minime fuisse ignota. De vtroque hocce libro iam ad §. *praecedentem* dictum. Ita ergo plane arbitror, veteres non nisi ab iis contemni, qui illos numquam legerunt. Dissensum autem a veteribus nemo contemtum interpretari debet.

** Qui adcurate philosophari volunt, solent de principio quodam esse solliciti, ex quo conclusiones, quo vsque ambitus istius principii patet, rite deriuentur. Et eiusmodi quidem conclusionum cum principio connexionem *systema* vocant. Cumprimis itaque eiusmodi systemata ita comparata esse debent, vt omnia, quae in eo occur-

occurrunt, phaenomena, ſecundum principia, quae adſumſerunt, euidenter explicari queant. Id vero eſt, ad quod non omnes attendunt. Plerique in eo ſubſiſtunt, ſi ſyſtema, quod excogitarunt, rite cohaereat, aut connectatur. Quodſi phaenomena, quae occurrunt, ſecundum iſtud ſyſtema ſuum explicare nequeant, ea omnino negare, aut vocare in dubium, immo interdum euidentiſſima quaeque impugnare non dubitant, ne ſyſtema, quod ſibi tantopere placet, deſerere cogantur. CARTESII ſyſtema ſatis apte cohaerere, nemo negauerit. At, qui exiſtimauerit, per illud omnia naturae phaenomena explicari poſſe, magnopere errauerit. Conſideret tantum, qui eius rei periculum facere cupit, an generatio hominis per illud luculenter poſſit explicari? Non poſſe, viderunt viri acutiſſimi, qui naturam plaſticam, aut ſimile quid in ſubſidium vocarunt. Actiones & operationes brutorum aliud argumentum praebent. Interim audacter bruta in meras machinas commutanda potius erant, quam vt ſyſtematis imperfectio agnoſceretur. Noſtra aetate viri quidam docti *ſyſtema dynamiſticum* amplexi ſunt, in quo ipſi materiae vis quaedam agendi tribuitur. Si oſtendatur, hoc fauere atheis; parum hoc curant, ne noui inuenti gloria priuentur. Et ita in reliquis ſeſe res habet.

*** Laudandi ſunt citra controuerſiam, qui eorum inuenire rationes adlaborant, quorum ratio reddi poteſt. At, non minus falluntur, qui, omnium rerum & effectuum naturalium inueniri rationes poſſe, ſibi perſuadent. Dantur enim etiam myſteria naturae. Animam hominis, ceu ſpiritum, agere in corpus, & viciſſim a corpore adfici, negari nequit, etſi modum, quo hoc fiat, nemo explicare valeat. Vnde hactenus *ſyſtema*, quod vocatur, *influxus*, recte retinetur. Diſplicet tamen illud nonnullis, non aliam ob cauſſam, quam, quod nihil admittere volunt, cuius reddere rationem nequeant; hinc alii ad *ſyſtema cauſſarum occaſionalium*, alii ad *ſyſtema harmoniae praeſtabilitae*, ſeſe recipiunt; cum tamen vtrumque longe maioribus obnoxium ſit difficultatibus. Legenda, quae hac de recte monet IO. GE. WALCHIVS, in *den Gedancken vom philoſophiſchen Naturell, c. III. §. VI. p. 112. ſeqq.*

* Si enim plus, quam decet, ei tribuamus, reuelatio diuina tandem pedibus conculcabitur, omnisque philoſophia noſtra in *rationaliſmum* ac *naturaliſmum* abibit; ſin minus, quam decet, facile in *fanaticiſmum* ac *enthuſiaſmum* degenerabit. Prioris exemplum IO. LOCKIVS exhibet, in cuius philoſophia quaenam deſideranda ſint, in compendio PET. POIRETVS indicat, in *operibus poſthumis, ſect. V. p. 172. ſeqq.* poſterioris ipſemet POIRETVS, cuius ſententiam tum ex aliis eius ſcriptis, tum ſummatim ex *vera* eius *methodo inueniendi verum*, tribus eius libris, *de eruditione ſolida, ſuperficiaria, & falſa*, adiecta, intelligere licet. Regulas vero eius, in quibus methodum inueniendi verum conſtituit, ſub examen reuocauit, easque ad enthuſiaſmum ac fanaticiſmum ducere, probauit CHRIST. THOMASIVS, in *praefatione*, ſeu *diſſertatione praeliminari* altera, quam POIRETI *libris tribus de eruditione ſolida, ſuperficiaria, & falſa*, praemiſit. Conferenda tamen, quae iterum regeſſit POIRETVS, in *operibus poſthumis, ſect. I. p. 94. ſeqq.* vbi id agit, vt lectori perſuadeat, ſe *non reiicere rationis vſum*, ſed tantum *moderare*.

** Veroſimile enim, philoſophum ea ſemper docere, quae ſyſtemati ſuo ſunt conformia. Non ſemper tamen hoc procedere, adeoque caute admodum hic incedendum, iam ad §. *praecedentem* monuimus.

*** Saepe nimirum contingit, vt, ſi quis

quis arte quadam aut ſcientia imbutus ad philoſophandum accedat, notiones animo ſemel impreſſas deponere nequeat; quas ſi deinceps ad res alias, quibus non conueniunt, transferat, non poteſt non multiplex inde oriri errorum occaſio. Muſicum quemdam, refert TVLLIVS, cum ad philoſophiam animum adiunxiſſet, cuncta ex harmonia deducere voluiſſe; meminique quemdam, eidem arti addictum, noſtra exſtitiſſe aetate, qui eadem ratione controuerſias inter noſtrae & reformatae eccleſiae addictos componere voluit. Mathematicis ſaepe hoc contingit, vt, dum, & methodum mathematicam, & notiones, huic ſcientiae proprias, in aliis quoque eruditionis partibus locum inuenire, ſibi perſuadent, in vana atque inania incidant commenta, aut omnino in errores grauiſſimos praecipites ruant. Scio, quemdam ex arithmetica, alium ex ſtathmica cuncta deriuare voluiſſe, eo euentu, vt omnium ludibrio ſe exponerent. Habent quaelibet artes & ſcientiae ſua obiecta, quae cum aliis non ſunt confundenda, hinc & notionibus ac ideis, iis propriis, adcurate inhaerendum. Lucem quamdam hic dabunt, quae monui in *theſibus philoſophicis de notionum moralium ac ciuilium ad alias diſciplinas translatione caute inſtituenda*, in *ſyntagmate diſſ. theol. p. 525. ſeqq.*

§. XXV. Ad ſingulas philoſophiae partes ſi deſcendamus, primum ſe nobis offert *inſtrumentalis*, inque ea *logica* ſpeciatim ſic dicta. Haec vero, cum ad veritatem inueniendam viam pandat, eamque ab erroribus diſcernere doceat; quis dubitet, theologiae cultori eam eſſe neceſſariam, ſiquidem longe maioris momenti eſt, in rebus, ad ſalutem aeternam ſpectantibus, a recto non aberrare tramite, quam in reliquis omnibus. Quod, vt generatim de logica longe eſt certiſſimum, ita ſpeciatim in recentiorum commentationibus logicis nonnulla occurrunt, quae haud perfunctorie perſpecta habere, illorum intereſt, qui ad theologiam cuncta referunt. *

* Rem fere ſuperuacaneam facerem, ſi logicae in theologia non tam vtilitatem inſignem, quam neceſſitatem, demonſtrare vellem. Nemo enim, niſi rerum omnium imperitus, de ea dubitare poteſt. Si namque logica ars eſt, inueſtigandi inueniendique veritatem; quis putet, theologum ea carere poſſe, qui totus in eo eſt, vt verum a falſo diſcernat? Si ratione vti recte docet, quis, quaeſo, cautius & circumſpectius ratione vti debet, quam theologus? Si intellectus vitiis medetur, quem de intellectu ſuo, ne in maximi momenti rebus decipiatur, emendando, magis ſollicitum eſſe decet, quam theologum? Sed, quod in theologia aeque ac reliquis eruditionis diuinae humanaeque partibus nemo ſine logicae praeſidio rite proficere queat; id quidem apud omnes ſana mente praeditos poſitum eſt extra controuerſiam. In eo autem quam plurimi errant, quod logicam ſcholae tantum, non autem vitae, inſeruire, velint; cum tamen in vitae quotidianae commerciis non minus, quam in diſputationibus, aliisque exercitationibus ſcholaſticis, aut, quae eruditis propriae ſunt, homines ratione ſua recte vti debeant. Hinc ſaepe contingit, vt viri eruditiſſimi, qui in ſchola maximum ingenii acumen oſtendunt, cum ad huius vitae negotia accedunt, adeo ratione ſua vti neſciant, vt omni interdum vi intellectus deſtitui videantur. Sed haec ὡς ἐν παρόδῳ. Hiſtoriae logices inſeruiunt PET. RAMI *ſcholae dialecticae*, praeſertim ex *libris viginti* primus; BARTHOL. KECKERMANNI

ni *praecognita logices* GERH. IO. VOSSII liber *de logica*, qui in opere eius *de artium & scientiarum natura ac constitutione* quartus est, praesertim *c. VIII. tom. III.* operum *p. 212. seqq.* PET. GASSENDI *libri duo de logicae origine & varietate*, qui partem primam *syntagmatis* eius *philosophici* spectant, & *tom. I.* operum eius leguntur, ERN. RAPINI *reflexions sur la logique &c.* Nonnulla & ipse delibaui in *praefatione*, quam *artis cogitandi* editioni, quae Halae 1704 prodiit, praemisi. Omnium autem diligentiam superauit IO. GE. WALCHIVS, in *historia logicae*, quae in *parergis* eius *academicis*, an. 1721 editis, exstat, vbi & reliquos, qui in hocce argumento ingenii vires periclitati sunt, laudat.

De origine, primoque logicae inuentore multa viri docti disputant; plerique autem vana nobis inaniaque commenta narrant, dum de Adami, Noachi, aliorumque patriarcharum, aut gentium barbararum, logica multum differunt, vsum rationis, quem nonnulli *logicam naturalem* vocant, a recte ratiocinandi praeceptis, seu *logica*, quam vocant, *artificiali* plerumque non satis distinguentes. Apud Graecos primos logicae natales quaerendos, dubio caret; apud quos licet diuersi sint, quibus haecce gloria vindicatur, plerique tamen pro ZENONE Eleate pugnant, quem dialecticam inuenisse auctor est ARISTOTELES, apud DIOGENEM LAERTIVM, *lib. IX. sect. XXV.* confirmante hanc sententiam ipsomet DIOGENE, in *prooem. sect. XVIII.* suffragantibus PET. RAMO, in *scholis dialect. lib. I. c. III.* PET. GASSENDO, *de origine & varietate logices c. I.* GERH. IO. VOSSIO, *de natura & constitut. artium & scientiarum*, *lib. IV.* siue *de logica. c. VIII. §. I.* Primas ergo lineas artis huius cum duxisset ZENO; sensim deinceps incrementa sumsit, donec opera ARISTOTELIS ad pleniorem systematis faciem exsurgeret. Hic enim, vt de reliquis philosophiae partibus, ita & de logica praeclare meritus est, quod plurima eius scripta testantur; ex quibus cum nonnulla deperdita sint, sequentia ad nos peruenerunt: κατηγορίαι *categoriae* siue *praedicamenta*; ita enim, non vero περὶ κατηγοριῶν hunc librum dicendum, viris doctis obseruatum est; περὶ ἑρμηνείας, *de interpretatione*, nominum scilicet ac verborum, adeoque & enuntiationum vi ac significatione; ἀναλυτικῶν προτέρων βιβλία β', ὑστέρων βιβλία β' *analyticorum priorum libri duo*, itemque *analyticorum posteriorum libri duo*; quorum priores de syllogismo, posteriores de demonstratione praecipiunt; τοπικῶν βιβλία ή *de locis*, vnde argumenta probabilia petuntur, *libri octo*; περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων βιβλία β' *de sophisticis elenchis* siue argumentationibus *libri duo*. Atque haec quidem Stagiritae scripta logica iunctim edita *organi* nomine veniunt, eo, quod dialecticam ὄργανον ὀργάνων, *instrumentum instrumentorum*, ab eo adpellatam, constat, soletque illi praefigi PORPHYRII *isagoge in categorias*. De quibusdam inter hosce libros disputatur equidem, an Aristotelis sint? sed hodie inter viros doctos fere conuenit, eos omnino genuinos esse. At eum in finem ab Aristotele conscriptos, vt hocce ordine, quo in organo comparent, dispositi, integrum logicae systema exhiberent, quod plurimi sibi persuadent, perperam adseritur; licet non desint, qui ordinis huius ac dispositionis rationem commenti sint. Eos, qui ex veteribus singulos hosce libros commentariis, aut adnotationibus, illustrant; laudat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 209. seqq.* Ex *organi* editionibus graecolatinis optima est, quae ex IVLII PACII a Beriga recensione, cum eius versione & scholiis Francofurti an. 1598, 8. prodiit. Recentiorum, qui in organon scripserunt, ingens est numerus; nec operae pretium o-

mnes nosse. *Commentarios*, inquit IOAN. ALB. FABRICIVS, *recentium scriptorum in organon, & logicae peripateticae scriptores enumerare, difficile fuerit, & plenum taedii, vt si quis telas aranearum percensere adgrediatur; biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 117.* Idem simul recte obseruat, in editionibus quibusdam operum Aristotelis, vt Du Valliana, itemque ab ANT. POSSEVINO, aliisque, plerosque, etsi nec distincte nec adcurate satis, enumerari; laudat hinc praecipuos, vt IAC. FABRVM, FRANC. TOLETVM, collegium Conimbricense, IAC. SCHEGKIVM, reliquos. Iam si de ipsa Aristotelis logica iudicium sit ferendum, nonnulla in ea recte tradi, meritoque retineri, nemo temere negauerit; nec tamen deesse, quae iure in ea desiderentur, viri docti dudum ostenderunt. In compendio ea exhibet IO. GE. WALCHIVS, in *histor. logicae lib. II. c. I. sect. I. §. VIII. p. 529. seqq.* Iungenda &, quae contra logicam peripateticam disputat PET. GASSENDVS, in *exercitationibus paradoxicis aduersus Aristoteleos, exercitat. V. seqq. p. m. 100. seqq.* De logica Platonicorum, Stoicorum, Epicureorum, aliorumque philosophorum, nihil addo, cum omnia, quae de hisce dici possunt, summo studio exhauserit IO. GE. WALCHIVS, *l. c. §. II. seqq.* itemque §. *XI. seqq.* qui & ibidem de interpretibus Aristotelis, tum graecis, tum latinis, itemque de logica GALENI & PORPHYRII verba fecit, §. *XXII. seqq.*

Apud Romanos cum reliquis philosophiae partibus logicam quoque cultam fuisse non est, quod dubitemus; VARRONEM autem primum fuisse, qui latino sermone logicam conscriberet, sine fundamento dicitur. Nec rectius de CICERONE id adseritur; nisi *topica* eius huc referre velis, in quibus dialecticam quamdam exhibet; quae tamen ad vsum eloquentiae prorsus sunt comparata. Ex scriptis vero TVLLII *dialecticam Ciceronianam* congessit ADAMVS BVRSIVS. Id ex CICERONE pariter ac A. GELLIO constat, Stoicorum logicam Romanis maxime placuisse, quorum & ceteroquin plurimi apud eos fiebat philosophia. Legenda FRID. RAPPOLTI dissertatio de *logica Gelliana*. Hinc & iure consulti Romani Stoicorum philosophiam, speciatim dialecticam, maxime sequebantur; quod inter sinistra iurisprudentiae Romanae fata refert IO. SCHILTERVS, in *praxi artis analyt. in iure, p. 14.* Iam ad christianos si transeamus, veteris ecclesiae doctoribus dialectica Aristotelis maxime inuisa erat, eo, quod haeretici quidam eadem ad impugnandam veritatem abuterentur. Plerique etiam re ipsa ostendebant, se artis recte ratiocinandi non adeo peritos esse. Vnde colligere licet, eos non adeo magnum logicae statuisse pretium. Inter AVGVSTINI equidem opera exstant duo libelli, alter: *principia dialecticae*, alter, *categoriae decem ex Aristotele decerptae*, dictus; sed vtrumque perperam Hipponensium huic praesuli tribui, viri docti dudum iudicarunt; conf. GVIL. CAVE, in *histor. litter. scriptor. eccles. sec. IV. p. 170.* IOANNEM vero DAMASCENVM dialecticam scripsisse, constat, quam inter opera eius iunctim edita primo collocauit loco MICH. LE QVIEN, qui & in *praefatione* ad eamdem praeclare admodum de ea sentit. *Sed & ipsa*, inquit, *nostri auctoris dialectica tanti momenti esse videtur, vt adfirmare non dubitem, eum, qui illam legere contemserit, nedum in Damasceni, sed in aliorum quoque orientalis ecclesiae magistrorum theologia hospitem prorsus fore. In ea quippe, tametsi vel plusculum fortassis prolixa videatur, expositionem colligit vocum omnium, quas sancti patres graeci, siue disputando aduersum haereticos, siue apud catholicos fidei doctrinam enucleando, adhibuerunt; atque eas insuper, quibus haeretici, gentilium philosophorum placitis imbuti, in suam simpli-*

simpliciorumque perniciem abutebantur &c. Alii autem existimant, philosophiae cultores hacce DAMASCENI dialectica facile carere posse. Exstiterunt deinceps inter Graecos MICHAEL PSELLVS, iunior, & GEORG. PACHYMERES, quorum scripta logica passim celebrantur. In ecclesia latina ANICIVS MANLIVS TORQVATVS SEVERINVS BOETHIVS, qui sexto post Christum natum saeculo ineunte vixit, vt Aristotelicam primum philosophiam excitauit, ita ad logicam quoque eius viam variis commentationibus aperuit. Non tantum enim in Aristotelis *categorias*, librum *de interpretatione*, *analytica priora & posteriora*, itemque in libros *topicorum* & *elenchorum sophisticorum* scripsit, sed *introductionem* quoque *ad categoricos syllogismos*, & alia eiusdem generis composuit. Cum vero mox gentium barbararum incursiones litterarum studia in occidentali pariter ac orientali imperio obscurarent, & densa caligo orbem vniuersum opprimeret; in Arabia saeculo octauo noua lux exorta est, cum litterarum, praecipue philosophiae, studium, ibi efflorescet. Prae reliquis autem Aristotelem auide arripuerunt; dumque in eius scripta logica inciderent, hancce philosophiae partem sibi cumprimis excolendam sumserunt, sed ita, vt, ingenio suo nimis indulgentes, nec Stagiritae vbiuis assequentes mentem, vanis inanibusque commentis omnia contaminarent. Placuit haecce Aristotelico-arabica philosophandi ratio multis etiam Iudaeis, in Africa atque Hispania degentibus, quorum nonnulli ex eo tempore illam ita sequuti sunt, vt scripta quoque logica Aristotelis in linguam ebraeam seu rabbinicam transferrent. Nonnulla hac de re dixi in *introductione ad histor. philosophiae Ebraeorum, p. 169*. Plenius autem logicae fata, tum apud Arabes, tum apud Iudaeos, indicatis simul, quae huc spectant, scriptis enarrat IO. GE. WALCHIVS, in *histor. logicae lib. II. c. I. sect. II. §. IV. seqq. p. 570. seqq.* Ex philosophia Aristotelico-arabica cum sua hauserint scholastici; facile, qualis illorum logica fuerit, intelligitur. Nec enim vlla philosophiae pars aptior erat, in qua subtilissimum ingenii acumen exercerent, quam logica. Hanc itaque nugis, ineptiis, logomachiis, quaestionibusque friuolis, mirum in modum impleuerunt. Cumque ad rationis vsum legitimum logica vera comparata esse debeat; in hacce ita se gerebant, vt omnem quandoque eiurasse rationis vsum videri queant. Latissimus mihi hic sese aperiret campus, de IO. RVCELINO, siue ROSCELINO, PETRO ABAELARDO, ALBERTO magno, THOMA DE AQVINO, GVIL. OCCAMO, aliisque regni scholastici heroibus, eorumque scriptis logicis, dicendi; sed, cum valde dubitem, an hodie quisquam sit, qui hisce scholasticorum deliciis delectetur, iis non immorabimur. Certamina *nominalium* ac *realium*, de vniuersalibus, docent, quanta animorum contentione de rebus friuolis inter se concertauerint; sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum. Vitia logicae scholasticae exhibet BARTHOL. KECKERMANNVS, *praecogn. log. tract. II. c. II. §. XL.*

Cum per bonarum litterarum restaurationem omnes philosophiae partes meliorem faciem reciperent; nec deerant, qui in emendanda logica studium operamque suam collocarent. Et nonnulli quidem id agebant, vt a scholasticorum barbarie eam repurgarent, vt LAVRENT. VALLA, RVD. AGRICOLA, LVD. VIVES, MARIVS NIZOLIVS, aliique, quorum scripta huc spectantia, vti satis nota sunt; ita iisdem recensendis supersedere possumus. Quae PETRVS RAMVS excitauit certamina philosophica, ad logicam maxime spectabant. Sed de his iam ad §. *praecedentem* dictum, vbi auctores, qui philosophiae Ramisticae historiam tradunt, & scripta quo-

quoque huc ſpectantia recenſent, laudaui. Plurimi autem exſtiterunt, qui pro retinenda logica Ariſtotelica pugnarent; quamquam & inter hos quaedam intercedat diuerſitas. Non nulli namque ſcholaſticam doctrinam ſectati ſunt, ita, vt eam ex Ariſtotele, aliisque veterum, emendarent, illuſtrarent, & vſui magis attemperarent; alii contra, vni Ariſtoteli adhaerentes, veram genuinamque eius logicam reuocabant, eamque vnice admittendam, contendebant. Ad priorem claſſem PHIL. MELANCHTHON, IO. STVRMIVS, IAC. ZABARELLA, auctores *collegii Conimbricenſis*, aliique, referendi ſunt; ad poſteriorem autem prae reliquis BARTHOL. VIOTTVS, ob *libros quinque de demonſtratione*, recuſos Helmſtadii an. 1661 curante ANDR. FROELINGIO, & deinceps an. 1685 opera & ſtudio HENR. WIDEBVRGII; IO. BAPT. MONLORIVS, ob commentarios in *libros priorum analyticorum*, qui a philoſophiae peripateticae ſectatoribus magno in pretio habentur; MELCH. ZEIDLERVS, ob *analyſin poſteriorem*, ſiue *de variis ſciendi generibus & mediis, eo perueniendi, libros tres*; IO. NELDELIVS, ob librum de *vſu organi Ariſtotelici*; IVLIVS PACIVS, non tantum ob editionem *organi*, quam antea iam commendauimus, ſed & ob *inſtitutiones logicas*; MICH. PICCARTVS, ob *organon Ariſtotelicum in quaeſtiones & reſponſiones redactum*, aliique. Atque hi quidem omnes, licet in quibusdam a ſe inuicem diſſentirent, in eo tamen conueniebant, ſupra Ariſtotelem ſapere, fas non eſſe; idque adeo tantum agebant, vt nouam ſubinde lucem dictis Stagiritae adfunderent, ea luculentius proponerent, & quo pacto ad meliores vſus transferri poſſent, oſtenderent. Longe vero aliam viam ingreſſus eſt FRANC. BACO DE VERVLAMIO, in *nouo*, quod vocat, *organo*, an. 1620 primum edito, deinceps operibus eius, iunctim excuſis, inſerto. Ad inuentionem ſcilicet eorum, quae hactenus cognita & explorata non fuerant, in rebus praecipue naturalibus, hocce organon ſuum comparatum eſſe voluit, adeoque, reiecto ſyllogiſmo, qui huc parum faciat, inductionem potius commendauit, quae a ſingularibus gradatim procedat ad generalia. RENATVS quidem RAPINVS in nouo hocce organo praecipue reprehendit, quod *nimis metaphorice* conſcriptum ſit, nec bonae methodi in eo obſeruentur leges; *reflexions ſur la logique*, *§. VIII. tom. II. oper. p. 382.* quod nec ego negauerim. Fatendum tamen ſimul, multa obſeruatu digniſſima in eo occurrere. Cumprimis vero laudandus eſt VERVLAMIVS, quod primus doctrinam de *praeiudiciis exuendis* in logica tractauerit, cum per ea maximum cognoſcendae veritatis impedimentum exſiſtat. Per *idola* enim, quae vocat, *mentis*, & quorum, quatuor claſſes conſtituit, nihil aliud, quam praeiudicia intelligit. Quae autem paullo obſcurius hac de re dixit, clarius exponit PET. GASSENDVS, *de origine & variet. logicae*, *cap. X.*

VERVLAMIVM excepit RENATVS CARTESIVS, maiorique cum ſucceſſu nouam quamdam philoſophandi rationem introduxit. In logica hoc ei proprium, quod, primum per dubitationem vniuerſalem mentem ab omnibus erroribus ac praeiudicatis opinionibus purgari, voluerit, vt, ad veritatem capiendam aptior reddita, incipiendo a principio iſto: *cogito, ergo ſum*, inoffenſo deinceps pede in reliquis veritatibus inueſtigandis progredi poſſet. Peccaſſe tamen eum, quod de iis etiam dubitauerit, aut philoſophiae ſuae alumnos dubitare voluerit, de quibus ſine ſtultitia aut impietate dubitare non licet, dudum viris doctis obſeruatum eſt. Deinde, doctrinam de demonſtratione quatuor regulis complexus eſt, quarum prima eſt, quod nihil, ceu verum, admittere debeamus, quod non, certo & euidenter verum

eſſe,

esse, cognoscimus. De hisce in dissertatione *de methodo* agit, quemadmodum & in *meditationibus de prima philosophia*, quae huc pertinent, attigit; quibus tamen PET. GASSENDVS, in *disquisitione metaphysica, seu dubitationibus & instantiis aduersus Renati Cartesii metaphysica & responsa*, eiusmodi dubia opposuit, ad quae, vt CARTESIVS ipse nihil regessit, ita nihil solidi regeri posse, viri docti iudicarunt. Alii, CARTESIVM reuera nihil noui protulisse, contenderunt, regulasque insuper eius hasce ita comparatas esse, vt nec sufficiant, nec sine grano salis admitti queant. Fatendum interim, exemplo suo effecisse Cartesium, vt alii ex eo tempore certatim, abiecto auctoritatis praeiudicio, paullo liberius philosophari inciperent; vnde magna ad doctrinam quoque logicam facta est accessio. Ex sectatoribus Cartesii, illi, qui integra philosophiae systemata condiderunt, vt ANTONIVS LE GRAND & PETRVS SYLVANVS REGIS, nec logicam neglexerunt. Ex instituto vero IO. CLAVBERGIVS *logicam veterem & nouam* scripsit, in qua *modus inueniendae ac tradendae veritatis in genesi simul & analysi facili negotio exhibetur*; quamue multis aliis praeferendam existimo, siquidem haud pauca, quae vsui esse nobis possunt, in ea egregie traduntur. Compendium deinceps eius aliquod, *logica contracta* inscriptum, prodiit. Magno hinc eruditorum adplausu excepta est *ars* illa *cogitandi*, quae gallice primum conscripta, deinceps in linguam latinam translata, saepius recusa est. Sitne ANT. ARNALDVS, an PETRVS NICOLIVS, an alius quis, eius auctor, viri docti inter se disputant. Quidquid, in veteri ac recentiori logica eximium, auctor iste eleganter complexus est, cunctaque exemplis selectissimis illustrauit; nec magni momenti sunt, quae a nonnullis in logica hacce desiderantur. Pluribus de ea mentem meam exposui in *praefatione*, quam editioni, quae an. 1704 Halae Saxonum prodiit, praemisi. Atque haec ipsa editio reliquis, quae ante eam latino sermone lucem adspexerunt, plenior est, hinc & merito praeferenda. NIC. MALEBRANCHIVS, in opere *de inquirenda veritate*, gallice scripto, saepius edito, sed in linguam quoque latinam a viro celeberrimo LENFANT translato, multa, quae ad intellectus humani indolem adcuratius introspiciendam pertinent, excogitauit; at non semper rem acu tetigit. Quantopere imaginationis vis exorbitans vim iudicii sufflaminet, recte ostendit; ipsemet tamen imaginationi eo vsque indulsit, vt ad enthusiasmum accederet. Nihil absurdius aut ineptius est, quam cum sibi aliisque persuadere voluit, homines immediate omnia in diuina cognoscere essentia. Nec id probandum, quod matheseos, speciatim algebrae, studium, vnicam illam viam esse, existimauit, qua intellectum humanum perfici, & ad veritatem inueniendam aptum reddi existimauit. Idem equidem sibi persuadent, qui eamdem viam ingressi, mathematicis principiis, vt vniuersam philosophiam, ita speciatim logicam superstruunt; quos inter eminet EHRENFR. WALTHER A TSCHIRNHAVS, in *medicina mentis*, Amstaelodami 1687 & Lipsiae 1695, edita; GOTTFR. GVIL. LEIBNIZIVS, in *obseruatione de cognitione veritatis & ideis*, quem CHRIST. WOLFIVS sequitur, in *den vernünfftigen Gedancken von den Kraefften des menschlichen Verstandes, vnd ihren richtigen Gebrauch in Erkaentnis der Wahrheit*. Nec ego negauerim, matheseos, speciatim algebrae vsum aliquem in intellectu excolendo, & ad veritatem inuestigandam aptum reddendo, esse posse; quamuis, si dicendum, quod res est, illud exercitationi potius, quam ipsi mathesi aut algebrae, tribuendum videatur. Ipsa tamen methodus mathematica neutiquam ad alias scientias aut artes ad-

adplicari poteſt, vt ab aliis luculentiſſime eſt demonſtratum. Accedit, quod, ſi notiones mathematicas promiſcue ad alia obiecta transferamus, non poſſint non grauiſſimi inde oriri errores, vt iam ad §. *praecedentem* obſeruauimus. Inter recentiores philoſophos haud vltimum locum tenet IO. LOCKIVS, cui inſigne illud de *intellectu humano* opus, anglicana lingua ab eo conſcriptum, editumque primum Londini 1690 ſaepe deinceps recuſum, in linguam quoque gallicanam ac latinam conuerſum, exiſtimationem haud vulgarem apud rerum harum intelligentes peperit. Et licet naeuis ſuis non deſtituatur, ſicuti nihil omni ex parte conſummatum reperitur, nec omnia eius admitti adſerta queant; ſingulare tamen ingenii acumen in eo admirantur omnes. Placuerunt mihi prae reliquis, quae de variis idearum ſpeciebus disserit; quam quippe doctrinam, quae tum in arte ratiocinandi, tum in interpretatione, inſignem vtilitatem praebet, nemo expoſuit luculentius. Inter *opera diuerſa (oeuvres diverſes)* LOCKII, quae gallicano idiomate 1710 prodierunt, exſtat quoque libellus *de la conduite de l' Eſprit dans la recherche de la verité*, *p. 141. ſeqq.* lectu digniſſimus. Varias enim licet tantum obſeruationes ſine certo ordine exhibeat; in his tamen quaedam occurrunt, quae perpendiſſe poenitebit neminem. IO. CLERICVM, in *logica* ſua, quae primum inter opera eius philoſophica, aliquoties iam edita, tenet locum, plurima LOCKIO debere, conſtat, nec ipſe vir doctiſſimus diffitetur. Cum vero & alios interdum ſequutus ſit, quaedam etiam ex ſuo ingenio adiecerit, cuncta etiam concinno ordine diſpoſuerit, & eleganti ſermone propoſuerit; ſtolidum foret, plagii crimen ideo illi obiicere. Quin potius laudandus, quod quaedam multo clarius extulit, quam LOCKIVS ipſe, indeque effecit, vt omnes eorumdem vſum perſpicerent. Quae CHRIST. THOMASIVS in rationali philoſophia, ſeu logica praeſtitit, ſatis nota ſunt, conſtantque tum ex eius *introductione ad philoſophiam aulicam*, tum ex *introductione ad logicam*, itemque *praxi logicae*; ex quibus vltimi iſti libri, germanice ab eo ſcripti, in linguam latinam translati ſunt; primus autem, latine ab eo ſcriptus, conuerſus eſt in linguam germanicam. Eclecticam cum vir doctiſſimus ſequatur philoſophandi rationem, non modo logicae Ariſtotelico-ſcholaſticae, ſed & Carteſianae naeuos detexit, atque perſtrinxit. De GOTTL. GERH. TITII *arte cogitandi*, IOACH. LANGII *medicina mentis*, EPHR. GERARDI *delineatione philoſophiae rationalis*, CROVSAZII logica, *ſyſteme des reflexions* inſcripta, NIC. HIERON. GVNDLINGII *via ad veritatem*, IO. IAC. SYRPII noſtri *ſynopſi philoſophiae rationalis*, itemque *inſtitutionibus philoſophiae rationalis eclecticae*, aliorumque ſcriptis logicis, legiſſe iuuabit IO. GE. WALCHII *hiſtoriam logicae*, *lib. II. c. I. ſect. III. §. XXI. ſeqq. p. 661. ſeqq.* qui & *§. XXIII. p. 692. ſeqq.* ANDR. RVDIGERI, philoſophi noſtra aetate clariſſimi, ſingularia in hanc artem merita commemorat; addatur GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrheit*, *part. II. c. II. §. XXII. ſeqq. p. 156. ſeqq.*

Specialiori quadam ratione huius loci eſſe videntur, qui *logicas*, quas vocant, *ſacras* conſcripſerunt. Quorum vt neutiquam reprehendendum eſt inſtitutum, ita non admodum neceſſarium videtur. Nec vero ita hoc eſt capiendum, ac ſi aliam logicam theologi, aliam iure conſulti, rurſus aliam philoſophi habeant; ſed, quod praecepta, omnibus communia exemplis ex ſcriptura ſacra, vel variis theologiae partibus petitis, illuſtrent. Defuncti autem hoc labore ſunt ex reformatae eccleſiae theologis ANDR. GER. HYPERIVS, in *topica theologica*, IO. HENR. ALSTEDIVS, in *logica theologica*, ex noſtratibus PHIL. ZEISOLDVS, in *logica ſacra noui*

testamenti, SAL. GLASSIVS, in *logica sacra*, quae delineationem saltem operis, quod ab auctore perfici non potuit, continet, a GOTTF. OLEARIO, antistite quondam Arnstadiensi, edita, aliique, laudati IAC. GVIL. FEVRLINO, viro clarissimo, in dissertatione seu programmate de *logicis paradigmaticis*, *theologicis*, *iuridicis*, aliisque. Cum vero quaeritur, num logica recentior, seu prout nostra aetate a viris praestantissimis tractatur, theologiae cultorum rationibus conueniat? ita quidem existimo, non prorsus negligendos, qui logicam Aristotelico-scholasticam tradunt, non, quod multum prosint, sed quod turpe sit, communia ista ignorare; eumque in finem beati FRIDEM. BECHMANNI nostri *institutiones logicas*, vel aliud quoddam eiusmodi systema, euolui posse; at ipsam logices notitiam ex recentiorum, qui eclecticam philosophiam sequuntur, scriptis omnino esse hauriendam. Enimuero haec maximam partem ita comparata sunt, vt non tantum, quae in logica Aristotelico-scholastica vtilia sunt, reiectis superuacaneis, retineant; sed multa scitu dignissima, maximeque necessaria, tradant, quae in illa frustra quaeras. Exempli loco esse potest doctrina de ideis, itemque de praeiudicatis opinionibus, plerorumque errorum, etiam in theologicis, fontibus. De vtraque cum copiose & adcurate plerique recentiorum differant, in logica contra Aristotelico-scholastica altum est silentium. Nimirum ad doctrinam de ideis quod attinet, antea iam obseruauimus, plurimum tum ad recte ratiocinandum, tum ad aliorum etiam scripta interpretanda, prodesse, si quis naturam, indolem, & varietatem idearum cognitam ac perspectam habet. Hac nimirum qui probe imbutus est doctrina, operam dabit, vt ipsemet de rebus omnibus, quarum cognitionem sibi vtilem esse iudicat, claras ac distinctas, quantum fieri potest, animo concipiat ideas; quod reuera initium est omnis solidae eruditionis. Hac praeterea qui incedit via, facile quoque errores plurimos, tum in iudiciis, tum in ratiociniis suis euitabit. Quantam vero in aliorum scriptis interpretandis haec doctrina adferat vtilitatem, exemplis elegantissimis ostendit IO. CLERICVS, in *arte critica*, *part. II. sect. II. p. 498. seqq.* Nec nullum profecto momentum trahit quaestio de origine idearum, de qua saepe, acriterque, interdum & subtiliter nimis, & sine necessitate, inter viros doctos, cumprimis inter NIC. MALEBRANCHIVM, atque ANT. ARNALDVM, disputatum fuit. Historiam huius controuersiae adcurate & diligenter exhibet IAC. BRVCKERVS, in *historia philosophica doctrinae de ideis*, *sect. III. §. II. p. 239. seqq.* Iungenda IOAN. HENR. KREVSCHNERI *dissertatio de origine idearum in mente humana*; &, quae de historia huius doctrinae differit IO. GE. VVALCHIVS in *historia logicae*, *lib. II. c. II. §. XVIII. p. 745. seqq.* Quae de praeiudicatis opinionibus ex animo eiiciendis, vt ad veritatem perspiciendam aptus reddatur, recentiores praecipiunt, a theologiae cultoribus haud perfunctorie obseruanda, nemo, nisi rerum omnium ignarus, abnuet. Si enim in aliis, certe in iis, quae ad aeternam mortalium salutem spectant, praeiudicatarum eiusmodi opinionum, ad mentem excaecandam, & a veritatis cognitione auertendam, magna vis est ac efficacia. Nec tamen alibi maiori cum periculo, quam in hisce, erratur. Auctores, qui vtilissimum hocce rationalis philosophiae caput pertractarunt, vt laudemus, necesse non est, cum haud temere quisquam ex recentioribus logicae scriptoribus sit, qui hoc non attingat; nec desunt, qui de eo ex instituto egerunt, quorum nomina IO. GE. VVALCHIVS recitat, in *historia logicae lib. II. c. II. §. XXXIX. p. 796. seqq.* Eos vero praetermittere nequeo, qui speciatim quantum

tum in theologia damnum praeiudicia adferant, ostenderunt; id quod duo praestantissimi ecclesiae nostrae fecerunt theologi CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS & B. IOAN. HENR. BARTHIVS. Et illius quidem duae prostant *dissertationes de praeiudiciis theologicis*, quarum prior *eorundem caussas atque remedia generaliori tractatione euoluit, posterior vero regulas tradit, in veritate diuina dispensanda, praeiudiciisque theologicis refellendis, obseruandas*, editae in *primitiis* eius *Tubingensibus*, *1718* in 4. Huius autem *diatribe theologica de praeiudiciis, qua sunt veritatis impedimenta, aliquot disputationibus academicis ventilata*, Argentorati sine anni mentione prodiit. Multa in hisce exstant monita salutaria, quae si omnes admitterent, dubium non est, quin errorum grauissimorum peccatorumque longe minor futura sit copia. Sed, quam facile est, eleganter & egregie de praeiudicatis hisce opinionibus scribere, tam difficile est, eas ex animo eiicere; aut, si hoc quoque fiat, media regiaque incedere via, ne, dum praeiudicia auctoritatis euitamus, in alterum extremum procurrentes, in praeiudicia praecipitantiae incidamus; quod subinde viris doctis, magnoque ingenio praeditis, contingere, experientia docet. Referre huc etiam licet, qui de erroribus, errorumque causis & origine, commentati sunt, vt THOM. BROVVNE, in *pseudo-doxia epidemica*, & IOAN. DE HISPANIA, in libro, gallicana lingua scripto, sed cum reliquis eius operibus in germanicam translato, de *erroribus popularibus*; cumprimis autem ABR. HEIDANVS, cuius de *origine erroris libri octo* Amstelodami 1678 in 4 prodierunt. Sed in his quid laudandum, quid desiderandum sit, vt exponamus, instituti ratio non permittit.

§. XXVI. Idem de *hermeneutica*, ceu altera philosophiae instrumentalis parte, dicendum. Scripturae enim sacrae diligens perscrutatio, legitimaque interpretatio, cum vtramque fere in theologia recte perdiscenda faciat paginam; principia & regulas hermeneuticas nemo ignorare debet, nisi qui sero nimis, oleum, quod aiunt, operamque se perdidisse, conqueri cupit. Atque haecce quidem principia regulasque, generatim spectatas philosophia tradit; quo pacto autem rite & prudenter ad sacras litteras adplicandae sint, id vero theologia ostendit. *

* Recentiores philosophiae prae Aristotelico-scholastica ἐξοχῇ, quam ad §. *praecedentem* adstruximus, in eo quoque conspicitur, quod in illa doctrina de interpretatione, de cuius tum in aliis eruditionis partibus, tum maxime in theologia, summa necessitate nemo sanae mentis dubitauerit, diligenter exculta fuit, quae in hac prorsus neglecta iacuit. Agnouit hoc magni nominis inter nostrates theologus IO. CONR. DANHAVERVS. Cum enim praeclare monuisset, magnopere eos falli, qui, omnes artes ac scientias ad eum perfectionis gradum deductas, existimant, vt nihil addi possit; pergit: *Hac itaque via facta speremus posse reperiri, quod vel occultum adhuc est, vel in promiscuis auctorum chartis dispersum per siparium adhuc se praebet conspiciendum; hermeneuticam videlicet, quam in libris περὶ ἑρμηνείας Aristoteles incepit, non tractauit aut absoluit, εὖ δεῖ tradituri sumus, & prolixius exposituri, adeoque fines organi Aristotelici adiectione nouae ciuitatis aucturi*, in *idea boni interpretis & malitiosi calumniat. part. I. sect. I. prooem. artic. I. §. II. p. 4.* Patet inde, ante DANHAVERVM non fuisse, qui hermeneuticae praecepta plene & ordine exposuerit;

fuerit; patet quoque inde, quid de Aristotelis libro περὶ ἑρμηνείας existimauerit. Et sane, doctrina de propositionibus, quam ibi Stagirita tractat, vel maxime ad hermeneuticam spectat; neutiquam tamen eam totam absoluit. Nimis praeclare forte de hocce Aristotelis libro sentiunt, qui, eum, cum illum scriberet, *non in atramento, sed in mente calamum tinxisse*, putant, vt ISIDORVS ait, *lib. II. origin. c. XXVII.* Nec tamen & FRANC. SANCTIO quisquam temere suffragabitur, librum hunc Aristotelis nomine indignum esse, pronuntianti; *lib. I. Mineruae, c. V.* Eos, qui eumdem commentariis suis & adnotationibus illustrarunt, vt ex Graecis AMMONIVM, MAGENTINVM, MICH. PSELLVM, ex Latinis APVLEIVM, & SEVERINVM BOETHIVM, ex Arabibus AVERROEM; ex recentioribus THOMAM AQVINATEM, IAC. SCHEGKIVM, AVGVST. NIPHVM, commemorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. III. c. VI. p. 112.* Qui deinceps Aristotelicam, aut Aristotelico-scholasticam, sequuti sunt philosophandi rationem, itidem vlterius progressi non sunt, quam vt doctrinam de propositionibus in logicis suis pertractarent; ne id quidem satis perspicientes, quod maior eius in interpretatione, quam recte ratiocinando, vsus sit. Defectum itaque huncce suppleuerunt recentiores, plenius copiosiusque doctrinam de interpretatione pertractando, sed &, quae de propositionibus tradi solent, ad debitum locum, hermeneuticam, referendo, quam a logica, speciatim sic dicta, recte distinxerunt; quod & a me in *elementis philosophiae instrumentalis* factum est. Inter primos, qui genuina principia doctrinae huius de interpretatione proposuerunt, praeter IOAN. CONR. DANHAVERVM, qui hac laude defraudandus non est, HVGO GROTIVS fuit, qui ea attulit, vt ostenderet, quo pacto in legum ac pactorum interpretatione versandum sit; *lib. II. de iure belli & pacis, c. XVI.* quem deinceps SAM. PVFENDORFIVS, de *iure naturae & gentium lib. V. c. XII.* aliique iuris naturalis scriptores, sequuti sunt. Hinc vero nonnulli recentiorum in logicis suis etiam de interpretatione agere coeperunt. Qui ex instituto hanc doctrinam generatim spectatam pertractauerit, mihi non innotuit, praeter IO. A FELDE, in opere *de interpretatione*, qui tamen ob nimium subtilitatis studium eam magis obscurasse, quam illustrasse, censetur. Referre autem huc etiam licet PETRI DAN. HVETII de *interpretatione libros duos*, quorum prior est de optimo genere interpretandi, posterior de claris interpretibus, Parisiis 1661, in 4. & Stadae 1680 in 8. Eorum, qui speciatim de scripturae sacrae interpretatione egerunt, maior est numerus. Sed de hisce dicetur, cum de theologia exegetica verba faciemus. Quo pacto ad scriptores profanos instituenda sit adplicatio, ostendit IO. HENR. ERNESTI, in *compendio hermeneuticae profanae*, *seu praeceptis nonnullis de legendis scriptoribus profanis.* IO. CLERICVM, in *arte* sua *critica*, itidem, quae ad hermeneuticam spectant, attingere, non mirabitur, qui secum cogitat, quod per *artem criticam* intelligat *artem intelligendorum veterum scriptorum, siue numeris adstricta, siue soluta oratione vtentium, & dignoscendi, quaenam eorum genuina scripta sint, quae spuria.* Dubitari etiam omnino posset, annon hermeneutica ad grammaticam potius, voce in latiori significatione accepta, quam ad philosophiam, referenda sit? praesertim, cum veteres partem grammaticae constituant, quam *exegeticen* vocant. Verum, cum *exegetice*, vt recte GERH. IOAN. VOSSIVS monet, de *natura & constitutione artium & scientiarum, lib. II.* siue de *philologia*, *c. V.* §. *IV. p. m. 42.* solum tradat vocum significationem; arti interpretandi, seu hermeneuticae equidem inseruit, eam autem non absoluit. Plurima contra cum ad hermeneuticam

neuticam requirantur, quae non aliunde, quam ex philosophiae fontibus deriuari queunt; philosophiae insuper, & quidem instrumentalis, sit, veritatem non tantum ex rerum consideratione inuenire, sed ex aliorum quoque scriptis eruere; nemo dubitauerit, quin recte ad hanc referatur.

§. XXVII. Nec de tertia instrumentalis philosophiae parte, seu ***ratione, veritatem inuentam cum aliis communicandi***, vllum esse potest dubium. Theologiae enim ideo operam nauamus, vt alios iterum erudire, & ad agnitionem veritatis perducere queamus. Subinde etiam per disputationes veritas contra aliorum insultus defendenda est & propugnanda. Vtrumque is demum recte feliciterque peraget, qui rationem methodumque & docendi & disputandi edoctus rite fuerit. *

* Hinc nonnulli hancce philosophiae instrumentalis partem *methodologiam*, siue *methodum didacticam*, adpellitant. Nimirum a methodo inueniendi, quae vel *synthetica* est, vel *analytica*, methodum docendi, seu veritatem cum aliis communicandi, distinguere decet. Aristotelici docendi methodum & prudentiam ad παιδείαν etiam referre solent, qua ceteroquin & discendi methodus designabatur, vti supra ad §. I. huius capitis monuimus. IACOBVS MARTINI, cum obseruasset, vocem παιδείας nec per *eruditionem*, nec per *peritiam* commode verti, addit: *quare vel graecum* (verbum) *retinendum in illa Aristotelica translatione, vel pluribus verbis, docendi discendique peritia forsan non incommode poterit adpellari.* Docet porro, alibi ab Aristotele vocari τρόπον τῆς ἐπιστήμης, a Platonicis autem, vt PROCLVS in *Timaeum* auctor sit, λογογραφίαν; in *praefatione paediae*, de qua statim dicemus, praemissa. Et Aristoteles quidem passim τῆς παιδείας meminit; in libris quoque *posteriorum analyticorum*, quae huius loci sunt, attingit. Vnde &, qui hosce libros commentariis illustrarunt, aut ceteroquin Aristotelicam philosophiam amplectuntur, subinde de paedia verba faciunt, &, de ratione docendi, ex mente magistri, quaedam praecipiunt; conf. MELCH. ZEIDLERI *analysis posterior, lib. III. c. V. §. IX. p. 724. seqq.* Nemo autem, mea quidem opinione, luculentius, secundum Aristotelicam nimirum disciplinam, hac de re egit, quam, quem antea iam laudauimus, IAC. MARTINI, in *paedia, seu prudentia in disciplina generali*, an. 1631 in 8. sine loci mentione edita, & vel ob exemplorum, quibus cuncta illustrat, copiam, laudanda. Iungere ei licebit ABR. CALOVIVM, qui tamen scholasticam potius, quam Aristotelicam philosophandi rationem sequitur, in *tractatu nouo de methodo docendi & disputandi*, qui in *operibus eius philosophicis*, Lubecae 1651 iunctim editis, exstat. Ad methodum docendi Aristotelicam illud quoque pertinet, quod ea vel *exoterica* fuerit, vel *acroamatica*; vnde & discrimen librorum Aristotelis exotericorum & acroamaticorum fluxit. Legendi hac de re OCTAV. FERRARIVS, in *libris duobus de sermonibus exotericis*, MELCH. ZEIDLERVS, *de gemino veterum docendi modo exoterico & acroamatico*, aliique, laudati IO. ALBERTO FABRICIO, *bibl. graec. lib. III. c. VI. p. 176. & bibliogr. antiquar. c. XIX. §. V. p. 606.* Sunt, qui putant, duplicis huius methodi originem a disciplina arcani repetendam, apud Aegyptios, hinc & Pythagoraeos, aliosque vsitata, qua sapientiae arcana selectis tantum quibusdam discipulis committebantur. Ita quidem MICH. PICCAR-

PICCARTVS, in *isagoge in lectionem Aristotelis*, *c. X. §. XII. p. 70. seqq.* De disciplina autem arcani, prout non tantum apud gentilium philosophos, sed & apud Iudaeos pariter ac veteres christianos in vsu fuit, legenda, quae differit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *dissertat. poster. de praeiudiciis theologicis*, *§. XIII. p. 149. seqq.* Quae IO. CONR. DVRRIVS, ad MICH. PICCARTI *loc. cit. p. 87. seqq.* adfert, vt vsum duplicis istius methodi exotericae & acroamaticae in theologia ostendat, adcuratiorem forte promerentur discussionem. Ceterum, licet, qui Aristotelicam philosophandi rationem sequuntur, quando de paedia praecipiunt, doctrinam de methodo docendi quoque attingere soleant; plerumque tamen tot ambagibus vtuntur, totque se ipsi inuoluunt anfractibus, vt maximum subinde lectoribus adferant taedium. Planiorem contra faciliorem que hic aperiunt viam recentiores, qui in logicis suis de prudentia docendi, vel veritatem cum aliis communicandi, agere solent, quod ex Cartesii sectatoribus cumprimis IO. CLAVBERGIVS fecit, in *logica veteri & noua, part. II. p. 126. seqq.* quem deinceps & alii sequuti sunt. Praecipua etiam, quae hac de re dici possunt, ipsemet complexus sum, in *elementorum philosophiae instrumentalis parte tertia*. Vt autem, quae de methodo docendi traduntur, a theologiae cultoribus vel maxime obseruanda sunt; cum praecipuum theologi munus sit, docere, & ita alios ad veritatis agnitionem perducere, etsi, pro auditorum diuersitate, diuersa hoc fiat ratione; ita, quin idem de methodo disputandi dicendum sit, nemo dubitare poterit. Nec enim in vlla eruditionis parte aut frequentiores sunt disputationes, aut magis necessariae; cum veritatis, a qua salus hominum pendet, possessio inter alia & hac ratione conseruanda, & contra varios secus sentientium insultus defendenda sit. Non tantum, qui logicas dederunt, aut speciatim de methodo docendi praecipiunt, disputandi simul artem tradere solent, sed extiterunt etiam, qui ex instituto de ea agerent, vt ANDR. KESLERVS, in *methodo disputandi*, CONR. HORNEIVS, in libro de *processu disputandi*, IO. CONR. DANHAVERVS, in *idea boni disputatoris & malitiosi sophistae*, IACOB. THOMASIVS, in *processu disputandi*, aliique, laudati IO. GEO. WALCHIO, in *historia logicae*, *lib. II. c. II. §. XLVII. p. 811. seqq.*

§. XXVIII. *Ontologia*, quam alii *metaphysicam* vocant, quamue itidem ad instrumentalem philosophiam referre soleo, vel hoc nomine hic in censum venit, quod iam pridem moris sit, dogmata theologica, compendii caussa, & ad euitandas ambages, terminis, ex metaphysicorum scholis petitis, exprimere. Quod &, si sobrie & circumspecte fiat, minime est vituperandum. Nec contemnenda sunt axiomata, seu principia metaphysica; magni quippe momenti dogmatibus confirmandis, euidenterque demonstrandis, subinde inseruientia. *

* Vt eo rectius de vtilitate & pretio ontologiae seu metaphysicae statui queat, nonnulla, ad eius fata & historiam spectantia, praemittenda sunt. Licet vero nemo, quantum mihi constat, plenam quamdam atque exactam metaphysicae historiam scripserit; lucem tamen haud contemnendam dabit IAC. THOMASIVS, in *historia variae fortunae*, *quam disciplina metaphysica iam sub Aristotele*, *iam sub scholasticis*, *iam sub recentibus experta est*; *etotematibus* eius *metaphysicis* subnexa; in qua id praecipue agit, vt discrimen metaphysicae Aristotelicae & scholasticae exponat, &, vnde factum

ctum sit, vt scholastici a vera & genuina Aristotelis mente discesserint, edisserat. Prodiit equidem nuper SAM. FRID. BVCHERI *historia metaphysicae ex manuscripto Io. Hermanni ab Elswich eruta*; at ea nudam quamdam designationem, seu σκιαγραφίαν continet, hoc est, sceleton, carne & sanguine destitutum. Commendanda itaque potius IO. CHRIST. LANGII *diss. acad. qua summas inter laudationes ac vituperationes olim hodieque versanti doctrinae metaphysicae, seposito partium studio, ea, quae iusta sunt visa, modeste adseruntur*; quippe in qua varia, ad historiam etiam metaphysicae spectantia, suppeditat, cumprimis §.XXX. vbi & alios, qui hocce argumentum attingunt, laudat. Origo metaphysicae vulgo ad ipsum Aristotelem refertur. Et fatendum sane, eo modo, quo ipse in libris metaphysicorum varia complexus est, neminem ante eum illam tractasse. Separatim vero si spectentur, nemo tam ignarus rerum omnium est, qui negauerit, alios etiam ante eum philosophos subinde de Deo, ceu ente omnium supremo, de rerum principiis, de scientiis, de variis vocum seu terminorum significationibus, disseruisse. Quaedam tamen ex his, cum logicae potius seu dialecticae sint propria, ad metaphysicam referri solent, & possunt, si vocem ita accipere velis, vt accipi solet, cum de metaphysica Aristotelis sermo est. Vnde simul patet, quid de metaphysica PLATONIS censendum, de qua in compendio differit CLAVD. FLEVRIVS, in *dissertat. de Platone*, tractatui eius, de *selectu & methodo studiorum* subnexa, *p. m. 256.* Licet autem hac ratione metaphysicae origo ab Aristotele deriuari queat; de ipso tamen nomine *metaphysicae* hoc non est intelligendum, quippe quod apud eum non legitur. Iam antiquissimis interim temporibus libros Aristotelis, qui sub hocce nomine exstant, ita dictos fuisse, eamque adpellationem vel a THEOPHRASTO, vel a vetustissimis Aristotelis interpretibus, primum vsurpatam, viris doctis obseruatum est; conf. MICH. PICCARTVS, in *Isagog. in lectionem Aristotelis, c. XXVI. p. 259.* Quam hodie metaphysicam vocamus, ab ipso Aristotele *philosophiam primam*, ἐπιστήμην θεολογικὴν aliaque ratione nuncupatam, constat, & idem PICCARTVS, *l. c. §. VII. seqq. p. 261. seqq.* docet. Quando vero Stagirita metaphysicam per *scientiam entis quatenus ens* definiuit; tum eum *per ens quatenus ens*, ens primum, seu substantiam primam, hoc est, ipsum Deum, intellexisse, praestantissimi eius interpretes, &, quibus mens sententiaque philosophi maxime perspecta fuit, contendunt. Vnde colligas, constitutum Aristoteli fuisse, in metaphysica de Deo agere; quod equidem & fecit, sed ita, vt doctrina de Deo & intelligentiis longe minimam operis huius partem constituat, cum maximam contra in terminorum explicatione, & doctrina de scientiis, de principiis, similibusque consumat. Ingenti praeterea hosce libros metaphysicorum non tantum laborare obscuritate, sed & summam rerum omnium in iis deprehendi confusionem, fatentur omnes. Immo, vt aliquem rerum nexum in iis inueniret, ipsum librorum immutare ordinem consultum duxit SAM. PETITVS, *lib. IV. miscellan. c. IX.* quem etiam hac in re sequitur IAC. THOMASIVS, in *histor. metaphys. §. X. p. 71.* Idem quoque vir doctissimus summam istorum librorum exhibet. *§. XI. seqq. p. 72. seqq.* quod & MICH. PICCARTVS facit in *Isagog. in lectionem Aristotelis, c. XXVII. p. 263. seqq.* itemque REN. RAPINVS, *dans ses reflexions sur la metaphysique, §. II. tom. II. operum, p. 434. seqq.* Praecipuos illorum, qui commentariis suis hosce Aristotelis metaphysicorum libros illustrarunt, recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. p. 148. seqq.* Eminet inter Graecos ALEXANDER Aphrodi-

phrodiseus, de quo PET. IO. NVNNESIVS pronuntiat, quod vnica norma interpretum Aristotelis esse debeat, *introduct. in philosophiam peripatet. c. II. p. 30.* Ex recentioribus autem ERN. SONERVS, philosophus quondam Altdorffinus celeberrimus, omnibus praeferri solet. Mirandum, tot viros doctos, tam immensos, in libris hisce obscurissimis confusissimisque illustrandis, exantlasse labores; post quos vix demum intellexerunt, quid sibi voluerit Aristoteles de rebus, quas longe facilius, longeque rectius, ipsimet cognoscere potuissent, si modo mentem & cogitationes suas ad earum conuertere voluissent considerationem.

Veteris ecclesiae christianae doctoribus inuisam admodum fuisse Aristotelis philosophiam, supra iam monuimus. Mirum itaque non est, metaphysicae quoque Aristotelicae nulla apud eos deprehendi vestigia; nisi IO. PHILOPONVM huc aduocare velis, quem ex Aristotelicae philosophiae abusu in tritheismum prolapsum, notum est, & cuius in *libros metaphysicorum Aristotelis* commentarii exstant. SEVERINVM BOETHIVM in ecclesia latina Aristotelis excitasse philosophiam, constat, & supra quoque nobis obseruatum est; at pleraque eius scripta philosophica ad logicam spectant. Ad metaphysicam quae faciant, inter ea non inuenio, nisi librum *de vnitate & vno*, item: *an omne quod est, bonum sit?* huc referre velis. Attigit tamen subinde, quae sunt argumenti metaphysici; vnde scholastici definitionem *aeternitatis*, itemque *personae*, & alia ex eo retinuerunt; & haud raro ad illum prouocant. Cum in occidentali deinde imperio litterae fere exstinguerentur, apud Graecos non tantum litterarum studia floruisse, sed fuisse etiam apud eos, qui magnum metaphysicae pretium statuerent, persuadere nobis adnititur SAM. FRID. BVCHERVS, in *historia metaphysicae ex manuscripto Io. Herm. ab Elswich maximam partem eruta, §. XIII. Nec defuisse*, inquit, *apud eosdem, qui metaphysicae amantissimi erant, suo post alios exemplo probat Ioannes Damascenus, & quem, Colomesio in operibus p. 703. teste, est imitatus Leontius Cyprius.* At PAVL. COLOMESIVS id non dicit, quod vir doctus illi tribuit, immo metaphysicae ne verbo quidem meminit. Ita namque loquitur: *Leontius Cyprius locos theologicos scripsit, de quibus in haec verba Franciscus Turrianus libro primo de hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiae, c. XII. Ioannes Damascenus libris tribus* παράλληλα *scripsit. Fecerunt & hoc ante eum alii, quos ille imitatus est, vt Leontius Cyprius duobus voluminibus, altero* τῶν θείων, *quod nondum ad manus meas venit, altero* τῶν ἀνθρωπίνων, *quod venit.* Nihil hic de metaphysica. Nec *sacra parallela* IO. DAMASCENI, quae *operum* eius *tomo secundo p. 279. seqq.* ex edit. MICH. LEQVIEN exstant, metaphysicam, sed locos theologicos, ex scripturae sacrae & patrum dictis congestos, continent. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ. Cum ad Arabes litterarum studia transiissent, in Aristotelicam eos maximo impetu se dedisse philosophiam, constat. Cumprimis praeter logicam, metaphysica Aristotelis placuit, in qua ingenii exercerent vires, in quam etiam AVERROIS aliorumque exstant commentarii. Atque ab his sua tandem acceperunt doctores scholastici; ipsum tamen Aristotelem saepe non rectius intelligentes, quam Arabes caeci ipsi, caecorumque ductores. De Arabum ista philosophia alibi iam diximus; iungenda vero, quae de ea differit ADAM. TRIBBECHOVIVS de *doctoribus scholasticis &c. c. III. p. 120.* Cumprimis autem in metaphysica a sententia magistri discesserunt, eam in scientiam entis abstracte considerati commutantes, quod Aristoteli numquam in mentem venit. Qua ratione

ratione id factum, exponit, vt iam diximus, IAC. THOMASIVS, in *historia metaphysicae*, §. *XXVI.* Recensere scholasticos illos, praesertim veteres, seu qui ante ecclesiae reformationem vixerunt, necesse non est, nec nostri id fert instituti ratio. Pauci sunt, si modo vllus, ex iis, qui nominis quamdam consequuti sunt celebritatem, qui non in hocce campo, illorum ingenio, ad inanes subtilitates pronissimo, valde accommodato, vires suas demonstrare voluerint. Inter eos, qui post ecclesiae emendationem vixerunt, eminent PETR. HVRTADVS DE MENDOZA, GABR. VASQVEZ, FRANC. SVAREZ, FRANC. DE OVIEDO, RODERIC. DE ARRIAGA, CHRYSOST. IAVELLVS, PETR. FONSECA, aliique; quorum nonnulli, dum integros *philosophiae*, quos vocant, *cursus* ediderunt, metaphysicam in illis simul exhibuerunt, alii autem seorsim de metaphysica commentati sunt. De plerisque illorum agit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. tom. II. lib. I. c. XIV. p. 83. seqq.* In nostra ecclesia initio non adeo magnum metaphysicae statuebatur pretium; siquidem, qui in doctrina caelesti ab erroribus romanensium repurganda restituendaque laborabant, horumque successores, in tradenda theologia scripturae sacrae potius, quam philosophicarum subtilitatum, habebant rationem. Cum vero Iesuitae, ceu neo-scholastici, in controuersiis theologicis omnia terminis metaphysicis inuoluerent, vt imperitioribus caliginem obfunderent; nostrates velut necessitatem quamdam sibi impositam putarunt, metaphysicam in subsidium vocandi, vt iisdem cum aduersariis pugnarent armis. Hinc itaque metaphysices studium apud nostrates quoque efflorescere coepit, quod ex eo praesertim tempore, quo colloquium Ratisponense cum GRETSERO, TANNERO, HAGERO, habitum est, factum esse, IO. HERMANNVS AB ELSWICH existimat, de *varia Aristotel. scholis protestantium fortuna*, §. *XXV* 75. Ingens inde exstitit illorum nu rus, qui aut compendia, aut systemata taphysica ediderunt, quorum plerique l lasticorum presserunt vestigia, pauci ip Aristotelem ducem secuti sunt. Inte los eminet CHRISTOPH. SCHEIB RVS, cuius *metaphysica* inter reliqua *opera philosophica* exstat, iunctim Francofurti 1665 in 4. Sequutus a est SCHEIBLERVS praecipue FRA SVAREZIVM, nisi quod cuncta ad pu ris theologiae placita adcommodau Vnde & GISB. VOETIVS eum equi prae reliquis commendat, sed *cum ha* quit, *praemonitione, nimis illum indu suae theologiae praeiudiciis*; in *exerciti bibliotheca studiosi theologiae, lib. I. XIII. p. 461.* CORNELII porro MAI NI, HENNINGI ARNISAEI, CASP. LII, & si eos spectes, qui Ienensem stram academiam ornarunt; DAN. ST LII, VALENT. VELTHEMII, alior que scripta metaphysica satis nota Inter melioris notae compendia haud mum locum tenent IAC. THOMASII *temata metaphysica*, recusa Lipsiae in 8. in quibus scholasticorum equi methodum sequitur, sed, vt in parte ciali ab eadem discedat; cuius institu rationem ipsemet in praefatione re Nec contemnenda beati CHRIST. DO TI, quem & ego olim in metaphysici diui, *metaphysica vsualis*. Wittenbe 1682 in 8. edita. Ex reformatae eccl doctoribus hic maxime commemora est CLEMENS TIMPLERVS, cuius q pe *systema metaphysicum* saepe ab aliis legatur. ABRAHAMVS tamen CA VIVS illud aeque ac ALSTEDII, MAC VII, BVRGERSDICII, & aliorum scr metaphysica, inter ea refert, *quae non lectione digna sunt, quam examination castigatione*; in *paedia theol. sect. II.*

tis. l. c. II. p. 117. immo &, quod mireris, ipse GISB. VOETIVS non tantum satis frigide TIMPLERVM laudat, sed & *opiniones* eius *aliquot minus solidas* vocat, ac SCHEIBLERVM illi praeferendum iudicat; in *exercit. & biblioth. studiosi theol. lib. II. c. XIII. p. 461.* Vt autem isti omnes scholasticam tradendi metaphysicam maximam partem imitati sunt rationem; ita inter eos, qui ab Aristotele discedere sibi religioni ducunt, eminet CHRIST. DREIERVS, cuius *sapientia*, siue *philosophia prima*, ex Aristotele, eiusque optimis commentatoribus conscripta, Regiomonti 1644 in 8. prodiit, & genuinis peripateticis maximo in pretio erat. Quemadmodum vero rem plane superuacaneam suscepturus essem, si omnia scripta metaphysica recensere vellem; ita praetermittendi tamen non sunt, qui vsum metaphysicae in theologia ostenderunt, vt IO. SCHARFFIVS, in *metaphysica exemplari*, cuius & nota est *theoria transcendentalis philosophiae*, ANDR. KESLERVS in *metaphysica Photiniana*. ABR. CALOVIVS, in *metaphysica diuina*, quae in *scriptis* eius *philosophicis* exstat, iunctim editis Lubecae 1651 in 4. IO. HENR. POSEVVITZIVS, in *metaphysica theologica*; quibus ex recentioribus iungendi FRANC. ALB. AEPINVS, in *compendio metaphysicae ad theologiam adplicatae*, & CONR. DIET. KOCHIVS, in *metaphysica exemplis theologicis illustrata &c.*

Inter eos, quibus scholastica metaphysicam tractandi ratio placuit, nonnulli, ne plane Aristotelem deserere viderentur, doctrinae de ente abstracte spectato, eiusque attributis, subiunxerunt doctrinam de Deo & angelis, ceu partem specialem metaphysicae; contra mentem Aristotelis, vt ostendit IAC. THOMASIVS, *in historia metaphys. §. XXXVIII.* Praeter alios etiam hoc fecit CHRISTOPH. SCHEIBLERVS, in *metaphysica* sua, quam antea laudauimus. Sed rectius haec a se inuicem separantur; cum scholasticorum metaphysica, ceu lexicon aliquod philosophicum, ad philosophiam instrumentalem iure referatur; doctrina autem de Deo & spiritibus principalis philosophiae partem haud vltimam constituat, vt itidem THOMASIVS *l. c.* docet. Idem quoque illis obseruatum, qui ex RENATI CARTESII schola hanc philosophiae partem attigerunt. Sub *metaphysicae* enim nomine doctrinam de Deo & spiritibus, seu theologiam naturalem ac pneumaticam, doctrinam vero de ente abstracte spectato sub nomine *ontosophiae* vel *ontologiae* tractare solent. Ipse quidem CARTESIVS, in *meditationibus de philosophia prima*, primum de iis, quae in dubium vocari possunt, tum de natura mentis humanae, hinc de Deo, quod exsistat, itemque de vero & falso, & sic de reliquis agit. ARNOLDVS porro GEVLINGIVS, in *metaphysica* sua, de Deo & attributis diuinis disserit; quod & CORNEL. BONTEKOE facit, cuius *metaphysica* cum eiusdem libro de *motu*, & *oeconomia animali*, vt & GEVLINGII *physica vera*, Lugduni Batauorum an. 1688 prodiit. Alii tamen sub *theologiae naturalis* nomine de rebus diuinis agunt, vt dicemus in sequentibus. Doctrinam vero de ente abstracte spectato, eiusque attributis, IO. CLAVBERGIVS, in *ontosophia noua*, IO. CLERICVS, in *ontologia* sua, exhibent. Fuerunt etiam alii, qui nouam plane viam in tractanda metaphysica ingressi sunt. Haud vltimus inter eos est THO. CAMPANELLA, vir ingenio quidem pollens, sed ad παράδοξα pronus. Exstant eius *vniuersalis philosophiae, siue metaphysicarum rerum, iuxta propria dogmata, partes tres, libri XVIII.* ceu operum eius tomus quartus, editi Paris. 1638 in fol. In his multa singularia profert, multa etiam, quae ceteroquin ad logicam, physicam, & theologiam naturalem spectant. Quid sibi in hocce opere constitutum

tum fuerit, ipsemet hunc in modum profitetur: *Propterea ego Thomas Campanella postquam omnes sectas philosophorum & sophistarum, & religiones, & leges diuinitus & humanitus traditas, & ab impuro daemone hominibus prauis insinuatas, & scientias, & artes cunctas rite percurri, statui de vera sapientia sermones scribere, vnde quilibet possit & scientias examinare ex libro Dei, & connexiones earum per encyclopaediam introspicere, & falsitates, & veritates deprehendere. Idcirco de principiis rerum primis & finibus, atque de scientiarum fundamentis erit doctrina haec, quam metaphysicam appellamus, propterea quod physicos excedit, & communem philosophiam, propterea quod circuit omnes, & ad primas caussas erigitur & ad supremam, vnde caussationem & cognitionem omnium gradatim contuemur.* Dum in sequentibus etiam rationem exponit, cur Aristotelis metaphysica sibi non satisfecerit; simul, quid ipsemet prae aliis peculiare habeat, indicat. *Nec Aristoteles,* inquit, *nobis praeripuit hunc laborem; nam cum vellet metaphysicam tradere, nihil minus quam metaphysicam docuit. Neque enim probat principia & fines rerum, neque scientiarum, neque connexiones, & de ente, & de communibus entitatis, non loquitur philosophice, sed tanquam grammaticus, qui dictionarium facit, & vocis significata distinguit, sicut patet in quarto suae metaphysicae. Neque ordinatim iuxta seriem aliorum ex aliis, sed confuse tanquam qui tradit grammaticam, & non deriuationes naturales. Item supra principia primalitates & realitates entis non adducit, quae ponimus nos potentiam, sapientiam, & amorem; neque de nihilo, ex quo & ente cuncta secunda entia fiunt; neque de magnis influxibus, per quos fiunt; neque de rerum deriuantia ab ente primo, neque de reuersione ad idem. Quinimmo excludit ideas, per quas fit deriuatio &c. lib. I. c. I. §. 4. 5.* Perspicere hinc licet, statuere CAMPANELLAM supra principia, primalitates, quas vocat, & realitates entis, potentiam, sapientiam & amorem; item, omnia entia secunda ex nihilo & ente fieri; primalitatum tres esse magnos influxus, necessitatem, fatum, & harmoniam; omnia ab ente primo deriuari, & ab idem reuerti, &c. Quae speciminis instar esse possunt, vt, cuiusmodi reliqua sint, intelligatur. Post CAMPANELLAM commemorandus est HENR. MORVS, vtpote qui in *enchiridio* suo *metaphysico, siue de rebus incorporeis succincta & luculenta dissertatione*, cuius tamen pars prima tantum prodiit, quae *tomo I.* operum eius philosophicorum, *p. 133. seqq.* exstat, singularia multa protulit. Ipsa eius inscriptio nos docet, quod in ea *de existentia & natura rerum incorporearum* agatur, quodue *quamplurima mundi phaenomena ad leges Cartesii mechanicas obiter expendantur, illiusque philosophiae & aliorum omnino omnium, qui mundana phaenomena in caussas pure mechanicas solui posse supponunt, vanitas falsitasque detegatur.* Metaphysicam scholasticorum hic non inuenias, quippe quam auctor explodit, & maximam partem ad logicam ablegat; ipse contra per metaphysicam *artem* intelligit, *recte contemplandi res incorporeas, quatenus e lumine naturae facultatibus nostris innotescunt; cap. I. p. 141.* Plurima quoque admiscet, quae alii forte ad physicam retulerint; certe in experimentis variis adducendis copiosus est. Nec omnia placebunt omnibus, inter quae & illud est, quod enti generatim spectato, hinc & spiritibus, extensionem quamdam tribuit, *c. XXVIII. p. 317. 318.* immo per extensum immobile ipsum Deum intelligit, *c. VIII. p. 168. seqq.* Addere his possem IO. CARAMVELEM, ob nouam, quam excogitauit, linguam metaphysicam, in *noua dialecto metaphysica*, an. 1681 in fol. edita. Sed dignae non sunt nugae istae, quibus recensendis immoremur. Legi possunt apud GE. PASCHIVM, in *inuentis nou-antiquis, c. II. §. XV. p. 51. seqq.*

De

De vtilitate & pretio metaphysicae non vna omnium est sententia. Quidam plus, quam decet, illi tribuunt, quod eo praesertim tempore factum, quo tota theologia vocibus ex metaphysicorum scholis depromtis, ita inuoluta fuit, vt veram eius ac genuinam faciem vix quisquam cognosceret. Atque ex reformatae quidem ecclesiae doctoribus BARTHOL. KECKERMANNVS eo vsque progressus est, vt diceret: *Deus lucem spiritus sancti per duas illas plane diuinas disciplinas, metaphysicam & logicam in mentibus hominum velit accendere*; *lib. I. system. theol. c. IV. p. 57.* Quo nomine merito vapulat IO. GERHARDO nostro, in *methodo studii theolog. sect. posterior. c. II. p. 108.* Huncce vero metaphysicae abusum cum alii tum in scholasticis, tum in quibusdam protestantium theologis animaduerterent; ad alterum extremum procurrentes, metaphysicam prorsus damnarunt, & ex scholis eiectam voluerunt. Nihil nunc de anabaptistis, Quakeris, & aliis eiusdem generis hominibus dicam, qui, licet generatim philosophiam reiicerent, subinde tamen, metaphysicam praecipue sibi inuisam esse, testati sunt. PETR. RAMVS, cum adseclis suis, cum nouam philosophandi rationem introducere vellet, in metaphysicam cumprimis insurrexit, Aristotelicam praesertim intelligens. Hinc in *praefatione ad scholas metaphysicas*, theologiam Aristotelis *impietatem omnium impietatum* vocat. Qua in re non magnopere errat. Nec tamen inde sequitur, metaphysicam ipsam reiiciendam. Cum DAN. HOFFMANNVS, vti supra §. *XXIII.* dictum, omnem philosophiam reiiceret ac damnaret; inter illos, qui eamdem amplectebantur sententiam, WENCESLAVS quoque SCHILLINGIVS fuit, qui magno animi impetu metaphysicam speciatim adgressus est, eumque in finem non tantum *considerationem de notitiis naturalibus, vanitatibus metaphysicis oppositam*, sed & tractatum, sequenti ratione inscriptum, edidit: *ecclesiae metaphysicae visitatio, concionibus metaphysicalibus nouem exquisitissimis discutiens praecipuos articulos metaphysicos, & ad vnguem demonstrans, qua eiuratae impietatis, vanitatisque deploratae, metaphysici doctores delabantur, ad metaphysicas speculationes mysteria coelitus patefacta violentissime detorquendo ac exigendo metaphysice.* Quo in libro adfectum potius suum, quam veritatis studium, auctorem prodidisse, viris doctis obseruatum est. In mitiorem tamen de eo partem pronuntiat, librumque hunc multa minime contemnenda continere, iudicat IO. CHRIST. LANGIVS, in *dissert.* antea *citata, §. XXX. p. 45.* Cumprimis vero adhuc commemorandus est GVIL. AMESIVS, haud incelebris reformatae ecclesiae theologus, qui peculiarem *disputationem theologicam aduersus metaphysicam* scripsit, eaque multorum in se concitauit animos. Prae reliquis autem metaphysicae caussam contra eum egit CASP. EBELIVS, in *apologia pro veritate primae philosophiae aduersus Amesium.* Est tamen obseruandum, quod AMESIVS praecipue metaphysicam Aristotelis impugnet. ABR. CALOVIVS illi opponit GISB. VOETIVM, itidem reformatae ecclesiae theologum, in *exercit. & biblioth. studiosi theologiae lib. I. c. IV. p. 30.* metaphysicae vtilitatem necessitatemque multis verbis celebrantem; in *paedia theolog. sect. II. art. I. c. II. p. 115.* De Amesio, aliisque, qui metaphysicam reiecerunt, legendus etiam ADAM. TRIBBECHOVIVS *de doctoribus scholasticis, c. VII. p. 349. 350.* Num a Gustauo Adolpho, Sueciae rege, metaphysica in regno Sueciae prohibita sit? disputat GE. PASCHIVS, in *inuentis nou-antiquis, c. II. §. XIV. p. 47.* & IO. CHRIST. LANGIVS, *loc. cit. §. XXX. p. 45.* Nostra aetate dignitatem istam, atque auctoritatem, quam olim meta-

taphyſica in theologorum pariter ac philoſophorum ſcholis obtinuit, multum imminutam, negari nequit. Eiusque rei cauſſam nonnulli partim in iuris naturalis aliarumque litterarum culturam diligentiorem, partim in theologorum quorumdam, verae pietatis ſtudium ſerio vrgentium, ac commendantium, inſtitutum contulerunt. Verum, legitimum ſobriumque metaphyſicae vſum hac ratione ſublatum, dici nequit. Quodſi nonnulli a vanis ſcholaſticae metaphyſicae ſubtilitatibus ad meliores litteras traducti ſunt, & theologia a ſuperfluis inanibusque vocibus repurgari coepit, ſimulque didicerunt, theologiam, quae meris ſpeculationibus abſoluitur, omnique deſtituitur praxi, parum prodeſſe; id enimuero pro felicitatis, qua noſtra tempora gaudent, parte reputandum, cenſeo. Ad rem ipſam vero quod attinet, ſi de vſu pretioque metaphyſicae recte ſtatuere velimus; primum quidem, quid hoc nomine nobis veniat, perpendendum. Si ipſa denotetur theologia naturalis, quam a nonnullis metaphyſicam vocari, antea obſeruauimus; nemo ſanae mentis eam vituperauerit. Id quod de vera, & ex rectae rationis principiis deriuata, theologia naturali intelligimus. Ariſtotelis enim metaphyſicam hocce nomine indignam eſſe, nemo negabit, niſi cui verum eius ſyſtema plane ignotum ſit; quod ab atheiſmo non multum abeſſe, hodie viri docti luculenter euicerunt. Sin quis ſcholaſticorum metaphyſicam, ſeu doctrinam de ente abſtracte conſiderato, quam recentiores *ontologiam* vocant, intelligat; tum quidem, ſi ea in ſe ſpectetur, non video, quemnam illa vſum habeat. At intuitu aliarum eruditionis partium, praeſertim theologiae, vſu minime contemnendo gaudet, modo voces, quas nobis ſuppeditat, ſobrie ac circumſpecte, & non, niſi neceſſitate quadam vrgente, adhibeantur. Nec poenitet me, quod, in *elementis* meis *philoſophiae inſtrumen* ontologiam philoſophiae inſtrum adiunxerim, & pro lexico quodam p ſophico habuerim. Non enim errar ita ſentiunt, demonſtrauit IAC. TH SIVS, in *hiſtoria metaphyſicae* §. *XVI* Largimur tamen, quod idem vir do mus docet, eiusmodi lexicon eſſe, ſpeciem quamdam ſcientiae prae ſe Immo & id largimur, axiomatum & cipiorum metaphyſicorum in aliis plinis itidem inſignem prorſus vſun & ad alias veritates demonſtrandas mum valere. Sed rurſus de iis prin hoc eſt accipiendum, quae hoc no digna ſunt, quorum non adeo ſunt n Quaedam enim pro principiis ven tur, quae nihil minus ſunt, quam p pia. Legi interim merentur DAN. ST *regulae philoſophicae*. Vt ergo hu modum legitimum metaphyſicae vſu mittimus; ita, abuſum eo diligenti tandum, merito cenſemus, quo is e inde grauior. Ipſos namque atheo alibi magis, quam in metaphyſica, nire, quibus impia ſua dogmata i uant, vel BENEDICTI DE SPI exemplo conſtat.

Nonnulli denique, ontologia ſcholaſticae metaphyſicae, naeuos a ctus, conſiderantes, & quam parum ſit, quod tam ſplendido nomini, ali quibus ornari ſolet, elogiis reſpondea pendentes, de ea emendanda, & ita i ſtinum locum reſtituenda, cogitat ſuſceperunt. Nonnulla huc ſpec PET. POIRETVS in medium attul *erudit. ſolida, ſuperficiaria, & falſa*, *& 270*. Sed G. G. LEIBNITIVS q de *primae philoſophiae emendatione* *mentationem* edidit, cuius ſummam ſet GE. PASCHIVS, in *inuentis nou quis, c. II.* §. *XV. p. 49*. Idem q in mentem venit IO. CHRIST. LA in *diſſertatione* aliquoties nobis iam

ta. Ita namque tractandam metaphysicam censet, vt in ea primo-prima totius theoreticae philosophiae, & vere rationalis cognitionis fundamenta, ponantur, *§. XI. seqq.* Sed, quod apud alios intra vota & consilia substitit, & vltra σκιαγραφίαν, vel delineationem quamdam, productum non est; id singulari prorsus industria & dexteritate praestitit vir longe doctissimus IO. IAC. SYRBIVS noster, in *institutionibus philosophiae primae nouae & eclecticae*, quae an. 1719 lucem adspexeruut publicam. Tribus istae absoluuntur partibus, quarum prima illi *architectonica* est, praeter *theologiam philosophicam, omnis eruditionis fundamenta, principia, & methodum ex ipsius hominis consideratione deriuata*, exhibens; altera vero *metaphysica, philosophiam occultam*; tertia denique *ontologia, notionum philosophicarum vulgo vsitatiorum explicationem* sistens. In prima itaque parte post prooemium, de *natura & partibus hominis* agit, *c. I.* de *Deo ceu fine hominis summo*, *c. II.* de *studiis hominum in genere*, *c. III.* de *studio sapientiae, hoc est, philosophiae, in specie*, *c. IV.* de *idea, reliquisque fundamentis logicis*, *c. V.* de *desiderio, reliquisque fundamentis moralibus*, *c. VI.* de *motu, seu fundamentis physicis*, *c. VII.* In altera parte seu philosophia occulta, quam speciatim *metaphysicam* vocat, post prooemium, de *natura & constitutione metaphysicae*, differit de *spiritibus eorumque existentia, essentia, attributis, & operationibus in genere*, *c. I.* de *variis spirituum generibus*, *c. II.* de *his, quae de Deo sunt occulta*, *c. III.* de *occultis animae humanae*, *c. IV.* de *diuinatione huiusque variis generibus*, *c. V.* de *magia*, *c. VI.* de *occultis corporum naturalium*, *c. VII.* In parte denique tertia, seu *ontologia*, cuius succinctam quamdam dat delineationem, post prooemium, de *ente & eius inferioribus* verba facit *c. I.* de *non ente, essentia, existentia, huiusque opposito*, *c. II.* de *affectionibus entis vnitis, vno, vero, bono*, *c. III.* & sic porro. Ita sane philosophia prima, seu metaphysica, voce in latiori ambitu accepta, longe alia, & amoeniori quidem facie, prodit, quam qua in scholasticorum libris conspicitur. Secundum quam si consideretur, nemo sanae mentis de eius aut vtilitate, aut praestantia, dubitabit.

§. XXIX. Philosophiae theoreticae pars prima, seu *physica*, dum ad intima naturae nos ducit penetralia, & *opera creationis*, ex quibus, Deum esse, ipsa ratio colligit, *Rom. I, 20.* adcuratius considerare docet, talia tradit, quae nescire neminem fas est. * Nonnulla insuper, speciatim doctrina de homine, quae praecipue nostram attentionem prouocare debet, per plerasque eruditionis theologicae quoque partes, ita se diffundunt, vt in his sine illorum notitia rite proficere non liceat. ** Rerum denique naturalium, quae in sacris litteris commemorantur, explicationi hinc lux adfunditur. ***

* Magnam esse doctrinae naturalis, seu physicae, iucunditatem, multiplicemque vtilitatem, fatentur omnes, qui vel primis eam degustarunt labiis. Inter reliqua autem, quibus se commendat, praecipuum est, quod in structura, dispositione, vsu, conseruatione, propagatione, corporum naturalium, infinitam Numinis & potentiam, & sapientiam & benignitatem cognoscere & admirari licet; vnde validissima simul, ad insaniam atheorum coercendam, suppeditantur arma. Hinc & in tractatione physicae, caussae efficientis primariae ac principalis neutiquam

quam praetermittenda est consideratio, vt vulgo fieri solet. Nec ferendum etiam, quod finium inuestigationem ex physica proscripserit REN. CARTESIVS; quo nomine tum aliis vapulat, tum speciatim IO. RAYO, in libro, *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, *part. I. p. 28. 29. seqq.* Ex instituto vtilitatem, quam ex doctrina naturali capere licet, ostenderunt ROB. BOYLE, in *exercitat. de vtilitate philosophiae naturalis & experiment.* & RVARD. ANDALA, in *orat. de praestantia, vtilitate & iucunditate physices.* Quodsi quidam ex hocce studio plus damni, quam emolumenti, accipiunt; ipsorum haud dubie contingit culpa, dum non recte, & ita, vt decet, in eodem versantur. Idque illorum exemplo patet, qui caussis proximis inuestigandis ita inhaerent, vt de prima, seu Deo, non sint solliciti, quiue mechanismo plus, quam par erat, tribuunt, in eam tandem praecipites lapsuri sententiam, mundum huncce, omniumque in eo corporum, sibi constare rationem, etiamsi Deus quam longissime remoueatur. Quo ipso, a supremo stultitiae gradu non procul se abesse, demonstrant. Historiam doctrinae physicae haurire licet ex DAN. GE. MORHOFII *polyhist. tom. II. lib. II.* per integrum, qui in hac philosophiae parte omnium diligentissime versatus est. Plurima quoque, quae huc spectant, tradit GE. PASCHIVS, in *inuentis nou-antiquis, c. VI. & VII.* In compendio praecipua momenta exhibui, in *element. philosoph. theoret. c. I.* addatur IO. GE. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. III. §. XI. p. 169.* Praecipuos scriptores physicos, tum generales, tum speciales indicat IVL. BERNH. VON ROHR, in *der physicalischen Bibliotheck &c.* Lipsiae 1724, 8. Si quis in studio physicae recte procedere cupit, illi, mea quidem sententia, initium faciendum ab historia naturali, quorsum & physica experimentalis pertinet. De principiis enim, seu hypothesibus physicis, quaenam ceu verosimiliores aliis praeferendae sint, vt iudicium ferre queat; dispiciendum, quaenam ita comparatae sint, vt phaenomenis corporum naturalium aut omnibus, aut plerisque explicandis sufficiant. Phaenomena itaque omnia, vt hoc rite fieri queat, adcurate nobis cognita esse debent. Non aliunde vero, quam ex historia naturali, cognita esse possunt. De scriptoribus autem historiae naturalis, adeoque & physicae experimentalis, iam supra ad §. *XII.* huius capitis ex instituto diximus. Maximopere itaque mihi illorum institutum placet, qui, physicam methodo analytica potius, quam synthetica, tradendam, putant, describendo structuram & proprietates corporum, & hinc ad principia seu hypotheses progrediendo; quam ideo & ipse in *elementis* meis *philosophiae theoreticae* sequutus sum.

Historiae itaque naturalis, atque adcuratissima corporum huius vniuersi, quantum fieri potest, si quis instructus sit notitia; tum quidem recte ad hypotheses veterum pariter ac recentiorum philosophorum perlustrandas ac examinandas sese conferet, vt eam, quam reliquis praeferendam existimet, eligat. Latissimus hic sese mihi aperiret campus, dicendi de principiis physicis scholae Ionicae, & qui ex ea prodierunt, PLATONIS ac ARISTOTELIS, itemque Stoicorum, scholae porro Eleaticae, speciatim DEMOCRITI, PARMENIDIS, & EPICVRI, ipsius quoque PYTHAGORAE, HERACLITI itidem, HIPPOCRATIS, aliorumque. Sed haec omnia ex scriptoribus historiae philosophicae, quos supra laudauimus, haurire licet, vt iis recensendis immorandum nobis non sit. Iungenda, quae de hisce omnibus copiose disserit DAN. GE. MORHOFIVS, *polyhist. tom. II. lib. II.* vbi de philo-

philoſophia naturali Aegyptiorum, Chinenſium, & Indorum, Pythagorae, Graecorum, ſpeciatim Democriti & Epicuri, Stoicorum, Pyrrhoniorum, & ſcepticorum, philoſophorum ſcholae Ionicae, Platonis denique & Ariſtotelis, ex inſtituto verba facit, *c. IV. ſeqq.* vsque ad *XII.* In compendio etiam praecipua exhibet IO. BAPT. DV HAMEL, de *conſenſu veteris & nouae philoſophiae,* praeſertim *libro primo,* itemque GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrheit, part. II. c. IV.* §. *I.* ad *XX. p. 221. ſeqq.* Multa quoque, quae huius loci ſunt, adfert THO. BVRNETIVS, in *archaeologia philoſophica, ſiue doctrina antiqua de rerum originibus,* praeſertim *libro primo.* Sed cum cuncta fere ad ſuam hypotheſin ſtabiliendam trahat, adcuratiori quandoque examine ac diſcuſſione opus eſt. De Ariſtotelis phyſica hoc ſolum ὡς ἐν παρόδῳ moneo, cum formae, quas vocant, ſubſtantiales, vtramque in ea paginam faciant, non omnibus forte conſtare, vnde eas acceperit. Obſeruandum itaque, PLATONEM ideas ſtatuiſſe, a diuina eſſentia ſeparatas, ceu rerum ſenſibilium exemplaria atque formas, quas quidem ideas ſeu formas Deus, mundum ex materia aeterna conditurus, ex ſe produxerit, & propria, ſibique conſtanti, ſubſtantia donauerit, vt eas in condendis rebus ſenſibilibus intueretur, quemadmodum pictores expreſſam imaginem intueri ſolent, vt eius ſimilitudinem forment. Haſce ideas, ſeu formas, ceu per ſe & ſeparatim exſiſtentes, reiecit quidem, & mirum in modum exagitauit Ariſtoteles; admiſit tamen, prout materiae ſunt immerſae, & cum ea coniunctae. Hinc itaque formae iſtae ſubſtantiales. Legenda, quae erudite hac de re monet IAC. BRVCKERVS, in *hiſtoria philoſophica doctrinae de ideis, ſect. I.* §. *IX. p. 136. ſeqq.* De patrum, ſeu veteris eccleſiae doctorum, phyſica nunc nihil addo; cum alibi de illorum eruditione philoſophica ex inſtituto dicendi ſe nobis oblatura ſit occaſio. A ſcholaſticis doctoribus, quos ab Arabibus Ariſtotelicam philoſophiam accepiſſe, ſupra docuimus, in doctrina naturali praeter nugas & ineptias nihil exſpectandum erat. Praeterquam enim, quod ab Ariſtotele, quem ne recte quidem intelligebant, non diſcederent, adeoque ſe ipſi rationis vſu in rerum naturalium inueſtigatione priuarent; hiſtoriam quoque naturalem, ceu genuinum phyſicae fundamentum, negligebant. Chemiae autem ſtudio per Arabes in Europam propagato, exſtiterunt nonnulli, qui ſupra ſaeculi captum ſaperent, & in intimiores naturae receſſus penetraſſe viſi ſunt, praeſertim cum etiam matheſeos artiumque mechanicarum quadam imbuti eſſent peritia. Id vero iſtius aetatis hominibus adeo inſolens viſum, vt in magiae venirent ſuſpicionem. Celebres maxime hoc nomine ſunt ROGERVS BACO, Anglus, ordinis Franciſcanorum monachus, qui ſaeculo decimo tertio vixit, & ob eruditionem ſingularem *doctor mirabilis* dictus eſt; ALBERTVS magnus, magni nominis ſcholaſticus, qui itidem eodem ſaeculo decimo tertio floruit, & ARNOLDVS DE VILLANOVA, qui circa annum 1300 magnam famam celebritatemque, inter chemicos conſequutus eſt, artemque, viliora metalla in aurum transmutandi, nouiſſe perhibetur. De BACONO legendus praeter alios GE. PASCHIVS, in *inuentis nou-antiquis, c. VI.* §. *XXIV. p. 399. & c. VII.* §. *IV. p. 527.* alibique, qui & de ALBERTO magno verba facit, *c. VII.* §. *XLIII. p. 694.* item §. *XV. p. 580. ſeqq.* De ARNOLDO autem de VILLANOVA, qui & inter haereticos referri ſolet, recenſente errores, quorum reus agitur, NAT. ALEXANDRO, *hiſt. eccleſ. tom. VII. p. 102.* Conferre iuuabit OLAVM BORRICHIVM, in *conſpectu ſcriptor. chemicor.* §. *XXII.* Nec egomet

met eum praetermisi, cum praecipuos enarrarem, qui artem, metalla viliora in aurum transmutandi calluisse feruntur, in dissertatione *an alchemistae sint in republica tolerandi?* §. *XII. p. 521. seqq.* Ibidem etiam de RAYM. LVLLIO, qui ARNOLDI fuit discipulus, a me dictum.

Cum per bonarum litterarum resuscitationem noua lux oriretur; exstiterunt quidem initio viri docti, vt supra quoque dictum, qui sordes scholasticorum a philosophia abstergere, eamque elegantiori specie ornatam exhibere adnisi sunt. Parum tamen hi opera sua ad rei summam profecerunt, nec rerum naturalium inuestigationi multum adfuderunt lucis. Quam PETR. RAMVS suscepit philosophiae emendationem, ad dialecticam praecipue spectabat, quamquam nonnulla etiam in physicis attigerit. Certe exstant *scholarum eius physicarum libri octo in totidem acroamaticos libros Aristotelis*, Parisiis 1565 in 8. editi. Opposuit autem se ei, in hac quidem philosophiae parte, praecipue GEO. LIEBLERVS, in *epitome philosophiae naturalis*, ex qua iterum compendium aliquod fecit IO. PLANCVS, editum Noriberg. 1621 in 8. Amplius quid molitus est BERNHARD. TELESIVS, cuius de *rerum natura, iuxta principia propria libri IX. vna* cum PHILIP. MOCENICI, Veneti, *vniuersalium institutionum, ad hominum perfectionem, quatenus industria parari potest, contemplationibus quinque*; & ANDR. CAESALPINI, Aretini, *quaestionum peripateticarum libris quinque*, an. 1588 sine loci mentione, excusi sunt. Primus namque hicce fuit, qui Aristotelis, quod hactenus omnes premebat, excutere iugum ausus est, nouaque rerum naturalium commentus est principia, calorem & frigus; in quibus PARMENIDEM maxime sequutus censetur, quem itidem duo rerum principia, ignem, siue caelum, & terram, statuisse perhibent. Cum TELESIO in quibusdam fecit FRANC. PATRITIVS, cuius *discussiones peripateticas* supra mendauimus. Opus namque edidi[t] scriptum: *noua de vniuersis philos[ophia] libris quinquaginta comprehensa; in Aristotelica methodo non per motum [s]ed lucem & lumina ad primam causam a[scen]ditur; deinde noua quadam ac pec[uliari] methodo tota in contemplationem ven[it di]uinitas; postremo methodo Platonica [tota] vniuersitas a conditore Deo deducitu[r]* Venetiis 1593, in fol. Legendus [est] PETR. BAELIVS, qui & obseruat, co[n]... hocce opus libris LXIX, licet in fronte [quin]quaginta tantum librorum mentio ... *diction. historico-crit. voce Patritius, p.* ... Quaedam nimirum TELESII adprob[at], tamen in aliis ab eo discedat. Ide[m de] THOMA CAMPANELLA censendum, q[ui,] qui TELESIVM passim defendit, prop[riam] tamen sibique peculiarem, vt in reli[quis,] ita & in physicis, philosophandi hab[uit ra]tionem. Huius vero loci liber est, ... *de sensu rerum & magia* scripsit, in q[uo] agit, vt omnibus rebus, etiam iis, ... anima destituuntur, sensum tribuat. ... mirum, cum in effectibus sensum d[epre]hendisse sibi videretur, ideo, eumde[m] caussis principiisque, & elementis, ... que rebus omnibus, tribuendum, put[auit]. Commemorandus hic etiam est HIE[R.] CARDANVS, cum CAMPANELL[A] hoc nomine comparandus, quod m... quidem, sed ad paradoxa prono, prae... fuerit ingenio. Inter ea, quae physic[i ar]gumenti composuit, scripta, eminent ... *XXI de subtilitate & varietate rerum.* ... riam, quam inde forte consequi po[t...] cum ei inuideret IVL. CAES. SCALIGER, sane doctus, sed impotentis animi, & [am]bitione lymphatus, *exercitationes* suas [exo]*tericas de subtilitate ad Hieronymum [Car]danum* scripsit, tum alias, tum & Fra[ncofurti] 1612 in 8. excusas; quibus CA[RDA]NVS iterum *actionem primam in calum[nia]torem librorum de subtilitate* opposuit. qui

quissime SCALIGERVM cum CARDANO egisse, saepe sophismatibus pugnare, reprehendere, quae non reprehendenda erant, viris doctis obseruatum est. Non itaque fine ratione Cardanum in quibusdam vindicat IO. SPERLINGIVS, in *meditationibus super subtilitates Scaligeri*. Exstant etiam RVDOLPHI GOCLENII *aduersaria ad exotericas aliquot Iulii Caesaris Scaligeri exercitationes*, Marpurgi 1694 8. Interim non negandum, multa lectu digna in istis SCALIGERI *exercitationibus* occurrere, praesertim multa eum adferre, quae historiae naturali illustrandae inseruiunt. Magnae hinc olim auctoritatis liber hicce fuit, vt nemo philosophus censeretur, qui eum non legisset; hodie autem fere negligitur, certe a paucissimis legitur.

Fuisse iam ante bonarum litterarum *παλιγγενεσίαν*, qui arte chemica ad naturae arcana detegenda vterentur, iam antea obseruauimus. Horum deinceps vestigia pressit THEOPHRASTVS PARACELSVS, studiumque chemicum resuscitauit, nec arti modo medicae, sed doctrinae quoque naturali, nouam conciliare faciem, adgressus est. Tria hinc chemicorum principia, sal, sulphur, & Mercurius, celebrari coeperunt; in quae cum omnia corpora resoluantur, ex iis quoque ea composita esse, concludebant, qui hancce philosophandi sequebantur rationem. Quidquid sit de vita moribusque PARACELSI, de quibus in diuersa abeunt, qui de eo scripserunt; virum fuisse artis chemicae peritissimum, cuius non profecto nulla in artem medicam exstent merita, negari nequit. Sunt, qui, a BASIL. VALENTINO eum chemicae artis notitia imbutum, tradunt. Num inter eos, qui artem, transmutandi metalla ignobiliora in aurum, tenuerunt, referendus sit, disputaui in *exercitat. an alchemistae in republ. tolerandi? §. XVIII. p. 538. seqq.* Ibidem etiam euici, perperam eum a quibusdam magiae adcusari, & ad ea, quae HERM. CONRINGIVS illi obiicit, respondi. A magiae crimine eum quoque liberat GABR. NAVDAEVS, in *apologia magnorum virorum in magiae suspicionem deductorum, p. m. 278. seqq.* Vocat ibi Paracelsum *magnum in philosophia, medicina, & religione haeresiarcham*, recteque obseruat, magna scripta eius laborare obscuritate, idque propter peregrina, quibus vsus est, nomina, cuiusmodi sunt, *ens pagoycum, cagastricum, cherionium, leffas, iesadach, trarames. stannar, perenda, relloleum.* Optandum, vt a rebus theologicis manus abstinuisset. Has enim dum ita tractauit, vt chemicos conceptus ad eas transferret, simul tamen bona malis admisceret; non tantum ipsemet a recto discessit tramite, sed & alios, vt idem facerent, induxit, pro quodam hinc fanaticorum patriarcha habendus. Certe, VALENT. WEIGELIVM, IAC. BOEHMIVM, aliosque, ex eius prodiisse schola, notum est. Inter discipulos eius ac sectatores referrem *fratres roseae crucis*, nisi hodie constaret, societatem illam, quae olim tantum strepitum dedit, fuisse confictam, & nullibi terrarum exstitisse. Occasio tamen inde quibusdam enata fuit, alchemisticum studium cum pansophia chemica serio defendendi, quod cumprimis a MICH. MAIERO factum, in libro, *silentium post clamores* inscripto. Dixi plura hac de re in *exercitat. an alchemistae in republica tolerandi? §. XVI. p. 535. seqq.* Chemicum vero studium ex eo tempore magis effloruit, plurimosque, inter medicos praecipue, defensores nactum est, ac propugnatores; quamquam nec deessent, qui illud reiicerent ac repudiarent. Inter illos OLAVS BORRICHIVS eminet, qui cum arte chemica meliorum litterarum atque antiquitatum peritiam singularem coniunxit, cuiusue exstat *de ortu & progressu chemiae dissertatio*, Hafniae 1668 in 4. itemque *Hermetis, Aegyptiorum & chemicorum sapientia, ab Hermanni Conringii animaduersionibus vindicata,*

dicata, Hafniae 1674. HERMANNI autem CONRINGII, qui acriter philosophiae & medicinae chemicae ac Paracelsicae se opposuit, de *Hermetica medicina libri duo*, iterum auctiores emendatioresque lucem adspexerunt Helmstadii 1669, in 4. cui editioni subiunctus est *apologeticus aduersus calumnias & insectationes Olai Borrichii* Videtur vero CONRINGIVS in Paracelsum paullo iniquior; quamquam nonnulla iure in eo reprehendat. Vtriusque & CONRINGII & BORRICHII scripta lectu digna, cum eruditione inter se certent, & historiam artis chemicae inuestigaturis facem praeferant. Inter eos, qui secundum principia, quae vocant, hermetica, physicam tradere in animum induxerunt, haud vltimus est HENR. NOLLIVS, cuius *naturae sanctuarium, quod est physica Hermetica* Francofurti 1619 in 8. excusum est. Cumprimis commemorandus nobis adhuc est DAN. SENNERTVS, medicus quondam longe celeberrimus, qui chemicae artis in medicina vsum primus in academia Wittebergensi adprobare & commendare ausus est, simulque de rebus naturalibus aliter, quam vulgo fiebat, philosophari coepit. Testantur hoc eius scripta, *epitome* scilicet *scientiae naturalis*; item: *de chemicorum consensu & dissensu cum Aristotelicis & Galenicis*, vt &: *hypomnemata physica*. Vestigia eius in quibusdam pressit, immo & defensionem contra aduersarios, quos expertus est, suscepit IO. SPERLINGIVS, cuius *institutiones physicae*, saepius editae, multorum adprobationem olim consequutae sunt. Profitetur, se in iis eclecticam sequi philosophandi rationem; in plurimis tamen non multum supra scholasticos sapit, qui eo tempore philosophiae regnum vbique fere adhuc tenebant. Ob concinnum & elegans dicendi genus multis etiam institutiones istae placuerunt; quemadmodum & eiusdem *anthropologia physica*, Wittebergae 1647 edita, hinc inde laudatur. SENNERTO pariter ac SPERL praeter alios se acriter opposuit IO. TAGIVS, medicinae in academia Gr gensi professor, cuius *nonae sectae* *to-Paracelsicae, recens in philosoph medicinam introductae, qua antiqu tatis oracula, & Aristotelicae ac Ga doctrinae fundamenta conuellere, & tus eruderare moliuntur nouatores, & solida refutatio*, Amstelodami 16 prodiit. Quo in libro auctor non re, sed furere videtur. Praemisit ei *giam ad orbis christiani academias,* *latim Wittenbergicam, omnesque ibi* *veteris & indubitatae veritatis ad* *& patronos*, quam hisce inchoat *Vsque adeo inimicus & otii & b horarum prodigus fui, vt ad affa inanias Sennerto- Sperlingianas pa re nata respondere non dubitauer* Legenda, sed expendenda quoque de hocce Sennerti & Freitagii cer obseruat PET. BAELIVS, *diction. crit. voc. Sennertus, p. m. 2701.* Disp cumprimis fuit, de origine forn quas vocant, substantialium, qua potentia materiae educi, nec in m induci, sed cum materia traduci, traductionem propagari, cum SEN adserebat IO. SPERLINGIVS; con *institutiones physic. lib. I. c. III. q & seqq. p. 76. seqq.* Cum vero simu gine animae humanae oriretur q noua inde orta sunt certamina, S GIO, quocum & IAC. THOMASIVS faciebant, pro traduce pugnantibus sibus contra, IO. ZEISOLDO, DAN. LIO, aliisque, creationem animae a tibus. Sed haec huius loci nor Nonnulla, quae huc spectant, dixi i *tut. theol. dogmaticae, lib. II. cap. I XVI. p. 496.*

Quae ex chemicorum industria sicam redundant commoda, in eo pue consistunt, quod per varia con

experimenta, ad proprietates corporum adcuratius pernoſcendas, hiſtoriamque adeo naturalem, quaedam facta eſt acceſſio. Qui vero ad hiſtoriam naturalem animum adiungunt, eamque experimentis augere & amplificare ſtudent; illi demum veram rectamque viam ingredi cenſendi ſunt, qua phyſices ſtudium promoueri, & in maius meliusque prouehi, queat. Exemplum hiſce praeiuit FRANC. BACO DE VERVLAMIO, cui adeo praecipua reſtauratae doctrinae phyſicae gloria debetur, quem deinceps ſequuti ſunt alii, nouis indies experimentis nouam quoque lucem rerum naturalium inueſtigationi adfundentes. Sed de hiſce omnibus ſupra dictum ad §. *XIV.* huius capitis, cum de hiſtoria naturali, eiusque ſcriptoribus ageremus. Eo facilius deinceps fuit, noua quaedam ſyſtemata condere, quod RENATVM CARTESIVM praecipue feciſſe, conſtat. Qua hic inceſſerit via, ipſemet nos in *diſſertat. de methodo* condocet. Ex reliquis eius ſcriptis ad phyſicam ſeu philoſophiam naturalem ſpectant *principia philoſophiae; meteora; de paſſionibus animae;* & *tractatus de homine.* Ex diſcipulis vero eius & ſectatoribus nonnulli quidem, dum integra philoſophiae ſyſtemata, eius hypotheſibus ſuperſtructa, condiderunt; non potuerunt non phyſicam ſimul attingere, vt ANTON. LE GRAND, & PET. SYLVANVS REGIS, de quibus ſupra quoque dictum; alii autem ſeorſim phyſicam, ſeu doctrinam naturalem ſecundum hypotheſes Carteſii tradiderunt, quod praeter HENR. REGIVM, in *fundamentis phyſices*, IAC. ROHAVLTIVS fecit, in *tractatu phyſico*, cum *animaduerſionibus* ANTONII LE GRAND, & auctoris *tractatu mathematico de arte mechanica*, Amſtelodami 1700 in 8. edito. Prodiit etiam Londini 1710 cum adnotationibus SAM. CLARKII. IOANNIS quoque CLAVBERGII huc referenda *phyſica*, Amſtelodami 1664 in 4. excuſa. Fuerunt etiam, qui ipſius CARTESII ſcripta phyſica commentariis illuſtrarent. Sic RVARDI ANDALAE, qui principem hodie inter genuinos Carteſii ſectatores locum tenet, *paraphraſis* exſtat *in principia philoſophiae Renati des Cartes*, Franecquerae 1711 in 4. De phyſica autem, ſeu doctrina naturali CARTESII, viri docti, & a partium ſtudio alieni ita cenſent, multa quidem ingenioſe ab eo eſſe excogitata, quae magnam veri ſpeciem habeant, apteque ſatis ſyſtema eius cohaerere; fundamentis tamen parum ſolidis eſſe ſuperſtructum. Legenda cumprimis HENR. MORI *epiſtola, quae apologiam complectitur pro Carteſio, quaeque introductionis loco eſſe poterit ad vniuerſam philoſophiam Carteſianam; tom. I. operum* eius *philoſophicorum, p. 107. ſeqq.* vbi breuiter, ſed neruoſe & adcurate, quae in ſyſtemate phyſices Carteſianae reprehendenda ſint, indicat. Eodem, quo Carteſius nouum illud molitus eſt philoſophiae aedificium, tempore, Democrito-Epicuream philoſophandi rationem iterum reuocauit PET. GASSENDVS, ingenii laude Carteſio nihil concedens, doctrinae forte ſuperior. Ita vero Epicurum ſequutus eſt, vt, quae ab eo perperam dicta eſſent, nec admitti vlla ratione poſſent, corrigeret ac emendaret. *Phyſica* eius ampliſſimum doctrinae naturalis ſyſtema exhibet, *operumque* eius, iunctim editorum, *tom. I. & II.* exſtat, quamquam & in *notis ad lib. X.* DIOGENIS LAERTII, aliisque ſcriptis, ea attingat, quae huius loci ſunt. Compendium aliquod ex iis lingua gallicana concinnauit BERNIERIVS, an. 1684 ſeptem tomis in 12 excuſum. Idem & in gratiam Anglorum GVALT. CHARLETONVS fecit, vt tamen ipſemet quaedam adderet, in *phyſiologia Epicuro-Gaſſendo-Charletoniana*, edita Londini 1654 in fol. Quantumuis autem plurimi & CARTESII & GASSENDI merita in

in doctrinam naturalem laudarent; pauci tamen fuere, qui vnum ex hisce ducibus ita eligerent, vt ab eius discedere in quibusdam placitis religioni sibi ducerent. In horum referendi numerum WOLFERD. SENGVERDVS, in *philosophia naturali*, in qua vt plurimum GASSENDVM sequitur, DE STAIR, in *physiologia noua experimentali*, FRANC. BAYLE, in *institutionibus physicae*, aliique. Cum autem Cartesius secundum principia mathematica & mechanica doctrinam naturalem tractare incepisset, eaque in re plurimi eius sequuti essent vestigia; ISA. NEVTONVS consultum duxit, principia haecce mathematica, quorum in physica vsus est, colligere, eaque rite demonstrare. Eo namque eius *philosophiae naturalis principia mathematica*, Londini primum 1687 edita, comparata sunt. Fuerunt etiam ex Anglis praecipue, qui eius exemplum imitarentur; sed eum ob subtilitatem a paucissimis intelligeretur, GVIL. IAC. S' GRAVESANDE *physices elementa mathematica, experimentis confirmata, siue introductionem ad philosophiam Newtonianam*, euulgauit, cuius tomus primus Lugduni Batauorum 1720 in 4. prodiit. Tractationem tamen in hocce opere fini seu scopo, quem auctor prae se tulit, non prorsus respondere, quibusdam obseruatum est; cum experimentis equidem cuncta confirmet, ipsis vero demonstrationibus Newtonianis parum aut nihil lucis adfundat. Cum porro in mechanica illa ac mathematica physicam tractandi ratione cuncta ad leges motus redeant; de ipsa motus origine grauis exorta est disputatio. Ex natura enim indoleque materiae cum is deriuari nequeat; extiterunt omnino, qui, a Deo ipso omnem motum immediate effici, contenderent; cumque adeo caussis secundis omnem agendi vim denegarent, ortum hinc est systema, quod vocatur, caussarum occasionalium. Quae ad historiam hu-

ius controuersiae spectant, paucis ex[...]
in *institut. theol. dogmat. lib. II. c.*[...]
§. XLVIII. p. 563. seqq. Id tantum[...]
mus, vt difficultatibus, quae hic se v[...]
que offerunt, se expediret, nouam q[...]
dam viam ingressum esse G. G. LEIBNI[...]
dum, potentiam quamdam se mo[...]
materiae denegari non posse, existir[...]
quamue *vim actiuam*, a *potentia nu*[...]
stinctam, adpellitauit. Exstant hae[...]
varia eius schediasmata, quibus sen[...]
am suam explicauit, illustrauit, con[...]
uit, in *actis eruditor. Lips. an. 1694.*[...]
Mart. item *an. 1695. mens. April.* ne[...]
1698. mens. Septembr. p. 427. seqq. [...]
instituto eum refutauit RVARDVS AN[...]
in *dissertat. philosophica, in qua ver*[...]
stantiae notio vindicatur, simulque co[...]
tur vis actiua, a G. G. L. *cuilibet su*[...]
tiae, tam corporeae quam spirituali,[...]
cimine dynamico attributa, quae pri[...]
in dissertationum philosophicarum pe[...]
Franecquerae 1712 in 4. edita. Fu[...]
vero & alii, qui, cum intelligerent[...]
solas leges mechanicas cuncta n[...]
phaenomena explicari non posse,[...]
ramque, & contra genuinam eius[...]
nem, materiae ipsi vim quamdam,[...]
uendi, tribui, quae & ad atheorum i[...]
tatem stabiliendam facile trahi pote[...]
tentia; rursus eidem atheismi peric[...]
exponere, qui, omnem immediate[...]
proficisci motum, contendunt; pri[...]
um aliquod actiuum, diuersum a D[...]
eo tamen dependens, admittendum[...]
fuerunt, quod IO. BAPT. HELMO[...]
archeum, HENR. MORVS, *principi*[...]
larchicum, alii *spiritum naturae*, ali[...]
adpellitarunt. Et HENRICVS q[...]
MORVS *principium* suum *hylarchicum*[...]
ipsemet *spiritum naturae* vocat, in[...]
ridio metaphysico, inculcat; cumq[...]
CHRISTOPH. STVRMIVS nonn[...]
opposuisset, defensionem eius susce[...]
scholiis ad *enchiridium* istud *metaph*[...]

c. XIII. sect. IV. tom. I. operum, p. 219. sqq. De hocce principio suo ipsemet MORVS ita pronuntiat: *principium hoc nec confictum est, nec nouum & inauditum, nisi nomen solummodo intelligas; rem enim ipsam agnouerunt antiqui philosophi, Pythagoras, Plato, ipseque Aristoteles sub nomine τῆς φύσεως, vt quando toties inculcat τὴν φύσιν οὐδὲν μάτην ποιεῖν, naturam nihil facere frustra, quod intelligendum est omnino de hoc spiritu naturae, quem & principium hylarchicum adpello; l. c. p. 231.* De reliquis spiritus vniuersalis adsertoribus DAVIDE VAN DER BECKE, HIER. HIRNHAIM, ARN. BACHIMIO, IO. MARCO MARCI A KRONLAND, HENR. NOLLIO, IO. AMOSO COMENIO, IO. BAYERO, a me dictum in *introduct. ad histor. philosoph. Ebraeorum*, ad *§. XXXVI. p. 318. 319.* item ad *§. XLVIII. p. 458.* Addendus, qui nostra aetate eamdem sententiam amplexus est, & non sine ingenii acumine defendit, CHRIST. THOMASIVS, *im Versuch vom Wesen des Geistes oder Grund-Lehren sowohl zur natürlichen Wissenschafft als der Sitten-Lehre*, Halae 1699 in 8. Immo nec ipse procul ab hac abesse sententia videtur DAN. GE. MORHOFIVS. *Supponendum est*, inquit, *impossibile esse omnium phaenomenorum naturalium mathematicas dare demonstrationes, quamquam adlaborandum sit, vt eas, quoad eius fieri possit, habeamus. Si omnium inter se sectarum principia conferamus, in vno aliquo, incognito scilicet principio, deficiunt, quod naturae plus quam corporeae & spiritualis esse probabilibus argumentis colligitur, non vero ita demonstratur, vt satisfacere plenae cognitioni possit; polyhist. tom. II. lib. II. c. XIX. p. 285.* Nec praetermittendus hic est celeberrimi nominis nostra aetate philosophus ANDR. RVDIGERVS, vtpote qui, principia mechanica non tantum non sufficere, quippe ex quibus non veritas, sed possibilitas tantum rei innotescat, sed si sola adhibeantur, omnino ad atheismum ducere, demonstrauit in *physica diuina, recta via, eademque inter superstitionem & atheismum media, ad vtramque hominis felicitatem naturalem atque moralem ducente*, Francofurti ad Moenum 1716 in 4. Nimirum *diuinam* hancce physicam vocat, eo, quod principia, quibus superstructa est, sine idea Dei sibi non constant, & ad existentiam eius agnoscendam ducunt. Summam eius exhibet IO. GE. WALCHIVS, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. III. §. XXX. p. 177.*

Licet autem isti, quos hactenus commemorauimus, in plurimis, immo ipsis principiis, maximopere a se inuicem dissentirent; in eo tamen magna consensione conspirabant, Aristotelicam scholasticamque physicam explodendam prorsus ac eliminandam esse. Et scholasticorum quidem commenta adeo illepida erant, vt non esset, qui illorum defensionem suscipere vellet, aut, si quis hoc faceret, haud dubie omnium se exponeret ludibrio. At genuini Aristotelis sectatores, vt per ipsam bonarum litterarum restitutionem magnam hinc inde obtinuerant auctoritatem; ita acriter subinde repugnabant, ne imperio isto, quod sibi vindicabant, priuarentur. Ingens exstat illorum numerus, qui aut in libros Aristotelis physicos commentati sunt, aut secundum principia eius systemata vel compendia physica condiderunt, quos quidem recensere omnes superuacaneum fuerit. Breuiter si quis scire aueat, cuiusmodi ea sint, quae in doctrina naturali ab iis exspectanda, vel FLAMINII CICONIAE Vicentini *quaestiones naturales, in quibus iuxta Aristotelis principia multa diligenter pertractantur, & summa facilitate disputantur contra Robertum Iuuenatem*, Hanouiae 1594 editas, aut similem libellum adeat. Fatendum tamen, nonnullos principia quidem physices Aristotelicae retinuisse, sed

ita, vt recentiorum non negligerent inuenta atque experimenta, quin potius iisdem ad hypotheses suas illustrandas & confirmandas vterentur. Commendandus hoc nomine est HONOR. FABRI, cui & hoc proprium est, quod non scholasticorum aut Arabum placita sequatur, sed de vera & genuina ipsius Aristotelis mente fuerit sollicitus; quamquam non desint, qui putant, eum subinde referre, non tam quid dixerit Stagirita, sed quid dicere debuerit. Prodiit *physica* eius Lugduni 1669 & 70 in 4. De beati FRIDEMANNI BECHMANNI nostri *systemate physico*, in vsum gymnasii Gothani ab eo concinnato, editoque sine auctoris nomine Ienae 1664 in 8. eodem modo censendum, quod genuina Aristotelis principia concinne & breuiter exhibeat, recentiorum tamen inuenta & sententias haud raro adferat, vt a se dictis lucem conciliet. Quemadmodum autem horum, aliorumque, qui eadem via incedunt, labores eo tendunt, vt Aristotelicae philosophiae vtcumque conseruetur auctoritas; ita eodem comparatum est illorum institutum, qui veteris ac recentioris physicae consensum, si non in omnibus, certe in quibusdam, demonstrare conati sunt. Id vero cumprimis sibi datum credidit IO. BAPT. DV HAMEL, in opere notissimo, *de consensu veteris & nouae philosophiae*; quod *duobus* constat *libris*; in priori *Platonis, Aristotelis, Epicuri, Cartesii, & aliorum, de principiis rerum naturalium placita excutiuntur*, *ac physica generalis pene tota pertractatur*; in posteriori *de elementis agitur, & chymicorum principiis, nec non de mixtione, & dissolutione corporum, vbi chymia fere vniuersa explicatur*. Ita summam eorum, quae tractat, auctor ipse exprimit. Editio, qua ego vtor, Oxoniae prodiit 1669 in 8. Idem vir doctissimus alias adhuc ad doctrinam naturalem spectantes commentationes edidit, tandemque integrum philosophiae systema, seu *philosophiam veterem ac nouam, ad vsum scholae accommodatam, in regia Burgundia olim pertractatam*, cuius tomus posterior *physicam*, tum *generalem*, tum *specialem* continet, luci publicae exposuit. Prodiit primum an. 1678, recusa autem est Noribergae an. 1682 duobus tomis in 4. HAMELIVM in hocce argumento sequutus est DAN. GE. MORHOFIVS, quippe qui de *consensu & dissensu veterum & recentiorum, eorumque conciliatione* ex instituto disserit, *polyhist. tom. II. lib. II. c. XVIII. p. 279. seqq.* Caute vero & circumspecte in ista philosophorum conciliatione incedendum, ne illorum, quos in harmoniam redigere cupimus, peruertamus sententias, & aliquid, quod iis forte in mentem non venit, illis tribuamus, patet ex iis, quae supra de syncretismo philosophico ex instituto disseruimus. Nonnulli tamen ad inuidiam tantum declinandam consensum Aristotelis cum recentioribus demonstrare adgressi sunt, cum viderent, se illorum, qui veteribus, speciatim Aristoteli, omnia tribuebant, euitare aliter odium non posse. Quos inter IO. CHRISTOPH. STVRMIVM, virum de naturali doctrina praeclare meritum, referre nullus plane dubito. In *physicae* enim *conciliatricis per generalem pariter ac specialem partem conaminibus, succinctis aphorismis adumbratis*, Norimbergae 1687 in 12. euulgatis, id quidem agere videtur, vt consensum Aristotelis & Cartesii ostendat; virum tamen istum doctissimum in plerisque Cartesii sequutum placita, manifestum est. Cum vero eo tempore magno se expositurus fuisset periculo, si Aristotelis prorsus reiecisset auctoritatem; vnicum hoc supererat, vt ostenderet, Cartesium eadem docere, quae docuerit Aristoteles. Quo ipso vt sibi quidem consuluit, ita, an veritati consuluerit, quaeri adhuc posset. Inter optima interim physices compendia citra controuer-

siam

siam libellus hicce STVRMII referendus est, vti *physica* eius *electiua*, siue *hypothetica*, cuius tomus primus Norimbergae an. 1697 in 4. prodiit, inter maioris molis systemata eumdem locum occupat. Licet autem STVRMIVS subinde Cartesium sequatur; non tamen vbique hoc fecit, adeoque illis adnumerandus est, quibus eclectica philosophandi ratio placet. Quam in classem & plerique illorum referendi sunt, quos aut cum Cartesio, aut cum Gassendo, ita facere antea diximus, vt in quibusdam ab iis discedere sibi religioni non ducant. Iungendus autem omnino est IO. CLERICVS, cuius *physica operum eius philosophicorum* tomum tertium & quartum constituit, & vel hoc nomine commendanda, quod methodo analytica incedat, vti supra iam obseruauimus. Eclecticam philosophandi rationem, vt alias, ita & in physicis mihi probari, *elementa mea philosophiae theoreticae* testantur, ex quibus si prima scientiae naturalis fundamenta tirones hauserint, recte forte rebus suis consulent.

Nimis instituti nostri essemus immemores, nisi illorum quoque iniiceremus mentionem, qui in doctrina naturali aut scripturae sacrae sequi se ductum profitentur, aut suorum cum ea consensum principiorum prae se ferunt, & hinc, se aut Mosaicam quamdam, aut christianam tradere physicam, contendunt. Magna tamen istorum hominum est diuersitas. Plerique namque placitis, quae iam antea ex philosophis hauserunt, aut animo ipsimet conceperunt, Mosis atque scripturae sacrae aptare verba non dubitant; alii autem, dum scripturae soli inhaerere videntur, aut lumen rationis cum lumine reuelationis confundunt, aut nihil dicunt, ex quo doctrinae naturali lux insignis adfundatur. Sic ad eos, qui ad priorem classem referri possunt, quod attinet; secundum mentem Aristotelis narrationem Mosis de creatione explicare voluit IO. ZEISOLDVS, de *consensu & dissensu Aristotelis cum scriptura sacra*; secundum Cartesii hypotheses IO. AMERPOEL, in *Cartesio Mosaizante*; secundum corpuscularis philosophiae principia EDMVNDVS DICKINSON, in *physica veteri & vera*. Ad sui porro ingenii commenta Mosaicam narrationem pro lubitu flexerunt THOM. BVRNETIVS, & GVIL. WHISTONVS, in *noua telluris theoria*, DETLEVVS CLVVERIVS, in *geologia sacra*, aliique. Qui theosophorum nomen sibi vindicant, prae reliquis Mosaici haberi cupiunt, cum tamen aut chemicorum simul principia admittant, aut alia admisceant, quae nec Mosi, nec aliis scriptoribus sacris in mentem venerunt. Referendi huc ROB. FLVDDIVS, in *philosophia Moysaica &c.* item in *microcosmi & macrocosmi historia physica*, IAC. BOEHMIVS, in *mysterio magno*, aliisque scriptis, AEGID. GVTHMAN, in *Offenbahrung goettlicher Maiestaet*, QVIRINVS KVHLMANN, in *dem neubegeisterten Boehmen*, aliique, qui suis plerumque ita se inuoluunt tenebris, vt occultare potius, quam recludere, arcana naturae videantur. In eo etiam fere consentiunt, quod spiritum quemdam naturae statuunt; quem similiter admittunt, qui itidem prae reliquis Mosaici videri volunt, CONR. ASLACHVS, in *physica & ethica Mosaica*, IO. AMOS COMENIVS, in *physicae ad lumen diuinum reformatae synopsi*, IO. BAYERVS, in *ostio, seu atrio naturae*, & si qui alii sunt eiusdem generis. Eos, qui philosophiam quamdam christianam introducere cupiunt, plerumque lumen rationis & reuelationis confundere, supra iam obseruauimus. Patetque inde, idem de physica seu doctrina naturali intelligendum. Subinde etiam splendido hocce nomine recepta tantum scholae dogmata tegunt, & talia proferunt, quae si vel maxime vera sint, parum tamen luminis doctrinae naturali adfundunt. OTT. CASMANNI, qui *cosmopoeiam*

poeiam & vranographiam christianam, & alia eiusdem generis quam plurima edidit, exemplo hoc comprobaui in *introduct. ad histor. philos. Ebr.* ad §. *XXXVI. p. 315. seqq.* Lectu tamen prae reliquis digna est LAMB. DANAEI *physice christiana, siue christiana de rerum creatarum origine & vsu disputatio*, quippe in qua nonnulla minime contemnenda occurrunt. Tertia editio Geneuae prodiit 1580 in 8. Exstat & eiusdem *physices christianae pars altera, de rerum creatarum natura*, edita iterum Geneuae 1582 in 8. Illorum vero institutum, qui physicam ita tractant, vt simul ostendant, quo pacto sapientia potentiaque Numinis ex operibus naturae intelligatur, maximopere laudandum est. De IO. RAYI libro: *existentia & sapientia Dei manifestata in operibus creationis*, dicto, alibi agimus. Eodem etiam quodammodo spectat LVD. GRANATENSIS *philosophia christiana, de admirabili opere creationis, & quomodo per creaturas ad creatoris agnitionem perueniatur*; Ingolstadii 1650 in 8. Nec sine ratione huc referuntur, qui *physicas diuinas* scripserunt, hoc est, tales, quae ad existentiam, potentiam & sapientiam Numinis agnoscendam nos ducant. Quo nomine ANDR. RVDIGERI *physicam diuinam* supra iam laudauimus. Commemoranda vero vel maxime adhuc est viri clarissimi IO. FRID. WVCHERERI *delineatio physicae diuinae*, quae Ienae 1720 prodiit, & qua cuncta, quae huc comparata sunt, eleganter & neruose complexus est, atque demonstrauit, veram sapientiam sine rerum naturalium adcurata cognitione esse non posse.

** Vasti ambitus esse physices studium, praesertim si quis ad specialia descendere velit, nemini ignotum esse potest, nisi qui numquam illud delibauit. Plerisque hinc in generalioribus istis subsistendum, de quibus hactenus a nobis dictum. Eoque etiam, quos laudauimus, auctores spectant. Si quis, qui specialia, singulasque adeo physicae partes attigerunt, nosse auet, is DAN. GE. MORHOFII adeat *polyhistorem tom. II. lib. II.* vbi per integram *partem secundam, p. 299.* eos, qui huc pertinent, recenset. Idem facit BVRC. GOTTH. STRVVIVS, *biblioth. philos. c. V.* §. *X. seqq. p. 78. seqq.* Licet autem omnibus concessum non sit, animum per singulas physices partes circumferre; adcuratiori tamen doctrinae de homine cognitione nemo carere poterit. Haec enim per moralem quoque philosophiam, ipsamque theologiam, ac iurisprudentiam, latissime se diffundit. Maiori itaque, quam reliqua omnia, diligentia in physica tractari debebat; quod non omnes obseruant. Ego certe, operae me fecisse pretium, puto, quod in *elementis* meis *philosophiae theoreticae* primo statim loco de ea egi. Fuerunt hinc etiam, qui ex instituto hocce naturalis doctrinae caput pertractarent. IO. SPERLINGII *anthropologiam* supra iam commemorauimus. RENATI quoque CARTESII *tractatus de homine*, notis perpetuis a LVDOVICO DE LA FORGE illustratus, vna cum eiusdem CARTESII libro de *formatione foetus*, inter reliqua eius opera exstat.* Referre huc & eiusdem de *passionibus animae* librum licet, quem qui pro eius optimo habent, adfectu quodam praepediti haud dubie grauissimos, quos in eodem admisit, errores non perspiciunt. Et in ipsa quoque de homine doctrina, cum cuncta ex principiis mechanicis explicare vellet, falsamque de mente notionem animo concepisset, non poterat non in varia praecipitia ruere. Patet hinc, quid de illis censendum, qui, iisdem principiis insistentes, de homine scripserunt; quorum nonnullos recenset BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *biblioth. philosoph. c. V.* §. *X. p. 79.* quibus non immorabimur. Corporis humani notitiam adcuratiorem, eius structuram describendo,

do, suppeditant scriptores anatomici, quos recensere nostri non permittit instituti ratio. Facere tamen nequeo, quin vehementer laudem IO. GOTHOFR. BERGERI *physiologiam medicam, siue de natura humana librum bipartitum*, eleganter non minus, quam ἀκριβῶς scriptum, qui & omnium instar esse potest. Prodiit Wittembergae an. 1702 in 4. Theologiae cultores de anima potius, seu mente humana, sollicitos esse oportet. Commemorandus itaque hic iterum est LVDOVICVS DE LA FORGE, ex cuius quippe *libro de mente humana*, quid scholae Cartesianae hic placeat, condiscere licet. Dum autem, qui hanc sequuntur philosophandi rationem, mentem, vt par est, pro spiritu habent, aut spiritus notionem tantum in cogitatione constituunt; non possunt non in magnas se coniicere difficultates, vt operationes, in quibus mens & corpus concurrunt, aut mens in corpus agere videtur, explicent. Ad tria nimirum, quae hic occurrunt, virorum doctorum sententiae reuocari solent systemata, quorum primum vocatur *systema influxus*, alterum *systema adsistentiae*, siue *caussarum occasionalium*, & tertium denique *systema harmoniae praestabilitae*, cuius inuentor fuit G. G. LEIBNITIVS. Primum ideo nonnulli admittere nolunt, quod capere nequeant, quo pacto spiritus in corpus agat, aut a corpore patiatur. Premitque haec difficultas cumprimis Cartesianos, qui putant, clare & distincte se percipere, quid sit spiritus, si dicant, eum esse substantiam cogitantem. Cum vero longe rectius philosophentur, qui fatentur, minime nobis ita cognitam spiritus essentiam, vt negare queamus, eum in corpora agere, & rursus a corpore aliquid pati; nondum sufficiens ratio adest, systema influxus reiiciendi; praesertim cum reliqua, longe maiora secum coniuncta habeant incommoda. In systemate enim adsistentiae, seu caussarum occasionalium, Deus immediate omnem motum, adeoque quidquid homines aut dicunt, aut cogitant, aut agunt, efficere creditur; quod eiusmodi est, vt vix sine impietate cogitari possit. Systema denique harmoniae praestabilitae, quidquid etiam dicant, aut in quamcumque se vertant partem, eius defensores, cum libertate humanae voluntatis conciliari nequit. Propugnauit hanc sententiam CHRIST. WOLFIVS, qui, vt in aliis, ita & hac in re LEIBNITII vestigia premit, in *den vernunfftigen Gedancken von Gott, der Welt, und der Seele des Menschen, c. V. §. 765. seqq. p. 224. seqq.* itemque GE. BERN. BVLFFINGERVS, in *commentatione*, quam vocat, *hypothetica, de harmonia animi & corporis humani maxime praestabilita ex mente illustris Leibnitii*, Tubingae 1723 in 8. Cumque nonnulla eidem opposuisset IOACH. LANGIVS, in *caussa Dei & religionis naturalis aduersus atheismum &c. tractat. sect. I. argum. I. §. III. p. 102. seqq.* defensionem eius iterum in se suscepit CHRIST. WOLFIVS, in *luculenta commentatione de differentia nexus rerum sapientis & fatalis necessitatis, nec non systematis harmoniae praestabilitae & hypothesium Spinozae &c. sect. II. §. XVIII. seqq. p. 57. seqq.* Respondit vero non tantum ad haec LANGIVS, sed fusius adhuc, quid in hocce systemate harmoniae praestabilitae desiderandum sit, & quorsum tendat, exposuit, in *modesta disquisitione noui philosophiae systematis de Deo, mundo, & homine, & praesertim de harmonia commercii inter animam & corpus praestabilita &c. c. II. p. 67. seqq.* Continuatum deinceps & aliis scriptis idem certamen; quae recensere omnia, huius loci non est. De ortu etiam animae humanae, eiusque propagatione, variae exstant philosophorum pariter ac theologorum & sententiae & concertationes; hinc & scripta varia. Sed praecipua, quae

quae de hocce capite dici poterant, iam attigi in *institution. theol. dogmat. lib. II. c. II.* ad *§. XVI. p. 479. seqq.* Historiam doctrinae de immortalitate animae itidem exhibui in *thesib. de atheismo & superstitione, c. III.* ad *§. II. p. 251. seqq.* Inter scriptores de immortalitate animae eminent IOACH. HILDEBRANDVS, de *immortalitate animae rationalis ex solo lumine naturae apodicticis & topicis rationibus liquido ostensa*, EBERH. SCWELINGIVS, in *mente immortali*, VINC. PLACCIVS, in *demonstratione solida immortalitatis animae humanae ex solo lumine naturae facta*, quam lingua germanica scripsit, KENELMVS DIGBAEVS, de *immortalitate animae*; aliique, de quibus in iisdem *thesibus de atheismo & superstit.* dictum, *c. VII.* ad *§. II. p. 164.* Sollemne est, vt homo *microcosmus* vocetur; quod etsi per analogiam quamdam admitti queat, caute tamen & non sine grano salis hoc accipiendum, recte nonnulli monent. *Hominem haud commode dici microcosmum*, peculiari, eaque lectu digna, *dissertatione ad Gen. I, 26. & ex eo Gregorii Nysseni duas orationes in hunc locum, eiusdemque librum de opificio hominis c. XVI.* euicit IO. CHRISTOPH. BECMANNVS, Francof. ad Viadrum 1716 in 4.

*** Hinc & viri quidam docti in eo operam studiumque suum collocarunt, vt scripturae sacrae quaedam loca ex scientia naturali illustrarent. Atque generatim quidem hoc fecerunt FRANC. VALLESIVS, in *philosophia sacra*, VAL. HENR. VOGLERVS, de *rebus naturalibus ac medicis, quarum in scriptura fit mentio*, IO. DE MEY, in *physiologia sacra.* In vestigiis naturalis doctrinae, in libro Iobi occurrentibus, eruendis ac explicandis diligentiam suam probauit IO. IAC. SCHEVCHZERVS, in *physica Iobi*, quam lingua germanica conscripsit. De animalibus, quorum in scriptura sacra mentio iniicitur, exstat SAM. BOCHARTI *hierozoicon*, summo studio conscriptum opus, quod merito thesaurum quemdam exquisitae & profundae eruditionis dixeris. Epitomen eius dedit IO. HENR. MAIVS, in *breui & accurata animalium in sacro cumprimis codice commemoratorum historia*, in qua interdum & BOCHARTVM emendauit. Iam antea WOLFG. FRANZIVS *historiam animalium sacram* scripserat, quam amplissimis commentariis illustrauit IO. CYPRIANVS, theologus quondam Lipsiensis. Mitto reliquos, qui idem argumentum tractarunt; cum isti, quos commemorauimus, sufficere queant. De arboribus, herbis, plantis, aromatibus, quorum in sacris litteris mentio iniicitur, agunt HENR. VRSINVS, in *arboreto biblico*, cui iungitur *phytologia sacra, herbarius sacer, & hortus aromaticus*; THOM. BROWNE, in *obseruationibus de plantis, in sacra scriptura memoratis*; ADR. COQVIVS, in *historia sacra plantarum, arborum, & herbarum sacrae scripturae.* De gemmis sacris post EPIPHANIVM περὶ τῶν δώδεκα λίθων commentatus est MATTH. HILLERVS de *duodecim gemmis in pectorali summi pontificis*, & iam ante eum FRANC. RVEVS, de *gemmis aliquot, iis praesertim, quarum fit mentio in apocalypsi &c.* Atque hi praecipui quidam sunt ex magno illorum numero, qui τὰ φυσικὰ in scriptura sacra occurrentia illustranda sibi sumserunt. Reliquos recenset IAC. LE LONG, *bibl. sacr. tom. II. part. II. art. IX. p. 1045. seqq.* vbi postquam plurimos, qui generatim de physica sacra scripserunt, ordine enumeratos videas, qui de aquis supra-caelestibus, de paradiso terrestri, de diluuio, de fabrica arcae Noae, de gigantibus, de longaeuitate vitae, de morbis biblicis, de lapidibus pretiosis, de arboribus & plantis biblicis, de animalibus, de metallogia sacra, & sic porro, egerunt. Nonnullos etiam, qui huius loci sunt, indicat, & erudite

dite de vsu & abusu physices seu scientiae rerum naturalium in scripturae sacrae interpretatione praecipit vir clarissimus IO. IAC. RAMBACHIVS, in *institutionibus hermeneuticae sacrae*, *lib. III. c. IV.* §. *VIII.* vsque ad *XII. p. 473. seqq.*

§. XXX. Altera philosophiae theoreticae pars, seu *theologia naturalis*, dum de Deo & spiritibus ea tradit, quae ratio de illis cognoscere potest, principia suppeditat, quae, ceu certissima, positaque extra controuersiam, in theologia reuelata adsumuntur. Immo eiusmodi haec sunt, vt certa inde criteria fluant, quibus veram reuelationem a falsa quodammodo discernere licet. Simul tamen paedagogiam quamdam, ad reuelationem inuestigandam & agnoscendam, exhibet. Denique & arma validissima subministrat, quibus atheorum reprimi ac coërceri furor potest. *

* Quam nos hic *theologiam naturalem* vocamus, alii *pneumaticam* adpellitare solent. Hoc enim nomine eam philosophiae partem intelligunt, quae de spiritibus, tum creatis, tum increato illo, seu Deo, agit; quemadmodum rursus nonnulli *theologiae naturalis* nomine non modo doctrinam de Deo, sed & de spiritibus, quos scripturae stylo angelos vocamus, comprehendunt. Ex veterum mente haecce de Deo doctrina *metaphysica* dicenda foret; saltem Aristoteli constitutum fuisse, in metaphysica de eo agere, supra iam obseruauimus. Qua ratione vero scholastici, contra mentem Aristotelis, omissa de Deo doctrina, considerationem entis abstracte spectati ad metaphysicam retulerint; nonnulli tamen ex iis doctrinam de Deo & spiritibus metaphysicae subiunxerint, quam rursus separauerint alii; ibidem exposuimus. Atque ab hisce quidem, qui separauerunt, illorum institutum deriuandum, qui sub *pneumaticae* aut *theologiae naturalis* nomine eamdem pertractarunt. Sunt porro, qui theologiam naturalem ita tradunt, vt simul ad cultum, quo homines ex rectae rationis praescripto Deum prosequi debent, respiciant; quo pacto ad philosophiam practicam referenda fuerit; quemadmodum & nonnulli, quae de religione naturali praecipi possunt, & solent, in iurisprudentia naturali attingunt; quod & SAM. PVFENDORFIVS fecit, in libello *de officio hominis & ciuis*, cuius exemplum sequuti sunt alii. Nec reprehendendi sunt, qui hoc faciunt; quamuis nec videam, quid obstet, quo minus, quae de Deo ipso, eiusque attributis, vt & reliquis spiritibus, ex lumine rationis nobis innotescunt, in se spectata, in philosophia theoretica tractari queant; quod & a me factum, in *elementis philosophiae theoreticae*, *part. VI.* Atque tum de cultu Numinis, qui ex eius cognitione non potest non fluere, seorsim in philosophia practica, speciatim iurisprudentia naturali, recte praecipietur.

Vt a spiritibus creatis ordiamur, licet veteribus vox *pneumatica* incognita fuerit, frequentissima tamen spirituum, seu, vt illi vocabant, daemonum, geniorum, seu substantiarum, inter Deum supremum, & homines, mediarum, apud eos occurrit mentio. Aegyptiorum, Chaldaeorum, aliarumque gentium orientalium scholas hac doctrina personuisse, notum est. Nec de Pythagoraeis, Platonicis, aliisque philosophis quisquam dubitat, quod daemones, seu spiritus admiserint. De variis daemonum generibus, eorumdemque variis ac mirificis operationibus, ex mente veterum Chaldaeorum, cumprimis & Platonicorum, differit, vt haud obscure etiam ea adprobet, MICH. PSELLVS, iu-

nior ſcilicet ille, qui ſaeculo vndecimo floruit, in *dialogo* περὶ ἐνεργείας δαιμόνων *de operationibus daemonum*, Pariſiis 1615 in 8. edito. Legenda quoque, quae de Chaldaeis congeſſit THOM. STANLEIVS, in *hiſtoria philoſophiae orientalis*, ſiue *hiſtor. philoſoph. lib. XIII. ſect. II. c. IX. p. 1127.* addatur TOB. PFANNERVS, in *ſyſtemate theologiae gentilis purioris*, *c. VI. p. 170. ſeqq.* De geniis CENSORINVS agit *de die natali*, *c. III.* multaque de iis collegit HENR. LINDENBROGIVS, ad *h. l. p. 18. ſeqq.* Nec praetermittendi, qui de genio Socratis ſcripſerunt, vt PLVTARCHVS, *de genio Socratis*, APVLEIVS, *de Deo Socratis*, & ex recentioribus prae reliquis GOTTFR. OLEARIVS, in *diſſertat. de genio Socratis*, quae inſerta eſt THOMAE STANLEII *hiſtoriae philoſophiae*, *p. 130. ſeqq.* conf. & IO. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. c. VIII. §. XXVII. p. 279. ſeqq.* Non autem dubitandum, quin pleraeque gentes per traditionem, vt alia, ita hanc quoque doctrinam a primis conditoribus ſuis, vt hi a Noacho, humani generis reſtauratore, acceperint. Recte ita cenſet GERH. IO. VOSSIVS, *de origine & progreſſu idololatr. lib. I. c. VI.* Accedente deinceps ſuperſtitione, ſpiritus illi, ſeu daemones, pro diis habiti, minoribus ſcilicet, & ſupremi Dei miniſtris. Superſtitio porro iſta per ſpectrorum adparitiones, oracula, praeſtigias magicas, oſtenta, quibus futura portendi, exiſtimabant, mirum in modum augebatur, atque incrimenta capiebat. In eo ergo vt gentilium philoſophi, paucis, vt ſtatim dicemus, exceptis, conueniebant, dari daemones atque genios; ita plurimi tamen eorum, ipſi praeſertim Platonici, corpora illis ſubtilia, ſeu vehicula, aeque ac animabus hominum, tribuebant. Legenda, quae hac de re diſſerit PETR. GASSENDVS, *ſyntagm. philoſ. Epicur. ſect. II. c. VI. p. 301. ſeqq.* Quo ipſo ad magicam ſuperſtitionem viam ſternebant. Qui non alias, quam corporeas, aut materiales, ſubſtantias admittebant, non poterant non ſpirituum & exiſtentiam, & operationes, negare. Hinc EPICVRVS, eos, qui, genios ſibi adparere, commemorant, aut mentiri & fingere, aut melancholicos eſſe, exiſtimabat, taleſque, vt aerumnoſum corpus ipſis tum ſuſpendat, tum ad extraordinaria deflectat imaginationem; vid. PET. GASSENDVS, *ſyntagm. philoſ. Epicur. ſect. II. c. VI. p. m. 295.* De ARISTOTELE, num ſpiritus finitos, ſeu daemones, admiſerit? diſputatur. Admiſiſſe, & talia de iis docuiſſe, quae ſcripturae ſacrae prorſus ſint conſentanea, ſibi aliiſque perſuadere adnititur IO. ZEISOLDVS, de *Ariſtotelis cum ſcriptura ſacra conſenſu &c. diſputat. IV. p. 107. ſeqq.* De intelligentiis quidem ſubinde loqui Stagiritam, conſtat. Has vero cum non tantum ſingulis orbibus praefecerit, ſed &, neceſſario cum iis vinculo colligatas, exiſtimauerit; illas eodem loco, quo ſpiritus, angeli, daemoneſque apud nos ſunt, habendas, non temere quiſquam, niſi quem intempeſtiuum, Ariſtotelem cum ſcriptura ſacra conciliandi, ſtudium excaecauit, crediderit. Idque recte etiam obſeruatum GERH. IO. VOSSIO, de *idololatr. gentilium*, *lib. II. c. XLI.* Addenda, quae ipſemet hac de re dixi in *theſibus de atheiſmo & ſuperſtitione*, *c. III.* ad §. *III. p. 272.* Quoſdam ethnicorum non tantum daemones ſeu genios admiſiſſe, ſed, nonnullos inſuper malos, alios bonos eſſe, cognouiſſe, oſtendit TOB. PFANNERVS, in *ſyſtem. theol. gentilis purioris*, *c. VI. ſeqq. p. 174. ſeqq.* Ab ethnicis ſi ad chriſtianos tranſeamus, hi quidem de exiſtentia & operationibus ſpirituum, ſeu angelorum, tum bonorum, tum malorum, ob diuinarum litterarum auctoritatem, dubitare non poterant. Plurimi tamen veteris eccleſiae doctorum, Platonicae ſcholae placitis imbuti, corpora

ra subtilia & aetherea angelis tribuebant. Id namque IVSTINVM martyrem, ATHENAGORAM, IRENAEVM, CLEMENTEM Alexandrinum, TERTVLLIANVM, LACTANTIVM, aliosque, facere, constat. Pluribus hocconfirmant DION. PETAVIVS, *dogm. theol. tom. III. lib. I. de angelis, c. II.* PET. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. c. II. quaest. V. §. VIII. p. 71.* NIC. LE NOVRRY, *dissertat. in Tatian. c. II. §. III.* Nonnulla & ipsemet hac de re dixi in *institut. theol. dogmat. lib. II. c. II.* ad *§. LVII. p. 602.* Scholasticorum qualis in hocce capite doctrina fuerit, ex ea, quam vbique sequuti sunt, philosophandi ratione, facile cognoscitur. Vanis, inanibus, ridiculis quaestionibus compleuerunt omnia. Hinc apud eos disputatum: *vtrum angelus sit compositus ex materia & forma? vtrum angeli differant numero vel specie? vtrum motus angeli fiat in instanti? vtrum anima hominis & angelus sint vnius speciei?* & quae alia sunt eiusdem generis satis lepida; conf. CHRISTOPH. BINDERI *scholastica theologia, c. II. p. 32.* Cum ecclesia, praesertim occidentalis, sub romanorum episcoporum imperio in deteriora prolapsa esset, cum summa veritatis diuinae corruptione, maxima vt circa alia, ita & circa angelos bonos, superstitio homines inuasit; quippe quos cultu prosequi religioso non dubitarunt. Ab antiquis haereticis, qui praeter alia & huius erroris praecipuum fundamentum a schola Platonica acceperant, superstitionem istam deriuandam, docui *instit. theolog. dogmat. lib. II. c. II.* ad *§. LV. p. 589.* Apud ethnicos equidem nec deerant, qui malorum spirituum, quos tamen ipsi pro malis non habebant, opera, ad aliquid obtinendum vti, non dubitabant; hinc & incantationibus eos flectere, & ad obsequendum sibi adducere, partem sapientiae interpretabantur. Inde *magia* apud Aegyptios, Chaldaeos, Persas, Graecos, aliasque gentes olim vsitata; qua & praestantissimos philosophos, Pythagoram, Empedoclem, Democritum, aliosque, imbutos fuisse, nonnulli prodiderunt. Quorum licet in se defensionem suscipiat GABR. NAVDAEVS, non tamen sine ratione monet PETR. BAELIVS, gentilium animis longe aliam magiae insedisse notionem, quam christianorum, idque non satis perpendisse NAVDAEVM; *response aux questions d' un provincial, tom. I. p. 339.* Cum enim hodie magia pro crimine habeatur, quod maximam adfert infamiam; non perinde de ea censebant ethnici. Daemones illos, quos flectere ac in suas pertrahere partes adnitebantur, vt eorum vterentur opera, non pro malis, sed pro bonis habebant; etsi, si quid obtinebant, non a bonis, sed a malis obtinebant. Praeterea sacrificiis, ritibus, caerimoniis, aliaque ratione flectere, sibique conciliare deos, daemonesque, adeo apud ethnicos turpe non erat, vt pro parte religionis, sapientiaeque, haberetur. Rectiora equidem deinceps, cum profligato ethnicismo, religio christiana magnam terrarum orbis partem occupasset, edocti sunt mortales; tantum tamen abest, vt impius ille furor penitus exstingui potuerit, vt inter ipsos christianos exstiterint, qui eumdem propagarent. Hinc & legibus variis ac canonibus ecclesiasticis eidem obuiam eundum fuit; de quibus videatur MATTH. BLASTARES, in *syntagmate alphabetico rerum omnium, quae in sacris canonibus comprehenduntur,* in GVIL. BEVEREGII *pandectis p. 173.* Immo, si quibusdam credimus, adeo hocce crimen inter christianos incrementum sumsit, vt de magis sagisque talia narrentur, quae apud ethnicos audita non sunt. Legenda, quae hac de re obseruat PETR. BAELIVS, *dans la response aux questions d' un provincial tom. I. c. XXXVII. p. 327. seqq.* Dubium vero non est, quin plurima, quae de sagis magisque traduntur, inter figmenta inania,

 turpissi-

turpissimaque referenda sint. Postquam enim mos inualuit, magiam, aut certam eius speciem, pro haeresi venditandi, & qui eius suspecti erant, ad formidandum inquisitionis tribunal rapiendi, quod subinde factum PHILIP. A LIMBORCH docet, *histor. inquisit. lib. I. c. XVIII.* romanique pontifices, &, qui ab illorum stabant partibus, criminis istius imputatione innocentes quoslibet, sibi inuisos, opprimere & tollere e medio consultum ducebant; non deerant, qui in illorum gratiam magiae crimen exaggerabant, taliaque fingebant, quae huic illorum inseruire poterant instituto. Cuius rei illustre documentum auctor libri, *malleus maleficarum* dicti, praebet. Huic autem tyrannidi dum se opponebant alii, in suspicionem, ac si spirituum aut exsistentiam, aut operationes negarent, aut omnino magiae suscipere patrocinium vellent, adducti sunt. Facile sane fieri potest, vt, dum quidam vident, conficta esse, quae de hominum innocentum artibus magicis dicuntur, reliqua omnia, quae de magia traduntur, in dubium vocent, & hinc vlterius tandem ad spirituum & operationes, & ipsam exsistentiam negandam, adducantur. Inter eos, qui receptam eo tempore de magia sententiam impugnabant, praeter ANDR. ALCIATVM, celebrem iure consultum, erant auctor libri: *malleus iudicum*, quem *malleo maleficarum* oppositum, censent; IO. VVIERVS, de *praestigiis daemonum*, aliique. Et VVIERO quidem THOM. ERASTVS *dialogo de lamiis & strigibus* obuiam iuit; IO. quoque BODINVS *libris quatuor de magorum daemonomania*, VVIERI refutationem subiunxit. Atque hisce adhuc MART. DELRIO addendus, qui in *disquisitionum magicarum libris sex* receptam doctrinam ita propugnauit, vt absona quaeuis atque inepta de magis ac sagis commenta calculo suo adprobaret. Copiosius haec edisserui in *institution. theol. dogmat. lib. II. c. II.* ad §. *LV. p.* 586. 587. Atque erant haec ita comparata, vt aliis, praesertim ex philosophorum ordine, occasionem, vlterius progrediendi, possent suppeditare. Hos inter primum PETR. POMPONATIVM referre licet, ob librum *de incantationibus;* quippe in quo iis, quae de artibus magicis vulgo narrantur, fidem denegauit; soletque etiam alias ob caussas inter atheos numerari; repugnantibus tamen aliis, vti dictum in *thesibus de atheismo & superstitione; c. I.* ad §. *XXIV. p.* 116. *seqq.* Mirum vero non est, magicas eum negasse artes, cum ex Auerrhoistarum fuerit numero, qui genuina Aristotelis consectabantur principia, hinc & spiritus, eo, quo nos facimus, sensu non admittebant. Intelligentias enim, quas Aristoteles orbibus praefecit, a spiritibus, quos angelos vocamus, plane diuersas fuisse, antea iam obseruauimus. Nec credibile, alios eum spiritus statuisse, siquidem intelligentiam, quam infimo orbi praeesse, finxit, intellectus munere omnibus in hominibus fungi, voluit; animas eorum, aeque ac brutorum, materiales ac mortales statuens.

Ad recentiores si nos conuertamus philosophos, primum se nobis offert Epicureae philosophiae consectator THOMAS HOBBESIVS, qui, cum non alias, quam corporeas, seu materiales admitteret substantias, spiritibus in suo systemate locum concedere non potuit. Dictum de eo in *thesibus de atheismo & superstitione, c. III.* §. *III. p.* 277. BENEDICTVM DE SPINOZA spiritus, seu angelos, admisisse, vix quisquam existimabit, cui doctrina eius satis perspecta est & explorata. Immo ipse haud obscure hoc negat, dum, quidquid de spectris, seu spirituum adparitionibus narratur, in dubium vocat; *epist. LVI. LVIII. LX.* Admittere tamen eum spiritus finitos debuisse, immo, dum non admisit, eum ostendisse, quod suum ipsemet non satis intellexerit systema, orbi persuadere

adniti-

adnititur PETRVS BAELIVS, in *dictionar. historic. & critic. voc. Spinoza*, *lit. M. & P. p. 2780. seqq.* Sed, inanem irritumque esse huncce viri docti conatum, ostendi in *thesibus de atheismo & superstit. c. III.* ad *§. III. p. 273. seqq.* Immo, an vllus atheus, quodcumque demum amplectatur systema, serio spiritus finitos admittat, valde dubito; licet non negem, eiusmodi spirituum exsistentiam facilius cum quorumdam, quam aliorum atheorum systemate conciliari posse. Num SPINOZA impietatem suam ex schola REN. CARTESII, ex qua prodiit, secum retulerit? disputari solet. Sunt namque, qui contendunt, si recte capiatur notio, quam Cartesius spiritui & materiae tribuit, non posse non eum & spiritum, & materiam, tantum pro vnius substantiae diuersis modificationibus, non autem pro diuersis substantiis, habere. Sed hac de re supra aliquid dictum. Licet autem vel maxime ab hacce imputatione liberetur; negandum tamen non est, dum essentiam spiritus in cogitatione constituit, occasionem eum incautis quibusdam sectatoribus suis praebuisse, omnem in corpora vim agendi, omnesque tandem operationes, quibus vel maxime manifestantur, spiritibus denegandi. Sed non omnibus, qui scholae Cartesianae addicti sunt, haecce tribuenda est sententia. Certe ANTON. LE GRAND, qui *institutionis philosophiae secundum principia Cartesii, part. III. daemonologiam, seu doctrinam de intelligentiis, & spiritibus creatis, geniis & daemonibus, quos angelos vocare solemus*, exhibet, angelis non tantum vim ac potentiam *mouendi*, sed *producendi* omnino ac *generandi* corpora tribuit; *artic. V. p. 124. seqq.* Quemadmodum vero in hacce *daemonologia* multa ex scholasticis adsumsit; ita non vbique obseruare videtur, quid ex principiis Cartesii necessario fluat. Rectius, ni fallor, id animaduertit BALTH. BECKERVS, quippe qui, edito Leowardiae, an. 1691, lingua belgica, libro, quem inscripsit: *mundus fascinatus*, in id omnes ingenii vires intendit, vt spiritibus (quorum tamen non vult videri negare exsistentiam) vim omnem ac potentiam, in corpus agendi, aut similes effectus producendi, abiudicaret. Quem eius errorem ex notione *spiritus*, quam ex philosophia Cartesiana hausit, fluxisse, apud omnes, harum rerum intelligentes, positum est extra controuersiam. Disputatum ex eo tempore saepe vehementerque est de spiritibus, eorumque operationibus. Plurimi quoque exstiterunt, qui ex instituto Beckerum refutarunt, vt MELCH. LEYDECKERVS, in *dissert. historico-theolog. de vulgato nuper clarissimi Beckeri volumine, & scripturarum auctoritate & veritate, pro christiana religione apologetica*, Vltraiecti 1692 in 8. IO. VAN DER WAYEN, in libro belgico idiomate scripto: *de betooverde Weereld van D. Balthasar Becker ouderzogt en wederlegt*, Franequerae 1693, 4. HENR. GROENEWEGEN, in *pneumatica, ofte Leere van de Geesten, zynde denkende en redeliicke Wesens &c.* Enckhusae 1692. 4. SIMON DE VRIES, in libro, quem vocat: *de Satan in syn Wesen, Aert, Bedryf en Guyeckelspel &c.* Vltraiecti, 1692, 8. Idem auctor eodem adhuc anno continuationem istius libri euulgauit: *Wercksaeme Duyvelen in de Weereld &c.* Ex iureconsultis quoque PET. HAMERVS cum BECKERO congressus est, in libro: *volstreckte Wederlegginge van de Heeren Orchard, de Daillon, en Bekker, ouer de Werckinge der Geesten &c.* inscripto, Dordraci 1693, 4. Nimirum praeter BECKERVM, etiam ORCHARDVM quemdam, ac DAILLONIVM, sibi refutandos sumsit; quippe quos ille hac in re praeeuntes sibi habuerat. ORCHARDVS namque lingua anglicana librum scripserat: *doctrina diabolorum* dictum, an. 1676, in quo eamdem sententiam propugnauerat; quod & DAILLONIVM fecisse, ex ipso BECKERO discimus, qui subinde ad eum prouocat; conf. *mundus* eius *fascinatus, lib. II. c. IX. p. 52.* Magnam prae reliquis,

qui contra BECKERVM ſcripſerunt, laudem conſequuti ſunt IO. AALSTIVS, & PAVL. STEENVVINCKEL, qui iunctim aduerſus eum ediderunt: *zedige Aanmerkingen, &c.* Dordraci 1693. 8. in quibus ipſa ſententiae eius fundamenta ita euerterunt, vt, quae iis ſuperſtruxerat, non poſſint non corruere. Nec praetermittendus tamen eſt IO. MARCKIVS, Lugdunenſis academiae theologus, quippe qui in *diſputationibus de daemoniacis, ad Marc. IV, 24.* & in *exercitationibus textualibus, exercitat. XXIX.* ad *Marc. I, 32.* Beckerum refellit, quod & PETR. POIRETVS fecit, in *vera methodo inueniendi verum, libro* eius de *eruditione vera &c.* ſubiuncta. Ex noſtratibus IO. VVINCKLERVS addendus eſt, theologus Hamburgenſis, qui Beckerum in *concione de tentatione Chriſti* impugnauit. Succincte, & velut in compendio ſententiam Beckeri & exhibui & confutaui, in *elementis philoſophiae theoret. part. VI. c. II.* Plures, qui eidem Beckero ſe oppoſuerunt, recenſet HENR. LVDOLPHVS BENTHEM, in *hollaendiſchen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 739. ſeqq.* add. ZACH. GRAPIVS, in *theologia recens controuerſa continuata, c. II. quaeſt. IX. p. 81. ſeqq.* Praeter BECKERVM commemorandus hic eſt ANT. VAN DALE, vtpote qui in *diſſertat. de oraculorum ethnicorum origine atque auctoribus,* itemque *de diuinationibus Iudaeorum idololatricis,* haud obſcure id egit, vt ſpirituum operationes in dubium vocaret; quem & in Gallia ſequutus eſt FONTENELLVS, in *hiſtoria oraculorum* gallice ſcripta, in qua omnes oraculorum praedictiones pro meris impoſturis habet. Vtrumque refutauit P. BALTVS, Ieſuita, *dans la reponſe a l'hiſtoire des oracles de Mr. de Fontenelle.* Praetermittendus vero etiam hic non eſt CHR. THOMASIVS, ob *diſputationem de crimine magiae,* an. 1701 editam, in qua magiam ita impugnauit, vt negaret, poſſe diabolum corpus adſumere, viſibili ſpecie hominibus adparere, pacta cum iis inire, & reliqua peragere, quae vulgo peragere dicitur, quando ſagae & magi eius opera & miniſterio vti perhibentur. Quo ipſo cum in ſuſpicionem vocatae in dubium ſpirituum exiſtentiae veniſſet, ipſe quidem hoc negauit; negareque hactenus potuit, cum omnino ſpiritus admittat, ſed alio, quam, quo id fieri ſolet, ſenſu. Diiudicanda hinc eius ſententia ex illius *tentamine, de eſſentia ſpiritus,* de quo ſupra dictum. Diſſertatio iſta de *crimine magiae* in linguam quoque germanicam tranſlata, & aliquoties cum additamentis recuſa eſt; conf. GOTTL. STOLLII *kurtze Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrheit, part. II. c. III. §. XL. p. 214.* Inter ſcripta eidem oppoſita, CAR. FRID. ROMANI *ſchediaſma polemicum, expendens quaeſtionem, an dentur ſpectra, magi & ſagae.* Lipſiae an. 1710 editum, vel hoc nomine commemorandum eſt, quod hiſtoriam quamdam doctrinae de ſpiritibus, eorumque operationibus exhibeat, placeretque haud dubie illud pluribus, ſi meliorem in quibusdam auctor obſeruaſſet ordinem. Occaſione horum certaminum ſcripta quaedam ex anglicana in germanicam linguam translata prodierunt, IO. VVAGSTAFFII, & IO. VVEBSTERI, in quibus itidem, quae vulgo de magis ac ſagis dicuntur, reiiciuntur. Et VVEBSTERI quidem, quod inſcribitur: *Vnterſuchung der vermeinten und ſo genannten Hexereyen,* cuique THOMASIVS *praefationem* praemiſit, *c. I.* varia ſuppeditat, eaque haud vulgaria, ad hiſtoriam huius doctrinae facientia. Eamdemque ob rationem & ipſius THOMASII diſſertatio *de origine proceſſus inquiſitorii contra ſagas,* quam praeter alia, huc ſpectantia, edidit, lectu non indigna eſt. Inter eos vero, qui & exſiſtentiam, & operationes, quae vulgo ſpiritibus tribuuntur, acriter defendunt, haud vltimum locum

tenet

tenet HENR. MORVS, praesertim in *enchiridio* suo *metaphysico*; quamuis omnino spiritibus extensionem quamdam adscribat, vti supra iam ad §. XXVIII. obseruauimus. Conferenda, quae idem in *antidoto aduersus atheismum*, *lib. III. c. II. seqq. tom. II. operum philosoph. p. 95. seqq.* alibique, pro exsistentia & operationibus spirituum disputat. Iungendus ei IOSEPH. GLANVILIVS, cuius *Sadducaeismus triumphatus*, anglicana lingua scriptus, sed in germanicam translatus, Hamburgi 1701, 8. prodiit. Mitto reliquos, siquidem praecipuos iam indicauimus. De spectris speciatim nihil addimus, cum, quae de iis disceptari solent, diiudicanda sint ex hypothesibus, quas quisque de existentia, itemque natura, indole, & operationibus spirituum tenet. Nonnullos, qui de iis ex instituto commentati sunt, recenset GOTTL. STOLLIVS, *in der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, c. III. §. XLIV. p. 217.* Historiae magiae, quam antea paucis attigimus, lucem vberiorem adfundet PETR. BAELIVS, *dans la reponse aux questions d'un provincial, c. XXXVII. seqq. p. 327. sq.* Quaedam etiam huc spectantia ipsemet dixi in *thesibus de atheismo & superstitione, c. IX.* ad *§. III. p. 697. seqq.* Vt eos, qui in compendiis vel systematibus pneumaticis de spiritibus creatis egerunt, adferamus, necesse non est. Cum enim iidem etiam doctrinam de Deo attingant, ad scriptores theologiae naturalis pertinent, de quibus nunc porro dicemus.

Ad hancce itaque de Deo rebusque diuinis doctrinam quod attinet; *theologiae* nomen, etiamsi tantum secundum rationis principia consideretur, eo minus illi denegari poterit, quoniam apud ethnicos idem iam in vsu fuisse, & de iis, qui rerum diuinarum periti censebantur, vsurpatum, constat. Comprobatum id a me in *institut. theol. dogmat. lib. I. c. I.* ad *§. XXXVII p. 66. 67.* Licet autem gentiles theologiam istam naturalem saepe mirum in modum corruperint; subinde tamen apud eos quaedam veritatis vestigia occurrunt, siue ex rationis lumine, nondum prorsus obscurato, siue e traditione quadam, remanserint. Dicendum hinc esset de theologia naturali Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium; nisi haec omnia ex historia philosophica hauriri possent, ac deberent, cuius scriptores praecipuos supra iam indicauimus. De Aegyptiorum theologia multa IAMBLICHVS, in libro *de mysteriis*, a THOMA GALEO, Oxon. 1678, fol. edito, tradit; cui tamen sine exactiori examine non vbique fidem habendam esse, viri docti monuerunt. Ex recentioribus insignem hic lucem dabit HERM. WITSIVS, in *aegyptiacis*, Amstelod. 1696 in 4. editis, qui longe meliora solidioraque de Aegyptiorum rebus & theologia adfert, quam ATHAN. KIRCHERVS, in *Oedipo aegyptiaco*, IO. SPENCERVS, *de legibus Ebraeorum ritualibus, & earum rationibus*, & IO. MARSHAMVS, in *canone chronico*. Cumque Aegyptii, vt omnem sapientiam, ita & rerum diuinarum scientiam, a Mercurio quodam accepisse dicantur; conferenda, quae fuse admodum de eo disserui, in *histor. eccles. vet. test. tom. I. per. I. sect. III.* ad *§. XXII. p. 429. seqq.* Chaldaeorum theologia ex *oraculis*, quae sub *Zoroastris* nomine exstant, haurienda. Ex quibus quae supersunt, quaeue magna diligentia FRANC. PATRICIVS collegit, graece & latine, apud PET. LAMBECIVM legere licet, *prodrom. hist. litterar. p. 79. seqq.* & apud THOM. STANLEIVM, *histor. philos. p. 1176. seqq.* quamuis & alias saepe sint edita. Sed ad ipsum Zoroastrem quod attinet, a quo haecce oracula profecta creduntur; quae de illo vulgo traduntur, tam incerta sunt, tamque confusa, immo se inuicem euertentia, vt vix, vbi pedem figas, inuenias. Nonnulli, vt hinc se expedirent, diuersos eiusdem nominis viros statuerunt, eosque

eosque adcurate a se inuicem discernendos esse, arbitrati sunt. Nec tamen & hac ratione multum ad summam rei profecerunt; iustamque aliis adhuc dubitandi reliquerunt caussam, an omnino chaldaeus aliquis, siue assyrius, Zoroastres exstiterit. Nec sine ratione in eam alii ingressi sunt sententiam, vnicum tantum fuisse Zoroastrem, Persarum lingua *Zerdusht* dictum, qui tempore Darii Hystaspidis vixerit, nouaeque disciplinae religionisque ethnicae reformatae apud Persas auctor exstiterit. Exposita haec omnia a me sunt quam copiosissime, *histor. eccles. veter. testam. tom. I. per. I. sect. III.* ad *§. XXII. p. 436. seqq.* & *tom. II. per. II. sect. VI.* ad *§. XIII. p. 1049. seqq.* Zoroastres autem hicce, quicumque demum fuerit, diligentem promeretur attentionem, quod vulgo pro auctore sententiae de duplici principio independenti habeatur, quae deinceps plurimorum inter & ethnicos & christianos inuasit animos, & variarum haeresium caussa fuit. A quo tamen errore liberare Zoroastrem adnititur THOMAS HYDE, acriter contendens, nihil eum hac in re docuisse, quod scripturae sacrae repugnet, quae a diabolo equidem omne malum deriuat, sed eum simul imperio & potestati Numinis subiicit; in *histor. relig. veter. Persarum c. XXII. p. 291. seqq.* renitente quidem PETRO BAELIO, *dictionar. histor. crit. voc. Zoroastres, p. 3079.* Sed & hac de re a me dictum in *hist. eccles. vet. test. tom. II. per. II. sect. VI.* ad *§. XIII. p. 1053. 1054.* Ex Aegyptiorum placitis cum maximam partem fluxerit theologia Pythagorica; vt de ea speciatim agamus, necesse non est. Praeter reliquos autem de philosophia Pythagorica scriptores, supra laudatos, consulere iuuabit MICH. MVRGVES *plan theologique du Pythagorisme & des autres sectes sçavantes de la Grece &c.* Amstelodami 1714. 2 tom. in 8.

Ad Graecos si transeamus, Platonici cumprimis sese offerunt, quippe qui, praeeunte magistro, multa de Deo, rebusque diuinis, philosophati sunt. Num vbique rationis ductum sequantur, an ex traditione quaedam adsumserint? supra disputauimus. Praeter eos, qui generatim Platonicae philosophiae historiam tradiderunt, & de quibus itidem supra dictum, nonnulli speciatim theologiam eius descripserunt. ZENODOTI librum πρὸς Πλάτωνα περὶ θεῶν temporum nobis iniuria eripuit. PROCLI autem adhuc exstant εἰς τὴν Πλάτωνος θεολογίαν βιβλία ϛʹ, *in theologiam Platonis libri sex*, de quibus IO. ALB. FABRICIVS: *opus subtile & eruditum, sed ex quo Syriani & Procli citius, quam Platonis de Deo & rebus diuinis sententiam didiceris.* Idem vir doctissimus, cum obseruasset, HERM. CONRINGIVM, de *Hermetica medicina, p. 12.* adfirmare: *theologiam, quam in illis libris tradit Proclus inepte ab eo Platonicam dici*; recte subiicit: *Sed hoc solemne recentioribus a Plotino vsque Platonicis, vt mille aliena dogmata philosophi istius doctrinae siue adtexant, siue substituant, & tamen pro genuino vniuersa vendítent Platonismo, quasi Plato, si non ita sensit, certe debuerit ita sentire, vt ipsi comminiscuntur*; in *elencho scriptorum Procli*, quem *Marini Neapolitani vitae Procli* adiecit, *p. 101.* vbi & de operis huius editionibus verba facit. Idem PROCLVS στοιχείωσιν θεολογικὴν *institutionem theologicam* reliquit, de qua itidem FABRICIVS, *l. c.* consulendus. Ex recentioribus, MARSIL. FICINVS, vt in aliis dogmata Platonica sectatus est, ita & *theologiae Platonicae libros octodecim, de immortalitate animarum atque aeterna felicitate*, itemque *compendium theologiae Platonicae*, conscripsit, quae *operum* eius *tomo primo* exstant. PAVLI BENII Eugubini, *theologia Platonis ac Aristotelis* Patauii 1624 in 4. prodiit; PHIL. TREVNERI nostri *dissertatio, de theologia Platonis & Aristotelis comparata*, Ienae 1690 in 4. lucem adspexit.

adſpexit. Quaedam etiam huc ſpectantia delibaui, in *hiſtor. eccleſ. veter. teſtam. tom. II. per. II. ſect. VI.* ad *§. XIII. p. 1066. ſeqq.* Ariſtoteli in libris metaphyſicorum conſtitutum fuiſſe, de Deo agere, eumque id, ſed paucis admodum, praeſtitiſſe, conſtat, & ſupra iam docuimus. Qualis etiam theologia eius fuerit, ex iis, quae & de philoſophia, & religione eius diximus, nemini obſcurum eſſe poteſt. Per Deum enim, cum intelligentiam, ſupremo orbi neceſſario vinculo adligatam, intelligat, quem & ideo primum motorem adpellitat; cuiusmodi reliqua fuerint? facile intelligitur. Fuerunt interim, qui theologiam Ariſtotelis exhibere, operae pretium ducerent. Spectant huc, qui Platonis ac Ariſtotelis theologiam compararunt inter ſe, aut iunctim deſcripſerunt; quorum nonnullos iam laudauimus, & quibus adhuc iungendus MICH. PICCARTVS, in *oratione de theologia Platonis & Ariſtotelis.* HENR. CAPREDONI *theologiam Ariſtotelis* nonnulli memorant, editam Venetiis 1609 in 4. quam tamen quum numqam viderim, non habeo, quod de ea dicam. IO. FAVSTI *examen theologiae, quam docuit Ariſtoteles*, Argentorati lucem adſpexit, an. 1663 4. Nec alienus ab hoc loco eſt IO. ZEISOLDI *tractatus, de Ariſtotelis cum ſcriptura ſacra conſenſu & ab ea diſſenſu*, de quo quid ſentiendum ſit, ſupra iam expoſui. Praecipua etiam theologiae & religionis Ariſtotelicae momenta ipſemet attigi, in *hiſtor. eccleſ. veter. teſtam. tom. II. per. II. ſect. VI.* ad §. *XIII. p. 1070. ſeqq.* Ad Stoicos quod attinet, apud SENECAM, EPICTETVM, M. AVREL. ANTONINVM imperatorem, aliosque, multa de Deo egregie & praeclare dicta, quae & in ſe, extra ſyſtema Stoicorum ſpectata, longe veriſſima ſint, occurrere, nemo, niſi harum rerum plane ignarus, negauerit. Non itaque difficile fuerit, ex iis theologiam quamdam naturalem, rectae rationi prorſus conuenientem, exſtruere. Quod & a IO. ANDR. SCHMIDIO factum, qui *Senecam eiusque theologiam* peculiari diſſertatione an. 1686 in hacce academia exhibuit. Praeterea *L. A. Senecae theologia naturalis contemplatiua, in locos communes digeſta, ſtudio* IO. IANI SVANINGI, Ripenſis, cum *praefatione* SEVERINI LINTRVPII, Hafniae prodiit, an. 1710 in 4. Vlterius nonnulli progreſſi, apud Stoicos, praeſertim Senecam, talia ſibi inueniſſe viſi ſunt, quae & cum theologia chriſtiana prorſus conſentiant; cuiusmodi quaedam & in SVANINGI iam laudata commentatione occurrunt. Quod quidem de illis non mirandum, qui omnino chriſtianorum numero Senecam adſcribunt. Quam tamen fabulam pridem viri docti exploſerunt: AEG. STRAVCHIVS, in *exercitat. de confiсto Senecae chriſtianiſmo*, CHRIST. KORTHOLTVS, *de Philippi Arabis, Alexandri Mammaeae, Plinii iunioris & Senecae chriſtianiſmo*, aliique. Lubrico prorſus innititur fundamento, epiſtolis ſcilicet, quas Paulus ad Senecam, & hic ad Paulum ſcripſiſſe dicitur; quas veras & genuinas eſſe, nemo ſanae mentis ſibi perſuaſerit; conf. & IO. ALB. FABRICIVS, in *codic. apocrypho noui teſtamenti, part. II. p. 880. ſeqq.* Idem de Epicteto cenſendum, quod & recte probauit MICH. ROSSAL, in *diſquiſitione, de Epicteto, philoſopho Stoico, qua probatur, eum non fuiſſe chriſtianum*, Groeningae 1708. 8. Splendida vtique iſta, quae apud Stoicos leguntur, de vita recte inſtituenda, de prauis cupiditatibus exſtirpandis, perdomandisque & ſubigendis adfectibus, effata, nondum ſufficiunt, vt inde concludamus, eos aut chriſtianos fuiſſe, aut cum iis plane conſenſiſſe. Ad chriſtianam enim theologiam ac religionem amplius quid requiritur. Nec diſſimulandum, quod praeſtantiſſima eorum dicta, & in quibus quam proxime ad religionem chriſtianam accedere

dere videntur, si secundum genuinum Stoicae philosophiae systema explicentur, summam saepe tegant impietatem, vt alibi demonstratum. De DEMOCRITI pariter ac EPICVRI theologia vix eximii quid sibi pollicebitur, qui cogitauerit, illum cum LEVCIPPO mundum ex fortuito atomorum concursu ita construxisse, vt in eo producendo & conseruando nullam Dei aduocare operam necesse duceret; hunc equidem ad mortem euitandam Deo in systemate suo, seu intermundiis potius, concessisse locum, sed a mundi gubernatione, rerumque humanarum directione, quam longissime remouisse. Non vero desunt, qui & Democritum, & Epicurum, defendunt, illumque omnino admisisse Deum, nec hunc diuinam in dubium vocasse, contendunt, prouidentiam; quos vt alibi laudaui, ita nunc IOANNES tantum CONR. SCHVVARZIVS, vir clarissimus, mihi commemorandus est, qui vtriusque, & *Democriti & Epicuri theologiam*, peculiaribus dissertationibus delineauit. Generatim de Graecorum philosophis adhuc obseruandum, plurimos in suspicionem atheismi venisse; & si ipsum doctrinae, quam amplexi sunt, systema spectes, non sine omni ratione; qua de re plura dicerem, idque & conueniens huic loco esset, nisi hoc iam a me factum esset in *thesibus de atheismo & superstitione*, *c. I. §. XI. seqq.* hac de re disserit Iungenda quae MICH. MOVRGVES in libro, quem inscripsit: *plan theologique du Pythagorisme* &c. *tom. I. epist. III. p. 91. seqq.* Qui apud Romanos philosophabantur, vnam ex Graecorum amplectebantur sectis; vnde &, quid de illorum existimandum sit theologia, patet. Praetermittendus tamen hic non est M. TVLLIVS CICERO, ob libros tres de *natura Deorum*, & duos de *diuinatione*, qui vel hoc nomine communi consensu laudantur, quod in iis testatus sit, quam longe a superstitione abfuerit. Legenda, quae de iis ARNOBIVS disserit, *aduers. gentes*, *lib. III. p. 103.* Libri porro tres de *natura deorum* ideo quoque lectu digni sunt, quod graecorum philosophorum de Deo sententiae in iis adcurate referantur, quaedam etiam diligenter expendantur. Dum vero in iisdem COTTA, contra omnes colloquutores, qui exsistentiam deorum defendebant, victoriam referre videtur; nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, non procul Ciceronem ab atheorum absuisse impietate. Certe ab ANT. COLLINO inter *libere cogitantes* refertur, in *discursu de libertate cogitandi*, *p. 198. seqq.* cuius tamen a me confutatae sunt rationes, in *thesib. de atheismo & superstit. c. I.* ad §. *XXII. p. 99. 100.* Vidi deinceps, etiam ISA. IAQVELOTIVM Ciceronem atheismi arguere, *de l' exsistence de Dieu*, *dissertat. I. c. XI. p. 132.* Praeterquam vero, quod alibi ita loquatur Cicero, vt dubitari nequeat, quin sententia de Deo, eiusque prouidentia, & cultu firmiter animo eius inhaeserit; ex eo, quod C. LVCILII BALBI iterata responsio, a Cicerone promissa, deficiat, non sine ratione nonnulli colligunt, deesse forte in hocce opere librum quartum, in quo Cicero ad dubia, contra exsistentiam Dei proposita, respondere voluerit. Inter eos, qui hosce Ciceronis libros illustrarunt, eminet PET. LESCALOPIERIVS, cuius *commentarii* Parisiis 1660 fol. prodierunt. Vltimo denique loco hic commemorandi sunt, qui generatim ex gentilium scriptis theologiam naturalem exhibere adgressi sunt. Agmen inter eos ducit AVG. STEVCHVS Eugubinus, in notissimo de *perenni philosophia* opere, in quo omnium fere sectarum dogmata, ad theologiam naturalem spectantia, excutit, easque cum christianis in praecipuis capitibus consentire, demonstrare adnititur. De quo eius quid sentiendum sit instituto, supra iam indicauimus, ostendimusque, eos, qui intempestiuo conciliandi philosophos

sophos aut inter se, aut cum scriptura sacra, studio tenentur, haud raro illis tribuere, quod numquam iis in mentem venit. Hinc &, qvid de MVTII PANSAE *osculo philosophiae ethnicae & christianae* censendum sit, liquet, de quo itidem supra dictum. Parum abest, quin idem pronuntiem de TOB. PFANNERI *systemate theologiae gentilis purioris*, siquidem in eo *quam prope ad veram religionem gentiles accesserint*, idque *per cuncta fere eius capita*, ostendere voluit. Consilium quidem istud minime vituperandum, ita tamen comparatum est, vt vera gentilium sententia saepius magis obscuretur, quam illustretur. Sane, si gentilium philosophis aliquid tribuatur, quod non dixerunt, nescio, an adeo magnum inde ad religionem christianam redundaturum sit emolumentum. Repetendum nimirum, quod aliquoties iam monuimus, multa extare gentilium effata, quae extra illorum systema considerata, sensum plane egregium fundant; secundum genuina autem eorum principia explicata, longe aliud quid significant. In eumdem censum referendae sunt PET. DAN. HVETII *quaestiones Alnetanae, de concordia rationis & fidei*, in quarum libro secundo, eundo per omnia theologiae christianae capita, demonstrare conatus est, gentilium philosophos, quae cum iis plane consentiunt, docuisse. In qua eius tractatione interdum iudicii ἀκρίβειαν desideres. Qui de idololatria gentilium scripserunt, ideo non sunt negligendi, quod inde patet, qua ratione theologia naturalis apud ethnicos sit deprauata; quamuis & veritatis quaedam vestigia in ipsa idololatria deprehendere liceat. Legendi itaque GERH. IOAN. VOSSIVS, in *theologia gentili, seu de origine & progressu idololatriae, libris nouem*; PET. IVRIEV, in *histoire critique des dogmes & cultes, bons & mauvais, qui ont eté dans l' Eglise depuis Adam iusqu' a Iesus Christ &c.* IO. SELDENVS, de *diis syris*; EDVARDVS BARO HERBERTVS DE CHERBVRY, de *religione gentilium errorumque apud eos caussis*, aliique. Addenda, quae & ipsemet in *historia ecclesiastica veteris testamenti* passim hac de re tradidi.

Ad christianos dum pergimus, qui eorum contra ethnicos caussam egerunt, & religionis christianae veritatem demonstrarunt, vt IVSTINVS martyr, ATHENAGORAS, TERTVLLIANVS, MINVTIVS FELIX, ceterique, ea simul attingunt, quae ad theologiam naturalem spectant. Sed cum de hisce, aliisue, qui de veritate religionis christianae scripserunt, in sequentibus agere animus sit, quando de theologia polemica verba facturi sumus, nunc nihil de iis addimus. Consulere interim iuuabit HOVTTEVILLAEI abbatis *discours historique & critique sur la methode des principaux auteurs, qui ont ecrit pour & contre le christianisme depuis son origine*, qui discursus praemissus est eiusdem libro: *la religion chretienne prouvée par les faits*, dicto, editoque Parisiis 1722, 4. Scholasticos doctores pneumaticam, seu theologiam naturalem, ceu adpendicem metaphysices, tractasse, supra iam monuimus. Nihil vero eximii ab iis hic sperandum, philosophandi ratio, quam in reliquis tenent, omnes facile condocebit. THOMAS equidem DE AQVINO *summam fidei christianae contra gentiles scripsit*, minime contemnendam. Sed de ea dicendi locus erit, cum de scriptoribus, qui veritatem religionis christianae demonstrarunt, agemus. Saeculo decimo quinto RAYMVNDVS DE SADVNDE, vel, vt alii, SEBVNDA, aut, vt rursus alii, SEBEIDE, vixit, *obscuri aeque nominis & conditionis*, vt NICOL. ANTONIVS loquitur, *non ita tamen obscurae ad posteros in monumentis ab eo relictis famae.* Huius valde celebratur *theologia naturalis*. Inscriptum quidem primum hocce opus fuit: *creaturarum, siue de homine liber*; deinceps autem sequenti ratione:

tione: *theologia naturalis, seu liber creaturarum, specialiter de homine & natura eius, in quantum homo, & de his, quae ei sunt necessaria ad cognoscendum se ipsum, & Deum, & omne debitum, ad quod homo tenetur & obligatur, tam Deo, quam proximo.* Editiones eius commemorat, quem iam laudauimus, NICOL. ANTONIVS, qui & addit: *scopus auctoris fuit in hoc libro, vt ad conuincendos etiam eos, qui reuelatae veritati nihil deferunt, omnes christiani dogmatis, tam diuinae in se, quam communicatae homini in verbo aeterno Dei naturae articulos a naturali veritate non esse absonos, immo naturalibus non incongrue confirmari posse argumentis ostenderet.* Constitutum ergo illi fuit, euincere, nihil in christiana religione contineri, quod rationi non sit consentaneum. Quod quidem eius institutum omnibus placere non potuit; vnde NICOL. ANTONIVS refert, illud *arduum atque durum fuisse visum*; MICHAELEM autem MONTANVM, cuius *tentamina*, gallicana lingua scripta, satis nota sunt, *apologeticum* pro eo composuisse. Exstat etiam eiusdem RAYMVNDI *de natura & obligatione hominis opusculum*, tum alias, tum & Coloniae 1712 editum. In quibusdam editionibus inscribitur: *de natura hominis seu viola animae forma dialogi &c.* videturque prioris operis quoddam compendium esse. Non autem ab ipso RAYMVNDO, sed alio quodam, illud confectum, contendit NICOL. ANTONIVS, qui plura de hocce auctore dabit, in *bibliotheca hispana veteri, tom. II. lib. X. c. III. p. 141.*

Cum post bonarum litterarum resuscitationem & hinc sequutam ecclesiae emendationem, & qua philosophiam, & qua religionem, ac theologiam, magnae doctorum virorum dissensiones orirentur; fieri non potuit, quin diuersa quoque exsisteret theologiam naturalem tractandi ratio. Ne quid enim de philosophorum variis, ac a se inuicem discrepantibus, circa spiritus resque diuinas, opinionibus dicam; qui reuelatam theologiam docebant, naturalem quoque, quantum fieri poterat, ita tradere incipiebant, ut suis, quas in illa fouebant, hypothesibus consentire videretur. Atque haecce hic omnino obseruanda est diuersitas. Romanensium doctores scholastici pneumaticam, vti antea iam monuimus, pro parte, vel adpendice metaphysicae habent; quod a FRANC. SVAREZIO, aliisque factum. Inter eos, qui ex instituto de hacce philosophiae parte commentati sunt, eminet THEOPH. RAYNAVDVS, cuius *theologia naturalis, siue entis increati & creati intra supremam abstractionem ex naturae lumine inuestigatio*, Lugduni 1622, 4. prodiit. Scholasticorum equidem sequitur vestigia, & illorum more in quaestionibus, quae plus subtilitatis quam vtilitatis habent, e. g. *de origine intellectualitatis intelligentiarum*; *de possibili vnitate rationis in intelligentiis*, similibusque, valde copiosus est: nonnulla praeterea de spiritibus & Deo disputat, ad quae rationis lumen non pertingit. Multae tamen lectionis virum esse, ex hoc quoque eius opere agnoscas; quemadmodum & quaedam admiscet, quae prodesse possunt. Ipsam simul ontologiam *distinctione I.* sed breuiter, exhibet; & in prologo *breuiculus*, quem vocat, *naturalis theologiae priscae Platonicae & Aristotelicae*, & ipsius auctoris, exstat. Dum vero Aristotelis theologiam naturalem magnis laudibus in caelum euehit; mentem, veramque philosophi huius sententiam, non satis sibi perspectam fuisse, demonstrat. Ad nostrates quod attinet, nonnulli itidem, vt CHRISTOPH. SCHEIBLERVS, aliique, in *metaphysicis* suis simul de spiritibus, speciatim de Deo agunt. Inter eos, qui separatim hancce doctrinam pertractarunt, haud vltimus est STEPH. KLOTZIVS, cuius *pneumatica, siue theologia naturalis, hoc est, de Deo, vt natura cognoscibilis est,*

est, tractatio theologica & scholastica, e scripturis, beatorum patrum ac priscorum philosophorum scriptis, ac sana ratione, concinnata &c. Rostochii 1640 lucem adspexit. Inscriptio tractandi rationem indicat; quam & ipsa libri lectio confirmat, ex qua etiam patet, auctorem diligenter ea congessisse, quae a theologis de hocce argumento disputari solent. Eiusdem fere generis est BALTH. CELLARII *epitome theologiae philosophicae seu naturalis ex Aristotele & libro de mundo concinnata, scholasticorum doctrina illustrata, & cum scriptura sacra collata,* cuius altera editio Helmstadii 1651 in 4. prodiit. Namque & hic cum lumine rationis, doctrina scholastica, & scriptura sacra coniunguntur. Speciatim tamen CELLARIVS Aristotelem sequitur, & *librum de mundo*, quem adeo ipsi Aristoteli non tribuit. Qua in re plurimos viros doctos, M. ANT. MVRETVM, SCALIGERVM vtrumque, ISA. CASAVBONVM, CL. SALMASIVM, aliosque secum consentientes habet; repugnantem autem virum doctissimum IO. ALB. FABRICIVM, *biblioth. graec. lib. III. c. VI. §. XIII. p. 128.* Praeter hosce laudandi adhuc ex nostratibus HENR. IVLIVS SCHEVRLIVS, ob *epitomen theologiae naturalis*, Wolferbyti 1650, in 4. KIL. RVDRAVFFIVS, ob *theologiam naturalem*, Giessae 1657 in 4. IO. WOLFG. IAEGERVS, ob *theologiam naturalem, siue controuersias illustres de Deo*, Tubingae 1684, in 4. Plerique etiam, qui systemata aut compendia theologica scripserunt, cum theologia reuelata naturalem coniungere solent; quod & reformatae ecclesiae doctores faciunt, ex quibus ideo SALOMO VAN TILL *compendium* suum *theologiae vtriusque, cum naturalis, tum reuelatae* inscripsit. Fuerunt vero & alii, ex eiusdem ecclesiae theologis, qui ex instituto in hocce argumento ingenii vires periclitarentur; quos recensere omnes necesse non est. Nostra aetate laudem singularem consequutus est DAV. MARTINIVS, ob *tractatum de religione naturali*, gallicana lingua ab eo scriptum, qui Amstelodami 1713 in 8. excusus est. Qui ex Socinianis theologiam naturalem attigerunt, per eam non minus, ac per reuelatam, errores suos diffuderunt. Dum enim nihil aliud, quam, quod ratio capere potest, admittere voluerunt; saepe ea quoque, quae rectae rationi sunt consentanea, reiecerunt. Hinc namque est, quod mox accidentia Deo tribuere, mox scientiam futurorum contingentium illi denegare, mox infinitatem, aut immensitatem ac omnipraesentiam impugnare, aut aeternitatem, quae omnis successionis expers sit, vocare in dubium, aut aliud quid, quod cum summa Numinis perfectione, quam ipsa ratio agnoscit, consistere nequit, adserere, in animum induxerunt suum. Sequuti eos sunt nonnulli eorum, qui ex Arminii schola prodierunt, quos inter eminet CONR. VORSTIVS, cuius liber *de Deo, seu disputationes decem, de natura & attributis Dei, diuerso tempore Steinfurti publice habitae,* quae Steinfurti 1610 prodierunt, dici non potest, quantum dederint strepitum. Ex eo tempore, quotquot fere de theologia naturali commentati sunt, id sibi datum crediderunt, vt VORSTIVM refutarent; cui deinceps SIM. EPISCOPIVM, aliosque, ex Arminianorum coetu iunxerunt. Locum hic sibi etiam vindicat PET. CHAVVINI liber, *de naturali religione*, Roterodami 1693 in 8. editus; in quo quae a vera doctrina abire videntur, notaui in *animaduersionibus* in eumdem, quae exstant in *parergis historico-theologicis, p. 398. seqq.* Nec IO. CLERICI *pneumatologia*, quae *operum* eius *philosophicorum tomo secundo* legitur, ab hac labe prorsus immunis est; licet ceteroquin, ob rerum selectum, concinnamque ac elegantem tractandi rationem, laude sua non sit defraudanda.

Hactenus, quae theologiae naturalis

post ecclesiae emendationem in theologorum praecipue scholis fuerint fata, vidimus. Iam, ad philosophos quod attinet, REN. CARTESIVS iterum hic nobis occurrit, quem in *meditationibus* suis *de prima philosophia* ea pertractasse, quae ad theologiam naturalem spectant, supra iam obseruauimus. In iis vero cum nouam, Dei exsistentiam demonstrandi, viam, ab idea nobis innata, ingressus esset; controuersiis ac certaminibus acerrimis occasionem praebuit. Attigerunt deinceps hanc quaestionem & qui contra Cartesium scripserunt, & qui theologiam naturalem tradiderunt; de qua tamen cumprimis legendi PETR. DAN. HVETIVS, in *censura philosophiae Cartesianae*, *cap. IV. p. 58. seqq.* & SAM. WERENFELSIVS, in *iudicio de argumento Cartesii pro exsistentia Dei petito ab eius idea*, itemque in *iudicii* istius *vindiciis*, *part. II. dissertationum* eius *varii argumenti*, *p. 28. seqq.* Porro, ex notione *spiritus*, quam Cartesius animo concepit, non poterant non varia παράδοξα, si ea Deo adplicaretur, consequi. Non omnes tamen Cartesii sectatores stricte adeo huic notioni inhaerere, ANTONII LE GRAND exemplo supra iam demonstrauimus. Quid in capite de prouidentia ex eo sequatur, quod nonnulli ex hacce schola, omnem motum immediate a Deo proficisci, contendunt, nemo non perspicit. Sed & hac de re supra dictum. Exhibent autem ex Cartesii sectatoribus theologiam naturalem non tantum, qui vniuersae philosophiae systemata secundum principia eius condiderunt, sed & speciatim IO. CLAVBERGIVS, in *centuria exercitationum de cognitione Dei & nostri secundum philosophiam*, Duisburgi, an. 1656. in 8. GERHARDVS DE VRIES, in *exercitationibus rationalibus de Deo*, *diuinisque perfectionibus*, Vltraiecti 1685 in 4. itemque HERM. ALEXANDER ROELL, in *dissert. de religione rationali*, cuius editio tertia Franecquerae 1695 prodiit, in qua & rationis, vltra, quam par est, extendisse limites, censetur. Iam & de atheis hic dicendum esset, deque iis, qui exsistentiam Numinis contra eos demonstrarunt, eorumque simul diluerunt sophismata; sed hisce omnibus in theologia polemica locum concedere animus est, de qua parte posteriori verba faciemus. De vtilitate autem ac necessitate theologiae naturalis, praesertim intuitu illorum, qui theologiae studio se consecrarunt, aliquid addere, superuacaneum foret; cum nemo sanae mentis de ea dubitare queat.

§. XXXI. In practica philosophia primum locum tenet *ethica*, speciatim sic dicta; quae artem bene beateque viuendi secundum rationis ductum docet. Hanc vero licet longe rectius ex sacris litteris hauriant, qui se non indignos eo, quo veniunt, christianorum nomine, demonstrare volunt; ideo tamen, quae rectae rationis sequitur regulam, negligenda aut contemnenda non est. Praeterquam enim, quod ad sui ipsius cognitionem, quae initium est verae sapientiae, viam muniat; quaecumque de homine, mente cumprimis & eius facultatibus, harumque morbis & imperfectionibus, & quae reliqua sunt eiusdem generis longe plurima, tradit, ita comparata sunt, vt ad discrimen naturae & gratiae, quod theologiae moralis caput praecipuum est, eo rectius intelligendum, plurimum conferant. *

* In

* In *ethicae*, seu doctrinae moralis philosophicae, vtilitate & necessitate, rite aestimanda, ita incedendum, ne quidquam dignitati ac praestantiae eius detrahamus, nec tamen rationis viribus apud eos, qui christianorum nomine veniunt, in vitae directione plus, quam decet, tribuamus. Minus enim lumen praeferre maiori, stolidum foret. Sufficit vero, ad commendandam ethicam, & insignem eius vtilitatem demonstrandam, quod eius notitia nemo in sui ipsius cognitione adcurata, & quod huc itidem spectat, discrimine naturae & gratiae recte constituendo, carere queat. Ad historiam huius philosophiae partis, pariter ac librorum eo pertinentium notitiam comparandam, faciunt: VINC. PLACCII de *morali scientia augenda commentarius*, *in Francisci Baconis Baronis de Verulamio, de dignitate & augmentis scientiarum librum septimum*; Francofurti 1677 8. HENR. IVLII SCHEVRLII *bibliographia moralis*, eleganter scripta, cuius altera editio Helmstadii prodiit, an. 1686 8. SAM. RACHELII *introductio ad philosophiam moralem*: IO. IOACH. ZENTGRAVII *specimen antiquitatum moralium*, seu *historiae moralis antiquae*, Argentorati 1696 4. NIC. HIERON. GVNDLINGII *historia philosophiae moralis*, cuius solum pars prima, quantum mihi constat, lucem vidit, Halae 1706 4. in qua de Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, Arabum, Indorum, Gallorum & Germanorum veterum, porro Ebraeorum, & Phoenicum philosophia morali, erudite differit; & denique GOTTL. STOLLII *Historie der heidnischen Morale*, Ienae 1714 4. vbi praeter gentium, quae barbarae vocantur, Graecorum maxime ac Romanorum, doctrina moralis fuse & diligenter describitur; in praefatione etiam nonnulli, qui in eodem hocce argumento ingenii periclitati sunt vires, laudantur. De IO. BARBEYRACII *praefatione*, quam versioni gallicae operis Pufendorffiani, *de iure naturae & gentium*, praemisit, quaeue huc spectare videtur, deinceps dicemus, cum de iure naturae & gentium verba faciemus. Praecipuos etiam quosdam moralis philosophiae scriptores laudat GABR. NAVDAEVS, in *bibliographia politica*, *c. II. & III. p. m. 500. seqq.* Ipsam vero doctrinae moralis historiam breuiter, more suo, exhibet REN. RAPINVS, *dans ses reflexions sur la morale*, *tom. II. oper. p. 385. seqq.* Cumprimis adhuc commemorandus est GE. PASCHIVS, ob *librum* prorsus egregium, *de variis modis moralia tradendi*, qui cum eiusdem *introductione in rem litterariam moralem veterum sapientiae antistitum*, Kilonii 1707 4. prodiit.

Primam doctrinae moralis originem ab ipsis Ebraeis possemus arcessere. Et sane, quae illorum de ea in sacro codice exstant monumenta, omnia, etiam praestantissimorum philosophorum gentilium, praecepta multis modis superant. Cum vero ex sublimiori fonte eadem profecta sint, rectius locum suum in theologia morali sibi vindicabunt. De reliquorum autem Iudaeorum doctrina morali quae obseruatu digna sunt, legi possunt in *introductione ad historiam philosoph. Ebraeorum*, *p. 107. seqq. it. p. 130.* nouissimae editionis. Postquam Aristoteles christianorum scholas occupauit, Iudaeorum quosdam eamdem philosophandi rationem, vt in aliis, ita & in doctrina morali, sequutos, ibidem a me obseruatum, *p. 209. seqq.* De Aegyptiorum, Chaldaeorum, Persarum, aliarumque gentium, quae barbarae vocari solent, doctrina morali, nihil addo; cum cuncta diligenter persequutus sit NIC. HIER. GVNDLINGIVS in *historia philosophiae moralis*, *c. I. seqq.* Ad Aegyptios tantum quod attinet, non praetermittendum, positum in more iis fuisse, per symbola seu hieroglyphica, quae vocant, sapientiae suae, adeoque & doctri-

doctrinae moralis dogmata, proponere. Legendus hac de re NIC. CAVSSINI liber, *de symbolica Aegyptiorum sapientia;* conferendus & GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi, c. IV. §. XXVI. p. 429. seqq.* De HORAPOLLINE, seu potius HORO APOLLINE, sub cuius nomine duo libelli, de *hieroglyphicis Aegyptiorum,* exstant, diligenter more suo disserit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. I. c. XIII. p. 85. seqq.* qui & §. *VII. p. 90.* recentiores scriptores, hieroglyphicam veterum Aegyptiorum litteraturam illustrantes, recenset. Indorum quaenam doctrina moralis fuerit, ex libro antiquissimo, arabice *kelila va dimna* dicto, patet, quem graece primum & ex manuscripto codice Holsteiniano, cum noua versione latina, *specimen sapientiae Indorum veterum, id est, liber ethico-politicus peruetustus,* inscriptum, edidit SEBAST. GOTTF. STARCKIVS, Berolini 1697 8. Liber hicce ante duo amplius annorum millia Indorum lingua scriptus, hinc in persicam, syriacam, arabicam, translatus dicitur, donec circa annum Christi MC eum ex arabico sermone in graecum conuerteret SIM. SETHVS. Plura de eo, reliquisque versionibus, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. c. V. p. 460. seqq.* Continet autem dialogum inter Absalonem, Indorum regem. & gymnosophistam quemdam, per fabulas scite confictas animi sui sensa ei pandentem, moresque formantem. Discimus inde, antiquissimis temporibus vsitatum fuisse, per fabulas atque apologos morum doctrinam tradere, hominesque, ad vitam recte instituendam, flectere. Quo nomine maxime & AESOPVS celebratur, qui eo tempore vixit, quo septem illi sapientes Graeciam collustrarunt. Collegit eas, praeter alios, MAXIMVS PLANVDES, qui saeculo decimo quinto obiit, vitamque simul Aesopi conscripsit; quamquam numerus earum modo deinde auctus, modo imminutus sit, & quaedam Aesopo tributae, quae ab eodem minime profectae sunt; immo an omnino ab ipso Aesopo litteris consignatae sint? nonnulli dubitant. Quantum iis pretium APOLLONIVS THYANAEVS statuerit, ex PHILOSTRATO cognoscere licet, in *vita Apollonii lib. V. c. V.* Elogium beati MART. LVTHERI de iisdem adfert GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi, c. II. p. 163. & 164.* vbi & refert, constitutum illi aliquando fuisse, eas in linguam germanicam transferre. Plura qui desiderat, IO. ALB. FABRICIVM adeat *bibl. graec. lib. II. c. IX. p. 390. seqq.* vbi non tantum de Aesopo, eiusque fabulis, copiose verba facit, eumque a LOCMANNO Arabe diuersum esse, ostendit, sed & alios simul scriptores fabularum recenset. Ad Graecos priusquam transeamus, de PYTHAGORA adhuc obseruandum, totam fere eius philosophiam ad virtutis studium fuisse comparatam. Hoc enim finis eius, qui erat ὁμοίωσις τῷ θεῷ, seu *vt homo Deo similis fieret,* requirebat. Locum itaque hic inueniunt scriptores philosophiae Pythagoricae, quos supra iam indicauimus. Praecipue *symbola,* quae illi tribuuntur, hic in censum veniunt, quae plurimi, veterum pariter ac recentiorum, interpretati sunt; quos laudat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. V. p. 465.* Iuuabit etiam de hisce symbolis conferre GE. PASCHIVM, *de variis modis moralia tradendi, c. IV. § XIX. p. 410. seqq.* qui & *p. 413.* non sine ratione obseruat, a quibusdam symbolis Pythagoricis, sensu simplici & communi intellectis, varios ritus & superstitiones, hodieque apud nos durantes, originem traxisse. Sunt quoque huius loci *carmina* illa, vt vocantur, *aurea,* χρυσᾶ ἔπη, propter vsum & eligantiam ita dicta; quippe quae vitae morumque praecepta continent. Ipsi quidem Pythagorae ea tribuuntur, a CHALCIDIO, CLEMENTE

Alexan-

Alexandrino, aliisque; sed repugnant alii, putatque IO. ALB. FABRICIVS, quam proxime ad verum accedere, qui EMPEDOCLEM Agrigentinum, philosophum Pythagoraeum, eorum auctorem esse, credunt; siquidem dialectus, dictio, argumentum, mirifice illi conueniant; *bibl. graec. lib. II. c. XII. §. VI. p. 469.* qui & editiones eorum recenset. Egregio commentario haecce carmina aurea illustrauit HIEROCLES, philosophus Platonicus, in quo nonnulla, ceu Platonica adfert, quae plane cum religionis christianae dogmatibus conueniunt; conferatur PETR. BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc. Hierocles, p. 1555.* Ex recentioribus MAGNVS DAN. OMEISIVS *ethicam Pythagoricam* scripsit, Altdorffii 1693. 8. editam; in qua tamen interdum ad receptam philosophandi rationem doctrinam Pythagorae inflexisse videtur. Addidit *aureum* istud *carmen*, illudque *commentario ethico* explicauit. Exstat etiam IAC. SCHALLERI, aut, si mauis, MARCI MAPPI dissertatio *de ethica Pythagorica*, Argentorati 1653. 4. Summam doctrinae moralis, ex mente Pythagorae, exhibui in *elementis philos. instrum. part. I. c. III. §. XLII.* quam copiosius deduxit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, in *der Historie der heidnischen Morale, §. CXXXI. p. 238. seqq.*

Inter Graecos primo se offerunt nobis loco poëtae; sub quorum fabulis de diis deabusque gentilium, similibusque, nonnulli magna sapientiae, speciatim & doctrinae moralis, latitare mysteria, sibi persuadent. Et possunt sane quaedam in hunece sensum haud incommode trahi, vt praeter alios FRANC. BACO DE VERVLAMIO, in libro de *sapientia veterum*, qui in *operibus* eius *p. 1248.* legitur, demonstrat. Poëtis tamen ipsis hoc constitutum fuisse, non asseuerauerim. Verosimile potius, gentilium philosophos eiusmodi quid excogitasse, vt illepida pariter ac impia poëtarum de diis gentilium commenta excusarent. Videbant enim, obiici poëtis posse, quod deinceps TERTVLLIANVS obiecit; *Quis non poëta dedecorator inuenitur deorum? adu. gent. c. XIV.* Sed plura hac de re dixi in dissertatione: φιλόσοφος φιλόμυθος, *hoc est, philosophus fabularum amator, secundum Aristotelem, lib. I. methaphys. c. I. delineatus*; in *analect. histor. philos. p. 45. seqq.* & in *praefatione*, iisdem *analectis* praemissa, *p. 14. seqq.* Sunt vero & alii ex poëtis graecis, qui, sine inuolucris, vitae recte instituendae praecepta dederunt, vt THEOGNIDES, PHOCYLIDES, aliique, quorum etiam diuersae exstant collectiones, quas diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XI. p. 439. seqq.* Poëtas apud Graecos excipiunt *septem* illi, vt vocantur, *sapientes*, quorum effata maximam partem ad doctrinam moralem spectant. Ipsa etiam, ob quam commendantur, illorum sapientia, in virtutis potius studio, quam subtili rerum inuestigatione, consistebat, nisi quod THALES Milesius inter rerum quoque naturalium scrutatores locum inueniat. Sed de his supra iam, cum de historia philosophica verba faceremus, quantum satis, dictum est. Ad SOCRATEM itaque nos conuertimus, qui philosophiae studium a rerum naturalium contemplatione, in qua parum, quod ad nos pertineret, inueniebat, ad mores hominum formandos, vitamque recte instituendam, transtulisse creditur. Quod non ita intelligendum, ac si nemo ante eum de moribus praeceperit; sed, quod luculentiori, quam reliqui, id fecerit ratione, nouaque methodo, non per fabulas, non per sententias, sed quod in colloquiis suis per quaestiones alios ad veritatis agnitionem perduxerit; & ita simul rationibus, quae bona, quaeue mala sint, confirmauerit. Quae cum ad dogmaticam proxime accedat metho-

methodus, haec ab illo deriuari potest. Vita non minus & exemplo, quam voce eum docuisse, auctores, qui de eo agunt, testantur, quos supra iam laudauimus. XENOPHONTIS, AESCHINIS, CEBETIS monumenta, vt pro genuinae Socratis doctrinae reliquiis merito habentur, ita vnice doctrinae morali illustrandae inseruiunt. XENOPHONTIS innuo *memorabilia Socratis*, de quibus itidem supra dictum est. AESCHINIS *dialogi tres* supersunt, quos cum fragmento latino quarti, graece & latine edidit IO. CLERICVS, Amstelodami 1711, 8. Primus ex hisce dialogis *de virtute* agit, *an doceri possit? de diuitiis* alter, & tertius *de morte*. Ex variis *tabulae* CEBETIS editionibus mihi ad manus est, quam graece, arabice & latine, cum *aureis carminibus Pythagorae*, dedit IO. ELICHMANNVS, quaeue cum praefatione CL. SALMASII prodiit Lugduni Batauorum 1640, 4. Planam illam, facilemque, & omnium vsibus accommodatam, doctrinam moralem, verbosa sua eloquentia, & placitorum PYTHAGORAE, quae ab Aegyptiis acceperat, admixtione, corrupisse magis, quam illustrasse, aut emendasse, PLATO censetur. Nimirum, cum fundamenti loco poneret, animam hominis diuinae essentiae esse particulam, eamdemque labe quadam fuisse infectam, priusquam cum corpore coniungeretur; immissam porro in illud, ceu carcerem ac ergastulum, vt delicti sui poenam daret; hinc vero per virtutis studium, vitiorumque ac prauarum cupiditatum suppressionem, purgandam, ac ita a vinculis corporis liberandam, donec iterum cum Deo vniretur; cumque adeo ipsam philosophiam in mortis (philosophicae) meditatione constitueret; non potuit non splendidas admodum inde deducere conclusiones, quae cum ipsis doctrinae moralis christianorum praeceptis egregie conuenire videbantur. Atque sunt inter haec effata plurima, quae in se spectata, minime sunt improbanda; licet intuitu principii & fundamenti considerata, calculum non ferant. Scripta praecipua Platonis, in quibus moralia tractat, sunt: *apologia Socratis, Crito, Philebus, Hippias maior* & *minor*, & alia quaedam. Sunt, qui putant APVLEII *metamorphoses, siue lusum asini*, allegorica quadam ratione doctrinam moralem Platonis exhibere, cuius quippe finis sit, purgare animum, & ab adfectibus, quibus homines bestiis similes redduntur, liberare; repugnante, nec sine ratione, REN. RAPINO, *reflexions sur la morale, §. III. tom. II. oper. p. 388. 389.* In compendio doctrinam moralem Platonis exhibet MAGNVS DAN. OMEISIVS, in *ethica Platonica*, Altdorffi 1696, 8. edita. IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, in *specimine doctrinae iuris naturalis, secundum disciplinam Platonicam, exhibente genuinam Platonis philosophiam de idea boni*, itidem, quae huius loci sunt, attingit. CHRYSOST. IAVELLI Canapicii *ethicam Platonicam* memorat IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. III. c. I. p. 41.* Operae forte pretium facient, qui & meam de καθάρσει *Pythagoraeo-Platonica* iunxerint *dissertationem*; in *analectis histor. philosoph. p. 363. seqq.* Successorum Platonis vt non vna eademque fuit ratio; ita & illorum non vno eodemque modo sese habuit doctrina moralis. Quidam enim academicorum ad scepticismum prope accedebant, aut eumdem omnino amplectebantur; hinc & eo vsque progressi sunt, vt de iustitia, & iniustitia in vtramque disputarent partem; quod CARNEADEM fecisse, constat. Sed hac de re deinceps. Studiosius iterum Platonis philosophandi rationem sectati sunt, qui post Christum natum disciplinam eius resuscitarunt, PLOTINVS, PORPHYRIVS, IAMBLICHVS, SYRIANVS, PROCLVS, MAXIMVS TYRIVS,

ALCINOVS; quamquam & inter eos nonnulli quaedam pro Platonis dogmatibus venditarent, quae frustra in eius scriptis quaesiueris. Ex his MAXIMVS TYRIVS moralis doctrinae cultoribus commendandus maxime; quoniam in suis dissertationibus, non pauca, quae huius loci sunt, luculenter admodum tractat, nec inanibus sublimibusque speculationibus adeo indulget, quam reliqui. Edidit eius λόγυς seu *dissertationes*, praeter alios, IO. DAVISIVS, Cantabrigiae, 1703, 8. De quatuor virtutum gradibus, quos Platonici isti, qui post Christum natum vixerunt, constituebant, dum alias *politicas* faciebant, alias *purgatorias*, alias *intellectuales*, alias denique *exemplares*, conf. IAC. THOMASIVS, in *originibus historiae philosophicae & ecclesiasticae*, *p.* 110.

Longe aliam viam, doctrinam moralem tractandi, ingressus est ARISTOTELES. Cum enim PLATO ad internam animi purgationem respiceret; hic contra, vitae tantum ciuilis sibi habendam rationem, putauit, eoque philosophiam suam moralem comparatam esse, voluit. Inter scripta eius moralia praecipuum locum tenent, *ethicorum ad Nicomachum libri decem*; praeter quos etiam exstant *magnorum moralium libri duo*, & *moralium ad Eudemum libri VII*. In *libros ethicorum ad Nicomachum*, sub nomine ANDRONICI RHODII, *paraphrasis* circumfertur; eosdem vero ex graecis quoque ASPASIVS, EVSTRATIVS, & MICHAEL EPHESIVS, commentariis suis illustrarunt, quos in linguam latinam transtulit IO. BERNH. FELICIANVS. Ex recentioribus, qui hosce Aristotelis libros exposuerunt, laudandi maxime PET. VICTORIVS, & OBERTVS GIPHANIVS, quippe qui reliquis omnibus dubiam hic faciunt palmam; sed addenda tamen paraphrasis, & scholia, disertissimi oratoris M. ANT. MVRETI. De his, & reliquis conferre iuuabit GABR. NAVDAEVM, *bibliograph. polit. c. III. p.* 56. 57. itemque HENR. IVL. SCHEVRLIVM, *bibliograph. moral. §. LXVI. p.* 42. *sqq.* Qui paullo adcuratius mentem Aristotelis introspexerunt, deprehenderunt, constitutum ei fuisse, in libris ethicorum ad Nicomachum, ciuilem potius, quam moralem philosophiam, tradere, hoc est, viri politici, & ad honores, magnasque dignitates, adspirantis, virtutes, & requisita describere. Hinc, cur vndecim istas virtutes, notas satis, constituerit, patet, vtpote quarum in vita ciuili vsus est manifestus; patet, cur pietatis nullam mentionem fecerit, quippe quam ad istum finem minime necessariam esse, putauit; nec adeo opus erit, vt cum IO. FRID. GRONOVIO eam in *magnificentia* quaeramus, in *notis* ad *Hug. Grotium*, de *iure belli & pacis*, & quidem ad *prolegom. §. XLV.* Vndecim porro istas virtutes Aristoteles non pro mediis ad summum bonum perueniendi, vt vulgo traditur, sed pro partibus potius summi boni habuit; vt, qui adcuratius in veram eius mentem inquisiuerunt, luculenter ostenderunt. Quod quidem summum bonum cum in complexu eorum, quae ad vitam hancce splendide, iucunde, & cum gloria transigendam pertinent, collocaret; simul vero quam difficulter haec omnia aut obtineantur, aut retineantur, videret; mirum non est, quod summum bonum θεωρητικὸν, τῷ πρακτικῷ praetulerit. Qui ergo cum scholasticis ex hisce Aristotelis libris doctrinam quamdam moralem, prout a ciuili discernitur, seu ethicam proprie sic dictam, proposuerunt, se ipsi traduxerunt turpiter, ac significarunt, sibi veram ac genuinam eius mentem, quem ceu ducem ac magistrum sequi voluerunt, non fuisse perspectam. Eiusmodi insuper virtutes ciuiles, cum in quemlibet hominem, quantumuis solis naturae viribus instructum, cadant; ratio intelligitur, cur ethica ista Aristotelica

cum dogmatibus Pelagianorum egregie consentiat, vtpote qui itidem non alias virtutes, quam ad quas naturae vires sufficerent, admittebant. Immo & patet, cur scholasticis doctoribus, Pelagianorum vestigia prementibus, tantopere ethica ista Aristotelica arriserit, vt eam pro concione enarrarent; curue B. MART. LVTHERVS noster eamdem, ceu fontem pessimum Pelagianorum errorum, reiecerit. Nota eius vox est: *Tota fere Aristotelis ethica pessima est, gratiae inimica. Error est, Aristotelis sententiam de felicitate non repugnare doctrinae catholicae &c. tom. I. Ienens. lat. p. 8.* PHIL. MELANCHTHON, cum dixisset, *audiuimus quosdam pro concione ablegato euangelio, Aristotelis ethica enarrare*, addit: *nec errabunt isti, si vera sunt, quae defendunt aduersarii* (iustificari nos posse per rationem & opera rationis.) *Nam Aristoteles de moribus ciuilibus adeo scripsit erudite, nihil vt de his requirendum sit amplius;* in *apolog. Aug. confess. artic. III. p. 62.* Non disputabo, an Aristoteles de moribus ciuilibus tam erudite scripserit, vt putat MELANCHTHON; in eo non errat, quod de *moribus ciuilibus*, seu ad vitam ciuilem spectantibus, & a quibus plane diuersi sunt, de quibus doctrina moralis praecipit, eum scripsisse, dicit, & quidem ita, vt scholasticis, Pelagianorum placita sequentibus, non possit non probari. Quae ceteroquin B. LVTHERI generatim de Aristotele sententia fuerit, indicauimus alibi, & pluribus edisserit IO. HERM. AB ELSWICH, de *varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna*, §. *IX. p. 18. seqq.*

Reliquas graecanicorum philosophorum sectas nunc paucis perlustrabimus. A Cyrenaicis, quorum auctor ARISTIPPVS, cum corporis voluptatibus omnia tribuisse, easque pro summo hominis reputasse bono, ferantur; vix sani quid in doctrina morali exspectaueris. Delineat eorum doctrinam moralem IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, in *dissertat. de fine hominis secundum disciplinam Cyrenaicorum*, quae in *specimine* eius *antiquitatum moral.* sexta est, in qua etiam de Eretriacorum ac Megaricorum philosophia morali verba facit. Cynici, quos ab ANTISTHENE descendere, notum est, dum omne inter decorum, & non decorum, discrimen tollebant, parum aberat, quin viam ad ἀδιαφορίαν, qua honesta & turpia, munirent. Scriptores de iis a CHRISTOPH. AVG. HEVMANNO, in *actis philosoph. part. XII. n. III. p. 899. seqq.* laudari, suo loco iam monuimus; quos inter & sunt, qui de illorum doctrina morali egerunt; quamquam omnia fere, quae de iis dici possunt, ad hancce philosophiae partem spectent. Stoici Cynicorum doctrinam emendarunt, & pro eorum propagine recte habentur; & licet nullam philosophiae partem praetermiserint, in eam tamen, quae de moribus praecipit, studium suum ac diligentiam praecipua quadam ratione contulerunt. Scripta SENECAE, EPICTETI & M. AVRELII ANTONINI imperatoris, hoc loquuntur. SIMPLICIVS, in *commentario suo in Epictetum*, dogmatibus illorum lucem singularem adfundit. Prodiit cum versione HIERON. WOLFII, & CL. SALMASII *animaduersionibus & notis*, *quibus philosophia Stoica passim explicatur & illustratur*, Lugduni Batauorum 1640, 4. Multa quoque huc spectantia dabit THO. GATAKERVS, in sua ad *M. Aurelii Antonini imperatoris librum de se ipso ad se ipsum* commentario vberrimo, singularique eruditione referto, qui cum ipso M. AVREL. ANTONINI libro, in operibus eius, Traiecti ad Rhenum, 1698 fol. iunctim editis, legitur. IVSTI LIPSII *manuductio ad philosophiam Stoicorum*, doctrinam inprimis moralem Stoicorum complectitur, adeoque huius itidem loci est. CASP. SCIOPPII *elementa*

menta philosophiae moralis Stoicae, Moguntiae 1606, 8. euulgata, & ab auctore ad finem perducta non sunt, & compendium tantum eorum, quae IVSTVS LIPSIVS fusius edisseruerat, continent. Quae splendide saepe, egregieque, a Stoicis dicta sunt, longe aliam induere faciem, quando secundum illorum genuinum systema considerantur, a me demonstratum in *dissertationibus quatuor*, *de erroribus Stoicorum in philosophia morali*; quae in *analectis historiae philosophicae* exstant. De reliquis, qui moralem Stoicorum doctrinam exposuerunt, conf. CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosoph. part. IV. num. VII. p. 747. seqq.* De Eleaticae sectae philosophorum doctrina morali IO. IOACH. ZENTGRAVIVS itidem peculiari dissertatione agit, quae in *specimine* eius *antiquitatum moralium* tertia est. Cumque ex eadem schola DEMOCRITVS pariter, ac EPICVRVS, prodierint; illius quidem doctrinam moralem vna cum HIPPOCRATIS exhibere voluit CHRIST. THOMASIVS, in *commentatione: Democritus Abderita, & Hippocrates medicus, philosophi morales ad inuidiam philosophorum pseudo-christianorum*, quae in *historia* eius *sapientiae & stultitiae tom. II. p. 1. seqq.* conspicitur. Epistolas nimirum de insania, quam Abderitae Democrito tribuebant, & ad quam curandam Hippocratem aduocasse perhibentur, quae in operibus HIPPOCRATIS leguntur, obseruationibus, ad Democriti & Hippocratis philosophiam moralem explicandam, illustrauit. Sed istas epistolas spurias esse, minusque genuinas, ostendit, fabulamque istam de Abderitis, Democritum pro insano habentibus, explodit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in dissertatione: *fabula de Hippocrate, Democriti insaniae medicinam adhibere iusso, ex historia veterum philosophorum eliminata*, quae inserta est *act. erudit. Lips. mens. Octobr. 1713, p. 458 seqq.* De Democrito interim, eiusque doctrina morali, legisse iuuabit NIC. HIER. GVNDLINGII *cogitata de Heraclito flente, & ridente Democrito*, quae in eiusdem *otiis part. III. c. I.* exstant. EPICVRI ethicam, siue de moribus doctrinam, PET. GASSENDVS nobis sistit, in *syntagm. philosophiae Epicuri, part. III. p. 415. seqq.* Reliquos, qui philosophiam eius aut impugnarunt, aut propugnarunt, recenset CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *actis philosophor. part. X. num. IX. p. 645.* Cum vero Eleatici, speciatim Democritus, & Epicurus, de Deo, rebusque diuinis non ita, vt par est, censuisse credantur; doctrinam illorum moralem non multum ab ea, quae atheorum est, distare, facile quis sibi persuaserit. Qui enim, aut Deum esse, negant, aut prouidentiam eius in dubium vocant, ipsa genuinae doctrinae moralis fundamenta euertunt, nec aliam virtutum actionumque suarum normam, quam vtilitatem, quam saepius ex adfectu potius, quam rectae rationis praescripto, aestimant, agnoscere possunt. Quemadmodum itaque eiusmodi hominibus nihil honestum est, nisi quod illis vtile videtur, nec turpe aliud, quam quod noxium; ita etiam Pyrrhonii, seu sceptici, a quibus & academici non procul discesserunt, discrimen omne inter turpe & honestum tollunt, dum omnium actionum ἀδιαφορίαν admittunt, cui leges tantum ciuiles limites statuant. Vnde &, quo loco illorum habenda sit doctrina moralis, patet. Confirmant id scriptores de philosophia scepticorum, quos supra laudauimus. Iungendus illis IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, in *specimine antiquitatum moralium, dissertat. II.* Quantum doctrinae morali damnum & scepticismus, & dogmata, quae ad eum ducunt, adferant, ipsemet demonstraui in *dissertatione de scepticismo morali*, quae exstat in *analectis historiae philosophicae, p. 207. seqq.* Apud Romanos,

nos, prae reliquis philosophiae partibus, doctrinam moralem summo studio excultam fuisse, constat; licet, vt iam alibi obseruauimus, nemo peculiarem apud eos sectam condiderit, sed omnes, qui ad sapientiae studium animum adiunxerunt, vnam ex graecanicis fuerint amplexi. Nonnulli tamen ad eclecticam philosophandi rationem accedere videntur. Ingens hic equidem se nobis, de Romanorum huc spectantibus scriptis disserendi, aperiret campus, sed otium nobis fecit vir doctissimus GOTTL. STOLLIVS, qui copiosissime, diligentissimeque, de morali doctrina Romanorum egit, in *der Historie der Heydnischen Morale*, §. *CLVII. seqq. p. 273. seqq.* Digni prae ceteris omnibus sunt, quorum hic iniiciatur mentio, M. T. CICERO atque PLVTARCHVS. Et illius quidem, quae hic in censum veniunt, quaeue adhuc exstant, sequentia sunt: *de finibus bonorum & malorum libri quinque*, in quibus Epicuri, Stoicorum ac Peripateticorum de summo bono summoque malo sententias expendit: *Tusculanarum quaestionum libri quinque*, in quorum primo de *contemnenda morte*, altero de *tolerando dolore*, tertio de *aegritudine lenienda*, quarto de *reliquis animi perturbationibus* disputat, quinto autem, *virtutem ob beate viuendum se ipsa esse contentam*, euincit; *de legibus libri tres*, qui ad prudentiam ciuilem referri possunt; *de officiis libri tres*, de quibus dicemus, cum de iurisprudentia naturali verba faciemus; porro: *Cato maior*, seu *de senectute; Laelius*, seu *de amicitia*; & *paradoxa Stoicorum sex*. Inter libros CICERONIS deperditos haud dubie huc referendus fuisset *Hortensius* eius, siue de *philosophis*, quem periisse eo magis dolendum, quod AVGVSTINVS, eius lectione se inductum, fatetur, vt mentem meliorem indueret; *lib. III. confess. c. IV. conf.* & *lib. VIII. c. VII.* PLVTARCHVS, etsi graece scripserit, Romanorum tamen philosophis adnumerari solet. Ingentem vero rerum moralium is nobis reliquit thesaurum, siquidem & in *vitis parallelis*, & in *moralibus*, quae alter *operum* eius tomus complectitur, non tantum plurima, quae ad virtutem consectandam, vitia autem fugienda, aliquem adducere possunt, congessit; sed aliorum etiam philosophorum saepe de hisce recitauit, & expendit sententias. Speciatim ex libris eius sequentes huius loci sunt: *quomodo quis suos in virtute paranda sentire possit profectus; de virtute & vitio; ne suauiter quidem viui posse secundum Epicuri decreta; an vitiositas ad infelicitatem sufficiat; virtutem doceri posse; de cohibenda ira dialogus &c.* Sed mitto reliqua.

Quaenam moralis doctrinae, seu ethicae, apud ethnicos fuerit ratio, hactenus vidimus. Inter christianos primo quidem sese nobis offerunt veteris ecclesiae doctores, quos patres vocant. De horum vero studiis, doctrinaque morali, & quid de ethnicorum philosophorum placitis senserint, cum in parte posteriori nobis ex instituto dicendum sit, nunc nihil de iis addimus. De scholasticis, qui in illorum successerunt locum, audire iuuat GABR. NAVDAEVM: *Eodem vero propemodum tempore*, (de Arabibus antea loquutus erat) *cum exorta fuisset scholastica docendi methodus, multi etiam hoc scribendi genere eosdem ethicorum* (Aristotelis) *libros explicarunt, aut potius inquinarunt; vt libenter dicerem, si tres mihi ex ipsorum numero excipere liceat, omni laude ac commendatione maiores, nempe Albertum Magnum, diuum Thomam, & Aegidium Romanum, qui minus paullo quam ceteri inquinate locuti sunt, iudicio vero, doctrina, subtilitate, adeo supra morem & fatum sui saeculi excelluerunt, vt, si pauca demas ex Alberti libro, de historia animalium, nihil vmquam eos inepte, nihil non docte & sapienter protulisse, vnicuique in eorum lectione*

ctione versato, manifestum esse possit. Et licet quidam postea, vt Burleus, Gerbardus Odanus, Buridanus, Iauellus, & alii eorum sequi vestigia voluerint; istud nihilominus tam inaequali conatu, adeoque infelici successu, praestitere, vt longe a tergo remanserint, in barbariei luto & foetore vna cum libris ad Nicomachum eousque sepulti, donec renascentibus tandem melioribus litteris, & ab expugnatione Constantinopolitana velut alteram vitam viuere incipientibus, multi etiam floruerunt, qui hanc reliquarum scientiarum felicitatem ad disciplinam morum transtulere &c. in *bibliograph. politic. c. III. p. m. 507.* Quo iure NAVDAEVS Alberto Magno, Thomae de Aquino, & Aegidio Romano tantum tribuat, alii dispiciant; in reliquis me secum consentientem habet. Post litterarum bonarum restitutionem, quam statim ecclesiae emendatio excepit, longe alia vtique, vt reliquarum eruditionis partium, ita & philosophiae moralis, facies esse coepit. Plurimi equidem Aristotelis presserunt vestigia, vt tamen scholasticorum barbariem & quisquilias, procul inde remouerent. In eo vero plerique aberrarunt, quod verum genuinumque philosophi huius scopum non adsequerentur; quem non fuisse, vt moralem, sed ciuilem potius, philosophiam traderet, supra iam obseruauimus. PHIL. MELANCHTHONIS *ethicae doctrinae elementa* primum merito hic sibi vindicant locum, in quibus Aristotelem quidem, sed non in omnibus, sequitur, multaque rectius ac plenius praecipit, quam fieri vulgo solebat. Adiecit iisdem *enarrationem libri quinti ethicorum Aristotelis ad Nicomachum.* Enumerare omnes, qui methodo Aristotelica, aut Aristotelico-scholastica, compendia vel systemata ethica conscripserunt, superuacaneum, & res taedii plena foret. Laudari prae reliquis solent IAC. MARTINI *synopsis ethica*, ADR. HEEREBOORDII *collegium & exercitationis ethicae*, IAC. THOMASII *tabulae philosophiae practicae*; cumprimis autem CONR. HORNEII *philosophiae moralis, siue ciuilis doctrinae de moribus libri quatuor*, recusi Francofurti 1695. 8. Iungere his licebit IO. IAC. MVLLERI *institutiones ethicas positiuo-polemicas, ad filum Aristotelis concinnatas*, Ienae 1691 8. ADOARDVS GVALANDVS in *moralis philosophiae, ac totius facultatis ciuilis doctrina*, saltem quoad ordinem methodumque tractandi, a vulgari semita recessit. Idemque censendum de FRANC. PICCOLOMINEO, Senensi, cuius *vniuersa philosophia de moribus*, plurima lectu digna continens, Francofurti 1627, 8. prodiit. Vtrumque valde laudat GABR. NAVDAEVS, *bibliograph. politic. c. II. p. 503.* THO. CAMPANELLAE, qui vbique noua sectatur, *ethica*, nescio an aliis placuerit, quam eidem NAVDAEO, qui *amicus etiam noster*, inquit, *Thomas Campanella iuxta doctrinam suarum primalitatum ethicam nouam composuit, quae sub epilogismi nomine cum philosophia sua naturali & politica typis commissa fuit a Tobia Adamo; stilo quidem non ita compto delineata, vt Ciceronianis arridere possit, sed ea nobilitate cogitationum, rationumque subtilitate, vt omnibus sapientiae mystis non possit esse non summopere gratissima; bibliograph. polit. c. II. 504.* REN. CARTESIVS ad physicam praecipue doctrinam, eam quam suscepit philosophiae emendationem, comparatam esse voluit; ad quam etiam libellus eius, de *passionibus animae*, spectat. Idem equidem in *dissertatione de methodo num. III. p. 12. seqq.* quasdam moralis scientiae regulas tradit; quae tamen eiusmodi sunt, vt nec admitti sine adcuratiori discussione queant, nec ad omnem doctrinam moralem pertingant. Ipsemet etiam profitetur, *ad tempus* tantum *se hancce sibi effinxisse ethicam,*

donec

donec dubitatione, in qua constitutus erat, defunctus, meliora certioraque inuenire posset. Hinc itaque, qui secundum Cartesii principia integra philosophiae systemata condiderunt, eousque progressi sunt, quousque magistrum sibi praeeuntem habuerunt; reliqua, praesertim doctrinam de officiis, aliunde adsumserunt. Qui ex instituto secundum philosophi huius principia doctrinam moralem proposuerit, & paullo plenius exhibuerit, mihi non innotuit, praeter auctorem, cuius *ethica Cartesiana, siue ars bene beateque viuendi, ad clarissimas rationis & sanae mentis ideas, ac solidissima Renati Cartesii principia formata &c.* Halae 1719 8. euulgata est. Summum is hominis bonum cum Cartesio in ipsa voluntate, eiusque libero vsu collocat; *part. I. c. VIII. §. II. p. 39.* Id ipsum vero est, quod in Cartesio, eiusque sectatoribus vel maxime reprehendit PET. POIRETVS, de *erud. vera &c. lib. III. p. 319.* HENR. MORVS, vt in nonnullis Cartesium sequitur, ita in multis ab eo discedit, in *enchiridio ethico, praecipua moralis philosophiae rudimenta complectente, illustrato vt plurimum veterum monumentis, & ad probitatem vitae perpetuo accommodato.* Prodiit primum Londini separatim, tum, *operibus* eius *philosophicis* insertum, recusum est Norimbergae an. 1686 8. plurimumque bonae frugis continet. ARN. GEVLINGIVS in quibusdam itidem cum Cartesio facit, sed in ethicis non raro in Stoicorum castris militare videtur. Opuscula eius moralia, sub nomine *ethicae*, excusa sunt Lugduni Batauorum, 1683. 12. Sub seuerae virtutis, quam vbique prae se fert, ac vehementer inculcat, specie, & stilo ad persuadendum apto, SPINOZAE tegere impietatem creditur. Id certe demonstrare voluit RVARDVS ANDALA, in *examine ethicae Geulingii*, Franecquerae 1716, 4. vti supra iam obseruauimus. Vestigia GEVLINGII adcurate premit PHILARETHVS, vt vir quidam doctus vocari voluit; cuius *ethica duobus libris comprehensa*, quorum vnus *aretologiam*, alter *eudaemonologiam* tractat, Amstelodami 1696 8. prodiit. Mirum vero non est, nonnullos, dum, doctrinam moralem tradere, videntur, id agere, vt impiis erroribus lectorem imbuant; cum in eo sibi praeeuntem habeant BENED. DE SPINOZA, quippe qui in *ethica ordine geometrico demonstrata* integrum atheismi systema exhibuit. Summa autem doctrinae moralis Spinozae, aliorumque atheorum, fatalem quamdam absolutamque necessitatem adserentium, eo redit, ferenda esse omnia aequo animo, eo, quod, quaecumque contingunt, necessario contingant, & aliter contingere nequeant; stultum itaque esse, animo angi, aut excruciari, vel tristitiae concedere locum, cum ineuitabilem rerum omnium nexum mutare in nostris positum viribus non sit. Legenda omnino GOTTL. SAM. TREVERI *oeconomia systematis moralis atheorum*, quae Helmstadii 1718. 4. edita est. Sed, vt ad eos redeamus, qui saniora sequuti sunt principia, VINC. PLACCIVS adhuc nobis commemorandus est, qui in hacce philosophiae parte ornanda multum laboris & industriae posuit. *Commentarium* eius in FRANC. BACONEM DE VERVLAMIO, de *morali scientia augenda*, antea iam laudauimus. *Accessiones* eius *ethicae, iuris naturalis, & rhetoricae*, specimen aliquod maioris, quod moliebatur, operis exhibentes, Hamburgi prodierunt 1695, 8. Iam antea idem in lucem emiserat *typum accessionum moralium, seu institutionum medicinae moralis, &c.* 1685 8. qui etiam an. 1688 in linguam germanicam translatus est. Cumprimis autem commendandus est CHRIST. THOMASIVS, quem plurimum eo contulisse, vt meliorem faciem philosophia moralis indueret, negari neutiquam potest. Praecipue hoc egit,

egit, in *der Kunst, vernünfftig und tugendhafft zu lieben, oder Einleitung zur Sitten-Lehre;* Halae 1692. 8. porro, in der *Ausübung der Sitten-Lehre*, Halae 1696, 8. De vtroque hocce libro, & reliquis eiusdem auctoris huc spectantibus scriptis, vid. GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. III. c. IV. §. XXIII. p. 124.* quem & de aliorum scriptis, quae huius loci sunt, *§. XXV.* & *XXVI.* consulere iuuabit. Sunt denique ex Gallis, qui vernacula sua moralia tractarunt lingua, methodo quidem liberiori & a systematica discedente, vt tamen quaedam obseruatu digna admiscerent. Laudat ex hisce nonnullos GABR. NAVDAEVS, in *bibliograph. polit. c. II. p. 504.* ex quibus maxime memoratu digni PET. CHARONDAS (CHARRON) & MICH. MONTANVS (DE MONTAIGNE.) Et MONTANVS quidem tantae olim fuit celebritatis, vt *Socrates Galliae* dictus sit; vnde & *tentamina* eius *moralia (Essais)* a plurimis lecta, facile coniicere licet; quae tamen diuersa admodum virorum doctorum experta sunt iudicia. A quibusdam enim laudantur, ab aliis vituperantur. Ingenium quidem, vimque singularem imaginationis, in iis admirantur fere omnes; quemadmodum iudicii rursus, ordinisque ac methodi defectum diffiteri nequeunt. Auctor *artis cogitandi* ex instituto de MONTANO hocce disserit, & inter alia ita de eo pronuntiat: *De vitiis loquitur, vt ea cognoscamus, non vt execremur; nullam ex illis aestimationis imminutionem veretur; quin immo illa propemodum pro rebus adiaphoris habet, vel etiam pro honorificis, & honestis potius, quam pro turpibus; part. III. c. XX. sect. VI. p. 264.* CHARONDAE *libri tres de sapientia (de la sagesse)* quaedam cum MONTANI *tentaminibus*, communia habent, quae animum christianae religionis scitis non adeo addictum produnt; meliori tamen vtitur ordine, & nonnulla haud contemnenda admiscet. Amoris potius, quam recti iudicii regulam, sequi videtur GABR. NAVDAEVS, quando eum ita laudat: *vel hoc ipso Socrate sapientior aestimandus venit, quod sapientiae ipsius praecepta primus, quod sciam, admirabili prorsus methodo, doctrina, iudicio, in artem reduxerit. Sane eius liber & Aristotelem nobis exhibet, & Senecam, & Plutarchum, ac diuinius etiam aliquid prae se fert, quam antiquioribus cunctis & recentioribus fuerit concessum; bibliograph. polit. c. II. p. 504.* Possem nunc etiam de NIC. MALEBRANCHII *traité de morale*, BERN. LAMI *entretiens sur la morale*, similibusque scriptis verba facere; sed instituti nostri ratio non permittit, vt hisce diutius immoremur.

Iidem etiam, quos constituimus, tractationis nostrae limites, non permittunt, vt eos recenseamus, qui doctrinae moralis argumenta specialia pertractarunt. Nonnullos tamen, quos prae reliquis dignos puto, qui commemorentur, indicare, non abs re fuerit. Offerunt autem se primum illi, qui de *cognitione sui* egerunt; quiue hoc ipso praecipuum moralis doctrinae caput attingunt. FRANCISCI equidem PETRARCHAE, qui saeculo decimo quarto vixit, exstat liber, *de sui ipsius & multorum ignorantia;* quemadmodum eiusdem *de remediis vtriusque fortunae*, & alia, inter ea, quae moralem doctrinam illustrant, haud vltimum locum tenent. Nec contemnendus est GERH. IO. VOSSII libellus, *de cognitione sui*, in *methodis* quoque THOMAE CRENII an. 1692 recusus. Sed omnibus dubiam facit palmam DIODORVS TVLDENVS, cuius de *cognitione sui libri quinque*, elegantissime scripti, cum *dissertatione*, quam iisdem praemisi, Ienae prodierunt 1706, 8. Digni vtique sunt, qui ab omnibus legantur quam diligentissime. Gallicana lingua haud infeliciter idem argumentum tractarunt AB-

BADIE *dans l' art de se connoitre soy meme, ou la recherche des source de la morale*; LAMI in libro *de la connoissance de soi meme*, aliique. Post doctrinam de cognitione sui, ea, quae de adfectibus, animique perturbationibus, praecipit, hic merito in censum venit. Quae veteres, ARISTOTELES, ANDRONICVS Rhodius, CLAVDIVS GALENVS, SENECA, PLVTARCHVS, de adfectibus scripserunt, indicat IO. GE. WALCHIVS, in *dissertatione de arte aliorum animos cognoscendi*, ad §. *I. p. 5.* CICERONEM, in *quaestionibus Tusculanis*, hoc argumentum attigisse, ex antecedentibus constat. Ex recentioribus noti maxime sunt ALOYSIVS LVISINVS, & LAELIVS PEREGRINVS, quorum ille *tractatum de compescendis animi adfectibus, per moralem philosophiam & medendi artem*, hic autem, *de noscendis & emendandis animi adfectionibus librum singularem* reliquit. Vterque Aristotelis disciplina equidem imbutus, ita tamen in hocce argumento versatus est, vt ad Stoicorum quandoque accedere placita videretur. PEREGRINI liber recusus Lipsiae est an. 1714 cum praefatione viri clarissimi CHRIST. GOTTL. SCHWARZII, in qua de logomachia virorum eruditorum in doctrina de adfectibus differit. REN. CARTESII librum, *de passionibus animae*, ad physicam potius, quam ad moralem doctrinam, referendum esse, constat. Non enim de regendis aut compescendis moderandisque adfectibus agit, sed in eorum naturam, indolemque inquirit, idque ea ratione, vt plurima adseruerit, quae iure reprehenduntur ab aliis. Ex sectatoribus Cartesii ANT. LE GRAND, priusquam huncce ducem ac magistrum sequi inciperet, librum gallicana lingua edidit, *l' homme sans passion*, inscriptum, Hagae Comit. 1662. 12. in quo Stoicorum de adfectibus placita defendenda suscepit. Inter eos, quibus eclectica philosophandi ratio placet, commendandus summopere ARNOLDVS WESENFELDIVS ob *georgicam*, quam scripsit, *animi & vitae, seu pathologiam practicam, moralem nempe & ciuilem, ex physicis vbique fontibus, libera neque adullam sectam adstricta methodo, cohaerentibus tamen vbique principiis, deductam*, quae Francof. ad Viadrum an. 1696, 8. lucem adspexit publicam. Physicam nimirum tractationem cum morali coniungit, vt hanc ex illa deriuet; idque ea ratione, vt omnium in hocce argumento industriam superet. Nec contemnenda MAGNI DAN. OMEISII *ars regendorum adfectuum*, quae cum ipsius *ethica Pythagorica* Altdorfii 1693, 8. prodiit. Reliquos, qui de adfectibus commentati sunt, recenset IO. GE. WALCHIVS, in *dissertatione* antea laudata, de *arte aliorum animos cognoscendi*, ad §. *II. p. 11. seqq.* Tandem & illi locum adhuc sibi hic deposcunt, qui, characteres ac signa virtutum, vitiorum, propensionum itidem, ac adfectuum, describendo, ad hominum animos, paullo adcuratius pernoscendos, & ea, quae latent, exploranda ac detegenda, viam nobis muniunt. Quorum quidem scriptorum tam insignis, tamque eximius vsus est, vt vtramque in doctrina morali fere faciant paginam. Primum, qui hocce genere scribendi vsus est, THEOPHRASTVM Eresium fuisse neminem fugit, cuius ἠθικοὶ χαρακτῆρες *characteres, seu notationes morum*, in quibus insignia quaedam mortalium vitia perstringit, saepius graece & latine editi atque illustrati sunt, praecipue cura ISA. CASAVBONI, & PETRI NEEDHAMI. In gallicam quoque linguam translati sunt, atque continuati a BRVYERIO, (DE LA BRVYERE) & PASCALIO, Parisiis 1697, 2. tomis in 8. Recentiori aetate plures fuerunt, qui in hocce campo ingenii vires exercuerunt; quamuis plerique certam tantum partem doctrinae moralis attigerint; qua ratione in certas classes distribui

bui possunt; quod cum a me iam factum sit, in *institut. theol. moral. part. I. cap. IV.* ad §. *V.* denuo eos commemorari, necesse non est. Vnicus, quantum mihi constat, SCIPIO CLARAMONTIVS, in opere de *coniectandis cuiusque moribus & latitantibus animi adfectibus*, integrum aliquod doctrinae characteristicae systema exhibere voluit; sed principia, quibus insistit, ita comparata sunt, vt placere solidiora edoctis nequeant; vti ibidem a me obseruatum. Iungenda, quae de huius generis scriptoribus diligenter differit IO. GE. WALCHIVS, de *arte aliorum animos cognoscendi*, ad §. *II. p. 21. seqq.* Vt autem a systematica moralia docendi ratione characteristica plurimum differt, ita diuersa rursus ab hac est *paraenetica*, argute dictis, sententiisque, pondus aliquod secum vehentibus, aculeum velut aliquem animis lectorum infigens. Antiquissimam fuisse hancce methodum, ex *prouerbiis Salomonis*, libro *Siracidis*, aliisque veterum monumentis, constat. Stoicos eamdem sequutos, scripta M. AVR. ANTONINI imperatoris, & EPICTETI, testantur. Referendi huc quoque poetae illi gnomici, de quibus supra dictum. Ex recentiorum scriptis maxime mihi placuerunt FRANC. BACONI DE VERVLAMIO *sermones fideles*, qui & in *operibus* eius iunctim editis exstant, & separatim prodierunt Amstelodami, 1685, 12. Nec enim video, quid obstet, quo minus in hacce classe scriptorum collocari queant, etiamsi copiosiori sermone plerumque dicta sua explicet. Dogmaticam methodum cum paraenetica quodammodo coniunxit GVIL. MECHOVIVS, dum veterum scriptorum sententias ordine systematico disposuit, in *philosophia paraenetica*, Francofurti 1670, 8. edita. Reliqua, quae hic dici possent, dabit GE. PASCHIVS, de *variis modis moralia tradendi c. IV. §. VI. seqq. p. 371. seqq.* vbi & de adagiis, apophthegmatibus, symbolis &c. verba facit. De iis, qui methodo paradigmatica ad formandos mores vsi sunt, hinc & de ethices historicae scriptoribus, idem consulendus; *c. V. p. 455. seqq.* immo & de methodo satyrica, qua hominum mores emendari posse, sibi persuaserunt nonnulli, *c. III. p. 221. seqq.* de qua & supra ad §. *XII.* huius capitis quaedam commemorauimus, cum de poesi satyrica ageremus.

§. XXXII, Altera philosophiae practicae pars, seu *iurisprudentia naturalis* de officiis hominum, legibusque diuinis, quibus illa diriguntur, praecipit. Quae omnia licet ex lumine reuelationis longe plenius innotescant; occurrunt tamen nonnulla, in vita ciuili, praesertim in gentium integrarum ac summorum imperantium controuersiis, quae sine principiis, quae lumen rationis suppeditat, expediri nequeunt. Iuuat etiam vtrumque, & rationis, & reuelationis lumen in hisce inter se comparare, &, quo vsque conueniant, aut differant, dispicere, vt illius eo rectius constitui limites queant. *

* Iurisprudentiae naturalis nomine nobis ea philosophiae practicae pars venit, quae de officiis, seu actionibus, ad leges diuinas exigendis, adeoque de ipsis legibus diuinis, praecipit. Postquam recentiori aetate separatim tradi, magnoque studio a viris doctis excoli coepit, fuerunt etiam, qui originem, progressum, & fata eius describere, operae duxerunt esse pretium. Et ipsemet quidem eiusmodi quid tentaui, in *historia iuris naturalis*, quae initio cum PHIL. REINH.

VITRIARII *institutionibus iuris naturae & gentium* prodiit; deinceps vero aucta, variisque accessionibus locupletata, recusa est, in *selectis iuris naturae & gentium*, Halae 1704, 8. Priusquam altera haecce editio lucem adspiceret, IAC. FRID. LVDOVICI, Hallensis tum, postea Giessensis iureconsultus, *delineationem historiae iuris diuini, naturalis & positiui vniuersalis*, edidit Halae 1701, 4. quae auctior deinceps 1714, 8. lucem vidit, & praecipua, quae hic in censum veniunt, capita, perspicue explicat. Nec praetermittendus IO. NIC. HERTIVS, quippe qui in *commentatione de iurisprudentia vniuersali*, quae in *opusculis* eius *selectis*, Francof. 1700 iunctim excusis, exstat, historiam quamdam iuris naturalis *sect. I. §. XXVIII. seqq.* exhibet, in qua praecipue de veterum philosophorum iurisprudentia naturali disserit. Nec nullius profecto momenti sunt, sed lectu potius dignissima, quae IO. BARBEYRACIVS, vir doctissimus, & de iurisprudentia naturali praeclare meritus, in pererudita praefatione, quam versioni gallicae librorum SAM. PVFENDORFII, de *iure naturae & gentium*, praemisit, in medium profert. Cumprimis vero adhuc commemorandus est CHRIST. THOMASIVS, qui, vt in emendanda haccce philosophiae parte plurimum operae ac laboris posuit, ita *paullo pleniorem*, vt ipsemet vocat, *historiam iuris naturalis* dedit, Halae an. 1719, 4. postquam iam quaedam, quae huius argumenti sunt, monuerat, in *praefatione*, qua versionem germanicam operis HVG. GROTII, de *iure belli & pacis*, ornauit. Iungere hisce licebit IAC. FRID. REIMMANNI *Versuch einer Einleitung in die historiam litterariam derer Teutschen, part. III. sect. IV.* GOTTL. STOLLIVM, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. III. c. II.* aliosque, laudatos IO. GE. WALCHIO, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XXXIX. p. 219.*

Licet iuris naturalis principia per rectae rationis vsum omnibus facile innotescant, immo omnium cordibus inscripta sint; nondum tamen inde sequitur, statim ac homines exstiterunt, fuisse etiam, qui per modum disciplinae, aut scientiae cuiusdam ea traderent, ac ad alios propagarent. Ab ipsius itaque iuris naturalis, seu legum diuinarum origine, discernendam esse originem iurisprudentiae naturalis, seu diuinae, manifestum est. Qui apud Ebraeos primos iurisprudentiae naturalis natales sibi inuenisse videntur, ad praecepta ista Noachidarum prouocare solent, quorum in *gemara ad tit. Sanhedrin, c. VII. §. V.* & aliis Iudaeorum scriptis, saepissime mentio iniicitur, quaeue IO. SELDENVS, in opere, *de iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum*, luculentissimo commentario illustrauit. Nec contemnendam prorsus hancce Iudaeorum traditionem esse, censeo; quemadmodum & illud dubio caret, praecipua iuris diuini vniuersalis capita in hisce Noachidarum praeceptis contineri. Si quis tamen inde colligeret, Noachum insignem fuisse aut philosophum, aut iureconsultum, aut compendium aliquod iuris naturae, secundum methodum hodie receptam, concinnare voluisse; is haud dubie falleretur turpiter; vti iam a me obseruatum, in *introduct. ad historiam philosophiae Ebraeorum*, & quidem nouissima editione, *p. 20.* Addenda, quae de hisce Noachidarum praeceptis dixi in *histor. eccl. vet. testam. tom. I.* ad *per. I. sect. II. §. V. p. 194.* Gentilium philosophi, cum ius naturae separatim non tractauerint, non est, vt de iis magnopere simus solliciti. Cuiusmodi autem ea sint, quae de eo tradiderunt, ex philosophia illorum morali, pariter ac theologia naturali, intelligere licet. Vtramque cum grauissi-

uissimis erroribus plerique eorum corruperint, in iure quoque naturae vix sani quid ab iis exspectes. Immo, omnes illi, qui actionum humanarum ἀδιαφορίαν statuerunt, moralitatemque earum a lege ciuili deriuarunt, non potuerunt non ius naturae prorsus tollere, atque euertere. Primus, qui aperte id fecit, ARCHELAVS fuit, ex schola Ionica philosophus, de quo id refert DIOG. LAERTIVS, *lib. II. sect. XVI. p. m. 89.* In eamdem sententiam ingressos Cyrenaicos, ex eo, quod summum bonum in corporis voluptate collocarunt, colligas; diserte sane, qui ex illorum numero fuit, hoc professus est THEODORVS, qui ἄθεος dictus est, teste eodem DIOG. LAERTIO, *lib. II. sect. XCIX. p. 138.* Pyrrhoniis seu scepticis ideo haec sententia adrisit, quod cum illorum instituto, quo omnia conuellebant, & in dubium vocabant, egregie conueniret. Hinc vt inter honesta ac turpia, virtutes ac vitia, nullum esse discrimen, saltem quid turpe, quid honestum, quid iustum, quidue iniustum, certo adfirmari non posse, ostendat, omnes ingenii vires intendit SEXTVS EMPIRICVS *pyrrhoniar. hypotypos. lib. III. c. XXIV. p. m. 173. seqq.* A Pyrrhoniis non procul etiam hocce in capite discedebant academici quidam, quos inter CARNEADES ex instituto iustitiam sibi oppugnandam sumsit. Summam disputationis eius exhibet LACTANTIVS, *institut. diuinar. lib. V. c. XVI.* Ab Epicuro vero, eiusque sectatoribus, quale demum ius naturae tibi pollicearis? qui remoto procul a rebus humanis Numine, non aliam actionum nostrarum normam, quam vtilitatem, agnoscunt. *Recta vero,* inquit THO. GATAKERVS, *ab eis quaenam, aut quorsum quis exspectet? qui amicitiam, fidem, iustitiam, virtutem vllam, nisi proprii vel emolumenti vel oblectamenti intuitu, nec colant, nec colendam censeant; cum nihil horum per se bonum, suique caussa expetendum existiment; qui honestum ipsum inanem sine re subiecta sonum, nec tam solidum, quam splendidum nomen pronuntiant; quin nec flagitio, facinore, scelere vllo, quod voluptatem conciliet, lucellumue pariat, propter se abstinendum statuunt, cum huiusmodi nihil ex se malum reputent, nisi supplicii, damni, mali alicuius insecuturi metu coërceantur; nec a numine hoc, a quo iram vindictamue, ob istiusmodi quicquam, vel exspectare vel formidare vanitatis & superstitionis nomine, non damnant tantum, verum etiam derident, sed ab hominum conscientia, qui ab iniqua & scelesta perpetrantibus poenas exigere ac vindictam sumere, siue pro auctoritate publica, siue pro viribus priuatis valent; hos autem latendi fiducia nulla possit vmquam haberi;* in *praeloquio M. Aurel. Antonini* libro de *rebus suis &c.* praemisso. Stoicorum quidem pulcherrima exstant, vt generatim de morali doctrina, ita & speciatim de officiis, praecepta, quorum summam itidem THO. GATAKERVS, *l. c.* exhibet. Verum, qui cogitauerit, quae illorum de Deo fuerit sententia, & quo pacto, per doctrinam de fato, omni homines prorsus libertate spoliauerint, & quae reliqua sunt eiusdem generis, a nobis in *dissertationibus de erroribus Stoicorum in doctrina morali* exposita; deprehendet, eos praecipua iurisprudentiae diuinae labefactasse fundamenta. Prae reliquis tamen in hac philosophiae parte eos industriam suam collocasse, inde patet, quo soli fere περὶ καθηκόντων, seu *de officiis* scripserint. Certe primus περὶ τοῦ καθήκοντος librum composuisse videtur ZENO Citticus, vt ex DIOG. LAERTIO colligas, *lib. VII. sect. IV. & XXV.* Hunc excepérunt CHRYSIPPVS, & CLEANTHES, vti AEGID. MENAGIO obseruatum, ad *Luciani Hermotimum, tom. I. p. 568.* PANAETII librum περὶ καθήκοντος non tantum CICERO memorat, sed hunc eti-

iam praecipue ducem, in *tribus* suis *de officiis* libris, sequutus est; de quibus deinceps dicemus. PLATONIS qualis doctrina moralis fuerit, ad §. *praecedentem* indicauimus. Nec dubium, quin inde praecepta prorsus egregia de officiis hominum deduci queant. Lubrico tamen cuncta superstructa esse fundamento, ex iis, quae ibidem monuimus, patet. Interim *specimen iuris naturalis secundum doctrinam Platonicam* dedit IO. IOACH. ZENTGRAVIVS. ARISTOTELIS doctrinam moralem ad vitae ciuilis vsum vnice adcommodatam fuisse, antea docuimus, & apud genuinos peripateticae philosophiae interpretes in confesso est. In iis itaque, quae de virtutibus, & hinc fluentibus officiis, praecepit, prudentiae potius, quam obligationis, legumque diuinarum, habuit rationem; quarum vti mentionem non fecit, ita, si veram eius de Deo sententiam consideres, nec facere potuit. Ad verum itaque Aristotelis systema in doctrina morali non satis attendere videntur, qui in eo ius aliquod diuinum, seu naturale, se inuenire posse, sibi persuadent; quod nonnulli faciunt. Comparata huc cumprimis est IO. EISENHARTI *institutionum iuris naturalis in moralis philosophiae doctrina, repraesentatio*, quae Helmstadii 1690, 8. prodiit. Quaenam apud Romanos philosophiae, speciatim & moralis, fuerit ratio, antea dictum. Hinc &, quaenam illorum iurisprudentia naturalis fuerit, intelligitur. Commemorandi autem hic omnino sunt M. T. CICERONIS de *officiis libri tres*, in quibus Stoicos praecipue sequutus est, quosue ex PANAETII, POSIDONII, HECATONIS Rhodii, aliorumque scriptis, concinnauit, vt tamen ab iis quandoque dissentire, & in aliam concedere sententiam, sibi non duceret religioni. Vt vero ipsum nomen *officii* ex Stoicorum philosophia fluxit, quemadmodum iam obseruauimus; ita non vna eademque ratione sumebatur. Interdum enim solas actiones honestas, subinde & decoras, immo & vtiles, ac nostrae conseruationi inseruientes, denotat. Quae discernendae sunt significationes, vt quaenam in hisce ad iurisprudentiam naturalem referenda sint, intelligamus. Multa praeclare admodum atque egregie dicta in hisce CICERONIS libris occurrere, consentiunt omnes. Hinc & variis doctorum virorum commentariis illustrati sunt, quos inter SAM. RACHELII eminet, & huius maxime loci est, quippe in quo omnia ad iuris naturae principia reuocantur. Prodiit cum ipsis hisce CICERONIS libris Kiloni, 1668, 8. Atque ex hisce quidem, quae commemorauimus, intelligitur, non caute satis incedere, qui apud ethnicorum philosophos iurisprudentiam quamdam naturalem quaerunt. Est vero adhuc addendum, nonnullos ex iis, cum perspicerent, quanta incommoda illorum sententia secum traheret, qui actionum omnium ἀδιαφορίαν statuebant, & quantis periculis ipsae ciuitates per eam exponerentur; nec tamen ob prauos ac erroneos de Deo conceptus fontem obligationis ab eius voluntate, seu lege diuina, deriuare possent; non potuisse non in eam ingredi sententiam, esse quaedam per se turpia, aut honesta, citra omnem ad quamcumque legem respectum. Quam deinde sententiam cum plurimi scholasticorum amplexi essent; eo vsque tandem nonnulli progressi sunt, vt adsererent, ius aliquod naturae fore, si vel maxime ponatur, non esse Deum, non perpendentes, eiusmodi haec esse, vt secum pugnent. Quo magis mirandum, & HVG. GROTIVM eiusmodi quid sibi persuadere potuisse, in *prolegomenis de iure belli & pacis* §. *XI.* Quando vero contendimus, frustra apud ethnicorum philosophos iurisprudentiam quamdam naturalem quaeri; neutiquam ideo negamus, multa apud eos aeque ac poëtas, itemque oratores ac historicos re-

recte & eleganter dicta occurrere, quae in se, & extra systema cuiusque philosophi spectata, longe sunt verissima. Vnde & quod hisce in opere suo *de iure belli & pacis* exornando, illustrandoque vsus sit H. GROTIVS, minime est reprehendendus; instituti huius rationem ipsomet reddente in *prolegomenis*, §. *XLII.*

Veteres ecclesiae christianae doctores, quos patres vocamus, saepe iuris diuini capita in scriptis suis attingunt, sed vt reuelationis potius, quam rationis lumen sequantur, aut hoc quandoque cum illo confundant. Dicemus itaque de illis ex instituto, cum de theologia morali verba faciemus; vbi &, quae vir doctissimus IO. BARBEYRACIVS, in *praefatione*, versionis gallicae, operis Pufendorffiani *de iure nat. & gentium*, de quorumdam ex iis doctrina morali, notauit, sub examen vocabimus. Scholastici doctores, qui patres exceperunt, itidem lumen rationis, aut omnino philosophiam Aristotelicam cum lumine reuelationis, interdum & cum iure ciuili & canonico, coniunxerunt, turpiter ita cuncta inter se miscentes; & variis erroribus iurisprudentiam diuinam contaminarunt. Ostendemus hoc pluribus, cum ad theologiam moralem peruenerimus. Conferre vero iuuabit, quae de scholasticis doctoribus diximus, in *historia iuris natur.* §. *XI. seqq.*

Ad recentiora itaque dum progredimur tempora, statim sese nobis offert H. GROTIVS, ad cuius famam celebritatemque haud exigua per insigne illud *de iure belli & pacis* opus facta est accessio. Etsi enim ante eum PHIL. MELANCHTHON, in sua *philosophiae moralis epitome*, & BENED. WINCKLERVS, in sua *de principiis iuris* commentatione, & alii quidam, quae huc referri possunt, attigerunt; non tamen haec eiusmodi sunt, vt hic in censum venire queant. Primus itaque H. GROTIVS fuit, qui hanc philosophiae partem separatim ita tractauit, vt ex certis principiis cuncta deriuaret, exemplumque adeo, praeclarum vtique atque egregium, aliis, quod imitarentur, reliquit. Integrarum vero tantum gentium, non singulorum hominum, hic habuit rationem; quod vel inde intelligas, quod tres hosce libros *de iure belli & pacis* inscripsit; bellum autem proprie sic dictum inter integras gentes, & qui eis praesunt, summos imperantes geratur; vnde & initio eosdem *iuris gentium* nomine adpellare voluit. Estque magnopere hac in re laudandus, cum in gentium integrarum, summorumque imperantium controuersiis, iuris naturalis vsus praecipue elucescat. Singuli enim homines, & qui aliorum imperio subsunt, habent verbum diuinum, in sacris litteris comprehensum, habent leges ciuiles: & has quidem merito in actionibus suis dirigendis sequuntur regulas. Atque hoc qui considerauerit, perspiciet quoque, recte HVG. GROTIVM principium iuris naturae in societatis custodia constituisse; siquidem ex hocce fonte officia quaeuis hominum erga alios, cumprimis gentium erga gentes, deriuari queant. Nec pro isto, quem sibi propositum habebat, fine, necesse erat, vt de officiis hominum erga se ipsos, aut erga Deum ageret; quamquam ad haec quod attinet, ea ὡς ἐν παρέργῳ, & velut aliud agendo, attingat, *lib. II. c. XX.* ubi de poenis disserit; quemadmodum ad illa referri possunt, quae *lib. II. c. XIX.* §. *V.* de αὐτοχειρίᾳ disputat. Laudandus & in eo GROTIVS, quod eclecticam sequatur philosophandi rationem, quod & ipsemet profitetur in *prolegom.* §. *XLII.* Scholasticorum tamen auctoritate abreptum adseruisse, ius naturae fore, etiamsi ponatur, non esse Deum, antea iam obseruauimus. Nec id sine reprehensione nonnulli dimittendum censent, quod cum ius gentium in externum & internum dispescat, illo mores tantum gentium designet; qui tamen

tamen, si adcurate loqui velis, iuris nomine venire nequeant. Errores eius theologicos, quos passim adspersit, detegunt ac refellunt CASP. ZIEGLERVS, & IO. ADAM. OSIANDER, in *animaduersionibus & obseruationibus* suis in hosce *de iure belli & pacis libros*. Prodiisse eos primum Parisiis, an. 1625, constat, quos suasu PEIRESCII composuit, cuius singularem in litteras, earumque cultores fauorem nemo nescit, nisi qui hospitem plane ex historia litteraria retulit animum. De iis, qui illos aut impugnarunt, aut defenderunt, itemque qui commentariis suis eosdem illustrarunt, vel in compendium redegerunt, dixi in *histor. iuris natur.* §. *XXVII. seqq.* vt adeo ea repetere hic necesse non sit. Consulere etiam de his iuuabit BVRC. GOTTH. STRVVIVM, *bibl. philosoph. c. VIII.* §. *II. seqq.* Iniquum CL. SALMASII de hocce opere iudicium recitaui *l. c.* §. *XXVIII.* Inter compendia maxime mihi placuit IO. SCHEFFERI *Hugo Grotius enucleatus*; quamquam & PHIL. REINH. VITRIARII *institutiones iuris naturae & gentium ad methodum Hugonis Grotii conscriptae* neutiquam contemnendae sint. De vtroque hocce libello copiosius mentem meam exposui *l. c.* §. *XLV. p. 60. seqq.* Optima librorum HVG. GROTII editio est, quam summa cura & industria dedit IO. BARBEYRACIVS, Amstelodami 1720, 8. cuius etiam versio gallica cum commentario omni eruditionis genere referto, prodiit Amstelodami 1724, 4. Versio germanica SCHVTZII, cum praefatione CHRIST. THOMASII, Lipsiae lucem adspexit, 1707, 4. GROTIO iungimus IO. SELDENVM, quem, illius quadam aemulatione incensum, praestantissimum illud *de iure naturae & gentium iuxta disciplinam Ebraeorum* opus, conscripsisse, nonnulli adserunt. In eo notissima illa, ebraeisque scriptoribus tantopere celebrata, Noachidarum praecepta, vti antea iam obseruauimus, fundamenti loco ponit, vt simul longe lateque per varia non iuris modo, sed & antiquitatis capita procurrat, ex ebraeis, graecis, latinis, arabicis scriptoribus, immo ipsis scholasticis, cuncta decerpens, quae suo quodammodo inseruire putauit instituto. Ordinem tamen & perspicuitatem in eo viri docti desiderant; eumque defectum ex nimia variae eruditionis ostentatione ortum, non sine ratione contendunt. Legenda, quae IO. CLERICVS de eo disserit, in *arte critica, part. I. c. V. p. 143.* & IO. BARBEYRACIVS, in *praefat.* versioni gallicae operis Pufendorffiani, *de iure naturae & gent.* praemissa, *p. 116.* Cum ergo lectoribus maximum taedium crearet, eo facilius a SAM. STRYKIO, iureconsulto quondam celeberrimo, & cuius mihi post fata quoque nomen venerandum est, me induci passus sum, vt ex eo synopsin quamdam planam & perspicuam conficerem, quae cum PHIL. REINH. VITRIARII *institutionibus iuris naturae & gentium* Halae 1695 8. euulgata, & deinceps aliquoties recusa est. SELDENO ciuem eius THO. HOBBESIVM comitem damus, qui si non tantum eruditionis adparatum, maius tamen forte ingenium, ad hancce philosophiae partem attulit. Quo si recte vti voluisset, insigni eam perfundere potuisset luce. Iam vero cum id sibi datum crederet, vt summorum imperantium contra plebis furorem in tuto collocaret maiestatem; non aliter id se facere posse, putauit, quam, vt religionem ipsam illorum arbitrio subiiceret; adeoque, dum pius in regem videri voluit, effecit, vt impius in Deum, iniuriusque in ciues, seruili prorsus conditioni eos addicendo, exsisteret. Quod si porro cuncta paullo adcuratius consideres, id eum agere, deprehendes, vt omne potius ius naturae tollat, penitusque euertat; tantum abest, vt illud stabiliat. In statu illo, quem

quem fingit, naturali, vbi perpetua discordia, bellumque omnium in omnes regnat, cum ne rectae quidem rationi locus relinquatur, & homines a bestiis non differant; eum leges naturales admittere non posse, manifestum est. Ex hocce statu cum non aliter, quam per pacta, emergere homines queant; haec vtique seruanda esse, docet, non, quia Deus hoc iubet, sed, quia ratio illud dictitat, hoc est, quia illud nobis conducit. Hinc & legem fundamentalem hanc esse, dicit: quaerendam esse pacem, si haberi possit; si haberi non possit, defensionem. Quod autem rationis, quae vocat, dictamina, de pactis seruandis, ceterisque, quae inde fluunt, neutiquam pro legibus proprie dictis, quae obligationem a voluntate diuina ortam secum vehant, habeat; exinde patet, quod diserte docet, legem naturae non esse proprie loquendo legem, nisi quatenus traditur in scriptura sacra. Verba eius haec sunt: *Naturae autem quas vocamus leges, cum nihil aliud sint, quam conclusiones quaedam ratione intellectae de agendis & omittendis; lex autem proprie atque adcurate loquendo, sit oratio eius, qui aliquid fieri aut non fieri aliis iure imperat; non sunt illae proprie loquendo leges, quatenus a natura procedunt. Quatenus tamen eaedem a Deo in scripturis sacris latae sunt, vt videbimus capite sequente, legum nomine propriissime adpellantur. Est enim scriptura sacra in omnia maximo iure imperantis Dei oratio; element. de ciue c. III. §. XXXIII.* Si ergo secundum rationem tantum spectentur leges naturae, proprie loquendo leges non sunt, adeoque, qui sacram scripturam non admittunt, nullum quoque habent ius naturae. Nihil apertius dici poterat. Agnoscit id, praeter alios, auctor *dubiorum iuris naturae*, quae, vt inscriptio prae se fert, Duaci 1719, 4. prodierunt; qui simul HOBBESII in se suscipit defensionem, & ad ea, quae illi obiecta fuerunt, respondere adnititur; immo per integrum istum librum id agere videtur, vt, nullum dari ius naturae, euincat. *Cum Hobbesii*, inquit, *mentio facta sit, obiter indicabimus, etiam illum ius naturae negare, eiusque loco libertatem & ius omnium in omnia inducere. c. I. §. XVII. p. 8.* Quod si illorum locum inueniret sententia, qui HOBBESIVM atheis adnumerant; eo minus mirandum, quod nullum ius naturae statuat. Nolo repetere, quae iam hac de re disputaui in *thesibus de atheismo & superstitione. c. I.* ad §. *XXVII. p. 187. seqq.* Inter sectatores ac defensores Hobbesii LAMB. VELTHVYSIVM, cuius *disquisitio epistolica de principiis iusti & decori*, & seorsim excusa, & cum reliquis eius operibus edita, referendum esse, iam obseruaui in *hist. iur. nat. §. XXVI.* vbi & eos, qui Hobbesium refutarunt, RICHARDVM CVMBERLANDIVM, GISB. COCQVIVM, ceterosque, indicaui. Addenda his IM. PROELEI dissertatio, de *origine diuersorum iuris naturalis principiorum*, qui & in alia *de naturali religione hominis & boni ciuis*, quae ipsius libro, *de certitudine sensuum, rationis & fidei*, addita est, errores Hobbesii circa religionem naturalem solide refellit. Atheorum cum hic iniecta sit mentio, probare possem, eos nulla ratione ius aliquod naturae proprie sic dictum admittere, nisi hoc plane superuacaneum foret. Repetenda vero, quae ad §. *praecedentem* de doctrina morali atheorum obseruauimus, & quae de SPINOZAE pariter, ac HOBBESII iure naturae dixi, in *thesibus de atheismo & superstit.* ad *c. IV. §. IV. p. 336. seqq.*

Feliciori successu in augenda & amplificanda iuris naturalis doctrina versatus est SAM. PVFENDORFIVS. Cum enim animaduertisset, ea, quae ad totum disciplinae huius ambitum pertinent, nondum ita ex vno quodam principio deri-

uata, & inter se coniuncta esse, vt mathematicae cuiusdam demonstrationis speciem praeberent, quod tamen omnino fieri posset ac deberet; hoc demum sibi datum esse credidit. Primum suarum cogitationum specimen dedit in *elementis iurisprudentiae vniuersalis*, quae Hagae Comitum an. 1660 lucem adspexerunt publicam. Haec an. 1672 insigne illud prorsusque egregium opus *de iure naturae & gentium* excepit, libris constans octo, in quibus plenam iurisprudentiae faciem ita exhibuit, vt cuncta adcurate demonstraret, perspicue explicaret, testimoniis ac exemplis, veterum praesertim scriptorum, illustraret. Tandem & doctrinae huius summam quamdam in libello *de officio hominis & ciuis* complexus est, quo demonstrauit, compendia etiam confici posse, in quibus nihil, quod scholasticorum barbariem sapiat, deprehendatur. Constitutum vero PVFENDORFIO fuit, non tam ius gentium tradere, quod HVG. GROTII fuisse consilium, antea monuimus, quam generatim ius naturae, prout tum integrarum gentium, tum singulorum hominum actiones ad eius normam exigi debent. Quod cum minime reprehendendum esset, in eo tamen errauit, quod nihilosecius principium illud, a GROTIO positum, de societatis custodia, retineret; ex quo equidem officia hominum erga alios, aut gentium erga gentes deriuari possunt, non autem hominis aut erga Deum, aut erga se ipsum. Sane in maiori isto *de iure naturae & gentium* opere, officia erga Deum omisit; at ea omnino hic locum sibi vindicare, intellexit; siquidem in libello *de officio hominis & ciuis* de iisdem pracepit. In maiori porro isto *de iure naturae & gentium* opere laudem cumprimis meretur adcurata illa de rerum moralium notionibus, seu *entibus*, vt vocat, *moralibus*, tractatio, quam libro primo legere licet, quaeue in compendio quodam, ex hocce opere excerpto, quod *iurisprudentia vniuersalis* inscriptum 1696, 12. prodiit, repetitur. Nihil enim in hocce studiorum genere efficiet, qui non adcurate, quid ius, quid obligatio, quid iustum, quid honestum, quid decorum sit, tenet. Ex harum notionum ignorantia non potest non summa rerum omnium oriri confusio: quod nostra aetate experientia docuit: quamquam nonnulli data opera eas mutent, vocibusque receptis longe alias iungant significationes, vt, dum reuera omne ius naturae tollunt, imperitis tamen caliginem obfundant, seque egregie illud stabilire, iis persuadeant. Cum vero PVFENDORFIVS in quibusdam a receptis scholasticorum decretis discessisset, & inter alia, exploso eorum de actionibus per se honestis, vel turpibus, commento, eo quippe tantum comparato, vt athei in eo suae impietatis praesidium inueniant, moralitatis, stricte sic dictae, originem a voluntate, adeoque lege diuina deriuasset; integra ad eum impugnandum coorta est cohors, in qua principes IOSVA SCHWARZIVS, NIC. BEKMANNVS, IO. ADAM. SCHERZERVS, VAL. VELTHEMIVS, VAL. ALBERTI, IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, SAM. STRIMESIVS, FRID. GESENIVS, notissima nomina, totam fere Germaniam, nobilissimasque in ea academias strepitu suo compleuere. Obseruatu quidem cognituque digna haec certamina; sed cum nostri instituti ratio non permittat, ea enarrare, consulere iuuabit *vitam, famam & fata litteraria Pufendorfiana*, quae cum germanica versione libri de *statu imperii germanici*, quem sub SEVERINI DE MONZAMBANO nomine PVFENDORFIVS ediderat, Lipsiae prodierunt, an. 1710, 8. Diligenter quoque de iis differit CHRIST. THOMASIVS, in *paulo pleniori historia iuris naturalis*, *c. VI.* §. *XIV. seqq.* Nec vero isti aduersariorum PVFENDORFII clamores obstitere, quo minus scripta eius magno

magno omnium fere adplausu exciperentur. Opus illud *de iure naturae & gentium* saepius editum est; quin & cum notis IO. NIC. HERTII Francofurti 1706, 4. Quae tamen notae famae & eruditioni auctoris non respondent. Sed & in linguam germanicam conuersum est, immo & in anglicanam. Cumprimis autem memoranda est versio gallicana IO. BARBEYRACII, summo quippe studio confecta, & notis exquisitissimis exornata, quibus praecipua iuris naturalis capita mirifice illustrantur. Idem BARBEYRACIVS etiam libellum de *officio hominis & ciuis* in linguam gallicanam transtulit, & adnotationibus quibusdam auxit; euulgatum hac ratione an. 1707, & cum accessionibus quibusdam 1715. Eumdem libellum obseruationibus ac animaduersionibus suis illustrare adgressi sunt IMM. WEBERVS, GOTTL. GERH. TITIVS, IMM. PROELEVS, GOTTL. SAM. TREVERVS, de quibus, ceterisque huc spectantibus, conferendus GOTTL. STOLLIVS, in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. III. c. II. §. XVI. seqq.* Copiosior reliquis omnibus est ANDR. ADAM. HOCHSTETERVS, in *collegio Pufendorfiano super libris duobus de officio hominis & ciuis*, quod 1710, 4. Tubingae prodiit, & in quo ea praecipue pertractat, quae theologiae cultoribus vsui esse possunt. Exstat & eiusdem auctoris *de iure poenarum liber singularis, qui vicem simul commentationis perpetuae ad Sam. Pufendorfii de officio hominis & ciuis lib. II. c. XIII. sustinere possit;* Tubingae 1710, 4. Quemadmodum autem nonnulli ex hisce libellum istum PVFENDORFII ita illustrant, vt aliquando ab eo dissentire, & vbi errauit, corrigere, ac emendare, non dubitent; ita & sibi hoc datum credidit, G. G. LEIBNITIVS, animum haud adeo aequum erga PVFENDORFIVM demonstrans, in epistola quadam, quae exstat in *dem neuen Bücher-Saal. tom. I. p. 836.* Sed sunt ea, quae in PVFENDORFII doctrina desiderat, ita comparata, vt facili negotio a quolibet harum rerum non imperito, dilui queant; quod & praestitit IMM. WEBERVS, in editione libelli PVFENDORFII *de officio hominis & ciuis*, quae 1715 lucem publicam adspexit. Inter aduersarios, quos, dum vixit, PVFENDORFIVS expertus est, VAL. ALBERTI, percelebris quondam Lipsiensis academiae theologus, ideo adhuc commemorandus est, quod non tantum variis scriptis illius placita, a quibus dissentiebat, impugnauit, sed nouum etiam iuris naturae systema, suae, quam elegit, hypothesi superstructum, condidit. Eo namque comparatum est *compendium* eius, quod vocat, *iuris naturae, orthodoxae theologiae conformatum,* in quo id egit, vt ex statu integritatis, in quo conditus homo fuerat, regulam normamque officiorum omnium, quae lex naturae exigit, deriuaret. Qua in re, praeter theologos quosdam, etiam ex iureconsultorum ordine DAV. MEVIVM, atque illustrem virum VIT. LVD. SECKENDORFIVM, secum consentientes habuit, vti a me iam obseruatum, in *hist. iur. nat. §. XXXVI.* Et sane, si de iure naturae sermo sit, prout ex lumine reuelationis deriuatur; nihil, quod reprehendi queat, committunt, qui primam eius originem in statu integritatis quaerunt. Hoc vero, vt ad theologos spectat, ita, si cum hominibus nobis res sit, qui lumen reuelationis, seu scripturam sacram, non admittunt, parum hoc pacto ad summam rei proficiemus. Rationis autem lumen, cum statum integritatis ignoret; qui illud tantum sequuntur, ex hoc ius naturae deriuare nequeunt. Praeterea, qui ex statu integritatis cuncta deducere adnituntur, haud raro eorum quoque, quae post lapsum hominum orta sunt, vel eum supponunt, in illo quaerunt natales; hinc & statui huic talia tribuunt, quae ei non conueniunt. Idque & theologo isti doctissimo

ctissimo VAL. ALBERTI contigisse, & res ipsa docet. & alibi quoque iam a me ostensum est. Certamina haecce atque controuersiae, quae PVFENDORFIO cum viris doctis intercesserunt, magnum equidem pepererunt librorum numerum, multosque simul excitarunt, vt ad iurisprudentiam naturalem excolendam animum adiungerent; simul vero effecerunt, vt praestantissima haecce practicae philosophiae pars, quae vel maxime vitae ciuilis negotiis inseruire debebat, per vmbraticas illas & scholasticas disceptationes obscuraretur magis, quam illustraretur, & tantum non apud multos pretium suum amitteret. Erant enim, qui prorsus eximii quid se praestitisse, putabant, si de principio iuris naturae disceptarent, aut nouam quamdam excogitarent sententiam, numerum inanium de verbis concertationum hac ratione aucturi. Reuera enim ista, qua tantopere se nonnulli iactitarunt, quaestio ad logicam spectat, quae docet, quid ad genuinum principium requiratur; vt adeo in iurisprudentia naturali adplicatio tantum sit instituenda. Plerique vero eam ita tractarunt, vt ad minutias, si non ineptias, aut vanas & inanes λογομαχίας deuoluerentur. Praecipuas autem si quis scire aueat sententias, IO. GE. WALCHIVM adeat, in *dem Entwurff der allgemeinen Gelehrsamkeit, lib. III. c. VII. §. XVIII. seqq.*

Sed vt absoluamus, quae dicenda adhuc restant, post PVFENDORFIVM sese nobis offert CHRIST. THOMASIVS, quippe qui non vna ratione ingenium in iurisprudentia naturali exercuit. Et initio quidem is PVFENDORFII defensionem, praesertim contra VAL. ALBERTI, suscepit. Eoque comparata est eius *iurisprudentia diuina*, quae 1688 primum lucem adspexit, deinde adnotationibus locupletata 1694, & postea saepius recusa fuit. Ita vero sequitur Pufendorfium, vt eum quandoque emendet. Cumprimis istud, de societatis custodia, principium, suis circumscripsit limitibus, vt, quae inde deriuari possent, adcurate ostenderet, quae non possent, iuris naturae esse, negaret. Officia itaque hominis erga Deum & erga se ipsum, cum ex societatis custodia demonstrari nequeant, ex aliis deducenda fontibus, docuit. Cum etiam perspiceret, quae de matrimonio, officiisque coniugum, ceu iuris diuini praecepta, tradebantur, ex rationis lumine deriuari non posse; legibus naturalibus positiuas vniuersales adiunxit, &, quo pacto hac ratione polygamiae adsertoribus, aliisque, qui, quae de matrimonio diuinitus constituta erant, labefactare conabantur, obuiam iri posset, luculenter monstrauit. Non equidem negandum, iam antea eiusmodi quid in mentem venisse HVG. GROTIO, & ex theologorum ordine IO. CONR. DANHAVERO, & IO. ADAMO SCHERZERO; sed THOMASIVS tamen primus fuit, qui ex instituto in naturam indolemque istarum legum inquireret, easque perspicue explicaret, necessitatem quoque earumdem euinceret, omnesque, qui circa eas occurrere poterant, scrupulos, remouere aniteretur. Plurimos hinc quoque etiam ex theologorum ordine sibi suffragantes habuit, cum viderent, promtam planamque hanc viam esse, ex plurimis difficultatibus, quae praesertim circa doctrinam de matrimonio sese offerunt, eluctandi. Eamdem itaque & ego amplexus sum sententiam; donec deinceps perspicerem, faciliori adhuc negotio, & citra ambages, cuncta expediri posse, si leges naturales in absolutas & hypotheticas dispescamus, seu tales, quae institutum aliquod diuinum, cuiusmodi & matrimonium est, supponunt. Qua super re copiosius mentem meam declaraui in *institutionibus theologiae moral. part. II. c. II. §. XLVII. seqq.* Placuit vero postea viro doctissimo, suam non

non tantum de legibus hisce positiuis vniuersalibus, sed generatim quoque de iure naturae, mutare sententiam, & eiusmodi systema excogitare, quod illi soli proprium esset, & ex quo nemo sibi quidquam vindicare posset. Idque praestitit, in *fundamentis iuris naturae & gentium, ex sensu communi deductis, in quibus vbique secernuntur principia honesti, & decori, cum adiuncta emendatione ad ista fundamenta institutionum iurisprudentiae diuinae.* Editio quarta praecedentibus auctior prodiit Halae 1718, 4. Id nimirum egit vir illustris, vt omnibus persuaderet, leges naturae, proprie dictas leges non esse, sed tantum consilia. Atque his obligationem quidem, sed internam tantum, hoc est, improprie sic dictam, tribuit; quemadmodum nec poenas proprie sic dictas, seu positiuas, admittit, aut admittere potest, sed tantum naturales, hoc est tales, quae per consequutionem naturalem ex hominum vitiis fluant. Primam autem, & fundamentalem iuris naturae, hoc modo accepti, propositionem hanc esse, contendit: *facienda esse, quae vitam hominum reddunt maxime diuturnam & felicissimam.* Quae propositio cum omnia praecepta honesti, decori, iusti complectatur; vt deinceps speciatim ea explicet, tria principia specialia, seu subordinata ponit, pro triplici hocce iuris naturalis obiecto, honesto, decoro, iusto. Nimirum primum principium honesti ex eius mente est: *fac tibi, quae ab aliis tibi vis fieri;* decori: *fac aliis, quae tibi vis fieri;* iusti: *non fac aliis, quae tibi non vis fieri.* Leges autem positiuas vniuersales plane proscribit, cum, quae in iis contineantur, non sint praecepta iuris, sed tantum regulae virtutis. Non abnuo, ingeniose esse haec excogitata, & apte satis inter se cohaerere; an certo, & quod labefactari nequeat, fundamento superstructa sint? valde dubito. Praecipuum momentum hoc est, quod leges naturales non pro legibus proprie sic dictis, sed tantum pro consiliis habet. Quod perinde est, ac si diserte, ius aliquod naturae, proprie sic dictum, dari, negasset. Hinc cum omnibus illis, qui hoc adfirmant, illi res erit. Nec video, quae pactorum, conuentionum, & foederum, inter reges maxime, & summos imperantes, futura vis sit & firmitas, si nulla lex, proprie sic dicta, sit, quae ea seruare iubeat. Si imprudentiae solum, quod rectae rationis consilia insuper habuerint, labem contrahunt, qui ea violant; non erit temere, qui id magnopere curandum existimet. Quod si vero consideremus, Deum ea, quae reuera ad hominum felicitatem faciunt, serio velle; immo, vt velit, & repugnantes puniat, ea quidem ratione, vt conuincantur, sentiantque, a Deo, supremo omnium iudice, se puniri, summam eius sanctitatem, iustitiamque postulare; statim, ni fallor, deprehendemus, amplius quid, quam consilia esse leges naturales, obligandique vim, proprie sic dictam, iis denegari non posse. De scripturae sacrae, quae huic sententiae repugnant, testimoniis, nihil dico; cum haec tam aperta, tamque euidentia sint, vt nemo de iis dubitare queat. Sed id nunc non agimus. Nec ad ea, quae vir doctissimus in eadem *fundamentorum iuris naturae & gentium* editione quarta, subinde contra me disputauit, quidquam reponere lubet; cum id huius loci non sit, alibique id facere mecum constituerim. Qui ex instituto nouas hasce eius hypotheses sibi refutandas sumserit, mihi non innotuit, praeter ALB. RIPERVM, in *dissertatione de lege ac legibus diuinis in genere, & de legibus diuinis positiuis vniuersalibus in specie*, quae Hamburgi an. 1722 prodiit. Qui an eo id fecerit successu, vt de victoria sibi gratulari queat, aliis diiudicandum relinquo.

Atque ex hisce quidem, quaenam iurispru-

riſprudentiae naturalis fuerint fata, quinam auctores praecipui, qui in ea colenda ornandaque ſtudium, operamque ſuam collocarunt, intelligere licet. Non omnes equidem, qui iuris naturalis compendia aut inſtitutiones, ſimiliaue ediderunt ſcripta, enarrauimus; nec etiam id neceſſe eſſe duximus. Qui eos, quos praetermiſimus, cognoſcere auet, praeter *hiſtoriam* noſtram *iuris naturae*, in qua adhuc quorumdam mentionem fecimus, conſulat GOTTL. STOLLII *kurtze Anleitung zur Hiſtorie der Gelahrheit, c. II.* §. *XXVI. ſeqq.* itemque ADAMI FRID. GLAFEYI, qui & ipſe inter recentiſſimos numerandus eſt, *Vernunfft-und Voelcker-Recht*, Lipſ. 1723, 4. cui operi dum hiſtoriam quamdam iuris naturalis praemiſit, praecipuos etiam ſcriptores recenſet. Obſeruatu autem maxime digna, ſed vt ſimul adcurate expendatur, quae *c. III.* §. *CXVI. ſeqq.* de ANDR. RVDIGERI, philoſophi celeberrimi, & §. *CLXXX.* de CHRIST. WOLFII in ius naturae meritis, ſententiisque diſſerit. De inſigni iuris naturalis, ſi recte tractetur, & vtilitate, & neceſſitate, non eſt, vt quidquam addamus; cum nemo, niſi harum litterarum plane expers ſit, de ea dubitare queat. Summatim quoque quae hac de re dici poſſunt, iam indicaui, in *inſtitut. theol. moral. part. II. prolegom.* §. *XI.* Quae in libello: *Licht und Recht* dicto, & quidem in *der erſten Entdeckung c. II.* in contrarium adferuntur, facili negotio dilui poſſunt.

§. XXXIII. Quae vltima pars philoſophiae practicae de prudentia generatim praecipit, non minus in prudentia chriſtiana & paſtorali, quam ciuili, locum inueniunt. Eo magis autem obſeruanda, & ad vſum transferenda ſunt, quo ſaepius per imprudentiam homines, etiam qui doctorum in eccleſia munere funguntur, peccant, & grauiſſima, tum ſibi ipſis, tum toti eccleſiae attrahunt incommoda. *

* Vltimam hancce philoſophiae practicae partem plerique ita tractant, vt prudentiae ciuilis, quam & politicam vocant, tantum habeant rationem; quamquam nec ſub hocce nomine ſemper ea tradant, quae tradere dedebant. Ordo autem omnino poſtulat, vt de prudentia felicitatem noſtram in rebus ad hancce vitam ſpectantibus, quae omnibus hominibus communis eſt, primum ſimus ſolliciti, & tum demum diſpiciamus, quo pacto regulae iſtae generales de felicitate ſua externa conſeruanda, ad quoslibet ſtatus, cumprimis rempublicam, adplicari queant. Hoc vero, cum a veteribus plane neglectum ſit; noſtra demum aetate exſtiterunt viri eruditi, qui, quae ad prudentiam iſtam vniuerſalem ſpectant, ad certa reuocarent principia, ſcientiaeque cuiusdam ſeu diſciplinae formam iis darent, vt in ſequentibus dicemus. Eo magis autem iſta tractatio eſt neceſſaria, quo amplior eius eſt vſus; ſiquidem non tantum prudentiae ciuilis, & aulicae, ſed & chriſtianae, theologicae, & eccleſiaſticae, principia & fundamenta ex ea petenda ſunt; vt luculenter a me in *parte tertia inſtitutionum theologiae moralis* oſtenſum eſt. Vnde etiam patet, theologiae cultoribus prudentiam hancce vniuerſalem minime eſſe negligendam. Ea vero, cum per prudentiam ciuilem, in qua regulae eius aut ad rempublicam, aut ipſos imperantes, aut rerum ciuilium adminiſtros adplicantur, mirifice illuſtretur; non male rebus ſuis conſulent, qui hanc quoque, prout reliquorum ſtudiorum ratio hoc permittit, delibauerint. Prudentia haecce

ce ciuilis etiam *politica* vocari solet; cuius tamen nominis variae sunt significationes, quas HERM. CONRINGIVS recenset; *de prudentia ciuili c. I. & seqq.* Sed & ipsemet eas enarraui in *element. philos. pract. part. III. c. I. §. VI. & VII.* Qui adcurate loquuntur, & omnem confusionem euitare volunt, hoc nomine eam intelligunt philosophiae practicae partem, quae statum reipublicae, aut summorum imperantium, vel etiam eorum, qui res ciuiles administrant, secundum regulas prudentiae rite conseruare docet. Vnde patet, quod ea, quae de imperantium & ciuium officiis, ad leges diuinas dirigendis, praecipiuntur, & quae alia sunt eiusdem generis, ad iurisprudentiam potius naturalem, quam politicam, seu prudentiam ciuilem, referenda sint. Quod cum non omnes obseruent, mire cuncta inter se miscent, atque confundunt. Idem dicendum de ea doctrina, quae originem ac structuram rerum publicarum explicat; quam licet prudentiae ciuilis magister supponat, rectius tamen, aut saltem aeque commode in iurisprudentia naturali traditur; quamquam non desint, qui separatim eam tractent, vt IO. FR. HORNIVS, in *politicorum parte architectonica de ciuitate*, quae Francofurti 1672, 8. prodiit. Nec aliter de CASP. ZIEGLERO, aliisque censendum, qui de *iuribus maiestatis*, ex instituto commentati sunt; quam quidem doctrinam hodie nonnulli sub *iuris publici vniuersalis* nomine proponere malunt. Eo namque spectat IVSTI HENNINGI BOEHMERI *introductio in ius publicum vniuersale, ex genuinis iuris naturae principiis deductum &c.* Halae Magdeb. 1710, 8. Haec, & alia eiusdem generis in iurisprudentia potius naturali, quam in politica sedem sibi vindicant. Monenda autem ista fuere, vt eo rectius in historia prudentiae ciuilis, & scriptorum eo spectantium commemoratione, progredi queamus.

Atque ad eos quidem quod attinet, qui facem hic nobis praeferunt, cum plerique id agant, vt omnia, quae politicum scire oportet, vel quae huic studiorum generi inseruire, vtcumque possunt, edisserant; mirum non est, quod non tantum discrimen, quod antea posuimus, non obseruent, sed multa alia quoque, quae ad ipsam prudentiam ciuilem non spectant, scriptis suis complectantur. Exemplo esse potest GABR. NAVDAEI *bibliographia politica*, lectu quidem ob res praeclaras, & variorum auctorum, quos suppeditat, notitiam, dignissima; sed in qua ἀλλότρια subinde, & ad prudentiam ciuilem non spectantia, tractari, viris doctis dudum obseruatum est. Saepius est edita. In Germania primum cum eleganti praefatione eam recudi curauit AVG. BVCHNERVS, Witteb. 1640. Hinc vero, vt alias editiones mittam, cum CASP. SCIOPPII *paedia politices*, & aliis eiusdem argumenti scriptis, cura HERM. CONRINGII prodiit Francofurti 1673, 12. Postea & THO. CRENIVS eam iterum exhibuit, inter *methodorum scriptores*, an. 1692, 4. qui & hinc inde notas quasdam adspersit. IO. ANDR. BOSIVS noster, de Naudaeo, eiusque *bibliographia politica*, ita pronuntiat: *Sed in Naudaeo obseruare licet, eum interdum studio partium, odioque nationis, aut religionis, quibusdam iniquiorum esse, multos etiam egregios auctores ob easdem caussas plane praeterire.* Id quod exemplis comprobat, in *dissertat. isagog. de comparanda prudentia ciuili*, §. *LXXXIV.* NAVDAEO merito iungimus HERM. CONRINGIVM, cui inter prudentiae ciuilis magistros, apud Germanos primus citra controuersiam locus debetur. Is vero non tantum in libro, *de ciuili prudentia, c. XIV.* seu *vltimo*, quae scripta edita ad parandam prudentiam ciuilem maxime sint idonea, exponit, sed peculiarem quoque dissertationem, de *ciuili philosophia*, eius-

eiusque optimis ac praecipuis scriptoribus, edidit Helmst. 1673, 4. nisi hanc IVSTO GERH. RINKIO, qui respondentis munere functus est, tribuere velis. Tertium locum damus, cui forte primus debebatur, IO. ANDR. BOSIO nostro, cuius *dissertationes isagogicas de comparanda eloquentia & prudentia ciuili* in lucem produxit GE. SCHVBARTVS, an. 1674. quae deinceps iterum, accessionibus quibusdam auctae, 1699 prodierunt. Easdem *methodis* suis an. 1696 editis inseruit THO. CRENIVS, qui & more suo notas quasdam adiecit. Cum vero BOSIO itidem constitutum sit, omnia ea complecti, quae prudentiae ciuilis cultori vsui esse possunt; multa tradit, quae politicae in se spectatae finibus non continentur, cumprimis in historicorum enarratione copiosus est; quo nomine & supra hancce commentationem laudauimus. Post hosce & CAR. ARNDIVS suam, in hacce historiae litterariae parte demonstrare voluit diligentiam, in *bibliotheca politico-heraldica selecta*, Rostochii 1705, 8. itemque in *bibliotheca aulico-politica*, Rostochii 1706, 8. In vtraque non tantum auctores praecipuos recenset, sed aliorum subinde de iis iudicium adiungit. Consulere quoque iuuabit BVRC. GOTTH. STRVVII *bibliothecam philosophicam*, *c. VII.* & GOTTL. STOLLII *kurtze Anleitung zur Historie der Gelahrheit*, *part. III. c. V.* Nec alieni ab hoc loco sunt, qui de methodo studii politici, seu ratione, recte & feliciter illud instituendi, commentati sunt, vt CASP. SCIOPPIVS, in *paedia politices*, quae exstat in *methodis* THO. CRENII, an. 1692, 4. CHRISTOPH. GOLERVS, in *epistola*, *de studio politico ordinando*, itidem in CRENII *methodis* an. 1699 recusa. IO. CASELIVS, in *propolitico*, itemque in libro, πολιτευόμενος inscripto, in quo edisserit, quemadmodum primarius aliquis adolescens mature & recte educetur ad rem publicam, Francof. 1631, 8. & si qui alii sunt eiusdem generis.

Veteres, qui effatis quibusdam ac sententiis vitam moresque hominum instituebant, iis quoque admiscebant, quae prudentiae, praesertim vniuersali, inseruire poterant. Ciuilis autem prudentiae vestigia in legibus antiquarum gentium deprehendere licet. Inter has vero eminent leges Mosaicae, seu, quas Deus ipse per Mosen populo Israelitico dedit, in quibus insigne etiam summae prudentiae specimen exhibetur. Omnes enim istae leges non tantum aequitati naturali sunt consentaneae, sed genio, indolique populi istius prorsus accommodatae, ad finem quoque, quem Deus in republica Israelitica sibi proposuerat, obtinendum, aptissimae, vt nihil iis melius aut praestantius excogitari possit. De ipsius Mosis prudentia ciuili dubitat equidem HERM. CONRINGIVS, in *animaduersionibus politicis ad Machiauelli principem*, *c. III. p. 70.* Sed rationibus eius a me satisfactum in *histor. eccles. vet. test. tom. I. per. II. sect. I.* ad *§. X. p. 335.* Cumque sententiam CONRINGII ingenue, recitatis ipsius verbis, exhibuerim, & solide quidem, vt puto, sed tamen modeste, refutauerim; non erat, vt me ideo iniquitatis cuiusdam arguerent auctores *annalium academiae Iuliae semestr. IV. p. 193.* In scriptis Salomoneis, quae occurrunt, effata elegantissima, ad prudentiam non minus, quam ad doctrinam moralem, seu vitam recte instituendam spectant. Immo vniuersum codicem sacrum, vt vberrimum verae & genuinae prudentiae, tum vniuersalis, tum speciatim ciuilis, considerare fontem licet, quam & exemplis & praeceptis quamplurimis, iisque pulcherrimis, instruxit. Cum vero idem ad sublimiora praecipue ducat, veramque ad spiritualem, quae christianis propria est, prudentiam viam monstret; de insigni eius, praestantissimoque, ad hoc-

hocce caput quod attinet, vsu dicemus, cum de theologia morali, hinc & prudentia christiana, ac pastorali, verba faciemus. Interim fuerunt, qui prudentiae etiam ciuilis praecepta ex sacro codice deriuare, suarum duxerunt esse partium, vt IO. CONR. DANHAVERVS, in *politica biblica*, IOSEPH. HALLVS, in *politica Salomonea*, ex anglicano sermone in germanicam translata; cuius etiam exstat *ethica* & *oeconomica Salomonea*, & forte alii quidam. Multorum quoque sermonibus celebratur IAC. BENIGNI BOSSVETI *politica scripturae verbis expressa*, vel vt gallice inscribitur; *politique tirée des propres paroles de l' ecriture sainte &c.* Bruxellis 1710, 8. Nec desunt in ea, quae prodesse possint; licet subinde facile agnoscas, auctorem romanae ecclesiae scitis innutritum esse.

Eos, qui ex gentilibus doctrinae suae morali prudentiae monita adsperserunt, praetermittimus; cum antea iam a nobis sint commemorati. ISOCRATEM autem omittere non possumus, qui, cum inter oratores illustre adeptus sit nomen, philosophis tamen etiam adnumerari potest, eo, quod moralia pariter ac politica praecepta in orationibus suis suppeditat. Certe *oratio* eius *de regno ad Nicoclem* huius loci est, de qua vid. IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. II. c. XXVI. §. V. p. 850.* Primus, qui aliquid, quod ad iustam tractationem quodammodo accedat, reliquit, PLATO fuit, in *libris X. de republica*, & *XII. de legibus*. In vtrisque, iudice GABR. NAVDAEO, *praeclare omnino regnum & rempublicam instituit, adeoque moribus & institutis christianae fidei conuenienter, vt diuus Thomas in opusculo de regimine principum, Platonismum in republica desideret*; in *bibliograph. polit. c. V. p. 509.* Nec abnuo, multa praeclare admodum & egregie dicta in hisce libris exstare. An vero vmquam eiusmodi respublica exstiterit, aut exsistere possit, qualem animo concepit PLATO, merito nonnulli dubitant. Nec deerunt forte, qui existimauerint, rem publicam PLATONIS cum *Vtopia* THO. MORI, similibusque rebus publicis fictis, comparari posse. IO. ANDR. BOSIVS nemini legendum putat Platonem, *nisi qui instructus initiatusque prudentiae mysteriis, censorem non minus quam lectorem agere possit*; de *compar. prud. ciuilis, §. XIV.* Scripsit quoque PLATO libellum exiguum *de regno*, de quo vid. BOSIVS *l. c.* Praecipuos in libros hosce commentatores Platonis recenset GABR. NAVDAEVS, *l. c. p. 519.* Vt autem PLATO rempublicam descripsit, non qualis esse queat, sed qualis esse debeat; ita XENOPHON, in sua *Cyropaedia*, quae inter reliqua eius argumenti politici scripta primum locum tenet, perfectam quamdam consummatamque principis imaginem sistere voluit. Ita namque recte de ea iudicat CICERO, *lib. I. ep. I. ad Quintum fratrem.* ARISTOTELEM rerum ciuilium peritissimum fuisse, nemo negauerit. *Politica proprie dicta*, inquit BOSIVS, *incomparabili grauitate, breuitate & arte conscripsit; ac non tantum nihil eorum omisit, quae ad integrum imperii corpus faciunt, sed etiam illa docuit, quae ad singulas partes imperii requiruntur. Quin & arcana siue sophismata, propter quae Machiauellus potissimum suspici solet, pleraque in quarto, quinto, & sexto politicorum libris indicauit; de comparanda prud. ciuil.* §. *XV.* Mihi vero semper illorum maxime placuit sententia, qui nec abiecte nimis, nec nimis magnifice de Aristotele sentiunt. Insignem istorum librorum, ea, qua Aristoteles vixit, aetate, esse potuisse vsum, non diffiteor. Nostrorum temporum alia est ratio. Aliquot libros in hocce Stagiritae opere hodie deesse, quin & ordinem eorum, qui supersunt, immutatum, docuit HERM. CONRINGIVS, in

in *introductione ad Aristotelis politica*, edita Helmstadii 1656,4. Quae ipsa *introductio* illis magnopere commendanda, qui ex lectione istorum Aristotelis librorum, fructum referre cupiunt. Inter eos, qui commentariis suis hosce libros illustrarunt, MICH. PICCARTVS primum principemque locum tenet. De reliquis consulendus GABR. NAVDAEVS, *bibliogr. polit. c. V. p. 518. 519.* & IO. ANDR. BOSIVS, *l. c. §. XV. XVI.* Ex Romanis CICERO nobis commemorandus esset, si ex *libris* eius *sex* de *republica*, quos se composuisse, ait, praeter fragmenta quaedam, quidquam superesset. Non minus & eiusdem πολιτικὰ perierunt, quae *spissum & operosum opus* vocat; *lib. II. ad Qu. fratr. ep. XIII.* Exstant tamen adhuc eiusdem libri *de legibus*, in quibus non tantum de legibus optimae reipublicae, sed & de vitiis ac virtutibus rerum publicarum disserit. PLVTARCHVS non tantum in *vitarum* descriptione prudentiae ciuilis cultorem egregie instruit, sed in *moralibus* quoque subinde ex instituto eiusmodi argumenta tractat, quae huius loci sunt. Apud christianos veteres non est, vt ciuilis prudentiae aut de arte regnandi praecepta quaeramus. Nec enim hoc sibi agendum putabant. Quae ad prudentiam christianam & theologicam ex patrum scriptis hauriri possint, alibi indicabimus. AGAPETI, diaconi Constantinopolitani, qui saeculo sexto vixit, *capita septuaginta duo paraenetica ad Iustinianum*, quae a nonnullis celebrantur, multa ex theologiae, doctrinaeque moralis potius, quam prudentiae campis, deriuata continent. BASILII imperatoris *capita paraenetica sexaginta sex ad Leonem filium*, CONSTANTINI porphyrogennetae liber *de administrando imperio*, EMANVELIS Palaeologi *praecepta centum educationis regiae ad Ioannem filium*, ita comparata sunt, vt alibi facile aut eadem, aut meliora inuenias. De scholasticis nihil addo. Quam male enim inanibus hominum otiosorum speculationibus cum veris genuinae prudentiae regulis conueniat, nemo non intelligit.

Ad recentiora itaque si progrediamur tempora, magnus primum se nobis offert illorum numerus, qui compendia, aut systemata politica condiderunt. Huius generis sunt PETRI GREGORII Tholosani *syntagma de republica*, ADAMI CONTZENII, Iesuitae, *politica*, WOLFG. HEIDERI *systema philosophiae politicae*, HENNINGI ARNISAEI *politica*, item *relectiones politicae*, BARTHOLO. KECKERMANNI *systema politicum*, BALTH. CELLARII *compendium politicum*, CHRIST. LIEBENTHAL *collegium politicum*, & alia fere innumera. In plerisque vero istorum, cum alia, tum illud maxime reprehendendum, quod ea, quae iuris naturalis sunt, non satis distinguant ab iis, quae politica, seu prudentia ciuilis sibi vindicat. Quo nomine & IO. BODINVM recte atro notat lapillo H. GROTIVS, cuius verba digna sunt, quae hic legantur: *Temperaui me ab his, quae alterius sunt tractationis, vt quae docent, quid ex vsu sit, facere; quia ista suam habent artem specialem, politicam, quam recte ita solam tractat Aristoteles, vt alieni nihil admisceat, contra quam facit Bodinus, apud quem haec ars, cum iuris nostri arte confunditur; de iure belli & pacis, prolegom. §. LVII.* Non tamen ideo hocce BODINI *de republica* opus contemnendum, quippe quod multa eruditione refertum est, & haud vltimum inter scriptores systematicos locum tenet; quamquam & nonnulli iustum in eo ordinem, & quod historias fuse nimis inserat, & quae alia sunt eiusdem generis, desiderent. Legenda porro, quae de hocce auctore IO. HENR. BOECLERVS disserit ad *Hugonis Grotii l. c.* & THO. CRENIVS, in *notis ad Gabr. Naudaei bibliogr.*

bliogr. p. 513. Idem, vt nunc alios taceam, etiam censendum de IO. CHRISTOPH. BECMANNI *meditationibus politicis*, itemque *politica parallela*, quae iunctim tertium prodierunt Francofurti ad Oderam 1679, 8. Multa in illis diligenter congesta exhibentur; quae tamen longe rectius in iurisprudentia naturali, quam politica pertractantur. Laborat eodem vitio, saltem ex parte IO. ALTHVSII *politica methodice digesta, atque exemplis sacris & profanis illustrata*, tertiumque itidem edita Herbornae 1614, 8. sed alio insuper, dum monarchomachorum erroribus fauet. Rectius hic IVSTVS LIPSIVS sapuit, cuius *libri sex politicorum* primum an. 1586 Lugduni Bat. editi, saepiusque deinceps recusi, vel hoc nomine laudandi sunt, quod, ex veterum licet sententiis & effatis inter se coniunctis, collecti, ea tamen tantum, quae prudentiae ciuili propria sunt, tractent. Desiderant in illis nonnulli, quod omnibus rerum publicarum formis non sint adcommodati, sed tantum monarchiam spectent; cumprimis vero, quod principum potestatem vltra, quam par est, extendat. Conferenda autem IO. HENR. BOECLERI *de politicis Lipsianis dissertatio*, in qua, quid in iis laudandum, quid vituperandum sit, quemue inde capere vsum liceat, eleganter edisserit. Amplissimo vberrimoque commentario hocce LIPSII opus illustrauit IO. FRID. REINHARDVS, in *theatro prudentiae elegantioris, ex Iusti Lipsii libris politicorum erecto*, quod cum CONR. SAM. SCHVRTZFLEISCHII praefatione prodiit Wittebergae 1702, 4. MARCI ZVERII BOXHORNII *institutionum politicarum libri duo* itidem hoc nomine praeferendi reliquis sunt, quod, quae politicae propria sunt, tantum tractant, quemadmodum & Lipsianis pleniores sunt, ac omnes rerum publicarum formas attingunt. Recusi sunt Lipsiae, cum ipsius auctoris explanatione, cura CHRIST. FRID. FRANCKENSTEINII an. 1658, 12. Inter recentiora ceteroquin melioris notae compendia referri solent IO. HENR. BOECLERI *institutiones politicae*, Argentorati editae 1688, 8. cuius etiam exstat *dissertatio epistolica de studio politico bene instituendo*, itemque *historia schola principum*; vt & IO. NIC. HERTII *elementa prudentiae ciuilis*, Francof. 1703, 8. in quibus cumprimis, quae ad politicam architectonicam spectant, diligenter exsequitur.

Vt eos, qui quaedam doctrinae ciuilis argumenta speciatim pertractarunt, recenseam, necesse non est, nec nostri id patitur instituti ratio. Facere tamen nequeo, quin NIC. MACHIAVELLI hic iniiciam mentionem, ob librum, quem *de principe* scripsit, in quo principem suum artes tyrannicas edocere voluit; quiue ideo magnum in orbe strepitum dedit. Certatim itaque viri docti eum sibi confutandum sumserunt, quos inter haud vltimum locum tenet INNOC. GENTILETTVS, in *anti-Machiauello*, in quo solum impietatem Machiauelli adgressus est, omissis erroribus politicis. ANTONIVS porro POSSEVINVS *iudicium de quatuor scriptoribus, Philippo de la Nue, Ioanne Bodino, Philippo Mornaeo, & Nicolao Machiauello*, iussu Innocentii IX romani pontificis concinnauit, in quo iniquior, quam par erat, in Machiauellum fuisse, censetur, idque vnice agere, vt eum omnibus inuisum reddat. Hunc exceperunt THO. BOZIVS, in libro *de imperio virtutis*, PETR. RIBADENEIRA, in libro *de principe christiano*, & HIER. OSORIVS in libris *de nobilitate christiana*. Sed omnibus citra controuersiam praeferendus est HERM. CONRINGIVS, qui MACHIAVELLI *principem* Helmstadii an. 1660 recudi curauit, additis adnotationibus, in quibus eum castigauit, vbi castigationem promeruit,

ruit, erroresque eius politicos solide refutauit. Qui defensionem Machiauelli susceperit, mihi non innotuit, praeter CASP. SCIOPPIVM, in *paedia politices*, antea nobis iam commemorata, & *dissertatione aduersus Paganinum Gaudentium*. Iis qui Machiauellum impugnarunt, addi etiam poterat STEPH. IVNIVS BRVTVS, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *vindiciis contra tyrannos, siue de principis in populum, populique in principem, legitima potestate*; nisi ea hac fecisset ratione, vt in alterum extremum, quod monarchomachorum est, procurrisset. Quis sub hocce nomine lateat, magnopere inter viros doctos disceptatur; legendaque ea de re peculiaris PETR. BAELII dissertatio, quae *dictionario* eius *historico & critico* subnexa est, *p. 3087. seqq.* Opportuna hic se nobis offerret occasio, de duplici politicorum secta commentandi, Machiauellistarum & monarchomachorum, quorum illi imperantibus plus quam decet, concedunt, hi plus quam decet, adimunt; sed praecipua, quae de vtraque dici possunt, exhibentur *tom. VI. obseru. ad rem litter. spectantium, obseru. I.* HERMANNI vero CONRINGII cum antea iniecta sit mentio, adhuc addendum, praeter scripta eius, hactenus commemorata, varias eius politici argumenti exstare dissertationes, plerumque magno studio conscriptas, dignas vtique, quae diligenter a prudentiae ciuilis cultoribus euoluantur. Quemadmodum autem MACHIAVELLVS in eo peccauit, quod commoda principis a commodis reipublicae, virtutum ac iustitiam a prudentia separauit, perperam sibi persuadens, prudentiam sibi constare sine vera virtute, principique vtilia esse, quae noxia sunt reipublicae; ita quo pacto hi euitandi sunt scopuli, ostendere voluerunt, qui de *ratione status* commentati sunt, quamquam & illi non vna eademque hic incedant via. Vera namque & genuina ratio status commodis principum ita consulit, ne negligat commoda reipublicae; prudentiam ita sectari docet, ne insuper habeatur virtus & iustitia. Scriptores de *ratione status* indicat GABR. NAVDAEVS in *bibliographia polit. c. VII. p. 522.* & IO. ANDR. BOSIVS de *compar. prud. ciu. §. XCII.* Eminet inter reliquos LVD. SEPTALIVS, cuius *de ratione status* liber, lingua italica scriptus, in latinam etiam conuersus, prostat. Iungenda HERM. CONRINGII *dissertatio de ratione status*. Spectant huc itidem GABR. NAVDAEI *considerations politiques sur les coups d' Etat*, itemque ARN. CLAPMARII *de arcanis rerum publicarum libri sex*, CYR. LENTVLI *arcana regnorum & rerum publicarum*, & alia eiusdem generis. Dubium quoque non est, quin ex rerum publicarum veterum ac recentiorum descriptionibus egregie proficere queant, qui ad ciuilem prudentiam animum adiungunt. Cuiusmodi scriptores diligenter enarrat IO. AND. BOSIVS *de compar. prudent. ciuil. §. LXXII. seqq.* Quaenam in eiusmodi rerum publicarum descriptionibus obseruanda sint, idem BOSIVS luculenter exposuit in *introductione generali in notitiam rerum publicarum orbis vniuersi*, Ienae 1676 edita. Nec praetermittendi, qui respublicas fictas nobis dederunt; inde vt intelligeremus, quales respublicae esse debeant; vtpote qui & hac ratione multa ciuilis prudentiae praecepta suppeditant. Spectat huc THO. MORI *Vtopia*, & alia eiusdem commatis scripta, quae itidem BOSIVS recenset *de compar. prud. ciuil. §. LXXXI.* PLATONEM hisce quodammodo exemplum praeiuisse, antea obseruauimus. Nec insolens, per fictiones & fabulas, vt moralem, ita & ciuilem doctrinam, instillare aliis. De recentioribus quibusdam auctoribus, qui hancce viam ingressi sunt, consulendus GOTTL. STOLLIVS in *der kurtzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. III. c. V. §. XXXIII. seqq.*

FRAN-

FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE FENELONI, archiepiscopi Cameracensis, *Telemachus*, gallicana lingua scriptus, magnam prae reliquis consequutus est celebritatem, de quo videatur idem STOLLIVS, *l. c. §. XLVII.*

Supersunt, qui nulla methodi lege adstricti, liberiori sermone argumenta quaedam ciuilis prudentiae prosequuntur, *in obseruationibus*, *digressionibus*, *discursibus*, *politicis*, aut *historico-politicis*, similibusque scriptis. Quos eo lubentius commemoro, quoniam non tantum talia in iis inueniuntur, quae in systematicis scriptoribus frustra quaeras, sed &, quod haud raro ea tradunt, vel admiscent, quae prudentiae generatim spectatae, & cuius in omni vitae genere vsus est longe maximus, inseruiunt. Huiusmodi sunt *discursus politici* PAVLI PARVTAE, HIERON. FRACHETTAE, aliorumque, *obseruationes historico-politicae* MICH. PICCARTI, similiaque scripta, de quibus IO. ANDR. BOSIVS de *compar. prud. ciuil. §. LXXXVI.* Locum quoque hic sibi deposcunt TRAI. BOCCALINI *relationes ex Parnasso*, eiusdemque *lapis lydius politicus.* Nec alieni ab eodem sunt, qui aphorismos, axiomata, apophthegmata politica collegerunt, de quibus itidem BOSIVS, *l. c. §. LXXXVII.* Cumprimis vero huc referendi, qui commentariis, notis, obseruationibus politicis, veteres historicos, graecos & latinos, illustrare adgressi sunt, quos idem BOSIVS, *l. c. §. XXXIV.* laudat. Cumque CAIVS CORN. TACITVS inter eos historicos, qui ad prudentiae ciuilis vsum legendi sunt, principem teneat locum; plures etiam exstiterunt, qui in eum, quam reliquos eiusmodi quid molirentur. Diligenter eos recenset AMELOTVS DE LA HOVSSAIE, in *dissertatione critica*, quam *versioni* suae *gallicae Taciti* praemisit; in qua tamen *p. 27.* in CHRISTOPH. FORSTNERVM paullo iniquior videtur, dum, *notas* eius *publicas in Tacitum*, quae omnibus maximo in pretio sunt, & aliis non sine ratione praeferuntur, tantum *locos quosdam communes* esse, ait, ex quibus nullam, qui prudentiae ciuili operantur, capere queant vtilitatem. Iungi his, si placeat, potest mea de *C. Cornelio Tacito* dissertatio, in academia Hallensi edita, cum *obseruationes* quasdam *politicas in librum primum annalium* TACITI ad disputandum proponerem. Atque in hisce quidem, similibusque scriptoribus, cum sparsim inueniantur, quae prudentiam singulorum hominum seu vniuersalem instruant; operae porro pretium fuerit, eos consulere, qui id, si non vnice, saltem praecipue & velut ex instituto, agunt. Hos inter HIERON. CARDANO locum concedere nullus dubito, ob librum, *arcana prudentiae ciuilis*, inscriptum, atque recusum Lipsiae 1700, 12. Vix equidem eiusmodi quid a CARDANO exspectasses, quem non adeo multa prudentiae specimina in vita sua edidisse, constat. Egregia tamen quandoque prorsus sunt, quae praecipit; licet non omnia sine diiudicatione adcuratiori dimittenda. Nec est, quod *prudentiae ciuilis* nomen quemdam moretur. Pleraque enim, si non omnia, ita comparata esse, vt in quolibet vitae genere vsui nobis esse queant, res ipsa docet. Idem de BALTH. GRACIANI libro, *vir aulicus (homme de cour)* dicto censendum, quem AMELOTVS DE LA HOVSSAIE in linguam gallicam ex hispanica transtulit; adcuratius autem adhuc & diligentius in linguam germanicam AVG. FRID. MVLLERVS, qui & adnotationibus elegantissimis eum illustrauit, quae viris doctis probantur. Exstat & eiusdem GRACIANI *criticon*, prudentiae comparandae non minus quam formandis moribus, aptum, in quo multa, noua quadam iucundissimaque ratione traduntur, quaedam vero etiam admiscentur,

quae examen aliquod, si non censuram, promerentur. Systematicum tamen ordinem in hocce, & aliis eiusdem generis scriptis frustra quaeras; quem & hactenus in doctrina de prudentia vniuersali, seu generatim spectata, nemo obseruauit; donec nostra aetate viri quidam docti exsisterent, qui regulas & praecepta prudentiae ad certa principia reuocarent, praestantissimaeque adeo huic practicae philosophiae parti, meliorem conciliare faciem, adniterentur. Ipsemet iam eiusmodi quid tentaui, in *elementis philos. pract. c. II. seqq.* Generalia enim quaedam ibi posui fundamenta, obseruanda ab omnibus, qui prudentiae laudem referre cupiunt; atque deinceps, quo pacto ea ad omnes hominum status, cumprimis ciuilem, ipsamque rempublicam & eius conseruationem, adplicari queant, ac debeant, luculenter demonstraui. Seorsim deinde hoc egit CHRIST. THOMASIVS in *primis lineis de iureconsultorum prudentia consultatoria &c.* Halae 1705, 4. editis; quae & an. 1707 a GE. BEYERO in linguam germanicam translatae prodierunt. Sequutus est CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in libello, quem inscripsit: *politischer philosophus &c.* qui an. 1714 lucem adspexit; & tandem, qui reliquis est copiosior, IVLIVS BERNH. VON ROHR, in *der Einleitung zu der Klugheit zu leben &c.* Lipsiae 1715, 8. Ad hancce de prudentia generatim spectata doctrinam referri etiam possunt, quae *de decoro* praecipi solent. Nec incommode hoc fieri a me ostensum in *elementis philos. part. III. c. V. sect. I. §. VIII. seqq.* Alii tamen hancce philosophiae partem cum ethica, alii rursus cum iurisprudentia naturali, coniungunt, alii denique separatim eam tractant; de quibus consulere iuuabit GOTTL. STOLLIVM in der *kurzen Anleitung zur Historie der Gelahrheit, part. III. c. III. p. 100. seqq.* vbi & praecipuos auctores huc spectantes indicat.

§. XXXIV. Superest *mathesis*, plurimas iterum partes vasto ambitu complectens, latissimeque sese diffundens. Haec vero vt sua se tuetur dignitate, plurimaque hominum generi, ad hancce vitam sine taedio transigendam, adfert commoda; ita aliis rursus scientiis, physicae cumprimis, egregie inseruit. Quin & ad theologiam, sacrasque litteras variis in locis eo rectius interpretandas, insignem ex ea redundare vtilitatem, exemplis demonstrari potest. *

* Quis in discendi ordine mathesi conueniat locus? operose disputat GERH. IO. VOSSIVS, *de artium & scientiarum natura, & constitutione, lib. III.* vbi ex instituto de mathesi agit, *c. IV. tom. III. oper. p. 64. seqq.* Refellit cumprimis AMMONIVM, qui intermediam illi sedem inter physicam & methaphysicam tribuit, eique PYTHAGORAM, PLATONEM, ARISTOTELEM, aliosque opponit. Ipse nimirum contendit, mathesin praemittendam esse philosophiae, postponendam philologiae, aut cum ea coniungendam. Nec repugno, si de ordine discendi quaestio instituatur. Ceterequin in cuiusque positum est arbitrio, quo quis loco de mathesi agere velit; mihique adeo, quod post philologiam pariter ac philosophiam, mentionem eius faciam, a nemine, vt puto, vitio verti poterit. In vtilitate ac necessitate matheseos demonstranda, immo inculcanda, haud parci esse solent, qui se eius magistros profitentur. Et minime profecto negandum, in rebus, ad hancce vitam spectantibus, quarumdam eius partium vsum plane insignem esse, immo necessitatem maximam. Quis arithmetica, quis geometria diceret carere homines posse?

se? Quis non videt, quantum architectura ciuilis ac militaris nobis adferat & ornamenti & praesidii? Quis porro non intelligit, nec commercia sine matheseos vsu sibi constare? Nec errasse GERH. IO. VOSSIVM credo, quando scripsit: *Difficile vero dictu est, quot & quanta sint matheseos commoda, siue eam in se attendas, siue quatenus ad disciplinas alias se extendit; de artium & scientiar. natura & constitut. lib. III. c. II. p.m. 60.* Addo & hoc, non contemnendum in aliis quoque disciplinis matheseos vsum esse; modo hoc recte capiatur, nec illi ea tribuantur, quae iure sibi vindicare nequit. Hoc qui non obseruant, & matheseos limites vltra quam decet, proferunt, simulque in eius laudibus decantandis nimii sunt, plus de eius dignitate detrahunt, quam vt eamdem augeant. Generatim exinde pretium ei conciliare volunt, quod magnum menti humanae bonum praestet, dum eam maximopere excitat, acuit ac perficit. Nec id quandoque fieri, abnuo; an mathesi hoc proprium sit, valde dubito. Ad excitandam mentem, attentionemque alendam fouendamque, adfectus interdum plus valet, quam mathesis, aut alia quaecumque disciplina. Ad eamdem acuendam ac perficiendam exercitatione opus est, quae hic vtramque facit paginam. Siue autem mathesin ad exercitationem, siue aliam quamdam disciplinam philosophicam, quae ingenii aliquod acumen postulat, adsumas, perinde esse videtur. Commendari porro mathesis solet, ob methodi, qua geometrae vtuntur, praestantiam, quam solam ad veram certamque scientiam nos ducere, contendunt. Atque ipsam hancce methodum nemo vituperauerit; modo in eiusmodi disciplinis ac scientiis adhibeatur, in quibus locum inuenit. Demonstrationum autem mathematicarum certitudo non tam a methodo, quam ab euidentia principiorum pendet; vti haec rursus ab ipsa notionum seu idearum claritate ac euidentia oritur. Quare si ista notionum ac principiorum non adest euidentia, frustra quoque adhibueris methodum geometricam; quod tamen nonnullos facere videas, qui se hoc ipso traducunt turpiter. Diiudicari hinc potest, an & theologia methodo mathematica tradi queat, quemue inde capiat vsum? de qua suo loco disceptabimus quaestione. Qui porro methodum tractandi, quam ipsa sana ratio praescribit, statim mathematicam vocant, eo quod & mathematici ea vtantur; non rectius mihi sapere videntur, quam qui supputare idem esse putant, ac ratione vti, & hinc vlterius concludunt, omnia in mundo inde prouenire mala, quod homines arithmeticam ignorent, hoc est, recta non vtantur ratione. Ita enim si vocum immutare significationes fas sit, ex geometra facile regem aut imperatorem, immo quidlibet ex quolibet efficere licebit. Et haec quidem ad vsum, quem mathesis in logica habere dicitur, quodammodo spectant. De physica res manifesta est, omnique prorsus caret dubio; prout in ea plurima ex principiis mechanicis explicantur, neminem quoque in ea rite proficere posse, nisi qui matheseos praesidio fuerit instructus. Quo nomine & supra ISAACI NEVTONI *philosophiae naturalis principia mathematica*, itemque GVIL. IACOBI S' GRAVESAND *physices elementa mathematica, experimentis confirmata*, similiaque scripta commendauimus. Neque tamen & haec vltra, quam decet, sunt extendenda. Qui enim, omnia naturae arcana ex principiis mechanicis explicari posse, existimant, magnopere falluntur; vt iam ab aliis abunde demonstratum est, & hodie viri longe doctissimi agnoscunt. In physicis itaque cum tam eximius matheseos vsus sit, nec medicae artis alumnum eadem carere posse, quilibet intelligit; adeo-

adeoque vt hoc moneamus, necesse non est. Ad theologiam denique quod attinet, etsi methodus mathematica parum aut nihil commodi eidem adferat, ex eo tamen non colligendum, nullum in ea mathesin habere vsum. Quin potius quibusdam scripturae locis explicandis omnino inseruit, iisque lucem adfundit egregiam; quod ostendunt, qui de mathesi sacra seu biblica, aut matheseos in theologia vsu ex instituto commentati sunt; quos deinceps laudabimus.

Non vero etiam defuerunt, qui & in mathematicis, & in ipsa quoque mathesi, varia reprehensione digna sibi inuenire viderentur. Nihil nunc de HENR. CORN. AGRIPPA dicam, qui in libro *de incertitudine & vanitate omnium scientiarum &c. c. XI. seqq.* itemque *c. XXII. seqq.* ad matheseos & praecipuarum eius partium certitudinem labefactandam, ac vanitatem demonstrandam, omnes ingenii neruos intendit; cum is nullam scientiam aut artem, quam non arrodat, dimittat. FRANC. BACO DE VERVLAMIO cum illis neutiquam se facere, profitetur, qui mathesin physicae praeferunt, quippe quae pro huius ministra tantum atque adpendice habenda sit. *Quod etiam*, inquit, *quodammodo facere compellimur, propter delicias & fastum mathematicorum, qui hanc scientiam physicae fere imperare discupiunt. Nescio enim, quo fato fiat, vt mathematica & logica, quae ancillarum loco erga physicam se gerere debeant, nihilominus certitudinem suam prae ea iactantes, dominatum contra exercere praesumant*; *de dignitate & augmentis scientiar. lib. III. c. VI. p. m. 182.* Maioris momenti sunt, quae mathematicis obiicit auctor *artis cogitandi part. IV. c. IV. p. 322. seqq.* Cum enim *c. IV.* exemplis ostendisset, non omnes EVCLIDIS definitiones recte se habere; *c. V.* porro demonstrat, *geometras non semper bene intellexisse discrimen, quod est inter definitiones nominum & rerum*; hinc *c. IX.* de *defectibus quibusdam in geometrarum methodo passim obuiis*, verba facit. Nimirum cum ea, quae in methodo geometrarum traduntur, ad quinque regulas reuocasset, earum quidem obseruationem satis inculcari non posse, fatetur. Sed addit: *Nihilominus si, sepositis praeiudiciis, dicenda sententia sit, ea laude spoliari non debent, quod viam prae ceteris omnibus maxime certam insisterunt ad veritatem adsequendam; ita negari non potest, quin in aliquos defectus lapsi sint, qui a fine quidem proposito eos non auerterunt, sed tamen per deuia & incommodas viarum adsperitates circumduxerunt*; *p. 345.* Idque est, quod deinceps copiosius edisserit. Similia fere sunt, quae in geometrarum demonstrationibus desiderat IO. CLERICVS, *logic. part. III. c. XII. p. m. 211. seqq.* Sed hisce omnibus, HENR. CORN. AGRIPPAE, FRANC. BACONI DE VERVLAMIO, auctori *artis cogitandi*, & IO. CLERICO obuiam iuit, in *vindiciis mathematum*, prout dissertationem suam, Wittenbergae 1713 editam, inscripsit vir doctissimus, IO. FRID. WEIDLERVS. Addere his potuisset PET. DAN. HVETIVM, qui licet ipsemet in *demonstratione* sua *euangelica* methodo mathematica vtatur, *in ipsa* tamen *geometricarum definitionum aditu, densissimas occurrere tenebras*, pronuntiat; additque: *nam & ea definiuntur, quae nusquam sunt, nec fuerunt vmquam, neque humana industria esse possunt; & ita definiuntur, vt nihilo plus intelligas.* Idque subiectis exemplis comprobat *p. m. 12. seqq.* Iungere etiam potuisset PET. POIRETVM, qui acrius, quam quisquam alius, in mathesin inuehitur. Cuius equidem licet inuisum multis nomen sit, nihil tamen obstat, quo minus interdum, quae cum veritate consentiant, dicat. Is vero cum

cum docuisset, nonnullas ex artibus & scientiis mathematicis ita comparatas esse, vt ad huius vitae commoda aliquid conferre videantur, *tamen*, inquit, *si quae sine fructu sunt, ex iis eiicerentur; si reliqua, quae ad vsum faciunt, ad bilancem rerum solidarum, aeternitatis, amoris Dei & proximi, vitaeque hic inter humilitatem & abstinentiam ad beationis adoptionem transigendae, exigantur; si etiam experientia consulta, quinam reuera inde fructus inter mortales redundauerint, inspiciamus; fateri cogemur, hominum auaritiam, lasciuiam, superbiam, pompas, curiositatem, prodigalitatem, crudelitatem, proximi oppressionem, turbulentam atque inornatissimam vitam, homine, Dei opere & Christi discipulo & membro indignam, hinc si non exordium, instrumenta sane, nec non incrementa atque coronidem accepisse; adeoque hisce horridis fere monstris tantum, non autem Deo per omnes istas artes, libari; de eruditione solida, superficiaria & falsa; §. LXIV. p. 340.* Quae si de abusu istarum artium capiantur, verissima sunt; nec tamen inde sequetur, mathesin ipsam reiiciendam aut improbandam esse. Sunt vero nec omnes artes mathematicae eiusdem generis ac indolis; cum quaedam facilius ad vitia hominum alenda, augendaque trahi queant, quam aliae. Quaedam etiam ita comparatae sunt, vt vnice hominum stultitiae & superstitioni inseruiant, vt astrologia iudiciaria, omnesque artes promanticae; de quibus tamen, speciatim astromantia, physiomantia, geomantia, & arithmetica Pythagorica, recte LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS pronuntiat, eas *malo genio patre, superstitione matre, & diffidentia in Deum obstetrice natas, temerario ausu locum inter mathematicas disciplinas sibi vindicare; in tractatu de natura & constitut. matheseos, c. XIII. p. 341.* Conferenda, quae de astrologia a me dicta sunt in *thesib. de atheismo & superstit. c. IX. §. IV. p. 711. seqq.* vbi & historiam eius exhibui, & HIERON. SAVANOROLAM, IO. PICVM MIRANDVLANVM, aliosque, qui eius vanitatem demonstrarunt, laudaui. Sed ut ad PET. POIRETVM reuertamur, is de mathesi hoc porro addit: *Neque hoc tantum, sed periculosissimis, ni caueatur, dispositionibus, imbuere solet animas intemperantius occupatas genius mathematicus. Inficit enim eas fatalismo, stupiditate siue insensibilitate spirituali, brutalismo, incredulitate & praesumtione ferme insanabili. Nam quando in pertractandis numeris, figuris & machinis suis, omnia vident ex se inuicem sequi, velut fataliter, non autem ex libertate; inde principiis & nexibus rerum quasi necessariis & fatalibus considerandis sic adsuefiunt, vt e rerum, etiam spiritualium, natura & regimine libertatem prorsus eliminent, fatalemque in omnibus necessitatem adstruant, etiam in se ipsis, repugnante conscientia, & interno sensu (adeo insensibiles facti) immo & in ipso Deo, eo vsque in notionem eius sufficientiae sine sensu impingentes; de erudit. solida, superfic. & falsa, lib. III. §. LXV. p. 341.* Quae etsi iterum de abusu matheseos, qui hominum culpa contingit, accipienda, adeoque ad ipsius matheseos contemtum trahenda non sint; experientia tamen proh! dolor, quotidiana confirmantur, & exemplis comprobari possent, si opus esset. Est namque humanae mentis haecce indoles, vt alibi obseruatum, vt, si certis notionibus adsueuerit, easdem cum ad aliarum rerum considerationem accedit, statim exuere nequeat; hinc de iis notiones, iis, quas iam antea infixas & radicatas habet, similes efformet. Infinitorum fere errorum haec est vera origo. Hinc itaque, qui notiones ex mathesi acceptas, inconsiderate ad res morales & theo-

theologicas transferunt, in his eumdem nexum necessarium, quem in rebus mathematicis inueniunt, sibi deprehendere videntur; & ita tandem ad fatum aliquod ineluctabile, in Deum hominesque iniurium, non possunt non progredi. Denique & vir illustris CHRIST. THOMASIVS nonnulla circa mathesin monuit, partim ad abusum eius demonstrandum, partim ad certitudinem, quae vulgo iactatur, labefactandam, spectantia, in *cautelis circa praecognita iurisprudentiae c. XI. p. 149. seqq.* quae tamen sibi refutanda sumserunt IO. FRID. WEIDLERVS, in *apologia pro mathematicis, aduersus obiectiones viri celeberrimi*, quae in *miscellaneis Lipsiensibus* exstat, *tom. I. obs. XVII. p. 186. seqq.* & IO. PET. REVSCHIVS, in *vindiciis certitudinis mathematum*, Ienae 1718, 4.

Progrediendum nobis nunc vlterius, & de mathesi singulisque eius partibus ita dicendum esset, vt earum historiam & fata, praecipuosque scriptores commemoraremus. Id vero, cum integri, & haud exigui voluminis res sit, fontes indicare suffecerit, ex quibus & historiam & praecipuorum simul scriptorum haurire notitiam licet. Primo itaque loco hic se nobis offert IOSEPH. BLANCANVS, cuius *chronologia mathematicorum*, addita eiusdem *explicationi locorum mathematicorum Aristotelis, ex vniuersis ipsius operibus collectorum*, Bononiae prodiit 1625 4. In ea ab orbe condito ad sua vsque tempora procedit. Hunc excipit GERH. IO. VOSSIVS, vir summus, qui cum de vniuersae philologiae & philosophiae historia praeclare meritus sit, tum maxime, quae de matheseos, singularumque eius partium fatis & auctoribus scitu digna sunt, exquisita diligentia, a primis initiis ad sua vsque tempora persequutus est, in *tribus de scientiis mathematicis libris*; qui deinceps *operibus* eius iunctim editis, & quidem *tomo tertio* inserti, inter *quinque de artium & scientiarum natura ac constitutione libros*, tertium locum occupant. Cumque circa annum circiter quinquagesimum saeculi proxime elapsi subsistat, iungendus illi merito est IO. BAPT. RICCIOLVS, in opere astronomico, quod *almagestum* inscripsit, quippe in quo duplex exstat *chronicon astronomorum siue astrologorum, cosmographorum ac polyhistorum, qui astronomica, vel cosmographica, propius attigerunt*; quorum alterum secundum seriem temporum auctores praecipuos exhibet, alterum ordine alphabetico adcuratiorem eorumdem notitiam suppeditat. Sequitur CLAVDIVS FRANC. MILLIET DE CHALES, cuius *cursus seu mundus mathematicus* tertium an. 1690 quatuor tomis in fol. Lugduni prodiit, in quorum primo, tractatus exstat prooemialis, *de progressu matheseos & illustribus mathematicis*. Huncce quodammodo continuauit LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS, in *tractatu de natura & constitutione matheseos &c.* qui Francofurti ad Viadrum an. 1706, 8. lucem adspexit. Cum enim dixisset, CL. FRANCISCVM MILLIET DE CHALES labore, celebriores mathematicos recensendi, egregie defunctum, addit: *operae pretium itaque fore non dubitaui, si non tam eundem ad nostra vsque tempora continuarem, quod per loci conditionem, in quo dego, non licet, ad quem rarius, serius, ac difficilius pertingit librorum recens editorum notitia, quam selectum ei potius optimorum librorum, quotquot mihi innotuere, subiungerem; sect. I. c. I. §. XX. p. 27.* Luculenta est haecce STVRMII commentatio, in qua diligenter praestantissimos scriptores, qui tum generatim mathesin tradiderunt, tum singulas eius partes explicarunt, recenset. Pater equidem eius IO. CHRISTOPH.

STVR-

RMIVS dissertationem reliquit, de *iematis & mathematicis*, quae in *sophiae* eius *eclecticae*, *siue exercita-m academicarum tomo secundo* legi-

Sed in ea nec matheseos, nec ma-iaticorum historiam tradit, sed tan-quamdam matheseos, eius partium exhibet, & vera ac genuina iemata a pseudo-mathematis, cuius-i est astrologia iudiciaria, distinguere t. Denique & CHRIST. WOLFIVS commemorandus est, ob commenta-m, quam inscripsit: *Kurzer Vnter-von den vornehmsten mathematischen issen*, quae subiuncta conspicitur *de-Anfangs-Grunden aller mathematischen nschafften*, quibuscum iterum 1717, odiit. Eadem haecce commentatio, o quoque sermone, nonnullis muta-addita est eiusdem *elementorum ma-os vniuersae tomo secundo*. Sed & ramma eius *de incrementis*, *quae res iematicae intra vnius seculi ambitum e insignibus*, huius loci est. Atque quidem iungere porro licebit IO. L. BAIERI, theologi hodie in aca-a Altdorffina celeberrimi, *de mathe-m in academias & scholas Germaniae ioris introductione*, *schediasma*, Alt-i 1704, 4. IO. GE. LIEBKNECHT *emata patrum ecclesiasticorum ex illo-scriptis collecta*, Ienae 1705, 4. eius-*Hassiam mathematicam*, Giessae 1707 ERNH. GVALTH. MARPERGERI *tationem historico-mathematicam, de matheseos*, Altdorffi 1702, 4. IO. I. KREBSII *dissertationem*, *de origi-t & antiquitatibus mathematicis*, le-1702, 4. DAV. ALGOWERI *disser-nem de mathesi Sinica*, Helmstadii , 4. & quae alia sunt eiusdem gene-Quod si haec nondum alicui suffi-t, is consulere etiam poterit DAN. MORHOFII *polyhistorem*, & quidem *tomi secundi librum quartum*, qui *polyhi-storem mathematicum* sistit; GE. PASCHII *inuenta nou-antiqua*, *c. VII.* vbi de *in-uentis physico-mathematico-mechanicis* ex instituto disserit; & GOTTL. STOLLII *kurze Anleitung zur Historie der Gelahr-heit*, *part. I. c. VII. p. 384 seqq.*

Superest, vt, quod antea promisi-mus, paucis exsequamur, & de iis, qui matheseos in theologia, speciatim scri-pturae sacrae explicatione, demonstrare vsum, suarum duxerunt esse partium ali-quid addamus. Cum enim theologiae cultorem instruamus, horum vel maxime nobis habenda est ratio. Generatim qui-dem illud praestiterunt PAVL. ROEBERVS, in *disputatione de matheseos sacrae definitione*, Wittebergae 1627 habita; SAM. REYHE-RVS, in *mathesi Mosaica*, *seu locis penta-teuchi mathematicis*, *mathematice explica-tis*, *cum adpendice aliorum locorum sacrae scripturae mathematicorum*, Kiliae 1679, 4. GE. ALB. HAMBERGERVS, in *diss. de vsu matheseos in theologia*, qui, eundo per omnes matheseos partes, arithmeti-cam, geometriam, opticam, astronomiam &c. earumdem in theologia vsum demon-strat; HIERON. DICELIVS in *spicilegiis matheseos sacrae*; HENR. KLAVSINGIVS, theologus hodie Lipsiensis, in *diss. de ma-thesi sacra*. Wittebergae 1707, 4. qui antea quoque, sed eodem anno, *dissertationem de mathesi non sacra*, seu *abusu mathema-tum in sacris*, in lucem emiserat. Vt ex iis, qui speciatim quaedam argumenta sa-cra ex mathesi illustranda sibi sumserunt, nonnullos saltem attingamus, structuram arcae Noae IO. BVTEO & MATTH. HO-STVS explicarunt, quorum commentatio-nes *tomo sexto criticorum sacrorum*, *p. 83. & 104.* exstant. His addendi IO. TEM-PORARIVS, IACOBVS & LVDOVIC. CAPPELLI, ATH. KIRCHERVS, IO. LE PELLETIER, aliique, a me iam laudati

in *histor. eccles. veter. testam. tom. I. per. I. sect. II. p. 175.* Atque horum eo magis laudanda est industria, quo certius argumentum homines profani in arca Noachi sibi inuenisse videntur, quo probent, ἄτοπα & incredibilia in scriptura sacra narrari. Nec defuerunt, qui in tabernaculo Mosaico, & templo Hierosolymitano, ex principiis geometricis & architectonicis delineando, industriam suam, studiumque collocarunt; in illo quidem BENED. ARIAS Montanus, *lib. V. antiquitatum sacrarum*, quae *tom. VII. criticorum anglicanorum* exstant, in hoc autem LVD. CAPPELLVS, in *triplici templi Hierosolymitani delineatione*, quae BRIANI WALTONI *adparatui biblico* inserta est *p. 120. seqq.* & LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS, in *sciagraphia templi Hierosolymitani;* ne quid nunc de IO. BAPT. VILLALPANDO, HIERON. PRADO, CAMPEGIO VITRINGA, HENR. HORCHIO, aliisque dicam, qui in describendo templo Ezechielis, ingenii vires periclitati sunt. Cum porro labrum illud aeneum in templo Salomoneo nonnullis aliquid negotii facesseret, profanis quibusdam ἀγεωμετρίαν in eo reprehendentibus, suaeque inde impietatis aliquod quaerentibus praesidium; horum rursus ex principiis mathematicis irritos alii reddidere conatus; idque peculiaribus dissertationibus egerunt HENR. KLAVSINGIVS atque LEONH. CHRISTOPH. STVRMIVS, quibus & iungendus SAM. REYHERVS in *mathesi Mosaica, p. 715.* & GE. ALB. HAMBERGERVS de *vsu matheseos in theologia*, §. XX. Si ad singulas matheseos partes descendere animus esset, cumprimis de chronologia & geographia, praesertim sacra, amplissimus disserendi se aperiret campus; sed cum de vtraque iam supra dictum sit, cum de historia verba faceremus, nunc nihil addimus, sed hic pedem figimus.

ISA-

ISAGOGES HISTORICO-THEOLOGICAE LIBER POSTERIOR SIVE PARS SPECIALIS HVIVSQVE SECTIO PRIOR

THEOLOGIAM THETICAM, SYMBOLICAM, PATRISTICAM, MORALEM ET IVRISPRVDENTIAM ECCLESIASTICAM EXHIBENS.

LIBRI POSTERIORIS CAPVT PRIMVM DE THEOLOGIA THETICA SEV DOGMATICA.

Σύνοψις.

Theologiae theticae seu dogmaticae nomine quid nobis veniat? §. I.
In exotericam seu catecheticam, & acroamaticam seu systematicam dispesci solet; vtraque hic in censum venit; §. II.
Systematicae theologiae origo perperam ex veteri testamento repetitur; §. III.
Christus quoque systematica methodo vsus non est; §. IV.
Licet apostoli rudiores in primis doctrinae sacrae fundamentis instruxerint; libellos tamen catecheticos, aut systemata theologica non reliquerunt; nec symbolum apostolicum pro compendio theologico reputandum; §. V.
De saeculi primi, secundi, tertii scriptis quibusdam, quae ad theologiam systematicam referri solent; §. VI.
An, & quousque, saeculo quarto, quintoue ad hanc theologiae partem quaedam facta sit accessio? §. VII.
Saeculo sexto per philosophiam Aristotelicam via ad theologiam systematicam munita est; saeculo autem octauo in ecclesia orientali Ioan. Damascenus aliquod eius specimen dedit; §. VIII.
Quo pacto tandem in ecclesia occidentali cum scholastica, systematica theologia emerserit? §. IX.
Tres scholasticorum aetates, totidemque adeo theologiae systematicae apud eos interualla; §. X.
Catechetica theologia sub scholasticorum regno plane neglecta; §. XI.
Per beatum Martinum Lutherum, cum ecclesiae emendatione, restituta, & hinc diligentius culta; §. XII.
Systematica autem a scholasticorum vitiis repurgata; §. XIII.
Varia tamen eius in ecclesia nostra fuere fata; §. XIV.
Ratio eius in ecclesia romana, & apud alios a nobis dissentientes; §. XV.

 Propter

§. I.

Theologiae *theticae* seu *dogmaticae* nomine eam intelligimus theologiae partem, quae dogmata, ex scriptura sacra hausta, eaque creditu ad salutem necessaria, apteque inter se connexa, perspicue explicat, & solide demonstrat.*

* Vna equidem eademque est doctrina de iis, quae cognitu ad salutem sunt necessaria, quaeue ex scriptura sacra hauritur, & *theologia* vocari solet; pro diuersa tamen illam tractandi ratione diuersas sortitur denominationes. De ipso enim scripturae sensu cum sumus solliciti, eiusque ordini insistentes, inde, quae nos ad salutem erudire queant, accipimus, *theologia* inde oritur *exegetica*; si, quae ad fidem spectant, inde colligamus, & in vnum velut coire iubeamus corpus, *theologia* vocatur *thetica* seu *dogmatica*; si eadem ratione inde eruamus, quae vitam moresque formare apta sunt, *moralis* adpellitatur; si dogmata fidei simul contra dissentientium insultus defendantur, & propugnentur, *polemica*, seu *elenchtica*, & sic porro. Illustrari haec quodammodo ex iis possunt, quae FRANC. BACO DE VERVLAMIO tradit, de *dignitate & augmentis scientiarum*, *lib. IX. c. I. §. III. p. 494.* Cum enim docuisset, duplicem esse scripturam interpretandi modum *methodicum, & solutum*, addit: *Etenim latices isti diuini, qui aquis illis ex puteis Iacobi, in infinitum praestant, similibus fere hauriuntur & exhibentur modis, quibus aquae naturales ex puteis solent. Hae siquidem aut sub primum haustum in cisternas recipiuntur, vnde per tubos complures ad vsum commode deduci possunt; aut statim in vasa infunduntur, subinde prout opus est, vtendae. Atque modus ille prior, methodicus, theologiam nobis tandem peperit scholasticam, per quam doctrina theologica in artem, tanquam in cisternam, collecta est, atque inde axiomatum & propositionum riuuli, in omnes partes sunt distributi.* Cur haecce, de qua agendum nobis est, theologiae pars *thetica* seu *positiua* dicatur, nemini obscurum esse potest. Romanenses a *positiua* theologia *scholasticam* distinguunt; & in vtriusque explicando discrimine operosi sunt. PET. ANNATVS, in *methodici ad positiuam theologiam adparatus libro primo*, in eo totus est, vt positiuae & scholasticae theologiae discrimen, pariter ac vtriusque naturam, exponat. HONORIVS DE SANCTA MARIA theologiam in *positiuam, scholasticam & mysticam* dispescit; easque inter licet, qua rem ipsam, nullum intercedat discrimen, ita tamen differre, putat, quod *positiua* nitatur tantum scriptura sacra, & traditione conciliorum atque patrum; *scholastica* humanae mentis his addat ratiocinia, & quae philosophia, aliaeque scientiae suppeditant; *mystica* autem speciatim de vita spirituali praecipiat, secundum tres status, incipientium, proficientium & perfectorum; in *considerationibus super regulis & vsu artis criticae &c.* quas lingua gallicana edidit, *diss. I. artic. IV. p. 60.* LVD. ELLIES DV PIN de hocce theologiae *positiuae* & *scholasticae* discrimine ita disserit,

, vt illud valde extenuet, immo nultandem agnoſcere videatur; in *me-'o ſtudii theolog. c. II. p. 25.* Cum 'o theologia thetica circa dogmata ɛtur, haud inſolens eſt, vt etiam *dog-ica* adpellitetur. Per *dogmata* vero in-ɉimus, quae in ſcriptura ſacra vt *cre-a* proponuntur; quaeue in ſtrictiori ı ab agendis diſtinguuntur, quippe : theologia moralis ſibi vindicat. Se-ɍ hic exemplum veterum, qui voce *is* eadem ratione vtebantur. Con-rum enim decreta, quae circa creden-ɛrſabantur, *dogmata* vocare ſolebant; ıtem, quae de agendis praecipiebant, *ves.* Legenda, quae hac de re obſer-GERHARDVS VAN MASTRICHT, *ſtoria iuris eccleſiaſtici, p. 10. 11.* Dog-vero intelligimus ex ſcriptura ſacra hauſta. Non enim de naturali theologia nobis ſermo eſt, ſed de reuelata; licet interdum vtraque in compendiis ac ſyſtematibus theologicis tractari ſoleat. Partium iſta, quam commemorauimus, connexio, ſyſtematicae ſpeciatim theologiae ita propria eſt, vt ab ea ſeparari nequeat; vt deinceps dicemus. Explicare tandem ac demonſtrare dogmata, praecipuum eſt in theologia thetica, & velut caput cauſſae. Diuerſa tamen ratione probatio, ſeu demonſtratio, iſta eſt inſtituenda, pro ſcopi, quem nobis conſtitutum habemus, itemque pro ingeniorum, quae erudimus, diuerſitate. Commoda hic equidem ſe nobis offerret occaſio, de apodixi biblica commentandi, niſi in ſequentibus de ea verba facere, animus eſſet.

§. II. Solet alias, ſi modum methodumque tractandi ſpectes, theologia *xotericam* & *acroamaticam* diſpeſci; quemadmodum quoque haec *ſy-atica*, illa autem *catechetica* adpellitatur. Cumque haec non minus ne-ria ſit, quam illa, vtriusque merito a nobis habebitur ratio. *

* Quando igitur theologia, vocibus hiloſophia Ariſtotelica repetitis, in *ricam* & *acroamaticam* diſpeſcitur, ita hoc capiendum, ac ſi, qua rem ı, diſcrimen aliquod intercedat, aut ɛ illi ob dignitatem vel vtilitatem ſit ɛrenda. Vtraque enim, ſi recte ſe at, verbum diuinum, at diuerſa me-ɔ, proponit; exotericaque non mi-ɛceſſaria eſt, quam acroamatica, ɔ interdum plus vtilitatis atque com-ɾ adfert; licet hac quoque, cum veri-liuina adcuratius demonſtranda, & ra diſſentientium inſultus defenden-ɫ, carere nequeamus. Exotericam ı recte *catecheticam*, voce iam in ve-ccleſia recepta, poſſe adpellitari, ne-dubitauerit. Videturque verbum *in act. XVIII, 25.* ita accipi, vt *pri-ligionis chriſtianae elementa ſeu ru-ta viua voce tradere*, ſignificet. Apollus enim κατηχημένος dicitur τὴν ὁδὸν κυρίου, hoc eſt, primis chriſtianae religionis elementis imbutus, cum Aquila & Priſcilla ἀκριβέστερον *adcuratius* deinceps viam domini illi expoſuerint. Haec iam a me obſeruata ſunt in *inſtitut. theol. dogmat. lib. I. c. I.* ad §. *LII. p. 90.* Addenda, quae de catechiſmi definitione & requiſitis recte monet IAC. LENFANT, in *diſcurſu de catechiſmis* gallicana lingua ſcripto, & eiusdem *innocentiae catechiſmi Heidelbergenſis demonſtratae* ſubiuncto, *p. 87. & 88.* Acroamatica theologia, vti diximus, *ſyſtematicae* etiam nomine venit. Idque licet generatim de omnibus compendiis, adcuratiori methodo conſcriptis, adhiberi queat; ſubinde tamen ſpeciatim de iſtis rerum theologicarum commentariis, in quibus cuncta fuſius, & magno adparatu, edisſeruntur, & non tantum doctrinae ſacrae veritas adſtruitur, ſed

ſed & diſſentientium errores refutantur, vſurpatur. Duo autem cumprimis requiruntur, vt tractatio quaedam ſyſtematicae theologiae nomen promereatur, primo, vt omnia cognitu ad ſalutem neceſſaria plene; deinde & iuſto ordine, & apta quadam connexione, exhibeat; neque exhibeat modo, ſed & explicet, probet, atque confirmet. Quae obſeruatio nobis deinceps in vera theologiae ſyſtematicae origine inueſtiganda proderit. Acroamatica haecce atque ſyſtematica theologia etiam *thetica* vocari ſolet; nec tamen quidquam obſtat, quo minus hocce, vti & *dogmaticae* theologiae nomine, tum catecheticam, tum ſyſtematicam, complectamur.

§. III. Qui ſyſtematicae theologiae originem in veteri teſtamento quaerunt, non minus falluntur, quam, qui eam omnino ex ipſo paradiſo arceſſunt. Hoc ipſo autem non negatur, exſtitiſſe omni tempore viros pios atque ſanctos, qui praecipua ſacrae doctrinae capita aliis tradiderint, eaque diligenter inculcauerint. *

* De theologia paradiſiaca & Adami paſſim videas tractationem inſtitui: legique inter alios meretur IO. OWENVS in *theologumenis*, ſiue *de natura, ortu, progreſſu & ſtudio verae theologiae, lib. I. c. IV. p. 15. ſeqq.* Locos communes theologiae paradiſiacae, ſeu integri ſyſtematis delineationem exhibet ABR. CALOVIVS, in *iſagoge ad theologiam, p. m. 50. ſeqq.* Nec tamen viri iſti docti hoc ſibi volunt, ac ſi primi parentes ſyſtema aliquod theologicum aut habuerint, aut habere potuerint; ſed capita tantum doctrinae ſacrae, quae iſtis cognita fuiſſe, ex ſacrarum litterarum monumentis quodammodo colligitur, indicare, aut methodo hodie recepta, ordinis cauſſa diſponere voluerunt. De libris, qui Adamo, aliisque patriarchis, tribuuntur, quos inter nonnulli ſyſtemata quoque theologica ſibi inueniſſe viſi ſunt, eo minus quidquam addendum puto, quo certius eſt, eos inter figmenta vana, inaniaque commenta, referendos eſſe. Si quis vero, quae vulgo de iis traduntur, ſcire aueat, PET. LAMBECIVM adeat, in *prodromo hiſt. litter.* IO. ANDR. SCHMIDIVM, in *pſeudo-teſtamento veteri*, SCIP. SGAMBATVM, in *archiuis veteris teſtamenti*, IO. ALB. FABRICIVM, in *codice pſeudepigrapho vet. teſt.* ſimilesque ſcriptores. Ipſemet etiam de iis verba feci, in *hiſtor. eccleſ. vet. teſtam. tom. I. per. I. ſect. I.* ad *§. XXVII. p. 136.* alibique. Ad Moſen, ceterosque ſcriptores ſacros quod attinet, eos ſcribendi methodum, quae eo, quo vixerunt, tempore, viſitata fuit, ſequutos, omnes norunt. Syſtematica methodus vt ignota eis fuit, ita nec eadem vſi ſunt, nec vti potuerunt; immo nec, vt vterentur, neceſſe fuit. Sed & poſtea in gente iudaica methodi huius veſtigia fruſtra quaeſiueris; donec tandem ſaeculo poſt Chriſtum natum duodecimo MOSES MAIMONIDES, quaecunque vero Iſraelitae ad vitam aeternam conſequendam neceſſaria forent, ad tredecim articulos, ſeu, vt ipſe vocat, עקרים *radices* reuocando, primum eiusmodi tractationis ſpecimen dediſſe, viſus eſt. Quemadmodum vero in hiſce articulis nondum id, quod verum ſyſtema conſtituit, deprehendere licet; ita non deſunt etiam, qui MAIMONIDI hanc palmam dubiam reddere adnituntur, adſerentes, non tamen in *miſchna* & *gemara*, certos doctrinae iudaicae articulos occurrere, ſed iam ante Maimonidem R. ABRAHAMVM BEN DIOR, in libro אמונה רמה dicto, *de articulis fidei more philoſophico, atque de rebus ad animam eiusque creationem & ſeparationem per-*

ntibus egisse, vt R. SCHABTAI r, in שפע ויב מערכים *fol. 7.* At haec a obstare, quo minus gloria, quam IMONIDI tribuunt, illibata ei ma- ı me iam obseruatum in *introducti- histor. philos. Ebr.* ad §. *XXXII. p.* Consulere etiam hac de re iuuabit ED. CARPZOVIVM, in *disput. de* *fidei iudaicae*, quae inter *disputa-* ius *academicas*, iunctim editas, *c. I. thes. IV. p. 472. seqq.* MAIMONIDIS exemplum deinceps alii in gente iudaica sequuti sunt, de quibus a me dictum in *introductione ad histor. philos. Ebr.* ad §. *XXXII. p. 171.* Iungendus LAVR. ODHELIVS, in *synagoga bifronte, p. 59.* itemque IAC. FRID. REIMANNVS, in *dem Versuch einer Einleitung in die historie der theologie insgemeine, und der iudischen theologie ins besondere, lib I. c. V.* vbi historiam theologiae theticae apud iudaeos ex instituto exhibet.

§. IV. Christum, seruatorem nostrum optimum, docendi rationem, mpore vsitatam, sequutum, constat. Systematica vero methodo vsus st, quae paucis tantum philosophis ea aetate vsurpabatur, nec ad eum, sibi propositum habebat, scopum, erat necessaria. *

Seruatorem nostrum optimum po- pariter ac discipulos suos viua vo- liuisse, saepiusque parabolis vsum, em fugit. Haec namque docendi ntiquissimis iam temporibus apud s populos vsitata erat; quod plu- comprobat PET. DAN. HVETIVS, *ine fabularum Romanens. p. m. 23.* Interdum tamen absque parabolis ıe libero, nec methodi legibus ad- , quae scitu ad salutem necessaria roposuit. Nihil in his, quod me- m systematicam redoleat. Ad ru- n autem captum dum sermones su- emperauit; hoc quidem intuitu di- est, quod catechetae munere fun- t. Inter catechumenos locum oc- e seruatorem nonnulli ex *Luc. II, 46.* concludunt. Methodum enim docendi per quaestiones & responsiones catechesi esse propriam, quae & iam tum apud Iudaeos vsitata fuerit, cuius etiam egregium exstet exemplum *Matth. XVI, 13. seqq.* Ita IAC. LENFANT, in *discursu de catechismis, p. 92.* Licet vero methodus ista docendi per quaestiones & responsiones institutioni catecheticae perquam sit adcommodata; non tamen eidem ita propria est, vt non in sublimioribus quoque doctrinae sacrae capitibus adhiberi queat; cuiusmodi ea fuisse, super quibus cum Iudaeorum magistris Iesus puer disceptauit, admodum est verosimile; siquidem *omnes eum audientes propter intelligentiam, & responsiones eius obstupuerunt, Luc. II. 49.*

§. V. Quin apostoli in rudioribus informandis summum studium ac entiam collocauerint, & in iis, quae scitu ad salutem necessaria erant, onendis, omnium sese attemperauerint ingeniis, dubitare non licet. llos autem eos conscripsisse catecheticos, aut systemata theologica, pro- nequit. * Falluntur que magnopere, qui symbolum, quod vocatur, olicum, pro compendio quodam aut theologico, aut catechetico, ab apostolis condito, venditant. **

* Quod diximus apostolos in rudi- s informandis omnem adhibuisse diligentiam, suamque ingeniis singulorum attemperasse doctrinam, adeoque metho-

do catechetica vſos, res quidem ipſa ſatis docet; idem tamen confirmat Paulus ad Corinthios ſcribens: γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, *I. Cor. III, 2.* Quod de catechiſatione recte explicat CLEMENS Alexandrinus: κατήχησα ὑμᾶς ἐν χριστῷ ἁπλῇ καὶ ἀληθεῖ καὶ αὐτοφυεῖ τροφῇ τῇ πνευματικῇ. *Catechizaui vos, hoc eſt, per auditum in Chriſto inſtitui, ſimplici & per ſe naturali alimento ſpirituali*; *lib. I. paedagog. c. VI. p. 98.* add. & *lib. V. ſtrom. p. 579.* Summam porro quamdam doctrinae catecheticae apoſtolus exhibet *Ebr. VI, 1.* poſtquam in antecedentibus diſcrimen aliquod inter eos, qui inſtituendi ſunt in doctrina veritatis, conſtituerat, alioſque νηπίους adhuc eſſe, docuerat, quibus lac propinandum, ſeu τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ inculcanda eſſent; alios autem τελείους, quibus στερεὰ τροφὴ debeatur. Neque tamen in hiſce verbis compendium aliquod catecheticum, aut omnino ſyſtema theologicum quaerendum, quod nonnulli faciunt; ſed ſumma tantum quaedam capita Paulus indicat, quorum notitia rudiores, qui viua voce informabantur, imbui neceſſe erat. Sunt qui ex verbis iſtis argumentum capiunt, quo probent, Paulum non eſſe auctorem epiſtolae ad Ebraeos, quos inter & IO. CALVINVS nomen ſuum profeſſus eſt; quoniam catechetica inſtitutio poſt apoſtolorum demum tempora exorta ſit. Sed quam friuolum hoc ſit, immo aperte falſum, nemo non intelligit, & ex inſtituto oſtendit FRID. SPANHEMIVS, de *auctore epiſtolae ad Ebraeos, part. III. c. VI. tom. II. oper. p. 262. ſeqq.* Atque ita quidem conſtat, apoſtolos, dum viua voce alios erudiuerunt, ſi cum rudioribus illis res eſſet, catechetica quadam inſtitutione vſos. At compendia catechetica, ſimiliaque eos compoſuiſſe ſcripta, inde colligere non licet. Non deſunt equidem, qui per ὑποτύπωσιν ὑγιαινόντων λόγων, quam Paulus Timotheo ſuo *II. Tim. I, 13.* commendat, breuem ac rudem deſignationem, ſeu formulam quamdam ac ſciagraphiam intelligunt, quam ex praeſcripto apoſtoli in conſpectu habuerit, cuiusque ductum in docendo ſequutus ſit Timotheus. Verum cum etiam typum quemdam, ſeu ſummam doctrinae, quam quis animo comprehendit, vox haecce denotare queat; infirmo nituntur fundamento, qui de formula quadam litteris conſignata eam accipiunt. H. GROTIVS ὑποτύπωσιν per *exemplar* exponit, additque: *ſed & intellige exemplar in animo fixum, quod* ἰδέαν *Platonici vocant*, ad *h. l.* Legenda quae de ὑποτυπώσει illa Pauli HERM. WITSIVS differit, *miſcellan. ſacr. tom. II. exercitat. XVI. p. 561.* & quae ipſemet monui, in *inſtitutionibus theologiae dogmaticae lib. I. c. I.* ad *§. LII. p. 91.* In ſcriptis euangeliſtarum & apoſtolorum, quae in ſacro noui teſtamenti codice exſtant, nihil occurrere, quod ſpeciem compendii cuiusdam aut ſyſtematis theologici referat, ipſa illorum inſpectio docet. Licet enim Paulus, aliique apoſtoli, in epiſtolis ſuis dogmata tractent; ea tamen tantum attingunt, quorum explicationem aut ſtatus eccleſiarum ad quas ſcribebant, aut controuerſiarum, quae eo tempore agitabantur, ratio poſtulabat: multo minus ordinem nexumque ſyſtematicum obſeruant; quod nec in epiſtolis fieri ſolet. Miror itaque aliud quid ſibi perſuaſiſſe IO. HENR. HOTTINGERVM, dum originem theologiae ſyſtematicae ab apoſtolis arceſſere non dubitat. *Siue enim integras*, inquit, *expendamus, tum reliquorum apoſtolorum, tum cumprimis Pauli epiſtolas, ſiue enarrationem certorum religionis capitum, dubitare non poſſumus, compendia catechetica, hypotypoſes, adeoque methodum ſyſtematicam, ne infantiae quidem chriſtianae eccleſiae fuiſſe ignotam, mutuatam quippe & tranſ-ſumtam ex ſynagoga iudaica, quae & legis & praeceptorum eius habebat ſummas,* compen-

compendia, explicationes; *biblioth. quadripart. lib. III. c. II. p. 371.* Quae, quo loco sint habenda, ex hactenus dictis diiudicare licebit.

** Cum symbolum, quod vocatur, apostolicum, nec omnia doctrinae sacrae capita, nec ea rite inter se connexa, contineat, multo minus ea in illo aut explicentur aut probentur; manifestum, quod pro compendio quodam aut catechetico, aut theologico, reputari nequeat. Accedit, quod nec ab apostolis ipsis confectum sit, sed successu temporis ex formula baptismali, variis accessionibus aucta, enatum videatur. Plura nunc non addimus, cum *capite sequenti* de eo ex instituto agere sit animus. Rectius forte hic locum inueniret *liber didascaliarum*, veteribus quibusdam memoratus, qui apostolis tribuitur, si modo & iste ab apostolis profectus esset. Mentionem eius facit EVSEBIVS, qui *lib. III. histor. ecclesf. c. XXV.* libros noui testamenti recensens, inter scripta spuria refert τῶν ἀποστόλων τὰς λεγομένας διδαχὰς, hoc est, RVFFINO interprete, *doctrinam apostolorum*. Non sine ratione enim RVFFINVS singularem numerum adhibuisse videtur, siquidem & ATHANASIVS, vel quisquis libri istius auctor est, τὰ ἀντιλεγόμενα apostolorum scripta recensens, eorumdem etiam διδαχὴν commemorat; in *synopsi scripturae tom. II. oper. p. m. 134.* & in *fragmento epistolae festalis tom. II. oper. p. m. 38.* eamdem inter *libros* refert, *non quidem canone probatos, sed veterum auctoritate, illis, qui pietatis elementis imbuendi essent,* (προσερχομένοις καὶ βυλομένοις κατηχεῖσθαι τὸν τῆς ευσεβείας λόγον) *propositos.* Nihil tamen obstat, quo minus dicamus, plures olim sub hocce διδαχῆς aut διδασκαλίας τῶν ἀποστόλων nomine exstitisse libros, idque significasse EVSEBIVM. Quod & res ipsa comprobat, cum plures passim *doctrinae* eiusmodi seu διδασκαλίαι apostolorum laudentur. Sitne autem διδαχὴ seu *doctrina apostolorum*, ATHANASIO memorata, eadem cum *constitutionibus apostolicis*, quarum collectio CLEMENTI Romano tribuitur, quod nonnulli adfirmant, alii abnuunt, disputat THO. ITTIGIVS in *dissertatione de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, c. IX. §. III. seq. p. 153.* Atque ipse quidem rem omnem in medio relinquit, tandemque recte concludit: *Siue autem doctrina apostolorum cum constitutionibus eadem, siue ab his diuersa fuerit, illud tamen certum est, librum illum ab ipsis apostolis scriptum non fuisse, cum ab Eusebio inter* νόθα, *ab Athanasio inter* ἀντιλεγόμενα *numeretur.* Mea ita fert sententia, διδαχὴν aut si mauis, διδαχὰς apostolorum, a *constitutionibus* diuersas equidem fuisse, sed in his nonnulla ex illis fuisse deriuata. Ita & IO. ALB. FABRICIVS: *Pleraque huius commatis scripta vtcumque congesta videntur in libros* διατάξεων. *siue constitutionum apostolicarum, quia reliquiae* διδαχῆς, *quae adhuc exstant in variis bibliothecis, cum constitutionum opere collatae, hanc sententiam confirmant. Talis est Clementis* διδασκαλία, *quae paucis foliis constans occurrit in bibliotheca augustissimi imperatoris;* διδασκαλία *Hippolyti, quae in eadem caesarea, & Oxonii in Bodleiana exstat, & in pluribus congruit cum octauo constitutionum libro &c.* in *codice apocrypho noui testamenti, part. II. p. 811.* Quod si quaeras, vnde itaque διδαχαὶ istae atque διδασκαλίαι apostolis tributae, exortae sint? respondet IO. PEARSONIVS, cum vox διδαχῆς & διδασκαλίας de Christi & apostolorum doctrina in scriptis noui testamenti saepius occurrat; haereticos quosdam, & male feriatos homines διδαχὰς eiusmodi & διδασκαλίας, quasi ab apostolis scriptas, vel viris apostolicis dictatas, & ab his sub apostolorum nomine exaratas, & ecclesiae commendatas, commentos esse; in *vindiciis epistol. Ignat. c. IV. p. 60.* Et huius generis esse videtur διδασκαλία, quae apostolis

ſtolis tribuitur apud Coptos, & canonibus 38 conſtat; quorum argumenta edidit IOBVS LVDOLPHVS, in *commentario ad hiſtoriam aethiopicam p. 334. ſeqq.* & cuius mentio iniicitur in *confeſſione* Claudii regis Aethiopiae apud eumdem LVDOLPHVM, *p. 236.* De διδαχῇ ſeu διαταγαῖς, quae olim ſub Barnabae nomine exſtitit, vid. THO. ITTIGIVS, in *diſſertat. de patribus apoſtol.* eiusdem *biblioth. patr. apoſtolicor.* praemiſſa, §. *LII. p. 171.*

§. VI. Inter ſaeculi apoſtolici ſcriptores refertur HERMAS, cuius exſtat liber, *paſtor*, inſcriptus; in quo religionis chriſtianae inſtitutiones contineri, nonnulli ſibi, ſed perperam, perſuaſere. * Qui autem ſecundo ſaeculo floruerunt eccleſiae doctores, dum ab ethnicorum calumniis religionem chriſtianam ſtrenue vindicarunt, varia ſimul doctrinae ſacrae capita, prout occaſio ferebat, explicarunt. Nec tamen in his quoque ſyſtematicae methodi deprehendere licet veſtigia. ** Idemque de patrum tertii ſaeculi monumentis cenſendum, niſi quod ORIGENES in libris περὶ ἀρχῶν eiusmodi quid in mente habuiſſe credatur. ***

* HERMAS, perperam nonnullis HERMES dictus, idem a quibusdam eſſe creditur, cuius Paulus *Rom. XVI, 14.* mentionem iniicit. Quidquid huius ſit, opus, quod ſub eius nomine hodie exſtat, in tres libros diuiſum eſt, quorum primus, quatuor viſiones continens, *eccleſiae* nomine gaudet, ſecundus, duodecim mandata comprehendens, *paſtor* inſcribitur, tertius autem a decem ſimilitudinibus, quas complectitur, *ſimilitudinum* voce inſignitur. Subinde tamen totum hocce HERMAE opus, *paſtoris* nomine venit, quin immo ipſe HERMAS a quibusdam *paſtor* ſalutatur. Prima religionis chriſtianae in eo contineri fundamenta, nonnullos credere, non miror, cum facile in eam illos inducere ſententiam potuerit EVSEBIVS, quippe qui, cum dixiſſet, hunc librum a nonnullis in dubium vocatum, nec inter libros receptae auctoritatis poſſe cenſeri, addit: ὑφ' ἑτέρων δ' ἀναγκαιότατον οἷς μάλιστα δεῖ στοιχειώσεως εἰσαγωγικῆς, κέκριται· *ab aliis vero maxime neceſſarius iudicatur, iis praeſertim, qui primis religionis noſtrae elementis inſtituendi ſunt. Vnde etiam,* ita pergit, *in eccleſiis eum publice legi comperimus, & quosdam ex vetuſtiſſimis ſcriptoribus ipſius teſtimonio vſos fuiſſe; hiſtor. eccleſ. lib. III. c. III.* Sed ſi vel maxime concederemus, neceſſarium hunc librum eſſe, iis praeſertim, qui primis religionis chriſtianae elementis inſtituuntur, quod adſerit EVSEBIVS; inde tamen non ſequitur, vt elementa doctrinae chriſtianae, eiusque capita omnia contineat. Certe non continere, licet hinc inde nonnulla inſperſa ſint, e. g. de *fide in vnum Deum, lib. I. mandato I.* ſed pleraque ad mores formandos comparata eſſe, idque ſine ordine ſyſtematico; & res ipſa, & analyſis libri docet, quam exhibet NICOLAVS LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, diſſert. IV. artic. I. p. 47.* Magnae ceteroquin hunc librum in eccleſia fuiſſe auctoritatis, conſtat. IRENAEVS namque ſub *ſcripturae* nomine eum adlegat, *lib. IV. c. XXXVII.* CLEMENS Alexandrinus virtutem Hermae in reuelatione θείως, ſeu *diuine*, loquutam, introducit, *lib. I. ſtrom. p. m. 356.* ORIGENES, huncce Hermae librum diuinitus inſpiratum, cenſuit, *explanat. in epiſt. ad Rom. lib. X.* ATHANASIVS eumdem tanquam vtiliſſimum commendat, de *incarnatione verbi, p. 55.* In eccleſiis nonnullis

lis eum publice lectum, testatur EVSEBIVS, *hist. eccles. lib. III. c. III.* Canonicis tamen libris non fuisse adnumeratum, sed tantum ecclesiasticis & apocryphis, idem EVSEBIVS nos condocet; *hist. eccles. lib. III. c. XXV.* atque ATHANASIVS confirmat de *decret. synodi Nic. p. 266.* Hisce ex recentioribus eousque adstipulatur IO. BAPT. COTELERIVS, vt non quidem pro canonico, sed ecclesiastico, eoque genuino & melioris notae, illum venditet; in *iudicio*, eidem praemisso, *tom. I. bibliothec. patrum apostolic. p. 73.* Quaedam tamen non prorsus probanda hocce in libro occurrere, aliis obseruatum est; conf. ANDR. RIVETVS, *critic. sac. lib. I. c. XII. p. 172 seqq.* Veterum de eo testimonia refert IO. PEARSONIVS, in *vindiciis epistolarum Ignatii part. I. c. III. p. 274.* add. THO. ITTIGIVS, in *dissertatione de patribus apostolicis*, eiusdem *bibliothec. patrum apostolicorum* praemissa, §. *LV. seqq. p. 184. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho noui testam. p. 966. seqq.*

** Circa initium saeculi secundi IGNATIVS vixit, in cuius *epistola ad Magnesianos*, qui specimen aliquod systematis theologici sibi inuenisse videntur, magnopere, vt ego quidem existimo, falluntur. In ea enim id vir sanctissimus agit, vt ad obsequium episcopo praebendum, ad iudaicas superstitiones fugiendas, ad virtutes christiano homine dignas consectandas, Magnesianos adhortetur; dogmatum autem quorumdam tantum ὡς ἐν παρόδῳ mentionem iniicit. Qui apologias pro christianis scripserunt, IVSTINVS martyr, ATHENAGORAS, reliqui, subinde equidem dogmata quaedam theologiae christianae attingunt, vt ea a calumniis gentilium vindicent, nec ea tamen id faciunt ratione, vt hae illorum commentationes pro compendiis aut systematibus theologicis reputari queant. IVSTINI porro martyris *expositionem fidei*, ad quam nonnulli itidem prouocant, inter scripta spuria referendam esse, constat. Non vero praetermittendus hic nobis est THEOPHILVS Antiochenus, quippe quem omnino inter istius generis scriptores, de quibus nobis sermo est, locum occupare, nonnulli sibi persuadent. Huius exstant *tres libri ad Autolycum*, qui cum vulgo nulla alia inscriptione gaudeant, in codice tamen regio Parisiensi hanc prae se ferunt: περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως *de fide christianorum*, vel vt plenius eamdem ex eodem codice exhibet NICOLAVS LE NOVRRY; *Theophili, patriarchae sexti Antiocheni, ad Autolycum graecum, de christianorum fide, & quod diuina eloquia nostra antiquiora sint & veriora aegypticis ac graecis, atque omnibus aliis scriptoribus*; in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, dissert. IV. c. II. §. IV. p. 506.* Haecce tamen inscriptio, vt idem obseruat, non alium auctorem habere videtur, quam librarium amanuensem, qui idem argumentum libri latius exprimere voluit. Quod si recte fecisset, dubium non esset, quin liber hicce christianae doctrinae institutiones complecteretur. Confirmare idem videtur EVSEBIVS, quando huncce librum τρία τὰ πρὸς Αὐτόλυκον στοιχειώδη συγγράμματα vocat, hoc est, interprete HENR. VALESIO, *tres ad Autolycum libros institutionem fidei continentes; hist. eccles. lib. IV. c. XXIV.* Qui autem ipsum huncce librum adcurate inspexerit, fatebitur, compendium aut systema doctrinae christianae eum censeri non posse; cum praecipuus eius scopus sit, refutare gentiles. Primo equidem libro de Deo, eiusque essentia & attributis, nonnulla disserit, & resurrectionem mortuorum exemplis, quae nec ethnici negare audebant, comprobare adnititur; secundo autem ex ipsis scriptorum ethnico-

nicorum monumentis ostendit, falsam, vanam, ridiculam esse illorum religionem; tertio denique id agit, vt probet, scriptores ethnicos, poëtas, historicos, philosophos, vana & falsa multa, atque inepta de diis & de moribus tradidisse; historiam contra Mosis omnium esse verissimam atque antiquissimam. Atque vltimum hocce vt euincat, historiam quamdam chronologicam a mundi ortu, ad sua vsque tempora pertexuit. Quae ratio quoque est, cur LACTANTIVS hocce THEOPHILI opus *librum de temporibus* adpellitet, *lib. I. institut. diuin. c. XXIII.* quia nimirum praecipua eius pars, chronologicis rebus explicandis, insumitur. Conferendus NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad biblioth. maximam patrum, dissertat. IV. c. II. §. IV. p. 506.* Atque hocce LACTANTII loco permotus GERH. IO. VOSSIVS, Theophilum nostrum inter historicos graecos refert, *propter tertium ad Autolycum librum, qui chronologicus est*; de *historicis graecis lib. II. c. XIV.* Legenda IO. FELLI *praefatio*, editioni Oxoniensi 1684, 12. praemissa. Sunt, qui dubitant, an tres isti ad Autolycum libri Theophilum Antiochenum auctorem agnoscant, vt LVC. OSIANDER, *histor. eccles. cent. II. p. 70.* & IO. SELDENVS de *iure nat. & gent. iuxta disciplinam Ebraeorum, lib. III. c. XIX.* Id vero sine ratione fieri, solide ostendit WILH. ERN. TENZELIVS, *exercitation. select. part. I. exercit. V. p. 212. seqq.* HENR. DODVVELLI, libros hosce ad Autolycum, Theophilo cuidam Antiocheno recentiori, vindicantis, sententiam ex instituto profligauit vir doctissimus IO. CHRISTOPH. VVOLFIVS, in *praefatione*, quam editioni, summo studio a se adornatae, & notis eruditissimis illustratae, quae an. 1724 Hamburgi lucem adspexit, praemisit in qua & auctores, qui de Theophilo hocce Antiocheno plura dabunt, indicat. Naeuorum eum non expertem esse, ostendunt LVC. OSIANDER, *l. c.* ABR. SCVLTETVS, in *medulla patrum lib. I. c. IV.* SERVATIVS GALLAEVS, *dissertat. de Sibyllis p. 324.*

Eodem saeculo secundo floruit etiam CLEMENS Alexandrinus, quem in libris ὑποτυπώσεων, qui non amplius exstant, velut systema aliquod theologicum exhibuisse, immo primum fuisse, qui eiusmodi quid susceperit, nonnulli adserere non dubitant. ANDR. HYPERIVS, de origine eiusmodi librorum verba faciens, *itaque*, inquit, *primus fere adgressus est id facere, circiter annum a Christo nato centesimum octogesimum, Clemens Alexandrinus, qui in celeberrima schola theologica Alexandrina edidit libros* στρωματέων *octo, & todidem* ὑποτυπώσεων. *In quorum priori opere, cum sacris confert etiam philosophica, ad docendos nimirum, conuincendosque gentiles; in posteriore ex solis sacris litteris depromit vniuersa, referente Eusebio, histor. eccles. lib. VI. c. XI. Post quem Dionysius quidam, incertum, Corinthiusne, an Alexandrinus, similiter* ὑποτυπώσεων *theologicarum emisit volumen; de ratione studii theologici, lib. III. c. I. p. m. 396.* Verum si EVSEBII loca euoluamus, in quibus istorum librorum mentionem facit; eiusmodi quid, quod de illis dicit HYPERIVS, in iis non inueniemus. Et in vndecimo quidem libri sexti capite, ad quod HYPERIVS prouocat, nihil, quod huc spectet, legitur. In eiusdem autem *libri VI. c. XIII.* vbi EVSEBIVS de Clementis operibus agit, de hisce ὑποτυπώσεων libris ita loquitur: Ἰσάριθμοι τε τούτοις εἰσὶν οἱ ἐπιγεγραμμένοι ὑποτυπώσεων αὐτοῦ λόγοι· ἐν οἷς ὀνομαστὶ ὡς διδασκάλου τοῦ Πανταίνου μνημονεύει, ἐκδοχάς τε αὐτοῦ γραφῶν καὶ παραδόσεις ἐκτιθέμενος· *Sunt & alii* (praeter στρωματέων octo libros) *totidem eius libri* ὑποτυπώσεων, *hoc est, institutionum titulo inscripti: in quibus Pantaenum, magistrum suum, nominatim adpellat, quaecumque ille a maioribus accepisset, & traditiones, quas posteris reliquis-*

reliquisset, exponens. Luculentius, quid in hisce libris CLEMENS tractauerit, *capite sequenti XIV.* EVSEBIVS hunc in modum edisserit: ἐν δὲ ταῖς ὑποτυπώσεσι ξυνελόντα εἰπεῖν, πάσης τῆς ἐνδιαθήκου γραφῆς ἐπιτετμημένας πεποίηται διηγήσεις μὴ δὲ τὰς ἀντιλεγομένας παρελθών· *Idem in libris* ὑποτυπώσεων, *omnium, vt vno verbo dicam, vtriusque testamenti scripturarum compendiosam instituit enarrationem; ne illis quidem praetermissis scripturis, de quibus inter multos ambigitur.* Nec ex reliquis EVSEBII locis *lib. II. histor. eccles. c. I. & lib. V. c. X.* aliud quid colligas. De scripturae sacrae libris in hocce opere egisse CLEMENTEM, confirmat etiam PHOTIVS: Αἱ μὲν οὖν ὑποτυπώσεις inquit, διαλαμβάνουσι περὶ ῥητῶν τινῶν τῆς τε παλαιᾶς καὶ νέας γραφῆς· ὧν καὶ κεφαλαιωδῶς, ὡς δῆθεν, ἐξήγησίν τε καὶ ἑρμηνείαν ποιεῖται· *Hypotyposes quidem disceptationem continent locorum aliquot, veteris nouique testamenti, quae etiam summatim explicat & interpretatur.* Addit autem porro: *Etsi autem recte in quibusdam sentire visus est,* ἐν τισὶ δὲ παντελῶς εἰς ἀσεβεῖς καὶ μυθώδεις λόγους ἐκφέρεται. *in aliis rursus impie omnino, fabuloseque disserit. Adserit enim, materiam aeternam esse, & ideas veluti certis decretis induci, fingit. Filium quoque in rebus creatis numerat. Ad haec animarum migrationes, multosque ante Adamum mundos prodigiose comminiscitur &c. myriobibl. cod. CIX. p. m. 286.* Suspicatur tamen deinde PHOTIVS, impia ista opinionum portenta, quae in hisce libris inueniebantur, ab aliena forte manu inserta fuisse; quemadmodum & de *stromateon* libris obseruat, multa in iis oppugnari, quae in libris ὑποτυπώσεων dicta erant; *cod. CXI. p. 287.* Certe Arianos tum CLEMENTIS nostri, tum aliorum libros, foede corrupisse, nonnulli tradunt; conf. GVIL. CAVE, in *histor. litterar. scriptor. ecclesiast. saec. I. p. 40.* De hisce ὑποτυπώσεων CLEMENTIS libris, de quibus hactenus diximus, consulere etiam iuuabit THOMAM CRENIVM, *animaduers. philologic. & histor. part. XIV. p. 112. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVM, *bibliothec. graec. lib. V. c. I. p. 111.* De DIONYSII, siue Corinthii siue Alexandrini, ὑποτυπώσεων volumine, quod itidem ANDR. HYPERIVS memorat, nihil inuenire potui. Licet vero nullum ex saeculo secundo proferri scriptum queat, quod compendii aut systematis theologici nomen mereatur; inde tamen non concludendum, ac si istius temporis doctores in rudioribus instituendis, & primis christianae religionis elementis imbuendis, officio suo defuerint. Secus enim se rem habuisse, vel ex eo constat, quod dubium non sit, quin iam tum hinc inde scholae fuerint constitutae, in quibus, quae huc comparata erant, traderentur. Inter eas longe celeberrima est Alexandrina ista, ἱερῶν λόγων διδασκαλεῖον, *sacrarum litterarum schola,* EVSEBIO dicta, cui saeculo hocce secundo PANTAENVS, Stoicae primum philosophiae innutritus, deinde ecclesiae doctor insignis, praefuit; quem CLEMENS Alexandrinus excepit; saeculo autem tertio eamdem scholam ornauit ORIGENES. Atque hi quidem id agebant, quod catechetarum proprium est, vt rudiores prima christianae religionis fundamenta condocerent. Quod num scriptis, aeque ac viua voce fecerint, non adeo liquet, quamquam de PANTAENO diserte EVSEBIVS: ὅγε μὴν Πάνταινος ἐπὶ πολλοῖς κατορθώμασι, τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν τελευτῶν ἡγεῖται διδασκαλείου· ζώσῃ φωνῇ, καὶ διὰ συγγραμμάτων, τοὺς τῶν θείων δογμάτων θησαυροὺς ὑπομνηματιζόμενος· *Hic ergo Pantaenus post multa praeclare gesta, tandem Alexandrinae praefuit scholae; vbi partim viua voce, partim scriptis, diuinorum dogmatum thesauros exposuit; histor. eccles. lib. V. c. X.* Plura autem de studio catechetico veteris ecclesiae dabunt BALTH. BEBELIVS, in *antiquit. eccles. euangel. saec. II. p. 210. & saec. III. p. 520.* MICH. WALTHERVS, in *dissertat.* de

de catechisatione veterum, maxime ex antiquitate ecclesiastica, IO. BENED. CARPZOVIVS, in *dissertat. ad Augustini librum, de catechisandis rudibus,* quae in *disputationibus* eius, iunctim editis, exstat, *p. 857. seqq.* VAL. ALBERTI, in *dissertatione theologico-practica, de catechesi,* IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *diss. de catechisatione.*

*** ORIGENEM *libros quatuor* περὶ ἀρχῶν, seu *de principiis,* qui hodie latine tantum ex versione RVFFINI exstant, ad exemplum LONGINI elaborasse, suspicatur CAESAR BARONIVS, in *analib. ad ann. CCXXXII.* LONGINVM namque huius nominis librum scripsisse, in vita Plotini refert PORPHYRIVS. Sed a vero, iudice PET. DAN. HVETIO, *loco* deinceps *citando,* non aberrauerit, si quis adfirmet, LONGINVM operis sui argumentum ab ORIGENE sumsisse; saltem, vtrumque aeque incertum. Inscriptionem operis huius non adsequutus est RVFFINVS, dum in *prologo* ad illud, eam reddi posse, dicit, de *principiis,* vel de *potestatibus.* Christianae enim religionis, simul philosophiae suae, quaedam tradere voluisse videtur elementa. Hinc & primum christianae doctrinae compendium seu systema se in hisce περὶ ἀρχῶν libris inuenisse, nonnulli putant. Ita GE. CALIXTVS: *Primus etiam* (Origenes) *summam doctrinae christianae scripto, & libris complecti atque exponere conatus est, quos* περὶ ἀρχῶν *quasi religionis principia traderent, inscripsit, etiamsi forte rem maiori industria & studio, quam felicitate & successu sit exsequutus. Interim tamen eam primus, quod equidem sciam, adgressus est;* in *adparatu theologico, p. 122.* Pari ratione LVD. ELLIES DV PIN, *Origenes,* inquit, *primus est, qui theologiae systema quoddam in opere, cui titulum fecit:* περὶ ἀρχῶν *seu de principiis primus adgressus est. Sed conatus hic nouus felici caruit successu. Auctor enim hic genio suo nimium indulgens, dum doctrinam christianam principiis philosophiae Platonicae accommodare satagit, pluribus sese irretiuit erroribus, qui postea memoriam & existimationem nominis eius deturparunt;* in *methodo studii theolog. c. II. p. 17.* Et sane, pleraque ac praecipua religionis christianae capita ORIGENEM in hocce opere attigisse, negari nequit, & vel summa illa eius docet, quam exhibet PHOTIVS. In *primo* enim libro de patre, & filio & spiritu sancto eum agere, ait; in *secundo* de mundo, rebusque in eo conditis; praeterea vnum eumdemque esse Deum legis & prophetarum; vnum item esse veteris & noui testamenti Deum; porro de saluatoris incarnatione eum ibi verba facere, eumdemque spiritum in Mose & aliis prophetis, sanctisque apostolis fuisse; ad haec, de anima, de resurrectione, de poena, de praemiis; in *tertio* de arbitrii libertate; qua ratione diabolus, contrariaeque potestates, secundum scripturarum doctrinam, cum humano genere pugnent; mundum item ortum habere, & corruptioni obnoxium esse, vt qui a tempore initium sumserit; in *quarto* denique de fine vltimo; diuinas esse scripturas; deque ratione easdem legendi & intelligendi; *myriobibl. cod. VIII. p. 10.* Cuncta vero, si paullo adcuratius considerentur, patebit, ORIGENEM in hisce libris suae potius de rebus diuinis philosophiae, quam theologiae vere christianae, dedisse systema. Grauissimos certe errores in iis iam notauit PHOTIVS, vtpote, quando in *libro primo* scribit, *filium a patre factum, spiritum a filio; patrem quidem per omnia, quae exsistunt, peruadere, filium vero ratione dumtaxat praedita; spiritum autem ea tantum, quae salua facta sunt;* & quae alia sunt eiusdem generis παραλογώτατα καὶ δυσσεβείας πλήρη, *nimium absurda, impietatisque plena; l. c. p. 10.* Nec silentio tamen praetermittendum, ex versione RVFFINI, quam hodie tantum exstare, antea diximus, non posse de dogmatibus eius certi quid

quid pronuntiari; quippe quam pessima fide confectam, constat, pluribusque docet PET. DAN. HVETIVS, in *Origen. lib. III. c. III. sect. II. p. 266.* Quae autem PHOTIVS retulit, eo minus in dubium vocanda, quod iste textum graecum adhuc legit.

§. VII. In quarti, quintiue saeculi doctorum ecclesiae scriptis quibusdam lineamenta equidem institutionum doctrinae sacrae occurrunt; sed tamen id, quod in methodo systematica praecipuum est, nondum in iis deprehendas. Fuerunt vero etiam, qui quaestionibus variis saepe curiosis magis, quam ad salutem necessariis, exemplum relinquerent scholasticis, quod non tam sequerentur, quam quo potius abuterentur. *

* Inter quarti saeculi scriptores primo se nobis loco offert CYRILLVS Hierosolymitanus, primus, ni fallor, inter scriptores catecheticos, quorum monumenta ad nos peruenerunt. Exstant eius *catecheses octodecim ad competentes, & mystagogicae ad recens baptizatos quinque.* In prioribus, postquam animos catechumenorum praeuia institutione praeparauit, deque peccato, baptismo, praecipuisque fidei capitibus, breuiter disseruit; omnes articulos symboli Hierosolymitani fuse explicat, *totumque, vt ita dicam,* (verba sunt THO. MILLESI) *theologiae corpus absoluit.* In *quinque* autem, quas vocat, *mystagogicis catechesibus*, vtpote quas ad nuper baptizatos, festis post pascha diebus habuit, de binis praesertim ecclesiae sacramentis, baptismi & eucharistiae, verba facit. Et hac ratione praecipua doctrinae christianae capita attingit, eaque pro viribus & explicat, & confirmat; quod & catechumenorum exigebat institutio. Copiosiori tamen sermone, quam catechetica tractatio requirit, CYRILLVS vtitur; nec systematis plenam imaginem exhibet, cum, vt alia taceam, nexus ac ordo systematicus in hisce catechesibus non inueniatur. ANDR. RIVETVS, *Cyrilli,* inquit, *catecheses ad illuminatos, ex variis scripturarum locis, quasi centones sunt consutae, & in rebus etiam non ita necessariis ad nauseam vsque prolixae; critic. sacr. lib. III. c. X. p. 292.* Quo argumento, vti & reliquis, ab eodem auctore adlatis, licet me nondum induci patiar, vt credam, hasce catecheses a CYRILLO isto Hierosolymitano non esse profectas, cum ex HIERONYMO, *catal. scriptor. ecclesiast. c. CXII.* THEODORETO *dial. II. p. 106.* aliisque hoc abunde constet; id tamen inde colligas, nec institutionis catecheticae, nec tractationis systematicae legibus CYRILLVM prorsus satisfecisse. Quod & ex ipsa prioris libri quodammodo concludas inscriptione: κατήχησις φωτιζομένων ἐν Ἱεροσολύμοις σχεδιασθεῖσα· *Institutio illuminatorum Hierosolymis extemporanea.* Extemporaneos enim esse istos sermones facile agnoscas. Egregium nihilosecius veteris ecclesiae sunt monumentum, lectuque dignissimum, vt recepta eo tempore inde condiscamus dogmata. CASIMIRVS OVDINVS omnes ingenii neruos intendit, vt probet, *catecheses ad competentes* non esse CYRILLI huius Hierosolymitani; in *comment. de scriptorib. ecclesiast. tom. II. saec. IV. p. 459. seqq.* Sed praecipuum, quo nititur, fundamentum, symbolum, quod in hisce *catechesibus* explicatur, non Hierosolymitanum, sed Constantinopolitanum, esse, non adeo firmum est. Vt enim pleraque veterum symbola in quibusdam inter se conueniunt; ita mirum non est, Hierosolymitanum in nonnullis consensisse cum Constantinopolitano,

tano. Illud rursus, quod CYRILLVS explicat, non in omnibus cum Constantinopolitano conuenire, ipsemet OVDINVS diffiteri nequit. Editio illarum catecheseon, quam THO. MILLES curauit, Oxoniae 1703, fol. prodiit. Idem adnotationibus eruditissimis eas illustrauit, in quibus antiquorum patrum theologiae lucem subinde prorsus egregiam adfundit. ANT. AVGVSTINI TOVTTAEI deinceps lucem adspexit editio, Parisiis 1720 fol. Inter reliquos saeculi quarti doctores ecclesiae, illustre, celeberrimumque nomen consequutus est ATHANASIVS; sub cuius nomine quae exstat *tom. II. operum* eius *p. 55. seqq. synopsin scripturae veteris ac noui testamenti*, nonnulli itidem inter eiusmodi libros dogmaticos, de quibus hic nobis sermo est, referre solent. Quo ipso tamen significant, se numquam forte huncce librum inspexisse; in quo non dogmata fidei proponuntur, sed, quid in singulis scripturae sacrae libris contineatur, recensetur. Accedit, quod hodie inter viros doctos conueniat, eam perperam ATHANASIO tribui. Idem censendum de *syntagmate doctrinae, ad homines solitarios, omnesque christianos, tam clericos, quam laicos*; quod primum graece & latine ex codice manuscripto IS. VOSSII edidit ANDR. ARNOLDVS, Parisiis 1685, insertum deinde est editioni operum ATHANASII, quae Coloniae, vt inscriptio prae se fert, 1686 fol. prodiit, *tomo II. p. 699.* Neque enim de dogmatibus fidei in hocce libello praecipitur; sed vitae, morumque regulae, monachis praesertim, praescribuntur. Praeterea, licet editor eius, ANDR. ARNOLDVS, omni conatu id agat, vt euincat, genuinum hunc esse Athanasii foetum; non omnibus tamen hoc persuadere potuit, certe non IAC. BASNAGIO, qui hac de re epistolam ad PET. BAELIVM scripsit; ad quam cum ARNOLDVS respondisset, BASNAGIVS noua epistola sententiam suam propugnauit. Prodierunt istae epistolae, cum *Chrysostomi epistola ad Caesarium monachum*, ab eodem IAC. BASNAGIO edita, Traiecti ad Rhenum 1687, 8. GREGORII porro Nazianzeni exstant equidem *quatuor de theologia orationes*, *tomo I. operum* eius *p. m. 529. seqq.* quarum etiam primam *institutionibus suis theologicis antiquorum patrum* inseruit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, & quidem *tom. I. p. 158. seqq.* Verum, nihil minus in illis, quam institutiones theologicas contineri, patet ex iis, quae supra iam monuimus, *part. I. c. I.* ad *§. II.* Mirari aliquis posset, exstitisse, qui barbariem, qua scholastici doctores theologiam deinceps inquinarunt, a GREGORIO Nazianzeno deriuare non dubitarent. Fecit tamen illud PET. ALCYONIVS, *in Medice legato priore fol. 103.* Cum enim, de GREGORIO hocce verba faciens, dixisset, *vtinam incorruptam graecae linguae integritatem seruasset in tanta rerum silua, & tam magna librorum vi, certe sanctissimum illum pontificem omni laude cumulatum iudicarem &c.* addit: *ex illius maxime scriptis barbariem irrepsisse in theologiam latinam, arbitror. Nam* (ita pergit) *veteres nostri, interpretes mediocris litteraturae, nullius vero iudicii homines cum animaduerterent, theologum hunc frequenter vsurpare voces quasdam nouas, easque non satis apte fictas, necesse sibi esse crediderunt, illas latine reddere, atque hinc in modum sordida barbarie est lingua latina infuscata.* Quod mihi quidem paullo longius petitum videtur. Iungatur PET. BAELIVS, *diction. histor. & critic.* voc. *Nazianzenus, tom. III. p. 2209.*

Ad latinos saeculi quarti doctores si progrediamur, cumprimis nobis occurrit L. CAECILIVS LACTANTIVS FIRMIANVS, vir omnium suo tempore eruditissimus, iudice EVSEBIO in *chronico ad annum Christi CCCXVIII.* Hic inter alia

alia *diuinarum institutionum libros VII.* reliquit, in quibus compendium aliquod, seu systema doctrinae christianae contineri, facile sibi persuaserit, qui ex sola eas aestimauerit inscriptione. Et sane dum in quarto libro *veram sapientiam* explicat, christianae religionis dogmata proponere, illi constitutum est. Id vero ea ratione facit, vt de Christo quidem seruatore copiose disserat, reliqua non attingat. Nec operis totius hoc requirebat scopus, qui erat, impugnare gentiles. Quamobrem & *libro primo* de falsa sapientia agit, refellitque gentilium theologiam, & vnitatem Numinis adserit; in *secundo* originem erroris circa res diuinas inuestigat; in *tertio* philosophiae gentilis vanitatem explodit; in *quinto* iustitiam penes solos esse christianos, demonstrat; de vero Numinis cultu contra eosdem gentilium philosophos; in *sexto*, & in *septimo* denique de vita beata tractationem instituit. Quare & HIERONYMVS *epist. LXXXIV. ad Magnum*, recte operis huius argumentum exprimit, dum, *septem*, inquit, *libros aduersus gentes Arnobius edidit, totidemque discipulus eius Lactantius:* qui & *epist. XII. ad Paulinum*, LACTANTIVM ad tradenda ac confirmanda christianae religionis dogmata non adeo aptum fuisse, censet. *Vtinam*, inquit; *Lactantius tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit.* Recte prorsus ABR. SCVLTETVS: *Quoniam plus operae in falsis refutandis, quam in veris confirmandis posuit Lactantius, ideo pauca fidei nostrae capita plene ab eo sunt exposita: pleraque tantum attigit, plurima non intellexit;* in *medulla theolog. patr. part. I. lib. X. c. XI. p. 422.* Grauissimos quosdam errores in LACTANTIO post HIERONYMVM notant *centuriatores Magdeburgens. cent. III. p. 1079.* IO. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. II. c. IV. p. 266.* aliique. GE. BVLLVS, licet in eo sit, vt LACTANTIVM cum reliquis patribus ante-Nicaenis ab Arianismi labe purget, de eo tamen ita pronuntiat: *Erat scriptor ille pene rudis disciplinae christianae, & in rhetorica melius, quam in theologia versatus. Vnde ipsum Damasus papa, scholasticum magis quam ecclesiasticum censuit; & Hieronymus ob sermonis potius elegantiam, quam accuratam euangelicae doctrinae scientiam commendauit. Certe numquam inter ecclesiae doctores numeratus fuit;* in *defens. fidei Nic. sect. II. c. XIV. §. IV. p. m. 170.* confer. & *sect. III. c. X. §. XX. p. 247.* Sed, misso LACTANTIO, ad magnum illum Hipponensium praesulem AVRELIVM AVGVSTINVM nos conuertimus, quo nemo eo tempore ad systema theologicum condendum aptior erat. Certe ingenio eius longe praestantissimo, cuius pulcherrima in reliquis scriptis suis specimina dedit, hoc plane erat conueniens. Neque tamen animum ad istum laborem adiecit, sed tantum summam quamdam doctrinae christianae paucis complexus est, in *enchiridio ad Laurentium de fide, spe & charitate.* Quem libellum eam ob caussam an. 1705 Lipsiae recudi curauit beatus ADAM. RECHENBERGIVS, qui & in *praefatione* illi praemissa, naeuos eidem adspersos non dissimulat. Eiusdem vero praesulis *libri quatuor, de doctrina christiana*, huius loci non sunt, siquidem non de dogmatibus sacris, sed de ratione explicandi scipturam in illis praecipit, in vltimo autem oratorem sacrum instruit; hinc & alibi de eo dicemus ex instituto. GE. CALIXTVS, qui hosce de *doctrina christiana* libros Helmstadii 1629 iterum in lucem produxit, iisdem, praeter VINCENTII LERINENSIS *commonitorium*, addidit, AVGVSTINI librum, *de fide & symbolo*; de quo tamen itidem rectius capite sequenti verba faciemus. Multo minus nos nunc morabuntur *libri quatuor, de symbolo & regula fidei ad catechumenos.* Praeterquam enim, quod de

iis in *theologia symbolica* dici possit, primum tantum ex hisce genuinum esse, viris doctis obseruatum est. Neutiquam vero hic praetermittendus est liber de *catechizandis rudibus*; non quidem, ac si ipsa doctrina catechetica in eo contineatur, sed quod rationem catechizandi inde condiscere queamus, simulque intelligamus, istius aetatis doctores in rudioribus instituendis magnam adhibuisse diligentiam. Rogatus namque AVGVSTINVS a diacono Carthaginensi, catechizandi artem, laudabili profecto instituto, docere voluit; eumque in finem praecepta primum tradit, vt id officii non tantum certa methodo, atque idonea ratione, sed etiam sine taedio & cum hilaritate impleatur. Postea, reuocatis ad vsum praeceptis, profert ipse in exemplum sermones, ad eum erudiendum, qui christianus esse velit, comparatos duos, longiorem vnum, alterum breuissimum. Exstat libellus iste *operum* eius *tom. VI. p. 191. seqq.* edit. quae Antwerpiae 1701 prodiit. Legenda omnino IO. BENED. CARPZOVII ad huncce Augustini librum, *de catechizandis rudibus*, dissertatio, in qua non tantum adcurata eius analysis exhibetur, sed idem obseruationibus quibusdam illustratur. Exstat inter reliquas auctoris istius dissertationes, Lipsiae 1699, 4. editas *p. 857. seqq.* Est vero hoc loco haud perfunctorie obseruandum, optimum huncce Hipponensium praesulem, AVGVSTINVM, curiose & subtiliter de rebus diuinis disputando, principiaque cum conclusionibus rite connectendo, systematicamque quamdam docendi rationem consectando, exemplum reliquisse, quod deinceps imitarentur doctores scholastici. Quod ne frustra dixisse videamur, iuuabit hic recitare, quae de methodo docendi, qua hicce Hipponensium praesul vsus est, LVDOV. ELLIES DV PIN hunc in modum pronuntiat: *Vsitata eius methodus est, praeclara principia ponere, ex quibus innumeras elicit consequentias, adeo, vt omnia doctrinae illius capita arctissimam inter se connexionem habeant. In plerisque mysteriis magis ratiocinatus est, quam vllus auctor ante illum; plures quaestiones, prius non motas, agitat, harumque plures sola acuminis sui vi diremit. Longe saepius abiit ab eorum sententia, qui ipsum praecesserunt, vt nouam prorsus viam insisteret, siue in scripturarum explicatione, siue in theologicis opinionibus. Circa res theologicas de eo dici potest, quod de se ipso dicebat Cicero circa philosophiam, quod fuerit magnus opinator, id est, quod plurimas opiniones, quae meram habebant probabilitatem, in medium protulerit. Sed id fecit Augustinus admodum modeste, ac prudenter, non ea mente, vt alios ad arbitrium suum, caecorum in morem, sequendum adigeret. Contra vero; cum agitur de ecclesiae doctrina, eam cum animi firmitate proponit, ac tuetur, eamque oppugnantes fortiter adoritur. Multo minus eruditione, quam ingenii dotibus valebat; nam neque linguas callebat, neque veterum scripta euoluerat. Multo facilius ac tersius, quam polite & eleganter, scribebat. Quamuis rhetoricam docuisset, oratorum tamen eloquentiam non possidebat, aut illam saltem negligebat; immo nec semper in phrasibus suis castigatus est stilus eius, vocabulaque impropria atque barbara quandoque vsurpat,, arguttiis saepius, vocumque allusionibus vtitur; res easdem frequenter repetit, easdemque ratiocinia centies in scriptis suis inculcat. Eidem mentis conceptui diutius inhaeret, quem variis modis effatur, & in locos communes excurrere solet. Argumenta innumera ex aliquo principio edisseruit, corpusque theologicum, vt ita loquar, latinorum patrum, qui post ipsum vixerunt, efformauit. Hi siquidem ex illius libris non tantum hauserunt principia, quibus vsi sunt, sed etiam frequenter eumdem mere transscripserunt; nou. biblioth. auctor. ecclesiast. tom. III. p.m.*

p. m. 256. Non itaque errauerit, qui dixerit, theologiae ſcholaſtico-ſyſtematicae fontem praecipuum, in eccleſia occidentali, fuiſſe AVGVSTINVM. Fingere principia, deducere ex his conclusiones in infinitum, ratiociniis potius, quam ſcripturae niti teſtimoniis, ſectari quaeſtiones curioſas, ingenium potius, quam eruditionem, quae linguarum & hiſtoriarum notitia conſtat, prodere, & quae reliqua ſunt, in hocce Hipponenſium praeſule notata, theologiae ſcholaſtico-ſyſtematicae fere propria ſunt. Certe haecce ab AVGVSTINO maxime didicerunt ſcholaſtici doctores, cuius quippe in occidentali eccleſia, ob ingenii dotes, in iſta litterarum iam tum inualeſcente barbarie, maxime conſpicuas, ſumma fuit auctoritas, vt eius decreta oraculorum inſtar eſſent, tandemque ipſi praeferrentur ſcripturae. Quare & cum PET. LOMBARDVS, ſaeculo duodecimo, theologiam vniuerſam in ſyſtema aliquod cogere vellet, nihil fere aliud egit, quam vt ex AVGVSTINI operibus, quae ad inſtitutum ſuum faciebant, excerperet. Cum vero eodem ſaeculo quarto, quo AVGVSTINVS vixit, certamina cum Arianis, aliiſque trinitatis hoſtibus occaſionem praeberent patribus, ipſique Hipponenſium praeſuli, multa curioſe & ſubtiliter de myſterio trinitatis diſputandi; idque etiam in doctrina de Chriſto, duabusque in eo naturis, per certamina Neſtoriana & Eutychiana ſaeculo quinto & ſexto fieret; materia hinc itidem ſequenti aetate ſcholaſticis doctoribus ſuppeditata fuit, in qua ingenii ſubtilitatem exercerent. Atque haec eum in finem monui, vt intelligeretur, non ſine ratione primam ſcholaſticae theologiae a quarto ſaeculo, ipſo cumprimis AVGVSTINO, repeti originem, hoc ipſo ſimul, ſequentibusque ſaeculis, per varia cum haereticis certamina, tales quaeſtiones proferentibus, quae alendae fouendaeque ſcholaſticorum curioſitati egregie inſeruirent. Sed vt reliqua, quae huius loci eſſe videri poterant, paucis perſequamur; exiſtimare forte quis poterat, AMBROSII *libros quinque de fide* ſuam hic ſibi vindicare ſedem; in quibus tamen id tantum agit, vt trinitatem perſonarum euincat, reſutetque errores Arianorum. Duos namque priores ad Gratianum imperatorem ſcripſit, eius inductus precibus, cum anno 377 in orientem Valenti contra Gothos ſuppetias laturus iret, ibique regnare Arianiſmum intelligeret. Cumque ſibi nondum ſatisfactum Ariani iactitarent; tres vltimos libros anno 379 adiecit, in quibus, quae antea ſcripſerat, confirmauit, latiusque deduxit. Nec praetermittendus eſt GENNADIVS Maſſilienſis, ob librum *de eccleſiaſticis dogmatibus*, quem cum *veteris cuiusdam theologi homilia ſacra, & Marcialis epiſcopi Lemouicenſis epiſtolis*, edidit, & notis eruditis illuſtrauit, GEVERHARTVS ELMENHORSTIVS, Hamburgi 1614, 4. Per *eccleſiaſtica* nimirum *dogmata* ea intelligit, quae recepta ſunt in eccleſia, atque contra haereticos quoſuis ſtabilita & firmata. Ea namque hic ſummatim, ſed ſine certo ordine, complectitur, vt ſubinde etiam indicet, quibus ea ſint oppoſita. Sic *c. IX. p. 7. poſt reſurrectionem*, inquit, *& iudicium non credamus reſtitutionem futuram, quam Origenes delirat &c.* Sunt, qui GENNADIVM Pelagianis aut ſemi-Pelagianis adnumerant, refragantibus tamen aliis. Sed qui prius adſerunt, non omni deſtitui fundamento, a me iam obſeruatum, in *diſſertat. de Pelagianiſmo in eccleſia romana per bullam anti-Queſnellianam triumphante*, §. *VI.* Capita huius operis triginta, ſcilicet a *XXII.* ad *LI.* poſt GENNADII mortem ab aliena manu ex *epiſtola Caeleſtini papae ad Gallos decretali*, & conciliorum, Mileuitani, africani,

ni, & Arauficani fecundi canonibus confarcinata & intexta videri, docet GVIL. CAVE, *hist. litterar. scriptor. eccles. saec. V. p. 266.*

§. VIII. Saeculo fexto philofophia Ariftotelica, in ecclefia occidentali fenfim per ANICIVM MANLIVM TORQVATVM SEVERINVM BOETHIVM introduci, fimulque, accedentibus & aliis cauffis, via ad theologiam fyftematico-fcholafticam magis muniri coepit. * In orientali autem ecclefia IOAN. DAMASCENVS, faeculo octauo, eam tractandi theologiam ingreffus eft rationem, quae ad fcholaftico-fyftematicam proxime accederet, quamque deinceps plerique Graecorum fequuti funt. **

* ARISTOTELI hancce laudem deberi, quod primus fuerit, qui in omnibus philofophiae partibus fyftematica docendi ratione vfus fit, neminem fugit. Non minus quoque notum, primis faeculis maiorem PLATONIS apud chriftianos fuiffe auctoritatem, quam ARISTOTELIS. Mutata vero deinceps rerum facies eft, in latina praefertim ecclefia, occafionem primum fuppeditante ANICIO MANLIO TORQVATO SEVERINO BOETHIO. Hunc enim Ariftotelicae philofophiae addictum, in eadem propaganda ftudium omne operamque collocaffe, vel fcripta eius teftantur; cuiusmodi funt, *in categorias Ariftotelis libri quatuor; in librum Ariftotelis de interpretatione, minorum commentariorum libri duo; maiorum commentariorum libri fex; analyticorum Ariftotelis eodem interprete libri quatuor*; & alia eiusdem generis, de quibus praeter alios confulendus IO. CLERICVS, in *biblioth. felecta, tom. XVI. artic. IV. p. 192. feqq.* Quae quidem omnia fcholafticis doctoribus deinceps vfui fuerunt, cum & ipfi Ariftotelem ducem eligerent, nec tamen graecam linguam intelligerent. Iam & ftudium concinnandi in philofophicis compendia ac fyftemata, eodem faeculo inualuit. Ipfius BOETHII extant de *arithmetica libri duo*; de *mufica libri quatuor*, & alia. MARCI quoque AVRELII CASSIODORI, de *feptem difciplinis, grammatica, rhetorica, dialectica, arithmetica, mufica, geometria, & aftronomia* liber fatis notus eft. Documento haec erant, quod fyftematica difciplinas tractandi ratio placere plurimis inciperet. Exftant equidem & eiusdem CASSIODORI *de diuinis lectionibus*, fiue vt alias etiam vocantur, *de inftitutione diuinarum fcripturarum, libri duo*; fed in iis de ordine tantum, rationeque legendi facram fcripturam praecipit, & praecipuos auctores, qui ad ipfius aetatem vsque fcripturam facram explicarunt, indicat. Cumprimis vero adhuc obferuandum, fuiffe iam faeculo fexto quosdam, qui fententias ex fcriptis patrum, feu veteris ecclefiae doctorum colligerent, easque certo ordine in locos quosdam communes difponerent; quam methodum primi theologiae fcholafticae auctores auide arripuerunt, & certatim fequuti funt. Circa finem nimirum faeculi fexti ISIDORVS Hifpalenfis floruit; & praeter alia fcripta quam plurima, eaque fatis nota, *fententiarum libros tres*, reliquit, magnam partem ex GREGORII magni moralibus excerptas; quamquam & AVGVSTINO, aliisque vtatur. Idem opus interdum & *de fummo bono* nuncupatur, more Ebraeorum, a primis, quibus inchoatur verbis: *Summum bonum Deus eft.* Varias eius editiones recenfet NIC. ANTONIVS, *biblioth. hifpan. vet. tom. I. lib. V. c. IV. p. m. 260. 261.* Eodem circiter tempore, feu circa finem faeculi fexti vixit LEONTIVS, Cyprius,

prius, Neapoleos, seu vt ipse vocat, Hagiapoleos in Cypro episcopus. Huius inter scripta itidem numerantur *loci communes theologici*, ex scriptis patrum maximam partem contexti, & in duo volumina digesti, quorum priori τῶν θείων titulum fecit, alteri τῶν ἀνθρωπίνων. Posterius ad manus suas peruenisse, testatur FRANC. TVRRIANVS, in opere, quod de *hierarchicis ordinationibus ministrorum ecclesiae catholicae, aduersus schismaticas vocationes*, scripsit, *lib. I. c. XII.* Memorat etiam hosce LEONTII *locos communes*, IAC. SIRMONDVS, in *not. ad Facundum, p. 76.* PAVL. COLOMESIVS, cum eadem, quae diximus, obseruasset, addit: *praeter Leontium & Damascenum, locos communes e scriptura & patribus, decerptos, scripsere sanctus Maximus & Antonius. Inter latinos defensor quidam in Scintillis, in Vrsini nutritoris sui gratiam scriptis. Liber Antwerpiae, Venetiis, & Coloniae superiori saeculo est excusus. Quo tempore vixerit auctor, nondum comperi;* in *paralipom. ad Guil. Caue chartophylac. ecclesiast. p. 8. 9.*

** IOANNEM, a patria Damascenum, ab eloquentia *chrysorrhoam* dictum, qui saeculo octauo floruit, in suis *de orthodoxa fide* libris, primum eiusmodi quid molitum, quod systematis cuiusdam indolem referret, passim viri docti tradunt. Cumque is philosophiam cum theologia coniunxerit; hanc docendi rationem a Syris, vel Arabibus potius eum accepisse, IO. HENR. HOTTINGERVS existimat. Apud Arabes enim sectam quamdam מדברים *loquentium* fuisse, quorum idem plane institutum fuerit, ac deinceps scholasticorum, ex MOSE MAIMONIDE docet. *Sunt autem*, inquit, *illi philosophi Arabum celeberrimi, metaphysici subtilissimi, qui vt a primis christianis, Maimonide teste, disputationis serram reciprocare didicerunt, ita postea cum sacra profanis, theologica philosophicis miscuissent, hanc ipsam lampadem, studiis Arabum paulatim abolitis, christianis, Hispanis cumprimis, theologiae scholasticae studiosis, tradiderunt.* Idem, cum copiosius *loquentium sectam* ex Maimonide descripsisset, addit: *en! ideam scholasticorum & theologiae scholasticae; hist. orient. lib. II. c. VII. p. 560. seqq.* Legendus vero de hacce loquentium secta ipse MOSES MAIMONIDES in *more neuoch. part. I. c. LXIX.* Quod si ita se res habet, prout hicce Iudaeorum magister refert, מדברים seu *loquentes* illos proxime ad scholasticos accedere, certe in vanis ac superfluis disputationibus, patet. Habuerunt etiam in sua doctrina aliquid systematici, dum teste MAIMONIDE, praecipua illorum cura fuit, certa ponere principia, quorum beneficio euitarent aut dissoluerent facile, quae sententiis illorum atque placitis obiici poterant. Ab ipso tamen forte ARISTOTELE haecce disputandi ratio cum disputandi pruritu ad Arabes peruenit. Orientalium enim philosophis notum fuisse ARISTOTELEM, vel inde colligas, quod iam Iustiniani imperatoris aeuo, Chosroës Persarum rex, Platonis & Aristotelis libros persico sermone donandos curauerit; vt ex AGATHIA obseruat PETR. DAN. HVETIVS, *de claris interpretib. p. m. 201.* Sequenti certe aetate Arabes, excitante apud eos litterarum studia Almamone anno circiter hegirae ducentesimo, hoc est, saeculo a Christo nato nono, certatim graecos latinosque auctores in linguam suam conuertisse, & inter philosophos Aristotelem maxime, quem ceu ducem sequerentur, elegisse, constat. Hinc vero & cum Arabibus in Hispaniam Aristotelica philosophia, & ita porro in reliquas Europae regiones transiit, ac per versiones ineptissimas corrupta mirum in modum, & deprauata, theologiae ac philosophiae scholasticae originem dedit. Consentit in eo nobiscum CAMPEGIVS VITRINGA, qui

Ara-

Arabum illos מדברים seu *loquentes* a Graecorum philosophis originem suam trahere, existimat; *sacr. obseruat. lib. III. c. XXI. §. XII. p. 786.* vbi plura de hacce arabum philosophorum secta suppeditat. Ad IOANNEM nostrum DAMASCENVM vt reuertamur, opus eius *de orthodoxa fide* apud Latinos in quatuor vulgo diuiditur libros. Eius vero partitionis vestigium cum in nullo codice graeco adpareat; MICH. LEQVIEN non sine ratione coniicit, eam a Latinis excogitatam, introductamque fuisse, ad instar quatuor librorum sententiarum Petri Lombardi; in *prologo* operi huic *de orthodoxa fide* praemisso, *tom. I. p. 119.* Hanc ergo si sequamur partitionem, in *primo libro* DAMASCENVS de Deo agit, eiusque essentia, attributis & personis; de rebus a Deo creatis, speciatim de homine, *libro secundo*, vbi & de prouidentia, praescientia, praedestinatione, lapsuque primi hominis verba facit. De incarnatione filii Dei, dum *libro tertio* exponit, simul de persona & naturis Christi copiose disserit. Idem *libro quarto* continuat argumentum, simulque de fide, baptismo, ceterisque religionis christianae capitibus disquirit. De hisce omnibus ita praecipit, vt numquam non ἀκρίβειαν, scholasticis vsitatam, consectetur; subinde tamen admiscet talia, quae ad theologiam non spectant. Eumdem eum, quem THEODORETVS, in *diuinorum dogmatum epitome* (seu *haereticarum fabularum lib. V.*) instituerat, ordinem tenere, at non item methodum, MICHAEL LE QVIEN obseruat in *prologo* in huncce librum *tom. I. p. 118. Ille enim*, inquit, *ex proprii ingenii molimine, adductis sacrae paginae testimoniis, aduersus haereticos varia componens argumentorum genera compendiariam digessit theologiae tractationem; noster vero non ex scriptura solum, verum etiam ex conglobatis sanctorum patrum sententiis, ea qua par erat, tum perspicuitate, tum breuitate, inexhaustum traditionis promptuarium protulit, in quo nihil reperire sit, quod vel ab oecumenicis synodis sancitum non fuerit, vel a probatis ecclesiae magistris acceptum.* De THEODORETI opere, cuius auctor mentionem facit, alibi erit dicendi locus. Ad DAMASCENVM quod attinet, si patrum testimonia eum in finem adduxit, quod putaret, scripturae iungendam traditionem; minime laudandus est; cum sola scriptura sit fidei ac vitae nostae regula. Praeiuit tamen etiam hac in re exemplum doctoribus scholasticis. Sed iuuabit porro MICHAELEM LE QVIEN audire: *Inprimis vero sequutus est Gregorium Nazianzenum, qui ob adcuratissimam in rebus diuinis eruditionem, theologus audire meruit, quique vix vllum doctrinae christianae caput intactum reliquit, in suis quae supersunt, operibus, absque vllo vel leuissimi erroris naeuo aut suspicione. Huius libros ea legerat assiduitate, vt omnes fideli memoria complexos videatur. Quo circa in hoc passim opere non tam Ioannem Damascenum, quam Gregorium theologum orthodoxae fidei mysteria edisserentem, audieris. Ad haec Basilium magnum adsciuit, Gregorium Nyssenum, atque inprimis eorum amicissimum Nemesium Emesae in Syria episcopum, Cyrillum itidem Alexandrinum, Leonem magnum, Leontium Byzantinum, Maximum martyrem, Athanasium quoque, Chrysostomum, Epiphanium, atque, vt alios taceam, scriptorem illum, qui Dionysii areopagitae nomen adsumsit. Horum omnium lectis hinc inde sententiarum floribus saluberrimae doctrinae suauissima mella confecit.* Singularem vtique hancce DAMASCENI industriam nemo vituperauerit; nec abnuo, contineri in hocce opere, quae minime sunt contemnenda; quamuis & occurrant, quae omnibus placere nequeant, praesertim, quod suo exemplo alios, vt in doctrina

sacra

sacra simplicitatem christianam migrarent, & theologiam subtilibus, interdum & vanis & otiosis speculationibus, corrumperent, inuitauit. Consentientem mecum habeo IO. HENR. HOTTINGERVM, qui haud inuitus largitur, maiorem equidem lucem quibusdam capitibus, de Deo, de trinitate personarum, deque Christi persona & naturis, DAMASCENVM nostrum intulisse; simul tamen, *non sine rei theologicae grauissimo damno* hoc eum condidisse systema, pronuntiat. *Articulis namque*, inquit, *momentosissimis, de libero arbitrio, fide, iustificatione &c. multa spinosa & intricata immiscuit, peculiares doctorum illius aetatis opiniones pro fidei articulis obtrusit, in scripturae locis citandis rarior est, phraseologia denique vtitur insolita, & tam a scriptura, quam recepta ecclesiae consuetudine aliena*; in *bibliothecar. quadrip. lib. III. c. II. §. III. p. 372.* Et ita statim se ostenderunt incommoda illa, quae deinceps in plerisque systematicae theologiae scriptoribus obseruare licuit. HOTTINGERVM equidem, & alios quosdam reformatae ecclesiae doctores, alieno a DAMASCENO esse animo, quod de persona Christi tradat, quae iis non placent, ADAMVS TRIBBECHOVIVS censet; at hoc non obstat, quo minus vera sint, quae HOTTINGERVS monuit; quemadmodum & ipse TRIBBECHOVIVS diffiteri nequit, variis laborare naeuis DAMASCENVM: speciatim vero, praeeunte MART. CHEMNITIO, obseruat, quod peccati originalis nullam faciat mentionem; de *doctorib. scholasticis, c. VI. p. 281.* Ceterum de DAMASCENO ipsemet pronuntiauerat CAES. BARONIVS: *in multis eius scriptis fidem vacillare & compluribus ipsum scatere mendaciis*; quod eius iudicium confirmat ISA. CASAVBONVS, *exercit. XIII. ad annal. Baronii, num. XXXVIII. p. 270.* Praeter opus DAMASCENI *de orthodoxa fide*, etiam commemoranda hic videntur eiusdem *sacra parallela*, vel, vt ipsemet ea vocari voluit, τὰ ἱερὰ *sacra*, a MICHAELE LE QVIEN primum graece edita, *tom. II. p. 279. seqq.* cum IACOBVS BILLIVS ea antea latine tantum in lucem protulisset. In hisce collectanea satis ampla ex scriptura, & patribus, de omnibus theologiae christianae capitibus, exhibentur, sed secundum seriem litterarum disposita. Solo itaque ordine a *libris sententiarum* differunt, quos theologiae systematico - scholasticae praecipuam occasionem dedisse, mox copiosius exponemus.

§. IX. In occidentali rursus ecclesia, septimo, sequentibusque saeculis exstitere, qui sententias patrum colligerent, quod primum systematicae theologiae initium fuit. Pleniori tamen tandem habitu, cum ipsa theologia scholastica, haecce tractandi theologiam ratio prodiit; simulque corruptelis variis vitiisque, successu temporis augendis, fuit coinquinata. *

* TAIONEM, seu TAGONEM, vel vt alii vocant, TAIVM, episcopum Caesar-Augustanum, qui circa medium saeculi septimi claruit, IO. MABILLONIVS inter primos refert, qui ex patrum sententiis *summam* quamdam, seu *systema theologicum* confecerint; de *studiis monasticis part. II. c. VI. p. m. 284.* Omnium primum eum fuisse, dici nequit; cum iam saeculo sexto ISIDORVM Hispalensem, & LEONTIVM Cyprium, in sententiis patrum colligendis, & in certum ordinem disponendis, studium suum, diligentiamque collocasse, antea obseruatum sit. TAIO itaque hicce ex GREGORII magni scriptis collegit *sententiarum libros quinque*, seruatis ipsius GREGORII verbis, paucis, vbi ea desunt, ex AVGVSTINO sup-

ſuppletis. In *primo libro* de Deo agit, eiusque attributis; in *ſecundo* de incarnatione, & euangelii adnuntiatione, deque paſtoribus; in *tertio*, de diuerſis ordinibus eccleſiae, deque virtutibus & vitiis; in *quarto* de iudiciis diuinis, tentationibus & peccatis; & in *quinto* denique de reprobatis, iudicio extremo & reſurrectione. Haec ex MABILLONII *l. c.* retulimus, cum hactenus iſti *ſententiarum libri* impreſſi non ſint, ſed inter codices manuſcriptos bibliothecae Thuanaeae exſtent. Praefationem tamen eorum ad Quiricum Barcinonenſem, vna cum Quirici huius reſponſo, edidit idem MABILLONIVS, *analect. tom. II. p. 68.* Plura qui de TAIO hocce, ſeu TAIONE, ſcire auet, NIC. ANTONIVM adeat, *biblioth. hiſp. vet. tom. I. lib. V. c. VIII. p. 310.*

Licet autem ab hiſce ſententiarum ex patrum ſcriptis collectionibus, non neglectis tamen reliquis, quas antea indicauimus, cauſſis, prima theologiae ſyſtematicae, proprie ſic dictae, repetenda ſit origo, aut, ſi mauis, proxima occaſio; pleniori tamen facie in lucem prodiit ſimul cum theologia ſcholaſtica. Ab hac enim illa quod praecipuum eſt, & velut caput rei conſtituit, accepit. IACOBVS equidem THOMASIVS, vir harum rerum peritiſſimus, tempus ipſius theologiae ſcholaſticae natae non altius repetendum cenſet, quam ab eo aeuo, vbi in eccleſia latina titulo *ſententiarum* ſcribi coeperunt ſyſtemata theologiae vniuerſae; in *obſeruatione, de theologia ſcholaſtica, & eius initio*, in CHRIST. THOMASII *hiſtoria ſapientiae & ſtultitiae, tom. III. p. 231.* Recte quidem, ſed adcuratius tamen, ni fallor, ſecundum hactenus adlata, dici poteſt, ex ſententiarum iſtis collectionibus, accedente philoſophiae Ariſtotelicae vſu, aut abuſu potius, theologiam tum ſcholaſticam, tum ſyſtematicam, proprie ſic dictam, exortam eſſe. De primo rurſus ſcholaſticae theologiae auctore non vna omnium eſt ſententia. Sunt namque, qui a LANFRANCO, celebri illo Cantuarienſium archiepiſcopo, qui ſaeculo XI floruit, eius originem repetunt, vt LAMB. DANAEVS, in *prolegom.* in *Pet. Lombardi libros ſententiarum. c. I.* Eousque vero ſi adſcendendum ſit, alii potius ROZELINVM, ſeu ROSCELINVM nominandum putant, Compedienſem dialecticum, PET. ABAELARDI praeceptorem, qui vtique, ſi non primus, certe inter primos fuit, qui corruptam Ariſtotelis philoſophiam cum theologia coniunxerunt. Legendus de hocce ROSCELINO, eiusque ſtudiis, eſt AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 625.* Alii rurſus PET. ABAELARDVM, alii denique huius diſcipulum PET. LOMBARDVM, primum ſcholaſticae theologiae auctorem conſtituunt. Quae ſententiae inter ſe conciliari poſſunt, ſi occaſionem a re ipſa, ſeu tempus conceptionis a tempore natiuitatis, diſtinguamus; illosque, qui ante LOMBARDVM philoſophiam cum theologia coniunxerunt, & dialecticis ſubtilitatibus doctrinam theologicam obruerunt, occaſionem proximam theologiae ſcholaſticae dediſſe, dicamus, quam demum, ceu partum iam maturum, condendo *libros ſententiarum*, enixus ſit PET. LOMBARDVS, etſi, in his patrum maxime ſequi auctoritatem, videri voluerit. Non procul hinc diſcedunt, quae hac de re diſſerit IAC. THOMASIVS, *loco* antea *citato*, §. *XXIV. ſeqq. p. 231. ſeqq.* vbi ea illuſtrat, quae de eodem hocce argumento ſcripſerat in *ſchediaſmate de definit. philoſ. &c. p. 62.* Addenda, quae CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS de *origine theologiae ſcholaſticae* obſeruat, in *praefatione* AD. TRIBBECHOVII libro *de doctoribus ſcholaſticis* praemiſſa *p. 13.* Id certum eſt, poſitumque extra controuerſiam, circa medium ſaeculi vndecimi philoſophiam Ariſtote-

stotelicam ad Arabum methodum in scholis doceri coepisse. Quo pacto autem apud Arabes haec philosophandi ratio excitata, & per eos in Europam propagata sit, antea diximus; exponitque etiam ADAMVS TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis, c. III. p. 33. seqq.* Certum etiam, eos, qui hisce principiis imbuti erant, cum ad theologiam accederent, eadem secum attulisse, & non tantum in controuersiis, quae iam tum agitabantur, decidendis, sed vanis etiam quaestionibus, de quibus antea ne auditum quidem fuerat, formandis, iisdem vsos. Inter primos, qui id fecerunt, ROSCELINVS fuit, quem deinceps PET. ABAELARDVS, GILBERTVS PORRETANVS, aliique, sequuti sunt. OTTO Frisingensis huic theologiam tractandi rationi in Germania ianuam aperuisse, dicitur; vnde factum, vt breui temporis spatio vbique fere regnare inciperet; statim vero etiam coniunctionis huius philosophiae Aristotelicae cum theologia abusus patuit. Namque non tantum BERNHARDVS, Claraeuallensis ille abbas, sed & ipse OTTO Frisingensis, a quo Germanos theologiam hancce scholasticam accepisse, diximus, dialecticam Aristotelis in PETR. ABAELARDO culparunt, & GVALTERVS, Prior Victorinus, contra Abaelardum, Petrum Lombardum, Petrum Pictauinum, Gilbertum Porretanum, tamquam homines Aristotelico spiritu adflatos, scripsit. Quae omnia fusius edisserit IO. LAVNOIVS, de *varia Aristotelis fortuna in academia Parisiensi, c. III. p. 187.* Variorum nimirum, grauissimorumque errorum, primi isti theologiae scholasticae auctores arguebantur. Ipse iam ROSCELINVS in Deo tres personas separatas, seu tres potius Deos, statuisse, dicitur; refutatus ideo ab ANSELMO, *lib. II. epist. XXXV.* De PET. ABAELARDO, GILB. PORRETANO, ceterisque, ex instituto dixi, in *obseruatione, de haeresibus ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. obseruat. selectar. ad rem litterar. spectant. obs. XV. §. XI. seqq. p. 187. seqq.* Qui vero ROSCELINVM & ABAELARDVM excusant, vel defendunt, diffiteri nequeunt, spinosis ac inutilibus quaestionibus eos theologiam onerasse ac corrupisse. Licet autem ANSELMVS ROSCELINVM ob errores quosdam, vti diximus, reprehenderit; ipse tamen haud vltimum inter eos locum tenet, qui scholasticam theologiam introduxerunt. Immo IO. MABILLONIVS, primum eum fuisse adserit, qui argumenta theologica methodo scholastica tractauerit; de *studiis monasticis, part. II. c. VI. p. 285.* Ad PET. LOMBARDVM quod attinet, sunt, qui putant, eum nouam sententiarum ex patribus, inprimis Hilario, Ambrosio, Hieronymo, Augustino, instituendo collectionem, incommodis, quae iam tum ex philosophiae Aristotelicae cum theologia commixtione orta erant, obuiam ire voluisse, sibique persuasisse, lites ac controuersias recens natorum scholasticorum, auctoritate patrum componi posse. Ita LVD. ELLIES DV PIN, in *methodo studii theol. c. II. p. 20.* Et negare nolim, maiori eum circumspectione vsum, quam reliquos; certe diligenter sibi prospexisse videtur, ne praeceptoris sui PET. ABAELARDI errores, saltem qui illi tribuuntur, suo adprobasse calculo crederetur. Eum tamen omnino ex fonte caenoso aliquid traxisse, quod aduersariis eius occasionem dederit, eum erroris arguendi, IAC. THOMASIVS pronuntiat, de *theologia scholastica & eius initio, §. LIV. p. 238.* Nec aliorum, quibus reliqui scholastici infecti sunt, naeuorum, eum immunem fuisse, res ipsa docet, & deinceps ostendemus. De hostibus eius, quos expertus est, praeter alios legendus AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis &c. c. VI. p. 317.*

 Iam,

Iam, vt ad ipſos ſententiarum libros, á PET. LOMBARDO compoſitos, accedamus; primos eos fuiſſe, qui in hocce theologiam docendi genere lucem adſpexerint, nonnulli ſibi perſuadent. Quod ſi ita intelligant, PET. LOMBARDVM primum fuiſſe, qui ſententias ex patribus collegerit, & in certum ordinem diſpoſuerit, oppido falluntur; ſiquidem iam ſaeculo ſexto ISIDORVM Hiſpalenſem, & LEONTIVM CYPRIVM, ſeptimo TAIONEM, octauo IOAN. DAMASCENVM, eiusmodi quid ſuſcepiſſe, antea demonſtrauimus. Sin vero hoc ſibi velint, PET. LOMBARDVM primum fuiſſe, qui more ſcholaſticorum in hac tractatione philoſophiam cum theologia coniunxerit, ne tum quidem rem acu tangent. Exemplum enim in hoc ſcribendi genere illi praeiuiſſe praeceptorem eius PET. ABAELARDVM, obſeruant alii, cuius quippe *librum ſententiarum* non ſemel commemoret BERNHARDVS. Immo, in condendo *ſententiarum* opere, PET. LOMBARDVM non leuiter *libris ſententiarum* ABAELARDI adiutum eſſe, auctor eſt IOANNES Cornubienſis, ipſius LOMBARDI diſcipulus, quamuis alii eum BANDINI, obſcuri & pene ignoti viri, ſcrinia inſigniter compilaſſe, contendant. Legenda, quae fuſe ac erudite hac de re diſputat IAC. THOMASIVS, de *plagio litterario*, §. *CCCCXCIII. ſeqq. p. 217. ſeqq.* PETRI vero ABAELARDI *librum ſententiarum*, *ſic & non*, dictum, inter inedita eius exſtare, teſtatur GVIL. CAVEVS, in *hiſt. liter. ſcriptor. eccleſ. p. 455.* Inter edita autem eius inueniuntur, *introductionis ad theologiam*, *libri tres*, ſiue *opuſculum de fide ſanctae trinitatis*, quocum in pleriſque conueniunt *theologiae chriſtianae libri quinque*, quos in lucem produxerunt EDMVNDVS MARTENE, & VRSINVS DVRANDVS in *theſauro nouo anecdotorum*, *tom. V. p. 1140. ſeqq.* Eodem porro aeuo & alii non pauci *libros ſententiarum* compilarunt, vt SIMON Tornacenſis, PETRVS Pictauinus, GILBERTVS Porretanus, aliique. Addendus hiſce HVGO DE S. VICTORE, cuius *ſententiarum liber*, ſeptem tractatibus diſtinctus, *tomo III. oper.* eius exſtat. Pluribus haec quoque ediſſerit, quem iam laudauimus, IAC. THOMASIVS, in *ſchediaſm. hiſtor. de definit. philoſoph. &c. p. 62.* vbi & contra eos diſputat, qui a LANFRANCO, aut ſcholaſticae, aut ſyſtematicae theologiae originem repetunt; cum inter eius ſcripta nullum occurrat, quod nomen *ſyſtematis theologici* promereatur. PETRI tamen LOMBARDI *libri quatuor ſententiarum* maximam prae reliquis omnibus obtinuerunt auctoritatem celebritatemque; vt mirum non ſit, fuiſſe, qui primum & ſcholaſticae & ſyſtematicae theologiae ab iis deriuarent originem. Vti autem quatuor libris opus hocce conſtat, ita quilibet liber in plures iterum diſſilit diſtinctiones. Totius operis diuiſio nititur illo Auguſtini dogmate, duplex eſſe ſcientiarum obiectum, *res & ſigna*; res vero iterum diſpeſci in eas, quibus *frui* licet, & in eas, quibus tantum *vti* fas eſt, hoc eſt, *Deum*, & *res ab eo conditas*. Paſſim ita AVGVSTINVS, cumprimis *de doctrina chriſtiana*, *lib. I. c. I.* §. *II. ſeqq.* In *primo* itaque *libro* PET. LOMBARDVS de iis tractat, quibus frui licet, hoc eſt, de Deo, tribusque perſonis diuinitatis, itemque de attributis diuinis. *Secundus liber* circa ea occupatur, quibus vti fas eſt, hoc eſt, rebus creatis. Differit ibi de creatione mundi, de lapſu hominum & angelorum, de libero arbitrio, de gratia, de peccatis, tum originali, tum actualibus. In *tertio libro* de incarnatione verbi agit, per quam homo a peccatis liberetur, de fide quoque, de charitate, & reliquis virtuti-

bus

bus christianis, itemque de praeceptis diuinis, eorumque obseruantia. In *quarto* denique seu *vltimo libro* de signis, siue sacramentis ecclesiae verba facit, subiicitque doctrinam de resurrectione, iudicio extremo, & vita aeterna. Ex quo patet, non multum diuersam esse hancce LOMBARDI methodum ab ea, quae in plerisque hodie systematibus recepta est, qua secundum indolem disciplinarum practicarum primum de fine, tum de subiecto, & denique de mediis agitur. Naeuorum, vitiorumque, quibus reliqui scholastici laborant, non immunem esse PET. LOMBARDVM nostrum, quod antea diximus, exemplis variis spinosarum inaniumque quaestionum, si opus esset, comprobari posset. Sic *lib. I. dist. IV.* quaerit: num Deus pater se ipsum genuerit, an alium Deum? & *distinct. quinta:* num pater genuerit essentiam diuinam, an essentia diuina filium? aut, vtrum vna essentia alteram produxerit? an vero essentia nec producta sit, nec producens? Rursus *distinct. sexta:* num Deus pater filium genuerit *volens*, an *nolens?* Quas, & alias eiusdem generis, quaestiones, adductis patrum, maxime AVGVSTINI, testimoniis, decidere adnititur. Nec omni tamen idcirco laude defraudandum hocce opus, de quo ipse beatus LVTHERVS noster: *Lombardus in conciliatione patrum est diligentissimus, & se longe superior. Nemo ipsum in hoc genere superabit, nullis in conciliis, nullo in patre tantum reperies, quam in libro sententiarum. Nam patres & concilia quosdam tantum articulos tractant, Lombardus autem omnes. Sed in praecipuis illis articulis de fide & iustificatione nimis est ieiunus, quamquam Dei gratiam magnopere praedicet.* Quae eius verba ex *lib. de concil. tom. VII. f. 232.* recitat ADAMVS TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholastic. c. VI. p. 321.* Saepe *quatuor* isti *libri sententiarum* LOMBARDI sunt editi; cum prolegomenis ac commentariis LAMB. DANAEI prodierunt Geneuae 1580. Nec exiguus est illorum numerus, qui eos commentariis suis illustrarunt. Praecipuorum elenchum exhibet ANT. POSSEVINVS, *biblioth. select. lib. III. c. XIV. p. 142. seqq.*

§. X. Scholasticorum, qui ante ecclesiae emendationem vixerunt, tres aetates constitui solent, *vetus*, *media* & *noua*; quas adeo in theologia scholastico-systematica obseruare licebit; *vetus* a LANFRANCO ad ALBERTVM magnum; *media* ab ALBERTO magno ad DVRANDVM: *noua* denique a DVRANDO ad ecclesiae emendationem. *

* A LANFRANCO primam aetatem scholasticorum inchoant, qui eum pro auctore, conditoreque theologiae scholasticae venditant; vt GE. HORNIVS, *histor. philos. lib. VI. c. II. p. 297.* Reformatae ecclesiae doctoribus hanc placere sententiam, nonnulli putant, quod inuidiam ei hac ratione creare velint, ac si corruptionis in theologia auctor sit; cum ideo alieno ab eo sint animo, quod BERENGARIO se opposuit; vid. ADAM. TRIBBECHOVIVS, *de doctoribus scholast. c. VI. p. 281.* Quidquid eius sit, a LANFRANCO primam theologiae scholasticae originem repeti non posse, ex iis, quae antea tradidimus, manifestum est. Cumque re uera nihil certi de ea definiri queat, vt itidem ex antea dictis liquet; calculum pariter non promerentur, qui, aut a PET. ABAELARDO, aut PET. LOMBARDO, primam scholasticorum aetatem inchoandam, autumant; conf. IAC. THOMASIVS, de *theol. scholast. & eius initio, §. LXIV. seqq. p. 242. seqq.* Non magis

enim primo scholasticorum aetatis initio certum aliquod tempus, quam ipsi theologiae scholasticae origini, adsignari potest. Ad primam interim hancce aetatem praeter PET. LOMBARDVM, ceterosque quos *libros sententiarum* scripsisse, antea memorauimus, adhuc referendus est ROBERTVS BVLLVS seu PVLLEYNVS gente Anglus, qui circa annum 1144 floruit. Anglia ob ciuiles motus relicta, docuit aliquamdiu magna celebritate in academia Parisiensi, & hinc in patriam reuersus in Oxoniensi, tandemque cardinalis ab Innocentio II, & a Lucio II ecclesiae Romanae cancellarius creatus est. Huius exstant *sententiarum de trinitate libri VIII.* cum PETRO Pictauiensi, Parisiis an. 1655 editi, integrum aliquod theologiae systema exhibentes. Praeferendus PETRO LOMBARDO vel hoc nomine est, quod rationibus potius & scripturae dictis, quam patrum, in decidendis controuersiis, vtitur testimoniis; a subtilioribus etiam & metaphysicis sibi temperet quaestionibus, grauioraque & solidiora consectetur; conf. LVD. ELLIES DV PIN, in *noua biblioth. script. ecclesiast. tom. IX. p. 213.* Locum praeterea hic sibi vindicat ALEX. ALESIVS, se DE HALES, gente itidem Anglus, patria Glocestriensis, ob iuris canonici pariter ac theologiae scholasticae peritiam celebris, & hinc *doctor irrefragabilis* vulgo adpellatus, qui circa annum 1230 claruit. Is *commentarium* reliquit, in *quatuor libros sententiarum* PET. LOMBARDI, qui & *summa vniuersae theologiae in quatuor partes distributa* inscribitur, quemue iussu Innocentii IV, romani pontificis, confecisse dicitur. Falluntur namque, qui *commentarium* eius *in libros sententiarum*, a *summa vniuersae theologiae* distinguunt, cum vnum hoc idemque sit opus. Receptum autem valde, & vsitatum hac aetate, vsque ad THO. DE AQVINO fuit, vt commentariis *libri sententiarum* LOMBARDI illustrarentur, quorum adeo haud exiguus exstat numerus, quos tamen recensere aut enumerare operae pretium non foret.

In altera scholasticorum aetate primum principemque locum tenet ALBERTVS magnus, a quo eadem & inchoari solet. Suo autem is iure, si nonnullos audias, *magnus*, immo PAVLO IOVIO iudice, *maximus* audit, in *elog. doct. p. 15.* cum ingenii praestantia, & eruditionis gloria, omnes saeculi sui homines longo post se reliquerit interuallo. De eius in philosophiam meritis supra iam subinde verba fecimus. Ad theologica vero scripta spectat *compendium* eius *theologicae veritatis, libris VII. digestum*, quod & inter reliqua eius scripta, 21 tomis edita, exstat, & seorsim quoque prodiit; itemque *summa theologiae in duas partes diuisa*, nec non *commentarius in libros quatuor sententiarum.* Sed hisce tantam celebritatem, ac reliquis ingenii sui monumentis, consequutus non est. Eodem, quo ALBERTVS, saeculo vixit IO. BONAVENTVRA, graece EVSTACHIVS, episcopus Albanensis, & romanae ecclesiae cardinalis, *doctor seraphicus* inter suos dictus; vir iudice IO. TRITHEMIO, *profundus, non verbosus, subtilis, non curiosus, disertus, non vanus, flammantia non inflantia verba proferens, vnde & securius legitur, facilius ab amante intelligitur, vtilius frequentatur, dulcius & fructuosius retinetur*; de *scriptor. eccles. c. CCCCLXIV. p. 113.* in *bibliothec. eccles.* IO. ALB. FABRICII. Praeter multa alia itidem *commentaria* scripsit in *libros quatuor sententiarum*, itemque *principium compendiosum in libros sententiarum.* Scilicet, iam tum ex systematibus maioribus compendia facere solebant. Immo idem BONAVENTVRA *libros sententiarum* carmine exprimere consultum duxit. Exstant namque eiusdem *libri quatuor sententiarum carmine digesti*,

digesti. Sed mitto reliquos, & ad THOMAM DE AQVINO me conuerto, cui alter post LOMBARDVM, inter scholasticorum principes, debetur locus. Quantam is inter romanae ecclesiae theologos consequutus sit auctoritatem, dicere non attinet, cum id neminem fugiat. Legi merentur, quae hac de re colligit IO. GE. DORSCHEVS, in *Thoma Aquinate, veritatis confessore, prooem. p. 2. seqq.* *Summa* eius *theologiae* tam vnanimi fere consensu recepta & adprobata est, vt ab ea vix sine haereseos suspicione dissentire liceat. Hinc infinitus fere illorum numerus est, qui eam commentariis suis illustrare adgressi sunt; quos recensere nullius pretii, sed laboris superuacanei res foret. Prae ceteris autem celebratur THOMAS DE VIO CAIETANVS, cardinalis, cuius pariter ac CAPPONI & IAVELLI cum commentariis, haecce *summa theologiae*, Venetiis prodiit, 1596 5. vol. fol. Ex reliquis editionibus praecipuas enumerant IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. saec. XIII. p. 322. seqq.* Translata etiam est haecce THOMAE *summa theologiae* in sermonem graecum, immo, Arabes ac Sinenses eam sua lingua legere, GE. HORNIVS auctor est, *histor. philosoph. lib. VI. c. IV. p. 299.* Sunt tamen rursus, qui THOMAM plagii accusant, contenduntque eum, quae in *summa* sua *theologiae* de moralibus praecipit, ex VINCENTII Bellouacensis *speculo morali* accepisse, immo ipsum velut *speculum morale* in *summam* suam transtulisse. Alii autem probabilius putant, VINCENTIVM potius e THOMA, quam hunc ex illo, sua hausisse, siquidem VINCENTIVS in *speculo naturali* multa nominatim ex THOMA transscripserit. Parumque ad rem facit, quod annis aliquot ante THOMAM obierit VINCENTIVS, cum & a viuo accipere potuerit, quibus vteretur. Legendus hac de re IAC. THOMASIVS, de *plagio litterar.* §. *DLX. p. 248. seqq.* add. IO. MOLLERVS, in *homonymoscopia, p. m. 641.* Nec firmiori nituntur fundamento, qui, THOMAM ALEXANDRO DE HALES sua debere, contendunt. Grauior illorum est disputatio, qui, an omnino *summa* haecce *theologiae* THOMAM agnoscat auctorem, disquirunt. Negare id ausus est IO. LAVNOIVS, in libro: *veneranda romanae ecclesiae circa simoniam traditio*, inscripto, *obseruat. VIII. p. 290. seqq.* Clementis nimirum VI pontificis cumprimis nititur auctoritate, qui in *sermone de Thoma*, opera eius recensens, *summae* huius *theologiae tripartitae*, nullam faciat mentionem. Sed peculiarem LAVNOIO dissertationem opposuit NAT. ALEXANDER, quam *histor.* suae *ecclesiast. saec. XIII. & XIV. p. 391. seqq.* inseruit, in qua auctoritate GVIL. DE THOCO, GVIL. LAMARENSIS, AEGIDII Romani, aliorumque, huncce foetum THOMAE vindicat. Idem sibi datum credidit IAC. QVETIF, qui itidem peculiari dissertatione THOMAE caussam egit, quam repetit in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis*, a IAC. ECHARD continuatis, & ad finem perductis, *saec. XIII. p. 293. seqq.* Tria nimirum ibi euincenda sibi sumit capita. Primo contra IO. LAVNOIVM probat, THOMAM omnino *summae* istius *theologiae* auctorem esse. Deinde eos refellit, qui, moralia THOMAE ex VINCENTII Bellouacensis *speculo morali* depromta, contendunt. Tandem & contra eos disputat, qui, doctorem angelicum, (ita THOMAM vocant) ab ALEXANDRO DE HALES sua accepisse, adserunt. De ipsa autem haecce *summa theologiae* vt aliquid addamus, tribus ea absoluitur partibus. In *prima*, praemissa doctrina, de theologia in genere, seu, vt ipse loquitur, de *sacra doctrina*, agit de Deo, eiusque essentia, attributis, operationibus, beatitudine, tribus personis diuinis, illarum processi-

cessionibus, relationibus &c. *Secunda* iterum bipartita est, differitque primum de vltimo hominis fine, de actionibus moralibus, earumque principiis, de virtutibus vitiisque, generatim spectatis, itemque de lege & gratia; tum porro in altera partis huius secundae parte, seu *secunda*, vt vocari solet, *secundae*, speciatim de virtutibus, tum theologicis, tum moralibus, verba facit, omniaque adeo complectitur, quae hodie *theologiae moralis* nomine venire solent. *Tertia* denique parte de mediis praecipit, quae hominem ad summam ducunt felicitatem, adeoque & de incarnatione Christi, & sacramentis, additis, de extremis hominum, quaestionibus. Atque haec est illa methodus, quam in plerisque, qui etiam recentiori aetate systemata theologica condiderunt, sequuti sunt, vti supra iam obseruauimus, cum de PET. LOMBARDI *libris sententiarum* verba faceremus. Multa quidem, quod non diffitendum, in haccе THOMAE *summa theologica*, minime contemnenda, suaque non defraudanda laude, occurrunt. Scio etiam, a magnis passim doctorem huncce angelicum laudari viris. *Meo quidem animo*, inquit DESID. ERASMVS, *nullus recentiorum theologorum, cui par sit diligentia, cui sanius ingenium, cui solidior eruditio; planeque dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaque bonarum litterarum supellex contingeret &c.* in *Rom. I. p. 244.* Sic & ROLANDVS MARESIVS: *Thomae quidem Aquinati, qui summa vi ingenii, & singulari doctrina praeditus fuit, quod linguas, politioresque litteras, ignorauerit, condonandum est, & illius saeculi, quod profunda barbaries occupauerat, infelicitati tribuendum*; *lib. II. epist. XLI. p. 463.* Immo & in ipsis, iisque maximi momenti dogmatibus, eum multa longe sanius, rectiusque, quam alii romanae ecclesiae doctores, recentiori cumprimis aetate, fecerunt, tradidisse, constat, & ex instituto demonstrauit IO. GE. DORSCHAEVS, in *Thoma Aquinate, confessore veritatis euangelicae &c.* Addenda, quae ipsemet hac de re dixi, in *dissertatione, de Pelagianismo in ecclesia romana, per bullam anti-Quesnellianam triumphante, §. X. XI.* Vti autem errorum dogmaticorum expers non est THOMAS, ita nec reliquorum vitiorum, ob quae ceteroquin doctores scholastici male audiunt. Quaestionibus vanis, inanibus, plus subtilitatis, quam vtilitatis, habentibus, vbique indulget, subinde patrum potius auctoritate, quam scripturae testimoniis pugnat, & haec pariter, ac patrum effata in sensu saepe peruerso adfert. Nimis eum fuisse Aristotelicum, LVD. VIVES pronuntiat, ad *Augustinum de ciuit. Dei, lib. XI. c. XXXIV.* Inter patres autem praecipue sequutus est AVGVSTINVM, quem pro fonte quodam vberrimo theologiae scholasticae recte haberi, supra iam docuimus. FRANC. SIXTVS Senensis, cum obseruasset, THOMAM omnem Aristotelis philosophiam commentariis luculentissimis illustrasse, addit: *in sacris vero sincerioris theologiae studiis ita sapientissimo Augustino proximus incessit, atque ita mentem eius, & omnes reconditos sensus introspexit, exhausitque, vt iuxta Pythagorae μετεμψύχωσιν communi doctissimorum omnium adagio iactatum sit, Augustini animam migrasse in Thomam*; *biblioth. sanctae lib. IV. p. 384.* Varia, quae ad hancce THOMAE summam spectant, monet ANT. POSSEVINVS, in *biblioth. selecta, lib. III.* vbi & *c. XII. p. 135. seqq.* de ratione *interpretandi summam theologicam Thomae &c.* verba facit. Plura de THOMA, & quidem selecta, prorsusque egregia dabit PETR. ZORNIVS in *programmate, de varia fortuna Aquinatis in scholis pontificiorum, praesertim Gallorum*, quod *opusculorum* eius *sacrorum tomo primo* insertum legitur, *p. 445. seqq.* Praeter THOMAM eadem, & sequen-

ſequenti aetate, fuere plurimi, qui eiusmodi ſcripta componerent, quae ad ſyſtematicam referri poſſunt theologiam; quamuis non vna, eademque id facerent ratione. Nonnulli namque aut nouas *ſummas*, ſeu ſyſtemata theologica condebant, aut ſummam THOMAE commentariis ſuis illuſtrabant, & hinc *ſummiſtae* dicebantur; alii adhuc PET. LOMBARDI *libros ſententiarum* explicabant, indeque *ſententiarii* audiebant; ab vtrisque autem diuerſi erant *quodlibetarii*, hoc eſt, qui de variis argumentis theologicis disquiſiuerunt, nec tamen integrum aliquod theologiae ſyſtema condiderunt, vel eidem ſe adſtrinxerunt; aut potius, qui diſputationes ita inſtituebant, vt more veterum academicorum, vel ſcepticorum, nihil deciderent, ac determinarent, aliisque *quodlibet horum*, ſeu alterutram, quam vellent, ſententiam libere impugnandi poteſtatem facerent; conf. GEBH. THEOD. MEIERI *introduct. in theolog. mor. c. XVI. §. XII.* Primum *quodlibetorum* auctorem GVALTERVM, episcopum Pictauienſem, nonnulli eſſe, contendunt, cuius exemplum ipſemet imitatus ſit THOMAS DE AQVINO, relictis *quaeſtionibus quodlibeticis XII.* Hunc vero alii deinceps magno numero ſequuti ſunt; vid. GISB. VOETIVS, *diſput. ſelect. tom. I. p. 20.* Si de omnibus, qui in hocce temporis interuallo ſcripta, ad theologiam ſyſtematicam ſpectantia, concinnarunt, dicendum eſſet, HENRICVS Gandauenſis, RICHARDVS DE MEDIAVILLA, aliique quam plurimi, mihi commemorandi eſſent, quod & longum nimis, & nullius vſus foret. AEGIDIVS tamen DE COLVMNA, a patria *Romanus* dictus, vel hoc nomine ſilentio praetermittendus non eſt, quod THOMAE DE AQVINO fortiſſimus propugnator, conſtantiſſimusque fuerit aſſecla; quiue & *defenſorium* ſeu *correctorium librorum S. Thomae contra Guilielmi Lamarenſis, Thomae-maſtigis corruptorium*, ſcripſit, Venetiis 1501 alibique editum. Sunt quidem, qui hocce opus IOANNI Pariſienſi, ordinis Dominicani monacho, & theologo Pariſienſi tribuunt, qui itidem circa finem ſaeculi 13 vixit. At, GVIL. CAVEO iudice, nihil obſtat, quo minus vterque librum eiusdem argumenti ſcripſerit; *hiſtor. litterar. ſcriptor. eccleſ. ſaec. XIII. p. 522*. Intelligere autem inde licet, non omnibus ea aetate placuiſſe doctrinam THOMAE, ſed exſtitiſſe, qui in ea nonnulla reprehenderent. Immo ſtatim poſt eius mortem nonnullos eiusdem ordinis homines acriter quaedam eius impugnaſſe placita, RICH. SIMON obſeruat, *biblioth. critic. tom. II. c. XXV. p. 371. ſeqq.* Luculenter idem patuit ſaeculo decimo quarto, quo IO. DVNS, Scotus, ordinis minorum monachus, *doctor ſubtilis* adpellatus, magnam nominis conſequutus eſt celebritatem. Hic, cum circa initium huius ſaeculi theologiam ſcholaſticam, ad ductum PET. LOMBARDI, & philoſophiam Ariſtotelis in ſchola Pariſienſi traderet, THOMAE DE AQVINO & BONAVENTVRAE placita ad limam reuocare coepit. Cumque nec THOMAE defenſores deeſſent, orta ſunt *Thomiſtarum* & *Scotiſtarum* nomina, quae ſcholarum ſubſellia adſiduis iurgiis & rixoſis clamoribus per plura ſaecula impleuerunt. Noua inde ad ſyſtematicam theologiam acceſſit corruptio, cum ſpinoſarum & inutilium quaeſtionum numerus per haſce diſputationes mirifice augeretur, quas ſyſtematibus ſuis inſerere, pulchrum omnino ducebant, ne ſubtilitatis aucupandi laudem vmquam deeſſet occaſio. In dogmatibus, IOANNI huic DVNS, Scoto, propriis, forte non ſine ratione quaedam reprehenduntur; cum rationi corruptae in rebus theologicis nimium indulſerit. Speciatim in eo nonnulli notant, quod, dum de omnibus quaeſtionibus ita in vtramque partem diſputat, vt lecto-

lectoribus permittat, in quamcumque velint descendere sententiam, viam ad scepticismum aperire videatur. *Si in hanc*, inquit, *ita respondeto contrariis argumentis; sin vero in illam, habes & hic, quod ad contraria argumenta respondeas.* Interdum & dubia proponit, vt nullam ipsemet addat solutionem. *Et quaere*, inquit, *solutionem; respondeat, qui potest; quid certi?* Per *quodlibetarios*, quos antea memorauimus, haec in vtramque partem disputandi ratio inter scholasticos introducta videtur; quae tandem apud nonnullos in scepticismum abiit, quem & non semel scholasticis exprobratum nouimus. Legenda, quae hac de re obseruat AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis, c. IV. p. 131.* IOANNES autem ille DVNS Scotus, de quo diximus, praeter alia *quodlibeta*, & *commentaria in libros quatuor sententiarum*, edidit, de quibus vid. HENR. WHARTON, in *append. ad Guil. Caue histor. litterar. scriptor. eccles. p. 3.* Fuerunt eodem saeculo decimo quarto & alii, qui eiusdem generis scriptis eruditionis, aut si mauis, subtilitatis laudem, nominisque decus sibi conciliare adgressi sunt; quos inter FRANC. MAYRONIVS, discipulus SCOTI, *doctor illuminatus & acutus* dictus, itemque PET. AVREOLVS eminent. Sed RAYMVNDVM tantum LVLLVM adhuc commemorare iuuat, aliis quoque nominibus satis notum, qui circa finem saeculi XIII & initium XIV vixit, & *librum quaestionum super quatuor libros sententiarum* composuit; de quo, vti & reliquis auctoris huius scriptis, eiusdemque fatis, vid. NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. vet. tom. II. lib. IX. c. III.* De ALVARO PELAGIO, ob librum de *planctu ecclesiae*, notissimo, qui & *commentarium in libros quatuor sententiarum*, & *summam* quoque *theologiae* scripsit, itidem NIC. ANTONIVS legendus, *biblioth. hisp. vet. tom. II. lib. IX. c. IV. p. 100. seqq.* Mitto reliquos; cum omnes recensere necesse non sit.

In tertia, seu vltima scholasticorum ante ecclesiae emendationem, aetate primo loco DVRANDVS comparet, in oppido, quod a S. PORTIANO abbate nomen habet, natus, indeque A S. PORTIANO dictus, alias *doctoris resolutissimi* elogio ornatus; qui, vt alii complures, *commentaria in quatuor libros sententiarum* reliquit. Noua autem ideo ab eo inchoatur scholasticorum aetas, quod in hocce temporis interuallo, si quid forte boni adhuc in theologia systematica superfuit, exstinctum penitus, ac obscuratum, nugis contra & quisquiliis cuncta obruta. Commentandi quoque in magistrum sententiarum, pariter ac Aristotelem, quem tamen non intelligebant, nec modus, nec finis erat. Celebre prae reliquis nomen consequutus est GVIL. OCCAM, gente Anglus, in vico cognomine agri Surreiensis natus, ordinis minoritarum theologus, primum *venerabilis inceptor*, tum *doctor singularis*, & tandem *doctor inuincibilis* dictus. Quam strenuam Ludouico Bauaro, in adserenda, contra iniquos romanorum pontificum ausus, imperatorum auctoritate, nauauerit operam, alibi exponitur, testaturque disputatio eius, de *potestate ecclesiastica & saeculari*, apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia S. rom. imp. tom. I.* Quod vero nec theologiam systematicam neglexerit, documento sunt *quaestiones super quatuor libros sententiarum; centiloquium theologicum, & commentarius in librum primum sententiarum.* Idem etiam cum esset discipulus IOANNIS DVNS Scoti, eiusdem tamen postea factus est impugnator acerrimus, restaurauitque sectam *nominalium*, cuius primus auctor a nonnullis fertur ROSCELINVS. Hinc acres eo tempore inter *nominales realesque* contentiones & odia, vt interdum nec a verberibus sibi temperarent, vt auctor

ctor est AVENTINVS, *annal. Boior. lib. VI. p. 624.* Eos, qui de hisce scholasticorum controuersiis plura dabunt, iam laudaui, *part. I. c. IV. ad* §. *XXII.* quibus iungendus AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctorib. scholast. c. V. p. 224.* & GE. HORNIVS, *histor. philos. lib. VI. c. V. p. 300.* Noua itaque & hinc systematicae theologiae adspersa est labes; cum moris esset, omnes contentionum & litigiorum sordes in systemata theologica deriuare. De OCCAMO porro legendus LVC. WADDINGVS, de *script. ordinis minorit. p. 155.* Ex eodem saeculo decimo quarto, quo OCCAMVS vixit, commemorari adhuc possent PET. PALVDANVS, GVALT. BVRLAEVS, *doctor planus ac perspicuus* dictus, IOANNES DE IANDVNO, aliique, quorum in *libros sententiarum* exstant commentarii; sed, si omnes recensere vellem, nullus fere huius laboris finis foret. Praetermittendus tamen non est PETRVS DE ALLIACO, Compediensis Gallus, qui circa finem saeculi XIV & initium XV vixit, primum academiae Parisiensis cancellarius, deinde episcopus Cameracensis, ac tandem cardinalis, idemque ob libellum, de *emendatione ecclesiae*, conciliiConstantiensis patribus oblatum, notissimus. Tanta nimirum eius fuit auctoritas, vt *aquila Franciae* & *malleus a veritate aberrantium indefessus*, diceretur, scripsitque itidem, praeter alia, *commentarios breues in libros quatuor sententiarum*, itemque *quaestiones seu principia in eosdem.* Magnam quoque saeculo decimo quinto celebritatem consequutus est IO. CAPREOLVS, Tholosanus, ordini praedicatorum adscriptus, Thomisticae doctrinae acerrimus vindex. In *libros* namque *quatuor sententiarum commentaria* scripsit, tum alias, tum & Venetiis an. 1514 edita, in quibus IO. SCOTI, PET. AVREOLI, & nominalium, contra THOMAE placita, in medium adlata argumenta, strenue refellit, *princi*-*pisque* ideo *Thomistarum* nomen elogiumque promeruit. Legendi de eo IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, tom. I. p. 795.* Iungendus denique hisce, qui in tertia hac aetate agmen claudat, GABR. BIEL, Heluetius, & quidem Tigurinus, aut, vt alii volunt, Spirensis, vel, quae aliorum est sententia, Tubingensis, certe in academia Tubingensi doctoris munere functus, eo quippe ab Eberhardo comite Wurtenbergico, qui an. 1477 istam academiam condiderat, euocatus, vt theologiam & philosophiam ibi doceret. Huius itidem in *libros quatuor magistri sententiarum* exstant commentaria, Basileae an. 1512 & alibi edita. Diligenter & copiose de hocce doctore scholastico disserit IO. IAC. MOSERVS, in *vitis professorum Tubingensium, decad. I. num. II. p. 21. seqq.* Interim feliciora iam adpropinquabant tempora, & aurora, orituri mox solis, orbemque litteratum & christianum collustraturi, index aderat. Immo iam erant, quibus scholasticorum quisquiliae sordere incipiebant. In his IO. WESSELVS HERMANNI fuit; cognomento GANSFORTIVS, gente Friso, ciuitate Groeningensis, vir omni litterarum genere pro saeculi conditione excultus. Graecae nimirum, latinae, & ebraeae linguae peritus, scholasticorum ineptias contemnere coepit, immo eousque progressus est, vt Platonem praeferret Aristoteli. Si quis THOMAE, aut alterius doctoris scholastici auctoritatem ei opponeret, respondere solebat: *Thomas fuit doctor, & ego sum doctor. Thomas vix latine intellexit, & vnilinguis fuit; ego trium linguarum principalium mediocrem peritiam adsequutus sum. Thomas vix vmbram Aristotelicam vidit; ego Aristotelem graecum in ipsa Graecia vidi.* Multis ideo eum displicuisse, vt etiam haereseos nota illi inusta sit, mirum non est. A ieiuna illa

& sterili scholasticorum theologiam tractandi methodo quam longe abfuerit, vel hocce eius effatum, quod subinde in ore habuit, testatur: *Quis legens diuinas litteras, non sibi quotidie magis ac magis vilescit, & sibi ipsi displicet, ac humiliatur, non frustra solum legit diuinas scripturas, verum etiam cum periculo.* Plura de eo suppeditabit HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, *im hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. p. 175. seqq.*

Ceterum de theologia scholastica cuius ortum & praecipua fata, vtpote cum fatis theologiae systematicae connexa, paucis enarrauimus, legi porro merentur CHRISTOPH. BINDERVS, in *scholastica theologia, in qua disseritur de eius caussis, origine, progressu ac methodo legendi scholasticos &c.* Tubingae 1614, 4. IO. HIMMELIVS, de *canonicatu, iure canonico & theologia scholastica*, 1632, 12. quem tamen sua ex BINDERO depromsisse, viris doctis obseruatum est; AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis, & corrupta per eos diuinarum humanarumque rerum scientia*, Giessae 1664, 4. & Ienae 1719, 8. qua in editione praeter alia accessit CHRISTOPH. AVG. HEVMANNI *praefatio, qua de origine, adpellatione, natura, atque κακοφίᾳ theologiae & philosophiae scholasticae disputatur;* LAMB. DANAEVS, in *prolegomenis in Petri Lombardi libros quatuor sententiarum;* GISB. VOETIVS, in *diss. de theologia scholastica*, in *part. I. disputationum* eius *selectarum, p. 12. seqq.* & IACOBVS denique THOMASIVS, de *scholastica theologia, & eius initio*, in CHRIST. THOMASII *historia sapientiae & stultitiae, tom. III. p. 225. seqq.* Notitiae porro adcuratiori scholasticorum, qua vitam, qua scripta illorum, comparandae, praeter eos, qui ex instituto de scriptoribus ecclesiasticis agunt, inseruient, qui ordines ecclesiae romanae religiosos, & scriptores ex iis celebres describunt, vt IAC. QVETIF, & IAC. ECHARD, in *scriptoribus ordinis praedicatorum recensitis, notisque historicis & criticis illustratis &c.* LVC. WADDINGVS, in *scriptoribus ordinis minoritarum;* IO. MABILLONIVS, in *actis sanctorum ordinis sancti Benedicti*, & in *annalibus* eiusdem *ordinis;* aliique, quos supra *part. I. c. IV.* ad *§. XIX.* laudauimus. Cum etiam academia Parisiensis praecipuum theologiae scholasticae fuerit theatrum; conferre iuuabit CAESARIS EGASSII BVLLAEI *historiam vniuersitatis Parisiensis*, quippe in qua non tantum controuersiarum, inter scholasticos doctores agitatarum, subinde iniicitur mentio; sed singulis quoque tomis *catalogus illustrium academicorum* subiicitur; in quo haud pauci ex doctoribus scholasticis recensentur.

§. XI. *Catecheticae theologiae*, eo tempore, quo scholasticum illud regnum floruit, nulla fere habita fuit ratio; ideoque hinc inde quaedam solum eius vestigia deprehendere licet. Id quod corruptae admodum ac deprauatae hisce saeculis ecclesiae documentum praebet luculentissimum. *

* Cum post saeculum sextum magna orbem christianum, praesertim occidentalem ecclesiam, inuaderet barbaries; adeo prostrata sunt litterarum studia, vt & institutio in primis christianae doctrinae elementis, quam catechisationem vocamus, passim intermitteretur; immo pauci inter sacri ordinis

dinis viros deprehenderentur, qui ad eam idonei essent. Subinde tamen in conciliis quibusdam, vt Bracarensi, saeculo sexto celebrato, Turonensi, tempore Caroli magni, an. 1313, & Moguntino secundo, an. 1347 conuocato, decreta condita sunt, quibus rudiorum institutio, seu catechisatio iniungebatur, quod & in *capitularibus* Caroli magni factum. Immo in hisce *capitularibus*, vti & conciliis istis, praesertim Moguntino, vt catechisatio illa *lingua populari* fieret, constitutum. Ex istis porro conciliorum decretis, aliisque documentis, condiscimus, doctrinae catecheticae capita eo tempore constitisse in decalogo, symbolo apostolico, & oratione dominica; quamquam interdum tantum aut symboli apostolici, & orationis dominicae, aut decalogi, & symboli apostolici, mentio fiat; interdum pro decalogo, enumeratio peccatorum capitalium, quae quemlibet christianum euitare decet, ponatur. Legenda, quae hac de re erudite & eleganter obseruat IO. GE. ECCARDVS, in *praefatione*, *incerti monachi Weissenburgensis catechesi theotiscae*, praemissa, *p. 2. seqq.* Atque ipse etiam M. LVTHERVS noster tria haecce capita, decalogum, symbolum apostolicum, & orationem dominicam, quibus olim catechismus absoluebatur, vtcumque sub papatu conseruata fatetur; cuius, quae huc spectant, verba ex *tom. II. Witteberg. fol. 229. & 230.* exhibui in dissertatione, *iudicium beati Martini Lutheri de ecclesia romana expensum & vindicatum*, inscripta, §. *VII. p. 11.* Immo ipse initio tribus hisce capitibus catechismum inclusit, donec deinceps pro adultioribus doctrinam de sacramentis, baptismi & eucharistiae, adiiceret, vt mox pluribus ostendemus. Doctrinae catecheticae, qualis medio hocce, de quo loquimur, aeuo fuit, monumentum, conspicere licet, in *monachi istius Weissenburgensis catechesi theotisca, saeculo nono conscripta*, quam cum *monumentis catecheticis variis theotiscis*, edidit IO. GE. ECCARDVS, Hannouerae 1713, 8. Continet autem ista catechesis orationem dominicam cum expositione, peccata criminalia, symbolum apostolicum, & Athanasianum, & formulam: *gloria in excelsis*. De auctore istius catecheseos nihil certi adfirmare licet, nisi quod fuerit monachus Weissenburgensis, & saeculo nono vixerit. Posset quidem ipse RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, archiepiscopus Moguntinus, auctor eius censeri, quippe cui rudiorum in capitibus praecipuis doctrinae christianae institutionem valde curae cordique fuisse, constat; vero tamen similius ECCARDO videtur, OTFRIEDVM, monachum Weissenburgensem, RHABANI MAGNENTII MAVRI discipulum & auditorem, catechesin ad mentem magistri in theotiscam linguam transtulisse, atque in litteras redegisse; *praefat. cit. p. 12.* Atque hinc quidem patet, non prorsus omnem catecheseos memoriam exstinctam & oblitteratam fuisse. Quo magis autem in hocce tenebrarum regno theologia scholastica, simulque superstitio, imperii papalis praecipuum fulcrum, effloruit; eo minus catecheseos haberi ratio coepit. Caerimonialia, ritualia, breuiaria, & alii eiusmodi ineptiarum libelli, orbem occupauerant christianum, & catecheticis institutionibus nullum fere concedebant locum. Hinc, qui futilium eiusmodi, & inanium rerum pertaesi, tyrannidis, quam romani praesules in omnes exercebant, excutere iugum tentabant, id cumprimis agebant, vt catechesin, seu genuinam rudiorum restituerent institutionem. Idque inde patet, quod Waldensibus vitio datum, immo inter caussas, cur haereseos rei sint, relatum sit, quod se inuicem ad rerum diuinarum cognitionem erudirent; vti & viro clarissimo IAC. LENFANT ob-

obseruatum, in *dissert. de catechismis*, addita eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae p. 95.* De catechisatione nimirum hoc est intelligendum, cum ex *confessione fidei*, quam Waldenses Francisco I, Galliae regi, an. 1545 exhibuerunt, pateat, catecheticam institutionem apud eos vsitatam fuisse. Idem & de Wicklefitis constat. Certe inter opera IO. WICKLEFI etiam refertur, *pauper rusticus*, siue miscellanei tractatus varii, anglice scripti, qui pauperes, sine multorum librorum adparatu, christianae religionis capita edocent; quos inter maxime eminet: *expositio symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae.* Hisce enim tribus capitibus catechesin olim absolutam fuisse, antea obseruauimus; conf. HENR. WHARTON, in *adpend. ad histor. litterar. scriptor. eccles.* GVIL. CAVEI *p. 37.* IO. HVSSVM, cui post WICKLEFVM praecipuus inter veritatis confessores debetur locus, de rudiorum institutione sollicitum fuisse, non est, quod dubitemus. Saltem *explicationem* quamdam *symboli apostolici, decalogi & orationis dominicae*, (quibus partibus, vt aliquoties iam diximus, catechesis eo tempore constabat) reliquit, Constantiae in carcere compositam, quae in *operibus* eius 1715 recusis *p. 38. seqq.* exstat; quamuis in ea symbolum apostolicum qua singula capita non explicet, sed generatim tantum quaedam de fide disserat. Atque haec cum agerent, qui ecclesiae romanae vitia cordate detegebant, & impugnabant; mirum non est, si tandem nonnulli ex eidem ecclesiae addictis, necessitatem rudiores instituendi intelligerent. Certe IO. CHARLIERIVM DE GERSON, Parisiensis academiae cancellarium, sua aetate celeberrimum, non tantum tractatum, *de paruulis ad Christum trahendis*, scripsisse, sed vltimam aetatis suae partem paruulis catechisandis impendisse, constat.

§. XII. Inter beneficia itaque, quae benignissimum Numen, per ecclesiae emendationem, opera beati MARTINI LVTHERI susceptam, in nos contulit, haud vltimum locum tenet, sed celebranda potius maximopere, catecheseos restitutio; siquidem non modo ipsemet LVTHERVS libellos elegantissimos ad rudiorum informationem in sacrae doctrinae praecipuis capitibus, composuit, sed alios etiam, vt idem facerent, exemplo suo concitauit. *

* Licet catechetica institutio ante B. LVTHERVM non prorsus deleta esset, quin potius nonnulli exsisterent, qui eam vtcumque restituere conarentur; pauci tamen admodum de ea solliciti erant, pauciores adhuc, immo nemo, ea id, qua par erat, faciebat ratione, vt adeo tenuis solum quaedam eius superesset vmbra. Magna itaque rerum diuinarum vbique fere erat ignorantia; cui vt medelam adferret B. MART. LVTHERVS, diuinitus ad ecclesiae emendationem excitatus, duplicem catechismum, *minorem*, pro simplicioribus, pro prouectioribus *maiorem* concinnauit. *Minorem* primum, & quidem an. 1529, deinde vero *maiorem* prodiisse, recepta est sententia; sed IO. MELCH. KRAFFTIVS, primum *maiorem*, deinde *minorem*, lucem adspexisse, contendit; additque, *maiorem* iam an. 1529 mense Iulio, a VINCENTIO OBSOPOEIO, Onolzbacensis scholae tum moderatore, latine fuisse versum, eamque versionem eamdem esse, quam postea ecclesiae nostrae doctores, piique confessores, an. 1580 libris symbolicis inseruerint; in *emendandis*

dis ac corrigendis quibusdam in historia versionis germanicae bibliorum Martini Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. §. XIV. p. 33. Equidem iam an. 1518, & iterum 1520, sub initium reformationis B. LVTHERVS, catechismum quemdam: *breuis formula decalogi, symboli apostolici & orationis dominicae*, inscriptum, ediderat; quemadmodum & an. 1523 in *formula missae & communionis* post alios ritus, *eadem summa doctrinae christianae capita catechismo antiquitus comprehensa*, addita *salutatione angelica*, delineauit; deinceps tamen, visitatione peracta, an. 1527 & 28, ad catechismum maiorem & minorem, quorum vterque hodie tantum hocce nomine venit, edendum, animum suum adiecit. Quanam inductus sit caussa, vt minorem catechismum concinnaret, ipsemet in *praefatione* exposuit. *Miserabilis*, inquit, *illa facies, quam proxime, cum visitatorem agerem, vidi, me ad edendum hunc catechismum, simplicissime & breuissime tractatum, coëgit. Deum immortalem! quantam calamitatem ibi vidi; vulgus, praesertim autem illud, quod in agris viuit, item plerique parochi, adeo nullam christianae doctrinae cognitionem habent, vt dicere etiam pudeat; &c.* Cum vero hactenus catechismus tribus constiterat capitibus, decalogo, symbolo apostolico, & oratione dominica, quod & ipse testatur LVTHERVS, in vtriusque & *maioris & minoris catechismi praefatione*, vir beatus doctrinam de *sacramentis baptismi & eucharistiae*, eo, quod ipsa res postularet, vt rudiores de his quoque rectius informarentur, addidit; indeque factum, vt quinque capitibus in posterum catechismus includeretur. Accessit vero deinceps doctrina de potestate clauium. Quod qua ratione factum, hunc in modum IO. BENED. CARPZOVIVS nos condocet: *in catechismo, libro concordiae, ex tom. VIII. Ienens. fol. 380. seqq. inserto, haec pars* (de potestate clauium) *quidem deest, postquam Lutherus eam sacrae coenae adnumerauerat; sed hodie in catechismo, prout in scholis ac templis legitur, ac docetur, habetur illa, & quidem loco eorum, quae in illo de confessione, quomodo simpliciores de ea erudiendi sint, a Luthero in catechismo minori monita fuerant. Factum est hoc augmentum sine dubio patrum nostrorum tempore, vbi Caluinistae confessionem & absolutionem ex ecclesiis eiicere, omni studio conati fuerant; isagog.* in *libros ecclesiar. Lutheranar. symbolicos, p. 951.* Beatum vero LVTHERVM vtrumque huncce libellum conscribendo magno beneficio ecclesiam vniuersam sibi obstrinxisse, agnoscunt omnes, quotquot iustum huic eius labori statuere didicerunt pretium. Promeruitque omnino vterque libellus elogia ista, quibus passim ornatur. *Iste libellus*, inquit CONR. PORTA, de catechismo minori verba faciens, *quantumuis paruus & in speciem vilis adpareat, admiranda breuitate totum negotium salutis nostrae neruosius complectitur, quam multorum prolixi, & intricatis quaestionibus, ineptis ac impiis glossulis refertissimi libri, adeo, vt omnes portae inferorum, & hostes atque haeretici omnes in vnum collecti, nihil praeualituri sint aduersus illum. Ideoque rectissime iudicauit D. Ionas, quando dixit: non Lutherum solummodo, sed ipsum spiritum sanctum eius libelli auctorem & scriptorem, aut certe dictatorem fuisse*; in *oration. de Luthero, eiusque scriptis diligenter legendis*, addita MICH. NEANDRI *theologiae Lutheri, Bernhardi & Tauleri, lit. Dd p. 6.* Legenda &, quae in sequentibus *lit. Dd p. 8. & lit. Ee p. 1.* copiose de vtroque hocce LVTHERI catechismo, maiori & minori disserit. Non minus quoque praeclare de catechismo LVTHERI sentit VITVS LVD. SECKENDORFIVS. *Interim*, inquit, *est in libello hoc* (catechismo minori) *& orthodoxia*

xia & spiritus, vt in suo genere parem non habeat, id quod lectoribus ipsis, qui veritati praefracte non repugnant, explorandum & iudicandum relinquimus. Excellit ante omnia explicatio symboli apostolici. Deinde depellendis calumniis, ac si solam fidem, id est, nudam eius professionem, exclusa vitae sanctimonia, aut imaginationem de merito Christi imputato, ecclesiae obtrusisset Lutherus, breuis & neruosissima interpretatio orationis dominicae sufficit; in *histor. Lutheranismi, lib. II. §. LI. p. 145. seqq.* Translatus etiam est catechismus Lutheri in varias linguas, ipseque IOACH. CAMERARIVS, cum expositione vberiori, eum in graecam conuertit; Lipsiae 1573.

LVTHERI deinceps exemplum plures sequuti sunt, tum ex nostratibus, tum ex illis, qui alias in religione amplectuntur opiniones. Et ex nostratibus quidem nonnulli alios catechismos condendo, copiosius tantum edisserere, quae breuius ab eo dicta erant, aut quae deesse videbantur, supplere voluerunt; alii autem notis, obseruationibus, commentariis, eumdem LVTHERI catechismum illustrarunt. Illorum, qui ad priorem classem pertinent, magnus est numerus, satisque noti sunt ipsius PHIL. MELANCHTHONIS, IO. BRENTII, (cuius non tantum exstant *sermones in catechismum Lutheri*, sed & *explicatio aperta, facilis & pia*) IO. MATTHESII, NICOLAI SELNECCERI, DAV. CHYTRAEI, IO. WIGANDI, NIC. HEMMINGII, aliorumque labores catechetici, in *compendiis, quaestionibus, elucidationibus, &c.* propositi; quos cum aliis eiusdem generis scriptis catecheticis recenset CASPAR FIEDLERVS, *in dem erleuchteten Catechismus-Prediger, c. I. p. 35. seqq.* Immo, singulae fere prouinciae & vrbes illustriores Germaniae, quae nostrae ecclesiae sacra sequuntur, ne quid nunc de aliis regnis populisue dicam, suos habent catechismos, quibus catechismus LVTHERI explicatur, & illustratur. Sic noti omnibus sunt, *catechismus Gothanus*, a SAL. GLASSIO nostro confectus, *Altenburgensis, Argentoratensis*, aliique. *Dantiscanam catechesin* prae reliquis laudat ABR. CALOVIVS, in *paedia de methodo studii theologici, artic. posterior. c. III. p. 338. Dresdensis, Francofurtanae & Quedlinburgensis* honorifice meminit PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* (germanicis prioribus) *part. III. p. 839.* & *part. IV. p. 261. & 568.* Et ipse sane SPENERVS omne hic punctum tulit, in libello catechetico, *einfaeltige Erklaehrung der christlichen Lehre nach der Ordnung des kleinen catechismi des theuren Mannes Gottes Lutheri &c.* inscripto, in quo exquisitum viri istius iudicium abunde elucet. Cuncta enim fidei capita plene ac perspicue tradit, omnia solide ex scriptura sacra probat, & ad pietatis praxin sapienter dirigit; vnde & hicce libellus *incomparabile opus* vocatur a IO. FRID. MAYERO, in *museo ministri ecclesiae, part. II. c. III. p. 335.* Eiusdem SPENERI exstant quoque *tabulae catecheticae*, ad sensum genuinum adcurate comprehendendum, & breuiter exhibendum, vel maxime comparatae; quarum altera editio priori multum auctior Francofurti ad Moenum 1687, 8. prodiit. Plura eiusdem generis scripta catechetica, a nostratibus elaborata, dabit IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecar. quadripartito, lib. III. c. I. p. 335.* cumprimis autem IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliotheca theologico-critica, part. II. lib. VIII. c. III. §. XIV. seqq. p. 637. seqq.* vbi diserte Wittebergensium, Tubingensium, Lipsiensium, aliorumque in rem catecheticam merita enarrat. Conferenda &, quae HENR. ITTERSHAGENIVS monet, de variis catechismis in ecclesia nostra receptis, qui & IO. GVIL. PETERSENI *cate-*

catechismum an. 1689 editum hoc nomine laudat, quod ad propositas quaestiones ipsius scripturae sacrae verbis dictisque respondeat; in *candidato ministerii litterato, sect. III. p. 207.* Sunt vero nonnulli, qui, dum catechismum explicant, aut illustrant, talia adferunt, quae rudiorum captum multum superant, & ad acroamaticam potius, quam exotericam, seu catecheticam theologiam, referenda sunt. Huius generis sunt IO. CVNR. DIETERICI *institutiones catecheticae*, ita concinnatae, vt praecipuarum etiam controuersiarum in iis habeatur ratio; ad quarum etiam ductum passim in scholis & academiis praelectiones sunt institutae, vnde & praestantissimorum in academia nostra theologorum CHRIST. CHEMNITII, & FRIDEMANNI BECHMANNI, in eas enatae sunt *adnotationes.* Saepius *institutiones* istae *catecheticae* excusae sunt, & cum adnotationibus quidem CHRIST. CHEMNITII, Lipsiae 1677, 8. FRIDEM. BECHMANNI *adnotationes vberiores* in easdem, Ienae prodierunt 1707, 4. Idem censendum de IO. CONR. DANHAVERI *lacte catechetico*, amplo & erudito opere, in quo in omnem se diffundit theologiae campum, de quo adeo & recte nonnulli pronuntiarunt, eo non tam lac, quam στερεὰν τροφὴν contineri. Sunt & alii quam plurimi, qui *conciones* seu *sermones sacros* in catechismum Lutheri ediderunt, quos itidem recenset, quem antea iam laudauimus, CASP. FIEDLERVS, *loc. citat. c. I. p. 35. seqq.* & IO. CHRISTOPH. DORNIVS, in *bibliothec. theolog. critica, part. II. lib. VIII. c. III.* §. *XXVI. seqq. p. 651. seqq.* Id solum adhuc addimus, cum romanenses viderint, quanta per *catechismum minorem* LVTHERI ad ecclesiam nostram facta sit accessio; infensum erga illum quouis modo eos prodidisse animum. Fuerunt vero etiam ex iisdem, qui ex scriptis LVTHERI, sed locis, aut deprauatis, aut alibi reuocatis, vel rectius explicatis, *catechismum* quemdam, seu doctrinae sacrae enchiridion, ad errores romanae ecclesiae comprobandos, concinnarent, quibus SAM. SCHELGVIGIVS, libellum, *Catechismus-Reinigung* opposuit. Non tantum romanensium, sed aliorum etiam, catechismum LVTHERI vellicantium, variaque eidem obiicientium, aut quaedam in sensum peruersum trahentium, insultibus obuiam iuit, eosque repressit IO. MART. SCHAMELIVS, in *vindiciis catecheticis, id est, gründlicher Rettung vnd Beantwortung vnterschiedener bedencklicher Vmstaende, Stellen und Redensarthen, in dem kleinen catechismo des sel. Lutheri &c.* Lipsiae 1713, 8. instituto perquam laudabili & valde commendando.

Romanenses exemplo LVTHERI, nostraeque ecclesiae, inductos, de catechismo diligentius tractando cogitationes suscepisse, adeo verum est, vt qui inter eos cordatiores sunt, hoc neutiquam diffiteantur. Ingenue ANT. POSSEVINVS: *Quid ergo? si ita posthac fiat, vt catechismum doceamus, existimabit populus, aut hoc manasse ab aliis* (scilicet haereticis, seu Lutheranis) *aut hactenus nos dormitasse. Atqui vt verum vtrumque est, ita christiani hominis est, potius culpam suam agnoscere, quam reipublicae periculo tegere priuatum vitium;* in *epistol. de necessitate, vtilitate ac ratione catholici catechismi*, Ingolstadii 1583. edita, *p. 45.* Addenda, quae ex instituto hac de re disserit IO. FRID. MAYERVS, in *ecclesia papaea Lutheranae reformationis patrona & cliente, diss. II. c. IV. p. 92. seqq.* IGNATIO LOIOLAE hanc gloriam, quod catechizandi pueros methodum primus in ecclesiam romanam reduxerit, vindicat CLAVDIVS FLEVRY, in *praefatione catechismi historici*, deinceps memorandi. Et negari nequit,

societati Iesu adscriptos maiorem, quam reliquos romanenses, in erudienda iuuentute collocasse diligentiam, eaque ratione societatis suae egregie promouisse commoda. Decretum vero etiam in ipso concilio Tridentino est, vt catechismus pro rudiorum informatione componeretur, qui & iussu tandem PII V, pontificis, lucem adspexit, saepiusque impressus est Antwerpiae, Coloniae, Dillingae, alibique. Ad auctorem huius catechismi quod attinet, sunt quidem, qui, eum a SIRLETO cardinali compositum, contendunt; sed AND. FABRICIVS, Leodius, in *praefatione*, quam editioni suae huius catechismi praemisit, adserit, soli SIRLETO eum tribui non posse, siquidem plures viri docti ad eum operam suam contulerint. Refert hoc PAVLVS COLOMESIVS, qui &, vt confirmet, quae FABRICIVS dixerat, ex libello, *quaestio theologica, historica, & iuris pontificii, de mente concilii Tridentini circa gratiam efficacem, & scientiam mediam, anno 1647 iuxta exemplar impressum anno 1607*, sequentia recitat verba: *Sub finem concilii catechismus componitur, praesertim a Leonardo Morino, archiepiscopo Lancianensi, ex ordine praedicatorum, Aegidio Fuscarario, episcopo Mutinensi, & Francisco Forerio eiusdem ordinis. Hi Romam ire iubentur, vt opus illud absolutum iudicio sanctae sedis exulgent, recensitum & perfectum ab illustrissimo Sirleto, qui Tridentino concilio interfuerat, cum cardinali sanctae crucis, cuius tunc erat domesticus, & Syluio Antoniano cardinali;* in *bibliotheque choisie, p. 34. 35.* aut in operibus COLOMESII, a IO. ALB. FABRICIO iunctim editis, *p. 410.* Stilum in hocce catechismo PAVLI MANVTII esse, nonnulli autumant, apud eumdem COLOMESIVM *l. c.* Magnifice admodum romanenses de hocce catechismo sentire, facile coniicere licet. Et IACOBVS quidem BAIVS, in *dedicatione institutionum religionis christianae, ad methodum catechismi romani concinnatarum*, de eo ita pronuntiat: *Suo iure principem locum inter omnia doctorum scripta obtinet, cum non vnius priuati hominis sensum, sed ecclesiae totius, (quae columna & firmamentum veritatis est) iudicium, & apostolicam a beato Petro & Paulo doctrinam, Romanis traditam contineat: iuxta quam populo in templis, & iuuentuti in scholis proponenda doctrina omnis attemperari debeat, ita vt hic vnus liber instar omnium, tam docentibus, quam discentibus, lydius lapis, certissima & infallibilis norma, ad quam examinanda sit omnis doctrina, esse queat.* Similia & apud alios occurrunt. Aliter sentiunt, qui, romanae ecclesiae grauissimos errores in eo proponi, aut palliari, intelligunt; nec sine ratione nonnulli dixerunt, recte huncce catechismum vocari *romanum*; si enim *christianus* diceretur, tunc tractationem non responsuram inscriptioni; conf. LENFANT, in *dissertat. de catechismis, p. 98.* Nec defuerunt, qui eumdem obseruationibus, adnotationibus, commentariis, sermonibus illustrarent, ex catechismo iterum systema aliquod theologicum facientes. *Elucidationem scholasticam* in eum, itemque *summam in gratiam ordinandorum*, edidit IO. CHAPEAVVILLE; *adnotatiunculas & indicem*, ANDR. FABRICIVS, Leodicensis; in *epitomen & tabulas* digessit GE. EDERVS; alii aliud quid in eum moliti sunt; de quibus vid. IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336.* In linguam germanicam eumdem transtulit PAVL. HOFFAEVS. Praxin vero eius euulgauit IO. EVSEBIVS NIEREMBERGIVS, quae, vti saepius recusa est, ita per Hispaniae ecclesias, episcopis iubentibus, publice legi consueuit, etiam concionis loco inter ipsa missarum solemnia, vti ex PHIL. ALEGAMBE *bibliothec.*

scri-

ſcriptor. ſoc. Ieſu p. 444. obſeruat IO. FRID. MAYERVS, in *eccleſia papaea Lutheranae reformat. patrona & cliente, diſſert. II. c. IV. §. II. p. 94.* Praeter huncce catechiſmum romanum, qui publica auctoritate editus eſt, & alii quam plurimi in eadem eccleſia, a ſocietati Ieſu maxime addictis, concinnati ſunt; quos inter haud vltimum locum tenet, qui PET. CANISIVM auctorem agnoſcit. Maxima enim omnium fere in hac eccleſia exceptus eſt adprobatione, & in varias quoque linguas conuerſus. Ferdinandi I imperatoris iuſſu & voluntate inductum CANISIVM, huncce in ſe ſuſcepiſſe laborem, NIC. ORLANDINVS auctor eſt, *hiſtor. ſoc. Ieſu, lib. XIV. num. XLIII. p. 459.* De *maiori* autem praeſertim, quod diximus, eius intelligendum eſt *catechiſmo*, qui & in iuſtum excreuit volumen, poſtquam PET. BVSAEVS, integra adiecit teſtimonia, quae a CANISIO in margine libri tantum erant indicata. Idem vero & *inſtitutiones chriſtianae pietatis*, ſeu *paruum catholicorum catechiſmum*, in lucem emiſit, qui non minori omnium adprobatione exceptus, & in varias itidem linguas translatus eſt. Sequuti deinceps alii, & in concinnandis catechiſmis ſtudium, operamque ſuam collocarunt, quos inter eminent ROB. BELLARMINVS, in *chriſtianae doctrinae copioſa explicatione*, FRANC. COSTERVS, in *catechiſmo duplici, breuiori & prolixiori*, IO. HESSELIVS, LVDOV. GRANATENSIS, & reliqui, quos recenſere omnes longum nimis, pariterque taedioſum foret. Plurimos laudat IO. HENR. HOTTINGERVS, in *bibliothecario quadripartito, lib. III. c. I. p. 336.* nonnullos quoque, cumprimis qui gallicana lingua catechiſmos ſcripſerunt, IO. MABILLONIVS, in *catalogo optimorum librorum*, eius tractatui *de ſtudiis monaſticis* ſubnexo, *num. XIII. p. 626.* Addendus IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *bibliotb. theolog. crit. part. II. lib. VIII. c. III. §. VIII. p. 627. ſeqq.* Catechiſmos a ſocietati Ieſu addictis ſcriptos, in compendio exhibet auctor *imaginis primi ſaeculi ſocietatis Ieſu, lib. III. c. VI. p. 354.* & ex eo IO. FRID. MAYERVS, *in eccleſia papaea, Lutheranae reformat. patrona & cliente, diſſertat. II. c. IV. §. IV.* qui & ex PHILIPPI ALEGAMBE *bibliotheca ſcriptorum ſocietatis Ieſu*, eiusque continuatione a SOTVELLO adornata, catecheſes, in varias linguas, aethiopicam, braſilicam, arabicam, ebraicam, & maroniticam, aliasque a Ieſuitis translatas, commemoratis & ſingularum verſionum auctoribus, recenſet. Nimirum, cum romana eccleſia id agat, vt ſubinde ſacri ordinis viros in longe diſſitas regiones mittat, qui gentiles aut haereticos ad pontificis obſequium reducant, conuerſionem ad religionem chriſtianam obtentui ſumentes; conſultum duxerunt, qui haecce conſilia promouere ſuarum duxerunt eſſe partium, quos inter ſocietati Ieſu adſcripti eminent, catechiſmum in varias orbis linguas transferre, vt eo felicius gentes primis religionis chriſtianae elementis ad mentem romanenſium imbuere queant. Hinc itaque tanta verſionum catechiſmi a Ieſuitis confectarum exſtitit multitudo. Qui tamen paullo adcuratius, quo pacto in gentium conuerſione verſentur, conſiderauerit, deprehendet, eos de ritibus potius, & caerimoniis romanae eccleſiae vbique introducendis, quam de doctrina chriſtiana propaganda, ſollicitos eſſe. Obſeruatum hoc iam aliis, nuper vero luculenter demonſtrauit MATVRINVS VEYSSIERIVS LA CROZE, in *hiſtoria chriſtianiſmi Indorum*, gallice ſcripta, *lib. II. & III. p. 87. ſeqq.* Priusquam a romanenſibus diſcedam, facere nequeo, quin CLAVDII FLEVRII adhuc iniiciam mentionem, cuius quippe *catechiſmus hiſtoricus, in compendio comple-*

ctens historiam sacram & doctrinam christianam, gallicana lingua scriptus, multorum elogia promeruit. Quarta eius editio prodiit Parisiis, an. 1688, 12. Certe, si errores romanae ecclesiae, cuius placita sequitur, demas, vix quisquam de concinnando catechismo rectius sensisse videtur. Simplex vtique factorum narratio, cui deinceps doctrina superstruatur, ad captum rudiorum valde est adcommodata. Historias omnes libenter audiunt, & facile percipiunt, cum dogmata contra, abstracte proposita, a paucissimis intelligantur. Quae & ratio est, quod pauci ex plebeiis summam doctrinae christianae teneant, aut si teneant, verba solum, quorum sensum nesciunt, recitare queant. Obseruat idem auctor, bis mille a condito mundo annis ita in religione institutos fuisse homines a patribus auisque, gesta Dei narrantibus; immo & ipsos scriptores sacros eadem vsos methodo, quae iucunditate pariter ac facilitate se commendet omnibus. Multa alia de catechismis concinnandis idem auctor recte monet, in iis scilicet solius scripturae ductum sequendum, nec nisi certissima proponenda, euitatis incertis & curiosis, quaestiones problematicas non miscendas cum dogmatibus fidei; id praecipue agendum, vt cor moueatur & erigatur, cum in lectoribus tum haud difficulter excitari possit attentio; sermone simplici cuncta proponenda, procul facessere iussis terminis scholasticis, & quae alia sunt eiusdem generis. Duobus tomis catechismus hicce absoluitur, prior *catechismum* exhibet *minorem,* cuius pars prior historica complectitur, posterior dogmatica. In illa scripturae fere insistit vestigiis, paucis exceptis, in quibus secundum romanae ecclesiae consuetudinem traditione nititur; in hac omnium se attemperare ingenio laborat. Posterior tomus *catechismum* sistit *maiorem,* eadem methodo concinnatum. Prior namque pars historica capita, eodem quo in primo tomo, ordine recenset, sed vberius & copiosius explicata; posterior iterum dogmata, fusius itidem exposita, & ecclesiae romanae placitis magis adcommodata. Ex nostratibus equidem etiam vir clarissimus IO. GE. HAGELGANS catechismum quemdam historicum, siue *Catechetische Bibel, darinne der Weg zur Seligkeit nach der Ordnung des catechismi Lutheri, durch Frag und Antwort in lauter biblischen Geschichten auf das deutlichste gezeiget &c.* edidit, qui cum praefatione beati IO. HENR. MAII Francofurti ad Moenum 1711, 8. prodiit. Sed institutum eius plane diuersum est. Catechismum enim tantum beati LVTHERI exemplis ac historiis, ex sacra scriptura petitis, illustrat. Qua in re longe tamen rectius versatus est, quam illi ex romanensibus, qui itidem catechismos historicos dederunt, sed non tam historiis illustratos, quam fabulis & commentis obscuratos, commaculatosque, cuiusmodi est *catechismus historicus* ANT. DAVROVLTII, qui Duaci 1603 prodiit.

Nec segniores, quam nostrates, aut romanenses, in tractanda doctrina catechetica, aut condendis catechismis, fuerunt reformatae ecclesiae doctores. Quod si IO. HENR. HOTTINGERO credimus, Heluetii & Galli, reliquis praeiuerunt exemplum. *Ex reformatis,* inquit, *tempore praeiuerunt Heluetii & Galli, vsu & complemento sequuti sunt Germani, Palatini praesertim; bibliothecar. quadripart. lib. III. c. I. p. 333.* Quod bene se habet, si tantum de reformatis intelligatur. Ceteroquin enim MART. LVTHERVM primum fuisse, qui velut signum aliquod ad bene sperandum sustulerit, constat. Inter reformatos autem praecipua forte laus debetur IO. CALVINO,

NO, qui an. 1545 lingua gallicana catechismum edidit, quem deinceps in linguam latinam transtulit. Tantamque is consequutus est auctoritatem, vt in omnibus Galliae ecclesiis reformatis, singulis diebus dominicis post meridiem, explicaretur, vsque ad edicti Nannetensis reuocationem; idque ex decreto synodorum quarumdam nationalium. Legenda quae hac de re adfert IAC. LENFANT, in *dissert. de catechismis, p. 101. 102.* qui & ex *vita Caluini* a THEOD. BEZA scripta, obseruat, in varias linguas huncce CALVINI catechismum translatum, & in graecam quidem ab HENR. STEPHANO, in ebraicam autem ab IM. TREMELLIO. Sequuti deinceps magno numero sunt eiusdem ecclesiae doctores, & catechismos condiderunt, quorum praecipuos IO. HENR. HOTTINGERVS *l. c.* recenset. Nobis vero adhuc commemorandus est *catechismus Heidelbergensis*, cuius quippe praecipua in hacce ecclesia est auctoritas. Conscriptus is est iussu & auctoritate Friderici III, electoris Palatini, a ZACH. VRSINO & CASP. OLEVIANO, quibus nonnulli PET. BOQVINVM, & IM. TREMELLIVM addunt; examini deinde subiectus, & ab inspectoribus ecclesiarum in Palatinatu probatus, an. 1563 lucem publicam adspexit, & a loco, vbi confectus atque receptus est, *Palatini*, itemque *Heidelbergensis catechismi* nomen sortitus est. Multis vtique, & ob methodum concinnam, & ob perspicuitatem, dictorumque scripturae selectum, sese probauit; magnaque inde non tantum a reformatae ecclesiae addictis, consensione receptus, sed & a nostratibus interdum laudatus est. IO. HENR. HOTTINGERO *absolutum purioris theologiae systema* audit, *receptum proinde non modo in Germania, sed etiam Belgio, Hungaria, Heluetia*; qui & commentatores eius VRSINVM, PAREVM, MYLIVM, REVTERVM, aliosque, quorum haud exiguus est numerus, laudat; *l. c. lib. III. c. I. p. 334.* Non defuerunt rursus, qui aliter de hocce catechismo sentirent, immo scriptis eum impugnarent; quod ex romanensibus ANGELVS DE MONTE BELLO, Louaniensis, fecit, refutatus aliquot disputationibus Groeningae habitis ab HENR. ALTINGIO, qui morte praepeditus, eas ad finem perducere non potuit; itemque I. A. COPPENSTEINIVS, in *catechesi Heidelbergensi ex-caluinizata*, cui IAC. LAVRENTIVS an. 1621 *vindicias* opposuit, ab aliis iterum vindicandas. Sed ex ipsis etiam reformatae ecclesiae theologis THEOD. VOLCHARDVS CORNHERTIVS, inuenisse sibi, quod in hocce catechismo reprehenderet; visus est, idque peculiari libello egit, quem IO. GEROBVLVS, pastor Vltraiectinus, itemque ARNOLDVS CORNELIVS, & REINERVS DONTECLOECK, pastores Delphenses, an. 1585 refutarunt, illo iterum *replicam* his opponente, quae post auctoris obitum an. 1610 lucem adspexit. Displicuit quoque hicce catechismus remonstrantibus, eum quippe non nisi correctum & emendatum recepturis, quibus antea iam laudatus HENR. ALTINGIVS, in *explicatione catechetica*, obuiam iuit, edita an. 1646. Tandem tamen in Belgio triumphauit, adprobatusque est in synodo Dordracena, sessione decima septima, & in numerum librorum symbolicorum ecclesiarum Belgicarum receptus, confirmatusque denuo est in conuentu Hagae Comitum, an. 1651 instituto. Iam antea quoque an. 1648 auctoritate & sumtibus ordinum generalium in linguam hodiernam Graecorum translatus est. Haec omnia luculenter edisserit HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. I. c. VI. p. 195. seqq.* Inter eos, qui catechismum Heidelbergensem commentariis suis illustrarunt, si ab iis discedas, quos IO. HENR. HOT-

HOTTINGERVS *l. c.* aliique laudarunt, eminent IO. COCCEIVS, cuius *Heidelbergensis catechesis religionis christianae, ex sacra scriptura explicata & illustrata*, Lugduni Batauorum prodiit, 1684, 8. GVIL. MOMMA, in *meditationibus in catechesin Heidelbergensem*, Lugduni Bat. 1684, 8. IAC. ALTINGIVS, in *analysi exegetica catecheseos Palatinae*, quae & *tom. VI.* operum eius iunctim editorum exstat: MELCH. LEYDECKERVS, in *veritate fidei reformatae, eiusdemque sanctitate, siue commentario ad catechismum Palatinum*, Vltraiecti 1694, 4. & denique ANT. HVLSIVS, in *examine catechetico-didactico*, Lugduni Bat. 1676 2. vol. 4. Mitto reliquos, eos praesertim, qui lingua germanica aut belgica huncce catechismum explicarunt; de quibus & conferre iuuabit HENR. LVDOLPHVM BENTHEMIVM, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. VI. p. 658.* Non praetermittendus vero hic est vir clarissimus IAC. LENFANT, qui vindicias catechismi Heidelbergensis, contra duos Iesuitae cuiusdam libellos edidit, inscriptas: *l' innocence du catechisme de Heidelberg, demontrée contre deux libelles d' un Iesuite du Palatinat*, Amstaelodami 1723, 8. Addita huic libello est *dissertatio de catechismis, (discours sur les catechismes)* a nobis non semel laudata, in qua tum generatim de catechismorum, tum de Heidelbergensis, historia, quaedam lectu digna adferuntur. Iam & reliqui commemorandi essent, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus catechismos concinnarunt. Sed longum nimis foret, omnes recensere; praecipuos quoque iam laudauit IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *bibliothec. theolog. critic. part. II. lib. VIII. c. III. §. XXIX. p. 655. seqq.* BALTH. BECKERI, cuius & alias nomen satis iam notum est, *catechismus*, aut si mauis, *commentarius in catechesin Palatinam*, vel ideo obseruatu dignus est, quod magnis in Belgio turbis occasionem dederit, quas diligenter enarrat MICH. LILIENTHALIVS in *selectis historicis & litterariis, obseruat. II. §. XII. p. 31. seqq.* Inter recentissimos autem, qui a reformatae ecclesiae doctoribus compositi sunt, catechismos, magnam prae reliquis celebritatem consequutus est, quem vir doctissimus I. F. OSTERWALDVS composuit, quiue an. 1704 Amstaelodami lingua gallicana recusus est. Laudatur vel hoc nomine, quod doctrinae christianae capita, concinne inter se connexa, perspicue proponat, controuersias raro attingat, adcuratius contra & copiosius explicet, quae ad formandos hominum mores faciunt. Compendium praeterea historiae sacrae praemisit, cum, qui ea imbuti non sunt, elementa doctrinae christianae vix recte capere queant. Qua in re FLEVRIVM antea laudatum imitatus videtur; idque merito; cum & res ipsa hoc postulet, & vtilitas huius instituti longe sit manifestissima. Vt autem raro admodum liber egregius in lucem emittitur, qui non inuidorum, aut contentiosorum hominum morsus experiatur; ita & fuit in hocce catechismo, quod Bernensibus theologis displiceret, vnde Tigurinorum & Basileensium iudicio & examini submissus est, qui responderunt, adhibuisse auctorem loquendi formulas, in ecclesia reformata parum vsitatas, quia tamen hae commodum admittant sensum, caussam non esse, cur labes quaedam operi huic adspergatur; conf. IAC. BERNARDVS, *nouvelles de la republ. des lettres an. MDCCIV. mens. Octobr. p. 464.* De Anglorum, reformatae quidem ecclesiae sacra sequentium, siue episcopales sint, siue puritani, laboribus catecheticis, multa dici possent; siquidem non minor apud eos libellorum catecheticorum, quam eidem reformatae ecclesiae, in Heluetia, Gallia, Germania, Belgio addictos, fuit prouentus; sed suffecerit con-

consuluisse IO. WILKINS *ecclesiasten*, seu *dissertationem de dono concionandi* &c. quam ex lingua anglicana in germanicam translatam, & *candidatus ministerii litteratus* inscriptam, edidit HENR. ITTERSHAGENIVS, *sect. III. p. 25.*

Socinianis institutionem catecheticam non displicuisse, vel *catechismus* illorum *Racouiensis* testatur. De quo cum dicturi simus ex instituto, quando de theologia symbolica verba faciemus, nunc nihil addimus. Conferre interim iuuabit CHRISTOPH. SANDIVM, qui de eius auctoribus agit, in *bibliotheca antitrinitariorum, p. 99. 106. 117. 130.* alibique; IO. ANDR. SCHMIDIVM, in *programmate de catechismo Racouiensi*, Helmstadii 1707, & quae dicta sunt in *der historischen und theologischen Einleitung zu den vornehmsten Religions-Streitigkeiten; c. V.* ad §. *V. p. 567. seqq.* Quakeri habent ROB. BARCLAII catechismum, qui ex anglicana lingua in germanicam translatus, inscriptusque: *Catechismus und Glaubens-Bekaentnis, welche von der allgemeinen Versammlung der Patriarchen, Propheten, und Aposteln, gut geheissen &c.* Amstaelodami 1679, 12, prodiit. De Iudaeorum doctrina catechetica supra dictum, ad §. *III.* Nunc illud tantum addendum, extitisse nonnullos, qui catechismos christianae doctrinae summam complectentes, pro Iudaeis, aut germanice, aut ebraice, aut vtraque lingua conscriberent; quos diligenter recenset IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, *bibliothec. ebr. part. II. lib. V. sect. IX. p. 1065.*

§. XIII. Nec systematica theologiam tractandi ratio reiecta plane fuit, sed a quisquiliis & ineptiis scholasticorum tantum repurgata, auctore cumprimis PHILIPPO MELANCHTHONE, qui, ad erudiendam in scholis & academiis iuuentutem, eam non modo aptam, sed & necessariam esse, iudicauit. *

* Quod theologia a romanae ecclesiae erroribus, pariter ac sordibus scholasticorum repurgata sit, id vnice per Numinis gratiam, B. MART. LVTHERO nostro debemus. Nullum autem licet sit doctrinae theologicae caput, quod non in scriptis suis adcurate & copiose, & quidem non semel pertractet; ipsemet tamen, si a catechismo vtroque discesseris, nec compendium, nec systema aliquod theologicum conscripsit; quod & cur facere deberet, nulla praegnans aderat ratio. In variis equidem thesibus, vti illis, quas die 31 Octobris 1517 TEZELIO opposuit, quaeue ecclesiae emendationi occasionem dederunt, aliisque, summatim praecipua quaedam doctrinae christianae capita complexus est; in iis tamen, vti compendium aliquod theologiae exhibere noluit, ita falletur, qui eiusmodi quid in iis quaesiuerit. Idem de septemdecim articulis, ex quibus postea enata est Augustana confessio, quiue *tom. I. Altenburg. p. 25. seqq.* exstant; itemque de articulis, in conuentu Smalcaldico an. 1537 compositis, censendum. Operae tamen pretium deinceps duxerunt viri docti, ex scriptis LVTHERI locos communes colligere, & systema aliquod theologicum ex ipsis eius verbis exstruere. Hoc namque TIMOTH. KIRCHNERVS egit, in *thesauro* lingua latina & germanica, ex scriptis LVTHERI congesto, editoque Francofurti 1568; ANDR. MVSCVLVS, in libello, *frommer Kinder Gottes Güldenes Kleinodt* dicto, qui Hamburgi, cum praefatione ABR. HINCKELMANNI recusus est; THEODOSIVS FABRICIVS, qui *locos commu-*

nes

nes forma gnomologica & aphoristica ex scriptis LVTHERI collegit, Londini quoque an. 1651 euulgatos; ex cuius parentis ANDR. FABRICII collectaneis, *theologiam Lutheri* concinnauit MICH. NEANDER; quae Wittebergae an. 1584 inscripta: *theologia megalandri Lutheri, siue aphorismi breues & sententiosi, de omnibus christianae doctrinae capitibus, &c.* vna cum *theologia Bernhardi & Tauleri* prodiit; additae etiam sunt ANDR. FABRICII pariter, ac CONR. PORTAE *orationes de Luthero*. Exhibentur vero in hacce *theologiae Lutheri* a NEANDRO concinnatae editione, dicta illustria LVTHERI, non secundum ordinem locorum theologicorum, sed tomorum, quibus opera LVTHERI constant, primo latinorum, deinde & germanicorum. Deinceps vero haec ipsa *theologia Lutheri*, in linguam germanicam conuersa (qua eam partem, quae ex tomis latinis desumta erat) in certos articulos redacta, per tres pastores in comitatu Waldeccensi reuisa, emendata, & luci publicae exposita fuit ab ERASMO GRVBERO, Ratisbonae; vti IO. HENR. MAIO obseruatum in *theologia Lutheri pura & sincera*, & quidem in *prolegomenis de theologia Lutheri*, §. *XVII. p. 16.* Exstat etiam eiusdem NEANDRI *theologia christiana sacrae scripturae, patrum graecorum graecis & latinorum latinis, & tandem theandri Lutheri dictis & testimoniis illustrata & exposita*, Lipsiae 1595, 4. quae ob effata Lutheri copiose adducta hic itidem locum quodammodo sibi vindicat. Possent his adhuc addi, qui *Lutheros rediuiuos* scripserunt, vt MART. STATIVS, & IO. MICHAELIS, aliique; sed omnium industriam superauit, quem iam laudauimus, beatus IO. HENR. MAIVS, in *Lutheri theologia pura & sincera, ex viri diuini scriptis vniuersis, maxime tamen latinis, per omnes articulos fidei digesta & concinnata*; Francofurti ad Moenum, 1709, 4. Plenum enim, integrumque systema, idque apte dispositum exhil lectuque & iudicio singulari, in coll Lutheri testimoniis, quibus cunct straret, vsus est. Supplementa hui ris itidem Francofurti ad Moem 1710 lucem adspexerunt. Iungen nique hisce est ABR. CALOVIVS dum in adpendice *p. ediae theolog. thodo studii theolog. p. 390. seqq.* Lutheri, per singulas theologiae pa censet, etiam loca, in quibus de christianae doctrinae capitibus ex to agit, secundum ordinem systema ologici indicat. Qui autem p consilium de corpore quodam, se mate theologico ex scriptis Luther gendo susceperunt, ideo hoc fecisse tur, quod existimarent, locos theo PHIL. MELANCHTHONIS plu adhuc ex theologia scholastica t ad puritatem itaque doctrinae, ac citatem conseruandam, necesse e ipsis LVTHERI verbis integrum a theologiae systema exhibeatur. N simulat hoc beatus IO. HENR. MAIVS enim commemorasset, quanti ipser THERVS *locos communes* MELANCH fecisset, addit: *Quia vero Philippus admodum ipsemet in praefatione a communes fatetur, Damascenum & bardum, qui Aristotelici, scholastici f secutus, & aliquando a schola, verb tutus est, quae Lutherus, luce ac du ptura sacra contentus, eliminauit, obitum megalandri scholastica the plenis velis in ecclesiam rursus inuet visum fuit viris cordatis vtile pariter cessarium, ad seruandam puritatem plicitatem, ex ipsissimis Lutheri scri verbis, thesaurum explicationum o articulorum verae ac piae doctrina gere, & in ordinem conuenientem di l. c.* & quidem *prolegom. de theolog theri, §. XVII. p. 16.* Quod istorun rum consilium vt minime vitupera

ita nec eam, quam PHIL. MELANCHTHON ſequutus eſt, tractandi theologiam, rationem prorſus reiiciendam eſſe, patebit ex iis, quae nunc porro dicemus.

PHILIPPVS nimirum MELANCHTHON, ad reſtaurandas in Germania bonas litteras natus, idemque ad compendia & ſyſtemata ſcribenda valde pronus erat. Nec quisquam temere ad hoc magis idoneus; quippe qui cum breuitate coniungere perſpicuitatem, & confuſa redigere in ordinem, egregie didicerat. Variis itaque eius generis ſcriptis theologiam quoque dogmaticam locupletauit. Huc namque ſpectat *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis, qua commendatur eis miniſterium euangelii.* Prodiit Wittebergae 1554, 4. & in *operibus* eius legitur *tom. I. p. 306. ſeqq.* In linguam quoque germanicam conuerſum proſtat, cum praefatione luculenta IOACH. IVSTI BREITHAVPTI, Halae 1704, 8. Continet autem quaeſtiones, obiectiones, & reſponſiones ad easdem, ex praecipuis locis theologicis. Subiici huic libello ſolent *definitiones multarum adpellationum, quarum vſus eſt in eccleſia*; in quibus laudabili inſtituto voces in ſcholis theologorum receptas ſuccincte & neruoſe explicat. Vterque hicce libellus exſtat in *corpore doctrinae Philippi Melanchthonis*, de quo alibi copioſius & ex inſtituto erit dicendi locus. Nec praetermittenda eſt eiusdem auctoris *epitome renouatae eccleſiaſticae doctrinae*, quae *tom. II. operum* eius *p. 1. ſeqq.* legitur, & cuius occaſionem ediſſerit IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *diſſ. de praecipuorum quorumdam ſaec. XVI. & XVII. theologorum Lutheranorum, Martini Lutheri, Philippi Melanchthonis, &c. eruditione, in eccleſiam meritis, & ſcriptis*, quam moderatore CHRISTOPH. SONNTAGIO, Altdorffii an. 1710 eruditorum examini expoſuit, *c. II. ſect. II. §. VI. p. 88.* De *Auguſtana confeſſione*, eiusque *apologia*, itemque *repetitione Auguſtanae confeſſionis*, quae itidem inter ſcripta dogmatica MELANCHTHONIS referri ſolent, opportunior erit dicendi locus, cum de libris ſymbolicis eccleſiae noſtrae diſſeremus. De *locis* autem *theologicis* MELANCHTHONIS paullo diligentius adhuc nobis agendum eſt, quippe a quibus prima ſyſtematicae theologiae in noſtra eccleſia repetenda eſt origo. Prima illorum editio Wittenbergae 1521, 8. prodiit, ita inſcripta: *Loci communes theologicarum rerum, ſeu hypotypoſes theologicae.* Praemiſſa iis eſt praefatio ad TILEMANNVM PLETTNERVM, quem pium & eruditum virum vocat, in qua profitetur, ſe inuito breuem quamdam lucubrationem, in qua argumenta epiſtolae ad Romanos propoſuerat, publici iuris factam, quam cum reuocare non poſſet, ſe eam locis hiſce communibus explicare voluiſſe. Deinde in *praefatione* editioni Lipſienſi anni 1543, quae *tomo I. operum* eius, *p. 147.* inſerta eſt, & in *corpore* quoque *doctrinae*, exſtat, refert, ſe initio hoſce locos ad vſum domeſticum inſtituiſſe, & cum videret, turbulentis illis temporibus, interdum aliqua explicatione opus eſſe, addidiſſe ſe aliquas deſcriptiones, aut partitiones, vnde tandem hocce opus enatum fuerit. Cum enim haec poſtea in manibus multorum circumferrentur; ea recognoſcendi & augendi ſibi impoſitam fuiſſe neceſſitatem. Subiicit porro; *Non ambitione, non φιλονεικίᾳ, non aemulatione, non vt ſererem rixas, haec & inſtitui, & collegi, ſed primum vt me ipſum erudirem, deinde vt & aliquorum, qui haec legebant, honeſta & pia ſtudia adiuuarem.* LEONH. HVTTERVS, qui diligenter admodum & adcurate, de hiſce *locis* PHIL. MELANCHTHONIS diſſerit, optat, vt primae iſtius editionis exſtent exempla, vel vt CASP. PEVCERVS eos tomis Philippicis adiunxiſſet, tum vt profectus & incrementa eccleſiae

ecclesiae recens emendatae rectius conspici, tum vt de doctrina MELANCHTHONIS certius iudicium informari posset; in *prolegom. locor. theologic. c. III. p. 9.* Et sane rarissimus hactenus iste libellus fuit, donec HERMANNVS VON DER HARDT eum *historiae* suae *litterariae reformationis* insereret, *part. IV. p. 30. seqq.* Obseruat LEONH. HVTTERVS porro, in prima hacce *locorum* PHIL. MELANCHTHONIS editione, nihil occurrere, quod cum analogia fidei pugnet, si vnum hoc exceperis, quod eo tempore MELANCHTHON censuerit, *omnia simpliciter necessario euenire.* Caussam tamen MELANCHTHONIS hic egit VITVS LVD. SECKENDORFIVS. *Quidquid de necessitate illa,* inquit, *scripserit Melanchthon, certum est, eum vel de concursu physico, vel de permissione ac directione diuina, vel de aeterna Dei praescientia & prouidentia agere, & posterioribus libris, si quae in prioribus paradoxe aut obscurius scripserit, ita explicasse, vt veritatem minime laeserit*; in *histor. Lutheranismi, lib. III. sect. XXI. §. LXXIX. addit. XIX. not. I. p. 289.* At adcuratiorem, mea sententia, haecce res promeretur inquisitionem. Primam hancce, de qua hactenus loquuti sumus, editionem, mox sequutae sunt aliae, an. 1522, itemque 23, cum aliqua ἐπιδόσει, & recognitione ipsius auctoris, vt tamen error antea notatus, non sublatus, sed confirmatus potius fuerit. Noua rursus an. 1525 lucem adspexit, ab auctore itidem recognita, & thematibus de duplici iustitia, deque regimine corporali & spirituali, aucta, sententia autem de libero arbitrio neutiquam mutata. Et de hisce quidem, quas hactenus commemorauimus, LEONH. HVTTERVS elogium illud intelligendum contendit, quo B. LVTHERVS hosce MELANCHTHONIS *locos*, seu *hypotyposes* ornauit, quando eos *inuictum libellum, & non solum immortalitate, sed quoque canone dignum*, vocauit, *tom. II. Witteberg. p. 241.* Hoc namque LVTHERI iudicium cum an. 1525 proditum sit, perperam illud ad editiones sequentes trahi, existimat, in multis quippe capitibus a prima discrepantes. Anno scilicet 1533 alia istorum *locorum* prodiit editio, auctior & locupletior, eaque inscripta: *Loci communes theologici recens collecti & recogniti a Philippo Melanchthone, cum praefatione ad Henricum VIII Angliae regem;* in qua, iudice HVTTERO, tolerabilia erant pleraque, quin & error, de fatali necessitate, correctus & sublatus. Tandem anno 45 noua plane editio lucem publicam adspexit, prioribus illis duplo, immo triplo auctior, quam alii ex praefatione eidem praemissa ad annum 43 referendam esse colligunt; & hancce, ad quam sequentes omnes adornatae sunt, acerrimus ille MELANCHTHONIS censor, HVTTERVS, multis erroribus refertam esse, pronuntiat; cui & minime probabile videtur, hanc editionem LVTHERO lectam aut probatam fuisse, siquidem ipse PHILIPPVS, in *epistola ad Carolouizium*, an. 1548 scripta, diserte fateatur, se a LVTHERO in multis capitibus doctrinae christianae, & cumprimis in articulo de libero arbitrio, ad ERASMVM defecisse. Verba tamen MELANCHTHONIS ita se habent: *Multa sponte & liberaliter ego largior, de quibus acerrime pugnarunt alii,* (Lutherus scilicet & collegae.) Id certum, non semper sibi constitisse MELANCHTHONEM, virum cetera summum, adeoque, vt in aliis scriptis suis, ita & cumprimis in *locis* hisce *theologicis* subinde quaedam mutasse: quod & exemplis luculentissimis ostendit vir doctissimus IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam, in histor. versionis germanicae bibliorum beati Martini Lutheri, Io. Frid. Mayeri &c. p. 30.*

Magna multorum adprobatione *locos* hosce,

hosce seu *hypotyposes* MELANCHTHONIS exceptos, magnisque ornatos elogiis, constat. Quanti eos ipsemet beatus LVTHERVS, saltem priores editiones, fecerit, iam antea diximus. MART. CHEMNITII, DAV. CHYTRAEI, aliorumque MELANCHTHONIS discipulorum, praeclare admodum de iis sentientium effata, nota satis sunt; quorum nonnulli, nec in posterioribus editionibus, aliquid, quod a veritate alienum sit, inueniri, sibi persuadere potuerunt. NIC. SELNECCERVS *locos* hosce *theologicos*, & *corpus doctrinae* MELANCHTHONIS tanti fecit, vt primum post scripturam sacram locum iis concederet:

Non melior liber est vllus post biblia Christi,
Quam qui doctrinae corpusque locique vocatur.

A IVSTO IONA *locos* hosce in linguam germanicam conuersos esse, obseruat VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. III. §. II. p. 142.* Addit ibidem, hanc versionem ab electore per PONTANVM die 9 Octobris 1536 Luthero reuidendam, transmissam, qui nihil in ea reprehenderit, id solum monens, *articulos de iustificatione & sacramento satis quidem bene tractatos esse, sed nimis breuiter.* PAVLVM AB EITZEN, theologum Hamburgensem, & MELANCHTHONIS discipulum, *locos* eius *theologicos* aduersus obtrectatores defendisse, nouamque eorumdem editionem, adnotationibus suis & scriptis veterum apologeticis auctiorem, molitum, testatur IO. MOLLERVS, in *isagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. II. c. VII. p. 179.* Eosdem hosce *locos* Venetiis italico idiomate impressos, sub nomine PHILIPPI DE TERRA NIGRA in Italia magna adprobatione exceptos, & Romae auide lectos, in *Scaligerianis secundis p. 207.* traditur, & passim repetitur; conf. ANT. TEISSIERIVS, in *elogiis eruditorum Thuanaeis, tom. I. p. 188.* item IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat.* antea laudata, *c. II. §. IV. p. 84.* Non minus tamen multi exstitere, qui, in hisce *locis*, quod reprehensione dignum esset, sibi inuenisse, visi sunt. Nihil nunc de romanensibus dicam, quibus eos displicuisse, nemo mirabitur, cum illorum errores in iis passim profligentur; vnde & quidam RICARDVS SMYTAEVS, Anglus, sed romanae ecclesiae sacris addictus, contra eosdem scripsit *refutationem locorum communium theologicorum Philippi Melanchthonis, Germani, Martini Lutheri discipuli primarii &c.* Duaci 1563, 8. Nihil etiam de illis dicam, qui id aegre ferunt, quod MELANCHTHON in hisce *locis*, in doctrina de libero arbitrio, & aliis quibusdam capitibus, a sententia B. LVTHERI discesserit. Id solum praetermittere nequeo, ipsum illud institutum MELANCHTHONIS locos theologicos concinnandi, nonnullis displicuisse, ac si theologiam scholasticam a LVTHERO proscriptam, postliminio reuocare in ecclesiam voluerit. Et negari sane nequit, MELANCHTHONEM in suo de theologia scholastica iudicio itidem non satis sibi constitisse. In primis horum *locorum* editionibus de scholasticae theologiae nugis & quisquiliis acerbe passim queritur. Sic statim ab initio *p. m. 31.* edit. HERM. VON DER HARDT, cum dixisset, veteres quosdam, cum summam quamdam doctrinae christianae dare voluerint, id *parce & sobrie fecisse*, addit; *Ex recentioribus vero Damascenum ac Longobardum* (eiusmodi summam concinnasse,) *inepte vtrumque. Nimium enim*, ita pergit, *philosophatur Damascenus, Longobardus congerere hominum opiniones, quam scripturae referre sententiam, maluit.* Rationem deinde redditurus, cur locum de Deo, deque trinitate, non attigerit, *proinde*, inquit, *non est, cur multum operae ponamus in locis il-*

 lis

lis supremis de Deo, de vnitate, de trinitate Dei, de mysterio creationis, de modo incarnationis. Quaeso te, quid adsequuti sunt iam tot saeculis scholastici theologistae, cum in his locis versarentur? Nonne in disceptationibus suis, vt ille ait, vani facti sunt, cum tota vita nugantur de vniuersalibus, formalitatibus, connotatis, & nescio, quibus aliis inanibus vocabulis? Et dissimulari eorum stultitia posset, nisi euangelium interim & beneficia Christi obscurassent nobis illae stultae disputationes. Similia & alibi in hisce ipsis *locis* legas. Deinceps vero in editionibus, quae an. 1535 & sequentibus, prodierunt, paullo aliter de scholasticis & sentire, & loqui coepit. In *dedicatione* namque ad Henricum VIII Angliae regem, DAMASCENVM & LONGOBARDVM, eiusmodi scriptis & labore, *gratiam & celebritatem summam adsequutos, ideoque vel primae classis scriptoribus adnumeratos esse*, adserit. Docet etiam, liberalem eruditionem non solum ornamento esse ecclesiae christianae, *sed aliquid ipsi doctrinae lucis addere.* Quae cum a mente LVTHERI plane aliena essent, omissa rursus sunt, cum ipsa ista praefatione, in editionibus, quae post an. 1541 lucem adspexerunt; in quibus etiam haud raro scholasticorum nugas & futilissimas rixas perstrinxit, vt tamen ipsam theologiam & philosophiam scholasticam non prorsus reiicere, sed fouere potius videretur. Legenda, quae erudite hac de re obseruat IO. MELCH. KRAFFTIVS, *loco* antea *citato p. 30. 31.* Non omnia itaque cum in scholasticis MELANCHTHON damnauerit, ac eos quodammodo in *locis* suis concinnandis sequutus sit; acrem quorumdam nostra aetate reprehensionem incurrit, ac si scholasticae theologiae in ecclesia nostra, non sine detrimento veritatis receptae, auctor exstiterit. Ita sane IO. GVIL. ZIEROLDVS, vir clarissimus, sentit, qui copiose hac de re disputat, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie mit der historia philosophica verknüpfft, &c. c. VII. §. III. p. 387. seqq.* itemque GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVI. c. IX. §. IV.* quem hoc nomine sibi refutandum sumsit, vt simul historiae *locorum theologicorum* a MELANCHTHONE concinnatorum lucem adfunderet, GE. FRID. STIEBERVS, in *historia theologiae dogmaticae, Lutheri & Melanchthonis opera restauratae, &c.* quae Gustrouiae 1712, 8. prodiit, cumprimis *§. XXV. p. 132. seqq.* Et in eo sane, quod MELANCHTHON ordinem methodumque theologiam dogmaticam tractandi, quam scholastici doctores adhibuerunt, retinuerit, vt tamen vitia eorum simul sedulo euitaret, quid culpandum sit, non video; nisi omnem simul theologiam systematicam reiicere velimus; quod cur facere debeamus, nulla praegnans adserri ratio potest. Sed hac de re deinceps. Incommoda quaedam, seu abusum huius instituti sequutum non nego; quin potius ex dicendis istud patebit; id vero MELANCHTHONI, consilio non malo, *locos* hosce *theologicos* concinnanti, tribui nequit.

§. XIV. Imitati hocce PHILIPPI MELANCHTHONIS exemplum sunt alii quam plurimi; vnde ingens compendiorum ac systematum theologicorum exstitit numerus. Nec tamen vna omnes eademque ratione, in hacce theologiae parte tradenda, versati sunt. In prima post ecclesiae repurgationem aetate, cum doctrinae puritate simplicitas ad veteris ecclesiae exemplum proxime accedens, adhuc vtcumque regnabat; quam deinceps reuocata

cata postliminio scholasticorum obscurare coepit subtilitas, cum vocum ex metaphysica depromtarum abusu coniuncta; donec nostra aetate pristinam quodammodo systematica theologia recuperare faciem coepit. *

* Postquam originem, aut, si mauis, restitutionem theologiae systematicae in ecclesia nostra, perspeximus, vt de eius quoque fatis dicamus, ipsa instituti nostri postulat ratio. Sunt quidem nonnulli, qui de inualescente iterum, iam tempore PHIL. MELANCHTHONIS, theologia scholastica conqueruntur, cui *loci* eius *theologici* occasionem dederint; conf. IO. MELCH. KRAFFTIVS, in *emendandis & corrigendis quibusdam in historia Mayeriana versionis germanicae bibliorum Lutheri, p. 31.* & IO. GVIL. ZIEROLDVS, in der *Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie &c. c. VII. §. III. p. 388.* Quod si ita intelligatur, fuisse iam tum, qui neglecta scriptura sacra, theologiae systematicae, plus quam decet, dederint, & more scholasticorum ea ad controuersias parum vtilitatis adferentes, abusi sint; non magnopere me sibi refragantem habebunt. Si tamen dicendum quod res est, christiana simplicitas in systematibus & compendiis theologicis satis conseruata fuit, donec cum terminis metaphysicis, scholasticorum etiam quisquiliae, vanaeque & inutiles controuersiae, iterum inueherentur. Id vero ab eo praecipue tempore, quo colloquium Ratisbonense circa initium saeculi XVII institutum fuit, factum esse, saltem primam inde ducendam originem, viris doctis, nobisque ipsis supra iam ad *part. I. c. IV. §. XXXVIII.* obseruatum est. In eo enim, cum, vti ibidem dictum, IAC. GRETSERVS, ADAM TANNERVS, BALTH. HAGERVS, Iesuitae, terminis metaphysicis caliginem nostratibus obfundere adniterentur; florere inde metaphysices studium coepit, cum necessitas quaedam id postulare videretur. Non errauerit itaque, qui tres theologiae systematicae in nostra ecclesia constituerit periodos, quarum prima, veterum simplicitatem vtcumque retinens, ab ecclesiae emendatione vsque ad colloquium Ratisbonense, seu initium saeculi XVII, progreditur; altera terminis metaphysicis, & scholasticorum subtilitatibus indulgens, ab initio saeculi decimi septimi, vsque ad illud tempus, quo per REN. CARTESIVM in logicis & physicis, per SAM. PVFENDORFIVM, aliosque, in moralibus, reiecta recentium scholasticorum barbarie, noua philosophandi introducta est ratio. Exinde enim quidam ex theologia quoque superflua & inania scholasticorum commenta, cum abusu terminorum metaphysicorum proscribere coeperunt. Confirmatur hac ratione, quod alibi iam obseruatum, coniuncta fere, & arctissimo vinculo colligata inter se esse, philosophiae atque theologiae, praesertim systematicae, fata.

Initio itaque regnabat in scholis & academiis PHIL. MELANCHTHON, *loci*que eius *theologici* passim praelegebantur. Cumque non deessent, qui adnotationibus & commentariis eos explicarent; idem in academia Wittenbergensi, monente, & in difficilioribus operam suam promittente, ipsomet PHILIPPO, adgressus est MART. CHEMNITIVS, eosque adeo hypomnematibus suis illustrauit. Haec postea, Brunsuigam vocatus, partim lectionibus publicis, partim lucubrationibus priuatis, ita dilatauit, ac locupletauit, vt tandem in maioris systematis molem excrescerent; quod inscriptum: *loci theologici domini Martini Chemnitii, quibus & loci communes Philippi Melanchthonis perspicue explicantur, & quasi integrum doctrinae christianae corpus eccle-*

siae Dei sincere proponitur, circa finem saeculi XVI, an. 1591 luci publicae exposuit POLYC. LYSERVS, non semel semel deinceps recudendum. Primum hoc principemque inter doctrinae purioris systemata, siue ordinem, siue doctrinam, siue selectum rerum ac argumentorum, siue sobrium iudicium, siue luculentum & planum dicendi genus spectes, suo iure tenet locum. Si quid forte desit, ex eiusdem auctoris *examine concilii Tridentini* suppleri poterit. Laudandum cumprimis, quod singulis locis historiam certaminum praemiserit, indeque praecipua, quaeue maxime in censum veniunt, deriuauerit doctrinae capita. Haec tamen augeri valde, & in quibusdam emendari possent, postquam hodie historiae & antiquitatis ecclesiasticae studio longe maior lux adfusa est. Controuersias, quae post ista tempora exortae sunt, attingere non potuit; fundamenta tamen suppeditat, ex quibus & istas diiudicare pronum fuerit. Ex *locis* hisce *theologicis* CHEMNITII compendium aliquod concinnauit BALTH. MENZERVS, inscriptum: *repetitio Chemnitiana, seu enucleatio locorum theologicorum Martini Chemnitii*, quod Giessae prodiit 1635. Sed & IO. BENED. CARPZOVIVS *specimen* dedit *theologiae Chemnitianae, in duobus locis de Deo & Christo*, Lipsiae 1699, quod deinceps accessionibus quibusdam locupletatum, recusum est. Ipsemet etiam praeter *locos theologicos*, summam quamdam doctrinae christianae, in gratiam pastorum, fidei suae, in dioecesi Brunsuicensi commissorum, conscripsit, linguaque germanica edidit, dictam: *die fürnehmsten Hauptstücke der christlichen Lehre, wie darinn die pastores examiniret und unterwiesen werden*, Guelferbyt 1569, 8. In linguam latinam hunc libellum conuertit IO. ZANGERVS, Oenipontanus, inscriptum: *breuis & simplex forma examinis de praecipuis doctrinae caelestis capitibus, primum ger. per reuerendum virum D. M. C. in pastorum minus exercitatorum con nunc vero voluntate auctoris, & lo fessionis ministerii ecclesiae Brunsuice. tine conuersa &c.* Vrsellis 1671, 8 cusus deinde non semel est, latine ac germanice, dictusque: *Handtb der fürnehmsten Hauptstücke der c chen Lehre &c. enchiridion praecip capitum caelestis doctrinae &c.* De qua inductus CHEMNITIVS lil huncce concinnauit, legendus PHI REHTMEYERVS, in *antiquitat. ec vrb. Brunsuigae, part. III. c. VIII.* qui & *p. 530.* varias eius editiones set. Quod antea diximus, fuisse *locos theologicos* PHIL. MELANCH NIS in scholis & academiis praele indeque MART. CHEMNITII *loco logicos* enatos esse, id non minus d *mine eorum, qui audiuntur ante rit blicae ordinationis*, cuius itidem fu cta est mentio, intelligendum. Pr mo hoc habebatur doctrinae sacrae pendio; ad cuius etiam ductum t gia dogmatica passim in scholis & miis tractabatur. Non deerant eq ea aetate & alii, qui eiusdem gen bellos, seu compendia theologica, c narent; quorsum & VRBANI RI *collationem doctrinae nouae* (seu ron *ad veterem euangelicam & apost* quae, 1526, 8. euulgata, in *operib latinis, part. I. p. 17.* exstat, in quibus *p. 278. seqq. loci* eius *theologici*, quos tribus, scholasticis, neotericis seu doxis, collegit, inueniuntur; it IO. SPANGENBERGII *margaritan logicam*, Basileae 1544, 8. editam, tamen *locos* solum *theologicos* PHI LANCHTHONIS in compendio pe stiones exhibet, vt reliquos, qui n adhuc momenti sunt, mittam, ref cet; *examen* tamen illud MELANCH

NIS celebritate & auctoritate omnes superabat, & longe lateque in scholis dominabatur, praesertim saxonicis; licet quoque reperirentur, qui illud arroderent, & quaedam in illo desiderarent; vt IOACH. CAMERARIVS testatur, in *vita Melanchthonis*, *p. 17*. Cum vero deinceps post mortem beati Lutheri intestina ecclesiae nostrae certamina erumperent, & MELANCHTHON ob nimiam lenitatem, & propensum erga reformatos animum, multis inuisus esset; ipsi etiam postea, crypto-Caluiniani, vt vocari solent, hocce *examine*, vti aliis PHILIPPI scriptis, ad placita sua propaganda, abuterentur; consultum visum, aliud quoddam compendium conficere, quod in locum *examinis*, & *locorum theologicorum* MELANCHTHONIS, substitui posset. Hoc ex mandato & voluntate Christiani II electoris Saxoniae, in se suscepit, atque perfecit LEONH. HVTTERVS, cuius *compendium*, vtpote adcurate libris ecclesiae nostrae symbolicis respondens, non tantum in Saxonia, sed alibi quoque, receptum, maximam exinde in ecclesia nostra obtinuit auctoritatem. Eum vero in finem cum praecipue compositum sit, vt Caluinianorum non minus, quam romanensium erroribus obuiam iretur; illorum quidem instituto, qui ad controuersias theologicas accedere cupiunt, valde est adcommodatum; nec auctori adeo vitio vertendum, quod quaedam praetermiserit, quae illos nescire non decet, qui paullo plenius in christianae doctrinae elementis sunt instituendi. Fuerunt hinc etiam, qui adnotationibus & commentariis hocce *compendium Hutterianum* illustrarent, quos inter eminent GOTHOFR. CVNDISIVS, SAL. GLASSIVS, & B. FRIDEM. BECHMANNVS noster, qui omnium copiosissimus est. Exstant quoque CHRIST. CHEMNITII *praelectiones in locos theologicos Huttero-Cundisianos*; TOB. SEYFARTI, *anatome logica compendii Hutteriani*, CASP. HEVNISCHII *epitome analytica compendii Hutteriani*, & quae alia sunt eiusdem generis. Reformatae ecclesiae doctoribus huncce HVTTERI laborem non admodum placuisse, coniicere facile licet. MARCVS tamen FRIDER. WENDELINVS ex hocce ipso compendio Hutteriano probare voluit, reformatos in plerisque cum nostratibus consentire. Quod neutiquam eum euicisse, rursus GE. MOEBIVS, theologus Lipsiensis, ostendit, in *vindiciis Hutterianis pro compendio theologico D. Leonhardi Hutteri*, Lipsiae 1672, 4. Praeter *compendium* autem istud *theologicum* LEONH. HVTTERVS *locos* quoque *theologicos* edidit, ad ordinem locorum PHIL. MELANCHTHONIS, Wittebergae 1619 impressos, ibidemque 1653, & Francofurti ad Moenum 1661 recusos. Controuersiarum, sui praesertim temporis, in iis habuit rationem, aeque ac in *compendio* suo *theologico*; simulque *locos* MELANCHTHONIS ita explicauit, vt, quid in iis sibi reprehendendum videretur, indicaret. Immo ad Melanchthoniana placita eliminanda, cum alii HVTTERI labores, tum & hicce comparatus fuisse videtur; idque vel ex *prolegomenis* colligas, in quorum *capite quarto*, dum de methodo tractationis disserit, *simul etiam*, inquit, *quae vel incommode, vel minus orthodoxe dicta occurrent, ad analogiam fidei, & trutinam caelestis veritatis appendamus*. Pro *Melanchthoniana* itaque eo tempore *Hutteriana* maxime celebrari coepit theologia. Si omnia scripta dogmatica, quae circa finem saeculi decimi sexti, & initium decimi septimi, lucem adspexerunt, enumerare vellem; ANDR. MVSCVLI, quod in scholis Brandenburgicis maxime receptum fuit, TILEMANNI HESHVSII, SAL. GESNERI, IOACH. ZEHNERI, NIC. SELNECCERI, aliorumque compendia commemoranda essent. De IAC. HEERBRANDI, theo-

theologi Tubingensis, *compendio theologico*, a MART. CRVSIO in linguam graecam translato, & Constantinopolin ad IEREMIAM patriarcham transmisso, vid. CHRIST. KORTHOLTVS, in *prodromo ingenui theologiae cultoris academico*, §. *V*. *p*. 7. De CHRISTOPH. PELARGI *compendio theologico*, an. 1603, cum adhuc noster esset, edito, deinceps an. 1616 ad reformatae ecclesiae placita immutato, controuersiisque hinc inter PELARGVM & FRID. BALDVINVM, theologum Wittebergensem, exortis, eumdem conferre iuuabit KORTHOLTVM, *l. c.* §. *III*. *p*. 4. 5. MATT. HAFENREFFERI, theologi Tubingensis *loci theologici*, in gratiam Ioannis Friderici, ducis Würtenbergici, circa initium saeculi decimi septimi concinnati, inter melioris notae compendia haud vltimum tenet locum; & vel ideo memoratu digni sunt, quod in Suecia pariter, ac Dania, magno consensu sint recepti & adprobati, in Suecia etiam publica auctoritate lectiones academicae ad illorum ductum institutae. Recusi itaque sunt Holmiae, 1612, & 1686, teste IO. VLR. PREGIZERO, in *Suevia & Wurtenbergia sacra*, *p*. 370.

Quod antea diximus, post colloquium Ratisbonense, circa initium saeculi decimi septimi institutum, cum abusu metaphysices theologiam scholasticam in nostra ecclesia magis inualuisse; id non ita intelligendum, ac si non circa initium huius saeculi exstiterint, qui ad pristinam simplicitatem proxime accederent, ac theologia scholastica caute ac sobrie vterentur. Secus enim se rem habere, exempla eiusmodi librorum dogmaticorum, quos commemorauimus, & quorum nonnulli ad saeculi decimi septimi initium referendi sunt, comprobant. Circa initium vero istius saeculi etiam vixit magnus IO. GERHARDVS noster, qui omnium fere eorum, qui systemata, aut locos communes theologicos dederunt, gloriam obscurauit. Sunt quidem, qui eum a[...] quod theologiam scholasticam ve[...] me in ecclesiam nostram reu[...] quod ex *locis* eius *theologicis*, sc[...] quadam ratione tractatis, patea[...] tamen fateri necesse habent, c[...] eum reliquis fuisse, qui eum insequ[...] & a commixtione philosophiae [...] ologia magis sibi temperasse; [...] GVIL. ZIEROLDVS, in *der E[...] zu der gründlichen Kirchen-Hist[...] der historia philosophica verknüpff[...] seqq*. Incepit beatus GERHAR[...] ce *locos theologicos* an. 1610, cum [...] gi adhuc sacrorum antistitis mu[...] geretur, tomosque quatuor prior[...] reliquos vero Ienae confecit, cu[...] cendam ibi theologiam vocatus [...] nem autem iis imposuit die 5 K[...] tii an. 1621. Cum integrum ho[...] prodiisset, inscriptum fuit: *locor[...] logicorum, cum pro adstruenda veri[...] pro destruenda quorumuis contra[...] falsitate, per theses neruose, solide [...] se explicatorum, tomi IX. auctore [...] bardo*. Accessit deinceps: *Exeg[...] vberior explicatio articulorum de [...] sacra, de Deo, & de persona Chri[...] mo primo locorum theologicorum [...] pertractatorum &c*. De qua *loco*rum ἐπιγραφῇ vir beatus *tomo II*. [...] *stolam dedicatoriam* monet, ea[...] quam a se, sed ab alio quopiam [...] esse, qui nominis ipsius studiosi[...] quam fortasse par esset. Singul[...] auctor praemisit *epistolas dedicato[...] inanibus & adulatoriis verbis tur[...] grauissimis argumentis instructas, lectu & meditatione dignissimas*. [...] FABRICIVS, qui & singularum a[...] ta recenset, in *histor. biblioth. Fab[...] II. p*. 176. quod & ERDM. RVD. FI[...] facit, in *vita Io. Gerhardi*, anno [...] elapso 1723 euulgata, *c. XIX. p*. [...] quem & de variis horum *locoru[...]*

onibus, de quibus *p. 390. seqq.* verba facit, consulere iuuabit. In votis quidem vir beatus habuit, vt hocce opus, quod inter omnia eius scripta praecipuum est, denuo perlustrare & perpolire posset; sed per alia hoc ei non licuit negotia. Compensare equidem quodammodo hocce damnum, iudice filio eius, IO. ERN. GERHARDO, possent *disputationes* eius *isagogicae*, si & has ei ad finem perducere benigniora fata concessissent. Id enim in iis agere illi constitutum erat, vt, quae in locis fusius dicta erant, in compendium redigeret, suppleret autem, quae praetermissa erant. Sed quae ex istis *disputationibus isagogicis* ab eo confectae editaeque sunt, an. 1634, ad primum & secundum tantum tomum spectant; vnde easdem continuare instituit GOTHOFR. CVNDISIVS, in *specimine isagoges ad locos theolog. Gerhardi*, cuius *decas prima* 1648, altera autem an. 1650 prodiit. Filius quoque auctoris IO. ERN. GERHARDVS, *isagogen* istorum *locorum* composuit, quae an. 1658 lucem adspexit. *Epitomen* eorumdem *locorum*, in *tabulas vnius tomi redactam*, dedit IOACH. CNAPIVS, Erffurti 1664 fol. id quod iam antea praestiterat IO. ERN. GERHARDVS, euulgata *epitome, XXXI. tabulis,* locos istos exhibente, Ienae 1660 fol. Immo &, quod celeberrimus Argentoratensium theologus SEB. SCHMIDIVS concinnauit, *compendium theologiae, in quo capita christianae fidei iuxta caussarum seriem, per thesin & antithesin plene & perspicue traduntur, scripturaeque fundamentis confirmantur,* Argentorati 1697, 8. ex *locis theologicis* GERHARDI nostri congestum est; cuius ita insistit vestigiis, vt subinde ipsa eius verba retineat. Recte vero de *locis* hisce *theologicis* GERHARDI pronuntiat beatus CHRIST. KORTHOLTVS: *omnium instar esse possunt loci communes Ioannis Gerhardi; nisi quod quae ad Arminianorum seu remonstrantium, similesque recentiores spectant controuersias, aliunde suppleri oporteat;* in *prodromo ingenui theologiae cultoris academico*, §. *V. p. 7*. Quod recentiorum, quae post editos hosce locos demum exortae sunt, controuersiarum, GERHARDVS nullam mentionem faciat, id nemo ei vitio vertet; siquidem id eius generis libris non contingere nequit; cum certaminum theologicorum numquam futurus sit finis, nouisque adeo controuersiis non possit non semper ecclesiae turbari quies. Qui cuncta recte expendunt, & a partium studio alieni sunt, fatebuntur, eximium hocce esse GERHARDI opus, longeque praestantissimum, & quod omnibus eiusdem generis dubiam reddat palmam; in quo etiam cum diligentia stupenda, profunda & exquisita eruditio eluceat. Qui laborem admirantur, sed iudicium desiderant, ipsimet, se iudicio destitui, produnt; cum certus sim, quod nullum ἀκρισίας exemplum proferre queant. Magnis itaque, & merito quidem, a viris doctissimis, *loci* isti *theologici* ornati sunt elogiis, quae diligenter collecta exhibet ERDM. RVD. FISCHERVS, in *vita Ioan. Gerhardi, c. XIX. p. 393. seqq.* Nonnullos quoque, qui hosce locos laudarunt, indicat IO. FABRICIVS, in *hist. biblioth. Fabric. part. II. p. 179.* Mihi vnicum illud obseruare liceat, ex ipsis romanensibus LVDOVICVM ELL. DV PIN praeclare admodum de B. GERHARDO nostro, eiusque *locis theologicis*, sensisse. Adserit enim, hocce opus *multa eruditione refertum esse* (*rempli de beaucoup d'erudition) Gerhardumque ex omnibus protestantibus argumenta, quae attigit, maximo lumine perfudisse, eaque & docte, & sapienter pertractasse.* Ordine hinc locos istos theologicos recenset, cumque ad articulum de Deo peruenisset, in eius tractatione nihil esse, quod doctrinae catholicae aduersetur, adfirmat, *refertum* potius *elegantissimis patrum testimoniis, dignumque*

que esse, aeque ac eum de trinitate, qui a theologo catholico legatur. Concludit tandem, *inter praestantissimos Lutheranorum theologos post* MELANCHTHONEM, GERHARDVM *referendum esse; linguarum eum fuisse peritum; scripturam sacram & scripta patrum diligenter legisse, recte vt bonum disputatorem decet, eum ratiocinari, possque adseri, nullum habuisse Bellarminum aduersarium, qui magis illi formidandus esset, quam Gerhardum; biblioth. auctorum, qui a communione ecclesiae romanae discesserunt, tom. II. part. I. p. 74. seqq.* In tanto doctissimorum virorum de operis huius praestantia consensu, mirum esset, fuisse, etiam ex nostratibus, qui in eo, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; nisi constaret, quantopere liuore, inuidia, aliisque adfectibus prauis, in transuorsum agi mortales soleant. Patet hoc exemplo ALB. GRAVERI, qui, vt alias alieno a GERHARDO fuit animo, ita vt *locis* eius *theologicis* labem quamdam adspergeret, eosque deprimeret, omnem mouit lapidem; quo ipso suae potius, quam GERHARDI existimationi, nocuit. Legenda, quae hac de re obseruauit GOTTFR. ARNOLDVS, in der *Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVII. c. VI. §. XXIV. p. 490.* CHRIST. DREIERVM, theologum quondam Regiomontanum, ingratum GERHARDI discipulum, *locos* eius *theologicos* tam contemtim habuisse, ABR. CALOVIVS refert, vt dixerit, *indignos eos esse, qui de terra tollantur; in histor. syncretist. c. VI. §. I. p. 607.* Verum isthaec, & quae alia sunt eiusdem generis, gloriam, quam GERHARDVS opere isto immortalem consequutus est, obscurare nequeunt. Reliquas obtrectationes, non alio loco habendas, commemorant IO. FABRICIVS & ERDM. RVD. FISCHERVS, *locis citatis.* GERHARDO nostro iungimus CASP. (ERASMI filium) BROCHMANNVM, theologum Haffniensem, & Seelandiae episcopum non minus celebrem, qui dimidiam saeculi decimi septimi partem fama & doctrina sua illustrauit, vita functus 1652. Huius namque itidem exstat, *vniuersae theologiae systema, in quo omnes religionis christianae articuli ita pertractantur, vt vera sententia adseratur & adseratur, controuersiae priscae & recentiores expediantur, praecipui casus conscientiae ex verbo diuino decidantur;* Haffniae 1633 duobus tomis in 4. Lipsiae 1638. fol. Mirifice & hocce multis sese probauit systema, quod pluribus docet IO. MOLERVS, in *hypomnematib. ad Albertum Bartholinum de scriptis Danorum,* in *biblioth. septentrionis erudit. p. m. 150.* vbi & elogia, quibus IO. AD. SCHERZERVS, THEOPH. SPIZELIVS, IO. HVLSEMANNVS, GERH. MEYERVS, aliique illud ornarunt, refert. Nec dissimulat, reiicit tamen simul, ἐπίκρισιν IO. AD. SCHERZERI. *Nodum,* inquit, *in scirpo quaerere videtur Scherzerus, maiorem in illo desiderans* ἀκρίβειαν, *auctorumque, e quibus aduersariorum depromptae sunt obiectiones, mentionem; & doctrinam eiusdem, de quatuor communicationis idiomatum generibus, ac resurrectione impiorum merito Christi parta, cum aliis doctoribus Lutheranis nostro communem, ibidem & in programmat. num. XVII. p. 224. virgula notans censoria.* In compendium hocce systema misit ipse auctor, in *epitome* edita Haffniae 1649; quod & PHIL. HENR. FRIEDLIEBIVS fecit, in *medulla theologica,* & IANVS BIRCHERODIVS, in *synopsi locorum theologicorum,* de quibus, vti & reliquis viris eruditis, qui inter Danos de theologia dogmatica & systematica praeclare meriti sunt, legendus ALBERTVS THVRA, in *idea histor. litter. Danorum, part. II. c. I. §. II. p. 246. seqq.* Eodem, quo BROCHMANNVS vixit, tempore, in academia

academia Wittebergensi docuit, nominisque consequutus est celebritatem, WILH. LYSERVS, qui *systema thetico-exegeticum* concinnauit, quod post dimidii fere saeculi decursum ex variis manu scriptis, diligenter inter se collatis, edidit IO. GE. NEVMANNVS. *Systematis* autem *thetico-exegetici* nomine hocce opus venit, quia vniuersam theologiam auctor hoc ordine tradidit, vt dicta, sedes doctrinarum complexa, ex codice sacro vtriusque foederis, centurias conficientia quatuor, depromeret, selecta, ea, licet plerumque breuius, explicaret, vimque & efficaciam, dogmata probandi, inde erueret.

Inter eos, quibus vitio datum, quod scholasticae theologiae plus, quam decet, tribuerint, & cum ea errores quoque quosdam romanensium adoptauerint, eminet GE. CALIXTVS, Helmstadiensis theologus, vir, si eruditionem spectes, nemini secundus; vid. ABR. CALOVIVS, *histor. syncret. c. VI. p. 609.* Eidem CALIXTO, exprobratum, quod logicam ac metaphysicam pluris faceret, quam linguas, sacri codicis interpretationi inseruientes, supra iam obseruauimus, ad *part. I. c. IV. §. VI.* Praeter alia vero *epitomen theologiae* scripsit, quae primum 1619 prodiit; nouissimam vero editionem, quae Helmstadii 1661 cum declaratione GERH. TITII, lucem adspexit, prioribus longe adcuratiorem esse, notat IO. FABRICIVS, in *histor. bibliothec. Fabric. p. II. p. 294.* At non omnibus haec *epitome* placuit. Primus de ea sententiam dixit BALTH. MENZERVS, theologus Giessensis, in litteris 1620 ad generum suum HENR. WIDEBVRGIVM, tunc aulae Guelferbytanae concionatorem primarium, datis. Animaduertisse se in ea dotes haud vulgares, ait, sed & vestigia adparere errorum haud quaquam leuium. *Opus*, inquit, *habet accurata lima liber iste, si recipi debeat. Non faciam mentionem erratorum in vestibulo, & prolegomenis occurrentium, in quibus excusandis scio, quid praetexi soleat. De imagine Dei, deque peccato, video multa ad palatum papistarum, quae cordatis theologis probari non possunt. Doctrina de praedestinatione recte proponitur, sed miror, hanc locutionem vsurpari, electionem nostram nihil aliud esse, quam decretum de nostra salute; nam electio est facta secundum decretum siue propositum Dei, tanquam regulam. De vnione hypostatica quaedam erudite differuntur, sed de communicatione idiomatum sermo lubricus est, & vbi de officio redemtionis agitur, pia mens acquiescere non potest in eo, quod humanae naturae tribuitur tantum, quod humanum est, non facta mentione communicationis operationum, iuxta canonem concilii Chalcedonensis. Neque probare possum verba: meritum Christi esse aliqua ex parte infinitum. Iustificationi adsignantur duae partes, remissio peccatorum, & imputatio iustitiae Christi; atqui non sunt illae diuersae partes, sed qui vnum dicit, dicit alterum, nimirum, remissis peccatis iustitia imputatur, & imputata iustitia, peccata remittuntur.* Haec, aliaque in ista CALIXTI *epitome* desiderat MENZERVS; cuius hancce ἐπίκρισιν ex IO. HVLSEMANNI *dialysi apologet. problem. Calixt. de mysterio trinitatis praefat. p. 201.* refert ANDR. CAROLI; in *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII. lib. III. c. V. p. 517.* IO. autem FABRICIVS, theologus itidem Helmstadiensis doctissimus, monet, ipsum CALIXTVM hanc epitomen *nec recognouisse, nec edidisse, sed nec retractasse.* Idem porro, cum Menzerianae istius ἐπικρίσεως mentionem fecisset, obseruat, epitomen hanc CALIXTI, non solum a IOACH. HILDEBRANDO laudari, sed & ab ipso IO. HVLSEMANNO, in *methodo studii theologici p. 298.*

siqui-

ſiquidem ibi ſcribat, *cum formula concordiae, Hutteri compendio, & Seberi hortulo biblico conferri a diſſentibus poſſe locos Haſenrefferi & epitomen Georgii Calixti;* certe, ita legi in editione anni 1625; nam in editione quinta, quae Wittebergae 1667 prodiit, vltima illa de *epitome* CALIXTI verba inducta, & haec ſubſtituta eſſe: & *epitome credendorum D. Nic. Hunnii;* quod, quo ſpiritu factum ſit, ſe neſcire, profitetur; *hiſtor. biblioth. Fabric. part. IV. p. 295.* Eodem, quo GE. CALIXTVS tempore vixit, & Helmſtadienſem academiam eruditione ſua colluſtrauit CONR. HORNEIVS, qui & eadem cum illo defendit placita, hinc & eosdem nactus eſt aduerſarios. Huius praeter alia ſcripta etiam exſtat *compendium theologiae, quo vniuerſa fidei chriſtianae, tam credendorum, quam agendorum doctrina, tribus libris dilucide pertractatur,* poſt auctoris equidem obitum an. 1655 editum, at minime contemnendum, ſed commendandum potius, ſi a placitis quibusdam, academiae Iuliae theologis eo tempore propriis, diſcedas. Sed & aliorum eiusdem academiae theologorum ſimilia proſtant ſcripta; quibus omnibus recenſendis cum immorari non liceat, eius ſolum adhuc compendii, quod IO. HENICHIVM auctorem agnoſcit, mentionem faciendam eſſe, exiſtimaui. Rinthelenſis is equidem fuit theologus, ſed GE. CALIXTI genuinus diſcipulus, ac ſtrenuus ſectator, ipſi ABR. CALOVIO ideo laudatus, quod gratum erga praeceptorem demonſtrarit animum, in *hiſtor. ſyncret. c. VI. p. 609.* Primum hocce compendium lucem adſpexit Rinthelii, 1655, 8. non ſemel deinceps recuſum: tertia vero editio, quae Brunſuigae 1665, 4. prodiit, ideo obſeruatu digna, quod praecedentibus ſit auctior. Et ſecundum hancce quidem inſcribitur: *inſtitutiones theologicae, ita concinnatae, vt iis potiſſimum, qui in ſtudio homiletico operae pretium facere ſatagunt,*

inſeruire, & copiam enthymematum ... cra ſcriptura, & antiquorum patr... numentis depromptorum praebere po... Patet ex iſta inſcriptione, hocce c... dium illorum cumprimis vſibus ... tum, qui ad ſtudium homileticu... conferre volunt. Quod minime ... hendendum eſt inſtitutum. Nec ... pandum, quod auctor diligenter t... niis patrum vſus eſt, modo illa ſcr... ſacrae non aequiparentur auctori... quis ſobrie atque caute in illis v... Mirum itaque non eſt, quod mul... maxime tamen illorum, qui Helm... ſium theologorum placita ſeque... calculo hocce compendium ſit ac... tum; in electoratu quoque Hann... no, & vicinis quibusdam prouinc... receptum, vt & in ſcholis quam p... fundamenti loco in theologica inſ... ne ponatur, & ad eius ductum ca... torum miniſterii profectus explo... Legenda, quae de eodem ex inſtitu... ligenter ſimul & erudite, comm... IONAS CONR. SCHRAMMIVS, i... *grammate, de compendii Henichiani editionibus, quo ſimul dicitur, de c... diorum theologicorum vſu ac pretio,* ... ſtadii 1711 edito. Vehementer ha... ſtitutiones commendauit HERM. ... RINGIVS, in *epiſtola ad* IO. HENI... ex qua in programmate laudato ... pua momenta recitantur, *p. 3...* Suntque ea vel ideo lectu digna, ... characteres veluti praecipuos egregi... pendii exhibeant. Laudat ni... HERM. CONRINGIVS, quod latii... ſequutus ſit ea, quae ad ſanctim... morum attinent, quippe quod per... vulgo negligi ſoleat. Ad ſua haud... reſpicit tempora, illorumque perſ... morem, qui theologiam dogmatica... ce ad controuerſias tractandas vc... eſſe comparatam, eorum, quae ad ... & mores ſpectant, nulla fere habit...

one. Quem errorem deinceps alii quoque intellexerunt, aliamque hinc tractandi theologiam ingressi sunt viam. Laudat porro CONRINGIVS auctorem, quod non versetur in iis, quae aliena sunt a sacra institutione; cuiusmodi sunt quaestiones dubiae, nec dum satis decisae, & fidem non attingentes; recte quidem, modo non quaedam pro eiusmodi quaestionibus venditentur, de quibus ad scripturae sacrae ductum aliter pronuntiandum; laudat, quod non tam dictitet, vt insolentes magistri, quae sentiat, quam probet idoneis argumentis, quae tam plana sint maximam partem, vt nihil impediat, etiam proponi pueris; quod tantum non omnia muniuerit ex aureo ecclesiasticae antiquitatis aeuo petitis testimoniis, (quod quousque laudandum sit, antea iam monuimus;) quod ordinem instruendi laudabilem sequatur, etiamsi non eodem cum aliis incedat tramite, & quae alia sunt eiusdem generis.

Cum plures GE. CALIXTO, & iis, qui cum eo faciebant, se opposuerint; primum tamen fere, principemque inter eos locum tenet ABR. CALOVIVS, theologus quondam Wittebergensis longe celeberrimus, cuius praeter alia itidem exstat, *Systema locorum theologicorum, e sacra potissimum scriptura & antiquitate, nec non aduersariorum confessione, doctrinam, praxin, & controuersiarum fidei, cum veterum, tum imprimis recentiorum pertractationem luculentam exhibens.* Constat 12 tomis, in 4. quorum primus Wittebergae an. 1655, duodecimus seu vltimus ibidem an. 1677 prodiit. Laudandum in eo maximopere, quod scripturae cumprimis habuerit rationem, & in eius testimoniis, quae magno numero adducit, omne caussae praesidium collocauerit; quamuis nec patrum negligat consensum, quin potius eorum effata diligenter & copiose in singulis capitibus adferat. In prioribus tamen tomis maiori eum diligentia versatum, quam in posterioribus, res ipsa docet. Praeter alias, etiam controuersias cum Arminianis attingit; maxime autem contra GE. CALIXTVM, ceterosque, qui *syncretistarum* nomine veniunt, quauis data occasione quam fusissime disputat. Immo primo tomo subnexa iterum est *digressio* satis ampla, *de noua theologia Helmstadio-Regiomontanorum syncretistarum, Georgii Calixti, Conradi Horneii, Michaelis Behmii, Christiani Dreieri, Io. Latermanni*, quae iam antea lucem adspexerat. Istarum itaque controuersiarum adcuratiori cognitioni hocce systema mirifice inseruiet. In ipsa dogmatum tractatione CALOVIVS equidem sequitur methodum caussalem, seu Aristotelico-scholasticam, iam tum receptam; ad reliqua tamen theologiae scholasticae vitia non adeo propensus est, quin potius scripturae vbique, quod iam antea in eo laudauimus, vrget auctoritatem. Immo de ipsa theologia scholastica ex instituto differens, non tantum romanenses, plus quam decet, eidem tribuentes, sed & CONR. HORNEIVM reprehendit, quod illius studium linguarum originalium culturae praetulerit. Suam vero hac de re ita declarat sententiam: *Sed nec inutile censemus moderatum scholasticorum theologorum studium, & imprimis adcuratiori theologo multum conferre iudicamus, ad confutandas ipsasmet papistarum hypotheses, cum mutuis se conficiant contradictionibus &c. nequaquam tamen tanti eam esse concedimus, vt sine fidei discrimine contemni nequeat, aut vt adcuratior theologia, quod vult Horneius, eius notitia carere non possit; nec vllatenus formam docendi ac disputandi scholasticorum probare possumus, praesertim in sequioribus aetatibus, quia multa in illis merito desiderari censemus; system. theol. tom. I. prolegom. quaest. XV. p. 76. 77.* Edidit quoque idem CALOVIVS *theologiam positiuam, per definitiones, caussas, adfectiones & distincti-*

ſtinctiones, an. 1682, 8. quam an. 1686 excepit eiusdem *apodixis articulorum fidei, e ſolis ſacrae ſcripturae locis credenda demonſtrans*; de qua deinceps ex inſtituto dicendi locus erit. CALOVIO iungimus IO. HVLSEMANNVM, theologum ſui temporis eruditiſſimum, eumdemque itidem Helmſtadienſium ſtrenuum oppugnatorem; quibus tamen nimium theologiae ſcholaſticae amorem exprobrare non poterat, cum ipſemet eius ſe ſtudioſiſſimum demonſtrauerit; adeo, vt ſint, qui eum pro praecipuo theologiae ſcholaſticae in eccleſia noſtra reſtauratore venditare non dubitant; vid. IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Hiſtorie &c. c. VII. §. VII. p. 397.* Huius loci eſt *breuiarium* eius *theologicum*, quod *enucleatum atque auctum* dedit IO. ADAM. SCHERZERVS, diſcipulus HVLSEMANNI, luci autem publicae expoſuit VAL. ALBERTI, theologus itidem Lipſienſis percelebris, qui praefationem toti operi, ſingulisque capitibus tabulas praemiſit; Lipſiae 1687, 4. Quid in ipſo *breuiario Hulſemanniano* nonnulli deſiderent, non diſſimulat SCHERZERVS. *Inuenies etiam*, inquit, *inter eos quoque, (ceteros enim non curamus) qui ſaeculi noſtri doctis, immo doctoribus volunt accenſeri, quibus beati Hulſemanni ſtilus barbarus, ſcholaſticus, Holcoticus, Scoticus ac tenebricoſus, vt non poſſit intelligi, eſſe videatur.* Ad quae ita reſpondet, non difficile eſſe, ſcholaſticorum terminos ac formulas intelligere; vt ſuam adeo tantum prodant ignorantiam, qui de obſcuritate breuiarii Hulſemanniani conquerantur. In gratiam tamen illorum, qui iſtam ſcholaſticorum barbariem ferre nequeant, ſe voces, quantum potuerit, magis perſpicuas adhibuiſſe. *Vt vero diſcipulis*, inquit, *qui hodie omnes ferme adcuratiores voces, cane peius & angue fugiunt, ſcholaſticosque ſine delectu ac diſcrimine pro meris ſpectris ac lemuribus in vniuerſum habent, condeſcendam, ne amplius barbaras iſtas querelas audire cogamur, textum libelli praeſentis, verbis perſpicuis καθ' δύναμιν reddam; prolegom. §. XI.* Interim ipſemet HVLSEMANNVS acriter in ſcholaſticos inuehitur, beatumque LVTHERVM magnopere laudat, quod ſcholaſticam theologiam ex academiis profligauerit, GISBERTVM contra VOETIVM acriter perſtringit, quod methodo plane ſcholaſtica diſputationem conſcripſerit; in *dedicatione*, libro de *auxiliis gratiae* praemiſſa. Nimirum, cum veriora certioraque citra controuerſiam in theologia ſequeretur principia, quam romanenſium ſcholaſtici, & ab erroribus illorum dogmaticis alienus eſſet; reliqua eiusmodi non eſſe, forte exiſtimauit, vt ideo in eumdem cum illis referri deberet ordinem. *Breuiario* iſti *Hulſemanniano*, quod haec differendi nobis dedit occaſionem, illuſtrando quodammodo etiam deſtinatum fuit IO. ADAMI OSIANDRI, theologi Tubingenſis, *collegium theologicum ſyſtematicum*, Stutgardiae 1687, 4. luci publicae expoſitum, quippe quod ex variis eius praelectionibus ad HVLSEMANNI *breuiarium* (cuius maximam partem & ordo ſeruatur, & verba) HAFENREFFERI *compendium*, BROCHMANNI & KROMAYERI *ſyſtemata*, aliisque eiusdem recitationibus collectum eſt. IO. ADAMVS SCHERZERVS vero, non tantum de *breuiario Hulſemanniano* praeclare meritus eſt, ſed ipſemet etiam *ſyſtema theologiae* dedit *XXIX definitionibus abſolutum*, impreſſum primum 1682, recuſum vero, tum alias, tum & 1704, 4. itemque *breuiculum theologicum*, in quo ex vna poſitione generali reliqua deriuantur omnia, Lipſiae 1679, 12. in linguam germanicam etiam translatum, & ſaepius denuo euulgatum. Eminentiori quodam modo terminorum metaphyſicorum & theologiae ſcho-

ſcholaſticae abuſus conſpicitur in IO. FRIDERICI KOENIGII, theologi primum Gryphici, tandem Roſtochienſis, *theologia poſitiua acroamatica*, Roſtochii primum an. 1664 & deinde ſaepius edita. Paucis quidem & neruoſe, multa auctor complexus eſt; ſed per nimium breuitatis & ἀκριβείας ſtudium effecit, vt ſceleton aliquod exhiberet, ſucco omni ac ſanguine deſtitutum. Terminos, quos vocant, metaphyſicos, ſine neceſſitate cumulat, interdum nec recte adplicat, hinc litibus ac quaeſtionibus, nihil commodi adferentibus, occaſionem praebet, in probationibus ſubinde deficit, dum dicta ſcripturae, quae nihil ad rem faciunt, adducit. Celebritatem itaque quod olim hocce compendium nactum ſit, non aliunde factum, quam quod eo tempore theologia ſcholaſtica in eccleſia noſtra hinc inde regnaret. Nimium hinc theologiae ſcholaſticae ſtudium in hocce auctore notat vir doctiſſimus IOACH. LANGIVS, in *medicina mentis, part. V. c. I. §. LII. p. 473.* Lucem minime contemnendam libello huic adfudit, & quae in eo rectius & adcuratius dici potuiſſent, oſtendit HERMAN. IOACH. HAHNIVS, in *Koenigio contracto & illuſtrato, &c.* Lipſiae 1710, 8. Dum vero idem vir doctus in praefatione IOACH. LANGII iudicium antea laudatum improbat, ſimul tamen naeuos libelli Koenigiani diſſimulare nequit; in omnem ſe verſat partem, ne neſcio cuius ἑτεροδοξίας ſuſpicionem incurrat; metu ſe torquens plane ſuperuacaneo, cum nemini vitio verti queat, ſi cordate de libro quodam ſententiam ſuam dicat. Pro commentario etiam compendii Koenigiani reputari poteſt IO. ANDR. QVENSTEDII *theologia didactico-polemica*, Wittebergae 2 tomis in fol. 1685 edita, Lipſiaeque 1715 recuſa. Certe methodum KOENIGII ſequitur, ipſemet ordinis & methodi obſeruantiſſimus, modo non nimius. Perſpicue & neruoſe controuerſiae cum omnibus diſſentientibus ab eo tractantur, maiorem adhuc laudem relaturo, ſi in augendo haereticorum numero parcior fuiſſet, nec ſtatim magnos eccleſiae noſtrae theologos, ob leuem quemdam a Wittebergenſibus diſſenſum in antitheſi collocaſſet, aut omnino iis aliquid attribuiſſet, quod illis in mentem non venit. In Ienenſi denique noſtra academia beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theol. poſitiuae*, exquiſito ſtudio conſcriptum, reliquit, quod primum an. 1686, 8. prodiit, nec ſemel deinceps recuſum eſt. Multorum illud promeruit adprobationem, receptumque paſſim fuit, adeo, vt non tantum apud nos, ſed alibi quoque ad eius ductum recitationes academicae inſtituerentur. Sequutus autem auctor eſt in eo veſtigia beati IO. MVSAEI, ex cuius ſcriptis maximam partem iſtud concinnatum eſt, & quorum velut epitomen quamdam exhibet. Cumque & ſententias MVSAEI, in quibus ab aliis diſſentire viſus eſt, retineat; operam ſimul nauat, vt eas illuſtret neruoſe, & adiectis aliorum theologorum teſtimoniis, euincat, nihil eum docuiſſe, quod non praeſtantiſſimis eccleſiae noſtrae theologis probatum ſit. Vix itaque recte etiam intelligetur, aut explicari poterit, niſi quis adcurata controuerſiarum, eo tempore inter noſtrates agitatarum, notitia ſit imbutus. Methodo ceteroquin auctor vtitur cauſſali, ſeu Ariſtotelico-ſcholaſtica; immo cum beato IO. MVSAEO ipſo nimium adhuc ſcholaſticae theologiae tribuere videtur. Obſeruauit hoc, & exemplis quibusdam demonſtrauit, CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS, in *praefatione*, AD. TRIBBECHOVII libro de *doctoribus ſcholaſticis* praemiſſa, *p. 31.* Controuerſiarum etiam quarumdam, quae B. MVSAEO cum aliis interceſſerunt, non aliam originem, quam terminorum metaphyſicorum vſum diuer-

uersum, fuisse, res ipsa docet. Excusandus tamen merito vterque, & MVSAEVS, & BAIERVS est; cum eo, quo vixerunt, tempore, haec tractandi theologiam ratio vbique fere recepta esset. Qui hinc inde ἀκρίβειαν in *compendio Baieriano* desiderant, & minutias quasdam carpunt, nihil aliud agunt, quam vt nodum in scirpo quaerant, & litigandi pruritum, animumque ad contentiones pronum, prodant. IO. FABRICIVM, theologum Helmstadiensem longe clarissimum, adnotationes quasdam ad hocce compendium edidisse, constat. BAIERVM quoque nostrum sequutus est IO. ANDR. SCHMIDIVS, Helmstadiensis itidem hodie theologus celeberrimus, in *compendio theologiae dogmaticae*, iterum Helmstadii 1704 edito, in quo ipsa breuitate, adiectis etiam tabulis, memoriam discentium adiuuare voluit. Idem institutum fuit beati IO. SAM. TROMSDORFII, cuius *theologia* ἐν ὀλίγων, ex *Baieriano* maxime *compendio* concinnata, cum *censura & adprobatione* mea Hannouerae prodiit, an. 1708, 8. Non minus praeclare in academia nostra de theologia dogmatica meritus est beatus FRIDEMAN. BECHMANNVS noster. De *adnotationibus* eius *vberioribus in compendium Hutterianum* iam supra diximus. In lucem vero etiam emisit *institutiones theologicas*, vel ob summam perspicuitatem maximopere commendandas; ideoque & a me commendatas in *praefatione*, quam editioni secundae an. 1706 praemisi.

Ingens adhuc superest illorum numerus, qui in hocce, de quo loquimur, temporis interuallo, scriptis suis dogmaticam theologiam illustrarunt. Nec contemnenda profecto, aut postponenda reliquis, opera, quae huc spectant, IO. CONR. DANHAVERI, theologi Argentoratensis, IVSTI FEVRBORNII, MENNONIS HANNEKENII, KILIANI RVDRAVFFII, Giessensium, IO. FABRICII, Altdorffini, IO. BENED. CARPZOVII, senioris, HENR. HOEPFNERI, HIERON. KROMAYERI, FRIDER. RAPPOLTI, Lipsiensium, IAC. MARTINI, ANDR. KVNADI, IO. MEISNERI, Wittebergensium, IOACH. HILDEBRANDI, & HENR. WIDEBVRGII, Helmstadiensium, IO. GE. DORSCHEI, & ZACH. GRAPII, Rostochiensium, aliorumque; quos summatim indicant CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduct. ad hist. theol. litter. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. V. p. 216. seqq.* IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. VI. c. I. §. XI. p. 583. seqq.* & IO. CHRISTOPH. DORNIVS *bibliothec. theol. crit. part. II. lib. IX. c. II. p. 687. seqq. & c. IV. p. 764. seqq.* At, hisce omnibus vt diutius immoremur, necesse non est; cum nostra eo praecipue comparata sit tractatio, vt historiae theologiae dogmaticae ac systematicae lucem adfundamus; adeoque eos tantum auctores, qui reliquis sunt praestantiores, vel eiusmodi etiam scripta, quae ad nostrum institutum specialiori quadam ratione faciunt, etsi in se considerata forte non adeo magni sint momenti, commemoremus. Omnium ac singulorum recensionem nemo iure a nobis postulauerit. Cum vero plerique ex hactenus enumeratis ad secundam systematicae theologiae in nostra ecclesia, quam supra constituimus, spectent classem; de tertia adhuc obseruandum, cum alia philosophandi, aliam etiam theologiam tractandi rationem, sensim introduci coepisse. Per *Cartesianam* enim, in physicis, & *Pufendorfianam*, in moralibus, philosophiam, scholastica & philosophia & theologia apud plurimos omne pretium amisit. Non adeo multa ex eo tempore prodierunt aut systemata, aut compendia; in iis autem, quae prodierunt, aut nulla, aut pauca scholasticae theologiae vestigia inuenies. Immo cum

beatus

beatus PHIL. IAC. SPENERVS, & alii quidam viri cordati, de naeuis nonnullis ecclesiae nostrae querelas mouerent, quae magnis deinceps certaminibus occasionem praebuerunt; inter alia & abusus terminorum metaphysicorum in theologia, & scholastica eam tractandi ratio, ad controuersias vnice, non autem ad vitae instructionem comparata, subinde reprehensa fuit. Aliam hinc etiam viam ingressus est IOACH. IVSTVS BREITHAVPT, theologus Hallensis percelebris, verbisque ac formulis, ex scriptura sacra tantum depromtis, si excipias terminos in vniuersa ecclesia receptos, & quibus theologia prorsus carere nequit, *institutionum theologicarum libros duos* concinnauit, quorum prior *credenda*, seu *articulos fidei*, posterior *agenda*, seu *moralia* complectitur, vna cum *vsu practico & experimentali*, Halae 1695. De quibus cum deinceps plura dicenda sint, nunc nihil addimus. De IO. GE. NEVMANNI *theologia aphoristica*, ac SAM. SCHELGVIGII *synopsi controuersiarum*, & quae his opposita fuerunt, IOACH. LANGII *dialysi elenchtica theologiae aphoristicae Neumanni &c.* eiusdemque *idea theologiae Schelguigianae*: IO. GVIL. ZIEROLDI *synopsi veritatis diuinae &c.* HENR. LYSII *synopsi controuersiarum &c.* similibusque scriptis, hic itidem agendi locus non est; cum ad theologiam polemicam spectent. Ea tamen, quae dogmaticae propria sunt, simul attingit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in *theologia vere euangelica &c.* quae Berolini 1706 prodiit. IO. WOLFG. IAEGERI *systema theologicum dogmatico-polemicum*, dogmata copiosius quidem, quam antea in *compendio*, ab eo edito, factum, exhibet; praecipue tamen controuersiis quibusdam, iisque recentioribus, est destinatum. Impressum est Tubingae 1715, 4. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS de eo ita pronuntiat: *Non eodem vbique tenore res hic agitur, & multa etiam ex aliis viri doctissimi tractatibus passim inseruntur, plurima etiam in hoc systemate reperiuntur, quae in aliis vix inuenies*; in *introd. ad histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustr. lib. II. § V. p. 221.* Singulare, sed laudabile simul, fuit institutum beati IO. HENR. MAII, dum compendium aliquod theologicum ex ipsis verbis Christi concinnauit, quod sequenti modo inscriptum: *synopsis theologiae christianae ex solis verbis Christi, relatis ab euangelistis, eruta atque monstrata;* Francofurti ad Moenum 1708, 4. lucem adspexit. Cumprimis autem hic commemorandus est vir eruditissimus celeberrimusque CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, ob *institutiones theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1720 primum editas; quippe in quibus non tantum id egit, sed se agere aperte professus est, vt a scholasticorum quisquiliis theologiam repurgaret; quamuis interdum mori recepto aliquid dederit, vt tamen haud obscure, se id ex animi sententia non facere, significaret. In *prologo*, quem vocat, *galeato*, instituti sui rationem edisserens, in theologia systematica, prout hactenus tractata fuit, desiderat, *quod, cum vnum systema ex altero extractum atque erutum sit, eadem hic semper chorda, paucissimis inflexis, oberretur, & quae duriore subinde sono, atque minus iucundo, eruditas aures adficit, metaphysica illa caussarum campana, heic, recurrentibus vbique iisdem terminis, iugiter tinniat.* Non prorsus tamen scholasticorum tenebras se euitare potuisse, in sequentibus fatetur: *Qui enim cogitaueramus, campum theologiae dogmaticum & moralem sine vllis scholasticis grallis peruolare, atque omnia dictionum altarum spectra in exilium hic agere, vbi vel maxime ad locum de Christo processimus, vidimus, nos, quae ad pacem ecclesiasticam promouendam dicere necessarium esse videbatur,* haud

haud efferre posse, nisi cum spectris metaphysicis hic luctam quamdam iniremus. Abnegato itaque tantisper, suasque sibi res habere iusso simplicitatis theologicae studio, in campum spectrorum, hoc est, in campum metaphysicum tantisper secessimus, & condescendimus, & terminos scholasticos, quibus solis magnum aliquod iurgium aliquando innititur, euoluimus &c. Constitutum praeterea illi fuisse, in hisce *institutionibus* pacem ecclesiasticam, seu vnionem inter nostrae ac reformatae ecclesiae doctores, promouere, itidem non tantum res ipsa docet, sed ipsemet etiam vir doctissimus profitetur. Quod cum in aliis quoque scriptis egerit, plurimos tamen hac in re sibi habuerit repugnantes; experiundo haud dubie didicit, maioribus, quam prima fronte videtur, hocce negotium premi difficultatibus. Sunt &, quibus alia quaedam in hisce institutionibus displicuerunt; quae vt discutiamus, huius loci non est. Nec ideo laude sua defraudandae, quin potius commendandae sunt, tum ob alia praeclare in iis dicta, tum quod subinde historiae dogmatum theologicorum lucem egregiam adfundant. Epitomen quamdam illarum ipsemet vir clarissimus dedit, in *aphorismis theologiae dogmaticae & moralis*, Tubingae 1723, 8.

Optime theologiae cultorem studiis suis consulturum, beatus CHRIST. KORTHOLTVS pronuntiat, qui synopsi alicui latinae iunxerit *epitomen credendorum* NIC. HVNNII, vel SEBERI *hortulum biblicum*. Vtrumque deinde libellum, ob perspicuitatem & ἀκρίβειαν, laudat, recteque eos facere, adserit, qui verba aliquando ad populum de rebus sacris facere cupiunt, si exinde lingua vernacula dogmata fidei luculenter proponere condiscant; in *prodromo ingen. theol. cultor. academ. c. I. §. I. p. 2.* Et HVNNII quidem *epitome*, quae primum Wittebergae 1633, 8. prodiit, multis valde probata fuit. Non minus tamen, nec sine ratione, plurimis placuit IO. ANAST. FREYLINGHAVSENI *Grundlegung der theologie*, compendium itidem theologicum lingua germanica exhibens, Halae 1703, 8. Libellum sane vtilissimum esse, deprehendent, qui eum legerint. Perspicue, eleganter, & solide, dogmata fidei proponit, explicat, probat, & cuncta ad vitae praxin dirigit. Beati insuper LVTHERI nostri testimoniis selectissimis, subinde a se dictis lucem adfundit, & simul pondus addit. PHIL. IAC. SPENERVS, in sermonibus sacris, qui *Glaubens-Lehre* inscribuntur, cuncta doctrinae christianae capita tam adcurate tractat, vt non erraturus sit, qui hocce opus inter systemata theologica, lingua germanica scripta, retulerit. Ex instituto vero amplum aliquod *systema thetico-polemicum* germanica lingua dedit IO. HENR. LOEDERVS, Lipsiae 1712, 4. romanensibus maxime, &, qui his ex nostratibus fauent, syncretistis, oppositum; ob historica etiam, quae passim admiscet, lectu dignum. Ad scriptores theologiae dogmaticae, vt vnicum hocce addam, illi quoque referendi sunt, qui certa quaedam doctrinae sacrae capita ex instituto sibi pertractanda sumserunt. Quorum vt insignis interdum vsus est, cum maiori diligentia quis in vno, quam omnibus fidei dogmatibus versari queat; ita numerus non exiguus, vt eosdem, ne instituti nostri limites transgrediamur, enarrare non liceat. Otium praeterea hic nobis fecit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, qui magna diligentia eos collegit in *introd. in histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. X. p. 280. seqq.* Praecipuos quosdam indicat IOACH. LANGIVS, in *institut. studii theolog. litterariis, sect. VI. c. I. §. XXIX. seqq. p. 609. seqq.*

§. XV.

§. XV. Romanae ecclesiae doctores plerique cum theologia syste-
a scholasticorum etiam retinuerunt non tantum errores dogmaticos,
reliqua vitia; nonnulli tamen inter eos exstiterunt, qui haec vtcum-
mendare, & meliorem theologiae conciliare faciem, adgressi sunt. *
nter reliquos, qui a nobis dissentiunt, defuerunt, quibus systema-
aecce docendi theologiam ratio placeret. **

Cum in ecclesia romana theologia atica vna cum scholastica praecipue it, maximosque progressus fecerit, ndos insuper ac propagandos erro- ea receptos, & supremam romani cis auctoritatem conseruandam plu- faciat; rationes facile, cur tam ter in eadem retineatur, perspicere dque maximus ille systematum, ac ndiorum, post ecclesiae etiam emen- em a romanensibus conscriptorum, us testatur. Fuerunt equidem in- , qui systematicam, seu dogmati- ieologiam, emendare, & a vitiis ticorum repurgare adgressi sunt; : de ipsis dogmatibus non est intel- im, in quibus post adprobata con- ridentini decreta, facti sunt deterio- im in veteribus contra scholasticis : praeclara adhuc existent veritatis nia. Barbariem itaque solum prio- mporum, adhibitis scripturae sa- inguarum, & antiquitatis ecclesia- subsidiis, vtcumque abstergere, lli animum induxerunt suum. Ad xemplo protestantium eos excita- semet MART. BECANVS, *praefat. . tom. III.* fatetur. *Multi*, inquit, *ci per Lutheranos & Caluinistas, de excitati sunt, & fidem ac religionem nam doctissimis libris ac commenta- ustrarunt. Et sane, si haec nostra a conferantur cum superioribus pro- tetatibus, quibus vel nulli vel pauci ci ecclesiam turbarunt; facile consta- ntum lucis ac splendoris ad catholi- lesiae doctrinam accessisse, quantum, tici nulli essent, accessisset numquam.* Idem & ingenue agnoscit LVD. ELLIES DV PIN, in *methodo studii theologici, c. II. p. 24.* Nec tamen hoc factum est ab omnibus. In plurimis enim romanensium systematibus, ceterisque scriptis dogma- ticis, cum nugis & ineptiis, barbaries scholasticorum adhuc regnat. Interim, non vno eodemque loco scriptores dogma- ticos ecclesiae huius habendos, nemo non facile perspicit. Fuerunt namque, qui, reiectis scholasticorum ratiociniis, & phi- losophicis, quibus theologiam obruerunt, disputationibus, veteris ecclesiae docto- rum pressius sequi vestigia, & ex horum tantum monumentis dogmata deriuare theologica, consultum duxerunt. Atque hinc discrimen illud, apud romanenses vsitatum, inter theologiam *positiuam* & *scholasticam* exortum est, de quo supra ad §. I. huius *capitis* dictum. Ad *positiuae* itaque *theologiae* scriptores hac ratione eos omnes referre licet, qui per latissimos antiquitatis ecclesiasticae campos se dif- fundentes, ex patrum scriptis ac monu- mentis, quae ad rem suam facere putant, colligunt; quos inter principatum tenet DIONYS. PETAVIVS, in *dogmatibus theologicis*. Sed de hisce omnibus, cum in sequentibus *c. III.* vbi de theologia pa- tristica agemus, nobis ex instituto verba facere animus sit; nunc eos mittimus. Illud tantum addere liceat, inter eos, qui de emendanda theologia scholastica solli- citi fuerunt, primum fere praecipuumque locum tenere IO. MALDONATVM, so- cietatis Iesu theologum, de quo ANT. POSSEVINVS: *cum vero haeresium tor- rens inundaret saeculo hocce Germaniam*

Galliamque, nec pressior illa scholasticorum docendi ratio ab omnibus probaretur, aut percipi possit; Ioannes Maldonatus, societatis nostrae theologus, Parisiis vtilissimam quidem tempori & regno illi rationem theologiae scholasticae addiscendae docuit, quae fuit haec &c. Tum methodum, qua vsus sit MALDONATVS, a methodo THOMAE, & reliquorum scholasticorum, diuersam, refert, atque haec porro subiicit: *de iis, inquam, cum egisset Maldonatus, adiecit tractationes iis de rebus, e quibus theologia percipi planius posset, nimirum ex re subiecta, ex principiis, ex argumentis, ex definitione scientiae, ex ratione qua agit de re subiecta; deinceps autem in ipsam theologiam ingressus, patres ac synodos adhibuit, ad confutandas haereses, quae tum potissimum vigebant; biblioth. select. lib. III. c. IX. p. 131.* Floruit MALDONATVS circa medium saeculi decimi sexti, & primum Salamancae in Hispania, tandem Parisiis docuit; laudaturque ob eruditionem singularem, morumque probitatem a IAC. AVGVSTO THVANO *histor. lib. XXVIII. p. 481.* Nec vero integrum aliquod theologiae systema ab eo typis exscriptum habemus; etsi alia eius scripta, post obitum eius edita, exstent, inter quae eminent *commentaria*, tum in alios scripturae sacrae libros, tum maxime in *quatuor euangelistas*, de quibus alibi erit dicendi locus. Prostant etiam, quae speciatim de *gratia*, de *peccato originali*, de *prouidentia*, & *iustitia &c.* commentatus est; iunctimque quaedam eius scripta dogmatica prodierunt Parisiis 1677 conf. PETR. BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc. Maldonatus, p. 2011.* Antitrinitariorum eum non adprobasse placita, ostendit RICH. SIMON, *biblioth. critic. tom. I. c. XXVII. seqq. p. 378. seqq.* Eodem circiter, quo MALDONATVS, tempore vixit, MELCHIOR CANVS, illis itidem adnumerandus, qui de emendanda repurgandaque theologia scholastica fuere solliciti; certe vitia & naeuos scholasticorum eum probe perspexisse, deinceps demonstrabimus. Gente Hispanus fuit, praedicatorum ordini adscriptus, FRANCISCI VICTORIAE discipulus, & in academia Salmanticensi successor, mox episcopus Canariensis, quo tamen se abdicauit munere: nec vltimum inter concilii Tridentini patres obtinuit locum. Hic *locorum theologicorum*, aut potius *de locis theologicis, libros XII.* scripsit, tum alias, tum & cum reliquis eius *operibus*, (quorum tamen maximam partem constituunt) editos ab HYACINTHO SERRY, qui & *praefationem instar prologi galeati* praemisit, Patauii 1714, 4. Laudat eos ANT. POSSEVINVS, dum, *de quibus*, inquit, *non negandum, quin e foecundo, erudito & facundo ingenio prodierint, eo commendandi magis, quod ipse nostra aetate primus ea breuitate, copia, dispositione ac perspicuitate de iis pertiliter egerit.* Nec tamen, quaedam in iis sibi displicere, abnuit, quando addit: *in qua tanta segete rerum & historiarum si quid irrepsit, ex aliis minus fidis scriptoribus, id iam ab aliis est indicatum;* in *adparatu sacro, tom. II. p. 101.* Nimirum varias suorum censuras expertus est CANVS, non tantum, quod peculiares quasdam fouere sententias videretur, & theologiae scholasticae, aut si mauis, scholasticorum, immo & ipsorum quandoque patrum naeuos, non dissimularet; sed &, quod de societatis Iesu patribus non adeo praeclare sentiret. Atque hinc *prologus* iste *galeatus* enatus est; quem HYACINTHVM SERRY, theologum Patauinum, & ex aliis ingenii monumentis, de quibus alibi dicemus, notum, *operibus* eius praemisisse, antea diximus; in quo ad omnia, quae illi obiecta fuerunt, respondere conatur. Quod de *societate*, quam vocant, *Iesu*, eiusque theologis non adeo praeclare senserit, inde colligas, quod *lib. IV.*

de

de locis, *c. II. p. 109.* de voce *ecclesiae* verba faciens, cum verba apostoli, *fidelis Deus, per quem vocati estis, in societatem filii eius Iesu Christi*, 1 *Cor. I. 9.* recitasset, addit: *quae sine dubio societas, cum Christi ecclesia sit, qui titulum illum sibi arrogant, ii videant, an haereticorum more penes se ecclesiam existere, mentiantur.* Quibus verbis eum *societatem Iesu* pungere, manifestum est. Nec negat hoc HYACINTHVS SERRY, sed pro excusando CANO respondet, *illum ea aetate temporum scripsisse, qua rebus nondum ad liquidum perductis, sinistrae nescio quae de nascente societatis instituto suspiciones, virorum etiam insignium ingenia occupauerant, quas successu temporis religiosa societas eluit. Nec mirandum idcirco*, ita pergit, *si sinistrum quidpiam de arrogato sibi, vt plurimis videbatur, superbo societatis Iesu nomine fuerit suspicatus, vir alias prudentissimus. Fuit enim haec illi tum temporis cum aliis multis suspicio communis, cuius nobis & domestici societatis, & extranei testes fidem plurimam faciunt;* id quod FRANC. SVAREZII, SFORTIAE PALLAVICINI, cardinalis, IAC. AVG. THVANI, aliorumque testimoniis comprobat, *loc. cit. c. X.* Quidquid eius sit, societatis Iesu theologos non adeo aequo in MELCH. CANVM esse animo, inde coniicere licet. Nescio, quaenam caussa sit, quod GABR. NAVDAEVS, ingenii quidem, immo & iudicii laudem CANO tribuat, at pietatem in eo desideret. Politicum enim suum ad controuersias theologicas rite percipiendas erudiens, *vtile etiam*, inquit, *Cassandrum euoluere, qui tot lites aperte quidem componere tentauit, licet maiori pietate, quam ingenio, & Melchiorem Canum, qui hoc idem, sed occulte conatus est, ingenio maiori, quam pietate, ac propemodum admirabili iudicio*; *bibliograph. polit. c. IX. p. m. 534.* IOANNE vero RAINOLDO iudice, CANVS melioris mentis, saniorisque iudicii fuit, quam sunt plerique doctores pontificii; in *summa colloquii cum Io. Harto, de capite & fine ecclesiae*, *p. 289.* Quod tamen in eo non prodidisse, alii obseruant, dum *lib. VI. de loc. theolog. c. VIII.* scribit, *papae conclusiones esse veras & necessarias, & si praemissae nec verae nec rectae sint;* id quod IO. HVLSEMANNVS *nouum in logica priuilegium* vocat; in *manuali August. confess. disp. XIII. p. 575.* add. THO. CRENIVS, in *notis ad Gabr. Naudaei bibliograph. polit. p. 536.* Et lubens sane fateor, non omnia probanda esse, quae MELCH. CANVS scripsit; cum, vt errores romanae ecclesiae exueret, a se impetrare non potuerit. Id tamen vel ex ipsis, quas expertus est, aliorum reprehensionibus, patet, virum fuisse singulari iudicio praeditum, qui naeuos theologiae in ecclesia romana receptae, praesertim scholasticae, probe perspectos habuerit, quosdam etiam cordate detexerit. Huc namque *libri* eius *duodecim de locis theologicis*, antea memorati, praecipue spectare videntur, in quibus neutiquam integrum aliquod theologiae systema, secundum vsitatam methodum, exhibetur; sed vt ipsa inscriptio docet, *vera refellendi vniuersos christianae religionis hostes, confirmandique sacra dogmata, ratio ac vsus exacte ostenditur;* simul vero *omnia fere, quae hodie in controuersia habentur, luculentissime examinantur;* vel, vt NIC. ANTONIVS summam illorum exhibet: *topica haec sunt theologica, siue loci argumentorum, a theologis vsurpandi;* qui & FRANC. SIXTVM Senensem, ac SERAPHINVM RAZZIVM notat, quod argumentum istorum librorum non recte expresserint, & alia notatu digna de illis suppeditat, in *biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 97.* Nimirum, cum *libro I.* totius operis partitionem tradidisset; & de locorum theologicorum ordine atque numero disputasset; *libro secundo* de auctoritate scripturae,

rae, *tertio* de traditionibus apostolicis, *quarto* de ecclesiae catholicae, *quinto* de conciliorum, *sexto* de ecclesiae romanae, *septimo* de sanctorum, *octauo* de doctorum scholasticorum auctoritate, differit; porro *libro nono* de argumentis rationis naturalis, *decimo* de philosophorum auctoritate, *vndecimo* de humanae historiae auctoritate, & denique *duodecimo* de locorum vsu in scholastica disputatione, verba facit. Vnde patet, quod de principiis tantum ac fundamentis, quibus theologia dogmatica ex mente romanensium nititur, in hocce opere agat; quod etsi ita faciat, vt in plerisque romanae ecclesiae placita tueatur, saltem tueri videatur; subinde tamen haud obscure, quae in iis sibi displiceant, indicat, & quae veritati sunt consentanea, docet, vbique eruditionem haud vulgarem, & singulare ingenii acumen demonstrat. Exemplo vt quod diximus comprobemus, simulque ostendamus, eum theologiam tractandi rationem scholasticis vsitatam emendare voluisse, *libro VIII. p. 224. seqq.* auctoritatem quidem doctorum scholasticorum, sed certis limitibus circumscriptam, contra Lutheranos defendit; naeuos tamen & vitia eorumdem, tantum abest vt adprobet aut excuset, vt libere potius redarguat. *Sed in omni*, inquit, *oratione, memento*, lector, *eam me defendere scholae doctrinam, quae sacrarum litterarum fundamentis constituta sit. Ex quo id efficitur, quod ego magno cum adsensu omnium dicere me video, miseram esse scholae doctrinam, quae se titulis magisterii defendat; miseram etiam, atque haud scio an multo magis, quae detracta scripturae sacrae auctoritate syllogismis contortis de rebus diuinis philosophatur; immo ne de rebus diuinis quidem, sed nec de humanis, verum de his, quae nihil ad nos attinent. Intelligo autem, fuisse in schola quosdam theologos adscriptitios, qui vniuersas quaestiones theologicas friuolis argumentis absoluerint, & vanis in que ratiunculis magnum pondus rel uissimis detrahentes, ediderint in t am commentaria, vix digna lucul anicularum. Et cum in his sacroru orum testimonia rarissima sint, conc mentio nulla, nihil ex antiquis san ant, nihil ne ex graui philosophia sed fere e puerilibus disciplinis; sc tamen, si superis placet, theologi vo nec scholastici sunt nedum theologi, phismatum faeces in scholam infere ad risum viros doctos incitant, & ores ad contemtum.* Paucis quit interiectis, ita pergit: *intelligo et schola fuisse nonnullos, quasi ad dis natos, qui tum optime se disseruisse cum contra doctores dixerint, vt n verum inuenisse velle videantur, qu uersarios conuincere, concertation & rixis totas chartas implere. At sunt in ecclesia multi, qui tanquam auctorati vel tuentur, vel impugna tota eorum de re theologica disputat tium studium est, contentio atque di Quos ego probare, nec debeo, nec p l. c. lib. VIII. c. I. p. 225.* Similia bi passim in hocce opere occurru quibus, quaenam auctoris mens sen que fuerit, satis liquet. Inter eos qui de emendanda, repurgandaque logia scholastica apud romanenses ti fuerunt, referendus etiam videtur VICVS DE CARAVAIAL, Baeticus, qui, auctore NIC. ANTONIO, *theo rum sententiarum librum singulare restitutae theologiae, & a sophistica barie pro virili repurgatae specim Deo*, scripsit, Coloniae 1545, & Ar piae 1548, 8, editum; additque ide TONIVS: *cuius nominis* restitutae theologiae, *inuidiam depellere a se ste, serioque contendit; biblioth. hisp. ua tom. II. p. 21.* Alios adhuc, ipsis romanensibus de emendanda

logia scholastica solliciti fuerunt, laudat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. II. p. 199.* vbi vicissim DIONYS. PETAVIVM, IO. BAPTISTAM DE BENEDICTIS, aliosque, qui scholasticos defenderunt, commemorat. Nos id solum praetermittere nefas ducimus, quod RICH. SIMON obseruat, belgicos theologos, speciatim Louanienses, & Duacenses, multum praeferendos esse Parisiensibus, eo, quod illi ad scripturae sacrae, patrumque studium animum adpulerint, cum hi contra vnice theologiae scholasticae dediti fuerint, cuius in conuincendis haereticis non adeo magnus vsus sit; *biblioth. critic. tom. II. c. I. p. 1. seqq.* Quod, quo iure, aut quo animo ab eo dictum sit, inquirere, nostrum non est; id tamen merito inde colligimus, esse hodie haud paucos inter romanenses, qui non adeo magnum theologiae scholasticae pretium statuunt.

Vt praecipuos quosdam, qui theologiam dogmaticam & systematicam ex romanensibus tradiderunt, commemoremus; inter primos IOANNES ille ECCIVS fuit, cuius inter infelices Lutheri aduersarios haud ignotum nomen est, in *enchiridio locorum communium aduersus Lutherum, & alios ecclesiae hostes*, septimum cum adnotationibus P. TALMANNI editum, Ingolstadii 1535. vid. ANT. POSSEVINVS, in *adparatu, p. 871.* Ea solum pertractat capita, super quibus illo tempore disputatum fuit; quae LVD. ELLIES DV PIN recenset, in *biblioth. auctor. ecclesiastic. tom. XIV. p. 165.* Circa medium saeculi decimi sexti floruit IO. VIGVERIVS, seu VIGVERA, gente Hispanus, patria Granatensis, in academia Tolosana theologiae professor, qui edidit *institutiones ad naturalem & christianam philosophiam, maxime vero ad scholasticam, quam vocant, theologiam, vniuersalium conciliorum auctoritate, nec non doctorum ecclesiasticorum, praesertim D. Thomae Aquinatis, eruditione confirmatas*, tum alibi, tum & Parisiis 1582 excusas: quas NIC. ANTONIVS *opus in paucis doctum, atque vtile*, vocat, *biblioth. hispan. noua, tom. I. p. 611.* PETRI DE SOTO, Cordubensis, Dominicanorum familiae adscripti, cuius *eximium decus* NIC. ANTONIO audit, *institutionum christianarum libri tres*, Augustae 1548 alibique prodierunt. Idem & *doctrinae catholicae compendium in vsum plebis christianae recte instituendae*, reliquit; Dillingae 1560. vid. NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hispan. noua, tom. I. p. 194.* Ex Iesuitarum ordine VINC. FILLIVCCIVS, Senensis, *synopsin vniuersae theologiae* conscripsit, post eius mortem, quae illi 1622 contigit, impressam Herbipoli 1626, vid. PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. soc. Iesu, p. 443.* PETRI A WITFELD *doctrina christiana*, Monasterii prodiit 1656. LVD. ABELLI *medulla theologiae*, Parisiis 1658. TOB. LOHNERI *institutiones theologicae*, Dillingae 1681. MARTINI autem BECANI *manuale controuersiarum*, quod prae reliquis notum, ad scripta polemica potius referendum est; vnde & alibi de eo erit dicendi locus; quamquam & in plerisque, quae hic recensemus, scriptis dogmaticis, controuersiae simul attingi soleant. Fuerunt etiam nonnulli, qui ex patribus dogmata theologica colligerent; de quibus tamen nos in *theologia patristica* acturos, antea iam significauimus. Alii rursus veteres scholasticos postliminio reuocarunt, atque quemdam ex iis, quem sequerentur, aut commentariis illustrarent, elegerunt; quidam scilicet ALBERTVM magnum, alii BONAVENTVRAM, alii IOANNEM DVNS Scotum; alii denique, & quidem plerique, THOMAM DE AQVINO. Ingens hinc eiusmodi scriptorum exstat numerus; quos si recensere vellemus, magnopere & tempore

re nostro, & lectorum abuteremur patientia. Cum vero apud Hispanos praecipue, post ecclesiae emendationem, theologia scholastica regnauerit; NIC. ANTONIVM adeat, qui plurimos nosse cupit, nomina eorum exhibentem in *biblioth. hispan. noua, tom. II.* in *indice materiarum num. III p. 502. seqq.* Iungendus ei PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. script. soc. Iesu*, cum continuatione NATHAN. SOTVELLI; siquidem ex hacce societate Iesu maxima neo-scholasticorum turba prodiit. Celebriores reliquis sunt ADAM TANNERVS, ob *disputationes theologicas in omnes summae sancti Thomae partes, libris IV.* Ingolstadii 1618, itemque ob *theologiam scholasticam, speculatiuam, practicam*, Ingolstadii 1626 & 27; MART. BECANVS, ob *theologiam scholasticam*, Moguntiae 1647 in fol. editam; THO. COMPTONVS CARLETONVS, Anglus, ob *theologiam scholasticam*, Leodii 1659 fol. FRANC. LABATA, ob *theologiam scholasticam*, quae septem tomis Tolosae 1669 prodiit, IO. BAPT. GONETVS, ob *clypeum theologiae Thomisticae*, Lugduni 1681 sex volum. in fol. recusum, itemque ob *manuale Thomisticum, seu breuem theologiae cursum*, Coloniae iterum 1707 euulgatum. Nec praetermittendus hic AVGVSTINVS GIBBON DE BVRGO, Hibernus, ordinis Eremitarum sancti Augustini, theologiae professor Erffurtensis, ob *theologiam scholasticam in Thomam*, quae septem tomis in 4. absoluitur, quorum primus 1669, vltimus 1679 lucem adspexit; longe tamen notior est ob *Luthero-Caluinismum, schismaticum quidem, sed reconciliabilem*, quippe quo effecit, vt inter diuersarum religionum conciliatores, quos alii syncretistas vocant, haud vltimum locum consequeretur; vid. IO. FRID. MAYERVS, in *syllabo praecipuorum scriptor. qui Romam reconciliabilem voluerunt*, addito IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili, p. 26.* IO. FABRICIVS, in *historia biblioth. Fabric. part. IV. p. 214.* ANDR. CAROLI, in *memorabilibus eccles. saec. XVII. part. II. lib. VI. p. 219.* Celebre quoque admodum in scholasticorum gente nomen consequutus est RODERICVS DE ARRIAGA, gente Hispanus, qui philosophiam primum Vallisoleti, tum theologiam Salmanticae, tandemque Pragae in Bohemia docuit, ibi demque 1667 obiit. Praeter *cursum philosophicum* etiam *cursum theologicum*, seu *disputationes theologicas in Thomam de Aquino* reliquit, partim Antwerpiae, partim Lugduni octo tomis in folio, diuerso tempore, excusos; quibus quominus nonum adderet, morte praepeditus est; vid. NIC. ANTONIVS, *biblioth. hispan. noua, tom. II. p. 219.* & NATHAN. SOTVELLVS, *bibl. script. soc. Iesu, p. 728.* An scepticis adnumerandus sit, disputat PET. BAELIVS, *dictionar. histor. critic. voc. Arriaga, p. 379. 380.* Antiquior eo est FRANC. AMICVS, Consentinus Italus, cuius *cursus theologicus*, nouem constans tomis, Antwerpiae 1650 impressus est. PHILIPPI a SS. TRINITATE haud obscurum inter eruditos nomen est, ob *historiam ordinis Carmelitarum*, cui ipse adscriptus fuit, itemque ob *itinerarium orientale.* Idem quoque *disputationes in Thomam*, integrum aliquod theologiae scholasticae systema constituentes, edidit, Coloniae 1656, quatuor tomis in 4. Cui vero inter scholasticos doctores ignotus est GABR. VASQVEZIVS? At & hic *commentarios in Thomam* reliquit, Antwerpiae 1621 octo voluminibus euulgatos. Paullo propius ad nostra tempora accedit AVGVSTINVS LAVRENTIVS, societati Iesu addictus, gente Lusitanus, cuius *syntagmata theologica, siue principalis theologiae tractatus*, tomis duobus Leodici 1694 prodierunt, in quibus itidem THO. AQVINATIS ductum sequitur; itemque IVVENALIS ANNANIENSIS, ordinis minorum Capucinorum, cuius *theo-*

theologia rationalis ad hominem & ex homine, quae per argumenta naturalia potissimum ex homine desumta, nec non ad illius emolumentum directa, non absque canonici textus, & theologiae scholasticae salis condimento, resperfa, faciliori methodo res theologicas pertractat &c. Augustae Vindelicorum 1706, 4. lucem adspexit. Haereticis nimirum non tantum, sed atheis etiam, ac Muhammedanis, hocce opus auctor oppositum voluit. Sed mitto reliqua eiusdem generis scripta, quorum longe sunt plurima, eo solum maximam partem comparata, vt intelligamus, fuisse semper in ecclesia romana, & esse hodie adhuc, qui nondum nugari desierint. Patet hinc etiam, quam parum illorum profuerint consilia, qui emendare ac repurgare theologiam scholasticam, adnisi sunt. Plures interim qui nosse cupit, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVM adeat, in *introd. ad histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, c. II. §. II. p. 200. seqq.* In Gallia tamen, quod non diffitendum, recentiori aetate theologia scholastica paullo meliori facie interdum prodiit; etsi ideo non omnium naeuorum expers. Haud vltimum inter illos, qui in ea elaborarunt, locum tenet IO. BAPT. DV HAMEL, cuius & inter philosophos haud ignotum nomen est, quiue, theologiam scholasticam cum patristica coniungendo, illam vtcumque emendare voluit; quemadmodum & philosophiam veterem cum recentiori coniunxerat. Prodiit eius *theologia speculatrix & practica iuxta sanctorum patrum dogmata pertractata, & ad vsum scholae adcommodata*, Parisiis anno 1691 septem voluminibus in 8. ex quibus deinceps compendium concinnauit inscriptum: *theologiae clericorum seminariis adcommodatae summarium*, editumque Parisiis 1694 quinque voluminibus in 12. Inter recentiora ceteroquin, quae Gallia dedit, systemata theologica, eminent NATALIS ALEXANDRI *theologia dogmatica & moralis*, Parisiis 1703 duobus tomis in folio; LVD. HABERTI *theologia dogmatica & moralis, ad vsum seminarii Catalaunensis*, recusa Parisiis 1721, octo voluminibus in 8. NICOLAI L' HERMINIER *summa theologiae ad vsum scholae adcommodata*, Parisiis 1721 septem voluminibus in 8. Cuius operis dum vir longe doctissimus GE. WALLINVS mentionem facit, addit: *sed obseruandum est, tomos quartum & quintum, qui agunt de gratia Dei, hodie inter ipsos Gallos tot disputationum & rixarum materia, plane esse proscriptos, vt, nisi rarissime, & casu, haud reperiantur;* in *Lutetia Parisiorum erudita sui temporis c. II. p. 59.* Nimirum non omnibus haecce *theologiae summa* placuit, eo quod auctor IANSENII placita sequeretur. Idemque obseruandum de CASP. IVENINI *institutionibus theologicis ad vsum seminariorum*, Lugduni 1704 septem voluminibus 12. editis. De vtroque, & NIC. L' HERMINIERIO & CASP. IVENINO legendus LVD. EL. DV PIN *nouv. biblioth. des auteurs ecclesiast. tom. XIX. p. 358. 359.* Reliquos tum ex Gallis, tum ex Italis atque Hispanis, quorum scripta dogmatica & systematica innotuerunt, recenset CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad histor. theol. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. p. 209. seqq.* Diffitendumque non est, eiusmodi scriptorum notitiam adcuratiorem a nobis exspectandam non esse, cum illa, quae in Italia ac Hispania, vbi librorum ad scholasticam & systematicam theologiam spectantium, vberrimus prouentus est, imprimuntur, raro ad nos perueniant; in ephemeridibus quoque eruditorum vix vlla eorum habeatur ratio. Ex Gallis autem, & quidem recentissimis, adhuc addendus ANT. BOVCAT, qui *theologiam patrum scholastico-dogmaticam, sed maxime positiuam*, edere coepit. Constabit

opus hocce quinque voluminibus in fol. vel viginti in 8. quorum si vltimam formam spectes, quatuor priora iam lucem adspexerunt, quibus tomus decimus septimus, reliquis, qui praecedere debebant, tantisper sepositis, seu *tractatus de sacramentis*, an. 1724 accessit. Videtur equidem, si inscriptionem spectes, BOVCATIVS inter eos referendus, qui theologiam patristicam tractant: sed scholasticis potiori iure eum adnumerandum, methodus, problematice de rebus grauissimis in vtramque partem disputandi, demonstrat; quod in eo recte reprehendunt auctores *diarii eruditorum* (*iournal des sçauans*) *anno 1724. mense Octobr. p. 355. seqq.* ANDREAE LE SOVDIER *cursus theologicus*, scholastica itidem methodo concinnatus, ac Parisiis 1724, 4. editus, ibidem recensetur, *p. 418. seqq.* In tanta autem dogmaticorum scriptorum, quibus ecclesia romana abundat, copia, mirum est, IO. MABILLONIVM *institutiones theologicas* SIM. EPISCOPII suis, demtis tamen locis quibusdam, commendasse, de *studiis monasticis part. II. c. VI. p. 288.* Addit, HVG. GROTIVM tanti fecisse hocce opus, vt semper illud secum portaret; cum tamen maius sit, quam quod circumferri queat, ac praeterea quinque annis post GROTII obitum lucem adspexerit; obseruante id PHILIPPO A LIMBORCH, in *historia vitae Simonis Episcopii, p. 323.* LVDOVICVS quoque ELLIES DV PIN, protestantium scripta dogmatica, vtpote ex quibus multum bonae frugis hauriri queat, laudare non dubitat. *Licet theologi catholici*, inquit, *ad protestantium doctrinam componere se haud debeant, expedit tamen, vt qui exercitatiores euadere cupiunt, praecipua eorum opera theologica conferant, vbi in dogmatibus nobiscum communibus vtilia sibi inuenient, quae autem sanae doctrinae contrariantur, vsus postulat, vt opiniones horum theologorum, eorumque rationes, quibus vtuntur, cogi quo euitare, infringere atque refut possint; euolui itaque poterunt loci gici Philippi Melanchthonis, eiusq logia Augustanae confessionis, ipsa Augustana, liber interim, seu forn comitiis Augustanis anno 1548 prot Gerhardi loci theologici, Caluini, I besii a Corse, & Simonis Episcopii tiones, noxiores licet, & non nisi e tiorum theologorum manibus com dae;* in *methodo studii theolog. c.* 177.

** Post romanenses, reforma clesiae doctores hic maxime in veniunt; apud quos theologia dc ca & systematica eadem fere, ac ap habuit fata. Primo enim nihi quod scholam sapiebat, in illorum hendere licebat commentationibu ius linguam barbaram cum nouis tatibus deinceps postliminio in non dubitabant alii; donec per I CEIVM, eiusque pariter ac REN. CA sectatores, pristinus vtcumque cul ologiae restitui coepit. Initium scribendi genere fecit HVLD. ZWI cuius *breuem & christianam in e cam doctrinam isagogen*, itemque c *tarium de vera & falsa religione*, non θετικῶς tantum, sed & ἀντιθετικ greditur, & alia scripta huc ref HENR. HOTTINGERVS, in *bib quadripart. lib. III. c. II. p. 374.* sequutus est HENR. BVLLINGER ius *compendium theologicum*, & *an pontificiae* eidem auctori laudantu omnium mox obscurauit famam I VINVS, in *institutione christianae nis*, quam operis longe maximi ru tum vocat THEOD. BEZA, qui & c nem eius edendae hunc in modum Cum Francisci I Galliae regis cr tem erga reformatos aegre ferren maniae principes, qui euangelio

dederant; horum vero tum ille quaereret amicitiam; eam vt obtineret, hoc vnicum *ευφὸν φάρμακον*, auctore Guilielmo Bellaio Langaeo, repererat, vt sese non nisi in anabaptistas, pro verbo diuino suum tantum spiritum iactantes, & omnium magistratuum contemtores, animaduertisse diceret. *Hoc vero*, inquit BEZA, *dedecus, verae religioni iniustum non ferens Caluinus, eius edendi libri occasionem arripuit, meo quidem iudicio incomparabilis: addita excellenti ad regem ipsum praefatione, quam si forte legisset ille, aut ego vehementer fallor, aut magnum esset illi meretrici Babylonicae iam tum vulnus illatum*; in vita *Caluini p. 367*. De prima autem cumprimis editione, quae Basileae 1535 prodiit, intelligendum, quod Beza dicit, fuisse hanc *institutionem* operis longe maximi rudimentum. In sequentibus enim editionibus ipse CALVINVS magis magisque eam auxit, emendauit, perpoliuit, donec vltima demum, eaque perfectissima ab ipso auctore reuisa an. 1559, in fol. Geneuae prodiret, in qua & opus hoc in quatuor distributum est libros. LVD. MAIMBVRGIVS atque HENR. SPONDANVS, ille in *historia Caluinismi*, *c. XXII*, hic autem ad *annum 1535* gallicana lingua hasce primum a CALVINO editas *institutiones* adserunt, quod PET. BAELIVS in medio relinquit, hoc solum exploratum sibi esse, adfirmans, iam ante annum 1544 gallicana eas prodiisse lingua, versionemque gallicanam ab ipso CALVINO esse adornatam; in *diction. histor. & critic. voc. Caluinus. p. 731*. Eadem vero haecce *institutio* in linguam germanicam, belgicam, hispanicam, anglicanam, translata est, saepiusque edita. Fallitur tamen ANT. TEISSIERIVS, dum, eam tanto adplausu exceptam fuisse, ait, vt breui tempore plus, quam mille eius editiones prodierint; in *elogiis Thuanaeis tom. I. p. 132*. Enimvero IO. PAPYRIVM MASSONIVM, ad quem prouocat, non recte intellexit; quippe qui, dum *millies excusam* CALVINI *institutionem* dicit, hoc tantum sibi vult, saepius eius editionem esse iteratam; vti PET. BAELIVS obseruat *l. c.* Ingenium & iudicium summum, eruditionem exquisitam, cum facundia, quam IAC. AVG. THVANVS *admirabilem* vocat, omnes in hoc opere agnoscunt, etiam illi, qui alia in rebus sacris placita sequuntur. Vnde, quanti eius sectatores illud faciant, haud difficulter intelligitur; docetque notum illud PAVLI THVRII distichon:

Praeter apostolicas post Christi tempora chartas
Huic peperere libro saecula nulla parem.

Laudatur etiam in *Scaligerianis primis, p. 40.* & in *secundis p. 41.* Et ad priorem *quidem* locum in *notis*, TANAQVILLVS FABER, *eorum*, ait, *omnium, qui hodie viuunt, qui se bellos homines & elegantes, & disertos & eloquentes, popello faciunt, reperiri neminem, qui id praestare possit, quod Ioannes Caluinus, in epistola ad Franciscum I Galliae regem praestitit, cum egregium illud, & nunquam interiturum christianae institutionis opus, ad tantum principem mitteret.* Post CALVINVM ecclesiae reformatae caussam strenue fortiterque sustinuit THEOD. BEZA, aliis vtique scriptis & factis longe clarior, quam compendio quodam theologico; quamquam & hoc *quaestionum ac responsionum christianarum* libellus exhibeat, in quo praecipua christianae religionis capita traduntur; quorsum & eiusdem *theses theologicae* spectant, quas ANT. FAIO in schola Geneuensi proposuit. Sequuti deinceps sunt & alii, qui in eiusmodi scriptis concinnandis ingenii vires sunt periclitati; sed dignus prae reliquis omnibus est, qui commemoretur ANDR. GERARDVS, a patria HYPERIVS dictus, cuius & supra honorificam mentionem iniecimus.

mus. Vir fuit omnium confessione eruditissimus, qui cum solida rerum theologicarum, & antiquitatis ecclesiasticae, notitia, sermonis puritatem & elegantiam coniunxit. Praeter multa alia autem scripsit *methodi theologiae, siue praecipuorum christianae religionis locorum communium libros tres; denuo iam,* (vt inscriptio habet,) *in lucem editos* 1568. Prima editio 1566 prodiisse videtur, & quidem post auctoris obitum, qui adeo opus hocce ad finem perducere non potuit. Hinc HENR. VIETOR, sacrarum litterarum in schola Marpurgensi professor, in *epistola nuncupatoria,* quam eidem praemisit, *vtinam autem,* inquit, *hosce ipsi libros recognoscere & absoluere licuisset. Nunc quia morte interceptus fuit, satius esse duximus, vt imperfecti ederentur, quam vt tam pium opus periret.* Nimirum constitutum HYPERIO fuerat vniuersam theologiam ad sex capita, seu locos reuocare, qui erant, *Deus, creatura atque homo, ecclesia, doctrina legis & euangelii, signa seu sacramenta, consummatio.* Sed ex his tres tantum priores totidem libris absoluit, reliquos, morte praepeditus, non attigit. Hocce nihilosecius diligenter legisse opus, non poenitebit quemquam. Inter reliquos reformatae ecclesiae theologos, qui saeculo decimo sexto eruditionis famam consequuti sunt, haud vltimi erant WOLFG. MVSCVLVS, & PETRVS MARTYR; quorum vterque an. 1562 viuendi finem fecit, & *locos theologicos* reliquit. Et MVSCVLI quidem Bernae 1573, & deinde Basileae 1599; MARTYRIS autem Tiguri 1587, & deinde Amstaelodami 1656 prodierunt. Addunt his nonnulli VICTORINVM STRIGELIVM, & CHRISTOPH. PEZELIVM, PHIL. MELANCHTHONIS sectatores, & hinc proniores in partes reformatorum. Ille nimirum ex Ienensi Lipsiensis, & post varia fata Heidelbergensis theologus, adductum PHIL. MELANCHTHONIS *locos* edidit *theologicos* tribus partibus, Neapoli Nemetum an. 1582, 4. in quibus se MELANCHTHONIS in eo quoque discipulum demonstrat, quod subinde ex poëtarum, aliorumque scriptorum veterum monumentis, quaedam adspergit. Virum enim fuisse eruditissimum, negari nequit. Hic vero, siue CHRISTOPH. PEZELIVS, ex Wittebergensi Bremensis gymnasii theologiae professor, & ex *mellificio,* quod vocant, *historico,* celebrior, *argumenta* composuit, *& obiectiones de praecipuis articulis christianae doctrinae, cum responsionibus, quae passim exstant in scriptis Melanchthonis,* Neapoli Nemetum 1591. BENED. ARETII, MATTH. VIRELLI, GVIL. ADOLPHI SCRIBONII, LVC. TRELCATII, BARTHOL. KECKERMANNI, AMANDI POLANI, quorum nonnulli iam saeculum decimum septimum attigerunt, in hoc genere scripta lubens praetereo. Circa eiusdem etiam saeculi decimi septimi initium vixit, mortuus quippe 1626, IO. PISCATOR, theologiae in gymnasio Herbornensi professor, qui praeter alia *aphorismos doctrinae christianae* ex IO. CALVINI *institutione christianae religionis* concinnauit, quos ipsemet *exegesi* quadar illustrauit. Nec ignotum est IO. WOLLEBII, theologi Basileensis an. 1629 mortui, *compendium theologiae christianae,* Basileae 1626 editum, saepiusque recusum. De CHRISTOPH. PELARGI, qui primum noster fuit, deinde ad reformatae ecclesiae castra transiit, *compendio theologico,* quod itidem ad hocce temporis interuallum pertinet, iam ad §. *praecedentem* diximus. Omnium autem, qui hucusque in hocce campo ingenii sui vires exercuerunt, industriam superauit, multisque post se reliquit parasangis, DAN. CHAMIERVS, qui circa initium saeculi decimi septimi floruit, & an. 1621, cum in Monte-Albano vrbe obsessis oratione ac hortatione ani-

animum adderet, in vallo obambulans, globo ictus, vitam finiit. Vastissimae, qua instructus fuit, eruditionis immortale monumentum, in *panstratia* sua *catholica*, ad posteros transmisit; in qua cum controuersias tractet, quae protestantibus cum romanensibus intercedunt, ROB. BELLARMINVM praecipue refellens; ad polemicos potius quam dogmaticos scriptores referendus videri poterat; nisi id fere locorum communium scriptoribus sollemne esset, controuersiarum cumprimis habere rationem. Prodiit hocce opus post auctoris obitum an. 1626, quatuor voluminibus in fol. obstetricias adhibente manus BENED. TVRRETINO, qui & *praefationem* praemisit. Nec tamen coronidem illi imposuit, cum grauissimus de ecclesia articulus desit, qui amplissimum, ingenii vires demonstrandi, opesque eruditionis explicandi, illi suppeditare potuisset campum, & quintum constituere debebat volumen. In patrum praecipue testimoniis colligendis, & ab exceptionibus romanensium vindicandis, explicandis etiam iis, quae ab his protestantibus opponuntur, summam adhibuit diligentiam; vt adeo optimo iure hocce opus ad theologiam quoque patristicam referri queat. In compendium illud misit FRID. SPANHEMIVS, inscriptumque: *Chamierus contractus* Geneuae 1645 edidit. Legenda quae de CHAMIERO, eiusque scriptis PET. BAELIVS disserit, *dictionar. histor. & critic. voc. Chamier*, vbi & *p. m. 834.* ostendit, quam ridicule CHAMIERVS a IAC. GVALTERO pro capite *metaphoristarum* venditetur. Ad initium saeculi decimi septimi adhuc referendus DAV. PAREVS, tum ob alia scripta quam plurima, tum & ob *collegium theologicum*, notus, quod Francofurti 1610, 8. prodiit; eodem vero saeculo paullisper progrediente, IO. HENR. ALSTEDIVS *compendium theologicum* euulgauit, Hanouiae 1624, 8. & *theologiam didacticam* ibidem 1627, 4; GVIL. AMESIVS, *medullam theologiae* edidit, Franecquerae 1638, 8. IO. CROCIVS *syntagma theologiae*, Bremae 1638, 8.

Cumprimis hic commemorandus nobis est IO. MACCOVIVS, seu MAKOWSKI, nobilis Polonus, tandemque theologiae in academia Franecquerana professor, qui 1644 vitam cum morte commutauit. Neque tantum ideo obseruatu dignus, quod *locos communes theologicos* concinnauit, Franecquerae an. 1650, 4. impressos; sed &, quod, si non primus, certe inter primos, fuit, qui apud reformatos scholasticam theologiam tractandi rationem postliminio reuocauit. Nimirum, cum in synodo Dordracena plurimorum errorum, a SIBRANDO maxime LVBBERTO, postulatus esset; illi, qui iussu synodi caussam hancce cognoscebant, tandem pronuntiarunt, errorum, qui illi obiiciebantur, MACCOVIVM immunem esse, in eo tamen illum peccasse, quod *phrasibus scholasticis* vsus esset, & *scholasticum docendi modum* in belgicis academiis conaretur introducere. *Legitur*, inquit auctor, quem deinceps laudabimus, *iudicium deputatorum a synodo in caussa Maccouiana, cuius summa haec erat: D. Maccouium nullius gentilismi, iudaismi, Pelagianismi, Socinianismi, aut alterius cuiuscumque haereseos reum teneri, immeritoque illum fuisse adcusatum; peccasse eum, quod quibusdam ambiguis, & obscuris phrasibus scholasticis vsus sit; quod scholasticum docendi modum conetur in Belgicis academiis introducere; quod eas selegerit quaestiones disceptandas, quibus grauantur ecclesiae belgicae; monendum eum esse, vt cum spiritu sancto loquatur, non cum Bellarmino aut Suarezio, &c.* Haec aliaque de MACCOVIO refert GVALTERVS BALCANQVALLVS, in *epistolis ecclesiastic. & theologic. p. 573.* editionis, quae an. 1684, fol. prodiit; & ex eo

PET. BAELIVS, *diction. histor. & crit. voc. Makowski p. 2010. 2011.* Eodem itaque circiter tempore scholastica theologia apud reformatos introducta est, quo & in nostra iterum inualuit ecclesia. Occasionem itidem dedit nimium metaphysices scholasticae studium, & vana persuasio, tum demum adcurate theologiam tractari, si omnia vocibus, ex methaphysicorum scholis petitis, obruantur. Hinc & metaphysices abusum in MACCOVIO reprehendit ABR. CALOVIVS, eique ideo praecipue *metaphysicam* suam *diuinam* opposuit; idque diserte profitetur in *praefatione*, quam *scriptis* suis *philosophicis* praefixit, *p.7.* In ipsis etiam remonstrantium & contraremonstrantium controuersiis, quae synodo Dordracenae occasionem praebuerunt, patuit, iam tum, scholasticam theologiam magna apud reformatos sumsisse incrementa; siquidem vtraque pars alteri exprobrauit, quod cum terminis etiam principia sua ex scholasticorum lacunis hauserit. Obseruatum id IO. HVLSEMANNO in *praefatione*, quam *tractatui* suo *de auxiliis gratiae* praemisit: *In Caluinianorum etiam scholas prorepsit haec gangraena, vt mutuis inuicem dicteriis lancinent Caluinistae & Arminiani, vtra pars terminos irresistibilitatis, praedefinitionis, praedeterminationis, principia itidem probationum, pro dependentia vel independentia actuum vitiosorum ab influxu diuino, ex foetidis scholasticorum lacunis hauserit? vt legere est in iudicio Parei ad synodum Dordracenam misso, & actis inserto &c.* Paullo ante MACCOVIVM, anno scilicet 1639, mortuus est ANT. WALAEVS, theologus Lugdunensis, nec infimi inter reformatae ecclesiae doctores ordinis, qui non tantum praeter alia *locos communes theologicos* reliquit, Lugduni Batauorum an. 1647 excusos; sed &, cum IO. POLYANDRO, & ANT. THYSIO, auctor est *synopseos purioris theologiae, LII disputationibus comprehensae*, editaeque Lugduni Bat. 1642 & 58, 8. Medium saeculi decimi septimi viuendo attigit IO. CLOPPENBVRGIVS, theologus Franecqueranus, mortuus quippe 1652, qui *aphorismis theologiae christianae*, Franecquerae 1648, 12. & *exercitationibus super locos communes theologicos*, Franecquerae 1658, 4. hanc theologiae partem locupletauit. Eodem, quo CLOPPENBVRGIVS, anno, rebus mortalium exemtus est MARC. FRID. WENDELINVS, gymnasii Anhaltini rector, & theologiae ac philosophiae professor, cuius compendium, seu *christianae theologiae libri duo methodice dispositi*, Amstaelodami 1646, alibique, & alio tempore, excusum est. Idem quoque *christianae theologiae systema maius* reliquit, Cassellis impressum, 1656, 4. Quae eius scripta cum in Germania maxime celebrarentur; nonnulli ex nostratibus illa, in iis, in quibus a nobis reformati dissentiunt, refutare suarum duxerunt esse partium. Addendi his porro SAM. MARESIVS, ob *systema vniuersae theologiae*, Groeningae 1645 & alibi saepius, itemque ANDR. ESSENIVS, ob *systema theologicum*, Vltraiecti 1652, 4. & *compendium theologiae dogmaticum* ibidem 1669, 8. ABR. HEIDANVS, ob *corpus doctrinae christianae*, post auctoris obitum, an. 1676 Lugduni Bat. editum; IO. HOORNBEECKIVM, ob *institutiones theologicas*, Vltraiecti 1653, & Lugduni Bat. 1658, 8. Atque hi quidem, aliique, cum post synodum Dordracenam scripserint; eos in doctrina de praedestinatione huius stetisse decretis, vt existimemus, par est. Eius itaque sententiae, quae supralapsariorum, quos vocant, est, plura apertioraque vestigia in illis compendiis ac systematibus, quae ante synodum Dordracenam prodierunt, deprehendere licet, quam in iis, quae post eam edita sunt. Accesserunt vero deinceps controuersiae inter *hypotheticos*,

ticos, & *absolutos*, quarum in systematibus, quae eo tempore lucem adspexerunt, subinde habita est ratio; vtque ea, quae *absolutorum* est, sententia, recepta fere est, & a plerisque in ecclesia reformata, Belgis maxime, adprobata; ita quae ab istis auctoribus fuere concinnata compendia, ac systemata, ad eam sententiam conformata fuisse, non est, quod dubitemus. Idem rursus de illis censendum, quae ab *hypotheticis* fuere conscripta, quos inter ipsemet eminet MOSES AMYRALDVS, cuius *theses theologicae* hic maxime in censum veniunt; editae Salmurii 1665, 4. De scriptis polemicis, huc spectantibus, alibi dicetur.

In hocce temporis interuallo maximum adhuc theologiae scholasticae apud reformatos statuebatur pretium, quae & in GISBERTO VOETIO summum fastigium consequuta videtur. Passim is in scriptis suis scholasticos doctores longo agmine adducit, laudatque; sed eorum etiam methodum, modumque disputandi, & res theologicas tractandi, sequitur. Documento esse possunt *selectae* eius *disputationes theologicae*, quae quinque voluminibus, seu *partibus* comprehensae prostant, quarum prima Vltraiecti an. 1648, vltima an. 1669 prodiit; quaeue integrum aliquod plenumque theologiae corpus exhibent. Ingens fateor rerum variarum in iis occurrit adparatus, qui & infinitam fere auctoris lectionem, & diligentiam singularem arguit, &, si recte digeratur, vsui esse potest. Scholasticorum nimium amorem, cum praepostero eos imitandi studio, vbique fere deprehendas. Hinc & ab aduersariis eius hoc illi exprobratum, obseruatque IO. HVLSEMANNVS, in *praefatione*, seu *dedicatione*, quam operi *de auxiliis gratiae* praemisit, *quod plane in morem scholasticorum, loco disputationis inauguralis, themata quodlibetica proposuerit, tam ratione obiecti inutilia, quam ratione principiorum probandi, plane falsa. Et structura sane,* ita pergit HVLSEMANNVS, *atque methodus disputandi inspecta, nihil differt a disputatione inaugurali Mendozae, mox allegata; qua proponuntur quaestiones scholasticae, positiuae, quodlibeticae. Eumdem in modum disputaturus Voëtius de praeiudiciis verae religionis, vt promittebat titulus, amplissima sane controuersia, vix periodis viginti verborum in sesquipaginam coniectis, mox ad corollaria, quodlibeta, paradoxa, probabilia, disquisibilia excurrit &c.* Eodem, quo VOETIVS in Vltraiectina, in Lugdunensi academia docuit, magnamque nominis consequutus est celebritatem, tempore IO. COCCEIVS; per quem alia, meliorque facies, profligata iterum scholasticorum barbarie, theologiae apud reformatos reddi coepit. Cum enim vir iste doctissimus in perscrutandis sacris litteris totus esset; ad earum etiam ductum tantum theologiam tractari voluit; ideoque & serio illi constitutum fuit, a scholasticorum terminis, inutilibus distinctionibus, quaestionibusque otiosis, theologiam repurgare; vid. HENR. LVDOLPHVS BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, part. II. c. III. §. XXX. p. 59.* Contigit vero eodem tempore, vt Cartesiana caput extolleret philosophia; vnde omnino factum, vt nonnulli Cocceianismum, & Cartesianismum, nullo quidem iure, coniungerent. Hactenus tamen id fieri poterat, quod Cartesiana philosophia scholasticae philosophiae, hinc & theologiae, iugulum peteret. Certe, ex eo tempore plurimos, etiam ex illorum numero, qui nec Cocceiani, nec Cartesiani erant, scholasticae theologiae taedium inuasit; meliorique & elegantiori habitu exornata compendia ac systemata theologica in scholis reformatorum prodierunt. IOAN. autem COCCEIVS in eo quoque a recepta

cepta

cepta theologiam tractandi ratione discesſit, quod cuncta ex ratione, ac ordine foederum diuinorum, deriuare voluit. Eoque spectat *summa doctrinae de foedere & testamento Dei explicata*; cuius editio sexta Francofurti ad Moenum an. 1703, 8. lucem adſpexit. Qua in re & alii eum ſequuti ſunt, vt deinceps, cum de variis methodis theologiam ſyſtematicam tradendi praecipiemus, exponemus pluribus. Nunc promiſcue illos recenſebimus, qui compendia ac ſyſtemata theologica dederunt, & ad vltimam hancce ſyſtematicae theologiae periodum apud reformatos pertinent, qua, reiectis ſcholaſticorum commentis, melior facies ſacrorum dogmatum tractationi reſtituta eſt, ſiue cum COCCEIO fecerint, ſiue, aut in omnibus, aut quibusdam, ab eo diſſenſerint. CHRISTOPHORI equidem WITTICHII *theologia pacifica*, Lugduni Bat. 1671, 4. edita, nos non morabitur; quippe quae ad controuerſias, quibus eo tempore philoſophia Carteſiana occaſionem praebuit, ſpectat, & praecipue SAM. MARESIO oppoſita fuit. Quare ad FRANC. BVRMANNVM, theologum Vltraiectinum, potius nos conuertimus, qui *theologiae ſynopſin* conſcripſit, tomis duobus Traiecti ad Rhenum 1671 & 81, 4. editam; ex qua rurſus aliam ſynopſin confecit, quae: *ſynopſis ſynopſeos theologiae, & ſpeciatim oeconomiae foederum Dei, ab initio ſaeculorum vsque ad conſummationem eorum*, inſcripta, Amſtaelodami 1690, 12. lucem vidit. Ceterum BVRMANNVM in iſta ſua *ſynopſi lib. I. c. XXV.* vbi de omnipotentia Dei agit, quaedam ad verbum ex SPINOZAE *cogitatis metaphyſicis c. IX.* deſcripſiſſe, obſeruat PHILIPPVS A LIMBORCH *theolog. chriſtian. lib. II. c. XV. §. VI. ſeqq.* Defenſionem BVRMANNI equidem in ſe ſuſcepit, & obiectum illi cum SPINOZA conſenſum pro calumnia venditare voluit JOANNES VAN DER WAYEN, in *diſſ. de Μγφ aduerſus Io. Clericum, p. m. 175. ſeqq.* Sed LIMBORCHIVS iterum, nihil a ſe dictum, quod non veriſſimum eſſet, prolatis vtriusque & BVRMANNI & SPINOZAE locis, demonſtrauit, in libello, qui poſtea tertiae *theologiae* eius *chriſtianae* editioni ſubiectus eſt. Idem vero, cuius mentionem fecimus, IO. VAN DER WAYEN, quiue inter COCCEII ſectatores itidem non vltimum locum tenet, *ſummam* quamdam *theologiae chriſtianae* dedit, cuius *pars I.* Franecquerae 1689, 4. prodiit, quemadmodum & *theologices chriſtianae enchiridium* concinnauit. IOANNIS autem MARCKII *compendium theologiae chriſtianae didactico-elenchticum, cum immixtis problematibus plurimis, & quaeſtionibus recentioribus adauctum, in vſus academicae iuuentutis*, Groeningae lucem adſpexit, an. 1686, 8. PETRI VAN MASTRICHT *theologia theoretico-practica*, anno equidem 1682, Amſtaelodami, prodiit, ſed plus, quam tertia parte auctior, Traiecti ad Rhenum 1699, 4. In ea praeter *theologiam dogmaticam* exhibetur etiam *hiſtoria eccleſiaſtica, idea theologiae moralis, & hypotypoſis theologiae aſceticae.* Praeterea theologiam dogmaticam ita tractat, vt in ſingulis capitibus *partem exegeticam* excipiat *dogmatica*, hanc *elenchtica*, & hanc iterum *practica*. Iungendus hiſce NICOL. GVRTLERVS, cuius *inſtitutiones theologicae* Amſtaelodami 1694 in lucem emiſſae proſtant, in quibus cum theſi antitheſin ita coniungit, vt diſſentientium placita ipſis illorum verbis proponat, *labore*, vt ipſemet in *praefatione* loquitur, *ingenti & prolixo.* Laudandus & in eo, quod in fine ſingulorum capitum adiecerit vſus ad pietatem ac conſolationem; *exemplo*, vt ipſemet iterum ait, *forſan nouo, difficilique, ſed neceſſario, & omnibus ſequendo; ne, in theologica diſciplina diſputare ſaltem, vel altercari, ſed & pie viuere diſcamus.*

Fate-

Fateor tamen, ita paucis interiectis pergit, *& lubentissime fateor, nullam totius operis partem hac esse imperfectiorem.* Multa noua quadam ratione auctor proponit, multa egregie obseruat, adeoque dubium non est, quin praestantissimis in hoc genere scriptis, institutiones istae sint adnumerandae; etsi in doctrina de absoluto decreto rigidiora placita sequatur. A Belgis si ad Heluetios transeamus, cumprimis se nobis offert vir longe doctissimus, & ob praestantissima ingenii monumenta celeberrimus, IO. HENR. HEIDEGGERVS, non tam ob *medullam theologiae christianae*, quae Tiguri 1696, 4. prodiit, quam ob *corpus theologiae christianae, exhibens doctrinam veritatis, quae secundum pietatem est, eamque contra aduersarios quoscunque, veteres & nouos, vel in fundamento fidei, vel circa illud errantes, ita adserens, vt simul historiae ecclesiasticae veteris & noui testamenti contineat* διατόνως, *adeoque sit plenissimum theologiae didacticae, elenchticae, moralis & historicae systema*; quod post auctoris obitum itidem Tiguri an. 1700 *duobus tomis* in *folio* lucem adspexit publicam, nobis commemorandus. Opus hocce omni esse eruditionis genere refertum, perfectissimumque specimen, quod doceat, quo pacto theologia dogmatica, solide ac eleganter, sine scholasticorum quisquiliis, tractari queat, nemo, qui illud legerit, diffitebitur; meritoque adeo commendandum, si a sententiis placitisque, reformatae ecclesiae propriis, discedas. Methodo equidem foederali non incedit; quae tamen de foederibus diuinis scitu sunt necessaria, suis quaelibet locis adcurate & diligenter tradit. Ad Belgas vt reuertamur, non praetermittendus nobis est SALOMON VAN TIL, cuius *theologiae vtriusque compendium cum naturalis, tum reuelatae, vna cum adpendice, de origine controuersiarum nostri temporis*, Lugduni Batauorum, an. 1704, 4. editum, hoc peculiare habet, quod theologiam naturalem separatim a theologia reuelata tradat; auctorque, se magnopere ab vtriusque mixtura abhorrere, profitetur. *A mixtura vtriusque*, inquit in *dedicatione, incepit theologia scholastica, & abiit in* ματαιολογίαν; *ex hoc principio notum fere est, quod quidam nimium ratiociniis suis indulgentes, philosophiam suam fecerint scripturae interpretem, aut saltem theologiae incumbentes, ac philosophandi amore abrepti, argumenta ex sacris desumta, fere neglexerint; quorum acumen tandem in sugillationem sacrarum litterarum exiit, & contemtum.* Commendat se insuper hoc compendium breuitate, stili perspicuitate, facilique ordine ac methodo. Non satis tamen aequus est auctor erga nostrae ecclesiae doctores; vnde DAV. GERTMANNO enata occasio edendi *exercitationem anti-Tillianam, qua innocentia Lutheranorum ab imputato ipsis a Salomone van Til, in theologiae compendio, crimine, quod reuelationes rationi contradictorias statuant, vindicatur, ex opposito vero, quod huius sic dicta theologia reuelata, rectae rationi contradicat, ostenditur*; Francofurti 1707, 4. Eamdem fere, qua SALOMON VAN TIL vsus est, theologiam dogmaticam tractandi rationem sequitur TACO HAIO VAN DEN HONERT, ex cuius quippe *commentario de veris Dei viis, theologiam naturalem & reuelatam per aphorismos delineatam* exhibuit ISA. VERBVRGIVS, Amstelodami 1715, 12. In *libro* enim *primo* de rerum essentia atque existentia, in *secundo* de officiis, in *tertio* de peccato dominante, in *quarto* de criteriis diuinae reuelationis, in *quinto* de diuina bibliorum origine & auctoritate, differit, & tum denique in *sexto* ad theologiam reuelatam progreditur. Nec praetermittendus hic est BENED. PICTETVS, theologus Geneuensis longe clarissimus, qui lingua gallicana

licana ſcripſit *la theologie chretienne & la ſcience du ſalut &c.* id eſt, *theologiam chriſtianam, & ſcientiam ſalutis &c.* in qua non tantum, vt inſcriptio porro docet, veritates, in ſcriptura ſacra reuelatas, exponit, & errores iis oppoſitos refellit, ſed hiſtoriam quoque praecipuorum errorum, ſententiasque patrum, & quidquid in hiſtoria eccleſiaſtica maxime obſeruatu dignum, exhibet. In altera editione praeter argumenta noua, theſin comprobantia, variaque veterum ac recentiorum doctorum teſtimonia, aliaue, integra acceſſerunt capita, e. g. de *articulis fundamentalibus*, de *diis gentilium*, *quorum in ſcriptura iniicitur mentio*, de *indulgentiis*, de *iubilaeo*, de *vnione Lutheranorum & reformatorum*, & quae alia ſunt eiusdem generis. Verſio germanica praeſtantiſſimi huius operis prodiit Lipſiae 1723 duobus tomis in 4. Eos, quos ex reformatae eccleſiae ſcriptoribus ſyſtematicis praetermiſimus, ſuppeditabit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduct. ad hiſtor. litter. theolog. notis ampliſſimis illuſtrat. lib. II. §. VIII. p. 258. ſeqq.*

De Anglis hactenus nihil diximus, apud quos theologiam ſcholaſticam ante eccleſiae emendationem vel maxime floruiſſe, conſtat. Sed nec poſt eam defuerunt, qui compendia ac ſyſtemata theologica conderent; quos inter ipſe THO. CRANMERVS, archiepiſcopus Cantuarienſis, & ſtrenuus doctrinae euangelicae in Anglia promotor, haud vltimum locum tenet; quippe qui praeter alia, huc ſpectantia, *locorum communium libros XII* concinnauit, recuſos Londini 1621. Hinc & alii quam plurimi theologiam dogmaticam ſcriptis egregiis illuſtrarunt; licet compendiorum ac ſyſtematum theologicorum in hac gente tantus non inueniatur numerus, quam alibi. De iis enim, qui aut ſymbola vel veteris, vel anglicanae eccleſiae illuſtrarunt, aut de theologia hiſtorica ſolliciti fuerunt, nunc nobis ſermo non eſt; cum de vtrisque in ſequentibus dicendum ſit. CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, vir doctiſſimus, cum quorumdam Anglorum, quorum ad dogmaticam theologiam ſpectare ſcripta, exiſtimat, mentionem feciſſet, addit: *At vero theologorum Anglorum non eſt, ſcholaſticis rerum euolutionibus inhiare, ſed eleganti dictione & ſuauiore atque ſimpliciore ratiocinio, vocata & in partes veteris eccleſiae traditione, ſua tradere*; in *introd. in hiſtoriam theologiae litterariam, notis ampliſſimis illuſtr. lib. II. §. VII. p. 253.* Addenda, quae idem in *prolegomenis* §. *VI. p. 36.* de ratione theologiam tractandi apud Anglos vſitata, diſſerit. Nec praetermittendum, quod IO. WILKIN in *eccleſiaſte*, quem ex anglicana lingua in germanicam tranſtulit HENR. ITTERSHAGEN, *ſect. III. p. 206.* ex Germanis, Heluetiis, Belgis, varios ſyſtematicae theologiae ſcriptores, ex Anglis vix vnum alterumue laudet.

Ad reliquos, qui a nobis diſſentiunt, quod attinet, rariora apud eos compendia ac ſyſtemata deprehendi, mirum non eſt, cum nec ſcholas publicas, ſi ab Arminianis diſceſſeris, nec academias habeant, aut ſi quas habuerunt, eas amiſerint, in quibus quae inſtituuntur recitationes, plerisque eiusmodi ſcriptis occaſionem praebent. Ex Arminianis ſeu remonſtrantibus SIMON EPISCOPIVS *inſtitutionum theologicarum libros quatuor* reliquit; at poſt mortem demum eius editos, nec ad finem perductos, auctore operi huic immortuo, priusquam dimidia eius pars perfecta eſſet. IO. MABILLONII circa haſce *inſtitutiones* errorem ſupra iam notauimus. Scopum, quem in iis ſibi conſtitutum habuerit EPISCOPIVS, ita ediſſerit PHILIPPVS ALIMBORCH: *Eo opere non tantum inquiſiuit in veritatem ſingulorum dogmatum religionis chri-*

stianae, sed etiam momentum eorum, necessitatemque expendit, vt viam sternat paci & concordiae in christiana ecclesia. Omnes theologi officio suo satis se defunctos credunt, si veritatem suae sententiae, vt putant, & falsitatem aduersariorum doctrinae probent: iudicantes sese hoc facto iure a suis aduersariis separatos manere. Plane aliud sentiebat Episcopius; putabat, homines varias quidem tueri posse sententias, attamen vna in ecclesia & communione coniunctos remanere; quando nempe dogmata in controuersiam vocata non sunt eius momenti, vt circa ea errans extra salutis spem constituatur, sed vt salutiferam fidem nihilominus retineat, eamque confiteatur. Eum in finem opus id adgressus erat, ac postquam in cuiusque dogmatis veritatem inquisiuisset, statim subiungebat examen eius necessitatis, vt videntes, quidnam necessarium esset, & circa id consentientes, in reliquis nos inuicem, licet sententiis variantes, fratres amice toleraremus, nec in partes Christi ecclesiam diuelleremus; in *historia vitae Simonis Episcopii, p. 316. 317.* Quod quidem EPISCOPII consilium, vt, in se spectatum, neutiquam vituperandum; ita caute satis atque circumspecte vbique eum incessisse, adfirmare non ausim; nec adfirmabit, qui adcurate cuncta considerauerit. Nimio enim concordiae, dissentientesque tolerandi, studio, ea interdum ad fidem ac salutem minime necessaria, iudicauit, quae vetus ecclesia ipsa, scripturae suffragio hac in re non destituta, adeo necessaria pronuntiauit, vt aeternae salutis spem non habeat, qui ea negare aut impugnare ausus fuerit. Exemplo luculento hoc ostendit GE. BVLLVS, in *iudicio ecclesiae catholicae trium priorum saeculorum, de necessitate credendi, quod dominus noster Iesus Christus sit verus Deus, adserto contra Simonem Episcopium, aliosque.* EPISCOPIVM excepit STEPH. CVRCELLAEVS, eius quoque in munere docendi successor, sed praematura itidem morte impeditus, quo minus *institutionem* suam *religionis christianae* perficeret. Opera eius theologica, quorum partem praecipuam haec ipsa *institutio* constituit, prodierunt Amstelodami 1675, cura PHILIPPI A LIMBORCH, qui post POELENBVRGIVM in munere professoris theologiae CVRCELLAEVM excepit. Et hic ipse tandem LIMBORCHIVS consequutus est, quod reliquis fata denegarunt; exposita luci publicae an. 1686 *theologia christiana, ad praxin pietatis ac promotionem pacis christianae vnice directa,* cuius editio tertia 1700, quarta & vltima autem, cui *relatio historica, de origine & progressu controuersiarum in federato Belgio, de praedestinatione, tractatus posthumus,* accessit, an. 1715 Amstaelodami in fol. prodiit. Placidum viri huius animum, ingeniumque moderatum, in hoc opere facile agnoscas, quod & ob perspicuitatem merito commendatur; eorum tamen, qui ex Arminii schola prodierunt, placita sequitur, etsi reliquis in quibusdam cautior sit ac circumspectior. Sub examen hancce LIMBORCHII *theologiam christianam* reuocauit CHRISTOPH. FRANCKIVS, theologus Kiloniensis in *exercitationibus anti-Limborchianis,* Kilonii 1694, 4. Sed hac de re alibi. Inter Socinianos ipse FAVSTVS SOCINVS *summam* quamdam *religionis christianae* reliquit; quae italice conscripta, & in latinam linguam translata, cum eiusdem libro *de auctoritate sacrae scripturae* Racouiae an. 1611, 8. prodiit, recusa 1654, 12. inserta deinceps est *operibus* eius, in *bibliotheca fratrum Polonorum, quos vnitarios vocant,* editis, *tom. I. p. 281.* Exstant etiam *ibidem p. 537. seqq.* eiusdem *praelectiones theologicae,* in quibus quaedam tantum theologiae capita pertractat. Hinc vero *p. 651. seqq.* sequitur *christianae religionis breuissima institutio, per interrogationes & responsiones, quam catechi-*

ſmum vulgo vocant, p. 651. ſeqq. Sed haec ad libellos catecheticos, de quibus ſupra dictum, adhuc referri debet; conf. & CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca anti-trinitariorum p. 77.* CHRISTOPHORVS porro OSTORODVS *compendiolum doctrinae eccleſiae chriſtianae tunc in Polonia potiſſimum florentis* concinnauit, confutatum a IO. CLOPPENBVRGIO, qui & teſtatur, hoc ei cum ceteris libris in Belgio ereptum fuiſſe. Poſtea tamen editum eſt an. 1630. Belgice quoque prodiit, inſcriptum; *compendiolum doctrinae Socinianorum.* Sunt qui, CONR. VORSTIVM auctorem huius libelli eſſe, contendunt, idque ab eo ex Socinianorum ſcriptis congeſtum, in cuius etiam manu ſcriptis ita inſcriptum fuerit: *ſumma doctrinae Sarmatarum*; vid. CHRISTOPH. SANDIVS, in *bibliotheca antitrinitar. p. 91.* Nec praetermittendus eſt IO. VOLCKELIVS, Grimmenſis Miſnicus, eccleſiae Philippouienſis, poſtea Smiglenſis paſtor, qui, praeter alia, *de vera religione libros quinque* ſcripſit, quibus praefixus eſt IO. CRELLII liber, *de Deo & eius attributis*, ita vt vnum cum illis opus conſtituat, Racouiae 1630, 4. Prodiit & Amſtelodami, vbi magiſtratus iuſſu exempla huius libri typographo ablata, & die vigeſimo Ianuarii 1642 publice combuſta ſunt. Eodem vero etiam anno idem opus cum refutatione SAM. MARESII Groeningae lucem adſpexit. Refert CHRISTOPH. SANDIVS, in Galliis pro vno eius exemplo perſolutos fuiſſe viginti quinque nummos hungaricos aureos; in *bibliothec. antitrinitar. p. 96.* Sed haec de hiſce ſufficiant.

§. XVI. Quae in ſcholaſticis reprehenduntur vitia, non ſtatim theologiae ſyſtematicae aut theticae ſunt tribuenda; multo minus haec, ob incommoda quaedam aut abuſus, improbanda ac reiicienda. Sua enim habet commoda eaque longe maxima; immo, ſi praeſentem eccleſiae ſtatum ſpectemus, non modo vtilis eſt, ſed & neceſſaria. *

* Fuiſſe, qui theologiam ſyſtematicam reiicerent, &, vt hoc cum ſpecie quadam atque προφάσει facere poſſent, ſcholaſticorum vitia illi tribuerent, conſtat. De fanaticis, quos vocant, Quakeris ſpeciatim, aliisque hoc notum eſt, paſſimque viris eruditis obſeruatum. ROB. BARCLAIVS de ſcholaſtica theologia verba faciens, *quae quidem*, inquit, *monſtrum eſt, ex ſcripturalibus quibusdam veritatis notionibus, & ethnicis terminis & axiomatibus productum; & eſt quaſi paganica philoſophia chriſtianizata, vel potius externa litteralis Chriſti ſcientia paganizata; eſt homo in primo lapſae naturae ſtatu, cum diabolica ſua ſapientia, ſibimet quibusdam veritatis notionibus placens &c.* in *theologiae vere chriſtianae apologia, theſ. X. §. XXI. p. 200.* Quae, vt & reliqua, quae ibi ſequuntur, non ſolum contra theologiam corruptam ſcholae pontificiae, ſed generatim contra omnem theologiam ſyſtematicam proteſtantium dicta eſſe, iudicat, atque probat IO. GVIL. BAIERVS in *diſſ. de theologia ſyſtematica*, quae ſexta eſt in eius *ſynopſi & examine theologiae enthuſiaſtarum recentiorum, ſeu Quakerorum, praecipue Roberti Barclaii*, ſed ab eo ob praematurum obitum ad finem non perducta, §. *V. ſeqq.* Qua de re & non dubitabit, qui ponderauerit, quae idem BARCLAIVS differit, §. *XXII. p. 201. ſeqq.* Nec aliter intelligenda, quae generatim de Quakeris pronuntiat GERH. CROESIVS, in *hiſtor. Quaker. lib. II. p. 308.* Vt autem hiſce, aliisque eiusmodi hominum cenſuris

censuris eo rectius obuiam eatur; discrimen, quod inter theologiam systematicam, & scholasticam κατ' ἐξοχὴν sic dictam, intercedit, probe obseruandum. Etsi enim, cum scholastica theologia, systematica proprie sic dicta exorta sit, vti supra docuimus; non prorsus tamen inter se conueniunt, nec vno eodemque habendae sunt loco. Vtrique hoc commune est, quod fidei dogmata, rite inter se connexa, certo ordine ac methodo tradat, ea explicet, confirmet, contra dissentientium insultus defendat; scholastici autem intra hosce neutiquam substitere limites, sed rationem cum reuelatione, philosophiam cum theologia commiscuerunt, neglecto genuino theologiae fonte, scriptura sacra, quam ne intellexerunt quidem, ad traditiones, dicta patrum, ratiocinia, maximam partem inepta, deuoluti sunt, quaestionibus friuolis, spinosis, ludicris, ad ingenii potius ostentationem, quam fidei & vitae instructionem, facientibus, vocibus insuper terminisque barbaris ac obscuris, compleuerunt omnia. Atque ab hisce vitiis cum per ecclesiae emendationem, duce & antesignano B. MART. LVTHERO susceptam, theologia systematica repurgata sit; non est, quod haec scholasticae nomine traducatur. Fuerunt equidem, quod non diffitemur, sed antea ipsimet docuimus, tum inter nostrates, tum inter reformatae ecclesiae doctores, qui velut postliminio scholasticorum barbariem & ineptias reuocare & inuehere conati sunt; sed, vti non omnibus istud placuit institutum; ita non defuerunt, qui illud palam improbarent; indeque factum, vt nostra aetate theologia hinc inde meliorem iterum faciem induere coeperit. Systematicam itaque theologiam, a scholasticorum quisquiliis repurgatam, nemo iure improbauerit. Nec enim, quid in eo reprehendendum sit, video, quod dogmata fidei, apte inter se connexa, proponantur, explicentur, defendantur. Quin potius, vt doctrina caelestis eo luculentius distinctiusque percipiatur, atque omnibus, quibus obscurari potest, eo maiori efficacia obuiam eatur, erroribus, veritas contra eo facilius & confirmetur, & retineatur, & propagetur; systematica haec tractandi ratio confert plurimum. Nec obstat, quod termini quidam, aut in ecclesia recepti, aut ex philosophorum scholis petiti, interdum adhibeantur. Id enim, si caute ac sobrie fiat, vitio caret; & eo solum spectat, vt sine ambagibus, eoque clarius mentem nostram, de dogmatibus, ex scriptura sacra haustis, explicare queamus.

Systematicam itaque theologiam tractandi rationem vti hoc pacto merito retineri censemus; ita scholasticorum contra ineptias, & inanes subtilitates, ceteraque vitia, procul abesse volumus. Eaque in re viros doctos ac cordatos fere innumeros nobiscum consentientes habemus. Immo ex eo tempore, quo haec theologia enata est, semper extiterunt veritatis testes, qui acerbe de ea conquererentur. Sic ipse iam ANSELMVS, qui initio saeculi vndecimi vixit, cum semina tantum sophisticae huius theologiae videret, & quae inde euentura essent, mente prospiceret; *dialectici*, inquit, *moderni nihil esse, credunt, nisi quod imaginationibus comprehendere possunt; de incarnat. verbi, c. III.* Et GRATIANVS, iuris canonici compilator, ad eos adplicat illud HIERONYMI: *vino inebriantur, quando sacras scripturas male intelligunt atque peruertunt, sicera, quando abutuntur saeculari sapientia, & dialecticorum tendiculis; can. vino, dist. XXXVII.* Saeculo duodecimo PETRVS cantor, Parisiensis vixit, scripsitque inter alia librum *de verbo abbreuiato*, in quo acriter in scholasticorum inuehitur corruptelas. Legenda, quae ex eo refert, quaeue addit MATTH.

FLACIVS, illyricus, in *catalogo testium veritatis, lib. XIV. p. 479.* qui & subinde alia, huc spectantia, exhibet. Eundo autem per omnia saecula, vsque ad ecclesiae emendationem, eiusmodi veritatis testimonia collegit AD. TRIBBECHOVIVS, de *doctoribus scholasticis, c. VII. p. 344. seqq.* Ad repurgatae ecclesiae si accedamus tempora, cumprimis sese offert DESID. ERASMVS Roterodamensis, qui integris libris hoc egit, vt scholasticorum ac monachorum stultitiam toti orbi deridendam propinaret. Scripta eius, quae huc spectant, indicat THO. CRENIVS, in *notis* ad *Gabrielis Naudaei syntagma de studio liberali, p. 625.* In *epistolis obscurorum virorum*, quae vulgo VLRICO AB HVTTEN tribuuntur, itidem monachorum pariter ac scholasticorum ineptiae lepide perstringuntur. At serio rem egit B. MART. LVTHERVS noster, theologiam istam scholasticam *ignorantiam veritatis, & inanem fallaciam* adpellitans, & subinde impietatem ac stultitiam horum hominum acriter impugnans. Dicta eius contra theologiam scholasticam diligenter congessit IO. GVIL. ZIEROLDVS, in libro: *D. Martin Luthers euangelische Auffmunterung zur Liebe des Wortes Gottes, wieder das Aristotelisch-Scholastische Christenthum*, inscripto, editoque Stargardiae 1700, 4. addatur ABR. CALOVIVS, in *paedia theolog. c. IX. p. 369. seqq.* LVTHERO adiungimus PHIL. MELANCHTHONEM, qui passim in scriptis, suis cumprimis & in oratione *de corrigendis studiis*, quae *declamationum* eius *selectarum tomo I. p. 507. seqq.* exstat, barbariem & ineptias scholasticorum castigauit. Idem deinceps certatim fecerunt alii ex nostratibus, quorum longum producere possem agmen, nisi id iam fecisset THO. CRENIVS, *loco ante citato, p. 625.* Fuerunt vero etiam in ipsa romana ecclesia, qui scholasticorum ineptias aegre ferrent, & vt theologia ab iis repurgaretur, optarent; vt iam ad §. *praecedentem* docuimus, vbi speciatim de MELCH. CANO copiose diximus. Addi his adhuc debet THO. CAMPANELLA, quem in libro de *gentilismo non retinendo* scholasticos ex instituto impugnasse, nonnulli obseruant. Nimirum scholasticos sui temporis cum Carpocratianis & Theodotianis haereticis confert, & *non minus*, inquit, *faciunt moderni, qui dicunt, Aristoteli non esse contradicendum, propter quod Melchior Canus iratus ait: habent Aristotelem pro Christo, Auerroëm pro Petro, Alexandrum pro Paulo; quaest. I. p. 18.* Quam irritus vero illorum labor fuerit, qui in romana ecclesia ex theologia scholasticorum eiicere quisquilias conati sunt; recentioresque scholasticos veteribus non multum meliores, in quibusdam omnino deteriores esse, supra iam ostendimus; idemque confirmat ROLANDVS MARESIVS, *lib. II. epist. XLV.* Laudant quidem nonnulli scholasticos ob ingenium, & subtilitatem in illorum operibus admirantur, vt IO. PICVS, DESID. ERASMVS, Roterodamensis, vtut alias iis infensior, H. GROTIVS, alii. Verum recte iam FRANC. BACO DE VERVLAMIO pronuntiauit, aranearum telas ob subtilitatem itidem admirandas esse, quae nihilosecius ab omnibus, vt quisquiliae, remoueantur; de *augmentis scientiar. lib. I. p. 15. 16.* cui & GABR. NAVDAEVS suffragatur, qui iisdem, quibus VERVLAMIVS id fecit, verbis, dissimulato tamen eius nomine, ineptias ac commenta istorum hominum perstringit, in *syntagmate de studio liberali, p. 609.* edit. THO. CRENII. Summam nimirum subtilitatem in summam saepe abire stultitiam, si sapientia directrix non accedat, supra docuimus. Et, ad ingenium quod attinet, recte ADA. TRIBBECHOVIVS, *ingeniosissima quaeque*, inquit, *si ab vsu hominum remota sint, Salomone iudice, vanitas sunt, & adflictio spiritus,*

spiritus, in quibus qui laborem & operam consumserint, parum commodi conferent ad ornandam hominum societatem, quin & animum suum tenui cognitionis radio illustrabunt; de *doctoribus scholasticis, lib. II. p. 55.* Inanes de vocibus concertationes, seu λογομαχίας scholasticorum, quae inter reliqua eorum vitia haud vltimum tenent locum, merito reprehendit SAM. WERENFELSIVS, in elegantissima de *logomachiis eruditorum dissertatione*, passim, maxime autem *c. IV.* §. *XIII. p. 92.* Denique & LIBERIVS DE SANCTO AMORE, vt vir quidam doctus vocari voluit, in *epistolis theologicis, epist. VII. p. 178. seqq.* in systematica scholasticorum theologia vitia quaedam notat, sed ita, vt generatim systematicam tractandi theologiam rationem, apud protestantes etiam receptam, feriat, idque eum in finem, vt eo magis nouam istam, quam ibidem proponit, theologiam tractandi methodum, omnibus commendet. Qua de re statim plura dicemus.

§. XVII. Licet in theologiae theticae seu dogmaticae tractatione methodus Aristotelico-scholastica maxime recepta fuerit; non omnibus tamen, recentiori cumprimis aetate, ea se probauit. Nonnulli enim ordinem, in ipsa scriptura sacra obseruatum, praeferendum duxerunt, eumque in oeconomia foederum diuinorum se inuenisse, sibi persuaserunt. Alii, ordinem quemdam historicum, & scripturae sacrae, & indoli theologiae conuenientiorem esse, crediderunt. Alii rursus, methodum mathematicam rebus adcommodare sacris, ausi sunt, simulque periculum facere, num tolli hac ratione, vel imminui controuersiae theologorum possint, quarum immunes sint disciplinae mathematicae. Optima vero haud dubie methodus est, quae & quam paucissimis incommodis premitur, & sine ambagibus, aut erroris periculo ad finem propositum nos ducit. *

* Non vnam vtique tractandi theologiam dogmaticam rationem, methodumque viri docti sequuti sunt. Simplicissima & planissima illa est, quae ordinem, in catechismo receptum obseruat, & hinc *catechetica* vocari solet. Hac enim methodo ea etiam interdum exhiberi, quae ad theologiam acroamaticam spectant, vel IO. CVNRADI DIETERICI *institutiones catecheticae*, & CHRIST. CHEMNITII pariter, ac beati FRIDEM. BECHMANNI in eas commentationes, IO. CONR. DANHAVERI *lac catecheticum*, similiaque scripta, testantur. Nec aliud in hocce auctorum istorum instituto, quod reprehendi debeat, occurrit, quam quod a fine & scopo catecheticae institutionis prorsus abeant, ipsaque adeo haecce denominatio cum tractatione non conueniat. Altera methodus, eaque longe vsitatissima, est *Aristotelico-scholastica*; qua THOMAM DE AQVINO, immo ipsum PET. LOMBARDVM iam vsum, supra obseruauimus. Praecipuum in ea est, quod ad modum disciplinarum practicarum theologia ita tractatur, vt primum de *fine*, tum *obiectiuo*, tum *formali*, praecipiatur, hinc de *subiecto*, & tandem de *mediis*, quibus finis obtineri possit. Accedit, quod in singulis theologiae capitibus secundum caussarum genera cuncta exhibeantur; eumque in finem voces variae ex metaphysicorum scholis arcessantur, iisque interdum cuncta sine necessitate obruantur. Videntur autem iure nonnulla in hac methodo desiderari. Equidem vt disciplinae practicae, quibus theologiae recte adnumeratur, *methodo*, quam vocant, *analytica*

tica, pertractentur, a ratione minime abhorret; non omnia tamen, quae in theologia dogmatica tradenda sunt, secundum hanc methodum rite disponi posse, res, puto, ipsa docet. Vt exemplo rem declaremus, illi ipsi, qui hancce methodum sequuntur, prorsus inter se non conueniunt, vbi de praedestinatione agendum sit. Nonnulli in articulo de Deo, quando de decretis diuinis praecipiunt, etiam praedestinationis mentionem facere solent; cum tamen rei grauitas postulet, vt de ea ex instituto, & peculiari capite, agatur. Alii cum caussas salutis explicare incipiunt, inter eas cum gratia vniuersali primo loco praedestinationem collocant; quod licet non malo faciant consilio, reformatae tamen ecclesiae doctoribus occasionem praebent, hacce methodo ad absolutum suum decretum abutendi. Hinc rursus alii ad hocce incommodum euitandum, postquam omnia, quae ad vniuersum ordinem salutis spectant, exposuerunt, tandem de praedestinatione praecipiunt, ex exsequutione concludentes, cuiusmodi sit diuina praedestinatio. Recte quidem, si rem ipsam spectes; sed parum commode, si methodi analyticae habeas rationem. Sed sunt & alia sacrae doctrinae capita, quorum tractatio in theologia dogmatica est necessaria, de quibus, si tantum methodo analyticae insistere vellemus, nihil dicendum esset. Nec tamen ideo hanc methodum plane improbo; sed tantum incommodis quibusdam eamdem premi, contendo. Praeclare nimis, ni fallor, de illa sensit theologus cetera summus IO. CONR. DANHAVERVS, dum eius vestigia omnino in scriptura sacra inuenisse sibi visus est. *Atque*, inquit, *vt οὐράνιον δῶρον Aristoteli e caelo concessum, (vti Mentelio ars typographica) syllogismum theologus adhibet suis disputationibus; ita nec alterius genuini doni, methodi scilicet Aristotelicae, eum pudere debet. Quid? quod eius vestig adpareant facta in ergasia epistolae ad R manos, vbi apostolus exorsus a fine cum b mini damnationis reo, beatificando, fine ã salutem & beatitudinem proponit, c. 16. III, 9. subiungit media iustificationis,* (*huius fructum, sanctimoniam, solatia, dis plinam.* Addit, eamdem methodi rati nem, in *notis* ad *Matth. V. p. 79.* nota ERASM. SCHMIDIVM; in *bodosophi christiana, praefat. p. 5.* Nescio an mnes in hisce locis methodum analyt cam sint deprehensuri; id certum, seru torem nostrum, pariter ac Paulum, d hacce methodo non cogitasse, multo m nus regulas ab Aristotele praescriptas, se ordinem, quem ipsa rerum considerati suppeditabat, in loquendo atque scriben do sequutos esse. Ad methodum causs lem quod attinet, quae in singulis capit bus obseruari solet, non minoribus & il la laborat incommodis. Praeterquar enim, quod per eam saepe, quae man festa & perspicua sunt, obscurentur; vni us eiusdemque rei in singulis fere capit bus recurrens repetitio, non potest no maximum creare taedium. Saepe nam que aliquid dicendum est, non quod re ipsa hoc postulet, sed quod methodi ho requirant leges, hoc est, quod plane su peruacaneum sit. Nec omnia rursus ist methodus exhaurit, cum subinde quae dam maximi momenti addenda sint, qua in caussarum enumeratione non conti nentur. Accedit, quod cum per hanc methodum occasio detur, vocibus ex me taphysicorum scholis petitis, theologiam obruendi, & istae non vna semper ab o mnibus ratione accipiantur; logomachi is, contentionibusque & certaminibus, & controuersiis complentur omnia, iisdem que theologiae dignitas omnium ludibri exponitur, simulque turbatur quies eccle siae.

Haec itaque incommoda cum al persp

perspicerent, de alia methodo, quae ad ordinem ipsius scripturae sacrae propius accederet, fuere solliciti. Praecipuum inter hosce locum tenet IO. COCCEIVS, quem id egisse, vt a scholasticorum commentis, terminisque, theologiam purgaret, supra iam obseruauimus. Idem porro, cum oeconomiam foederum diuinorum pro fundamento theologiae exegeticae poneret; intellexit, dogmaticam quoque theologiam eadem ratione tractari posse. Eiusque rei specimen dedit in *summa doctrinae de foedere & testamentis Dei*, de qua itidem supra iam diximus. Huc etiam comparata est dissertatio *de oeconomia diuina*, quam moderatore conflictus COCCEIO in academia Lugdunensi an. 1662, eruditorum examini WILH. MOMMA exposuit. Fuerunt equidem, qui antea foederum diuinorum mentionem facerent; primus tamen COCCEIVS hancce doctrinam ita excoluit, vt secundum eam integrum aliquod theologiae extrui posset systema. Sequuti hinc eius exemplum sunt & alii, quorum nonnullos supra iam indicauimus, cum theologorum reformatae ecclesiae systemata recenseremus; quibus adhuc addendus IO. BRAVNIVS, cuius *doctrina foederum, siue systema theologiae didacticae & elenchticae*, perspicua & facili methodo an. 1688 prodiit, recusum Amstelodami 1691, 4. HERMANNVS quoque WITSIVS, in *libris quatuor de oeconomia foederum Dei cum hominibus*, quorum editio tertia Traiecti ad Rhenum an. 1694, 4. lucem vidit, pleraque doctrinae sacrae capita ita tractat, vt pro systemate quodam theologico reputari queant. Non omnibus tamen eiusdem ecclesiae doctoribus haecce methodus placuit. MELCH. LEYDECKERVS palam professus est, eos sibi non probari, qui omnem theologiam ad oeconomiam foederum Dei reducunt. Aliam itaque viam ingressus est, editis *de oeconomia trium personarum, in negotio salutis humanae libris VI, quibus vniuersa reformata fides, ex certis principiis, congruo nexu explicatur, demonstratur ac defenditur*; Traiecti ad Rhenum 1682, 12. Seriem nimirum, ordinemque dogmatum theologiae, ex oeconomia gratiae trium sacro-sanctae trinitatis personarum, in negotio salutis nostrae occupatarum, deriuare adnititur; reiicitque adeo sententiam illorum, qui secundum oeconomiam foederum diuinorum theologiam tractant; idque partim ideo, quod ex hac omnium fidei capitum demonstratio non tam commode institui queat, ac ex illa; partim quod in methodo foederali oeconomia sacro-sanctae trinitatis supponatur, quippe in qua haec πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως manifestetur. Aliam rursus viam ingressus est HENR. HVLSIVS, tum ex aliis scriptis, tum ex *systemate theologiae pleno*, Lugduni Batauorum 1694 edito, notus. Cocceianis namque licet ceteroquin faueat hypothesibus; naturali tamen tum demum filo se systema aliquod theologicum conditurum, existimauit, si *molitionem, opus*, & *sabbathum Dei*, tractationis suae cynosuram constitueret, Numenque supremum in molitionibus, ex abysso aeternitatis ad extra prorumpens, dehinc in opere, quae molitum antea fuerat, exsequens, ac tandem opere omni absoluto, & ad colophonem dignum perducto, feriatum, sabbathumque celebrans decentissimum ac beatissimum, intento vbiuis oculo respiceret. Voces ceteroquin ex scholasticorum fontibus petitas idem respuit, planoque dicendi genere cuncta edisserit. Foederalem methodum ex nostratibus calculo suo adprobauit SAM. PVFENDORFIVS, quippe qui ea vsus est in *iure feciali diuino, seu exercitatione posthuma, de consensu & dissensu protestantium*, Lubecae 1695, 8. Quo in opere etsi id praecipue agat, vt ostendat, quo vsque, & qua ratione prote-

protestantes inter se vniri queant; simul tamen compendium velut quoddam theologicum, methodo foederali conscriptum, exhibet. Occasio hinc data IO. WOLFG. IAEGERO, edendi *ius Dei foederale*, Tubingae 1698, 8. vtpote in quo subinde ad partes vocat PVFENDORFIVM; quem magno quidem cum acumine hocce argumentum pertractasse, fatetur, sed ita, vt subinde a veri linea discesserit. PVFENDORFII rursus defensionem in se suscepit I. B. ETTENHVSIVS, cui *epistolam apologeticam* opposuit IAEGERVS, Tubingae 1699, 8. Voluit autem idem vir doctissimus hocce opusculum prodromum tantum esse operis maioris *de foedere gratiae, eiusque sponsore*; siquidem in eo solum de foedere primo agit, quod cum homine adhuc stante Deus iniit; ad foedus illud nouum, quod per Christum sancitum fuit, alio tempore se progressurum, professus. Quod an fecerit, ignoro, nisi huc referre velis, quae in *systemate theologico-dogmatico-polemico*, supra iam nobis laudato, *p. 321. seqq.* hac de re disserit. De reliquis, qui adhuc commemorari hic poterant, conferendus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in histor. theolog. litterar. notis amplissimis illustrata, lib. II. §. V. p. 230. seqq.* Dum autem, qui methodum foederalem sequuntur, subinde vocem *oeconomiae* adhibent; & ea recentiori aetate celebrari in theologorum scholis coepit; quamquam nec veteribus incognita fuerit, qui illam ad humanam Christi naturam referebant, vti a me obseruatum in *institut. theol. dogmat. lib. I. c. I.* ad *§. XXXVII.* Hodie de decretis, operibusque diuinis, & sapientissima eorum dispensatione vsurpari solet; quae cum haud minimam theologiae partem complectatur; eamdem vocem systemati theologico etiam adcommodauit PET. POIRET, in *oeconomiae diuinae libris sex, in quibus Dei erga homines proposita, agendi rationes atque opera demonstrantur*, qui ex gallica lingua in latinam translati, & ab auctore recogniti, Lipsiae prodierunt an. 1605, duobus tomis in 4. Opus hocce enatum est, cum de praedestinatione aliquid commentari, illi animus esset. Hocce enim argumentum dum in prima sua origine, vt ipsemet loquitur, considerabat, & ad prima principia reducere conabatur; praestantissimae, & hactenus nondum obseruatae, illi occurrebant veritates, simulque animaduertebat, maximas quoque, & quae aliis insuperabiles visae erant, difficultates, ad hancce originariae veritatis lucem, fumi instar euanescere. Hinc &, cum intelligeret, magnam inde & ad alios redundare posse vtilitatem; *totius* tandem *oeconomiae diuinae systema quoddam vniuersale* scribere adgressus est, inque eo *res* tum *diuinas*, tum *naturales diuinis adnexas*, exponere. Et negandum vtique non est, auctorem apte satis cum principiis suis conclusiones connectere, & aedificium non male cohaerens, exstruxisse. Dum vero principia non satis firma adsumsit, suisque interdum coniecturis nimis indulget, subinde etiam BVRIGNONIAE auctoritate se abripi patitur; fieri aliter non potuit, quam vt haud raro ad παράδοξα, & scripturae sacrae repugnantia dogmata, prolaberetur. Ad foederalem, de qua dicere coepimus, vt reuertamur methodum; negari equidem nequit, ea, quae Deus cum hominibus egit, subinde in scriptura sacra sub foederis schemate exhiberi, *Genes. XVII, 9. seqq. Exod. XIX, 5. XXIV, 8. Ierem. XXXI, 31. Hos. VI, 7.* sed caute tamen hac in re incedendum, res ipsa docet, cum maxima inter foedera humana, & quae Deus cum hominibus inire dicitur, sit diuersitas. Praeterea reformatae ecclesiae doctores hancce ita proponere doctrinam solent, vt suas eidem admisceant hypotheses; quod & ab illis, qui alia in variis doctrinae sacrae capitibus sequun-

quuntur placita, fieri, quilibet facile intelliget. Licet vero ab iis, quibus methodus foederalis probatur, quaedam minime contemnenda, nec alibi temere obuia, quibus & ipsi doctrinae sacrae, & scripturae locis nonnullis lux adfundatur, tradantur; pleraque etiam theologiae dogmaticae capita haud inconcinne ex ista foederum diuinorum oeconomia deriuari queant; fatendum nihilominus, non omnia eam exhaurire, quae scitu creditu que sunt necessaria; vnde & illis, quibus ea placet, multa, ceu iam euicta, praemittenda, aut hinc inde sine certo nexu inserenda sunt, vt suo satis instituto faciant. Accedit, quod, quae recte & praeclare in hacce foederum doctrina dicta occurrunt, retineri etiam, suisque locis inseri queant, si vel maxime recepta methodo vtamur; quod & ab aliis, & a me ipso in *institutionibus theologiae dogmaticae*, factum est.

Noua plane est theologiam tractandi methodus, quam vir doctissimus, sub LIBERII DE S. AMORE nomine latitans, commentus est, in *epistol. theol. epist. VII. p. 178. seqq.* Nimirum, cum de systematibus theologicis, huc vsque euulgatis, nonnulla conquestus esset, & naeuos praecipuos locorum communium indicasset; σκιαγραφίαν quamdam theologicae institutionis *p. 195. seqq.* exhibet, ita comparatam, vt ordinem fere scripturae sacrae sequatur, dum a creatione huius vniuersi incipit; & per praecipua historiae sacrae momenta decurrendo, in gestis Christi ac apostolorum subsistit; vnde methodus haecce *historica* vocari posset. Nec vno ea se commendat nomine. Namque naturalis prorsus est, & scripturae, vt diximus ductum sequitur. Rationi etiam est conueniens, vt a facilioribus ad difficiliora progrediamur. Eadem porro haecce methodus iucunda est, & omnium captui adcommodata. Quo nomine & *catechismos historicos* supra iam laudauimus. At, quae auctor doctissimus hinc inde admiscet, ex Arminianorum schola petita, adsensum ab omnibus non impetrabunt. Immo hunc in finem, vt eiusmodi hypothesibus via muniretur, tota illa methodus excogitata videtur. Illis, qui primis religionis christianae elementis imbuendi sunt, methodum historicam recte commendari, lubens fateor. Qui autem ad sublimiora praeparantur, eiusmodi instituendi sunt methodo, quae non modo explicandis & confirmandis, sed adserendis etiam, defendendisque contra dissentientium insultus, dogmatibus sacris, inseruiat. In systematibus etiam receptis quaedam vir doctissimus reprehendit, quae vitio carent. Cuiusmodi est, quod in iis primo loco de scriptura sacra tractetur, & inter diuinae, qua polleat, auctoritatis characteres, dogmata quaedam sublimia referantur; quorum veritas dum deinceps iterum ex scriptura sacra probetur, cui, vtpote verbo diuino, credendum sit, circulum inde prorsus nugatorium enasci, existimat. Verum, cum de characteribus diuinae auctoritatis, qua scriptura sacra fulget, sermo est, non tam sublimitas, quam veritas dogmatum sacrorum in censum venit; quae cum tantisper, ceu aliunde iam euicta, saltem ita comparata, vt frustra impugnetur, supponatur; quod hic diuina scripturae auctoritas per circulum nugatorium probetur, dici nequit. Bonae interim methodi ratio postulat, vt de principiis & fundamentis primo loco simus solliciti, ex quibus reliqua deinceps deducantur. Eiusdem generis est, quod, ex systematum theologicorum lectione claras rerum ideas vix efformari posse, pronuntiat; cum tamen ex ipsa rerum sublimitate hoc oriatur, quod non vbique in rebus diuinis claras atque distinctas mente concipere valeamus ideas; vnde inter systematum hoc neutiquam referri debebat vitia.

Discrimen nimirum, quod inter *euidentiam obiecti*, & *euidentiam testimonii* constitui solet, hic probe obseruandum. In mysteriis, rebusque vim rationis superantibus, cum *euidentia obiecti* locum non inueniat, sufficit *euidentia testimonii*. Sed mitto reliqua; cum omnia discutere, huius loci non sit.

Cumprimis de illis adhuc dicendum, qui theologiam *methodo mathematica* tractare voluerunt, & magna inde sibi pollicentur commoda. Nescio, an iam GVIL. POSTELLO eiusmodi quid in mentem venerit, cuius quippe exstant *sacrarum apodixeon, seu Euclidis christiani libri duo*, Parisiis 1543, 8. Sed eos cum ipsemet non viderim; nihil certi hac de re adfirmare possum. Eadem deinceps methodo *demonstrationem* suam *euangelicam* concinnauit PET. DAN. HVETIVS, in qua summam & exquisitam eruditionem omnes admirantur. Diuersa tamen, quod non dissimulandum, opus hocce expertum est doctorum virorum iudicia. Nihil de IO. TOLANDO dicam, atheorum facile impudentissimo, a cuius iniquis obtrectationibus HVETIVM vindicarunt IAC. FAYVS, in *defensione religionis, nec non Mosis & gentis iudaicae, dissert. poster. c. I. & II. p. 168. seqq.* & MORINVS in peculiari dissertatione, quae exstat in *dissertationibus varii argumenti, de religione & philologia*, a TILLADETO lingua gallicana editis, *tom. I. p. 438. seqq.* Nec CHATELETIVM commemorabo, auctorem libelli: *La politique du clergé de France*, qui *part. I. p. 74.* scribere non veretur, *confirmari potius ex eius lectione atheos, in sua impietate, quam emendari*; cuius aliis merito improbatur sententia, vti obseruat MART. DIEFENBACHIVS, *de vero mortis genere, ex quo Henricus VII imperator obiit, sect. I. §. XXXVII. p. 89.* vbi plura de opere hocce Huetiano suppeditat. Fuerunt namque & alii, qui laudi huius operis nihil detra[...] voluerunt; nec tamen dissimularunt[...] vbique eam conspici concludendi r[...] nem, quae omnibus satisfaciat. ([...] documento est, solam methodum [...] thematicam non efficere, vt aliquid [...] tum, & extra dubitationis aleam pos[...] censeri queat. HVETII tamen exe[...] se in eam induci passus est senten[...] SAM. PVFENDORFIVS, vt existim[...] magnam litium, quibus orbis christi[...] distrahitur, partem tolli posse, si sys[...] aliquod theologicum methodo math[...] tica concinnaretur; idque in *episto[...] fratrem* ES. PVFENDORFIVM tes[...] est, quae in *actis eruditor. Lips.* leg[...] *supplem. tom. II. sect. II. p. 98.* Ne[...] HVETIO, a quo PVFENDORFIVS [...] modi systema conscribi optauerat, h[...] consilium prorsus displicuit; etsi a[...] scat, maximas & fere insuperabiles, [...] instituto obstare difficultates; in *li[...]* ad *marchionem* DE FEVQVIERES, [...] liae regis eo tempore in Suecia legat[...] quas itidem Lipsienses exhibent, in [...] *eruditorum l. c. p. 201.* Vtramque & [...] FENDORFII, & HVETII epistolam *int[...] ctioni* suae in *historiam theologiae lit[...] riam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. P[...] FIVS, *lib. II. p. 113. seqq.* Mentio[...] quoque huius rei facit HVETIVS, in [...] *etianis, num. XVI. p. 47.* Doctri[...] equidem sacram, seu theologiam, [...] thodo mathematica proponi posse, d[...] caret. Nec enim quidquam obstat, [...] minus theoremate vel problemate [...] dam proposito, explicatis per defin[...] nes terminis, principia quaedam co[...] tuantur, ex quibus problema, seu the[...] ma demonstretur. Id vtique fieri p[...] exemplo quodammodo HENR. WIDE[...] GIVS, theologus quondam Helmstadi[...] clarissimus, ostendit, in *systemate th[...] giae positiuae*, quod Helmstadii 1698 lucem adspexit publicam. Specimen[...]

iam aliquod demonstrationis mathematicae, qua veritas religionis christianae generatim, speciatim principia ecclesiae anglicanae probantur, exstat in *descriptione insulae Formosae*, quae gallice Amstelodami 1705 prodiit, *c. XXXVIII. p. 284. seqq.* An vero ex hac methodo ea statim euidentia speranda, quam ceteroquin mathematici sibi vindicant, & an controuersiae theologicae hac ratione, non dicam tolli, sed saltem imminui queant? id vero est, de quo merito dubitatur. Enimuero ad hoc non sufficit, methodo mathematica incedere, nisi & principia adhibeantur, quae aeque euidentia sint, ac principia mathematicorum, & postulata tam aequa, vt nemo, nisi ineptissimus mortalium, ea reiicere ausit. Haec si non adsint, sola methodus, & externa demonstrationis species, parum iuuat. Principiorum autem euidentia, cum ex euidentia idearum, & haec ex obiecti euidentia oriatur; in mathematicis quidem eam summam esse oportet; at minime in theologicis, vbi in rebus, supra rationem humanam positis, euidentia obiecti, & adeo idearum frustra quaeritur, res contra omnis, vt antea iam diximus, ad euidentiam testimonii redit; quemadmodum rursus in hac interpretatio & ἀνάλυσις scripturae sacrae vtramque facit paginam. Adhiberi vero methodum mathematicam posse, vbi a veritate toto, quod aiunt, caelo aberratur, tantum abest, vt de ea lectores conuincantur, exempla testantur. Nihil nunc de BENEDICTO DE SPINOZA dicam, qui in *ethica* sua *ordine geometrico demonstrata*, ipsum hac ratione omnibus propinauit atheismum. PET. POIRETVS, in *cogitationibus rationalibus, de Deo, anima & malo, lib. III. c. VIII. p. 312. seqq.* mysterium trinitatis itidem methodo mathematica demonstrare voluit; sed pro vero dogmate Sabellianismum nobis obtrusit. IO. CRAIG *theologiae christianae principia mathematica* edidit, Londini 1699; sed vt veritatem christianae religionis, quam stabiliuisse videri voluit, euerteret potius, ac labefactaret; refutatus ideo a IO. EDVARDI, in *doctrina fidei & iustificationis*, cuius summa exhibetur in *act. erudit. Lips. 1709 mens. Aug. p. 353. seqq.* Atque haec cum ita sint, recte de hacce mathematicorum methodo pronuntiauit IVST. CHRISTOPH. SCHOMERVS: *Mathematicam demonstrandi methodum nupere quidam in moralem disciplinam inferri laborarunt, & inprimis famosus, & post hominum memoriam audacissimus atheismi doctor Spinoza, nulla alia in re felicior, quam vt suo exemplo ostenderet, quantopere cuiuis insaniae inuoluendae hoc pallium aptum sit, atque adeo vana sit, de illius methodi infallibili euidentia, communis persuasio. Etenim mathematicarum disciplinarum, & inprimis geometriae euidentia, non ab illo, quo vtuntur, proponendi modo, sed a sensibus pendet oculorum, quibus pictura ita obiicitur, vt institutio nulla aequiuocatione ludere possit, quae plerorumque alias errorum mater est. Schemata illa vbi absunt, aeque facile, immo facilius inter operosas tautologias (quarum necessitatem geometris imperat figurarum difficultas) decipit & decipitur terminorum abusu demonstrator, quam si simplici & plano stilo vsus esset; theolog. moral. c. I. §. XX. p. 29.* Iungenda hisce, quae copiose & acriter; contra methodi mathematicae ad alias disciplinas adplicationem disserit RVARDVS ANDALA. Nimirum, cum & ipse de SPINOZA verba fecisset, *hinc iam constare*, inquit, *poterit lectori, a quo originem trahat quorumdam obtentus, & praetextus de mathematica, & quidem synthetica methodo in omnes disciplinas inuehenda; quamque ille sit vanus. Speciem habet, fateor, summam in disciplinis quaerere certitudinem, quis vituperet? Sed nouimus illos, qui sub specioso*

cioso hoc praetextu certissimas disciplinas, philosophiam, ipsamque theologiam, & mysteria in verbo Dei reuelata, in suspicionem falsitatis adducere sategerunt, praetendendo, talia mysteria non posse, mathematice demonstrari, nec disciplinas esse satis certas, nisi synthetica methodo tradantur. Hisce & alia quam plurima, lectu dignissima, subiicit, in *examine ethicae Geulingii, dissert. I. §. X. seqq. p. 9. seqq.* Cumprimis vero *§. XV. p. 13.* ostendit, apud eos, qui physicam aut metaphysicam methodo mathematica tractant, *longe maiorem obscuritatem, incertitudinem, fictionem, contradictionem, & sententiarum diuersitatem, quam in praestantiorum aliorum physicorum vel metaphysicorum scriptis, deprehendi.*

Nescio, an methodis, huc vsque commemoratis, etiam *comparatiuam* addere debeam? Certe IAC. GAERDENVM *theologiam pacificam, siue comparatiuam* scripsisse, constat, cum PET. POIRETI *bibliotheca mysticorum selecta* recusam. Eo nimirum hocce eius institutum comparatum est, vt, quodnam quilibet articulus fidei pondus ac momentum habeat, expendat, indeque concludat, quaenam doctrinae sacrae capita prae aliis ad salutem creditu sint necessaria. Idem etiam SIM. EPISCOPIVM in *institutionibus* suis *theologicis* fecisse, supra obseruauimus; placetque haec methodus illis, qui dissentientes circa religionem inter se conciliare, aut ecclesiae eo vsque dilatare pomoeria satagunt, vt eius ambitu comprehendi omnes queant, qui in paucis quibusdam, ac maxime vniuersalibus capitibus consentiunt. Quo ipso simul viam ad ἀδιαφορίαν religionum eos pandere, manifestum est. Recte quidem agunt, qui dogmata sacra inter se comparant, vt quaenam fundamentalia, aut non fundamentalia sint, dispiciant. Sed, caute hic incedendum, ne viam salutis latiorem, quam par est, faciamus; & non fundamentalia censeamus, quae omnino sunt fundamentalia. De *methodo* denique *practica*, vt vel tria addamus verba; tota theologia dogmatica, intuitu finis spectata, practica est, seu ad fidei & vitae praxin comparata. At plerumque in compendiis ac systematibus ita tractari solet, vt, qui ea condiderunt, de controuersiarum potius variarum decisione, quam vita recte instituenda, solliciti fuisse videantur; cum tamen vtrumque fieri & possit, & debeat. Huncce itaque naeuum vt emendarent alii, eam elegerunt methodum, quae vnice ad fidei vitaeque praxin lectores perduceret. Id certe beato IO. GERHARDO nostro constitutum fuit, in *schola pietatis*, omnibus satis nota; in qua integrum velut systema, methodo practica concinnatum, exhibet, dum ostendit, quo pacto cuncta sacrae doctrinae capita ad vitam pie, recteque instituendam, referenda sint. Idem & beatus IO. HENR. MAIVS egit, dum *praxin pietatis in cognitione veritatis, siue synopsin theologiae moralis, per omnes articulos theologicos, ad normam scripturae sacrae, & ductum librorum symbolicorum adornatam*, an. 1697, 4. edidit. Nec abludunt hinc IOACH. IVSTI BREITHAVPTI *institutiones theologicae credendorum & agendorum fundamentales*, quae *institutionum* eius *theologicarum*, libris duobus comprehensarum, quas supra commemorauimus, synopsin quamdam exhibent. In cunctis enim sacrae doctrinae capitibus vir venerabilis notitiam experimentalem summopere vrget; quae & genuina ratio est, cuncta ad vitae christianae vsum recte transferendi. Quem eius scopum qui considerauerit, vitio ei non vertet, quod primo loco de imagine Dei egerit.

§. XVIII.

. XVIII. Qui theologiam theticam, seu dogmaticam, recte, & cum docere cupit, id merito sibi datum credet, vt ordinem naturalem, nque singularum nexum, & aptam coniunctionem, obseruet; * vt ıs ex metaphysicorum scholis petitis caute & sobrie vtatur; ** vt de magis, quam de vocibus, sit sollicitus; *** definitiones si adhibere 't claras ac perspicuas adferat; * vt dogmata non tantum explicet, ionibus solidis demonstret, adhibita, si opus fuerit, apodixi biblica; ntithesin, si inde lux quaedam tractationi dogmaticae adfundi queat, jat; *** nec historiam dogmatum, si fieri potest, praetermittat; * 'imis denique, vt, quem quodlibet dogma in praxi vitae christianae habeat, diligenter ostendat. **

Nexus ille partium, omniumque loctrinae capitum, quae scitu cre- : ad salutem sunt necessaria, tum *odo*, tum ex *re ipsa*, oritur. Inter namque methodi characteres haud ; est, si per eam cuncta rite, ordi- quantum fieri potest, naturali in- onnectantur. Nobis vero de isto ɿui ex re ipsa oritur, praecipue ser- . Atque ad hunc eo magis atten- n, quo luculentius inde patet, la- ta vnius capitis veritate, corruere ɿua; adeoque dogmata quaedam ;entius inculcanda esse, quod non . in se spectata vera sint, sed alio- nul, quae cum iis coniuncta sunt, ita in tuto collocetur. Sic, qui itionem illam: *sola fide iustifica-* :cte intellectam, adserit; illi: adse- :tiam est satisfactio Christi, & qui ıetur, illi fatendum, Christum non ι verum hominem, sed verum quo- um esse, & qui hoc credit, is my- ι trinitatis reiicere nequit; vt quis, quae prono alueo ex ea- ropositione fluunt, & per totum ʒiae sese diffundunt campum, ni- 'am.

Non loquimur de *terminis*, quos , ecclesiasticis, seu ab ecclesia vni- :ceptis, & ad haereticorum fraudes ıdas, ac euitandas, comparatis; quippe qui merito retinentur; sed de iis, quos scholasticorum acumen sine necessitate inuexit. Quantumuis enim & horum non omnino nullus sit vsus: siquidem per eos rotunde & sine ambagibus interdum quaedam exprimi possunt; cautione tamen opus est, ne praeter modum cumulentur, &, quod fieri solet, quae clara satis ac perspicua sunt, iis obscurentur, inanibusque controuersiis, ac λογομαχίαις occasio praebeatur. Conferenda, quae ex instituto hac de re dixi in *program. de studio theologiae polem. solide ac sobrie instituendo*, in *syntagm. dissertation. theolog. p. 692. seqq.*

*** Monendum illud ideo fuit, quoniam haud infrequens est illud vitium apud eos, qui theologiam dogmaticam systematica ratione tractant. Vocum vtique habenda est ratio, sed non ita iis est inhaerendum, vt rerum ipsarum, quae vocibus istis significantur, simus immemores. Cum dico: *subiectum operationis in theologia est homo peccator;* recte quidem, quid per *subiectum operationis*, per *theologiam*, per *hominem peccatorem* intelligendum, explicatur; sed, ad rem ipsam quod attinet, de diuersa hominum indole, variisque impedimentis conuersionis, intuitu aetatis, status, sexus, temperamenti, ceterisque dicendum, & tum

demum

demum, quemnam haecce doctrina adferat vsum, perspiciemus. Et ita in reliquis omnibus sese res habet.

* Vt enim ideae, quae obscuritate laborant, clariores fiant, & luce quadam perfundantur, definitiones adhiberi solent. Vnde & in ideis compositis, quae simplicibus obscuriores sunt, maxime locum inueniunt, & ad idearum, quae in definito latent, euolutionem comparatae sunt. Qui igitur ideas istas compositas rite euoluere didicerunt, statim quoque definitiones ipsimet conficient; vt adeo interdum sufficiat, indicare, quaenam ideae in composita quadam lateant, vt quilibet deinceps definitionem inde exstruere queat. Definitiones autem, quas non intelligimus, memoriae mandare, est, magno conatu nihil agere.

** Vt de veritate dogmatum sacrorum firmiter persuadeatur intellectus, & ad adsensum pertrahatur, probatione opus est. Haec vero cum diuersa ratione, pro obiecti pariter, ac principiorum diuersitate, institui queat; hic tamen de apodixi biblica, seu demonstratione, quae ex ipsa scriptura sacra petitur, sermo est. Per hanc enim, si rite instituatur, animus non minus, quam per euidentissimas mathematicorum definitiones, ita conuinci potest, vt vel inuitus ad adsensum rapiatur. Exemplum ipse iam Apollos dedit, *actor. XVIII, 28.* Nec defuerunt ex veteris ecclesiae doctoribus, quorum labores huc quodammodo collineare videntur. Ex recentioribus vehementer, & merito quidem, eam dogmatum sacrorum ex scripturae diligenti collatione demonstrandi rationem commendauit vir doctissimus HENR. MVHLIVS, in *dissertationibus academicis, de apodixi, siue demonstratione ac probatione scripturaria,* lectu dignissimis, quae Kiloni 1699, 4. prodierunt. Specimen autem optimum per singulos fidei articulos ABR. CALOVIVS dedit, in *apodixi articulorum fidei, ex solis scripturae locis, eorum contextu, antecedentibus & consequentibus, ac parallelis, secundum fontes ebraeos ac graecos, credenda demonstrans, &c.* quae & alias, & Luneburgi quoque 1684 excusa est.

*** Antithesis, seu controuersiarum tractatio, ad theologiam polemicam spectat; & recte seorsim instituitur, cum rerum nimia copia & auditores, & lectores obruerentur, si quis cum ipsa dogmatum explicatione eam coniungere vellet, & tamen in neutra aliquid, quod scitu dignum ac necessarium, praetermittere. Breuiter autem si dissentientium placita in theologia dogmatica attingantur; neutiquam hoc reprehendendum, sed plane consultum est; cum interdum dogmatum explicationi lux minime contemnenda inde adfundi queat. Exemplis quam plurimis, si opus esset, illud confirmari posset.

* Dogmatum historia eo spectat, vt eorumdem perpetuam successionem, veraeque adeo doctrinae in ecclesia conseruationem, intelligamus. Quam licet alii in theologia historica, seu patristica, exhibeant; nihil tamen obstat, quo minus &, qua praecipua quaedam momenta, cum theologia dogmatica coniungatur. Idem de historia haeresium dicendum, quae itidem dogmaticae tractationi lucem conciliat; ex instituto autem partim in theologia polemica, partim in historia ecclesiastica de ea agitur.

** Id namque natura, indolesque theologiae postulat, quam intuitu finis spectatam, totam practicam esse, fatentur omnes. Laudandi itaque sunt, qui singulis capitibus obseruationes eiusmodi, & monita addunt, quibus ostenditur, quo pacto cuncta ad fidei vitaeque christianae vsum transferri queant; & debeant, ita quidem, vt adplicationis quoque serio & constanter instituendae, habeatur ratio.

§. XIX.

§. XIX. Illorum, qui rite in dogmatica theologia proficere cupiunt, partes ſunt, vt animum rite diſpoſitum, & praeiudicatarum opinionum expertem ſecum adferant; * vt generali quadam ſacrarum litterarum notitia iam ſint imbuti; ** nec rudes plane ſint linguae graecae ac ebraeae; *** vt initium faciant a theologia catechetica, & ita ad acroamaticam progrediantur; * vt illam cum hac ſemper coniungant; ** vt quae ex ore magiſtri audiuerunt, lectione ac repetitione confirment, meditatione in ſuccum & ſanguinem conuertant, & adplicatione ad vſum transferant. ***

* Praeparatio illa atque diſpoſitio animi in eo conſiſtit, vt quis non tantum percipere, atque intelligere dogmata ſacra queat; ſed de illorum veritate firmiter conuinci, vt voluntas ſimul ad obſequium flectatur. Pleriſque ſufficit, ſi dogmata theologica vtcumque intelligant, eaque iterum recitare, aliiſque inculcare poſſint; de quorum tamen veritate, ſerio ſi ſe ipſos explorare vellent, ſe minime conuictos, deprehenſuri eſſent; multo minus autem id agunt, vt vita moribusque, ſe conuictos eſſe, demonſtrent. Cumque inter alia, quae veritatis agnitionem, mentisque conuictionem impediunt, praeiudicatae hic ſe nobis offerant opiniones; de iis quidem exuendis ac remouendis theologiae cultor maxime ſollicitus eſſe debet, ita tamen, ne, dum praeiudicia auctoritatis euitat, ad alterum extremum procurrendo, in ea, quae ex praecipitantia originem ducunt, incidat. Sed dictum iam hac de re ſupra eſt.

** Exquiſitior enim ab illis demum exſpectanda, qui theologiae exegeticae operam nauarunt, cui ipſa theologia dogmatica inſeruit. Si quis autem generali ſcripturae notitia, quae & in quemlibet chriſtianum cadit, ſaltem hiſtorica, imbutus non ſit; ille quoque vix capiet, quae in theologia dogmatica traduntur. Superuacaneum foret hoc monere, niſi experientia doceret, ſcripturae ſacrae tractationem tum in ſcholis, tum in domeſtica inſtitutione nimis negligi. Optandum itaque, vt, quae Timotheo, omnibus obtingeret felicitas, quem Paulus laudat, quod ἀπὸ βρέφους ſacras litteras didiciſſet, *II. Tim. III, 15.*

*** Scripturae enim teſtimonia, quibus dogmata ſacra probantur, ex ipſis fontibus ſunt explicanda, ne forte, ſi verſio textui originali non reſpondeat, magno conatu nihil agamus. Repetenda, quae de vtriusque, graecae & ebraeae linguae neceſſitate, ſupra diximus, *lib. I. c. IV. §. V. & VI.*

* Ratio ipſa dictitat, a facilioribus progrediendum eſſe ad difficiliora, & fundamenta adcurate prius ponenda, quam de iis, quae illis ſuperſtrui queant, ſimus ſolliciti. Quod plurimi in theologia acroamatica parum aut nihil proficiant, haud raro inde oritur, quod doctrina catechetica non recte imbuti, ad eam accedant. Ordinem vero huncce ipſemet nobis commendat apoſtolus *Ebr. V, 13. 14.*

** Qui enim hoc negligunt, quaeſtionibus ſublimibus, ſaepe & curioſitati magis inſeruientibus, quam commodum aliquod adferentibus, ita adhaereſcunt, vt tandem catechetica, & quae ad fundamentum pertinent, ſordere iis incipiant. Hinc & ſacris officiis admoti, ad rudiorum hominum inſtitutionem, quae maxime neceſſaria eſt, quaeue nulla ratione intermitti debet, prorſus ſunt inepti. Et ita nec ſuae, nec aliorum recte conſulere ſaluti poſſunt.

*** Conferenda hic, quae ſupra *lib. I.* per integrum *c. III.* copioſe hac de re diximus, cumprimis §. *XIV. ſeqq.*

LIBRI POSTERIORIS
CAPVT SECVNDVM
DE
THEOLOGIA SYMBOLICA.

Σύνοψις.

§. I.

PEr *theologiam symbolicam* intelligimus complexum dogmatum sacrorum, qui in symbolis, vel confessionibus, aut integrarum ecclesiarum, aut singulorum quorumdam hominum, deprehenditur. Cuius quidem, pro ipsa symbolorum diuersitate, diuersus quoque vsus est. *

* Symbolum proprie significat tesseram. Tesserarum autem apud veteres varius & multiplex vsus erat, tum inter hospites, tum inter milites, sub vno duce militantes, vt per eas ab hostibus discernerentur amici & commilitones. Translata hinc apud christianos vox ista ad sacra est, vt, qui inter se in doctrinae caelestis capitibus consentirent, per certam fidei professionem a reliquis distinguerentur. Ita, & recte quidem, vt puto, GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, diss. I.* §. *XVIII. tom. VI. oper. p.* 507. Haec vocis istius ad sacra translatio ante concilium Nicaenum non obtinuit; postea autem maxime inualuit, vt IO. BENED. CARPZOVIO obseruatum, in *isagoge ad libros symbolicos ecclesiar. Lutheranar. p.* 2. Alii de significatione huius vocis, quaue ratione primum ad confessiones fidei designandas adhibita sit, aliter sentiunt. Conferendi, qui de ea plura dabunt, BALTH. BEBELIVS, in *antiquitat. eccles. saec. III. artic. II. sect. II. p.* 642. & *saec. IV. artic. IV. p.* 855. 858. STEPHANVS LE MOYNE, in *notis ad varia sacra, p.* 325. PET. KINGIVS, in *historia symboli apostolici, &c. c. I.* §. *I.* IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, in *notis ad Casauboniana, p.* 319. PET. ZORNIVS, in *noua collectione*

ne plus quam sexaginta symbolorum &c. (de qua mox plura dicemus) *p. 164.* Ad vsum itaque vocis huius si attendas, symbolorum & librorum symbolicorum nomine eiusmodi scripta veniunt, quae ab ecclesia aliqua ita recepta sunt, vt per ea, & doctrinam, in illis comprehensam, a reliquis coetibus & ecclesiis, quibuscum ceteroquin consentire videri poterat, discerni velit ac separari. IO. HENR. HOTTINGERVS equidem sub hacce voce decreta & canones synodorum, confessiones, catechismos, liturgias, apologias, palinodias, disputationes, siue colloquia comprehendit, *bibliothecar. quadripart. lib. III. c. I. p. 325.* Sed limites eius, vltra quam vsus permittit, profert. Confessiones enim, hunc in finem concinnatae, vt alii de doctrina, aut integrae ecclesiae, aut singulorum hominum, certi reddantur, si proprie & adcurate loqui veiis, hoc tantum nomen promerentur; catechismi vero tum demum, si in librorum symbolicorum numerum sint recepti. Ex reliquis catechismis, itemque cantionibus vsu receptis, liturgiis, & si qua alia sunt eiusdem generis, licet vtcumque de doctrina publica iudicium ferri queat; vsu tamen receptum non est, vt symbola seu libri symbolici, adpellentur. In symbolis igitur, atque libris symbolicis, cum dogmata fidei contineantur, quae haec considerat, theologia *symbolica* dicitur. Nec ea mens nostra est, quod omnia in quolibet symbolo fidei dogmata comprehendantur, aut quaerenda sint. Experientia, secus se rem habere, docet. Ea enim, quotquot aut quaecumque demum sint, quae in symbolis inueniuntur dogmata, theologia symbolica contemplatur. Idque tum de ecclesiae orthodoxae, eiusque doctorum, tum de haereticorum symbolis est intelligendum. Quae enim in illis exstant dogmata, cognoscenda sunt; cum quilibet, qui ecclesiae verae addictus est, de eius quoque doctrina publica certus esse debeat, saepe etiam ea confirmanda, & contra dissentientium insultus defendenda sint. Haereticorum autem, eorumque omnium, qui a veritatis tramite abeunt, symbola, & quae in iis continentur, dogmata, perspecta cognitaque habere oportet, vt eo rectius ea refellere queamus, ac impugnare. Veteres symbola etiam πίστιν, ἔκθεσιν τῆς πίστεως, *regulam fidei* vocabant, quemadmodum & apud nos interdum *librorum normalium* nomine veniunt. Apud Graecos symbolum fidei & μάθημα dictum, eo, quod catechumenorum esset; istiusmodi symbolum memoriae infigere, obseruat HENR. VALESIVS, ad *Socratis histor. ecclesf. lib. I. c. VIII. p. m. 6.* add. IO. HERMANNVS AB. ELSWICH, de *reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis, c. III. §. XII. p. 55.* De *corporibus doctrinae*, quo nomine interdum symbolorum collectiones designantur, in sequentibus verba faciemus. Historiae theologiae symbolicae, notitiaeque symbolorum, & scriptorum, huc spectantium, comparandae, praeter auctores, qui generatim libros ad theologiam, singulasque eius partes spectantes, recensent, inseruiunt, qui de conciliis agunt, eorumque historiam tradunt; de quibus suo loco dicemus. Qui de haeresibus ac haereticis exponunt, itidem interdum quaedam, quae symbolis lucem adfundunt, attingunt. Sed &, qui libros symbolicos ediderunt, subinde, quae ad historiam illorum faciunt, praemittere aut subnectere solent; quos deinceps commemorabimus. IO. HENR. ALSTEDIVS copiosum symbolorum scriptorumque symbolicorum indicem exhibet, in *thesaur. chronol. c. XXXIII.* LVD. ELLIES DV PIN, in *bibliotheca scriptorum ecclesiast.* singulis saeculis indices symbolorum seu formularum subiecit. Exstat etiam BALTH. BEBELII *synopsis historiae & doctrinae*

ctrinae symbolorum, antiquissimorum, vti & recentioris, seu Augustanae confessionis, a filio eius IO. BALTHASARE, an. 1690 edita; de qua tamen recte HENR. PIPPINGIVS pronuntiat, *nondum adeo elaboratum videri hoc scriptum, vt praelo id destinasse beatum auctorem, mihi persuadeam*; in *der historisch-theologischen Einleitung zu denen symbolischen Schrifften der euangelisch-Lutherischen Kirchen, c. I. §. XII. p. 5.* Cumprimis autem hic laudanda PET. ZORNII *noua collectio plus quam sexaginta symbolorum, siue confessionum fidei, quas in veteri ecclesia inde a primis saeculis vsque ad duodecimum, haeretici, vel viri alii patribus suspecti, in tanta sensuum de sacris discrepantia edidere,* quippe in qua de veterum haereticorum, aut virorum haereseos suspectorum symbolis ac confessionibus, multa adcurate & egregie obseruantur. Prodiit primum seorsim Rostochii an. 1706, deinde *opusculorum* eius *sacrorum tomo primo* inserta est, *p. 164. seqq.*

§. II. Qui symbolorum vestigia in sacra scriptura se inuenisse, sibi persuadent, ad veram ac genuinam huius vocis significationem non satis attendisse, videntur. * Sed &, quod *apostolicum* vocatur, ab ipsis apostolis non esse confectum, positum hodie est extra controuersiam. **

* Non tantum in nouo, sed omnino iam in veteri testamento, symbolorum se inuenisse vestigia, nonnulli existimant. Valde autem dubito, an id, quod cupiunt, euincere queant. Nimirum, *Gen. IV, 26.* de cultus diuini, & quidem publici, aut introductione, aut restauratione, sermonem esse, haud inuiti largimur; sed, quo pacto inde sequatur, symbolum aliquod, seu formulam fidei concinnatam esse, me perspicere non posse, fateor. In verbis Noachi, *Gen. IX, 25. 26.* vaticinium equidem prorsus egregium, at non symbolum, seu formulam fidei deprehendo. Cum *actor. XVIII, 25.* de Apollo dicitur, quod tantum sciuerit baptismum Ioannis; non abnuo, hoc & de doctrina Ioannis baptistae esse intelligendum; hanc autem quod certa formula seu symbolo complexus fuerit, nemo temere sibi persuaserit. Paulus *Ebr. VI, 1.* praecipua quaedam doctrinae christianae capita refert; qui vero putant, cum symbolum aliquod, seu formulam fidei tradere voluisse, non certiori nituntur fundamento, quam illi, qui ex iisdem verbis compendium aliquod, aut systema theologicum, exsculpere conantur. Sed mitto reliqua. Licet autem scriptura sacra symbolorum exempla non exhibeat; eorumdem tamen vsum in ecclesia antiquissimum fuisse, ex dicendis patebit. Vnde illis, qui originem symbolorum ex papatu repetunt, suffragari nequeo. Legenda, quae hac de re disserit IO. HERM. AB ELSWICH, de *reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis, c. III. §. XII. p. 55.*

** In symbolo, quod vocatur, apostolico, ab ipsis apostolis summam quamdam doctrinae christianae comprehensam fuisse, plurimi, praeeunte AMBROSIO, RVFFINO, ISIDORO, sibi persuaserunt. Et licet de tempore inter se non conueniant; plerique tamen in eam ingrediuntur sententiam, breui ante dispersionem apostolorum symbolum hocce ab illis fuisse conditum, vt instar tesserae esset, qua dignosci possent, qui apostolicam doctrinam, eamque genuinam, essent amplexuri. Communis fere haec est romanensium opinio, cui e nostratibus *centuriatores Magdeburgenses, centur. I. lib. II. p. 66.* & deinceps illi cumprimis accesserunt qui, omnes eos in fundamento fidei consentire, contenderunt, qui symbolo huic subscribunt. Porro, ad modum,

quo

quo ſymbolum hocce compoſitum ſit, quod attinet; ſunt, qui putant, ſingulos apoſtolos articulum aliquem *ſymbolae* inſtar contuliſſe; Petrum e. g. dixiſſe: *credo in Deum patrem omnipotentem*, Andream: *& in Ieſum Chriſtum filium eius*, Iacobum: *qui conceptus eſt de ſpiritu ſancto, &c.* Ita auctor *homiliae* AVGVSTINO adſcriptae *de ſymbolo*, quae in noua Benedictinorum editione inter ſpuria *tomi V.* exſtat, *ſerm. CCXL.* & auctor alius ſermonis, qui ibidem legitur, *num. CCXLI.* LEO quoque, *epiſt. XXVII.* VENANTIVS FORTVNATVS, in *exegeſi ſymboli apoſtolici*, PIRMINIVS, ſaeculi octaui ſcriptor, de *libris canonicis*, in *analectis* IO. MABILLONII, *tom. IV. p. 575.* aut ſecundum nouam editionem *p. 66.* Quorumdam ex hiſce teſtimonia recitat, & alia adhuc addit, IO. ALB. FABRICIVS, in *codice apocrypho noui teſtamenti*, *part. III. p. 339. ſeqq.* Vti autem ludicra prorſus eſt haec ſententia, & omni deſtituitur fundamento; ita certiora non ſunt, quae alii de formula hacce per ſermones vltro citroque habitos concinnata, aut e ſacris litterarum monumentis hinc inde congeſta, & communi ſuffragio perſcripta, nobis narrant. Qui, ſine aliorum ſcriptorum adminiculis ex ſpiritus ſancti ſubgeſtione ſymbolum hocce ab apoſtolis compoſitum contendunt; illud diuinitus inſpiratum cenſent, adeoque eamdem qua ſcriptura ſacra pollet illi non tribuere nequeunt auctoritatem. Sed haec omnia fruſtra dicuntur, quamdiu, ſymbolum hoc ab apoſtolis confectum eſſe, nondum eſt probatum. Hoc vero tantum abeſt, vt probari queat, vt luculentiſſimis potius rationibus euincere pronum ſit, perperam illud apoſtolis tribui. Silet namque in *actis apoſtolorum* Lucas, rem tanti momenti non temere praetermiſſurus. Silent IVSTINVS martyr, IRENAEVS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTVLLIANVS, EVSEBIVS, HILARIVS, CYRILLVS Hieroſolymitanus, praeſtantiſſimi per quatuor a nato Chriſto ſaecula viri. Recepta fuerunt in eccleſiis orientalibus alia ſymbola, alia quoque in conciliis oecumenicis, Nicaeno, Conſtantinopolitanoque, condita aut confirmata, apoſtolici nulla facta mentione. Teſtimonia, ad quae ſecus ſentientes prouocant, nihil probant; cum aut ex ſcriptis ſpuriis ac ſuppoſititiis, aut ex eiusmodi auctoribus deprompta ſint, quorum hac in re nulla eſt auctoritas. Hinc & ex ipſis romanae eccleſiae addictis fuerunt, qui agnoſcerent, ſymbolum hocce ab apoſtolis conditum non eſſe. LAVR. VALLA non tantum, ab apoſtolis illud confectum, negauit, ſed omnino, in concilio Nicaeno compoſitum, adſeruit; in *antidoto in Poggium*, *lib. IV. p. 223. ſeqq.* vnde excerptus eſt libellus Argentorati 1522 editus, inſcriptusque: *calumnia theologica Laurentio Vallenſi Neapoli olim intentata, quod negaſſet ſymbolum membratim articulatimque per apoſtolos eſſe compoſitum.* Sic & DESID. ERASMVS Roterodamenſis, cum in *praefatione in Matthaeum* ſcripſiſſet: *ſymbolum, an ab apoſtolis proditum ſit? neſcio*, eamque ob cauſſam magiſtrorum Pariſienſium cenſuram incurriſſet; ſuam ex inſtituto vindicauit ſententiam, in *declarationibus ad cenſuram facultatis Pariſienſis*, *tit. XI. declarat. XXXVI. tom. IX. oper. p. 700.* His ex recentioribus acceſſit LVD. ELLIES DV PIN, qui variis rationibus probat, ab ipſis apoſtolis hocce ſymbolum minime concinnatum eſſe; in *bibliothec. ſcriptor. eccleſ. tom. I. p. 9. ſeqq.* eamque ſententiam denuo aduerſus cenſorem quemdam (PETITDIDIERIVM) tuetur, in reſponſo, quod *tomo VI.* ſubiecit, *p. 27.* Plerique tamen romanenſium in eo conſentiunt, ſymbolum hocce recte apoſtolis tribui. Cum autem diffiteri nequeant, non vna iſtud ea-

demque ratione in omnibus ecclesiis fuisse recitatum, sed in quibusdam his, in nonnullis aliis verbis, moxque pluribus, mox paucioribus sententiis constitisse, additionesque ac variationes successu temporis in eo factas clarissime deprehendi; & vero credibile non sit, quemquam, in hoc symbolo aliquid mutare & adiicere, ausurum fuisse, si illud ab apostolis profectum esset; hinc vt se expedirent, non vnam ingressi sunt viam. CHRIST. LVPVS, theologus quondam Louaniensis, qui variationes istas ac additiones diligenter collegit, in *scholiis* ad *Tertullianum de praescript. aduers. haeret. c. XIII. p. 267.* eo tandem se recipit, vt discrimen inter symbolum *traditum* & *scriptum* constituat, & *scriptum* quidem, non autem *traditum*, his mutationibus obnoxium fuisse, contendat; additque, symbolum fuisse ex iis, quae scripto mandari antiqua arcani disciplina non permiserit, & ne catechumenis quidem, vt illud pro iuuanda memoria describerent, concessum fuisse, sed omnes auditu illud perdiscere oportuisse. NAT. ALEXANDER, cum itidem hocce, de mutationibus & additionibus in symbolo isto factis, dubium sibi proposuisset; respondet, de aliis quidem hoc verum esse ecclesiis, non autem de romana; quippe in qua iisdem plane verbis & sententiis, eodemque ordine, quo ab apostolis traditum sit, recitetur; *histor. eccles. nou. testam. sacc. I. dissert. XII. p. 139. seqq.* Quae omnia quam inania sint, luculenter ostendit THO. ITTIGIVS, in *selectis capitib. histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. seqq. p. 83. seqq.*

Cum ergo certum exploratumque sit, ab ipsis apostolis symbolum hocce conditum non esse; adeoque, si *apostolicum* dicatur, intuitu doctrinae, in eo comprehensae, hoc intelligendum, recte viri docti iudicent; superest disquisitio, quando itaque istud ortum receptumque sit in ecclesia? Nonnulli, saeculo quarto illud enatum, existimant; quibus & LAVR. VALLA suffragatur, quem, in concilio Nicaeno illud compositum, censuisse, antea obseruauimus. Perperam quidem. Errori autem impudentiam addit CHRISTOPH. SANDIVS, dum, symbolum hocce in synodo Nicaena ab iis, qui cum Ario faciebant, concinnatum, nobis persuadere admititur, vti, quod nos pro Nicaeno habemus, conditum sit ab Osio Cordubensi, & Alexandro Alexandrino, aliisque orthodoxis; in *nucleo histor. eccles. lib. I. p. 52.* & *l. II. p. 167.* merito ideo refutatus a BALTH. BEBELIO, *antiquitat. eccles. euangel. saec. IV. artic. IV. p. 881.* Altius adscendunt alii; iamque saeculo secundo fundamenta huius symboli in ecclesia romana iacta esse, FRID. SPANHEMIVS auctor est; *introd. ad histor. eccles. saec. II. c. III. p. 39.* Successiuam tamen eius originem idem agnoscit, *histor. eccles. noui testamenti, seu christian. saec. I. c. VI. p. 539.* Nimirum, proxime illi citra controuersiam ad verum accedunt, qui, symbolum hocce ex sollemni baptismi formula, qua baptizandi, se credere, profitebantur, in Deum patrem, filium & spiritum sanctum, enatum, existimant, ita quidem, vt subinde additamenta quaedam, haereticorum, qui ecclesiam turbabant; erroribus opposita, adiicerentur; donec in eam, qua hodie conspicitur, formam exsurgeret. Distincte hoc docet SAM. BASNAGIVS FLOTTEMANVILLAEVS, in *exercitationibus historico-criticis, de rebus sacris & ecclesiasticis; contra Baronium, ad an. XLIV. n. XVII. p. 475. seqq.* fusius autem, copiosiusque auctor *historiae symboli apostolici, cum obseruationibus ecclesiasticis & criticis, ad singulos eius articulos;* quae ex anglico sermone in latinum translata, Lipsiae 1706. 8 prodiit. Suffragatur eidem sententiae THO. ITTIGIVS, in *selectis capitibus histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. VI. p. 83.*

Plura

Plura de hoccc ſymbolo, praeter virum huncce, quem iam laudauimus, doctiſſimum, qui tum *l. c.* tum in *diſſertat. de pſeudepigraphis Chriſti, Mariae & apoſtolorum, c. VIII.* multa erudite de eo obſeruat, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus ſymbolis, apoſtolico, Athanaſiano, & Conſtantinopolitano*; quae commentatio *tom. VI. operum* eius exſtat; IAC. VSSERIVS, in *diatribe de romanae eccleſiae aliisque fidei ſymbolis*; IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *diſſertat. de ſymbolo apoſtolico, tom. II. exercitation. ſel. num. XV.* WILH. ERN. TENZELIVS, in *diſſ. de ſymbolo apoſtolico*, quae inter *exercitationes* eius *ſelectas*, iunctim editas, prima eſt; IO. GEO. NEVMANNVS, in *diſſertatione hiſtorico-theologica, de conditoribus ſymboli apoſtolici*; SAM. BASNAGIVS, tum *loco* antea *citato*, tum & in *annalibus politico-eccleſiaſticis, ad annum Chriſti XLII. num. XVIII.* HERM. WITSIVS, *exercitation. I. in ſymbolum apoſtolicum*, aliique, laudati IO. ALB. FABRICIO, in *codice apocrypho noui teſtamenti, part. III. p. 361.*

§. III. Ad ſymbola ante-Nicaena, praeter illud, quod apud IRENAEVM, itemque TERTVLLIANVM exſtat, vt & GREGORII thaumaturgi *expoſitionem fidei*, * referenda romanum, Aquileienſe & orientale; de quorum tamen origine nihil certi conſtat. Antiochenum itaque primum eſt, cuius natales nobis innotuerunt; quippe quod in concilio Antiocheno, anno CCLXX celebrato, conditum, nouimus. **

* Exſtant vtique quorumdam huius aetatis patrum fidei profeſſiones, aut certe ab iis referuntur; quae vel hoc nomine obſeruatu dignae ſunt, quod veteris eccleſiae doctrinam condiſcere ex iis liceat. Nonnulli equidem, in IGNATII epiſtolis iam fidei confeſſionem quamdam, aut ſymbolum inueniſſe ſibi viſi ſunt, ideoque verba, quae in *epiſtola* eius *ad Philippenſes, §. II. p. 333.* editionis THO. ITTIGII leguntur, proferunt. Verum, ſpuriam hancce eſſe *ad Philippenſes* epiſtolam, viri eruditi vno veluti ore confitentur; conferendusque hac de re IAC. VSSERIVS, in *diſſertationib. Ignatianis*, in *bibliothec. patrum apoſtolic.* IO. BAPT. COTELERII, *p. 192.* itemque THO. ITTIGIVS, in *diſſ. de patrib. apoſtolic. §. LXXXVI. ſeqq.* Praeterea, ſi quis eccleſiae veteris doctor dogma aliquod fidei data occaſione explicet; non ſtatim confeſſionem quamdam aut ſymbolum exhibet. Hinc & verba eiuſdem IGNATII, quae in *epiſtola ad Magneſianos §. XI.* exſtant: *Chriſtus ante ſaecula genitus eſt a patre, poſtea autem factus eſt ex Maria virgine &c.* neutiquam pro confeſſione fidei habuerim; quamuis & in interpolata tantum ad Magneſianos epiſtola legantur; confer. THOM. ITTIGII *bibliotheca patrum apoſt. p. 53. & p. 213.* Falluntur itaque etiam, qui, haec verba ex ſymbolo apoſtolico petita, contendunt. Sed, miſſo IGNATIO, ad eam confeſſionem progredimur, quae apud IRENAEVM, *lib. I. aduerſ. haereſ. c. II. p. m. 4. 5.* editionis IO. ERN. GRABII legitur; ſi modo ita vocanda. Eam cum recitaſſet, addit: *Hanc praedicationem cum acceperit, & hanc fidem, quemadmodum praediximus, eccleſia, & quidem in vniuerſum mundum diſſeminata, diligenter cuſtodit, quaſi vnam domum inhabitans &c.* Vnde colligas, in hacce confeſſione doctrinam, eo tempore in vniuerſa eccleſia receptam, contineri. Immo ſunt, qui ex hiſce verbis probare ſatagunt, ſymbolum, quod apoſtolicum vocatur, iam tum receptum fuiſſe; tum, quod iſta, quam IRENAEVS refert, confeſſio, cum hocce ſymbolo plane conuenire videatur, tum, quod haud obſcure innuat,

nuat, se eam ab apostolis accepisse. Verum nubes isti atque inania prensant. Etsi enim IRENAEVS dicat, ecclesiam hancce fidem ab apostolis, & eorum discipulis accepisse; non tamen dicit, quod eam per symboli, aut formulae alicuius traditionem, acceperit. Deinde res ipsa docet, hancce, quam IRENAEVS refert, fidei christianae summam, plane esse diuersam a symbolo, quod vocatur, apostolico. Quaedam enim in illa adsunt, quae in hoc desunt, & vicissim, quaedam in symbolo apostolico adsunt, quae desunt in confessione illa. Vtriusque collatio hoc statim docet; vnde, vt exemplis hoc comprobemus, necesse non est. Luculenter etiam id ostendit IO. LVD. RVELIVS, in *histor. concilior. tom. I. p. 209.* Apud TERTVLLIANVM duplex eiusmodi exstat fidei confessio, fusior altera, de *praescript. aduers. haeret. p. m 235.* altera breuior, *lib. de virginib. velandis p. m. 192.* Et posteriorem quidem ita incipit: *regula fidei vna omnino est, sola, immutabilis & irreformabilis, credendi scilicet in unicum Deum &c.* priorem vero ita: *regula est autem fidei, vt iam hinc quid defendamus, profiteamur, illa scilicet, qua creditur, vnum omnino Deum esse &c.* Sunt rursus, qui, & in his confessionibus symbolum apostolicum sibi inuenisse, videntur. Sed, cum istae inter se differant, indicandum primum erat, quaenam symbolo apostolico respondeat. Deinde haec ipsa libertas, diuersas fidei confessiones proferendi, ostendit, nullum symbolum apostolicum TERTVLLIANO innotuisse, quo ceteroquin constanter haud dubie vsurus fuisset. Accedit, quod vtraque ista TERTVLLIANI formula multis in capitibus, a symbolo, quod vocatur, apostolico, differat, quod luculentissime demonstrat IO. LVD. RVELIVS, in *hist. concil. tom. I. p. 211.* Quando autem TERTVLLIANVS fidei, quam profert, confessionem, *regulam fidei immobilem & irreformabilem* vocat; neutiquam inde inferendum, ac si eiusmodi formula quaedam pro norma ac regula veritatis sit reputanda, vt nonnulli contendunt, qui perperam sibi, ac si de symbolo apostolico loquatur, persuadent. Non enim de formula quadam, sed ipsa doctrina ecclesiae, in scriptis prophetarum & apostolorum comprehensa, loquitur; quae omnino normae ac regulae loco habenda. Quo sensu vero etiam symbolum aliquod regula ac norma dici queat, explicat IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagog. ad libros symbol. p. 5.* Sed hac de re alibi. Notissima porro est GREGORII thaumaturgi *expositio fidei*, seu *confessio de sacrosancta trinitate*; quam GREGORIVS Nyssenus exhibet, in *vita Gregorii thaumaturgi, tom. II. opp. p. 976.* quamue de caelo per reuelationem illi traditam, perhibent. Dubitant autem nonnulli, an haecce confessio GREGORIVM istum auctorem agnoscat; certe negat hoc CHRISTOPH. SANDIVS, in *tractat. de veteribus scriptorib. ecclesiasticis*, *nucleo* eius *historiae ecclesiasticae* praemisso, *p. 39.* At sine ratione illud fieri, contendunt alii; cum & doctrina, in hacce confessione comprehensa, consentanea sit doctrinae, ea aetate in ecclesia christiana receptae, & non tantum GREGORIVS Nyssenus *l. c.* sed & RVFFINVS, *histor. eccles. lib. II. c. XXV.* aliique, istam confessionem illi tribuant. Legendus GEO. BVLLVS, in *defens. fid. Nic. sect. II. c. XII.* & GVIL. CAVE, in *antiquitatibus patrum ecclesiast.* in *vita Gregorii thaumaturgi, part. I. p. 507.* Et doctrinam quidem istius confessionis, doctrinae eo tempore receptae consentaneam esse, dubio caret; quod autem ea dicitur de caelo per reuelationem quamdam illi obtigisse, merito nonnullis suspectum videtur.

** Inter integrarum ecclesiarum symbola, quae tribus prioribus a Christo nato saecu-

saeculis, innotuerunt, primo loco occurrit romanum. Ecclesiam nimirum romanam iam ante concilium Nicaenum symbolum suum habuisse, ex hisce VIGILII, *lib. IV. aduersus Eutychianos* colligitur verbis: *Vniuersitas profitetur, credere se in Deum patrem omnipotentem, & in Iesum Christum filium eius, dominum nostrum. Huic capitulo, ob id, iste* (Eutyches) *calumniatur: cur non dixit in* VNVM IESVM CHRISTVM *filium eius, iuxta Nicaeni decretum concilii? Sed Roma, & antequam Nicaena synodus conueniret, a temporibus apostolorum vsque ad nunc, & sub beatae memoriae Caelestino, cui iste rectae fidei testimonium reddidit, ita fidelibus symbolum tradidit: nec praeiudicant verba, vbi sensus incolumis permanet.* Meminit subinde symboli ecclesiae romanae RVFFINVS, in *expositione in symbolum apostolicum,* quae & inter *opera* CYPRIANI exstat, *p. m. 154. seqq.* possetque inde vtcumque, cuiusmodi istud fuerit, colligi. Aquileiensem ecclesiam itidem suum habuisse symbolum, ex eiusdem RVFFINI *expositione in symbolum apostolicum* constat, qui & verba eius *tom. I. opp. fol. 170.* exhibet. Non minus vero & orientali ecclesiae suum fuit symbolum, antequam Nicaenum, aut Constantinopolitanum conderetur. Id vero iterum vel ex RVFFINO discimus, qui Aquileiense symbolum cum romano pariter ac orientali confert; vbi per *orientale* neutiquam Nicaenum aut Constantinopolitanum intelligi posse, GERH. IO. VOSSIVS docet, de *tribus symbolis, diss. I. thes. XXX. & XLVI. tom. VI. oper. p. 510. 511.* Licet autem, cuiusmodi symbolum illud ecclesiae orientalis fuerit, definiri nequeat, quoniam, vt in occidentis symbolis variatum, ita & in illo hoc factum videtur; cum tamen non adeo magnum illud discrimen fuerit, a vero non abhorret, Nicaenos patres, cum aduersus Arium, aliqua essent veteri symbolo adponenda, illud elegisse, quod in plurimis, vel nobilissimis ecclesiis obtineret. Si ergo resecentur, quae aduersus Arium statuta sunt; quae remanent, vetus symbolum orientale dabunt. Ita GERH. IO. VOSSIVS, *l. c. §. XLVII. p. 513.* vbi & symbolum istud exhibet. Quod vero ecclesia orientalis ante concilium Nicaenum suum habuerit symbolum, inde quoque confirmatur, quod EVSEBIVS Caesariensis, dum in concilio Nicaeno suspicionem haereseos a se amoliri voluit, symbolum, quod tunc in vsu erat, loco confessionis suae obtulerit, adiectis dumtaxat quibusdam, quibus, mentem suam ab errore alienam, docere adnitebatur. Quae quidem formula, mutuae confessionis caussa producta, in concilio, pauculis tantum verbis mutatis, additisque illis, quae ob Arium adhuc addenda videbantur, ex imperatoris decreto retenta est, vt ipsemet EVSEBIVS testatur, in *epistola ad Caesarienses,* apud SOCRATEM, *histor. eccles. lib. I. c. VIII. p. 23.* & THEODORETVM, *histor. eccles. lib. I. c. XII. p. 37.* EVSEBII istam fidei formulam, pariter ac symbolum vetus ecclesiae orientalis, lectorum oculis subiecit IO. LVD. RVELIVS, in *histor. concilior. tom. I. p. 181.* vbi & inter quatuor ista, apostolicum, romanum, Aquileiense, & orientale vetus, collationem instituit, vt demonstret, in quo conueniant, aut a se inuicem dissentiant; quod & iam ante eum fecerat GERH. IO. VOSSIVS, de *tribus symbolis, diss. I. thes. XXX. p. 510. seqq.* De orientali autem porro legendus RVFFINVS, *lib. I. histor. eccles. c. V.* ATHANASIVS, *ad Iouinianum de fide tom. I. oper. p. 247.* Praeter haecce, de quibus hucusque diximus, symbola, quae iam ante concilium Nicaenum in vsu fuisse dubio caret, licet de illorum origine nihil certi adseri queat; commemoranda adhuc est confessio fidei, a doctoribus orthodoxis in concilio Antiocheno

no edita. Celebrata equidem iam saeculo secundo & tertio varia sunt concilia; sed obseruatu prae reliquis dignum est Antiochenum tertium, ob magnam episcoporum multitudinem, ex omnibus orientis prouinciis vndique collectorum, quod contra Paulum Samosatenum an. 270 iterum conuocatum fuit. Namque iam antea an. 265 contra eumdem ibidem synodus coacta fuerat. In eo itaque concilio, quod an. 270 congregatum est, Paulus Samosatenus errorum tandem, quos callide hactenus dissimulauerat, conuictus, atque condemnatus est. Luculentam autem patres huius concilii ediderunt fidei confessionem, de tribus sanctissimae trinitatis personis. Priusquam enim ad sententiam in Paulum ferendam procederent, epistolam ad illum scripserunt, qua fidem, quam ab initio acceperant, a beatis apostolis traditam, in ecclesia catholica hucusque seruatam, in lege, prophetis & euangelio adnuntiatam, de Christi deitate, & aeterna praeexsistentia, dilucide exponunt, & plurimis sacrae scripturae testimoniis solide confirmant, &, an eadem secum sentiat, doceatue, sciscitantur. Hanc epistolam, patrum huius synodi confessionem continentem, priori synodo, quae an. 265 congregata fuit, tribuit CAESAR BARONIVS, obseruante GVIL. CAVEO, *histor. litterar. scriptor. ecclesiastic. part. II. p. 40.* Primus eam eruit FRANC. TVRRIANVS, hinc a conciliorum collectoribus passim graece ac latine edita est; conferendus etiam est IO. CABASSVTIVS, *notit. ecclesiast. saec. II. p. m. 70.*

§. IV. Maioris momenti, celebritatisque est symbolum *Nicaenum*, in concilio quippe oecumenico primo, Nicaeae congregato, editum, * & in altero concilio oecumenico, seu Constantinopolitano primo, cum additamento quodam repetitum, & ita inter nostrae quoque ecclesiae symbola receptum. ** Quae inter licet & *Athanasianum* conspiciatur, id tamen ipsi Athanasio perperam tribui, dubio caret. ***

* Congregatum est concilium hocce Nicaenum, quod primum inter oecumenica locum tenet, & in quo 318 adfuerunt episcopi, an. 325 a Constantino magno, imperatore, damnataque in eo est Arii haeresis. Missis autem reliquis, quae de hocce concilio dici poterant, ea tantum persequemur, quae ad nostrum institutum spectant. Exstat inter ATHANASII scripta disputatio, in Nicaeno concilio ab eo contra Arium habita, *tom. I. p. m. 111. seqq.* editionis, quae Coloniae an. 1686 lucem adspexit. In hac disputatione, dum in aciem prodeunt Athanasius & Arius, fidei primum suae vterque edidit confessionem. Dignam illam censuit IO. LVD. RVELIVS, quam integram *historiae* suae *conciliorum* insereret, *tom. II. p. 111. sqq.* qui & ibidem eam exquisitissimam vocat. Verum oppido bonus ille vir fallitur. Disputationem enim hancce suppositițiam esse, & ATHANASIO minime tribuendam, hodie fere inter eruditos conuenit. GVIL. CAVEO figmentum monachi cuiusdam delirantis sequioris aeui esse videtur, quod ex multis in ipsa disputatione deprehensis indiciis pateat; *histor. litterar. scriptor. ecclesiastic. saec. IV. p. 104.* CASIMIRVS OVDINVS, in *supplem. scriptor. ecclesiastic. Bellarmini, p. 31.* eam VIGILIO Tapsensi tribuit, quam sententiam pluribus confirmare adnititur; in *commentar. de script. ecclesiastic. tom. I. saec. IV. p. 330.* Notum porro est, cum in eodem concilio, philosophus quidam, patres ibi congregatos argutiis suis dialecticis adgrederetur, quibus diluendis illi pares non erant; senem quemdam confessorem, simplicissimi ingenii,

genii, sed probatae ac expertae virtutis virum, surrexisse, ac edita fidei christianae confessione philosophum illum redegisse ad silentium. Referunt hancce confessionem RVFFINVS, *lib. I. histor. ecclesiastic. c. III.* & SOZOMENVS, *lib. I. histor. ecclesf. c. XVII.* sed diuersa ratione, vt ex collatione patet. Forte vtrique contenta confessionis huius tantum fuere nota, non autem verba. ZONARAS atque NICEPHORVS senem illum, qui cum philosopho isto in certamen hac ratione descendit, SPYRIDONEM Trimithuntium vocant; ille quidem *tom. III. annal. p. 84.* hic autem *histor. ecclesf. lib. VIII. c. XIV.* Sed exiguam admodum horum in rebus historicis esse auctoritatem, neminem fugit. Praeter senem istum, quicumque demum fuerit, HOSIVS quoque, Cordubensis episcopus, in consessu Nicaeno de fide disserens, peculiari professione fidei, quomodo tres personas in vna illa ineffabili patris & filii, & spiritus sancti diuinitate, credi oporteat, explicauit; conf. GELASIVS Cyzizenus, *comment. in acta concilii Nicaeni, lib. II. c. XII.* Ab Arianis itidem quamdam fidei formulam exhibitam, eamque discerptam ab orthodoxis, auctor est THEODORETVS, *histor. ecclesf. lib. I. c. VII.* Hancce vero formulam ab EVSEBIO compositam fuisse, & eius blasphemiam certo argumento indicasse, testatur EVSTATHIVS Antiochenus, apud eumdem THEODORETVM, *l. c. cap. VIII.* Vnde HENR. VALESIVS auctorem istius formulae seu confessionis EVSEBIVM Pamphili, Caesariensem episcopum, esse adfirmat, ad *Theodoreti l. c.* Et sane EVSEBIVM huncce Caesariensem formulam quamdam seu confessionem in concilio Nicaeno exhibuisse, ex *epistola* eius ad *Caesarienses*, quae apud THEODORETVM, *lib. I. c. XII.* & SOCRATEM, *lib. I. c. VIII.* exstat, antea iam ad *§. praecedentem* docuimus. Cum vero ipsemet EVSEBIVS in *eadem epistola* referat, symbolum suum a patribus Nicaenis, ipsoque imperatore adprobatum fuisse; nullae praeterea in eo blasphemiae deprehendantur; quod THEODORETVS de discerpta ab orthodoxis Arianorum formula narrat, de eo intelligi nequit. Et licet EVSTATHIVS, auctore SOCRATE, *lib. I. c. XXIII.* EVSEBIVM Caesariensem perstrinxerit, quod Nicaenam fidem adulteraret; eo tamen in loco, quem THEODORETVS attulit, non de Caesariensi, sed Nicomediensi episcopo loqui videtur; vti THOMAS ITTIGIVS obseruat, in *histor. concilii Nicaeni, §. XLII. p. 43.* Iam ad ipsum symbolum Nicaenum quod attinet, etsi SOZOMENVS ex arcani disciplina illud proferre ausus non sit, vt ipsemet profitetur; *lib. I. histor. ecclesf. c. XX.* exhibent tamen illud ATHANASIVS, *in epistola ad Iouinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* EVSEBIVS, in *epistola ad Caesarienses* apud THEODORETVM, & SOCRATEM, *locis antea citatis;* HILARIVS, *de synodis, p. 242.* BASILIVS, *epist. LXXVIII.* LEO magnus, in *epistola ad Leonem Augustum,* quae in editione PASCHASII QVESNELLI est *CXXXIV.* aliique. Quisnam primus in concilio Nicaeno hancce fidei formulam conceperit, de eo non vna omnium est sententia; nec desunt hic sibi trinitatis diuinae hostes, vt hinc aliquid, quo caussam suam exornent, capient. MACARIVM, Hierosolymarum episcopum, eam conscripsisse, IOSEPHVS aegyptius auctor est, apud IOAN. SELDENVM, *comment. in Eutychii origines, p. 72.* Verba eius sunt: *iussit imperator, vt fides, quam scripserat ei episcopus Hierosolymitanus, legeretur synodo episcoporum.* HOSIVM, Cordubensem episcopum, symbolum illud composuisse, adserunt VRSACIVS & VALENS, Arii sectatores, apud ATHANASIVM, in *epistola ad vitam solitariam agentes, tom. II. oper. p. 454.* Eamdem

dem sententiam ex recentioribus sequuntur SEVERINVS BINIVS in *notis ad concil. Nic. tom. I. concilior. p. 363.* FRANC. LONGVS A CORIOLANO, in *summa concilior. p. 211.* CAESAR BARONIVS, in *annalibus ad annum Christi CCCXXV. num. II.* ROBERTVS BELLARMINVS, *lib. I. de conciliis, c. XIX.* aliique. Et sane HOSIVM in concilio isto confessionem quamdam exhibuisse, ante iam obseruauimus. Sunt nihilosecius, qui BASILIO magis credendum existimant, *epistola CCCXIX.* adfirmanti, HERMOGENEM asiaticum formulam Nicaenae fidei concinnasse. Prorsus autem fallitur FRANC. CARRIERE, Aptensis, ab EVSEBIO Pamphili conditum esse symbolum Nicaenum, contendens, in *histor. chronolog. pontific. roman. p. 54.* cum tamen constet, EVSEBIVM primum circa symbolum Nicaenum, cum promulgaretur, propter vocem ὁμοούσιος eidem insertam, haesitasse, eidemque contradixisse; teste ATHANASIO, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* THEODORETO, *lib. I. histor. ecclef. c. VIII.* SOZOMENO, *lib. II. histor. ecclef. c. XX.* Eam praeterea confessionem, quam ab EVSEBIO in concilio Nicaeno exhibitam, antea diximus, diuersam fuisse a symbolo Nicaeno, ex ipsa eius *ad Caesarienses epistola,* quam ibidem laudauimus, constat. CHRISTOPH. autem SANDII, symbolum, quod vocatur, apostolicum, ab Arii sectatoribus in concilio Nicaeno conditum, illud vero, quod hodie Nicaenum vocatur, ab HOSIO Cordubensi, ALEXANDRO Alexandrino, MARCELLO Ancyrano, & EVSTATHIO Antiocheno, homousianis, & Sabellianis, seu Samosatenianis, concinnatum, in *nucleo histor. ecclef. lib. II. p. 167.* adserentis, impudentiam a BALTHAS. BEBELIO, *antiquit. ecclef. euangel. saec. IV. artic. IV. p. 881.* castigatam, supra iam obseruauimus. Iungendus WILH. ERNEST. TENZELIVS, in *exercitat. de symbolo apostolico, part. I. exercitat.* eius *select. exercit. I. §. X. p. 12.* Atque idem vir doctus, quo pacto, qui, HOSIVM, aut HERMOGENEM, aut EVSEBIVM Caesariensem, symbolum Nicaenum confecisse, dicunt, inter se conciliari queant, ostendit, *l. c. p. 13.* Probabilis mihi valde illorum sententia videtur, qui, non vnius, sed plurium episcoporum opera symbolum istud concinnatum fuisse, autumant, ea quidem ratione, vt symbolo ecclesiae orientalis adderentur, quae contra Arium addenda censebant. Id haud obscure ipse innuit ATHANASIVS, in *epistola de synodi Nicaenae decretis, tom. I. oper. p. 251.* scribens: *episcopi igitur* (Nicaeni) *sublatis Eusebianorum vocabulis istam formulam sanae fidei conceperunt.* Idem & in *epist. la ad Iouinianum de fide, tom. I. oper. p. 247.* alibique, testatur. Sic & THEODORETVS ita hac de re loquitur, vt *fidei formulam, quae adhuc in ecclesiis seruatur, communi patrum consensu compositam esse,* adserat, *lib. I. histor. ecclef. c. VII.*

Ceterum symbolum hocce, vt olim Arianis, ita & hodie eorum successoribus, omnibusque anti-trinitariis vehementer displicuit; idque vel maxime ob vocem ὁμοούσιος quam ferre nullo modo possunt. Hinc varia illorum contra eamdem ἐγκλήματα. Primum, vocem esse ἄγραφον & scripturae ignotam, clamitant. Arianos a voce hac abhorruisse, CHRISTOPH. SANDIVS adserit, *quia non erat scripta in sacris litteris, & ab haereticis excogitata,* adeoque *iis noua & haeretica visa fuerit, secundum illud apostoli: profanas vocum nouitates deuita; nucl. histor. ecclef. lib. I. p. m. 122.* At, licet vox haecce in scriptura non exstet, sufficit, quod res ipsa in ea contineatur. Vocabula autem in scriptura non exstantia, si rei necessitas hoc postulet, & haereticorum callidis subterfugiis aliter obuiam iri nequeat,

eat, in ecclesiam introducere, non efas. Ipsemet SANDIVS Arium de- it, quod praeter scripturam adserue- ilium esse creatum ex nibilo, interque pronuntiat: *Certe multa non sunt in ura expressa, quae tamen adserere ratione prohibetur*; *l. c. p.* 145. Ma- momenti esse videtur, quod obuer- , vocabulum hoc esse nouum, & a pa- is Nicaenis excogitatum. At fallunt m, ac falluntur turpiter. Vt enim psa patribus ante-Nicaenis perspecta ac explorata fuit; ita minime igno- ioque fuit vox ὁμοούσιος. Testatur hoc EVSEBIVS, in *epistola ad Caesarien-* non semel nobis iam laudata, apud RATEM, *histor. eccles. lib. I. c. VIII.* καὶ τῶν παλαιῶν τινὰς, inquit, λογίους καὶ νᾶς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας, ἔγνωμεν ἐπὶ ῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ θεολογίας, τῷ τοῦ ὁμοουσίου ησαμένους ὀνόματι. *Quandoquidem non- s ex veteribus insignes episcopos, & di- scriptores, in explicanda patris ac fi- uinitate, hoc vocabulo consubstantialis, esse cognouimus.* Idem cum THEO- ETVS *lib. I. histor. ecclesiast. c. XII.* isset, *c. XIII. p. m.* 40. subiungit: *esse igitur nouam illam adpellationem, bstantialitatis, nec excogitatam ab il- conuentus patribus; sed a maioribus osteritatem deuolutam, perspicuum te- nium dixit Eusebius.* Idem vero & ANASIVS ex instituto ostendit, cum eo tempore vocis nouitatem obiice- Ariani; de *decretis synodi Nicaenae ra Arianos, tom. I. oper. p. m.* 274. liserte scribit, *patres qui Nicaeae con- runt, non ex se, quod aduersarii obii- , haec vocabula* (οὐσίας & ὁμοουσίου) *fin- , sed ab aliis olim accepisse &c.* idque ictis THEOGNOSTI, DIONYSII, episcopi andrini, & alterius DIONYSII ro- i, testimoniis, comprobat. Idem & passim repetit. Recte itaque GE- LVS, mirari se, scribit, siue insciti- am, siue impudentiam SANDII, qui ad- firmet, ipsum etiam ATHANASIVM in- ter eos fuisse, qui faterentur, τὸ ὁμοούσιον in concilio Nicaeno demum fabricatum; in *defens. fidei Nic. p. m.* 29. Vrgent rur- sus anti-trinitarii, vocem ὁμοούσιος priori- bus quidem saeculis in vsu fuisse, sed apud haereticos; reiectam autem & diserte re- pudiatam a synodo Antiochena, contra Samosatenianos habita. At vero, non ab haereticis tantum, sed & ab orthodoxis patribus vocem hancce ea aetate vsurpa- tam, ex hactenus dictis constat. A syno- do itaque Antiochena dum reiecta ista vox est, atque repudiata, non in ortho- doxo, sed in heterodoxo hoc factum est sensu, prout a Samosatenianis accipieba- tur. Vt vero patribus Antiochenis caus- sa iusta fuit, vocem hancce reiiciendi; ita non minus Nicaenis caussa iusta fuit; eam, sed in sano sensu, recipiendi. Le- genda, quae beatus IO. GVIL. BAIERVS noster hac de re disserit, in *disput. pro concilio Nicaeno, c. V. §. VIII. p.* 115. *seqq.* Plura non addo, cum iam copiose de hac- ce voce a me dictum sit, in *institutionibus theolog. dogm. lib. II. c. I.* ad *§. LI.* Au- ctores varios, qui de symbolo Nicaeno egerunt, laudat IO. LVD. RVELIVS, *hi- stor. concil. tom. II. p.* 230. *seqq.*

** Quod in nostrae enim pariter ac romanae ecclesiae libris symbolicis sub nomine symboli Nicaeni exstat, reuera Constantinopolitanum est, aut Nicaeno- Constantinopolitanum dici debebat. Qua de re deinceps.

*** De eo symbolo, quod ATHANA- SIVS, in concilio Nicaeno, cum Ario in certamen descensurus, edidisse fertur, iam supra diximus, illudque, ceu spurium ac supposititium, repudiauimus. Nec ser- mo nunc est de illis fidei confessionibus, quae hinc inde in scriptis ATHANASII re- periuntur, quaeue aut Arianis, aut aliis haereticis sunt oppositae. Celebris nam- que

que illa, quae sub ATHANASII nomine circumfertur, & incipit: *quicumque vult saluus esse, ante omnia opus est ipsi, vt teneat catholicam fidem &c.* nunc in censum venit. Ea quidem, si NATALI ALEXANDRO credimus, Athanasio iam tributa in synodo Augustodunensi in Gallia, sub Leodegario episcopo an. 1570 congregata; immo iam an. 1533, in confessione fidei, quae edita est a concilio Toletano IV, quaedam ex eadem descripta, idem cum aliis contendit; *histor. ecclesiast. saec. IV. c. VI. p. 209.* Laudat idem & quosdam medii aeui scriptores, qui sub ATHANASII nomine symboli istius mentionem fecerint. Alii contra, RVDOLPHVM & AYMONEM ex minorum, & HVGONEM ac PETRVM ex praedicatorum ordine, an. 1239 a Gregorio IX pontifice ad Graecos Latinis conciliandos, Constantinopolin missos, atque inde *apocrisiarios*, seu legatos ecclesiae dictos, primos fuisse, adserunt, qui nomen Athanasianum symbolo huic imposuerint. Conferendus IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *dissertatione de symbolo Athanasiano*, *tom. II. dissertat. select. dissert. XVIII. p. 745. seqq.* itemque CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiastic. saec. IV. p. 346. seqq.* ATHANASIVM symboli istius auctorem esse, plurimi romanensium sibi olim persuaserunt, CAESAR BARONIVS, in *annalib. ad annum 340.* SEVERINVS BINIVS, in *notis ad symbolum* hocce, *tom. I. concil. p. 420.* ANT. POSSEVINVS, in *adparatu*, voc. *Athanasius*; ROBERT. BELLARMINVS, in *scriptoribus ecclesiast. p. m. 63.* & *lib. II. de Christo, c. XXV.* aliique. Et videntur sane romanenses rationes quasdam peculiares habere, cur symbolum hocce ATHANASIO vindicent. Praeterquam enim, quod istud ecclesiae graecae, quacum iam per multa saecula litigant, aduersatur, dum processio spiritus sancti a patre & filio diserte in illo adseritur; vnde & ab iis, qui pro Latinis contra Graecos scripserunt, auctoritas eius ac γνησιότης cumprimis defenditur; admodum illis placet occasio conditi huius symboli, quam fuisse autumant, cum ATHANASIVS Romam a Iulio pontifice citatus fuisset, vt ei, ceu episcopo oecumenico, & supremo rerum ecclesiasticarum arbitro, sese submitteret. Haud contemnendum enim pro illa, quam romani pontifices sibi vindicant, auctoritate inde enasci argumentum, arbitrantur. Graecis contra hocce symbolum placere nequit, ob adsertam in eo, vti diximus, spiritus sancti a filio processionem. Agnoscere tamen eos, ATHANASIVM eius auctorem esse, licet per summam impudentiam addant, cum tunc ebrium fuisse, cum istud ederet, NATALIS ALEXANDER adfirmat *l. c.* Ad nostrae ecclesiae theologos quod attinet, nonnulli, saltem veteres, dum symbolum hocce sub ATHANASII nomine laudant, eum quoque pro illius auctore agnoscere videntur; vt ex ABR. CALOVII *theolog. nat. & reuelat. lib. I. p. 68. 69.* discere licet. Praeeuntemque sibi hac in re habent ipsum beatum LVTHERVM, *tom. VI. Ien. p. 573.* quem tamen romanenses ROB. BELLARMINVS, GREGORIVS DE VALENTIA, aliique adcusant, quod osor symboli Athanasiani, ipsiusque trinitatis fuerit; patrocinium contra eius suscipientibus IO. GERHARDO, BALTH. MEISNERO, aliisque, apud IO. BENED. CARPZOVIVM, *isagog. ad libros symbol. p. 71.* De reliquis doctoribus nostris, qui symbolum hocce *Athanasianum* vocarunt, idem CARPZOVIVS obseruat, eos nonnisi communem opinionem prodere, nec celare insignes dubitandi rationes, a BALTHAS. MEISNERO, *disp. III. praecogn. theol. theor. XXVIII.* adductas, *l. c.* Perperam vtique symbolum hocce ATHANASIO tribui, rationibus euidentissimis comprobari potest. Nullus namque auctor

ATHANASIO coaeuus aut suppar, immo nec ATHANASIVS ipse in aliis scriptis suis, speciatim apologiis, symboli huius meminit. Quae hic obuerti solent, diluit NATALIS ALEXANDER, *histor. ecclesiast. saec. IV. c. VI. p. 110.* Immo ipse ATHANASIVS, procul se fuisse a condenda noua fidei formula, testatur; siquidem Nicaenae synodi symbolum sit omnibus numeris absolutissimum, in *epistola ad Antiochenses, tom. I. oper. p. m. 576.* Nec temporum illorum permittere videbatur ratio, nouum condere symbolum; siquidem Ariani ac semi-Ariani in pseudo-synodis suis hoc agebant, qui & hoc nomine Nicaenae synodi defensoribus male audiebant. Nouum argumentum praebet silentium CYRILLI Alexandrini, synodi Ephesinae, LEONIS magni, & patrum concilii Chalcedonensis, qui haud dubie contra Nestorianam aut Eutychianam haeresin ad hocce symbolum prouocaturi fuissent, si iam eo exstitisset tempore. Idem de Latinis dicendum, qui in controuersia cum Graecis, de processione spiritus sancti a filio, in isto symbolo luculenter adserta, hocce telo pugnare potuissent, si quidquam de eo illis innotuisset Iam vero, primi, qui hocce argumento vsi leguntur, fuerunt apocrisiarii Gregorii IX, de quibus antea dictum, cum haec controuersia annis prope quingentis durasset. Stili porro, sermonisque indoles, auctorem huius symboli, non graecum, sed latinum hominem fuisse, arguit. Nec enim credibile, ATHANASIVM, in exilio constitutum, cum iam aetate prouectus esset, eiusmodi latini sermonis facultatem sibi comparasse, vt latina, quam graeca lingua, vti maluerit. Accedit, quod in antiquis, & probatae fidei codicibus manuscriptis operum ATHANASII fere omnibus, hocce symbolum desideretur. Nec praetermittendum, quod vox ὁμοούσιος in eodem non exstet, quam rationem cumprimis vrget SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico ecclesiasticis, tom. II. p. 807.* Hisce denique addi posset, quod illi, qui ATHANASIO symbolum hocce tribuunt, prorsus inter se non conueniant, quando & qua occasione istud ab eo sit conditum: sed cum ab aliis hoc iam ex instituto ostensum sit, vt hisce diutius immoremur, necesse non est. Hodie insuper eruditissimi inter ipsos romanenses viri agnoscunt, ab ATHANASIO hocce symbolum profectum non esse. Ita praeter NATALEM ALEXANDRVM, a nobis iam laudatum, statuunt PASCHAS. QVESNELLVS, *dissertat. XIV.* ad *Leonis magni opera,* quae est *de variis fidei libellis, in antiquo romanae ecclesiae codice contentis, num. XII. p. 384. seqq.* IO. CABASSVTIVS, *notit. eccles.* in *historica synopsi saec. II. p. 54.* ANT. PAGI, in *critica historico-chronologica anti-Baroniana* ad *annum 340. num. VIII. tom. I. p. 441.* LVD. ELLIES DV PIN, in *bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. II. seu de scriptoribus saec. IV. p. 58. 59.* LVD. ANT. MVRATORIVS, *anecdotor. tom. II. p. 217. seqq.* Hoc ergo cum hodie apud viros harum rerum peritos positum sit extra controuersiam, symbolum hocce ATHANASIVM auctorem non agnoscere; in eo tamen dissentiunt, cuinam tribuendum sit? Nonnulli namque, ab EVSEBIO, Vercellensi episcopo, qui eodem, quo ATHANASIVS, tempore vixit, illud compositum, autumant; alii ANASTASIVM eius auctorem laudant, vt adeo ex nominum confusione error natus sit; alii aliter sentiunt. PASCHAS. QVESNELLVS, *loco* antea *citato,* coniecturis haud contemnendis contendit, VIGILIVM Tapsensem, in Africa episcopum, qui saeculo quinto floruit, symboli istius auctorem esse; cui etiam viri eruditissimi, anteaque laudati NATALIS ALEXANDER, ANT. PAGI, & LVD. ELLIES DV PIN, *locis citatis,* adstipulantur. Addendus hisce

hisce CASIM. OVDINVS, in *commentar. de scriptoribus ecclesiast. saec. IV. tom. I. p. 346.* IOSEPHVS rursus ANTELMIVS, in *noua de symbolo Athanasiano disquisitione*, Parisiis an. 1693, 8. edita, VINCENTIO Lirinensi symbolum hocce vindicat. Ab hisce omnibus dissentit LVD. ANT. MVRATORIVS, putatque, VENANTIVM FORTVNATVM eius auctorem esse posse, *anecdotor. tom. II. p. 217. seqq.* vbi & *p. 225. exemplar symboli Athanasiani ex antiquissimo bibliothecae Ambrosianae codice* exhibet, & alia lectu dignissima de eodem obseruat. Satius interim esse alii arbitrantur, nihil hac de re definire, libereque fatentur, auctorem istius symboli ignotum esse; vt SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis anti-Baronianis, tom. II. p. 807.* Plura de hocce symbolo, praeter hucusque laudatos, dabunt GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissertat. II. tom. VI. oper. p. 516. seqq.* IO. LVD. RVELIVS, in *histor. concil. tom. II. pericop. IV. diatribe LXI. p. 647. seqq.* HENR. RIXNERVS, in *disputat. theolog. exhibente symboli Athanasiani perbreuem descriptionem historicam, eiusque ex sola scriptura sacra deductionem ac probationem*, Helmstadii 1675. WILH. ERN. TENZELIVS, in *variis eruditorum iudiciis de symbolo Athanasiano*, Gothae 1687, 12. IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. c. II. p. 315.* De versione symboli huius graeca duplici legendus IO. CABASSVTIVS, *loco* antea *citato p. 54.* immo generatim de eius versionibus, IO. ALB. FABRICIVS, iam laudatus, *l. c.*

§. V. Certamina Arianorum cum orthodoxis, variis symbolis occasionem dederunt, dum quaedam ab illis confecta, quibus alia ab his iterum sunt opposita. * Per Constantinopolitanum vero illud, in quo Nicaenum confirmabatur, Macedonii profligatus error fuit. ** Hisce & singulorum quorumdam ecclesiae doctorum, HILARII, BASILII, EPIPHANII, accesserunt; cumprimis autem obseruatu dignum Hierosolymitanum illud, quod CYRILLVS exposuit. ***

* Vt catholici, seu orthodoxi, in defendendo seu conseruando symbolo Nicaeno omnem operam industriamque collocabant; ita Ariani contra, vt auctoritatem illi detraherent, omnem mouebant lapidem. Hinc magno id agebant nisu, vt nouam fidei formulam, symbolumque in ecclesiam introducerent. Id maxime patuit ex concilio Antiocheno secundo, occasione encaeniorum, Constantii imperatoris iussu ibidem celebrandorum, anno 341 congregato. Aderant sub ductu EVSEBII Nicomediensis, episcopi, teste ATHANASIO, *epist. de synodis Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 894.* nonaginta, SOZOMENO autem *histor. ecclesiast. lib. III. c. V.* auctore, nonaginta septem ex Coelo-Syria, Phoenicia, Palaestina, Arabia, vicinisque regionibus collecti, quidam reuera catholici, reliqui, vt videri volebant, orthodoxi, verum in caussam Athanasianam parum aequi. In hocce concilio varia condita sunt symbola, seu confessiones, quas refert ATHANASIVS in *epist.* citata *de synod. Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 891. seqq.* de quibus cum non vna ratione viri docti sentiant, audire cumprimis iuuabit ANT. PAGI, qui diligenter & adcurate in iis diiudicandis versatus videtur; in *critica anti-Baroniana*, ad *annum 341. num. XIV. seqq. p. 449. seqq.* Primam nimirum formulam, quae & apud SOCRATEM exstat, *histor. eccles. lib. II. c. VII.* solis Eusebianis, qui in isto concilio erant, tribuendam existimat, quia confessionem istam hisce auspi-

ɛntur verbis: *nos neque Arii sectatorus &c.* quae eo comparata sint, vt smi suspicionem a se amolirentur, n orthodoxos non cadebat. Secun- ɔrmulam subdole ab Eusebianis edi- plerique post SOCRATEM ac SOZO- ɴ credunt; siquidem & vox ὁμοούσιος ɔon exprimatur. Sed, ab orthodo- tius eam concinnatam, & Arianis, ɪe tamen Sabellianis, contra quos synodus haecce congregata fuerit, itam fuisse, is, quem iam laudaui- vir doctus, ANT. PAGI ostendit. , vocem ὁμοούσιος non semper etiam in doxorum fidei professionibus adhi- , etiam DION. PETAVIVS obseruat, *iphan. haeresi LXXII.* Cum vero in da hacce formula quaedam obscu- icta occurrerent, tertiam a THEO- ɔNIO compositam, autumat, cui omnes orthodoxi subscripserint. Ac- è, quod, ob reuiuiscentem haeresin ianam, concilii huius patres consul- luxerint, nomen Sabellii anathema- ire, quod & in tertia hacce formula n sit. Quartam denique fidei for- n a solis Eusebianis, non iam contra lianam haeresin, sed ad inustam hae- ; Arianae notam auertendam, dolose ɪositam, editamque, contendit. Plu- istis confessionibus, fideique formulis, EMMANVEL SCHELSTRATENVS, qui *ium* hocce *Antiochenum* amplissimis *ɪentariis*, variisque *dissertationibus* ratum, edidit, Antwerpiae an. 1681. mque GVIL. CAVE, *histor. litterar. or. ecclesiast. part. II. p. 68.* cumprimis n in *antiquitatib. ecclesiast. part. II.* in *Athanasii, sect. VI. §. VI. p. 301. seqq.* Antiochenam hancce, an. sequenti Iulius pontifex aliam synodum Ro- congregauit, in qua ATHANASIVS ɔolum suum edidisse perhibetur; sed ïundamento hoc adseri, ex antea di- ɔatet. CAES. BARONIVM, qui ex hacce synodo duas facit, post HENRIC. VALESIVM *obseruation. Ecclesiast. lib. I.* solide refutauit ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad *an. 342. p. 457.*

Interea episcopi orientales iterum Antiochiae conuenerunt, an. 345, ibique πίστιν διὰ πολλῶν γεγραφῦιαν, *fidem multis verbis conscriptam*, seu prolixum fidei symbolum, composuerunt, quod μακρόστιχος inde dictum. In eo doctrinam de sacro-sancta trinitate, & Dei filio, omissa sola τῦ ὁμοουσίου mentione, sensu, vt videtur, satis orthodoxo, exponunt. Exstat haecce fidei confessio apud ATHANASIVM, in *epist. de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. m. 896.* item apud SOCRATEM, *histor. eccles. lib. II. c. XV.* Cum autem haecce formula ad Italiae episcopos, in synodo Mediolanensi an. 346 congregatos, mitteretur; hi illam recipere noluerunt. De tempore synodi huius Mediolanensis inter viros doctos, speciatim DIONYS. PETAVIVM, atque IACOB. SIRMONDVM, acriter disputatum fuit; quibus intercessit PET. DE MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmiensis plenariae*, ostendens, optimam, litem hanc componendi, rationem esse, si duae statuantur synodi Mediolanenses, quarum altera an. 346. altera an. sequente 347. celebrata sit, in qua etiam damnatus sit Photinus. Eamdem sententiam calculo suo adprobat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad *an. 344. p. 463.* Prior itaque synodus Mediolanensis, cum an. 346. celebrata esset; anno sequenti 347. congregata fuit synodus Sardicensis, in Illyrico; in qua cum dissensus inter occidentales & orientales episcopos exortus esset, ab his noua fidei formula, ad explendum velut ac declarandum symbolum Nicaenum, concinnata fuit, in qua qui exactissimi inter orthodoxos erant, quod desiderarent, non inuenerunt, nisi quod voce ὁμοούσιος vti noluissent; hinc & ab HILARIO Pictauiensi adprobata est, qui & eamdem exhibet,

exhibet, *lib. de synodis, seu de fide orientalium, p.m. 1172.* Eamdem ceu orthodoxam defendit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 799.* Dubitant viri docti, num Sardicae ab orientalibus haec gesta sint? SOCRATES namque orientales, Philippopolin, vrbem Thraciae regressos, seorsim concilium ibi habuisse, auctor est; *histor. eccles. lib. II. c. XX.* At SOZOMENVS, Sardicae haec acta, testatur, *lib. III. histor. eccles. c. XI.* & ipsi quoque episcopi orientales in *epistola synodica* se Sardica scribere, diserte profitentur; quam etiam sententiam calculo suo adprobat GVIL. CAVE, in *antiquitat. ecclesiast. part. II. in vita Athanasii §. VI. p. 327.* & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798.* Inter occidentales itidem nonnulli fuerunt, qui formulae Nicaenae aliquid addere voluerunt; at indigne id tulerunt reliqui, & decreto sanciuere, ne quid vlterius de fide scriberetur, cum symbolo Nicaeno nihil deesset; teste ATHANASIO, in *epistola ad Antiochenses, tom. I. oper. p. 576.* Vnde patet, eam fidei professionem, quam synodicae Sardicensium epistolae subiunxit THEODORETVS, *lib. II. histor. eccles. c. VII.* a tota synodo non esse scriptam, certe non adprobatam. Fallitur hinc etiam SOZOMENVS, dum hac de re ita loquitur, ac si a tota synodo occidentalium noua fidei confessio condita sit, *histor. ecclesiast. lib. III. c. XII.* conferendus & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. II. p. 798.* Inter reliqua concilia, eo tempore congregata, eminent Sirmiensia, quorum nonnulli quinque numerant, alii quatuor. Posterius qui faciunt, primam synodum ad an. 351 referunt; qui prius, iam an. 349 synodum ibidem coactam, putant. Sed hancce synodum, a DIONYS. PETAVIO primum excogitatam, post IAC. SIRMONDVM, qui duas PETAVIO diatribas opposuit, & PETRVM de MARCA, in *diatriba de tempore synodi Sirmiensis plenariae*, explosit ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad *an. 349. p. 472.* In prima itaque, quae an. 351 celebrata fuit, & in qua praeter plurimos orthodoxos episcopos, etiam semi-Ariani quidam, vt nonnulli volunt, adfuerunt, nouam fidei formulam concinnatam, constat. Sed cum tres formulae Sirmienses in totidem synodis conditae sint; quaenam ista, & qualis sit? quaeri solet. Recte vero sentiunt, qui eam primae huic synodo vindicant, quae graece concepta est, cum duodecim anathematismis, & in qua damnantur, qui dicunt, *filium de non exstantibus, aut ex altera hypostasi esse, vel fuisse tempus, aut saeculum, quando non erat.* Praeter ATHANASIVM, & HILARIVM, *locis citatis*, eam exhibet SOCRATES, *lib. II. hist. eccles. c. III.* & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI.* itemque IOAN. GEORG. DORSCHEVS, in *collatione ad concil. Sirmiense, sect. II. c. I. p. 80. seqq.* An MARCVS Arethusius, quem nonnulli pro Ariano habent, eius auctor sit? erudite disquirit DORSCHEVS, *l. c. sect. III. c. II. p. 124.* Sed ab eo hanc formulam non concinnatam, hodie satis constat, & euidenter probat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana*, ad *an. 351 p. 476.* Plane orthodoxam illam esse, nec vllius erroris argui posse, agnoscit, & copiose demonstrat, ac quae opponi possint, diluit DORSCHEVS, *l. c. sect. III. c. IV. p. 136. seqq.* Sunt equidem, qui, in prima synodo Sirmiensi tres fidei formulas compositas, adserunt. Ita SOCRATES, *lib. II. histor. eccles. c. XXX.* & SOZOMENVS, *lib. IV. c. VI.* Sed grauiter hosce auctores, vna cum CAESARE BARONIO, qui illos sequitur, errare, & tres synodos diuersis temporibus habitas, in vnam confundere, ostendit ANTON. PAGI in *critica anti-Baroniana*, ad *an. 357 p. 487.* &

NATA-

NATALIS ALEXANDER, *histor. ecclesiast. saec. IV. dissert. XXXI. artic. II. p. 367.* Ad secundam itaque progredimur synodum, quae an. 357 congregata, ex Arianis constabat episcopis, qui nouam fidei confessionem procuderunt, latine quidem scriptam, dein graece versam, qua, tum ὁμοούσιος, tum ὁμοιούσιος vocabula, quod in sacris litteris non contineantur, & supra omnem praeterea intellectum sint, non amplius vsurpanda, sanciuerunt. Exhibet eam latine HILARIVS, inscriptam: *exemplum blasphemiae apud Sirmium per Osium & Potamium conscriptae; lib. de synodis, seu de fide oriental. p. 1156. seqq.* graece ATHANASIVS, in *epist. de synod. Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 902. seqq.* itemque SOCRATES *histor. eccles. lib. II. c. XXX.* conf. & ex recentioribus IO. GEORG. DORSCHEVS, in *collat. ad concilium Sirmiense, sect. II. c. III. & IV. p. 85. seqq.* Num HOSIVS cum POTAMIO hancce formulam composuerit, quod HILARIVS adserit, disputat DORSCHEVS, *loc. cit. sect. III. c. I. p. 113.* Subscripsisse, dubio caret; indeque grauissimus viri huius qui hactenus orthodoxam sententiam tam strenue propugnauerat, lapsus intelligitur; de quo legendus NATAL. ALEXANDER, *hist. eccles. saec. IV. dissert. XXXII. artic. II. p. 371. seqq.* itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. ecclesiast.* in *vita Athanasii, sect. XI. §. III. p. 392. seqq.* Paullo post secundum concilium hocce Sirmiense, eodem adhuc an. 357. ab Arianis congregatum fuit Antiochenum, in quo vocabula ὁμοούσιος & ὁμοιούσιος reiecta; inde vero semi-Ariani, qui τὸ ὁμοιούσιον defendebant, in synodo Ancyrana damnati sunt ab anomoeis. Praeter GVIL. CAVE, *l. c. §. IV. p. 395.* legendus SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast.* ad *an. 358. p. 844.* Mox vero an. 358. coiuit tertium concilium Sirmiense, in quo noua fidei formula, quae inter Sirmienses tertia est, composita est, & partim ex Sirmiensi prima, partim ex Antiochena an. 341. conflata. Quae etsi non amplius exstet, cum nemo veterum eam exhibeat; semi-Arianam tamen fuisse, ex rationibus minime contemnendis viri docti colligunt; & ex dicendis palam fiet. Nimirum obseruatu digna est haecce formula, quoniam ea ipsa est, cui LIBERIVS, romanus pontifex, cum se, ad partes orthodoxorum deserendas, induci passus esset, subscripsit. Romanensium equidem nonnulli, cum lapsum ipsum pontificis huius negare non audeant, testimoniis quippe veterum euidentissimis confirmatum, quae in vnum collecta exhibet IO. LA PLACETTE, in *obseruat. historico-ecclesiasticis, part. post. obseruat. IV. p. 137. seqq.* vt aliqua ratione Liberii existimationi consulant, formulam, cui subscripsit, haereticam fuisse, abnuunt. Eumque in finem ROBERT. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, NATAL. ALEXANDER, ex Sirmiensibus formulis primam fuisse, contendunt, cui Liberius subscripserit, quae omnino fuerit orthodoxa. Ad quod dum IO. LA PLACETTE *l. c. p. 147.* ita respondet, vt dicat, nec hanc quidem formulam satis puram esse, sed apertissima Arianae labis indicia prae se ferre; omnino fallitur, vt ex iis, quae antea diximus, constat. Rectius idem vir doctissimus diserte negat, primam formulam Sirmiensem eam fuisse, cui Liberius subscripserit. Idque, vt alia taceam, ab aliis iam adlata, vel inde patet, quod HILARIVS eam confessionem, quam manu sua calculoque adprobauit Liberius, *perfidiam* vocat. *Perfidiam autem,* inquit, *apud Sirmium descriptam, quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, hi sunt, qui conscripserunt &c.* in *fragmentis, p. m. 1338.* Primam vero confessionem Sirmiensem HILARIVS ipse, ceu piam ac orthodoxam, commendauit; adeoque pro perfidia vel haeresi reputare non potuit.

Sunt rursus, qui, secundam formulam Sirmiensem eam esse, putant, cui LIBERIVS subscripserit, quam ab Arianis confectam, dubio caret. Ita, praeter DIONYS. PETAVIVM, aliosque, NIC. FABER, in *praefat. fragmentis Hilarii* praemissa, quae & in operibus HILARII, Parisiis 1693. fol. editis, exstat *p. 1387.* Sed obstat, quod HILARIVS secundam formulam Sirmiensem semper HOSIO & POTAMIO tribuat, illam vero, cui Liberius subscripsit, duobus & viginti episcopis, inter quos nec HOSIVS, nec POTAMIVS recensentur. Secunda porro formula Sirmiensis diserte τὸ ὁμοιούσιον pariter ac τὸ ὁμοούσιον proscribit; illa vero, cui Liberius subscripsit, *filium similem patri*, seu ὁμοιούσιον profitebatur, vt SOZOMENVS auctor est, *lib. IV. histor. eccles. c. XV.* Nihil itaque aliud superest, quam vt dicamus, tertiam fuisse formulam, cui Liberius subscripsit. Dubium equidem mouet IO. LA PLACETTE, adfirmans, Liberium iam an. 357 lapsum esse, cum tertia haecce formula demum an. 358. fuerit concinnata; indeque concludit, incertum esse, cui formulae Liberius subscripserit, *l. c. p. 147.* Verum, cum rationes non adferat, quibus euincat, subscriptionem Liberii an. 357. adeoque ante tertiam formulam Sirmiensem concinnatam, factam; a nostra nos non dimoueri patimur sententia, quam etiam calculo suo comprobat ANTON. PAGI, in *critica anti-Baroniana* ad *an. 357. p. 489.* Semi-Arianam fuisse istam formulam, antea iam monuimus; pluribusque id confirmat SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiastic.* ad *an. 358. p. 847.* Conciliorum vero ac synodorum, hinc & symbolorum, eo tempore nec finis, nec modus fuit; qua de re lectu dignum iudicium AMMIANI MARCELLINI, *histor. lib. XXI. c. XVI.* Anno namque sequenti 359. iterum varia congregata sunt concilia, inter quae primum fuit Sirmiense quartum. Noua ibi iterum edita fidei confessio, quam MARCVS demum ille Arethusius, de quo antea dictum, composuit. Exstat apud ATHANASIVM, *de synodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 875.* itemque apud SOCRATEM, *lib. II. histor. ecclesiast. c. XXXVII.* qui, eam latine conscriptam, & in linguam graecam conuersam, auctor est; quod parum verosimile videtur GVIL. CAVEO, in *antiquit. eccles. in vita Athanasii sect. XI. §. VII. p. 422.* Eamdem apud IO. GEORG. DORSCHEVM legere licet, in *collat. ad concil. Sirmiense, sect. II. c. V. & VI. p. 89.* Ariano eam fuisse infectam veneno, vel inde liquet, quod *filius patri similis* adseratur, vocabulum autem *substantia* prorsus proscribatur; vti recte quoque obseruat SAM. BASNAGIVS FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalibus politico-ecclesiast.* ad *an. 359. p. 849.*

Cum vero hactenus, in quiete ac tranquillitate, fessis ecclesiae rebus reddenda, frustra elaboratum fuisset; placuit tandem Constantio imperatori, oecumenicum conuocare concilium, si forte hac ratione finem imponere hisce certaminibus posset. Sed dum de loco, vbi eiusmodi concilium congregandum esset, deliberatio instituebatur; Arianorum fraudibus eo res deducta est, vt imperator seorsim occidentales & orientales conuocare decerneret. Hac enim ratione, si non apud vtrosque, certe apud alterutros, se superiores fore, sibi persuadebant. Ariminum, vrbs ad littus maris Adriatici sita, eligebatur, in qua occidentales conuenirent; quorum etiam magnus aduolauit numerus. Orthodoxorum episcoporum quadringenti adfuisse dicuntur, Arianorum vero non plures, quam octoginta. Mirum itaque non est, orthodoxos exstitisse superiores, a quibus etiam fidei formula, quam Ariani proferebant, quae in vltimo concilio Sirmiensi a MARCO Arethusio erat composita, reiecta, formulaque fidei Nicaenae

iae denuo confirmata fuit. Sen-
iaecce synodalis exstat apud ATHA-
'M, *de synodis Arim. & Seleuc. tom.*
p. 879. *Definitio* autem *catholica*
Nicaena, cum damnatione blasphe-
n Arii, apud HILARIVM legitur,
'mentis, *p. m. 1341.* Artibus nihilo-
Arianorum, quibus & Constantius
itor fauebat, effectum, vt legati or-
torum, quos patres Ariminenses ad
itorem miserant, Nicaeam cum Aria-
i legatis euocati, formulam istam
nsem, quam Arimini doctores or-
ti reiecerant, comprobarent, & ad
os incautos, sub splendido *Nicae-*
ni nomine promulgarent; vt THEO-
TVS pluribus exponit, *histor. eccles.*
c. XXI. Hinc vero, qui Arimini
congregati erant, doctores ortho-
ri, minis, fallaciis tandem compulsi
t eam, quam ipsimet antea reiece-
reciperent formulam, atque adeo
s victoriam concederent. Quin
, litteris ad Constantium imperato-
itis, hunc concilii istius exitum gra-
ndi nuntiabant, suumque cum ori-
ius testabantur consensum, inter sin-
Dei & imperatoris beneficia refe-
ne quis οὐσίας *&* ὁμοουσίου *nomina eccle-*
i ignota aliquando nominet, quod
la inter fratres facere soleat. Exstat
a ista apud PHILIP. LABBEVM,
tom. II. p. 803. Iungatur SAM. BAS-
VS, in *annalibus politico-ecclesiast. p.*
Quae paucis de concilio Ariminensi
is, fusius enarrat SVLPIT. SEVE-
histor. sacr. lib. II. c. XLI. p. 267. seqq.
m NATAL. ALEXANDER, de or-
tia patrum Ariminensium disputans,
resin eos lapsos, abnuit, quod frau-
Arianorum circumuenti fecerint,
iid fecerunt; *histor. eccles. saec. IV.*
XXXIII. p. 376. seqq. Nec ego ne-
n, cum vi & metu coniunctas fuisse
Arianorum, loquendi rationes

quasdam proferentium, quae orthodoxae videri poterant; quas tamen suo sensu accipiebant. - Sed, cum iidem patres astutiam Arianorum non ignorarent; parum hoc ad illorum excusationem facit. Eamdem praeterea ipsimet adprobarunt confessionem, quam antea damnauerant; quod etsi metu taedioque victi, adeoque minime ex animi sententia fecerint; contra conscientiam tamen fecisse, certum est. Legenda, quae hac de re differit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast.* ad *an. 359. p. 852.* Haec, de quibus hactenus diximus, dum ab Ariminensibus gerebantur, orientales, iussu imperatoris, Seleuciae, quae Isauriae vrbs est, conuenerant, numero centum & quinquaginta, vel vt alii volunt, centum & sexaginta. Magnae, vehementesque ibi inter Arianos, quorum caput ACACIVS erat, & semi-Arianos, exortae sunt concertationes; his formulam, quam illi procuderant, reiicientibus, & Antiochenam in ecclesiae dedicatione factam, denuo confirmantibus. Arianorum, seu Acacianorum illam confessionem, exhibet ATHANASIVS, *de synodis Arimin. & Seleuc. tom. I. oper. p. 904.* itemque SOCRATES, *histor. eccles. lib. II. c. XL.* Addatur & EPIPHANIVS *haeresi LXXIII.* Cum ergo vtrique legatos ad imperatorem mitterent; contigit, vt & Ariminenses legati adessent, qui formulam istam semi-Arianorum, ab omnibus tandem adprobandam, secum attulerant. Hanc Acaciani adprobabant, repugnantibus reliquorum Seleuciensium legatis; donec imperator praeciperet, vt omnes formulae huic Ariminensi subscriberent, quod & ab iis, paucis quibusdam exceptis, factum est. Legendi hac de re THEODORETVS, *histor. ecclesiast. lib. II. c. XXVIII.* & SOZOMENVS, *histor. eccles. lib. IV. c. XXIII.* Vt vero formulae Sirmiensi plus auctoritatis conciliaretur: placuit eamdem, coacto Constantinopoli concilio, firmare. Aderant episcopi nu-

 mero

mero quinquaginta, aut plures, ſecundum alios. Inter eos MARIS quoque erat, Chalcedonis epiſcopus, & VLPHILA Gothorum epiſcopus, qui hactenus Nicaenam fidem amplexus fuerat, ſequutus THEOPHILVM, qui cum eſſet Gothorum epiſcopus, Nicaeno concilio praeſens ſubſcriſerat; vt vero pleniori obſequio Conſtantium demereretur, tum primum Ariminenſi fidei conſenſit, vt SOCRATES refert, *lib. II. hiſtor. eccleſ. c. XLII.* Praecipua concilii huius cura fuit, Ariminenſem formulam, quam in quarta ſynodo Sirmienſi compoſitam ſupra diximus, ſtabilire. Decreuerunt quoque, neque hypoſtaſin, neque ſubſtantiam, de Deo dicendam. Atque ſic euerſa ſunt Nicaeni concilii decreta. Copioſius, quae in hacce ſynodo geſta ſunt, ediſſerit SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-eccleſiaſt.* ad *an 360. p. 856.* itemque GVIL. CAVE, in *antiquit. eccleſ. in vita Athanaſii, ſect. XII. §. IV. ſeqq. p. 421. ſeqq.* Finita autem iſta ſynodo, Conſtantius, expeditione contra Perſas infeliciter ſuſcepta, Antiochiae hibernare ſecum conſtituit. Ibi ergo an. 360 noua ab Arianis congregata ſynodus, in qua, mutata in peius ſententia, ſanxerunt, filium patri παντελῶς ἀνόμοιον καὶ ἐκ τῶν οὐκ ὄντων factum eſſe; inde *anomoei* & *exucontii* dicti. Referunt hoc ATHANASIVS, *epiſt. de ſynodis Arim. & Seleuc. tom. I. oper. p. 906. 907.* THEODORETVS, *hiſtor. eccleſ. lib. II. c. XXXI.* SOZOMENVS, *hiſt. eccleſ. lib. IV. c. XXIX.* Cum vero, triumphantibus licet Arianis, magnus nihiloſecius epiſcoporum eſſet diſſenſus; Conſtantius denuo ad concilium vniuerſale animum adiecit. At morte praepeditus, deſtinata exſequi non potuit, ſucceſſoremque nactus eſt Iulianum apoſtatam, ſub quo ſedi ſuae reſtitutus ATHANASIVS, Alexandriae ſynodum congregat, an. 362, quae Alexandrina quinta eſt; in qua, plurimis ex Aegypto, Lybia, Arabia, Italia epiſcopis confluentibus, ſancitum fuit, ſpiritum ſanctum patri & filio eſſe conſubſtantialem, Chriſtum reuera naturam noſtram, ex carne & anima rationali conſtantem, adſumſiſſe, voces οὐσία & ὑπόστασις, quae piorum mentes toties turbauerant, eſſe adcurate diſtinguendas, modum loquendi Nicaeni ſymboli ſequendum. Legendus SOCRATES, *hiſt. eccleſ. lib. III. c. VII.* atque SOZOMENVS, *lib. V. c. XII.* itemque RVFFINVS, *lib. I. c. XXVIII.* Pari ratione & in ſynodo Pariſienſi eccleſiae vulneribus conſultum; de cuius tamen tempore, num ad annum 360, an. 62, referenda ſit; viri docti inter ſe diſſentiunt; in qua & formula fidei, Arimini condita, ab ipſis epiſcopis, qui eidem ſubſcripſerant, damnabatur, quod & in aliis Galliae conciliis, quae eo tempore habebantur, factum, vt SVLPIT. SEVERVS auctor eſt, *hiſt. ſacr. lib. II. c. XLV. p. m. 278.* Iuliano in bello perſico exſtincto, Iouianus imperator creatus eſt, qui, cum orthodoxis bene cuperet, ad ATHANASIVM ſcripſit, fidei catholicae expetens ab eo expoſitionem. Hic ergo Alexandriae an. 363 ſynodum congregauit, in qua fidei expoſitio exquiſita, Nicaenum ſymbolum illuſtrans ac confirmans, condita, quam ATHANASIVS ipſe, cum aliis quibusdam legatis, imperatori offerre iuſſus eſt, idque eo euentu factum, vt Arianorum, aliorumque imperatorem ad partes ſuas pertrahere adnitentium, conatus irriti redderentur. Atque haec eſt iſta *de fide ad Iouianum epiſtola*, quae *tom. I. oper.* ATHANASII exſtat, *p. m. 245. ſeqq.* itemque apud THEODORETVM, *hiſtor. eccleſ. lib. IV. c. III.* Eam non Alexandriae, ſed Antiochiae, ſcriptam, contendit HENR. VALESIVS, ſed repugnat, & merito quidem, GVIL. CAVE, in *hiſtor. litterar. ſcriptor. eccleſiaſticor. part. II. p. 73.* & in *antiquitat. eccleſ. in vita Athanaſii, p. 450.* vbi eamdem itidem exhibet. Mox vero & Anti-

ochiae synodus coiuit, quae inter quae ab hacce vrbe nomen retulectaua est, in qua Acaciani, ad nu-& sententiam eorum, qui rerum poitur, se flectere parati, versis velis ὁμοιον amplexi, fidem Nicaenam conrunt, & *libellum de fide*, a se comm, imperatori obtulerunt; quem et SOCRATES, *hist. eccles. lib. III. V.* & SOZOMENVS, *lib. VI. c. IV.* Valentiniano, atque Valente, quolle orthodoxis, hic Arianis fauebat, atoribus, primum occurrit synodus sacena, secundum quosdam an. 365, dum alios autem, quibuscum etiam PAGI, in *critica anti-Baroniana*, . *364.* facit, an. 364 celebrata. Qui aderant, decreuerunt τὸ ὁμοούσιον dogtinendum, fidemque Antiochiae n encaeniis expositam, confirman-& quae alia erant eiusdem generis. sacenam hancce synodum catholiisse, censet NATALIS ALEXANDER, episcopi in ea congregati Arianos rint, & τὸ ὁμοούσιον amplexi sint, *hiecclef. saec. IV. c. III. p. 49.* qua in re intem sibi habuit SOZOMENVM, *hiecclef. lib. VI. c. VII.* De filio quiatres hosce Lampsacenos recte sent de spiritus sancti diuinitate male stimasse, contendit SAM. BASNAGIVS, *alibus politico-ecclesiastic. tom. III.* ,cum concilii istius episcopi, saltem iam partem, semi-Ariani fuerint; filio eos recte censuisse, credibile Conferendus SOCRATES, *histor. eccles. c. IV.* Multae aliae eo tempore cee sunt synodi, vt Sicula, Tyanentiochensis, Romana, aliaeque, in n nonnullis τὸ ὁμοούσιον adprobatum, reiectum fuit; quas omnes recen a nostro instituto alienum foret. hactenus laudatos auctores de s, in caussa Ariana congregatis, vain iis editis fidei professionibus, retur DION. PETAVIVS, *dogmat. theolog. tom. II. lib. I. c. IV. p. 39.* itemque IO. LVD. HARTMANNVS, in *histor. concil. tom. III. p. 244.* Ceterum, licet varia, nec prospera semper, fidei Nicaenae fuerint fata; triumphare tamen tandem coepit, cum Theodosius magnus summae rerum admoueretur. Ab eo, cum Constantinopolin ingressus esset, ecclesiis suis pulsi sunt Ariani, vt SOCRATES auctor est, *histor. ecclesiast. lib. V. c. VII.* Celebrata hinc fuit synodus Antiochena octaua, an. 380, in qua Eunomianorum, Arianorum, pneumatomachorum, Apollinaristarum damnatis erroribus, orthodoxa fides stabilita, condita quoque *regula fidei*, vt ex verbis Constantinopolitanorum patrum colligitur, apud THEODORETVM, *lib. V. histor. ecclesiast. c. IX.* Cum vero nec sic quidem Ariani compesci possent, & Macedoniani insuper ecclesiam turbarent; oecumenica tandem Constantinopoli a Theodosio conuocanda fuit synodus, de qua, vt & accessione in ea ad symbolum Nicaenum facta, nunc porro dicendum erit. De Arianorum autem, de quibus hucusque verba fecimus, symbolis, cum praecipua solum attigerimus momenta; reliqua dabit PET. ZORNIVS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, quae in *opusculis* eius *sacris* exstat, *p. 188. seqq.* vbi non tantum generatim Arianorum, sed & speciatim Acacii, Aetii, ipsius Arii, Eunomii, Eusebii Caesariensis, Eusebii Nicomediensis, aliorumque eidem factioni addictorum symbola commemorat. Eunomii, qui auctor fuit sectae anomoeorum ἔκθεσιν πίστεως, *fidei libellum*, Theodosio imperatori anno Christi 383 oblatum, post HENR. VALESIVM in *adnotationibus ad Socratis histor. ecclesiast. lib. V. c. X.* & STEPH. BALVZIVM, in *noua collectione conciliorum, tom. I. p. 89.* exhibet IO. ALB. FABRICIVS *bibl. graec. volum. VIII.* siue *lib. V. part. IV. p. 253.*

** Turbis nimirum istis, motibusque gra-

grauiſſimis, quos tum ſemi-Ariani, tum Macedoniani excitabant, vt finem imponeret Theodoſius; in ipſa vrbe regia ex ditionis ſuae epiſcopis generale conuocare concilium, conſultum duxit. Ab ipſo namque imperatore, eiusque auctoritate, illud conuocatum, diſerte teſtantur SOCRATES, *lib. V. hiſtor. eccleſ. c. VIII.* THEODORETVS, *lib. V. c. VII.* aliique. Vnde fruſtra hoc in dubium vocare nituntur romanenſes. Sed hac de re alibi. Miſſis autem reliquis, quae ad concilii huius hiſtoriam ſpectant, ea tantum, quae noſtri ſunt inſtituti, perſequemur. MAXIMO Cynico, qui epiſcopatum Conſtantinopolitanum, per vim intruſus, ſibi vindicauerat, munere abire iuſſo, & GREGORIO Nazianzeno in epiſcopali munere confirmato, praelecta deinde fuit Nicaeni concilii formula, & magna omnium conſenſione adprobata; ſi Eleuſium cum ſuis excipias, qui τὸ ὁμοούσιον admittere noluit, & idcirco ex concilio diſceſſit, teſte SOZOMENO, *hiſt. eccleſ. lib. VII. c. VII.* Patres porro iſtius concilii contra Macedonium decreuerunt, ſpiritum ſanctum non ſeruum, ſed dominum eſſe, viuificatorem omnium, ex patre procedentem, cum patre & filio ſimul adorandum, & glorificandum. Symbolum itaque peculiare ſynodus haecce oecumenica non condidit, ſed Nicaeno nonnulla adiecit, quae ad eius explicationem, ac confirmationem faciebant, & eo tempore e re eccleſiae erant. Poſt verba namque: *patrem omnipotentem,* addiderunt: *factorem caeli & terrae*, contra Manichaeos, duorum principiorum adſertores; in ſecundo articulo, de filio, adiecerunt; *natum ante omnia ſaecula,* contra Photinum, qui primam domini originem ex virgine ducebat; item: *de ſpiritu ſancto ex Maria virgine,* aduerſus eos, qui adfirmabant, ſeruatoris carnem fuiſſe ab initio; porro: *cuius regni non erit finis,* vt & millenariorum & Marcelli errores refellerent; in tertio denique articulo de ſpiritu ſancto addiderunt: *dominum viuificantem, qui ex patre & filio* (qua de voce deinceps plura) *procedit, qui cum patre & filio ſimul adoratur, & glorificatur;* quae Macedonianis oppoſita eſſe, palam eſt. Quae ſequuntur de *vna, ſancta, catholica & apoſtolica eccleſia*, de *vno baptiſmo in remiſſionem peccatorum*, de *reſurrectione mortuorum & futuro ſaeculo*, tum in hocce, tum aliis ſymbolis antiquis ad varias haereſes confodiendas ſpectare, notum eſt, neminemque fugit. Copioſe & adcurate, quaenam ea ſint, quae ſymbolo Nicaeno a patribus Conſtantinopolitanis ſint addita, diſquirit GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus ſymbolis, diſſert. III. §. IX. ſeqq. p. 524. ſeqq.* Et hocce eſt ſymbolum iſtud, quod in noſtra pariter ac romana eccleſia *Nicaeni* nomine venit, rectius autem *Nicaeno-Conſtantinopolitanum* diceretur. Receptum tamen iam pridem fuit, vt *Nicaenum* adpellitaretur, eo quod vtrumque ſymbolum vnum idemque eſſe cenſeretur. Cuius rei duas eſſe cauſſas GERH. IO. VOSSIVS obſeruat; vnam, quia, quidquid eſt in ſymbolo Nicaeno, id iiſdem verbis contineatur in Conſtantinopolitano, & quidquid Conſtantinopolitanum adpoſuit, id δυνάμει ſeu potentia ac virtute inſit in Nicaeno, ac maioris ſolum claritatis cauſſa poſtea adiunctum ſit; alteram, quia maior ſit Nicaenae ſynodi auctoritas, vt quae omnium vniuerſalium ſit antiquiſſima, & ceterarum fundamentum, cuius etiam ſymbolum in vſu fuerit frequentiori. Vnde concludit, grauibus de cauſſis, non vero inſcitia ſcriptores ſic loqui, qui pro *Conſtantinopolitano* ſymbolo *Nicaenum* vocant; de *tribus ſymbolis, diſſert. III. §. VI. VII.* Ingens autem circa hocce ſymbolum inter eccleſiam orientalem & occidentalem orta eſt controuerſia; illa hanc adcuſante, quod addendo vo-

cem

filioque, vbi de processione spiritus i sermo est, symbolum hocce cor- :it, & adeo crimen falsi commiserit. equidem desunt, qui ab ipsis patri- Constantinopolitanis hanc vocem iolo huic adiectam volunt; quod & ribus suis persuasum cupiunt CAESAR NIVS, SEVERIN. BINIVS, aliique ex ro- ensibus, Graecos hoc ipso adcusan- ıc si ab iis vox ista erasa esset. *Vnde,* it, BARONIVS, *dignas luunt poenas sub a tyranno*, in *annalibus* ad *annum num. XLVII.* In eadem sententia ıosdam nostratium fuisse, testatur IO. . HARTMANNVS, in *histor. concil. III. p. 328.* Verum hoc sine ratio- ifieri, recte FRIDER. SPANHEMIVS untiat, *histor. eccles. nou. testam. saec. p. m. 1237.* Certe, si vox *filioque* ab patribus Constantinopolitanis sym- inserta fuisset, non reiecturus fuisset DORETVS dogma de processione spi- sancti ex filio, aut per filium, tam- a impium ac blasphemum, in *repre- duodecim capitum Cyrilli, c. IX.* :um etiam abest, vt Damasi tempo- ; a concilio romano vox *filioque* sym- huic inserta sit, vt nonnulli volunt, iec quadringentis & amplius annis , id permiserit LEO III, vt ex dicen- ıalam fiet. Alias aliorum sententi- ıuando vox haecce symbolo isti ad- sit, diligenter refert, & sub examen cat GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus sym-*, *dissert. III. §. XVI. seqq.* quibus immorabimur. Id certum, positum- extra dubitationem, circa finem sae- sexti, & initium septimi, in variis :iliis, speciatim in Toletano III, IV, VIII, & deinceps in sequentibus, sym- ım Constantinopolitanum cum addi- e, *filioque*, repetitum fuisse. In hisce :iliis Hispaniae, Galliaeque episcopi, ere se, profitebantur, in spiritum san- n, *a patre & filio procedentem, a pa-*

tre filioque, ab vtrisque, eum esse *ambo- rum spiritum.* De Anglis, Francisque idem constat, quod vocem *filioque* admi- serint; quam & in confessione GREGORII Turonensis, tamquam ipsi symbolo Con- stantinopolitano insertam, occurrere, ob- seruat FRIDER. SPANHEMIVS, *l. c. p. 1237.* Cum autem non vbique in ecclesia occi- dentali haec additio recepta esset; tandem in concilio Aquisgranensi, sub Carolo magno an. 1709 habito, mota hac de re est quaestio; cumque in ecclesiis gallicis in symbolo Constantinopolitano inter ca- nendum vox *filioque* passim vsurparetur; missi sunt ab hocce concilio legati ad Le- onem III pontificem, qui ab eo conten- derent, vt ipsius quoque auctoritate vox ista symbolo Constantinopolitano insere- retur. Hicce vero pontifex, licet rem ipsam, seu processionem spiritus sancti a patre filioque, adprobaret; noluit tamen eam vocem symbolo Constantinopolita- no inseri, recte secum perpendens, hoc minime in sua positum esse potestate. Constat hoc ex *actis Smaragdi, tom. II. concilior. gall.* a IAC. SIRMONDO editorum, *p. 257.* Immo, vt omnibus, ipsisque adeo Graecis, conspicuum esset, ecclesiam ro- manam nihil ad symbolum hocce addere; in argentea tabula absque illo: *filioque* istud scribi iussit, vt ipsemet testatur PHO- TIVS, in *epistola ad patriarcham Aquilegi- ensem,* & PET. LOMBARDVS, *lib. I. sentent. dist. XI.* quorum hac de re verba passim adferuntur. Atque hinc manifestum est, nec Caroli magni aetate ecclesiam roma- nam vocem *filioque* in symbolo Constan- tinopolitano habuisse. Legendi hac de re GERH. IO. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XXVIII. seqq.* IO. LVDOV. HARTMANNVS, *histor. concil. part. III. p. 328.* IO. BENED. CARPZOVIVS, in *isagoge ad libros symbolicos, p. 64.* Postea tamen a romana quoque ecclesia vox *filioque* sym- bolo huic adiecta fuit; quod, quando

factum sit, rursus viri docti disputant, speciatim VOSSIVS, *l. c.* Praestat ingenue fateri, id non constare; quod & DIONYS. PETAVIVS facit, *dogmat. theolog. de trinitate, lib. VII. c. XI. num. III.* Interim inter caussas aucti & continuati inter Graecos & Latinos schismatis, haud vltima fuit additio haecce, *filioque*. Graeci enim vehementer hoc nomine culpabant Latinos, quod ausi essent, aliquid, si non falsum, saltem controuersum, symbolo addere, quod synodus oecumenica condidisset, adposito etiam anathemate quidquam adiicere volenti. Respondebant vero occidentales, nihil se adposuisse symbolo, sed tantum, quod erat obscurius, declarasse; synodique eam solum fuisse sententiam, ne quid adderetur, quod aduersaretur doctrinae, ab se traditae; alioqui & ipsam istam synodum eidem anathemati obnoxiam fore, vt quae declarandi caussa quaedam symbolo Nicaeno adiunxisset. Ita veteres Latini, speciatim PETR. LOMBARDVS, *lib. I. sentent. dist. XI.* At deinceps gliscente magis magisque auctoritate romanae ecclesiae, audaciores, impudentioresque facti, romano pontifici potestatem, eiusmodi symbolis aliquid adiiciendi, tribuere non dubitabant. Conferendus iterum hac de re GERH. IOAN. VOSSIVS, *de tribus symbolis, dissert. III. §. XLIV.* Controuersia haec toties recruduit, quoties ipsum recruduit schisma; quemadmodum non minus in hoc tollendo, quam illa componenda frustra fuit laboratum.

*** Inter aetatis huius doctores praecipuos, quorum exstant confessiones, primum locum damus HILARIO, Pictauiensi episcopo, confessori, & orthodoxae fidei adsertori strenuo, de quo SOZOMENVS, *lib. IV. histor. ecclesi. c. VIII.* THEODORETVS, *lib. II. histor. ecclesi. c. XV.* SVLPIT. SEVERVS, *histor. sacr. lib. II.* aliique. Hic in sinceritatis & constantiae suae testimonium duas edidit fidei confessiones, quarum altera *lib. II. ad Constantinm, p. m. 1230* & *1231.* editionis operum HILARII, quae Parisiis 1693. prodiit, altera in *libro de synodis, p. m. 1187.* eiusdem editionis, exstat. HILARIO iungimus BASILIVM magnum, de quo GREGORIVM Nazianzenum, in *orat. funebr. in laudem Basilii, tom. I. oper. p. 316.* THEODORETVM, *histor. ecclesi. lib. IV. c. XVII.* legere licet. Inter reliqua ingenii monumenta reliquit etiam sermonem, *de fidei confessione*, seu *de vera ac pia fide*; in quo luculentam fidei confessionem edidit, qui cum aliis quibusdam partem constituit operis, quod sub *ascetici* nomine commemoratur ab HIERONYMO & SOZOMENO, illo quidem, de *scriptoribus ecclesiasticis, c. CXVI.* hoc autem *lib. III. histor. ecclesi. c. XIV.* Tempore PHOTII enim hoc opus duobus constabat libris, quorum prior praeter alia & sermonem huncce complectebatur, vt ex ipso PHOTIO intelligitur, *cod. CXCI.* haec vero in hodiernis editionibus aliter sunt disposita. In ea, quae Parisiis an. 1637, tribus tomis in fol. prodiit, sermo hicce περὶ πίστεως, seu *de vera ac pia fide*, exstat *tom. II. p. 384. seqq.* Apud EPIPHANIVM geminam inuenimus confessionem, fideique formulam, at non parum diuersam; alteram, quae inde a concilio Nicaeno viguerit, cui tamen inseruit, quae in concilio Constantinopolitano adiecta erant, quam in fidem etiam baptizati fuerint christiani; alteram, quae postmodum obtinuerit, haeresibus, quae emerserant, oppositam, quae eo tempore in baptismo vsitata fuerit. Exstat vtraque in *ancorato c. CXX, & CXXII. p. m. 122. seqq.* Non desunt, qui in alterutra istarum formularum symbolum apostolicum quaerunt; cum vero vtraque multum ab eo differat, eos falli, certum est. Nec obstat, quod EPIPHANIVS, vtramque adpellitet *sanctam ecclesiae fidem*, vtramque etiam ab apostolis traditam dicat; hoc enim ita eum intelligere, quod doctrina

in

e formulis comprehenia, doctrina ɔstolorum, longe est manifestissi- Profertur etiam a quibusdam quae- onfessio DAMASI, quem saeculo sedi romanae praefuisse, constat, c in operibus HIERONYMI exstat. admodum autem haec distincta est idem DAMASI *epistola synodica ad os Illyrici de concilio Ariminensi*, THEODORETVS exhibet, *lib. II. eccles. c. XXII.* itemque ab *epistola a ad episcopos orientis contra Apol- m*, quae apud eumdem THEODO- M, *lib. V. c. X.* legitur, & denique *ssione fidei catholicae ad Paulinum um Antiochenum*, itidem apud THEO- VM, *lib. V. c. XI.* ita inter genuina SI scripta locum non promeretur, ppositiriis est adnumeranda; vti RIVETVS ostendit, *critic. sacr. lib. VII. p. 406.* In *catechesibus* CYRIL- rosolymitani symbolum aliquod ex- , quod eo tempore in ecclesia Hie- mitana in vsu fuit, constat; idque caenum, vel Nicaeno-Constantino- num proxime accedere, vtriusque o ostendit. Nec tamen per omnia cum eo conuenit. Namque in secundo articulo deest τὸ ὁμοιούσιον. Quod & mirum non est, cum multi ex orthodoxis etiam circa vocis huius vsum haesitauerint. Immo CYRILLVS τὸ ὁμοιούσιον amplectitur, dum *catechesi quarta p. m. 49.* de Christo ita verba facit: *Ceterum & in filium Dei vnicum, dominum nostrum Iesum Christum crede, Deum de Deo genitum, vitam genitam de vita, lumen de lumine genitum,* τὸν ὅμοιον κατὰ πάντα τῷ γεννήσαντι, *per omnia similem ei qui genuit, non in temporibus habentem quod sit, sed ante saecula cuncta ab aeterno, & modo quodam incomprehensibili a patre genitum.* Atque haec cum ita se habeant, fallitur omnino CASIMIRVS OVDINVS, quando in *comment. de scriptoribus ecclesiast. tom. I. saec. IV. p. 459. seqq.* contendit, symbolum, quod in istis *catechesibus* explicatur, Constantinopolitanum esse, indeque porro concludit, CYRILLVM istarum catecheseon non esse auctorem. Sed hac de re iam supra dictum ad *cap. praeced. §. VII.* Idem symbolum cum & ab apostolico vulgo sic dicto plurimum differat; hoc ea aetate vbique receptum non fuisse, recte inde concluditur.

§. VI. PELAGIVS, cum id vna cum sectatoribus suis ageret, vt ortho- ecclesiae doctoribus fucum faceret; nonnulla ab iis edita sunt symbo- d maximam partem ad fallendos incautos comparata. * Inter ea vero, Nestorianae Eutychianaeque peperere controuersiae, illud, quod in cedonensi concilio, ad veram rectamque sententiam tuendam & ex- ndam, conditum est, primum praecipuumque locum tenet. ** Nec ntia tempora symbolorum expertia fuerunt, licet oppresso per roma- m pontificum tyrannidem orbe christiano, rarius ederentur. ***

Magnas in ecclesia turbas saeculo ɔ haeresis dedit Pelagiana; quae li- concilio oecumenico Ephesino da- ι sit, peculiare tamen symbolum illi ɔit oppositum. Ab ipsis tamen hae- huius propagatoribus confessiones am editae sunt, quibus subinde er- suos tegere, suumque cum ecclesia catholica consensum ostendere voluerunt. Iunctim istas confessiones, seu symbola, exhibet IO. GARNERIVS in *dissert. de libellis fidei scriptis ab auctoribus & praecipuis defensoribus haeresis Pelagianae*, quae in *sylloge dissertationum* eius ad *historiam Pelagianam pertinentium quinta* est; quae quidem *sylloge tom. XII. operum* AVGVS-

TINI exstat, *p.m.189. seqq.* Summatim hasce confessiones, &, quid in iis edendis praestiterit, indicat GARNERIVS hunc in modum: *Suam* (confessionem) *scripsit Theodorus Mopsuestenus, quam Marius Mercator interpretatus est; suam Rufinus Syrus, quam e tenebris eruit pater Sirmondus; suam Pelagius, qua se purgaret apud Innocentium; suam pariter Caelestius, quae nunc editur integra; duas scripsit ad Zosimum summum pontificem Iulianus, e quibus vna, quam nomine octodecim episcoporum Siculorum post damnationem Pelagii Caelestiique misit, nunc primum publicatur, & ea quidem integra; alterius fragmenta sunt apud Mercatorem in subnotationibus; quamquam potest habere speciem aliquam professionis fidei epistola, siue quam Caelestius clericis romanis suae partis, siue quam Iulianus Rufo Thessalonicensi episcopo scripsit.* Primo itaque loco hic conspicitur confessio THEODORI Mopsuesteni, quem inter praecursores Pelagii referendum esse, IO. GARNERIVS *l.c. dissert. I. c. II. p. 62.* docet, & nobis quoque iam obseruatum in *institut. theolog. dogmat. lib. III. c. II.* ad §. *XXXV. p. 848.* THEODORVS porro hicce dogma suum, quo peccatum originale negauit, RVFFINO tradidisse dicitur; a quo illud cum Pelagio Caelestius, discipulus quidem Pelagii, sed qui magistrum studio propagandi haeresin fere superauit, acceperit. Num autem RVFFINVS, ille Aquilegiensis presbyter, ex certaminibus cum HIERONYMO, & defensione ORIGENIS longe notissimus, an alius quispiam, natione Syrus fuerit? inter viros doctos disceptatur. Illum plerique hactenus intellexerunt, pro quo & HENR. NORISIVS militat, *histor. Pelag. lib. I. c. II. p. 5. seqq.* hunc autem in scenam produxit atque tuetur IO. GARNERIVS, *l. c. dissert. I. c. III. p. 63. seqq.* Priorem tamen sententiam verosimiliorem esse, a me ostensum in *institut. theolog. dogmat. lib. III. c. II.* ad §. *XXXV. p. 849.* & *850.* Duae autem exstant RVFFINI confessiones, quarum alteram, eamque satis amplam, GARNERIVS exhibet, *l. c. p. 190. seqq.* alteram breuiorem, quae duodecim anathematismis absoluitur, *p. 43. seqq.* Ruffinianam hancce excipit ipsius PELAGII confessio. Cum enim error eius passim damnaretur; consultum duxit, caussam suam apud Innocentium romanum pontificem agere, ad quem adeo litteras scripsit, & *libellum fidei*, teste AVGVSTINO, *de gratia Christi, & de peccato originali, lib. I. c. XXX. tom. X. oper. p. m. 164.* Litterae ad Innocentium perierunt. Argumentum vero earum cognoscere licet ex fragmentis, quae AVGVSTINVS conseruauit, *l. c. cap. XXX.* item *c. XXXIV. seqq.* & *lib. II. c. XVII. & XVIII.* *Libellus* autem *fidei*, seu *confessio ad Innocentium*, hodie adhuc exstat, & a IO. GARNERIO exhibetur, *l. c. p. 209. seqq.* Praecipua quaedam ex eo momenta adfert AVGVSTINVS, *l. c. lib. I. c. XXXII.* Conferendus quoque HENR. NORISIVS, *histor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 48.* Mirandum vero, cum haec confessio Pelagii non tantum sit hominis haeretici, sed & ambiguis verbis concepta, eam HIERONYMO fuisse attributam, & inter eius quoque opera exstare, ita inscriptam: *Hieronymi explanatio symboli ad Damasum.* Vnde & tamquam HIERONYMI a GRATIANO aliisque passim laudata fuit. Immo magis mirandum, Carolum magnum imperatorem, & concilii Francofurtensis patres, *lib. III. c. I. capitularis de non adorandis imaginibus*, scribere, hanc suam esse confessionem, quam ex HIERONYMO desumtam, sincere amplectantur. Nam argumentum capiti praescribitur istiusmodi: *confessio fidei catholicae, quam a sanctis patribus accipimus, tenemus, & puro corde credimus.* Sequitur deinde confessio PELAGII, cui a Carolo & episcopis haec subiiciuntur: *Haec est catholicae traditionis fidei vera integritas,*

*uam fincero corde credimus & fate-
s in hoc opere beati Hieronymi ver-
ressam taxauimus. Haec est vera fi-
anc confessionem conseruamus, atque
s, quam quisquis inconuulse & inte-
custodierit, perpetuam salutem ha-*
Vnde manifestum est, iam Caroli
aetate hanc PELAGII confessionem,
uod nomine auctoris omisso, per
um manus diu volitasset, creditam
HIERONYMI, eiusque operibus in-
. Cum vero fidem superet, in sy-
:am numerosa fraudem suboluisse
i; GERH. IO. VOSSIVS in eam in-
ir sententiam, symbolum hoc reue-
RONYMI esse, sed PELAGIVM calli-
d ex eo exscripsisse, tum, vt con-
ei videretur, tum, vt, qui illud cul-
, non se modo, sed HIERONYMVM
qui catholicus ab omnibus audie-
: acris PELAGII aduersarius erat,
endisse crederentur; tum denique,
AVGVSTINVM & catholicos da-
putaret hisce symboli verbis: *Eorum
i condemnamus, qui animas ante pec-
il in caelis conuersatas fuisse, dicunt,
n corpora mitterentur; histor. Pelag.
.V. p.559.* Sed, an HIERONYMVS
itibus, quae ad hasce controuersias
it, tam ambigue & molliter loquu-
uisset, & si PELAGIVM quaedam
: dicamus, an fraus illa occultari
et, iure meritoque dubito. Acce-
lia, quae hanc sententiam parum
ilem reddunt, exposita a IO. GEORG.
IEO, in *collat. ad concilium Franco-
fe, sect. II. c. V. p.37.* Cum porro
confessione quaedam occurrant,
premae, quam romani praesules in
m sibi vindicant, potestati, patro-
identur; IO. RVDOLPH. LAVA-
, eam nec PELAGII, nec HIERO-
sed a romanensibus confictam esse,
suasit; *lib. I. de descensu Christi ad
c. XVII.* At vero, cum AVGVS-
TINVS, *lib. I. de gratia Christi, & de pec-
cato orig. c. XXXII.* confessionis huius, seu
libelli fidei meminerit, & verba adferat,
quae hodie in illo leguntur; falli LAVA-
TERVM, certum est, quod & GERH. IO.
VOSSIVS pluribus ostendit, *l. c.* cui iun-
gendus HENR. NORISIVS, *histor. Pelag.
lib. I. c. XII.* Ipsius PELAGII hanc con-
fessionem esse, ex instituto demonstrauit
IO. LAVNOIVS, in *dissertat. de auctore ve-
ro professionis fidei, quae Pelagio, Hierony-
mo, Augustino tribui vulgo solet*, cuius edi-
tio secunda Parisiis 1663. 8. prodiit. Idem
deinceps fecit IO. GARNERIVS, in *dissert.
de libellis fidei scriptis ab auctoribus & prae-
cipuis defensoribus haeresis Pelagianae, dis-
sert. V. p. 211.* qui tamen in duobus a LAV-
NOIO dissentit capitibus; quorum alterum
est, ante Caroli magni tempora libellum
huncce HIERONYMO non tributum; al-
terum, addita ipsi postmodum nonnulla,
quae pertinent ad haeresin, siue Eutychis,
de confusione naturarum in Christo, siue
Elipandi, de Christo filio Dei adoptiuo.
Vtrumque adfirmauerat LAVNOIVS, negat
GARNERIVS. Ceterum cum Pelagius in
hac confessione ambigue loquutus sit, &
callide errores suos texerit; mirum non
est, eam ab incautis pro orthodoxa habi-
tam fuisse.

Inter adseclas PELAGII eminet, lon-
geque celeberrimus est COELESTIVS, *Pe-
lagii licet discipulus, tamen magister & du-
ctor exercitus*, vt HIERONYMO audit.
Ab eo libellum fidei Zosimo pontifici ro-
mano oblatum, constat, & ex AVGVSTI-
NO discimus, *lib. II. de gratia Christi &
peccato originali, c. II.* Eius tantum fi-
nem apud AVGVSTINVM exstare, hactenus
viri docti crediderunt, sed integrum apud
eum inuenit, ediditque IO. GARNERIVS,
l. c. p. 214. seqq. In eo ceteros quidem er-
rores verborum inuolucris tegebat, sed
peccatum originale apertissime negabat.
Et nihilosecius Zosimus pontifex eum vt

orthodoxum suscepit, postquam Coelestius hac de re interpellatus, sanctissime testatus est, vera atque intima animi sui sensa illo contineri. Testis huius rei ipsemet ZOSIMVS est, in *epistola ad Afros episcopos*, quam produxit CAES. BARONIVS, in *annalibus* ad *an. 317*. Factum hocce ZOSIMI quin reprehensione dignum sit, nemo temere dubitauerit; etsi non desint, qui illud excusare adnitantur, vt infallibilitati romani pontificis consulant. Et ipse sane AVGVSTINVS iam Zosimum excusauit, *lib. II. ad Bonifacium*, *c. III.* sed quam frigide, quamue infeliciter hoc ab eo factum, ostendit GERH. IO. VOSSIVS, *histor. Pelag. lib. I. c. XXVIII*, *p. m. 580*. Pluribus hoc persequi instituti nostri nec permittit, nec requirit ratio; conferre autem hac de re iuuabit IOANNEM LA PLACETTE, in *obseruationibus historico-ecclesiasticis part. post. obseruat. VI. p. 156. seqq.* & IO. FRICKII, viri doctissimi, *dissert. de caussa Pelagian. sub Innocentio I. ac Zosimo romanis pontificibus*, quae in *Zosimo* eius *in Clemente XI. rediuiuo*, VLmae 1719, 4. edito, exstat. HENR. NORISIVS hic nihil aliud agit, quam vt, quae AVGVSTINVS pro excusando Zosimo excogitauerat, repetat, *histor. Pelag. lib. I. c. XII. p. 49*. Praeter hancce, de qua hactenus loquuti sumus, fidei confessionem, exstat etiam *breuiarium epistolae, quam veluti regulam fidei Coelestius scripsit, ad clericos romanos suae partis*, apud IO. GARNERIVM, *l. c. p. 218.* qui & ibidem *p. 220. seqq. libellum fidei a Iuliano Eclanensi missum ad sedem apostolicam, nomine octodecim episcoporum detrectantium subscribere damnationi Pelagii ac Coelestii*, exhibet, subiuncta *p. 223. seqq. disquisitione historica in libellum fidei a Iuliano scriptum*. Alterius autem confessionis, ab eodem IVLIANO scriptae, fragmenta, ex MARIO MERCATORE recitat, *p. 231. seqq.* Agmen denique claudit *epistola*, quam siue COELESTIVS clericis romanis suae partis, siue IVLIANVS Ruffo, Thessalonicensi episcopo scripsit, *p. 232. seqq.* De Pelagii, Pelagianorumque Theodori Mopsuesteni, Iuliani, Coelestii, confessionibus plura dabit PET. ZORNIVS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, quae in *opusculis* eius *sacris* exstat, *p. 193. 200. 207. 209*.

** Primo equidem hic se nobis offert loco concilium Ephesinum, quod inter oecumenica tertium est, & an. 431 congregatum fuit. Iis, quae ad historiam huius concilii spectant, & quae circa eam a viris doctis disputari solent, non immorabimur; cum ea huius loci non sint, & ab aliis etiam, tum historiae ecclesiasticae, tum speciatim haeresium scriptoribus, exponi soleant. Breuiter, sed luculenter pleraque edisserit LVD. DOVCINVS, in *historia Nestorianismi* gallice scripta, editaque Parisiis 1699, quem tamen ex Iesuitarum ordine esse, meminisse oportet. Nostrum hic est, obseruare, Nestorii quosdam adseclas id egisse, vt in symboli Nicaeni locum aliud substitueretur. A Photio & Anastasio, presbyteris Constantinopolitanis, qui Nestorii errores amplexi erant, hocce symbolum illis traditum, memorant, qui hinc inde mittebantur, vt alios in Nestorii sententiam pertraherent. Ex horum legatorum numero Antonius atque Iacobus presbyteri fuere, ex quibus hic in Lydiam venit, obtentui sumens, se Nouatianos & Quartodecimanos ad vnitatem ecclesiae reducturum, reuera Nestorii errores disseminaturus. Ab ecclesia Philadelphiensi honorifice exceptus, facile nonnullos in sententiam suam pertraxit, quibus & symbolum illud nouum obtulit, cui non tantum subscripsere, sed quod laudibus quoque extulerunt in caelum, explicarunt coram populo, & pueris etiam, vt memoriae illud mandarent, tradidere. His equidem Charisius, eiusdem

dem ecclesiae presbyter, sese opposuit; tantum vero abest, vt istos in rectam reducere potuerit viam, vt odia potius maxima sibi conflaret, & ab episcopo tandem excommunicaretur. Exemplum autem noui istius symboli cum nactus esset, cui plurimi subscripserant; ad concilium Ephesinum accessit, istudque ei obtulit, cum libello supplici, in quo, quae gesta hucusque erant, exposuit. Perquam hoc accidebat opportune, cum Nestoriani patribus Ephesinis Nicaeni symboli corruptionem obiicerent, vt illi nunc potius istius criminis conuinci possent. Lecto itaque hocce symbolo, & libello a Charisio oblato, statuunt atque decernunt, nemini fas fore, aliam conscribere aut componere fidei formulam, praeter eam, quae a patribus Nicaenis edita sit; secus qui fecerint, aut si qui illis, qui ad christianorum sacra accedere volunt, aliud symbolum offerant, si episcopi aut clerici fuerint, ab ordine suo remouendos, sin laici, anathemati subiiciendos. Ita quidem diserte *canone VII* sanciunt, in *pandectis canonum ecclesiae graecae* GVIL. BEVEREGII, *p. 103*. Nihil etiam Ephesina synodus symbolo Nicaeno addidit, aut addere voluit, quemadmodum synodus Constantinopolitana fecerat; ne suspicionem Nestorianorum, de symboli Nicaeni corruptione, hac ratione confirmarent, immo diserte sanciuit, ne quid inposterum huic symbolo adderetur. Et inde consuetudinem, quae, ceu lex inuiolabilis, obseruata fuerit, fluxisse, ne quid vmquam symbolo alicui adderetur, sed vt separatim constituerentur, quae ad nouas haereses euertendas necessaria essent, nonnulli contendunt. Conferendus LVD. DOVCINVS, *histor. Nestor. lib. II. p. 188*. De Nestoriana vero illa confessione synodus ita pronuntiauit: *si qui inuenti fuerint, docere ea, quae continentur in oblata expositione a Charisio presbytero, de vnigeniti filii Dei incarnatione, siue scelerata & peruersa Nestorii dogmata, quae & subiecta sunt, subiaceant sententiae sanctae huius & vniuersalis synodi; can. VII.* apud GVIL. BEVEREGIVM, *l. c. p. 103*. Dum autem ita symbolum hocce patres Ephesini damnant; auctoris tamen, a quo istud conditum sit, nullam mentionem faciunt. Existimant itaque nonnulli, auctorem huius symboli fuisse THEODORVM Mopsuestenum, cuius cum magna eo tempore esset auctoritas, patres Ephesinos minime consultum duxisse, eum nominatim condemnare. Accessisse, aiunt, quod synodi huius patres a Nestorianis, ceu fautores & defensores Apollinaristarum, traducerentur, quam facile augere potuissent suspicionem, si THEODORVM Mopsuestenum, Apollinaristarum hostem, & impugnatorem acerrimum, condemnassent. Et sane MARIVS MERCATOR, dum *operum p. 41.* editionis STEPH. BALVZII, symbolum THEODORI Mopsuesteni recitat, idemque deinceps *p. 189.* quamuis ex alia versione, inscriptumque: *exemplum expositionis symboli transformati*, repetit, atque in synodo Ephesina exhibitum docet; hanc sententiam plane confirmat. Atque hoc est illud symbolum, quod IO. GARNERIVM inter Pelagianorum confessiones primo retulisse loco, antea diximus. Sunt tamen, qui hac de re adhuc dubitant, immo plane negant, symboli, quod in concilio Ephesino a Charisio exhibitum, ibidemque reiectum ac damnatum fuit, auctorem esse THEODORVM; quos inter haud vltimum locum tenet SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, tom. III. p. 355*. Argumentum horum praecipuum est, quod ipse Charisius, qui symbolum hocce synodo Ephesinae obtulit, ne verbo quidem, hoc THEODORI fuisse, innuat. Obseruatum id iam FACVNDO, Hermianensi in Africa episcopo, qui saeculo sexto floruit, & pro *defensione*

sione trium capitulorum libros XII. scripsit, in quibus cumprimis THEODORI Mopsuesteni caussam agit, quem ab omni haereticae prauitatis labe absoluere conatur. Nondum tamen haec ita comparata esse, fateor, vt priorem prorsus labefactare sententiam queant. Disputari vero etiam de eo solet, an symbolum istud, quod a Charisio synodo Ephesinae oblatum est, tot, tantosque errores, ac vulgo creditur, contineat? Reiectum sane non tantum fuit a synodo Ephesina, sed damnatum quoque in concilio Constantinopolitano secundo, quod oecumenicum quintum est, in quo controuersia, de *tribus capitulis*, quae tot in ecclesia turbas dedit, agitabatur. Cum enim lectum ibi esset, sancta synodus exclamauit: *hoc symbolum satanas composuit*; *anathema ei, qui hoc symbolum composuit*; *hoc symbolum Ephesina prima synodus vna cum auctore eius anathematizauit*. Non negauerim, patres huius concilii odio & ira paullo vehementiori in Nestorium concitatos, non satis, quae dicerent, expendisse. Licet enim hocce symbolum a synodo Ephesina reiectum sit; attamen anathema in illud, aut eius auctorem pronuntiatum fuisse, adseri nequit, cum concilii Ephesini acta hoc non testentur. Quae symbolo huic obiecta fuerunt, post IO. GARNERIVM ad *Marium Mercatorem*, in compendio refert SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiast. tom. III. p. 356.* qui &, cum obseruasset, Ephesinos patres nihil aliud in hocce symbolo, quam quod ibi de incarnationis mysterio habetur, reiecisse; istud quoque ita comparatum esse, autumat, vt, si adcurate examinetur, nullus ibi deprehendatur error. Cum tamen idem vir doctus ad ipsum quoque Nestorium excusandum pronus sit, non omnibus forte hoc persuadebit.

Dum Nestorii haeresis in synodo Ephesina damnata, passim impugnabatur, contigit, vt EVTYCHES, Nestorianismi hostis acerrimus, in alterum extremum prolaberetur, naturas in Christo, quas separauit Nestorius, confundens. Hinc noui, iique diuturni ac funesti, in ecclesia motus. Congregatum ideo fuit an. 449 concilium Ephesinum tertium, in quo, qua ratione res gesta sit, vel ex eo intelligitur, quod ληστρικὸν siue *latrocinale* dictum sit. Dioscorus enim Alexandrinus, qui concilii praeses erat, cuncta violenter agebat; absolutoque hinc Eutyche, & haeresi eius confirmata, Flauianus, cum aliis episcopis catholicis, damnabatur. In eodem hocce concilio Eutyches generalem quamdam fidei confessionem, secundum Nicaenam formulam, edidit, praetermissis articulis, quae dogmata sua proprie feriebant. In actione sexta, lecta quoque atque confirmata est Nicaena formula, cautumque, ne fides deinceps exponeretur. Copiosius haec edisserunt historiae ecclesiasticae & conciliorum scriptores, speciatim IO. LVDOV. HARTMANNVS, *histor. concil. part. III. p. 549.* & SAM. BASNAGIVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis, tom. III. p. 436.* Ita ergo cum triumphare videretur Eutychianismus; congregatum fuit an. 451 auctoritate Marciani imperatoris, concilium Chalcedonense, quod est oecumenicum quartum, in quo damnata tandem atque proscripta est Eutychiana haeresis. In quinto huius concilii consessu, vel, vt alii volunt, sexto, ab Asclepiade, ecclesiae Constantinopolitanae diacono, lecta fuit noua fidei confessio, seu, vt vocabant, *definitio*, quae pridie quidem omnibus placuerat, adcuratius autem expensa, Leonis, romani episcopi legatis, & nonnullis orientalium, non arrisit. Primus eam respuit Ioannes, Germaniciae episcopus, dicens: *non bene habet definitio, sed debet integre fieri.* Acris hinc orta est contentio, legatis romani pontificis, cum aliis quibusdam, istam formulam repudiantibus,

bus, reliquis fortiter propugnantibus. Cumque non satis cum romanae sedis auctoritate conuenire videatur, quod formulam, quam eius legati reiecerunt, reliqui tam constanter propugnauerint; CAESAR BARONIVS vehementer in Anatolium, qui Dioscuri quondam fuerat apocrisiarius, inuehitur, ac si ipsius fraudibus cuncta ita gesta sint, in *annalibus* ad *an. 451. num. 104.* At, falli cardinalem, ostendit SAM. BASNAGIVS, *in annalibus politico-ecclesiasticis tom. III. p. 462.* Lis ita tandem composita, vt, ad mentem sententiamque Leonis, confessioni adderetur, duas esse naturas vnitas in Christo, *inconuertibiliter, inseparabiliter, & inconfuse.* Qua quidem ratione omnium consensu tandem comprobatum, confirmatumque fuit istud symbolum; quod apud EVAGRIVM exstat, *histor. eccles. lib. II. c. IV.* aliosque. Illustri miraculo hocce de fide iudicium corroboratum fuit, si NICEPHORO credimus, *histor. ecclesiast. lib. XV. c. V.* Sed fabulam istam dudum exploserunt alii.

*** Fuerunt equidem post Chalcedonense alia concilia congregata, quae pro oecumenicis reputantur; praeterquam vero, quod ea non eiusdem cum prioribus sint auctoritatis, nihil in iis, quod in historia symbolorum momentum aliquod trahat, occurrit. In conciliis particularibus, quorum plurima saeculo quinto, sexto & sequentibus habita fuerunt, confessiones seu symbola oecumenica, interdum cum explicatione quadam repetita sunt, vt in Toletano quarto, sexto, aliisque. De symbolo Pelagii, in synodo Francofurdiensi, tamquam HIERONYMI esset, adprobato, iam antea diximus. Praeter istud vero alia inuenitur fidei confessio in epistola Caroli magni imperatoris ad Elipandum, & episcopos Hispaniae, quam legere licet apud IO. GEORG. DORSCHEVM, in *collatione ad concil. Francofurdiense sect. II. c. V. p. 34. seqq.* Elipandianae autem fidei symbolum in *biblioth. maxima patrum tom. XIII. p. 363.* legitur. Saeculo decimo floruit PEREGRINVS siue PILGRIMVS, archiepiscopus Laureacensis in Germania, in cuius *epistola ad Benedictum VII.* papam illustris continetur fidei confessio, quae & in *bibliothec. maxima patrum tom. XVII. p. 456.* exstat. De BERENGARII, itemque GOTTESCHALCI, quorum vterque saeculo vndecimo vixit, confessionibus, conferendus PETRVS ZORNIVS, in *noua collectione plus quam sexaginta symbolorum*, in *opusculis* eius *sacris p. 193. & 199.* Quemadmodum autem iam ea aetate in variis capitibus doctrina sacra corrumpi coepit; ita multo magis hoc factum est in sequentibus saeculis, in quibus quae euulgatae sunt confessiones, pro dogmatibus veris grauissimos saepe exhibebant errores. Quod & de iis speciatim fidei professionibus intelligendum, quas pontifices, quando eligebantur, edebant; quippe quibus, non tam christianam, quam romanam se amplecti fidem, testabantur. An omnes episcopi & presbyteri, quando eligebantur, fidei professionem ediderint, quod nonnulli volunt, nunc non disputabo; de pontificibus romanis hoc certum est, duas eos fidei professiones edidisse, vnam ante electionem, post eam, alteram; immo in *libro diurno pontificum romanorum* tertiae mentio iniicitur, quam post ordinationem ediderint, *p. 44.* Primae professionis exempla rariora esse ante Gregorii I tempora, frequentiora contra secundae, constat. Porro ante Gregorii I tempora professio ista fidei tantum consistebat in recitatione symboli apostolici, cum additionibus & mutationibus nonnullis, pro aetatis, qua quilibet pontifex viuebat, ratione, factis. Ipsius Gregorii confessio consistebat in symbolo apostolico, in confessione trinitatis, & τῦ ὁμοουσίυ &c. itemque in adprobatione quin-

quinque conciliorum oecumenicorum. Addita deinceps est professio fidei concilii Constantinopolitani, sub Constantino II celebrati, cum enarratione haeresium & haereticorum; simul vero promittebat pontifex, se antecessorum suorum decreta synodice facta obseruaturum, & contradicentes anathematis fulmine percutiebantur. Consuetudinem hanc vsque ad finem saeculi decimi tertii obtinuisse, nonnulli contendunt; repugnantibus aliis. Legenda, quae hac de re obseruat vir clarissimus IAC. LENFANT, in *discursu de confessionibus fidei*, gallice scripto, additoque eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae &c. p. 136 137.*

§. VII. Cum plurimi deinceps, abiecto romani pontificis iugo, sentiendi, &, quae sentiebant, proferendi, libertatem postliminio recuperarent, magnaeque & multae hinc orirentur controuersiae; subinde necessitas, noua condendi symbola, quibusdam est imposita. Nostrates sane hoc euitare non potuerunt, quin potius, vt ostenderent, non sine caussa a romana se dissentire ecclesia, simulque aduersariorum obuiam irent obtrectationibus, *Augustanam confessionem*, eiusque *apologiam* ediderunt, quibus deinde *articuli Smalcaldici*, & *catechismus vterque* LVTHERI, cum *formula concordiae*, ad intestinas ecclesiae nostrae discordias componendas comparata, accesserunt. *

* Ad symbola itaque nostrae ecclesiae propria referuntur *Augustana confessio*, eaque *inuariata*, eiusque *apologia*, *articuli Smalcaldici*, *cathechismus vterque Lutheri*, & *formula concordiae*. Qui libri coniunctim sumti interdum *concordiae*, aut *formulae concordiae* nomine, voce in latiori significatione accepta, veniunt. Praemittuntur hisce, adeoque itidem pro symbolis agnoscuntur, *apostolicum*, *Nicaenum* & *Athanasianum*, vt ostendatur, nos non nouam, sed antiquam, & vere catholicam fidem tenere, ac profiteri. Etsi autem plura sint symbola oecumenica, vt ex hactenus dictis constat; in nostris tamen libris symbolicis tria tantum antea memorata repetuntur, non, ac si reliqua repudiemus, sed, quoniam ecclesia nostra romanae hac in re seruare morem voluit, in cuius sollemnibus tria haecce solum vsurpantur symbola, atque adeo ostendere, se a romana, in quantum cum ecclesia catholica credit ac facit, minime esse separatam, sed adhaerere illi potius, & cum ea credere, vt IO. BENED. CARPZOVIVS loquitur, in *Isagoge ad libros symbolicos, p. 35.* Iungendus beatus ADAM. RECHENBERGIVS, in *adpendice tripartita*, *ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos*, *c. VII. p. 37.*

Iam, quod speciatim ad *Augustanam* attinet *confessionem*, qua occasione condita, & quo pacto Carolo V imperatori, Augustae Vindelicorum, vnde & nomen sortita est, an. 1530 exhibita sit, ex historia ecclesiastica notum est. Legendi hac de re GEORG. COELESTINVS, in *historia comitiorum Augustae 1530 celebratorum*; DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; IO. SAVBERTVS, de *miraculis Augustanae confessionis*; IOAN. SCHMIDIVS, in *dissertatione, de Augustanae confessionis nomine*, *occasione*, *auctoribus*, *oblatione*, *acceptatione*, quae vna cum IO. GEORG. DORSCHEI *duabus dissertationibus*, altera, *de insignioribus Augustanae confessionis consequentiis*, altera *de singularibus & admirandis circa eamdem prouidentiae diuinae documentis*, recusa est Lipsiae an. 1703. 4. IO. SLEIDANVS, in *commentar. de statu relig. & reipubl. sub*

Carolo V

Carolo V caesare, *lib. VII. p. 127.* VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi*; ADAM. RECHENBERGIVS, in *adpendice tripartita historico-theologica ad libros ecclesiae Lutheranae symbolicos*, *c. II.* HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung zu denen saemtlichen gewoehnlichen symbolischen Schrifften der euangelisch-Lutherischen Kirchen*, *c. IV.* IO. IOACH. MVLLER, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augspurgischen Confession*, praesertim *lib. III.* per integrum, aliique. Iungendus his OTTO FRIDER. SCHVTZIVS, de *vita Dauidis Chytraei lib. II. §. LVIII. seqq. p. 343.* vbi de GEORG. COELESTINO, DAV. CHYTRAEO, aliisque historiae Augustanae confessionis scriptoribus, multa obseruatu digna adfert. Num ab articulis, quos vocant, Torgensibus, an, quod alii volunt, Suobacensibus potius, primum Augustanae confessionis fundamentum repetendum sit? viri docti disputant; legendaque hac de re IOAN. GVIL. IANI, aut si mauis, IO. IAC. LAYRITII disputatio, *de articulis Suobacensibus Augustanae confessionis fundamento*, Wittebergae 1719, 4. Nobis id solum relictum credimus, vt de discrimine inter *variatam* & *inuariatam* confessionem Augustanam aliquid moneamus. Quod vt rite fiat, primo quidem negari nequit, statim post exhibitam Augustanam confessionem, discrepantiam quamdam exemplorum deprehensam fuisse, ex incuria illorum, qui eam ediderunt, aut descripserunt, ortam; vt iam obseruatum in *der Haupt-Vertheidigung des euangelischen Augapffels*, *p. 457.* & a VALENT. ERNESTO LOESCHERO, in *der ausführlichen historia motuum*, *part. I. c. VII. §. VI. p. 175.* Cumprimis vero ipse PHILIPP. MELANCHTHON, in editionibus, quas curabat, subinde aliquid corrigebat, emendabat, mutabat, quod iam in ipsis comitiis Augustanis an. 1530 priusquam confessio ista imperatori exhiberetur, fecit; vid. HENR. PIPPINGIVS, in *der historisch-theologischen Einleitung*, *c. IV. §. XXX. p. 68.* Interim inter veteres Augustanae confessionis editiones latinas, ceu maxime genuina laudatur, quae Wittebergae 1531, 4. prodiit, quippe quae cum exemplo isto, quod in archiuo electorali Dresdensi adseruatur, quam adcuratissime consentit, cui editioni etiam an. 1561. protestantes in conuentu Numburgensi denuo subscripserunt, eamque Ferdinando I imperatori exhibuerunt, vt deinceps dicemus. Authenticum autem confessionis huius exemplum, quod Carolo V imperatori lingua germanica exhibitum fuit, in archiuo Moguntino adseruatur; ad quod adeo recurrendum esset, si magni momenti controuersia de confessionis huius sensu oriretur. Non desunt equidem, qui adserunt, authenticum illud exemplum in archiuo Moguntino non amplius exstare; qua de re praeter alios conferendus SAM. STRIMESIVS, in *hexade adnotation. ad elenchum Spanhemii*, *§. V. p. 13.* Verum huic traditioni fidem non adhibendam, contendunt alii, eo, quod principes & status protestantes in *praefat. concordiae* testentur, exempla quae in suis archiuis adseruentur, diligenter cum eo, quod in archiuo Moguntino custoditur, fuisse collata. Ad minimum ergo eo adhuc tempore exemplum authenticum in archiuo imperii adfuit; idque postea abalienatum, vix credibile. Interim ipsa exempla, quae in archiuis principum adseruantur, ob istam collationem, summam merito habent auctoritatem; cumque Augustana confessio, quae *libro concordiae* est inserta, ad authenticum exemplum summo studio exacta sit; hanc pro genuina habendam esse, inde patet. Nec praetermittendum, in comitiis Augustanis duplex exemplum confessionis huius Carolo V imperatori traditum fuisse, latinum alterum, alterum germa-

germanicum; ex quibus hoc, post eius praelectionem a Christiano Pontano, cancellario Saxonico, factam, electori Moguntino datum, & in archiuum Moguntinum relatum est, idque illud est, de quo hactenus loquuti sumus; illud autem, seu latinum, Carolus imperator retinuit, relatumque est in archiuum Bruxellense; quod quorsum deuenerit, aut an adhuc supersit? incertum. Legendus GEORG. COELESTINVS, in *histor. comitior. Augustan. tom. II. p. 151.* Ad latinum autem hocce authenticum exemplum expressa est editio Wittenbergensis an. 1531, quam antea commemorauimus; quae licet cum germanica, ad authenticum exemplum Moguntinum expressa, qua singula verba non conueniat, cum versio latina sit paullo liberior; in rebus ipsis tamen nulla inter hasce editiones, est discrepantia; vid. *Haupt-Vertheidigung des euangelischen Augapffels p. 457. seqq.* Sed & reliqua, in quibus Augustanae confessionis editiones a se inuicem differebant, non adeo magni momenti erant, donec PHILIPP. MELANCHTHON, nimio ac intempestiuo pacis ac concordiae studio, an. 1540 propria auctoritate, in articulo decimo *de sacra coena*, & quidem in latina editione, insignem & maxime memorabilem institueret mutationem, dum deletis verbis, *adsint* & *distribuantur*, eorum loco posuit: *exhibeantur*, omissa quoque clausula: *& improbant secus docentes.* Obseruatae vtique sunt & aliae quaedam mutationes, in articulo quarto, quinto, & decimo octauo; sed ista in articulo decimo maxime fuit notabilis. Et hinc discrimen inter *variatam* & *inuariatam* Augustanam confessionem, simulque noua variarum controuersiarum occasio. Reformatae namque ecclesiae doctoribus haec mutatio admodum grata erat, qui &, non corruptam, sed explicatam hoc modo & emendatam Augustanam confessionem, contendebant. Nec desunt, qui, confessionem hancce ita mutatam, ab ecclesiae nostrae theologis adprobatam, sibi aliisque persuadere adnituntur, vt SAM. STRIMESIVS, in *hexade adnotation. ad elenchum Spanhemii, p. 28. 29.* Ipsimet etiam reformati eidem subscribere non dubitant; immo IO. CALVINVS, HIERON. ZANCHIVS, PETRVS MARTYR subscripserunt. Conferendus IO. HOORNBEECKIVS, in *summa controuersiarum, lib. IX. p. 633. seqq.* Sed & inter libros illorum symbolicos variatam hancce confessionem Augustanam receptam, vel ex *corpore & syntagmate confessionum fidei reformatae*, de quo suo loco dicemus, patet. Statim autem ac ista mutatio innotuit, iussu electoris Ioannis Friderici, PHILIPP. MELANCHTHON grauiter a Pontano cancellario obiurgatus est. Immo eo ipso anno, quo mutatio ista facta est, MELANCHTHON in colloquio Wormatiensi declarauit, se missa mutata ista, inuariatae inhaesurum. Quam vero prorsus sine ratione dicatur, a reliquis ecclesiae nostrae theologis variatam confessionem adprobatam, vel inde intelligitur, quod in conuentu statuum protestantium Numburgensi, an. 1561 instituto, id praecipue actum sit, vt Augustanae confessionis exempla inter se conferrentur, tandemque decerneretur, praeferendam reliquis eam editionem, quae Wittebergae 1531 4. prodiisset, cui etiam omnes subscripsere, exemplumque illud Ferdinando imperatori exhibuere. Nouam equidem nonnulli, in reformatorum partes propensi, editioni huic praemiserunt praefationem, in qua praeter alia dissensus Lutheranorum & reformatorum valde imminuebatur, & elector quoque Palatinus, etsi reformatorum doctrinae addictus, inter Augustanae confessionis socios referebatur, aliaque in reformatorum gratiam inserebantur. Sed haec displicuerunt aliis; vnde & Ioannes Fridericus, dux Saxo-Vinariensis,

rienfis, vt praefationem iftam calculo fuo adprobaret, induci non potuit. Legendi hac de re DAV. CHYTRAEVS, in *chron. Saxon. p. 524. feqq.* IAC. AVGVST. THVANVS, *hiftor. lib. XXVIII.* VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen hiftoria motuum &c. part. II. c. VII. §. X. feqq. p. 201. feqq.* Conuentus huius Numburgenfis hiftoriam ex inftituto lingua germanica condidit GEORG. PAVL. HOENE, quae an. 1704 prodiit, in qua tamen nonnulla, quae defideret, LOESCHERVS habet, *l. c.* Cum deinde an. 1580 formula concordiae ederetur, praecipua ftatuum, Auguftanae confeffioni addictorum, cura fuit, vt, ad omnes aduerfariorum calumnias amoliendas, adcuratum & genuinum Auguftanae confeffionis exemplum libro concordiae infereretur; quem in finem illos, exemplorum, quae in eorum archiuis cuftodiebantur, exactam collationem cum ifto, quod in archiuo Moguntino adferuatur, inftitui curaffe, antea iam monuimus. Quae cum ita fe habeant, non modo illi falluntur, qui difcrimen inter *variatam* & *inuariatam* Auguftanam confeffionem extenuant; fed &, qui variationes confeffionum noftrarum nobis exprobrant, quod romanenfes facere, conftat, quorum nonnulli nos omnino ab Auguftana confeffione defeciffe contendunt, indeque porro concludunt, pacem religiofam, genuinae Auguftanae confeffioni ad dictis tantum conceffam, ad nos minime fpectare. Variationes confeffionum proteftantibus obiicit IAC. BENIGNVS BOSSVETVS, *dans l' hiftoire des variations des eglifes proteftantes*, cui tamen praeter alios ex ipfis reformatae ecclefiae doctoribus obuiam iuit IAC. BASNAGIVS, *hift. de l' eglife tom. II. lib. XXVI. c. II. p. 1512. feqq.* A pace religiofa hinc nos excludere voluerunt ANDR. FABRICIVS, IO. PISTORIVS, FRANC. BVRCARDVS, BALTH. HAGERVS, LAVRENT. FORERVS, aliique, quorum loca adducit HENR. PIPPINGIVS, in *der hiftorifchen Einleitung, cap. IV. §. XXVII. p. 66.* Sed adcurate folidiffimeque calumniae iftae depulfae funt in *der Haupt-Vertheidigung des euangelifchen Augapffels, c. XXII. feqq. p. 337. feqq.* Eamdem nihilofecius cantilenam repetiit auctor libri: *Auguftana & anti-Auguftana confeffio* dicti, atque Viennae 1681 iuffu LEOPOLDI comitis a COLONITSCH, epifcopi tum Neoftadienfis, editi, quippe qui id vnice agit, vt, Auguftanam confeffionem corruptam, & Lutheranos ab ea defciuiffe, demonftret; quem tamen ftrenue pariter ac modefte, iuffu Ioannis Georgii III electoris Saxoniae, excepit VALENT. ALBERTI, in *der gründlichen Wiederlegung eines paebftifchen Buchs, Auguftana & anti-Auguftana confeffio genandt*, Lipfiae 1684, 4. Conferre iuuabit ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclefiaft. faec. XVII. lib. IX. c. XXXIII. p. 364. feqq.*

Alterum inter libros ecclefiae noftrae fymbolicos locum tenet *apologia Auguftanae confeffionis.* Statim enim ac Auguftana confeffio praelecta, & Carolo V imperatori exhibita fuit, romanae ecclefiae theologi, qui Auguftae Vindelicorum aderant, eam refutare adgreffi funt. Inter hos praecipui erant IO. FABER, & IO. ECCIVS, qui & alias fatis noti funt. Reliquorum nomina apud beatum MART. LVTHERVM legere licet, *tom. V. Ienenf. p. 34.* Et ifti quidem, etfi alia quoque fcripta aut confecerant, aut fecum attulerant, quae Luthero erant oppofita, quae HENR. PIPPINGIVS recitat in *der hiftorifchen Einleitung c. V. §. VIII. p. 82.* operae tamen pretium putarunt, iunctis viribus Auguftanam confutare confeffionem. Impetrauerant etiam, vt refutatio ifta imperatori praelegeretur die III Augufti, eiusdem anni quo Auguftana confeffio exhibita fuit; cum iam haec ipfa refutatio die XIII Iulii, imperatori tradita fuiffet. Initio quidem

nihil aliud ex ista confutatione protestantes obtinere poterant, quam quod inde adsequuti erant, qui inter praelegendum calamo omnia excipiebant; publicare enim eam tum minime consultum existimabant romanenses; tandem tamen, an. 1572 prout ab auctoribus conscripta erat, lingua germanica lucem adspexit; recusa deinde in libro, *Brill auf den euangelischen Augapffel* inscripto, item in alio, *der catholische Oculist und Stabrenstecher* dicto. Legendus IO. IOACH. MVLLERVS, in *der historie von der euangelischen Staende protestation, und Augsburgischen confession, lib. III. c. XXV.* Eamdem confutationem *explicationi* suae *Augustanae confessionis* inseruit IO. MVLLERVS, theologus Hamburgensis, quippe qui ex ea singulis Augustanae confessionis articulis adiecit, quae iis romanenses in hac confutatione opponunt, cunctaque solide discussit ac profligauit. Cum itaque in ipsis comitiis Augustanis confutationis istius communicatio protestantibus denegaretur; ea, quae inter praelegendum calamo excepta erant, sibi refutanda sumsit PHIL. MELANCHTHON, vnde *apologia Augustanae confessionis* enata est, quam quidem die 22 Septembris anni 1530 Carolo v imperatori exhibuerunt, sed ille eam non acceptauit; multo minus, vt praelegeretur, impetrare potuerunt. Cum autem, finitis comitiis istis, plenius confutationis istius saepius memoratae, prout ab ipsis auctoribus conceptum erat, exemplum in manus protestantium veniret; PHIL. MELANCHTHON 1531 *apologiam* suam adcurate reuidit, quae adhuc necessaria erant, addidit, breuiter dicta latius deduxit; vnde tandem ea apologiae huius facies orta est, qua hodie inter libros ecclesiae nostrae symbolicos conspicitur. Primae editionis vix alibi exemplum hodie inuenire licet, quam apud CHYTRAEVM, obseruante HENR. PIPPINGIO, in *der historischen Einleitung &c. c. V. §. XIV.* Prout autem reuisa, & amplius deducta est, exstat inter libros nostros symbolicos, itemque inter opera LVTHERI, *tom. IV. Ienens. p. 205.* vt & PHIL. MELANCHTHONIS, *tom. I. fol. 58.* Scripsit MELANCHTHON hanc apologiam lingua latina, eamque in germanicam transtulit IVSTVS IONAS. Vnanimi etiam statuum protestantium consensu adprobata est, locumque inter libros ecclesiae nostrae symbolicos iure meritoque obtinuit. Quae ad historiam eius spectant, copiosius edisserunt IO. SLEIDANVS, in *comment. de statu religion. & reipubl. sub Carolo V. lib. VII.* DAVID CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*; GE. COELESTINVS, in *historia comitiorum Augustae anno 1530 celebratorum*; VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *histor. Lutheranismi, lib. II. §. LXXIX.* p. *706. seqq.* Iungantur his HENR PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c.* c. *V.* & AD. RECHENBERGIVS, in *adpendice tripartita ad libros symbolicos, c. III.*

Sequuntur inter libros ecclesiae nostrae symbolicos *articuli Smalcaldici*; quos ab oppido comitatus Hennebergici, Smalcaldia, vbi concinnati fuerunt, nomen sortitos, constat. Vnde ridiculus LVD. IACOBI A S. CAROLO error passim notari solet, qui in *bibliotheca pontificia lib. II. fol. 455.* theologum aliquem Lutheranum *articulum Smalcaldicum* dictum fuisse, putat. *Articulus*, inquit, *Alsmalcaldicus, Germanus, Lutheranus, edidit de primatu & potestate papae librum.* Ad rem ipsam quod attinet, cum in comitiis Augustanis an. 1530 ad componendos, qui circa religionem exorti erant, motus, omnis opera frustra & irrito successu impensa esset; in diuersa homines studia & consilia abripiebantur, aliis ex romanensibus vim apertam minitantibus, aliis concilium vniuersale vrgentibus, quae vnica esset lites hasce consopiendi ratio. Atque hoc iam Carolus v imperator in comitiis Augustanis

iis antea memoratis proposuerat; ›que an. 1536 spem eius fecit Pauiii pontifex. Ne itaque sibi deesprotestantes, an. 1537 die decimo o Februarii conuentum Smalcaldiae ierunt, super certis articulis, qui lio exhibendi essent, si forte adduc ›caretur, deliberaturi. Principes que imperii, & reliquos, qui huic ntui interfuerunt, indicat IO. SLEI-i, *comment. de statu relig. & reipubl. l.* Aderat etiam ipse beatus LVTHEui hoc datum fuit, vt articulos conret, qui concilio exhiberi possent; & promte fecit. Et sic *articuli aldici* enati sunt, in quibus nihil, Augustanae confessioni repugnet, ıetur, sed errores solum romanenıublici, fusius ac in ipsa confessione n, declarantur ac refutantur. Subı articulis hisce legitur adpendix, seu, *testate & primatu papae tractatus, ›ologos Smalcaldiae congregatos con·'s, an. 1537.* Quae inscriptio docet, ıon ab ipso LVTHERO, sed ab aliis ›gis, eo tempore ibi congregatis, ositum fuisse. LVTHERVS namque › calculique doloribus correptus, aldia, conuentu nondum dissoluto, ere coactus fuit. Hinc &, qui adhuic tractatui iterum subscripsequemadmodum ipsis articulis iam subscripserant. Vltima LVTHERI um Smalcaldia discedens, reliquis ›eret, fuit: *impleat vos Deus odio*, de qua peculiaris exstat dissertaFRID. MAYERI. PHIL. MELANCHTHON ›scripsit articulis hisce, vt adderet, tifex euangelium admitteret, supetem in episcopos, quam alioqui haiure humano illi permitti posse. nte LVTHERO hanc subscriptionem ı, nonnullis parum verosimile videNec sine ratione ad verba haec: *si x euangelium admitteret*, LVC. OSIANDER adnotauit: *id est, si diabolus fieret apostolus; centur. XVI. lib. II. c. XXXVII.* De IO. AEPINO, qui eadem, qua MELANCHTHON, ratione, subscripsisse dicitur, legendus VITVS LVD. SECKENDORFIVS, *histor. Lutheran. lib. III. p. 153.* Ceterum, vt concilium, cuius spem Paulus III fecit, quod Mantuae congregandum esset, successu caruit; ita etiam articuli hi Smalcaldici non fuerunt exhibiti. Editi autem primum sunt Wittebergae a LVTHERO an. 1538. Quam editionem aliae deinceps sequutae sunt, donec, *libro concordiae* inserti, cum reliquis ecclesiae nostrae libris symbolicis saepius recuderentur. Constat equidem, an. 1540 Kalend. Martii principum & ciuitatum protestantium legatos denuo Smalcaldiam venisse, vnaque adfuisse theologos IVSTVM IONAM, IO. BVGENHAGIVM, PHIL. MELANCHTHONEM, aliosque, quibus iniunctum fuit, vt formulam conscriberent, qua putarent, cum aduersariis seu pontificiis agendum de conciliatione doctrinae. Sed ista formula inter libros symbolicos recepta non est; multo minus cum *articulis Smalcaldicis*, de quibus hucusque diximus, confundenda. Historiae horum articulorum lucem adfundent IO. SLEIDANVS, *l. c.* VITVS LVD. SECKENDORFIVS, itidem *l. c.* IO. BENED. CARPZOVIVS, *isagog. ad libros symbolicos*, speciatim ad *articulos Smalcaldicos*; AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripartit. ad libros symbolic.* HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. VI.*

Articulos Smalcaldicos excipit *catechismus vterque* LVTHERI, *maior* & *minor.* Enimuero, licet catechismi eum in finem non scribantur, vt sint symbola; non infrequens tamen est, vt symbolorum loco sint, vt exemplo *catechismi Tridentini, Heidelbergensis, Racouiensis*, patet. Quod vero catechismus LVTHERI tum maior, tum minor, recte inter libros symbolicos

ecclesiae

ecclesiae nostrae referatur, inde euidens est, quod status protestantes in *epitome formulae concordiae, p. 571.* edit. AD. RECHENBERGII, & in eiusdem *declaratione, p. 634.* vtrumque diserte pro libro symbolico agnoscant. Ceterum quae generatim de catechismis, speciatim de catechismo LVTHERI dici poterant, *cap. praeced.* iam exsequuti sumus; vt adeo, hic aliquid addere, necesse non sit. Agmen itaque claudat *formula concordiae* stricte sic dicta; cui controuersiae variae, quae inter nostrae ecclesiae theologos agitabantur, & a synergistis, quos inter eminebat VICTOR. STRIGELIVS, MATTHIA FLACIO, ANDR. OSIANDRO, FRANC. STANCARO, GE. MAIORE excitatae erant, occasionem dederunt. Accedebant motus interimistici, & adiaphoristici, cumprimis autem crypto-Caluinianorum, quos vocabant, machinationes in Saxonia, clandestinis artibus id agentium, vt placita reformatae ecclesiae disseminarentur. Hisce obicem ponere, pacemque ac tranquillitatem ecclesiae Lutheranae reddere, voluit formula concordiae. Ad eam itaque recte intelligendam plurimum faciunt, qui istorum certaminum, motuumque, historiam describunt, vt CONR. SLVSSELBVRGIVS, in *catalogo haereticorum*; AD. RECHENBERGIVS, in *adpendice tripartita ad libros symbolicos, part. III. c. IX.* GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Kezer-Historie, part. II. lib. XVI.* qui etsi in orthodoxos quandoque iniquior sit, diligenter tamen in hacce historiae ecclesiasticae parte versatus est, aliosque etiam laudat, qui vlterius consuli possint. De IO. MAIORE, celebri saeculi decimi sexti poëta, qui certamen Philippistarum & Flacianorum duplici carmine enarrauit, quorum alterum: *synodus auium, seu de certaminibus Philippistarum & Flacianorum* inscribitur, alterum: *hortus Libani, in quo Deus salutares plantauit herbas, & degeneres irrepserunt, eumque deformarunt,* videatur HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. VIII. §. III.* Prius illud, siue *synodum auium,* cum adnotationibus IOACH. FELLERI exhibet BVRCARD. GOTTHELF STRVVIVS, in *actis litterariis ex manuscriptis erutis atque collectis, fascic. IV. p. 15. seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, missis reliquis, de scriptis solum nonnullis, iisque praecipuis, huc spectantibus, quaedam obseruabimus. Et inter ea quidem, quae formulam concordiae praecesserunt, primo loco commemorandus catechismus crypto Caluinianorum, an. 1571 editus inscriptusque *catechesis, continens explicationem decalogi, symboli, orationis dominicae, doctrinae de poenitentia & sacramentis;* in quo cum praeter alia doctrina de sacra caena haud obscure ad mentem sententiamque reformatae ecclesiae proposita esset; mirum non est, theologos orthodoxiae studiosos variis hinc inde scriptis contra eum insurrexisse. Eminent inter eos Ienenses, HESHVSIVS, WIGANDVS, COELESTINVS, & KIRCHNERVS, qui ediderunt: *Warnung vor dem vnreinen vnd sacramentirischen Catechismo etlicher zu Wittenberg.* Legenda, quae de hisce adfert VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen Historia motuum, part. III. lib. V. c. IX. §. II. III. p. 144. seqq.* Quam CASP. PEVCERVS catechismi istius occasionem fuisse perhibeat, ex *historia carceris Peuceri p. 438. seqq.* constat, ex qua illud repetit GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. V. p. 391.* Eodem an. 1571 aliud scriptum prodiit, *stereoma* siue *die Grund-Feste* dictum, vel vt plenius inscribitur: *von der Person vnd Menschwerdung vnsers Herrn Iesu Christi, der wahren christlichen Kirchen Grund-Feste &c.* Wittebergae in 4. Quo in libro licet errores reformatorum aperte defenderent, & theologos orthodoxos acriter perstrin-

tringerent; ipsi tamen vel maxime orloxi videri voluerunt, adeo, vt aduer›s suos *sacramentariorum* nomine adtare non dubitarent. Eiusmodi ergo ›us vt obuiam irent orthodoxi, ipsietiam eodem an. 1571 ediderunt, *wieolte christliche gemeine Confession vnd aehrung, wie in allen Saechsischen Kir-, vermoege der heiligen Schrifft und rburgischen Conf. ssion nach der alten adfeste D. Lutheri, wider die Sacra›irer gelehret wird &c.* Subscripsehuic confessioni theologi Brunsuicen-Mecklenburgici, Rostochienses, Lunses, Hamburgenses, aliique. Lelus de hocce libro LEONH. HVTTE-, in *concordia concorde, lib. III. p. 161.* um istae contentiones in dies augear, Augustus elector Saxoniae eodem 1571 mense Octobri, theologos quos-Dresdam euocauit, iisque iniunxit, erspicuam de sacra caena confessioederent. Theologi itaque Wittebergs, crypto Caluinistarum principes, tum aliquod litteris consignarunt, cui en: *consensus Dresdensis*, siue *das Dres-›he Bekaentnüs* obtigit; quod reuera aliud erat, quam epitome *stereoma*-ntea memorati, verbis tamen tam amis conceptum, vt nemo temere frauanimaduerteret. Huic *consensui* etiam ui, qui aderant, theologi, subscribe›acti sunt, quod tamen nonnulli cum litione quadam fecerunt, quae apud NH. HVTTERVM legi potest, in *con-›ia concord. c. III. p. 161. seqq.* add. VAL. EST. LOESCHERVS, in *der ausführ-n historia motuum, part. III. lib. V. c. §. V. VI. p. 148. seqq.* vbi & scripta, ra huncce *consensum* edita, recenset. t autem crypto-Caluiniani sollicite hoc ›nt, vt aliis persuaderent, se ab erro› sacramentariorum alienos esse, doaeque LVTHERI in omnibus sincere erere; impedire tamen non potuerunt, quo minus alii hasce illorum artes perspicerent, praesertim cum Wittebergenses, edita an. 1574 *exegesi perspicua controuersiae de sacra coena*, mentem suam apertius prodidissent. Eodem itaque an. 1574 elector Saxoniae theologos quosdam Torgauiam conuocauit, qui certos articulos adfirmatiuos & negatiuos concinnarunt, omnibus proponendos, vt sincere mentem suam declararent, iisque subscriberent; quod deinceps in comitiis, Torgauiae eam ob rem celebratis, nonnulli quoque ex crypto-Caluinianis fecerunt; Wittebergenses autem CASP. CRVCIGER iunior, HENR. MVLLERVS, FRIDER. WIEDEBRAM, & CHRISTOPH. PEZELIVS, vt subscriberent, induci non potuerunt, quod tamen deinceps in custodiam dati, Lipsiamque abducti, certa quadam conditione fecerunt. Fusius haec omnia edisserit VAL. ERN. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum, part. III. lib. V. c. X. §. V. seqq. p. 163. seqq.* Legendus & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-vnd Kezer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XXXII. §. 392.* Interim hi ipsi articuli Torgauienses ita concepti fuerunt, vt venenum aliquod crypto-Caluinisticum in iis latitare crederetur. Hinc cum NICOL. SELNECCERVS illos initio adprobasset, mox mutata sententia eosdem reiecit, & errores crypto-Caluinisticos in iis demonstrauit. Conferendus LEONH. HVTTERVS, *l. c. cap. V. p. 204.* Spe ergo, per articulos Torgauienses lites istas componendi, irrita, Augustus Saxoniae elector an. 1576 mense Februario conuentum Lichtenbergensem instituit, in quo, qui aderant, theologi, censuerunt, libros crypto-Caluinianorum, vt *catechismum Wittebergensem*; *stereoma*, siue *die Grundfeste*; *quaestiones de persona Christi, & caena domini*; *consensum Dresdensem*; *exegesin de de sacra caena &c.* remouendos; immo & in *corpore doctrinae Philippi Melanchthonis*

nis varia desiderabant. Suaserunt porro, vt conuentus institueretur theologorum, qui in praesentia electorum & principum singulos Augustanae confessionis articulos perlegerent, & quidquid contra illos motum a quibusdam hactenus esset, diligenter considerarent, reiicerentue, quae iis repugnarent, quae commodam explicationem admitterent, sincere interpretarentur. Quod consilium cum electori placuisset, contigit, vt Georgius Ernestus quoque, princeps Hennebergicus, ad lites has componendas serio animum adiiceret, qui, postquam tum cum aliis, tum & cum Ludouico duce Wurtembergico deliberationem hac super re instituisset; LVCAE OSIANDRO & BALTH. BIDEMBACHIO iniunctum fuit, vt scriptum aliquod adornarent, in quo vera doctrina perspicue proponeretur, solideque adsereretur, errores autem oppositi refutarentur. Atque hocce scriptum in conuentu Maulbrunnensi, eorumdem principum auctoritate conuocato, a duobus theologis Wurtembergicis, totidemque Hennebergicis, ac vno Badensi, diligenter perlectum, expensum, & in quibusdam emendatum, ad Saxoniae electorem a principe Hennebergico missum; cui cum id non displiceret, eodem an. 1576 iterum conuentus Torgauiensis indictus, in quo praeter Saxonicos, Brunsuicenses, Mecklenburgenses ac Wurtembergici theologi aderant. Ab his scriptum illud antea memoratum, adprobatum equidem; sed, cum omnibus controuersiis decidendis non sufficere videretur, aliud paullo amplius litteris consignatum, in quo prima formulae concordiae delineatio adparuit. Atque hoc quidem Augusto electori exhibitum, vt aliorum quoque statuum Augustanae confessioni addictorum iudicio ac censurae submitteretur. Factum id quoque, & mox theologorum Hassiacorum, Bipontinorum, Holsatorum aliorumque sequuta sunt iudicia, quorum plerique formulam Torgauiensem adprobarunt, alii aut in re ipsa, aut in modo proponendi, quaedam desiderarunt. Legendus de hisce LEONHARD. HVTTERVS, in *concordia concord. c. XII. p. 354. seqq.* item *c. XIII. p. 431. seqq.* HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung, c. VIII. §. XVII.* VAL. ERNEST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum &c. part. III. lib. VI. c. V. §. XVI. seqq. p. 252. seqq.* Tandem, vt ad finem negotium hoc perduceretur, an. 1577 iterum conuentus quorumdam theologorum in coenobio Bergensi prope Magdeburgum indictus est, vbi IAC. ANDREAE, ANDR. MVSCVLVS, CHRISTOPH. CORNERVS, NICOL. SELNECCERVS, MART. CHEMNITIVS & DAV. CHYTRAEVS conuenerunt. GOTTF. ARNOLDVS trium tantum theologorum, ANDREAE, SELNECCERI, & CHEMNITII, mentionem facit, eo quod triumuiri isti praecipuam prae reliquis sibi arrogauerint auctoritatem; in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XVII. p. 214.* Sed initio tribus istis CHEMNITIO, ANDREAE, & SELNECCERO, negotium hoc demandatum fuit, quibus deinceps reliqui adiuncti; vid. VAL. ERNRST. LOESCHERVS, in *der ausführlichen historia motuum part. III. lib. VI. c. V. §. XXII. p. 266.* Viri itaque isti, censuras, quae a variorum statuum theologis transmissae erant, diligenter perlustrarunt, ponderarunt, &, vt omnium desideriis, quantum fieri poterat, satisfieret, operam dederunt. Atque ita cum denuo correcta & emendata esset haecce formula, adnitente Augusto, Saxoniae, & Ioan. Georgio, Brandenburgensi electore; plurimi imperii status, electores, principes, comites, ciuitates imperiales, & verbi diuini ministri scholarumque moderatores vsque ad octo millia eidem subscripserunt. Quae hic a RVDOLPH. HOSPINIANO, aliisque,

circa

bscriptionem obiiciuntur, diluit !. HVTTERVS, *l. c. cap. XIX. &* *64. seqq.* qui &, quo pacto hinc intentus & colloquia cum reformauta sint, vt intelligeretur, an aliiod momentum trahat, opponere refert, *c. XXI. p. 646. seqq.* Remotis obstaculis, omnibus a. 1580 formula liae publicabatur, ea quidem rationo eodemque volumine reliqui ecnostrae libri symbolici comprehenr, speciatim *Augustana confessio in-*, eaque cum exemplis authenticis e collata. Legendus HENR. PIPVS, in *der historischen Einleitung* §. *XXIII. p. 130.* cumprimis autem ENEST. LOESCHERVS in *der ausführistoria motuum &c. part. III. lib. VI. 288. seqq.* vbi & obstacula, quae sua fuerint, vt negotio huic finis imtur, diligenter enarrat. Post priancce, eamque authenticam, *con-* editionem, quae lingua germanica, eodem adhuc an. 1580 NICOL. ECCERVS latinam dedit, in qua tab nimiam festinationem, Augustaonfessionem non secundum editioquae Wittebergae 1531 in forma partita, sed secundum eam, quae i equidem, & eodem anno, sed in octopartita, quae iam in quibusdam i erat, exhibuit. Agnouit tamen pse SELNECCERVS errorem, & no-*rmulae concordiae* editioni latinae, in. 1584 lucem adspexit, Augustaonfessionem secundum genuinam & atam editionem inseruit. Hinc & ie editiones latinae in ecclesia nostra ae, secundum eam, quae an. 1584 t, adornatae sunt. PHILIPPO ta-IVLLERO, theologo quondam Iecum & ipse nouam dare editionem, lem latinam, vellet, quae & an. 1705 t, eam sequi placuit, quae an. 1580 adspexerat, hinc & mutatam istam Augustanae confessionis editionem, quae Wittebergae 1531, 8. prodiit, retinuit. Eaque de re, monitus licet, errorem agnoscere noluit, contendens, eam, quae 1580 prodiit, formulae concordiae editionem, genuinam & authenticam esse; quod tamen de germanica, non autem latina intelligendum esse, ex antea dictis constat. Acris ei hac super re lis intercessit cum viro doctissimo, CHRISTIANO REINECCIO, qui primus huncce MVLLERI errorem detexit, & cui ideo opposita est *monitoria fidelis de libro concordiae christianae &c. Lipsiae an. 1580 edito, & Ienae, Gothae, cum vtilibus accessionibus an. 1705; vnico genuino & tutius aliis obseruando exemplari ecclesiarum bono;* Ienae 1708, 4. Sed respondit, remque omnem luculenter edisseruit REINECCIVS, in *iusta animaduersione in monitoriam Ienensem, qua vniuersa lis de libro concordiae, &c. vera relatione exponitur, error editione concordiae Ienensi commissus demonstratur, & concordia germanico-latina Lipsiae 1708 edita, ab iniusta reprehensione vindicatur,* Lipsiae 1709, 4. Conferre etiam iuuabit, quae de primis *formulae concordiae* editionibus disserit OTTO FRIDER. SCHVTZIVS, in *vita Dauidis Chytraei, lib. II. §. LXXXVIII. p. 541. seqq.*

Ad ipsam vt redeamus *concordiae formulam*, non omnes principes statusque Augustanae confessioni addictos ei subscripsisse, certum est; licet eorum numerus praeter rei veritatem augeatur a RVD. HOSPINIANO, vt ostendit LEONH. HVTTERVS, in *concordia concord. c. XXXV. p. 935. seqq.* Iungenda, quae hac de re monet IO. FABRICIVS, in *histor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 141.* vbi & alia huc spectantia. Cum primis in Dania aduersa admodum fata *formula concordiae* experta est; qua de re legendus GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. c. XVIII. §. XXXV. p. 226.*

p. 226. Immo non desunt, qui librum *concordiae* e Saxonia in Daniam missum a Friderico II rege in ignem coniectum atque combustum, contendant, edito insuper decreto, ne vllus eidem subscriberet, aut exemplum vel vnicum in regna & ditiones danicas inferret, nisi grauissimam regis indignationem, poenamque incurrere vellet; quod tamen non sine ratione ab aliis in dubium vocatur. Legenda omnino IO. HERMANNI AB ELSWICH *disquisitio historica, de formula concordiae, num in Dania sit combusta?* Wittebergae 1716, 4. Praecipue autem reformatae ecclesiae addictis magnopere haecce *formula concordiae* displicuit, a quibus & statim, ac lucem adspexit, variis scriptis impugnata fuit, cuiusmodi erant: *admonitio Neostadiensis; iudicium Anhaltinorum; Bremensium defensio denegatae subscriptionis;* AMBR. WOLFII, id est, CYRIACI HERDESIANI *historia Augustanae confessionis,* & alia eiusdem generis. Ex Flacianis quoque CHRIST. IRENAEVS *examen* edidit, in quo ea, quae in *formula concordiae* de peccato originali tradebantur, impugnare ausus est. Hisce itaque, praesertim reformatis, opposita est *apologia libri christianae concordiae*, siue: *Verantwortung des christlichen Concordien-Buch, in welcher die wahre christliche Lehre, so im Concordien-Buch verfasset, mit gutem Grunde heiliger goettlicher Schrifft verthaidiget, die Verkehrung aber vnd Calumnien, so von vnruhigen Leuten wieder gedachtes christliches Buch im Druck ausgesprenget, wiederlegt werden &c. gestellet durch etliche hierzu verordnete Theologen*, an. 1583. Conscripta est haecce *apologia* a TIMOTH. KIRCHNERO, NICOL. SELNECCERO & MART. CHEMNITIO, & quidem lingua germanica; cuius partes tres priores in latinam transtulit, eodemque anno Heidelbergae edidit, PHILIP. MARBACHIVS, tertiam autem, in qua historia Augustanae confessionis a calumniis AMBROSII WOLFII vindicatur, IAC. GOTTFRIDVS in linguam latinam conuertit, separatimque an. 1585 Lipsiae euulgauit. Conferre de hisce omnibus iuuabit HENR. PIPPINGIVM, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. VI. p. 147. seqq.* GOTTF. ARNOLDVM, in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XXXVI. p. 226.* & IO. FABRICIVM, in *historia biblioth. Fabrician. part. II. p. 143. seqq.* Analysin apologiae huius exhibet LEONH. HVTTERVS, in *concord. conc. c. XLI. p. 978. seqq.* Neostadienses *apologiae* huic iterum opposuerunt *defensionem admonitionum contra apologiae Erffurtensis* (Erffurti enim theologi memorati apologiam istam confecerant) *schismata & cauillationes, scriptam ab aliquot studiosis theologiae*, an. 1586. Sed & alia magno numero contra *formulam concordiae* edita sunt scripta, maximam partem a GOTTF. ARNOLDO indicata, *l. c.* Prae reliquis adhuc memorabile est illud, quod sub Ernesti Friderici, marchionis Badensis, nomine prodiit, inscriptumque est: *Marggraff Ernst Friedrichs christliches Bedencken, vnd erhebliche wohlfundirte Motiuen, welche ihro Fürstliche Gnaden bishero von der subscription der formulae concordiae abgehalten, auch nochmahlen dieselbe zu vnterschreiben Bedencken haben &c.* Quod cum an. 1599 Staffurti editum esset, *libri Staffurtensis* nomine venire solet, & aliis rursus scriptis occasionem praebuit. Speciatim theologi Tubingenses pariter ac Saxonici illud refutarunt; de quibus conferendus LEONH. HVTTERVS, in *concordia concord. c. LVII. p. 1447. seqq.* Iungendus LVC. OSIANDER, *cent. XVI. p. 1133.* ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiast. tom. I. lib. I. p. 12. & 44.* Ex romanensibus cumprimis ROBERT. BELLARMINVS contra *formulam concordiae* insurrexit, quippe qui *tomo quarto controuersiarum, iudicium de libro concordiae Luthera-*

thera-

orum ſubiunxit; cui tamen itidem e a noſtratibus reſponſum; quos de- vna cum illis, qui reformatis obuiam nt, itemque qui *formulam concordiae* entariis aut adnotationibus illuſtra- ıdicabimus. Hiſtoriae *formulae con-* ', quam paucis attigimus, illuſtrandae et cumprimis LEONH. HVTTERVS, in *lia concorde*, quam RVD. HOSPI- I *concordiae diſcordi* praecipue op- Recentiſſima editio eſt, quae an. um praefatione VALENT. ALBER- diit. Exſtat etiam GEORG. MVL- *des Lutheriſchen Concordien-Buchs ſo im Jahr 1580 durch Churfürſt Auguſtum geſtifftet, gründliche vnd ausführliche Hiſtoria*, Freibergae 1680, 12. Multa quoque huc ſpectantia ſuppeditat GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- und Ketzer-Hiſtorie part. II. lib. XVI. c. XVIII. §. XVI. ſeqq. p. 213. ſeqq.* Cumprimis autem legi meretur OTTO FRID. SCHVTZIVS, in *commentarior. de vita Dauidis Chytraei libris quatuor, lib. II. §. LXIII. ſeqq. p. 385. ſeqq.* vbi varia lectu digniſſima hac de re traduntur. Mitto illos, qui *introductiones ad libros ſymbolicos* dederunt, quippe quos iam laudauimus.

§. VIII. Sunt porro & ſcripta quaedam, publica auctoritate in eccle- ſtra concinnata, quae licet pro ſymbolicis non reputentur, ad ea ta- quodammodo accedunt, & controuerſiis, quae olim agitatae fuerunt, . inſignem conciliant. * Nec praetermittenda hic ſunt *corpora* quae tur *doctrinae*, quo nomine ſubinde libri ſymbolici eccleſiarum no- n particulares venire ſolent. **

Inter ea, quae hic nobis comme- la ſunt, ſcripta, primum tribuimus libro *interim* dicto. Tametſi enim ıam ſit liber ſymbolicus, quin po- leriſque reiectus; inter ſcripta pu- men referendus eſt, eoque minus mittendus, quo maiores olim tur- lit. Eſt autem triplex formula ; Ratisbonenſis, Auguſtana & Li- . Et ad Ratisbonenſem quidem ttinet, auctoritate Ferdinandi re- nani, ad lites, circa religionem ex- componendas, 1540 Hagenoae ium inter quoſdam proteſtantium anenſium theologorum inſtitutum od Wormatiae continuatum, tan- ;41 Ratisbonam translatum fuit. :o quoque tempore formula haec- n adſpexit, eo comparata, vt pax oncordia inter proteſtantes & ro- es ſanciretur. Auctorem formu- ıs nonnulli IO. COCHLAEVM fe- runt, quidam MART. BVCERVM, alii IO. GROPPERVM, rurſus alii IO. WICELIVM. Hoc certum eſt, nihil certi hac de re definiri poſſe. Cum autem formula haecce vtrique parti diſpliceret, effectu caruit. Legendi de ea IOACH. CAMERARIVS, in *vita Phil. Melancht. p. 196.* VITVS LVD. SECKENDORFIVS, in *hiſtoria Lutheraniſmi, lib. III. §. LXXXV. p. 350.* & cumprimis quem deinceps ex inſtituto laudabimus, IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim &c. c. I. §. II. p. 3. ſeqq.* Nec tamen ideo, qui diſſidiorum circa religionem compoſitionem vrgebant, abiiciebant animum. Quin potius, cum in comitiis Auguſtanis an. 1547 iterum de controuerſiis iſtis tollendis ageretur, viaque, per concilium aliquid efficiendi, multis ambagibus obnoxia videretur; placuit denuo per formulam quamdam illud tentare, quam vtraque pars acceptare poſſet. Negotium itaque hocce IVLIO PFLVG, epi-

 ſcopo

ſcopo Numburgenſi, MICH. SIDONIO, epiſcopo Merſeburgenſi, & IO. AGRICOLAE Islebio, demandatum, a quibus etiam formula quaedam compoſita fuit, quae κατ' ἐξοχὴν *interim*, itemque *interim Auguſtanum* adpellitatur. Ea maiori ſpecie ſe commendabat, quam prior illa, itaque comparata erat, vt incautos ac ſimplices facile decipere poſſet. Hinc & nonnulli ex noſtratibus in eam inducebantur ſententiam, eam acceptari poſſe, quibus tamen alii iique cordatiores, acriter ſe opponebant; quemadmodum & a plurimis ſtatibus proteſtantium repudiata eſt. Quaedam ſane in hacce formula occurrunt, verae eccleſiae noſtrae doctrinae prorſus conſentanea, eaque minime contemnenda; alia contra erant in gratiam romanenſium poſita, quae a purae doctrinae confeſſoribus adprobari non poterant. Inter ea, quae ſpeciem quamdam prae ſe ferebant, & hoc erat, quod miniſtri eccleſiae, qui in coniugio viuant, tolerandi, nec laici ab vſu ſacrae caenae ſub vtraque ſpecie prorſus arcendi ſint; vt tamen nec reprehendendi ſint, qui diuerſum faciunt, vt IO. SLEIDANVS loquitur, *commentar. de ſtatu religion. & reipubl. lib. XX. p. m. 579.* Sed nec ipſis vbique ſe probauit pontificiis, Romamque miſſa haud leues ibi motus concitauit, pleriſque aegre ferentibus, imperatorem maiorem, quam par erat, in rebus ad eccleſiam & ſacra ſpectantibus, ſibi adrogare poteſtatem, proteſtantibusque plura, quam decebat, in hacce formula concedi. Cum vero imperator acriter vrgeret, vt formula iſta acceptaretur; plurimi ex noſtrae eccleſiae theologis, qui eidem ſe opponebant, duriſſima quaeuis acerbiſſimaque perpeſſi ſunt; donec tandem per transactionem Paſſauienſem an. 1552 & hinc per pacem Auguſtanam hiſce quoque motibus atque calamitatibus finis imponeretur. Hiſtoriam huius formulae pluribus illuſtrant IO. SLEIDANVS, *l. c. lib. XX. p. 579. ſeqq.* PETR. SVAVIS, in *hiſtor. concil. Trident. lib. III. p. 492. ſeqq.* cumprimis autem IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim &c. c. II. p. 13. ſeqq.* qui & *§. XXVI. p. 123. ſeqq.* ſcripta, occaſione libelli huius edita, diligenter recenſet. Lipſienſi denique formulae, itidem *interim* adpellatae, Auguſtana, de qua hactenus diximus, occaſionem dedit. Cum enim Carolus V imperator Mauritium Saxoniae electorem vrgeret, vt *Auguſtanum* illud *interim* acceptaret; hic ſuarum ditionum proceres cum theologis quibusdam Lipſiam die 22 Decembr. 1548 conuocauit, vt hac ſuper re deliberarent. Aderant theologi Wittebergenſes PHIL. MELANCHTHON, IO. BVGENHAGIVS, PAVL. EBERVS, GE. MAIOR, quibus Lipſienſis ſacrorum antiſtes IO. PFEFFINGERVS adiungebatur. Ab his itaque formula quaedam concinnabatur, in qua plurimi eccleſiae romanae ritus pro adiaphoris declarabantur, qui adeo retineri, aut iterum introduci poſſent, immo & in dogmatibus quaedam adſerebantur, quae puriori ſententiae addictis minime probabantur. Mirumque hinc non eſt, quod MATTHIAS FLACIVS illyricus, NIC. GALLVS, IO. WIGANDVS, NIC. AMSDORFFIVS aliique, acriter ei ſeſe oppoſuerint; bellumque inde *adiaphoriſticum* in eccleſia noſtra exortum, magniſque animorum motibus geſtum eſt, donec tandem per *formulam concordiae* prorſus finiretur. Formula haecce Lipſienſis alias dicebatur: *Beſchluß des Landtags zu Leipzig*; vocatur etiam intuitu Auguſtanae *nouum*, itemque *paruum interim*. Legendus de hiſce omnibus bis nobis iam laudatus IO. ERDM. BIECK, in *dem dreyfachen interim, ſo in Regenſpurg, Augsburg und Leipzig zur Vereinigung der paebſtlichen und euangeliſch-Lutheriſchen Lehre, nach der Reformation zum Vorſchein gekommen &c.* Lipſiae 1721, 8.

Quo

Quo in libro auctor cuncta, ad historiam triplicis huius formulae spectantia, diligenter exsequitur, immo tres ipsas hasce formulas recusas exhibet, & occasione tertiae bellum istud adiaphoristicum summo studio enarrat, *c. III. p. 132. seqq.* sed & scripta in hac caussa edita recitat *§. XXIV. p. 191. seqq.*

Non praetermittenda quoque hic est *repetita Augustana confessio*, quae & *confessio doctrinae ecclesiarum Saxonicarum* adpellatur. Nimirum cum Carolus V imperator perspiceret, per formulam *interim* dissidia, circa religionem exorta, componi non posse, omnemque hac in re irritum fuisse laborem; ad concilium iterum animum adiecit. Iam equidem Tridenti an. 1545 concilium inchoatum erat, sed, subinde interruptum, languide procedebat. Vrgente autem, omnemque mouente lapidem imperatore, restaurandum erat 1551; inuitabatque idem imperator status protestantes, vt & ipsi legatos ac theologos suos ad concilium istud mitterent, & ea ratione pacem ac concordiam in ecclesia promouerent. Eum in finem itaque Mauritius elector Saxoniae PHIL. MELANCHTHONI mandauit, vt confessionem quamdam litteris consignaret, quae nomine electoris & ecclesiarum Saxonicarum in concilio Tridentino exhiberi posset; quod & Christophorus dux Wurtembergicus, aliique fecerunt. Quod principes statusque protestantes de formula quadam coniunctim, omniumque nomine offerenda, non fuerint solliciti, ideo factum videtur, quod imperatori nullam mouere voluerint suspicionem, ac si de nouo quodam foedere inter se ineundo cogitarent. Consultius itaque visum, vt singuli status principesque confessiones suas componerent; quod & a quibusdam factum; quae quidem confessiones in eo, quod caput caussae erat, inter se prorsus consentiebant. Constat equidem, & supra quoque monuimus, *articulos Smalcaldicos* eum in finem concinnatos, & adprobatos, vt in concilio exhiberentur; vnde mirari aliquis posset, cur isti eo tempore non sint adhibiti? Cuius rei etsi variae forte excogitari rationes queant; admodum tamen verosimile videtur, quod ministri & theologi electoris Saxoniae existimauerint, fore, vt patres concilii Tridentini durioribus quibusdam loquutionibus & nimia acerbitate in romanum pontificem, quae in *articulis* istis conspicitur, statim ita offenderentur, vt nulli amplius consultationi superesset locus. A PHILIPPO ergo MELANCHTHONE cum iussu electoris *repetita Augustana confessio* litteris consignata esset, ad reliquos theologos Saxonicos missa, & vnanimi consensu ab iis adprobata est, vtpote quae Augustanae confessioni prorsus consentanea, mentem sententiamque ecclesiae Lutheranae recte exprimeret. Et agnoscunt quoque hodie viri docti, scriptum hoc esse plane egregium, in quo nihil desiderari queat, dignissimumque, quod inter libros totius ecclesiae Lutheranae symbolicos recipiatur; quod cur factum non sit, curve eius loco articuli Smalcaldici inter libros symbolicos positi sint, disputat IO. BENED. CARPZOVIUS, in *isagoge in libros symbolicos. p. 1140. seqq.* A plurimis tandem theologis aliisque est adprobatum, & inter quosdam libros symbolicos particulares receptum, quemadmodum & in *corpore doctrinae* PHIL. MELANCHTHONIS exstat. *num. III. p. m. 223. seqq.* vbi & circa finem *p. 278. seqq.* adprobationes theologorum, integrarumque ecclesiarum leguntur. MATTHIAS equidem FLACIUS hocce etiam scriptum adlatrauit, non aliam ob caussam, quam quod a PHIL. MELANCHTHONE profectum esset; sed cum momentum non traherent, quae reprehenderet, in censum non venerunt.

Lau-

Laudanda maximopere industria viri clarissimi IOANNIS QVOD VVLT DEI BVRGERI, qui an. 1722 libellum hunc Lipsiae 8. recudi curauit, inscriptum: *Confessio doctrinae saxonicarum ecclesiarum, scripta 1551. vt synodo Tridentinae exhiberetur* i. e. *Wiederholung der Augsburgischen Confession, zur Verantwortung im Concilio zu Trident, auf Landes-Fürstlichen Befehl durch Philippum Melanchthonem geschrieben &c.* Praemisit commentationem luculentam, in qua, quae ad libri huius historiam spectant, fuse & diligenter persequitur, simulque de bello Smalcaldico, cumprimis de formula *interim*, aliisque scitu dignis, copiose verba facit.

Libris ecclesiae nostrae symbolicis adiungi solent *quatuor articuli Visitatorii*, an. 1592 in vsum ecclesiarum Saxonicarum concinnati, vt erumpenti iterum post *formulam concordiae* crypto-Caluinismo obuiam iretur. Conscripti autem sunt per AEGIDIVM HVNNIVM, MART. MIRVM, GEORG. MYLIVM, aliosque. Publicae luci expositi sunt anno 1593, inscriptique: *Visitation-Artickel im ganzen Chur-Kraise Sachsen, samt derer Caluinisten negatiua vnd gegen-Lehr, vnd die Form der subscription, welcher gestalt dieselben beyden partheyen sich zu unterschreiben sind vorgeleget worden.* Ad defensionem eorum mox prodiit: *gründliche Verantwortung der vier streitigen Artickel &c.* Cuius scripti auctorem AEG. HVNNIVM fuisse ferunt, sub cuius nomine deinceps etiam lucem adspexit: *Wiederlegung des caluinischen Büchleins, so wieder die zur christlichen Visitation der Kirchen undSchulen im Churfürstenthum Sachsen verfassete vier Artickel durch den Druck ausgesprenget worden.* Lucem hic dabit historia erumpentis iterum subChristiano I electore Saxoniae crypto-Caluinismi, quem hisce articulis occasionem dedisse, antea diximus. Legendi hac de re LEONH. HVTTERVS, in *concordia conc. c. XLIX.* & HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. IX. p. 135. seqq.*

Ad reliqua scripta, publico nomine edita, vt progrediamur, cumprimis se nobis offert *solida, verboque Dei & libro concordiae christianae congrua decisio, quatuor istorum, inter aliquot theologos Augustanae confessionis nuperrime controuersorum capitum principaliorum, de vera descriptione & fundamento praesentiae Dei, eiusque filii Iesu Christi apud creaturas, nec non de incessante & plenario dominio Christi, secundum humanam naturam in statu humiliationis &c.* iussu electoris Saxoniae Io. Georgii I a theologis saxonicis an. 1624 conscripta, cui notissimae illae Tubingensium Giessensiumque theologorum controuersiae occasionem dederant. Auctorem huius scripti praecipuum HENR. HOEPFFNERVM, theologum quondam Lipsiensem celeberrimum, esse, ex ANANIAE WEBERI *Hoepffnero angelico doctore* docere voluit IO. FRID. MAYERVS, in *epistolica dissertat. ad Vincentium Placcium*, qua *farraginem scriptorum anonymorum & pseudonymorum* exhibet, quaeue inter *dissertationes* eius *selectas Kilonienses & Hamburgenses* exstat, *p. 433.* In eadem sententia versatus fuerat HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. X.* §. *VIII. p. 155.* sed meliora deinceps edoctus, luculentis argumentis ostendit, scripti huius auctorem esse MATTHIAM HOE, in *dissert. epistolica ad Thomam Crenium de iterata & solida defensione pupillae euangelicae &c.* quae subiuncta est eiusdem *exercitationibus academicis iuuenilibus*, Lipsiae 1708, 8. editis, *p. 506.* Cum autem theologi saxonici in hocce scripto Giessensium partibus accessissent; Tubingenses *amicam*, quam vocabant, *admonitionem*, sed aculeis non carentem, illis opposuerunt; ad quam responsuri Saxonici an. 1624 ediderunt *necessariam & ineuitabilem*

nologiam, seu adsertionem decisionis so- &c. Cuius scripti auctorem itidem TH. HOE esse, HENR. PIPPINGIVS, *ert. epistol.* citata, *p. 509.* docet. Ex a, quae ei praemissa est, praefatione, i, ad certaminis huius historiam spe- a, condiscere licet.

Sequitur *decisio controuersiae Rathianae.* HERMANNVS enim RATHNVS, Lubecensis, sed apud Dantis verbi diuini minister, circa an. 1622 es Schwenckfeldianos spargere coenternam vim & efficaciam verbi diomines conuertendi & illuminandi n in dubium vocans, partim negans. idus ANDR. CAROLI, *memorabilib. ast. saec. XVII.* ad *an. 1624. p. 614.* um vero abest, vt hac in re se errare maret RATHMANNVS, vt potius, HERVM ipsum, aliosque theologos n consentire, contenderet. Hinc an. edidit: *D. Martini Lutheri Zeugnüß as die heilige Schrifft sey, vnd aus wel- Krafft sie würcke? aus seinen Büchern iret vnd zusammen getragen.* Qua ra- cum multi turbarentur, theologi sa- i iussu electorali an. 1629 ei sequens fuerunt scriptum: *Der reinen, wah- euangelischen Kirchen vnd vngeaender- Augsburgischen Confession zugethanen ogen, wiederholete, richtige, gründli- nd unvermeidliche Lehre von der hei- Schrifft, oder dem heiligen geoffenbahr- Worte Gottes, was dasselbe seiner Natur Eigenschafft nach sey &c.* Auctorem s quoque scripti MATTH. HOE esse, is HENR. PIPPINGIVS docet, in *dis t. epistolica* antea laudata *ad Thomam ium p. 513.*

Poterat equidem hocce scriptum patempestiuum videri eo tempore, quo anenses, speciatim Iesuitae, omni nil agebant, vt protestantes opprime-, hinc & illis intestinas obiiciebant entiones, quod paullo ante ex horum ordine homo petulantissimus LAVR. FORERVS fecerat, in libro *der Kezer Kazen-Krieg* dicto. Sed haud immerito censuerunt nostrates, curam pro doctrinae puritate conseruanda potiorem esse, quam vt eiusmodi hominum insultus & cauillationes eam impedire aut sufflaminare debeant. Et sane, domestica haecce certamina non obstabant, quo minus nostrates romanensibus se opponerent, qui felicibus Ferdinandi II imperatoris successibus turgidi, ad exstirpandos haereticos, quos vocabant, omnes cogitationes conuertebant, neue πρόφασις deesset, Lutheranos a genuina confessione Augustana defecisse, taliaque docere, quae cum ea non conuenirent, contendebant, & hinc concludebant, *pacem religionis*, 1555 sancitam, ad eos amplius non pertinere. Scripto namque publico hasce criminationes repellere, consultum duxerunt; quod & theologi saxonici fecerunt, in *der nothwendigen Vertheidigung, des heiligen Roemischen Reichs euangelischer Churfürsten vnd Staende Augapfels, nehmlich der wahren, reinen, vngeaenderten, Carln dem fünffen hoechstloeblichen Gedaechtnüs an. 1530 vbergebenen Augsburgischen Confession, vnd des auf dieselbe gerichteten hochverpoenten Religion-Friedens &c.* Quod scriptum a MATTH. HOE compositum, luculenter euincit HENR. PIPPINGIVS in *dissert. epistol. ad Thomam Crenium p. 513.* Praelectum illud in conuentu theologorum, Lipsiae an. 1628 die II Nouembris, & ab omnibus, qui aderant, Lipsiensibus speciatim & Wittebergensibus, theologis, cumprimis & a beato IO. GERHARDO nostro, adprobatum, & ita luci publicae expositum fuit. Dici autem nequit, quantum strepitum excitauerint Iesuitae, cum istud prodiisset. Ingens hinc libellorum effusa est copia, in quibus conuiciis, scommatibus, cauillationibus nec finis nec modus ponebatur, quod & ipsa plerorumque ostendebat inscriptio.

scriptio. Nonnullos ex iis indicat HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung &c. c. X. §. X. p. 159.* itemque beatus CHRISTIAN. KORTHOLTVS, in *prodromo ingenui theologiae cultoris academico, c. I. §. XXI. p. 35.* Nec deerant ex nostratibus, qui eiusdem generis scripta illis opponerent; interim tamen res ecclesiae postulare videbatur, vt communi quodam publicoque scripto denuo hisce criminationibus obuiam iretur. Iussu itaque electorali a theologis saxonicis an. 1630 *iterata pupillae euangelicae* conscripta est *apologia*, seu *nochmahlige vnvermeidentliche vnd gründliche Haupt-Vertheidigung des heiligen Roemischen Reichs euangelischer Churfürsten vnd Staende hochwehrtesten Augapffels vnd theuren Kleinodes, nemlich der wahren, reinen, vnveraenderten Augsburgischen Confession &c.* Lucem publicam haec *apologia* adspexit anno sequenti 1631, auctoremque, aeque ac reliqua hactenus commemorata scripta, agnoscit MATTH. HOE, vt iam ADAM. RECHENBERGIVS monuit, in *adpendice tripartita ad libros symbolicos, c. XI. §. V.* quod pluribus confirmat HENR. PIPPINGIVS, in *dissertat. epistol. ad Thomam Crenium p. 502.* Iungendus his IO. FABRICIVS, in *histor. biblioth. Fabricianae, part. II. p. 149. seqq.*

** Varia sunt eiusmodi *corpora doctrinae*, vt *Philippicum*, *Pomeranicum*, *Thuringicum*, *Prutenicum*, *Iulium*, aliaque. Et de iis quidem, quae nominauimus, erudite commentatus est IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *programmate de corporibus doctrinae Philippico, Pomeranico &c.* Helmstadii 1706, 4. quod integrum *introductioni* suae *in historiam thelogiae litterariam, notis amplissimis illustratae* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *lib. II. §. VI. p. 233. seqq.* Vnde, vt in iis copiosi simus, necesse non est. Obseruatu tamen prae reliquis dignum est *corpus doctrinae Philippicum*, ob varias, quibus occasionem dedit, turbas. Prodiit primum germanice 1560, deinde & latine anno sequenti 1561, continenturque in eo 1) *confessio Augustana*, 2) eiusdem *apologia*, 3) *repetitio Augustanae confessionis*, de qua antea dictum, 4) *loci praecipui theologici*, 5) *examen eorum, qui audiuntur ante ritum publicae ordinationis &c.* 6) *responsiones ad impios articulos Bauaricae inquisitionis*, 7) in latina editione accesserunt *refutatio erroris Serueti & anabaptistarum*, itemque *responsio de controuersia Stancari*; ex quibus in germanica tantum habetur *refutatio Serueti*, inscripta: *wieder die Verneuerung des Mahometischen Irrthums Serueti.* An ipse PHIL. MELANCHTHON hocce corpus doctrinae ante mortem ita ordinauerit, an ab alio hoc factum sit? incertum videtur. In vtriusque editionis praefatione nomen Melanchthonis in fronte conspicitur, quarum prior scripta est an. 1559 die 19. Sept. altera vero 1560 die 16 Febr. quo auctor annum aetatis 64 ingrediebatur. LEONHARDVS autem HVTTERVS horum librorum compilationem CASP. PEVCERO tribuit; in *concordia concord. c. XI. p. 94.* Immo ipsos theologos electorales in colloquio Altenburgensi hanc collectionem ipsi MELANCHTHONI tribuere ausos non esse, IO. ANDR. SCHMIDIVS obseruat *l. c. p. 236.* Interim non tantum in ditionibus saxonicis, sed alibi quoque, *corpus* hocce *Philippicum* magnam obtinuit auctoritatem. Mox tamen fuerunt, qui illud reprehenderent, & suspectum reddere niterentur; idque cumprimis fecerunt theologi Thuringici cum MATTH. FLACIO. LEONHARDVS quoque HVTTERVS laudat *l. c.* confessionem theologorum, sub ditione dominorum Plauensium tum publice docentium, an. 1567 editam, & *corpori doctrinae Philippico* directe oppositam, in qua triginta quatuor theologi de corpore isto ἐπίκρισιν tulerint generalem & specialem. Postquam etiam theologi saxonici electorales in colloquio Altenburgensi,

1568

1568 & 69 instituto, libros quosdam MELANCHTHONIS non tantum laudassent, sed eiusdem quoque *corpus doctrinae*, electoris mandato ecclesiae ministris praescriptum, & tamquam normam publicae doctrinae obseruandum dixissent; theologi ducales responderunt, se quidem laudare, quae in hoc volumine laudanda essent; pro norma tamen doctrinae illud minime agnoscere posse. Rationes, quas pro sua sententia attulerunt, legi possunt in *actis* istius *colloquii* Ienae an. 1569 editis; quas inter prima haec fuit, in prima *corporis* istius editione non esse Augustanam confessionem veram & antiquam, in secunda autem esse variatae & inuariatae confusionem. Disputatum hac de re vlterius fuit inter electorales & ducales theologos, illis corpus doctrinae Philippicum defendentibus, his reiicientibus; videturque inde enata occasio an. 1570 *corpus Thuringicum* colligendi. Hoc autem cum an. 1571 prodiisset, mox lucem adspexit *ἀντίθεσις corporum doctrinae Misnici, & Thuringici, iuxta loca, in quibus dissident*, in qua *corpus Thuringicum* defenditur, *Misnicum* in variis capitibus redarguitur. Quae omnia IO. ANDR. SCHMIDIVS *l. c.* fusius enarrat; qui &, quae de *corpore doctrinae Pomeranico* pariter ac *Prutenico* scitu digna sunt, suppeditat. De *Prutenico* etiam legendi CHRISTOPH. HARTKNOCHIVS, in *der Preußischen Kirchen-Historie, lib. II. c. IV.* COELEST. MISLENTA, in *prolegom. ad manuale Prutenicum*, & IO. BEHM, in *dem kurtzen Bericht von dem Preussischen doctrinae corpore*. De *corpore doctrinae Iulio* praeter IO. ANDR. SCHMIDIVM, *l. c.* conferendus IO. FABRICIVS, in *histor. biblioth. Fabricianae part. II. p. 145. seqq.* & cumprimis PHIL. IVL. REHTMEYERVS, in *der Kirchen-Historie der Stadt Braunschweig, part. III. c. VIII. sect. IV. p. 336.* item *sect. VII. p. 416. seqq.* Praeter haecce *doctrinae corpora* aliae etiam exstant collectiones, in quibus libri symbolici particulares ecclesiarum nostrarum continentur. Sic *libri normales* ecclesiae Norimbergensis, curante IO. SAVBERTO Norimbergae an. 1646, 4. prodierunt, inscripti: *zwoelff theologische Schrifften sowol alter, als iungerer Lehrer, zu Nutz der studierenden Iugend vnd iunger angehender Kirchen-Diener zusammen gedrucket.* IO. CONR. DVRRII *commentarius ad libros* hosce *normales Norimbergenses, in quo difficiliora dubia soluuntur*, Norimbergae lucem adspexit an. 1675, 4. De libris autem symbolicis ecclesiae Wurtenbergicae praeclare meritus est CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, dum *acta & scripta publica ecclesiae Wurtembergicae, tum quae cusa dudum fuerunt, tum quae e situ & tenebris nunc demum in dias luminis auras prodeunt*, recensuit, edid itque Tubingae 1720, 4.

§. IX. Romanenses veteris quidem ecclesiae symbola, licet non eodem vbique sensu, nobiscum recipiunt; dogmata tamen, quae illis propria sunt, & in quibus a nobis non minus, quam ab ipsa veritate dissentiunt, in publicis quibusdam scriptis, quae adeo pro symbolicis illorum recte habentur, complexi sunt, vti in *canonibus* & *decretis concilii Tridentini*, in *professione Tridentina*, itemque in *catechismo romano.** Sed & Graeci sua habent symbola, suasque confessiones, quibus, tum ab aliis, tum & ab ecclesia romana se dissentire, testantur. **

* Quemadmodum romanenses non tantum eadem, ac nos, sed plura adhuc concilia oecumenica agnoscunt; ita &, quae nos recipimus, symbola veteris eccle-

ſiae oecumenica ipſi quoque recipiunt, certe ſi verba ſpectes, etſi non ſemper qua ſenſum, vt vel exemplo articuli de eccleſia patet. His autem cum nobis immorandum non ſit, ad ea ſtatim nos conuertimus, quae illis plane propria ſunt; inter quae primum praecipuumque locum tenet ipſum concilium Tridentinum, ſeu *canones* potius & *decreta* iſtius concilii, & quae illud mox ſubſequuta eſt *profeſſio fidei Tridentinae*. Addi porro ſolet *catechiſmus romanus*, iuſſu Pii V pontificis concinnatus, itemque *catechiſmus maior* PETRI CANISII, iuſſu Ferdinandi I imperatoris an. 1554 editus, & deinceps, variis linguis & locis, recuſus. Sed de vtroque iam in praecedentibus ex inſtituto dictum. Quae de ſymbolis romanenſium generatim porro dici poterant, eleganter ediſſerit VALENT. ALBERTI, in *examine profeſſionis fidei Tridentinae, c. I.* Concilii Tridentini, cuius hic praecipue habenda eſt ratio, hiſtoriam ingenue & cordate ex ipſis romanenſibus, ad aeternam illorum ignominiam, condidit PETR. SVAVIS, Polanus, ſeu PAVL. SARPIVS, Venetus. Hancce, italica lingua ſcriptam, primum MARC. ANTON. DE DOMINIS in lucem protraxit, & Londini 1619 edidit, anno autem ſequenti latine reddita ibidem lucem adſpexit, indeque ſaepius eſt recuſa, etiam Lipſiae an. 1699, 4. Nimirum latine eam vertit ADAM. NEWTONVS, ſed non ſatis feliciter; poſteriorum hinc maxime librorum meliorem verſionem dedit GVILIELM. BEDELLVS, ceterorum MARC. ANTON. DE DOMINIS. Veriſſima autem eſſe, quae ſcripſit SARPIVS, egregie confirmari poteſt ex *epiſtolis* ac *commentariis* FRANC. DE VARGAS, PETRI DE MALVENDA, & quorumdam Hiſpaniae epiſcoporum, de *concilio Tridentino*, qui cum notis MICHAEL. LE VASSOR lingua gallicana prodierunt Amſtelodami an. 1700. 8. & latine cum praefatione IONAE CONR. SCHRAMMII, Brunſwigae lucem adſpexerunt, an. 1704, 4. Non minus vero, ad fidem & auctoritatem SARPII in quibusdam confirmandam, faciunt *epiſtolae arcanae & commentarii hiſtorici* VISCONTI, nuntii apoſtolici, cardinalis & miniſtri intimi Pii IV in concilio Tridentino, gallice ac italice editi a IO. AYMONE, Amſtelodami 1719, 8. Romanenſes equidem omnem mouerunt lapidem, vt veritatem, a SARPIO tam aperte detectam expoſitamque, obſcurarent; vnde nonnulli prodierunt, qui concilii Tridentini aliter exhibere hiſtoriam, ſimulque PAVL. SARPIVM refutare adgreſſi ſunt. Hos inter eminent SCIPIO HENRICVS, theologus Meſſanenſis, & SFORT. PALLAVICINVS cardinalis; quorum ille *cenſuram theologicam & hiſtoricam, aduerſus Petri Suauis Polani de concilio Tridentino hiſtoriam*, Meſſanae 1651 & Dillingae 1654, 8. hic autem *hiſtoriam concilii Tridentini*, italice ſcriptam, Romae 1656 & 57 duobus voluminibus in fol. ſubinde deinceps recuſam, edidit. PALLAVICINI *hiſtoriam* hancce in linguam latinam conuertit IO. BAPT. GIATTINVS, Ieſuita, quae verſio Coloniae an. 1717 recuſa, iudice RICH. SIMONE, erroribus quamplurimis ſcatet. Fuerunt autem inter ipſos romanae eccleſiae addictos, qui agnoſcerent, SARPIVM ingenue ſcripſiſſe, eumque contra obtrectationes aliorum defenderent. Certe CAES. AQVILINIVS in libro *de tribus hiſtoricis concilii Tridentini*, Amſtelodami 1662, 8. edito, cuius ſummam BVRCARD. GOTTH. STRVVIVS exhibet, in *bibliotheca antiqua an. 1706. p. 465. ſeqq.* non tantum, SCIP. HENRICVM & PALLAVICINVM ſibi inuicem aduerſari, oſtendit, ſed SARPIVM cum PALLAVICINO ita confert, vt illum huic praeferat. PAVLI SARPII *hiſtoriam concilii Tridentini* in linguam gallicam tranſtulit AMELOT. DE LA HOVSSAYE, eamque notis hiſtoricis, politicis, & moralibus

libus illustrauit, praefationemque lectu dignam praemisit, in qua SARPIVM contra aduersariorum obtrectationes defendit. Prodiit versio haecce Amstelodami an. 1683, in qua tamen, vtpote ex latina ADAMI NEWTONI facta, errores haud paucos obseruauit RICH. SIMON. *epistol. sel. lib. II. epist. XXXI. p. 189. seqq.* Compendium historiae huius, a SARPIO scriptae, dedit PETR. IVRIEV, cum *dissertatione continenti considerationes historicas de conciliis, & speciatim de Tridentino, vt constet, protestantes ad id recipiendum non teneri*; quod lingua gallica scriptum Geneuae an. 1682 & Amstelodami 1683, 12. lucem adspexit. Post PAVL. SARPIVM alii quoque in concilii huius historia scribenda ingenii vires periclitati sunt, quos inter & LVDOV. ELLIES DV PIN est, cuius *historia concilii Tridentini* ex *tomo decimo quarto bibliothecae* eius *scriptorum ecclesiasticorum* excerpta Amstelodami prodiit 1721. 8. Reliquos, quorum haud exiguus adhuc numerus est, indicat IO. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 699. seqq.*

Iam ad rem ipsam quod attinet, non eadem equidem apud omnes romanae ecclesiae addictos concilii Tridentini est auctoritas, nec desunt ex praecipuis ecclesiae istius doctoribus, qui, a decretis concilii huius dissentire, sibi fas esse, putant. Legenda, quae hac de re obseruauit IO. FRID. MAYERVS, in *den Kriegen des Herrn*, *p. 912.* Immo gallicana ecclesia concilii istius decretis se submittere detrectauit; qua de re conferenda HECTORIS GOTTF. MASII *exercitatio historico-theologica*, *de contemtu concilii Tridentini in Gallia*, Hafniae 1696 edita, atque *dissertationibus* eius, iunctim an. 1719 excusis, inserta, *p. 558. seqq.* addendique & alii, laudati IO. ALBERT. FABRICIO, *bibl. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 697. 698.* quibus & iungendus HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern*, *c. I. §. XV. p. 5. seqq.* Licet autem ipsum concilium Tridentinum in Gallia non adprobetur; *professionem* tamen *fidei Tridentinae* ibi receptam, docet VALENT. ALBERTI, in *examine professionis fidei Tridentinae*, *c. III. §. V. p. 57.* *Distinguendum nimirum*, inquit, *est*, *inter regnum*, *& ecclesiam Galliae papisticam, tum inter concilii Tridentini decreta de fide, & de reformatione. Illa cum ecclesia gallicana in omnibus suis conciliis a tempore concilii Tridentini receperit; haec tamen a regno, tanquam libertati eius aduersantia, non admissa fuerunt; immo hinc concilio ipsi nullus in regno locus a rege & comitiis relictus.* A plerisque vero romanensium cum concilium Tridentinum sine exceptione recipiatur, & adprobetur; recte canones eius atque decreta pro libro symbolico ecclesiae romanae habentur. Hinc & Pius IV pontifex peculiari edicto sanxit, ne cui, priuata auctoritate decreta ista exponere, aut interpretari, fas esset; sed vt, si cui dubium oriretur, ad sedem apostolicam accederet, & per delegatos eam in rem cardinales, eius solutionem exspectaret. Quam tamen prohibitionem ad eas solum difficultates, quae peculiari ipsiusmet constituentis declaratione egeant, exceptis iis, quas ex regulis legitimae interpretationis tollere haud graue sit, restrictam fuisse, experientia docuit. Natae hinc sunt plures concilii istius editiones, quae decreta eius canonesque diuersis illustratos adnotationibus exhibuerunt, quas inter eminet ea, quae Coloniae 1664, 8. prodiit; de qua legenda, quae in *actis eruditorum Lipsiensibus* obseruantur, *an. 1698. mens. April. p. 178.* Et sane interpretum pariter ac propugnatorum concilii Tridentini haud exiguus est numerus, quorum praecipuos refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 696. seqq.* itemque *p. 715. seqq.* qui & *p. 699.* scripta varia, ad

mentem concilii Tridentini inquirendam spectantia, enumerat; inter quae eminet DIONYSII PETAVII *de Tridentini concilii interpretatione & sancti Augustini doctrina liber vnus, contra abbatis ad episcopum epistolam. tom. III. dogmat. theologic. p. 336.* Inter eos autem, qui concilium Tridentinum propugnarunt, cumprimis commemorandus DIDACVS DE PAIVA DE ANDRADA, siue ANDRADIVS Conimbricensis, qui, cum libro MART. CHEMNITII, *theologiae Iesuitarum praecipua capita* inscripta, *orthodoxas explicationes de controuersis religionis capitibus* opposuisset, id tum aliis, tum ipsi MART. CHEMNITIO egisse visus est, vt non tam theologiam Iesuitarum, quam decreta concilii Tridentini explicaret. Vnde CHEMNITIO, *examen concilii Tridentini* scribendi, enata est occasio. ANDRADIVS vero rursus caussam suam egit, in *defensione Tridentinae fidei catholicae, quinque libris comprehensa, aduersus haereticorum calumnias, & praesertim Martini Kemnitii*, Vlyssipone 1578, 4. Legenda, quae de ANDRADIO hocce obseruat PET. BAELIVS, in *diction. historico-critic. voc. Andradius. p. 242. seqq.* Contra eiusdem CHEMNITII nostri *examen concilii Tridentini* IODOCVS quoque RAVENSTEINIVS, theologus Louaniensis, *propugnaculum concilii Tridentini* edidit, Louanii 1577 alibique excusum. Scripta contra concilium Tridentinum, aut habendum, aut habitum, recenset itidem vir doctissimus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. XI. lib. VI. c. IV. p. 711. seqq.* Primum inter ea principemque citra controuersiam locum promeretur MART. CHEMNITII *examen concilii Tridentini*, de cuius occasione, quam DIDACVS DE PAIVA ANDRADIVS dedit, antea diximus. Prima eius pars prodiit an. 1565, secunda anno sequenti, tertia & quarta anno 1573. Saepius deinceps hocce *examen* recusum fuit; omnibus tamen editionibus praeferenda est recentissima illa, quae cura GE. CHRIST. IOANNIS, Francofurti ad Moenum, an. 1707, fol. lucem adspexit. Nihil enim vir ille doctissimus praetermisit, vt adcurate ornateque opus hocce prodiret; cumprimis laudandum, quod loca patrum, a CHEMNITIO adducta, studiose euoluerit, &, indicatis eorum editionibus, adlegauerit, verbaque graeca exhibuerit. Tabulas quoque historico-chronologicas praemisit, excerptaque ex *epistolis* & *commentariis* FRANCISCI DE VARGAS, PETRI MALVENDAE, & quorumdam Hispaniae episcoporum, a MICHAELE LE VASSOR editis, supraque a nobis laudatis, adiecit. In linguam germanicam *examen* hocce transtulit GE. NIGRINVS, pastor Giessensis, quae versio 1576 prodiit, hodieque est paullo rarior. Legendus HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. I. §. XV. p. 8.* De ipso autem hocce opere egregio prorsus nihil dici potest tam praeclare, quin multis modis illud superet; estque in hocce genere CHEMNITIVS instar omnium. Ceteroquin & IO. PAPPVS, theologus Argentoratensis, & LVC. BACMEISTERVS, Rostochiensis, *dissertationes* contra hocce concilium ediderunt, quod & ex Helmstadiensibus BALTH. CELLARIVS fecit. Ex iisdem Helmstadiensibus GE. CALIXTVS *considerationem* scripsit *doctrinae pontificiae iuxta ductum concilii Tridentini*, Helmstadii 1659, &, cum prolusione HENR. MVHLII Kilonii 1716, 4. IAC. MARTINI *ficulneam firmitatem* concilii huius peculiari libello demonstrauit, & ABR. CALOVIVS *mataeologiam concilii Tridentini* dedit, Wittebergae 1656. Mitto reliquos, IO. ALB. FABRICIO *l. c.* iam laudatos. Vtilissimam ecclesiae nostrae operam praestitit PAVL. ANTONIVS, theologus Hallensis celeberrimus, deque ecclesia

clesia nostra praeclare meritus, edita *concilii Tridentini adeoque & pontificiorum doctrina publica*, Halae 1697, 8. quippe in qua decreta & canones concilii Tridentini ita exhibet, vt antithesin subiiciat, ex scriptis praecipue ecclesiae nostrae publicis, quibus concilii istius dogmata opposita fuerunt, notis quoque quibusdam subinde adspersis. Inter reformatae ecclesiae doctores vtramque hic paginam facit IO. HENR. HEIDEGGERVS, cuius *anatome concilii Tridentini historico-theologica* Tiguri lucem adspexit, an. 1672 duobus tomis 8. Praemissi sunt *tomo primo* canones & decreta ipsa concilii Tridentini, eiusdemque historia, subiunctis notis, in quibus PETR. SVAVIS Polanus contra *censuram historico-theologicam* SCIPIONIS HENRICI defenditur. *Tomo secundo* accessit IAC. AVG. THVANI *historia concilii Tridentini*, ex *historiarum* eius *libro XXXII.* & *XXXV.* excerpta; quaeue in editione Aurelianensi exstat, sed in Francofurtensi & Parisiensi frustra quaeritur, vt viris doctis obseruatum est. Edidit deinceps idem HEIDEGGERVS *anatomes concilii Tridentini adsertae specimen*, quo *decem argumenta*, *praesentiae substantiali corporis & sanguinis domini in eucharistia opposita*, *ab instantiis D. Caroli Baldingeri defensa, exhibentur*. Praeterea cum AVGVSTINVS REDING, abbas Einsidelensis, an. 1684 *oecumenici Tridentini concilii veritatem inexstinctam, ne apice quidem laesam ex praesumtuosa Io. Heideggeri anatome historico-theologica*, edidisset; HEIDEGGERVS *tumulum concilii Tridentini* luci publicae exposuit, an. 1690 duobus voluminibus, 4. in quo ipsa *anatome* emendatior, & accessionibus variis auctior, exhibetur, & a REDINGI obiectionibus vindicatur. Ceterum a canonibus & decretis concilii Tridentini diuersam esse *fidei Tridentinae professionem*, antea iam monuimus. Hanc nimirum secundum concilii Tridentini sanctionem, anno, post finitum concilium istud, statim sequenti 1564 idibus Nouembris publicauit Pius IV pontifex, eo comparatam, vt illi subscribant, seque cum ea sentire profiteantur, quotquot muneri cuidam ecclesiastico in ecclesia romana admouentur, aut dignitatibus honoribusque academicis ornantur; immo & quotquot ab alia quadam ecclesia ad romanam transeunt. Sunt equidem & aliae apud romanenses *fidei professiones*, vti ea, quam a Graecis praestandam Gregorius XIII constituit, & quam deinceps Chaldaeis Paulus V praescripsit. In eo tamen, quod caput caussae est, cum Tridentina consentiunt, nisi quod in vtraque quaedam, quae speciatim aut ad Graecorum placita, quibus a romanensibus dissentiunt, aut Chaldaeorum vel Babyloniorum, Nestorianismo infectorum, errores spectant, addantur. Qua de re legenda, quae VAL. ALBERTI obseruat, in *examine professionis Tridentinae &c. c. I. §. XI. XII. p. 11. seqq.* Atque hic ipse Lipsiensium theologus longe clarissimus doctissimusque hoc nomine cumprimis commendandus est, quod in *examine* isto *professionis Tridentinae*, *nec non expositionis doctrinae catholicae Iacobi Benigni Bossueti*, Lipsiae an. 1692, 12. edito, & *professionis* istius, & IAC. BENIGNI BOSSVETI, qui eam, in *expositione* sua *doctrinae catholicae* sequutus fuerat, errores luculenter detexit, & solide refutauit. Exstat ceteroquin & INNOC. DEODATI SINCERI *prüfung der professionis Tridentinae* an. 1707, 4. & quae alia sunt eiusdem generis.

** Habent & Graeci suas confessiones, itemque catechismos, & similia scripta, ex quibus, ceu symbolis, veram ac genuinam illorum doctrinam cognoscere licet. Et ad confessiones quidem eorum quod attinet, primum inter eas, si auctoritatem spectes, locum tenet *confessio ecclesiae*

clesiae graecae orthodoxa, CYRILLI LVCARIS confessioni a PET. MOGILA, Metropolita Kiouiensi opposita, a synodo Moldauiensi adprobata, a MELETIO SYRIGO aliisque remissa, a patriarchis, Constantinopolitano, Alexandrino, Antiocheno, & Hierosolymitano, plurimisque metropolitis subscripta, a NECTARIO patriarcha Hierosolymitano, an. 1662 praefatione commendata, a DOSITHEO patriarcha Hierosolymitano, concilioque Hierosolymitano an. 1672 congregato, in librum ecclesiae graecae symbolicum euecta, eodemque anno a DIONYSIO, patriarcha Constantinopolitano, itidem confirmata. Eam post editionem PANAIOTTAE NICVSII. an. 1662 in Belgio impressam, cum latina versione dedit LAVR. NORMANNVS, Lipsiae 1695, 8. lingua autem graeco-barbara recusa fuit Bucoresti in Moldauia, an. 1699. Legendus IO. MICH. HEINECCIVS, in *der Abbildung der alten und neuen griechischen Kirche*, *part. I. c. IV. §. XVI. p. 234.* vbi docet, hancce confessionem proprium & genuinum ecclesiae graecae hodiernae symbolum esse, ex qua vera eius doctrina sit aestimanda. Magno itaque conatu nihil agere IO. AYMONIVM, virum cetera harum rerum minime rudem, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS pronuntiat, cum omnem confessioni huic auctoritatem denegat; in *dissertat. apologet. de fragment. Irenaei anecdotis*, §. *XV.* in *primitiis Tubingensibus*, *p. 216. 217.* Sunt tamen alii, qui, tum nimio CYR. LVCARI contradicendi studio, tum machinationibus romanensium, effectum, putant, vt quaedam insererentur, quae romanae potius, quam graecae, saltem veteris, ecclesiae genuinam mentem exprimunt. Historiæ nimirum huius confessionis lucem dabunt fata CYR. LVCARIS, patriarchae Constantinopolitani, cuius quippe confessioni, reformatae ecclesiae placitis attemperatae, opposita fuit; de quibus conferenda THOM. SMITHI *breuis & succincta narratio de vita, studiis, gestis & martyrio Cyrilli Lucarii, patriarchae Constantinopolitani*, in *miscellaneis* eius, Londini 1686, 8. editis; *p. 49. seqq.* Ipsa autem CYRILLI huius LVCARIS confessio, latine primum Geneuae an. 1629, deinde & graece ibidem 1633 prodiit; de qua & plura dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. X. p. 499.* Antiquior *confessione* ista *ecclesiae graecae orthodoxa*, de qua hactenus diximus, est *confessio* GENNADII, seu vt ante susceptam dignitatem patriarchalem vocabatur, GE. SCHOLARII, eoque minus nobis praetermittenda, quo maior viri huius olim apud suos fuit auctoritas. Primus nimirum cum post captam a Turcis vrbem Constantinopolin Graecorum patriarcha esset; cum Mahomede II Turcarum imperatore, in colloquium venit, in quo de religione sententiam suam libere dicere iussus, luculentam fidei confessionem edidit, in qua copiose & perspicue ecclesiae graecae doctrinam exposuit, eamque deinceps litteris consignauit. Quae quidem confessio cum nomine totius ecclesiae graecae coram imperatore edita sit; non sine ratione pro publica habetur, & haud exigua pollere creditur auctoritate. Exstat graece & latine in MART. CRVSII *Turco-Graecia*, *lib. II. p. 117. seqq.* Prodiit etiam graece & latine ad calcem *orationis* DAV. CHYTRAEI *de statu ecclesiarum in Graecia, Asia &c.* Francofurti 1583, 8. & curante IO. A FVCHTE Helmstadii 1611, 8. vna cum eiusdem argumenti, sed prolixiori *dialogo*, GENNADII & AMVRATHIS περὶ τῆς ὁδοῦ τῆς σωτηρίας ἀνθρώπων, qui graece & latine vulgatus est a IO. ALEX. BRASSICANO, Viennae 1530, 8. atque a CHRIST. DAVMIO, vna cum HIERONYMI theologi graeci *dialogo de trinitate* Cygneae 1677, 8. De GENNADIO hocce lectu digna est *dissertatio* EVSEBII RENAVDOTI, quam ex *obseruationibus* eius

d Gennadii homilias de sacra euchari-
tristiis an. 1709, 4. editis, excerptam *vo*-
i X. bibliothecae suae *graecae lib. V.*
III. p. 343. seqq. IO. ALB. FABRI-
inseruit. Copiose quoque de GEN-
IO hocce, seu GEOR. SCHOLA-
disserit LEO ALLATIVS, in *diatri-*
Georgiis & eorum scriptis, quam idem
aditissimus *volumini decimo bibliothe-*
ae graecae subiunxit; *p. 760. seqq.*
confessionis huius FABRICIVS iam
mentionem fecerat, *vol. VI. lib. V.*
p. 696. 697. Iungendus IO. MICH.
ECCIVS, in *der Abbildung der alten*
uen griechischen Kirchen, part. I. c. IV.
'. p. 232. & CHRISTOPH. MATTH.
FIVS, in *introd. ad histor. theolog.*
riam notis amplissimis illustrata, lib.
II. p. 169. Spectant huc etiam quo-
iodo *acta* IEREMIAE, patriarchae
antinopolitani, cum theologis Tu-
nsibus, de quibus itidem legendi IO.
I. HEINECCIVS, in *der Abbildung*
en vnd neuen griechischen Kirche, part.
I. §. XLI. p. 187. & in *adpendice sect.*
. XVI. p. 80. IO. ALB. FABRICIVS,
h. graec. vol. VI. lib. V. c. V. p. 701.
rimis autem *volum. X. lib. V. c. XLV.*
seqq. CHRIST. MATTH. PFAF-
, in *primitiis Tubingensibus, p. 215.* &
roduction. ad hist. theologiae littera-
notis amplissimis illustrata, lib. II. §.
76. Nimirum cum IEREMIAS hic-
riarcha fuerit Constantinopolitanus,
ubio etiam consensu aliorum eccle-
aecae doctorum scripserit; non con-
ndam eorum quoque, quae hac oc-
e professus est, esse auctoritatem, qui-
acile perspicit. Prodierunt *acta &*
theologorum Wurtembergensium, &
rchae Constantinopolitani Ieremiae,
vtrique an. 1576 vsque ad an. 1581 de
ana confessione inter se miserunt, grae-
latine ab iisdem theologis edita, Wit-
ae 1584. fol. Exstant & aliae Grae-
corum confessiones, vt MELET. PEGAE,
patriarchae Alexandrini, MAXIMI MAR-
GVINI, GEORG. CORESII, & ME-
TROPHANIS CRITOPVLI. Ex quibus
eius, quem vltimo loco laudauimus, ma-
xime obseruatu digna. In Angliam enim
Germaniamque a CYRILLO LVCARI missus
METROPHANES, vt statum academia-
rum ac ecclesiarum protestantium explo-
raret, cum Helmstadii subsisteret, ab aca-
demiae istius theologis rogatus, *confessio-*
nem hanc siue ὁμολογίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας
litteris consignauit, inque ea graecae
ecclesiae doctrinam luculenter exposuit.
Edita ea est an. 1666 graece & latine
a IOAN. HORNEIO, praefationemque
lectu dignam praemisit HERMAN. CON-
RINGIVS. Non desunt equidem, qui
partibus CYRILLI LVCARIS addi-
ctum, in gratiam protestantium eum ec-
clesiae graecae doctrinam non admodum
sincere proposuisse, clamitant. Sed ipsa
haecce confessio, adcurataque eius in-
spectio, candorem viri satis demonstrat;
qui & inde intelligitur, quod deinceps pa-
triarcha Alexandrinus factus, se CYRILLI
LVCARIS *confessionem* non adprobare,
aperte testatus sit. Conferendus de eo IO.
ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. X.*
lib. V. c. XLV. p. 498. De CHRISTOPH.
ANGELO, EVSTRATHIO IOANNIDE ZIALOW-
SKI, & reliquis, quorum scripta quodam-
modo huius loci esse videntur, sed quae
non adeo magni momenti sunt, legendus
IO. MICH. HEINECCIVS, in *der Abbildung*
der alten vnd neuen griechischen Kirchen,
part. I. lib. IV. §. VIII. seqq. p. 227. seqq. Ad
libros ceteroquin, ex quibus publicam ec-
clesiae graecae doctrinam intelligere licet,
referri possunt GREGORII Protosyncelli
σύνοψις τῶν θείων καὶ ἱερῶν τῆς ἐκκλησίας δογμάτων,
NICOL. CABASILAE *expositio liturgiae*,
IO. NATHANAELIS, sacerdotis & oeco-
nomi ecclesiae Constantinopolitanae περὶ τῆς
ἑρμηνείας τῆς ἱερᾶς λειτουργίας, NICOL. BVLGARI

κατήχησις ἱερὰ, ἤτοι τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργείας ἐξήγησις, καὶ ἐξέτασις τῶν χειροτονουμένων, de quibus idem HEINECCIVS, in *adpendice sect. VII. §. XI. p. 67.*

§. X. De reformatae, quam vocant, ecclesiae doctrinam sequentibus idem constat; satisque nota est *harmonia* illa *confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum*, seu, vt deinceps hocce opus inscriptum est, *corpus atque syntagma confessionum fidei;* vna cum *catechismo Heidelbergensi*, & *decretis synodi Dordracenae*, quae a plerisque recipiuntur, ne quid de illis symbolis, quae Anglis & Heluetiis, aliisque propria sunt, dicam.* A Socinianis, Arminianis, anabaptistis, itidem scripta quaedam composita sunt, quae huc quodammodo referre licet.**

* Inter reformatae ecclesiae confessiones primum sibi vindicat locum ea, quam quatuor ciuitates, Argentoratum, Constantia, Memminga, & Lindauium, in comitis Augustanis an. 1530 Carolo quinto imperatori exhibuerunt, sed ab eo recepta non est. Edisserunt hoc DAV. CHYTRAEVS, in *historia Augustanae confessionis*, *p. 78.* & IO. SLEIDANVS, *de statu relig. & reipubl. sub Carolo V. caesare*, *lib. VII.* vbi & de scripto, a romanensibus *confessioni* huic opposito, agit. Auctor huius *confessionis* a nonnullis IO. STVRMIVS fertur; sed perperam hoc fieri, euincit VINCENT. PLACCIVS, *de anonymis*, *p. 422.* Inter genuinas etiam reformatorum confessiones referri nequit; quemadmodum & ab illis pro libro symbolico non agnoscitur, tum, quia dogmata, illis vel maxime propria, vt de absoluto decreto, & quae inde fluunt, in ea non continentur; tum quia articulus de sacra caena in ea non satis clare, secundum illorum mentem, exprimitur. Sequutae hinc sunt aliae confessiones pleniores, & clariores, sed particulares, non paucae, in Gallia, Germania, Belgio, alibique. Quae cum seorsim primum prodiissent, in vnum tandem corpus redactae, inscriptaeque: *Harmonia confessionum fidei orthodoxarum & reformatarum ecclesiarum &c.* editae sunt Geneuae 1581, 4. recusae iterum inscriptaeque: *corpus & syntagma confessionum fidei* ibidem 1612 & curatius an. 1654. In prima nimirum parte exhibentur *confessio heluetica, gallica, anglicana, scotica, belgica, polonica, argentinensis, siue quatuor ciuitatum imperii;* in altera, *Augustana, saxonica,* seu *misnica, Wurtenbergensis, electoris Palatini, bohemica, & consensus ecclesiarum maioris & minoris Poloniae, Lithuaniae &c.* In fine additur *Basileensis* cum *canonibus Dordracenis, & Cyrilli patriarchae Constantinopolitani*, nec non *generalis confessio ecclesiarum reformatarum in regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae, annexisque prouinciis, proposita in conuentu Thoruniensi an. 1645. & catholicus veterum, qui patres vocantur, ex verbo diuino cum isto confessionum syntagmate consensus.* Legendus de hocce opere IO. FABRICIVS, theologus Helmstadiensis, in *histor. bibliothec. Fabric. part. III. p. 375. seqq.* vbi de singulis confessionibus, quae in hocce *syntagmate* continentur, quaedam erudite obseruat, & adeo historiae confessionum ecclesiae reformatae lucem minime contemnendam adfundit. Quod autem in hocce *syntagmate* etiam *confessio Augustana*, quamvis variata, *confessio saxonica*, hoc est, *repetitio Augustanae confessionis*, de qua supra dictum, *Wurtenbergensis*, iussu Christophori ducis Wurtenbergici concinnata, vt concilio Tridentino offerretur, & cuius itidem antea iniecta est mentio, comparent; id eo spectare videtur, vt ostendatur, Lutheranae

nae ecclesiae addictos in praecipuis capitibus consentire cum reformatis. ipuas etiam *confessiones particulares* natorum recenset vir clarissimus IAC. ANT, in *discursu de confessionibus fidei*, o eiusdem *innocentiae catechismi Hei-rgensis demonstratae*, *p. 142. seqq.* vbi rimis lectu digna, quae *p. 145. seqq.* nfessionibus reformatarum ecclesia- in Gallia differit. Haud vltimum ce- uin locum inter eiusmodi confessio- net *confessio belgica*, an. 1571 in vsum iarum belgicarum reformatarum lae conscripta, quam integram ex- , qui & de ea copiosius agit, HENR. OLPH. BENTHEMIVS, in *dem hol-ischen Kirchen-vnd Schulen-Staat*, *I. c. V. p. 143. seqq.* Non tantum enim e confessio in varias linguas transla- d a synodo quoque Dordracena an. adprobata, & ab ordinibus Belgii rati generalibus inter libros symboli- cclesiarum reformatarum relata, im- n. 1651 in renouatione foederis pro- arum Belgii foederati denuo confir- , postquam iam antea iussu synodi lracenae ANTON. THYSIVS, HERM. KELIVS, DAN. COLONIVS, FEST. MIVS, & GOTTF. VDEMANNVS, plum gallicanum, latinum, belgicum, rate inter se contulerant, & in eam la- sermone redegerant formam, qua actis di Dordracenae subiuncta hodie legi-mus. Ipsa porro decreta synodi Dordracenae in numerum librorum symbolicorum ecclesiae reformatae merito referuntur, cum non tantum in Belgio, sed & alibi a reformatae ecclesiae doctoribus sint adprobata. Legendi de hacce synodo HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen-vnd Schulen-Staat*, *part. I. c. XIV. p. 367. seqq.* & PHILIPP. LIMBORCHIVS, in *vita Simonis Episcopii p. 117. seqq.* Conferenda & *acta synodi nationalis Dordrechti habitae*, quae Lugduni Batauorum an. 1620 in fol. prodierunt. Lucem porro dabunt *epistolae ecclesiasticae & theologicae remonstrantium*; quarum editio prioribus multum locupletior an. 1704 fol. euulgata est; itemque, *historia vitae Iacobi Armini*, auctore CASP. BRANTIO, Amstelodami an. 1724, 8. ne quid nunc de iis dicam, qui historiam ecclesiasticam Belgii foederati aut scripserunt, aut attigerunt. Iungendus & GOTTF. ARNOLDVS, in *der Kirchen-vnd Ketzer-Historie*, *part. II. lib. XVII. c. IV. §. IV. p. 459.* vbi & varia scripta, occasione synodi huius edita, laudat, quae huc itidem faciunt. Sed cumprimis consulere iuuabit IO. HALESII *historiam concilii Dordraceni* (aut epistolas potius illustrandae concilii huius historiae inseruientes) quam ex anglico sermone latine vertit, variis obseruationibus & vita HALESII auxit, & cum *consultatione de auctoritate concilii Dordraceni paci sacrae noxia*, edidit IO. LAVR. MOSHEMIVS, Hamburgi 1724, 8. Non tamen vbique, quod non diffitendum, eadem apud reformatos concilii huius est auctoritas. Quam parum in Anglia valeat, docuit SEVER. LINTRVPIVS, vir doctissimus, in *specimine Angliae Lutheranizantis, siue de contemtu concilii Dordraceni in Anglia*, cum HECT. GOTTF. MASII *exercit. de contemtu concil. Trident. in Gallia* edito Haffniae an. 1696 & Wittebergae an. 1710 recuso. Et sane, ecclesiam anglicanam

Praeter HENR. LVDOLPH. BENMIVM, *l. c.* legendi hac de re VAL. ERTI, in *Augustana confessione the-apologetice tractata*, *p. 30.* & HENR. INGIVS, in *der historischen Einlei- zu den symbolischen Büchern*, *c. I. §. p. 9. 10.* Non minus magnae apud matos auctoritatis est *catechismus Hei-rgensis*, ab ipsa quippe synodo Dor- ena inter libros symbolicos receptus; io tamen cum iam ex instituto *c. prae- §. XII.* dictum sit, nunc nihil addi-

glicanam a reliquis reformatis in quibusdam dissentire capitibus, constat. Vnde nec synodum Dordracenam, nec catechismum Heidelbergensem in omnibus adprobat, sed libros symbolicos sibi proprios habet, de quibus mox dicemus. Haud exiguus autem illorum est numerus, qui dogmata, in synodo Dordracena stabilita, aut oppugnarunt aut propugnarunt ac defenderunt, quorum praecipuos indicat IO. HENR. HOTTINGERVS *bibliothec. quadripart.* & quidem *biblioth. theolog. lib. III. c. I. p. 228.*

De anglicanae autem ecclesiae libris symbolicis sequentia sunt obseruanda. Qui ecclesiae istius emendationem primum suscipiebant & promouebant, Lutheri placitis quam maxime addictos fuisse, constat, nec ipsi Anglorum doctissimi diffitentur. Cum ergo sub Eduardo VI rege de scribenda confessione essent solliciti THOM. CRANMERVS, & LANCEL. RIDLEYVS, quibus potissimum illius conficiendae negotium datum erat; Augustanam confessionem, quam vbique sequerentur, sibi proposuerunt. Atque ita enati sunt 42 isti *articuli*, qui primam ecclesiae anglicanae confessionem exhibent, & an. 1552 publicati sunt, de quibus GVIL. NICHOLS adserit, quod *egregium seruent temperamentum, inter atrocia Caluinianorum placita & insana commenta Pelagianorum;* in *defensione ecclesiae Anglic.* & quidem in *adparatu p. 10.* Cum autem deinceps, Elisabetha regni habenas tenente, multorum animi ad ZWINGLII placita, in doctrina de sacra coena propenderent, & alia etiam quaedam mutationem, seu emendationem admittere viderentur; in synodo Londinensi an. 1562 a regina conuocata, articuli 39 sollemni constitutione sanciti sunt, & communi omnium consensu adprobati. Confirmati deinceps iidem articuli sunt in conuocatione cleri an. 1571 eam ob caussam instituta; vnde noua iisdem accessit auctoritas. Confirmatio haec, quae articulum quadragesimum constituit, ita se habet: *Hic liber ante dictorum articulorum iam denuo adprobatus est per assensum & consensum serenissimae reginae Elisabethae &c. retinendus & per totum regnum Angliae exequendus. Qui articuli & lecti sunt, & denuo confirmati subscriptione archiepiscopi & episcoporum &c.* conf. HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem Engellaendischen Kirchen-und Schulen-Staat, c. VII. p. 78. seqq.* qui & *cap. praeced. VI. p. 71. seqq.* nonnulla de libris symbolicis ecclesiae Anglicanae tradit. Expositionem istorum *articulorum*, vt hoc ὡς ἐν παρόδῳ moneamus, dedit GILBERT. BVRNETVS, Londini 1700 fol. quae, cum laxiori quadam interpretatione ambiguum vndique istorum articulorum reddere sensum, & quosuis fere sectarios, ipsos etiam Socinianos, ad fidei vnius admittere societatem videretur; dici non potest, quantum excitauerit strepitum. Neque enim tantum anno sequenti IO. EDVARDVS leuitatem & inconstantiam acriter Burneto exprobrauit; sed & vniuersus minor clerus facta coitione & summo suffragiorum consensu amarissimas de eo querelas ad archiepiscopum Cantuariensem deferri curauit; immo libro per quemdam sui ordinis an. 1712 edito, effrenem opinandi licentiam, ab episcopo Salisburiensi introductam, castigare consultum duxit. Refert hoc IO. FRICKIVS, in *dissertat. de iustificatione, Georgio Bullo opposita, c. I. §. VIII.* qui & eodem in capite de libris symbolicis ecclesiae anglicanae erudite & eleganter disserit. Nimirum praeter *articulos* istos, hactenus commemoratos, hic in censum venit *liber homiliarum (the Boock of homilies)* qui non minoris fere quam ipsi articuli, est auctoritatis; quod & HENR. LVDOLPH. BENTHEMIO obseruatum, in *dem engellaendischen Kirchen-vnd Schulen-Staat, c. VI. p. 76.* Editae sunt istae homiliae primum duobus tomis sub Eduardo VI rege; de

de quibus in ipsis *articulis* & quidem *artic. XXXV.* non tantum dicitur, quod piam & salutarem doctrinam, & his temporibus necessariam, contineant, sed sancitur etiam, *eas in ecclesiis per ministros diligenter, & clare, vt a populo intelligi possint, recitandas esse.* Nonnullos equidem non eamdem per omnia homiliis istis auctoritatem cum articulis tribuisse, vtpote quae a priuatis auctoribus seorsim singulae primum confectae sint, & ad populi illius aetatis genium adcommodatae, ex GEORG. BVLLO discimus; quamquam ipse prorsus easdem spernere non audeat, in *examine censurae siue responsione ad quasdam animaduersiones, in librum cui titulus: harmonia apostolica &c. p.104.* GVILIELMVS tamen NICHOLSIVS pro homiliis istis acriter pugnat, earumque vindicat auctoritatem. *Age*, inquit, *quam maxime possunt, salsi & dicaces sint aduersarii nostri & homilias omni, quoad libeat petulantia illudant; eae tamen adhuc apud posteros magno habebuntur honore & auctoritate, oreque hominum vigebunt, & quod maius est, omnium virorum sapientum aestimatione versabuntur &c.* Hasce porro homilias, a CRANMERO, LATIMERO & RIDLEYO, spectatae eruditionis viris, *summa cum cura & diligentia confectas*, monet, *qui posthabito omni partium studio, neque magnorum nominum auctoritati seruiliter addicti, rem theologicam ex purissimis scripturae fontibus, & vetustissimorum patrum commentariis exhauserint &c.* in *defensione ecclesiae Anglicanae, part. II. c. XIV. p. 326.* IO. FRICKIVS, vir clarissimus, cum obseruasset, in priori istarum *homiliarum* tomo sublimiora fidei mysteria pandi, posteriorem autem ad praxin christianismi promouendam spectare, addit: *Vtinam vero istud homiliarum Anglicanarum opus vnquam in has terras venisset, nobisque copia eiusdem facta. Non dubito, quin plurimum inde in multis profici posset, & e collatione locorum lux plenior quaestionibus inter Anglos agitatis adfundi, l. c. §. XIV. p. 7.* Denique & *liturgia anglicana (the common Prayer Book)* inter libros istius ecclesiae symbolicos connumerari potest. Ea ab Eduardo VI rege, consentiente senatu regni, an. 1549 edita, sub Elisabetha reuisa, illibatam retinuit auctoritatem, donec per Caroli I funestum interitum immutata prorsus & reipublicae & ecclesiae facie, liturgia quoque haecce ab interitu prope abesse videretur. Id namque agebant Puritani, vt, veteri ista liturgia prorsus abrogata, nouam quamdam, a RICH. BAXTERO concinnatam, introducerent; cumque inde spes pacis adfulgere crederetur, colloquium Londini an. 1660 institutum fuit; irrito non tantum euentu, sed auctis inde etiam magisque exacerbatis vtriusque partis contentionibus. Copiosius hoc exponit GVIL. NICHOLSIVS, in *adparatu ad defensionem ecclesiae Anglic. p. 58. seqq.* Ex decreto deinceps synodi Londinensis emendare formulas liturgiae adgressi sunt GILBERT. SHELDONVS, GEO. MORLEIVS, & IO. PEARSONIVS, cum aliis octodecim viris doctis; at eo euentu, ut noua inde spargerentur dissidiorum semina, quae in apertam eruperunt flammam, cum sub Guilielmo III rege, per tolerantiae legem, nimia sentiendi libertas multis concederetur; hinc vero etiam de recipiendis in sinum ecclesiae non-conformistis seu puritanis, consilia agitarentur. Tentata deinceps ad pacem & concordiam promouendam denuo liturgiae emendatio, & suasore inprimis IO. TILLOTSONO, triginta theologis insignioribus a rege demandata; quos inter praeter ipsum TILLOTSONVM erant PATRICIVS, BVRNETVS, STILLINGFLEETVS, CIDDERVS, TENISONVS, qui tamen mox aliorum incurrebant reprehensionem, & ac si ad aulae placita cuncta dirigentes, plurima non-conformistis largiendo,

giendo, symbolum Athanasianum in Socinianorum & Arminianorum gratiam haud obscure carpendo, nouam psalmorum versionem, nouas collectarum formulas concinnando, aliaque ratione, veritatem profligassent potius, quam propugnassent, salutemque ecclesiae non tam conseruassent, quam prodidissent, male audiebant. Idque luculenter patuit in synodo an. 1689 coacta, de qua cum GVIL. NICHOLSIVS copiose verba fecisset, tandemque dixisset, *eam re omni infecta dissolutam esse*, addit: *sed nullum vnquam infortunium tam dira calamitate ecclesiam anglicanam adflixit, quam ista cleri dissensio*, in *adparatu ad defens. eccles. Anglic. p. 100.* In ipsa liturgia ista quid puritani desiderent, idem NICHOLSIVS exponit, in *defens. eccles. Anglic. part. II. c. IV. p. 245. seqq.* itemque HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem engellaendischen Kirchen- und Schulen-Staat, c. XXIII. §. X. seqq. p. 368. seqq.* De libris symbolicis autem ecclesiae anglicanae, & quae ad eorum historiam spectant, plura adhuc dabit, quem iam laudauimus, vir doctissimus IO. FRICKIVS *l. c.* Addenda SAM. DOWNES *relatio historica compilatorum liturgiae & variarum eius reuisionum*, quae cum ANT. SPARROW, *expositione practica liturgiae anglicanae* Londini 1722, 8. lingua anglicana prodiit; cuiusque summam exhibet ARMANDVS DE LA CHAPELLE, *dans la bibliotheque angloise, tom. XII. part. I. artic. I. p. 1. seqq.*

Ad reliquas reformatorum confessiones memoratu dignas quod attinet, cum an. 1644 in colloquio Thorunensi, auctoritate Vladislai Poloniae regis instituto, de vnione dissentientium ageretur; reformati, qui ibi praesentes erant, nouam quamdam fidei confessionem exhibuerunt, quae tamen reliquis in Belgio ac Gallia, praesertim FRID. SPANHEMIO, & SAM. MARESIO, displicuit; obseruante ANDR. CAROLI, in *memorabilibus ecclesiasticis saec. XVII. lib. V. c. LIV. p. 1091.* *Acta colloquii* huius *Thorunensis* exstant in AB. CALOVII *historia syncretistica, c. III. p. 199. seqq.* in quibus *generalis confessio doctrinae ecclesiarum reformatarum in regno Poloniae, magno ducatu Lithuaniae &c.* legitur *p. 262. specialior* autem *declaratio doctrinae ecclesiarum reformatarum &c. p. 424. seqq.* Quae inter reformatae ecclesiae doctores post synodum Dordracenam enatae sunt controuersiae domesticae, occasionem dederunt *formulae consensus Helueticae*, de qua itidem aliquid dicendum. Nimirum cum MOSES AMYRALDVS, aliique, qui cum eo faciebant, gratiam Dei vniuersalem adsererent, acerrimaque hinc orirentur certamina; non deerant, qui & Geneuae eamdem doctrinam proponebant, quibus tamen strenue se opponebat FRANC. TVRRETINVS, eoque tandem res peruenit, vt duplici magistratus decreto an. 1669 & 1671 sententia haecce reiiceretur, & contraria stabiliretur. Immo ne error latius serperet, theologorum precibus factum, vt in comitiis ordinariis tetrapolitanorum, Tigurinorum, Bernatum, Basileensium & Scaphusiorum, de nouo reformatarum in Heluetia ecclesiarum libro symbolico cogitaretur, quo AMYRALDI sententia proscriberetur, cuiue omnes subscriberent. Vrgebant hocce opus IO. HENR. HEIDEGGERVS, theologus Tigurinus, LVC. GERNLERVS, antistes Basileensis, & FRANC. TVRRETINVS, theologus Geneuensis. Formulam ipsam conscribere iussus est HEIDEGGERVS, qui & eam an. 1674 composuit, & a collegis, quibuscum rem contulerat, adprobatam, magistratui obtulit. Recepta primum atque introducta fuit a magistratu Tigurino an. 1675, cuius iussu etiam eodem anno latina germanicaque lingua in lucem prodiit. Confirmata hinc est eodem anno in comitiis ordinariis

riis

magiſtratuum tetrapolitanorum, & iae, Baſileae, Scaphuſi, ac Geueuae què, an. 1676 introducta, & in nuum librorum ſymbolicorum relata. ioſita fuit praecipue, vt diximus, haec-*rmula conſenſus*, ſententiae MOSIS AMYDI, & hypotheticorum, quos vocant, : & primo loco in ea reiicitur. Devero &, quae IOSVA PLACAEVS nputatione lapſus Adami docuit, eam immediate, ſed accedente demum ato originali, fieri, in eadem *formula* notantur lapillo. Reiectus porro in e *formula* eſt error, de obedientia ſti actiua, ad ſatisfactionem eius viim haud pertinente; quem GE. KAR-, ſiue PARSIMONIVS, concionator idam aulicus Onoldinus, primum in n protulit, poſtea autem IO. PISCA-, theologus Herbornenſis, reſuſcita-ſuffragantibus & aliis quibusdam reatae eccleſiae doctoribus. Denique VD. CAPPELLI ſententia de punctis libus codicis ebraei, ea nec coaeua eſſe is, nec diuinitus inſpirata, adeoque ceſſario ſtandum non eſſe, in hacce ula reiecta fuit atque proſcripta. e ad formulae iſtius hiſtoriam ſpe-:, dabunt IO. HENR. HEIDEGGE-in *hiſtoria vitae ſuae*, quam ipſemet ſit, §. *XCVII. ſeqq.* GREG. LETI, in *ria Geneurina, part. IV. lib. V. p. 448.* alibique; GILB. BVRNETVS, in *lis, quibus iter ſuum per Heluetiam, am &c. deſcripſit, epiſt. I. p. m. 155.* editionis germanicae; cumprimis m, qui vtramque hic paginam facit, loctiſſimus CHRISTOPH. MATTH. FFIVS, in *ſchediaſmate theologico de ula conſenſus Heluetica*, vna cum ipſa e *formula & adpendice actorum purum huc pertinentium*, Tubingae an.], 4. edito, in quo cuncta, quae de e formula obſeruationem promerentur, diligentiſſime congeſſit, & multa lectu digniſſima adſperſit.

** Socinianis equidem, aliisque, ſentiendi libertatem, limitibus nullis circumſcriptam, ſectantibus, libri ſymbolici placere nequeunt; habent tamen nihiloſecius libros, ab omnibus illorum ſectae addictis adprobatos, ex quibus communem illorum doctrinam intelligere licet, quiue adeo hic in cenſum veniunt. Eminet inter hoſce *catechiſmus*, qui a loco, vbi impreſſus fuit, quiue praecipuam olim Socinianis ſedem praebuit, *Racouienſis* dicitur. Ad quem componendum perficiendumque cum plures manum admouerint; quis primas duxerit lineas, non aeque inter omnes conuenit. Proxime ad verum accedunt, qui VAL. SCHMALZIVM id feciſſe, contendunt, curaſſeque, vt *catechiſmus maior*, ex SOCINI praecipue ſcriptis compilatus, conſenſionemque fratrum polonorum vnitariorum complectens, in polonica primum, & *minor* pro paruulis, in germanica lingua Racouiae an. 1604 ſimul prodirent. *Minor* inſcribitur: *der kleine catechiſmus zur Vbung der Kinder in dem chriſtlichen Gottesdienſt.* Idem VAL. SCHMALZIVS verſionem catechiſmi *maioris* germanicam ab ipſomet ſine dubio confectam, & Racouiae 1608 typis exſcriptam, academiae Wittebergenſi inſcripſit; cuius inſtituti ſui varias rationes attulit. HIERONYMVS porro MOSCOROVIVS, eques polonus, qui operam ſuam cum SCHMALZIO in catechiſmo hocce conficiendo iunxiſſe dicitur, ex lingua polonica, in linguam latinam eumdem transtulit, & an. 1609 Iacobo magnae Britanniae regi dedicauit. Quam parum autem Anglis placuerit, inde patet, quod ex decreto parlamenti an. 1653 igni ſit traditus. Wittenbergenſes iam antea, etſi itidem iam decem anni, poſtquam verſio germanica illis dedicata erat, effluxerant,

xerant, refutationem duplicem catechismi huius ediderunt, quarum altera versioni eius germanicae, altera latinae opposita erat. Vtriusque refutationis auctor est FRID. BALDVINVS, ea quidem ratione, vt prior, seu *germanica*, nomine totius ordinis theologici an. 1618, altera autem sub ipsius BALDVINI nomine an. 1619 prodierit, licet vtraque annum impressionis 1620 in fronte praeferat. Emendatus deinceps auctusque est hicce catechismus a IO. CRELLIO, & IONA SCHLICHTINGIO A BVCOWIEC, post quorum demum obitum noua haec editio, curantibus ANDR. WISSOWATIO & IOACH. STEGMANNO iuniori, 1665 lucem adspexit publicam. Noua deinde editio euulgata est an. 1680, in qua haecce catechesis a IO. CRELLIO, IONA SCHLICHTINGIO A BVCOWIEC, MART. RVARO, ac ANDR. WISSOWATIO recognita atque emendata, notisque tum horum, tum & aliorum illustrata, exhibetur, subnexaque est IO. CRELLII *ethicae ad sacrarum litterarum normam emendatae;* quamuis & separatim prodierit cum nouo alicuius auctoris ad lectorem adloquio, teste CHRISTOPH. SANDIO, in *bibliothec. anti-trinitarior. p. 101.* Tandem & an. 1684 editus est hicce catechismus Racouiensis, inscriptusque: *catechesis ecclesiarum polonicarum, vnum Deum patrem, illiusque filium vnigenitum Iesum Christum vna cum spiritu sancto ex sacra scriptura confitentium; primum an. 1609 in lucem emissa, & post, earumdem ecclesiarum iussu, correcta, ac dimidia amplius parte aucta, atque per viros in his coetibus inclitos Ioannem Crellium, Francum, hinc Ionam Schlichtingium a Bukovvieck, vt & Martinum Ruarum, ac tandem Andream Wissovvatium, Benedictum Wissovvatium, nec non anonymum quemdam F. C. recognita atque emendata, notisque tum horum, tum aliorum, illustrata.* Illis itaque, quorum in proxime praecedente editione iam facta est mentio, hic accessere BENED. WISSOWATIVS, & anonymus F. C. forte FLOR. CRVSIVS, de quo CHRISTOPH. SANDIVS, in *biblioth. antitrinitar. p. 140.* De reliquis, quibus haec editio prioribus praestat, legendus IO. ANDR. SCHMIDIVS, *loco* mox *citando.* Atque idem vir doctus etiam eos indicat, qui catechismum huncce Racouiensem impugnarunt, ex quibus post FRID. BALDVINVM, cuius antea iniecta est mentio, praecipuus est WOLFG. FRANZIVS, qui *disputationibus* suis *in Augustanae confessionis articulos* inseruit *responsiones ad omnia obiecta, quaecunque Racouiensis catechismus, ab Arianis seu Photinianis, & in specie a Valentino Smalzio sparsus, ad Augustanae confessionis doctrinam inaniter labefactandam consarcinauit.* In fine quoque conspicere licet tres alias responsiones, *de tribus personis diuinitatis*, in quibus monstratur, *qua methodo antitrinitarii hodierni potenter & fideliter sint confutandi & reprimendi.* Nec defuit sibi SCHMALZIVS, sed rursus edidit *refutationem thesium Franzii de praecibus religionis christianae capitibus*, Racouiae 1614, 4. & 8. teste CHRISTOPH. SANDIO, in *bibliothec. antitrinit. p. 103.* Hanc vero iterum repulit FRANZIVS, in *vindiciis disputationum theologicarum pro Augustana confessione habitarum*, Wittebergae 1622, 4. Inter reformatae ecclesiae theologos NIC. ARNOLDVS *catechesin Racouianam maiorem refutatam* dedit, Franecquerae 1660, & MATTHIAS WREN episcopus Eliensis in Anglia, *increpationem bar Iesu*, siue *polemicam adsertionem locorum scripturae ab imposturis peruersionum in catechesi racouiana*, scripsit, a filio eius Londini an. 1660 editam. Alios quosdam adhuc IO. HENR. HOTTINGERVS commemorat, in *bibliothecar. quadripart. lib. III. c. II. p. 383.* Quae de catechesi Racouiensi hactenus diximus, fusius

's edisserit IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *mmate de catechesi Racouiensi*, Helm- ?7, 4. publicae luci exposito. Hi- que huius catecheseos lucem iae CHRIST. SANDIVS, in *rinitar.* passim obseruat, libique. Prodiit etiam bellus catecheticus in- *richt in der christli- hre der Vnitario-* ito sibi refutan- HIVS, in *stri- n, germanice nterricht &c.*

..monstrantes, cum ..m tolerantiam qua- ..endare soleant; itidem ..um libris symbolicis statu- ..n, nec iis adstringi vo- ..aecipua tamen doctrinae suae ca- ..n quibus a reformatis dissentiunt, ..nplexi sunt in *quinque articulis*, quos in *remonstrantia* sua, vnde & *remonstrantium* retulerunt nomen, an. 1610 ordinibus Belgii federati obtulerunt. Hosce articulos deinceps 1622 excepit *confessio*, quam communi nomine edere consultum duxerunt, a SIMONE EPISCOPIO litteris consignata, belgiceque primum conscripta, deinde & latine reddita. Hanc vero cum theologi Lugdunenses sub examen reuocassent; *apologia* eius 1630 sequuta est; in qua paullo apertius mentem suam produnt, quam in *confessione* factum. Hanc rursus impugnauit NICOL. VEDELIVS, in *arcanis Arminianismi*, contra quem prodiit: *Vedelius rhapsodus, siue vindiciae doctrinae remonstrantium, a criminationibus & calumniis Nicolai Vedelii &c.* Harderuici 1633, 4. De *confessione* pariter ac *apologia* remonstrantium plura dabunt HENR. LVDOLPH. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen-vnd Schulen-Staat, part. I. c. XVIII.* ubi & *p. 660. seqq.* ipsam *confessionem* hancce *remonstrantium* exhibet; PHILIPPVS A LIMBORCH, in *vita Simonis Episcopii, p. 277.* item *p. 306. seqq.* ABRAH. CALOVIVS, in *considerat. Arminianismi dissert. prooemiali, sect. I. §. XV. p. 16. 17.* GVST. GEORG. ZELTNERVS, in *breuiar. controuersiar. cum remonstrantib. &c. praefat. p. 13.*

De anabaptistarum, qui hodie Mennonitae vocantur, confessionibus, legendus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen-und Schulen-Staat, part: I. c. XIX. p. 822. seqq.* vbi & vnam ex praecipuis earum exhibet inscriptam: *Vorstellung der vornehmsten Articuln des allgemeinen christlichen Glaubens, wie derselbe in der Wiedertauffer Gemeine durchgehends gelehrt, p. 845. seqq.* Cumprimis etiam de istorum hominum confessionibus conferendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, qui libellum Mennonitae cuiusdam, inscriptum: *gründliche historie von denen Begebenheiten, Streitigkeiten vnd Trennungen, so vnter den Tauffgesinnten oder Mennonisten &c. vorgegangen*, ex belgica in germanicam linguam transtulit, qui & cum praefatione mea 1720 prodiit, in *dem Vorbericht §. X. p. 24. seqq.* & in *den Anmerckungen, p. 109. 185.* item in *der Zugabe, p. 276. seqq.* Celebris etiam est eorum confessio, quae Hornae 1618 prodiit, inscripta: *Bekaentniis des Glaubens nach Gottes Wort, wie dasselbe von vielen Iahren her gewaehret, und noch gegenwaertig bey denen, die man Mennisten nennet, geglaubet, gelehret vnd geliebet wird;* quam IOA. MVLLERVS, theologus quondam Hamburgensis, ex instituto sibi refutandam sumsit, in *anabaptismo, das ist, Wiedertauffer Irrthum, wie dieselbige in der Menisten Glaubens-Bekaentnüs, zu Hoorn gedruckt an Tag gegeben, und zu Verführung einfaeltiger Christen ausgestreuet werden, zum Vnterricht der verfuhrten vnd Hintertreibung der falschen Lehre aus Gottes Wort kürzlich wiederlegt;* Hamburgi

burgi 1645, 8. in cuius *praefatione* plura de hacce *confessione* tradit. Pro antiquissima ceteroquin illorum confessione habetur, quam circa an. 1581 litteris consignauit IOANNES DE RIES, quam etiam Mennonitas pro vera & genuina agnouisse, testatur ENGEL ARENTSON VAN DOOREGEST in *der Verantwortung der Lehre der Tauffgesinnten*, *p. 3.* Addenda, quae de illa obseruat IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, *l. c.* in *den Anmerckungen*, *p. 109.* Eadem etiam est haecce, ni fallor, confessio, quam *historiae* suae *christianorum, qui in Belgio foederato inter protestantes Mennonitae adpellantur*, *c. VII. p. 172. seqq.* e belgica lingua in latinam translatam inseruit HERM. SCHYN, inscriptam: *praecipuorum christianae fidei articulorum breuis confessio, adornata a Ioanne Riesio, & Lubberto Gerardi, ministris verbi diuini inter protestantes, qui in Belgio foederato Mennonitae adpellantur; e belgico latinitate donata.* De qua confessione idem auctor porro subiicit: *Ecce, beneuole lector, nudam & simplicem Mennonitarum confessionem, non solum fere per sesqui-saeculum apud plurimas & maximas illorum ecclesias, in Belgio pro formula consensus inter Waterlandos sic dictos habitam, & cum qua in omnibus fundamentalibus articulis aliae confessiones, inter Vlamingos, Frisios, Germanos aliosque sic nominatos, receptae, ad vnguem conueniunt, & summe concordant; sed quod omnem tollit controuersiam & obloquutionem, ecce, omnes articulos huius confessionis ad hanc nostram materiam spectantes, cum ipsissimis verbis & testimoniis Mennonis Simonis, ab ipso eo tempore conscriptis & editis, & statim a nobis allegandis, tam plane, tam sincere, tam vnanimiter concordantes, vt ne vmbra quidem apud omnes aequos & veritatem amantes, illius calumniae, quasi Mennonitae essent de grege illorum seditiosorum anabaptistarum, superesse possit, &c. p. 220.* Eiderstadiensium anabaptistarum tres adhuc ineditas confessiones memorat ac describit IO. MOLLERVS, in *isagoge ad historiam Chersonesi cimbricae, part. II. c. V. §. VII. p. 111. seqq.* Pertinent huc etiam *colloquia* cum anabaptistis instituta, eorumque acta, vt Franckenthalense, Embdanum, & Leowardiense, de quibus legendus IOACH. CHRIST. IEHRINGIVS, *l. c.* in *dem Vorbericht*, *p. 25.* & in *den Anmerckungen p. 172. & 175.*

§. XI. Fuerunt iam inter veteres, qui symbola, praesertim *apostolicum*, quod vocatur, explicarent, & commentariis suis illustrarent; quorum deinceps exemplum certatim sequuti sunt recentiores; ex quibus nonnulli & speciatim symbolum Nicaenum & Athanasianum explanarunt. * Nec minor illorum est numerus, qui symbola recentiora, nostrae praesertim ecclesiae, tum generatim, tum speciatim *Augustanam confessionem*, eiusque *apologiam*, *articulos Smalcaldicos*, *catechismum* vtrumque LVTHERI, & *formulam concordiae* exposuerunt. **

* Inter veteres, qui *symbolum*, quod vocatur, *apostolicum* illustrarunt, primo se nobis loco offert RVFFINVS, Aquileiensis ecclesiae presbyter, qui circa finem saeculi quarti an. 390 & sequentibus claruit, & ob varia ingenii monumenta, praesertim & ob certamina, quae illi cum HIERONYMO intercesserunt, longe est notissimus. Inter alia autem & *expositionem in symbolum apostolicum* reliquit; quae a nonnullis

HIERONYMO, ab aliis CYPRIA- :mere adſcripta fuit, ſed RVFFINI hodie inter omnes conſtat. GENIVS Maſſilienſis & RVFFINVM, & :e eius *expoſitionem*, valde laudat. Et cce quidem ita pronuntiat: *Proprio* *labore, immo gratia Dei & dono,* *uit idem Ruffinus ſymbolum, vt in eius* *ratione alii nec expoſuiſſe credantur;* *iptorib. eccleſiaſtic. c. XVII. p. 92.* Vbi is verbis haud obſcure innuit, hanc itionem reliquis omnibus praeferen- . qui ſimilem laborem ſuſceperant. iſſe ſane iam ante RVFFINVM, qui : ſymbolum explanandum ſibi ſum- :, ipſemet nos condocet, haud pro- initio ita ſcribens: *Et quidem com-* *onnullos illuſtrium tractatorum aliqua* *r pie & breuiter edidiſſe, Photinum ve-* *ereticum ſcio catenus conſcripſiſſe, non* *tionem dictorum audientibus explana-* *ſed vt ſimpliciter & fideliter dicta ad* *nentum ſui dogmatis traheret.* Vn- nul diſcimus, inter reliquos & PHO- *M* haereticum in ſymbolum hocce nentatum eſſe, ſed ea ratione, vt cun- d ſenſum ſuum detorqueret, quod & : Socinianis, aliisque, eſt in more po- ı. Suam vero, qua vſurus ſit, metho- RVFFINVS ita delineat: *nos ergo vel* *icitatem ſuam verbis apoſtolicis red-* *; & adſignare tentabimus, vel quae* *a videntur, a prioribus adimplere.* entia eius de ſymboli huius origine, ı itidem proponit, priusquam ad eius cationem accedat, ſatis nota eſt, ab tolis ſcilicet, ſymbolas ſuas ſigillatim erentibus, illud conditum, & ab iſta tione *ſymboli* nomen illi inditum; a ſupra iam exploſimus. Ipſum ſym- m ita explicat, vt diſcrepantiam ſym- rum in diuerſis eccleſiis notet, tum orum ſenſum planiſſime ediſſerat, & turae ſacrae dictis confirmet. Cum rticulum, *de deſcenſu Chriſti ad inferos,* venit, obſeruat, eum in romanae & orientis eccleſiarum ſymbolis non inueniri, putatque, his verbis nihil aliud innui, quam Chriſtum fuiſſe ſepultum. Circa articulum *de eccleſia*, recenſet ſcripturae ſacrae libros, quos ceu canonicos recipiat, qua vetus ſcilicet teſtamentum eos tantum, qui in codice ebraeo continentur, & quos nos etiam ceu canonicos admittimus; tum & de apocryphis diſſerit. De *vnitate eccleſiae* verba faciens, praecipuas haereſes enumerat, & doctrinam de *corporum reſurrectione* exponens, eiusdem corporis reſurrectionem demonſtrat. Ad reliquos vt progrediamur; eodem ſaeculo quarto AMPHILOCHIVS Iconienſis vixit, cuius breuis, ſed lectu digna, *expoſitio ſymboli* vel *paraphraſis*, inter opera eius, a FRANC. COMBEFISIO edita, exſtat, & in *bibliotheca maxima patrum, tom. V. p. 1079.* IO. BONA cardinalis, inter eos, qui ſymbolum apoſtolicum explicarunt, AMBROSIVM quoque refert, *de diuina pſalmodia, c. XVI. p. 446.* Legiturque inter AMBROSII opera *tractatus in ſymbolum apoſtolicum*, qui tamen, iudice LVDOVICO ELL. DV PIN in codicibus manuſcriptis rectius inſcribitur: *de trinitate & reſurrectione; nou. biblioth. ſcriptor. eccleſiaſt. tom. II. p. 291.* eſtque ex variis patrum dictis ac teſtimoniis compoſitus. LEO magnus, pontifex romanus, integrum equidem ſymbolum, qua ſingula verba, non expoſuit; nonnulla tamen huc ſpectantia adfert *ſermone XI de paſſione domini p. 133.* editionis, quae ſtudio PASHASII QVESNELLI Lugduni an. 1700 prodiit; & in *epiſtola ad Flauianum, epiſcopum Conſtantinopolitanum, aduerſus Eutychis perfidiam & haereſin, p. 242.* Quo nomine & inter commentatores ſymboli apoſtolici refertur a IO. BONA, cardinali, *l. c.* Praeclare autem admodum LEO de ſymbolo apoſtolico ſentit, dum non tamtum ab ipſis apoſtolis illud concinnatum, ſed omnibus hae-

resibus refellendis sufficere, seu, vt ipse loquitur, *hocce omnium haereticorum machinas destrui*, existimat, *p. 242.* quod tamen sine dubio ita intelligendum, si recte explicetur, & ex scriptura confirmetur; ceteroquin enim haereticos sub ipsis symboli huius verbis errores suos occultasse, iam antea obseruauimus. Inter scripta AVGVSTINI occurrit liber *de fide & symbolo*, breuem, planam ac elegantem symboli apostolici expositionem continens, exstatque & *operum* eius *tomo sexto*, & seorsim quoque cum eiusdem *libris IV. de doctrina christiana* & VINCENTII Lerinensis *commonitorio* editus a GE. CALIXTO, an. 1629 & iterum 1655. Agnoscit autem Hipponensium praesul in *prooemio* seu *cap. I. sub ipsis paucis verbis in symbolo constitutis plerosque haereticos venena sua occultare conatos esse; quibus restiterit ac resistat diuina misericordia per spirituales viros, qui catholicam fidem non tantum in illis verbis accipere & credere, sed etiam domino reuelante intelligere atque cognoscere meruerint.* In ipsa symboli huius expositione hanc methodum obseruat, vt ostendat, quibus erroribus singula opposita sint verba. Sic in primo articulo explicans verba: *credo in Deum patrem omnipotentem*, reiici iis docet illorum errorem, qui, aliquid esse, quod Deus non creauerit, adserebant, seu qui materiam Deo coaeternam statuebant. Quod theologiae quidem ac philosophiae gentilis primum principium etiam nonnulli ex antiquis haereticis adoptauerant. In articulo secundo, vbi de Christo agit, *descensus eius ad inferos* nullam iniicit mentionem; τὸ *sedere* autem *ad dextram Dei* ita explicat, vt diligenter moneat, Deo corporis humani formam non esse tribuendam. Et ita in reliquis procedit. AVGVSTINVM hanc symboli explicationem in synodo quadam Hipponensi an. 393, tradidisse, eamque deinceps, *de fide & symbolo* inscriptam, edidisse, ex *libro I. retractationum* eius *c. XVII. tom. I. oper. p. 20.* condiscimus. Exstant porro *operum* AVGVSTINI *tomo VI. p. 398. sermones quatuor de symbolo seu regula fidei ad catechumenos.* Quorum tamen primum tantum genuinum, reliquos spurios esse, Benedictini in *admonitione* praemissa, *p. 398.* contendunt. Interim in *primo* isto *sermone* elegans continetur symboli expositio. Cum vero in eo etiam legatur articulus *de vita aeterna*; LVDOVICVS ELL. DV PIN, dubium inde oriri posse, existimat, an & primus hicce sermo AVGVSTINI sit, eo, quod in libro *de fide & symbolo*, qui extra controuersiam eum auctorem agnoscit, hicce articulus non reperiatur; in *nou. bibl. scriptor. ecclesiast. tom. III. p. 230.* Sed in ea editione libri *de fide & symbolo*, quam GE. CALIXTVS dedit, etiam articulus *de vita aeterna* exstat. Tres reliquos sermones, etsi ipsius AVGVSTINI non sint, satis tamen esse antiquos, & forte a discipulo quodam praesulis huius compositos, Benedictini patres autumant, quos hac in re sequitur LVD. ELL. DV PIN, *l. c.* 10. BONA cardinalis, dum AVGVSTINI labores in symbolum apostolicum memorat, iis addit *enchiridion ad Laurentium; de diuina psalmodia, c. XVI. p. 446.* Quod quo iure faciat, nescio; cum libellus hicce summam equidem quamdam doctrinae christianae, non autem explicationem symboli apostolici complectatur. Hinc & de eo supra iam dictum est. CYRILLVS Hierosolymitanus hic locum non inuenit; cum non tam apostolicum, quam Hierosolymitanum symbolum explicet; quamuis hoc in quibusdam cum illo conueniat. Praeterea & supra eius iam mentionem fecimus. De ATHANASII *epistola ad Iouianum de fide*, quae *tom. I. operum* eius *p. 245.* exstat, itidem iam supra dictum. Cumque non tam apostolici, quam Nicaeni symboli, confirmationem, & explicationem quamdam contineat; non video,

quo

acto inter illius commentarios re-r a IO. BONA *l.c.* Conferendus & ELLIES DV PIN, *nou. biblioth. scri-ecclesiast. tom. II. p. 48. Homiliam de o*, quae inter CHRYSOSTOMI *ope-*. *V.* inuenitur, latini potius cuius-uctoris esse, ipsemet fatetur cardi-ONA *l.c.* Ad sequentia saecula spe-VENANTIVS FORTVNATVS, PE-CHRYSOLOGVS, MAXIMVS Tau-is, FVLGENTIVS, EVSEBIVS gallica-iscopus, THEODVLPHVS, BRV-erbipolensis, quorum scripta, quae nboli apostolici explicationem faci-*bibliothec. maxima patrum* leguntur. ue parum, aut nihil, quod momen-ahat, contineant, pleraque etiam i sui barbariem ac ignorantiam red-; non est, quod iis immoremur. cripta THOMAE DE AQVINO *opu-LXXII* exstant, in quibus & *expositio nboli apostolici*, quam nonnulli ceu ris adhuc commatis laudant, certe is adhuc adnumeratur a IO. BONA ali, *l.c.* RICH. HAMPOLI, & HIL-RDIS, quae huius loci sunt, in *bi-eca maxima patrum* itidem exhi-r.

Ad recentiores dum progredimur, emorandi primum, qui ex nostrati-m vetera symbola oecumenica, tum tim apostolicum ediderunt, aut ex-runt. Et ipse quidem beatus MART. RVS noster, ad fidei suae consensum ide veteris ecclesiae testandum, tria la recepta lingua germanica euul-inscripta: *die drey symbola oder Be-nüs des Glaubens Christi, in der Kir-intraechtiglich gebraucht, auffs neue . Mart. Luthern seinen Glauben zu be-in Druck gegeben.* Exstant *tomo enburgensi, p. 1255. seq.* Obseruandum, primo loco apostolicum, secundo asianum symbolum, tertio autem licaenum, sed hymnum: *te Deum laudamus*, qui vulgo AMBROSIO & AV-GVSTINO tribuitur, exhibeat. In *praefatione* hymnum huncce maximopere laudat, quippe qui praestantissimum contineat symbolum, quo non tantum fidem nostram profiteamur, sed simul laudes diuinas celebremus, eique agamus gratias. Subiicit explicationem articuli de Christo, probatque, omnes haereses inde ortas, quod huncce articulum non recte intellexerint. Sequitur equidem tum versio germanica symboli Nicaeni, quae tamen an simul a Luthero edita sit, forte quis dubitauerit, quia in inscriptione trium tantum symbolorum fit mentio; nisi dixeris, in ea hymni non haberi rationem. Ceterum *sanctae catholicae & apostolicae ecclesiae, eiusque primorum & oecumenicorum conciliorum symbola* cura GE. CALIXTI prodierunt Helmstadii 1649, 4. NIC. SELNECCERI *exegesis symboli apostolici, Nicaeni, & Athanasiani* Lipsiae lucem adspexit, an. 1577 & 1675, 8. CHRISTOPH. PELARGI *schola fidei, siue confessionis, in qua breuissime exponuntur symbola, apostolicum, Nicaenum, Athanasianum, Ephesinum, Chalcedonense*, additis etiam *Augustanae confessionis thesibus*, seu disputationibus ex eadem, item, *tractatu de conciliis & catalogo patrum*, Francofurti 1601, 8. Edidit PELARGVS, vir eruditus, & antiquitatis ecclesiasticae peritus, hancce *fidei scholam*, priusquam ad reformatorum castra transiret, quod circa an. 1614 factum, cum hicce liber iam 1601 prodiisset. Patet hoc etiam ex iis, quae circa articulum decimum Augustanae confessionis *de sacra coena* disputat, vbi reformatae ecclesiae sententiam neruose refellit. Nihil nunc dicam de DAV. RHODII *libello scholastico, continente tria ecclesiae symbola & quasdam breues quaestiones*; nec de IO. BENED. CARPZOVII *isagoge ad libros symbolicos*, in cuius parte prima veterum quoque istorum symbolorum, *apostolici, Nicaeni &*

Athanasiani exhibetur expositio, de qua & deinceps verba faciemus. Illorum, qui speciatim symbolum apostolicum illustrarunt, ingens est numerus, referrique huc possunt omnes scriptores catechetici, cum symbolum hocce partem catechismi nostri constituat, quorum praecipuos *capite praecedenti* iam recensuimus. Beatus MART. LVTHERVS non tantum in *catechismo* vtroque *maiore* & *minore* symboli huius explicationem dedit, sed aliae quoque in eius operibus exstant, scilicet *kurze Form den Glauben zu betrachten, tom. I. Altenburg. p. 400. seqq. Auslegung des Glaubens gepredigt durch D. Martin Luthern, tom. VI. p. 117. seqq.* conf. & *tom. IV. p. 497.* & quae alibi occurrunt. Ex praelectionibus DAV. CHYTRAEI *explicationem symboli apostolici* dedit IO. FRIDERICI, Wittebergae 1584, 8. Nec ignotae sunt POLYC. LYSERI *disputationum ex symbolo apostolico decades tres*; quemadmodum & IO. FORSTERI *problemata breuia ex symbolo apostolico*, romanensibus pariter ac reformatis praecipue opposita, passim celebrantur. Breuis quidem & succincta, sed elegans & erudita, est symboli apostolici explicatio, quam IO. CONR. DANHAVERVS tradit in *Christeide, actu I. p. 414.* qui & in praecedentibus quaedam lectu digna de hocce symbolo obseruat. In veteri lingua alemannica, vt & saxonica, illud exhibet IO. LVD. HARTMANNVS, *histor. concilior. part. I. p. 172.* Cuncta eius capita scripturae sacrae adcurate respondere, singulari diagrammate, ex IO. CHRISTOPH. SELDII *scrutinio articulor. fidei fundamentalium* desumto, ostendit AD. RECHENBERGIVS, in *adpend. tripart. ad libros symbolicos, c. VII. p. 44.* Ceterum, cum non deessent, qui symbolum apostolicum pro norma adaequata fidei christianae haberent, adeo, vt, qui illud amplecterentur, in fundamento fidei consentire censendi essent, vti praeter quosdam ex romanensibus, & IAC. ARMINII discipulos, GE. CALIXTVS, CHRIST. DREIERVS, aliique fecerunt; ex nostratibus iis se maxime opposuerunt ABR. CALOVIVS, in *syncretismo Calixtino, postulat. I. p. 8. seqq.* & IO. CONR. DANHAVERVS, tum in *Sigalione*, tum in scripto elenchtico: *Wohlverdientes Schulrecht* aduersus D. Borthenium, hoc est, IO. REINBOTHIVM, qui & priori triplicem tabulam, symbolum hocce apostolicum in sensu ecclesiae orthodoxae, romanae, & reformatae exhibentem, subiecit; vt omnibus inde adpareret, posse Lutheranos, romanenses, reformatos qua verba symbolum hoc admittere, etiamsi qua sensum δὶς διὰ πασῶν a se inuicem differant. Repetit hasce ex DANHAVERO tabulas, trium istarum religionum, circa symboli huius sensum, discrimen luculenter exhibentes, beatus AD. RECHENBERGIVS, addita quarta & quinta, quarum illa sensum symboli apostolici ex mente Arminianorum exprimit, & concinnata est a IO. AD. SCHERZERO, haec vero ex mente Socinianorum, ab ipso RECHENBERGIO composita; in *adpend. tripartit. ad libros symbolicos, c. VII. p. 48. seqq.* Tabulas vero istas DANHAVERI stricturis suis perstringere ausus est SAM. MARESIVS, in *disputatione theologica partim elenchtica, partim apologetica de tribus symbolis apostolicis, scilicet Lutheranorum, pontificiorum & reformatorum, nuper a theologo quodam Argentoratensi editis*, quae in *sylloge disputationum* eius *selectiorum tom. I. p. 700. seqq.* legitur. Hinc DANHAVERVS *stricturis* MARESII *antistricturas* suas opposuit in *adpendice hodomoriae Caluinianae p. 3344. seqq.* Atque hinc quidem cum euidens sit, symbolum apostolicum tam paucis constare capitibus, verbisque tam late patentibus conceptum esse, vt sine explicatione pro regula ac norma adaequata fidei haberi nequeat; labore, peruersos ac impios sen-

sus

idem adfingendi, superſedere pote-
:eſuitae, vt ſcilicet oſtenderent, quam
auctoris alicuius ſcripta in alienum
n detorqueri poſſint, ſi quis vim illis
e velit. Quod illorum factum licet
et, & adprobet THEOPH. RAYNAV-
, in *ſyntagmate de libris propriis*, *p.*
in *erotematibus de malis ac bonis li-*
partit. III. erotem. III. p. 294. ſeqq.
tamen impiam illam ac ineptam
ſionem ſine indignatione legerit. Sic
ticuli ſecundi verba haecce: *& in Ie-*
Chriſtum, filium eius vnicum, domi-
noſtrum, haec notantur: *tota haec*
ſitio captioſa eſt & fallax. Primo,
antum omittit, Ieſum Chriſtum filium
aturalem & conſubſtantialem patri.
im periculoſa eſt, & doctrinam indu-
ereticam, ſaepius ab eccleſia in con-
Nicaeno, Epheſino & Francofordien-
ſedente Carolo magno damnatam. Se-
ratione particulae vnicum, *omiſſa*
ertim voce conſubſtantialis *aut* natu-
&c. *falſa eſt, piarum aurium offenſi-*
& iuſtis omnibus ac ſanctis iniurioſa.
ex ſpecimine, cuiusmodi reliqua ſint,
igere licet. Recte itaque IO. VER-
IVS, abbas Sancyranus, ſub PET. AV-
I nomine latitans, monuit, per bla-
na eiusmodi exercitia atheiſmo fores
ri, & ſanam doctrinam ludibrio ex-
in *apologia epiſcoporum Galliae, &c.*
uante THO. ITTIGIO, *in ſelect. capi-*
iſtor. eccleſiaſt. ſaecul. I. c. III. ſect. I.
I. p. 95.

Inter reformatae eccleſiae doctores
n haud exiguus eſt illorum numerus,
commentariis aut obſeruationibus
olum apoſtolicum illuſtrarunt. Prae-
s adnumerandi ſunt: MOSES AMY-
DVS, in *exercitationibus in ſymbolum*
olicum, Salmurii 1663, 8. LAMB.
EVS, in *explicatione ſymboli apoſtoli-*
eneuae 1592, 8. MATTHIAS MAR-
VS, in *ſumma fidei, ſeu triginta diſpu-*
tationibus in ſymbolum apoſtolicum, Francofurti 1611, 4. itemque in *chriſtiana & catholica fide, quam ſymbolum apoſtolicum vocamus, perpetuis quaeſtionibus & reſponſionibus diligenter explicata, & in tres libros diſtincta,* Bremae 1618, 8. CASP. OLEVIANVS, in *expoſitione ſymboli apoſtolici,* Francofurti 1618, 8. Cumprimis hic commemorandus eſt IO. DE HISPANIA (D'ESPAGNE) cuius *obſeruationes nouae in catholicam chriſtianam fidem,* & anglice, & inter reliqua eius opera gallice, ſtudio SIG. HOSMANNI an. 1699 germanice prodierunt. Singula equidem ſymboli huius verba non explicat; ſecundum eius tamen ordinem incedit, & praecipua fidei chriſtianae dogmata proponit. Obſeruationes iſtae, vt reliqua huius viri, ſunt ingenioſiſſimae; & licet interdum curioſa magis, quam vtilia, eſſe videantur, quae diſſerit: multa tamen quoque inter ea ſunt, quae commodum adferant, piasque alere ac fouere meditationes apta ſint. Iungendus hiſce IO. PEARSONIVS, Ceſtrienſis in Anglia epiſcopus longe doctiſſimus, qui lingua anglicana *expoſitionem ſymboli apoſtolici* conſcripſit; quae ſecundum editionem anglicanam quintam, in linguam latinam translata, Francofurti ad Viadrum prodiit, 1691, 4. Egregie vtique officio ſuo functus eſt eruditiſſimus hicce praeſul, cui quoque, vtpote antiquitatis eccleſiaſticae notitia exquiſita inſtructo, nihil ad prouinciam hancce rite ornandam, defuit. Variarum hinc obſeruationum, lectu dignarum, copiam hic deprehendere licet. Nec contemnendus profecto HERM. WISTIVS, cuius *exercitationes ſacrae in ſymbolum, quod apoſtolorum dicitur, & in orationem dominicam,* tertium Amſtaelodami 1697 lucem adſpexerunt publicam; in quibus eadem doctrinae ſoliditas, & perſpicua ac luculenta tractandi ratio, quae reliqua huius viri ſcripta commendat, conſpicitur. Praetereundi quoque

que non sunt IO. HENR. HEIDEGGERVS, cuius *duae de symbolo apostolico dissertationes tomo secundo dissertationum* eius *selectarum* insertae sunt; & THO. TVLLIVS, qui *expositionem symboli apostolici enchiridio* suo *didactico praecipuorum theologiae capitum* adiunxit, cuius quinta editio Oxonii 1700 prodiit. Multo vero minus hic omittendus anonymus ille Anglus, (quem nonnulli PET. KINGIVM esse ferunt) cuius *historia symboli apostolici cum obseruationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos eius articulos* ex lingua anglicana in latinam a beato GOTTFR. OLEARIO translata, Lipsiae 1706 luci publicae est exposita. Eorum nimirum cum auctor iste doctissimus sequatur sententiam, qui symbolum apostolicum non ab vno auctore, nec vno eodemque confectum tempore, sed ex formula baptismali, cui subinde aliquid contra haereses nuper exortas addebatur, enatum, existimant; hanc illud explicandi obseruat methodum, vt, quibus haeresibus singula verba opposita sint, ex antiquitate ecclesiastica doceat, & ita genuinum eius sensum inuestiget. Quam quidem symbola vetera explicandi rationem optimam esse, nemo negauerit, & deinceps etiam monebimus; quam etiam veteres quosdam adhibuisse, ex antea dictis constat. Coniecturis autem suis dum auctor subinde indulget, non adfirmauerim, eum vbique rem acu tetigisse; immo non sine ratione de eo interdum dubitari, exemplo patet, quod THO. ITTIGIVS adfert, in *selectis capitib. histor. eccles. saec. I. c. III. sect. I. §. XIV. p. 97.* Aliud exemplum in *institutionibus* meis *theol. dogmat.* legere licet, *tom. II. lib. IV. c. II.* ad *§. XXV. p. 1084. seqq.* Romanensium denique, qui symbolum apostolicum exposuerunt, si habere rationem velimus; IO. BONA cardinalis, praeter *catechismum romanum*, in quo ad captum communem symbolum hocce explicatum sit, vnicum laudat ANGELVM DEL PAZ, qui *docte & diffuse* in symbolum hocce scripserit duobus tomis, quorum prior Romae prodierit, alter autem adhuc manuscriptus exstet; *de diuina psalmodia c. XVI. p. 446.* Conferenda quae de hocce auctore obseruat THO. ITTIGIVS, qui eum vocat ANGELVM DEL BAS, in *select. capitib. histor. ecclesiast. saec. I. c. III. sect. I. §. XIII. p. 96.* Reliqui, qui extra-manensibus hoc labore functi sunt, vix digni sunt, vt eorum habeatur ratio, si DESID. ERASMVM Roterodamensem, & ROB. BELLARMINVM cardinalem, excipias, quorum ille *dilucidam ac piam explicationem symboli, quod apostolorum dicitur*, dedit, Basileae 1534 alibique; hic autem *expositionem symboli apostolici*, Coloniae 1617, 12. De ceteris consulendus IO. CHRISTOPH. DORNIVS, *bibliotheca theolog. crit. part. II. lib. VIII. c. I. §. III. p. 440.*

Ad reliqua symbola vetera, speciatim Nicaenum, aut potius Nicaeno-Constantinopolitanum quod attinet; sunt nonnulli praeter eos, qui generatim symbola veteris ecclesiae illustrarunt, quos antea indicauimus, qui in singulis istis explicandis studium operamque suam collocarunt. Et ad Nicaeni quidem tum confirmationem, tum explicationem facit *epistola* ATHANASII *ad Epictetum Corinthiorum episcopum*, quae *tom. I. oper.* eius *p. 581. seqq.* exstat, & apud EPIPHANIVM *haeresi LXXVII. p. 997. seqq.* Idem censendum de eiusdem *epistola ad Iouianum, de fide, tom. I. oper. p. 245. seqq.* in qua symboli apostolici explicationem tradi, perperam nonnullos existimare, iam antea obseruauimus. Sed & in reliquis scriptis ATHANASII multa reperiri, quae symbolo Nicaeno lucem adfundere queant, nemo dubitauerit. Et quis rectius illud explicauerit quam ATHANASIVS ipse? Ex recentioribus CASP. CRVCIGER *enarrationem symbo-*

Nicaeni dedit, quae cum praefa-
PHIL. MELANCHTHONIS Wit-
te an. 1550 lucem adſpexit. Re-
uc quodammodo poteſt IO. IAC.
ERI *comparatio concilii Nicaeni pri-*
umenici, atque Tridentini vltimi,
orati 1666. Sed omnium indu-
multum vicit IO. CASP. SVICERVS
olo Nicaeno-Conſtantinopolitano ex-
ſ ex antiquitate eccleſiaſtica illuſtra-
iecti ad Rhenum an. 1718 edito.
a is omnino viam, ſymbolum hoc-
ntiquitate eccleſiaſtica illuſtrandi,
us eſt; quod & ita praeſtitit, vt
m inſtar eſſe poſſit. *Athanaſiano,*
ocatur, *ſymbolo* primus lucem ad-
e voluit VENANTIVS FORTVNA-
cuius *expoſitionem fidei catholicae,*
nboli Athanaſiani, *tomo II. anecdo-*
latinorum inſeruit LVD. ANT. MV-
RIVS, *p. 212. ſeqq.* addita de ſym-
occe *diſſertatione,* in qua VENAN-
FORTVNATVM non tantum expo-
n, ſed omnino forte auctorem eſſe,
re voluit. Ex recentioribus, prae-
i, qui generatim ſymbola vetera il-
unt, antea iam laudatos, itemque
r eos, qui conciones in ea ſermone
nico ediderunt, quales tum in Ni-
n, tum Athanaſianum, tum apo-
m exſtant; referenda huc PAVLI
ENTII *explicatio ſymboli Athanaſii,*
bergae 1695, 8. itemque HENRICI
ERI *diſputatio theologica, exhibens*
i Athanaſiani perbreuem deſcriptio-
iſtoricam, eiusdemque ex ſola ſcriptu-
ra deductionem & probationem,
ſtadii 1675, 4. Ex reformatae ec-
doctoribus DAV. PAREVS *notas*
t *in ſymbolum Athanaſii,* an. 1618,
tas. Sed & ex romanenſibus GILB.
BRARDVS *explicationem* dedit *ſym-*
thanaſiani, eiusdem *commentario in*
s additam, Coloniae 1615, 8.

* Dum ad ſymbola eccleſiae noſtrae propria accedimus, initio obſeruandum, varias quidem eſſe editiones, in quibus iunctim exhibentur; eminent tamen inter reliquas, hodieque vſitatae ſunt latina quidem AD. RECHENBERGII, & germanica HENR. PIPPINGII, quarum illa 1692, 8. haec autem 1703, 4. vtraque Lipſiae, prodiit; vtraque etiam ob *iſagogen hiſtoricam ad libros ſymbolicos* ſaepe a nobis laudatam, commendanda. De Ienenſi editione, quae an. 1705 lucem adſpexit, quaeue latinam an. 1580 a NIC. SELNECCERO curatam exprimit, ſupra iam diximus. Acceſſit 1708 Lipſienſis, quam curae atque induſtriae viri clariſſimi CHRIST. REINECCII debemus; quaeue inſcripta eſt: *concordia germanico-latina, ad optima & antiquiſſima exemplaria edita, tum ſingulorum librorum, tum totius libri concordiae, vt & manuſcripta formulae concordiae, denuo & ſedulo recognita, & a pluribus inueteratis mendis typographicis emendata &c.* Eo minus autem theologiae cultor hacce editione carere poterit, quo conſultius eſt, vt libros noſtrae eccleſiae ſymbolicos in vtraque lingua, latina & germanica, legat; cum in quibusdam haec, in aliis autem illa, ſit originalis & authentica. Nimirum in *Auguſtana confeſſione* lingua germanica eſt originalis; ſiquidem, quod in ea Caeſari oblatum eſt, exemplum ab eo acceptum, in archiuo Moguntino adſeruatur. *Apologia* autem *Auguſtanae confeſſionis* latino primum ſermone concepta, in germanicum deinde translata eſt. *Articuli* rurſus *Smalcaldici, catechiſmus vterque Lutheri,* & *formula concordiae,* germanico conſcripti ſunt idiomate. Legenda, quae hac de re monentur in beati CASP. LOESCHERI *diſſertatione, tradente hypomnemata ſymbolica,* Wittebergae 1709, 4. Ceterum fuerunt, qui aut omnes, aut pleroſque eccleſiae noſtrae libros ſymbolicos vel commentariis illuſtrarent, vel adcu-

ratiori analysi verum nexum in illis ostenderent, vel denique dogmata ex illis summatim comprehenderent, exponerentque. Huius itaque loci est WOLFG. GVNTHERI *analysis trium librorum ecclesiae Lutheranae symbolicorum, Augustanae confessionis, articulorum Smalcaldicorum, & formulae concordiae in tabulas redactae;* Lipsiae 1615, 4. LEONH. RECHTENBACH *analysis confessionis Augustanae, articulorum Smalcaldicorum, formulae concordiae, & articulorum visitationis Saxonicae*, Lipsiae 1613, 8. IO. SCHLVTERI *tabulae posthumae synopticae & analyticae, librorum inter euangelicos symbolicorum, Augustanae confessionis, eiusdem apologiae, articulorum Smalcaldicorum, nec non formulae christianae concordiae*, Lipsiae 1667, fol. Cumprimis autem hic commemoranda IO. BENED. CARPZOVII *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranarum symbolicos, tria symbola oecumenica, Augustanam confessionem, eiusque apologiam, articulos Smalcaldicos, vtrumque catechismum Lutheri, & formulam concordiae.* Cum auctor morte praepeditus hocce opus non absoluisset, a IO. OLEARIO, theologo Hallensi, qua partem vltimam continuatum, & ita a IO. BENED. CARPZOVIO filio in lucem publicam emissum est. Editio secunda Lipsiae prodiit 1675, 4. Adcurate & diligenter in hacce *isagoge* libri nostri symbolici resoluuntur, explicantur, obscura illustrantur, aduersariorum obiectiones repelluntur, vnde reliquis omnibus in hoc genere scriptis palmam praeripit. Huius quoque loci est BERNHARDI VON SANDEN *theologia symbolica Lutherana, hoc est, ecclesiae Lutherano-catholicae libri symbolici, in ordinem & compendium redacti*, Francofurti 1688, 4. Nec tacenda hic, sed maximopere potius commendanda, beati IO. HENR. MAII, *synopsis theologiae symbolicae ecclesiarum Lutheranarum, ex omnibus libris symbolicis, eorundemque verbis propriis ordine systematico adornata, per thesin, ἔκθεσιν, eiusque confirmationem, & antithesin, huiusque reiectionem, in priuato collegio explicata, & publice ventilata, in academia Giessensi &c.* cuius editio altera Giessae 1720, 4. prodiit.

Illorum, qui speciatim Augustanam confessionem illustrarunt, cum ingens iterum sit numerus; nobis quidem id datum credimus, vt praecipuos tantum indicemus. Posset hic primo ipsa *apologia Augustanae confessionis* commemorari, quippe quae simul solidissimam eius explicationem continet; sed de ea iam antea dictum est. Nec MART. CHEMNITII nunc nos morabitur *iudicium de controuersiis quibusdam circa quosdam Augustanae confessionis articulos*, lectu vtique dignum; cum quibusdam eius capitibus solum lucem adfundat. Prodiit illud Wittebergae 1594, 4. Inter reliqua, quae huius loci sunt, scripta, eminent DAN. ARCVLARII *commentarius & disputationes in Augustanam confessionem*, Marpurgi 1601, 8. CONR. DIETERICI *pia & modesta inuariatae Augustanae confessionis repetitio, expositio & confirmatio, a theologis Marpurgensibus instituta*, ibidem 1630, 4. WOLFG. FRANZII *disputationes XXXII de Augustana confessione contra pontificios*, Lipsiae 1611, 4. eiusdem *vindiciae disputationum theologicarum pro Augustana confessione, aduersus Valentinum Smalzium*, Wittebergae 1621, 4. de quibus ad §. *praecedentem* quoque dictum, cum de Socinianorum confessionibus ageremus; FRID. BALDVINI *apologia pro Augustana confessione eiusque apologia, formulaeque concordiae libro*, Wittebergae 1625, 4. IO. ERN. GERHARDI *disputationes in Augustanam confessionem*, Ienae 1654, 4. ALB. GRAVERI *praelectiones in Augustanam confessionem*, recusae post obitum auctoris, inscriptaeque; *Grauerus rediuiuus, hoc*

, praelectiones academicae, in Augu-
n confessionem, Ienae 1654, 8. IO.
MELII *collegium Augustanum theolo-*
, siue in articulos Augustanae confes-
disputationes XXII. Ienae 1621, 4.
VLSEMANNI *manuale Augustanae*
sionis contra Hagerum (de quo dein-
Wittebergae 1632, 8. AEG. HVN-
undert und ein und neunzig Schlus-
, von der Augsburgischen Confession,
aß die Caluinisten niemals derselben
han gewesen, Francofurti 1596, 4.
ue; LEONH. HVTTERI *collegium*
gicum in XL disputationes distribu-
le articulis confessionis Augustanae, &
ncordiae, Wittebergae 1610, 8. eius-
Augustanae confessionis analysis metho-
XXII. disputationibus comprehensa,
n 1602, 8. item, *disputationes XX.*
ex Augustanae confessionis articulis
uerunt studiosi iuuenes; ibidem 1601,
LTH. MENZERI *exegesis Augusta-*
nfessionis, Giessae 1615. Saepius
eps haec *exegesis* recusa est, & magno
usu recepta, meritoque inter prae-
ssimas confessionis Augustanae ex-
ones refertur. Prostant autem & alia
m auctoris eodem spectantia scripta,
llatio doctrinae Zwinglii, Caluini,
& sociorum, cum Augustana confes-
thesibus proposita, Giessae 1603, 4.
io collationis Augustanae confessionis,
loctrina Zwinglianorum & Caluini-
n contra Pierium & Crocium, Giessae
4. porro *examen censurae Crocianae,*
latione Augustanae confessionis, & do-
e Caluinianae, ibid. 1623, 4. & alia, lin-
oque germanica concinnata. GE. MY-
plicatio Augustanae confessionis prodiit
1604 & 1624, 4. IO. PAPPI *dispu-*
es in Augustanam confessionem, & for-
n concordiae, Argentorati 1591, 4.
alia, quae huc faciunt, reliquit; ABR.
VII *criticus sacer, vel commentarii*
tico-elenchtici super Augustanam con-
fessionem, Lipsiae. 1646, 4. eiusdem *exege-*
ma Augustanae confessionis, articulos fidei
succincte exponens, & aduersus varios, im-
primis modernos errores demonstrans, eam-
demque ab exceptionibus potioribus vindi-
cans, Wittebergae 1665, 4. IO. MVSAEI
nostri *unbeweglicher Grund der Augsburgi-*
schen Confession, Ienae 1654, 4. Inter re-
liquos dignus adhuc est, qui hic comme-
moretur, VAL. ALBERTI, theologus Li-
psiensis, cuius *Augustana confessio, thetice*
& apologetice, imprimis contra Iesuitae
Ioannis Dez, aliorumque tam antiquorum,
quam recentiorum accusationum fallacias
& criminationes, succincta methodo per-
tractata, Lipsiae lucem adspexit 1690, 12.
Mirum nimirum non est, tot nostratium
in Augustanam confessionem exstare com-
mentationes, quamquam minimam forte
earum recensuerimus partem; cum variis
fallaciarum modis eamdem aduersarii ad-
gressi sint. Ab aliis enim ceu errorum
plenissima adcusata & damnata est; alii
Lutheranos ab ea defecisse, clamitabant;
alii iterum Augustanae confessionis do-
ctrinam non dissentire a doctrina ecclesiae
romanae, orbi persuadere voluerunt. In-
ter eos, qui vltimum adseruerunt, emi-
net IOAN. DEZ, Iesuitarum ordini adscri-
ptus, in libro *de reunione ecclesiarum pro-*
testantium cum romana, qui hac ratione
incautos decipere voluit. Hunc vero non
tantum VALENT. ALBERTI, in iam me-
morata commentatione, sed beatus quo-
que PHIL. IAC. SPENERVS solide refu-
tauit, in *responsis theologicis*, & quidem
germanicis prioribus, *part. I. c. I. sect. XV.*
p. 95. seqq. Sed vt ad reliquos pergamus,
addendus hucusque enumeratis est PHIL.
LVD. HANNEKENIVS, cuius *de vera Au-*
gustanae confessionis aestimatione, eiusque
charactere symbolico aduersus eos, qui ex
vano eius adfectant societatem, se exserente,
declaratio theologica, Wittebergae prodiit,
an. 1697, 4. in qua non tantum omnes Au-

gustanae confessionis articulos ordine pertractat, sed cumprimis in antithesi in aduersariorum erroribus recensendis ac refellendis copiosus est. Inter aduersarios autem non tantum romanenses, reformatos, Socinianos, & Arminianos, sed eos quoque, qui a nonnullis, & ipso auctore, pietistae vocantur, refert, quos talia docere, putat, quae singulis Augustanae confessionis articulis aduersentur; quamuis multi forte vellent, vt adcuratius demonstrasset, hanc illorum virorum mentem esse, quam iis tribuit. Recentioribus, qui in explicanda Augustana confessione versati sunt, adhuc adnumerandus est IO. KAHLERVS, theologus Rinthelienfis, cuius *Augustana confessio viginti dissertationibus proposita* Rinthelii 1694, 4. & *altera pars Augustanae confessionis de abusibus mutatis, septem dissertationibus publicis proposita*, ibidem 1696 prodiit; cumprimis autem IO. ABR. KROMAYERVS, ob *commentarium didactico-elenchticum in Augustanam confessionem, exhibentem disputationes synodales iuxta receptam articulorum seriem &c.* Francofurti 1723, 4. in quo auctor doctissimus recentiores quasdam nostrae aetatis controuersias attingit. Mitto reliquos, cum omnes recensere huius loci, & nostri instituti non sit; eamque ob caussam & eos praetermittimus, qui conciones seu sermones sacros in Augustanam confessionem ediderunt. De iis potius aliquid dicendum, qui ex secus sentientibus in Augustanam confessionem, aut de ea, scripserunt, vt scilicet eam refutarent, peruerterent, & variis conuiciis proscinderent. Haud vltimus inter eos est BALTH. HAGERVS, ex Iesuitarum ordine, in *collatione confessionis Augustanae & oecumenicorum conciliorum, cum verbo Dei*, Herbipoli 1628, 8. cui abunde satisfecit IO. HVLSEMANNVS, in *manuali Augustanae confessionis* antea iam laudato. Huius porro loci sunt THO. HENRICI *anatomia Augustanae confessionis*, Friburgi Brisgouiae an. 1531, 4. IOANNIS A DAVENTRIA *exegesis errorum, qui sunt in Augustana confessione & eius apologia*, Colon. 1535, 8. ANDR. FABRICII Leodii *harmonia confessionis Augustanae*, Coloniae 1573, 4. qui auctor aliis quoque scriptis ingenii sui petulantiam demonstrauit; ADAMI TANNERI *Lutherus, siue anatomia Augustanae confessionis*, Ingolstadii 1613, 4. & quae alia sunt eiusdem generis. GEORGII vero CASSANDRI *consultatio de articulis religionis inter catholicos & protestantes controuersis* ideo hic commemoranda est, quod in ea ductum Augustanae confessionis sequitur, cuius & singulos articulos perpendit, vt libere, quid in iis sibi placeat, aut displiceat, profiteatur, hinc & interdum nostrae, interdum romanae ecclesiae, sententiam calculo suo adprobet. Quo ipso & efficit, vt haud infimum inter eos, qui vtramque religionem conciliare voluerunt, obtineat locum; quo nomine & alibi de eo ex instituto dicendum fuerit. Conferre interim de illo, deque hacce eius consultatione iuuabit IO. FRID. MAYERI *syllabum auctorum, qui Romam reconciliabilem statuerunt*, quem IOSEPHI HALLI *Romae irreconciliabili* adiecit, *p.31.* & IO. FABRICIVM, in *histor. bibliothec. Fabric. part. I. p. 377. seqq.* alibique. *Consultatio* haecce CASSANDRI tum alias, tum & cum GE. WICELII *via regia*, edita est ab HERM. CONRINGIO, Helmstadii 1659, 4. Praeter romanenses hic in censum veniunt reformatae ecclesiae doctores, quorum nonnulli itidem Augustanam confessionem explicarunt, sed ita, vt eam, in iis, in quibus a nobis dissentiunt, ad suum sensum detorquerent, praecipue, vt ostenderent, se quoque in Augustanae confessionis societatem admittendos esse. Locum itaque hic inueniunt HENR. ALTINGII *exegesis logica & theologica Augustanae confessionis*, Amstelodami 1647, 4. IO. GROCII *comment. de societate Augustanae*

nfessionis, Cassellis 1647, 4. LVD.
CII *adsertio Augustanae confessionis*,
ae 1622, 8. eiusdem *apologeticus pro*
stana confessione, contra Mentzerum,
n, 1621, 4. CHRIST. PAVLI *Anleitung*,
ie der reformirten Religion zugethane
r Augsburgischen Confession nicht be-
, sondern solche in allen Articuln an-
en koennen, Bremae 1679, 8. Sed
, ceterisque, qui similia scripserunt,
de obuiam iuerunt nostrates, tum in
ationibus Augustanae confessionis,
que indicatis, tum aliis scriptis, qui-
t instituto demonstrarunt, reforma-
clesiae addictos in societatem Augu-
: confessionis non esse recipiendos.
pectant AEG. HVNNII *hundert und*
id neunzig Schlus-Reden, de quibus
dictum; IO. BOTSACCI *reforma-*
eudo-Augustanus, siue antapologia
ii Pauli, (namque & GE. PAVLI,
ogus reformatus, *reformatum Augu-*
n scripserat) Lubecae an. 1638, 8.
em *adsertionis constantia, qua dem in-*
m est, reformatos Caluinianos genui-
lius, & inuariatae confessionis Augu-
socios non esse, aduersus Ioannem Cro-
, Lipsiae 1649, 8. ANT. REISERI
rholter Beweis, daß die Caluinisch-
mirte sich der Augsburgischen Confes-
icht anmassen koennen, so lange sie ih-
her gefuhrte irrige Lehre so hartnae-
vertheidigen, wieder Christianum Pau-
lius antea iniecta est mentio) *vorge-*
, Hamburgi 1680, 8. & denique IE-
VIETORIS *Augustanae confessionis*
io, das ist, wohlgegründeter Beweis,
lie Reformirten der vnveraenderten
urgischen Confession niemahls recht
han gewesen, auch noch nicht seyn &c.
urgi 1591, 4.
Eos qui *apologiam Augustanae confes-*
, vna cum ipsa *confessione Augustana*
arunt, iam indicauimus. Seorsim
m illustrauerit, quiue dignus sit, vt
eius habeatur ratio, non occurrit. Inter eos, qui *articulis Smalcaldicis* lucem adfuderunt, praecipui sunt FRID. BALDVINVS, in *disputationibus XXII pro articulis Smalcaldicis*, Wittebergae 1606, 4. & IO. KAHLERVS, in *articulis Smalcaldicis XVII disputationibus in academia Rinthelienſi propositis*, Rinthelii 1710, 4. IOANNIS quoque SAVBERTI *synopsin & partitionem articulorum Smalcaldicorum* ex manuscripto edidit IO. FRID. MAYERVS; de qua legendus HENR. PIPPINGIVS, in *der historischen Einleitung zu den symbolischen Büchern, c. VI. §. XIX. p. 100.* Maior illorum est numerus, qui *formulam concordiae* aut illustrarunt, aut contra aduersariorum, reformatae speciatim ecclesiae addictorum, insultus defenderunt. Praeter *apologiam* enim eius a TIMOTH. KIRCHNERO, NIC. SELNECCERO, & MART. CHEMNITIO conscriptam, cuius supra mentionem fecimus, huc comparatae sunt MART. CHEMNITII *recitationes aliquot de consilio scripti libri concordiae, de persona Christi & coena domini*, Lipsiae 1581, 4. SALOM. GESNERI *disputationes XVII pro libro concordiae*, Wittebergae 1605 in 4. & 1612, 8. AEG. HVNNII *Verantwortung des Concordien-Buchs, wieder D. Daniel Hoffmann* Francofurti 1597, 4. LEONH. HVTTERI *explicatio plana & perspicua libri christianae concordiae*, Wittebergae 1608, 8. cuius etiam *concordiam concordem*, RVD. HOSPINIANI *concordiae discordi* oppositam, supra iam commemorauimus; POLYC. LYSERI *centuriae quaestionum theologicarum, de articulis libri concordiae*, Wittebergae 1612, 4. eiusdem *Bericht auf Dan. Hoffmanns Beschuldigung wieder die concordiam*, Dresdae 1597, 4. IO. OLEARII *constans concordia concors*, per modum disputationis Halae Saxonum proposita, an. 1675, 4. LVCAE. OSIANDRI *defensio orthodoxae veritatis in libro concordiae*, Tubingae, 1622 eiusdem *anti-*

Sturmius vnus, *das ist*, *Wiederlegung des ersten Sturms Ioan. Sturmii*, *an der christlichen concordia verlohren*, Dresdae 1580, 4. Nimirum acerrimus eo tempore reformatorum doctrinae in academia Argentoratensi propugnator exstitit IOANNES ille STVRMIVS; hinc & praeter alios IO. PAPPVS contra eumdem *defensiones tres* edidit *de charitate & condemnatione christiana*, *& de libro concordiae*, Tubingae 1580, 4. itemque *defensionis quartae partes tres*, *pro ecclesiis Augustanae confessionis*, *& libro concordiae*, ibidem 1581, 4. Spectant huc porro FRID. PETRI *responsio ad scriptum, quod theologi Bremenses aduersus collectores apologiae formulae concordiae publicarunt*, Lipsiae 1585, 8. ANDR. POVCHENII *responsio ad Ioan. Palmerii* (quo sub nomine FRANC. HOTTOMANNVM latitare, VINC. PLACCIVS docet, *de pseudonymis*, *p. 481.*) *protestationes oppositas formulae concordiae*, Lubecae 1589, 4. PETRI PISCATORIS *commentarius in formulam concordiae*, *disputationibus XII. in academia Ienensi propositus & discussus*, Ienae 1609, 4. IO. QVISTORPII *articuli formulae concordiae duodecim*, *exercitationibus aliquot inclusi*, Rostochii 1618, 4. IO. HIMMELII *analysis logico theologica libri concordiae christianae*, *disputationibus tredecim proposita*, Erffurti 1623, 8. IO. HVLSEMANNI *praelectiones academicae in formulam concordiae*; quas cum aliis quibusdam eius scriptis edidit IO. ADAM. SCHERZERVS, Lipsiae 1671, 4. CHRISTIANI CHEMNITII *collegium theologicum super formulam concordiae*, Ienae 1661, 4. FRID. RAPPOLTI *synopsis controuersiarum in epitome formulae concordiae*, Lipsiae 1673, 4. SEB. SCHMIDII *articulorum formulae concordiae repetitio*, *disputationibus XVIII inclusa*, Argentorati 1696, 4. His denique addendus est IO. MVSAEVS noster, cuius *praelectiones in epitomen formulae concordiae*, singulari iudicio concinnatae, post viri beati obitum ab heredibus eius luci publicae sunt expositae, Ienae 1701, 4. Suntque inter alia & hoc nomine commendandae, quod singulis thesibus ex historia controuersiarum saeculo decimo sexto agitatarum, quae formulae concordiae occasionem dederunt, lucem egregiam adfundant. Ceterum, cum antea dictum sit, praeter reformatos etiam romanenses, speciatim ROB. BELLARMINVM cardinalem, *formulae concordiae* bellum indixisse, hisce itidem obuiam iuerunt theologi Tubingenses, in *solida & vera refutatione conuiciorum & calumniarum*, *quas Iesuitae duobus libellis*, *latino & germanico 1586. Ingolstadii editis*, *sparserunt contra librum formulae concordiae*, Tubingae 1586, 4. MATTHIAS HOE in *apologetico*, *contra Bellarmini stolidum iudicium*, *pro sancto concordiae libro*, Francofurti 1605, 8. GERH. TITIVS, in *vindicatione Augustanae confessionis ab impactis ipsi a Roberto Bellarmino per summam iniuriam*, *libello*, *cui iudicii de formula concordiae titulum fecit*, *viginti & duobus mendaciis*, Helmstadii 1658, 4. PHIL. LVD. HANNEKENIVS, in *discussione repetita iudicii famosi*, *quo sanctum concordiae librum infamare olim conabatur cardinalis Bellarminus*, Giessae 1686, 4. Libris symbolicis ecclesiae nostrae *quatuor articulos visitatorios* addi solere, supra obseruauimus. Hosce FRID. BALDVINVS *tredecim disputationibus*, Wittebergae an. 1607 euulgatis, illustrauit, vindicauitque. Idem & FRID. RAPPOLTVS fecit, in *introductione ad articulos visitatorios*, quae in *operibus* eius, iunctim editis, exstat, *tom. I. p. 873. seqq.* cuius summam succinctis thesibus complexus est, & *disputationibus XXI* proposuit IO. BENED. CARPZOVIVS, Lipsiae 1691, 4.

§. XII.

§. XII. Qui ſymbola, libroſque ſymbolicos interpretantur, non vna mque id faciunt ratione. Maximopere tamen illorum commendanda ıduſtria, qui antiquitates, & hiſtoriam illius temporis, quo quodlibet ɔolum concinnatum fuit, in ſubſidium vocant. Cum enim eiusmodi ıta aliorum ſententiis aut obtrectationibus praecipue oppoſita ſint; demum recte eadem intelligemus, cum, quaenam iſtae ſententiae, quas lunt, & quaenam imputationes aut obtrectationes, quas eorum aucto- ſe amoliuntur, fuerint, cognitum nobis atque perſpectum fuerit. *

* Cum librorum ſymbolicorum non ıt ratio, quam reliquorum librorum; nequit, quin aliquando circa verum uinum illorum ſenſum dubium ali- ſuboriatur. Idque & experientia ·, & exemplis infinitis, ſi opus eſſet, ɔrobari poſſet. Sic, cum in *articulo do ſymboli*, quod vocatur, *apoſtolici*, *ıſus Chriſti ad inferos* inicitur men- mirum in modum viri docti inter ſe liantur, num generatim ſtatus ani- poſt mortem, an mors ipſa, an es, quos ante mortem vel in mor- l poſt mortem ſeruator optimus , an locus damnatorum, an aliud hacce loquutione indicetur? vti ex ıtet, quae hac de re dixi in *inſtitut. g. dogmat. lib. IV. c. II. ad* §. *XXV. p.*

Eoque maioris momenti iſtae de librorum ſymbolicorum ſunt diſce- ɔnes, quo grauiora ſubinde, qui hic t, aut errare creduntur, inde perci- incommoda. Verum itaque & ge- ım vt adſequamur, vel, cum nos ad- tos, aliis demonſtrare queamus, ſen- de genuina illorum nos ſollicitos ɔportet interpretatione; regulasque hermeneuticas in ſubſidium vocare : adplicare. Primum itaque, quo ıe liber, ſiue quodlibet ſymbolum, b auctore conſcriptum ſit, idioma- nſtare debet. Ex lingua enim ori- , non ex verſionibus, de vera ac ge- cuiusque mente ſtatuendum eſſe, omnes conuenit, resque ipſa docet. n hic dabunt, quae de lingua origi- ıbrorum noſtrae eccleſiae ſymboli- corum antea monuimus, vbi & CASP. LOESCHERI *diſputationem*, *tradentem hypomnemata ſymbolica*, hanc in rem lau- dauimus. Deinde vt in aliis ſcriptis, ita & in libris ſymbolicis diſpiciendum, an ver- ba genuina ſint & integra, minime cor- rupta ac interpolata. Non vanum eſſe hocce monitum, vel ex diſcrimine *vari- atae* ac *inuariatae confeſſionis Auguſtanae*, maximisque, quae inde enatae ſunt, tur- bis, patet. Quae ſcitu hac de re digna ſunt, itidem in praecedentibus attigimus. Sed &, quantos motus vox *filioque*, ſym- bolo Conſtantinopolitano in eccleſia oc- cidentali addita, dederit, neminem fugit, & ex dictis quoque conſtat. De reliquis regulis hermeneuticis, vt aliquid adiicia- mus, neceſſe non eſt; cum nemo dubi- tet, quin in libris quoque ſymbolicis in- terpretandis locum inueniant. Vtramque tamen paginam antiquitatis & hiſtoria- rum hic facit notitia. Non aliam enim fere ob cauſſam ſymbola condi, aut con- feſſiones edi ſolent, quam vt aut aliorum errores reiiciamus, atque damnemus, aut noſtram ſententiam explicemus, calumni- isque ita ac obtrectationibus aduerſario- rum obuiam eamus, oſtendendo, nihil nos docere, quod non cum verbo diuino, ipſa- que adeo veritate conſentiat. Prius ſi il- lis conſtitutum ſit, vti plerumque fieri ſo- let; nemo ſymbolum aliquod recte in- telliget, niſi veram ac genuinam illorum, qui damnantur aut refutantur, ex hiſtori- arum monumentis cognitam perſpectam- que habuerit ſententiam. Fruſtra quis ſym- bolum

bolum Nicaenum aut Constantinopolitanum explicare ausus fuerit, nisi exacte, quae Arius, quaeue Macedonius statuerit, calluerit. Cumque hodie viri docti in eo fere conueniant, *symbolum*, quod *apostolicum* vocatur, ita enatum esse, vt formulae baptismali subinde aliquid contra erumpentes hinc inde haereses adderetur; tum demum recte quis illud & intelliget, & interpretabitur, si adcurate inquisiuerit, quibus speciatim haeresibus singula eius verba sint opposita. Quod in articulo secundo tam diligenter inculcatur, Christum verum fuisse hominem, qui reuera pro nobis passus, cruci adfixus, mortuusque sit, nemo satis adsequetur, qui ignorauerit, plurimos olim ex schola SIMONIS magi, MENANDRI, BASILIDIS, aliorumque peruersae doctrinae magistrorum, prodiisse, qui, Christum non reuera, sed δοκήσει tantum hominem fuisse, adsererent, indeque *docetarum*, *phantasiastarum*, *phantasio-docetarum* nomine venirent. Cur in eodem articulo dicatur, Christum natum ἐκ Μαρίας, *ex Maria virgine*, nemo perspiciet, nisi cui notum fuerit, exstitisse in veteri ecclesia haereticos, qui contenderent, Christum corpus suum e caelo secum detulisse, & *per Mariam*, tamquam *per canalem*, transiisse. Hinc Bardesanista, in *dialogo contra Marcionitas*, qui ORIGENI tribuitur, a IO. RVD. WETSTENIO edito, *sect. IV. p. 121.* ita loquitur: καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν, ὅτι διὰ Μαρίας, ἀλλ' οὐκ ἐκ Μαρίας. ὥσπερ γὰρ ὕδωρ διὰ σωλῆνος διέρχεται, μηδὲν προσλαμβάνων· οὕτω καὶ ὁ λόγος, διὰ Μαρίας, καὶ οὐκ ἐκ Μαρίας. *Equidem & nos confitemur, illum genitum per Mariam, sed non ex Maria. Sicut enim aqua per canalem transit, sed inde nihil adsumit; ita & sermo ille, non ex Maria, sed per Mariam natus est.* Quod ORIGENES, vel quisquis dialogi istius auctor est, deinde egregie refellit. Alia eiusdem generis larga manu suppeditabit auctor *historiae symboli apostolici, cum obseruationibus ecclesiasticis & criticis ad singulos articulos*, quem ad *§. praecedentem* iam laudauimus, quiue exemplum longe pulcherrimum nobis reliquit, quo pacto in symbolis, librisque symbolicis interpretandis versari debeamus; quamquam iam quosdam, praesertim ex veteribus, hac in re sibi praeeuntes habuerit. Quod si symbolum aliquod, aut confessio, eo comparata sit, vt quis suam explicet sententiam, calumniisque ac obtrectationibus aduersariorum obuiam eat; calumniae istae ac obtrectationes, seu falsae imputationes, itidem ex historiarum monumentis nobis notae esse debent, vt de sensu symboli istius, seu confessionis, eo rectius statuere queamus. Exemplum nobis praebet *Augustana confessio*, quippe in qua, qui eam edebant, id maxime spectabant, vt palam facerent, sine caussa a romanensibus se damnari, cum nihil docerent, quod verbo diuino non esset conueniens, vtque adeo calumnias, falsasque imputationes romanensium repellerent. Has itaque cognitas perspectasque habeat, necesse est, qui hancce confessionem recte interpretari cupit. Cum vero in ea & ad commenta ac ineptias scholasticorum, & corruptelas ecclesiae romanae subinde respiciatur; nec hasce ignorare debet, qui suo hic rite fungi vult officio. Non omnes hoc obseruant; cum plurimi, qui libros symbolicos explicandos, aut comentariis suis illustrandos, sibi sumserunt, de vero ac genuino illorum sensu non adeo solliciti, dogmata ipsa pertractent, ea probent, & ab obiectionibus secus sentientium vindicent, simulque ad locos communes, alibi quoque obuios, descendant. Patet quoque inde, quid de illorum censendum sit instituto, qui symbola aut confessiones ad haereses vel errores, saltem ex sua opinione, dudum post symbola aut confessiones istas enatos, trahunt, & ad illos adplicant, non aliam

ıud raro ob cauſſam, quam vt iis, libi oppugnandos ſumſerunt, inuicreent, aut maxima concilient inıoda. Caute nimirum admodum ac nſpecte hac in re incedendum eſſe, ipſa docet; cum non ſemper cum ticis, in ſymbolis damnatis, prorſus ntiant, qui eadem docere videntur. aque a recto hic aberremus tramite, ım quidem de vero & genuino ſymut confeſſionis ſenſu, itemque de ſcoıem conditores eius ſibi propoſitum habuerunt, adcurate nobis conſtare debet; tum vero, vt de vera ac genuina diſſentientium mente ſententiaque longe certiſſimi ſimus, neceſſe eſt; ne quid, quod numquam ſtatuerunt, illis tribuamus. Atque ita, ſi neceſſitas quaedam id exigat, adplicatio equidem inſtitui poteſt, modo non ex odio, aut alio quodam prauo animi hoc fiat adfectu. Quam grauiter ſaepe hac in re peccetur, cum experientia doceat, vt exemplis hoc comprobemus, neceſſe non eſt.

§. XIII. Ad auctoritatem librorum ſymbolicorum quod attinet, duo ıte euitanda ſunt extrema; quorum alterum illorum eſt, qui eos plane ıant, reiiciuntque, alterum illorum, qui plus, quam decet, illis tribuunt, ıtum non eodem, quo ſcripturam ſacram, loco habent. *

* Ad prius extremum, quod illorum ui libros ſymbolicos plane ferre neıt, procurrunt cum Socinianis, Armi-, omnesque, qui religionum ἀδιαφορίαν ꞏctuntur atque defendunt. Et Socis quidem cur ſymbola vetera pariter ꞏentiora tantopere diſpliceant, poſin aprico eſt. De Arminianis quoemo hoc mirabitur, qui ſecum coꞏrit, quod religionum diuerſarum ıntiam eousque extendant, vt ab inꞏentiſmo prope abeſſe videantur. Hoc iam notauit ABR. CALOVIVS, in *erat. Arminianiſmi, p. 22. 30.* Connes equidem ac ſymbola, ceu teſtia fidei, admittunt; neutiquam aurt regulas, quibus aliis, quid credere ocere debeant, praeſcribi queat. Ita .IPPVS A LIMBORCH, *confeſſiones,* t, *tantum debent eſſe teſtimonia, & ꞏationes fidei illorum, qui eas edunt, ſidei regulae, quae omnibus praeſcriquid ſit credendum*; *doctr. chriſt. lib. I. §. XIII.* Idem paullo ante pronunꞏat, *per condemnationes formulis ſuuctas, antiquum illud fermentum ponm, ſubmittendum ſe eſſe iudicio eccle- ꞏ eccleſias reformatas reductum eſſe &c.* Similia omnium *remonſtrantium* nomine proferuntur, in *apolog. exam. cenſ. p. 5.* Indifferentiſtarum autem, quos vocant, proprius atque praecipuus hicce character eſt, quod nullis ſymbolorum formulis adſtringi velint; quod ex inſtituto IO. FECHTIVS docet, in *hiſtoria & examine nouae theologiae indifferentiſticae, c. IV. §. X. XI. p. 53. ſeqq.* Longum eiusmodi hominum agmen, ab ipſo Caino fratricida incipiendo, producit vir celeberrimus GOTTL. WERNSDORFIVS, in *breui & neruoſa de indifferentismo religionum commentatione, diſſert. I. §. XXXVI. ſeqq.* qui & ſpeciatim GOTTFR. ARNOLDVM non tantum inter indifferentiſtas praecipuos refert, *l. c. §. CI. p. 80.* ſed & hoc nomine, quod aperte ſymbola damnet, notat §. *CXVI. p. 94.* Idem & CHRISTIAN. THOMASIVM indifferentiſtis adnumerat, *§. CII. p. 81. ſeqq.* eiusque obiectiones contra quosdam libros ſymbolicos noſtrae eccleſiae diluit; in *diſſert. de auctoritate librorum ſymbolicorum, commentationi* huic ſubnexa, *§. XXVIII. ſeqq. p. 436. ſeqq.* IOAN. quoque FECHTIVS, dum de *reiectione formarum credendi* agit, ex inſtituto contra GOTTFR. ARNOLDVM diſputat, *in hiſtoria & examine nouae*

nouae theologiae indifferentisticae, *c. XII. p. 314. seqq.* quem etiam eamdem ob caussam, quod libros symbolicos reiecerit, reprehendit IO. CHRISTOPH. COLERVS, in *historia Gottfriedi Arnoldi*, *sect. II. §. III. p. 46. & §. VIII. p. 56.* Praeter alios autem adhuc commemorandus est IO. LOCKIVS, philosophus ille anglicanus notissimus, qui in *epistolis de tolerantia* eousque progressus est, vt non tantum libros symbolicos reiecerit, sed & per eosdem haereses introduci, sibi aliisque persuasum voluerit. Quam eius sententiam IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *programmate de haeresi per libros symbolicos contra Lockii huiusque interpretis germani accusationes iniquissimas*, ex instituto profligauit; quod Helmstadii editum est an. 1712, 4. Nimirum cum per libros symbolicos orthodoxi ab haereticis separentur, seiunganturue; inde, quod per eos haereses introducantur, concludit; cum tamen haeretici, vel qui praua dogmata spargunt, primam huic separationi occasionem praebeant. Manifestantur sane per libros symbolicos haereses, & subinde, quod tales sint, declarantur; inde tamen non consequitur, vt per eos introducantur. Cum autem, qui libros symbolicos reiiciunt, varia obtendere soleant, quae tamen refellere huius loci non est, quod & a viris antea laudatis factum; tum illud quoque nonnulli vrgent, originem eorum a papatu deriuandam esse; qua in re, nisi de abusu hoc intelligas, eos falli, certum est, quod ex instituto ostendit IO. HERMANNVS AB ELSWICH, de *reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere affictis*, *c. III. §. XII. p. 55.*

Quemadmodum autem haud raro, qui vnum extremum euitare volunt, ad alterum procurrunt; ita idem faciunt, qui libris symbolicis plus, quam decet, tribuunt. Enim vero, quae cum scripturae sacrae doctrina consentiunt, symbola, quod de iis, quae nostra ecclesia amplectitur, firmiter credimus, eo merito apud nos loco sunt, quo ipsa doctrina caelestis, maximamque venerationem promerentur; ipsi tamen scripturae sacrae ea aequiparanda esse, nemo temere dixerit. Sunt sane viri docti, ac praestantes, qui θεοπνευστίαν illis tribuere non dubitant. Ita SAM. SCHELGVIGIVS, in *synopsi controuersiarum sub specie pietatis motarum*, *artic. V. quaest. IV. p. 60.* IO. GE. NEVMANNVS, in *theologia aphoristica*, *de praecognitis theologiae specialibus*, *c. I. aphor. XXXVI. p. 105.* GOTTL. WERNSDORFIVS, in *dissert. de auctoritate libror. symbolicor.* antea iam laudata, *aphor. III. §. III. seqq. p. 477. seqq.* aliique. Et SAMVEL quidem SCHELGVIGIVS, dum *l. c.* veteres quosdam ecclesiae nostrae theologos libris symbolicis θεοπνευστίαν tribuisse, adserit, iis etiam IO. BENED. CARPZOVIVM adnumerat, in *isagoge in libros ecclesiarum Lutheranarum symbolicos*, *p. 3.* Verum CARPZOVIVS *l. c.* libros symbolicos θεοπνεύστους esse, diserte negat. Verba eius haec sunt: *vtut enim symbolici libri doctrinam caelestem in scripturis reuelatam contineant, & principalem caussam etiam cum scripturis ipsis habeant communem; tamen caussae ministeriales non ex aequo sese habent, quandoquidem libri symbolici ex illuminatione mediata, & non ex dictatura spiritus sancti, fuerint conscripti, sicuti canonica scripturae sacrae instrumenta. Vnde symbolica scripta primo non sunt* θεόπνευστα, *sed sacra tantum*, *& secundo diuina quidem*, *sed tantum ratione obiecti*, *quod diuinae reuelationis est*, *minime vero ratione modi communicandi*, *qui humanus est*, *& non nisi mediatae illuminationis priuilegium habet.* Quae vtique recte se habent, meritoque sunt adprobanda. Neque tamen dissimulandum, viros doctos, qui libris symbolicis θεοπνευστίαν tribuunt, hoc, si ipsam consignationem spectes, de ea, quae *mediate* talis est, intelligere; quo ipso, dum ipsimet

scripra-

turae sacrae magnam prae libris sym-
is ἐξοχὴν concedunt; tota tandem haec-
ontrouersia in quamdam de voce con-
tionem abire videtur. Interim cum
θεοπνευστίας eiusmodi inspiratio, quae
ediate a Deo profecta est, secundum
otum loquendi morem, intelligatur;
s, ni fallor, fuerit, eam soli scriptu-
acrae vindicare.

Rectissime itaque sibi, & ecclesiae,
ulunt, qui, media via incedentes, nec
nec minus, quam decet, libris symboli-
ibuunt. Retinendi omnino sunt, non re-
ndi, aut eliminandi; &, licet non eo
o θεόπνευστοι sint, quo scriptura ita di-
, quoniam tamen cum scriptura sacra
entiunt, doctrinamque veram, sacram-
que continent, & a viris etiam doctis & cordatis non sine singulari Numinis directione sunt conscripti, publicaque auctoritate confirmati; ἐξοχὴν quamdam prae reliquis scriptis humanis, illis tribuendam, negari nequit. Et, mediam quoque hancce viam se tenere, profitetur beatus PHIL. IAC. SPENERVS, tum alibi, tum & in *responsis theologicis* germanicis, & quidem prioribus, *part. III. c. VI. artic. III sect. XLIII. p. 972.* quamquam non desint, qui eum minus, quam decebat, praeclare de libris symbolicis sentire, iustaeque illorum aliquid detrahere auctoritati, existiment; contra quos defensionem eius in se suscepit IOACH. LANGIVS, in *anti-barbaro, part. IV. sect. I. p. 590. seqq.*

§. XIV. Tametsi ecclesiae nostrae libri symbolici in rebus secundariis omnis naeui sint expertes; qua ipsa dogmata tamen cum scriptura sacram adcurate conueniunt, vt nullius erroris argui queant. Vnde & nihil obstat, quo minus pro norma quadam doctrinae habeantur, modo recte intelligatur. *

* Qui auctoritatem librorum eccle-
nostrae symbolicorum aut impugnare,
arctioribus circumscribere limitibus,
um duxerunt esse partium, varios in
bseruasse sibi visi sunt errores; quam-
n dogmaticos & capitales alii, alii le-
es quosdam & ad ipsam doctrinam non
tantes. Legenda, quae de vtrisque ob-
at GOTTL. WERNSDORFIVS, de *au-
itate libror. symbolic. aphor. I. §. X. seqq.
15. seqq.* Hisce autem rursus se oppo-
unt alii, errorumque, certe dogmati-
um, immunes esse libros hosce symbo-
, immo & reliquorum, vt praeter alios
RNSDORFIVS *l. c.* facit, contenderunt.
n subinde sibi datum credunt, qui li-
 nostros symbolicos explicant, aut
mentariis illustrant, quos antea recen-
ius; quibus adhuc addendus, qui hoc
instituto agit IO. FRID. WALLISE-
, in *vindiciis librorum ecclesiae Luthe-
ae symbolicorum, vbi, quid sensu ortho-
doxo sint, & valeant, indicato, censurisque quibus vellicati primitus, dissipatis, potissimum nodi a quibusdam etiam nostratium oppositi, scrupulique alias varie collecti, expenduntur*; Vlmae 1710, 8. itemque CHRISTOPH. SONNTAGIVS, in *dissertat.* inscripta: *depulsio sex paroramatum, Augustanae confessioni, eiusdemque apologiae, & articulis Smalcaldicis, vulgo imputatorum*, Altdorffi an. 1699, 4. itemque in alia, inscripta: *ilex anti-symbolicus & obex orthodoxus, h. e. depulsio errorum duodecim, Augustanae confessioni, ceterisque libris symbolicis falso imputatorum*, Aldorffi 1703, 4. Mitto reliquos, qui eiusdem argumenti dissertationes ediderunt. Atque id quidem demonstrari firmiter euidentissimeque potest, in dogmaticis nihil omnino, quod non plenissime adcuratissimeque cum scriptura sacra consentiat, in libris nostris symbolicis occurrere. Ad leuioris momenti errores quod attinet, circa patrum,

aut scripturae dictorum, adlegationem, similiaque admissos; laudandi equidem sunt, qui, & horum libros nostros symbolicos immunes esse, probare satagunt; nec tamen quidquam eorum derogabitur auctoritati, si vel maxime concedatur, eiusmodi in iis παροράματα inueniri. Vnde & hoc non obstabit, quo minus pro norma quadam ac regula fidei, sed secundaria habeantur, quae vim omnem atque auctoritatem a conuenientia cum scriptura sacra accipiat. Proprie enim dictam praecipuamque fidei ac vitae normam tantum scripturam sacram esse, cõuenit inter omnes. Atque ita quoque accipiendum, quando libri symbolici in quibusdam locis *normales* adpellitantur.

§. XV. Vsus librorum symbolicorum hic est, vt de doctrina publica ecclesiae omnibus constet, itemque, vt vnitas & consensus in doctrina, modoque, dogmata sacra proponendi, conseruetur, omnisque euitetur confusio. Qui autem eos in instrumentum alios opprimendi conuertunt, & in rebus secundariis consensum cum illis nimis rigide vrgent, nulla illorum, qui ex imbecillitate errant, habita ratione; illis abuti censendi sunt. *

* Duplicem praecipue symbolorum ac confessionum finem esse, alterum, vt nostram de variis doctrinae sacrae capitibus mentem aperiamus, simulque obtrectationibus & calumniis aduersariorum obuiam eamus, alterum, vt aliorum proscribamus errores, &, ab iis nos alienos esse, testemur, supra iam obseruauimus. Prior finis partim *didacticus*, partim *apologeticus* est, posterior *elenchticus*. Confirmat hoc BALTH. BEBELIVS, in *antiquitat. ecclesiae euang. saec. IV. artic. IV. §.XXXIII. p.869.* vbi & generatim de symbolis disputat. Atque vterque hicce finis tum in singulorum hominum, tum integrarum ecclesiarum symbolis ac confessionibus, locum inuenit. In harum autem symbolis alius adhuc finis accedere potest, vt non tantum de doctrina publica constet, sed vnitas etiam & consensus in doctrina, modoque, sacra dogmata proponendi, conseruetur. Qui quidem si obtineatur finis, vsus librorum symbolicorum, de quo hic loquimur, in eo sese maxime exseret; immo illorum necessitas inde adparet. Si enim in ecclesia quisque pro lubitu dicere ac docere queat, quidquid in mentem venerit; summa rerum omnium non potest non inde oriri confusio, commixtioque. Neque etiam dubium, quin quaelibet ecclesia eiusmodi symbola condere, & ab omnibus, qui eius membra esse cupiunt, vt suum cum iis consensum profiteantur, exigere queat. Ecquis namque potestatem, ea constituendi, quae ad suam conseruationem, doctrinaeque, quam pro vera agnoscit, propagationem faciunt, ei denegaret? Natura indolesque, tum societatis generatim spectatae, tum ipsius ecclesiae, vt haec ei potestas concedatur, postulat? Vnde & vicissim sequitur, neminem, qui ecclesiae istius membrum esse cupit, se subscriptioni eorum, si ab illo exigatur, subducere posse, quamdiu non demonstrauerit, in symbolo isto aliquid contineri, quod scripturae sacrae aduersetur. Disceptatum fuit, num sufficiat cum ista restrictione, *quatenus* cum scriptura sacra consentiunt, subscribere, an vero ἁπλῶς *quia* consentiunt, subscribendum sit? Sed cum prior modus fallaciis, illusionibusque infinitis obnoxius sit, nec tam perniciosus temere liber inueniatur, in quo non aliquid veri sit, cuiue non hac ratione aliquis subscribere queat; eum neutiquam sufficere, quilibet facile perspicit. Ipseque eumdem improbat beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* germa-

ıanicis prioribus, *part. I. c. II. artic.* *ect. II. p. 596.* additis tamen cautioni- |uibusdam, quae, si recte accipiantur, me contemnendae. Qui itaque sin- subscribit, quia certus est, nihil in sym- is libris contineri, quod non cum tura sacra conueniat; is quoque recte iure iurando, si ab illo postuletur, rmabit; quamquam non nesciam, ısdam hoc displicere. Sed, non vi- quid obstet, iureiurando confirmare, mentem nostram esse, quam profi- r; semperque per Dei gratiam fore, veritatem semper retinere nostri sit i) modo reuera sit. Quod si dubi- s ac haesitemus, num veritati con- nea sint, quae in symbolis docentur, omnino falsa ea esse, credamus; tum m recte a iureiurando nos abstine- sed tum quoque iis nec subscribe- et. Legenda, quae de officio subscri- um monet IO. BENED. CARPZO- , *isag. ad libr. symbol. prooem. p. 6.* At- haec, si rite administrentur, recte se ıt. Ad omnem vero, qui facile ac- e potest, abusum euitandum, cauen- sedulo, ne sine summa necessitate no- idei formulae introducantur, neue praegnanti ratione multiplicentur. enim ita incommoda, certamina, ssensiones, euitari possunt, quibus de formulae eiusmodi, sine necessi- introductae, occasionem praebent. imia confessionum ac formularum, ipsius tempore fuerit, multitudine :er conqueritur HILARIVS, Picta- s episcopus. *Periculosum*, inquit, *admodum, atque etiam miserabile est, nc fides exsistere, quot voluntates, & bis doctrinas esse, quot mores; & tot s blasphemiarum pullulare, quot vi- nt; dum aut ita fides scribuntur, vt us, aut ita vt nolumus, intelliguntur. n, secundum vnum Deum & vnum do- n, & vnum baptisma, etiam fides 1na cedimus ab ea fide, quae sola est; & dum plures fiunt, ad id coeperunt esse, ne vlla sit; lib. II. ad Constantium, p. 1227.* Conferenda &, quae vir clarissimus IAC. LENFANT monet in *consideratione formularum fidei*, quae addita est eiusdem *innocentiae catechismi Heidelbergensis demonstratae, p. 112. seqq.* Neque tantum sine summa necessitate eiusmodi formulae non sunt concinnandae, sed &, si concinnandae sint, summa, quantum fieri potest, id faciendum est perspicuitate, summaque diligentia; ne obscuris ambiguisque vocibus, loquendique modis, nouis litibus & contentionibus ansa praebeatur. Cumprimis etiam cauendum, ne in sententiis aliorum ad hasce formulas exigendis, nimio peccemus rigore, praesertim si de quaestionibus, ad fundamentum fidei non spectantibus, agatur, sique ex imbecillitate quadam, non autem pertinacia, aut studio, veritatem corrumpendi, error proueniat. Tum enim tolerantia quadam opus esse, & res ipsa docet, & charitas suadet. Quam qui hic in minimis ponunt, nihil aliud agunt, quam vt symbola formulasque confessionum in instrumenta dominandi opprimendique alios conuertant, prauosque ita animi sui adfectus prodant. Si qui autem praefracte & pertinaciter symbolis se opponunt, sineque caussa iusta & praegnanti illis subscribere nolunt; illis nulla fiet iniuria, si non amplius pro ecclesiae nostrae membris habeantur. Atque haec si probe obseruemus, haud difficulter illorum, qui symbola quaeuis reiiciunt, diluemus obiectiones; cuiusmodi est, per symbola vim inferri animis hominum, cogique eos ad aliquid contra sententiam suam profitendum, itemque violentum esse, iis, qui subscribere nolunt, spem omnem, publicum aliquod munus in ecclesia obtinendi, adimi; pugnare symbola cum charitate, & quae hinc fluat, dissentientium tolerantia, cumprimis autem cum libertate christiana, siquidem per ea quibusdam iugum imponatur, quod ferre nequeant, & quae alia sunt eiusdem generis.

LIBRI POSTERIORIS
CAPVT TERTIVM
DE
THEOLOGIA PATRISTICA.

Σύνοψις.

Quid per theologiam patriſticam intelligamus? §. I.
Patrum nomine quinam veniant? §. II.
Eruditio patrum; §. III.
Ebraeae graecaeque linguae quousque inſtructi fuerint peritia; criticae artis laborarunt ignorantia; eloquentia qualis? §. IV.
Philoſophia patrum; eclectici potius fuerunt, quam Platonici; §. V.
Logica eorumdem; in reliquis philoſophiae partibus quid ab illis exſpectandum? §. VI.
Quid generatim de theologia patriſtica obſeruandum? §. VII.
Origo & fata eius vsque ad eccleſiae emendationem; §. VIII.
Poſt eam; §. IX.
Scripta patrum genuina a ſpuriis, integra a corruptis ſedulo ſunt diſcernenda; editiones eorum; §. X.
Sine linguae graecae & latinae, itemque artis criticae peritia, nemo in lectione ac interpretatione patrum recte verſabitur; §. XI.
De ſelectu & ordine in legendis patrum ſcriptis quid obſeruandum? §. XII.
Auctoritas patrum quanta? §. XIII.
Abuſus theologiae patriſticae, itemque vſus legitimus, in quo conſiſtat; §. XIV.

§. I.

PEr *theologiam patriſticam* intelligimus complexum dogmatum ſacrorum ex mente ſententiaque patrum, inde vt cognoſcatur, quo pacto veritas religionis chriſtianae conſeruata ſemper ſit in eccleſia, ac propagata. *

* Cum patrum lectio multiplicem vſum habeat, vt deinceps oſtendemus; hic tamen is ſolum in cenſum venit, quem in dogmatibus fidei praebet. In eo itaque cum theologia dogmatica pariter ac ſymbolica, patriſtica conuenit, quod *complexus* ſit *ſacrorum dogmatum.* Differt autem ab vtraque, quod in ea non ſecundum ſcripturae ſacrae ductum, nec ex ſymbolis, aut confeſſionibus receptis, ſed *ex mente ſententiaque patrum* recenſeantur; ita quidem, vt ceu vera accipiantur, quae cum ſcriptura ſacra conueniunt; quae non conueniunt, ceu falſa ac erronea reiiciantur. Finis ſeu ſcopus eſt, inde vt intelligatur, quo pacto chriſtianae euangelicaeque religionis veritas ſemper in eccleſia propagata ſit, ac conſeruata. Quod vt ad veritatis confirmationem, ſubinde & illuſtrationem, plurimum facit, vtileque pariter ac iucundum eſt; ita & neceſſarium, vt romanenſibus eo rectius obuiam ire queamus. Hi enim cum nihil fere aliud, quam patres ac traditionem crepent, tum ſaltem, quando patres a ſuis ſtare partibus putant; redigi non facilius ad ſilentium poſſunt, quam ſi κατ' ἄνθρωπον cum illis agentes, pro nobis potius patres doctrinamque ſemper in eccleſia receptam, militare, oſtendamus. Non ergo con-

contemnimus patres, aut eorum suffragia in minimis ponimus; licet solam scripturam sacram pro fidei & vitae regula habeamus. Quam nos *patristicam* dicimus, alii *theologiam historicam* vocant; haud dubie vt innuant, vsum huius theologiae praecipuum esse historicum. Sic ex reformatae ecclesiae theologis HENR. ALTINGIVS *theologiam historicam*, siue *systematis historici loca quatuor* scripsit, Amstelodami 1564, 4. Ex nostratibus autem beatus IO. GVIL. BAIERVS *compendium theologiae historicae* reliquit, Vinariae 1699, 8. Romanenses, dum discrimen faciunt inter theologiam *positiuam* & *scholasticam*, per *positiuam* eam fere designant, quam nos *patristicam* vocamus. Dictum aliquid iam hac de re supra est, & in sequentibus iterum aliquid monendi recurret locus.

§. II. *Patrum* nomine licet nonnullis omnes scriptores ecclesiastici veniant, qui ab initio ecclesiae, vsque ad eius emendationem seu reformationem vixerunt; nobis tamen illi tantum eodem digni videntur, qui sex primis a Christo nato saeculis floruerunt, doctrinaque sua ac scriptis ecclesiae commoda promouerunt. *

* Qui de *patribus* loquuntur, non vna ratione vocem hanc accipiunt. Nonnulli significationem eius eousque extendunt, vt omnes scriptores ecclesiasticos, qui vsque ad ecclesiae emendationem vixerunt, eadem complectantur; cuiusmodi in *bibliotheca maxima patrum* exstant. Alii contra hocce nomen ad solos apostolos, praeeunte AVGVSTINO in *psalm. XLV.* restringunt, quippe qui soli digni sint, qui *patres* adpellitentur; satisque esse, si reliqui episcopi *filii* illorum vocentur. Apostolos vtique praecipue secundum Deum in ecclesia *patres* dici debere, ANDR. RIVETVS censet, *vt qui ex Dei certa reuelatione, primi fuerint ecclesiarum architecti, & doctrinae propagatores, vt merito prophetae & apostoli aliorum quorumuis respectu, patres patrum soli audire debeant*; in *tract. de auctoritate patrum*, eiusdem *critico sacro* praemisso, *c. I. §. II.* Vsu tamen inualuit, vt reliqui etiam, qui per multa saecula apostolis successerunt, ecclesiae doctores *patres* adpellitentur; quo nomine nonnullis iterum omnes illi veniunt, qui vsque ad saeculum duodecimum floruerunt, quo theologia scholastica exorta est; aliis autem isti tantum, qui in sex prioribus saeculis vixerunt, cum saeculo septimo iam ecclesiae corruptio aperte se exserere inceperit. ANDR. RIVETVS eos, qui saeculo septimo & sequentibus seu post annum 640 vixerunt, inter *patres minorum gentium* refert, *l. c. cap. I. p. 5.* Placet cumprimis ἀκρίβεια beati IO. GERHARDI nostri, in *methodo studii theologici, part. III. sect. V. c. III. p. 278. seqq.* Cum enim monuisset, nonnullos existimare, patrum aetatem cum temporibus AVGVSTINI desiisse, eo quod traditiones plurimae ecclesiam tunc inundare coeperint, de quibus ipse *epist. CXIX.* conqueratur; quosdam vero ad annum vsque sexcentesimum, seu ad GREGORII magni tempora eam producere, quibus romanorum praesulum dominatus a Phoca imperatore confirmatus maxime eruperit; alios rursus eam vsque ad annum millesimum, seu theologiae scholasticae ortum protendere; cumque porro addidisset, a scholasticis doctoribus omnino discernendos reliquos doctores ecclesiasticos, qui *patres* vocari possint; horum tres ordines constituit; primum eorum, qui a temporibus apostolorum ad Nicaenum vsque concilium floruerunt, seu ad annum Christi 325; secundum eorum, qui a tempore

re concilii huius, vsque ad Constantinopolitanum secundum, seu ad annum 681 claruerunt; tertium denique eorum, qui a temporibus concilii Constantinopolitani secundi, vsque ad originem theologiae scholasticae, seu annum 1172, quo PET. LOMBARDVS vixit, nomine quamdam celebritatem consequuti sunt. Idem etiam GERHARDVS obseruat, si ab omnimoda doctrinae sinceritate patrum aetas definienda esset; non diu post apostolorum tempora eam finiendam esse. Comprobat hoc etiam testimonio HEGESIPPI qui apud EVSEBIVM, *lib. III. histor. eccles. c. XXXII.* ita loquitur; *Ecclesia ad Traiani vsque tempora circa annum 110 virgo pura & incorrupta mansit, iis, qui sanum salutaris praedicationis canonem corrumpere conati sunt, si tum aliqui fuerunt, in obscura quadam caligine ad id vsque temporis, delitescentibus. Postquam autem sacer apostolorum chorus, differentem sortitus est finem, & generatio illa praeteriit, quae diuinam sapientiam ipsis auribus audire meruerat; tunc impii erroris conspiratio per seductionem eorum, qui alienam doctrinam tradebant, initium cepit &c.* Solent ceteroquin patres varie dispesci. Alii enim sunt *apostolici*, seu, qui cum ipsis apostolis versati sunt, suaque ab iis acceperunt, quorum adcuratam notitiam suppeditat THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostolicis*, *bibliothecae* eius *patrum apostolicorum* praemissa; alii *non apostolici*, quo nomine reliqui omnes, qui illos exceperunt, veniunt. Alii rursus sunt *graeci*, alii *latini*, quos inter, qui in africana ecclesia vixerunt, haud vltimum locum tenent; quod locorum quidem ac linguae discrimen ad dogmata quoque interdum extenditur. Qui enim caussae Pelagianae fauent, ad graecos lubentius, quam ad latinos patres prouocant; eo quod illi paullo liberius subinde de viribus liberi arbitrii loquuntur, quam hi, siquidem apud illos certamina Pelagiana tantos motus, quam apud hos non dederunt. Sed hac de re alibi plura.

Cum autem in hocce studiorum genus se daturo id praecipue agendum sit, vt patrum, scriptorumque ab iis confectorum, adcuratam sibi comparet notitiam; nostrarum partium esse intelligimus, eos, qui hanc suppeditant, in ipso statim limine huius tractationis indicare. Primum principemque, si veteres spectes, inter eos locum tenet HIERONYMVS, cuius *catalogus scriptorum ecclesiasticorum, siue de viris illustribus liber*, omnibus satis notus est: de quo, quae maxime obseruatu digna sunt, in compendio exhibet IO. ANDR. BOSIVS noster, in *introd. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. III. §. II. p. m. 57. seqq.* Prodiit tum alias, tum & cum notis ERASMI Roterodami, MARIANI VICTORII, HENR. GRAVII, AVB. MIRAEI & IO. ALB. FABRICII, cura studioque ERN. SALOM. CYPRIANI, qui & *adnotationibus* suis eum illustrauit, & de ipso hocce HIERONYMI catalogo eruditam dissertationem praemisit, Francofurti & Lipsiae, aut potius Helmstadii 1700, 4. Sequitur GENNADIVS Massiliensis, cuius *de scriptoribus ecclesiasticis librum* cum notis AVB. MIRAEI idem vir doctissimus ERN. SALOM. CYPRIANVS edidit, *adnotationibusque* illustrauit, adiecta WILH. ERN. TENZELII *florum sparsione ad Hieronymi librum de scriptoribus ecclesiasticis*, nec non *variantibus* quibusdam *lectionibus*; Ienae 1703, 4. Hunc ordine excipiunt ISIDORVS Hispalensis, ILDEFONSVS Toletanus, HONORIVS Augustodunensis, SIGEBERTVS Gemblacensis, & HENRICVS Gandauensis, quos vna cum HIERONYMO & GENNADIO iunctim in *bibliotheca* sua *ecclesiastica*, Antwerpiae an. 1639. AVB. MIRAEVS publicae luci exposuit. Hancce MIRAEI *bibliothecam* dum recudi

ırauit vir summus IO. ALB. FABRI-
;, non tantum scriptores hosce, prae-
NHIERONYMVM & GENNADIVM,
ratius emendatiusue, & notis, tum
tum aliorum, illustratos, edidit; sed
ıonymum Mellicensem, a BERNARDO
monacho Benedictino, viroque do-
mo primum in lucem protractum, &
othecae eius *Benedictino-Maurianae*
ınctum, PETRVM Casinensem, *de vi-
llustribus monasterii Casinensis*, cum
lemento PLACIDI Romani, & IO.
T. MARI *adnotationibus*, IOANNEM
O TRITHEMIVM, *de scriptoribus ec-
fticis*, & AVBERTI denique MIRAEI
m posthumum, *de scriptoribus saeculi
ni sexti & decimi septimi* addidit;
ıburgi 1718, fol. Atque hi veluti
es sunt, ex quibus scriptorum ecclesi-
orum notitia hauriri potest. Exsti-
ıt deinceps & alii, qui de patribus
toribusque ecclesiasticis suas commen-
nes in lucem proferrent. Haud po-
nus inter eos est ROB. BELLARMI-
, cardinalis, cuius *de scriptoribus eccle-
cis liber* nemini temere ignotus est.
e est editus, & quidem tum alias, tum
oloniae 1684, 4. cum *continuatione
nno 1500 vsque ad annum 1600* aucto-
NDREA DV SAVSSAY, episcopo & comi-
ullensi, quae tamen & iam antea lu-
adspexerat. Ceteroquin optima edi-
reditur, quae Parisiis an. 1616 cura
. SIRMONDI prodiit. IO. ANDR.
IVS noster, cum elogia, quibus PHIL.
BEVS, & GE. CALIXTVS, huncce
ım ornarunt, recitasset, addit: *& fa-
tendum est, eum multa eruditione re-
m esse. Sed & saepius candide profi-
, spuria esse, quae non modo pontifi-
m alii pro genuinis laudant, sed etiam
uae ipsemet in controuersiis prouocaue-*
Nec dissimulat idem BOSIVS, quae
occe BELLARMINI opere iure me-
ıue reprehenduntur; cuiusmodi est,
quod multa ad chronologiam, historiam,
criticamque, facientia, fatente ipsomet
PHIL. LABBEO, praetermiserit; quod,
vt in aliis scriptis suis, ita in hocce quo-
que, graecae linguae ignorantiam prodi-
derit; quod veram & adcuratam chrono-
logiam non sit sequutus; quod denique
in gratiam romanae ecclesiae subinde
scripta dubia & supposititia pro genuinis
venditauerit; *introd. in notitiam scriptor.
ecclesiast. c. II. §. III. seqq.* Iungenda,
quae in editione IO. GE. WALCHII ad
huncce BOSII *locum* adnotantur. Cum
autem PHIL. LABBEVS animaduerte-
ret, non omnia exhausisse BELLARMI-
NVM, ipsemet edidit *dissertationem philo-
logicam & historicam, de scriptoribus ec-
clesiasticis, quos attigit Bellarminus, in qua
cum plurima ad historiam, chronologiam,
criticamque ecclesiasticam spectantia, expli-
cantur, tum aliorum, praesertim Riueti,
Coci, Perkinsi, Tossani, Gerhardi, Auberti-
ni, Hottingeri, Maresii, errata castigantur*,
Parisiis 1660 duobus tomis in 8. Non
sine ratione GVIL. CAVEVS LABBEVM
vocat *virum quidem infinitae lectionis, &
diligentiae, in re litteraria promouenda,
indefessae, sed ingenio in Lutheranos & re-
formatos duro nimis & acerbo; prolegom.
histor. litterar. scriptor. ecclesiastic. sect. VI.*
Ita quoque IAC. THOMASIVS, *de plagio
litterar. p. 212.* aliique, de eo sentiunt,
quorum iudicia exhibentur ad IO. ANDR.
BOSII *introd. in notit. scriptor. ecclesiast.*
& quidem *c. II. §. XII. p. 38. seqq.* editio-
nis Walchianae. Varii in LABBEO er-
rores notantur in *obseruationibus* ad THO.
ITTIGII *schediasma, de auctoribus, qui de
scriptoribus ecclesiasticis egerunt, p. 17.* Con-
stitutum quoque LABBEO fuit, *dissertati-
onem de scriptoribus ecclesiasticis, a Bellar-
mino omissis*, edere; quod cum non prae-
stitisset, CASIM. OVDINVS hoc sibi da-
tum credidit, *supplementumque* adeo euul-
gauit *de scriptoribus vel scriptis ecclesiasti-
cis*

cis a Bellarmino & aliis omissis, ad annum 1460 vel ad artem typographicam inuentam, Parisiis an. 1686, 8. Maiori hoc ampliorique operi, seu *commentario de scriptoribus ecclesiae antiquis*, occasionem dedit; de quo deinceps ex instituto dicemus. Post BELLARMINVM inter romanenses nobis commemorandus est LVD. ELLIES DV PIN, qui *bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum* lingua gallicana condidit, omnesque scriptores ecclesiasticos, a primo ecclesiae christianae initio ad sua vsque tempora XIX tomis complexus est; siquidem de scriptoribus ecclesiasticis sui temporis (ecclesiae scilicet romanae addictis) tomo decimo nono agit. Quando, & vbi, quisque tomus, excepto vltimo, lucem adspexerit, indicatur a CHRIST. LVDOVICI, in *adnotationibus* ad THO. ITTIGII *schediasma de auctoribus, qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, ad §. *IX. p. 25*. Tres priores tomi in linguam latinam conuersi an. 1692 & 93 prodierunt; referuntque nonnulli, eum in animo habuisse, totam istam bibliothecam, & quidem auctiorem, lingua latina dare, quod tamen, morte praeuentus, efficere haud potuerit. Legendus hac de re CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *introduct. in histor. theolog. litterar. lib. IV. §. VII. p. 316*. Tametsi autem multorum adprobatione opus hocce exciperetur; non tamen etiam defuerunt, qui naeuos multos ac errores in eo sibi inuenisse viderentur, illudque graui censura notarent. Haud vltimus inter illos fuit RICH. SIMON, cui in more positum erat, vt ex aliorum impugnatione laudem quaereret. Cum enim vidisset, in *dissertatione bibliothecae duPinianae praeliminari* systema suum de inspiratione sacrae scripturae, & de scribis, quos finxit, in gente ebraea publicis, impugnari; acerba mox censura & librum, & auctorem, perstrinxit, in tractatu, quem de *inspiratione* edidit, itemque sub 10. REVCHLINI nomine latitans, in *dissertat. critica super nouam bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum*; tum rursus, postquam DV PINIVS in *prolegomenis biblicis* caussam suam egisset, in *epistolis criticis* eumdem, ceu graecae ac ebraeae linguae ignarum, & criticae sacrae plane imparem, traduxit. Alter, quem opus hocce DV PINII expertus est, aduersarius, quiue tomum primum, deinde & secundum censuram subire iussit, & MATTH. PETITDIDIER, cui displicuit, quod candide fassus esset, libros apocryphos veteris testamenti, vt *Iudith, sapientiae &c.* a patribus trium primorum saeculorum, quorum scripta supersunt, quiue ex instituto de canone agunt, pro canonicis non fuisse habitos; de purgatorio apud eosdem nihil inueniri; vti nec de peccato originis, eiusque culpa, quae traditioni distinctae sufficiant; & quae alia sunt eiusdem generis. Hinc *obseruationes (remarques) super bibliothecam scriptorum ecclesiasticorum* ei opposuit, Parisiis 1691, 8. ad quas dum DV PINIVS *tomo VI bibliothecae* suae quaedam regessisset, PETITDIDIERIVS an 1692 alteram *obseruationum* suarum partem edidit. Hisce mox tertius, reliquisque vt potentior, ita magis formidandus aduersarius IAC. BENIGNVS BOSSVETVS accessit, quem offendisse DV PINIVS creditur, emisso in vulgus latino sermone *libro psalterii cum versione noua*, ad latus vulgatae, scholiisque breuibus, cum eodem tempore 1691 BOSSVETVS *librum psalterii* cum notis suis luci publicae exposuisset. Auditae tum sunt querelae grauissimae de hacce *bibliotheca*, eiusque auctore, quod plurima e protestantium scriptis hausisset, fidei catholicae noxia, quod Nestorianam haeresin excusasset, de imaginum cultu frigide nimis scripsisset, & quae alia erant eiusdem generis. Tandem eo res peruenit, vt DV PINIVS *declarationem* seu *retractationem* edere cogeretur,

ır, qua plurima *bibliothecae* suae lo-
: reuocat, aut, obtorto licet collo,
lacita censorum suorum explicat.
:ata etiam est archiepiscopi Parisien-
ısura, in qua *bibliotheca* haecce vt
ılis, offendiculis, falsitatibus, plenis-
ıotatur, ac proscribitur. Copiosius
que haec edisseruntur in BASNAGII
e des ouvrages des sçauans, an. 1692
, & in *praefatione*, quam vir doctis-
IO. FRICKIVS versioni latinae DV
: *methodi studii theologici* praemisit.
. vero archiepiscopi Parisiensis decre-
'ordonnance) vt & *retractationis*, a
NIO factae, formulam, exhibet CHRI-
. MATTH. PFAFFIVS, in *introduct.*
toriam theolog. litterar. lib. IV. §.
. 275. seqq. Hisce fatis deterritus
NIVS, per triennium operis huius
ıuationem intermisit, ad quam tan-
post BOSSVETVM vtcumque pla-
ı, an. 1694 rediit, vt in sequentibus
cum forma methodoque operis in
ıne Parisiensi inscriptionem mutaret,
'am controuersiarum rerumque eccle-
rum se scribere professus; vti prae-
ios THO. ITTIGIVS obseruat, in
tione, selectis capitibus historiae ec-
'icae saeculi primi praemisso *§. LXV.*

Non obstantibus autem tot hosti-
ısultibus, multis hocce opus mirifi-
:cuit; cum non tantum scriptorum
iasticorum omnium, vix vllo prae-
To, vitam, res gestas, & scripta di-
er enarrauerit, sed excerpta quoque
ris illorum dederit, & ita nucleum
tot scriptorum exhibuerit. Et licet
opus naeuis suis non destituatur;
amen omnes conueniunt, summum
uius candorem maximopere laudan-
:sse. Quae, aliaque, cum IO. FRI-
s, *l. c.* obseruasset, de illo ita porro
ıntiat: *Non mirum ergo, si communi*
'orum suffragio laudata, plausuque exce-
'ibliotheca, magnum auctori suo no-
men peperit. Nam vt sua laude non care-
ant ex coetu romano Sixtus Senensis & An-
tonius Posseuinus, qui multa nos de veteri-
bus ecclesiae scriptoribus pulcra docuerunt;
vt collegerit praeclara de iisdem Aubertus
Miraeus, plagii tamen subinde reus; vt fa-
mam haud vulgarem adeptus sit liber car-
dinalis Bellarmini de eodem argumento;
& qui multis Bellarminum parasangis peri-
tia linguae graecae, iudicio critico, & litte-
rario adparatu, superat, Philippus Labbe-
us, edita duobus tomis doctissima, simul ta-
men & in protestantes quosuis virulenta,
de scriptoribus ecclesiasticis dissertatione; de
Oudini supplemento vt fileam. Hos omnes
vicit amplitudine argumenti, instituti amoe-
nitate, candore iudicii, (etiam vbi arro-
gantiae pontificum romanorum, & quaesi-
tis curiae papalis per vim & obtorto collo
iuribus, pro ecclesiae libertate priscorum e
patrum monumentis obuiandum est) tum
& modestia in dissentientes Du-Pinius no-
ster. Proximum a DV PINIO locum inter
romanae ecclesiae addictos hic iure me-
ritoque sibi vindicat vir longe doctissimus
NICOLAVS LE NOVRRY, qui *adpara-*
tum ad bibliothecam maximam veterum
patrum, & antiquorum scriptorum eccle-
siasticorum, Lugduni editam, dare incepit;
cuius hucusque duo prodierunt tomi in
folio, prior Parisiis 1703, posterior ibidem
1715. In priori de scriptoribus primi &
secundi saeculi, ac de omnibus CLEMEN-
TIS Alexandrini operibus; in posteriori
de scriptoribus latinis tertii & quarti sae-
culi, qui christianae religionis veritatem
aduersus ethnicos vindicauerunt, fusissime
copiosissimeque disserit. Quodsi ita per-
gat, omnium citra controuersiam indu-
striam superabit; sed credibile non est,
eum hocce opus ad finem perducturum,
cum vnius hominis aetas tam vasto tam-
que immenso labori non sufficiat. Per-
motum vero se ad eum suscipiendum pro-
fitetur, quod in animum induxisset, no-

uam bibliothecam patrum dare, & animaduertiſſet, in iis, quae hucusque lucem adſpexerunt, opera ſpuria & ſuppoſititia a genuinis non ſatis adcurate eſſe diſcreta. Conſtitutum itaque illi eſt, omnia veterum eccleſiae patrum, & antiquorum eccleſiaſticorum ſcriptorum, opera, quae in *maxima Lugdunenſi bibliotheca patrum* typis impreſſa ſunt, ad ſeueriores criticorum regulas ſingulatim examinare. Primum vero ea, quae ad cuiusque ſaeculi ſcriptores generatim pertinent, expendit, conſideratque, quodnam fuerit illorum ingenium, quae ſtudia, quae occupationes, quae ſcribendi occaſiones, quos eccleſiae inimicos aut haereticos impugnauerint, aut debellauerint, quae fuerint eorum ac reliquorum chriſtianorum ſcholae &c. Deinde, praemiſſa cuiusque ſcripti adcurata analyſi, num genuinum, an adulterinum, illud ſit? diſquirit, ſimulque de codicibus manuſcriptis, & editionibus, diſſerit. Varias denique animaduerſiones, quae diſſertationum inſtar eſſe poſſunt, ſubiicit, in quibus, quae in ſcriptis patrum obſeruatu digna occurrunt, fuſius explicat atque illuſtrat. Atque hae quidem lectu digniſſimae ſunt, cum in iis, quidquid eruditionis theologicae, hiſtoricae, philoſophicae in patrum ſcriptis occurrit, velut in compendio quodam exhibeatur. Specimen earum in ſequentibus dabimus.

Ex reformatae eccleſiae doctoribus praeter IO. HOORNBEECKIVM, qui *miſcellaneor. lib. I. c. I. theologiam patrum* exhibet, in qua praecipui trium priorum ſaeculorum ſcriptores eccleſiaſtici recenſentur, hic in cenſum venit ABR. SCVLTETVS, ob *medullam*, quam vocat, *patrum*. In prima parte *theologia*, vt inſcriptio docet, *clariſſimorum veteris eccleſiae doctorum, qui ante concilium Nicaenum floruerunt, methodo analytica & ſynthetica expreſſa, & a Roberti Bellarmini corruptelis vindicata eſt.* Editio eius quarta, cum praefatione DAV. PAREI, Ambergae 1613, 4. prodiit. Pars ſecunda, cuius editio quarta ibidem an. 1615 lucem adſpexit, *theologiam Athanaſii & Epiphanii*, eadem ratione pertractatam, & a ROB. BELLARMINI corruptelis vindicatam, exhibet. Tertia & quarta pars de aliis quibusdam ſaeculi quarti ſcriptoribus agit. GVIL. CAVE adſerit, SCVLTETVM de patribus, & theologia priſcorum primitiuae eccleſiae doctorum, qui ante & poſt concilium Nicaenum floruerunt, *polite & adcurate* agere, ſimulque editam hanc *medullam* dicit Hamburgi 1613. Sed ſine dubio pro Hamburgo Ambergam dicere voluit, vbi prima eius pars eodem anno prodiit, vti antea dictum. Deinde de ipſis patribus, eorumque vitis, breuiter tantum verba facit; analyſin contra accuratam ſcriptorum ab iis confectorum tradit, cui dein doctrinam illorum per praecipua theologiae capita ſubiicit, id ſubinde agens, vt, cum reformatae eccleſiae ſententia eos conſentire, doceat. Iunctim omnes quatuor partes recuſae ſunt, atque inſcriptae: *Medullae theologiae patrum ſyntagma, in quo theologia priſcorum primitiuae eccleſiae doctorum, qui ante & poſt concilium Nicaenum floruerunt, methodo analytica & ſynthetica expreſſa, atque a Roberti Bellarmini, Caeſaris Baronii, Gregorii de Valentia, aliorumque pontificiorum corruptelis ita vindicatur, vt liquido appareat, penes ſolas reformatas eccleſias eſſe doctrinae & veritatis euangelicae antiquitatem;* Francofurti an. 1624, 4. Sed ad ipſum potius GVIL. CAVEVM accedimus, qui omnium fere diligentiam in hocce campo ſuperaſſe viſus eſt. Hic primum *tabulas eccleſiaſticas* edidit, *quibus ſcriptores eccleſiaſtici, eorumque patria, ordo, aetas & obitus, breuiter exhibentur, a Chriſto nato ad annum vsque 1517.* Londini 1674, recuſas Hamburgi 1676.

6. Hinc, cum aliorum precibus vrtur, ad historiam litterariam ampliopere persequendam; simul tamen plua ei se offerrent obstacula; specimen aliquod primum prodire iussit, *chartlacem* scilicet *ecclesiasticum, quo prope scriptores ecclesiastici, tam maiores m minores &c. breuiter indicantur.* idini 1685, cui anno sequenti PAV- COLOMESIVS *paralipomena* quae addidit, quae an. 1687 cum *chartophylace* Lipsiae sunt recusa, in 8. n vero *chartophylax* iste, ob nimiam itatem, nondum omnibus satisfacetandem se induci passus est CAVEVS, aiori operi, seu *historiae litterariae torum ecclesiasticorum a Christo nato e ad saeculum XIV*, manum admouecuius pars prima Londini 1688 & *adlix*, in qua *de scriptoribus ecclesiasticis n.1300 ad annum 1517 agitur*, auctore R. WHARTONO anno sequenti 1689 l. lucem adspexit. Recusa est prima ce pars, cum adpendice WHARTONI, euae an. 1693. Altera autem pars an. 8 Londini prodiit, *qua plus quam 600 tores noui, editi, manuscripti, deperditi sentur; prioribus plurima adduntur, iter aut obscure dicta illustrantur, recte rta vindicantur.* Addita quoque est ltera hacce parte circa finem cuiusque uli *notitia historica conciliorum omnium generalium tum particularium*; tres que adiectae sunt dissertationes, prima *riptoribus ecclesiasticis incertae aetatis*; a *de libris & officiis ecclesiasticis Graem*; tertia denique, *de Eusebii Caesas Arianismo aduersus Ioan Clericum.* isa altera haecce pars itidem est Gee, an. 1699, & vtraque coniunctim 1705, & iterum 1720 fol. Naeuos dam & errores in opere hocce notaeatus THOM. ITTIGIVS, in *schediae de auctoribus qui de scriptoribus ecsticis egerunt*, §.X. p.27. quorum nonnullos tamen CAVEVS emendauit in *parte altera*, & in *addendis & emendandis* eidem parti subnexis. SAINIORIVS quoque, hoc est, RICH. SIMON, vt neminem temere, quem non reprehenderet, dimisit, ita in CAVEVM insurrexit, in *bibliotheca critica*, gallice scripta, *tom. I. c. XVII. p. 255. seqq.* vbi tamen id praecipue refellendum sibi sumsit, quod CAVEVS dixerat, *editiones sanctorum patrum quo sunt vetustiores, eo sunt vt plurimum fideliores.* Qua de re in sequentibus copiosius disserendi locus erit. Nec praetermittendus hic est IO. CLERICVS, qui, cum in *bibliotheca vniuersali* subinde paullo liberius, quam ceteroquin fieri solet, loquutus esset, eosque, qui naeuos patrum dissimulant, aut praetermittunt, quando virtutis larua tegi nequeunt, non historiam, sed elogia illorum scribere, adfirmasset; CAVEVS, ad se haec pertinere ratus, praesertim cum idem IO. CLERICVS, *bibliothec. vniuersal. tom. X. p. 474.* sententiam eius de EVSEBIO Caesariensi, quem a directo Arianismi crimine liberare adgressus erat, refutasset, caussam suam in *dissertatione* antea laudata *de Eusebii Caesariensis Arianismo aduersus Ioan. Clericum*, egit. Dum ergo CAVEVS ignominiae duxit, sibi imputatum, quod *panegyrice* potius, quam *historice*, vitas patrum descripserit, ipse contra, IO. CLERICO id fere vnice constitutum fuisse, pronuntiat, vt *sanctos patres inter se committeret, quasi nec sibimet ipsis, nec inter se inuicem conuenientes; vt eos tamquam obscuros, perplexos, confusos repraesentaret, nec eorum, quae tractant, satis peritos; qui terminis vtuntur aequiuocis, & praeclare se munere suo functos arbitrantur, cum de mysteriis incomprehensibilibus modo quodam haud intelligibili disputarint; dissertat. cit. p. m. 34.* Sed non tacuit CLERICVS, quaeue contra se dicta erant, repulit, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, quae *artis* eius *criticae* volumen

 tertium

tertium constituunt, *epist. I.* vsque ad *VII.* denuoque contendit, CAVEVM panegyristen patrum potius esse, quam historicum, cumprimis *ep. II. p. 76 seqq.* Quod cum aegre ferret CAVEVS, *epistolam apologeticam* in lucem emisit, *aduersus iniquas Io. Clerici criminationes in epistolis criticis & ecclesiasticis nuper editis*, Londini 1700, 8. cuius summa diligenter recensetur in *actis eruditorum Lipsiensib. an. 1701. p. 71.* Tametsi autem IO. CLERICVS nimis rigidum censorem patrum agere videatur; lectu tamen omnino dignae sunt vitae eorum, quae passim in *bibliotheca vniuersali* exstant, fecitque, quod laudem promeretur, qui eas in vnum collectas, & in linguam germanicam translatas, iunctim edidit. Inscribitur liber iste: *Ioannis Clerici vnpartheyische Lebens-Beschreibung einiger Kirchen - Vaeter vnd Kezer, nahmentlich Iustini martyris, Clementis Alexandrini, Origenis, Cypriani, Prudentii, Gregorii Nazianzeni, Eusebii, Pelagii vnd Celestii, aus dessen bibliotheque vniuerselle ins teutsche übersezet*, Halae Saxonum 1721, 8. cum praefatione CHRIST. THOMASII. Nonnullae quoque ex istis vitis patrum, a IO. CLERICO descriptis, vt CLEMENTIS Alexandrini, EVSEBII Caesariensis, GREGORII Nazianzeni, & PRVDENTII, in linguam anglicanam translatae, Londini 1696, 8. prodierunt. Ad GVIL. CAVEVM vt reuertamur, praeter ea, quae hucusque enarrauimus, scripta, huius quoque loci sunt, *antiquitates* eius *patrum & ecclesiasticae, oder Leben, Wandel, Lehre, Todt, vnd Marter der apostolischen Vaeter, welche zur Zeit der Aposteln, oder gleich darnach gelebet haben, wie auch der vornehmsten Vaeter in den vier ersten Iahr-hunderten;* quae ex anglicana lingua in germanicam conuersae, Bremae impressae sunt an. 1701, 4. Praemissa iis est praefatio HERM. WITSII, ex versione belgica desumta, quae tamen potius ad *antiquitates* CAVEI *apostolicas* spectat, siquidem hae in versione ista belgica, coniunctim cum *antiquitatibus patrum & ecclesiasticis*, editae erant. Fusius autem in hocce opere vitae patrum in quatuor primis a Christo nato saeculis describuntur, quam in *historia scriptorum ecclesiasticorum litteraria* factum; & licet in iis ad scripta & doctrinam patrum praecipua quadam ratione non respiciatur; plura tamen occurrunt, quae illis lucem adfundere possunt. Agmen denique inter eos, qui ex reformatae ecclesiae doctoribus de patribus egerunt, claudat CASIM. OVDINVS. Romanae enim licet olim ecclesiae addictus, praemonstratensiumque adscriptus ordini fuerit; deinceps tamen ad reformatorum castra transiit. *Supplementum* eius *de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis a Bellarmino & aliis omissis*, antea iam commemorauimus, cum de BELLARMINO ageremus. Hoc vero dum non tantum correxit & emendauit, sed multis magnisque accessionibus auxit; amplum illud opus enatum est, quod *commentarius de scriptoribus ecclesiae antiquis, illorumque scriptis tam impressis, quam manuscriptis adhuc exstantibus in celebrioribus Europae bibliothecis a Bellarmino, Possevino, Philippo Labbeo, Guilielmo Caueo, Ludouico Elia du Pin, & aliis omissis, ad annum 1460 vel ad artem typographicam inuentam, cum multis dissertationibus, in quibus insigniorum ecclesiae auctorum opuscula atque alia argumenta notabiliora adcurate & prolixe examinantur*, inscriptum, Lipsiae an. 1722, tribus tomis in fol. prodiit. Necessitatem eius indicaturus, in ipso statim limine, quid in LVD. ELL. DV PIN, & GVIL. CAVEI, eodem spectantibus scriptis, desiderandum sit, exponit, & hunc quidem tum ibi, tum in ipsa etiam tractatione, acrem subinde censuram subire iubet; quod non mirabitur, qui cogitaue-

AVEVM in *prolegom. histor. litterar.* *or. ecclesiasticor. sect. I. p. 1. 2.* de *sup-* *nto* OVDINI ita scripsisse: *Quo in* *vtinam eamdem cum clarissimo du* *iligentiam, par iudicium, adhibuisset;* *et foedis erroribus se implicuisset, nec* *magnam operis sui partem ex Miraeo,* *o, Vossio aliisque (saepe ne leuissima* *n eorum, vnde sua desumserit, men-* *facta) ad verbum transcripsisset; non* *alioqui candoris ac diligentiae non* *iter positae laudem reportaturus.* llud mirabitur, IO. CLERICVM tam ensura hocce OVDINI opus notas-seruisseque, dubitari posse, an OV-s tantam latinae graecaeque linguae am habuerit, vt de patrum graeco-atinorumque scriptis iudicium ferre rit; *bibliotheq. ancien. & mod. tom.* *part. II. artic. V. p. 355.* qui consi-erit, nec OVDINVM pepercisse CLE-, ciusque mentionem saepe quidem, on semper adeo honorifice, fecisse, l ex iis patet, quae *tom. I. saec. V.* : de *adpendice* eius *Augustiniana* dis-quamuis etiam eum interdum lau-c in controuersia cum CAVEO par-eius accedat, vel, vt ipse loquitur; *m triumphi & veritatis denegare non* *it.* Nimis aperte virorum docto-nic sese produnt adfectus. Qui ab partium studio hic alieni sunt, agno-, opus hocce OVDINI non carere s, optant etiam, vt maiori erga eos, refellit, vsus esset modestia; simul i fatentur, diligentiae laudem illi lenegandam, multaque lectu digna occurrere; obseruant etiam, licet m illorum, qui spuria a genuinis nunt, summopere laudandum sit; m tamen haud raro hic excessisse NVM, & quaedam patrum scripta ustis rationibus suspecta reddidisse. ida, quae hac de re monentur in *den* *ien actis eruditorum, part. LXXIX.* *num. I. p. 455. seqq.* Ad nostrates prius-quam transeamus, id monendum, ex neo-Arianis, CHRISTOPH. SANDIVM *tracta-tum de veteribus scriptoribus ecclesiasticis* edidisse; in quo eos recenset, qui vsque ad tempus concilii Nicaeni vixerunt. Quo id faciat consilio, quilibet facile perspici-et; hinc, quod patrum istorum scripta corrupta non tantum, sed in prauum quo-que sensum per iniquam interpretationem detorta, subinde conqueritur, ne scilicet in illis inuenirentur, quae Arianis faue-ant. Altera editio, cum *nucleo* eius *hi-storiae ecclesiasticae*, prodiit Coloniae 1676, 4.

Ex nostrae ecclesiae doctoribus, qui in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, primus occurrit beatus IO. GERHAR-DVS noster, cuius *patrologia, siue de primi-tiuae ecclesiae christianae doctorum vita ac lucubrationibus opusculum posthumum*, cu-ra filii eius IO. ERN. GERHARDI an. 1653 primum prodiit, deinde aliquoties recusa. Auctorem hocce opusculum in suos solum vsus collegisse, neutiquam autem eum in finem concinnasse, vt lu-cem publicam adspiceret, viri docti iam monuerunt, ipseque IO. ERN. GERHAR-DVS profitetur, se *persuasione amicorum, & metu, ne ab aliquo alio fide non bona in lucem proferretur*, illud edidisse. Idem cum etiam IO. ANDR. BOSIVS confir-masset, recte addit: *Quo circa non satis caussae habuit Labbeus, cur toties eum pla-gii incusaret, tamque acerbo sale, quoties illius meminit, optimum virum perfricaret; ipse cornicula aesopica, & passim dicta aliis, etiam nominibus dissimulatis, in rhapsodi-am illam suam transcribens, vt iam Hot-tingerus (in ennead. dissertat. philologico-theologic. disput. VIII. p. 175. 176.) monu-it*; in *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. c. III. §. XXXI. XXXII.* Supplere hanc-ce GERHARDI *patrologiam* voluit IO. GOTTFR. OLEARIVS, in *abaco patro-logico*,

logico, siue patrum atque doctorum maioris minorisue auctoritatis &c. alphabetica enumeratione, Ienae 1673 edita; quo ipso anno etiam tertia editio *patrologiae* GERHARDI heic prodiit. Cum vero & huius libri magna adhuc fieri posset accessio; nouae editionis multo auctioris curam in se suscepit auctoris filius, IO. GOTTL. OLEARIVS, quae & plane alia facie, atque inscripta: *bibliotheca scriptorum ecclesiasticorum*, Ienae 1711, 4. cum praefatione mea lucem adspexit. Multorum instar haecce *bibliotheca* esse potest, siquidem in ea, quidquid eximii apud CAVEVM, DVPINIVM, BAELIVM, aliosque, de patribus scriptoribusque ecclesiasticis occurrit, in compendio exhibetur. De IO. HVLSEMANNI *patrologia*, cum eiusdem *praelectionibus ad formulam concordiae*, a IO. AD. SCHERZERO, Lipsiae 1670, 4. edita, quid censendum sit, a CHRIST. LVDOVICI exponitur, in *adnotationibus* ad THO. ITTIGII *schediasma de auctoribus qui de scriptoribus ecclesiasticis egerunt*, ad §. *XI. p. 32.* vbi etiam AVG. VARENII *rationarium theologicum de scriptorib. ecclesiasticis*, IO. SCHOPFFII *academia Iesu Christi*, IO. CHRISTOPH. HAHNII *insigniora caeli Sionaei sidera*, IO. CHRISTOPH. MEELFVRERI *corona centum patrum*, CASP. HEVNISCHII *patrologia* recensentur; de quorum plerisque etiam IO. ANDR. BOSIVM consulere iuuabit, in *introduct. in notit. scriptor. ecclesiastic. c. III. §. XXV. seqq.* Dum IO. SCHOPFFIVM librum *academia Iesu Christi* inscriptum edidisse, diximus, in mentem venit, & THEOPH. SPIZELIVM opusculum, eadem ratione inscriptum, concinnasse, in quo icones & descriptiones viginti duorum patrum, quorum primus est IGNATIVS, vltimus BERNHARDVS, exhibentur; Augustae Vindelic. 1671, 4. Sed cum non tam ad scripta & doctrinam, quam vitam & virtutes eorum respiciat, huius loci non est.

Sunt etiam, qui non quidem omnes aut plerosque, sed quosdam, aut certi generis patres, & scriptores ecclesiasticos, recensent; quorum nonnullos, vt THO. ITTIGIVM, in *dissertatione de patribus apostolicis*, aliosque, licet iam data occasione indicauerimus, reliquos tamen etiam, qui huc referri possint, paucis commemorare, non abs re fuerit. Locum ergo sibi hic vindicat PET. HALLOIXIVS, qui de praecipuis orientalis ecclesiae scriptoribus, qui primo & secundo saeculo claruerunt, fuse egit, in *illustrium ecclesiae orientalis scriptorum vitis & documentis*, cuius operis tomus primus Duaci an. 1633, secundus ibidem 1636 lucem adspexit. Praeterea WILH. ERN. TENZELIVS, in *exercitationum selectarum*, Lipsiae 1692, 4. editarum, parte priori, de symbolo non tantum apostolico, sed & de scriptis CLEMENTIS Romani, IGNATII, POLYCARPI, IVSTINI martyris, ATHENAGORAE, THEOPHILI Antiocheni, TATIANI, HERMIAE, IACOBI Nisibensis, & EPHRAEMI Syri, diligenter & adcurate differit, plerorumque etiam vita praemissa. Denique & IO. CASP. LOESCHERVS de *patrum africanorum meritis singularibus libros duos* promisit, quorum prior solum, quantum mihi constat, prodiit, Rochlitii 1722, 8. in quo de *Tertulliani, Arnobii, Cypriani, Augustini, Vigilantii, Optati Mileuitani, Vigilii &c. vita, fatis, eruditione, scriptis, naeuis, singularibus, elogiis & auctoritate*, vt inscriptio docet, exponitur. Amplissimum sane foecundissimumque sibi aperuit campum; in quo tamen ita versatur, vt praecipua tantum in compendio exhibeat. De iis, qui, dum generatim librorum theologicorum notitiam tradunt, etiam patres recensent, nihil nunc addimus, cum de iis iam supra ex instituto dictum sit, *lib. I. c. III.* ad §. *XXII.*

§. III.

§. III. Eruditio patrum minime equidem contemnenda, ex istius tamen, quo vixerunt, temporis ratione, aestimanda. Quidam eorum historiarum & antiquitatis non fuerunt imperiti, in gentilium quoque scriptorum lectione haud perfunctorie versati. *

* Quemadmodum, qui patrum auctoritatem nimium euehunt, etiam praeclare admodum de eorum eruditione sentiunt; ita, qui illam contra imminutam cupiunt, de hac quoque aliter censent. Atque hos inter IOANNES quoque CLERICVS est, vir doctissimus, qui in *epistolis criticis & ecclesiasticis, ep. IV. p. 122. seqq.* ex instituto de patrum eruditione, vel potius contra eam, disputat. *Hodie*, inquit, *eruditus nemo haberi queat, qui vulgaria tantum proferat, qui recte ratiocinandi regulas passim perfringat, qui nullo ordine vtatur, qui nullam styli aut certe perspicuitatis rationem habeat; nec intelligo, cur velimus eruditionis laudem veteribus multis tribuere, in quorum scriptis haec omnia animaduertere licet. Miserrima profecto est hodie sors nostra, quibus sine magno labore, sine singulari rerum delectu, sine ratiocinationibus, in quibus nihil acutissimi dialectici merito carpere possint, sine adcurato ordine, styloque minimum perspicuo, negatur eruditionis honos; felicissima contra fuit veterum, quorum in multos, omnibus hisce, aut maxima eorum parte destitutos, tantae laudes congestae fuere. Ego vero*, ita pergit, *nec sane solus, vt ingenue profitear quod sentio, cum de patrum eruditione iudicare adgredior, eadem mensura, vt ita dicam, vtor, qua soleo recentiorum eruditionem metiri; neque enim puto, oportere eos meliore esse conditione, quam nos. Quae laudo & miror in nuperis scriptoribus, ea in antiquis eodem honore prosequor; quae sperno aut rideo in recentiorum scriptis, ea non pluris facio, cum mihi occurrunt in veterum monumentis.* Sed bene est, quod idem vir doctus quibusdam interiectis, haec addat: *Possumus laudare doctrinam veterum, si ita libeat, at pro modulo illius aeui; non ita, vt multum recentiorum eruditioni praeferatur, quemadmodum solet a multis fieri. Possumus ignoscere delectui rerum parum seuero, ratiocinationibus minus firmis, ordini confusiori, stylo non satis castigato, nec perspicuo; at haec praeferre iis, quae contrariis ornamentis ingenii, iudicii, eloquentiae praedita sunt, minime sustinemus.* Id namque est, quod ipsemet volo; eruditionis laudem patribus non posse denegari, sed eam pro temporum istorum conditione aestimandam esse. Nec omnes vno eodemque habendi sunt loco, sicuti nec illi, qui hodie eruditi vocantur; cum quibusdam excellentius ingenium, & maior eruditionis adparatus obtigerit, quam aliis. Suffragatur interim hac in re IO. CLERICO, qui ceteroquin eius sub PHEREPONI nomine latentis animaduersiones in AVGVSTINVM acriter castigat, LAMINDVS PRITANIVS, quo nomine virum eruditissimum LVD. ANT. MVRATORIVM tegi, accepimus, & ingenue fatetur, patrum eruditionem, in iis, quae ad artes scientiasque profanas spectant, ea, quae nostrae aetatis est, multum esse inferiorem. *Multa sunt*, inquit, *quae in libris sancti Augustini, ceterorumque patrum exquiri possunt, grammatica videlicet, rhetorica, didactica, logica, physica, eruditio, linguarum peritia, critica, chronologia, & aliae id genus disciplinae, quae nunc excoluntur magna animi contentione, a litteratis hominibus. In his omnibus non negamus, immo sincerissime fatemur, reperiri posse, & reuera offendi, multos nonnumquam patrum defectus, & si etiam velis, postremam quandoque imperitiam. Adcurata critices scientia*

ſcientia in plerisque deſideratur; ſeuer im eloquentiam in nonnullis fruſtra quaeras; ſi Origenem, Hieronymum, & Epiphanium excipias, vix alium inter ipſos habebis hebraicae linguae gnarum. Declamant interdum; alibi parum recte ratiocinantur; apocryphis quandoque vtuntur, aliaque peccant, quae temporibus iſtis, ac in tanto lumine ſcientiarum & artium in homine philologo aut non feras, aut ſaltem non laudes; de *ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. III. c. XVI. p. 545.* Atque hinc facile intelligitur, quousque admittendum, quando HIERONYMVS, in *epiſtola ad Magnum,* quae eſt *LXXXIII. p. 656.* recenſitis plurimis veteris eccleſiae doctoribus, *in quibus,* inquit, *neſcias, quid primum admirari debeas, eruditionem ſaeculi, aut ſcientiam ſcripturarum?* Secundum eam enim, quam ipſemet animo concepit, eruditionis notionem de iis loquitur. Neque ſane negamus, priſcos eccleſiae patres doctoresque litteris ac diſciplinis inſtructos fuiſſe, quod ex inſtituto probat GE. CALIXTVS, in *adparatu theologico, p. 35. ſeqq.* Idem, cum verba HIERONYMI iam memorata, recitaſſet, ſubiicit: *Et ſane verbis Hieronymi fidem faciunt, quae e multis pauca hodie ſuperſunt Iuſtini, Tatiani, Theophili Antiocheni, Clementis Alexandrini, Euſebii, Tertulliani, Arnobii & plurium; qui praeter alia, quae multiiuga eruditione ſubnixi, praeſtitere, ex ſcriptoribus & hiſtoria gentilium, cum antiquitatem & certitudinem religionis orthodoxae, tum nouitatem vanitatemque ethnicae, e communi omnibus rationis luce argumentis ſubinde ductis, & quae in contrarium adferri poterant, refutatis, non minus diſerte, quam docte, oſtenderunt.* Quae, etſi ita comparata ſint, vt vir ille doctiſſimus nimis quoque praeclare de patrum eruditione ſenſiſſe videatur; hoc tamen certum, quosdam patrum in ſcriptorum quoque gentilium lectione verſatos, hiſtoriarumque, quae inde petendae erant, & antiquitatis, minime rudes fuiſſe, dignosque adeo vel hoc nomine, qui ab omnibus legantur. Poteratque a CALIXTO laudatis cumprimis adhuc ex graecis THEODORETVS, ex latinis autem LACTANTIVS atque HIERONYMVS, addi. Haec, quae diximus, patres quosdam hiſtoriarum & antiquitatis minime rudes fuiſſe, intelliget, qui vel vnicam TATIANI *ad Graecos orationem* euoluerit: praeſertim ſi NICOLAI LE NOVRRY obſeruationes conferat, in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum, diſſert. V. c. II. p. 531. ſeqq.* Iuuabit ibi legiſſe, quae §. *VI.* de artium & ſcientiarum inuentoribus, de quorumdam philoſophorum vitiis & opinionibus, a TATIANO commemoratis; porro §. *VII.* de quibusdam aliis philoſophis peripateticis, & grammaticis, quorum teſtimoniis aetatem Homeri probat TATIANVS; item §. *VIII.* de quibusdam ſcriptoribus chaldaeis, phoenicibus & aegyptiis, ad probandam Moſis antiquitatem, a TATIANO commemoratis; §. *IX.* de pluribus aliis ſcriptoribus, & quibusdam illuſtribus viris, quorum TATIANVS fecit mentionem; §. *X.* de deorum fabulis, & METRODORO, ac de ſtatuis, quas TATIANVS ſe Romae vidiſſe teſtatur: denique de regum argiuorum chronologia, erudite commentatur. Iam ſi quis plures alias eiusdem generis obſeruationes in IVSTINVM martyrem, IRENAEVM, cumprimis CLEMENTEM Alexandrinum addat; non dubitabit, egregia prorſus antiquitatis & hiſtoriarum monumenta in patrum ſcriptis occurrere, nec proficere quemquam in iſto ſtudiorum genere rite poſſe, niſi haec quoque conſuluerit. De gentilium ſcriptis legendis non vna quidem omnium patrum fuit ſententia; plurimos tamen cenſuiſſe, eos & legendos, & inſignem ex iis capi poſſe

posse vtilitatem, ostendit IO. BAPT. COTELERIVS, ad *constitution. apostolic. lib. I. c. VI. p. 204.* Qua de re plura dici possent, nisi hoc iam supra factum esset, ad *lib. I. c. IV.* §. *VIII.*

§. IV. Ex graecis patribus pauci linguae ebraeae,' ex latinis quidam nec graecae satis, multo minus ebraeae habuerunt notitiam; criticae quoque artis plerique rudes fuere, hinc & eximio in scriptura sacra interpretanda, eiusque sensu litterali inuestigando, destituebantur praesidio. * Eloquentia, qua nonnulli prae reliquis florebant, turgida nimis, & subinde ad adfectus magis concitandos, aut omnino aures solum demulcendas, quam intellectum instruendum, simplicique veritatis cognitione imbuendum, comparata. **

* Audire hic iterum primum iuuabit IO. CLERICVM, libere hac de re sententiam suam exponentem, in *epistolis criticis & ecclesiasticis, ep. IV. p. 131. seqq. Vnus quidem*, inquit, *aut alter, vt Origenes apud Graecos, Hieronymus apud Latinos, operam dedere addiscendae linguae ebraicae; sed nec sciuere eam in rem subsidiis, quae habebant, vti, nec iis, quae norant, multum vsi sunt. Vigebant iis temporibus, linguae syriaca & arabica, in vicinia Palaestinae & Aegypti; quae linguae, cum maximi essent vsus, ad intelligendam ebraicam, debuerant ab iis edisci, quod tamen factum non est. At syri ipsi & arabes christiani persacile potuissent a Iudaeis ebraicam linguam discere, & cum sua comparare, cum maximo suae aetatis & posteritatis fructu.* Et quibusdam interiectis: *Maluerunt Graeci & Latini statuere absurdissime, diuinitus fuisse adflatos septuaginta interpretes, quam laborem subire, qui exantlandus fuisset, in addiscenda lingua ebraica. Maluerunt in linguae suae cognitione adquiescere, & allegoricum interpretandi genus, quo nihil futilius dicamne an facilius erat, sectari; quam grammatice singula, vt decuit, vtque nunc facimus, explicare.* Antea quoque dixerat: *Hoc vnum plerisque veteribus concedere possumus, peritos fuisse linguae vernaculae, Graecos graecae, Latinos latinae; & quidem ita, vt maxima eorum pars, praesertim apud Latinos, pro modulo suae aetatis, non ad normam meliorum saeculorum, scribere possent.* De ORIGENE porro atque HIERONYMO, qui fere soli ebraicae linguae peritia instructi fuere, (quae enim aliis quibusdam tribuitur, tam exigua est, vt in censum non veniat) idem IO. CLERICVS ex instituto disputat, in *quaestionibus Hieronymianis, quaest. II. seqq. p. 28. seqq.* Et ad ORIGENEM quidem quod attinet, tametsi EVSEBIVS pariter ac HIERONYMVS eum ob linguae ebraeae peritiam laudent; CLERICVS tamen adeo iis non suffragatur, vt putet, indubitatis indiciis ostendi posse, eum *ita loqui, quasi hebraicos characteres legere nesciuisset. Dicendum nimirum*, ita pergit, *bonum virum in conficiendis hexaplis, vertendisque nominibus hebraicis, iudaei cuiuspiam opera vsum fuisse, eiusque gentis homines interdum consuluisse, dein edidisse, quae ab iis accepisset; ita vt imperitis Graeculis primum, deinceps etiam peritiori Hieronymo, sed non satis attento, fucum fecisse videatur; quaest. II. §. IV. p. 32.* Praeeuntem hac in re sibi habuit PET. DAN. HVETIVM, ad quem etiam prouocat, quippe qui itidem agnoscit, tam eximiam in ORIGENE linguae ebraeae peritiam non fuisse, vt vulgo creditur, *Origenian. lib. II. c. I. §. II.* HIERONYMO graecae linguae peritiam omnem

non denegat; attamen, non dubiis argumentis deprehendisse viros doctos, ait, eum *perquam modice in ea exercitatum fuisse, quando cum graecis archetypis translationes eius adcuratius conferre coeperunt*; *quaest. III.* §. *I. p. 44.* De ebraica eius eruditione ita censet, vt, etsi non neget, labores eius nobis vtiles esse, si iis vtamur, vt par est; eum tamen *multum abfuisse*, existimet, *a perfectione quam monachus Benedictinus* (IO. MARTIANAEVS) *ei adfingit. Tota nimirum*, inquit, *mihi videtur fuisse sita in collatione interpretum antiquiorum, atque in nonnullis, quae acceperat a praeceptoribus Iudaeis, quorum multa exigui pretii fuerunt; quaest. IV.* §. *I. p. 74.* Ego lubens fateor, eam, qua & ORIGENES, & HIERONYMVS, floruerunt, linguae ebraeae peritiam a summo perfectionis fastigio abfuisse; largior quoque, fuisse, & esse inter recentiores, qui vtrumque ea superent; nec IO. MARTIANAEO suffragatus fuerim, in *prolegomeno tertio tomi secundi* adserenti: *nihil in sermone hebraeo Hieronymum latuisse, tantamque huius idiomatis peritiam fuisse in sancto viro, vt nullus grammaticorum hodiernorum sit illi aequiparandus.* Praeterquam vero, quod nihilosecius insignis scriptorum, quae nobis reliquerunt, vsus sit, quod nec IO. CLERICVS diffitetur; eiusmodi subsidia linguas istas addiscendi, quibus hodie abundamus, neutiquam habuerunt. Ex quo licet omnino sequatur, recentiores quosdam illis praeferendos, & inique agere, qui recentiores omnes veteribus postponunt; simul tamen conficitur, quosdam pro istius temporis conditione eousque in linguis profecisse, quo itidem pauci recentiorum peruenturi fuissent, si eadem aetate vixissent. Generatim etiam de veteribus, saltem iis, qui tribus prioribus post Christum natum saeculis vixerunt, obseruandum, eos magis de ipsa doctrinae christianae propagatione, & contra aduersariorum insultus defensione, itemque de vita ad eam recte instituenda, quam de lingua aut vocibus, aut rebus criticis fuisse sollicitos; atque haec cum vnica veterum cura esset; mirum non est, quod in linguis ignotis addiscendis nihil, aut non multum laboris posuerint; mirandum etiam non est, quod allegorica scripturam exponendi ratio, eo quippe tempore vsitata, illis placuerit, quippe quae ad vitam moresque instituendos vel maxime comparata est, nec, si quis modum in ea teneat, litteralemque sensum non negligat, contemnenda; quemadmodum contra, qui criticis ac grammaticis subtilitatibus nimium indulgent, haud raro ad ineptias pueriles prolabuntur, & id, quod praecipuum est in scriptura sacra, negligunt. Legi merentur, quae de progressu studiorum in ecclesia disserit GE. CALIXTVS, in *adparatu theologico, p. 112. seqq.*

** Patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, eloquentiam, turgidam subinde tumidamque, & tum etiam, cum de argumentis diuinis, quae simplicem planamque orationem postulant, loquuntur, elatam nimis, figurisque & hyperbolis scatentem, a sobria illa comtaque dicendi ratione, cuius in perspicuitate, exactaque rerum explicatione, praecipua laus est, multum discedere; viris doctis iam pridem obseruatum est. Accedit, & cum priori fere vitio coniunctum est, quod sophistarum instar verborum lenociniis, argumentisque oratoriis, & ad fallendos incautos aptis, fucum potius haud raro facere, quam claris, euidentibus solidisque rationibus, quod dicunt, demonstrare videantur. In CHRYSOSTOMO, BASILIO, GREGORIO Nazianzeno, & ad Latinos quod attinet, TERTVLLIANO, CYPRIANO, LACTANTIO, HIERONYMO, aliisque, eiusmodi quid deprehendi, negari nequit. Ipseque hoc non diffitetur

on. PETAVIVS, dum *multa sunt, a sanctissimis patribus, praesertim Chrysostomo in homiliis adspersa; i ad exactae veritatis regulam addare volueris, boni sensus inania viur. Quippe declamatorio illo more eritam fere multitudinem exaggeraussa, & subito quodam impetu diec colore profusa feruntur plerumque s. Vnde ex aliorum comparatione v, vel conciliorum potius, ac patrum, anda, & in gyrum veritatis reuosunt*; in *animaduersionib. ad Epibaeresin LIX. p. m. 244.* Idem & is comprobat IO. DALLAEVS, *de rum, lib. I. c. V. p. 120. seqq.* vbi ex to ostendit, *non facile esse, patrum intelligere, tum propter linguas & nos, quibus vtuntur, tum propter replicandarum variis rhetoricae & dite artificiis obscuratam & impeditionem, tum quod plerasque voces iam qui nunc in vsu est, sensu vsur-* Legenda cumprimis, quae *p. 140.* ac de re disserit. Iungendus vero ERICVS, *art. crit. tom. I. part. II. c. XVI.* ubi historiam rhetoricae *p. 486. seqq.* Atque ipse quidem ONYMVS declamatorium hocce digenus improbat, ad NEPOTIANVM s: *Ne quaeras pueriles declamationtentiarum flosculos, verborum le-, & per fines capitulorum singuluta quaedam, breuiterque conclusa, lausus & clamores excitent audienepist. XXXIV. ad Nepotianum de ricor. & monachor. tom. IV. oper. I. p. 259.* editionis IO. MARTIA- Nihilosecius tamen illud non a subinde sectatur, sed sophisticam eloquentiam diserte laudat; immo nagis mirandum, exemplo Pauli apostoli, perperam quamuis, tueri conatur, *epist. XXX.* quae est *apologia pro libris aduersus Iouinianum*, itidem *tom. IV. oper. part. II. p. 235.* eiusdem editionis. Hac ipsa autem dicendi ratione dum patres effecerunt, vt aut plane non, aut non recte intelligerentur; alios simul ad prauas opiniones animo concipiendas perduxerunt, erroribusque, qui deinceps foedarunt ecclesiam, occasionem praebuerunt. Superstitionis, quae circa missam in ecclesia romana regnat, originem ex hocce quoque fonte deriuandam, a me demonstratum est, in *dissertat. de origine missae pontificiae, § XX.* in *syntagm. dissertat. theolog. p. 33.* Orationes veterum panegyricas, quibus martyrum, virorumque, sanctitatis laude florentium, virtutes celebabrant, & in quibus mortuos absentesque per apostrophen, tanquam praesentes, adloquebantur, errorem de cultu & adoratione sanctorum multum promouisse, dubitari nequit, & erudite obseruat, docetque MART. CHEMNITIVS noster, in *exam. concil. Trid. part. III. loc. IV. c. III. p. 877. seqq.* Quae cum verissima sint, non tamen eousque protrahenda, vt quaeuis mysteria, de quibus ipsa scriptura sacra nos dubitare non sinit, exaggerato & declamatorio sermoni patrum tribuamus; id quod praeter alios vir clarissimus IO. CLERICVS facit, haud obscure innuens, quod sacram caenam pariter & baptismum pro nudis, simplicibusque ritibus, in quibus nihil plane mysterii sit, non reputemus, non aliunde, quam ex obscuris & hyperbolicis veterum loquutionibus ortum esse; *art. crit. tom. I. part. II. sect. I. c. XVI. p. 492. 493.* Quod sine ratione dici, ex iis, quae alibi hac de re disputantur, constat.

§. V. Ad philosophiam patrum quod attinet, Platonem quidam prae is laudant, eiusque adprobant placita, vt tamen reliquos non plane

contemnant philosophos. Vnde non errant, qui, eos eclecticos potius, quam Platonicos fuisse, contendunt. Aristotelis autem exigua apud eos fuit auctoritas. *

* Primum hic dispiciendum, de philosophia ipsa quid censuerint patres, tum, quamnam sequuti sint philosophandi rationem, exponendum est. Nimirum ad prius quod attinet, non vna omnium de philosophia fuisse sententia videtur, quibusdam eam laudantibus, reiicientibus & vituperantibus aliis. Inter eos, qui hoc faciunt, primus tribuitur locus TERTVLLIANO, cuius passim acriter & acerbe quaedam in philosophiam dicta occurrunt. Notus cumprimis locus est; qui in libro *de praescriptionibus contra haereticos, c. VII. p. m. 232.* exstat. Haereses enim ibi inter alia & hanc ob caussam reiicit, quod sint fructus ac foetus saecularis sapientiae ac humanae philosophiae. *Hae* (haereses) *sunt doctrinae hominum & daemoniorum, prurientibus auribus natae, de ingenio sapientiae saecularis, quam dominus stultitiam vocans, stulta mundi in confusionem etiam philosophiae ipsius elegit. Ea est enim materia sapientiae saecularis, temeraria interpres diuinae naturae & dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inter aeones & formae, nescio quae, & trinitas hominis apud Valentinum; Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate; a Stoicis venerat. Et vt anima interire dicatur, ab Epicuraeis obseruatur. Et vt carnis restitutio negetur, de vna omnium philosophorum schola sumitur. Et vbi materia cum Deo aequatur, Zenonis disciplina est. Et vbi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus interuenit. Eadem materia apud haereticos & philosophos volutatur, iidem retractatus implicantur. Vnde malum, & quare? & vnde homo & quomodo? & quod proxime Valentinus proposuit, vnde Deus? Scilicet de enthymesi & ectromate. Miserum Aristotelem! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi & destruendi, versipellem in sententiis, coactam in coniecturis, duram in argumentis, operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractauerit. Hinc illae fabulae & genealogiae interminabiles, & quaestiones infructuosae, & sermones serpentes velut cancer, a quibus apostolus nos refraenans, nominatim philosophiam contestatur caueri oportere, scribens ad Colossenses: videte, ne quis vos circumueniat per philosophiam &c.* Non minus quoque notum est eiusdem TERTVLLIANI effatum, quo *philosophos haereticorum patriarchas* vocauit; *aduersus Hermogenem c. VIII. p. m. 265.* quod & ab aliis subinde repetitur. Sed & alia hinc inde illius leguntur, parum clementer, in philosophos pariter ac in philosophiam dicta, quae in vnum collecta exhibet IAC. PAMELIVS, in *adnotationib.* ad *Tertul. libr. de praescript. c. VII. p. m. 285.* Sunt autem viri docti, qui putant, in hisce effatis TERTVLLIANVM non de philosophia in se spectata, sed corrupta, deque philosophis gentilium, qui non tam rectae rationis ductum, quam ingenii sui commenta, placitaque erronea sequebantur, loqui. Ita quidem IAC. PAMELIVS, *l. c.* & CHRIST. LVPVS, qui TERTVLLIANI librum *de praescriptionibus, scholiis & notis illustratum,* edidit, ad *c. VII. p. 197. seqq.* Idem ex instituto euincitur in dissertatione beati ADA. RECHENBERGII, certe sub eius moderamine habita: *an haereticorum patriarchae philosophi? ex illo Tertulliani adu. Hermogenem c. VIII. ad illustr. sancti Pauli Colos. II, 8. monitum,* Lipsiae 1705, 4. Alii contra putant, discriminis istius inter

ter philoſophiam in ſe ſpectatam, & vitio philoſophorum corruptam, veſtigia luculenta apud TERTVLLIANVM non deprehendi; adeoque cum hic aliquid humani paſſum, ſaltem incaute loquutum, dum omnem philoſophiam reiicere & damnare videtur. Quod vero CHRIST. LVPVS, *l. c.* inculcat, ipſam chriſtianam religonem a patribus philoſophiam vocari, parum ad rem facit. Qui enim non aliam philoſophiam, quam chriſtianam religionem, non autem, eam, quae lumine rationis nititur, admittit, ille perinde facit, ac ſi nullam philoſophiam adprobet. Non ſatis circumſpecte hic inceſſiſſe TERTVLLIANVM, dum philoſophorum vitia ipſi philoſophiae tribuit, adſeritur in ERN. SAL. CYPRIANI *diatribe academica: qua expenditur illud Tertulliani: haereticorum patriarchae philoſophi*, Helmſtadii 1699, 4. Quod ſi ita ſe habeat, non erat, quod centuriatoribus Magdeburgenſibus iraſceretur IAC. PAMELIVS, quod hancce TERTVLLIANI ſententiam inter errores eius retulerint. *Quae*, inquit, *eo prolixius proſequuti ſumus, quod perperam & Magdeburgenſes inter Tertulliani, & quidam alius inter Lactantii errores collocarint, dicere: ex philoſophia ortas haereſes.* Antiquior TERTVLLIANO, vt quibusdam videtur, eſt HERMIAS, philoſophus, quamquam nonnulli eumdem eſſe putent, cum HERMIA SOZOMENO, hiſtoriae eccleſiaſticae ſcriptore notiſſimo, qui ſaeculo quinto floruit. Huius exſtat διασυρμὸς τῶν ἔξω φιλοσόφων *irriſio gentilium philoſophorum*, quam cum TATIANI *oratione ad Graecos* edidit WILH. WORTH, Oxoniae 1700, 8. In ea id agit, vt gentilium philoſophos, ob diſſenſiones perpetuas, pugnasque, quibus ſe mutuo conficiunt, omnium ludibrio exponat; eſtque libellus hicce nec inutilis, nec iniucundus. Licet vero ipſos potius philoſophos, quam philoſophiam, perſtringat; de hac tamen itidem non adeo praeclare ſentire videtur. Cum enim ſtatim ab initio illud Pauli: *ſapientia huius mundi ſtultitia eſt apud Deum*, calculo ſuo adprobaſſet, addit: δοκεῖ γάρ μοι τὴν ἀρχὴν εἰληφέναι ἀπὸ τῆς τῶν ἀγγέλων ἀποστασίας. δι' ἣν αἰτίαν οὐδὲ σύμφωνα, οὐδὲ ὁμόλογα οἱ φιλόσοφοι πρὸς ἀλλήλους λέγοντες, ἐκτίθενται τὰ δόγματα. *Videtur enim mihi iſta ſapientia ab angelorum defectione principium petiiſſe; & eam eſſe cauſſam, cur philoſophorum decreta inter ſe neque conſentiant, neque adprobentur, c. I. p. m. 213.* Nec eſt, quod dicas, de gentilium tantum philoſophia hoc accipiendum eſſe; cum, illum, praeter eam, aliam admiſiſſe, non conſtet. TATIANVS etiam Graecorum philoſophiam prorſus contemnit, atque explodit. Omnia potius a barbaris, quo nomine etiam Ebraeos, horumque magiſtrum praecipuum Moſen, patres complectuntur, eos accepiſſe, contendit. Hinc orationem ſuam hiſce auſpicatur verbis: Μὴ πάνυ φιλέχθρως διατίθεσθε πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, μηδὲ φθονήσητε τοῖς τούτων δόγμασι· ποῖον γὰρ ἐπιτήδευμα παρ' ὑμῖν, τὴν σύστασιν οὐκ ἀπὸ βαρβάρων ἐκτήσατο; *Non decet vos, o! Graeci, odio tanto proſequi barbaros, & ipſorum placitis inuidere. Quod enim apud vos ſtudium, non a barbaris traxit originem?* Adſerit deinde *c. II. p. 6.* ſe ſapientiae graecanicae valedixiſſe, licet non parum exiſtimationis per eam adeptus eſſet. Et porro *c. III. p. 7.* τί γὰρ, inquit, σεμνὸν φιλοσοφοῦντες ἐξηνέγκατε; τίς δὲ τῶν πάνυ σπουδαίων ἀλαζονείας ἔξω καθέστηκεν; *Quid enim philoſophia veſtra produxit egregium? aut quis illorum etiam, qui excellere viſi ſunt, expers arrogantiae fuit?* Haud obſcure autem patet, eum philoſophiam graecanicam, philoſophiae, hoc eſt religioni chriſtianae, opponere; dumque hanc tantum adprobat, philoſophiam etiam generatim ſpectatam non reiicere nequit; ſaltem diſtincte hac ſuper re mentem ſuam non explicat. Neſcio, an illis, qui parum praeclare & de philoſophia, & de philoſophis, ſentiunt, ad-

dere

dere debeam HIERONYMVM? Certe TERTVLLIANI illud; *philosophi haereticorum patriarchae*, haud obscure adprobat, quando *pulchre quidam*, inquit, *nostrorum ait: philosophi patriarchae haereticorum, ecclesiae puritatem peruersa maculauere doctrina, &c. ep. XLIII. ad Ctesiphontem, tom. IV. oper. part. II. p. 474.* edit. IO. MARTIANAEI.

Plerique tamen ex patribus aliter censuerunt, tantumque abest, vt philosophiam reiecerint, vt laudauerint potius, commendauerintque. Nihil praeclarius temere de philosophia dici potest, quam quod dixit IVSTINVS martyr: ἔστι γὰρ τῷ ὄντι φιλοσοφία μέγιστον κτῆμα, καὶ τιμιώτατον θεῷ, ᾧ τε προσάγει καὶ συνίστησιν ἡμᾶς μόνη· καὶ ὅσιοι ὡς ἀληθῶς οὗτοί εἰσιν, οἱ φιλοσοφίᾳ τὸν νοῦν προσεσχηκότες. *Est namque reuera philosophia maximum bonum, & Deo gratissimum, quippe quae sola nos ad illum adducat, eique commendet. Atque ii demum vere sunt felices, qui mentem philosophia excolunt*; in *dialog. cum Tryphone iudaeo, p. m. 218.* Pari ratione & CLEMENS Alexandrinus in laudanda philosophia totus est. φιλοσοφητέον οὖν, inquit, καὶ ταῖς γυναιξὶν, ἐμφερῶς τοῖς ἀνδράσι, κἂν βελτίους οἱ ἄῤῥενες, τὰ πρῶτα ἐν πᾶσι φερόμενοι τυγχάνωσιν, ἐκτὸς εἰ μὴ καταμαλακισθεῖεν. *Est ergo philosophandum mulieribus similiter ac viris, etiamsi praestantiores masculi primas in omnibus partes ferant, nisi euaserint molles & effeminati; lib. IV. strom. p. 592.* editionis IO. POTTERI. Idem deinceps laudat verba EPICVRI ad MENOECEVM scribentis, quae breuitatis studio latine tantum recitabimus: *Nec si sit aliquis iuuenis, differat philosophari; neque si sit senex, defatigetur philosophando; nam nec est aliquis immaturus, neque nimis profectae & exhaustae aetatis, ad adipiscendam animi sanitatem. Qui autem dicit, nondum esse, vel praeteriisse tempus philosophandi, similis est ei, qui dicit, ad beatitudinem vel nondum adesse tempus, vel tempus praeteriisse. Quare & iuniori philosophandum est & seni; huic quidem, vt senescens iuuenescat bonis, per gratiam eorum, quae facta fuerint; illi autem, vt sit simul iuuenis, & senex per futurorum metus vacuitatem; l. c. p. 595. 596.* Similia & alibi, & apud alios, leguntur. Si tamen dicendum, quod res est, patres isti distincte, quid per philosophiam intelligant, non explicant, immo interdum cum religione reuelata, speciatim christiana, eam confundere videntur. Sic IVSTINVS martyr in eodem *dialogo cum Tryphone Iudaeo, p. m. 225.* de christiana religione, ταύτην μόνην φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον: *hanc solam certam & vtilem philosophiam* esse, adserit. Pari ratione CLEMENS Alexandrinus de barbara seu christiana philosophia dicit, quod τελεία sit τῷ ὄντι καὶ ἀληθής, *vera & vere perfecta, lib. II. strom. p. 430.* Ceterum CLEMENTIS de philosophia sententiam, quod ea christianis conueniat, copiosius edisserit NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, lib. III. dissert. II. c. XV. artic. I. p. 1104. seqq.* qui & *articulo II.* ac *III.* operose ad rationes secus sentientium respondet. Videtur etiam omnino CLEMENS plus, quam decet, philosophiae tribuere; vt cum *lib. I. strom. p. 377.* editionis IO. POTTERI, dicit: καί τοι καὶ καθ' ἑαυτὴν ἐδικαίου ποτὲ καὶ ἡ φιλοσοφία τοὺς Ἕλληνας. *quamquam per se quoque aliquando Graecos iustificabat philosophia*; & alibi *lib. VI.* scilicet *stromat. p. 823.* eiusdem editionis, adserit, vt Iudaeis legem, ita Graecis datam esse philosophiam, vsque ad aduentum Christi. Ad quae, aliaque eiusdem generis vt respondeat idem vir doctus NIC. LE NOVRRY, in omnem sese vertit partem. Et ad posterius quidem eius adsertum quod attinet, hoc sibi velle CLEMENTEM, ostendit, Graecos per philosophiam, vt Iudaeos per legem, vocatos, ad doctrinam fidei,

ſeu chriſtianae religionis, profiten-
Cum vero idem, dicit, *Graecos per
ophiam fuiſſe iuſtificatos*; in memo-
nobis reuocat, de ea tantum illum
philoſophia, quae iuſtitiam cum
cientia docet, & vera dumtaxat do-
nta ex diuinis Ebraeorum ſcriptis
aditionibus delibauit, quaeque pro-
d ipſummet Deum, omnis ſapien-
omniumque bonorum auctorem,
referri; *l. c. p. 1110.* Quis autem
ider, perquam incommode, minus-
lcurate, CLEMENTEM loqui? Con-
ur etiam inde, quod antea dixi, CLE-
EM, aliosque patres, diſtincte, quid
iloſophiam intelligerent, non expli-
vnde non poteſt non magna obſcu-
atque confuſio, oriri. Num CLE-
s iſte primus fuerit, qui chriſtianis
ſophiam commendauerit? idem NIC.
VRRY, *l. c. p. 1106.* diſputat, & ex
BIO, *lib. VI. hiſt. eccleſ. c. XIX.*
t, idem ante eum feciſſe PANTAE-
quippe qui ſacrae ſcripturae, ve-
e philoſophiae ſtudium coniunxe-

Ad alterum nunc accedimus noſtrae
tationis caput, quamnam ipſimet pa-
iaxime probauerint, aut ſectati ſint
ſophandi rationem? Platonicam
que, certe IVSTINO martyri, CLE-
TI Alexandrino, ORIGENI, ipſique
VSTINO & aliis, placuiſſe, paſſim
octi tradunt. Legendus prae reli-
nac de re THEOPH. RAYNAVDVS,
eolog. naturali, prolog. §. V. num.
IV. ſeqq. p. 31.* Et AVGVSTINVS
m multus eſt in Platonicae philoſo-
laudibus, *lib. VIII. de ciuit. Dei c.
q.* alibique; quod & FRANC. FE-
DENTIVS obſeruat, ad IRENAEI
II. c. XLV. p. 145. editionis RENATI
SVETI. Tam inſanus autem PLA-
s amor, aut furor potius, quosdam
inuaſerat, vt dicerent, *omnes domini
noſtri Ieſu Chriſti ſententias, quas mirari
& praedicare cogebantur, de Platonis libris
eum didiciſſe*, vt loquitur AVGVSTINVS,
qui & illos ſimul refellit, *lib. II. de do-
ctrina chriſtiana, c. XXVIII. p. m. 76.* De
auctore, qui ſub DIONYSII areopagitae
nomine latitat, quod prorſus Platonicus
fuerit, conſtat. *Sanctus Dionyſius*, inquit
NIC. CVSANVS cardinalis, *adeo Platonem
imitatus eſt, vt ſaepius Platonis verba ſeri-
atim poſuiſſe reperiatur*; in *apolog. doctae
ignorantiae*, *p. 66.* Nimium multorum
patrum erga PLATONEM amorem etiam
notat EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in
dem Hermetiſch-Platoniſchen Chriſtenthum,
part. I. c. I. §. VI. ſeqq. p. 28. ſeqq. item-
que FRID. CHRIST. BVCHERVS, in *men-
ſibus*, quos vocat, *pietiſticis*, eumprimis
menſe VI. ſeqq. p. 141. ſeqq. vbi ex inſti-
tuto hac de re diſputat. Placuit autem
patribus vel hocce nomine PLATO, quod
putarent, eum talia docere, quae cum Mo-
ſis pariter ac chriſtianae religionis ſcitis
egregie conſpirarent; quem conſenſum
inter alios ex inſtituto demonſtrare ad-
greſſus eſt, EVSEBIVS, *praeparat. euan-
gel. lib. XII. & ſequentibus.* Cumque por-
ro crederent, quae PLATO chriſtianae re-
ligioni conſentanea docuit, ea ex lumine
rationis illi innoteſcere non potuiſſe; cer-
tatim in eam ingreſſi ſunt ſententiam, phi-
loſophum huncce ab Ebraeis ſua acce-
piſſe, aut omnino Moſis legiſſe libros, li-
cet, qua ratione hoc fieri potuerit, inter
ſe non conuenirent. Praeeuntem ſibi hic
habuerunt FL. IOSEPHVM, quem IVSTI-
NVS, CLEMENS, THEODORETVS, alii-
que ſequuti ſunt, quorum loca indicat,
placitaque calculo ſuo adprobat PET. DAN.
HVETIVS, in *demonſtrat. euangel. prop.
IV. p. 40.* Iungendus & THEOPH. RAY-
NAVDVS, *loco* antea *citato p. 31.* Quem-
admodum autem a reliquis hic diſſentit
LACTANTIVS, Iudaeos vmquam a PLATONE
auditos, negans, *inſtitut. diuin. lib. IV. c.
II.*

II. ita hodie fere haec ſententia exploſa eſt a viris doctis, ſaltem varia contra eam mouentur dubia, a IO. CLERICO, in *epiſtolis criticis & eccleſiaſticis, ep. VII. p. 217. ſeqq.* Legenda cumprimis viri clariſſimi IAC. LENFANT diſſertatio, *an Pythagoras & Plato notitiam habuerint librorum Moſis & prophetarum; dans la bibliotheque germanique, tom. II. num. V. p. 124. ſeqq.* Addenda, quae ipſemet hac de re dixi in *hiſtor. eccleſiaſt. veter. teſtam. tom. II. per. II. ſect. VI.* ad §. *XIII. p. 1066.* & in *inſtitutionib. theolog. dogm. lib. II. c. I.* ad §. *LV. p. 437.* Quando autem adſeritur, patres in quibusdam PLATONEM ſequutos, ſeu ab eo quaedam accepiſſe; cauendum, ne vltra, quam par eſt, hoc extendamus. Hoc illi faciunt, qui, quae ipſimet ferre nequeunt, ſtatim pro Platonicis venditant, eaque ex PLATONE, non autem ex ſcriptura ſacra fluxiſſe, adſerunt. Sic myſterium trinitatis, ſcripturae ſacrae pariter ac genti ebraeae, vt putant, plane incognitum, a IVSTINO martyre demum, aliisque, qui ex Platonica philoſophia illud acceperint, primum in eccleſiam chriſtianam introductum eſſe, clamitant; ſimulque, PLATONEM nihil ab Ebraeis accepiſſe, ſed cum de trinitate quadam loqui videtur, eum ingenii ſui nobis narrare commenta, acriter contendunt. Ita quidem auctor libri: *le Platoniſme devoilé*, quem SOVVERAINIVM eſſe, ferunt, cumprimis *part. I. c. IX. & XIII. p. 91.* item *122. ſeqq.* qui conſentientem ſecum habet, ſi caput cauſſae ſpectes, IO. CLERICVM, in *epiſtolis criticis & eccleſiaſticis*, cumprimis *epiſt. VII. & VIII. p. 217. ſeqq.* Quae, quo loco habenda ſint, a me iam demonſtratum eſt, in *inſtitut. theolog. dogmat. lib. II. c. I.* ad §. *LV. p. 440. ſeqq.* Qui theologiae myſticae, & quidem corruptae, originem ex philoſophia patrum Platonica deriuant; in eo quidem non falluntur, quod putant, ſententias quasdam, & loquendi formulas, ex ſchola PLATONIS incautius a patribus adſumtas, & vſurpatas, corruptioni huic originem dediſſe; ſubinde tamen, in Platoniſmis patrum augendis, modum excedunt, & pro Platonicis dogmatibus habent, quae ex ſcriptura ſacra poterant deriuari. Diiudicanda hinc, quae EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, & FRID. CHRIST. BVCHERVS, *locis* antea *citatis*, de Platonicis patrum dogmatibus paſſim diſſerunt. Ad alterum extremum procurrere quodammodo videtur P. BALTVS, ſocietati Ieſuitarum adſcriptus, in libro, *defenſe de ſaintes peres, accuſez de Platoniſme* inſcripto, editoque Pariſiis 1711, 4. quem auctori libri: *le Platoniſme devoilé*, praecipue autem IO. CLERICO oppoſuit. Et ea quidem dogmata, quae chriſtianae religioni ſunt propria, quaeue ex ſcriptura ſacra deriuari poſſunt, cuiusmodi illud de ſacro ſancta trinitate eſt, patres ex philoſophia Platonica neutiquam hauſiſſe, recte prorſus docet. Dum autem patres ab omni Platoniſmi imputatione abſoluit, vltra, quam par eſt, progreſſus, patribusque plus, quam decebat, tribuiſſe, videtur. Quod per integrum *librum primum* copioſe & erudite diſſerit, patres in philoſophia Platonica non fuiſſe inſtitutos, eo quod philoſophia Platonica in ſcholis chriſtianorum non fuerit recepta; nec eam, ſi methodum ſtudii philoſophici vſitatam ſpectes, conſectati ſint; immo quod nec in ſcholis ethnicorum eo tempore vbique regnauerit; partim parum ad rem facit, partim ſine certo fundamento adſeritur. Cum enim quosdam patrum, vt IVSTINVM, CLEMENTEM Alexandrinum, ORIGENEM, Platonicae philoſophiae peritos fuiſſe, nec ipſe vir doctus negauerit; occaſionem certe eam addiſcendi eo tempore non defuiſſe, neceſſe eſt; quod vtrum ante quorumdam, ad chriſtianam religionem conuerſionem factum

ctum sit, an post eam, parum refert. Quod *libro secundo* fuse non minus quam erudite probat, patres generatim philosophiam gentilem, speciatim Platonicam, reiecisse; id ita comparatum est, vt nondum inde sequatur, in quibusdam eosdem patres Platonis non adprobasse placita. Potuerunt eam, prout christianae religioni aduersabatur, aut aduersari putabant, reiicere, vt tamen, prout consentire cum illa ex ipsorum opinione, videbatur, eamdem adprobarent ac sequerentur. Nec video, quo pacto Platonicam philosophiam prorsus reiicere potuerint, cum in eo fere omnes consentiant, vt antea obseruatum, PLATONEM sua a Mose accepisse. Ergone reiecerunt, quae a Mose profecta ipsimet crediderunt. Esto, impugnauerint patres speciatim placita quaedam PLATONIS, quod *libro III.* probare conatur; rursus hoc non minus certum, quod alia adoptauerint, suoque comprobauerint calculo. Multa ceteroquin hic moneri possent, si instituti nostri hoc permitteret ratio. Sic ad ideas, quae tertium rerum omnium principium ex mente PLATONIS constituebant, quod attinet, de quibus auctor *c. I. p. 326. seqq.* disputat, etsi quidam eas reiecerint, alios tamen adprobasse, certum est, licet rursus nonnulli eas contra sententiam PLATONIS cum intellectu diuino coniunxerint. Neque EVSEBIVS solum, quod vir doctus largitur, sed IVSTINVS quoque, atque CLEMENS Alexandrinus, idearum originem ex sacris litteris deriuare voluerunt, vt DION. PETAVIVS obseruat, *dogmat. theolog. tom I. lib. IV. c. XI. p. 298. seqq.* Iungendus IAC. BRVCKERVS, vir clarissimus, in *historia philosophica doctrinae de ideis, sect. II, §. II. p. 179. seqq.* vbi patrum, speciatim & AVGVSTINI, de ideis Platonicis sententiam, ex instituto edisserit. Vltimo denique, seu *quarto libro*, P. BALTVS ea, quae suae sententiae obstare, putat, diluere adnititur; speciatim ad elogia quod attinet, quibus patres philosophiam Platonicam ornant, ex iis, quod eamdem quoque amplexi sint, confici non posse, contendit. Quod admitteremus, nisi patres philosophiam Platonicam ita laudassent, vt simul ceu deriuatam a Mose, & in plurimis cum religione christiana consentientem, adprobassent. Vnicum sufficiat IVSTINI martyris testimonium: χριστιανὸς εὑρεθῆναι καὶ εὐχόμενος, καὶ παμμάχως ἀγωνιζόμενος ὁμολογῶ· οὐχ' ὅτι ἀλλότριά ἐστι τὰ πλάτωνος διδάγματα τοῦ χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντη ὅμοια, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων, Στωικῶν τε, καὶ ποιητῶν, καὶ συγγραφέων. *Vt christianus inuenirer, me ex votis omnibus optasse, & omni contentione elaborasse, profiteor: non equidem, quod alienae sint a Christo Platonis doctrinae, sed, quod in omnibus non sibi sint similes sicuti neque aliorum, Stoicorum videlicet, & poetarum, & historicorum; apol. II. pro christianis, p. m. 34.* edit. H. HVTCHINI. Diserte hic dicit IVSTINVS, *Platonis doctrinas a Christo non esse alienas.* Quod adeo telum frustra euitare conatur BALTVS, *lib. IV. c. XIII. p. 524.* Licet autem isti Platonici vulgo audiant patres, quod PLATONIS in quibusdam adprobent, ac sequantur placita; tantum tamen abest, vt in omnibus hoc faciant, vt potius interdum Stoicis, aut aliis philosophis suffragentur. Pari ratione, licet HIERONYMVS, Stoicos proxime ad christianam religionem accedere, videatur adserere, & LACTANTIVS praecipue ARISTOTELEM laudet; ideo tamen reliquos non plane respuunt, quamquam vterque nec philosophiae, nec philosophis gentilium, multum tribuat. Hinc non errant, qui, patres eclecticos potius, quam Platonicos, aut certae cuidam sectae addictos, statuunt. Et hanc quoque se philosophandi probare rationem, diserte profitetur CLEMENS Alexandrinus: φιλοσοφίαν δὲ, οὐ τὴν Στωικὴν λέγω, οὐδὲ τὴν πλατω-

νικὴν, ἢ τὴν Ἐπικούρειόν τε καὶ Ἀριστοτελικήν, ἀλλ' ὅσα εἴρηται παρ' ἑκάστῃ τῶν αἱρέσεων τούτων καλῶς, δικαιοσύνην μετὰ εὐσεβοῦς ἐπιστήμης ἐκδιδάσκοντα, τοῦτο σύμπαν τὸ ἐκλεκτικὸν φιλοσοφίαν φημί. *Philosophiam autem non dico Stoicam, nec Platonicam aut Epicuream & Aristotelicam, sed quaecumque ab his sectis recte dicta sunt, quae docent iustitiam cum pia scientia, hoc totum selectum, dico philosophiam; strom. lib. I. p. m. 338.* editionis IO. POTTERI. Similia & alibi apud eumdem occurrunt, quae indicat NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, lib. III. dissert. II. c. XV. artic. I. p. 1104.* Accedit, quod eodem circiter tempore, quo patres philosophiam cum religione christiana coniungere coeperunt, eclectica philosophandi ratio, auctore POTAMONE Alexandrino, orta sit, eumque in finem introducta, vt scepticorum stultitiae pariter ac Epicureorum impietati obuiam iretur; quoniam per vtramque philosophia omnium contemtui exponebatur. Immo putabant, qui eam amplectebantur, se hac ratione christianorum, impie, inepte, turpiterque a gentilium philosophis dicta, obiicientium, tela euitare posse; quemadmodum & iidem in rebus praecipue, ad mores spectantibus, ita philosophabantur, vt in multis ad christianae religionis scita proxime accederent, quod PROCLI, PORPHYRII, aliorumque exemplo patet. Praeclare hoc obseruauit beatus GOTTFR. OLEARIVS, in *dissertat. de philosophia eclectica,* quae subnexa est THO. STANLEII *historiae philosophiae, c. II. p. 1207. seqq.* qui & *c. IV.* de *christianis eclecticam philosophiam sequentibus* disserens, CLEMENTEM Alexandrinum pariter ac ORIGENEM iis adnumerat. Ex reliquis, & quidem latinis, audire adhuc iuuat LACTANTIVM, qui eclecticum se profitetur, dum ita verba facit: *Facile est autem docere, pene vniuersam veritatem per philosophorum sectas esse diuisam. Non enim philosophiam sic nos euertimus, vt academici solent, quibus ad omnia respondere, propositum est: quod est potius calumniari & illudere. Sed docemus, nullam sectam fuisse tam deuiam, nec philosophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero; lib. VII. c. VII. p. m. 806.* Eclectici itaque dici possunt patres, quod nulli philosophorum ita adhaeserint, vt totum eius systema amplecterentur, ceterosque omnes reiicerent. Dubitari tamen, si dicendum quod res est, possit, an omnino adpellandi sint philosophi. Namque & ad eclecticam philosophiam non sufficit, quod nullius in verba quis iuret magistri, aut mox huius, mox illius effata adprobet, nisi ipse simul integrum aliquod apteque cohaerens philosophiae systema sibi constituat; quod de nullo patrum, quantum mihi constat, adseri poterit. Nec enim se philosophos esse, aut philosophiam proprie sic dictam tradere, professi sunt, sed religionem christianam, quae, vt antea diximus, philosophiae nomine illis quandoque veniebat. Hinc & ex gentilium philosophorum scriptis ea tantum decerpebant, quae instituto suo inseruire putabant, siue ea refellere, siue consensu istorum & conuenientia doctrinae suae pondus aliquod addere vellent. Quemadmodum autem plerisque PLATO maxime placuit; ita maxime displicuit ARISTOTELES, quod, prolatis veterum testimoniis, docet IO. LAVNOIVS, *de varia Aristotelis in academia Parisiensi fortuna, c. II. p. m. 131. seqq.* Rationes eius rei adfert IO. HERMANNVS AB ELSWICH, in *schediasmate de varia Aristotelis in scholis protestantium fortuna,* quod libro LAVNOII a se iterum edito, praemisit, *§. IV. p. 8. seqq.* qui & *§. V.* quosdam veterum indicat, sed non magni nominis, qui Aristotelem sequuti sint. Sed hisce diutius non immorabimur.

§. VI.

§. VI. Logicam si species, ratiocinia eorum non semper adcurata esse, ut artis huius regulis satisfacere, dudum viris doctis obseruatum est, amplisque comprobari potest. * Nec in reliquis philosophiae partibus eximii quid ab hisce ecclesiae veteris doctoribus exspectandum, quam nec ab iis hoc postulari potest.

* Patres quandoque infirmis, immo iis ratiociniis vti, non hodie demum, nudius tertius viri docti obseruarunt, in IRENAEO hoc iam notauit PHOTIVS. Cum enim dixisset, praeter libros quinque aduersus haereses, plura & scripta, & epistolas circumferri addit: ἐν τισιν αὐτῶν ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ τῆς ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κιβδηλεύεται καὶ παραχαράττεσθαι. etsi in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas his rationibus fucari videtur, quae oblitas esse conuenit; myriobibl. cod. CXX. p. Quae verba cum REN. MASSVETVS adduxisset, addit: In quae Irenaei scripta, quaeque loca, digitum intenderit Photius incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenaeo adhiberi; leuissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quod eo difficilius cauere quis potest, quo aduersarios studiosius insectatur ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim vir tantum valeat, vt ea omnia, quibus aduersarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint? dissertationib. praeuiis Massueti dissert. III. p. 106. Ita, dum doctus infirma patrum, speciatim IRENAEI ratiocinia, defendere conatur, ipse mentis imbecillitatem insigni exemplo prodit. Perperam primum infirmas rationes interpretatur, quas spurias (νόθους) PHOTIVS dixerat. Deinde leuissimum vitii genus esse, putat, infirma argumenta ad probandas certas fidei veritates adhibere. Itane? Nonne hac ratione veritas proditur potius, quam stabilitur? Si porro de patribus intelligit, quod dicit, omnibus fere scriptoribus hoc vitium esse commune; discent inde, qui eidem ecclesiae romanae addicti sunt, quam parum patribus sit tribuendum; sin etiam de recentioribus, erunt, qui facile de romanae ecclesiae propugnatoribus, non autem de aliis hoc largientur. Nec persuadebit omnibus, eo difficilius hoc vitium caueri, quo quis studiosius aduersarios insectatur. Quo studiosius enim quis aduersarium suum refellit, eo maiorem in adsertionibus suis probandis adhibere solet ἀκρίβειαν. Bene autem est, quod, post multas verborum ambages, ipse tandem MASSVETVS fateatur: Non tamen haec nostra dictis negauerim, quin apud Irenaeum spuriae quaedam occurrant rationes, quibus reuera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur: quales sunt eae, quas a Christi aetate & millenario regno petit; sed iis & aliis quibusdam paucis exceptis, ceteris omnibus, si aequitatis ponderibus examinentur, & ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit & robur. Si verum est, quasdam saltem rationes spurias apud IRENAEVM occurrere, cur ergo vitio vertit PHOTIO, idem quod dixerat? cur contra eum disputauit? Quamquam, an reliquae ita comparatae sint, vt suum illis constare pretium, suumque robur queat, nunc non disquiram. Legenda, quae de eodem hocce MASSVETI loco monet vir clarissimus DAN. MALCHELDVS in introd. ad histor. litterar. de praecipuis bibliothecis Parisiensibus, part. II. c. III. §. XXVIII. p. 150. seqq. De IVSTINI martyris naeuis in ratiocinando commissis ex instituto agit vir illustris MARCVS HIERONYMVS

NYMVS GVNDLINGIVS, *obseruation. selectar. ad rem litterar. spectant. tom. II. obseruat. VII. & IX., p. 89. seqq.* Atque poterant ex ex aliis patribus similia facili negotio colligi. Vnicum tantum quod speciminis instar sit, quodue legenti EPIPHANIVM sese mihi obtulit, adferemus. Probaturus is contra antidico-Marianitas, beatam virginem Mariam, post editum in lucem mundi seruatorem, cum Iosepho nullam habuisse consuetudinem, nec alios peperisse liberos, ita inter alia verba facit: *Leaena cum ad partum venerit, eadem illa die ab omni parturiendi conditione & molestia liberatur; siquidem in ipso partu vterum simul ac matricem excerni, naturalium rerum indagatores adserunt; adeo vt nulla in posterum veneris cupiditate tangatur, nisi aliqua vis adhibeatur; quod si marem experiri cogatur, non amplius tamen foetum gestare potest, vtpote quae matrice careat. Qua quidem ex narratione ad id, de quo agimus, similitudinem quamdam licet transferre, quae vtilitatem potius, quam damnum aliquod continere videatur. Etenim si catulum leonis Iudam Iacob nominans, Christum quadam sermonis figura adumbrauit, cum eoque illud ex Ioannis apocalypsi congruit: ecce! vicit leo de tribu Iuda, & de stirpe Dauid; cum leoni dominus adsimuletur, non natura quidem, sed similitudinis, adumbrationisque gratia, quod regia quaedam insit in leone dignitas &c. non absurde matrem illius leaenam adpellabimus. Qui enim leo generari potest, nisi mater eius leaena nominetur. Ceterum vti leaena secundo non parit; ita sacro-sancta virgo Maria alterius partus expers fuit, ac nullum corporis commercium exercuit; haeres. LXXVIII. p. m. 1044.* In hisce verbis, quae breuitatis studio latine tantum dedimus, EPIPHANIVS primum in eo peccat, quod perperam credidit, leaenam vnicum tantum per omnem vitam edere catulum. Licet enim HERODOTVS, & forte alii quidam, illud adserant; rem tamen aliter sese habere, iam obseruauit ARISTOTELES, *de generat. animal. cap. X.* Immo ex ipsa sacra scriptura, veritati consentaneum non esse, quod scripsit, discere potuisset, siquidem *Ezech. XIX, 2.* legitur: *inter leunculos educauit catulos suos: & e catulis suis vnus in leunculum adoleuit.* Deinde, si quis hodie ita rationes subduceret: leaena vnicum tantum parit catulum; ergo Maria praeter mundi seruatorem alios liberos non peperit; is omnium se exponeret ludibrio. Non sine ratione igitur hanc EPIPHANII ratiocinationem exagitat IAC. BASNAGIVS, in *differt. de haeresi Apollinaris, p. 60.* Cum igitur re ipsa, in arte ratiocinandi se non adeo exercitatos, patres ostenderent; facile intelligitur, eos de praeceptis eius tradendis non multum sollicitos fuisse. Cum philosophia peripatetica iam caput tollere inciperet, IO. DAMASCENVS *dialecticam* scripsit, quae operum eius, a MICH. LEQVIEN editorum, *tom. I.* exstat, *p. 5. seqq.* qua tamen hodie facile caremus. Quae AVGVSTINI nomen prae se ferunt, *principia dialectices*, a monachis Benedictinis, operum eius editoribus, in *adpendice tomi primi* inter opera spuria referuntur.

** Sic, qui in physica doctrina eximii quid in patribus quaerunt, falluntur; falluntur tamen etiam, qui eiusmodi quid ab iis postulant. Non enim id sibi datum credebant, vt in rerum naturalium indolem, caussasque, adcuratius, curiosiusque inquirerent. Ea insuper ista aetate physicae doctrinae erat ratio, vt cum illa, quam hodie consequuta est, facie, comparari nequeat. Nec praetermittendum, quod vir clarissimus BALTVS obseruat, veteris ecclesiae doctores alieniori a physica ideo fuisse animo, quod, qui eam ex gentilium philosophis tractabant, eorum simul theologi censebantur, & in libris, in quibus rerum naturalium pirncipia explicabantur, simul de rebus diuinis, de prouidentia, de immortalitate ani-

mae,

le quibus omnibus gentilium philoso- ꝛrumque longe aliter, quam christiani ɔant, agebatur; *defense de saints peres z de Platonisme, cap. IX. p. 49.* Et sane, BIVS, dum in eo est, vt libri decimi : *praeparationis euangelicae*, in quo ıpue physica philosophorum dogma- .ngit, argumentum indicet; *speciosa regiae Graecorum philosophiae myste- lucem se prolaturum*, ait, & τὴν ἐν αὐτοῖς ιάθησιν, *quam nibil verae solidaeque ionis habeant, omnibus ante oculos po- n.* Addit, fore, vt omnes inde intel-) ὅτι μὴ ἀγνοίᾳ τῶν παρ᾽ αὐτοῖς θαυμαζομένων, ε δὲ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀνωφελοῦς σχολῆς, ἥκιστα αὐτῶν ἵκαμεν, τῇ τῶν κρειττόνων ἀσκήσει τὰς ἑαυτῶν ϛς ψυχὰς, *non vlla rerum, quas tanto- emirantur, ignoratione, sed inanis eo- udii contemtu, omnem prope nos illa- tram exuisse, animis ad meliorum vsum tationemque traductis; cap. I. p. 789.* n itaque non est, patres, si τὰ φυσικὰ .um attingant, ea id facere ratione, vt adeo magnam hodie inde relaturi udem. Spectant autem huc, qui he- ꝛron, seu opus creationis, sex diebus ;ae, explicant, vt BASILIVS, AM- IVS, aliique. Qualis hic subinde n philosophia sit, vel inde intelligi- ɔod plurimi in eam ingressi sint sen- m, *tenebras*, quarum *Gen. I. 2.* fit o, vmbram fuisse, quam caelum ter- : aquis conciliauerit; vti SOVCIE- Iesuitarum societati adscriptus, ob- :, in *dissertat.* ad *Theophili Antioch.* , §. *XVIII.* quam suae THEOPH. edi- subiunxit IO. CHRISTOPH. WOL- , *p. 441.* Specimen physiologiae ve- ı christianorum conspicere licet in IAE, monachi aegyptii, qui & *Indo- 's* dicitur, *topographia christiana*, siue *ianorum opinione de mundo*, quam IH. DE MONTFAVCON edidit, in *'ione noua patrum & scriptorum grae- ,* quae Parisiis 1706 lucem adspexit, *tom. II. p. 113. seqq.* Existimabant nimirum veteres christiani, figuram orbis terrarum non sphaericam, sed planam esse; quam sententiam, quibus argumentis propugnauerint, & quomodo secundum eam eclipses, ortusque, & occasus siderum, animo suo conceperint, hinc intelligere licet. Summam huius operis exhibet PHOTIVS, *myriobibl. cod. XXXVI.* quam ex eo repetit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. III. cap. XXV. p. 609. seqq.* Aliud physiologiae christianae specimen exhibet Φυσιόλογος διεξελθὼν περὶ τῆς ἑκάστου φύσεως τῶν θηρίων τε καὶ τῶν πετεινῶν, *physiologus de natura ferarum & volucrum*, qui inter opera EPIPHANII *tom. II. p. 189. seqq.* exstat, cum notis & versione GONSALI PONCE DE LEON, Hispalensis, qui eum ediderat Romae 1587 4. Atque hicce quidem editor, cum perspiceret, quid in libello hocce desiderari queat, caussam eius in *praefatione* hunc in modum agit: *Si quis, quas adfert animalium naturas, tanquam minus certas obiiciat, is sciat, apud ceteros eiusdem argumenti scriptores fere eas omnes reperiri; si quae sunt, quae vnum Epiphanium auctorem habeant, non ideo aduersus ipsum falsi iudicium praetor dabit; nam & Aristotelem, quamdiu culex viuat, (vt Mercurius apud Lucianum aiebat) narrantem, quam profunde sol radios emittat in mare, qualem animam habeant ostrea, ac similia cum admiratione legimus; quem tamen abligurito patrimonio, & infeliciter in militia, ad quam irruerat, agentem, pharmacopolam primum factum, postea simplices ac populares homines hisce nugis detinuisse scribit Epicurus. Sed nec eo nomine reiiciendus est noster physiologus, quod plebeia quaedam, trita, ac in omnium ore versantia, adducat; nam certe, quidquid a tanto viro prodiit, plurimi faciendum est, viro sanctitate, doctrina, antiquitate suspiciendo.* Quae quousque sufficiant? quilibet facile iudicabit. Physiologus autem iste non tantum proprietates illorum animalium, de quibus agit,

agit, indicat, ſed adplicationem etiam ad theologica inſtituit, ieiunam maximam partem, atque frigidam, immo ſi dicendum, quod res eſt, haud raro plane ineptam. An ipſi EPIPHANIO hicce liber tribuendus ſit? viri quidam docti adhuc dubitant; immo eo antiquiorem eſſe putant, ſiquidem ab ORIGENE iam adlegetur *hom. XVII. in Geneſ. XLIX.* & RVFFINO, *de benedict. patriarch.* Conferendus hac de re IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. VII. lib. V. cap. XI. p. 427.* De natura animalium quaedam etiam attinguntur in epiſtola, quae ſub BARNABAE nomine circumfertur, *§. X.* quae tamen ita comparata eſſe, vt ſaepius opinionibus apud vulgus receptis, quam hiſtoriae naturali reſpondeant, viris doctis obſeruatum eſt. Legiſſe iuuabit, quae in editione *patrum apoſtolicorum* IO. BAPTISTAE COTELERII ad *huncce* BARNABAE *locum, tom. I. p. 31. ſeqq.* adnotantur. Ad doctrinam denique moralem quod attinet; eam, quae ex ſacrarum litterarum monumentis hauritur, patribus curae cordique fuiſſe, non eſt, quod dubitemus. Subinde quoque, quae ipſa ratio recta de his omnes condocet, ſcriptis ſuis inſperſerunt; ſed quemadmodum non ſemper, quae ad lumen rationis ſpectant, ab iis, quae lumini reuelationis propria ſunt, diſcreuerunt; ita multo minus ſyſtema aliquod philoſophiae moralis apud eos inuenire licet, vel ſcriptum aliquod morale ſolis rationis principiis ſuperſtructum, niſi A. MANLII TORQVATI SEVERINI BOETHII *libros quinque de conſolatione philoſophiae* huc referre velis. Sed de doctrina morali patrum capite ſequenti ex inſtituto dicemus.

§. VII. Ad ipſam *theologiam patrum* dum accedimus, obſeruandum; quo propius ab apoſtolorum tempore patres abfuerunt, eo purior ſimpliciorque fuit eorum theologia; quo longius inde remoti fuerunt, eo quidem adcuratius ſubinde varia doctrinae ſacrae capita, occaſionem praebentibus haereticis, pertractarunt; ſed eo plures etiam grauioresque in iis deprehenduntur naeui; qui tamen non obſtant, quo minus, quaenam catholica & orthodoxa eccleſiae fides fuerit, vtcumque cognoſci queat. *

* Quo propius ab apoſtolorum tempore abfuerunt patres, eo puriorem ſimpliciorem que eorum fuiſſe theologiam, probatione non indiget; cum nemo, vt puto, ſit, qui hoc inficiari auſus fuerit. Docent certe hoc ſcripta patrum, vt vocantur, apoſtolicorum, de quibus in ſequentibus erit dicendi locus. Sed id quoque conſtat, quo frequentius deinceps non tantum cum Iudaeis & gentilibus, ſed & cum variis haereticorum generibus, illis pugnandum fuit; eo diligentius modo hoc, modo aliud theologiae chriſtianae caput, ab illis excultum fuiſſe. Veritas ipſius religionis chriſtianae adſerta ab illis fuit, qui contra Iudaeos, aut ethnicos, ſcripſerunt, aut apologias pro chriſtianis ediderunt, vt IVSTINO martyre, ATHENAGORA, TERTVLLIANO, MINVTIO FELICE, aliisque, quos recenſet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. VII. lib. V. cap. VIII. p. 96. ſeqq.* de quibus etiam diligenter adcurateque in *adparatu ad bibliothecam maximam veterum patrum* NICOLAVS NOVRRY diſſerit, qui ſpeciatim per integrum *tomum ſecundum* ſcriptores latinos tertii quartiue ſaeculi, qui veritatem chriſtianae religionis contra ethnicos demonſtrarunt, exhibet. Doctrinam de myſterio trinitatis illuſtrarunt, qui contra Samoſatenianos, Sabellianos, Arianos, ſimileſque haereticos, diſputarunt; quorum praecipuos indicat LVDOV. ELLIES

DV

DV PIN, in *methodo studii theolog. cap. XVII. p. 178.* qui & ibidem, qui de incarnatione Christi scripserunt, doctrinaeque de Christo maiorem adfuderunt lucem, laudat. Factum autem hoc praecipue ab iis, qui Nestorianas, Eutychianasque, tractarunt controuersias. Sic &, vt doctrina de gratia Dei, deque praedestinatione, itemque de libero arbitrio, & reliquis huc spectantibus, adcuratius sub examen reuocaretur, effecerunt controuersiae cum Manichaeis, & Pelagianis, in quibus AVGVSTINI maxime enituit diligentia; cui tamen & alii iungendi ab eodem auctore commemorati, *c. XIX. p. 185. seqq.* Atque ita quidem studio patrum aucta est atque amplificata theologia. Neque tamen dixerim, quod vbique recte se gesserint, & in omnibus laudem promeruerint. Immo neminem illorum omnis naeui expertem, quosdam etiam grauiores errores admisisse, dudum viris doctis obseruatum est; speciatim MARTINO CHEMNITIO nostro, in *orat. de lectione patrum*, quae beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiast.* subnexa est, *p. 741 seqq.* IO. CLAVDIO, in *iudicio de patribus graecis & latinis antiquis*, quod ex *operibus* eius *posthumis* exceptum, itidem *summario* RECHENBERGII subiunctum conspicitur *p. 735. seqq.* IOAN. DALLAEO, de *vsu patrum, lib. II. c. IV. p. 252. seqq.* IO. HENR. HOTTINGERO, in *dissertat. de abusu patrum, p. 4. 5.* aliisque. Hi ipsi autem naeui atque errores patrum, dum hic in illo, alius in alio capite errauit, non obstant, quo minus, si ex omnibus adsumantur, quae recte dicta sunt, verae inde catholicaeque doctrinae in ecclesia perpetua conseruatio propagatioque intelligi queat; in quo praecipuum vsum patrum consistere, deinceps docebimus. Recte hoc obseruauit magni quondam nominis in ecclesia nostra theologus, AEGIDIVS HVNNIVS; dum, *non diffiteor*, inquit, *patres seu scriptores ecclesiasticos varie de variis articulis scripsisse; fixum vero manet, in omnibus articulis christianae religionis confirmandis proferri posse ex illorum monumentis aliqua perspicua dicta & testimonia.* Et quibusdam interiectis: *Scimus, patres seu scriptores ecclesiasticos in diuersis articulis suos habuisse naeuos & errores*; *interim hoc firmum fixumque manet, non posse vllum in vniuersa theologia demonstrari locum, cuius non expressa reperiantur in erudita illa vetustate testimonia, si non apud hunc patrem, at certe apud alium, si non apud omnes, apud aliquos tamen, nec poterit instantia dari vlla, quae hoc adfirmatum infringat, aut debilitet saltem*; in *quaest. & respons. de praedestinatione, tom. I. oper. p. 901.* Recitat haecce HVNNII verba, calculoque suo adprobat, beatus IO. GERHARDVS, in *methodo studii theolog. part. III. sect. V. cap. III. p. 265.*

§. VIII. Ad originem atque fata *theologiae patristicae* quod attinet; fuerunt statim in primis saeculis, qui ad priorum ecclesiae doctorum effata prouocarent, vt a se dictis auctoritatem quamdam conciliarent; tum vero exstiterunt porro, qui patrum dicta colligerent, & inde velut theologiae quoddam systema concinnarent, vnde cum theologia patristica tandem scholastica enata, quae praeter alia & hoc incommodum habebat, quod patribus plus, quam decebat, tribuendo, scripturam tandem negligeret, saltem ei traditionem & patrum auctoritatem aequipararet, nouumque ita praesidium romanae ecclesiae erroribus adferret. *

* Veteris ecclesiae doctoribus iam in more positum fuisse, vt, ad pondus aliquod a se dictis conciliandum, vel ecclesiae cum sua sententia consensum demonstrandum, sub-

ſubinde ad illos, qui ante ſuam aetatem vixerunt, prouocarent; nemo forte, niſi qui illorum numquam inſpexit monumenta, dubitauerit. Horum cum deinceps iterum alii imitarentur exemplum, nouaque in dies patrum auctoritas incrementa ſumeret, tandemque exſiſterent, qui ex dictis effatisque patrum integra theologiae ſyſtemata colligerent; ortam inde theologiam, quam vocamus, patriſticam, nemo non perſpicit. Quae licet in aprico poſita ſint, confirmare tamen paucis, ac illuſtrare iuuabit, vt ortum atque progreſſum theologiae huius eo planiorem faciamus. Scripſit IRENAEVS inter alia epiſtolam ad FLORINVM, in qua ſententiam eius, quod Deus ſit conditor malorum, refellebat, ex qua nonnulla EVSEBIVS refert, *hiſt. eccleſiaſt. lib. V. cap. XX. p. m. 187*. In ea IRENAEVS, vt FLORINVM refutaret, eiusque dogmata non eſſe ὑγιοῦς γνώμης oſtenderet, cumprimis etiam ad presbyteros, qui ante ſe vixerant, & apoſtolorum diſcipuli exſtiterant, hoc eſt, patres, prouocat. Ταῦτα τὰ δόγματα, inquit, οἱ πρὸ ἡμῶν πρεσβύτεροι οἱ καὶ τοῖς ἀποστόλοις συμφοιτήσαντες, οὐ παρέδωκάν σοι. *Haec dogmata hi, qui ante nos vixere, presbyteri, qui etiam apoſtolorum diſcipuli exſtiterant, nequaquam tibi tradiderunt.* Opponit deinde FLORINO auctoritatem POLYCARPI, quippe quem adhuc vidiſſet ac audiuiſſet, dicitque: *Et in conſpectu Dei adfirmare poſſum, beatum illum & apoſtolicum presbyterum, ſi quid eiusmodi vnquam audiiſſet, exclamaturum continuo, & obturatis auribus ſuis dicturum fuiſſe, prout ipſi moris erat: Deus bone, quae me in tempora reſeruaſti, vt haec ſuſtinerem!* Dum autem IRENAEVS hac occaſione narrat, quae POLYCARPVS de Chriſto, eiusque miraculis ac doctrina vtpote quam a Ioanne & aliis, qui Chriſtum viderant, acceperat, commemoraſſet, addit: πάντα σύμφωνα ταῖς γραφαῖς, *in omnibus cum ſcriptura ſacra conſentiens*; haud obſcure ſignificans, quantacumque ſit patrum auctoritas, ſcripturam tamen ſacram nobis ſemper potiorem eſſe debere. Vt vero in aliis, ita cumprimis in controuerſiis cum Arianis patuit, quam ſollemne fuerit ad patrum prouocare auctoritatem. Arianos equidem hoc nomine reprehendit ATHANASIVS, quod patres, ſententiam eorum detorquendo, ad ſuas pertrahere partes auſi ſint; dum, οὐδὲν γὰρ, inquit, ἔτ' εὔλογον, οὔτε πρὸς ἀπόδειξιν ἐκ τῆς θείας γραφῆς ῥητὸν ἐχούσης τῆς αἱρέσεως αὐτῶν. ἀεὶ μὲν προφάσεις ἀναισχύντους ἐπορίζοντο καὶ σοφίσματα πιθανά. νῦν δὲ καὶ διαβάλλειν τοὺς πατέρας τετολμήκασι καὶ οὐκ ἀλλότριόν γε, ἀλλὰ καὶ οἰκεῖον τοῦτο τῆς κακονοίας ἐστὶν αὐτῶν. *Qui cum nihil rationi conſentaneum aut certi ex ſcripturis ſacris in haereſi ſua habeant, ac proinde improbas ſemper cauſſificationes & callida ſophiſmata in medium proferant, nunc eo audaciae proceſſere, vt etiam patres noſtros in calumniam vocent: minime id alienum ab ipſorum moribus, & proprium omnino eorum prauitatis ingenii*; in *epiſt. de ſententia Dionyſii &c. tom. I. oper. p. m. 549*. Recte itaque Arianos reprehendit, quod ad patres recurrant, cum rationis & ſcripturae praeſidiis deſtituantur, tum &, quod perperam id faciant, ea patribus tribuendo, quae iis in mentem non venerant. Quo ipſo, vt non negat, ad patres interdum prouocari poſſe; ita in hacce ipſa epiſtola operoſe probat, DIONYSIVM Alexandrinum neutiquam eadem cum Arianis docuiſſe, ſed cum ſynodi potius Nicaenae decretis prorſus conſenſiſſe. Sed & in *epiſtola de ſynodi Nicaenae decretis*, dum in eo eſt, vt euincat, patres iſtius ſynodi noua non finxiſſe vocabula, ſed quae ab aliis accepiſſent, vſurpaſſe; DIONYSIVM vtrumque, Alexandrinum & Romanum, THEOGNOSTVM, ipſumque ORIGENEM, in hiſce, Nicaenis patribus exemplum praeiuiſſe, condocet, *tom. I. oper. p. 274. ſeqq.* Sic & BASILIVS magnus, dum contra Sabellianos pariter, ac Arium, & anomoeos, diſputat, ad patres non minus, ac ſcripturam

ram, quamuis ad hanc praecipue, eos ablegat. Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, inquit, μὴ ἐκ παντὸς τρόπου ζητεῖν τὸ ὑμῖν ἀρέσκον παρ' ἡμῶν ἀκοῦσαι, ἀλλ' ὃ τῷ κυρίῳ εὐάρεστόν ἐστι, καὶ σύμφωνον ταῖς γραφαῖς, καὶ μὴ μαχόμενον τοῖς πατράσιν· *Hortamur autem vos, ne quouis modo, quod vobis probetur, ex nobis audire quaeratis, sed quod domino placeat, & consonum sit scripturis, nec patribus contrarium sit.* Et quibusdam interiectis, spiritum sanctum a patre & filio non esse separandum, contendens; δυσωπείτω σε, inquit, ἡ παράδοσις· ὁ κύριος οὕτως ἐδίδαξεν, ἀπόστολοι ἐκήρυξαν, πατέρες διετήρησαν, μάρτυρες ἐβεβαίωσαν· ἀρκέσθητι λέγειν ὡς ἐδιδάχθης. *Absterreat te dominica traditio; dominus ita docuit, apostoli praedicarunt, patres obseruarunt, martyres confirmarunt; satis tibi sit, vt dicas, quemadmodum edoctus es; homil. XXVII.* quae est *contra Sabellianos & Arium & anomoeos, tom. I. oper. p. m. 523. & 524.* Inter latinae ecclesiae doctores AVGVSTINVS cumprimis occurrit; qui etsi praecipue scripturae sacrae auctoritate Pelagianos compesceret, patrum tamen testimonia non negligenda; censuit, ne noua, quod illi iactitabant, quae propugnabat, dogmata esse viderentur. *Cum eorum (Pelagianorum)* inquit, *profanas vocum nouitates ecclesia Christi & occidentalis & orientalis horruerit; ad curam nostram existimo pertinere, non solum scripturas sanctas canonicas aduersus eos testes adhibere, quod iam satis fecimus; verum etiam de sanctorum litteris, qui eas ante nos fama celeberrima & ingenti gloria tractauerunt, aliqua documenta proferre; non quo canonicis libris a nobis vllius disputatoris aequetur auctoritas, tanquam omnino non sit, quod melius seu verius ab aliquo catholico, quam ab alio itidem catholico sentiatur; sed vt admoneantur, qui putant, istos aliquid dicere, quemadmodum de his rebus ante nouna istorum vaniloquia, catholici antistites eloquia diuina sequuti sint; & sciant, a nobis rectam & antiquitus fundatam catholicam fidem aduersus recentem Pelagianorum haereticorum praesumtionem perniciemque defendi; lib. IV. contra duas epistolas Pelagianorum, cap. VIII. tom. X. oper. p. 316.* Idem quoque Hipponensium praesul, ad Pelagianorum obiectionem, quod ipsemet dogma, de peccato originali, finxisset, respondens, *non ego*, inquit, *finxi originale peccatum, quod catholica fides credidit antiquitus; sed tu, qui hoc negas, sine dubio nouus es haereticus; de nuptiis & concupiscentia, lib. II. cap. XII. tom. X. oper. p. 210.* Sufficere haec possunt, inde vt constet, iam in veteri ecclesia ad patrum interdum prouocatum fuisse auctoritatem. Plura autem si quis desideret, MELCHIOREM CANVM adeat, *de locis theologicis, lib. VII. cap. III.* vbi, dum probare adnititur, *sanctos simul omnes in fidei dogmate errare non posse*, varia, quae huc faciunt, adfert, cumprimis *p. 221.* Adeo vero hac de re dubitari nequit, vt potius, iam ea aetate interdum plus, quam decebat, patrum auctoritati tributum, videatur. Magis tamen sequenti id factum tempore; exemplum luculentissimum iam praebente VINCENTIO Lerinensi. Ipsi enim scripturae, sacrae ecclesiae catholicae traditionem, quae patrum maxime testimoniis nititur, adiungit, vtraque fidei integritatem conseruari adserens; in *commonitorio primo cap. I. p. m. 211.* Traditionem nimirum *vniuersitate, antiquitate* & *consensione* niti, docet; & *antiquitatem quidem*, inquit, *sequemur, si ab his nullatenus sensibus recedamus, quos sanctos maiores ac patres nostros celebrasse, manifestum est. Consensionem quoque*, ita pergit, *itidem, si in ipsa vetustate omnium, vel certe pene omnium sacerdotum & magistrorum definitiones sententiasque sectemur; cap. III. p. 212.* Neue patrum auctoritas imminuatur, grauiter illis irascitur, qui veterum hallucinationes proferunt, deteguntque naeuos, quos *auctoris sui Cham vestigia sequi*, ait,

qui nuditatem venerandi Noë non modo operire neglexit, verum quoque irridendam ceteris enuntiauit; cap. XI. p. 321. Per integrum huncce librum id maxime agit, vt *ad antiquitatem respiciendum, antiquitati inhaerendum*, inculcet, cumprimis *cap. XXVI. & XXVII. p. 245. seqq.* Dumque porro *vniuersitatem & antiquitatem in ipsa praecipue fidei regula & contra recentes potissimum haereses valere*, contendit, de patribus, & quousque eorum auctoritate standum sit, paullo distinctius mentem suam hunc in modum explicat: *Eorum duntaxat patrum sententiae conferendae sunt, qui in fide & communione catholica sancte, sapienter, constanter viuentes, docentes & permanentes, vel mori in Christo fideliter, vel occidi pro Christo feliciter, meruerunt. Quibus tamen hac lege credendum est, vt, quid quid vel omnes, vel plures vno eodemque sensu manifeste, frequenter, perseueranter, velut quodam consentiente sibi magistrorum concilio, accipiendo, tenendo, tradendo firmauerint; id pro indubitato, certo ratoque habeatur; quidquid vero, quamuis ille sanctus & doctus, quamuis episcopus, quamuis confessor & martyr, praeter omnes, aut etiam contra omnes senserit, id inter proprias & occultas & priuatas opiniunculas a communis publicae, ac generalis sententiae auctoritate secretum sit; nec cum summo aeternae salutis periculo, iuxta sacrilegam haereticorum & schismaticorum consuetudinem, vniuersalis dogmatis veritate dimissa, vnius hominis nouitium sectemur errorem; cap. XXXIX, p. 260.* Quid de hocce VINCENTII principio, quod, praeter romanenses, & alii calculo suo adprobarunt, sentiendum sit? alibi exponitur. Nos isthaec eum in finem attulimus, vt, quanta iam ea aetate patrum, in rebus ad doctrinae veritatem spectantibus, fuerit auctoritas, inde intelligeretur. Hinc nemo mirabitur, exstitisse sequenti aetate, qui patrum effata colligendo, & in certum ordinem disponendo, velut systemata quaedam theologica conderent, certe theologiae systematicae occasionem darent, quod saeculo sexto ISIDORVM Hispalensem, & LEONTIVM Cyprium, saeculo septimo TAIONEM siue TAIVM, episcopum Caesar-Augustanum fecisse, ad *cap. I. §. VIII. & IX.* obseruauimus. Imitati deinceps hoc institutum sunt primi theologiae scholasticae conditores, inter quos PET. LOMBARDVS eminet, cuius *libri sententiarum*, ex patrum itidem effatis ac testimoniis congesti, magnam prae reliquis consequuti sunt celebritatem. Dum autem simul ex patrum dictis occasionem arripiebant, de dogmatibus sacris secundum ductum philosophiae Aristotelicae, haud ita pridem receptae, raciocinandi, & hinc nouis otiosisque quaestionibus disputationibusque theologiam obruendi; enata hinc est theologia scholastica. Si ergo dicendum, quod res est, theologia patristica principium & fundamentum est theologiae scholasticae, & cum ea coniuncta deinceps, atque propagata fuit. Corruptionis hinc, qua theologia dogmatica eo tempore laborauit, haud vltima caussa fuit, quod patrum potius, quam scripturae sacrae niteretur auctoritate; immo, factum inde, vt huius nulla fere haberetur ratio; cumque, qui theologi audiebant, scripturam sacram nec curarent, nec intelligerent; non poterat non foeda theologiae ipsius existere facies, immo horrendum tandem inde oriri monstrum. Eiusmodi ergo cladem cum patristica theologia intempestiue tractata, verae sanaeque doctrinae adferret; ipsa rursus a scholasticis doctoribus mirum in modum conspurcata, & deformata fuit, cum graecae linguae pariter ac antiquitatis ecclesiasticae rudes essent, multo minus artis criticae periti, vnde nec intelligebant patres graecos, quorum tamen vti volebant auctoritate, & misere saepe decipieban-

bantur, dum ſcripta vera ac genuina a ſpuriis & ſuppoſititiis diſcernere non poterant. Et haec quidem patriſticae theologiae ante eccleſiae emendationem fuit conditio.

§. XI. Cum eccleſiae ſequuta eſſet emendatio, de patrum, in rebus praeſertim fidei, auctoritate, varie diſputatum; fuerunt tamen, tum ex noſtratibus, tum ex reformatis, qui theologiam patriſticam excolerent; quorum nonnulli eam cum dogmatica coniungebant, alii autem ſeparatim tradere, conſultum ducebant; id quod & a romanae eccleſiae doctoribus factum. *

* In emendatione eccleſiae, fortiter non minus, quam feliciter, ſuſcepta, praecipuum momentum ſcripturae ſacrae trahebat reſtitutio. Haec enim, vt antea denſiſſimis tenebris velut conſepulta iacuerat: ita, poſtquam ad eam iterum legendam, & diligentius perſcrutandam, & exemplo & adhortationibus ſuis LVTHERVS alios excitauit, non poterat non, detectis pulſisque erroribus, priſtinus doctrinae nitor, meliorque eccleſiae redire facies. Ipſi itaque veteris eccleſiae patres, eorumque dogmata, ad ſcripturam ſacram, ceu vnicam veritatis regulam atque normam, exigi coeperunt, vt non aliter illorum admitterentur effata, quam, ſi cum ſcriptura ſacra conſentirent; quacum adeo neutiquam eodem haberi poſſent loco. Atque haec ſemper eccleſiae noſtrae deinceps fuit ſententia, quae in libris noſtris ſymbolicis, & quidem *epitome formulae concordiae, p. 570.* ita exprimitur: *Reliqua vero, ſiue patrum, ſiue neotericorum, ſcripta, quocumque veniant nomine, ſacris litteris nequaquam ſunt aequiparanda, ſed vniuerſa illis ita ſubiicienda ſunt, vt alia ratione non recipiantur, niſi teſtium loco, qui doceant, quod etiam poſt apoſtolorum tempora, & in quibus partibus orbis, doctrina illa prophetarum & apoſtolorum ſincerior conſeruata ſit.* Neque tamen ideo, negligenda prorſus, aut contemnenda patrum ſcripta, primi eccleſiae noſtrae theologi putarunt; quin potius, legenda euoluendaque diligenter, ſed cum ſelectu, & cum iudicio; quod & ipſosmet feciſſe, ingenii, quae reliquerunt monumenta, teſtantur. Beatus MARTINVS LVTHERVS quid de patrum lectione praecipuisque patribus, cenſuerit, HIERON. WELLERVS, in *conſilio de ſtudio theologiae rite inſtituendo, & feliciter continuando p. 8.* hunc in modum exponit: *poſtquam ad ſacram theologiam animum adplicaſſem, vir Dei* (Lutherus) *admonebat, vt praecipuos quosdam libros Auguſtini legerem, ſcilicet librum de confeſſionibus, item librum de doctrina chriſtiana, de ciuitate Dei, & ſimiles. Iuſſit & aliquid temporis interdum me impertiri lectioni ſcripturarum Bernhardi, propter egregias ſententias, quibus ille abundat. Nec non & Ambroſium me legere voluit, propter antiquitatis notitiam; ab Origenis & ſimilium lectione me deterruit, eo, quod illi omnes locos ſcripturae in allegorias transformarunt. Itaque Origenis & ſimilium lectionem theologiae ſtudioſis perniccioſam eſſe, ducebat. Hieronymi vero nec dictionem, nec interpretationem vmquam probauit. Nam dictio eius eſt tumida, & plus operae ſumſit in declamando, quam in interpretando ſcripturam. Sed nec Baſilii magni ſcripta admodum laudabat; dicebat enim, illa (vt ipſius verbis vtar) nimium redolere monachatum. Magiſtrum ſententiarum ideo legendum eſſe, aiebat, quod is omnium fere patrum ſententias de praecipuis locis doctrinae chriſtianae in libro ſuo collegerit; ſed tamen cum iudicio iuniores theologos legere illum volebat.* PHILIPPVM quoque MELANCHTHONEM hoſpitem ex patrum lectione neutiquam retuliſſe animum, *loci* eius *theologici*, aliaque ſcripta, abunde teſtantur.

VRBANVS RHEGIVS eruditionis suae in theologia patristica praeclarum specimen dedit, in *iudicio de Cypriani libello, quem de eleemosyna inscripsit, secundum canonem scripturae sacrae & orthodoxos; profuturo ad plerosque alios ecclesiasticos auctores intelligendum*, quod cum eiusdem *examine episcopi in ducatu Luneburgico* Francofurti 1545. 8. prodiit; de quo & legendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS, in *der Reformations- und Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. §. X. p. 89.* Cumprimis vero, vti in aliis, ita in hacce theologiae parte, enituit industria MATTHIAE FLACII illyrici; qui & prae reliquis intellexisse videtur, quantum inde vera ecclesiae nostrae doctrina capere queat commodum. Huc namque *catalogus* eius *testium veritatis* comparatus est; in quo dum ostendit, ante, & post iacta papismi fundamenta, fuisse, qui veram doctrinam retinerent; nucleum simul quemdam verae & orthodoxae patrum theologiae exhibet. Testimonia nimirum a tempore apostolorum, vsque ad annum 1517. deducuntur. Prodiit hicce liber primum Basileae 1556. deinde Argentorati 1562. Post hasce editiones SIMON GOVLARTIVS libidinem in hocce opus, iusto grauiorem, addendi, reiiciendi, emendandi, permutandi, ac si proprius labor esset, exercuit, & hac ratione illud prodire iussit Lugduni 1597. & auctius Geneuae 1608. Sed pristinae integritati restitutum fuit a IOAN. CVNRADO DIETERICO, in editione, quae Francofurti 1666 sine eius nomine, & deinde cum eodem ibidem anno 1672. 4. lucem adspexit. Conferenda, quae hac de re obseruat PETRVS BAELIVS, *diction. hist. & critic. voc. Illyricus, p. 1639.* Fallitur magnopere HENR. SPONDANVS, quando, FLACIVM librum huncce GVIL. EISENGREINII *catalogo testium veritatis* opposuisse, auctor est, ad *an. MDLX. n. 32.* cum, EISENGREINIVM potius FLACII *catalogum* refutare voluisse, constet. Quo nomine eum recte castigat PETRVS BAELIVS, *l. c.* vbi plura de hocce FLACII opere; de quo & legendus IO. BALTHASAR RITTERVS, in *vita Flacii*, germanice scripta, §. *XV. p. 43.* Nec aliud quid FLACIO in *centuriis Magdeburgensibus*, quarum praecipuus auctor exstitit, constitutum fuit, quam, vt romanensibus, ecclesiae nostrae doctrinam nouam, veteribusque incognitam fuisse, iactitantibus, obuiam iret, & per omnia saecula, continuam doctrinae orthodoxae, quam nostra profitetur ecclesia, successionem exhiberet, cumprimis autem veteris ecclesiae doctorum, seu patrum, cum nostra ecclesia consensum demonstraret. Quod &, quin egregie centuriarum istarum auctores praestiterint, nemo a partium studio alienus dubitauerit; licet, postquam antiquitatis & historiae ecclesiasticae studium maximis incrementis auctum est, quaedam emendari, multa autem adhuc addi possint. Omnino itaque opus hocce huius loci est; cum tamen ad historiam ecclesiasticam praecipue spectet, in sequentibus de eo dicemus ex instituto. Post FLACIVM inter saeculi decimi sexti theologos nemo temere antiquitatis ecclesiasticae peritior, aut in patrum lectione magis versatus fuit, quam MARTINVS CHEMNITIVS, quod *loci* eius *theologici*, & *examen concilii Tridentini*, aliaque scripta, testantur. Idem etiam, vt rectum ac genuinum scriptorum, a patribus profectorum, vsum omnes condoceret, *orationem de lectione patrum, seu doctorum ecclesiasticorum*, conscripsit, quae *locis* eius *theologicis* praemissa, &, vt antea iam diximus, beati ADAMI RECHENBERGII *summario historiae ecclesiasticae* subnexa est. In ea de praecipuis patribus erudite disserit, & naeuos illorum indicat. Vsitatum autem eo tempore erat, in theologia dogmatica, cum scriptura sacra patrum testimonia coniungere, vt inde verae doctrinae fata, conseruatio

cumprimis, & propagatio, intellige-
.r; quod & diligenter a CHEMNITIO
'is eius *theologicis* factum. Nec enim
se putabant, separatim theologiam
.ticam tradere; quod tamen & a qui-
ım factum est. Pari vero etiam ra-
beatus IO. GERHARDVS noster, in *locis*
heologicis, magna copia patrum testi-
a adduxit, vt dictis lucem adfunde-
.ostraeque ecclesiae doctrinam mini-
ouam esse, ostenderet; vnde & ipse
ELL. DV PIN tractationem *de Deo* in
locis, vtpote optimis patrum testi-
is instructam, dignamque, quae le-
, commendat, ipsumque GERHAR-
, quod in lectione patrum probe
:us fuerit, laudat; *bibliotheque des*
rs separez de la communion de l' Eglise
ine, tom. II. p. 75. & 78. Ceterum,
GEORGIVS CALIXTVS, & CONRADVS
EIVS, in academia Helmstadiensi, in
montana autem CHRIST. DREI-
aliique, id agerent, vt demonstra-
romanae non minus quam reforma-
clesiae addictos, in iis, quae ad fun-
ntum fidei spectant, nobiscum con-
e; eo deuenerunt, vt scripturae sa-
consensum ecclesiae, aut patrum,
:rtim quinque priorum saeculorum,
gerent; contenderentque, in rebus
i consensum illum, ceu veritatis re-
ı, amplectendum, &, quidquid isto
nsu niteretur, hoc solum creditu ad
m esse necessarium, nec adeo funda-
iles errores exprobrari illis posse,
:ederent, quae cum isto patrum con-
conuenirent. Hoc nimirum illud
ı erat, quod VINCENTIVM Lerinen-
ocuisse, antea obseruauimus, quem &
ı hic se sequi ipsimet profitebantur.
ipso vt patribus plus quam decet,
:bant; ita hanc illorum sententiam
r impugnabant alii; praecipue ABRA-
s CALOVIVS, tum alibi, tum in *system.*
theol. tom. I. cap. III. quaest. X. p. 420.
seqq. Profitetur ibidem, *adhiberi posse consensum patrum, ceu testimonium, & vt argumentum quoddam secundarium, siue confirmatorium, siue confutatorium; nequaquam tamen concedendum, testimonium ecclesiae, vel traditionem, siue e consensu, siue e patribus priorum quinque saeculorum petatur, esse principium fidei christianae, aut normam interpretationis scripturae, vel etiam medium, adeo necessarium, vt sine illo, sola scriptura, non possint ora aduersariis obturari.* Hinc, patres priorum quinque saeculorum ne in vno quidem fidei capite omnes consentire, contendit, *p. 425.* immo &, vbi inter se consentiunt, erroribus obnoxios esse, exemplis probat, *quaest. IX. p. 413.* Quemadmodum autem inde patet, quod non prorsus patrum testimonia reiecerit CALOVIVS; ita iisdem in toto hocce systemate diligenter, aeque ac CHEMNITIVS ac GERHARDVS, vtitur, patristicamque adeo cum dogmatica theologia coniungit. Fuerunt vero etiam, qui separatim, & ex instituto, theologiam patristicam traderent, saltem praecipue testimoniorum ex patribus depromptorum haberent rationem; idque iterum vel ita, vt aut generatim ex omnibus, aut ex quibusdam, vel vno alteroue, doctrinae christianae capita exhiberent. Ad priorem classem referre licet MICH. NEANDRI *theologiam christianam sacrae scripturae, patrum graecorum graecis, & latinorum latinis, e fontibus ipsorum, & tandem theandri Lutheri dictis & testimoniis illustratam & expositam*; Lipsiae 1595. 4. Enim vero, licet etiam scripturae testimonia NEANDER non negligat; maximum tamen studium in patrum effatis colligendis posuit, idque instituto prorsus laudabili. Prodiit hocce opus post auctoris obitum, cura filiorum eius IOANNIS & MICHAELIS NEANDRI; praemissaque eidem est praefatio ANTONII PROBI, antistitis sacrorum Vinariensis, in qua de re-

ſcriptis, quibus ea occaſionem praebuit; ſiquidem praeclarum in ea veritatis teſtimonium, contra transſubſtantiationem in ſacra coena, quam romana eccleſia tuetur, exſtat; ſed, quidquid de ea dici poteſt, diligenter, & adcurate, perſequutus eſt vir clariſſimus IO. ERHARDVS KAPPIVS, in *diſſertatione, de celeberrima ſancti Ioannis Chryſoſtomi ad Caeſarium monachum epiſtola, veritatis euangelicae contra pontificiorum transſubſtantiationem inſigni teſte*, quam, occaſione nouiſſimae eius editionis, ab illuſtriſſimo marchione Veronenſi SCIPIONE MAFFEIO ex codice manuſcripto Florentino euulgatae, publicae luci expoſuit, Lipſiae 1723. Continuabit idem vir doctus hocce argumentum in aliis diſſertationibus, & in ſecunda quidem ipſam hancce epiſtolam ex editione Maffeiana, cum aliorum tamen editionibus collatam, vna cum fragmento eius graeco, ab eodem ex bibliotheca Florentina Laurentiana primum publicato, & aliis fragmentis graecis, quotquot reperire poterit, latine etiam conuerſis, cum variis, quae habentur, lectionibus, repetet. Quod ſi denique BERNHARDO, abbati illi Claraeuallenſi, qui ſaeculo duodecimo vixit, inter patres locum concedere velimus, quod nonnulli facere ſolent; eum pro noſtra potius, quam romana militare eccleſia, euicit, ſimulque theologiam eius exhibuit GEORG. HENR. GOETZIVS, in *ſchediaſmate theologico de Lutheraniſmo Bernhardi*, Dresdae anno 1701. 4.

Reformatae eccleſiae doctores de patribus, eorumque auctoritate, in eo, quod caput cauſſae eſt, nobiscum conſentiunt, ſi ab iis diſceſſeris, qui in Anglia *epiſcopalium*, ſeu hierarchicorum, nomine veniunt. Apud hoſce maxima eſt patrum auctoritas, eo, quod ſententiae ſuae, de diuina epiſcopatus origine, deque veteris eccleſiae ritibus, ac diſciplina retinenda, ingens in iis inueniſſe ſibi videntur praeſidium. Hinc illis adeo inuiſus eſt IO. DALLAEVS, quoniam, tum in aliis ſcriptis ſuis, tum in egregio illo, *de patrum vſu*, nimium patrum eum detraxiſſe auctoritati, credunt. Aperte id profitetur GVIL. BEVEREGIVS, in *prooemio*, quod *codici canonum eccleſiae primitiuae vindicato ac illuſtrato* praemiſit, circa finem. *Ratio*, inquit, *potius flagitat, vt nos iniquiſſime feramus, quod doctiſſimus Dallaeus tam ſanctam, tam puram, ipſo etiam indice, eccleſiam toties lacerare eniteretur. Illum quidem ſummo ingenio, praeſtanti eruditione ac doctrina, nec minori pietate virum fuiſſe, & de eccleſia reformata plurimis in rebus optime meritum, vltro omnes hic confitemur. Verum id male nos habet, quod ille, contra eccleſiam romanam diſputans, noſtram etiam, tanquam iisdem erroribus obnoxiam, ſub communi Latinorum nomine indiſcriminatim oppugnauit.* Quibusdam interiectis, *prooemium* hocce hiſce verbis claudit: *Nulli enim dubitamus, quin Deus optimus maximus, cuius ſolius praeſidio confidimus, eccleſiam polite adeo e ſacris ipſius ſcripturis, iuxta perpetuam vnuerſalis ipſius eccleſiae praxin & conſenſionem interpretatis reformatam, contra omnes cuiusque modi aduerſariorum impetus ita defenderit, vt, iuxta fideliſſimum domini promiſſum, ipſae inferorum portae aduerſus eam numquam praeualiturae ſint.* Dum nimirum, ſcripturam ſacram ſecundum perpetuam vniuerſalis eccleſiae praxin & conſenſionem interpretandam, innuit; conſenſionem iſtam eccleſiae, ſeu patrum, pro regula ac norma quadam, & interpretationis ſcripturae, & adeo fidei, ſe habere, ſignificat. Confirmari, quod diximus, ex MATTH. SCRIVENERI *apologia pro ſanctae eccleſiae patribus, aduerſus Io. Dallaeum de vſu patrum*, itemque HENR. WOTTONI *praefatione, de vſu patrum*, quam CLEMENTIS Romani, *duabus ad Corinthios epiſtolis*, Cantabrigiae a ſe editis, praemiſit, poterat; ſed,

um de hisce deinceps adhuc nobis facienda fuerint, hocce nunc superpossumus labore. Quantumuis apud eos reformatae ecclesiae do-, qui episcopalium placita non seur, tanta patrum non sit veneratio, apud hos; non minora tamen illoiunt in theologiam patristicam meriquidem viri inter eos exstiterunt anitis ecclesiasticae longe peritissimi. vltimum inter eos locum tenet AN-S RIVETVS, qui suam de patribus itiam edisseruit, *in tractatu de aucto- patrum errorum caussis*, & *notorum* eiusdem *critico sacro* praemisso; item- *catholico orthodoxo, tract. I. quaest. 73. seqq.* Atque in ipso hocce libro, *catholicum orthodoxum* inscripsit, . BAILII *catechismo controuersia-* ppposito, qui *tomo tertio operum* eius, odami 1660 edito, exstat, dum conmanenses disputat, saepe patrum tenia adcurate vindicat. Nescio auan vllus inter reformatae ecclesiae res in hocce doctrinae genere cum ALLAEO comparandus sit? Is inteequidem theologiae patristicae systeon confecit; praecipua tamen quaeius argumenta seorsim magna dilipertractauit. Ecquis enim est, lateant eius *de poenis & satisfactio- libri septem*; *de sacramentali siue auri Latinorum confessione disputatio*, ans libris quatuor; *aduersus Latino- le cultus religiosi obiecto traditionem atio*, constans libris quinque; *de duo- atinorum ex vnctione sacramentis, con- tione & extrema vnctione, disputatio*; otius disputationes duae, quarum pris tribus, altera duobus absoluitur; *uniis & quadragesima liber*; *de imaus, libri quatuor*, & alia. Inter reliutem eius scripta eminent *de vsu pa- , ad ea definienda religionis capita, quae odie controuersa, libri duo*; de quibus tamen deinceps ex instituto agere, animus est. Magno autem cum apud omnes haecce DALLAEI scripta sint in pretio, laudandum institutum viri doctissimi CAROLI GOTTOFREDI ENGELSHALLII, dum iunctim ea edere secum decreuit, idque omnes condocuit, in *adlocutione ad eruditos epistolica, qua ipsis consilium de noua operum Ioannis Dallaei editione exponit, eaque occasione varia de theologo isto reformato celeberrimo eiusque scriptis commentatur*; Budissae 1721. 4. Iniquas romanensium in huncce virum doctissimum censuras, pariter ac iusta, quibus alii eum prosequuti sunt, elogia, aliaque memoratu digna, de eo hic legere licet. DANIELIS CHAMIERI *panstratiam catholicam* supra equidem iam laudauimus, cum systemata theologica reformatae ecclesiae doctorum recenseremus; ad *lib. II. cap. I. §. 15.* non minus tamen & hic commemoranda venit, eo, quod in colligendis, pariter ac vindicandis, patrum testimoniis, maximam diligentiam posuit, adeo, vt quemdam velut thesaurum theologiae patristicae hic conspicere liceat. Fuit vero & aliis eiusdem ecclesiae doctoribus, aeque ac nostris, in more positum, vt in theologiae dogmaticae tractatione doctrinae verae falsaeque successionem quamdam attingerent, & ad illius confirmationem patrum testimonia adiungerent, quod & recentiori aetate a BENEDICTO PICTETO, in *theologia christiana & scientia salutis*, gallice ab eo scripta, sed in linguam quoque germanicam translata, Lipsiaeque 1723 duobus tomis in 4. edita, tactum, supra, ad *lib. II. cap. I. §. XV.* obseruauimus, vbi iam de hocce opere egimus. Exstiterunt autem inter eos, qui & ex instituto hoc agerent, quos inter vel maxime laudandus IO. FORBESIVS A CORSE, in *instructionibus historico-theologicis de doctrina christiana & vario rerum statu, ortisque erroribus & controuersiis, iam inde a temporibus*

poribus apostolicis ad tempora vsque seculi decimi septimi priora, Geneuae 1699. fol. Constitutum nimirum illi est, vt in *praefatione* docet, romanensibus obuiam ire, qui *apud imperitos suum cum catholica antiquitate vnanimem consensum iactabant, & ab eodem doctrinam reformatarum ecclesiarum dicebant prorsus discrepare, atque adeo ipsis etiam repugnare diuinis scripturis, si secundum mentem orthodoxorum patrum accipiantur, atque explicentur.* Atque ita in praecipuis theologiae capitibus doctrinae sacrae successionem tradit, patrumque cum ea, quam reformata ecclesia profitetur, consensum ostendere adnititur, idque ea ratione facit, vt multa profutura inde capere liceat. Legenda, quae de opere hocce obseruat IO. FABRICIVS, in *histor. bibliothec. Fabric. part. II. p. 206. seqq.* vbi & monet, editionem eius ad ipsius auctoris castigationes emendatam, plurimisque eiusdem additionibus insigniter auctam, haberi in *operibus* FORBESII, Amstelodami 1703, fol. editis; itemque compendium aliquod eius exstare: *Forbesius contractus*, inscriptum, auctore ARN. MONTANO, 1663, 8. Omnibus autem dubiam in hacce eruditionis theologicae parte palmam reddidisse videtur IAC. BASNAGIVS, vir doctissimus, quippe qui gallicana lingua scripsit *historiam ecclesiae a Christo nato vsque ad nostram aetatem*, (*histoire de l' eglise depuis Iesus Christ iusqu' a present*) editam Roterodami 1699 duobus tomis in fol. Quatuor ea absoluitur partibus, ex quibus duae mediae cumprimis ad nostrum institutum spectant; siquidem in secunda historiam praecipuorum dogmatum, de canone scripturae, de traditionibus, de octo conciliis oecumenicis, de iustificatione, de gratia, & eucharistia; in tertia autem de adoratione sacramenti eucharistiae, de cultu angelorum, beatae virginis Mariae, sanctorum, reliquiarum, & imaginum exhibet. Occasionem, egregium hocce opus conscribendi, auctori praebuit IAC. BEN. BOSSVETI *historia variationum*, speciatim quae in eadem de Albigensibus, seu Waldensibus, scripserat. Haec enim dum refellere BASNAGIVS instituit; operae se facturum pretium existimauit, si ecclesiae, veraeque in ea doctrinae, successionem, a prima origine vsque ad Albigenses, demonstraret. Christianam itaque religionem, & theologiam puram, in prima sua origine, hinc vero inter varias theologorum sententias, per plurima saecula, in capitibus fundamentalibus, illibatam propagatamque hac ratione & conseruatam, hic conspicere licet. Certe, quae alii viri doctissimi sparsim hac de re dixerant, hic in vnico corpore scite inter se coniuncta sunt; cuncta porro tam exquisito rerum ac testimoniorum, quae ex veteribus depromuntur, selectu instructa, tantoque argumentorum & rationum pondere firmata; dissentientium denique exceptiones tam studiose discussae, vt, quod desiderari queat, non inueniatur. Ecclesiae autem reformatae sacra cum auctor sequatur; mirum non est, quod eius quoque placitis, vbi a nobis dissentit, inhaereat.

Apud romanenses patrum auctoritatem vtramque facere paginam, notum est; quamquam non prorsus inter se conueniant, quantum illis tribuendum sit, vt vel ex iis patet, quae anxie & operose disputat MELCH. CANVS, *de locis theolog. lib. VII. cap. III. p. 208. seqq.* Vix ergo est, quod dubitemus, quin in theologia patristica multum studii ac laboris collocent. Accedit, quod theologia scholastica, quae adhuc apud eos regnat, ex patristica enata sit, & huic ceu praecipuo fundamento innitatur, vt ad §. *praecedentem* obseruauimus. Post ecclesiae emendationem, a beato LVTHERO susceptam, ortamque simul nouam meliorum litterarum lucem, nonnulli quidem ex romanae ecclesiae addictis theologiam scholasticam emendare, elegantiorique eam ornare veste, vt errores tamen & dog-

ata, ecclesiae romanae propria, reti-
t, conati sunt; alii autem consultius
unt, ex antiquitatis ecclesiasticae fon-
, patrumque effatis, noua theologiae
ıata condere. Atque hinc ortum
eos est discrimen inter theologiam
ſticam & positiuam, de quo ad *libri secundi cap. I. §. I. & XV.* dictum est.
: ad *positiuam*, quam vocant, cum et-
tristica spectet; qui hanc speciatim
ıerunt, huius loci sunt. Et sane, non
dum, patristicae theologiae hodie
romanenses longe aliam faciem esse,
olim apud scholasticos fuit; post-
viri quidam inter eos doctissimi, lin-
ue latinae & graecae, itemque artis
.e peritissimi, ad eam pertractandam
ım adiecerunt, Non omnes tamen
ı sunt habendi loco; paucique omni-
er illos promerentur, vt in censum
ıt. Nec vnus idemque omnibus in
:ndis patrum testimoniis constitutus
pus. Nonnulli enim eum in finem
unt, vt eorum consulant commodis,
mones sacros ad populum habere cu-
Sic a nonnullis celebratur IO. LO-
itome ſanctorum patrum; sed illo-
ım vsibus destinatam, qui in concio-
, patrum vti testimoniis, cupiunt,
: pleniori eius inscriptione patet,
NIC. ANTONIVS exhibet, qui aucto-
*rum sacrarum scripturarum, ſancto-
e ecclesiae patrum lectione & cogniti-
ſtructissimum*, vocat, & opus hocce
: 1596 quatuor aut quinque volu-
ıs in fol. prodiisse, & deinde aliquo-
:usum, testatur; *bibliothec. hisp. tom.
·o.* Haud exiguus eiusmodi scripto-
ıpud romanenses exstat numerus;
ımen, vtpote a nostro instituto alie-
:aetermittimus. ROB. BELLARMINVS
alis, aliique controuersiarum scri-
, patrum itidem conglomerare testi-
solent, iis vt nos obruant, cum in
:ra sacra nullam caussae suae inueni-
ant praesidium. Sed hisce inter scriptores
theologiae polemicae suum adsignabimus
locum. Inter eos vero, qui dogmaticam
theologiam ex patrum monumentis tra-
ctant, quosue hic praecipue innuimus,
DION. PETAVIVS ita eminet, vt reliquorum
gloriam plane obscurauerit, solusque fere
dignus sit, qui commemoretur. Immor-
tale namque nominis decus consequutus
est, ob *opus de theologicis dogmatibus*, cu-
ius editio & nouissima & optima est, quae
Antwerpiae, aut potius Amstelodami, sex
tomis in fol. anno 1700, prodiit. THEOPH.
ALETHINVS, hoc est, IOAN. CLERICVS, prae-
fationem praemisit, & hinc inde notulas
adspersit. Quidquid in patribus, scripto-
ribusque ecclesiasticis, obseruatu dignum
de theologicis dogmatibus inuenitur, hic
in vnum velut congestum cumulum, simul-
que apte dispositum, obseruationibus, no-
titiam antiquitatis ecclesiasticae haud vul-
garem spirantibus, illustratum, & stilo ele-
ganti exornatum, conspicere licet. Sub-
sidiis vero istis, quibus auctor instructus
fuit, si ad veritatem potius defendendam,
quam ecclesiae romanae errores pallian-
dos vti voluisset; nihil in hocce opere de-
siderari potuisset. Nec tamen, si hinc
etiam discedas, omnibus placuit, aut diuer-
sa doctorum virorum euitare potuit iudi-
cia. Immo, non defuerunt, qui PETAVI-
VM omnino plagii reum facerent. EDMVN-
DVS namque MARTENE, atque VRSINVS DV-
RANDVS, in *itinerario*, quod gallicana lin-
gua ediderunt, *litterario*, *p. 177.* narrant,
Diuione in bibliotheca patrum minimo-
rum ostensos sibi aliquot tractatus theolo-
giae positiuae cardinalis AVGVSTINI OREGII;
confirmasse autem illum, qui ipsorum in
bibliothecam deducendorum prouinciam
habuerit, DION. PETAVIVM ex iis dogmata
sua theologica desumsisse, & fusius solum
loca patrum, conciliorum, & auctorum
ecclesiasticorum exposuisse, quae a cardi-
nali in margine sui operis tantum erant

citata atque indicata. Addunt iidem auctores, multum, si ea res ita se haberet, decessurum existimationi, quam PETAVIVS illo opere sibi adquisiuerit; etsi negandum non sit, innumeris aliis speciminibus eruditionis eiusdem gloriam adprobatam esse. Liberare autem ab hacce suspicione PETAVIVM suarum duxit esse partium OVDINVS, eidem societati Iesu addictus, ex cuius commentatione, gallico sermone paullo fusius exarata, summa quaedam, inscripta: *obseruatio de tractatibus theologicis cardinalis Augustini Oregii, in qua inquiritur, an Dionysius Petauius dogmatum suorum libros ex iisdem hausisse censendus sit*, inserta legitur *actis eruditor. Lipsiens. 1718. mense Nou. p. 491. seqq.* Nec HVG. GROTIVM adeo praeclare de *dogmatibus* hisce PETAVII censuisse, ex GVIDON. PATINI *epistolis ineditis ad Carolum Sponium (nouvelles lettres de feu Mr. Gui. Patin a Charles Spon)* condiscimus. Ita enim ibi de iis pronuntiasse fertur: *en! indigestam rerum vilium congeriem! frustra hic theologiam quaeres; id tamen habet praeclari liber, quod auctor graecae linguae probe gnarus, adcuratas vbique versiones inseruit; tom. I. p. 243.* Refertur idem in *actis erudit. Lips. 1718. mens. Nou. p. 517. 518.* Maioris adhuc momenti est, quod PETR. DAN. HVETIVS ex *dogmatum* PETAVII lectione sibi obtigisse, hunc in modum narrat: *Per eos dies, quos in amplificanda bibliotheca mea consumebam Lutetiae, ad vesperam aliquando redux, cum partas opes recognoscerem, haesi potissimum in peruolutandis theologicis dogmatibus Petauii recens editis, quorum magna erat apud doctos homines commendatio. Me enim, qui & auctorem nossem, & amarem & facerem plurimi, cum materiae dignitas, tum nitor dictionis, & passim diffusa eruditio, totas noctes attentum tenebant & affixum. Verum adhibita ab eo in dogmatibus comprobandis argumenta ponderibus meis examinanti mihi, si quod forte visum erat infirmius, vacillabat tum quoque apud me dogmatis, quod eo nitebatur, fides, cum nihil ad eius defensionem certius adferri posse putarem, quam quae a tanto viro perpensa re fuerant prolata. Quae temeraria opinio, iuvenili leuitate suscepta, pristinam meam de quibusdam sacro sanctae nostrae religionis capitibus sententiam, praestitamque iis hactenus a me reuerentiam, contagione sua labefecit. Nec ante conualui ex hoc morbo, quam clarioribus de caelo radiis collustrata mente mea, affusae discuterentur tenebrae firmioribusque ac profundioribus radicibus mea fides insisteret;* in *commentario de rebus ad eum pertinentibus, lib. I. p. 69. 70.* Infirmis itaque admodum fundamentis, iudice HVETIO, hocce PETAVII opus superstructum est, adeo, vt ex eius lectione, in quibusdam sacrae doctrinae capitibus, fides eius fuerit labefactata. Dubito autem num PETAVIO, cui ad ἀκρίβειαν nihil defuit, an potius romanae ecclesiae, quam sequutus est, de traditione, ceu fidei principio & fundamento, sententiae hoc tribuendum sit, quod HVETIVS tam incertus dubiusque ex operis huius lectione euaserit. Poteratque hoc romanenses, si sapere vellent, cautiores reddere. Idem vero HVETIVS antea de *dogmatibus* hisce *theologicis* dixerat, PETAVIVM *hocce opere theologiam tricis scholae & pedicis expeditam ad liberos & patentes priscae ecclesiae campos sanctorumque patrum tritos vestigiis reuocasse, l. c. p. 61.* Superest alia adhuc contra PETAVIVM adcusatio, quae & multorum animos occupauit, eum patrum ante-Nicaenorum sententiam de trinitate ita exposuisse, vt trinitatis hostibus, speciatim Arianis, haud obscure gratificatus fuerit. Ambabus hoc manibus arripuit CHRIST. SANDIVS, qui in eo totus est, vt illorum, qui cum Arianis faciant, numerum augeat. *Cum autem considero,* inquit, *quod Petauius patres ante-Nicaenos eadem cum Ario docuisse, & traditionibus articulos fidei probandos esse dicat; impos-*

ſsibile duco, quin Petauio perſuaſa fu-
conclusio ex his praemiſſis infallibiliter
ns, ſcilicet trinitatem Arianorum eſſe
ulum fidei, non trinitatem ὁμοούσιον. Ad-
leinde coniecturas quasdam, cur PE-
vs, ſe concluſionem iſtam adprobare,
i noluerit; in nucleo hiſt. eccleſ. lib. I.
f. GEORGIVS quoque BVLLVS, PETAVI-
lus, quam decet, hic largitum exiſti-
Sed virum magnum, inquit, atque
gena litteratura inſtructiſſimum, Dio-
m Petauium mirari ſatis nequeo; qui,
ſummam prae ſe ferat ſynodi Nicaenae
entiam, fidemque in ea confirmatam
a Arianos, pro vere apoſtolica & ca-
:a ſe agnoſcere vbique profiteatur; id
n Arianis largitur, quod, ſi verum ſit,
abiliendam ipſorum haereſin, atque ad
nae ſynodi fidem & auctoritatem ele-
am, adeoque funditus euertendam,
maxime faciat; nempe eccleſiae prae-
& patres plerosque omnes ante-Nicae-
vrorſus idem, quod Arium, ſenſiſſe; in
m. defenſ. fidei Nic. §. VII. p. m. 4. In
nen a SANDIO diſſentit BVLLVS, quod,
am in gratiam Arianorum, quam po-
omanenſium, PETAVIVM in hanc in-
m ſententiam, exiſtimet, vt ſcilicet
m ante Nicaenorum, ad quos ſubin-
formati prouocare ſoleant, auctori-
i imminueret; ſimulque conciliis
nenicis facultatem, nouos fidei arti-
condendi, vindicaret. Sed vtrum-
& SANDIVM, & BVLLVM, refutauit,
PETAVII in ſe ſuſcepit defenſionem,
PH. ALETHINVS, hoc eſt IOAN. CLERI-
in praefatione, nouae dogmatum the-
orum editioni praemiſſa, in qua hoc
ſtituto agit. Non minus vero & PE-
cauſſam egit BALTVS, in defenſione
m adcuſatorum Platoniſmi (defenſe
ints peres accuſez de Platoniſme) lib.
p. IX. p. 497. ſeqq. Quae autem vi-
docti, pro defenſione PETAVII adfe-
eo fere redeunt, agnouiſſe illum equi-
dem, & docuiſſe, patres ante-Nicaenos eo ſubinde modo loquutos eſſe, quo Ariani de Chriſto, eiusque diuinitate, adeoque & myſterio trinitatis loquebantur; mentem tamen illorum ſanam & orthodoxam fuiſſe, nec, ſi rem ipſam ſpectes, aliter eos quam Nicaenos patres, ſenſiſſe. Hanc PETAVII ſententiam eſſe, dubitari non poſſe, cum id ipſemet hinc inde innuat, diſerte autem in ampla illa, quam *tom. II. dogmat. theolog.* praemiſit, *praefatione*, profiteatur; vbi inter alia *cap. III. §. III. p. 9.* hunc in modum verba faciat: *De hoc vero* (THEOPHILO Antiocheno) *idem, quod de Athenagora & Iuſtino, atque etiam Tatiano, ſecundi omnibus ſaeculi ſcriptoribus aſſeuerandum eſt; eos omnes dogmatis caput, & ſubſtantiam ipſam, ſine vlla labe tenuiſſe, atque ex tam concordi de tribus in diuinitate, ſententia, quoquo tandem ea genere loquutionis expreſſerint, vim occultae, & ab apoſtolis transfuſae traditionis colligi. Ac mihi videntur illi, cum aduerſus gentiles doctos, & philoſophiae deditos pro chriſtiana fide diſceptarent, quo eam vendibiliorem facerent, ac magis perſuaderent, minus adcurate & ſubtiliter illius intima ac arcana commiſiſſe libris iſtis, quos emanare in vulgus cuperent; atque ad Platonis decreta, eamque quam illi combiberant, theologiae formulam, chriſtianum iſtud conformaſſe myſterium; &c.* Verum cum hiſce quo pacto conciliari queant, quae *tomi* huius *ſecundi lib. I. cap. III. ſeqq.* de patrum ante-Nicaenorum ſententia diſputat, me non perſpicere, lubens fateor. Nimis aperta ſunt, quae *lib. I. de trinit. cap. VIII. §. II. p. 38.* pronuntiat; *In ea vero profeſſione, quod ſupra memoraui, planiſſime conſtat, germanum Platonicum Arium exſtitiſſe; tum illorum veterum ſequutum eſſe dogma, qui, nondum patefacta, conſtitutaque re, ad eundem errorem offenderunt. Nam & illi, productum a Deo verbum, non tamen ex aeternitate, docuerunt;*

runt; *sed antequam mundum fabricaret; vt illo administro ad huius molitionem operis vteretur. Non enim per sese, ac sine interiecto aliquo procreasse putabant omnia; quod & Philo in libro de opifice mundi sequutus est. Quamobrem quod Arium illius dogmatis architectum fuisse, cuiusmodi hactenus auditum non erat, Alexander in epistola queritur, aliique patres, qui contra hanc haeresin scripsere, oratorio more, & per exaggerationem dici arbitror; siquidem magna est a nobis producta copia priscorum, qui idem, quod Arius, ante tradiderunt.* Discrimen equidem aliquod inter patres istos ante-Nicaenos & Arium intercessisse, deinde obseruat, quod tamen ad caput caussae nihil facit; vnde & repetit, patres istos *re ipsa idem quod Arium sensisse.* Huiusmodi & alia ibidem occurrunt. Hinc & RICH. SIMON *praefationem*, quam *tom. II. dogmatum* suorum PETAVIVS praemisit, ad ea, quae in ipso hocce *tomo* scripsit, excusanda aut diluenda non sufficere, pronuntiat; *lettres choisies, let. III. p. m. 12.* Sed progredimur ad reliquos. Sequutus PETAVIVM, aut eum imitatus est, LVD. THOMASSINVS, quippe qui itidem *dogmatica theologica* tribus tomis complexus est, quorum primus 1680, reliqui duo 1684 Parisiis lucem adspexerunt. Aemulatione PETAVII inductum, eum ad *dogmata* haecce conscribenda animum adiecisse, viri docti obseruant; licet, siue eruditionem, siue dictionis nitorem, spectes, eius neutiquam adsequutus sit laudem. Non magnum itaque operi huic statui solet pretium. Legenda, quae de eo obseruat PET. BAELIVS, in *nouvelles de la republique des lettres, anno 1684. mens. April. p. 210. seqq.* Nec alius quis, qui his adiungi mereatur, succurrit, nisi IO. BAPTISTA DV HAMEL, cuius tamen *theologiam speculatricem & practicam, iuxta sanctorum patrum dogmata pertractatam, & ad vsum scholae adcommodatam*, editamque Parisiis 1691 septem voluminibus in 8. supra iam *libro II. cap. I.* ad *§. XV.* commendauimus; vbi & alios quosdam commemorauimus, qui itidem hic locum inuenient; siquidem romanenses numquam non patrum habere rationem solent, licet non semper hoc ex instituto agant. Nec desunt inter eosdem, qui vnius ex patribus dogmata speciatim collegerunt, aut illustrarunt, vt HIERONYMI, AMBROSII, GREGORII magni, aliorumque. Quo in genere eminent PET. DAN. HVETII *Origeniana*, praemissa *exegeticis* ORIGENIS, quae graece exstant; REN. MASSVETI *dissertationes praeuiae in Irenaeum*, MICH. LEQVIEN *dissertationes Damascenicae*; in quibus multa veteris ecclesiae dogmata excutiuntur, licet plerumque auctores isti ecclesiae suae hypothesibus cuncta attemperare adnitantur. Cumprimis autem in AVGVSTINI theologia exhibenda plurimorum occupatum fuit studium. Recenset praecipuos ANT. REISERVS, in *praefatione, Augustino veritatis euangelico-catholicae testi & confessori* praemissa, ex qua eos, cum ἐποχῇ, quam idem addidit, repetere iuuabit. Primum itaque IOD. COCCII *thesaurum*, quem vocat *catholicum*, prodire iubet, qui non parce commendari soleat, ob maximam testimoniorum e patribus, & inter illos AVGVSTINO, copiam; sed calculo suo adprobat censuram ISAACI CASAVBONI, in *exercitationibus anti-Baronianis* ita scribentis: *nemo eruditus, & iudicio vel mediocri praeditus, oculos in illam coniecit farraginem, quin statim intellexerit, propositum auctori fuisse, non veritate, sed nube testium vincere.* Subiicit vero etiam iudicium IOAN. BONAE cardinalis, qui in *notitia auctorum*, quam *tractatui de diuina psalmodia* praemisit, *thesaurum* huncce COCCII *opus* quidem *infinitae lectionis* vocat, addit tamen, *eum inter veros auctores & suppositios nullum statuisse discrimen.* Sequitur HIERONYMI TORRENSIS, Iesuitae haud ignoti, *confessio Augustinianae, ex Augustini*

Augustini operibus collecta; & *innumero fere numero*, vt REISERVS loquitur, *testimoniorum ex Augustino compilatorum turgens*; de qua tamen IAC. REIHINGIVS, qui, relicta societate Iesu, ad nostram ecclesiam transiit, in *operis aranearum*, contra socios quondam suos, ita scripserit, auctorem eius *multa quidem corrasisse, sed ita infeliciter, vt magni nominis theologos etiam e Iesuitis, rigidos censores sit expertus, quod non pauca vel non ad mentem Augustini, vel extra rem, vel sine robore produxerit.* Commemorat REISERVS porro IACOBVM MASENIVM, qui *Augustinum, controuersiarum fidei huius temporis arbitrum ac decisorem optimum* dederit; vnde pleraque *meditatae* postmodum *concordiae protestantium cum catholicis*, ac tandem *nouae praxi orthodoxae fidei, intra octidui exercitationem sacram discernendae & amplectendae*, intulerit, *qua crambe*, inquit, *bis recocta, tertia vice adposita, an non lectori aliquod creauerit fastidium, nullatenus licet dubitare.* Inter eos nimirum referendus est MASENIVS, qui in AVGVSTINO nouam methodum, conuertendi haereticos, quos vocant, sibi inuenisse visi sunt; quibus cumprimis exemplum praeiuerunt fratres de WALENBVRCH, HADRIANVS & PETRVS, in *methodo Augustiniana*; de quibus alibi erit dicendi locus. Legenda interim IOAN. GEORG. NEVMANNI *dissertatio, de methodo Augustiniana* Wittebergae edita, 1689. 4. Mitto reliquos, quorum REISERVS praesertim circa finem *praefationis* mentionem facit, vt BARTHOL. D' ASTROY & EVSTACH. DE ROSARIO, cum obscuriores sint, nec digni, quorum habeatur ratio. Omnes autem, in doctrina & theologia AVGVSTINI exhibenda, siue industriam, siue iudicium, siue candorem spectes, multum superauit CORNEL. IANSENIVS, episcopus Iprensis, in *Augustino* suo, Louanii 1640. fol. edito. Tribus hocce opus constat tomis; in quorum *primo, haereses & mores Pelagii, contra naturae humanae sanitatem, aegritudinem & medicinam, ex sancto Augustino recensentur, ac refutantur*; in *secundo, genuina sententia sancti Augustini de humanae naturae stantis, lapsae, purae statu & viribus eruitur & explicatur*; in *tertio* denique *genuina sententia profundissimi doctoris, de auxilio gratiae medicinalis Christi saluatoris, & de praedestinatione hominum & angelorum proponitur, ac dilucide ostenditur.* Summam huius operis paullo plenius & distinctius exhibet MELCH. LEYDECKERVS, in *historia Iansenismi lib. I. de dogmatibus Iansenismi, cap. V. p. 237.* qui & *cap. I. p. 225.* recte adserit, opus hoc inscribi: *Augustinus*, quia *totius theologiae Augustinianae est thesaurus.* Quantum studium in vera ac genuina AVGVSTINI mente inuestiganda IANSENIVS posuerit, vel inde liquet, quod, vt in *synopsi vitae, operibus* eius praemissa, memoratur, familiaribus quandoque fassus sit, *se decies & amplius vniuersa opera Augustini, attentione acri, adnotatione diligenti, libros vero contra Pelagianos facile trigesies a capite ad calcem euoluisse.* Antea eiusdem *synopseos* auctor dixerat: *ab initio studii theologici cum scholasticis legere coepit sanctos patres, sed praecipue Augustinum; statimque aduertit, vt fatebatur, plurimos scholasticos in materia illa capitali, de gratia & libero arbitrio, longe abire a sanctissimi doctoris mente.* Quanti vero IANSENIVS fecerit AVGVSTINVM, idem auctor porro hunc in modum docet: *Patres ceteros vtiles esse, sed Augustinum necessarium, immo vnum pro omni materia theologica sufficere, aiebat. Vbertatem enim eius, & foecundum illud pectus cum stupore admirabatur, & vnde ei, statim etiam a conuersione, ante studium theologicum, abundantia illa rerum diuinarum, quae in primos eius libros manauerunt. Quae enim postea in libris retractationum deleuit, parui momenti & vocum fere ma-*

gis, quam rerum maculas esse censebat. Nullum, aut Aristotelis, aut Archimedis, aut cuiuscumque sub caelo ingenium, dicebat aequale Augustino; & tale a Deo factum, vt ecclesia haberet, quem subtilissimae omnium Pelagianae haeresi opponeret, cui vllum ceterorum sanctorum patrum negabat fuisse parem. Tanto itaque amore cum IANSENIVS prosequutus sit AVGVSTINVM; mirum non est, vbi hic errauit, illum itidem cum duce suo errasse. Quod in iis factum, vbi gratiam Dei irresistibilem, &, quae hinc fluunt, stabilire conatur, vti dubio caret; ita in aliis quoque ecclesiae romanae decretis firmiter adhaeret. Non itaque omnia in opere hocce IANSENII probamus; nec tamen omnia repudiamus, quin potius multa praeclara, prorsusque egregia veritatis in eo occurrere testimonia, lubentes fatemur. Lectu cumprimis dignus *liber prooemialis*, quem *tomo secundo* praemisit, *de ratione & auctoritate in rebus theologicis*, vbi, dum rationi humanae certos in theologia limites constituit, scholasticae theologiae vitia cordate indicat, & acriter perstringit; auctoritati tamen rursus AVGVSTINI plus, quam decet, tribuit. Quantas liber hicce IANSENII in ecclesia romana turbas dederit, quam violenta, quamue atrocia excitauerit certamina, notum est, alibique edisseritur ex instituto. IANSENIO iungimus HENR. NORISIVM cardinalem, cuius *vindiciae Augustinianae, quibus sancti doctoris scripta aduersus Pelagianos ac semi-Pelagianos a recentiorum censuris adseruntur*, vna cum eiusdem *historia Pelagiana* & *dissertatione de synodo quinta oecumenica*, sine mentione loci *iuxta exemplar Patauinum*, anno 1677. in fol. recusae sunt. In his statim ab initio *cap. I.* ostendit, doctrinam Augustini de praedestinatione & gratia nec difficilem, nec obscuram esse; hinc vero *cap. II.* ordine, quae circa hancce doctrinam Hipponensium praesuli obiecta fuerunt, diluere adnititur. ANTONIVS REISERVS, in *praefatione* antea laudata, de hisce *vindiciis* ita pronuntiat: *Placuit non immerito iis inter euangelicos, quibus est Augustinus in pretio, hic doctoris papistici candor, multa e scriptis suorum singulari diligentia colligentis, quae plerosque latent etiam eruditiores, quibus non conceditur omnia partis aduersariae scripta vel emere, vel euoluere, partim ob pretii maioris, partim ob temporis breuissimi caritatem.* Cum autem NORISIVS eamdem cum IANSENIO viam ingrederetur; mirum non est, nonnullis, speciatim societati Iesu addictis, hasce vindicias maximopere displicuisse, qui & effecerunt, vt liber hicce, etiamsi supremae inquisitionis romanae decreto, antequam vulgaretur, probatus esset, secundum, immo tertium examini ac censurae eiusdem romanae inquisitionis subiiceretur, indemnis licet, nec vlla theologica nota perstrictus. Nec dubitarunt quidam, scriptis publicis hasce *vindicias* adgredi, quos inter eminet FRANCISCVS MACEDO, alias quoque ob *collationem Thomae & Scoti* notus, in qua ipsemet AVGVSTINO tantum tribuit, vt ad eius auctoritatem, ceu supremi iudicis, prouocet. Cum enim duas commentationes *ecclesiastico-polemicas* edidisset, in earum priori, VINCENTIVM Lerinensem semi-Pelagianis neutiquam adnumerandum esse, quod NORISIVS fecerat, probare voluit; vnde alia quaedam scripta, tum pro NORISIO, tum pro MACEDONE, sequuta sunt. Excepit eum BRVNO NEVSERVS, initio sub EVCHARII PALMAE nomine latitans, in *prodromo pro Augustino, aduersus Henricum de Noris*; de quo ANTONIVS noster REISERVS *loco citato* ita pronunciat: *Quantum hic anti-Norisius praestiterit in prodromo velitari, quo Augustinum promisit ab imposturis discipulorum Iansenii, praesertim Norisii, vindicandum, vno & altero in his vindiciis ostenditur exem-*

exemplo, vnde coniectura facilis erit, quid de ſyndromo, ſi quis ſuccedet, aut etiam opiſodromo ſit ſperandum, vtpote qvi non Vincentium modo Lerinenſem, vel Thomam quoque Aquinatem, ſed Ariſtotelem etiam ſanctis eccleſiae doctoribus adnumerat, vt poſth.ıc toto corpore regni, videlicet ſcholaſtici, ſummo nimirum eius patriarcha in auxilium adſcito, antagoniſtam poſſit opprimere, veritate Auguſtiniana ſimul ſepulta. Sed alia adhuc, & quidem numero haud pauca, non melioris tamen commatis, quam priora, contra NORISIVM eo tempore prodierunt ſcripta, quae idem ANT. REISERVS *loco citato* enumerat. Nos vero, priusquam hinc diſcedamus, illud ſolum addimus, theologiae patriſticae lucem interdum minime contemnendam adfundere, qui adnotationes ad ſcripta quaedam patrum ediderunt, cuiusmodi ſunt, beati CHRISTIANI KORTHOLTI, ex noſtratibus, *adnotationes* ad IVSTINI martyris *apologiam vtramque*, & *orationem ad Graecos*; ex reformatae eccleſiae doctoribus THOM. MILLES ad *Cyrillum Hieroſolymitanum*; ex romanenſibus IAC. PAMELII ad *Tertullianum*, FRANC. FEVARDENTII ad *Irenaeum*, MICH. LEQVIEN ad *Damaſcenum*; & ſimiles aliorum.

§. X. Qui rite hic incedere cupit, id cumprimis aget, vt veram patrum in dogmatibus fidei adſequatur ſententiam, eumque in finem ſcripta vera ac genuina a ſpuriis & ſuppoſititiis ſedulo diſtinguet, * tum vero diſpiciet, num integra ſint, an corrupta ac interpolata. ** Nec negligenda ei ſunt, quae de variis patrum editionibus paſſim viri docti monere ſolent. ***

* Ingentem librorum ſuppoſititiorum, inter eos, qui ſub patrum nomine circumferuntur, eſſe numerum, conſtat; iamque olim exſtitiſſe, qui eiusmodi ſcripta adulterina patribus adfingerent, quemadmodum & deinceps exſtiterunt, pluribus docet beatus IO. GERHARDVS noſter, in *methodo ſtudii theologici, part. III. ſect. V. cap. III. p. 269.* Idem confirmat IO. DALLAEVS, *de vſu patrum lib. I. cap. III. p. 11. ſeqq.* atque ANDREAS RIVETVS, in *tract. de auctoritate patrum*, eiusdem *critico ſacro* praemiſſo *cap. XIII.* vbi & de variis ſuppoſitionum cauſſis diſſerit. Caute ergo hic incedendum nemo non intelligit, ne adulterina & ſuppoſititia ſcripta pro genuinis nobis obtrudi patiamur, & ita pro Iunone nubem, pro theſauro carbones amplectamur. Laudandi hinc &, qui in ſuppoſititiis eiusmodi ſcriptis a veris ac genuinis diſcernendis, operam ſtudiumque collocarunt. Eminet inter eos ANDR. RIVETVS, cuius quippe exſtant *critici ſacri libri quatuor, in quibus expenduntur, confirmantur, defenduntur, vel reiiciuntur cenſurae doctorum, tam ex orthodoxis, quam ex pontificiis in ſcripta, quae patribus plerisque priſcorum & puriorum ſaeculorum, incogitantia vel error adfinxit, aut dolus malus ſuppoſuit;* tum in *operibus* eius *tomo ſecundo*, tum ſeorſim, & quidem quintum editi Lipſiae 1690. 8. Incipit ab epiſtola, quam ad Abgarum ſeruator optimus ſcripſiſſe dicitur, & deſinit in GREGORII magni ſcriptis. Alterum locum occupat ROBERTVS COCVS, in *cenſura quorumdam ſcriptorum, quae ſub nominibus ſanctorum, & veterum auctorum, a pontificiis, in quaeſtionibus potiſſimum hodie controuerſis, citari ſolent; in qua oſtenditur, ſcripta illa, vel eſſe ſuppoſititia, vel dubiae ſaltem fidei.* Prodiit ea primum Londini 1614, recuſa dein, tum ibidem, anno 1623, tum cura GEBHARDI THEODORI MEIERI Helmſtadii an. 1683. 8. Ipſorum autem plerumque pontificiorum teſtimoniis, ſcripta iſta,

quae attingit, aut suppositilia, aut dubiae fidei esse, confirmat. PHILIPPI LABBEI iudicium, COCI hancce *censuram cum critico Riueti, medulla Sculteti, Hottingeri rhapsodia &c. in castellum lethes, vnde nefas egredi, procul ablegandam esse*, in *bibliothec. bibliothecar. p. 186.* neminem temere mouebit; cum hominis in omnes a romana ecclesia dissentientes iniquitas, cum summa petulantia coniuncta, nota satis sit. Tertium hic locum damus IO. HENRICO HOTTINGERO, ob *elenchum seu catalogum scriptorum suppositiliorum*, in quo non tantum patrum, per quinque priora saecula, sed & Iudaeorum ac gentilium, itemque patriarcharum, prophetarum, Christi quoque atque apostolorum, virorumque apostolicorum scripta suppositilia, seu, quae illis adficta fuerunt, breuiter recenset. Exstat hicce *elenchus*, seu *catalogus*, in *pentade* eius *dissertationum miscellanearum*, Tiguri edita, an. 1654. 8. Cum vero tanta quorumdam olim fuerit impudentia, vt non tantum apostolorum, virorumque apostolicorum, sed ipsius quoque Christi, atque beatae virginis Mariae, nomina, ingenii sui praefigere commentis, ausi fuerint; & eiusmodi scripta, quo maiorem prae se ferunt antiquitatis speciem, eo facilius fallere incautos, atque inducere in errorem queant; operae pretium fuerit, eos consulere, qui de iis ex instituto egerunt, quod diligenter fecit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, virginis Mariae & apostolorum*, quae in *heptade dissertationum*, eiusdem *dissertationi de haeresiarchis aeui apostolici &c.* addita, prima est, *p. 97. seqq.* itemque IO. ALBERT. FABRICIVS, qui & spuria eiusmodi monumenta laudabili instituto collegit, in *codice apocrypho noui testamenti, collecto, castigato, testimoniisque, censuris & animaduersionibus illustrato*, cuius *pars prima & secunda* Hamburgi lucem adspexit, an. 1703. 8. quibus deinde an. 1719 *pars tertia* accessit. Spectat huc etiam IO. ANDR. SCHMIDII *pseudo-nouum testamentum*, Helmstadii 1699. 4. quemadmodum & nonnulla eius generis scripta exhibet, ac de iis disserit IO. ERNEST. GRABIVS, in *spicilegio sanctorum patrum, vt & haereticorum saeculi post Christum natum I. II. & III.* cuius tomus primus Oxoniae an. 1698. alter ibidem 1700. 8. lucem vidit. Quantae olim in romana ecclesia auctoritatis fuerint *epistolae decretales* episcoporum romanorum per tria priora saecula & quod excedit, a Clemente vsque ad Siricium, quantumque caussae suae praesidium ecclesiae istius defensores in illis se inuenisse existimauerint; nemini temere ignotum esse potest. Sed laruam iis feliciter detraxit DAV. BLONDELLVS, ideo hic vel maxime commemorandus; cuius *pseudo-Isidorus & Turrianus vapulantes, seu editio & censura noua epistolarum omnium, quas piissimis vrbis Romae praesulibus, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici euentu, Isidorus cognomento mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium ἐλέγχους aculeato stylo defendere conatus est*, Geneuae prodiit 1628. 4. Effecitque hac ratione BLONDELLVS, vt hodie vix quisquam inter romanenses inueniatur, qui istarum epistolarum γνησιότητα defendere audeat. FRANCISCVS certe PAGI, *eas tamen non genuinas*, inquit, *sed suppositilias esse, omnes fere eruditi ingenue fatentur, inter quos Petrus de Marca, lib. tertio, de concordia sacerdotii & imperii, & Schelstratius in parte secunda antiquitatis illustratae, dissert. tertia*; in *breuiario historico-chronologico-critico, de pontificum romanor. gestis, tom. I. saec. I. p. 15.* Idem etiam deinceps *p. 17.* agnoscit, quae a TVRRIANO & aliis, qui epistolas istas pro genuinis habent, adferuntur, *leuia esse, & a viris eruditis soluta.* Immo laudat BLONDELLVM, vt tamen aliquid, ad auctoritatem istarum epistolarum vtcumque

iendam, adiiciat: *licet enim suppositi sint, & laudandum sit Blondelli criteque illas priscis pontificibus abiudicaimmerito tamen ab eo aliisque haereatrocioribus verbis dilacerantur, cum entiis & verbis legum, canonum antim, & sanctorum patrum, qui quarto o floruerunt, si pauca demas, concinsint, vt inquit Marca laudatus.* Sed ὡς ἐν παρόδῳ.

* Scripta patrum corrupta hinc indepravata, variisque in locis immuc adulterata esse, tanto consensu viri i rerum periti testantur, vt mirum sit, ; hac de re dubitare vellet. Legenae generatim monent IOAN. DALs, *de vsu patrum, lib. I. cap. IV. p.* q. & ANDR. RIVETVS, in *tractatu,* mel nobis iam laudato, *de auctoriatrum, cap. XII. p. 78. seqq.* Variae t possunt esse caussae, cur patrum i corrupta sint, ac immutata. Prienim, librariorum incuria, tempoe antiquitate, similibusque modis otuit, quo minus integra, sineque orruptione ea ad nos peruenirent. enim reliquis omnibus libris conticur de patrum scriptis credere non nus, nulla adferri ratio potest. Le-, quae de eiusmodi mendorum orise & erudite differit IOAN. CLERIart. crit. tom. II. seu *part. III. sect. I. seqq.* Deinde & data opera nonscientesque adeo & volentes, patrum s violentas intulerunt manus; idm ab orthodoxis, seu catholicis, tum reticis, iam olim factum, negari ne-
Ab illis si eiusmodi quid perpetrat, ad veritatem promouendam, seu i dissentientium insultus in tuto collam, *pia fraus* vocari solet; quamnulla fraus *pia* dici queat, sed vel ie impia censenda sit. Factum taquandoque, certum est, docetque , DALLAEVS, *l. c.* De haereticis omnes consentiunt, exstantque testimonia & exempla quamplurima. Cumprimis vero & ex instituto hoc ostendit BARTHOLOM. GERMONIVS, in opere peculiari, *de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus,* Parisiis 1713. 8. edito. In huius enim *libro primo,* veteres haereticos sacrorum codicum esse corruptores, euincit; in *secundo* autem, ab iisdem haereticis ecclesiastica scripta non pauca olim adulterata fuisse, comprobat; imo *cap. I. p. 211. seqq.* ab ipsis patribus reprehensam fuisse veterum haereticorum in corrumpendis anteriorum patrum operibus, perfidiam, testimoniis quibusdam docet. Nimirum lis quaedam hac super re GERMONIO intercessit cum PETRO COVSTANTIO, cuius origo ex controuersia de fide & auctoritate diplomatum, quam *lib. I. cap. IV.* ad §. *XVII.* attigimus, repetenda. GERMONIVS enim IO. MABILLONIO, aliisque, qui ab eius partibus stabant, auctoritatemque ac fidem diplomatum defendebant, acriter se opposuit. Hac vero occasione, codices quosdam manuscriptos Corbeienses ab omni suspicione falsi non esse immunes, adseruit, *de vet. reg. Franc. diplom. discept. II. p. 344.* PETRVS itaque COVSTANTIVS, dum caussam MABILLONII tuendam suscepit, *vindicias manuscriptorum codicum,* quos GERMONIVS impugnauerat, edidit. Quas dum refutare iterum GERMONIVS voluit, operae pretium esse duxit, veterum haereticorum fraudes & perfidiam, tum in sacrorum librorum codicibus, tum in scriptis patrum corrumpendis & adulterandis, retegere, omniumque exponere oculis; indeque liber iste antea memoratus *de veteribus haereticis ecclesiasticorum codicum corruptoribus,* enatus est. Ad hunc vero iterum respondit PETRVS COVSTANTIVS, in *vindiciis veterum codicum confirmatis,* quae Parisiis anno 1715. in 8. prodierunt. In hisce licet codicum ma-

manuscriptorum vsum adferat, nec in exemplis, quae GERMONIVS, pro corruptione ab haereticis facta, adducit, eidem suffragetur; lubens tamen fatetur, exstitisse omni tempore haereticos, qui in ecclesiasticos codices perfidas manus intulerint; *part. I. cap. VI. p. 39.* Atque haec quidem posita sunt in aprico. Dum vero romanenses committunt, quod in haereticis damnant; sententiam contra se ipsimet ferunt. Librorum enim variorum, speciatim & ecclesiasticorum, seu a patribus profectorum, corruptionem iure meritoque iis exprobrari, passim viri docti ostenderunt, & luculenter comprobarunt, & quidem ex instituto THOMAS IAMESIVS, in *tractatu de sacrae scripturae, patrum & conciliorum corruptione*, lingua anglicana scripto, quem praeter alios laudat GVIL. CAVEVS, in *prolegomenis histor. litterar. scriptor. ecclesiast. sect. V. §. V. p. 13.* alibique; ex nostratibus CASP. LOESCHERVS, in *dissertat. de latrociniis, quae in scriptores publicos, patres praecipue, solent committere haeretici*; IO. CHRISTOPH. WENDLERVS, *in schediasmate, de libris a pontificiis aliisque haereticis in praeiudicium doctrinae purioris, nostra & superiori aetate, suppressis & corruptis*, Ienae MDCCXIV 4. edito, *sect. II. p. 21. seqq.* Nonnulla etiam huc spectantia monet CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *introd. ad histor. theolog. litter. prolegom. §. II. p. 7.* Indices praeterea librorum prohibitorum & expurgandorum, qui in ecclesia romana subinde edi solent, argumentum luculentissimum praebent, eos ab hacce culpa, corrumpendi & castrandi libros, in quibus occurrunt, quae iis displicent, liberari non posse. DANIEL equidem FRANCVS, qui in *disquisitione academica, de papistarum indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum, in qua de numero, auctoribus, occasione, contentis, fine, damnis & iure indicum illorum, disseritur, &c.* Lipsiae 1684. edita, omnia, certe pleraque, quae de eiusmodi indicibus scitu digna sunt, complexus est, recte obseruat, patrum scripta raro admodum in indices expurgatorios referri, cum facile romanenses videant, quantam ea res sibi creatura sit inuidiam; idem tamen exemplis quamplurimis docet, & euidenter euincit, haud insolens esse iisdem, patrum scripta corrumpere & immutare; *cap. VII. p. 97. seqq.* Quantopere autem in indices, patrum scriptis subiungi solitos, grassentur, fuse ostendit *cap. X. p. 153. seqq.* De indicibus librorum prohibitorum & expurgandorum plura diximus supra *lib. I. cap. IV.* ad §. *XXIV.* quae ibi legisse, aut hic in memoriam sibi reuocasse iuuabit. Addendus illis, quos ibi iam laudauimus, est IONAS CONR. SCHRAMMIVS, in *dissertat. de librorum prohibitorum indicibus, horumque abusu & vtilitate*, Helmstadii 1708. 4. Solent vicissim romanenses nostrae ecclesiae theologis obiicere, quod patrum scripta corrumpant, adulterentue, falsa iis adfingant, veraque supprimant. Id autem perperam, & sine ratione, fieri, IOAN. CHRISTOPH. WENDLERVS, in *dissertat. praeliminari, schediasmati* antea laudato, *de libris a pontificiis aliisque haereticis &c. suppressis & corruptis*, praemissa, ex instituto demonstrat.

*** Vt scripta patrum genuina a spuriis discernantur, & vera lectio in locis corruptis inuestigetur, ac, si fieri potest, restituatur, arte critica opus est; qua & vtcumque instructum esse debere, qui ad patrum lectionem accedere cupit, deinceps ad §. *sequentem* monebimus. Vtrique tamen incommodo consuli etiam quodammodo potest, per editiones patrum meliores, in quibus discrimen inter scripta genuina & supposititia obseruari solet, operaque adhiberi, vt, quae corrupta sunt ac deprauata, suae restituantur integritati. De melioribus patrum editionibus nonnulla

monet IOAN. ANDR. BOSIVS, in
d. *in notit. scriptor. ecclesiasticor. cap.*
'. *VIII. p. 192.* Plenius autem, copio-
ue de iis differit GVIL. CAVE, in *pro-*
ienis histor. litterar. scriptor. ecclesiast.
7. p. 9. seqq. vbi hasce regulas genera-
onit: *I) editiones sanctorum patrum,*
unt vetustiores, eo sunt vt plurimum
res; II) opera sanctorum patrum,
ex Roberti Stephani officina graece pro-
nt, ceteras editiones emendationis cu
& typorum nitore facile vincunt; III)
m latinorum editiones Frobenianae iu-
rito magni aestimantur; IV) sancto-
patrum opera, quae graece & latine
ienses in lucem emiserunt, aliis in suo
e palmam praeripiunt; V) in discer-
s sanctorum patrum editionibus pluri-
refert scire, quis editionis curam in
eperit; VI) praecipue cauendae sunt
nes sanctorum patrum, quae iis in lo-
odeunt, in quibus sacrae inquisitionis
officium. Hasce regulas dum copio-
e illustrat, multa prorsus egregia, &
litionibus patrum scitu digna, tradit.
icuit tamen ex hisce regulis prima
IORIO, seu RICHARDO SIMONI,
onnulla, quae circa eam moneret,
nueniſſe visus est, in *bibliotheque cri-*
tom. I. cap. XVII. p. 255. seqq. Et ad
am quidem, qua CAVEVS regulam
confirmauerat, rationem quod atti-
quod editiones, quae in primis rei ty-
phicae incunabulis prodierunt, ex opti-
uibusuis manuscriptis expressae sint,
vt desideratis iam plerisque codicibus
scriptis editiones istae non immerito
scriptorum vicem supplere possint;
ninime vniuersalem esse, nec in omni-
atrum editionibus procedere, lubens
or; quemadmodum nec id nego, ex
adhuc hodie hinc inde in bibliothe-
odices manuscriptos praestantissimos,
dum quos patrum scripta exigi que-
Non sine ratione RICHARDVS SI-
MON hoc monet. Alteram vero CAVEI
rationem: *nondum motis de ecclesia refor-*
manda controuersiis, nondum exorto roma-
nos inter & reformatos de fidei articulis &
ecclesiae romanae corruptelis dissidio, nulla
satis idonea caussa subesse poterat, cur in
excudendis patrum operibus fraude vteren-
tur, infelicius SIMON impugnat, dum
contra experientiam negare audet, post
enatas istas de religione controuersias pa-
trum scripta a romanensibus corrupta esse.
Bene interim est, quod deinceps *p. 262.*
seqq. fatetur, docetque, recentiorum theo-
logorum scripta subinde immutata esse,
immo addit, quemlibet ordinem, e. g.
Dominicanorum, putare, se habere pote-
statem, suorum scripta corrigendi, eaque
adeo pro lubitu immutandi. Ad reliqua
vt pergamus, lectu cumprimis digna sunt,
quae de variis patrum editionibus singulari
prorsus diligentia collegit beatus THOM.
ITTIGIVS, in *praefatione, tractatui de bi-*
bliothecis & catenis patrum, de quo dein-
ceps plura dicemus, praemissa. Cum vero
recentiori aetate monachorum Benedicti-
norum e congregatione sancti Mauri in
Gallia industria in edendis patrum operi-
bus maxime enituerit; operae pretium fue-
rit consulere viri longe doctissimi diligen-
tissimique BERNARDI PEZ *bibliothecam*
Benedictino-Maurianam, seu de ortu, vitis
& scriptis patrum Benedictinorum, e cele-
berrima congregatione sancti Mauri in Fran-
cia libros duos; Augustae Vindelicorum
& Graecii editos 1716. 8. Notitiam enim
hinc adcuratiorem haurire licet virorum
istorum doctorum, qui de patribus prae-
clare meriti sunt; quos inter eminent NI-
COLAVS HVGO MENARDVS, qui *Gre-*
gorii magni librum sacramentorum cum no-
tis & obseruationibus, Parisiis 1642. 4. post-
ea operibus GREGORII magni, eorun-
dem monachorum cura publicatis, eadem
ratione insertum, itemque *Barnabae apo-*
stoli epistolam cum notis, deinde in *monu-*
men-

mentis patrum apostolicorum IO. BAPTISTAE COTELERII recudendis, dedit; CLAVDIVS CHANTELOV, qui *bibliothecam asceticam patrum* quinque voluminibus 4. Parisiis 1662. publicae luci exposuit; IOAN. LVCAS D'ACHERY, cui & *Lanfranci* & *Guiberti opera*, & *spicilegium* illud *veterum aliquot scriptorum*, de quo deinceps dicemus, debemus; IAC. DV FRISCHE, qui in *Ambrosii operibus*, Parisiis anno 1686. & 90. duobus tomis in fol. editis, recensendis & emendandis vna cum NIC. LE NOVRRY studium operamque suam collocauit; IOAN. GARET, cuius diligentia *Magni Aurelii Cassiodori opera* Rotomagi 1679. fol. in lucem emerserunt; IOAN. MABILLONIVS, praecipuum ordinis sui decus, qui, praeter plurima alia, eaque praestantissima, ingenii monumenta, *Bernhardi opera* edidit Parisiis 1667. & iterum 1690. duobus tomis in fol. itemque *veterum analectorum* tomos quatuor, in 8. de quibus itidem deinceps quaedam monebimus; ANT. BEAVGENDRE, a quo *Hildeberti opera* habemus, Parisiis 1708. fol. THEODORICVS RVINARTVS, qui tum aliis scriptis, tum & *actis primorum martyrum sinceris & selectis &c.* Parisiis 1689. & deinde Amstelodami 1713. fol. excusis; itemque *operum Gregorii Turonensis &c.* editione, Parisiis 1699. fol. nominis celebritatem consequutus est; THOM. BLAMPINVS, qui praecipuum inter eos locum tenet, quorum cura & labore editio *operum Augustini*, quae Parisiis 1689. ad 96. tomis vndecim, & deinde Antwerpiae, aut potius Amstelodami 1703. duodecim tomis lucem adspexit, adornata est; GABRIEL GERBERONIVS, qui *Anselmi Cantuariensis episcopi opera*, Parisiis 1675. fol. & sub GERMANI RIGBERII nomine latitans, *Marii Mercatoris acta cum notis*, Bruxellis 1673. in conspectum orbis eruditi prodire iussit; NICOL. LE NOVRRY, quem cum IACOBO DV FRISCHE in *Ambrosii operibus* emendandis poliendisque elaborasse, antea diximus, cuius etiam *adparatum ad bibliothecam maximam patrum* supra iam commemorauimus; ne quid nunc de LACTANTII libro, *de mortibus persecutorum* dicam, quem LVCIO CECILIO vindicauit, & sub hocce nomine edidit, Parisiis 1710. 8. IOANNES MARTIANAEVS, qui *Hieronymi opera*, quinque tomis in fol. Parisiis ab anno 1693 ad 1706. excudenda curauit; DIONYSIVS SAMMARTHANVS (DE SAINTE MARTHE) cuius cura studioque *Gregorii magni opera* Parisiis 1705 quinque tomis in fol. prodierunt; PETRVS COVSTANTIVS, antea nobis quoque iam memoratus, cuius diligentiae *Hilarii opera* imputamus, Parisiis anno 1693 fol. typis exscripta; EDMVNDVS MARTENE, tum ob alia industriae suae monumenta, tum maxime ob *thesaurum anecdotorum*, de quo postea quaedam obseruabimus, celebris; BERNHARDVS DE MONTFAVCON, cuius hodie vel maxime per orbem eruditum fama volitat, & quem cum IACOBO LOPINO, & ANTONIO PVGETO, *analecta graeca*, *siue varia opuscula graeca*, *hactenus non edita*, Parisiis 1688. 4. solum vero *Athanasii opera*, Parisiis 1698. tribus tomis in fol. porro *nouam collectionem patrum & scriptorum graecorum*, *Eusebii Caesariensis &c.* Parisiis 1707 duobus tomis in fol. item *hexapla Origenis*, Parisiis 1713 duobus tomis in fol. dedisse, iamque in eo esse, vt *Chrysostomi opera* emendatiora, ornatioraque in lucem proferat, constat; RENATVS MASSVETVS, qui, in *Irenaeo* post IOAN. ERN. GRABIVM adcuratius adhuc reddendo, elaborauit, *operibus* eius Parisiis anno 1710 publicae luci expositis; IVLIANVS GARNIER, a quo *Basilii opera*, quorum tomus primus iam Parisiis anno 1721 fol. lucem adspexit, exspectamus; denique ANT. AVGVST. TOVTTAEVS, quem

n *Cyrilli Hierosolymitani opera*, Parisiis
ɔ. fol. in conspectum orbis eruditi ite-
. protulisse, notum est. Quantumuis
m monachorum istorum Benedictino-
. congregationis sancti Mauri, in eden-
patrum scriptis laudanda sit industria;
omnium tamen semper eos satisface-
otis, vel operum AVGVSTINI edi-
is exemplo constat, quippe quae
ores quosdam longe acerrimos
a est. Primus inter eos fuit Iesu-
quidam EMERICVS L' ANGLOIS,
sub ABBATIS GERMANI nomine
lam edidit, in qua Iansenismi vestigia
ıc editione sibi deprehendisse, visus
cui tamen *vindicias editionis Augusti-
Benedictinis adornatae*, *aduersus epi-
n abbatis germani* opposuit BERNH.
MONTFAVCON, sub nomine D. B.
RIVIERE latitans, eoque tempore
ae degens, Romae 1699. 12. Hunc
ı *vindiciarum* istarum auctorem esse,
: RICH. SIMON, *bibliothec. crit. tom.
'. XII. p. 117.* & fatetur BERNH. PEZ,
*liotheca Benedictino-Mauriana, lib. II.
XV. p. 371.* Deinde & DIONYSIVS
MARTHANVS, lingua gallicana,
aduersiones emisit, *in epistolam cuius-
in Germania abbatis*, *datam ad re-
dos patres Benedictinos congregationis
: Mauri, de vltimo tomo nouae editionis
m sancti Augustini*, Rothomagi 1699.
Rursus tamen BARTHOL. GERMO-
ı, cuius supra iam facta mentio, Be-
ctinos adcusauit, quod in sua operum
VSTINI editione codices manuscri-
Corbeienses, a GOTTESCHALCO
ıptos, sequuti sint; *de vet. reg. Franc.
n. discept. II. adpend. c. III. seqq.* Sed
ım ei hac quoque in re iuit PETRVS
ıTANTIVS, in *vindiciis codicum ma-
ipt. c. XV.* & in *vindiciis veterum co-
ı confirmatis, part. V. c. I. p. 478. seqq.*
: contra IGNATIVM DE LAVBRVS-
disputat, qui Benedictinis idem ob-
iecerat, in libro, gallicana lingua scripto,
*de abusu criticae in rebus ad religion. spe-
ctantib. tom. I. p. 131.* Denique & RICH.
SIMON Benedictinos hosce, *operum Au-
gustini* editores, acerrime perstringit; *bi-
blioth. crit. tom. III. cap. XI. & XII. p. 101.
seqq.* vbi iis *imperitiam artis criticae*, im-
mo *crassam ignorantiam* obiicit; talia quo-
que congregationis sancti Mauri monachis
exprobrat, quae multum existimationi illo-
rum, & integritatis laudi, detrahere possent,
nisi SIMONIS ingenium notum omnibus ac
perspectum esset. Interim similia repetit
tom. IV. bibl. crit. epist. IV. & V. p. 37. sqq. A-
pologiam quamdam pro hacce operum AV-
GVSTINI editione legere licet in *praefatione
generali*, *tomo vndecimo* praemissa, cuius
auctorem IO. MABILLONIVM esse, fe-
runt; in qua & nonnulla iam, ad histo-
riam certaminum super hac editione exor-
torum spectantia, attinguntur; de qua
etiam conferre iuuabit CHRISTOPH.
MATTH. PFAFFIVM, in *specim. histor.
dogmat. de grat. & praedest.* in *primitiis*
eius *Tubingensibus*, ad §. *IV. p. 97.* Edi-
tionem hancce operum AVGVSTINI, quam
Benedictinorum diligentiae debemus, Ant-
werpiae, seu potius Amstelodami, cum
notis IOAN. PHEREPONI, hoc est IOAN.
CLERICI, adiecto *tomo duodecimo*, seu
adpendice Augustiniana, anno 1703. recu-
sam, constat. Quam tamen editionem
multis mendis typographicis foedatam,
nonnulli contendunt. De *appendice* quo-
que ista *Augustiniana* CASIMIR. OVDINVM,
in *comment. de scriptorib. ecclesiast. tom. I.
saec. V. p. 986.* non adeo praeclare sentire,
supra iam obseruauimus. Praeterea, cum
PHEREPONVS liberius hinc inde in no-
tis suis de AVGVSTINO scripsisset; acer-
be refutatus est, tum a ROB. IENKINO,
in *defensione Augustini*, Cantabrigiae 1707,
tum a LAMINDO PRITANIO, hoc est,
LVDOV. ANT. MVRATORIO, in *libris
tribus de ingeniorum moderatione in reli-*

gionis negotio, Parisiis primum anno 1714, tum Francofurti 1716. 8. editis. Haec vero cum ad ipsum potius AVGVSTINVM, eiusque doctrinam, quam *operum* illius editionem, spectent, alibi de iis dicendi locus erit.

Dum de patrum editionibus loquimur, praetermittendi non sunt, qui iunctim plurimorum, aut quorumdam, scripta, in *bibliothecis patrum*, similibusque operibus, exhibent, simulque noua quaedam, hactenusque inedita, in lucem producunt. Quorum vt valde commendandum est institutum, vtpote ad antiquitatis ecclesiasticae studium promouendum mirifice faciens; ita optandum, vt maiori interdum selectu vterentur, ne nimia librorum non adeo necessariorum mole orbis eruditus obrueretur. Nonnullos ex iis, qui eiusmodi patrum, scriptorumque ecclesiasticorum, monumenta collegerunt, iunctimque ediderunt, indicat IOAN. ANDREAS BOSIVS, in *introd. in notit. scriptor. ecclesiast. cap. VI. §. IX. p. 194. seqq.* Sed messem longe vberrimam post se reliquit THOMAE ITTIGIO, viro harum rerum peritissimo, cuius *tractatus de bibliothecis & catenis patrum*, *variisque veterum scriptorum ecclesiasticorum collectionibus*, Lipsiae 1707. 8. editus, omnes, quae ad istud tempus vsque prodierunt, eiusmodi collectiones adcurate & diligenter recenset. Addenda quaedam atque emendanda in hocce ITTIGII libro adducuntur a IOAN. FRIDERICO KERNIO, in *dissertat. epistolica de vita, obitu, scriptisque Thomae Ittigii, p. 53. seqq.* Cum autem post editam hancce ITTIGII commentationem insignes quaedam eiusmodi monumentorum collectiones prodierint; eas hic paucis indicare non abs re fuerit. Parisiensibus itaque patrum collectionibus, quas ITTIGIVS *cap. III.* enumerat, addi debet *collectio noua patrum & scriptorum graecorum, Eusebii Caesariensis*, *Athanasii*, & *Cosmae aegyptii*, quae auctore BERNHARDO DE MONTFAVCON Parisiis anno 1706 duobus tomis in fol. prodiit. In priori nimirum tomo EVSEBII Caesariensis *commentarii in psalmos*, in posteriori autem ATHANASII *opuscula secundis curis reperta & antehac inedita*, COSMAE *Indicopleustae christianorum opinio de mundo*, *siue topographia christiana*, & EVSEBII *commentaria in Esaiam*, exhibentur. Deinde huc spectat *thesaurus nouus anecdotorum*, quem *quinque tomis* in fol. dederunt EDMVNDVS MARTENE, & VRSIN. DVRAND, Parisiis 1717, in quibus varia, medii praesertim aeui, monumenta sistuntur. Nec substitit hic istorum virorum diligentia, quin potius vlterius progressa est, dum *veterum scriptorum & monumentorum historicorum, dogmaticorum, moralium*, *amplissimam collectionem* edere coeperunt, medii itidem aeui varia scripta complectentem, cuius hucusque tres prodierunt tomi, Parisiis anno 1724. fol. vid. *acta erud. Lips. mens. April. 1725. p. 145. seqq.* Eiusdem generis est *thesaurus anecdotorum nouissimus, seu veterum monumentorum, praecipue ecclesiasticorum*, *ex germanis potissimum bibliothecis adornata collectio recentissima*, *quatuor* constans *tomis* in fol. quorum primus anno 1721, quartus 1723 Augustae Vindelicorum prodiit, quamue industriae viri doctissimi, supraque nobis iam laudati, BERN. PEZII debemus. Aliud diligentiae suae singularis monumentum idem vir clarissimus statuit, in *bibliotheca ascetica antiquo-noua*, *tomis sex*, quorum duo priores anno 1723, quatuor posteriores anno 1724 Ratisbonae, in 8. euulgati sunt. Nec praetermittenda hic sunt LVDOV. ANTON. MVRATORII *anecdota* tum *latina*, tum *graeca*. *Latinorum* exstant *tomi quatuor*, quorum duos priores, vtpote 1697 & 98 editos, iam recensuit ITTIGIVS, *l. c. cap. XI. p. 662. seqq.* duo autem posteriores Patauii 1713. 4. prodierunt. *Grae-*

corum

corum anecdotorum vnicus tantum tomus proſtat, qui Patauii itidem anno 1709. 4. lucem adſpexit. Sunt etiam huius quodammodo loci RAIM. DVELLII *miſcellanea, quae ex codicibus manuſcriptis collegit*, medii ſaltem aeui hiſtoriae eccleſiaſticae lucem quamdam conciliatura; quorum tomus primus anno 1723, ſecundus 1724, vterque Auguſtae Vindelicorum in 4. prodiit. Meliora vero, vtilioraque pariter ac ſelectiora, ſuppeditat vir doctiſſimus IO. CHRIST. WOLFIVS, in *anecdotis graecis ſacris & profanis, ex codicibus manu exaratis nunc primum in lucem editis, verſione latina donatis*, quorum tomus primus & ſecundus anno 1722, tertius anno 1723, quartus anno 1724, ſinguli Hamburgi, in 8. euulgati ſunt. IO. LVCAE DACHERII *ſpicilegium veterum aliquot ſcriptorum* iamdudum equidem eruditorum manibus teritur, & recenſetur a THOMA ITTIGIO, *l. c. cap. III. p. 166. ſeqq.* Sed noua deinceps editio comparuit anno 1723 Pariſiis, tribus tomis in fol. quae, quod priori non vno nomine praeferenda ſit, ipſa inſcriptio hunc in modum nos condocet: *Spicilegium, ſiue collectio veterum aliquot ſcriptorum, qui in Galliae bibliothecis delituerunt: noua editio priori adcuratior & infinitis prope mendis ad fidem manuſcriptorum codicum &c. expurgata.* Expurgatio nimirum iſta facta, ſecundum varias lectiones, quas STEPH. BALVZIVS, atque EDMVNDVS MARTENE ex codicibus manuſcriptis collegerunt; operam nauante, nouamque hancce editionem curante, LVD. FRANC. IOSEPHO DE LA BARRE, Tornacenſi, qui & cuncta, quae in hacce collectione continentur, in meliorem ordinem diſpoſuit. Idem de IOAN. MABILLONII *veteribus analectis* obſeruandum, quae ITTIGIVS, *cap. III.* recenſet, *p. 268. ſeqq.* Recuſa ea itidem ſunt cum DACHERII *ſpicilegio*, Pariſiis 1723. fol. Quid noua editio eximii prae priori habeat, ex ipſa rurſus inſcriptione intelligere licet; in ea ſcilicet praeter ipſa *analecta vetera*, cum *itinere* eiusdem auctoris *germanico, adnotationibusque & aliquot diſquiſitionibus*, exhiberi *vitam* MABILLONII, & *aliquot opuſcula, ſcilicet diſſertationem de pane eucharistico, azymo ac fermentato*; porro opuſculum ELDEFONSI, Hiſpanienſis epiſcopi, de eodem argumento, & EVSEBII denique Romani ad THEOPHILVM Gallum, *epiſtolam de cultu ſanctorum ignotorum.* Nec praetermittendae hic ſunt HENRICI CANISII *lectiones antiquae*, quas longe meliori ordine, & egregiis acceſſionibus auctas, recudi curauit IACOBVS BASNAGE, inſcriptas: *theſaurus monumentorum eccleſiaſticorum & hiſtoricorum, ſiue Henrici Caniſii lectiones antiquae, ad ſaeculorum ordinem digeſtae, variisque opuſculis auctae*, Amſtelodami anno 1725 quatuor voluminibus in fol. Vnicuique auctori BASNAGIVS obſeruationes criticas adiecit; quod eo magis laudandum, quoniam eiusmodi obſeruationes, quantumuis maxime neceſſariae, ſaepius in bibliothecis patrum, aut aliis eiusmodi collectionibus deſunt. De catenis patrum, de quibus itidem THOM. ITTIGIVS *l. c.* agit, conſulere quoque iuuabit IOAN. ALBERT. FABRICIVM, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XVII. volum. VII. p. 727. ſeqq.* vbi graecorum patrum catenas in ſingulos ſcripturae ſacrae libros recenſet; itemque IOAN. CHRIST. WOLFII diſſertationem, qua *catenas patrum graecorum, easque potiſſimum manuſcriptas, ex codicibus quibusdam anglicanis eruditis contemplandas ſiſtit*; Wittebergae 1712. 4.

§. XI. Eum porro, qui ſcripta patrum rite legere ac interpretari cupit, linguae graecae pariter ac latinae peritum eſſe, oportet. Verſionibus enim latinis

patrum graecorum non ſemper tuto fidere licet. * Latini praeterea pariter ac graeci voces formulasque ſibi proprias & peculiares habent, quas qui non intelligit, facile dogmata illis tribuet, quae iis numquam in mentem venerunt. ** Artem quoque criticam hic quandoque in ſubſidium vocandam, quilibet facile perſpicit. ***

* Non erit, vt puto, qui hac de re dubitauerit; licet non ab omnibus obſeruetur. IOAN. DALLAEVS, cum idem inculcaſſet, addit: *Scio, pleroſque interpretibus, ſiue latinis, ſiue vernaculis fidem habere, immo & eo ventum eſſe, vt nonnulli non dubitarint, de patribus graecis, nulla (quantum quidem ex eorum ſcriptis adparet) graecae linguae ſolida cognitione inſtructi, iudicare; quod magnae fuiſſe temeritatis, nemo, credo, inficiabitur;* de *vſu patrum, lib. I. cap. V. p. 121.* Quibus verbis eum ROB. BELLARMINVM cardinalem pungere, adſcriptum huius in margine nomen docet. Et ſane, quam parum interpretibus fidendum ſit, inde liquet, quod nonnulli linguae graecae peritia, ac eruditione, alii fide, quidam vtraque deſtituantur. Ex ipſis veteribus hoc nomine reprehenditur RVFFINVS, quem ORIGENIS aliorumque ſcripta peſſima fide transtuliſſe, notum eſt. Quam ob cauſſam & ipſi iam HIERONYMO male audiuit, qui & ſinceriorem librorum ORIGENIS περὶ ἀρχῶν interpretationem, quam Ruffiniana fuit, dare voluit. Legenda, quae hac de re obſeruat PETR. DAN. HVETIVS, *Origenian. lib. II. cap. IV. §. XVII. p. 205.* cui & paſſim in hocce opere RVFFINVS ideo vapulat, immo tandem pronuntiat, cum *ſcripta Origenis interpretantem, ita additamentis & detractionibus ea vexaſſe ac corrupiſſe, vt Origenem in Origene deſideres; lib. III. cap. I. §. III. p. 233.* Generatim etiam, quid de RVFFINI interpretationibus cenſendum ſit, idem vir doctiſſimus hunc in modum ediſſerit: *Plurima graeca latinam ab eo* (RVFFINO) *conuerſionem adepta ſunt, Origenis puta opus* περὶ ἀρχῶν, *aliaque eiusdem nonnulla &c. in quibus ad inſaniam vsque ineptiuit, & extra modum profuſiſſima verbiloquentia proceſſit. Corruptiſſimis adhaec vſus eſt codicibus, & iudicio caruit critico, quo falſa a veris diſcerneret;* de *interpret. lib. II. p. 246.* Singulare, & obſeruatu dignum eſt, quod IOAN. DALLAEVS, *de vſu patrum, lib. I. cap. V. p. 122.* adfert, exemplum; quippe ex quo tum, quam male RVFFINVS interpretis munere functus ſit, tum, quam facile quis per prauam verſionem in errorem induci queat, conſtat. Martyres nimirum Lugdunenſes, ad depellendum Thyeſtaearum epularum crimen, apud EVSEBIVM, *hiſtor. eccleſ. lib. V. cap. I.* ſecundum verſionem RVFFINI ita loquuntur: *Multum erratis, o! viri, putantes, humanis viſceribus veſci eos, qui ne mutorum quidem animalium carnibus vtuntur.* Arripuit haecce verba IAC. PAMELIVS, iisque probare voluit, iam tempore IRENAEI chriſtianos in Galliis, romanae eccleſiae ritu, a carnibus abſtinuiſſe. Sed *carnium* nulla apud EVSEBIVM mentio fit. Graeca enim haec ſunt: πῶς ἂν παιδία φάγοιεν οἱ τοιοῦτοι, οἷς μηδὲ ἀλόγων ζώων αἷμα φαγεῖν ἐξόν. *Qui fieri poſſet, vt infantes comederent, quibus ne ſanguinem quidem animantium deguſtare licet.* Ex apoſtolico namque decreto, quod diutiſſime in eccleſia obſeruatum eſt, chriſtiani eo tempore ab eſu ſanguinis & ſuffocati abſtinebant. Aliud exemplum, dum RVFFINVS verba quaedam EVSEBII *eodem loco*, ſeu *lib. V. hiſtor. eccleſ. cap. I.* non recte vertendo, ex Zacharia, Ioannis baptiſtae patre, Lugdunenſem quemdam martyrem effinxit, refert THOM. ITTIGIVS, in *praefat. ſelect. capitib. hiſtor. eccleſ.*

eccles. saeculi secundi praemissa §. *XII. p.* 14. 15. RVFFINVM equidem valde perstringit HIERONYMVS, quod mala in vertendis ORIGENIS libris vsus sit fide. At recte IOAN. DALLAEVS: *Hieronymus Ruffino vir fuit, fateor, haud paullo doctior; interpres nescio an multo fidelior ac religiosior; l. c. p.* 122. Ex translationibus eius adparere, perquam modice in lingua graeca eum exercitatum fuisse, adserit IOAN. CLERICVS, in *quaestionib. Hieronymian. quaest. III.* §. *I. p.* 44. vti supra iam ad §. *IV.* obseruauimus. De sua ORIGENIS interpretatione, ipsemet, *Origenem*, inquit, *me arguit vertisse in latinum. Hoc non solus ego feci; sed & confessor Hilarius fecit; & tamen vterque nostrum, noxia quaeque detruncans, vtilia transtulit; ad Theophilum ep. LXII.* Quae verba cum PET. DAN. HVETIVS retulisset, subiicit: *pio quidem consilio, sed periculosae aleae pleno exemplo; quod si quis sequutus, cum interpretem agere instituerit, emendatorem agat, iam vero ad interpretum libidinem omnia veterum monumenta refigentur*; de *interpretat. lib. I. p.* 112. Iam ad recentiores si progredi vellemus, ingens se offerret interpretum multitudo, qui suo non recte functi sunt officio. Sic EVSEBII historiam ecclesiasticam saeculo decimo sexto latine interpretatus est WOLFG. MVSCVLVS, iterumque eodem saeculo IO. CHRISTOPHORSONIVS; cuius versionem dum CAES. BARONIVS, linguae graecae imperitus, sequitur, haud raro caecum a caeco in erroris foueam abripi, PETRVS HALLOIXIVS adnotauit, *scriptor. oriental. tom. II. p.* 730. Tanto vero gratiorem hanc versionem fuisse BARONIO, quanto dogmatibus romanae ecclesiae est adcommodatior, exemplis docet IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p.* 124. quibus aliud adhuc addit THOM. ITTIGIVS, in *praefat. selectis capitib. histor. eccles. saec. secundi* praemissa §. *III. p.* 4. HENR. VALESIVS, cum in reliquis interpretibus *historiae ecclesiasticae* EVSEBII multa desideraret, nouam ipse versionem confecit; in qua tamen rursus alii, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt; vt auctor est LVDOV. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. II. p.* 2. & ex eo ITTIGIVS, *l. c.* Quam infeliciter IOACH. PERIONIVS, vir cetera non indoctus, in graecis latine vertendis versatus sit, quantam graecae linguae ignorationem prodiderit; in *praefatione*, ORIGENIS *commentariis* praemissa, PETR. DAN. HVETIVS edisserit. CAES. BARONIVM graecae linguae non satis gnarum fuisse, antea indicauimus. Insigni hoc comprobauit documento, dum in *martyrologio* ad *diem XXIV. Ian. p.* 48. ex voce graeca ξυνωρίς id est, *par*, martyrem quemdam Xynoridem fecit. Legenda, quae IOAN. LAVNOIVS hac de re obseruat, in *iudicio de controuersia super exscribendo Paris. ecclesiae martyrologio, p.* 2.

** Recte hoc, vt alia multa, iam obseruauit IOAN. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. I. cap. V. p.* 149. Quod namque in aliis scriptoribus obseruare licet, vt quilibet suas habeat phrases, suos idiotismos, interdum voces quasdam sibi proprias; idem etiam de patribus censendum. Quod si etiam inter se in modo loquendi, phrasiumque vsu, & vocum significatione, conueniant; multum tamen in iis omnibus differunt a reliquis scriptoribus graecis, ac latinis; immo & a recentiorum loquendi ratione. Ad quod qui non attendit, non potest non in illorum interpretatione turpiter hallucinari. Sic vehementer falluntur romanenses, quando, meritum bonorum operum se inuenisse, putant, quoties vocem *merere*, aut *emerere*, apud patres legunt; cum ea nihil aliud apud eos significet, quam *nancisci* seu *consequi*; vt praeter alios ISAC. CASAVBONVS obseruat, in notis ad AELII SPARTIANI *Adrianum caesarem, p. m.* 40. Cuiusmodi longe plurima apud eos occurrunt. *Ecclesiastica*

astica hinc orta est *Latinitas*, quae, etsi non sit imitanda, obseruandam tamen, cum ad veteres recte intelligendos plurimum faciat, supra iam ostendimus, *lib. I. cap. IV.* ad §. *III.* Quod vero diximus, singulos saepe loquendi modos sibi proprios ac peculiares habere; id vel TERTVLLIANI exemplo comprobari potest. *Quid dicam*, inquit IOAN. DALLAEVS, *de Tertulliano, qui praeter vehementis & acris ingenii naturalem, quae in eo passim adparet, asperitatem, & stili Carthaginensis, cum reliquis Africanis ipsi communem indolem, orationis suae splendorem tanta eruditione, tam multis vocibus, aut nouis, aut e iurisprudentia translatis, tot subtiliter & acute dictis obscurauit, vt lectores ad nutum attentissime sagaces, vt non nemo* (NIC. RIGALTIVS *praefat. in Tertullianum) dixit, sibi poscat, nullaque nimia sit ad eum probe intelligendum vel doctrina, vel attentio; de vsu patrum lib. I. cap. V. p. 140.* Vbi, quod de *vocibus e iurisprudentia translatis* dicit, prae reliquis TERTVLLIANO peculiare est; quippe qui iuri ciuili operam nauauit, & hinc voces quasdam ex eo petitas, cum de rebus theologicis verba faceret, adhibuit. Fluxit inde *praescriptio* illa, quam perquam incommode haereticis opposuit; quamquam rectius adhuc fecerit, quam illi, qui ad exemplum eius prouocantes, ad doctrinae veritatem, solam temporis sufficere diuturnitatem, errore ridiculo sibi persuadent. Disputant equidem viri eruditi, num Q. SEPTIMIVS FLORENS TERTVLLIANVS noster idem sit cum TERTVLLIANO iurisconsulto; quod dum cum HENR. VALESIO, HVG. GROTIO, IAC. PAMELIO aliisque, negat AEGID. MENAGIVS, fatetur tamen, illum quoque non solum loquutionum iuris romani plenum esse, sed & ius romanum citare; in *amoenitatib. iuris ciu. cap. XII. p. 73. 74.* De latinis patribus quod diximus, de graecis itidem est intelligendum, eos, tum vniuersos, tum singulos, loquendi formulas, vocesque singulares, & ab vsu aliorum scriptorum diuersas, habere. Quod cum praeter alios & IOAN. CASP. SVICERVS perspectum haberet; recte omnino fecit, quod diligentia haud vulgari *thesaurum ecclesiasticum e patribus graecis* collegit, *ordine alphabetico* dispositum, editumque Amstelodami 1682. fol. Enim vero, licet institutum eius latius pateat, & ad dogmata quoque ac ritus veterum sese extendat; praecipue tamen hicce eius labor eo comparatus est, vt voces & loquendi modos patribus proprios exhibeat, expliceretque.

*** Inter scripta, quae patrum nomina prae se ferunt, multa esse spuria & supposititia; genuina porro plurimis in locis corrupta ac deprauata, supra ad §. *X.* docuimus. Quibus incommodis licet vtcumque per melioris notae editiones, vt ibidem dictum, obuiam iri queat; propriis tamen, non alienis oculis vident, qui ipsimet artis criticae non sunt ignari. Arti certe criticae emendatiores editiones debemus; sine qua etiam si essemus, in magnis versaremur tenebris. Quod longe alia hodie antiquitatis ecclesiasticae facies sit, quam olim fuit, & res ipsa docet, & fatentur, quotquot cordatiores sunt inter romanenses, praesertim, qui hac ipsa arte critica adiuti, multa longe rectius tradunt, quam ceteroquin facturi fuissent. Sunt tamen in eadem ecclesia adhuc, quibus lumen hocce criticum maximopere displicet; idque mirum non est, cum ignorantiae ac superstitionis regnum per illud valde labefactetur; quod saluum ac incolume esse, illorum vehementer interest. Exemplum eius rei, ni fallor, praebet HONORIVS DE SANCTA MARIA, qui gallica lingua edidit: *animaduersiones super regulas & vsum artis criticae, spectantes ad historiam ecclesiasticam, opera patrum, acta antiquorum martyrum, vitas sanctorum &c. cum notis historicis, chronologicis & criticis*; Parisiis duobus tomis

tomis in 4. quorum prior an. 1713, posterior 1717 lucem adspexit. Non aperte equidem, sed occulte tamen, & per cuniculos, hoc agit, vt artis criticae vsum, in iis praecipue, quae ad historiam ecclesiasticam, theologiam patristicam, & traditionem, cui romanenses omnia tribuunt, spectant, suspectum reddat. Initio, seu *dissert. I.* quae generatim de arte critica praecipit, eam laudat, eiusque vsum commendat, immo necessitatem agnoscit. Deinde vero, & quidem *dissert. II.* patrum, scriptorumque ecclesiasticorum venerationem, vehementer inculcat, eorumque testimonia non, nisi ob rationes grauissimas praegnantissimasque, reiicienda, contendit. Eo nimirum cuncta ista pertinent, quod auctor aegre ferat, scripta quamplurima hodie ceu spuria reiici, quae veteres vt genuina laudarunt; cum tamen veterum, vtpote qui artis criticae rudes fuerunt, facileque decipi potuerunt, in eiusmodi rebus aut nulla, aut exigua admodum, sit auctoritas. Apertius, quid sibi velit, simulque magnam mentis imbecillitatem, prodit, quando *artic. VI. p. 137. seqq.* serio docet, patrum auctoritatem non esse deserendam, vt sequamur sententiam haereticorum, (ita protestantes vocat) in rebus facti, praesertim si ipsam religionem quodammodo attingant. Negare namque monachus iste nequit, insignia maxime protestantium in antiquitatem ecclesiasticam esse merita, eosque ope artis criticae multa restituisse feliciter ac emendasse; negare etiam nequit, doctissimos quoque romanensium SEB. NANVM TILLEMONTIVM, LVD. ELL. DV PIN, IOAN. MABILLONIVM, NATAL. ALEXANDRVM, aliosque, id agnoscere, & protestantium labores interdum in vsus suos conuertere; & nihilosecius eosdem aliosque viros longe praestantissimos, LVDOV. ELL. DV PIN, PETR. DE MARCA, RICH. SIMONEM, HENR. VALESIVM, ADR. BAILLETVM, SEB. NANVM TILLEMONTIVM, perstringit, quod, postposita patrum auctoritate, protestantium calculo suo adprobauerint placita. Quod quam inepte ab auctore isto fiat, nemo non perspicit. Cum enim viri isti docti haud dubie persuasi fuerint, recte se habere, & veritati esse consentanea, quae protestantes dixerunt, quaeue ipsimet calculo suo adprobarunt; num ab iis exigi poterat, vt, quae ipsorummet iudicio falsa & erronea erant, nihilosecius amplecterentur, ne protestantium placita patrum praetulisse viderentur auctoritati? De testimoniis & libris suppositititiis, apocryphis, auctoribusque, qui non magnae sunt auctoritatis, *parte secunda dissertationis secundae p. 169. seqq.* ita disserit, vt, praesertim *articulo I.* ostendere adnitatur, scripta quaedam a criticis ceu supposititia reiici, ex quibus tamen ipsimet testimonia depromere non dubitent. Sic *constitutiones apostolicas* & *recognitiones*, quae CLEMENTI Romano tribuuntur, itemque quae sub ABDIAE nomine circumferuntur, magno quidem omnium consensu hodie inter supposititia referri; ad haecce tamen monumenta TILLEMONTIVM, BAILLETVM, NAT. ALEXANDRVM, aliosque, subinde prouocare. Quo iure equidem viri isti docti ad haecce monumenta prouocent, disputare nostrum non est. Non tamen video, quid obstet, quo minus ad scriptum supposititium, quod simul antiquum esse credimus, ad facta quaedam probanda, aut ritus ac instituta veteris ecclesiae illustranda, prouocare queamus. Cuncta vero iterum eo comparata sunt, vt innuat, criticos sibi ipsos non constare; nec firmo adeo talo niti, quae adferuntur, vt probetur, scripta eiusmodi inter spuria & supposititia referenda esse. Qua ratione viam auctor sibi aperit, ad ista quoque scripta, quae romanae ecclesiae erroribus & superstitioni fauent, spuriorum numero eximenda. In iis, quae *artic. II.* de *testimoniis*, *quae ex scriptis*

scriptis, quorum auctores ignorantur, adducuntur; & *artic. III.* de *testimoniis ex libris apocryphis aut suspectis, vel de quibus dubitatur, depromtis, quibus tamen patres ad facta quaedam probanda vsi sunt*, disputat, non alium itidem sibi constitutum habere videtur finem, quam, vt significet, multa temere a criticis in dubium vocata, quae in pristinum dignitatis locum, si modo fieri posset, restitui vellet. Atque hinc adparet, quorsum tendant considerationes regularum, quae ex coniecturis sumuntur, quibusue critici saepissime vtuntur, intuitu historiae ecclesiasticae & scriptorum, quae patribus tribuuntur, de quibus *differtat. III.* verba facit, & quae *differt. IV.* speciatim de regulis & vsu artis criticae in actis antiquorum martyrum differit. Id namque sibi datum crediderunt viri inter romanenses doctissimi, vt acta martyrum sincera a falsis adcurate discernerent, & fabulas, ac commenta innumera, quibus eiusmodi acta commaculata erant, ope artis criticae exploderent. Hoc ipsum vero HONORIO nostro DE SANCTA MARIA valde displicere, satis ex iis, quae de eiusmodi actis disputat, intelligitur. Modo enim ipsemet varia, quae in THEOD. RVINARTI *actis primorum martyrum sinceris & selectis* desideret, sibi inuenisse visus est; modo, secundum ADR. BAILLETI regulas criticas quaedam adhuc ex iis rescindenda, obseruat; modo, secundum regulas criticas TILLEMONTII quaedam in suspicionem, ac si suppositia sint, adduci posse, contendit. Si quis ergo RVINARTI *acta* defendere velit, illum non posse non dubitare, an regulae criticae BAILLETI & TILLEMONTII, quibus acta spuria a genuinis discernuntur, & commenta ineptissima reiiciuntur, recte sese habeant. Idque est, quod auctor sibi velle videtur. Immo, hoc eum sibi velle, dubitare non licet, cum *parte secunda* istius *differtationis, p. 19. seqq.* regulas istas criticas, quibus BAILLETVS & TILLEMONTIVS, ad acta genuina a spuriis discernenda, vsi sunt, sub examen reuocet, & varia contra eas dubia, non magni vtique maximam partem momenti, moueat. Quae *differt. V. p. 84. seqq.* contra RICH. SIMONIS regulas criticas, ad quarum ductum adcuratior scripturae sacrae versio, quam reliquae sunt, quae hucusque lucem adspexerunt, confici queat, differit, mittimus, cum huius loci non sint. In sequenti *sexta differtatione* initio conqueritur, criticos quosdam arte sua ad labefactandam religionem interdum vsos esse; quod negare nolim, & minime quoque laudandum, nisi forte superstitio religionis nomine tegatur. Cetera eo redeunt, scripta quaedam vulgo pro suppositiis haberi, quae tamen genuina sint; & quaedam, quae genuina sunt, secundum regulas criticorum inter spuria posse referri; porro, secundum easdem criticorum regulas facta certissima posse in dubium vocari, incerta contra aut falsa, ceu verosimilia defendi; & quae reliqua sunt eiusdem generis; in quibus plurima sunt, quae facilius dicuntur, quam probantur; eo autem cuncta collineant, vt luce, quam ars critica attulit, exstincta, ignorantiae & tenebrarum regnum iterum restituatur. Immo tandem in ipsa arte critica, scriptisque eo spectantibus, multa adhuc, quae aut emendari debeant, aut maiorem ἀκρίβειαν desiderent, inueniri, existimat; dumque de ratione, qua omnibus incommodis obuiam iri queat, est sollicitus, traditionem & consensum ecclesiae maxime commendat, vt per haecce principia vsus regularum criticarum dirigatur; *differt. VII. art. VIII. p. 265. seqq.* Cumque apud romanenses cuncta ad traditionem redeant, & vero viri quidam docti, eiusdem ecclesiae sacris addicti, secundum artis criticae regulas traditiones examinauerint, multasque hinc ineptias & aniles fabulas reiecerint; quas tamen pristinum auctoritatis gradum recuperare noster

magno-

magnopere vellet; per integrum operis huius *tomum secundum*, hocce argumentum sibi discutiendum sumsit. Et generatim quidem de traditione, deque regulis criticorum, quibus veram a falsa discernere traditionem conati sunt, disserit, suasque regulas, quibus *piae*, vt loquitur, *traditiones ab erroribus popularibus* distingui possint, proponit, *tribus dissertationibus*, quae *librum primum* absoluunt. Quae cuiusmodi sint, ex dictis minime obscurum esse poterit. Ad specialia hinc descendit *lib. II. III. & IV.* deque oraculis Sibyllinis, quae natiuitatem Christi praecesserunt, porro de traditionibus, ad natiuitatem, circumcisionem, totamque vitam, passionemque & mortem seruatoris spectantibus, copiosissime quidem, sed ita, verba facit, vt fabulas & commenta, dudum a viris doctis explosa, postliminio in scenam reducat, orbique erudito obtrudere adnitatur. Documento esse possunt, quae *lib. II. dissert. II. p. 178. seqq.* de oraculis Sibyllinis, *lib. IV. dissert. II. p. 365. seqq.* de epistolis Christi ad Abgarum, & huius ad illum, quas genuinas esse credit; rursus *lib. III. dissert. I. p. 228. seqq.* de translatione aediculae, in qua Christus conceptus dicitur, ex vrbe Nazareth, ad Lauretum, & hocce commentum plane ludicrum pro vera historia venditans, in medium adfert. Frustra itaque vt bonus hicce HONOR. DE SANCTA MARIA lucem, artis criticae beneficio in hocce litterarum genere accensam, iterum obscurare conatur; ita numquam etiam efficiet, vt viri, harum rerum intelligentes, eiusdem artis non agnoscant & vtilitatem summam, & necessitatem; licet ipsorum criticorum, iustos limites transgredientium, vitia improbent. Quae vero diximus hactenus, ad eam praecipue artis criticae partem spectant, quae vera a falsis, a genuinis spuria, discernere docet. Non minor tamen & eius partis vsus est, quae corrupta ac deprauata corrigit ac emendat. Exempla innumera adnotationes criticae, scriptis patrum variis a viris doctis additae, suppeditant; quamquam nec desint, qui eiusmodi obseruationes in vnum collectas seorsim ediderunt. Huius nimirum generis sunt IO. FRED. GRONOVII *obseruatorum in scriptoribus ecclesiasticis monobiblos*, Dauentriae 1651. 12. & CVNR. RITTERSHVSII *sacrarum lectionum libri octo, quibus multa ad ius ciuile, & ad historias pertinentia, non pauca etiam in sanctis patribus, aliisque probatissimis scriptoribus laudantur, illustrantur, emendantur*; Noribergae 1643. 8. Et in vltimo quidem hocce opere multa in CHRYSOSTOMO, eiusque versione, corriguntur, emendantur, nouaque luce perfunduntur.

§. XII. In selectu & ordine, legendi scripta patrum, ad finem, quem sibi quisque constitutum habet, qui ad ea accedit, attendendum. Ad antiquitatis enim ecclesiasticae, non minus quam theologiae dogmaticae aut moralis, aut alium quemdam vsum, legi possunt. Ad theologiam dogmaticam qui cuncta refert, recte sibi consulet, si a patribus apostolicis initium faciat, tum ex reliquis eos seligat, qui auctoritate & eruditione reliquis praestant, & ad huncce maxime aliquid conferunt scopum. *

* Qua ratione in patrum lectione versandum, quisue in eorum scriptis obseruandus sit ordo, qui de methodo studii theologici scripserunt, IO. GERHARDVS noster, in *methodo studii theolog. part. III. sect. V. c. III. p. 283. seqq.* ABRAH. CALOVIVS, in *paedia theolog. de methodo studii theolog. sect. II. artic. poster. cap. IX. p. 356.*

p. 356. seqq. ANDR. HYPERIVS, de *recte formando theologiae studio, lib. IV. cap. V. p. 634. seqq.* aliique, exponunt. Et IOANNES quidem GERHARDVS, non vnam omnium esse sententiam, docet, quo ordine patrum scripta sint euoluenda. Quosdam enim existimare, temporum seriem vnice obseruandam, vt, qui primis temporibus scripserunt, primum etiam perlegantur, qua ratione animaduerti queat, quomodo sensim facta fuerit doctrinae inclinatio; aliorum hoc fuisse consilium, vt CYPRIANVS primum agmen duceret, sequerentur BASIL. NAZIANZENVS, & ab his demum transitus fieret ad HIERONYMI, AVGVSTINI, ceterorumque commentarios; alios rursus AMBROSII scripta reliquis omnibus praeferre, quod DESIDERIVS ERASMVS Roterodamensis faciat; quemadmodum quidam contra AVGVSTINO primum locum concedant, quos inter & beatus MART. LVTHERVS sit, quod tum aliunde constet, tum ex testimonio HIER. WELLERI, in *consilio de studio theologico instituendo, & feliciter continuando, p. 8.* quod supra iam ad *§. IX.* huius capitis recitauimus. Ipse autem GERHARDVS suadet, vt primum euoluantur *epistolae* IGNATII, IVSTINI *apologiae, & dialogus cum Tryphone,* IRENAEI *libri aduersus haereses,* TERTVLLIANI *apologeticus, de praescriptionibus, de resurrectione carnis, & aduersus Marcionem,* CYPRIANI *epistolae,* NAZIANZENI *orationes,* CYRILLI *catecheses, didactica & elenchtica in tertio, quarto, quinto, sexto & septimo tomo* AVGVSTINI, DAMASCENI opus, *de orthodoxa fide:* in reliquis deinde, si vacet, & lubeat, temporis ordinem obseruari posse, BERNHARDO excepto, qui solus post AVGVSTINVM, sicut AVGVSTINVS post apostolos reliquis praeferendus sit. Non contemnenda haecce sunt; paucis tamen res omnis expediri potest, si, quod iam monuimus, quisque, qui ad patrum lectionem se confert, cumprimis scopi, quem sibi constituit, habeat rationem. Alia enim scripta ei, qui antiquitatis inde vult haurire notitiam, alia iterum, qui in theologia aut morali, aut dogmatica proficere cupit, legenda esse, res ipsa docet. Vltimum qui sibi proposuit, recte faciet, si dogmatica scripta, eaque praestantiora, seligat; cumprimis tamen, quae tempora apostolorum attingunt, aut quam proxime ad ea accedunt, diligenter euoluat. Ipsa patrum, quos vocant, apostolicorum huc spectant monumenta; quibus magnum viri docti merito statuunt pretium; dolendum tantum, quod tam pauca ex iis, quae genuina sint, habeamus. Si enim a CLEMENTIS Romani *epistola ad Corinthios, & fragmento,* quod nonnulli ad alteram eiusdem *ad Corinthios epistolam,* alii autem ad librum, qui διδαχὴ seu *doctrina,* dictus est, pertinere contendunt, itemque *epistolis* quibusdam IGNATII, genuinis illis, & tum ab interpolatis, tum spuriis, probe discernendis, POLYCARPI denique *epistola ad Philippenses,* discedas, reliqua omnia, vt BARNABAE *epistola,* HERMAE *pastor, canones apostolici, constitutiones apostolicae,* & alia, quae perperam CLEMENTI Romano tribuuntur, aut, praeter epistolas antea memoratas, sub IGNATII ac POLYCARPI circumferuntur nomine, inter spuria ac supposititia referri solent. Genuina patrum istorum apostolicorum monumenta saepe, tum seorsim, tum iunctim excusa sunt. Singulorum editiones diligenter recenset THOM. ITTIGIVS, in *dissertat. de patribus apostolicis, bibliothecae* eius *patrum apostolicorum* praemissa, *§. LXVI. seqq. p. 206. seqq.* item *§. LXXXIII. seqq. p. 255. seqq. Epistolae* CLEMENTIS Romani, & *fragmenti,* quod ei adiungi solet, ac subinde *secundae ad Corinthios epistolae* nomine venit, editionibus, eam adhuc addimus, quam HENR. WOTTON dedit,

Can-

Cantabrigiae anno 1718. 8. Non tantum enim WOTTONVS vtramque epistolam denuo adcurate cum codice manuscripto contulit, textumque plurimis in locis emendauit, sed & praeter PATRITII IVNII & IOAN. BAPT. COTELERII, IOANNIS quoque BOISII notas nondum editas, itemque suas, adjecit; *praefationem* denique, *de vsu patrum praecipue apostolicorum* ac *dissertationes duas*, alteram *de diuinitus instituto clero*, *de vnitate ecclesiae* alteram, praemisit. POLYCARPI *epistolam ad Philippenses*, vna cum *epistola* BARNABAE, exhibuit STEPH. LE MOYNE, in *variis sacris*, *seu sylloge variorum opusculorum graecorum*, *ad rem ecclesiasticam spectantium*, Lugduni Batauor. 1694. 4. Vbi id nonnullis displicet, quod *epistolae* POLYCARPI ita subiunxerit *epistolam* BARNABAE, ac si haec illius pars sit. Sed & alia quaedam in hacce *epistolae* POLYCARPI editione desiderat THOM. ITTIGIVS, qui & de *notis*, quas secundus *variorum* istorum *sacrorum* tomus complectitur, verba faciens, recte addit: *Sunt autem istae obseruationes in Barnabam*, *Polycarpum & Hippolytum* (hic enim substitit, licet etiam reliqua opuscula illustrare adnotationibus suis voluerit) *tam prolixae*, *vt vir multae lectionis non tam scriptores illos illustrare*, *quam collectanea sua pleno modio effundere voluisse videatur*; de bibliothecis & catenis *patrum*, *c. VI. p. 574.* Interim in hisce obseruationibus multa lectu dignissima inueniuntur. Singularem porro, in eiusmodi monumentis colligendis, industriam demonstrauit IO. BAPT. COTELERIVS, dum *patrum*, *qui temporibus apostolicis floruerunt*, *Barnabae*, *Clementis Romani*, *Hermae*, *Ignatii*, *Polycarpi opera edita*, *inedita*, *vera & suppositiia*, *vna cum Clementis*, *Ignatii & Polycarpi actis atque martyriis*, ex manuscriptis codicibus eruta, correcta, versionibusque, & notis illustrata, Parisiis an. 1672 duobus tomis in fol. in lucem prodire iussit. Cum vero pleraque editionis huius exempla, priusquam distraherentur, incendio consumta fuerint, eaque adeo rarissima esset; rem plurimis longe gratissimam IO. CLERICVS fecit, dum hocce opus variis accessionibus locupletatum recudi curauit, Antwerpiae, aut Amstelodami potius, 1698 duobus tomis in fol. Qua in editione praeter notas integras virorum doctorum, qui in singulos patres, quorum scripta in hocce systemate exhibentur, commentati sunt, & quas hinc inde IO. CLERICVS adspersit, accessere GVIL. BEVEREGII *codex canonum ecclesiae primitiuae vindicatus*; IAC. VSSERII *dissertationes Ignatianae*, & IO. PEARSONII *vindiciae epistolarum Ignatii.* Noua denique editio, hoc ipso, quo haec scribo, an. 1724 itidem IO. CLERICI studio & opera, Amstelodami prodiit; quae quid prae praecedenti eximii habeat, ipsemet CLERICVS nos condocet, *biblioth. anc. & mod. tom. XXI. part. II. artic. I. p. 237. seqq.* Cum autem non omnibus datum sit, hocce opus sibi comparare; theologiae cultorum studiis optime consuluit beatus THOM. ITTIGIVS, edita an. 1699 Lipsiae, 8. *bibliotheca patrum apostolicorum graeco-latina*, *qua continentur Clementis Romani prior & posterior ad Corinthios epistola*; *Ignatii epistolae septem genuinae*, *vna cum interpolatis & spuriis*, *itemque actis martyrii Ignatiani*; *Polycarpi epistola ad Philippenses*, *cui praeter fragmenta Polycarpi*, *ecclesiae Smyrnensis de martyrio ejus epistola adjungitur.* Praemisit dissertationem de *patribus apostolicis*, exquisito studio conscriptam, quam non semel iam laudauimus.

§. XIII. De auctoritate patrum illi recte sentiunt, qui, media quadam via incedentes, nec plus, nec minus, quam decet, illis tribuunt.

Nec omnes vno eodemque habendi loco. Fuerunt inter eos viri praestantes, pollentes ingenio, & pro istorum temporum ratione eruditi, virtutis quoque sanctitatisque laude florentes; nec tamen naeuorum, errorum, vitiorum, humanaeque imbecillitatis plane expertes. *

* Duo itaque caute hic euitanda sunt extrema; quorum alterum illorum est, qui plus, alterum illorum, qui minus, quam decet, patribus tribuunt. Ad prius romanenses procurrere constat, quamquam non prorsus inter se consentiant, quousque hic procedendum sit, idque operose expedire adnitantur, vt ex MELCH. CANO, de *locis theolog. lib. VII. c. III. p. 208. seqq.* supra iam ad *§. IX.* ostendimus. Summatim romanensium varias hac de re sententias exhibet, & sub examen reuocat, ANDR. RIVETVS, in *tract. de auctoritate patrum, critico* eius *sacro* praemisso, *c. III. p. 12. seqq.* Addenda & IO. HENR. HOTTINGERI *dissertatio, de abusu patrum*, quae in *pentade dissertationum* eius *miscellanearum* Tiguri 1654 edita, prima est, *p. 1. seqq.* Obseruatum praeterea viris doctis est, romanenses, quando, patres a suis stare partibus, existimant, mirum in modum eorum extollere auctoritatem; quam rursus imminuere & extenuare quauis ratione laborent, quoties, illos sibi aduersari, deprehendunt. Hinc & naeuos, errores, lapsus, ipsimet romanenses in patribus notant, aut aliud quid excogitant, cum eorum se premi sentiunt auctoritate. Exemplis hoc demonstrat, ANDR. RIVETVS, *l. c. cap. X. p. 63. seqq.* itemque IO. HENR. HOTTINGERVS, itidem *l. c. p. 6. 7.* cumprimis & beatus IO. GERHARDVS noster, *confess. cathol. lib. I. part. II. c. XIII. p. 196. seqq.* aliique, quos laudat DAN. FRANCVS, in *disquisitione academica de papistarum indicibus libror. prohibitor. & expurgandor. c. VII. §. LXXXVI. p. 97. seqq.* Praeter romanenses, episcopales etiam, seu hierarchicos in Anglia, patrum auctoritatem vltra, quam fas est, euehere, supra itidem ad *§. IX.* docuimus. Confirmari ea possunt ex iis, quae PETR. ZORNIVS, vir eruditissimus, disserit, in *vindiciis sanctorum patrum per omnes fidei articulos*, in *opusculis* eius *sacris* an. 1723 Francofurti in 8 iunctim editis, *p. 660. seqq.* vbi & praecipuos ex Anglis, qui de patrum auctoritate in controuersiis theologicis agunt, laudat. De GEO. CALIXTI, aliorumque, scripturae sacrae, patrum quinque priorum saeculorum consensum, ceu regulam fidei, & interpretationis scripturae, adjungentium, & hac ratione itidem ad prius hoc extremum procurrentium, sententia, supra iam ad §. *IX.* hujus capitis diximus. Dum vero alii hoc euitare voluerunt, facile fieri potuit, vt ad alterum prolaberentur, certe prolabi viderentur. Ipse equidem beatus MART. LVTHERVS noster hoc nomine quibusdam male audit, quod patrum auctoritatem prorsus reiecerit, pedibusque velut conculcauerit. Quantumuis autem pro libertate, quae illi propria fuit, sententiam de patribus dixerit; eos tamen plane reiecisse, aut contemsisse, dici nequit. Idque abunde patet ex iis, quae ad §. *IX.* huius capitis ex HIERON. WELLERO adduximus, qui LVTHERI de patribus iudicium exposuit. Ex instituto quoque LVTHERI caussam hac in re egit IO. ERNEST. GERHARDVS, in *dedicatione*, beati parentis sui *patrologiae* praemissa. Ex reformatae ecclesiae doctoribus illi, qui ab episcopalibus in Anglia dissentiunt, huc referri solent. Qui, licet in eo, quod caput caussae est, nobiscum consentiant; non tamen negauerim, eos interdum extra limites ferri, vt paullo iniquiores in patres videri queant. IO. DALLAEI ideo, ob opus de *vsu patrum*, inuisum admodum

m episcopalibus nomen esse, supra IX. huius capitis obseruauimus, vbi IL. BEVEREGII de eo recitauimus
. Romanensibus eumdem valplicere librum, facile intelligitur, : certatim eumdem oppugnandum mserunt, quod speciatim IAC. BOI-, DIONYS. SAMMARTHANVM, . SIMONEM, NIC. LE NOVRRY, ALEXANDRVM, aliosque, fecisse, ;t; quos PETRVS quoque ZORNIVS :, qui & illorum recitat nomina, cissim hocce DALLAEI opus elo-:narunt, aut eius in se susceperunt inium, in *vindiciis patrum*, de qui-:inceps dicemus, §. *III. IV. V. p. 662.*
Praecipuum autem inter eos, qui n caussam agere voluerunt, & hocce .AEI opus impugnarunt, locum 'H. SCRIVENERVS, anglicanae ec-: presbyter, tenet; in *apologia pro e ecclesiae patribus aduersus Ioan. 'um de vsu patrum*; Londini 1672.
In qua tamen magna quaedam impotentia eousque illum abripuit, iuiciis potius, quam rationum mo-s, certet. Quod MATTH. LARRO-NI de eo iudicium calculo suo aduit IO. FRID. MAYERVS, in *dispu-salute maiorum sub papatu*, quae in-*ectas* eius, anno 1692 iunctim editas, t est, *p. 146. 147.* Caeco porro, ac pestiuo patrum, quos tamen ipsemet ecte legisse videtur, amore inductus, :s grauissimos libro suo adspersit, eo-npudentiae delapsus est, vt iustifican per solam fidem, *lusum puerilem* litaret; immo, nec volam nec ve-m eius in scriptura sacra deprehendi ; adsereret. *Quid vexatius*, inquit, *recentes theologos reperitur, quam io de iustificatione per fidem solam & litariam, prout puerilitèr ludunt qui-licti euangelici? Ausim aperte adfir-contra vtramque familiam tam Lutheri, quam Caluini, eiusmodi iustificationis neque volam neque vestigium percipi posse, a sincero perscrutatore sacrarum scripturarum omnium; respons. partic. cap. II. p. 87.* Sed castigauit hanc viri temeritatem, prout par erat, IO. FRICKIVS, theologus VImensis clarissimus, in *dissertat. theol. prima de iustific. & adnexis capitibus, cap. III. §. IV. p. 45.* Fuisse ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui ex instituto DALLAEI contra SCRIVENERVM patrocinium susciperet, mihi non constat. Ex nostratibus tamen id fecit THOM. ITTIGIVS, in *oratione inaugurali pro Ioan. Dallaei tractatu de vsu patrum, aduersus Matthaei Scriueneri apologiam &c.* habita Lipsiae die 27 Octobr. 1697, quae subiuncta est eiusdem *enneadi exercitationum theolog. varii argumenti, p. 740. seqq.* Quemadmodum autem ITTIGIVS in hacce *oratione* de DALLAEI libro iudicat, quod eum *auctor concatenatis quasi rationibus ita firmauerit & constrinxerit, vt aequus rerum aestimator eius sententiam cum veritate congruere, vix dubitare possit*; ita de SCRIVENERO contra pronuntiat, *eum more Anglorum episcopalium egregie papizare, & non Dallaeum modo, sed etiam omnes, quorum fides patrum iudicio non innititur, alto supercilio contemnere; p. 745.* Sed & IO. CLERICVS, inter eos, qui DALLAEI hocce opus laudarunt ac defenderunt, numerandus est. Cum enim *tom. X. biblioth. vniuersal. p. 223.* de eo dixisset: *qui liber, inuitis antiquitatis encomiastis, semper ab iis, quibus notus est, egregium opus habebitur*; GVIL. CAVEO ideo hocce opus laudasse videtur, quod DALLAEO constitutum fuerit, *omnem, quae patribus debetur, reuerentiam excutere, deque eorum scriptis sinistre, & duriori censura iudicare*; in *dissert. tertia, histor. litterar. scriptor. ecclesiasticor.* subnexa, seu, *de Eusebii Caesariensis Arianismo p. 34.* Iudicium itaque suum de hocce DALLAEI opere tuetur CLE-

RICVS, in *epistolis criticis & ecclesiasticis*, seu *artis criticae volum. III. epist. IV. p. 114. seqq.* vbi inter alia de MATTH. SCRIVENERI *apologia* hunc in modum pronuntiat: *Scio, esse confutatum* (DALLAEI opus) *a Matthaeo Scriuenero, ecclesiae anglicanae presbytero; at ea confutatio non effecit, vt quisquam de Dallaei libro antea lecto & expenso peius sentiret. Bonus ille vir, vt hoc solum dicam, non conflixerat cum pontificiis, vt Dallaeus; non norat, quid ab iis soleret obiici, nec satis etiam ipsos patres versauerat; ideoque de fine operis, deque toto eius instituto & rationibus Dallaei perperam iudicauit.* Nec defuit sibi rursus GVIL. CAVEVS, sed IO. CLERICO etiam, ad hocce caput quod attinet, respondit in *epistola apologetica*, supra nobis iam laudata, *p. 28.* Patrum quoque caussam contra DALLAEVM egit vir eruditissimus, anteaque nobis iam laudatus, PETR. ZORNIVS, in *vindiciis patrum, per omnes fidei christianae articulos, oppositis Ioanni Dallaeo;* quae in *opusculorum* eius *sacrorum tomo primo* exstant, *p. 659. seqq.* Acriores nimirum istas patrum censuras christianae religionis & orthodoxae theologiae hostes in rem suam vertere, contendit, indeque occasionem arripere, grauissima sacrae doctrinae capita labefactandi, eaque vocandi in dubium. Idque primum generatim, tum speciatim, eundo per omnes fidei christianae articulos, ostendit; simulque multa, lectu & obseruatu dignissima, admiscet. Et lubens sane fateor, caute hac in re procedendum, ne vitia & naeuos patrum vltra, quam decet, exaggerando, & curiose nimis, quae carpamus, in illorum scriptis, conquirendo, ipsam quoque religionem christianam, doctrinamque sacram, profanorum hominum ludibrio exponamus. Nec tamen ideo omnia in patribus laudanda, aut naeui, vitia, & errores dissimulandi; cum tela, quae inde forte homines impii, aut dissentientes, contra nos depromunt, alia repellere ratione queamus. Plura de hocce DALLAEI opere, de quo hactenus diximus, quodue nonnulli pro optimo eius libro habent, dabunt IO. FABRICIVS, in *histor. biblioth. Fabricianae, part. III. p. 430.* THOM. CRENIVS, in *exercitat. de libris scriptorum optimis, p. 34. 35.* CAROL. GOTHOFR. ENGELSCHALLIVS, in *adlocutione epistolica ad eruditos, de noua operum Ioan. Dallaei editione &c. p. 28. seqq.* Vt vero DALLAEVS, ita & IO. CLERICVS ipse, quem illius patrocinium in se suscepisse, diximus, inter censores patrum iusto rigidiores refertur. Spectat huc controuersia, quae illi cum GVIL. CAVEO intercessit, quamue ad §. *II.* huius capitis iam commemorauimus. Plus namque, quam par erat, CAVEVS patribus dare videtur CLERICO; vti CLERICVS contra minus, CAVEO. Idem vero CLERICVS, cum in *notis* suis, quas sub IO. PHEREPONI nomine in AVGVSTINVM scripsit, paullo liberius errores praesulis huius Hipponensium notauerat, atque perstrinxerat; acrem aliorum, speciatim ROB. IENKINI & LAMINDI PRITANII, seu LVDOV. ANTONII MVRATORII, reprehensionem incurrit, vti iam ad §. *X.* huius capitis obseruauimus. Et PRITANIVS quidem, seu MVRATORIVS, in *tribus* istis *de ingeniorum moderatione in religionis negotio libris*, eleganter vtrique scriptis, multa de rebus grauissimis disputat, quae adcuratiorem discussionem promerentur; AVGVSTINVM non semper aeque feliciter defendit, vt in quaestione: an ad religionem veram compellere quemquam summis magistratibus liceat, de qua copiosissime *lib. II. cap. VIII. seqq.* differit; generatim autem de patribus, *lib. II. cap. IV. p. 252.* ita pronuntiat, vt errores in illorum scriptis non equidem dissimulandos, fateatur; simul tamen modeste agendum, & errantes excusandos, magnopere contendat. *Cum de fidei*, inquit, *doctrina agitur, dixi-*

diximus, veritatis caussam poscere, vt vel ipsis sanctis patribus non ignoscatur. Id repeto: dissimulandi non sunt errores, qui in nonnullorum patrum libris interdum occurrunt, ne iis quisquam abutatur, in ecclesiae perniciem, quae contra sensit & sentit. Verum quandoquidem christiana moderatio tanti facienda est, vel cum in haereticos scribitur, quanto magis eadem seruanda est virtus, cum detegendi sunt naeui sanctorum patrum? Hic itaque duo obseruanda inprimis. Primum est, vt quantum fieri potest, non errorem solum, sed etiam erroris suspicionem a magnis illis viris amoliamur; &c. Ad haec vbi honesta nulla & commoda ratio succurrit, qua ab erroris specie liberentur quorumdam patrum dicta, ita veritatis amans huiusmodi naeuos prodit, vt caritas simul vindicet eorumdem auctores a crimine; &c. Laudanda vtique modestia, nec omnis erga veteres istos ecclesiae doctores, quibus multa debemus, abiicienda veneratio; sed adcurate simul, diligenterque dispiciendum, ne, dum modesti videri volumus, in veritatem simus iniurii.

§. XIV. Qui ergo in patrum scriptis, aut eorum consensu, regulam quamdam atque normam fidei atque vitae sibi inuenire videntur, eumque in finem ea legunt; & falluntur turpiter, & grauiter iis abutuntur. Recte contra sibi, rebusque suis consulunt, qui diligenter quidem ea euoluunt, sed vt inde capiant, quae verae doctrinae conseruationem, propagationemque confirment, simul vero tum dogmaticae, tum morali, tum & exegeticae theologiae hinc inde lucem adfundant. *

* Vt recto itaque hic incedamus itinere, ab abusu legitimum patrum scriptorumque ecclesiasticorum vsum diligenter discernere decet. Abutuntur autem patribus praecipue ii, qui vitae ac fidei regulam in illorum scriptis quaerunt; quod romanenses, certe quosdam, facere constat; aut qui consensum patrum quinque saeculorum pro fidei, & interpretationis scripturae norma, venditant. De vtrisque, vti & omnibus, qui patribus plus, quam decet, tribuunt, abunde iam in antecedentibus, praesertim ad §. *praecedentem*, diximus. Nunc id solum addimus, patres ipsos negare, nudis suis adsertionibus standum esse in iis, quae de religione ipsi in medium adferunt; id quod luculenter demonstrat IO. DALLAEVS, de *vsu patrum*, *lib. II. cap. II. p. 212. seqq.* qui & *cap. III. pag. 234. seqq.* non minus euidenter ostendit, *patres ea ratione scripsisse, vt manifestum sit, iis inter scribendum de religione pronuntiare non fuisse propositum.* Abutuntur vero & illi patribus, qui errores, speciatim eos, qui aut ex iudaismo, aut gentilismo, illis adhaeserunt, ceu recte & praeclare dicta, adsumunt, & acriter insuper defendunt. Recte hoc obseruat, & exemplis variis comprobat, IO. HENR. HOTTINGERVS, in *dissertat. de abusu patrum*, *§. IV. p. 13. seqq.* Abuti denique patribus & illi censendi sunt, qui ostentationis caussa eorum scripta legunt, seu vt quaedam inde corradant, quibus sermones sacros, quos ad populum habent, exornent; quamquam pauci ex his scripta patrum ipsimet legant; sed ab aliis ex iis iam collecta, & saepe sine iudicio in locos, quos vocant, communes, disposita, vsurpent. Vsus contra legitimus, isque praecipuus patrum, in eo consistit, vt verae doctrinae continuam in ecclesia christiana successionem, mirabilemque inter tot haereticorum insultus, variaque ecclesiae fata, conseruationem, propagationemque, in iis, quae ad fundamenta, praecipuaque religio-

ligionis christianae capita, spectant, inde colligamus. Quantumuis enim fides nostra scripturae sacrae effatis certissimis luculentissimisque vnice nitatur; mirifice tamen animus confirmatur, & voluptate quadam perfunditur, quando videt, tam firmam, tamque immobilem esse hancce, quam tenet, veritatem, vt, postquam semel a Deo mortalibus fuit reuelata, numquam tot infernalis genii machinationibus exstingui potuerit, aut exstirpari. Quod autem doctrinae sacrae veritas in iis, quae ad fundamentum fidei spectant, semper in ecclesia conseruata fuerit, illi, qui ex nostratibus de theologia patristica commentati sunt, quosque supra laudauimus, ostendunt; tametsi multa adhuc ex diligenti patrum lectione addi queant. Vsus quoque hicce sibi constat, quidquid de eruditione patrum, linguarumque, vel aliarum artium peritia, aut imperitia, sentias. Immo, etsi errores multiplices in doctrina admiserint, naeuorumque non sint immunes; hoc tamen non obstare, quo minus verae doctrinae successio & propagatio ex illis colligi queat, supra ad §. *VII.* huius capitis docuimus. Quem in theologia morali, polemica, exegetica, vsum praebeant, patebit ex iis, quae in sequentibus de hisce eruditionis theologicae partibus differemus. Antiquitatis & historiae ecclesiasticae notitiam adcuratiorem sine patrum lectione neminem sibi comparare posse, adeo manifestum est, vt ignorantiam suam proditurus esset, qui secus sentiret. Praeterquam enim, quod nonnulli ex instituto historiam ecclesiasticam scripserunt, vt EVSEBIVS, SOCRATES, SOZOMENVS, ceteri; quos si non haberemus, in magnis tenebris, rerumque plurimarum versaremur ignorantia; alii aliud quid agendo talia simul admiscent, quae maximam, veteris ecclesiae rebus recte intelligendis, lucem adfundunt, vt IVSTINVS, IRENAEVS, TERTVLLIANVS, CYPRIANVS, aliique. Historiae denique philosophicae cultor plurima ex patrum discet monumentis. Quosdam enim in gentilium, speciatim philosophorum, scriptis haud perfunctorie versatos fuisse, supra iam ad §. *II.* obseruauimus; idque IVSTINI martyris, CLEMENTIS Alexandrini, THEODORETI, aliorumque, scripta testantur. Immo *philosophumena*, quae sub ORIGENIS nomine circumferuntur, velut *compendium historiae philosophicae antiquae* exhibent, prout ea quoque recte inscripsit IO. CHRISTOPH. WOLFIVS, qui & post IACOBVM GRONOVIVM illa *recognita*, *& notis vberioribus illustrata*, *passimque correcta*, edidit Hamburgi 1706. 8. Atque haec cum ita se habeant, nos patres neutiquam contemnere, manifestum est, sed eorum potius lectionem, si recte instituatur, ceu vtilem maxime ac salutarem, omnibus commendare.

LIBRI

LIBRI POSTERIORIS
CAPVT QVARTVM
DE
[EOLOGIA MORALI, SIMVLQVE DE EOLOGIA MYSTICA, ITEMQVE IVRISPRVDEN-.A DIVINA, ET PRVDENTIA TVM CHRISTIANA TVM PASTORALI.

Σύνοψις.

:ologiae moralis nomine quid nobis ve-niat? §. *I.*
'fae sunt methodi theologiam moralem ıdendi; §. *II.*
eius praecipuus liber scripturae; quo-ıue cum eo coniungere liceat librum na-'ae? §. *III.*
logia moralis patrum, & quidem trium iorum saeculorum; §. *IV.*
n qui saeculis quarto & quinto vixe-nt; §. *V.*
ıue eorum, qui saeculo sexto & sequen-ıus floruerunt, vt & scholasticorum; *VI.*
:cclesiae emendationem theologia mo-ralis meliorem quoque faciem recupera-uit; quidue exinde in ea, tum nostrates, tum reformati, tum romanenses, praesti-terint? §. *VII.*
Cum theologia morali conuenit mystica pu-rior; impurae origo & fata ante eccle-siae emendationem; §. *VIII.*
post eam; §. *IX.*
De iurisprudentia diuina quid hic obser-uandum? §. *X.*
itemque de prudentia christiana & pasto-rali; §. *XI.*
Errores in theologia morali diligenter eui-tandi; §. *XII.*

§. I.

Vae circa agenda versatur theologia, *practica* vocari solet, itemque *moralis*, voce hac in latiori significatione accepta. In strictiori enim matur, theologia moralis eam theologiae practicae partem denotat, quae et, quo pacto homo regenitus in vitae sanctae studio rite progredi atque ficere debeat. *

* Lucem hic dabunt dicta *insti-n. theolog. moral. part. I. prolegomen.* §. *V. seqq.* quae vt repetamus necesse non est.

§. II. Cum non vna ratione homines ad virtutis sanctitatisque stu-n excitari queant; diuersi quoque sunt modi methodique, theologiam ralem tractandi. Possunt tamen ad tres praecipue reuocari, vt alia sit :hodus *paraenetica*, alia *paradigmatica*, alia *dogmatica*; vti haec iterum *liberior* est, vel *adstrictior*. *

* Quae GEORG. PASCHIVS, in *libro, de variis modis moralia tradendi*, alibi nobis iam laudato, generatim docet; maximam partem & in theologia morali locum inueniunt. Quod autem diximus, diuersas methodos, theologiam moralem tradendi, ad tres istas, *paraeneticam, paradigmaticam, & dogmaticam* reuocari posse; res ipsa comprobat. Et ad methodum quidem *paraeneticam* sententiae istae atque effata singularia virorum sapientum spectant, quae simul velut aculeum in mente auditorum aut lectorum relinquunt, quo eos, ad consectandas virtutes, & vitia fugienda, excitant. Cuiusmodi quidem methodum apud philosophos, praesertim Stoicos, in vsu fuisse, vel EPICTETI, ac M. AVRELII ANTONINI, imperatoris, scripta testantur; ne quid nunc de variis gnomologis dicam, de quibus alii ex instituto agunt. In scriptura sacra specimen huius methodi longe pulcherrimum praebent *prouerbia*, vt vocari solent, *Salomonis*; quamquam & eiusdem *ecclesiastes*, itemque *liber sapientiae*, & *ecclesiasticus*, seu *liber Iesu filii Sirachi*, huc referri queant. Ipsemet rex sapientissimus hanc methodum commendat, cum *ecclesiast.* siue *koheleth XII. 13. verba*, inquit, *sapientum similia aculeis, & similia clauis infixis, lectissima, tradita a pastore eodem.* Cum aculeis & clauis infixis eiusmodi effata & sententias comparat, quod alte in animum descendere, & firmiter eidem inhaerere soleant. Nonnulla de *prouerbiorum libro* iam monui, *institut. theol. mor. part. I. prolegom.* ad §. *XVI.* quae hic iterum repetere nolo. Addenda, quae de iisdem GEO. PASCHIVS obseruat, *de variis modis moralia tradendi, cap. IV. p. 378.* vbi & IAC. BEN. BOSSVETI in ea *notas* vehementer laudat. De *libro sapientiae*, itemque *ecclesiastico*, vt vocari solet, Iesu Sirachidae conferenda, quae docui in *introd. ad histor. philosoph. Ebr. p. 77.* item *p. 100. seqq.* vt & in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. IV.* ad §. *XXIII. p. 647. seqq. sect. VII.* ad §. *XVII. p. 1191. seqq.* rursus *sect. VI.* ad §. *VIII. p. 951.* & ad §. *XII. p. 1021. seqq.* Fuerunt & alii ex Ebraeis, qui sententias eiusmodi relinquerent; sed qui huius loci non magis sunt, quam qui idem ex ethnicis fecerunt. Meliori iure sibi hic sedem deposcunt, qui ex patribus, seu scriptoribus ecclesiasticis, in hoc scribendi genere ingenii vires periclitati sunt; quorum praecipuos GEORG. PASCHIVS indicat, *de variis modis moralia tradendi, cap. IV.* §. *X. p. 380.* Addendus autem iis omnino est SIXTVS II pontifex romanus, idemque philosophus & martyr, cuius *enchiridion, notis* eruditissimis, in quibus sententias eius cum scriptura sacra & patribus coaeuis confert, *illustratum*, in lucem protulit vir doctissimus VRBAN. GODOF. SIBERVS Lipsiae an. 1725. 4. Ab eiusmodi sententiis atque effatis, de quibus loquimur, non multum discedunt *apophthegmata*, seu scite & concinne virorum praestantium dicta. Atque eorum quidem, quae ad philosophiam moralem doctrinamque ciuilem spectant, collectiones dederunt plurimi. Nobis autem cum de theologia morali sermo sit, commemoranda cumprimis sunt *apophthegmata* illa *patrum*, a IOAN. BAPT. COTELERIO graece & latine edita, in *ecclesiae graecae monumentis, tom. I. p. 338. seqq.* Ad disciplinam equidem monasticam ea spectant, nec omnia, quae in iis occurrunt, probanda; nec tamen rursus omnia reiicienda; quin potius quaedam prorsus egregia, & ad vitam spiritualem instruendam apta, in illis inueniuntur. Ad paraeneticam methodum referri etiam potest *parabolica*. Vox *parabola*, generatim accepta, quamuis scitam & concinnam sententiam denotat, quo sensu prouerbia Salomonis a nonnullis *parabolae* vocantur; speciatim autem similitudinem aut comparationem significat.

Cuius-

Cuiusmodi comparationibus saepissime vsus est seruator ipse optimus, quas euangelistae, vt Lucas *cap. VIII. 4. & 9.* παραβολὰς vocant, Ioannes etiam, *cap. X. 6. XVI. 25. & 29.* παροιμίας adpellitat. Hanc docendi rationem, ad erudiendum intellectum, pariter ac ad commouendam voluntatem, aptam, orientis populis valde vsitatam fuisse, constat, virique docti passim obseruant. Legenda, quae hac de re copiose docet PETR. DAN. HVETIVS, *de origine fabular. Romanens. p. 9. seqq.* itemque *p. 23. seqq.* Ex veteris ecclesiae doctoribus BASILIVM, AMBROSIVM, aliosque, methodo hacce parabolica vsos, viris doctis obseruatum est.

Altera methodus est *paradigmatica*, quae exemplis vitanda pariter ac facienda docet, & ita homines ad virtutis sanctitatisque studium excitat. Cum enim mortalibus innatum veluti sit aliquod imitandi studium; exemplorum magnam vim esse & efficaciam, nemo non intelligit. Quod & experientia comprobat. Hinc in vita etiam ciuili historiarum & exemplorum vsum passim viri docti commendant. Non minorem vero in vita christiana, ad quam theologia moralis respicit, esse, scriptura sacra testatur, quae & exemplis ideo quamplurimis, quae nobis prosint, abundat. Ipsum seruatorem nostrum optimum ὑπογραμμὸν nobis reliquisse, vt eius premeremus vestigia, Petrus docet, *I. epist. II. 21.* Immo ipsemet hoc profitetur seruator, *Matth. XI. 29.* Paulus non semel semetipsum vt exemplum proponit, quod imitari debeant alii, quemadmodum ipse exemplum Christi imitatus sit, *I. Cor. XI. 1. II. Tim. III. 10.* Intellexerunt quoque deinde veteris ecclesiae doctores, quos patres vocamus, quantum in vita recte instituenda vsum exempla praebeant; ideoque in vitis sanctorum hominum describendis operam studiumque suum collocarunt; quod ATHANASIVM, BASILIVM magnum, HIERONYMVM, aliosque fecisse, constat. Notae quoque sunt *vitae patrum*, quarum primum collectorem quidam EVAGRIVM Antiochenum, alii autem EVAGRIVM Ponticum, vtrique perperam, esse, ferunt, quae a plurimis magno in pretio habitae, suasu deinde & auctoritate MART. LVTHERI a GEORGIO MAIORE editae sunt. Wittebergae 1544. 8. Quae deinceps non semel repetita est editio, sed & in germanicam linguam translata; qua etiam easdem *vitas patrum*, cum accessionibus quibusdam, dedit GOTTFR. ARNOLDVS, Halae 1700. 4. qui & in *dem historischen Bericht, §. XII. seqq. p. 32. seqq.* plura de hocce opere, eiusque variis editionibus, suppeditat. Quemadmodum autem in his ipsis *vitis patrum* multa non sine grano salis accipienda occurrunt; ita iam antiquissimis temporibus exstiterunt, qui, dum vitas hominum sanctorum se scribere professi sunt, aniles fabulas, mendaciorumque protulerunt portenta. Lectu digna, quae hac de re obseruat GEORG. WALLINVS, in *disquisit. de sancta Genouefa, part. I. generali, artic. XIII. p. 13. 14.* Circa initium deinceps saeculi decimi floruit SIMEON, magister & logotheta, qui, iussu & auspiciis Constantini porphyrogeniti, martyria & vitas sanctorum, non orientalium tantum, vt nonnullis visum, sed quorumuis, quos nancisci potuit, conscripsit, ita quidem, vt nonnullas ex ingenio suo componeret, si non omnino fingeret, plerasque autem ab antiquioribus acceptas transferendo, corrigendo, interpolando, alia forma exhiberet, & velut μεταφράσει quadam explicaret, unde & *metaphrastes* dictus est. Male hicce plurimis audit, ob fabulas & mendacia, quae hac ratione ad posteros propagauerit, licet CAES. BARONIVS, in *annalib.* ad *annum XLIV. num. XXXVIII. & LIV.* 10. BOLLANDVS in *praefat. ad vitas sanctor. §. III.* aliique eum defendere conentur. Factum vero etiam, vt dein-

de sub eius nomine plurimae sanctorum vitae, commentis & mendaciis refertae, prodirent; vnde, in spuriis istis ac suppositiis a veris discernendis, viri docti studium industriamque suam collocarunt. Conferendus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. vol. VI. lib. V. cap. V. p. 509. seqq.* Quantopere sequenti tempore fingendi licentia aut impudentia in eiusmodi sanctorum vitis creuerit, vel IAC. DE VORAGINE, aut, vt alii volunt, VIRAGINE, episcopi Genuensis exemplo condoceri potest, cuius *historia Lombardica*, aut *legenda aurea de vitis sanctorum*, chaos aliquod ineptissimarum fabularum exhibet. De qua & ipse MELCH. CANVS recte pronuntiat: *Nec ego hic libri illius auctorem excuso, qui speculum exemplorum inscribitur: nec historiam etiam eius, quae legenda aurea nominatur. In illo enim miraculorum monstra saepius quam miracula legas; hanc homo scripsit ferrei oris, plumbei cordis, animi certe parum seueri, & prudentis; de locis theolog. lib. XI. cap. VI. p. 321.* Nonnulli equidem ex romanensibus vitas sanctorum a fabulis & commentis purgare, honestioremque illis conciliare faciem adgressi sunt. Idque etiam, quem iam laudauimus, MELCH. CANVS in votis habuit. *Cum superioribus annis*, inquit, *Tridentino concilio interessem, e quibusdam audiui, Aloysium Lippomannum episcopum Veronensem huic malo mederi, historia de vitis sanctorum constanti ac graui ratione edita. Sed hanc mihi adhuc videre non licuit, nec aliam quamuis, quae mihi quidem probari possit de his, quae venerunt in manus. Spissum sane erit opus & operosum, sed vehementer omnibus christianis vtile, si quis praestiterit dignum modo dictis, ecclesia, Christo Id quod haud dubie praestabit nemo, nisi vir probus, integer, incorruptus; vt ne quid falsi dicere audeat, ne quid veri non audeat, ne qua suspicio gratiae sit in scribendo, ne qua simultatis; l. c. p. 319.* Tentarunt interim eiusmodi quid praeter ALOYS. LIPPOMANNVM, LAVRENT. SVRIVM, HERIB. ROSWEIDVM, qui ex huius consilio magnum illud vastumque opus, *acta sanctorum* inscriptum, edere instituerunt, vixque dimidiam eius absoluerunt partem, IOAN. BOLLANDVS, GODOF. HENSCHENIVS, DAN. PAPEBROCHIVS, FRANC. BAERTIVS, CONRAD. IANNINGVS, NIC. RAYAEVS, & IOAN. BAPTISTA SOLERIVS; tentarunt cumprimis, qui inter Gallos, linguaque gallicana, idem conati sunt, ADRIAN. BAILLETVS, FRANC. GIRY, P. CROISET, aliique; quos cum GEORG. WALLINVS, vir doctissimus, anteaque nobis iam laudatus, recensuisset, non sine ratione addit: *Profecto, incassum laborare videntur, quotquot sunt: rescindunt ridicula, & quae aperte sapiunt fabulas, verisimilia autem & πιθανὰ vel retinent vel reddunt. Quod si auctoritatem poscimus, aeque in his ac in illis, eam exulare videbimus, vel saltem huiusmodi produci, quae in veritate historica adstruenda insufficiens est & nulla. Emendentur igitur legendae, reformentur, nouam vestem induant, in minori forma ac statura adpareant, & ex magnis voluminibus coëant in libellum, numquam tamen sapientioribus prius facile placebunt, quam penitus euanescant;* in *disquisit. de sancta Genouefa, part. I. artic. XXXIII. p. 32.* Multa alia de vitis sanctorum ibi vir doctissimus adfert, quae legisse poenitebit neminem. Illos autem, qui vitas sanctorum collegerunt, diligenter recenset IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. volum. IX. lib. V. cap. XXXII. p. 27. seqq.* Ad nostram si accedamus ecclesiam, exempla equidem per Dei gratiam hominum, serio vitae sanctae studentium, non desunt; licet eos μετὰ πολλῆς φαντασίας in sanctorum non referamus numerum, multo minus cultu religioso prosequamur. Paucos interim admodum habemus, qui vitas eiusmodi hominum

, certe ea, qua decet, ratione; de-
ınt; ex quibus tamen insignis in vi-
ſtianae praxi capi poſſet vſus. In-
:rte eſt eorum numerus, qui vitas
rum, ſpeciatim theologorum, de-
nt; ex quibus haud contemnendum
ɔriam litterariam & eccleſiaſticam
are poteſt commodum. Id vero
, de quo nunc ſumus ſolliciti. Ea,
vitae ſpiritualis rationem, fideique
& exercitium pertinent, pauci ad-
ı attingunt. Specimina quaedam
'R. ARNOLDVS dedit, in *den Le-
Glaubigen;* cui iungi merentur il-
mi comitis ERDM. HENRICI DE
KEL *vltimae horae*, ſeu *lezte Stun-*
ıarum exſtant partes tres, Halae Sa-
1720, 21 & 23. 8. in quibus, dum
. quorumdam hominum, qua prae-
ı vitae momentum, vitam deſcribit,
ılurima adfert, quae vitam egregie
nt; ne quid nunc de libello: *Hiſto-
Wiedergebohrnen*, Offenbaci 1701,
ıen reformatae eccleſiae doctorem
:m agnoſcere perhibetur, ſimilibus-
:am. Quantumuis autem metho-
ıecce paradigmatica maximopere
la ſit, cum exempla oſtendant, non
ı quid fieri debeat, ſed & quid fieri
ſimulque obſtacula varia, quibus-
ı vitae ſanctae ſtudio progreſſuris
andum eſt, ob oculos ponant; cau-
:n & circumſpecte iis, qui vitas pio-
ɔminum deſcribunt, incedendum
cte nonnulli monent, atque res ipſa
Non tantum enim vera a falſis ad-
ſunt diſcernenda, ne pro hiſtoriis fa-
romanenſium more, aliis obtruda-
ſed cauendum etiam, ne imbecillita-
ınorum virorum pro virtutibus ven-
.s, & aliis imitandas proponamus;
quod praeter ordinem quandoque
, id ſemper ac vbique ab omnibus
t poſſe aut debere, exiſtimemus. Le-
quae de abuſu methodi paradigma-
ticae recte obſeruat IO. MICH. GEISSENVS,
in *den Anmerckungen über die Sittenlehre
der Chriſten*, *cap. XVII. p. 358. ſeqq.* qui
& *cap. XVIII. p. 389. ſeqq.* de abuſu iſto per
vſum genuinum emendando, praecipit.
Ad methodum paradigmaticam quodam-
modo accedit *dialogiſtica*, ſaltem ſpeciem
quamdam hiſtoriae refert, praeſertim ſi
characteres eorum, qui inter ſe colloquun-
tur, probe obſeruentur. Qua etiam me-
thodo PLATONEM, XENOPHONTEM,
AESCHINEM, ex Latinis CICERONEM,
ex patribus IVSTINVM martyrem, in *di-
alogo cum Tryphone Iudaeo*, ORIGENEM,
vel quisquis auctor eſt *dialogi, de recta in
Deum fide contra Marcionitas*, GREGO-
RIVM Nazianzenum, *aduerſus eos, qui ve-
hementer iurant,* GREGORIVM Nyſſenum,
*de anima & reſurrectione cum ſorore Ma-
crina*, IO. CHRYSOSTOMVM, in *libris
ſex de ſacerdotio*, & ex Latinis iterum MI-
NVCIVM FELICEM, in *Octauio*, alios-
que, vſos fuiſſe, conſtat. In quorum qui-
busdam licet non tam moralia, quam dog-
matica tractentur; certum tamen, hancce
methodum tradendae morum doctrinae
perquam adcommodatam eſſe. Specimen
quoque huius methodi elegantiſſimum ipſe
liber Iobi exhibet, in quo grauiſſima de pro-
uidentia diuina quaeſtio, ſeu, cur piis ſan-
ctisque hominibus cum grauiſſimis calami-
tatibus confligendum ſit, cum improbis
contra ſaepe cuncta ex animi ſententia flu-
ant, ita pertractatur, vt colloquentium
characteres adcurate obſeruentur.

Supereſt methodus *dogmatica;* quae
iterum vel *liberior* eſt, vel *adſtrictior*. Hanc
in illorum ſcriptis deprehendere licet, qui
ſyſtematica quadam ratione incedunt, &
ex principiis certis concluſiones deriuant,
quae cum illis apte colligentur. Cuius-
modi methodi exemplum apud veteres the-
ologos vix inuenies. Illam autem, ſeu li-
beriorem, in ſermonibus ſeu diſſertationi-
bus conſpicimus, in quibus argumenta

moralia tractantur, systematis cuiusdam nulla habita ratione. Huius generis sunt sermones Christi seruatoris, ex quibus *ethicam* quamdam *christianam* optimo instituto concinnauit ERN. SAL. CYPRIANVS, in *der Sitten-Lehre Christi aus den alten Kirchen-Lehrern erklaeret*, Coburgi 1707. 8. itemque sermones prophetarum & apostolorum, horumque epistolae. Inter veteres Iudaeos PHILO varia argumenta moralia hac ratione edisseruit, vti liber testatur *de eo quod deterius potiori insidiari soleat*, item de *resipiscentia Noae*; de *fortitudine*, & alia eiusdem generis. Legere inuabit, quae de hocce PHILONE obseruaui in *introd. ad histor. philos. Ebraeor.* ad §. *XXXII. p. 215*. Graecorum philosophos eadem methodo vsos, vel MAXIMI TYRII λόγοι seu *dissertationes*, comprobant. Apud patres eam longe vsitatissimam fuisse, homiliae BASILII, GREGORII Nazianzeni, IOAN. CHRYSOSTOMI, & aliorum, similiaque scripta, testantur. Atque hi quidem, cum soluta oratione id praestiterint; non minus tamen hic commemorari possent, qui idem fecerunt oratione ligata, seu poëtae christiani, nisi de his iam supra dictum esset, *lib. I. cap. IV.* ad §. *XII.* Referre huc etiam licet omnes scriptores asceticos, veteres ac recentiores, quorum praecipuos in sequentibus recensebimus. Ceterum illorum, qui historiae theologiae moralis, aut notitiae librorum eo spectantium, inseruiunt, si ab iis, qui generatim de libris theologicis praecipiunt, discedas, non adeo magnus est numerus. HENR. IVLII SCHEVRLII *bibliographia moralis*, quam suo loco iam commendauimus, etsi philosophicis praecipue scriptis destinata sit; recte tamen vir ille praestantissimus iudicauit, mancam & mutilam esse philosophorum doctrinam moralem, nisi ex diuinarum litterarum scitis corrigatur, emendetur, illustretur. Ideoque & fontes, ex quibus sublimior illa morum doctrina, quam christiani sibi vindicant, hauriri possit, indicat. Propius adhuc ad nostrum institutum accedit GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introductione in vniuersum theologiae moralis, cum dogmaticae, tum practicae studium*, Helmstadii anno 1661. 4. edita; in qua non tantum, quae propria, quae aliena sint theologiae morali, vnde illa, & in quantum, possint debeantque accipi, quo ordine quaue methodo in docendo discendoque sit progrediendum, ostendit; sed & scripta, ad parandam illam scientiam apta, eundo per singula saecula, recenset, ita, vt nec canones ecclesiasticos, nec illos, qui eos collegerunt, praetermittat. Nos vero hos merito separamus, iuris canonici & ecclesiastici historiam seorsim traditur; cum theologia moralis diuini solum iuris rationem habeat. Non omnia autem ita exhausit MEIERVS, quin aliis spicilegium aliquod relinqueret. In his IO. MICH. LANGIVS est, vir doctissimus, qui IOAN. CONR. DVRRII *compendio theologiae moralis* dissertationem prooemialem praemisit, *de origine & progressu theologiae moralis systematicae*, an. 1698. 4. In ea etiam de theologia mystica, eiusque scriptoribus praecipuis, verba facit, de quibus & nos in sequentibus ex instituto dicemus. Iungendus hisce IOAN. FRIDER. MAYERVS, qui cum anno 1705 AEGID. STRAVCHII *theologiam moralem* ederet, ei subiunxit *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiariae triplicem*, doctorum scilicet nostrae ecclesiae, reformatae, & romanae. Partem itaque solum quamdam theologiae moralis, non autem vniuersum eius ambitum, haecce bibliotheca complectitur. De IOAN. BARBEYRACII, viri doctissimi, praefatione, versioni gallicae SAM. PVFENDORFII operis *de iure nat. & gent.* praemissa, in qua de doctrina morali patrum, seu veteris ecclesiae doctorum, copiose disserit, deinceps erit agendi locus.

§. III.

§. III. Fons praecipuus theologiae moralis est scriptura sacra: iuuabit vero, vt alias, ita hic quoque cum *libro scripturae* coniungere *librum naturae*; vt tamen sedulo caueamus, ne ratio suos transgrediatur limites, neue lumen rationis cum lumine reuelationis confundamus; quippe quae distincta manent, licet sibi inuicem non aduersentur. Non minus vero & ethnicae philosophiae cum theologia morali confusio summo euitanda est studio. *

* Scripturam sacram non tantum principium cognoscendi, sed & fontem vberrimum theologiae moralis esse, aliunde satis constat; nec, vt operose hoc inculcemus, necesse est. Ex antea etiam dictis haud difficulter intelligitur, tum paraeneticae theologiam moralem tractandi methodi, tum paradigmaticae, non minus ac dogmaticae, exempla longe praestantissima in scriptura sacra inueniri. Falluntur equidem, qui artium omnium, & humanae eruditionis fundamenta, in sacris litteris quaerunt; cum Deus huncce in iis neutiquam sibi constitutum habuerit finem. Recte contra sibi consulunt, qui ad veram diuinamque sapientiam adipiscendam eas legunt; quippe ad quam viam nobis ostendunt. Eoque cum & theologia moralis comparata sit; non ex alio ea rectius, quam scripturae sacrae, hauritur fonte. Cum *libro* autem *scripturae* quod coniungendum diximus *librum naturae*, nemo mirabitur, qui modo cognouerit, quid haec sibi velit loquendi ratio. Generatim quidem, ad rerum naturalium ac diuinarum adcuratiorem cognitionem consequendam, vtrumque librum consulendum esse, supra docuimus, *lib. I. cap. III. §. XIX.* In doctrina morali vero cumprimis hoc necesse est; praesertim si hoc non tam de *libro naturae vniuersae*, quam *naturae humanae*, quem & nonnulli *librum conscientiae* vocant, intelligatur. Cogitationum nimirum humanarum, propensionumque variarum, itemque adfectuum, quibus numquam non agitantur miseri mortales, indolem, adhaerentemque hisce omnibus corruptionem, nemo rectius cognoscet, quam qui diligenter ad se ipsum attenderit, & quae in suamet contingant mente, considerauerit. Si porro cum propensionum, cogitationum, actionumque suarum omnium consideratione coniunxerit, quae ipsa ratio de Deo, eiusque sanctitate, & iustitia, omnes condocet; facile etiam, quaenam sibi aut facienda aut fugienda sint, videbit, quidue sibi exspectandum sit, si Numinis voluntati non obtemperauerit. Atque hinc ista *sui ipsius notitia* oritur, quam verae sapientiae initium esse, merito veteres dixere. Quae cum minime contemnenda sit, si secundum emendatae rationis ductum instituatur; longe tamen rectius feliciusque procedit, si lumen reuelationis adhibeatur in subsidium. Ratio enim naturam tantum corruptam cognoscit; reuelatio autem non tantum corruptionis istius profunditatem, originemque demonstrat, sed & de statu naturae integrae ac restitutae nos erudit, & ita longe adcuratiorem naturae humanae cognitionem suppeditat. Et ad naturam quidem restitutam quod attinet, homo regenitus multa, quae diuina Numinis gratia in eo effecit, in se deprehendit, magna vtique ac praeclara, quae ceteris ignota sunt atque abscondita. Eoque spectant, si recte intelligantur, quae theologi quidam de *interno*, qui in homine (regenito) est, *thesauro*, dicunt.

Ceterum, si ratio in iis, quae ad mores hominum spectant, cum reuelatione comparetur; non minus illorum euitandus error est, qui pugnam quamdam inter rationem & reuelationem comminiscuntur,

tur, quod PETR. BAELIVM facere constat, quam eorum, qui reuelationi nullam prae ratione ὑπεροχὴν concedunt. Multa in his quoque longe clarius, longeque luculentius, reuelatio tradit, quam ratio; quibus tamen ratio, recte informata, nec adfectibus corrupta, neutiquam refragatur. Inter sublimiora theologiae moralis capita haud vltimum locum illud tenet, de inimicis diligendis, itemque de abnegatione seu odio sui. Vtrumque autem ita comparatum esse, vt & hominem, rationis ductum sequentem, prorsus deceat, & ad animi plurimum conferat tranquillitatem, nemo dubitauerit, qui cuncta rite expenderit. Idque omnino & gentilium philosophorum testimoniis comprobari posset, si iis opus esset. Legere ea iuuabit apud PETR. DAN. HVETIVM, in *quaestionib. Alnetanis, de concordia rationis & fidei, lib. III. cap. VII. p. 331. seqq. cap. VIII. p. 332. cap. XVIII, p. 420. seqq. cap. XIX. p. 430. seqq.* Sed caute fateor, ad testimonia ista ethnicorum quod attinet, incedendum. Magnam enim etsi pleraque prae se ferant speciem, si tamen fontes & principia, ex quibus fluxerunt, spectes, ad praecipitia nos ducunt, ex quibus emergere non licet. Nimirum philosophiae dum adstruimus cum theologia morali consensum, salua quidem huius ὑπεροχῇ; non statim philosophorum adprobamus placita, aut, ea cum theologia morali coniungenda, existimamus. Quin potius, vti ipsius philosophiae consensum quidem cum theologia morali, neutiquam autem commixtionem probamus; ita multo minus illorum laudamus institutum, qui philosophorum, praecipue gentilium, placita, in theologiam moralem ita inferunt, vt hanc cum illis confundant. Nullum enim gentilium philosophorum systema doctrinae moralis inuenitur, quod non grauissimis laboret erroribus, & adeo, si cum theologia morali coniungatur, maxima secum trahat incommoda. Platonica & Stoica doctrina moralis, si quis circumspecte in ea non versetur, ad enthusiasmum facile ac fanaticismum aliquem abripiet; Aristotelica ad Pelagianismum viam munit; Epicurea & sceptica omnino ad atheismum. Non sine ratione hoc adseri, patebit ex iis, quae *lib. I. cap. IV.* §. *XXXI.* de variis doctrinae moralis systematibus diximus. Quae patrum de doctrina morali philosophorum gentilium fuerit sententia, opere amplo & erudito, *iugement des saints peres sur la morale de la philosophie payenne* inscripto, editoque Argentorati 1719. 4. ostendit BALTVS, Iesuitarum societati adscriptus. In quo cum multa recte dicantur; nonnulla tamen adcuratiorem promerentur discussionem. In hocce enim ita versandum argumento, vt a philosophia, seu recte rationis scitis, diligenter discernantur decreta, seu placita philosophorum, & haec iterum secundum cuiusque sectae systema explicentur; quod an semper & vbique patres fecerint, dispiciendum erat. In primo libro BALTVS recte docet, patrumque testimoniis confirmat, doctrinam moralem sine veritatibus quibusdam theoreticis, de Deo, eiusque existentia, & attributis, cumprimis prouidentia, de homine eiusque origine, praesertim de mentis immortalitate, sibi non constare. De quibus omnibus licet philosophi interdum talia proferant, quae & rectae rationi sunt consentanea, & cum scriptura sacra conueniunt; si tamen secundum propria illorum principia considerentur, adparebit, aliter de iis pronuntiandum. Latissimus hic se auctori aperuit differendi campus: dum patrum iudicia de philosophorum gentilium, in grauissimis hisce theologiae naturalis capitibus, placitis, profert. Vti vero ipsimet patres non semper sibi constant, aut inter se conueniunt; ita &, an semper philosophorum gentilium de hisce omnibus mentem acu tetigerint? dubitari subinde non sine ratione potest. Interim lubens

; fateor, gentilium philosophos in hisce ibus grauissimos admisisse errores; io, plerorumque systemata ad atheisn ducere, aut eidem superstructa esse, a me ex instituto demonstratum. De ceptis moralibus philosophorum genm libro secundo agit; quorum pluriin se & extra illorum systema spectata, clara prorsus egregiaque esse, facile imur; nec abnuimus, quod copiosissiprobat, inter virtutes christianorum entilium maximum omnino intercediscrimen. Nescio tamen quo iure or *lib. II, cap. III. p. 179. seqq.* adserat, rinam moralem gentilium philoso:um ad actiones externas tantum spee, de internis, vt prauis cupiditatibus ogitationibus, non esse sollicitam; cum imis Platonicorum & Stoicorum effasecus se rem habere, probari queat. scriptis philosophorum gentilium, ius doctrinam moralem tradiderunt, io ipsa istorum philosophorum doctriraria ad nos redundare posse commouod auctor *lib. III. cap. I. seqq.* adfir, nemo temere negauerit. Dum vero dem libri *cap. VI. seqq. p. 423. seqq.* opeprobare adnititur, non omnes actiones philosophorum gentilium fuisse peccata; ad discrimen, quod inter forum humanum & diuinum intercedit, non satis attendere videtur. Multa ethnicos fecisse, quae in foro humano laudem haud exiguam promererentur, ambabus largior manibus; cum autem Deo nihil placere queat, quod non ex fide proficiscitur, *Ebr. XI. 6.* ecquis sibi persuadeat, actiones gentilium philosophorum, quantumuis splendidas, eodem in foro diuino loco haberi, ac in humano? Patrum, aliter hic sentientium, testimonia non moramur; quippe quos, praesertim ante AVGVSTINI tempora, discrimen naturae ac gratiae non satis intellexisse, aliunde satis constat. Sine ratione itaque auctor beatum MARTINVM LVTHERVM, *lib. I. cap. I. p. 6.* perstringit, quod dixit, *omnes virtutes morales ac scientias speculatiuas non esse veras virtutes & scientias, sed peccata & errores.* In foro enim diuino non aliter se res habet. Verissimumque est, quantumuis auctor hoc agnoscere nolit, per peccatum originale nihil aliud in homine superesse, quam caecitatem miseram, tristemque in spiritualibus seruitutem. Sed haec huius loci non sunt.

§. IV. Veteris ecclesiae doctoribus, qui in tribus prioribus saeculis erunt, modo cum Iudaeis & ethnicis, modo cum variis haereticis, pundum, aut aliud quid agendum fuit; vnde mirum non est; quod ex ituto non adeo multa, quae huc spectant, scripserint. In iis tamen, aliud quid agere videntur, subinde quaedam adspergunt, quae non tam enii subtilitatem, quam apostolicam grauitatem, seriumque in ipsis virs studium, arguunt; quamquam & quidam naeuorum non sint extes. **

* Priusquam ipsa patrum, quae huc tant, scripta recenseamus; operae prea fuerit, obseruare, de theologia mopatrum copiose verba facere IO. BARRACIVM, in *praefatione,* quam veri gallicae operis Pufendorffiani, *de iure trae & gentium,* praemisit, *§. IX. seqq. p. 40. seqq.* In ea cum de morali doctrina patrum non adeo praeclare sentiat, quorumdam etiam in ea errores acriter perstringat; aduersarium nactus est REMIGIVM CEILLIER, qui in libro: *apologie de la morale des peres de l'Eglise, contre les iniustes accusations du sieur Iean Barbeyrac*

beyrac inſcripto, patrum hac in re cauſſam agere voluit. Prodiit Pariſiis anno 1718. 4. Ego quidem in eo, quod caput cauſſae eſt, cum BARBEYRACIO, viro eruditiſſimo, conſentio, patres, vt in aliis, ita & in doctrina morali, naeuorum non eſſe expertes; lubensque fateor, multa melius rectiusque hodie tradi poſſe, traditaque eſſe, quam ab iis factum; an vero in omnibus iſtis reprehenſionem mereantur, in quibus viro doctiſſimo eos reprehendere placuit, ex ſequentibus patebit. Primum hic nobis occurrunt patres, quos vocant, apoſtolici, CLEMENS Romanus, IGNATIVS, atque POLYCARPVS, de quorum, quae ſuperſunt, monumentis genuinis in praecedentibus dictum. In hiſce ſubinde, quae ad doctrinam moralem ſpectant, apoſtolica plane & maieſtate & ſimplicitate proponi, ipſa eorum quemuis condocebit lectio. Veritatis pariter ac ſanctitatis rationem optimi iſti viri habent, credenda vbique cum agendis coniungunt, de vita non minus ſolliciti ſunt, quam de fide. Iungerem BARNABAE epiſtolam, optimo iure inter primitiuae eccleſiae documenta moralia referendam, niſi de eius auctore viri eruditiſſimi adhuc dubitarent. Dictum vero & de ea ſupra eſt. Ex iis, quae CLEMENTI Romano perperam tribuuntur, vt *canonibus apoſtolorum*, itemque *conſtitutionibus apoſtolicis*, multa, quae ad diſciplinam veteris eccleſiae ſpectant, haurire licet; iis tamen, cum alterius loci ſint, non immorabimur.

Saeculo ſecundo pugnandum veteris eccleſiae doctoribus & cum ethnicorum calumniis, & cum variis haereticorum monſtris fuit. Nec tamen intermiſerunt, ea ſubinde tradere, aut ſcriptis ſuis apologeticis polemicisque admiſcere, quae ad formandos inſtruendosque chriſtianorum mores pertinent. Exemplum IVSTINVS, philoſophus ille atque martyr, praebet. Non commemorabo, quae in *apologiis pro chriſtianis*, aut in *paraeneſi ad Graecos*, ſubinde adſpergit; cum plura ex *epiſtolis* eius *duabus*, altera ad *Diognetum*, altera ad *Zenam* & *Serenum*, haurire liceat. Ex his cumprimis poſterior tota ethica eſt, & de moribus diſſerit. Ad diſcrimen naturae & gratiae, in quo caput fere theologiae moralis conſiſtit, ſpectat, quando, *prouidendum vero etiam*, inquit, *vt pax nobis & gratia ſit cum diſſidentibus; & ne vna cum illis per irae decretum transuerſum rapti, aliquando quidem dicamus:* φύσει· εἰμὶ τοιοῦτης, καὶ οὐ δύναμαι μὴ ὀργίζεσθαι, *eiusmodi ſum naturae, & non poſſum non iraſci.* Ita quidem ſe res habet, ſi homines ſecundum naturam ſpectes; nec infrequens eſt, vt eiusmodi voces audiantur. Sed aliter quod cenſendum ſit, ſi ſecundum gratiam conſiderentur, hunc in modum IVSTINVS exprimit: τὸ μὲν γὰρ ἔτι κατὰ φύσιν βιοῦν, οὔπω πεπιστευκότες ἐστι. *Nam etiamſi ſecundum naturam viuas, nondum tamen id credentis eſt, p. m. 504.* ROBERTVS equidem BELLARMINVS hancce IVSTINI epiſtolam in dubium vocat; ſed ſine vlla ratione, vt GVIL. CAVEVS obſeruat, *hiſtor. litterar. ſcriptor. eccleſiaſt. p. m. 28.* Generatim de doctrina morali IVSTINI martyris GEBH. THEODOR. MEIERVS hunc in modum pronuntiat: *Iuſtinus martyr paraeneſes dogmatibus, & haec illis admiſcet: in probandis dogmatibus dialecticum vel oratorem agit, rarius analyticum. Aliquando enim philoſophatur. Scripturam ſacram vt fontem doctrinae de moribus agnoſcit, quamuis in interpretatione & accommodatione eiusdem infelicior nonnumquam videatur. Deinde non omnia morum vel dogmata vel praecepta attigit, nec quae attigit, in ordinem redegit. Denique dictione ad docendum aptiſſima vtitur; introd. ad theol. moral. ſtudium, c. IX. §. V.* In *apologiis*, quibus IVSTINVS martyr aliique, veterum chri-

tianorum innocentiam tuebantur, etsi .stituto ea non traduntur, quae huius sunt; dum tamen ex iisdem, quae ven christianorum fuerit viuendi ratio, lnam sanctitatis studium, condisci- ; fructum inde haud exiguum in vita instituenda capere licet. Inter istos n, qui saeculo secundo eiusmodi apos scripserunt, praeter IVSTINVM .et ATHENAGORAS, cuius πρεσβεία χριστιανῶν, siue *legatio pro christianis*, ae 1684. cura ADAMI RECHENGII & Oxonii 1706. 8. cura ED. DEIR prodiit. IO. BARBEYRACIVS desiderat, quod cultum angelorum iat; quodue doceat, angelos ideo a creatos, vt rerum huius mundi curam ent; denique, quod virginitatem niaudet, & nuptias secundas damnet, e quas honestum adulterium adpel- *l. c. p. 41.* Verum, angelos colenut adorandos esse, quod, praeeunte OV. ELL. DV PIN, BARBEYRA- adserit, ATHENAGORAS diserte i docet. Idque & REMIGIVS CEILi exprobrat; qui & addit, BARBEYM ecclesiae romanae rem longe graam facturum, si hoc probare posset; *. de la morale des peres &c. cap. I.*

Idem vero simul prorsus ἀπροσδιο- cultum angelorum probare adnititur. ENAGORAM adserere, mundi huius oris regimen a Deo angelis commisverum est. Ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἀγγέλων, :, καὶ λειτουργῶν φαμὲν, οὓς ὁ ποιητὴς καὶ δη- ; κόσμου θεὸς διὰ τοῦ παρ' αὐτοῦ λόγου διένειμε, ραξε περί τε τὰ στοιχεῖα εἶναι καὶ τοὺς οὐρανοὺς, κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν τούτων εὐ- *Sed & angelorum copiam esse dici- & ministrorum, quos conditor & opi- undi Deus per verbum suum ita distri- tque disposuit, vt & elementorum, & um, & mundi, & eorum, quae compre- ntur ipso, & congruentiae in his con- dae, curam haberent; p. m. 86.* Similia & *p. 225.* docet, vbi generalem & vniuersalem prouidentiam mundi, Deo, particularem vero angelis, tribuit. Quae si solum de ministerio angelorum intelligeret; nihil, quod non cum sacris litteris conueniret, diceret. Sed PLATONEM potius, vt viris doctis obseruatum, sequi videtur, qui vniuersalem mundi administrationem Deo ingenito, particularem vero diis iunioribus, daemonibus, & sideribus adscribit. Idque adeo merito in eo reprehenditur. Quod virginitatem nimis extollit, deque nuptiis secundis adserit, quod sint εὐπρεπὴς μοιχεία, *speciosum adulterium; p. m. 299.* in eo quidem, fateor, alios quoque patres sibi suffragantes habet, quod operose ostendit CEILLIER, *l. c. p. 31. seqq.* Inde autem, vt haec sententia probanda sit, non sequitur.

Circa finem saeculi secundi floruit CLEMENS Alexandrinus; cuius cum varia exstent scripta, huius tamen loci cumprimis est eius *paedagogus*, tribus constans libris, in quibus hominem ethnicum iam conuersum, & in *protreptico* de religionis christianae sanctitate instructum, ad vitam moresque vere christianos informat; quique adeo pro quodam moralis doctrinae compendio recte reputantur. *Paedagogi* nomen cur iis praefigatur, ipsemet CLEMENS statim in principio indicat; eos scilicet homines, qui, pristinis erroribus reiectis, veram fidei christianae doctrinam, προτρεπτικῷ seu *exhortatorio sermone* eruditi, perceperant, mox παιδαγωγῷ, quo prioris vitae peccata & vitia emendare, ac deinceps pie sancteque viuere doceantur, esse informandos. Paedagogi quoque hunc esse finem, statuit, vt animae morbis perturbationibusque medeatur, eamque in posterum virtute, sanctisque actionibus meliorem efficiat. De quo paedagogi officio, itemque discipulis seu christianis, qui ab eo erudiendi sint, similibusque, cum multa libro primo praecepisset; libro de-

inde ſecundo, qualem eſſe in tota vita eum, qui chriſtianus dicitur, oporteat, ſummatim deſcribens, de ſobrietate in eſculentis, potulentis, ſupellectili, conuiuiis, riſu, ſermone, & reliquis, quorum vt maximam partem vſus eſt neceſſarius, ita ad voluptatum illecebras abuſus fere certiſſimus, ſeruanda, verba facit; in vltimo denique *paedagogi* libro, de cultu corporis externo, de balneis, diuitiis, & aliis, quae eiusdem ſunt generis, exponit. Conferenda analyſis huius operis, quam NIC. LE NOVRRY exhibet, in *adparatu ad biblioth. maximam patrum, tom. I. lib. III. diſſert. I. cap. II. p. 643. ſeqq.* Vt autem in *paedagogo* ex inſtituto moralia tradit CLEMENS; ita & in *ſtromatum* libris multa, quae eiusdem ſunt argumenti, admiſcet; cumprimis vero & eiusdem liber: *quis diues ſalutem conſequi poſſit?* huc ſpectat, quem poſt FRANC. COMBEFISIVM, cum eiusdem verſione & notis edidit THOM. ITTIGIVS, Lipſiae 1700. 8. deinceps autem *operibus* CLEMENTIS inſertus eſt, a IO. POTTERO editis Oxonii 1715. fol. De morali doctrina CLEMENTIS, ſpeciatim de *paedagogo* eius, non omnes idem ſentiunt. Regulas vitae nimis ſeueras rigidasque, & ab hodierna vitae conſuetudine alienas, eum praeſcribere, conqueritur IO. BARBEYRACVS, *l. c. p. 42.* At vero &, quae Chriſtus ipſe ſeruator dedit, virtutis praecepta, multis rigida & ſeuera nimis videntur, & a vitae conſuetudine aliena. Nemo tamen, ea ideo reiicienda, dixerit. Nec ſane ex vitae conſuetudine, ſed ex ſcripturae ſacrae praeſcripto, regulae, quas ſequi debeamus, conſtituendae, doctrinaque ſimul moralis aeſtimanda. Quod confuſio, ordinis neglectus, declamationes, CLEMENTI obiiciantur, cum ad rem ipſam non ſpectet, me non morabitur; ſiquidem id ei cum aliis patribus commune eſt, & lubens fateor, anteaque faſſus ſum, eam, quae in methodo tractandi hodie obſeruari ſolet, ἀκρίβειαν a patribus exſpectari non poſſe. In *paedagogo* tamen CLEMENTIS meliorem deprehendi ordinem, methodumque, quam aut in eiusdem, aut aliorum patrum ſcriptis, nemo, qui harum rerum gnarus eſt, negauerit. Ex Stoicorum diſciplina CLEMENTEM quaedam ad rem chriſtianam transtuliſſe, quod eidem porro BARBEYRACIVS exprobrat, certum eſt. Stoicorum etiam eum imitari paradoxa, quando dixit: *ſolum chriſtianum diuitem eſſe*, dubio caret. Eſt tamen hoc eiusmodi, vt in ſano ſenſu admitti queat. Quod autem hominem chriſtianum, quem *gnoſticum* vocat, aeque ac Stoici ſuum ſapientem, prorſus ἀπαθῆ eſſe voluit; laudari aut excuſari nequit. Ieciſſe potius eum hac ratione fundamenta theologiae myſticae impurae, aliis obſeruatum eſt; cumprimis IAC. THOMASIO, qui omnino hac dere legendus, in *ſchediaſmate de philoſophiae definit. quod ſit* γνῶσις ὄντων *&c.* §. *XLIII.* Hinc & de eo, ceu ſcriptorum myſticorum haud poſtremo, copioſius agit GOTTFR. ARNOLDVS, in *hiſtor. & deſcript. theolog. myſt. cap. XI. p. 192.* Accuſatur denique a BARBEYRACIO CLEMENS, quod per imprudentiam quamdam idololatriam gentilium adprobauerit, quando ſcripſit, Deum gentilibus dediſſe ſolem, & lunam, & reliqua aſtra, vt ea colerent, & per huncce cultum mentem ad Deum eleuarent. Verba CLEMENTIS haec ſunt: ἔδωκεν δὲ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα εἰς θρησκείαν, ἃ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοῖς ἔθνεσι, φησὶν ὁ νόμος· ἵνα μὴ τέλεον ἄθεοι γενόμενοι, τελείως καὶ διαφθαρῶσιν· *Dedit autem* (Deus) *& ſolem, & lunam, & aſtra in religionem, quae Deus fecit gentibus, inquit lex, ne ſi omnino eſſent impii, & plane a Deo alieni, omnino etiam interirent; lib. VI. ſtrom. p. 795.* editionis IO. POTTERI. Et hicce quidem, ex cuius editione verba iſta recitauimus, POTTERVS, ea ita ſcribi & explicari poſſe, putat: ἔδωκεν δὲ τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄστρα, ἃ ἐποίησεν ὁ θεὸς,

εἰς

μενειλαν τοῖς ἔθνεσιν, φησὶν ὁ νόμος. *Dedit m solem, & lunam, & astra, quae fecit r, in cultum gentibus, ait lex.* Hoc ı sibi velle CLEMENTEM, idem vir us obseruat, Deum gentibus concesſ-, vt caelestia corpora religioso cultu equerentur, quod praestet pro diis ha-ea, quae veri Dei non sunt, quam ue religionis sensu vitam agere, atque :nsu illud ἀνένειμε τοῖς ἔθνεσιν, *Deut. IV.* :cepisse. Vnde patet, CLEMENTEM a Mosis *Deut. IV. 19.* non recte intel-se. Deinde non adprobat aut excusat ɔlatriam CLEMENS, sed, comparate considerans, non aeque malam ac issimum esse, pronuntiat. De sola etiam nissione eum loqui, contendit REMI-S CEILLIER, *l. c. c. II. p. 70. seqq.*

Huius quoque adhuc aetatis est Q. T. FLORENS TERTVLLIANVS, ɪpe quem circa finem secundi, & ini-ı tertii saeculi, vixisse, constat. Hunc tam morum doctorem, quam censo-rigidissimum fuisse, praesertim post-n ad Montanistarum castra transiit, r omnes fere conuenit. Scripsit au-ante lapsum, librum *de poenitentia* & *ratione*, quorum vterque huius loci Post lapsum *de pudicitia, de fuga in quutione, de ieiunio, de monogamia, de aculis, de idololatria, de cultu femina-:, de virginibus velandis,* & alia, ad for-ıdos mores spectantia. In quibus, etsi llo seuerior esse videatur; vbique tamen morum velut cordis recessuum, pericu-ımque, quibus obnoxii sunt mortales, si-ntrinsecus siue extrinsecus eos circum-.t, & rationis, qua obuiam illis eundum è longe callentissimum esse, demonstrat. BARBEYRACIO, principium illud, e verissimum, illos, qui improborum ıa facinora promouent, aut qui qua-ıque ratione ad malum concurrunt, care, TERTVLLIANVS vltra quam est, extendere, adeoque in rebus quae excusari possunt, nimis rigidus esse, videtur; prouocatque hac in re ad LVD. ELL. DV PINIVM, cuius & verba adfert, *l. c. p. 43.* Sed DV PINII auctoritatem hic ei non prodesse, contendit REMIGIVS CEILLIER, *l. c. cap. III. p. 77.* Quidquid eius sit, cum principium hoc, cuius mentionem fecit, verissimum esse, ipsemet vir eruditissimus fateatur, quod & negari nequit; dispiciendum solum, an TERTVLLIANVS illud vltra, quam par est, extenderit, anue nimis rigidus sit in rebus, quae excusari queant. Exemplis itaque hoc probaturus, cum DV PINIO vrget, quod TERTVLLIANVS noluerit, christianos militiae pro imperii defensione, nomen dare; luminibus & laureis ornare aedes suas; certisque loquendi formulis, eo tempore vsitatis, vti, eo, quod idololatriam sapere viderentur. Et ad primum quidem quod attinet, TERTVLLIANVM hoc docere, notum est constatque ex *libro de idololatr. cap. XIX. pag. 97.* licet alibi contrarium statuat. Docet vero hoc, postquam iam Montanista factus est; quo tempore multa eum adseruisse, quae probari nequeant, qui ceteroquin caussam eius agunt, concedunt. Errant, qui prorsus negant, bellare, aut militis munere fungi, fas esse; cum nec christianis hoc nefas esse, rationibus luculentissimis euicerit HVGO GROTIVS, de *iure belli & pacis, lib. I. cap. II.* Nescio tamen, an non, qui ita errant, excusationem quamdam promereantur, si infinita ista mala, quae bella, etiam iusta, secum vehunt, cogitemus. In bellis praeterea, quae ab ethnicis imperatoribus gerebantur, multa a militibus exigebantur, aut committi necesse erat, quae, an sine peccato ab homine christiano praestari potuerint, iure meritoque dubitaueris. Vt aedes suas christiani in honorem principum luminibus & laureis ornarent, numquam forte illis prohibuisset, nisi, id simul in honorem deorum gentilium fieri,

 hinc

hinc & idololatriam quamdam cum hocce ritu coniunctam esse, credidisset. Cumque veri & vnici Dei cultores omnem idololatriam toto detestentur pectore, eiusque & speciem fugere debeant; nescio, an hoc itemque illud, quod loquendi formulas, idololatricum quid sapientes, damnauerit, ei vitio verti queat. Idem dici potest, quando in *libro de corona militis*, omnes coronas militares a christianis respuendas, contendit; si quidem verum est, quod nonnulli adserunt, eas gentilium diis fuisse consecratas, aliaue ratione idololatriam quamdam cum iis fuisse coniunctam; quod certe TERTVLLIANVS sibi persuasit. Factum tamen illud militis christiani, lauream castrensem gestare detrectantis, ne quid diffitear, nimis feruide a TERTVLLIANO iam Montanista defensum, catholicis christianis displicuit, vti & beato CHRISTIANO KORTHOLTO nostro obseruatum; de *persequutionibus ecclesiae primit. cap. VI. §. IX. X. p.m. 262. seqq.* vbi plura hac de re. Ludos scenicos TERTVLLIANVM, in *libro de spectaculis, cap. XXIII.* alibique, improbasse, mirum non est, cum nec omnibus gentilibus placuerint, veteribus autem christianis ob rationes grauissimas maximopere inuisi fuerint; quod pluribus exponit TOBIAS PFANNERVS, in *obseruat. eccles. part. I. obseruat. VII. p. 421. seqq.* Hominem christianum officio iudicis fungi posse, eaque obire munera, quae administrandae iustitiae inseruiunt, nemo temere dubitauerit. Hoc ergo si negauit TERTVLLIANVS, eum errasse, fateor. Sin hoc solum, quod alii contendunt, sibi voluit, multa magnaque cum eiusmodi muneribus coniuncta esse pericula, difficileque esse, vt quis sine peccato in iis versetur; (eo praesertim tempore, quo gentiles adhuc rerum potiebantur) nihil dixit, quod reprehendi debeat. Idem de eo censendum, quod adseruisse perhibetur, non posse aliquem simul & imperatorem esse, & christianum. Difficile enim admodum esse, vt, qui in summo isto rerum humanarum fastigio constituti, & tot prauarum cupiditatum irritamentis quotidie circumsepti sunt, eam, quae christianos decet, vitae innocentiam seruent; nemo forte negauerit. REMIGIVS tamen CEILLIER, cum aliis, quos laudat, TERTVLLIANVM hoc sibi velle, contendit, imperatorem pro isto, qui tunc fuerit, rerum statu, non potuisse sine vitae periculo, & grauissimarum seditionum metu, se christianum esse, aperte profiteri; *l. c. p. 93. seqq.* TERTVLLIANVM in libro *de monogamia*, item *de exhortatione castitatis*, secundas nuptias damnare, certum est. Nec necesse esse, puto, vt hic ad Montanismum eius nos recipiamus; cum, alios patres, qui pro orthodoxis habentur, itidem in secundas nuptias iniquiores fuisse, constet. Referendamque adeo hanc sententiam inter errores patrum, supra iam obseruauimus. Nimis rigidum esse TERTVLLIANI decretum, quo omnem tempore persequutionis fugam improbat, cruciatusque pecunia redimere, prohibet, lubens fateor. Sed ita eum, Montanistam factum, statuisse, cum antea, fugam interdum licitam esse, crederet, beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster docet, de *persequutionib. ecclesiae primitiuae, cap. VI. §. XVIII. p. m. 270.* qui & *§. XI. seqq.* totam hanc quaestionem luculenter pertractat. Non magis probare possum, quod omnem defensionem contra iniustum inuasorem improbasse videtur; quippe quae, si caute instituatur omnesque, quae ad eam requiruntur, conditiones rite obseruentur, cum patientia ista, & iniuriarum tolerantia, a Christo seruatore nobis iniuncta, & a TERTVLLIANO rectissime commendata, neutiquam pugnat. Nimirum, etsi existimo, quaedam, quae huic doctori obiiciuntur, aut defendi, aut excusari posse; non tamen ea animo meo sedet sen-

ſententia, ac ſi vbique in morum doctrina rem acu tetigerit, aut nihil docuerit, quod reprehenſionem mereatur, multo minus rationes omnes probo, quibus placita ſua ſtabiliuit, quin potius, quasdam friuolas & ineptas eſſe, lubens fateor, idque exempla a BARBEYRACIO adlata docent.

Ad ſaeculum tertium ſi progrediamur, primum nobis occurrit ORIGENES, quem in homiliis ſuis ſaepe ea tradere, quae formandis inſtruendisque hominum moribus inſeruiunt, notum eſt; quemadmodum & illud negari nequit, eum pleraque interpretationi allegoricae ſcripturae ſacrae, hoc eſt, infirmo lubricoque fundamento ſuperſtruere. Idem cum etiam IO. BARBEYRACIVS obſeruaſſet; *l. c. p. 43.* occaſionem hinc adripuit REMIGIVS CEILLIER, allegoricam iſtam interpretandi rationem, patribus vſitatam, defendendi. Sed hoc huius loci non eſt. Meam ceteroquin de *allegoriis Origenis* iam olim dixi ſententiam, in peculiari diſputatione, quae in *parergis hiſtorico-theologicis* exſtat, *p. 141. ſeqq.* Sed nec illud huius loci eſt, vt disquiramus, num ORIGENES verba ſeruatoris *Matth. XIX. 12.* litteraliter accipiendo, ſe ipſum caſtrauerit? illudque facinus num ceu heroicum laudauerit DEMETRIVS Alexandrinus, nondum ORIGENIS hoſtis factus? Eodem hocce ſaeculo vixit GREGORIVS Neocaeſarienſis, cognomento *thaumaturgus*, cuius ſupereſt epiſtola canonica, *de iis, qui barbarorum incurſu lapſi eſſent*, in qua de poenitentia agit, & diſciplina eccleſiaſtica, quod eccleſiaſtici potius iuris, quam theologiae moralis argumentum eſt. Idem de CAECILII CYPRIANI epiſtolis plurimis obſeruandum, quarum quaedam tamen propius ad noſtrum inſtitutum accedunt; cumprimis autem ex libris & tractatibus eius huius loci ſunt, *de diſciplina & habitu virginum; de oratione dominica; de mortalitate; de opere & eleemoſynis; de bono patientiae; de zelo & liuore; &c.* In doctrina CYPRIANI morali, varia, quae deſideret, praeeunte IO. CLERICO, *bibliotb. vniuerſ. tom. XII. p. 215. ſeqq.* habet IOAN. BARBEYRACIVS, *l. c. p. 43. & 44.* in quibus refellendis non minus operoſus eſt REMIGIVS CEILLIER, *l. c. cap. V. p. 115. ſeqq.* Cum tamen pleraque ad facta quaedam, ad ſtilum, ad rationes quibus adſertiones ſuas probauit, redeant; hiſce immorari, operae pretium non eſſe, duco. In methodo enim, modoque aliquid probandi, ipſaque dicendi ratione, patribus, ἀκρίβειαν haud raro deeſſe, lubens fateor. Eſto, modum exceſſerit CYPRIANVS in laudanda continentia, & euehendo martyrio, in commendandis eleemoſynis; excuſationem tamen forte quamdam promerebitur, cum ſtudio, homines ad haſce virtutes perducendi, eousque prouectus ſit. Defectum ἀκριβείας penſabit quodammodo intentionis bonitas; praeſertim cum raro admodum homines ſe induci patiantur, vt in hiſce omnibus, plus faciendo, quam facere debebant, modum excedant. Paullo aliter de eo cenſendum, quod epiſcoporum nimis extuliſſe auctoritatem videtur. Licet enim nec hoc malo feciſſe conſilio, cenſendus ſit; quanto tamen cum periculo coniunctum ſit, ſi ſacri ordinis viris plus, quam decet tribuatur, experientia docuit.

§. V. Plura ingenii monumenta, quibus theologia moralis locupletari poteſt, reliquerunt ſaeculi quarti quintiue doctores; etſi turgida nimis quorundam eloquentia, methodique neglectus, obſtiterint, quo minus vbique ἀκρίβειαν deprehendere liceat. Interim certamina Pelagiana, quae hoc tempore acceſſere, effecerunt, vt in quibusdam noua lux doctrinae morali adfunderetur. *

* Inter

* Inter eos saeculi quarti scriptores, qui latino sermone vsi sunt, haud ultimum locum tenet LVCIVS COELIVS siue CAECILIVS LACTANTIVS FIRMIANVS; de cuius *libris septem institutionum diuinarum* supra iam *libri* huius *secundi c. I.* §. *VII.* diximus, eo quod a nonnullis inter compendia theologiae systematicae, licet perperam, referri solent. Moralia autem licet itidem ex instituto in iisdem non tractet; subinde tamen quaedam admiscet; quamuis non semper feliciter, si IOANNI BARBEYRACIO credimus, *l. c. pag. 45.* Huic namque displicet, quod LACTANTIVS adserat, hominem probum nec militare debere, nec commerciorum caussa peregrinas petere oras. Verba LACTANTII sunt: *cur enim* (homo vere iustus) *nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? cur autem belligeret, aut se alienis furoribus misceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua versetur? lib. V, cap. XVII. p. m. 600.* Quibus licet indicet, quid ex sua sententia verum christianum deceat, qui commerciis se carere posse, nec vllam bellandi habere caussam, existimat; an tamen inde colligi queat, LACTANTIVM bella pariter, ac peregrinationes, commerciorum caussa susceptas, ceu prorsus illicitas, reiicere, valde dubito. Alterum, quod eidem viro doctissimo displicet, hoc est, quod LACTANTIVS vsuras omnes prorsus damnet, & tantum non pro latrocinio quodam reputet. Hancque eius mentem esse, negare non audet REMIGIVS CEILLIER, qui in eamdem simul ingreditur sententiam, vsurasque omnes illicitas esse, fuse probare adnititur; *cap. VI. p. 172. seqq.* Quo quidem labore facile supersedere potuisset. Plurimos patrum, quosdamque recentiorum theologorum, omnes vsuras, ceu illicitas, improbare, non ignoramus. Sed hodie a viris doctis ostensum euictumque euidenter est, istas vsuras, quae aliis nullum adferunt incommodum, quaeue adeo cum charitate non pugnant, iure diuino non esse prohibitas, nec scripturae sacrae dicta, quae vulgo adferri solent, ad eas spectare. Quo pacto autem nonnulli ex romanensibus, etsi magna voce clamitant, omnes vsuras illicitas esse, artes tamen quasdam excogitauerint, vt vsurariae prauitati strenue indulgere queant, exponit LVDOV. MONTALTIVS, seu BLASIVS PASCALIS, in *litteris prouincialibus, cap. VIII. p. m. 206. seqq.* Obligationem ad patientiam christianam LACTANTIVM vltra, quam par est, extendere, quod BARBEYRACIVS illi porro obiicit, dubito, an ex verbis eius, quae *lib. VI. diuin. institut. cap. XVIII.* leguntur, probari queat. Corrigit enim solum illud CICERONIS, docentis, *eum virum bonum esse, qui prosit omnibus, quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria.* Namque & iniurias patienti ferendas animo, docet, nec nocendum iterum illis, a quibus sumus lacessiti. Id quod prorsus cum eo conuenit, quod a nobis fieri vult seruator optimus, *Matth. V. 39. sqq.* Non aeque excusari posse, censeo, quod *lib. VI. c. XX. p. m. 735.* adserit, non fas esse, quemquam accusare, crimine capitali. Ex verbis enim eius apertissimis vix aliud colligere licet, quam, existimasse eum, omnia supplicia capitalia christianis illicita esse. *Non enim,* inquit, *quum occidere Deus vetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet; sed ea quoque ne fiant, monet, quae apud homines pro licitis habentur; ita neque militare iusto licebit, cuius militia est ipsa iustitia; neque vero accusare quemquam crimine capitali; quia nihil distat, vtrum ferro an verbo potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaque in hoc Dei praecepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominem sit semper nefas, quem Deus sanctum animal esse voluit.*

Inter ecclesiae graecae doctores maximum saeculi quarti ornamentum fuit ATHA-

ANASIVS, in cuius scriptis non adeo
principia moralia occurrere, & quae
runt, si excipias, quae ad fugam,
aliorum vexationem patimur, item
d episcopatum & defensionem verita-
ectant, non tam fuse, vt par erat, ab
ertractata, praeeunte iterum LVD.
DV PINIO, pronuntiat IOAN. BAR-
RACIVS. Nec vitio ei hoc adeo ver-
erat, cui quippe in certaminibus cum
iis & aliis haereticis, variisque cala-
um generibus, vita transigenda fuit;
& polemicam potius, quam mora-
theologiam, scripta eius instruunt.
e tamen hocce iudicium tulit REM.
LIER, qui initio id vrget, inter scri-
THANASII deperdita quaedam fu-
n quibus ex instituto, quae ad mo-
tamque spectant, tradiderit, *cap. VII.
seqq.* At hoc non negauerat BAR-
RACIVS, qui de scriptis eius, quae
it, loquitur. Deinde CEILLIERIVS
pendium aliquod theologiae moralis
riptis ATHANASII exhibet, lectu
ndignum. Nec tamen iterum BAR-
RACIVS negauerat, inueniri hinc in-
uaedam in scriptis ATHANASII, ex
us eiusmodi summa doctrinae mora-
nfici queat. Inter scripta equidem,
ibus ex instituto moralia tractantur,
i posset *syntagma doctrinae ad homi-
solitarios, omnesque christianos, tam
os, quam laicos;* quippe in quo vitae
mque regulae monachis praesertim
cribuntur. Sed nondum euictum
recte hocce syntagma ATHANASIO
i. Dictum hac de re *libri* huius *se-
i cap. I.* ad §. *VII.* Quod de CYRIL-
ierosolymitani *catechesibus* BARBEY-
IVS, praeeunte iterum DV PINIO,
untiat, eas *festinanter & sine multa
paratione* conscriptas; eo minus ei vi-
erti potest, quod ipsemet hoc fatea-
CYRILLVS, vti iam *cap. I. libri* hu-
cundi ad §. *VII.* obseruauimus. Quae
autem CEILLIERIVS hac occasione de au-
ctoritate CYRILLI, &, num talia tradat,
ex quibus romana ecclesia praesidium ali-
quod capere queat, disputat; huius loci
non sunt.

Sed ad eos dum accedimus, qui sae-
culo quarto ex instituto moralia tracta-
runt; primo loco BASILIVS magnus no-
bis laudandus est. Plurima namque, quae
huius argumenti sunt, in operibus eius in-
ueniuntur. Ne quid enim de *homiliis
XVII in quosdam psalmos* dicam, quas *to-
mus primus* operum *p. 107. seqq.* exhibet;
in eodem tomo *p. 276. seqq.* leguntur *ho-
miliae XXXI* varii argumenti, quarum
haud paucae de iis, quae ad mores spe-
ctant, agunt, vt prima & secunda *de ie-
iunio*, quarta *de gratiarum actione*, deci-
ma *de ira*, vndecima *de inuidia*, & sic
porro. In *tomo secundo* praeter sermo-
nem *de abdicatione rerum*, aliaque, huc
spectant *ethica* seu *moralia*, regulis seu ca-
pitulis LXXX constantia, *p. 405. seqq.* in
quibus vti velut summam quamdam do-
ctrinae moralis christianorum complecti-
tur, ita nihil omnino adserit, quod non
statim scripturae sacrae dictis comprobet.
Non minus vero, quae in *eodem tomo* in-
ueniuntur, eiusdem *ascetica, siue de insti-
tutionibus monachorum sermones duo*; item,
regulae fusius disputatae, & *regulae com-
pendiose expositae* huius loci sunt. In *ter-
tio* denique *tomo*, praeter epistolas quas-
dam, in quibus de moribus praecipit, ex-
stant *conciones morales XXIV* ex libris BA-
SILII, a SIMEONE magistro excerptae.
In quibus omnibus multa recte & praeclare
tradi, nemo negauerit. Perspicuitatem
praeterea & sermonis decus in BASILII
scriptis laudant, qui harum rerum sunt in-
telligentes. Interim vitae monasticae ni-
mium eum statuisse pretium, aliis iam ob-
seruatum est. Cumque subinde doctri-
nam suam moralem eo comparatam esse
voluerit; facile intelligitur, eam naeuis

non carere. Ἀκρίβειαν quod in illis desideretur, hoc ei cum aliis patribus commune est. Mirum itaque non est, quod vir doctissimus IOAN. BARBEYRACIVS, sequentia in eo reprehendenda, censeat: *homicidii reum esse, qui alteri vulnus lethale inflixerit, si vel maxime id fecerit ad sui ipsius defensionem. Satius esse vt separentur, si fieri queat, qui fornicati sunt, quam vt vna maneant:* (hic enim verborum BASILII omnino videtur esse sensus) *si tamen matrimonio legitimo iungi velint, non esse prohibendos, ne deterius quid eueniat; homini solitarium vitae genus sectanti, conuenire, vt animi modestiam externo corporis habitu prodat*, scilicet vt in eo sit ὄμμα στυγνὸν καὶ εἰς γῆν συννενευκὸς· σχῆμα ἠμελημένον· κόμη αὐχμηρὰ· ἐσθὴς ῥυπῶσα· *tristis oculus atque deorsum vergens, habitus neglectus, squallida coma, vestis sordida; epist. I. ad Gregorium theologum, tom. III. oper. p. m. 41.* porro, quod, *christianis numquam fas esse*, adserere videatur, *actionem alicui intendere; quod verba Christi: si quis tibi colaphum in dextram malam impegerit, ei obuerte & alteram, Matth. V. 39. litteraliter acceperit*; & denique, quod, *omne iusiurandum christianis illicitum esse*, pronuntiauerit. Nec rursus desunt, quae ad haec respondeat REMIG. CEILLIER, qui operose BASILII caussam agit, *cap. IX. p. 237. seqq.* Ad primum quod attinet, BASILIVM non de legitima defensione, quam necessitas imperat, sed de tali, quam ira & furor suadet, loqui, contendit. Qua quidem ratione res salua erit. Circa alterum difficultas euanescit, postquam veram BASILII mentem expressimus; sed noua oritur, cum BASILIVS innuere videatur, non facile fieri posse, vt, qui in concubinatu viuunt, separentur. Quam tamen vt CEILLIERIVS tollat, docet, concubinatum eo tempore per leges ciuiles fuisse toleratum. Quod de externo hominis, solitarium vitae genus sectantis, habitu BASILIVS dixit, pugnare cum eo videtur, quod seruator *Matth. VI. 17.* effatus est: *at tu ieiunans vngito tibi caput, & vultum lauato; ne perspicuum sit aliis hominibus ieiunare te.* Respondet CEILLIERIVS, seruatorem ostentationem solum & adfectationem, adeoque hypocrisin, non vero cultus ad corpus spectantis intermissionem, reprehendere. Quod licet non abnuam, nondum tamen ideo ista BASILII probanda est institutio, cum aliquis modestus esse queat, licet gestibus, eiusmodi animi tristitiam prodentibus, squalidoque corporis cultu non vtatur. Haec aliaque, quae BASILIVS praecipit, nimis ingenium monachale sapiunt, & tandem, quidquid etiam CEILLIERIVS dicat, in meram ostentationem & hypocrisin abeunt. Quae de gestibus & habitu corporis illorum, qui hac ratione, se admissorum scelerum poenitere, testati sunt, operose differit, parum ad rem faciunt; cum BASILIVS de eo loquatur, quo pacto, qui vitae solitariae deditus est, semper comparatus esse debeat. Non temere, nec sine ratione grauissima praegnantissimaque aliis actionem intendendam, verum est, ipseque seruator docuit, *Matth. V. 40.* Prorsus id non licere, dici nequit, nec, si CEILLIERIO credimus, dixit BASILIVS. Verba Christi, *si quis tibi colaphum &c. Matth. V. 39.* non semper litteraliter accipienda, fateor; nec tamen a sensu litterali nimis recedendum, eaque contra mentem seruatoris extenuanda sunt; cum haud dubie de iniuriarum, etiam grauiorum, tolerantia sint intelligenda. Prius fecisse BASILIVM, nec ipse BARBEYRACIVS ἀπλῶς adserit; vtpote qui dubitanter hac de re loquitur. Omne iusiurandum, ceu illicitum, a BASILIO reiici, negat CEILLIERIVS; simul tamen fatetur, plurimos patrum ita de iureiurando verba facere, vt, non sine ratione haec eis sententia tribui posse videatur.

BASILIO iungimus GREGORIVM nque, Nyssenum & Nazianzenum, il- fratrem BASILII, hunc amicum in- n. Vterque namque subinde in mo- praecepta se diffundit, &, quae ad vi- recte instituendam spectant, tradit. yssseni quidem exstant *de oratione do- i homiliae quinque; de vita beata aranda, siue de beatitudinibus oratio- cto; de pauperibus amandis orationes ; de fugienda fornicatione in I. Cor.* ſ. & alia eiusdem generis. Cumpri- amen eius de *vita Mosis* liber hic com- orandus est, in quo perfectae ex prae- :o virtutis vitae quamdam ideam ex- ; nimius tamen in allegoricis scri- e explicationibus, vitio quodam sae- ui. Nazianzenus, licet in orationi- iis saepe dogmatica & polemica tra- moralia tamen subinde etiam admi- immo ex instituto tradit, vt in illa *de erum amore*, & aliis quibusdam. Haud ae etiam inter eius orationes sunt, is dum magnorum virorum, vt CY- INI, ATHANASII, BASILII, lau- celebrat, eorum simul exemplum no- nitandum proponit. Cumprimis au- in carminibus suis, quae operum eius *secundo* exstant, quae ad fouendam andamque pietatem, ad vanitatem re- huius mundi agnoscendam, ad res rsas constanter & fortiter ferendas, nt, diligenter inculcat. Quod in GORIO hocce Nazianzeno IOAN. BEYRACIVS, ad ductum IOAN. RICI, reprehendendum, putat; in raecipue consistit, quod in suo erga eticos zelo modum interdum iustos- limites excesserit. De ordinis enim ctu, stiloque parum castigato, nimis- figurato, quae dicuntur, mittimus; ea huius loci non sint, nec ea in re vir issimus nos sibi refragantes habeat. io etiam, ad zelum aduersus haereti- quod attinet, tum GREGORIVM no- strum, tum alios patres, eidem interdum frena, vltra, quam par erat, laxasse, haud negauerim; quod, licet nonnullis virtus heroica videatur, non tamen semper lau- dandum, puto. REMIGIO interim CEIL- LIERIO enata hinc est occasio, de tole- rantia haereticorum fuse disputandi, *cap. IX. p.253. seqq.* Quae vt maioris momen- ti quaestio est, quam vt hic expediri que- at; ita quae mea de ea sit sententia, alibi iam exposui. Abdicationem rerum hu- ius saeculi, si salutis nostrae hoc postulet ratio, non tam consilio quodam suaderi, quod GREGORIVS innuere videtur, quam lege diuina praecipi, recte monet BAR- BEYRACIVS; quaeue hic in contrarium disputat REM. CEILLIERIVS, vt roma- nae ecclesiae de consiliis a legibus distin- guendis, dogma tueatur, nullius plane mo- menti sunt. Praetermittendus vero hic, dum inter graecos saeculi quarti doctores ecclesiae versamur, non est EPHRAEM, natione Syrus, qui circa annum 370 flo- ruit, magnamque iam olim consequutus est auctoritatem, celebritatemque. Syri- aca enim licet vsus sit lingua, pleraque ta- men eius scripta, ipso adhuc superstite, iam in graecam linguam translata sunt. To- tus autem fere est in moralibus, vt scripta eius, *de sacerdotio*; *de intemperantia, & incontinentia tractatus duo; de charitate tractatus tres*; *de oratione*; *de ieiunio*; *de amore pauperum*; *de virtutibus & vitiis*; *de amore Dei tractatus duo*; aliaque plu- rima testantur, quae longa serie enume- rat GVIL. CAVE, qui & de iis ita pronun- tiat: *Leues plane sunt & futiles vt pluri- mum exceptiunculae, quae scriptis eius in- tentari solent. Si quae occurrunt, quae san- cto patre minus digna, aut quae aliis locis non bene conuenire videntur, nostrae potius syriace loquendi modorum inscitiae, vel ver- sionibus ex versione male factis, quam Ephrae- mi inelegantiae & inscitiae imputari pos- sent; quin si reuera errores essent, summo*

hominis zelo, *simplicitati ac pietati condonari debebant*; in *histor. litterar. scriptor. ecclesf. saec. IV. p. 133.* EPHRAEMO iungimus MACARIVM, seniorem illum, gente Aegyptium, qui itidem quartum a Christo nato saeculum condecorauit. Ad moralem doctrinam spectat, quidquid ingenii monumentorum nobis reliquit; de quibus prae reliquis omnibus praeclare optimeque meritus est vir clarissimus doctissimusque IO. GEORG. PRITIVS, quippe cuius diligentiae *homilias* eius, graece latineque summo studio Lipsiae 1698. 8. editas, debemus; itemque *opuscula nonnulla* & *apophthegmata* paullo post ibidem euulgata. *Homiliarum* enim & *opusculorum* istorum vnum eumdemque auctorem esse, editor celeberrimus recte censet, & rationibus euidentissimis probat, in *praefatione*, *opusculis* praemissa, §. *XI.* In *homiliis* autem istis, pariter ac *opusculis*, selectissima doctrinae moralis capita breuiter, sed neruose simul, pertractari, ipsa inspectio quemlibet statim docebit. Et in *opusculis* quidem de *custodia cordis* agitur, de *perfectione spiritus*, de *oratione*, de *potentia* & *discretione*, de *eleuatione mentis*, de *charitate*, & denique de *libertate mentis*. Quid in hocce genere a MACARIO exspectandum sit, editor antea laudatus hisce ostendit verbis: *Constare autem vel ex prima operum eius inspectione poterit omnibus*, *virum fuisse Macarium vt sanctitatis studiosissimum*, *ita in rebus diuinis & spiritualibus*, *si vllum alium*, *longe expertissimum*, *& admirandis diuinae gratiae dotibus cumulate exornatum*; *quales qui sunt*, *illi vero maxime omnium existant idonei*, *qui*, *qua luce diuina collustrantur*, *alios perfundant*; *praefat. cit.* §. *XV.* Naeuorum non prorsus expertem fuisse MACARIVM, idem vir doctissimus non dissimulat. *In pulcherrimo vero hoc corpore*, inquit, *si quidam deprehendantur naeui*, *quid mirum est? si & Macarius fuerit homo*, *errandi facilitati expositus*, *nec ex omni antiquitate sisti possit vllus*, *qui labis omnis & erroris fuerit expers? l. c.* §. *XVII.* Vtrumque & EPHRAEMVM & MACARIVM inter scriptores mysticos refert GOTTFR. ARNOLDVS, in *historia & descript. theolog. mystic. p. 241.* Nimirum qui de animo a prauarum cupiditatum sordibus purgando, vitiisque ex intimis cordis recessibus eiiciendis, perdomandisque prorsus & subigendis adfectibus, similibusque doctrinae moralis capitibus sunt solliciti, taliaque tradunt, quae ad internam mentis culturam spectant; tum ab eo, tum ab aliis inter mysticos referri solent.

Sed omissis hisce, ad IOAN. CHRYSOSTOMVM nos conuertimus, oratorum non sui modo, sed sequentium etiam saeculorum, si nonnullis credimus, principem. Eloquentia enim, cum non alibi, quam in ea doctrinae parte, quae de vita recte instituenda praecipit, ampliorem campum inueniat; vix aliter fieri potuit, quam vt saepissime, quae ad moralem disciplinam spectant, argumenta, CHRYSOSTOMVS pertractaret. FRANC. SIXTVS Senensis obseruat, eum omnes sermones suos interdum in duas partes diuisisse, *exegeticen* & *ethicen*, interdum vero in tres, *parasceuen*, *exegeticen* & *ethicen*. De vltima seu ethice haec porro addit: *In tertia vero parte*, *quae semper ethice siue moralis est*, *non solum digreditur ad locos illos ethicos*, *omnibus pro concione loquentibus communes*, *nempe de diuitiarum contemtu*, *de luxu*, *crapula*, *ira*, *arrogantia*, *ceterisque vitiis fugiendis*, *sed exspatiatur saepissime in selectis quibusdam moralis institutionis paradoxis*, *sibi vni propriis*, *quorum haec praecipua sunt: virtutem nec esse rem molestam*, *nec adquisitu difficilem*; *multo facilius esse bene viuere*, *quam male &c. biblioth. sanct. lib. IV. p. 318.* Habuisse Stoicos παράδοξα sua, constat, quorum nonnulla ipse iam peculiari commentatione explicauit CICERO;

CERO; quaeue eo comparata sunt, vt audientes prima fronte in admirationem coniiciant. Religio autem christiana longe plura sublimioraque suppeditat, vtpote quae ea tradit, quae rationis vim longissime superant. Hinc & LIPPVS BRANDOLINVS *septem paradoxa christiana* scripsit, ad imitationem CICERONIS: sed longe plura, ducenta scilicet & octoginta ex sacris litteris collegit SEB. FRANCVS, ediditque anno 1559. vti a me iam obseruatum *dissert. II. de errorib. Stoicor. in philosophia mor. §. IV.* in *analectis histor. philosoph. p. 130.* Nec contemnendum prorsus hoc institutum, si quis caute ac sobrie in eo versetur. Cumprimis cauendum, ne παράδοξον simul sit παράλογον, cuiusmodi istud est, quod itidem ex CHRYSOSTOMO hunc in modum FRANC. SIXTVS Senensis refert: *Quod Christi diuinitatem etiam absque vllis diuinarum litterarum testimoniis clarissime & fortissime aduersus omnes gentes demonstrare possimus.* Illorum namque eo adprobari sententia videtur, qui, λόγον ἐνδιάθετον cum ὑποστατικῷ confundentes, quod ratio ipsa, multa, quae recta & praeclara sunt, ethnicos docuisset, inde concludebant, Christum quoque illis notum fuisse, qua in sententia IVSTINVM martyrem versatum, constat. Reliqua CHRYSOSTOMI παράδοξα ex eodem auctore recitat HENR. IVLIVS SCHEVRLIVS, qui & quaedam lectu digna addit, in *bibliogr. moral. §. CCLXIII. p. 145.* Vt opuscula aut orationes, in quibus CHRYSOSTOMVS ex instituto moralia tractat, recenseamus, superuacaneum foret; cum omnibus opera eius euoluentibus statim se offerant. Multa in iis recte & praeclare dicta, nemo temere diffitebitur; semper tamen meminisse oportet, eum oratorem esse, adeoque nec in verbis, nec sententiis, vbique exactum. Namque ad demulcendas aures, ad concitandos in adfectum animos, magis, quam ad conuincendum intellectum, quam ad veritatem aut ἀκριβῶς proponendam, aut rite demonstrandam, istorum hominum sermo comparatus esse solet. Hinc & vt in iis, quae a IO. BARBEYRACIO *l. c. p. 48.* ei obiiciuntur, diluendis, multum ponamus operae, necesse non est. Vsuras omnes quod ceu illicitas damnet, cum multis aliis ei commune est patribus, vt supra iam obseruauimus. Si in facto Abrahami & Sarae, quod *Gen. XX. 1. seqq.* describitur, laudando, ingenio suo CHRYSOSTOMVS nimium indulsit, idem, vt inepta quaedam ac ridicula inde eliceret, fecit PETR. BAELIVS, quem hic BARBEYRACIVS sequitur. Licet enim non omnia probari queant; quaedam tamen, quae hac de re CHRYSOSTOMVS dixit, excusari posse, patet ex iis, quae REMIG. CEILLIERIVS disserit, *cap. XII. p. 315. seqq.*

Ad latinos saeculi huius quarti doctores reuertentibus, AMBROSIVS sese offert, qui haud vltimum inter eos, qui moralia tractarunt, sibi vindicat locum. Primus etiam, immo vnicus fere est, qui insignem huius doctrinae partem velut in compendio complexus est, in *tribus de officiis libris*, de quibus tamen ad §. *X.* ex instituto dicere, animus est. Nec tamen & in reliquis AMBROSII scriptis desunt, quae morali doctrinae lucem adfundant. Huc namque eius de *dignitate humanae conditionis* libellus spectat; quod argumentum ex recentioribus GEORG. QVECCIVS pertractauit, in *anatomia philologica de nobilitate & praestantia hominis*; nec indigna homine est meditatio, modo recte instituatur, vt in tantum diuersam a brutis animantibus inire rationem discant, in quantum naturae ea vincunt praestantia. De *Caino* porro & *Abele* scripsit *libros duos*, malorum bonorumque & mores & fata depingentes; de *Noacho* & *arca* librum, qui in iustissimi viri exemplum, Noachum sistit. Qua ratione & de *Abrahamo* patriarcha;

triarcha; de *Isaaco & anima*; de *Iacobo & vita beata* itemque de *Iosepho patriarcha* commentatus est, historiam sacram vbique in occasionem, mores hominum emendandi, vertens. Exstat praeterea eius de *bono mortis* liber, in illorum solatium scriptus, qui vitae huius premuntur incommodis, a quibus morte beata liberari cupiunt. Vtraque eius *pro Dauide* apologia, multa huc spectantia continet, itemque commentatio de *Elia & ieiunio*; de *Nabothe Iezreelita*, diuitum mores delineans; deque *Tobia*, seu *aduersus foeneratores*. Mitto reliqua. Recte in eo notat IO. BARBEYRACIVS, quod virginitati ac caelibatui nimium pretium statuat, parumque absit, quin matrimonium pro re turpi habeat. Referendum enim hoc vtique est inter eius aliorumque patrum naeuos. Idem de eo dicendum, quod vsuras omnes sine discrimine reiicit. Maioris momenti est, quod de Abrahamo ac Hagare verba faciens, diserte adserit, *adulterium ante legem non fuisse interdictum*. Vbi si vel maxime per *adulterium* concubinatum intelligamus, quod nonnulli volunt; nec sic quidem excusatio rite procedet. REMIG. CEILLIERIVS, hoc sibi velle AMBROSIVM, contendit, *lege scripta* adulterium ante Mosen non fuisse prohibitum, ita vt in illud poena quaedam statuta fuerit; quod tamen iterum ad excusandum aut defendendum Abrahamum parum facit. Vt enim intelligeret, adulterium illicitum esse, lege scripta illi opus non fuit. Fatendum potius, & AMBROSIVM & CHRYSOSTOMVM, & alios patres, dum perperam sibi persuaserunt, viros sanctos, qui in scriptura sacra commemorantur, omnis naeui fuisse expertes, saepe ad ea aut excusanda, aut omnino laudanda animum adiecisse, quae nec laudari, nec excusari poterant aut debebant.

AMBROSIVM excipiat HIERONYMVS, ob scripturae sacrae interpretationem, qua omnibus sui temporis palmam praeripuit, cumprimis quidem commendandus; non eximendus tamen prorsus ex illorum numero, qui vitam moresque instruxerunt. In epistolis namque suis, alisque commentationibus, passim, quae eo spectant, tractat. Ipse autem cum vir esset rigidioris ingenii, & amans solitariae vitae; hanc pariter ac virginitatem & caelibatum vbique fere praedicat, iniurius subinde in matrimonium, praesertim in eos, qui ad vota secunda transeunt. Hos cum immundis arcae Noae animalibus, & serpentibus, confert, mulieremque nuptias repetentem cani ad vomitum, suique lotae ad volutabrum reuertenti, comparare non dubitat. Hoc agit praecipue in *epistola de monogamia, ad Gerontiam*, seu potius secundum IO. MARTIANAEVM *Ageruchiam*; *de custodia virginitatis ad Demetriadem*; deque eodem argumento *ad Eustochium*; *de seruanda viduitate*, *ad Saluinam*; & *libris duobus de virginitate aduersus Iouinianum*; quae omnia *operum* eius *tomo quarto*, *parte secunda*, ex editione IO. MARTIANAEI continentur. Non minus vehemens est in commendanda vita solitaria, & ascetica, quam perfectam vocat; quod in ea constituti rerum mundanarum cura soluti, liberius vacare diuinis, in virtutum studio proficere, & ita ad perfectionem christianam contendere queant. Spectant huc *exhortatio* eius *de laude vitae solitariae ad Heliodorum*; *inuitatio ad secessum Bethlehemiticum ad Marcellam*; *exhortatio ad perfectam vitam ad Lucinium Boeticum*; *de relinquendo saeculo ad Exuperantium*; & alia, quae itidem *tomo quarto operum* eius *parte secunda*, ex editione IOAN. MARTIANAEI, exhibentur. Haec vero aliaque, dum passim in HIERONYMO notantur, recte omnino IOAN. DALLAEVM pronuntiasse, existimo: *Hic mos apud patres frequens est, maxime apud Tertullianum, Ambrosium, & Hieronymum,* qui

m ingenio sint feruido ac concitato, in partem propendent, eo tanto im- runtur, vt quos quidem laudant, eos ngelos, quos vero vituperant, inter os collocare videantur. Ita, quae da putant, non aliter commendant, si totidem essent christianismi funda- , quae reiiciunt ac refutant, non ali- lodunt, quam si merum atheismum nt; de vsu patrum, lib. I. cap. VIII.

Sunt vero ex epistolis HIERONY- huius loci de *vita clericorum ad Ne- um*, cuius mentio frequens in *decre-* ATIANI; itemque *institutio mona- Rusticum*, & quae eiusdem argumen- id *Paulinum*, & aliae quaedam, quae *te secunda tomi quarti* editionis an- moratae exstant. Non sine ratio- IERONYMI doctrina morali a IO. EYRACIO *l. c. p. 48.* quaedam de- i, ex antea dictis facile intelligitur. nodi illud est, quod iam obseruaui- um nimio virginitatis & caelibatus in matrimonium esse iniquiorem. docuerit alibi saniora rectioraque, EMIG. CEILLIERIVS vrget, *cap.* *329.* culpa tamen non vacat, quod mel sed saepe genio suo atque ad- ta indulserit, vt eorum, quae & re- o, & scriptura sacra docent, nul- uerit rationem. Cum iurisiuran- imum vsum adprobet, vt CEILLIE- *330. 331.* ostendit; quod in contra- liertur, de iuramentis superfluis & cessariis, cumprimis extra iudici- is, intelligi posse videtur. Nolle NYMVM, vt christiani principi- idelibus tributum soluant, adserit YRACIVS; negat, hanc mentem è, CEILLIERIVS. Verba HIE- MI cum obscuriora sint, recte for- nt, qui in mitiorem melioremque retantur partem; praesertim cum ibuta imperatoribus sine discrimi- nda, innuere haud obscure vide- atur. Error ceteroquin esset minime fe- rendus. Vitio vero HIERONYMO ver- tit BARBEYRACIVS, quod castitatem morte voluntaria tuendam, si aliter con- seruari nequeat, docuerit; nec negare CEILLIERIVS audet, verba eius hunc ad- mittere sensum, etsi in omnem se vertat partem, vt, aliter ea accipienda, euincat, *l. c. p. 333. seqq.* Peccare feminam, quae castitatis iacturam morte voluntaria eui- tare non dubitat, haud inuitus largior; cum mala facienda non sint, vt inde eue- niant bona. Ipsum tamen castitatis stu- dium, quod hac ratione prodit, nemo non laudauerit; adeoque vix erit, qui non com- miseratione dignam censuerit, quod con- silio tam tristi ad virtutem exercendam il- li opus fuerit. Vnde & non adeo acrem patres isti promerebantur censuram, qui in mitiorem de illis, qui eiusmodi quid fa- ciunt, pronunciant partem. De carnium esu HIERONYMVM ita verba facere, vt, eumdem post diluuium equidem permis- sum, a Christo autem, non minus ac di- uortium & circumcisionem sublatum, ad- serat, luculenter ostendit IO. DALLAEVS, de *vsu patrum, lib. II. cap. IV. p. 277.* ex quo hoc repetit IO. BARBEYRACIVS *l. c.* *p. 48.* idque frustra excusare nititur RE- MIG. CEILLIERIVS, *l. c. p. 338.* licet vel maxime concedam, alibi ita loqui HIERO- NYMVM, vt non omnem prorsus carni- um esum ceu illicitum damnare videatur. Patebit enim solum inde, quam parum sibi constet. Sed & in reliquis, quae BARBEY- RACIVS de HIERONYMO monet, me fa- cile secum consentientem habet, cum ve- ritati sint consentanea. Quae autem CEIL- LIERIVS hac occasione pro cultu reliqui- arum, pro purgatorio, aliisque romanae ecclesiae placitis, aut erroribus potius, dis- putat; saepissime iam, tum a nostratibus, tum a reformatae ecclesiae theologis sunt refutata.

Ad AVRELIVM itaque AVGVSTI- NVM,

NVM, Hipponensium istum praesulem, accedimus; qui, si in linguarum peritia, & facultate interpretandi scripturam sacram HIERONYMO palmam concedat; ingenii tamen praestantia non illum modo, sed & reliquos sui & sequentium saeculorum doctores, superauit, cuius & cumprimis in morum doctrina luculentissima specimina dedit. Hinc & principem in ea inter omnes patres locum illi IO. HENR. BOECLERVS tribuit. *Qui enim*, inquit, *de omni argumento morali & ciuili plura exquisitiora, subtiliora, & ad singulas non res modo, sed momenta rerum, penitius pertinentia disserat, ex theologis veteribus nemo laudari potest. Nam & Chrysostomo inter Graecos hoc nomine illustri πολιτικώτερος est*; in *praefat. ad notas in Hug. Grot. de iure belli & pac. p. 21. 22.* Habetque profecto hoc sibi proprium AVGVSTINVS, quod moralem doctrinam ad vsum scholae magis accommodauerit, quam quisquam alius ante eum. Plerique enim in eloquentiae exercendae argumentum moralem doctrinam excolebant, quos inter CHRYSOSTOMVS eminet; pauci ad vitae vsum cuncta tantum referebant. AVGVSTINVS autem de argumentis moralibus disputando ac philosophando, varios casus formando, quaestiones plurimas ventilando, hac quoque in re exemplum reliquit, quod postea scholastici, praesertim quos barbara voce *moralistas* & *casuistas* vocant, imitarentur. Quantum ad theologiam *systematico-scholasticam* AVGVSTINVS contulerit, *capite primo libri* huius *secundi* docuimus. Nunc de morali doctrina itidem obseruandum, AVGVSTINVM praecipuum esse magistrum, a quo scholastici & rem ipsam, & modum, moralia tractandi, acceperunt. Rationis & reuelationis confusio, quaestionum variarum, ad curiositatem saepius magis quam vtilitatem facientium, vberrimus prouentus, inque iis proponendis aut soluendis ingenii potius ostentatio, quam sobrietas, eiusmodi sunt, quae in scholasticis merito reprehenduntur, sed in quibus tamen interdum AVGVSTINVM quodammodo sibi praeeuntem habuerunt. Vt vero numquam eo, quo coepit, loco vitium consistit; ita & inepti isti AVGVSTINI imitatores effecerunt, vt, quae tolerari in illo poterant, in his ceu monstra reiiciantur merito, ad quae conficienda altero Hercule opus sit. Nimia enim sua subtilitate commiserunt, vt interdum non inueniant, vbi pedem figant, disputationibus suis & dubitationibus, aut scepticismo, aut aliis erroribus grauissimis viam munientes. Multa interim & praeclare egregieque ab AVGVSTINO dicta, & ingeniose excogitata esse, negari nequit. Qui paullo adcuratius de natura hominis philosophantur, in eo consentiunt, adfectus omnes, omnesque voluntatis motus, qui, cum de moribus sermo est, in censum veniunt, nihil aliud, quam diuersos amoris aut odii modos esse; ad amorem rectum aut prauum omnes virtutes, omniaque merito reuocari vitia. In amore itaque fons totius doctrinae moralis quaerendus est. Ita vero etiam AVGVSTINVS: *Recta voluntas est bonus amor, & voluntas peruersa malus amor. Amor ergo inhians habere quod amatur, cupiditas est; id autem habens, eoque fruens, laetitia; fugiens quod ei aduersatur, timor est; idque si acciderit, sentiens, tristitia est; lib. XIV. de ciuit. Dei, cap. IX.* Licet autem in plerisque libris suis, praesertim homiliis, & librorum scripturae enarrationibus, de rebus, ad vitam moresque spectantibus, Hipponensium praesul verba faciat; quaedam tamen ex eius scriptis ex instituto eo sunt comparata. *Enchiridium* eius *ad Laurentium de fide, spe & charitate*, etsi compendium aliquod dogmatum theologicorum, vti supra obseruauimus, contineat; morum tamen simul doctrinam tradit; hinc & a monachis Benedictinis; *tomo VI* ope-

n Augustini, qui moralia continet, ım est. Quod si in vita recte insti- ı initium, vti par est, faciendum a rsione; non luculentiori exemplo ondoceri potest, quam ipsius AVGV- , prout illud in *libris XIII. confessio-* xhibet. In *libris tribus contra aca-* 's CICERONEM imitatur; probat- ter alia sub initium *libri primi*, per quae vocantur, *fortunae* hominem ıe reddi beatum. Quod vlterius in le *vita beata* edisserit; cuius eo tan- ımma redit, veram hominum beati- m in cognitione Dei consistere. Eo- iam spectant *libri duo soliloquiorum*, ssu eius anno 387 scripti, quorum scopus est, vt doceat, quo pacto in ione Dei, aliisque virtutibus, profi- ueamus. Commemorandi hic quo- usdem *de moribus ecclesiae catholicae*, *nichaeorum libri duo*; quorum prior compendium aliquod doctrinae mo- omplectitur. Fundamenti loco po- lum Deum summum animae nostrae onum, indeque concludit, Deum omnia amandum; idque veteris pa- c noui testamenti oraculis compro- Ostendit quoque iterum, virtutes s nihil aliud esse, quam diuersos amo- ini modos; temperantiam esse amo- quo quis se Deo purum & incorru- seruat; fortitudinem, amorem, qui ı libenter pro gloria Dei patitur, & rro. Atque ad hanc regulam eum anorum mores exegisset; libro se- demonstrat, quantopere ab ea disce- mores Manichaeorum. Nec prae- ttendus est liber *de agone christiano*, ɔ euincit, pugnandum omnibus chri- s fortiter esse contra daemonem, vi- ımque eum referre, qui adfectus suos ɔs vicerit, quod fiat, si nos voluntati ae submittamus. In libro *de opere chorum* ignauiam horum hominum r perstringit, & Pauli exemplo ac te- stimonio meliora illos condocet, esuriendum iis esse, inculcans, si laborare nolint. Ad officia hominis circa sermonem spectat liber *de mendacio*, itemque *contra mendacium ad Consentium*. Priorem anno 395 scripsit, cum quaestio hac de re agitaretur; idque cumprimis agit, vt explicet, quid mendacium sit, recteque adserit, eos qui vera esse credunt, quae dicunt, etsi falsa sint, neutiquam mentiri; illum contra mentitum recte adseri, qui animo, decipiendi alterum, ita loquutus fuerit, vt a verbis animi discrepet sententia. Operose simul contendit, nullum mendacii exemplum in scriptura sacra laudari. Alterum vero librum, *contra mendacium*, anno demum 420 scripsit, CONSENTII inductus precibus, qui eum interrogauerat, liceretne mendacio vti ad detegendos Priscillianistas, qui se orthodoxos simulabant? Recte autem intempestiuum illum catholicorum zelum damnat, nec minori se obstringere crimine, pronuntiat, qui se Priscillianistas fingunt, ad illos detegendos, quam Priscillianistas, qui se mentiebantur orthodoxos. De *libris duobus ad Pollentium de adulterinis coniugiis*, cum *notis iuridicis ac moralibus* IOAN. SCHILTERI editis, alibi erit dicendi locus. Sunt vero & alia adhuc AVGVSTINI opuscula, in quibus, quae ad moralem doctrinam spectant, edisserit, vt *de continentia*, *de patientia*, *de cura pro mortuis gerenda*, quae, vt & alia eiusdem generis, *tomo sexto operum* eius a monachis Benedictinis exhibentur, in quo & pleraque, quae hactenus recensuimus, exstant, quemadmodum reliqua *tomo primo* inueniuntur. Inter ea scripta, in quibus non equidem ex instituto moralia tractat, subinde tamen ad ea digreditur, obseruatu lectuque adhuc cumprimis digni sunt *libri XXII. de ciuitate Dei contra gentes ad Marcellinum*. Licet enim in iis per omnem historiarum & antiquitatis sese diffundat campum; saepe tamen etiam de

iis, quae aut fugienda aut expetenda sunt, deque vita recte, & secundum regulas doctrinae christianae, instituenda, differit. Laudatur equidem a nonnullis hocce opus valde, ob eruditionem, quae in eo eluceat, singularem. Sed aliter de eo iudicat LVDOV. ELLIES DV PIN, hunc in modum verba faciens: *solent plerumque eruditionem in eo admirari, interim nihil continet, quod non desumtum sit ex Varrone, Cicerone, Seneca, & aliis scriptoribus profanis; nec falletur, qui dixerit, nihil admodum aut curiosi, aut exquisiti in eo occurrere: immo ne quidem semper exactum esse in eo Augustinum. Saepius enim difficultates, quas circa textum & historiam sacram proponit, non soluit. Inutiles praeterea proponit quaestiones, rationibusque admodum infirmis ad comprobandam suam sententiam vtitur; nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. III. p. m. 234.* Quae in caussa Pelagiana edidit AVGVSTINVS scripta, ad theologiam polemicam spectant, suoque a nobis enumerabuntur loco. Controuersiarum tamen istarum omnino in theologia morali quoque habenda est ratio; cuius quippe prima fundamenta sibi non constant, si aut de gratiae operationibus, aut de naturae viribus non recte sentias. Facileque agnoscent, qui cuncta paullo adcuratius expendunt, ex eo tempore, quo Pelagius istis disputationibus occasionem dedit, aliam quoque theologiae moralis exstitisse faciem, quibusdam ad hoc, aliis ad alterum extremum procurrentibus, paucis mediam tenentibus viam. Graeci, praesertim qui ante haec certamina vixerunt, naturae viribus interdum tantum tribuere videntur, ac si non multum a Pelagii erroribus absint; quod & interdum illi, qui postea floruerunt, faciunt, quoniam quaestiones hae non adeo apud illos innotuerunt. Et splendidae hinc sane oriuntur ad perdomandos adfectus, ad exuenda vitia, & consectandas virtutes exhortationes, in quibus campum amplissimum oratores inueniunt, in quo ingenii exerceant vires, si, haec omnia prorsus in hominum viribus esse posita, credas. Ad praxin si descendas, gratiaque Numinis non adsit, non possunt non haecce omnia in ventum ac fumum abire. Ad alterum extremum procurrerunt ex Latinis nonnulli, qui Pelagio quam fortissime se opposuerunt; dumque ne facultatem quidem, gratiae Numinis resistendi, homini reliquerunt, omniaque ad merum Dei retulerunt beneplacitum; prima moralis doctrinae non potuerunt non labefactare fundamenta. Poenis enim pariter ac praemiis, adhortationibus ac dehortationibus, nullus amplius locus concedetur, si, qui mali sunt, necessario mali sunt, nec vmquam boni esse possunt, &, qui boni sunt, necessario boni sunt, nec mali esse possunt. A quo quidem extremo AVGVSTINVM, saltem in disputationibus contra Pelagianos, non procul interdum abesse, notum est. Quantumuis autem praeclara sint, quae eiusmodi homines de vita recte instituenda, deque vitiis fugiendis, ac virtutibus consectandis, praecipiunt; dicendum tamen, eos aut principiorum suorum non semper memores esse, aut rem serio non agere, cum tam praeclare de rebus praestantissimis loquuntur. Quam adcurate itaque media hic tenenda sit via, patet; cum illi soli, qui hoc faciunt, recte de morum doctrina praecipere queant. Alia adhuc sunt, quae in morali doctrina AVGVSTINI desiderat IO. BARBEYRACIVS, *l. c. p. 49.* Ex iis namque, quae praesul hicce *lib. XVI. de ciuit. Dei, cap. XXV.* de Abrahamo, consentiente Sara ducente Hagarem, differit, colligit, eum docuisse, posse feminam alteri feminae ius suum cedere in corpus mariti, & vicissim virum ius suum alteri viro cedere posse, in corpus vxoris; idque eum effato Pauli *I. Cor. VII. 4.* probare voluisse. Verum, etsi AVGVSTINVS dicat, ex con-

sensu

ſenſu Sarae Abrahamum duxiſſe Hagarem; atque, eam conſentire potuiſſe, ex *I. Cor. VIII. 4.* non ſatis apte, euincere velit; non tamen colligi inde poteſt, quod omnibus feminis facultatem, ius ſuum in corpus mariti aliis cedendi, conceſſerit; cum de ſtatu veteris teſtamenti loquatur, in quo polygamiam permiſſam, certe a Deo toleratam fuiſſe, conſtat. Multo minus inde ſequitur, eum viro facultatem, ius ſuum in corpus vxoris alteri cedendi, adſeruiſſe; ſiquidem inter polygamiam vnius viri cum pluribus feminis, & polygamiam vnius feminae cum pluribus viris, maximum intercedit diſcrimen. Non ſine ratione hoc monuiſſe mihi videtur REMIGIVS CEILLIERIVS, *l. c. cap. XIV. p. 415. ſeqq.* Maioris adhuc momenti eſt, quod, ſecundum BARBEYRACIVM, AVGVSTINVS docet, *iure diuino omnia eſſe iuſtorum aut fidelium; infideles autem nihil legitime poſſidere;* quod quidem principium prorſus *exſecrabile* BARBEYRACIVS vocat, *quo ſocietas humana funditus euertatur; l. c. p. 49.* Iuuat hac de re ipſum audire AVGVSTINVM: *Iam ſi vero prudenter intueamur, quod ſcriptum eſt: fidelis hominis totus mundus diuitiarum eſt, infidelis nec obulus,* (verba haecce in verſione 70 interpretum *prouerb. XVII.* poſt *verſ. 6.* leguntur, paſſimque ab AVGVSTINO, HIERONYMO aliiſque citantur, ſed in textu ebraeo non exſtant) *nonne omnes, qui ſibi videntur gaudere licite conquiſitis, eisque vti neſciunt, aliena poſſidere conuincimus? Hoc enim certe alienum non eſt, quod iure poſſidetur, hoc autem iure, quod iuſte, & hoc iuſte, quod bene. Omne igitur, quod male poſſidetur, alienum eſt; male autem poſſidet, qui male vtitur. Cernis igitur, quam multi reddere debeant aliena, ſi vel pauci quibus reddantur, reperiuntur; qui tamen vbi ſunt, tanto magis iſta contemnunt, quanto ea iuſtius poſſidere potuerunt. Iuſtitiam quippe & nemo male habet, & qui non dilexerit, non habet. Pecunia vero & a malis male habetur, & a bonis tanto melius habetur, quanto minus amatur. Sed inter haec toleratur iniquitas male habentium, & quaedam inter eos iura conſtituuntur, quae adpellantur ciuilia; non quod hinc fiat, vt bene vtentes ſint, ſed ut male vtentes minus moleſti ſint; &c. epiſt. CLIII. tom. II. oper.* ex editione Benedictinorum, *p. m. 405.* REMIGIVS equidem CEILLIERIVS omnes hic ingenii vires intendit, vt AVGVSTINVM defendat, *p. 420.* ſed nimis manifeſtum eſt, Hipponenſium illum praeſulem hic fundamenti loco ponere, eum, qui bonis huius ſaeculi non bene vtitur, ea quoque non iuſte poſſidere. Iam, cum certum ſit, homines improbos, ex ipſius mente, bonis huius ſaeculi non bene vti; quid aliud inde conſequi poteſt, quam eos iniuſtos eſſe bonorum ſuorum poſſeſſores, & adeo ad ea reſtituenda obſtrictos? quod & diſerte profitetur. Nulla itaque AVGVSTINO fit iniuria, ſi docuiſſe dicatur: *infideles nihil legitime poſſidere;* quocum & alterum illud, *iure diuino omnia iuſtorum eſſe,* connexum eſt. Quantumuis autem addat, iuſtos, ſeu probos bona huius ſaeculi contemnere, hinc & metuendum non eſſe, ne ea improbis eripere velint; nondum tamen grauiſſimus huius principii abuſus ea ratione euitari poterit. Nihil enim ſollemnius, quam vt plurimi, ſe fideles, pios, ſanctos ſibi eſſe perſuadeant, & nihiloſecius bonis huius ſaeculi inhient. Quibus ſi per iſtam hypotheſin pulcherrima πρόφασις praebeatur; quae non inde rerum omnium oriri poteſt confuſio? Non magis defendi aut excuſari poteſt, quod AVGVSTINVS, cum antea vim omnem in religionis cauſſa damnaſſet, deinde, cum acres ac diuturnae illi cum Donatiſtis interceſſiſſent contentiones, ſuam ita mutauit ſententiam, vt non omnem vim & coactionem improbaret, modo non ad mortem vſque progrederetur, immo tan-

dem poenas, quae spem resipiscentiae non praescinderent, hoc est, quascumque, sola morte excepta, non tantum non improbaret, sed & infligendas doceret, vt hac ratione territi ad veram doctrinam amplectendam compellerentur. Constat hoc ex *epistola* eius *ad Vincentium*, quae est *CXIII. tom. II. operum, p. m. 174. sqq.* Atque haec sententia recte in AVGVSTINO, tum ab aliis, tum a BARBEYRACIO reprehenditur, in qua rursus defendenda frustra operam omnem praeter REMIG. CEILLIERIVM, *l. c. p. 422.* collocat LAM. PRITANIVS, *de ingeniorum moderatione in religionis negotio, lib. II. c. VIII. p. 278. seqq.* vti supra quoque iam obseruauimus. Iungenda, quae dixi *instit. theol. dogm. lib. V. cap. IV. §. XLVII. p. 1806.*

Saeculo quinto ad Pelagianas, quae magno feruore continuabantur, Nestorianae, Eutychianaeque accedebant controuersiae, praestantissimaque ingenia occupabant, vt in morum doctrina illustranda amplificandaque non multum elaborare possent. CYRILLI Alexandrini hoc patet exemplo, quem ducem atque antesignanum illorum, qui Nestorio se opposuerunt, fuisse, constat. Hinc & polemicis maxime inclaruit scriptis. In *homiliis* tamen, quarum *XXX paschales*, deque rebus varii argumenti, *XIV* exstant, quaedam attigit, quae morum doctrinam instruere possint. Idem vero etiam de aliorum quorumdam homiliis censendum; quas vt enarremus, necesse non est. ISIDORVS Pelusiota, CHRYSOSTOMI discipulus, in *epistolis* suis, multa diuini humanique iuris capita explicat, deque iis praecipit, quae ad mores formandos, vitamque recte instituendam, vsui esse possunt. Harum epistolarum cum tres libros edidisset IACOBVS BILLIVS, vir eruditissimus, CONRAD. RITTERSHVSIVS, cum eas recudi curaret, quartum, 230 epistolis constantem, addidit, singulasque notis illustrauit, Heidelbergae 1605. fol. quibus quintus tandem liber accessit, opera & studio ANDREAE SCHOTTI, Francofurti 1629. fol. Tandem vero omnes epistolarum istarum libri iunctim, & quidem graece & latine, Parisiis prodierunt 1638. fol. Varia ex hisce ISIDORI epistolis loca adfert, illustrat, corrigit idem CONR. RITTERSHVSIVS, in *sacrarum lectionum libris octo*, supra iam a nobis laudatis. Praeclare idem de SALVIANO quoque meritus est, presbytero illo Massiliensi, qui itidem saeculo hocce quinto floruit, & scriptis praestantissimis doctrinae morali lucem adfudit. Patet illud ex eius *de prouidentia & gubernatione Dei, deque iusto ac praesente eius iudicio libris VIII, ad Salonium episcopum, discipulum olim suum*; item ex *epistolis* eius *IX, & aduersus auaritiam, praesertim clericorum & sacerdotum libris IV*, quos sub ficto *Timothei* nomine in lucem emisit. STEPH. BALVZIVS elogium illud, quo CYPRIANVM LACTANTIVS *lib. V. diuin. institut. cap. I.* ornat: *admodum multa conscripsit, in suo genere miranda; erat enim ingenio facili, copioso, suaui, &, quae sermonis maxima est virtus, aperto, vt discernere nequeas, vtrumne ornatior in eloquendo, an felicior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit?* optimo iure in SALVIANVM quadrare, existimat; in *vita Saluiani, operibus* eius praemissa. GENNADIVS SALVIANVM vocat *magistrum episcoporum. Vere quidem*, inquit BALVZIVS, *& eleganter; verius tamen fortassis etiam orbis christiani magister nobis dicetur, vt qui vitia totius christianitatis castiget, & fidei integritatem adserat.* Enimuero, cum Deus eo tempore christianorum irritatus flagitiis, per Gothos & Vandalos, haeresi Arianae addictos, orbem romanum castigasset, multorumque ideo audirentur querelae, quod Deus vel negligeret res humanas, vel si curaret, in hac tamen vita iudicium non exerceret, aut, si quod exerceret, id tamen vix vacare iniquitate videretur; arrepta hinc occasione,

SAL-

IANVS, blasphemiis istis ac querelis
:r se opponens, prouidentiam Dei ac
um eius praesens ac iustissimum ra-
us, pariter ac testimoniis atque ex-
s, luculenter adseruit. Ex ipsis enim
alamitatibus, quibus gentes illae im-
n romanum adflixerint, adparere
um Dei, quem christiani, seu catholi-
puniendum velut coëgerint, patientia
mni genere scelerum ac flagitiorum
nata. Concludit tandem, postquam
ta ista atque peccata enumerauerat;
hristiani seu catholici, gentibus illis,
ro barbaris habebant, vita moribus-
eteriores fuerint; mirum non esse,
per eas tandem sint puniti. Haec
a est grauissimi operis, quam ita ex-
STEPH. BALVZIVS, in *vita Sal-*
antea laudata. Post alios namque
hicce doctissimus opera SALVIANI,
suis illustrata, edidit; Parisiis 1663,
tiora ibidem 1669, quae editio cum
ommentario CONR. RITTERSHV-
ic notis integris IOAN. WEITZII,
AE ADAMI, aliorumque, recusa
emae 1688 4. Digni quoque omni-
it, qui legantur, *libri* isti *quatuor*
us auaritiam, *praesertim clericorum*
sacerdotum. Intelligent enim inde
ies, quod pauci credunt, auaritiam
itium modo, sed vitiorum omnium
simum, & maxime exsecrabile esse;
gent, vana ea omnia esse, quae
idae auaritiae obtendere solent,
iodi illud est, prospiciendum liberis
t habeant, vnde viuant, quod qui
iciat, eum ethnico homine deterio-
se, nec amare suos, & quae alia sunt
m generis. Agmen denique inter
saeculi scriptores claudat LEO I,
pus Romanus, qui & *magni* elogio
solet. Huius exstant & sermones,
tolae quam plurimae, cum reliquis,
i tribuuntur, operibus, editae a PA-
SIO QVESNELLO, Parisiis anno
1675, & iterum Lugduni, anno 1700 fol.
IOANNES equidem BARBEYRACIVS,
praeeunte LVD. ELL. DV PIN, LEONEM
non admodum foecundum in moralibus esse,
pronuntiat, *siccamque esse eius tractandi
rationem, quae & ad delectandum potius
quam mouendum valeat; l. c. p. 49.* Qua
in re non omnes forte sibi suffragantes ha-
bebit. Quidquid eius sit; in *sermonibus*
suis LEO haud raro moralia tractat, placuit-
que mihi prae reliquis *sermo LXXXVIII*
seu *quintus de ieiunio septimi mensis*, vbi
eodem ac AVGVSTINVS modo, docet,
ex amore aut recto, aut prauo, omnes ho-
minum adfectus, bonos aut malos, virtu-
tes pariter ac vitia, fluere; seu: *duos
amores Dei & mundi omnium voluntatum
& actionum esse radices.* In *epistolis* suis
de iis praecipue praecipit, quae ad eccle-
siasticam disciplinam, itemque ritus &
caerimonias, spectant. De *epistola*, seu
libello ad Demetriadem virginem, in qua *de
humilitate christiana* agit, disputatur; cum
non desint, qui eam PROSPERO Aquita-
nico tribuant. LEONI tamen eam pecu-
liari *dissertatione*, quae quarta est inter re-
liquas operibus eius adiectas, vindicat PA-
SCHASIVS QVESNELLVS, eiusmodi qui-
dem argumentis, quibus eidem & *libros
duos de vocatione omnium gentium*, adserue-
rat, quae sententiam eius probabilem red-
dunt, minime autem prorsus euincunt.
Non indignam eam LEONE existimo, ob
multa recte & praeclare dicta. Veram
humilitatis indolem, pariter ac superbiae
damna, adcurate delineat, docetque, qui-
nam maxime a vitio superbiae sibi cauere
debeant. *Malum*, inquit, *superbiae maxime
virtutibus est cauendum; quia nullis opportu-
nius insidiatur, quam quibus laus iusta debe-
tur; c. IX.* circa finem, *p. m. 43.* De IO. CASSIA-
NO, NILO, aliisque, qui adhuc commemorari
poterant, dicemus deinceps, cum de scripto-
ribus theologiae mysticae verba faciemus.
Ad hosce enim a quibusdam referri solent.

§. VI. In illorum, qui saeculo sexto, sequentibusque, vixerunt, scriptis, decrescentis in doctrina puritatis pariter ac eruditionis vestigia deprehendentur haud pauca; quae & in scholasticorum commentationibus luculentiori adhuc ratione conspiciuntur, etsi quibusdam ingenii non defuerit subtilitas. Mirum hinc in modum tandem, & barbarie, & erroribus, cum dogmatica etiam moralis theologia obscurata fuit, & commaculata. *

* Quae hucusque perlustrauimus saecula intuitu moralis theologiae, aurea quodammodo, si cum sequentibus comparentur, dici possunt. Iam, prolabente in deteriora orbe christiano, mox alia quoque facies doctrinae moralis adparuit, exsanguis, ieiuna, squalida, superstitionibus misere foedata, hinc scholae subtilitatibus, ceu spinis, tecta, misereque commentis ineptissimis deformata atque corrupta. Pauci insuper per sex sequentia saecula exstiterunt, qui ingenii aut eruditionis laudem in hoc doctrinae genere retulerunt. Primus inter eos locus GREGORIO I, siue magno, romano pontifici, debetur. Laudatur is ob pietatem; cuius de eo opinionem auxit zelus, haud consultus semper. Magnam praeterea religionis partem in ritibus & caerimoniis posuisse videtur, in quibus augendis ac multiplicandis totus fere fuit, adeo, vt *pater caerimoniarum* vulgo audiat. Quo ipso verae pietati sanctitatique, ad quam theologia moralis viam munit, nocuit potius, quam profuit. Hac ratione etiam effectum, vt religio in meram superstitionem abiret. Eruditio GREGORII ex saeculi, quo vixit, conditione aestimanda. Scripsit *expositiones*, seu *commentarios*, & *homilias*, in aliquot libros biblicos; in quibus de sensu litterali parum sollicitus, ad locos communes digreditur, ingenii sui ostendens foecunditatem. Eminent cumprimis *expositionis* eius *in Iobum*, seu *moralium libri XXXV*, in quibus nihil minus agit, quam vt sensum libri huius edisserat, quem aliis reliquit laborem, sed promtuarium solum aliquod rerum moralium in iis exhibet. Magna nihilosecius operis huius olim apud multos fuit auctoritas, quam fabulis & commentis maiorem reddere nonnulli conati sunt, quae merito exploduntur a LVD. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. V. p. m. 134.* De *libro pastoralis curae*, quem idem GREGORIVS scripsit, alibi erit dicendi locus. Exstant etiam *epistolarum* eius *libri XII*, aut secundum recentiorem operum eius editionem, quae Parisiis 1705 prodiit, *XIV*; in quibus tamen pleraque ad disciplinam ecclesiasticam spectant. De externis namque praecipue hoc saeculo solliciti erant ecclesiae doctores, interiori animae cultura fere neglecta. Hinc canonum in conciliis conditorum maior auctoritas, quam scripturae sacrae, quorum collectiones magna cura institui coeperunt. Cumque per Iustinianum imperatorem nouam ius ciuile formam acciperet, auctoritatis etiam incrementum iuri ecclesiastico per eumdem adderetur; sensim ista theologiae moralis facies introducta est, quae deinceps in regno scholasticorum plenius adparuit. De ANASTASIO Sinaita, IOAN. CLIMACO aliisque, qui sexto adhuc saeculo vixerunt, nihil nunc dicemus; cum iis inter scriptores mysticos locus concedatur.

Vlterius progredientibus primo se offert loco ISIDORVS Hispalensis, quippe qui circa finem sexti, & initium septimi saeculi, floruit. Hic non tantum in *com-*

men-

triis suis in nonnullos scripturae sa- libros morum doctrinam delibauit, :ripta etiam quaedam ex instituto, eo ıarata, composuit, vti sunt: *synonym, seu soliloquiorum libri duo; de con- mundi libellus;* ex quibus iterum ıilatus fuit, qui inscribitur: *norma di;* item *oratio de flendis semper pec- ad correctionem vitae; oratio breuis ı insidias diaboli*, & alia. Cumpri- ɔcum hic sibi vindicant eiusdem *sen- rum libri tres*, ex GREGORII magni *'ibus* magnam partem excerpti; qui- :um aliis sententiarum collectoribus, sque adeo theologiae scholasticae toribus, exemplum, quod sequeren- praeiuerit; supra iam *libri* huius *se- cap. I. §. VIII.* de iis dictum. Idem interdum & *de summo bono* vocari, ıis, quibus inchoatur, verbis: *sum- bonum Deus est*, ibidem iam obserua- . *Liber de conflictu vitiorum & vir-* , a SIGEBERTO quidem Gembla- *de scriptorib. ecclesiast. cap. LV.* ISI- ɔ, ab aliis autem aut AVGVSTINO, IERONYMO, aut alii cuidam, tri- '. GREGORIVM magnum in eo ıc imitatus est ISIDORVS, quod *de ɔtum in ecclesia officio* epistolam ad 'edum episcopum Cordubensem scri- le qua alibi dicemus. Ob diligen- ıotius, quam singularem aut ingenii, dicii vim, ISIDORVM laudandum, ıeuorum eum expertem, viri docti ıant. Legendus LVD. ELL. DV PIN, *bliothec. scriptor. ecclesiast. tom. VI. p.* De BEDA, quem *venerabilem* vo- qui circa finem septimi & initium saeculi floruit, quid censendum, ex ris istius conditione, iudicare licet. *mentariis*, quos in plerosque scriptu- rae libros composuit, ex patribus ssit, quae ad vitam instruendam fa- Nec adeo infeliciter semper: feli- :ique, quam, cum critici, aut inter- pretis, aut omnino philosophi partes sibi sumit; quam tamen laudem, editis plurimis eius argumenti libris, adfectauit. In his namque adgressus ea est, quae supra saeculi istius genium erant. In *homiliis aestiualibus, hiemalibus, quadragesimalibus*, aliis, vitae morumque rationem habuit; quod & in vitarum descriptionibus, quarum plurimas reliquit, quas inter tamen nonnullae spuriae sunt, praestitit. In his omnibus, vbi lapsus est, id saeculi potius, quam ipsius vt hoc tribuamus vitio, aequum fuerit. Idem de FLACCO ALCVINO, seu ALBINO, viro suo tempore insigni, obseruandum, cuius consiliis Carolum magnum imperatorem in rebus ecclesiasticis frequenter vsum, constat. Namque & is non tantum in scriptis quibusdam exegeticis, seu commentariis in libros quosdam & loca scripturae sacrae, τὰ πρακτικὰ attigit; sed ex instituto quoque hoc egit, in *libro de virtutibus & vitiis ad Widonem comitem*, ne quid nunc de vitarum, quas reliquit, descriptionibus dicam. Discipulus ALCVINI fuit RHABANVS MAGNENTIVS MAVRVS, qui saeculum nonum, satis alias obscurum, illustrauit; omnique litterarum genere, pro istius, qua vixit, aetatis ratione, fuit instructissimus. Eam, quae de vita recte instituenda praecipit, theologiae partem illum non neglexisse, non tantum commentaria in varios scripturae sacrae libros, sed alia quoque scripta testantur, vt: *de laudibus sacrae crucis libri duo*, in quibus imaginum vsum historicum, non autem cultum, seu adorationem probat: *de videndo Deo, de puritate cordis, & de modo poenitentiae libri tres ad Bonosum abbatem;* & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus conferre iuuabit viri clarissimi IOAN. CHRISTIANI IVNG-IOHANN, dissertationem *de vita, ac doctrina Hrabani Magnentii Mauri*, meo sub moderamine, anno 1724 habitam, *part. II. §. XII. seqq.* vbi ex instituto de me-

meritis RHABANI MAVRI in theologiam moralem differit. Inter fcripta eius moralia ibi inter alia referuntur *homiliae*, fpeciatim & 61 illae *fuper euangelia & epiftolas, a natali domini, vsque ad vigilias pafchae*. Illa nimirum fcribendi per *poftillas* ratio maximopere eo tempore inualuit, & deinceps continuata fuit; nec praetermittenda hic eft, cum ad moralia, pro ftatu iftius temporis tractanda, comparata fuerit. Condifcipulus RHABANI, & amicus coniunctiffimus, fuit HAYMO, fiue AIMO, monachus primum Fuldenfis, tum abbas Hersfeldenfis, & Halberftadienfis denique epifcopus; in cuius, quae occurrunt, *commentariis*, in varios fcripturae facrae libros, & *homiliis*, cuiusmodi fint, ex iis, quae de aliorum huius aetatis auctorum fimilibus fcriptis, omnibus nota funt, facile conftat. Quae RHAB. MAGNENT. MAVRVS, RHEGINO Prumienfis, aliique ex Latinis, ex Graecis autem PHOTIVS, in hocce temporis interuallo, ad difciplinam ecclefiafticam, & ius canonicum, fpectantia, commentati funt, huius loci non funt. Dicetur de hifce alibi. Interim id haud difficulter ex eiusmodi fcriptis colligitur, iuris ecclefiaftici rationem potius ea aetate habitam fuiffe, quam theologiae moralis, & iuris diuini; cum, qui reliquis praeftantiores fuerunt, plus in illud, quam hoc contulerint diligentiae. Saeculo vndecimo fe nobis adhuc fiftit ANSELMVS, Cantuarienfis ille archiepifcopus, cuius habemus opufcula quam plurima afcetica, paraenetica, & ad deuotionem excitandam alendamque comparata. Continentur ea *parte fecunda operum* eius, fecundum editionem GABR. GERBERONI, quae recufa fuit Parifiis 1721. fol. Hic namque primum *homilias* & *exhortationes* ANSELMI confpicere licet, tum *librum meditationum* & *orationum*. Inter meditationes iftas prima eft, *de humanae conditionis dignitate & miferia*; altera, *de terrore iudicii, ad excitandum in fe timorem*; tertia, *deploratio male amiffae virginitatis*; quarta, *quomodo peccator excitet animam fuam ad corrigenda peccata fua*. Ex quibus cuiusmodi reliquae fint, intelligere licet. *Hymni & pfalterium* eius, *de fancta virgine Maria*, regnantis eo tempore fuperftitionis argumentum praebent. Cum vero ANSELMVS in fcriptis fuis paraeneticis & afceticis non tam de officiis, quam de adfectibus piis ac fanctis excitandis ac conferuandis, follicitus fit; a nonnullis inter fcriptores myfticos referri folet; vt a GOTTFR. ARNOLDO, in *hiftor. & defcript. theolog. myftic. cap. XVIII. p. 271*.

Scholafticos, quos vocant, doctores, faeculo duodecimo longe aliam theologiae intuliffe faciem, conftat ex iis, quae *cap. I. libri* huius *fecundi* docuimus. Quae inde in theologiam dogmaticam redundarunt incommoda, vel maxime etiam in morali deprehenduntur. Huius namque ex eo tempore opus effe cenfebatur, non tam mores hominum ad pietatem fanctitatemque formare, quam de moribus difputare. Qui mos licet iam ab AVGVSTINO originem traxerit; hoc tamen tempore, quo per fcholafticos tota theologia aliam formam induit, maxime inualuit. Simul & fyftematica, theologiam tum dogmaticam, tum moralem exorta eft tractandi ratio. Namque PETR. LOMBARDVS pariter ac THOMAS DE AQVINO theologiam moralem fyftematibus fuis complexi funt. Et in LOMBARDI quidem *libris fententiarum* tertii libri pars pofterior, vt & quaedam libri quarti, huius funt argumenti, adeoque velut fedes omnium illorum, quae fcholaftici, qui quidem in *magiftrum fententiarum* commentati funt, de rebus agendis nobis reliquerunt. De THOMA DE AQVINO itidem conftat, & fupra iam obferuatum eft, quod in *fecundae partis parte fecunda, fummae* fuae *theologicae*, de virtutibus & theologicis & moralibus

ius agat, omniaque complexus sit, quae logiae *moralis* nomine veniunt. Hac s quidem non male; cum agenda arcto cum credendis coniuncta sint ulo, vt a se inuicem separari nequeant; nuis nec reprehendendi sint, qui seor- noralia tradant, quod & nonnullos cholasticorum gente fecisse, constat. ruare autem iuuat, eos, qui in *secun- secundae* THOMAE DE AQVINO com- tati sunt, speciatim *moralistas* dici, a us *casuistae*, & ab vtrisque iterum *ca- stae* distinguebantur. Nimirum qui nes ecclesiasticos explicabant, *cano- rum* veniebant nomine; vti *casuista-* seu *casistarum*, qui ad ductum *libro- poenitentialium* de casibus conscien- agebant. Cumque non deessent, qui nas *casuum conscientiae* scriberent, *sum- e* itidem adpellati sunt; quamquam tiam interdum ita vocati sint, qui *sum- theologiae* THOMAE DE AQVINO carunt. Quemadmodum autem *ca- stae* inter scriptores iuris ecclesiastici m sibi vindicant; ita de *casuistis* dein- aliquid dicemus, cum speciatim de diuini scriptoribus verba facienda fu- . Accedebant eodem tempore *my-* quae ad internam animi culturam spe- , sibi vindicantes; quorum qua rati- per ipsam theologiam scholasticam ex- um promotumque sit studium, itidem loco dicemus. De *moralistis* itaque hic nobis sermo sit, prout a *casuistis* er ac *canonistis* distinguuntur; hocce ine etiam illi comprehendi possunt, le *virtutibus & vitiis*, aut eiusdem ge- argumentis moralibus, egerunt; quod nullos etiam ante THOM. DE AQVI- fecisse, constat. Commemorandus in- hosce est GVILIELMVS Parisiensis, n ceu theologum pariter ac philoso- n, & mathematicum summum non- i celebrant; quiue saeculo decimo ter- vixit. Exstant namque, & a quibus-

dam commendantur, libri eius *de virtuti- bus*, *de legibus*, *de moribus*, *de vitiis & peccatis*, *de tentationibus & resistentiis*, hoc est, qua quis ratione tentationi- bus resistere queat, & alii. Iungit ei al- terum GVILIELMVM, scilicet Altisiodo- rensem episcopum, GEBH. THEOD. MEI- ERVS, ob *summam theologicam*; *quae mi- nus*, inquit, *impurorum dogmatum habet, quam omnes aliorum summae, minus licet doctrinae*; *introd. in vniuersum theolog. mor. studium, cap. XVII. §. II.* Nec prae- termittendus hic est ALEXANDER DE HA- LES, siue ALESIVS, cuius magna eodem saeculo decimo tertio fuit existimatio, quippe qui itidem *summam* quamdam *vir- tutum* reliquit. Ex ALBERTI magni scri- ptis quamplurimis huc spectat *enchiridion* eius *de veris perfectisque hominis christia- ni virtutibus*; itemque *de adhaerendo Deo*; ne quid de *commentario* eius *in libros sen- tentiarum* dicam, in quibus eam theolo- giae partem, quae de moribus praecipit, contineri, antea iam indicauimus. Atque ALBERTI huius discipulum THOMAM DE AQVINO fuisse, constat, de cuius *sum- ma theologiae*, quam & *theologiam mora- lem* complecti antea diximus, fuse *libri* hu- ius *secundi cap. I.* ad *§. X.* egimus. Ad- dimus solum, quae GEBH. THEOD. MEI- ERVS de *secunda secundae*, seu theologia morali THOMAE, pronuntiat: *Multum eruditae doctrinae ex lectione secundae amicis nostris promittimus, praesertim si le- ctioni eius commentarium Caietani coniun- xerint, atque argumenta Thomae in formu- las redegerint. Magni vero licet aestime- mus solidam Thomae in moralibus doctri- nam, non tamen tanti, vt cum canonistis haereseos suspectum habeamus, qui eam im- pugnare sibi sumserit*; *l. c. cap. XVII. §. II.* qui & §. *III.* indicem rerum praecipua- rum, in *secunda secundae* occurrentium, se- cundum litterarum seriem exhibet. Ex romanensibus, quos in laudes THOMAE

plus, quam decet, effusos esse, constat, audire tantum iuuat RENATVM RAPINVM. Hic, cum dixisset, BASILIVM, CHRYSOSTOMVM, HIERONYMVM, AMBROSIVM, AVGVSTINVM, GREGORIVM magnum, BERNHARDVM atque THOMAM, praecipuos inter veteres fuisse, qui in morum disciplina aliquid laude dignum praestiterint; BASILIVM porro hoc fecisse, ait, *vt patrem spiritualem* in *dissertationibus asceticis*, CHRYSOSTOMVM *vt oratorem sacrum*, in *sermonibus* & *considerationibus* suis *in epistolas Pauli, in quibus doctrinae moralis christianorum perfectam imaginem exhibet*, HIERONYMVM, AMBROSIVM & AVGVSTINVM, *vt interpretes scripturae & doctores ecclesiae*, GREGORIVM magnum *vt philosophum per allegorias*, BERNHARDVM *vt mysticum*, THOMAM denique *vt theologum. Secunda* eius *secundae*, ita pergit, *est doctrina moralis, ratiociniis longe melius instructa, meliusque concinnata, & adcuratior exactiorque, quam vlla alia, quae vmquam lucem adspexit; reflexions sur la morale* §. *IX. tom. II. oper. p. 401.* Non inuideo prorsus has laudes THOMAE, modo simul admittatur, eum & naeuorum non fuisse expertem, tum eorum, qui cum aliis scholasticis eo tempore illi communes fuerunt, tum & eorum, qui illi fuere proprii. Eodem, quo THOMAS, tempore vixit, VINCENTIVS Bellouacensis, qui praeter *doctrinale, historiale* & *naturale*, etiam *morale* compilauit *speculum.* Tribus hoc constat *libris*, diuisis in *partes* & *distinctiones*, tractatque de passionibus animi, de legibus, de gratia, de vitiis & virtutibus copiosissime. Verosimile autem admodum esse, VINCENTIVM *speculum* hocce *morale* ex THOMAE AQVINATIS *summa* exscripsisse, idque omnino fieri potuisse, etsi aliquot ante eum annis obierit; supra iam *libri* huius *secundi cap. I.* ad §. *X.* docuimus. Non itaque necesse est, vt cum ROBERTO BELLARMINO adseramus, *speculum* hocce *morale* non esse VINCENTII Bellouacensis, sed auctoris cuiusdam recentioris, qui itidem VINCENTIVS dictus sit, & *secundam partem* THOMAE in compendium redigere voluerit; *de scriptorib. ecclesiast. p. m. 205.* Iam ingens se nobis offert scholasticorum turba, qui saeculo decimo tertio, sequentibusque, aut in THOMAE DE AQVINO *summam*, speciatim *secundam secundae*, commentati sunt, aut aliis scriptis theologiam moralem illustrarunt; quos recensere omnes superuacuum prorsus, nulliusque vsus foret. Praecipuos, eosque qui pro *classicis* habentur, seu quorum auctoritate & sententia in rebus dubiis standum esse, recentiores censent, enumerat GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introduct. in vniuersum theol. mor. studium, cap. XVII.* §. *IV.*

Exortae quoque sunt in hocce temporis interuallo controuersiae quaedam, ex quibus, cuiusmodi ea aetate theologiae moralis fuerit facies, intelligere quodammodo licet. Nimirum, cum Dominicani pariter ac Franciscani monachi, paupertatis voluntariae splendido titulo ignauiam tegentes, gratiamque aliorum variis artibus aucupantes, ordinis sui limites cum maximo aliorum incommodo dilatarent; cumprimis GVIL. DE S. AMORE sese iis opposuit, & non tantum librum notissimum *de periculis nouissimorum temporum* conscripsit, eoque ordines mendicantes acriter perstrinxit; sed & occasionem inde arripuit, edendi *quaestionem vnicam de quantitate eleemosynae, vtrum liceat homini dare, quidquid habet, ita vt sibi nihil retineat, & mendicet?* item, *quaestionem vnicam de valido mendicante, vtrum debemus dare eleemosynam valido mendicanti, si sit pauper?* Eiusdem generis scripta & alia controuersia haecce peperit, cuius historiam MATTHAEVS Parisiensis enarrat, ad *annum 1255. seqq.* Disputatum deinceps

inter

inter ipsos Franciscanos & Dominicanos fuit, de *paupertate Christi & apostolorum*, an omni prorsus rerum dominio & proprietate destituti fuerint? illis hoc adfirmantibus, his negantibus. Et Franciscani quidem in conuentu ordinis sui generali, Perusii habito, cui & GVIL. OCCAMVS interfuit, decreuerunt, si quis adserat, Christum & apostolos nihil aut proprium, aut in communi possedisse, eum in haereseos suspicionem adduci non posse, reclamante licet Ioanne XXII pontifice, qui hanc sententiam, vt haereticam, damnauerat. Cum ergo vbique hoc vrgeret, ac defenderet OCCAMVS; pontificis in se concitauit iram, & anathematis fulmine ab eodem percussus est. Atque hinc scripta enata sunt varia de dominio rerumue possessione, & quousque cum vita christiana haec consistere queat? Ipsius hinc OCCAMI exstat *opus nonaginta dierum, de vtili dominio rerum ecclesiasticarum, & abdicatione bonorum temporalium in perfectione status monachorum & clericorum, aduersus errores Ioannis papae*, apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia sancti romani imperii, tom. II.* Vt autem OCCAMVS Franciscanorum caussam egit; ita pro Dominicanis pugnauit PETR. PALVDANVS, in libro: *quod fratres praedicatores possunt habere possessiones & reditus.* Eiusdem PALVDANI manuscriptus adhuc exstare dicitur tractatus, *de paupertate Christi & apostolorum contra Michaëlem de Caesena.* Namque MICHAEL hicce CAESENAS Franciscanorum in hacce caussa defensionem susceperat, scripto libro: *contra varios errores & haereses Ioannis XXII papae, praecipue vero de vtili dominio ecclesiasticorum, & abdicatione rerum temporalium, in perfectione status monachorum & clericorum*; apud MELCH. GOLDASTVM, in *monarchia sancti romani imperii tom II.* Consultus iam anno 1321 de hacce quaestione VBERTINVS DE CASSALIS, respondit, Christum aliquid proprium aut commune, modo mundano, possedisse, haereticam esse sententiam; eum vero aliquid commune, modo spirituali, habuisse, satis orthodoxe dici posse. Quae VBERTINI sententia mirifice pontifici & cardinalibus placuit. Nec enim hisce gratius quid contingere potest, quam si quis viam, Deo & mundo simul inseruiendi, sibi inuenisse videatur. Exstat VBERTINI huius *responsio, circa quaestionem de paupertate Christi & apostolorum* coram Ioanne XXII apud Auenionem in consistorio facta, contractior apud LVCAM WADDINGVM *annal. Minor. tom. III.* ad annum 1321. integrior vna cum articulis a fratre BONAGRATIA aduersus eum adductis apud STEPH. BALVZIVM, *miscellan. tom. I. p. 293.307.* obseruante HENR. WHARTONO, in *adpendice ad historiam litterar. Guil. Cauei, p. 12.* De variis scriptis, quae GVIL. OCCAM, aliique, pro adserendo imperatorum iure in rebus temporalibus, contra iniquos romanorum pontificum conatus, ediderunt, alibi commodior erit dicendi locus.

Hoc ipso tamen, quo haec contigerunt, saeculo, decimo scilicet quarto, velut lux quaedam mediis in tenebris oriri coepit, melioremque vt reliquarum litterarum, ita & theologiae moralis faciem promittere. Nihil de FRANC. PETRARCHA dicam, quippe qui philosophis potius ac poëtis, quam theologis, adnumerandus est, quemue *reflorescentis eloquentiae principem* DESIDER. ERASMVS Roterodamensis vocat; quamuis non alieni sint ab hoc loco eius *de vita solitaria libri duo*; *de remediis vtriusque fortunae, libri duo*; *de contemtu mundi, siue secretorum dialogi tres*; & qui alii sunt eiusdem generis. In hisce omnibus multa moralis doctrinae capita egregie pertractata esse, agnoscit LVD. ELLIES DV PIN, *nou. biblioth. script. ecclesiast. tom. XI. p. 77.* qui tamen hoc in PETRARCHA desiderat, quod libere nimis pontifi-

cis, & aulae Romanae, vitia perstringat. At hoc ipsum est, quod alii in eo laudant, eoque nomine illum inter testes veritatis referunt. IOAN. WICLEFVS praecipue hic commemorandus est, qui non minus in moribus eius temporis longe corruptissimis corrigendis, quam emendanda doctrina, operam posuit laudabilem, quamuis haereticorum ideo adscriptus sit ordini. Varia is quoque scripsit, ad doctrinam moralem spectantia, quorum notitiam haurire licet ex HENRICI WHARTONI *adpendice ad histor. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Cauei, p.36.* WICLEFVM eodem in instituto saeculo decimo quinto excepit IOAN. HVSSVS, cui ad mortem vsque cum vitiorum monstris dimicandum fuit. Totus cum esset in corrupto ecclesiae statu emendando; praui hominum, cumprimis clericorum mores, non minus negotium illi facessiuerunt, quam doctrina, ad fouendam conseruandamque romani pontificis tyrannidem comparata. Licet autem ipsa necessitas polemica maximam partem illi extorserit scripta; in his tamen subinde & ea tradit, quibus corrigi vita, moresque emendari, queant. In quibusdam tamen & ex instituto hoc agit, vt in *explicatione symboli, decalogi, & orationis dominicae*; in tractatibus *de peccato mortali, de matrimonio, de cognitione & dilectione Dei; de tribus hostibus hominis, & septem peccatis mortalibus*, aliisque. In eodem, quo HVSSVS condemnatus fuit, concilio Constantiensi, praesens fuit IO. CHARLIERIVS DE GERSON, academiae Parisiensis cancellarius, vulgo *doctor christianissimus* dictus. Quem virum, tot laudibus ornatum, vellem procul abfuisse ab isto improborum hominum coetu, qui iniusta, immo iniquissima virorum innocentissimorum IOAN. HVSSI & HIERONYMI Pragensis condemnatione, & errorum grauissimorum, non obstante, quam agnoscebant, scripturae auctoritate, & veteris ecclesiae consensu, confirmatione, aeternam infamiae & dedecoris labem contraxit. Quamquam & ipse GERSON iniquiora in isto concilio expertus sit fata, non quidem, quod caussae Hussiticae patrocinium suscepisset, sed, quod ordinis theologorum Parisiensis censuram contra IOANNEM paruum, ducis Aurelianensis caedem adprobantem, strenue defendisset. Multa vero omnino scripsit, ad morum doctrinam spectantia, eaque minime contemnenda; quae cum alii recenseant, ea vt hic repetamus necesse non est. Inter haec autem cum nonnulla sint, quae vitae interioris disciplinam instruunt; inter mysticos quoque scriptores locum suum occupat. Stilus eius horridus est atque barbarus: at, argumenta, quae sibi tractanda sumsit, exhaurit, ordinisque est obseruantissimus, & in ratiociniis suis adcuratus; quamuis non omnia eius opuscula eiusdem sint generis aut pretii. Tantae fuit auctoritatis, vt, iudicio ZABARELLAE cardinalis, in concilio Constantiensi, nemo in toto orbe christiano, ei comparandus esset; *adeo superexcellens doctor est*, dicebat idem cardinalis, *qualis in tota christianitate vix reperiri queat.* Immo, post BERNHARDVM ecclesiam non habuisse praestantiorem doctorem, LVDOV. ELL. DV PIN pronuntiat, *nou. bibliothec. scriptor. ecclesiast. tom. XII. p. 78.* Eodem saeculo floruit, & ex libro *de corrupto ecclesiae statu* nominis celebritatem consecutus est, NIC. DE CLEMANGIIS; qui, dum & in aliis scriptis vitia moresque prauos sui saeculi perstringit, simul, quid quisque fugere, quid consectari debeat, docet. Idem ex instituto agit in *tractatu in parabolam de filio prodigo*, vbi de abusu bonorum, a Deo nobis concessorum, disserit; porro in libro de *fructu cremi*, & in alio de *fructu* seu *prosperitate rerum aduersarum.* Nec alienus prorsus ab hoc loco est liber, de *nouis festiuitatibus non instituendis*, in quo simul,

quam

ı officii sui in diebus festis celebrandis eınores sint homines, ostendit, ıtemle *praesulibus Simoniacis*. Dignus vtiorior fuit, quem vir quidam doctus an. Helmstadii recudi curaret. In Basi. concilio inclaruit IOAN. NIDERVS, ıis praedicatorum, magnopere lauda- RITHEMIO, in *catalogo illustrium . nat. germ. p. 154*. Hic, praeter comationem de *visionibus & reuelationi-* ıb HERMANNO VON DER HARDT ın, varia etiam, theologiae morali in- :ntia, conscripsit, vt *formicarium, seu gum ad vitam christianam exemplo tionum formicae incitatiuum*, & alia, fusius enarrant IAC. QVETIF & IAC. ARD in *scriptorib. ordinis praedica- ı recensitis, tom. I. saec. XV. p. 792.*

IOAN. CAPISTRANVS itidem vaartim ad theologiam moralem, parıd iurisprudentiam, tum diuinam, cclesiasticam, spectantia, scripsit: noamen est ex concionibus, quas in fotriuiis ad plebem habuit, quibusuc nes ad arma, contra quosuis Romaedis hostes capessenda, & haereticos & flamma exstirpandos, excitauit, ıs ipsemet etiam se ducem praebuit. ı reliquos, qui aut indigni sunt, vt eoıabeatur ratio, aut rectius partim ad rudentiam diuinam, partim ad theon mysticam, referuntur. Restauraıidem saeculo hocce decimo quinto : litterae coeperunt; sed cum, qui iis erant, linguis, graecae & latinae, naticaeque & arti criticae immorar; exiguus hactenus inde ad theoloaut dogmaticam aut moralem redunpoterat fructus. Plurimum tamen tione promota est ecclesiae emendauae in sequens saeculum a Numinis dentia reseruata fuit, qua & effectum, m dogmatica, moralis quoque theoneliorem faciem indueret. Id quod nceps dicendis manifestum fiet.

Nunc illud solum addendum, scripta quoque ascetica quamplurima superesse, quae non modo ad istud, de quo hucusque loquuti sumus, temporis interuallum, sed & ad praecedentia saecula spectant, quorum haud pauca in *bibliothecis*, similibusque *patrum collectionibus*, inueniuntur. Fuerunt vero etiam, qui seorsim scripta eiusmodi ascetica, in vnum collecta, darent, vt PETRVS POSSINVS, in *thesauro ascetico, seu syntagmate octodecim opusculorum asceticorum a graecis patribus scriptorum*; Parisiis 1684. 4. Recenset huncce *thesaurum* THOMAS ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum, cap. III. §. XX. p. 360. seqq.* Quemadmodum autem in hocce *thesauro* monumenta patrum graecorum cum versione latina exhibentur; ita bibliothecam asceticam latinam dedit CLAVD. DE CHANTELOV, inscriptam: *bibliotheca patrum ascetica, siue selecta veterum patrum de christiana & religiosa perfectione opuscula*, Parisiis an. 1661 sex tomis in 4. Recenset & hancce THOM. ITTIGIVS, de *bibliothecis & catenis patrum, cap. III. §. XXI. p. 362. seqq.* Nec alieni prorsus ab hoc loco sunt, qui homilias & sermones sacros patrum collegerunt, quippe in quibus plerumque, quae ad vitam moresque componendos emendandosque faciunt, tractari solent. Huiusmodi est *bibliotheca concionatoria* FRANC. COMBEFISII, quae in *octo tomos* diuisa, Parisiis 1662. fol. lucem adspexit. Legendus de ea itidem THOM. ITTIGIVS, *l. c. cap. III. §. XXII. p. 370. seqq.* qui & alias eiusdem generis homiliarum collectiones commemorat. Nobis vero hic praetermittendu non est vir clarissimus, deque antiquitat ecclesiastica praeclare meritus, BERN. PEZIVS, quippe qui non ita pridem *bibliothecam asceticam antiquo-nouam, hoc est, collectionem veterum quorundam & recentiorum opusculorum asceticorum, quae hucusque in variis manuscriptis, codicibus & bibliothe*

bliothecis delituerunt, dedit Ratisbonae sex tomis, in 8. impressam, quorum primus & secundus an. 1723, tertius & quartus, itemque quintus & sextus 1724 lucem adspexerunt publicam; quos plures adhuc excipient. Continetque *bibliotheca* haecce *ascetica* quaedam prorsus egregia & lectu digna, cuiusmodi sunt *anonymi*, qui saeculo duodecimo floruisse censetur, *dialogus de conflictu amoris Dei & linguae dolosae, tom. I. p. 1. seqq.* HILARIONIS DANICHII, qui iam initio saeculi decimi septimi vixit, *Saul & Dauid*, seu *tractatus de malis & bonis pastoribus*; itidem *tomo I. p. 205. seqq.* anonymi Benedictini, qui saeculo duodecimo scripsit, liber de *poenitentia & tentationibus religiosorum*, *tomo secundo pag. 1. seqq.* ENGELBERTI, abbatis Admontensis, qui sub Rudolpho I & Alberto I imperatoribus floruit, *speculum virtutum moralium*, quod integrum tomum tertium implet, & alia.

§. VII. Per ecclesiae emendationem non dogmatica tantum, sed & moralis theologia, meliorem faciem recuperauit. Magnusque inde exstitit illorum numerus, tum inter nostrates, tum inter reformatae ecclesiae doctores, qui scriptis variis, nouam illi adfundere lucem, conati sunt.* Nec defuerunt hic sibi romanenses, licet subinde errores, quos a maioribus velut hereditario iure acceperant, in hac etiam theologiae parte nouorum accessione auxerint.**

* Cum miserrima, qua doctrinam pariter ac plerorumque vitam, ecclesiae esset facies; beatus MARTINVS LVTHERVS noster in vtraque emendanda corrigendaque studium summum diligentiamque collocauit. Idque adeo verum & euidens est, vt nec LVD. MAIMBVRGIVS id diffiteri audeat. *Cumque*, inquit, *Lutherus vitia acriter pro concione taxaret, multosque iam libros latinos & germanicos ad pietatem pertinentes edidisset, v. g. explicationes decalogi, orationis dominicae, epistolarum & euangeliorum aduentus, in canticum beatae virginis, in psalmos & in epistolam ad Galatas, in quibus optima dixit; praeterea minime auarus aut obnoxius esset, & morate viueret; vir bonus & magnus in vniuersum, immo sanctus habebatur &c.* in *histor. Lutheranismi, lib. I. sect. XXXV.* Vbi haud perfunctorie obseruandum, quod MAIMBVRGIVS agnoscat, non modo *multos libros, ad pietatem pertinentes*, edidisse LVTHERVM, sed *optima* quoque *in iis dixisse*. Iungenda, quae ad *huncce* MAIMBVRGII *locum* disserit VITVS LVDOV. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi, lib. I. §. LXXXIII, p. 133. seqq.* Non tantum autem LVTHERVS exhortando, admonendo, reprehendendo, exemplo denique suo, aliaque ratione, in moribus hominum emendandis elaborauit; sed ipsam quoque doctrinam moralem ab erroribus grauissimis, quorum, in moribus corrumpendis, non poterat non magna vis esse, repurgauit, & ita moralis pariter ac dogmaticae theologiae veram ac genuinam faciem restituit. Doctrina namque de bonis operibus, ac vera vitae sanctitate non minus, quam de fide, & iustificatione, mirum in modum corrupta erat. LVTHERVS vero non tantum veram fidei & iustificationis rationem, secundum scripturae sacrae ductum, nobis reddidit; sed &, quaenam vere bona, Deoque placentia opera sint, docuit, fontemque eorum, fidem in Christum, nobis aperuit, profligatisque erroribus Pelagianis, ad gratiam Numinis, eiusque necessitatem, agnoscendam, nos deduxit, superstitionem vero omnem ac idololatriam prorsus proscripsit. Quae omnia,

i, vt reliqua nunc taceam, quanti, in na morali, momenti sint, nemini te- ignotum esse potest. Systema ita- eu integrum corpus theologiae mo- :tsi LVTHERVS non scripserit; nulla i eius pars est, quam non subinde .ptis variis exquisite, magnaque cum :ia, pertractauerit. Compendium lliquod tum moralis tum dogmaticae ›giae longe elegantissimum, & omni- ıptui adcommodatum, dedit in vtro- *atechismo* tum *minori*, tum *maiori*, ibus supra copiose verba fecimus. ıa, quae hic dici poterant, dabit IO- CONR. SCHRAMMIVS, in *pro- ›ate de meritis beati Lutheri in theo- ı.moralem*, Helmstadii 1711. 4. vbi llia, THOM. DE AQVINO cum bea- THERO nostro comparans, recte, *'id*, inquit, *de eo fit, quod iniquiores n Thomam & scholasticos simus, quod r adspiciamus, nedum consulamus, aut ïdium allegemus; est tamen cur Tho- & Lutherum inter se comparaturis biiciamus, quod iam olim Erasmus :iolo & Alcandro, oratoribus ponti- 'espondisse fertur, cum ad scribendum Lutherum eum excitarent: tantum therum, vt plus erudiatur & profi- lectione vnius pagellae Lutheranae, ex toto Thoma.*

. LVTHERO ad PHIL. MELANCH- M progredimur, qui cum *locos theo-* conderet, in capitibus *de libero ar- de lege, de peccato, eiusque fructibus,* ıe *de fide, spe & charitate*, ea attigit, n theologia morali tractari solent. morem deinceps & MARTINVS :NITIVS, aliique, qui systemata gica concinnarunt, sequuti sunt. quidem. Cum enim credenda & ı in praxi & vsu coniunctissima sint; quoque iunctim traduntur; quam- nihil obstet, quo minus seorsim con- siderari queant. A THOMA DE AQVI- NO, aliisque scholasticorum, idem factum, supra obseruauimus. Cum autem ea, quae de agendis in systematibus doceban- tur, ad dubia, quotidie occurrentia, expe- dienda non sufficere viderentur; exstite- runt, qui ad exemplum romanensium, de casibus conscientiae agere, consultum du- cerent; qui, cum rectius ad iurispruden- tiam diuinam referantur, deinceps de iis agendi locus erit. Tandem & fuerunt, qui theologiam moralem, a dogmatica distinctam, ordine quodam systematico exhiberent; quamquam plerique sub hoc- ce nomine talia proponant, quae itidem rectius iurisprudentia diuina sibi vindicat. Primus omnium, iudice GEBH. THEOD. MEIERO, *introd. in vniuers. theolog. mo- ral. studium, cap. XVIII. §. X.* qui ex no- stratibus theologiam moralem disciplinae in morem tractare instituit, sed non per- fecit, GEORG. CALIXTVS fuit, in *epi- tome theologiae moralis*, operis ad finem non perducti fragmento; vna cum *digres- sione de arte noua, quam commentus erat Bartholdus Nibusius*, anno 1662 recuso, cum iam annis 28 ante lucem adspexisset publicam. Felicius hoc negotium cessit IOAN. CONR. DVRRIO, theologo Alt- dorffino, qui, obseruante viro doctissimo IO. MICH. LANGIO, inter primos fuit, quorum in theologia morali systematica a reformationis tempore conatus orbis eru- ditus non modo vidit, sed etiam laudauit. Ediderat nimirum DVRRIVS iam anno 1662 *enchiridion theologiae moralis &c.* quod cum non displicere viris doctis in- telligeret, accessionibus variis locupleta- tum, emendatumque an. 1675 denuo pro- dire iussit, inscriptum: *compendium theo- logiae moralis, in quo virtutes & officia ho- minis christiani tum in genere, tum in certis vitae statibus considerati, explicantur, & variae quaestiones practicae deciduntur.* Successit tandem anno 1698 editio tertia, *adno-*

adnotationibus auctoris *posthumis* auctior, curante IO. MICH. LANGIO, qui & dissertationem prooemialem, *de origine & progressu theologiae moralis systematicae*, lectu dignissimam, supraque ad §. *II.* nobis iam commendatam, praemisit. *Praefationem* autem, seu *dedicationem* ad GVNTHERVM A GRIESHEIM, *quae non pauca digna lectu contineat, mentemque auctoris in permultis dilucidiorem reddat*, in tertia hacce editione omissam, dolet GVSTAV. GEORG. ZELTNERVS, in *vitis theologorum Altdorffinorum*, *p.365*. Non minora in theologiam moralem systematicam merita sunt GEBH. THEOD. MEIERI, theologi quondam Helmstadiensis clarissimi. Praeter *introductionem* eius *in vniuersum theologiae moralis studium*, non semel iam a nobis laudatam, in qua non tantum praecipuos in hac theologiae parte scriptores enumerat, sed & de methodo, theologiam moralem tractandi, copiose praecipit; prostant eiusdem *disputationes theologicae*, *partem primam & secundam theologiae moralis* exhibentes, iunctimque editae Helmstadii 1679. Pars tertia promittitur in *vita Meieri*, praemissa *historiae* eius *religionum*, quae cura viri celeberrimi PHIL. LVDOV. BOEHMERI, an. 1697 lucem adspexit publicam. Idem vir doctissimus, in *dedicatione* eiusdem operis, *theologiam moralem* MEIERI *succinctis thesibus exhibitam* pollicetur. In eadem academia Iulia docuit, postea tamen Halberstadium translatus, HENR. RIXNERVS, cuius exstant *instructionum theologiae moralis libri duo*, qui cum eiusdem *dissertatione de rationis in voluntatem & adpetitum sensitiuum imperio*, & *oratione de intestinis ecclesiae christianae dissidiis*, prodierunt Francofurti ad Moenum 1690. 8. Lectu hocce opus non indignum, cum, praeter scripturae, patrum etiam, aliorumque scriptorum, auctor vtatur testimoniis. Methodo autem incedit, quae ex ARISTOTELIS philosophia eo tempore recepta erat, quaeue practicis disciplinis maxime adcommodata censebatur. Quae, quid incommodi secum vehat, exponitur alibi. Nunc illud solum obseruandum, cum SAM. PVFENDORFIVS, reiectis scholasticorum quisquiliis, aliam rationem, philosophiam moralem, qua eam partem, quae de officiis praecipit, tractandi, iniisset, eiusque specimen, tum in libro *de officio hominis & ciuis*, tum in maiori opere, *de iure naturae & gentium*, dedisset; fuisse nonnullos, qui in hanc ingrederentur sententiam, posse & theologiam moralem eadem ratione tractari, vt ex certo aliquo & euidenti principio omnes conclusiones deriuarentur; quod &, quin in ea parte, quae de officiis christianorum praecipit, quamue *iurisprudentiam diuinam* vocare soleo, procedat, dubio caret, reque ipsa in *institutionibus* meis *theologiae moralis*, *parte secunda*, quae *iurisprudentiam diuinam* exhibet, comprobaui. Atque id secum constitutum habuisse IVSTVM CHRISTOPHOR. SCHOMERVM, theologum Rostochiensem percelebrem, IO. FRID. MAYERVS nos condocet, in *biblioth. scriptor. theolog. moralis Lutheranor.* AEGIDII STRAVCHII *theologiae morali* subnexa, *pag. 26.* Nimirum ediderat SCHOMERVS *specimen theologiae moralis*, *quo vera & naturalia omnis iuris atque honestatis principia breuiter eruuntur*, *quinque disputationibus in vniuersitate Rostochiensi propositum* anno 1690. At specimen hoc solum erat, idque imperfectum, quippe cui accedere & alia debebant. Quod quo minus factum sit, mortem auctoris praematuram obstitisse, tradit IO. FECHTIVS, in *programmate funebri in obitum Schomeri*. Sed alia narrat MAYERVS, *l. c.* Namque cum SCHOMERO Pufendorffiana philosophiam moralem tractandi ratio placuisset, eamque theologiae morali adcommodandam, censuisset; non tam de veteri opere continuando

nuando, quam de nouo concinnando, illum sollicitum fuisse, refert, morte tamen spem istam omnem interuertente. Id vero est, quod auctor *praefationis*, nouae editioni, qua *specimen* istud, hunc in modum inscriptum: *theologia moralis sibi constans, siue eiusdem* (SCHOMERI) *specimen theologiae moralis, quinque disputationibus vera & naturalia iuris atque honestatis principia eruentibus, anno 1690 primum publici iuris factum, per additas tres alias disputationes, & conscriptam, nunc editam nouam disputationem, reuisionemque priorum ad mortem vsque ab auctore continuatam, & addito qualicumque operis supplemento, ex collegio eiusdem manuscripto completum*, Rostochii 1706. 8. luci publicae expositum fuit, praemissae, prorsus negat, quin potius consilium de mutanda sententia in theologiae moralis tractatione SCHOMERO numquam in mentem venisse, acriter contendit. Quidquid eius sit, si vel maxime, circa methodum tractandi theologiam moralem, sententiam mutasset SCHOMERVS; vitio tamen hoc ei verti non potuisset, quamquam Pufendorfiana illa methodus in ea solum theologiae moralis parte, quae de officiis praecipit, vti antea diximus, procedat. Quam licet etiam praecipue *compendium* hocce SCHOMERI complectatur; hoc tamen cum plerisque, qui ante nostram aetatem in hocce campo ingenii vires periclitati sunt, ei commune est; quippe qui ea, quae ad incrementum vitae spiritualis spectant, de quibus theologia moralis, stricte sic dicta, maxime sollicita est, aut praetermittunt, aut parce nimis attingunt, certe discrimen gratiae & naturae, in quo praecipuum moralis doctrinae caput consistit, non euoluunt. Quaedam tamen, quae istius generis sunt, SCHOMERVS delibauit, & in ipsa de officiis doctrina multa adcurate & exquisite tradit; vnde melioris notae libris compendium hocce iure meritoque adnumeratur. Nec minoris aestimandum IO. GVIL. BAIERI nostri *compendium theologiae moralis, officia hominis christiani tam generalia, quam quoad singulos ordines in ecclesia & republica specialia, exhibens &c.* Ienae 1697. 8. quod omnibus forte in hoc genere, certe secundum eam tractandi rationem, quae isto tempore vsitata erat, dubiam redditurum fuisset palmam, nisi mors praematura auctoris bene coeptorum abripuisset filum. Ex duobus enim, quibus opus hocce constare debebat, tomis, prior solum, & ne is quidem prorsus ad finem perductus, post viri beati obitum in lucem prodiit. Addere, quae desunt, adgressus est IOAN. MICH. LANGIVS, edito anno 1703, ad *Baierianum* istud *compendium*, *supplemento*; quemadmodum & ductu ac auspiciis IO. ANDR. SCHMIDII, theologi Helmstadiensis clarissimi, iuuenes quidam collegerunt *fasciculum quaestionum moralium, ex beati Baieri theologia morali deductarum, & maximam partem ex eodem auctore resolutarum*, quem anno 1698 examini eruditorum in disputationibus publicis in eadem academia submiserunt. Nec praetermittendus hic est BART. BOTSACCVS, cuius quippe *medulla theologiae moralis*, seu *tractatus theologicus de irreprehensibilitate praeprimis fidelium*, variis philologicis & polemicis obseruationibus interstinctus, Francofurti & Lipsiae 1703. 8. prodiit; & licet certam tantum theologiae partem, de *irreprehensibilitate fidelium*, pertractet; talia tamen adfert, quae multum prosunt, quaeue nescire decet neminem. AEGIDII STRAVCHII, theologi Wittenbergensis primum, deinde Gedanensis, doctrina & fatis suis notissimi, *theologiam moralem*, post auctoris obitum edidit, eique *bibliothecam scriptorum theologiae moralis & conscientiariae*, supra nobis iam laudatam, adiecit IOAN. FRID. MAYERVS, Gryphiswaldiae 1705. 8. Breuissimum equidem,

dem, admodum tamen concinnum moralis theologiae compendium STRAVCHIVS exhibet, controuersiis, quae hic agitari solent, inseruiens, ceterum ea cumprimis itidem edifferens, quae iurisprudentiae diuinae sunt propria. Memoriae, simulque illorum, qui primum se in hoc dant studiorum genus, commodis, consulere voluit IOAN. OLEARIVS, theologus quondam Lipsiensis, pietate & eruditione insignis, in *doctrina theologiae moralis, in vsum incipientium, certis paediae ac methodi limitibus circumscripta, & tabulis LXXII comprehensa*, editaque Lipsiae 1688. fol. recusa deinceps ibidem, cum *introductione in theologiam casualem* an. 1703. & adnotationibus a beato FRIDEMANNO BECHMANNO nostro illustrata, quae post auctoris mortem an. 1704 prodierunt. Quid ipsemet denique in hacce theologiae parte praestiterim, ex *institutionibus* meis *theologiae moralis* omnibus notum est; de quibus vt multa faciam verba, nec necesse est, nec me decet. Superest, vt illos tantum adiiciamus, qui *ethicae christianae* nomine theologiam moralem complexi sunt. Neque enim non ad hunc locum referri possunt, cum, moralem disciplinam ex sacrarum litterarum fontibus tradere, theologiae morali sit proprium. Commemorandus itaque hic est MELCH. SYLVEST. ECKARDVS, cuius *genuinus christianus, seu ethica christiana, praecipuas virtutes, christiano maxime dignas, cum vitiis seu peccatis, eodem indignis, complectens*, Vlmae 1651. 8. lucem adspexit. Exstat & eiusdem *christianus religiosus &c.* itemque *pastor conscientiosus &c.* de quibus legendus IO. FRID. MAYERVS, in *biblioth. scriptor. theolog. moral. Lutheran. p. 11. seqq.* Non minus vero & hic laudanda IO. PIKERI *areologia christiana, praeeunte potissimum sacra scriptura, adornata*, editaque Francofurti 1681. 12. cui luculentam praefationem, ad vtilitatem operis commendandam, praemisit beatus PHIL. IAC. SPENERVS. In ea dubitat, num hoc scribendi genus ad philosophiam potius, an ad theologiam moralem pertineat? putatque posse theologiam cum philosophia coniungi, vt, praeter ea, quae ex reuelatione constant, atque adeo mere theologica sunt, non minus ea simul tradantur, quae philosophia docet, & ex eius principiis fluunt, sed cum correctione & supplementis ex altiori principio. Quod bene equidem se habet, modo vtriusque luminis, & rationis, & reuelationis, confusio euitetur; quippe quam non possunt non magna consequi incommoda. Recte vero idem vir beatus addit: *quocumque nomine adpellare placeat, opera eiusmodi non possunt non multae vtilitatis censeri.* Atque hoc nomine etiam commendanda GEO. GRABOVII *ethica christiana, in vsum renatae eiusdemque studiosae adolescentiae, conscripta;* cuius editio secunda, priori emendatior & auctior, Berolini prodiit, an. 1698. 12. cui & accessit *iudicium de ethica Aristotelica*, quam plane e scholis & academiis eliminandam censet, quippe qua *ad renatam iuuentutem informandam & conformandam nihil ineptius, nihil peruersius, nihil denique perniciosius fingi atque excogitari possit*, vt in *praefatione* loquitur. Sed hac de re iam alibi dictum.

Theologiae moralis systematice tractatae scriptores cum scholae maxime inseruiant; nunc de illis quoque dicendum, qui vitae rationem praecipue habent, quosue *asceticos* vocare solent, vt eo rectius pleniusque theologiae moralis in nostra ecclesia inde cognosci queant fata. Praeter beatum MART. LVTHERVM enim, de quo antea dictum, statim in ipso emendationis ecclesiae initio exstiterunt viri praestantissimi, qui non minus de vita ad verbi diuini regulam componenda, quam de doctrinae puritate aut restituenda, aut conseruanda, fuerunt solliciti. Quem in

censum

censum referendi sunt HIER. WELLERVS, IOAN. MATHESIVS, FRID. MYCONIVS, NIC. HAVSMANNVS, VRB. RHEGIVS, aliique, qui partim exemplo & vita, partim scriptis, ad excitandam alendamque pietatem comparatis, ad sanctitatis studium perducere alios, suarum duxerunt esse partium. Et VRBANI quidem RHEGII quanta fuerint in rem christianam merita, peculiari commendatione edisseruit ELIAS VEIELIVS, inscripta: *Vrbani Regii memoria & merita in ecclesiam Dei, tempore salutaris reformationis, nouiter repraesentata*, Vlmae 1683. 4. cui iungendus IOAN. GEORG. BERTRAMVS, in *der Reformations- vnd Kirchen-Historie der Stadt Lüneburg, part. II. cap. II. p. 49. seqq.* Varia autem ad vitae sanctae studium promouendum scripsit RHEGIVS, vti praeter *dialogum Christi cum duobus discipulis Emmaunticis*, qui multis in pretio est, *solidam doctrinam & veram consolationem, qua animi propter peccata anxii, & ad desperationem vergentes, erigi possunt*; item *dialogum diaboli & peccatoris poenitentis*; porro, *medicinam animae in gratiam sanorum & aegrotorum, contra varias tentationes*, & alia. Cumprimis memoratu dignum est eius *christiani principis & magistratus enchiridion*, a GEORG. SPALATINO in linguam latinam translatum; de quo & ipse interpres ita pronuntiat: *fuerunt etiam olim, qui non sine laude scripserunt enchiridia, vt inter philosophos ethnicos Epictetus Stoicus, inter ecclesiasticos doctores Augustinus, sed & nostra aetate Erasmus Roterodamus, magnas res mirabili breuitate complexi; hoc vero enchiridion doctissimi viri, D. Vrbani Regii, eo est commendabilius, quod res summas tractat, nempe, vt officia, ita consolationes ex verbo Dei suauissimas, certissimas, & magnifice salutares regibus, principibus & magistratibus cunctis, in omnibus rebus aduersis &c.* Haec SPALATINVS, qui & ipse moralem doctrinam secundum disciplinam christianorum, libros varios, eo spectantes, aut ex germanica in latinam, aut ex latina in germanicam linguam, conuertendo, egregie promouit. Conferendus CHRIST. SCHLEGELIVS, in *historia vitae Georgii Spalatini, p. 183.* Ad HIER. WELLERVM quod attinet; scriptis eius ob simplicitatem, grauitate temperatam, sanctitatisque, quod vbique relucet, studium, nihil efficacius. Et licet pleraque circa scripturae explicationem versentur; in his tamen numquam non vitae morumque habet rationem. Exstant autem etiam quaedam, praesertim inter ea, quae germanica lingua composuit, quae huius loci sunt, vt *antidotum aduersus tentationes omnis generis, quibus piae mentes exerceri solent*; item *de officio ecclesiastico, politico & oeconomico*, & alia. De IO. MATHESIO, IO. ANDR. QVENSTEDIVS pronuntiat, quod fuerit *theologus sincerus, & eloquentissimus, ingenio eleganti & vrbano, qui theologiam vniuersam & omnes vitae oeconomicae &c. partes, eloquentissimis in lingua germanica scriptis exornauit; eth. pastor. p. 66.* Huius nota sunt scripta, meritoque celebrantur, scilicet *Sarepta; diluuium; vita Lutheri; conciones poenitentiales*, & alia, in quibus sermo simplex, nihilque fucati spirans, animum candidum indicat, mentemque lectoris pietatis amore imbuit, & ad meliora flectit. Eodem nomine commendandus ERASM. SARCERIVS, cuius lingua germanica scriptum habemus libellum de *disciplina ecclesiastica*, an. 1556 editum, in quo inualescentem in dies apud nos morum corruptionem acerbe deplorat. Legendus de hocce viro IO. FECHTIVS, in *adparatu ad epistolas Marbachiorum &c. cap. IV. pag. 69.* Sed mitto reliquos. Fuit ceteroquin iam saeculo decimo sexto ea temporum infelicitas, vt in certamina & intestinas dissensiones raperentur praestantissima ingenia; indeque con-

contingebat, vt, qui vitae morumque praecepta inculcabant, minus sapere reliquis viderentur. Horum praeterea licet non exiguus sit numerus, vt omnes recensere velle, res infiniti laboris foret; non omnes tamen quoque, quod operae sit pretium, fecisse, nemo diffitebitur. Contemtus eiusmodi librorum inde auctus est, quod pauci rem serio agere, plurimi contra, aut ad gloriolam, aut ad lucrum captandum, vel vt mori recepto aliquid darent, talia scribere crederentur. Hinc itaque, aliisque ex caussis, cum magnus in pietatis sanctitatisque studio tepor exortus esset, morumque corruptio valde inualesceret; circa initium saeculi decimi septimi beatus IO. ARNDTIVS, vir integerrimus, omni opera studioque id egit, vt huic malo medelam adferret; idque tanto cum successu, vt ad huncce vsque diem scripta eius praestantissima, praesertim libri, quos de *vero christianismo* composuit, a plurimis magno cum fructu legantur. Idem vero, cum inter scriptores mysticos a quibusdam referri soleat; copiosius de eo verba faciendi in sequentibus nobis dabitur occasio. Eodem tempore beatus IOAN. GERHARDVS vixit, qui cum systematica, in qua nemini secundus est, asceticam theologiam sedulo coniunxit. Testantur hoc *meditationes* eius *sacrae*, *ad veram pietatem excitandam, & interioris hominis profectum promouendum accommodatae*; quae & in alias linguas, germanicam, gallicam, anglicanam, polonicam, suecicam, translatae sunt; item, *exercitium pietatis quotidianum quadripartitum*, & alia scripta, diligenter enumerata ab ERDM. RVDOLPH. FISCHERO, in *vita Ioan. Gerhardi, cap. XIX. §. IX. p. 437. seqq.* Inter reliqua autem eminet eiusdem *schola pietatis*, cuius occasionem hunc in modum, quem iam laudauimus, ERDM. RVDOLPH. FISCHERVS edisserit: *De libris Ioan. Arndtii de vero christianismo male tum multi sentiebant, quod ipse incommodas quasdam & periculosas loquendi formas, a Paracelso & Weigelio desumtas, in libros hosce bono animo transcripserat. Quod institutum Arndtii, quamquam minus se Gerhardo probabat, verenti, ne phrases Weigelianae in sensum quoque Weigelianum traherentur; virum tamen, sibi a multis annis probe cognitum, quantum poterat, excusabat, certum apud se esse scribens, Arndtium rectius sensisse, quam loquutum esse. Haec interim praecipua Gerhardo caussa fuit, quamobrem scholae pietatis libros conscriberet, vt ostenderet, ex scriptura suppetere & ὁρμητήρια ad pietatis studium, & certam eius regulam, si vel maxime a Theophrasto & Weigelio in hoc genere nihil emendicemus; l. c. c. XVI. §. III. p. 308. 309.* Repetit item *cap. XIX. §. IX. pag. 450. seqq.* vbi & plura tum de *schola* hacce *pietatis*, tum de eiusdem GERHARDI *hodego euangelico ad scholam pietatis*, adfert. Nos vero, vt ea, quae de occasione istius libri, seu consilio, quo, vt eum GERHARDVS conscriberet, inductus fuit, dicta sunt, in medio relinquimus; ita in eo facile omnes nobiscum consentientes habemus, melioris commatis in hoc genere scriptis, eumdem adnumerandum esse. IO. ARNDTII, quem antea laudauimus, amicus quoque atque defensor fuit PAVL. EGARDVS, pastor Nortorpiensis, in Holsatia, *incomparabilis studii pietatis, & verae christianismi praxeos ergodioctes*, vt IO. MOLLERO audit, in *isagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. I. p. 170.* vbi tamen chiliasmi in eo notat errorem. Notus est ob *vindicias Arndtianas*, aliaque scripta, inter quae huius loci est *mundus immundus*, siue *das falsche Christenthum der Welt*, hypocritarum fraudes & vitia, quibus & se ipsos & alios decipiunt, in apricum producens; item *wahres Christenthum*; porro: *Koenigliches Priesterthum der Christen*, & alia. Legendus de eo & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-*

vnd

vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XVI. XVII. p. 467. Cum de corruptis hominum moribus corrigendis serio sollicitus esset IO. SAVBERTVS senior, theologus Altdorphinus lingua germanica librum de *disciplina ecclesiae euangelicae* scripsit *(Zucht-Büchlein der euangelischen Kirchen)* Noribergae 1633. 12. in quo multa salutaria ad emendandum, qua vitae rationem, ecclesiae nostrae statum adfert. De eo GVSTAV. GEORG. ZELTNERVS, theologus itidem Altdorphinus clarissimus, ita pronuntiat: *quam etiam ob rem, inter tristes armorum strepitus, ex diuinis istis castigationibus ansam captaturus, aureum illum libellum, das Zucht-Büchlein, inscriptum, in publicam lucem dedit, omnium theologorum quidem cum plausu exceptum; sed iis, qui consilia τὰ πολιτικὰ sequebantur, & suspicionibus agitabantur, non peraeque cunctis acceptum.* Quod pluribus confirmat, in *vitis theologor. Altdorphin. p. 176.* Non minus vero notatu dignum eiusdem *psycho-pharmacum pro euangelicis & pontificiis*, siue, *Seelen-Artznei fur die Lutherischen vnd Paebstischen, das ist, gründliche vnd schrifftmaessige Eroerterung dieser Frage: ob nunmehr, wenn wir die Papisten zu vnserer euangelischen Religion bewegen wollen, hiezu noethiger sey, vnser disputiren, oder aber die Besserung vnsers Lebens?* Norimbergae 1636. 4. Posterius, scilicet, vitam potius emendando, quam disputando, aduersarios ad ecclesiam nostram perducendos esse, adductis septem rationibus, iudice ZELTNERO, solidissimis, demonstrauit; qui & plura, tum de hocce tum de aliis eiusdem generis SAVBERTI scriptis, suppeditat. Magno quoque zelo vitia hominum moresque emendandi flagrauit IO. MATTH. MAYFARTVS, theologus Erffurthensis, vt scripta eius, *himmlisches Jerusalem*, Norimbergae 1668. 4. *hoellisches Sodom*, ibidem 1661. 8. aliaque testantur. Cumque, praecipuam omnis mali caussam in scholis & academiis quaerendam, existimaret; quid in iis desiderandum, quaue ratione emendandae sint, in *admonitione christiana*, germanice scripta, & Schleusingae 1636 edita, exposuit. Simile vitae sanctitatem puritatemque promouendi studium deprehendimus in IO. SCHMIDIO, theologo Argentoratensi, cuius inter alia notus liber est, *zelus pietatis* inscriptus, siue *eifrige Vbung wahrer Gottseeligkeit*, Argentorati an. 1641. 4. ne quid de eiusdem *Ausgang aus Sodom, oder Vnterricht, welcher gestalt ein ieglicher Christ aus der heutigen argen Welt ausgehen solle, seine Seele zu retten;* item *agone christiano, oder christlichem Ringen nach der engen Pforten der Seligkeit,* aliisque dicam. Nec silentio hic praetermittendus est IOACH. LVTKEMANNVS, summus quondam sacrorum antistes Guelferbytanus, tum ob alia, tum maxime ob librum saepe recusum, inscriptumque: *Vorschmack goettlicher Güte*, hic commemorandus. Exprobrati quidem illi sunt, nescio qui in doctrina naeui; sed hoc illi commune fere est cum illis, qui vitae magis quam scholae labores suos consecratos volunt, & τῆς ἀκριβείας in loquendo non semper obseruant leges. Id quod suo etiam exemplo comprobauit THEOPH. GROSGEBAVERVS, ecclesiastes Rostochiensis, vir, vt pietate florentissimus, ita vulnerum ecclesiae nostrae callentissimus. Magno cordatorum adplausu exceptus est liber, quem inscripsit: *Waechter-Stimm aus dem verwüsteten Zion*, in quo caussas vitae corruptae, quae in ecclesia euangelica conspicitur, & impedimenta, quae vim & efficaciam verbi diuini sufflaminant, luculenter edisserit. Libri huius an. 1661 in lucem emissi editioni, non diu admodum superstes fuit. Iungi huic libro solent, certe in ea, quae an. 1667 prodiit, editione, iuncta sunt, & alia eiusdem auctoris opuscula, vt: *treuer Vnterricht von der Wiedergeburt;* item *preseruatif wider die Pest der heutigen*

Atheisten &c. & versio denique germanica libri a IOSEPHO HALLO lingua anglicana concinnati, & inscripti: *die alte Religion;* ex quibus omnibus itidem multum bonae frugis capias. In libro tamen de *regeneratione* quaedam non recte dicta viri docti obseruant. Baptismum enim medium efficax regenerationis esse, negauit, in istam haud dubie ideo inductus sententiam, quod plerique christianorum, vita, moribusque, se non esse ex numero regenitorum, ostendant; cum tamen eum distinguere oportuisset, inter eos, qui nunquam regeniti sunt, & inter eos, qui hocce iterum statu exciderunt. Notat hoc in eo etiam beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in *responsis theologicis* germanicis, & quidem prioribus, *part. III. p. 555.* qui ceteroquin egregia viri huius in rem christianam merita, iustis extollit encomiis, *part. IV. p. 531. & 579. part. I. p. 194.* In eadem ecclesia & academia Rostochiensi quoque docuit HENR. MVLLERVS, haud infimi in nostra ecclesia subsellii theologis adnumerandus. Omnium fere promeruerunt calculum, quibus mores hominum vitamque instruxit, scripta: *himmlischer Liebes-Kuß; Kreutz-Buß- und Beth-Schule; geistliche Erquickstunden; Thraenen-und Trost-Quelle; geistlicher Danck-Altar;* & alia. Ea, quae commemorauimus, saepe recusa sunt; vltimo autem ex iis, duae adnexae sunt quaestiones; altera: num in certis casibus vitae quis pro aliis facere iacturam debeat? altera: sitne defensio licita erga hominem ebrium, qui nos inuadat? Ne quid nunc de eiusdem *concionibus in euangelia & epistolas dominicales,* inscriptis: *euangelische,* item *apostolische Schluß-Kette,* dicam. Non defuerunt iterum, qui & in hisce scriptis, quod reprehenderent, sibi inuenisse visi sunt. Nonnullis dicendi genus argutum, atque breue, vtpote a simplicitate theologica alienum, non probabatur; quod aliis rursus ita placuit, vt vel inuita natura istud imitari contenderent. Sed qui naturae quodam ductu, sine vlla ingenii ostentatione, tali scribendi genere vtitur, si non laudem, certe excusationem, apud aequos harum rerum arbitros, facile obtinebit. Grauior fuit haereseos, aut prauae doctrinae adcusatio, quam alii, speciatim IO. MVLLERVS, theologus Hamburgensis, illi intentarunt, quod loca sacris vsibus destinata, ob abusum & superstitionem, in cuius a plurimis conuertuntur occasionem, Lutheranorum idola dixisset. Quod, cum, si recte intelligatur, reprehensionem non promereatur, deque sano optimi viri sensu dubitare nemini liceat; praestantissimi theologi eius defensionem in se susceperunt. Dum vero παῤῥησία ista sua quibusdam, ab ecclesiae nostrae sacris dissentientibus, occasionem, se laudandi, praebuit; id si quis illi vitio vertere vellet, illi simul omnis damnandus candor foret, ne scilicet hostes veritatis habeant, quod laudent, aut quo abutantur. Quod talia MVLLERO exprobrata sint, constat; iuuabitque conferre EHREGOTT DAN. COLBERGIVM, in *dem Hermetisch - Platonischen Christenthum, part. I. cap. VIII. p. 323. seqq.* simul tamen addendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XXV. XXVI.* Laudatur MVLLERVS atque vindicatur passim a beato PHIL. IAC. SPENERO, in *responsis theologicis* germanicis, & quidem prioribus, *part. II. p. 279. part. III. p. 721. & 828. part. IV. p. 220. 392. 420* & alibi. Theologis vitae christianae praxin strenue vrgentibus adnumerandus quoque est CHRISTIAN. SCRIVERIVS, an. 1693 mortalium rebus ereptus. Inter scripta eius cumprimis celebratur *thesaurus animarum*, siue *Seelen-Schatz*, quinque constans partibus, in quo praeter dogmaticam, moralem quoque theologiam, fusissime prosequutus est. Prodiit tum alias, tum & Magdeburgi an. 1698, 1701, & 1704.

Mul-

Multis quoque, & merito quidem, placuerunt eiusdem *meditationes subitaneae*, siue *zufaellige Andachten*, quas sub GOTTHOLDI nomine scripsit, Lipsiae 1674. 8. & alias, editae, in quibus nouo, nec poenitendo instituto, res omnes, quae alicui se forte offerunt, naturales pariter ac arte factas, in argumentum piae cuiusdam meditationis, qua mens a mundanis ad caelestia trahatur, arripit. Reliqua eius scripta recenset, qui & vitam eius exhibet, HENR. PIPPINGIVS, in *memoria theologorum nostrae aetatis renouata*, *decad. III. num. XXXV. p. 466. seqq.* In *thesaurum animarum*, indicem copiosissimum, inscriptum: *Kern und Stern*, adornauit CHRISTOPH. KOCHIVS, contractiorem eumdem dedit: CRISP. WEISE, inscriptum: *Seelen-Schatzes Krafft und Safft.* Certatim hocce opus laudarunt viri docti, quos inter & beatus PHIL. IAC. SPENERVS est, cui nec reliqua scripta SCRIVERII displicuerunt, vti patet ex eius *responsis theologicis germanicis*, & quidem prioribus, *part. III. p. 204. 326. 447.* & alibi. Idem quoque memorat eiusdem *amphitheatrum prouidentiae diuinae*, in quo exemplis singularibus ac selectis diuinae vim prouidentiae comprobare secum constituerat; quod tamen, quantum mihi constat, lucem publicam non adspexit. Magna etiam hic opus esse circumspectione existimo; cum, quot dubiis facta obnoxia sint, nemini sit ignotum. Praeterea, si quis eiusmodi opus conficere vellet, is merito hoc sibi datum credere deberet, vt exceptionibus, quae profanis hominibus, diuinaeque prouidentiae contemtoribus numquam non in promtu sunt, diligenter occurreret. Sed hoc ὡς ἐν παρόδῳ. Ad ipsum PHIL. IAC. SPENERVM nunc accedimus, cui inter eos, qui de pietatis, vitaeque sanctae studio praeclare meriti sunt, vel primus debetur locus. Acerrimum namque fuit viri iudicium, industriaque incredibilis, idemque defectuum, quibus res christiana in ecclesia nostra laborabat, longe erat callentissimus. Diuino insuper zelo excitatus, magno desiderio, corrupta emendandi, flagrabat, quod & summa faciebat prudentia, animique moderatione singulari. Testantur hoc *pia* eius *desideria*, *von Verbesserung der christlichen Kirche in allen Staenden*, Francofurti 1676. 12. & alias, germanice & latine edita; in quibus naeuos practicos ecclesiae Lutheranae sincere indicat & detegit, non minus tamen & rationem, qua medela rebus deprauatis adferri possit, suppeditat. Praestantissimorum theologorum, qui calculo suo *pia* haecce *desideria* adprobarunt, iudicia, ipsemet adducit SPENERVS, in *der gründlichen Beantwortung des Vnfugs der Pietisten*, *cap. I. §. XV. seqq.* Occasionem *pia* haecce *desideria* dederunt, vt aliorum quoque eodem collineantia scripta ederentur, aut iam edita in lucem reuocarentur, denuoque in censum venirent. Huc spectant THEOPH. SINCERI (hoc est, CHRISTIAN. KORTHOLTI) *Wolgemeinter Vorschlag, dem eingerissenen aergerlichen Leben, in der euangelischen Kirche zu helffen*; IOAN. LVDOV. HARTMANNI *Vrsachen der Verkehrung und Mittel der Verbesserung*; ANTON. REISERI *grauamina non iniusta*, *oder rechtmaessige Beschwerden über den zerrütteten Zustand der euangelischen Kirche*; & quae alia sunt eiusdem generis, de quibus legisse iuuabit GVSTAV. GEORG. ZELTNERI *schediasma de piorum desideriorum scriptoribus*, cum eiusdem *de corruptelis & medelis theologiae dissertatione gemina*, editum Norimbergae 1707. 4. Ad SPENERVM vt reuertamur, multa alia is scripsit, ad pietatis excitandum, fouendum ac promouendum studium comparata, eaque prorsus egregia. Eminet inter reliqua libellus *de natura & gratia*, siue *Natur und Gnade, oder der Vnterscheid der Wercke, so aus natürlichen Kraefften, vnd aus den Gnadenwürckungen*

des

des heiligen Geistes herkommen &c. Francofurti 1687. 12. editus, saepiusque recusus, in linguam quoque latinam conuersus, & cum praefatione beati GOTTFR. OLEARII luci publicae expositus. Quantum vero in vitae christianae praxi haecce de discrimine naturae & gratiae doctrina, momentum trahat, quam late se per omnes virtutes, adfectus, actiones hominum diffundat, quamue ad naturae fallacias, qua plurimi misere decipiuntur, detegendas, necessaria sit, nemini ignotum esse potest. Hanc vero auctor ita pertractauit, vt missis scholasticorum spinosis, saepe ineptis de hocce argumento quaestionibus, cuncta praxi & vitae attemperaret; tanto ampliorem inde consequutus laudem, quod nemo ante illum hac ratione, in praecipuo isto theologiae moralis capite versatus sit, & alios simul exemplo suo excitauerit, maiori studio & diligentia illud excolendi. Non minus insignem in sanctitatis studio vtilitatem praebent, libellus, *vom geistlichen Priesterthum frommer Christen*, Lipsiae 1667. 12. itemque *geistliche Anfechtungen der Kinder Gottes*, Francofurti 1698. 12. & quae alia sunt eiusdem generis, ex quibus auctoris & perspicacia singularis, in rebus spiritualibus, & studium alios iuuandi, elucet. Exstant & eiusdem conciones quamplurimae, cumprimis & in euangelia ac epistolas dominicales, in quibus de iis, quae huius loci sunt, copiosissime solidissimeque differitur; cuiusmodi sunt: *euangelische Lebens-Pflichten*, in quibus integrum velut theologiae moralis systema, vti in *der euangelischen Glaubens-Lehre*, dogmaticae, exhibet; item, *euangelischer Glaubens-Trost*; porro, *des thaetigen Christenthums Nothwendigkeit, vnd Moeglichkeit*, cetera. Ex eo quoque tempore, quo beatus SPENERVS maiori studio non tantum vitae morumque emendationem vrgere coepit, sed & viam, rationemque in virtutibus homine christiano dignis rite proficiendi, diligenter monstrauit, alii quoque exstiterunt viri praestantissimi, qui idem institutum strenue promouere adgrederentur, vt IOACH. IVST. BREITHAVPT, AVG. HERM. FRANCKIVS, IO. HENR. MAIVS, IO. CASP. SCHADIVS; quorum scripta huc spectantia, cum multorum terantur manibus, satisque nota sint, vt iis enarrandis immoremur, necesse non est. Immo & aliorum, tum veterum, tum recentiorum plurima adhuc prostant monumenta, quorum in hacce theologiae parte visus minime contemnendus est, quae tamen recensere omnia nobis non licet, & forte quoque superuacaneum foret. Praecipua ex iis, quaeue adeo hactenus enumeratis addi possunt, indicat IOACH. LANGIVS, in *institutionibus studii theologici litterariis, sect. VI. cap. II. §. XIX. seqq. p. 645. seqq.*

Nescio, an hic illorum quoque mentionem facere debeam, qui ex theologorum ordine in emendandis hominum moribus ita versati sunt, vt vitia illorum satyrico perfricarent sale; quo nomine IOAN. VALENT. ANDREAE, & IOAN. BALTH. SCHVPPIVS, celebrantur. Etsi enim quibusdam hocce scribendi genus non displiceat, auctoribus etiam ingenii gloriam pariat; an tamen cum grauitate christiana conueniat, deceatque theologum, dubitant alii. Sed IOANNES quidem VALENTINVS ANDREAE in plerisque scriptis suis rem serio egit, & vitia in ecclesia nostra regnantia detexit cordate ac reprehendit. Varia autem reliquit, cuiusmodi sunt: *christianismus genuinus*, Argentorati 1615; *veri christiani libertas, bonae caussae fiducia, theologiae encomium*; Argentorati 1648. *subsidia sacrae & litterariae rei*, in quibus continentur, *sol veritatis*; *harmonia vitae Christi*; *chronologia synoptica*; *oculus eruditus*; *disciplina ecclesiastica*, Tubingae 1642. Nec praetermittenda eiusdem *mythologia sacra*, Argentorati 1619; *Menippus*

pus prior & posterior, ib. 1617 & 18. & alibi, *peregrinus in patria*, ibidem 1618; *ciuis christianus*, ibid. 1619; & alia quamplurima germanica quoque lingua ab eo conscripta, quae longo agmine recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen- vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. V. §. XIII. p. 465.* Nec hostibus auctor caruit, quos παῤῥησία ista, qua in vitiis hypocritarum detegendis & redarguendis vsus est, non poterat non illi conciliare; immo plures forte expertus esset aduersarios, nisi scripta ecclesiae nostrae vulnera acerbius pungentia, tecto nomine edidisset, vti ARNOLDVS, *l. c.* obseruat. At cordatioribus non displicuit, qui eum potius maximopere laudarunt; legique elogium eius potest apud ANDR. CAROLI, in *memorabilib. ecclesiast. saec. XVII. lib. VI. p. 89.* Ad IO. BALTH. SCHVPPIVM autem quod attinet, scripta eius iunctim recusa sunt Francofurti ad Moenum 1701. duobus voluminibus in 8. Ingenium eius atque mores adcurate describit IO. MOLLERVS, in *isagoge ad histor. Chersonesi cimbr. part. vltima, p. 590.* vbi & insigne, quo SCHVPPIVM PETR. LAMBECIVS ornauit, elogium adducit. Concertationes, quae illi cum quibusdam intercesserunt, idem edisserit, tandemque, quae illi ob dicendi rationem liberam, satyricamque, obiecta fuerunt, non dissimulat, simul tamen excusare conatur. *Scio*, inquit, *stilum eius in concionibus & libellis sacris plus iusto interdum dicacem, & mythologias, argutias, atque narrationes facetas studiose sectantem, non antagonistae solum ipsius, Io. Müllero, in atheismo, acerbe in illum, suppresso nomine, inuecto, sed theologis etiam Wittebergensibus, qui peculari eumdem censura (quae exstat in consiliis Wittebergensibus part. II. tit. IV. n. VII.) collegarum ipsius postulatu scripta, reprehenderunt, aliisque viris cordatis, dotes alioquin Schuppianas suo aestimantibus pretio, improbari. Quos inter Vincentius Fabricius, in epistola ad Henricum Vagetium anno 1659 missa: vidi, ait, quosdam Schuppii libellos, mirifice scriptos, saltim mansuetudini ac grauitati theologicae parum conuenientes. Nec ipse licentiae eius, in satyrico isto scribendi genere, ridendo verum inculcare adsueto, interdum nimiae, indifferenter patrocinabor. Excusabunt tamen eum quodammodo, cum genius ipsius, ad perfricanda sale isto saeculi vitia naturae instinctu pronior, tum monita pro instituto hoc apologetica, quae & ipse non vno in loco, & filius &c. lectori in memoriam reuocarunt.* Priusquam vero a scriptoribus asceticis discedamus, iure consultorum adhuc quorumdam iniicienda est mentio, qui in hoc scribendi genere, ipsis quodammodo theologis dubiam reddiderunt palmam. Praecipuum inter eos locum tenet AHASV. FRITSCHIVS, cancellarius & consiliarius intimus Rudolphopolitanus, cuius scripta habemus haud pauca, in quibus eruditionem quidem anxie conquisitam, cuius laudem auctor non adfectauit, frustra quaesiueris, animum tamen ingenuum, & sincero Numinis amore flagrantem, deprehendes. Cognoscere haec eius scripta ex indice eorum, qui exstat, peculiari, licet, quorum etiam pleraque laudat HENR. PIPPINGIVS, in *septenario virorum celeberrimorum, qui vt ut professione theologi haud fuerint, scripta tamen ediderunt theologica, p. IIII. seqq.* Libello FRITSCHII inscripto: *Iesus alles in allen*, praefationem praemisit beatus PHIL. IAC. SPENERVS, in qua de scriptis illorum, qui professione theologi non fuerunt, maxime iure consultorum, *ascetico theologicis*, erudite disserit. In eamdem hancce classem referendus IOAN. BRVNNEMANNVS, ob *meditationes sacras ad ductum euangeliorum dominicalium*, Halae 1700. 8. editas; itemque ERASM. FRANCISCI, ob scripta haud pauca. De vtroque legendus PIPPINGIVS, *l. c.* Nec praetermitten-

mittendus VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, cui vt reliqua ingenii monumenta, ita & liber prorſus egregius, *Chriſten-Staat* inſcriptus, & tum alias, tum & Lipſiae 1706. 8. impreſſus, aeternum nominis pepere decus. Adderem hiſce IO. ANGEL. WERDENHAGENIVM, ob *verum chriſtianum, fundamenta religionis noſtrae continentem, octo orationibus ſaecularibus, in academia Iulia habitis, explicatum*; itemque ob librum, *die offene Hertzens-Pforte zu dem wahren Reiche Chriſti &c.* ſub ANGELI MARIANI nomine editum, & alia; niſi recte dictis quaedam, quae a forma ſanorum verborum, & doctrinae in noſtra eccleſia receptae puritate, abire videntur, admiſcuiſſet. Nolim equidem cum TOBIA WAGNERO, in *examine elenchthico atheiſmi, p.74.* & IO. MVLLERO, in *atheiſmo deuicto, p. 39.* eum inter atheos referre; IACOBI tamen BOEHMII eum in quibusdam preſſiſſe veſtigia, negari nequit, idque vel liber ab eo compoſitus inſcriptusque *pſychologia vera* I. B. T. (id eſt, IAC. BOEHMII Teutonici) *quadraginta quaeſtionibus explicata &c.* teſtatur. Legendus EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetiſch-Platoniſchen Chriſtenthum, part. I. cap. V. p. 255.* itemque GOTTF ARNOLDVS, in *der Kirchen-vnd Ketzer-Hiſtorie, part. III. cap. IX. p. 88.*

Inter reformatae eccleſiae doctores viros fuiſſe longe praeſtantiſſimos, qui, vt de omni doctrinae genere, ita & de theologia morali praeclare meriti ſunt, nemini ignotum eſſe poteſt. Et initio quidem in ſyſtematibus ſuis ac compendiis theologicis agenda cum credendis, ſeu theologiam moralem cum dogmatica coniungebant; quod & a noſtratibus factum, ſupra obſeruauimus. Deinde, cum nonnulli ſeorſim τὰ πρακτικὰ tractare inciperent; in ea praecipue parte, quae de officiis ac caſibus conſcientiae praecipit, ſtudium, induſtriamque ſuam collocarunt, de quibus in ſequentibus dicendi locus erit. Tandem & extiterunt, qui theologiam moralem, ſpeciatim ſic dictam, ex inſtituto traderent, quos inter praecipuum locum ſibi vindicat IOAN. HOORNBEECKIVS, theologus primum Vltraiectinus, deinde Lugdunenſis, cuius *theologiae practicae* tomi duo Vltraiecti an. 1663 prodierunt, non ſemel deinceps recuſi. Tertium quoque promiſerat, quem mortuo auctore ex diſſertationibus eius dare voluerunt PETR. DE WITTE, & GVIL. SALDENVS, teſte IOAN. FRID. MAYERO, in *biblioth. ſcriptor. theolog. mor. reform. p. 37.* Laudem hoc opere ſingularem promeritus eſt HOORNBEECKIVS; ſiquidem cuncta ex genuino moralis theologiae fonte, ſcriptura ſacra, deducit, vtilia & neceſſaria vbique conſectatur, miſſis ſuperuacuis, cum perſpicuitate ſoliditatem coniungit, quae ſcholae pariter ac vitae inſeruiunt, tradit, vt, ſi demas, quae cum reformatae eccleſiae doctoribus illi communia ſunt, omnibus in hoc genere dubiam reddere palmam queat. HOORNBEECKIO iungimus HENRIC. HAMMONDVM, cuius haud ignotum in orbe litterato nomen eſt, ob *catechiſmum*, quem pro pleniſſimo moralis theologiae ſyſtemate recte haberi, docet auctor verſionis gallicae, quae an. 1696 prodiit, atque inſcribitur: *La pratique de la morale chretienne.* Celebre quoque inter reformatae eccleſiae doctores nomen conſequutus eſt GISB. VOETIVS, diligentiae haud vulgaris, & multae lectionis vir, ingenioque ad varios proponendos caſus, quaeſtionesque mouendas, longe aptiſſimo praeditus, vt ſcholaſticis, atque moraliſtis, quos vocant, romanae eccleſiae, nihil concedere videatur. Documento eſſe poſſunt *diſputationes* eius *ſelectae*, in quibus vti integrum velut theologiae ſyſtema, ſeu locos potius communes per ſingulos fidei articulos, exhibet, ita praeſertim *pars III. & IV.* theologiae moralis capita & argumenta, ſi non omnia,

omnia, certe pleraque, methodo auctori propria, pertractata complectitur. Nec praetermittendus hic PETRVS VAN MASTRICHT, in cuius quippe *theoretico-practica theologia*, quae pleniori habitu recusa, Traiecti ad Rhenum an. 1699. in 4. prodiit, non tantum per singula capita theologiae dogmaticae, praeter partem exegeticam, dogmaticam & elenchticam, *practica* quoque proponitur, sed & seorsim *idea theologiae moralis*, *de vita spirituali praecipiens*, itemque *hypotyposis theologiae asceticae*, siue *de exercitio pietatis* exhibetur. Ex Anglis vero hic adhuc addendus IOAN. FORBESIVS A CORSE, inter cuius opera Amstelodami 1703. fol. edita, etiam *theologiae moralis libri X.* leguntur. Compendio autem summam doctrinae moralis complexus est CAMPEG. VITRINGA, in *typo theologiae practicae*, siue *commentatione de vita spirituali*, lectu prorsus digna, recusaque Bremae 1717. 8. Possunt huc etiam referri, qui *ethices christianae* nomine moralem theologiam tractarunt, vt LAMB. DANAEVS, IO. HENR. HEIDEGGERVS, ANT. WALAEVS, IEREM. TAYLORIVS, cuius *ethica christiana*, ex anglicana lingua in germanicam conuersa, prostat. Ex his autem nonnulli, vt LAMB. DANAEVS, dum de *officiis* solum, aut praecipue, agunt; iuris diuini potius scriptoribus adnumerandi sunt. DANAEVS insuper, dum collationem scripturae, cum philosophia, iure ciuili & canonico, instituit, a vitio scholasticorum, quorum scripta etiam in subsidium vocat, haec inter se confundentium, prope abest. Ad systematicam hancce, doctrinam moralem tractandi, methodum, etiam quodammodo accedunt, qui lingua gallicana integram hancce theologiae partem exposuerunt, licet vitae magis, quam scholae, habuerint rationem, vt praeter MOSEN AMYRALDVM, cuius *morale chretienne* Salmurii an. 1652. 8. prodiit, BEN. PICTETVS, *dans la morale chretienne, ou l' art de bien vivre*, Geneuae 1696. octo tomis in 8. Magna plurimorum adprobatione opus hoc exceptum est, & merito quidem, cum plene, solide, & perspicue auctor omnia, quibus theologiae moralis ambitus circumscribitur, exposuerit, nihilque eorum, quae aut erudire intellectum, aut flectere ad meliora voluntatem possunt, praetermiserit. Hinc & ipsis romanensibus hicce liber placuit, ex quorum numero comitissa DE SPORCK, illum in linguam germanicam, omissis, quae romanae ecclesiae addictos offendere poterant, & quibusdam mutatis, transtulit, inscriptumque: *die christliche Sittenlehre*, Pragae 1711. edidit, eaque ratione & Campoduni anno sequenti 1712 prodiit. Cum vero bibliopola quidam Lipsiensis an. 1713 mutata prima plagula orbi persuadere voluisset, nouam hanc esse editionem, tandemque auctor de ista, quam alii sibi in scripta sua sumerent, licentia, conquereretur; idem bibliopola nouam versionem germanicam, eamque mentem auctoris integre, fineque corruptione aut mutatione exhibentem, a IO. FRID. BACHSTROHMIO confici curauit, quae & ipsi PICTETO probata fuit. Prodiit ea Lipsiae 1717. 4. Non exigua etiam sunt IOAN. LA PLACETTE in doctrinam moralem christianorum merita; cumque plurima is, ad eam illustrandam, scripserit, huius tamen nunc loci est eiusdem *nouveaux essais de morale*; quod opus, cum multis admodum placeret, in linguam germanicam a viro doctissimo GOTTFRIED CHRIST. LENTNERO translatum, inscriptumque, *Versuch einer geistlichen Morale oder Sitten-Lehre*, Ienae 1719. 4. lucem adspexit. Praemissa eidem est praefatio GOTTL. STOLLII, in qua de discrimine theologiae moralis veterum & recentiorum erudite disserit. Mitto nunc, qui speciatim argumenta quaedam moralia pertractarunt, vt IO. FRID. OSTERWALDI

tractatum contra impuritatem; itemque eiusdem tractatum *de fontibus corruptionis, quae hodie inter christianos regnat*, quorum vterque gallice scriptus, in linguam quoque germanicam conuersus, prostat; & qui alia eiusdem generis scripserunt, quae tamen etiam inter ascetica, de quibus mox dicemus, referri possunt. Nunc id solum monere liceat, reformatae ecclesiae doctorum scripta moralia nonnullis male audire, aut certe suspecta esse, quod eiusmodi principia foueant, quae prima genuinae doctrinae moralis fundamenta euertere prorsus videntur; cuiusmodi cumprimis illorum de absoluto praedestinationis decreto dogma, & quae cum eo coniuncta sunt, esse censetur. Hinc ex nostratibus BALTH. FVHRMANNVS *tractatum theoretico-practicum* edidit, *de remoris ac impedimentis sincerae pietatis, e principiis dogmatum pontificiorum, Caluinianorum, Photinianorum, resultantibus*, Wittenbergae 1628. Ex romanae autem ecclesiae addictis ex instituto hoc egit ANT. ARNALDVS, in libro, quem inscripsit: *le renversement de la morale de Iesus Christ, par les erreurs de Calvinistes, touchant la iustification*; recuso Parisiis an. 1713. 4. in quo hoc praecipue vrget, quod reformati doceant, eos, qui ad salutem aeternam praedestinati sunt, fidem gratiamque Numinis amittere non posse, etiamsi grauioribus peccatis inuoluantur. Sed reformatae ecclesiae hic caussam agere, suarum duxit esse partium PETR. IVRIEV, quippe qui luci publicae exposuit: *iustification de la morale des reforméz, contre les accusations de Mr. Arnaud, repandües dans tous ses ouvrages, & particulierement dans le renversement de la morale de Iesus Christ, par les Calvinistes, & dans le Calvinisme convaincu de nouveau de dogmes impies*, Hagae Comitum, an. 1685, duobus tomis in 8. Mirum vero, Iansenistas, quorum haud vltimus ARNALDVS fuit, talia obii-

cere reformatis; siquidem ex eoru[m]
citis, in quibus cum iis consentiunt
minus, quae fundamenta doctrinae
ralis concutiunt, deriuari possunt.
ro, dogma illud, quod electi fide
gratiam Dei numquam prorsus a
re queant, neutiquam cum senten
absoluto decreto tam arcte cohaer
reformati, dum hoc defendunt,
quoque admittere debeant; vt alibi
ostensum. Hinc & PETR. IVRIE
lud inter dogmata fundamentalia r
matorum referendum esse, negat,
II. lib. VI. cap. II. p. 201. seqq. Ad i
autem, de absoluto praedestinationis
creto, dogma quod attinet, si quis o
ista admittat, quae ex eodem deriuari
sunt; eum circa praecipua, maxime
necessaria moralis doctrinae capita in
luctabiles non posse non coniici difficu
tes, existimo. Praeterquam vero, quod
omnes reformatae ecclesiae doctores
dem ratione de hocce dogmate sentiu
cum ad moralem doctrinam perueni
plerique ad id non attendere videntur,
te conclusiones, quibus moralis doctri
labefactantur penitus fundamenta, te
unt. Legenda, quae hac de re mo
GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introd*
vniuersum theolog. moralis studium,
XVIII. §. VI.

Haud exiguus quoque inter reform
tae ecclesiae doctores illorum est numer
qui eam theologiae moralis partem, q
vnice vitae inseruit, quamue *asceticam*
cant, scriptis suis illustrarunt. Immo
erunt, qui eam veluti systematica quad
ratione proponerent, vt GISB. VOETI
cuius exstant τὰ ἀσκητικά, siue *exercitia*
tatis, in vsum iuuentutis academicae, ed
Gorichemi 1664. 8. in quorum *prol*
menis de *asceticis, seu de exercitiis pieta*
eorumque doctrina, methodo, scriptorib
copiose disserit. PETRVM VAN MASTRICI
in *theologia* sua *theoretico-practica*, *hy*

tractatum contra impuritatem; itemque eiusdem tractatum *de fontibus corruptionis, quae hodie inter christianos regnat*, quorum vterque gallice scriptus, in linguam quoque germanicam conuersus, prostat; & qui alia eiusdem generis scripserunt, quae tamen etiam inter ascetica, de quibus mox dicemus, referri possunt. Nunc id solum monere liceat, reformatae ecclesiae doctorum scripta moralia nonnullis male audire, aut certe suspecta esse, quod eiusmodi principia foueant, quae prima genuinae doctrinae moralis fundamenta euertere prorsus videntur; cuiusmodi cumprimis illorum de absoluto praedestinationis decreto dogma, & quae cum eo coniuncta sunt, esse censetur. Hinc ex nostratibus BALTH. FVHRMANNVS *tractatum theoretico-practicum* edidit, *de remoris ac impedimentis sincerae pietatis, e principiis dogmatum pontificiorum, Caluinianorum, Photinianorum, resultantibus*, Wittenbergae 1628. Ex romanae autem ecclesiae addictis ex instituto hoc egit ANT. ARNALDVS, in libro, quem inscripsit: *le renversement de la morale de Iesus Christ, par les erreurs de Calvinistes, touchant la iustification*; recuso Parisiis an. 1713. 4. in quo hoc praecipue vrget, quod reformati doceant, eos, qui ad salutem aeternam praedestinati sunt, fidem gratiamque Numinis amittere non posse, etiamsi grauioribus peccatis inuoluantur. Sed reformatae ecclesiae hic caussam agere, suarum duxit esse partium PETR. IVRIEV, quippe qui luci publicae exposuit: *iustification de la morale des reforméz, contre les accusations de Mr. Arnaud, repandües dans tous ses ouvrages, & particulierement dans le renversement de la morale de Iesus Christ, par les Calvinistes, & dans le Calvinisme convaincu de nouveau de dogmes impies*, Hagae Comitum, an. 1685, duobus tomis in 8. Mirum vero, Iansenistas, quorum haud vltimus ARNALDVS fuit, talia obiicere reformatis; siquidem ex eorum placitis, in quibus cum iis consentiunt, non minus, quae fundamenta doctrinae moralis concutiunt, deriuari possunt. Porro, dogma illud, quod electi fidem & gratiam Dei numquam prorsus amittere queant, neutiquam cum sententia de absoluto decreto tam arcte cohaeret, vt reformati, dum hoc defendunt, illud quoque admittere debeant; vt alibi a me ostensum. Hinc & PETR. IVRIEV illud inter dogmata fundamentalia reformatorum referendum esse, negat, *tom. II. lib. VI. cap. II. p. 201. seqq.* Ad ipsum autem, de absoluto praedestinationis decreto, dogma quod attinet, si quis omnia ista admittat, quae ex eodem deriuari possunt; eum circa praecipua, maximeque necessaria moralis doctrinae capita in ineluctabiles non posse non coniici difficultates, existimo. Praeterquam vero, quod non omnes reformatae ecclesiae doctores eadem ratione de hocce dogmate sentiunt; cum ad moralem doctrinam perueniunt, plerique ad id non attendere videntur, certe conclusiones, quibus moralis doctrinae labefactantur penitus fundamenta, respuunt. Legenda, quae hac de re monet GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introd. in vniuersum theolog. moralis studium, cap. XVIII. §. VI.*

Haud exiguus quoque inter reformatae ecclesiae doctores illorum est numerus, qui eam theologiae moralis partem, quae vnice vitae inseruit, quamue *asceticam* vocant, scriptis suis illustrarunt. Immo fuerunt, qui eam veluti systematica quadam ratione proponerent, vt GISB. VOETIVS, cuius exstant τὰ ἀσκητικά, siue *exercitia pietatis, in vsum iuuentutis academicae*, edita Gorichemi 1664. 8. in quorum *prolegomenis* de *asceticis, seu de exercitiis pietatis, eorumque doctrina, methodo, scriptoribus*, copiose differit. PETRVM VAN MASTRICHT in *theologia* sua *theoretico-practica*, *hypoty-*

typosin quamdam *theologiae asceticae*, quam a *morali* distinguit, dedisse, antea iam obseruauimus. Ad reliquos quod attinet, eorum, qui germanica lingua scripta ascetica composuerunt, praecipuos laudat GERH. MEIERVS, *biblioth. theolog. contract. lib. II. cap. X. §. V. p. 471.* Nec desunt, qui gallicana lingua aut homilias, siue sermones sacros, aut alia ad pietatis ἄσκησιν comparata scripta ediderunt, vt IO. MESTREZATIVS, CAROL. DRELINCOVRTIVS, PETR. MOLINAEVS, IO. CLAVDIVS, & qui hodie eloquentiae laude floret IAC. SAVRINVS, aliique. Ex quorum scriptis nonnulla, vt MOLINAEI liber *de la paix de l' ame*, DRELINCOVRTII *consolations de l' ame fidele contre les frayeurs de la mort*, & alia in germanicam quoque translata sunt linguam. Addendus est hisce IO. DE HISPANIA (D' ESPAGNE) gallicanae ecclesiae in vrbe Londinensi minister, cuius opera, in quibus multa argute & ingeniose dicta occurrunt, in linguam germanicam conuersa iunctim edita sunt a SIGISM. HOSMANNO, Francofurti 1699. 4. Inter ea vero libellus *de erroribus popularibus (allgemeine Irrthümer)* prae reliquis lectu dignus est. Sed omnibus in hoc scribendi genere dubiam reddiderunt palmam Angli, quos inter cumprimis hoc nomine celebrantur RICH. BAXTER, IOS. HALLVS, THOM. GOODWIN, IEREMIAS & DAN. DYKE, EMAN. SONTHOM, LVD. BAILIVS, THOM. WATSON, HENR. HAMMONDVS, & si recentiores spectes, IER. TAYLOR, WILHELM. SCHERLOCK, IO. TILLOTSON, aliique. Illorum, quorum opera in linguam germanicam conuersa prostant, indicem satis amplum IO. GEORG. HOFFMANNI *oratori sacro anglicano (geistlichem Engellaendischen Redner)* Lipsiae 1706. 4. edito, praemisit IO. MART. SCHAMELIVS, quem consulant, qui plures eiusmodi scriptores nosse cupiunt. Iungendus IO. WILKINS *ecclesiastes*, quem in linguam germanicam conuersum, adnotationibus illustratum, inscriptumque: *der gelehrte Prediger Candidat*, in lucem protulit HENR. ITTERSHAGENIVS, Lipsiae 1718. 8. Immo & MARTIN. KEMPIVM consulere iuuabit, in *bibliotheca Anglorum theologica*, Regiomont. 1677. 4. praesertim *cap. XVII.* vbi theologiae practicae scriptores recenset; itemque IO. HENR. HOTTINGERVM, in *bibliothecar. quadripart. part. I. cap. III.* vbi *bibliothecam Anglorum contractam*, & secundum ordinem auctorum & secundum ordinem rerum exhibet; quamquam in hisce recentiorum scriptorum notitiam minime quaerendam, quilibet facile perspiciat. Non vna vero omnium de scriptis hisce anglicanis, & eorum vsu est sententia. In excolendo hocce doctrinae genere practico, primas scriptores anglicanos tulisse, pronuntiat IO. HOORNBEECKIVS, *prolegom, in theol. pract. p. 25.* Alii contra haec eorum scripta non tantum contemnunt, sed &, sine praesentissimo in maximos errores prolabendi periculo, legi ea non posse, contendunt. In his CONR. TIBVRTIVS RANGO est, cuius acris & vehemens contra libros Anglorum asceticos sententia exstat in eiusdem *Quakerey in der Quietisterey*, *cap. XII. §. VII. p. 130. seqq.* Verum cum scriptores isti non sint vnius generis, siquidem in Anglia praeter hierarchicos, & puritanos, etiam quakeri, & alii inueniuntur; fieri omnino potest, vt in quibusdam errores, nonnullis proprii, deprehendantur. Hos autem vt prudens peritusque lector facile deteget ac euitabit; ita, quae recte, praeclare, ingeniose ab istis scriptoribus dicta sunt, cuiusmodi apud eos longe occurrunt plurima, ideo minime sunt contemnenda ac reiicienda. Habent enim Angli, quod non negandum, ob ingenii praestantiam pariter ac varia vitae litterariae commoda, quo tum in aliis, tum ma-

xime in hocce litterarum genere, aliis quodammodo, dubiam gloriae palmam reddere queant. Nec tamen etiam nobis temere committendum, vt, quos domi habemus, apud exteros quaeramus, thesauros. De vsu & abusu eiusmodi scriptorum in sermonibus sacris alibi dicetur. Legenda interim *dissertatio praeliminaris* IO. GEO. HOFFMANNI, *oratori sacro anglicano*, antea laudato, praemissa.

** Qui ex romanensibus, postquam per ecclesiae emendationem ab iis discessimus, ad moralem doctrinam pertractandam animum adiecerunt, non vna eademque id fecerunt ratione, nec adeo vnius sunt generis. Alii scholae magis, alii vitae inseruire videntur. Ad priorem ordinem tum *casuistae*, quos vocant, tum *moralistae*, speciatim ita dicti, referendi sunt, hoc est, qui aut generatim in summam THOMAE DE AQVINO, aut speciatim in *secundam secundae*, vel certam eius partem, commentati sunt. Huius quoque generis sunt, qui de *virtutibus & vitiis*; aut de *iustitia & iure*, aut de *quatuor virtutibus cardinalibus* egerunt, aut *institutionum moralium* nomine vsi sunt. Hi omnes, cum de officiis praecipue disputent, eaque adeo tractent, quae iurisprudentia potius diuina, quam theologia moralis, speciatim ita dicta, sibi vindicat; de iis non minus, ac casuum conscientiae scriptoribus, in sequentibus commodior erit dicendi locus; vbi & de recentiorum moralistarum placitis, quibus errores, romanensibus omnibus communes, in hac doctrinae parte auxerunt, verba faciemus. Nunc addere solum lubet, quae LVD. ELL. DVPIN, de theologiae moralis in ecclesia romana scriptoribus, monet. Cum enim obseruasset, eos non esse vnius generis, subiicit: *qui omnes illos auctores, hac de re agentes, perlegere vellet, is pelago se immitteret, haud sine naufragii periculo, vel diu saltem sine spe portum attingendi oberraret. Veterum scripta moralia vsque ad sanctum Bernhardum numquam satis legi relegique cum cura possunt; modernorum vero magnus est selectus instituendus; pauci namque attentam lectionem merentur, pauci noui quid, quod apud antiquos non inuenies, adferunt. Quod ad theologiam moralem dogmaticam attinet, vnius cuiusdam bonorum auctorum lectio sufficiet, postquam secunda sancti Thomae pars pertractata fuit. Theologia moralis episcopi Gratianopolitani, & P. Natalis Alexandri, multum eis inseruient, qui studio huic musas suas consecrant, &c.* in *methodo studii theolog. cap. XXIII. p. 205.* Inter libros gallicana lingua conscriptos quidam exstant, qui, licet systematica quadam ratione sint conscripti, vitae tamen simul rectae instituendae sunt adcommodati, dignique adeo, quorum hic habeatur ratio. Hos inter primum praecipuumque locum tenet PETR. NICOLII *tentamen doctrinae moralis (Essais de morale contenus en divers traittés sur plusieurs devoirs importants)* Parisiis & Hagae Comitum, x volum. in 12. Iansenistarum nimirum, ex quorum numero NICOLIVS fuit, laus haecce propria est, quod doctrinam moralem restituerint velut, & a iesuitarum corruptelis vindicauerint. Hinc & aliorum ex eorum numero in hoc genere celebrantur scripta. Eiusdem quoque NICOLII prodierunt *instructiones theologicae & morales super primum praeceptum, (instructions theologiques & morales sur le premier commendement du decalogue &c.)* Parisiis 1710. 12. in quibus de virtutibus, quas vocant, theologicis, fide, spe, & charitate tam fuse agit, vt integrum velut theologiae moralis compendium exhibeat. Quo minus & reliqua eadem ratione explicaret praecepta, morte praepeditus fuit. REN. RAPINVS rei litterariae & christianae simul inseruire voluit, dum, quae ad vtramque spectant, opuscula composuit. In *tertio* namque *operum* eius tomo, Amstelodami 1695 recuso,

, exſtant : *l' Eſprit du chriſtianiſme; rfection du chriſtianiſme; l' importan- ſalut; la foy des derniers ſiecles.* NIC. .EBRANCHII celebre quidem inter ſophos nomen eſt; de morali tamen a chriſtianorum doctrina eum fuiſſe itum, ſcripta eius varia, *traité de mo-*, Roterodami 1684. 12. *meditations iennes*, Amſtelodami 1690. 12. *conver- is chretiennes*, Pariſiis 1702. 12. aliaque itur, ne quid de eius *tractatu de natura atia (traité de la nature & de la gra-* 1. 1682 ſine loci mentione edito, di- Enim vero, cum in his philoſophum s quam theologum agat, principiis non omnibus probatis, inſiſtat; du- unt forte nonnulli, an eius inter hoſ- e quibus nunc agimus, ſcriptores, ha- a ſit ratio. Veſtigia tamen eius pre- BERNH. LAMI, presbyter oratorii enſis; qui, dum veritatem ſanctita- ue doctrinae moralis chriſtianorum nſtrationibus euidentiſſimis euicit, iam ſimul totius doctrinae moralis lexus eſt. Hoc inſcriptio libri nos : *demonſtrations, ou preuves eviden- la verité & de la ſainteté de la mora- etienne; ouvrage qui comprend en entretiens toute la morale &c.* Rho- gi 1706. Sed vt reliquos, qui alia em generis ſcripſerunt, mittam, vni- lhuc non ſine elogio nobis comme- ndus eſt ESPRIT, ob libellum ele- limum, *la fauſſeté des vertus humai-* ſcriptum, & duabus partibus Amſte- ni 1709. 8. editum. Ad naturae ni- a gratiaeque diſcrimen, quod theo- moralis praecipuum opus eſſe, con- e ſupra quoque obſeruauimus, recte gendum, plurimum omnino facit, noſcamus, quam facile, ſed & quam er, externa virtutum ſpecie ſe deci- miſeri mortales; quod auctor iſte e prorſus oſtendit. Licet autem in & aliis eiuſdem generis romanenſi-um ſcriptis, quaedam minime contemnenda occurrant, quorum etiam in vita vſus eſſe poteſt; fatendum tamen, ſi errores, quos fouent, dogmatici, conſiderentur, nonnnullos ita comparatos eſſe, vt aut genuinae doctrinae moralis fundamenta labefactent, aut naeuos etiam grauiores eidem adſpergant; quibus mirum in modum deformatur, vſusque, quem ceteroquin habere poterat, interuertitur. Quod cum alibi demonſtretur, nunc de ſcriptis ſcriptoribusque aſceticis eorum, paucis ſolum aliquid addemus. Ingens namque equidem apud romanenſes eiusmodi ſcriptorum *aſceticorum*, quos ipſimet a *ſpiritualibus* ſeu *myſticis* diſtinguunt, eſt copia; ſolent tamen plerumque hoc nomine eos deſignare, qui vitam monaſticam inſtruunt. Hinc LVD. ELL. DV PIN *librorum*, inquit, *aſceticorum ſtudium ad monachos inprimis pertinet; neceſſe tamen eſt, vt theologi illud deguſtent, & ante omnia veterum libros euoluant, e. g. Baſilii aſcetica, regulasque, ſancti Benedicti Anianenſis codicem & concordiam regularum, vitas patrum &c.* in *methodo ſtudii theol. cap. XXII. p. 201.* Siluam quamdam eiusmodi librorum exhibet IO. MABILLONIVS in *catalogo librorum melioris notae*, tractatui *de ſtudiis monaſticis* ſubnexo, *num. XVI. p. 633.* Quod ſi hoc nomine generatim veniant, qui τὰ πρακτικὰ ad vitae vſum tractant, poſſent hic commemorari LVD. GRANATENSIS ſcripta quaedam, de quibus NIC. ANTONIVS, *bibliothec. hiſp. recent. tom. II. p. 31.* DIDACVS porro STELLA, *de contemtu mundi;* IO. EVSEB. NIEREMBERGIVS, in *inſtitution. ſpiritual. pandectis;* IEREM. DREXELIVS, in opuſculis variis, de quibus PHIL. ALEGAMBE, in *biblioth. ſcriptor. ſoc. Ieſu p. 181.* cui iungendus HENR. IVL. SCHEVRLIVS, in *bibliograph. morali, §. CLI. p. 100.* aliique. Sed cum noſtrates hic longe meliora ſanioraque ſuppeditent, vt hiſce immoremur diutius, neceſſe non eſt.

§. VIII.

§. VIII. Cum theologia morali, voce in ſtrictiori ſignificatione accepta, prorſus conuenit *theologia*, quam nonnulli *myſticam* vocant, ſi modo haec erroribus non ſit contaminata. Nimirum, cum iam apud veteres quidam Platonicorum placita, formulasque loquendi cum theologia chriſtiana coniungerent, occaſionem dederunt aliis, vt peculiarem velut inde theologiae partem conſtituerent, quod in occidentali eccleſia eo praeſertim tempore factum, cum in eadem theologia ſcholaſtica caput erigeret. Vnde magnus deinceps ſcriptorum myſticorum exſtitit numerus. *

* Per *theologiam myſticam*, puram ſcilicet, nec erroribus coinquinatam, nihil aliud intelligi, quam ipſam theologiam moralem, ſtricte ſic dictam, vtriusque quemlibet condocere poteſt collatio. Myſticam namque theologiam ita nonnulli definire ſolent, quod ſit *diuina & arcana de Deo, rebusque diuinis ſapientia, qua mens hominis regeniti illuminetur, voluntas virtutibus diuinis inſtructa, ab inquinamentis peccatorum purgetur, vt illa cum Deo arctiſſime vniatur.* Id vero eſt, quorſum & theologia moralis tendit, vt ſcilicet homo regenitus in illuminatione qua intellectum, ſanctitate qua voluntatem, magis magisque proficiat, arctiusque cum Deo vniatur. Atque conſentit in eo nobiscum GOTTFR. ARNOLDVS, in latiori ſignificatione id omne *myſticum* dici ſolere, adſerens, *quod ad ſanctam, ſpiritualem & internam vitam, aut etiam ad verum & practicum chriſtianiſmum pertinet, & externis ſenſuum actionibus opponitur*; in ſtrictiori tamen ſenſu per *theologiam myſticam*, tantum *ſublimiorem illum contemplationis Dei gradum, aut etiam intimam & ſubſtantialem animae cum Deo coniunctionem, qua ſupra omnem ſenſationem & intellectionem Deum ipſum agnoſcimus, & experimur*, intelligi contendit; in *hiſtor. & deſcript. theolog. myſt. cap. II. p. 19. 20.* Nec procul hinc diſcedit BALTH. KOEPKENIVS; ſiquidem per theologiam myſticam, eum donorum ſpiritualium ac diuinorum gradum, qui eſt ἐν τοῖς τελείοις, ſecundum effatum Pauli *I. Cor. II. 6.* intelligit; in *der wahren theologia myſtica oder aſcetica aller Glaubigen alten vnd neuen Teſtam. part. I. cap. I. p. 2.* Nec diffitendum, certos eiusmodi donorum dari gradus, modo hoc non vltra, quam par eſt, extendamus, quod nonnulli myſticorum faciunt, qui de intuitione Dei ſine vllo ſpecierum aut idearum interuentu multa loquuntur, aut ſummam ἀπάθειαν vrgent, ſimiliaque hominibus, quos ad ἕνωσιν perueniſſe, putant, tribuunt, quae in hanc vitam non cadunt. Cauendum quoque, ne ad extraordinaria temere prolabamur; quippe quae, vti certis praeceptionibus ac regulis concludi nequeunt; ita facile variis illuſionibus, niſi circumſpecte incedamus, nos exponunt. Theologiam autem moralem, quacum myſticam conuenire diximus, recte etiam ita adpellari, non dubitabit, qui ſecum expenderit, totam doctrinam chriſtianam ab apoſtolo vocari σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ τὴν ἀποκεκρυμμένην, *I. Cor. II. 7.* eaque, quae tradit de vita ſpirituali, eiusque incrementis, de vnione cum Deo, & reliqua, hominibus, carnis ſenſuumque ductum ſequentibus, abſcondita prorſus, hinc reuera myſteria eſſe. Accedit vocis μυστικὸς apud veteres vſus. A gentilium enim ſacris, in quibus admodum recepta erat, ad chriſtianos translata, eam denotabat theologiae partem, quae Deum contemplatur, & myſterium regenerationis, & hanc inſequentis renouationis, ac vnionis cum Deo myſticae doctrinam, com-

plectitur

plectitur; vt beatus ADAMVS RECHENBERGIVS docet, qui erudite de hacce voce disserit, in *disput. de origine theolog. myst.* quae in *volumine exercitationum* eius *in nouum testamentum &c.* exstat, §. *II. seqq. p. 242. seqq.* Historiae autem theologiae mysticae, & notitiae scriptorum mysticorum comparandae, inseruient MAXIMIL. SANDAEVS, *theolog. mystic. lib. III. commentat. V. p. 646. seqq.* ANDR. DV SAVSSAY, de *mysticis Galliae scriptoribus*, Parisiis 1639. 4. PETR. POIRET, in *epistola de principiis & characteribus praecipuor. scriptor. mysticorum*, quae seorsim primum edita, & GOTTFR. ARNOLDI quoque *historiae ac descriptioni theologiae mysticae* subnexa, multis deinde accessionibus aucta, recusa est in *bibliotheca mysticorum selecta*, Amstelodami 1708. 8. in qua praeterea continetur *theologiae mysticae idea generalior*, itemque *mysticorum catalogus cum iudicio de plerisque;* GOTTFR. ARNOLDI *historia & descriptio theologiae mysticae*, seu *theosophiae arcanae & reconditae, itemque veterum & nouorum mysticorum*, Francofurti 1702. 8. Originem theologiae mysticae praeter ADAM. RECHENBERGIVM in dissertatione iam laudata, egregie illustrat IAC. THOMASIVS, in *schediasmate historico, de definit. philosophiae, quod sit γνῶσις τῶν ὄντων*, §. *LII. seqq. p. 52. seqq.*

Cum vero & nobis, pro instituti nostri ratione, de origine, progressu & fatis theologiae mysticae aliquid dicendum sit; vt de origine primum recte statuatur, discrimen inter theologiam mysticam puram, & corruptam, seu impuram, quod iam antea innuimus, probe obseruandum. Pura enim cum vna eademque sit cum theologia morali; originem quoque eius non aliunde, quam ex ipsa scriptura sacra repetendam, nemo non intelligit. Idque non tantum fatetur, sed & diligenter inculcat GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theologiae myst. cap. III. p. 30. seqq.* vt & *c. IX. p. 156. seqq.* itemque BALTHAS. KOEPKENIVS, qui speciatim ab Abrahamo patriarcha eius primam deriuat originem, in *der wahren Theologia mystica &c. part. I. cap. I. p. 5. seqq.* Cum vero deinceps theologia haecce mystica seu moralis per formularum hypothesiumque Platonicarum admixtionem corrupta sit; non errant, qui hoc modo spectatam ex Platonicae philosophiae fontibus arcessere adlaborant; in quo toti sunt EHREG. DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. I. §. XI. seqq. p. 47. seqq.* & FRID. CHRISTIAN. BVCHERVS, in *Platone mystico, in pietista rediuiuo*, aliisque scriptis. Cauendum tamen hic quam diligentissime, ne quid tamquam Platonicum reiiciamus, quod verbo diuino est consentaneum; neue quid ideo, quia Platonicum, sed, quia erroneum, repudiemus; simul vero, adcurate dispiciamus, necesse est, quo sensu formula quaedam, aut dogma Platonicum, a scriptore mystico adhibeatur. Fuisse autem iam in ipsa ecclesia primitiua, qui philosophiam Platonicam, aut Platonico-Pythagoraeam, cum doctrina christiana coniungerent, dubitari prorsus nequit. Praecipue ab haereticis quibusdam, speciatim gnosticis, id factum, a quibus hoc pacto varia errorum monstra non minus ac portentosae loquendi formulae introductae sunt. Istis cum se prae reliquis opponeret CLEMENS Alexandrinus; id sibi datum credidit, vt ostenderet, haereticos istos perperam γνώσεως nomen sibi vindicare, siquidem illorum γνῶσις sit ψευδώνυμος; ipsemet contra verorum christianorum γνῶσιν ita describit, vt sub hocce nomine, quae theologiae mysticae propria sunt, tradat. idem quoque per τὰ κατὰ τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν ὑπομνήματα nihil aliud, quam mysticam theologiam, intelligit; immo & subinde ipsa τῦ μυστικῦ voce vtitur, vt recte obseruatum ADAMO RECHEN-

RECHENBERGIO, *l. c.* §. *XIX.* Interim ipsemet CLEMENS non tantum in Platonis & Pythagorae philosophiam valde propensus erat; sed &, vt gnosticum suum eo magis haereticorum gnosticis opponeret, eum &, vt eximia γνώσει praeditum, ab imperfectionibus christianis, &, vt πνευματικὸν, a σαρκικοῖς, porro, vt vnice contemplationi deditum, a vacantibus vitae actiuae, distinguebat, immo tandem vt prorsus ἀπαθῆ & tantum non ἀναμάρτητον describebat. Quod licet non malo fecerit consilio; hoc ipso tamen πλατωνίζοντος theologiae mysticae fundamenta iecisse, creditur. Legenda, quae de hisce omnibus IACOB. THOMASIVS tradit, in *schediasm. histor. de defin. philos.* §. *XLIII. seqq. p. 39. seqq.* Imitati sunt hoc CLEMENTIS institutum plures alii, saeculo quarto, praesertim EVAGRIVS Ponticus, cuius libros SOCRATES recenset, *histor. eccles. lib. IV. cap. XXIII.* Atque hi quidem, vt & alii ascetici, cumprimis MACARIVS, de quo fuse supra dictum, sparsim, & velut aliud agendo, quae mysticae huius theologiae propria sunt, attigerunt, aut formulas mysticas adhibuerunt, quod & quosdam, de quorum orthodoxia nullum in hocce capite est dubium, vt ATHANASIVM, THEODORETVM, CHRYSOSTOMVM fecisse, ADAMO RECHENBERGIO obseruatum, *l. c.* §. *XX.* Hosce vero omnes si statim inter mysticos referre velis, haud exiguus inde illorum exsurget numerus. Eos, qui ex saeculo tertio & quarto huic ordini adscribuntur, recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theol. myst. c. XIII. & XIV. p. 233. sqq.*

Quae alii hucusque sparsim tradiderunt, ea in vnum velut coire corpus iussit DIONYSIVS, quem vulgo *areopagitam* vocant, quiue ex plurium sententia saeculo quarto vixit. Vnde nec errant, qui, eum hoc intuitu mysticorum πλατωνιζόντων principem & antesignanum esse, contendunt. Is vero non tantum in libris *de hierarchia caelesti; de hierarchia ecclesiastica; deque diuinis nominibus*, mysticae theologiae placita passim inspersit; sed & de *theologia mystica* ex instituto libellum conscripsit, in cuius capite primo disputat; *quae diuina sit caligo?* capite secundo: *quomodo oporteat & coniungi, & laudes tribuere auctori omnium, & qui superat omnia;* capite tertio: *quae adfirmantes de Deo orationes, quae negantes;* capite quarto contendit, *nihil esse eorum, quae sub sensum cadunt, auctorem omnium quae percipiuntur sensibus;* & capite denique quinto: *nihil esse eorum, quae ratione intelliguntur, auctorem omnium quae animo cernuntur.* Vnde patet, eum in hoc libello istam solum theologiae mysticae partem, quae θεωρητικὴ est, paucis attingere. Ingens vero hic inter viros doctos exorta est quaestio, an quae sub hocce DIONYSII nomine exstant scripta, areopagitae illi Atheniensi, cuius ad fidem christianam conuersio, *actor. XVII. 34.* commemoratur, sint tribuenda? Adfirmant hoc plurimi ex romanensibus, vt PETR. LANSSELIVS, in *disputatione apologetica de sancto Dionysio eiusque scriptis*, operibus DIONYSII, ab eo Parisiis 1615. fol. editis, praemissa; CAESAR BARONIVS, *annal. tom. II. p. 36. seqq.* PETR. HALLOIXIVS, *eccles. oriental. scriptor. tom. I. quaest. II. ad vitam Dionysii, p. 175.* EMMAN. SCHELSTRATENVS, in *antiquitat. illustrat. part. II. dissert. III. cap. III.* vbi, scripta DIONYSII huius post decem saecula a LVTHERO primum impugnata fuisse, contendit; quod beatus THOM. ITTIGIVS *impudentissimum mendacium* vocat, in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saec. I. cap. I.* §. *XVII. p. 30.* Nimirum, iam sua aetate, hoc est, saeculo septimo, fuisse, qui, scripta DIONYSII non areopagitae, sed recentiori cuidam, tribuenda, censerent, non dissimulat MAXIMVS, summus ceteroquin scriptorum DIONYSII admirator, & cuius etiam in illa *scholia* exstant,

exstant. Sed & sequentibus saeculis exstitisse, quibus haecce DIONYSII scripta suspecta essent, constat. Et licet saeculo decimo & sequentibus in magna illorum temporum caligine scripta DIONYSII pro genuinis haberentur; circa ipsa tamen renascentium litterarum primordia viri quidam docti hunc errorem deprehenderunt; vt idem THOM. ITTIGIVS ostendit, in *dissertat. de patribus apostolicis*, eiusdem *bibliothecae patrum apostolicorum* praemissa, *§. XLV. & XLVI. pag. 151. seqq.* vbi de censura theologorum Parisiensium agit, qua LVTHERVM notarunt, quod sinistre de DIONYSII areopagitae scriptis iudicasset. Inter recentiores sententiam istam, quod scripta, quae sub DIONYSII areopagitae nomine exstant, genuina sint, tuentur NATALIS ALEXANDER, *histor. ecclesi. noui testam. saec. I. dissert. XXI.* & LAVR. COZZA, in *vindiciis areopagiticis*, Romae 1702 in lucem emissis; a qua rursus discedere, praeter ERASMVM Roterodamensem, ac LAVR. VALLAM, sibi religioni non ducunt PHIL. LABBEVS, in *addit. ad tom. I. de scriptorib. ecclesi. p. 765.* CAROL. LE COINTE, in *annalib. ecclesiast. Francor. tom. VIII.* ad *annum Christi 835. sect. CXXX. seqq.* NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothec. maximam patrum, tom. I. lib. I. dissert. X. cap. II. seqq.* LVD. ELLIES DV PIN, in *biblioth. scriptor. ecclesi. tom. I. p. 34.* SEB. NANVS TILLEMONTIVS, in *commentar. histor. ecclesiast. inseruientibus, tom. I. p. 134.* & in *notis pag. 566. seqq.* aliique. Nec ex reformatae ecclesiae doctoribus quemquam esse existimo, qui aliter sentiat. Vtramque autem ex illorum numero hic paginam facit IO. DALLAEVS, in *libris duobus de scriptis, quae sub Dionysii areopagitae, & Ignatii Antiocheni nominibus circumferuntur*, Geneuae 1666. 4 editis, in quorum priori 41 argumentis probat, scripta haecce perperam DIONYSIO areopagitae tribui. Qua in re suffragantes sibi habet ANDR. RIVETVM, *crit. sac. lib. I. cap. IX. X. XI.* ROB. COCVM, in *censura quorumdam scriptor. ecclesi. p. 92.* EDM. ALBERTINVM, de *eucharistiae sacramento, lib. II. p. 262.* aliosque. His ex nostratibus iungendi beatus IO. GERHARDVS, *confess. cathol. tom. I. p. 621. seqq.* IOAN. CONR. DANHAVERVS, in *christeid. pag. 901.* BALTH. BEBELIVS, *antiquit. ecclesi. saec. IV. p. 91.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de patrib. apostolic. §. XLIII. seqq. p. 143. seqq.* & in *select. capit. histor. ecclesi. saec. I. cap. I. §. XVII. pag. 26. seqq.* vbi & plures laudat. Secus tamen sentientibus, seu scripta haecce DIONYSII pro genuinis venditantibus, se adiunxere IOAN. GVIL. PETERSENIVS, in *nube testium, lib. II. p. 64.* & GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, lib. I. cap. II. §. IX. & X.* Idem & vtriusque partis rationes adfert, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. X. §. XX. seqq. p. 182. seqq.* vt tamen haud obscure iterum illis subscribat, qui, scripta haec genuina esse, existimant. Nostri equidem instituti non patitur ratio, quaestionem istam, prout decet, pertractare; diffiteri tamen nequeo, quaedam argumenta ex illorum numero, quibus euincitur, scripta ista perperam DIONYSIO areopagitae tribui, ita comparata esse, vt nihil solidi ad ea responsum hactenus sit, aut responderi queat. Sic, per quatuor priora saecula incognita prorsus fuisse haecce DIONYSII scripta, fateri omnes, necesse est; quod qua ratione fieri potuerit, si genuina ea sint, atque reuera a DIONYSIO profecta, comprehendi facile nequit. Hinc qui, ea aut a gentilium philosophis, qui sua ex iis desumserint, abscondita, aut ab haereticis occultata, aut denique per magnas ecclesiae calamitates suppressa, contendunt, aut simile quid comminiscuntur; nihil aliud agunt, quam vt caussae suae prodant imbecillitatem. EM-

MAN. SCHELSTRATENVS equidem singulare quid hic sibi inuenisse visus est, dum caussam, cur scripta ista prioribus saeculis incognita fuerint, ex disciplina arcani, in veteri ecclesia vsitata, arcessit; in *tract. de disciplina arcani, cap. VII. art. II.* Sed hoc quoque perperam dici, ostendit WILH. ERN. TENZELIVS, in *dissertat. de disciplina arcani, exercitation.* eius *selectar. part. poster. §. XVI. p. 16.* Rem vero prorsus conficit, quod in scriptis istis DIONYSII, de ritibus baptismi, de liturgiae adparatu, de catechumenis, poenitentibus, & energumenis post scripturae lectionem dimissis, de thurificationibus a pontifice peractis, de certis poenitentium locis, de monachorum & coenobitarum ordine, de ritibus funerum, multisque aliis caerimoniis talia memorentur, quae in aetatem apostolicam, qua DIONYSIVS areopagita vixit, non quadrant, & diu post eam demum introducta fuerunt. Romanensium equidem quidam, ritus eiusmodi & caerimonias iam tempore apostolorum in ecclesia receptas fuisse, sibi aliisque persuadere volunt; sed nihil aliud agunt, quam vt suam aut ignorantiam, aut impudentiam prodant. Qui autem agnoscunt, a tempore apostolorum haec prorsus aliena esse; frustra in omnes sese vertunt partes, vt, scripta DIONYSII genuina esse, euincant. Equidem non consentiunt inter se, quo tempore haecce scripta confecta sint, qui, ea spuria esse, fatentur. at hoc parum eos iuuat, qui secus sentiunt; vt THOM. ITTIGIVS ostendit, in *selectis capitibus histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XVII. p. 33.* vbi & diuersas hac de re sententias recenset; qui &, quinto demum saeculo ea innotuisse arbitratur; in *dissert. de patrib. apostol. §. XLIV. p. 147.* Fata istorum scriptorum per omnia saecula persequitur GOTTFR. ARNOLDVS, qui & scholiastas, paraphrastas, commentatores, interpretes eorundem, itemque praecipuas editiones recenset, in *histor. & descript. theologiae myst. cap. X. §. V. seqq. p. 170. seqq.* Scholiastas & commentatores etiam enumerat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. lib. V. cap. I. §. VI. p. 5. 6.* editiones autem NIC. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. I. lib. I. dissert. X. cap. XXI.* LAVR. COZZA, in *vindiciis areopagiticis, part. II. c. XXII.* itemque THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de patrib. apostol. §. XLI. & XLII. p. 133. seqq.* Inter Graecos qui DIONYSIVM illustrarunt, eminent MAXIMVS & GEORG. PACHYMERES, quorum ille saeculo septimo vixit, & *scholia*, hic autem saeculo decimo tertio floruit, & *paraphrasin* in eius opera reliquit; quae quidem *scholia* & *paraphrasis* in plerisque, certe praecipuis operum DIONYSII editionibus exstant. MAXIMVS praeterea & alia scripsit, iunctim a FRANC. COMBEFISIO Parisiis 1675. duobus voluminibus in fol. edita, in quibus nonnulla itidem ad theologiam mysticam spectant.

Quod si scriptores asceticos mysticis adnumerare velis; haud pauci ex quarto quintoue, ac sequentibus saeculis, hic locum inuenirent; de quorum nonnullis, vt EPHRAEMO Syro, & MACARIO, aliisque, supra iam dictum est. Ex quinti saeculi scriptoribus magnam celebritatem consequutus est IO. CASSIANVS, ex cuius scriptis praecipue huius loci sunt *de institutis coenobiorum libri duodecim*, in quorum octo posterioribus de octo vitiis capitalibus disserit; in quinto scilicet, *de spiritu gastrimargiae* (ISIDORVS Pelusiotes: γαστριμαργία ἐστιν ἡ περὶ γαστέρα μανία, *gastrimargia est insanum ventris studium, lib. I. epist. CLXXXIV.*) in sexto *de spiritu fornicationis*; in septimo *de spiritu philargyriae*; in octauo *de spiritu irae*; in nono *de spiritu tristitiae*; in decimo *de spiritu acediae*; in vndecimo *de spiritu cenodoxiae*; in duodecimo *de spiritu superbiae*. PHOTIVS, qui

qui hocce opus in duos libros, quos ἀσκητικοὺς vocat, diuisit, ad alterum quatuor priores, octo posteriores ad alterum referendo, mirifice eos laudat, & χρήσιμα δὲ, inquit, εἴπερ τι ἄλλο, τὰ λόγια ταῦτα τοῖς αἱρουμένοις τὸν ἀσκητικὸν ἀναδέχεσθαι ἀγῶνα· *vtilissima vero, si quae alia, haec iis sunt pronuntiata, qui religiosam inire vitam cupiunt.* Immo non meliora monachis posse dari praecepta, contendit, tandemque concludit: διὸ χρεών ἐστι μηδὲν τῶν ἐν αὐτοῖς παραδεδομένων παρορᾶν· δεσποτικῆς γὰρ ταῦτα νομοθεσίας, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς ἐστιν ἀνάπτυξίς τε καὶ ἐξάπλωσις πολιτείας. *Quare expedit nihil eorum, quae ibi traduntur, contemnere. Nam dominicae haec legis sunt, atque euangelicae disciplinae expositio, & explanatio;* in *myriobib. cod. CXCVII. p. 515.* Et fatendum sane, multa hic prorsus egregie tradi, quae in vitae spiritualis incrementis promouendis nobis vsui esse possunt; licet nonnullis forte, quibus monasticum illud vitae genus non placet, nec doctrina ista moralis, quae vnice illi adcommodata est, se sit probatura. Nonnulla quoque, a monachis illis aegyptiis, quorum instituta in quatuor libris prioribus omnibus ad imitandum proponit, dicta aut facta, laudat, quae num laudanda sint, forte non sine ratione aliquis dubitauerit. Idem de *collationibus*, quas scripsit, *patrum XXIV* censendum, in quibus quae a praestantissimis solitariorum in Aegypto abbatibus didicerat, refert. Quod quidem opus, licet cum priori non comparandum; magnam tamen mox obtinuit auctoritatem, vt in plerisque monasteriis reciperetur, monachisque ad legendum commendaretur; vnde factum, vt semi-Pelagianismi, quae tum in eo, tum in priori continentur, semina, longe lateque propagarentur. Legenda, quae hac de re dixi in *dissert. de Pelagianismo in ecclesia romana triumphante, §. III.* Opera CASSIANI omnia, cum commentariis ALARDI GAZAEI, recusa sunt Francofurti 1722. fol. Non alio, quam quo CASSIANVS, iure, quia scilicet ἀσκητικὰ scripsit, inter mysticos refertur NILVS, qui eodem saeculo quinto vixit; &, praeter *explicationem cantici canticorum; tractatum moralium, seu spiritualium admonitionum; librum de octo vitiosis cogitationibus;* itemque alium eiusdem argumenti; porro *de oratione capita CLIII.* in quibus precandi forma exponitur; similiaque quamplurima reliquit. Recenset ea LEO ALLATIVS in *diatriba de Nilis & eorum scriptis*, quam *bibliothecae* suae *graecae lib. V.* inseruit IOAN. ALB. FABRICIVS, *p. 19. seqq.* itemque GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theol. myst. cap. XV. p. 252. seqq.* vbi & reliquos saeculi quinti, quemadmodum *cap. XVI. & XVII.* saeculi sexti & septimi scriptores asceticos, quos in numerum mysticorum refert, commemorat. Inter hos praecipui sunt ANASTASIVS Sinaita, qui praeter alia *contemplationes anagogicas in hexaëmeron* libris duodecim conscripsit, ex quibus duodecimum hactenus desideratum graece & latine PETR. ALLIXIVS edidit, Londini 1682. 4. & IOANNES scholasticus, qui & a libro, quem de *gradibus paradisi* scripsit, *Climaci* nomen sortitus est; quorum vterque saeculo sexto vixit. Hi vero omnes, vt & reliqui, qui inter asceticos istorum saeculorum celebrantur, vt scriptis suis vitae spiritualis incrementum promouere conati sunt; ita MAXIMVS, qui saeculo septimo vixit ad theologiae mysticae πλατωνίζοντος progressum, tum aliis scriptis suis, tum maxime scholiis in DIONYSIVM, plurimum contulit; de quibus iam antea diximus.

Vt autem in ecclesia occidentali theologiae mysticae πλατωνίζοντος studium effloresceret, factum cumprimis opera IOAN. ERIGENAE, qui & SCOTVS dictus est, & saeculo nono floruit, quippe qui DIONYSII opera in latinum transtulit sermonem, vt adeo a monachis graecae linguae rudi-

rudibus legi possent. Magnam vir iste eo tempore eruditionis consequutus est famam, ob quam & a Carolo caluo in Galliam arcessitus, magnoque in honore est habitus. Auxit eamdem, dum in controuersia praedestinatiana calamum contra Gotteschalcum strinxit. Idem vero dum cum aliis eodem tempore commento transsubstantiationis se opposuit, vt tamen simul omnino praesentiam realem corporis ac sanguinis Christi reiiceret; mirum non est, quod romanae ecclesiae addictis male audiat. Legenda, quae hac de re dixi in *institut. theolog. dogm. lib. V. cap. I.* ad §. *XXII. p. 1551.* Interim non ipse modo IO. ERIGENA paradoxa varia protulisse, perhibetur; sed ALMARICVS etiam errores suos longe absurdissimos, quiue ab ipso prope aberant atheismo, ex eius quodam hausisse libro dicitur; quod eo nonnulli trahunt, vt in ipsa theologia mystica, scriptisque DIONYSII, primum istius impietatis fontem quaerendum, haut obscure innuant. Copiosius haec omnia edisserit IAC. THOMASIVS, in *schediasmate historico de definit. philos.* ad § *LII. p. 59.* ex quo ea repetit IO. MICH. LANGIVS, in *dissertat. prooem. de orig. & progressu theol. mor. systemat.* IO. CONR. DVRRII *compend. theolog. mor.* praemissa §. *IV.* Nec sine specie quadam hoc diceretur, nisi dubitari adhuc posset, num ex Aristotelica, an Platonica, quam pseudo-DIONYSIVS iste sequutus est, philosophia, ALMARICI errores fluxerint; qua de re a me dictum in *obseruat. de haeresib. ex philosophia Aristotelico-scholastica ortis, tom. I. obseruation. selectar. num. XV.* §. *XVI. seqq. p. 197. seqq.* Quantumuis autem IO. ERIGENA versione ista sua operum DIONYSII quosdam ad theologiae mysticae studium excitauerit; saeculo tamen demum duodecimo caput suum extulit, quo & IO. SARACENVS eadem scripta in linguam latinam transtulit. Eodem vero etiam saeculo BERNHARDVS, Claraeuallensis ille abbas, vixit, cui haud vltimum inter scriptores mysticos, praesertim prout hoc nomine ascetici quoque veniunt, concedendum locum, fatentur omnes. Certe exemplo suo atque auctoritate effecisse, creditur, vt plurimi eo & sequenti tempore ad hancce theologiae partem & scriptis, & ipsa praxi excolendam, animum adiicerent. *Vir adeo pius & sanctus est*, inquit beatus MART. LVTHERVS noster, de BERNHARDO verba faciens, *vt, eum merito omnibus monachis praeferendum, putem, tom. IV. Ienens. latin. p. 148.* Et alibi: *antefero omnibus Bernhardum: habuit enim religionis optimam cognitionem; sicut ostendunt eius scripta; comment. in genes. p. 154.* Plura alia eiusmodi abbatis huius Claraeuallensis elogia diligenter collegit GEORG. HENR. GOETZIVS, in *schediasmate theologico de Lutheranismo Bernhardi*, in *not.* ad §. *I. p. 10. seqq.* Nimirum nostratibus ideo BERNHARDVS placet, quod tum in aliis quibusdam, tum maxime in capite de iustificatione hominis peccatoris coram Deo, talia docuit, atque subinde professus est, quae veritati prorsus sunt consentanea; quod idem, quem laudauimus, GOETZIVS *l. c.* §. *III. p. 23. seqq.* luculenter ostendit; qui tamen & §. *XV. pag. 50. seqq.* de naeuis BERNHARDI agit, quos in eo fuisse, diffitendum non est. Praeter *epistolas* autem, in quibus subinde, quae ad vitam recte instituendam faciunt, attingit, quasque primus operum eius tomus, secundum editionem IO. MABILLONII, Parisiis 1719, duobus voluminibus in fol. recusam, exhibet, huius loci sunt: *de consideratione ad Eugenium papam libri quinque; liber de conuersione ad clericos; tractatus de gradibus humilitatis & superbiae; liber de diligendo Deo ad Haymericum*, & alia, quae tomo secundo eiusdem editionis continentur; porro *sermones & homiliae variae*, quas tomus

tomus tertius complectitur; cumprimis autem *sermones LXXXVI* in *tria priora cantici Salomonaei capita*, qui integrum tomum quartum implent. Continuauit mysticam hancce *cantici canticorum* expositionem GILLEB. DE HOILANDIA, sermonibus XLVIII, qui vna cum aliis quibusdam monumentis, quorum nonnulla itidem ad theologiam mysticam spectant, in altero operum BERNHARDI volumine, tomum quintum & sextum complectente, leguntur. Atque *sermones* isti BERNHARDI in *canticum canticorum*, multorum celebrantur elogiis. Audire solum FRANC. SIXTVM Senensem iuuat, qui, *exstat*, inquit, *praeter haec insigne huius auctoris opus, quod eruditi omnes ceteris ipsius laboribus praeferunt, hoc est, in tria prima cantici canticorum capita explanationes mysticae, atque continuae, sermones octoginta sex, quos vltimo vitae suae anno coram monachis suis in solatium quotidiani laboris viua voce, & ex imo corde profudit, in quibus tanta facundia diuinae charitatis vim, atque sublimitatem expressit, vt adpareat, illum omnes in se ipso caelestis amoris adfectus, motus & aculeos vero, ac viuo spiritus sancti experimento sensisse; lib. IV. biblioth. sanct. p. 268.* Inter reliquos saeculi duodecimi scriptores mysticos eminent adhuc HVGO atque RICHARD. DE S. VICTORE, quorum vterque BERNHARDI familiaris fuit. Hos primo statim, post ipsum DIONYSIVM eiusque commentatores, loco, commemorat MAXIM. SANDAEVS, *theolog. myst. lib. III. comment. V. p. 649.* vbi & HVGONEM *multa scripsisse*, ait, *ad theologiae mysticae vsum adcommodata*, cuiusmodi sint: *liber de arrha animae; libri quinque de mystica arca Noae; liber de modo orandi; de meditatione animae; de claustro animae; de amore sponsi & sponsae;* quibus alia adhuc, speciatim *explicationem in Dionysium*, addit GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. XIX. p. 282.* Sed libros quatuor *de claustro animae*, rectius HVGONI DE FOLIETO, qui eodem tempore vixit, tribui, docet GVIL. CAVE, in *histor. litterar. script. ecclesiast. saec. XII. p. 457.* Praeterea IAC. THOMASIVS obseruat, in operibus HVGONIS *de arca Noae mystica librum vnum* legi, itemque *de arca morali libros quatuor*, sed plane diuersos a quinque libris RICHARDI, *de arca mystica; faciem*, inquit, *artis omnino referentibus, quam in Hugone desideres;* in *schediasm. histor. de definit. philos.* ad §. *LII. pag. 63.* Existimat etiam, hosce *quinque libros de arca mystica* eosdem esse cum *medulla theologiae mysticae sex libris constante*, quam SANDAEVS *l. c.* RICHARDO tribuit. Praeclare autem admodum de *medulla* ista *theologiae mysticae* sentit MAXIMIL. SANDAEVS; siquidem, se istis libris *nihil in hoc genere legisse adcuratius, & ingeniosius*, profitetur. Addit porro: *In iis autem ita exprimit omnia, quae ad mysticen spectant, ac si in libro experientiae legisset singula. Auctor dignissimus, qui ab omnibus abditae sapientiae amatoribus nocturna diurnaque manu versetur.* Idem & reliqua RICHARDI scripta mystica recenset, *librum* scilicet *de Melchisedech; de sacrificio Abrahae; de tabernaculo federis; de templo Salomonis; commentarium in canticum canticorum; explanationem in Danielem; librum de duodecim patriarchis;* quibus & alia adiicit GOTTFR. ARNOLDVS, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. XIX. p. 283.* Hunc ipsum vero RICHARD. DE S. VICTORE *primum, aut inter primos, fuisse, qui habitum artis induceret mysticae theologiae*, IAC. THOMASIVS contendit, *l. c. p. 63.* Eoque etiam spectant eiusdem, quae antea recitauimus, verba, libros eius de arca mystica *faciem artis omnino referre.* Colligit nimirum inde idem vir doctissimus, *eodem tempore in ecclesia latina & mysticos theologos adoleuisse, & schola-*

lasticos primum in auras prodiisse. Hinc quibusdam interiectis: *Eadem ergo*, inquit, *aetas, & scholasticae & mysticae theologiae prima dedit systemata, quasi mutua aemulatione, (cui similem in iuris ciuilis & canonici compilatoribus alii obseruant) accensis inter se magistris.* Quo pacto hoc intelligi velit, ita porro explicat: *Sed illud tamen teneamus interim, hac ratione cum infantia scholasticae, adolescentiam coniungi mysticae, etiamsi vltra latinum orbem in hoc negotio non peregrineris, vt ea vincunt, quae de Ioanne Erigena prodidimus in praecedentibus.* Legenda & , quae sequuntur, in quibus ad dubium, quod sibi opponi poterat, respondet. Vt vero cuncta eo rectius intelligi ac diiudicari queant; repetenda, quae supra de origine theologiae scholasticae fuse disputauimus. Non tantum vero eodem circiter tempore scholastica mysticaque theologia, systematica quadam ratione excoli coepit; sed &, licet maxime sibi inuicem oppositae essent, per illam huius omnino promotum fuit studium. Taedio enim scholasticae theologiae, quod rixosis, quibus referta est, contentionibus, quaestionibusque vanis & spinosis, animus veritatis diuinae amans exsatiari non posset, multos ad theologiam mysticam amplectendam excitatos fuisse, recte obseruat EHREGOTT DAN. COLBERGIVS, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum, part. I. cap. I. §. III. pag. 60.* Et ita quoque intelligendum, quod GISB. VOETIVS, in *exercitiis pietatis, cap. III. p. 82.* docet, theologiam mysticam *ex fastidio sterilis istius, verbosae, ac rixosae theologiae*, ortam. Iungenda, quae hac de re monet IAC. THOMASIVS, in *schediasm. histor. de definit. philosoph. &c.* ad §. *LII. p. 53.* Immo & ipsi praestantissimi scholasticorum, velut conuicti de theologiae scholasticae inanitate, cum ea *mysticam* coniunxerunt. Quod praeter VICTORINVM vtrumque HVGONEM & RICHARDVM, de quibus iam diximus, deinceps saeculo decimo tertio BONAVETVRAM, ALBERTVM magnum, & THOMAM DE AQVINO, fecisse, constat; quorum scripta mystica recensent MAXIM. SANDAEVS, *l. c. p. 650.* & GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XX. p. 285. seqq.* Eodem vero etiam saeculo decimo tertio inter Graecos GEO. PACHYMERES vixit, quem DIONYSII areopagitae opera *paraphrasi* illustrasse, antea iam obseruauimus.

Saeculo decimo quarto plurimi exstiterunt, qui ob scripta mystica nominis consequuti sunt celebritatem. Et inter Graecos quidem commemorandus est IOAN. CYPARISSIOTA, ob opus, quod inscribitur: ἔκθεσις στοιχειώδης ῥήσεων θεολογικῶν, *expositio elementaris eorum, quae de Deo a theologis dicuntur*, quod in decem distributum est decades, &, in quo mysticam simul tradit theologiam. *Subtile & eruditum* illud vocat IO. ALB. FABRICIVS, qui & summam eius exhibet *biblioth. graec. lib. V. cap. XLIV. p. 463. 464.* In occidentali autem ecclesia inter reliquos omnes eminet IO. TAVLERVS, cuius opera, germanice ab eo scripta, vt *conciones* seu *sermones sacri, in diebus dominicis atque festis; imitatio pauperis vitae Christi; medulla animae*, & alia, tum alias, tum & magna diligentia, studioque singulari, cum praefatione beati PHIL. IAC. SPENERI, Francofurti 1703. 4. prodierunt. Subiuncta est huic editioni vita TAVLERI, lectu omnino digna; praemissa autem sunt elogia, quibus beatus MART. LVTHERVS, PHIL. MELANCHTHON, HIER. WELLERVS, aliique nostratium, TAVLERVM, eiusque scripta ornarunt. Et, insignem plane virum fuisse TAVLERVM, & eximia rerum diuinarum ac spiritualium cognitione praeditum, in cuius quoque scriptis, animum pium sanctumque vndique prodentibus, multa praeclare & egregie dicta, certe-

certe aliorum, qui eodem tempore vixerunt, dogmatibus longe saniora, occurrant, negari nequit. Naeuorum tamen, non tam ipsi, quam temporis, quo floruit, infelicitati imputandorum, non fuisse expertem, lubentes agnoscimus; ipseque GOTTFR. ARNOLDVS fatetur. Cum enim, quae in viri huius optimi laudem ac honorem ab aliis dicta sunt, recitasset, addit: *interim omnino quidam manifesti in his scriptis exstant naeui, qui puritati veri euangelii minime consentanei sunt, quos illuminatus homo facile agnoscet, & diiudicabit*; in *histor. & descript. theolog. myst. cap. XXI, §. X, p. 304.* Hinc & in editione, antea laudata, vt lectorum commodis consuleretur, naeui isti, ex superstitione romanae ecclesiae orti, in margine notantur. Cum romanenses viderent, TAVLERVM eiusque scripta a LVTHERO commendari; aegre hoc ex illorum numero ferens IO. ECKIVS vehementer in ipsum TAVLERVM insurrexit, eumque *somniatorem* vocauit, & in haereseos inducere suspicionem conatus est; *sed nihil*, inquit MAXIM. SANDAEVS, *adfert, vnde id probet*; *loco* saepe iam *laudato, p. 651.* Hinc & ex ipsis romanensibus, scripta *Tauleri apologia*, eum refutauit LVD. BLOSIVS, qui &, *Taulerus*, inquit, *catholicae fidei cultor integerrimus est. Ea, quae scripsit, sana & plane diuina sunt, vt cognoscere possunt, qui in illis sunt versati. Sed Eckius ardore ecclesiae accensus, indigne tulit, quod Lutherus magnifice laudaret Taulerum &c.* Addit BLOSIVS: *Eckius non putans se falli, dicit: vtinam Taulerus prorsus lateret, & non inuolaret in monasteria; ego vero in nomine domini dico; vtinam Taulerus vbique gentium cognitus esset, atque a quamplurimis diligentissime legeretur.* Haec ex BLOSIO, MAXIMIL. SANDAEVS *l. c.* Idem recte monet, iniquiores esse nonnullos in TAVLERVM, quod *videatur nonnumquam damnare bona opera, aut exteriora pietatis exercitia*; siquidem illos tantum reprehendat, qui solis externis illis dediti, de vitiorum fibris euellendis non sunt solliciti, multo minus, quo pacto ad veram cum Deo vnionem, atque caritatis arctissimum nexum, ad quem TAVLERVS suos exhortatur, peruenire queant. Fatetur vero tandem SANDAEVS, habere TAVLERVM, vt alios mysticos, quae interpretatione commoda egeant, vt, *a patre filium suum in anima generari*; item, *intermittendas preces horarias, dum adest visitatio diuina, & mentis excessus*, & quae alia sunt eiusdem generis. Praeter BLOSIVM & SANDAEVM etiam alii romanensium, & quidem praestantissimi, praeclare admodum de TAVLERO sentiunt. Vt reliquos enim taceam, IOAN. BONA, cardinalis, in *notitia auctorum, tractatui de diuina psalmodia* praemissa, eum vocat *theologum mysticum profundum, & caelesti sapientia singulariter imbutum.* Characterem eius PETR. POIRET hunc in modum exprimit: *Vrget, vt anima per adfectuum & vitiorum suorum mortificationem, per virtutum praxin, per desertionem & abnegationem sui, suarum cupiditatum, suae voluntatis, amoris proprii, immo omnis suae actiuitatis, omniumque rerum creatarum, ad intimum suum fundum reuertatur, Deum ibi quaerens, tandemque inueniens, qui sese ibidem manifestat per natiuitatem verbi sui diuini, & per adflatum sancti sui spiritus, & vt deinde per continuam & durabilem introuersionem eodem in hoc interiori statu sese conseruet: quo Deus voluntatem suam, suaque mirabilia, & speciales regiminis sui modos in ipsa exequi possit*; in *epist. de principiis & characterib. mysticor.* quae in *bibliotheca* eius *mysticor.* exstat, *§. V. p. 110.* De variis operum TAVLERI editionibus eumdem POIRETVM *l. c.* legere licet. Eodem saeculo decimo quarto IO. RVSBROCHIVS vixit, neutiquam nobis, dum de mysticis scriptoribus loquimur,

mur, praetermittendus. *Illitteratus quidem*, inquit PETR. POIRETVS, *& magnae simplicitatis, at simul admirabili vitae sanctimonia praeditus, sublimisque contemplator; vnde per viam experientiae & infusionis, profundissimam & originariam vniuersae theologiae mysticae notitiam adquisiuit, plurimorumque in ea ductor exstitit; l. c. p. 112.* MAXIMIL. SANDAEVS, tantae existimationis illum esse, ait, vt DIONYS. CARTHVSIANVS eum *alterum Dionysium areopagitam* adpellet, *illustri profecto*, inquit, *ac inuidendo praeconio.* Addit autem: *Altus est in suis libris, obscurus, metaphoricus, formulas habet loquendi duras, non vsitatas, periculosas, & nisi commoda interpretatione mitigentur, erroris indices; l. c. p. 651.* Scripta quoque eius praecipua ibi recenset, vti sunt: *speculum totius vitae spiritualis; speculum salutis aeternae; de septem custodiis; de septem gradibus amoris; de praecipuis quibusdam virtutibus; de nuptiis spiritualibus, seu de ornatu spiritualium nuptiarum*; quibus alia adhuc adiungit GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theol. myst. cap. XXI. p. 306. 307.* & HENRIC. WHARTONVS, in *adpend. ad histor. litterar. scriptor. ecclesiast. Guil. Cauei, p. 39.* Exstitisse autem tempore RVSBROCHII, qui principiis mysticis, ad absona quaeuis atque impia ex iis deriuanda, abuterentur; inde intelligas, quod quosdam inducat, adfirmantes, *se nullum habere Deum, sed vsque adeo sibi esse mortuos, ac Deo vnitos, vt ipsimet Deus effecti sint;* obseruante GISBERTO VOETIO, in *exercitiis pietatis, cap. III. p. 81.* Hoc & inde confirmatur, quod apud eumdem VOETIVM, *l. c. p. 86.* quosdam ceu falsos prophetas hunc in modum depingat: *Quidam etiam eius sunt sententiae, vt, animas suas ex Dei substantia creatas, adfirment, cumque mortui fuerint, rursum se futuros esse id, quod antea fuerint; perinde vt scyphus aquae haustus ex fonte, si in ipsum fontem refundatur, idem est, quod fuit prius. Aiunt praeterea, si quis per caelum omne peruagetur, nullum eum neque angelorum, neque animarum, neque ordinum, neque gloriae, neque praemiorum discrimen distinctionemque reperturum; siquidem nihil illic, nisi simplicem quamdam beatamque essentiam, omni actione vacantem, esse, arbitrantur. Addunt his, post extremum iudicii diem omnes omnino homines, malos aeque ac bonos, & simul Deum ipsum, non nisi vnam eamdemque Dei essentiam, quae in omnem aeternitatem absque vlla actione semper otio vacatura sit, esse futuros. Atque eam ob rem nihil neque scire, neque cognoscere, neque velle, nec amare, nec cogitare, non gratias agere, non laudare, sed nec desiderare, nec habere volunt. Nam supra Deum & sine Deo esse, nec in vlla re Deum quaerere, nec inuenire, atque demum ab omnibus prorsus immunes esse, volunt. Et hoc ipsi perfectam adpellant spiritus paupertatem.* Quae hominum istorum placita quantopere detestetur RVSBROCHIVS, significat, quando addit: *Verum eiuscemodi paupertas in caelo minime inuenitur, neque in Deo, neque in angelis, neque in sanctis, sed nec in hominibus bonis toto orbe terrarum. Itaque non nisi diabolica & tartarea paupertas est.* Nihilosecius ipsemet RVSBROCHIVS in suspicionem venit, ac si ab eiusmodi non alienus esset erroribus. Immo, ab ipso IO. CHARLIER. GERSONE eum *haereseos, in Almarico condemnatae*, (ad quam antea memorata placita tendunt) *insimulatum*, constat, & MAXIMILIANVS quoque SANDAEVS testatur, *l. c. p. 650.* Apologiam tamen pro RVSBROCHIO scripsit, & GERSONI opposuit, IO. DE SCHONHOVIA, qui eodem tempore vixit; quemadmodum & deinceps caussam eius defendendam susceperunt GERHARDVS AB HAMONT, in *dedicat. operum Rusbrochii*, LAVR. SVRIVS, in *praefatione* iisdem praemissa; CASP. PLACENTINVS,

NVS, *praemonit. ad opera Baptistae Bononiensis*, & DION. CARTHVSIANVS, *lib. III. de contemplat. cap. vlt.* Suspicionem erroris RVSBROCHIVM dedisse, fatetur SANDAEVS, *quod obscure loquens de vnione mystica insinuet, creaturam per vnionem cum Deo desinere esse*; *l. c. p. 651.* IACOBVS quoque THOMASIVS ab erroribus eiusmodi, quos eum detestatum, antea diximus, equidem immunem fuisse, putat; *sed cum phrasibus*, inquit, *tamen interdum vteretur, ab ista illuuie parum detersis, factum est, vt ipsum Gerson insimularet haereseos, in Almarico condemnatae; nisi dicas, eum fluctuasse, aut initio infectum, postea resipuisse*; in *schediasm. histor. de definit. philos. &c.* ad §. *LII. p. 65.* Discere vero hinc licet, quam caute in quibusdam mysticorum scitis versandum sit, ne ad praecipitia abripiamur.

Missis autem reliquis saeculi decimi quarti scriptoribus mysticis, HENR. SVSONE, GERHARDO Zutphaniensi, aliisque, ad saeculum decimum quintum properamus. Hoc vero cum eiusmodi scriptorum feracissimum fuerit; ex multis paucos tantum commemorare iuuabit. Eminet autem inter reliquos IO. CHARLIER. GERSON, de quo iam supra ad §. *VI.* huius capitis quaedam diximus. Inter scripta eius huius loci sunt: *liber de mystica theologia speculatiua; liber de mystica theologia practica; epithalamium mysticum theologi & theologiae; opusculum de meditatione*; & denique *commentarius in canticum canticorum; in quo*, iudice MAXIM. SANDAEO, *de quinquaginta proprietatibus amoris diuini in canticorum libro dispersis ita agit, vt tanquam verus mysticus altissime omnes amoris caelestis adfectus imbibisse, & quod diuinitus hauserat, eructasse dici possit*; *l. c. p. 654.* Reliqua eius scripta mystica, itemque aliorum de eo elogia, recenset GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 316. seqq.* GERSONEM theologiam mysticam cum scholastica conciliare voluisse, constat ex iis, quae obseruat IAC. THOMASIVS, in *schediasm. histor.* ad §. *LII. p. 56.* Non minor inter scriptores mysticos est celebritas THOM. A KEMPIS, cognomento *Haemmerlein*, seu *malleolus*, ex oppidulo *Kempis* seu *Campis*, dioeceseos Coloniensis oriundi, qui eodem saeculo decimo quinto vixit. *Vir*, inquit HENR. WHARTONVS, *si quis alius, pius & deuotus, quem tamen nonnullibi, quasi extra se raptum, enthusiastam agere, & tantum non delirare, dissimulari nequit*; in *adpend. ad hist. litter. scriptor. eccles. Guil. Cauei, p. 90.* Quibus verbis dum eum ita laudat, vt simul vituperet; ab aliis dissentit, qui, quae quosdam offendunt, facile excusari, aut in meliorem accipi posse partem, existimant. Non alii autem magis, quam mystici, diuersis eiusmodi virorum doctorum iudiciis sunt obnoxii. Hinc & eo maiori opus est circumspectione, ne temere quemquam damnemus, aut statim pro deliramentis habeamus, quae forte non satis nobis sunt perspecta. Scripta THOMAE A KEMPIS idem WHARTONVS recenset, quod & GOTTFR. ARNOLDVS facit, in *histor. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 323. seqq.* Eminent inter omnes *libri de imitatione Christi*; *opus*, vt iterum HENR. WHARTONVS loquitur, *non tam mole, quam vsu & fama magnum; cuius admirandum, venustum tamen dictionum zelum, sententiarum pondus, & igneas pietatis scintillas multi multis depraedicarunt.* De auctore tamen libri huius praestantissimi dubitatur, num is THOM. A KEMPIS sit, quod plurimi adfirmant, an IOAN. GERSON, quod aliis placet, an vero IO. DE GERSEN, siue de GESSEN, abbas Vercellensis, quod iterum alii adserunt. Sunt &, qui omnino eum BERNHARDO tribuunt; quemadmodum rursus alii, ex plurium monumentis eum conflatum esse, sibi persuadent. Tantaque

animorum contentione ac acerbitate hac de re disputatum fuit, vt adpareat, quosdam de exemplo mansuetudinis, quod seruator nobis reliquit, quodue auctor istius libri tantopere commendat, parum fuisse sollicitos. Historiam certaminis istius exhibet LVDOV. ELL. DV PIN, in peculiari *differtat. de auctore libri de imitatione Christi*, quae *tomo duodecimo bibliothecae* eius *scriptor. ecclesiast.* est subnexa, *§. I. p. 157. seqq.* Idem vir doctissimus, cum diligenter rationes, quas quaelibet pars pro sententia sua vrget, recensuisset; illud TERENTII vsurpat:

Fecistis probe,
Incertior multo sum quam dudum,

tandemque concludit, nihil certi de huius libri auctore definiri posse. Inde autem praestantiae ac dignitati eius nihil decedit, quae tanta est, vt ab omnium sectarum, in quas orbis christianus diuisus est, hominibus agnoscatur & celebretur. ROBERT. BELLARMINVS cardinalis, *opusculum*, inquit, *sane vtilissimum est, ac iure in tota ecclesia summo omnium consensu receptum, & frequentatum & in omnes pene linguas conuersum. Ego certe ab adolescentia & vsque in senectam hoc opusculum saepissime volui & reuolui, & semper mihi nouum apparuit, & nunc etiam mirifice cordi meo sapit*; de *scriptor. eccles. p. 244.* Et certe, non in omnes modo Europae linguas, sed & in arabicam, libellum huncce conuersum, saepissimeque editum, hodie quoque a plurimis non sine fructu legi, constat. Nec ignotum inter scriptores huius saeculi est HENR. HARPHII nomen, in quo laudando operosus est PETR. POIRET, in *epist. de principiis & characterib. mysticorum*, in *bibliotheca* eius *mysticor. p. 114. seqq.* Characterem eius cum descripsisset, addit: *Systema hoc est theologiae mysticae, tam egregium, tam essentiale, tam consummatum, & profundum, atque vmquam comparuit.* Sed alii de eo aliter sentiunt, taliaque, quae minime probanda sint, ab eo adseri, contendunt. De *theologia* eius *mystica*, quae tribus constat libris, & praecipuum inter scripta eius locum tenet, ROB. BELLARMINVS obseruat, *interdictum fuisse hoc opus in indice librorum prohibitorum, nisi repurgatum esset, ad exemplum eius, quod repurgatum prodiit Romae anno 1585*; de *scriptorib. ecclesiast. p. 242.* MAXIM. SANDAEVS, *in huius*, inquit, *lectione maior est adhibenda cautela*, (quam in lectione TAVLERI) *nam periculum est maius inexpertis.* Et deinceps: *Est enim loquendi modus illius contortus, figuratus, a communi receptoque in scholis abhorrens, quo incauti facile decipiuntur.* Addit tamen: *Quod si in mystica theologia versatus ad lectionem illius accedat, fructum non mediocrem inde percipiet; multa enim habet Harphius, quae alibi frustra quaesiueris*; *l. c. p. 653.* Non omnibus lectionem HARPHII prodesse, ipsemet negare non audet GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXII. p. 344.* Agmen claudat libellus egregius, bonaeque frugis plenissimus, *theologia germanica*, siue *die teutsche Theologia* dictus; de cuius auctore nihil aliud constat, quam quod fuerit *nobilis germanus, sacerdos, & custos, siue aedituus domus nobilium Germanorum Francofurti ad Moenum.* Quanti eum beatus LVTHERVS noster fecerit, omnibus notum est ex *praefatione*, quam eidem praemisit, cum illum an. 1518 ederet; quae deinceps non semel repetita est editio. Recudi quoque eumdem curauit 1621 beatus IO. ARNDTIVS, nouaque, eaque egregia praefatione, ornauit, in qua & summam eius exhibet, & de vsu differit. Tandem, vt alias editiones taceam, additus quoque hicce libellus, cum vtriusque & LVTHERI & ARNDTII praefatione, est ei operum TAVLERI, quam cum praefatione beati PHIL. IAC. SPENERI an. 1703 prodiisse, antea

antea diximus. Legenda, quae prorsus ex rei veritate in laudem huius libri copiose differit MICH. NEANDER, in *praefat. ad erotemata graec. linguae*, *p. 312.* Mysticis scriptoribus & auctorem huncce recte adnumerari, vel inde constat, quod triplicis viae, *purgatiuae*, *illuminatiuae* & *vnitiuae* mentionem facit. Quod cum etiam IAC. THOMASIVS obseruasset, addit: *sed hic tamen ita versatur, vt capite vigesimo septimo diserte disputet, indolentiam in hac vita cadere in hominem non posse; vt omnino modestioribus adnumerandus veniat*; in *schediasm. hist. de definit. philos. &c.* ad §. *XIV. p. 74.* vbi & iudicium beati LVTHERI de hocce libro contra intempestiuas quorumdam censuras defendit. Naeuis quidem quibusdam, vt alia eiusdem temporis scripta, liber hicce non caret; quemadmodum & formulae loquendi quaedam in eo occurrunt, quae non omnibus probantur. Ideo vero egregia ista atque praeclara, quae continet, contemnenda non sunt, aut reiicienda. De reliquis saeculi huius scriptoribus mysticis, LAVR. IVSTINIANO, DION. CARTHVSIANO, aliisque, legendi, quos saepe iam laudauimus, MAXIM. SANDAEVS, PETR. POIRET, atque GOTTFR. ARNOLDVS.

§. IX. Ecclesia occidentali per purioris doctrinae restitutionem in varias partes scissa, theologia quoque mystica diuersa fata subiit. Vbique equidem suos habuit cultores; sed qui eam ecclesiae, cui addicti erant, placitis adcommodarent, vel erroribus, qui ceteroquin cum ea coniuncti erant, nouos adderent; cum alii contra ab iis repurgare illam vellent, idque agerent, vt mala a bonis, a profuturis, noxia discernerent; quemadmodum rursus alii, omnem in ea emendanda operam frustra consumi, arbitrantes, eam reiiciebant prorsus, proscribebantque.*

* Varia vtique post ecclesiae emendationem, a beato LVTHERO susceptam, tum apud nos, tum apud eos, qui a nobis dissentiunt, aliaque sequuntur in religione placita, theologiae mysticae fuere fata. Atque ab iis quidem, quae apud nos experta est, vt incipiamus; quo pacto a nostratibus, praeeunte LVTHERO, maxime autem a beato IO. ARNDTIO in ea repurganda elaboratum sit, IAC. THOMASIVS hunc in modum exponit: *duae partes sunt christianismi: vera fides, pia vita. Illa ad intellectum, haec ad voluntatem refertur. Illi scholastica, huic mystica theologia subuenire conata est olim, sed ita, vt plurimum labis adspergeretur. In vtraque repurganda laborauerunt nostri, cum exemplo illis praeiuisset Lutherus. Huic enim bella fuere non cum scholasticis modo doctoribus, sed cum enthusiastis quoque ac fanaticis. Post Lutherum quasi partitis operis, alii scholasticam, alii mysticam magis magisque reformare sunt adgressi. E quibus Ioannes Arndius maxime negotium sibi sumsit mysticae theologiae refingendae in faciem saniorem*; in *schediasm. hist. de definit. philosoph. &c.* ad §. *LIV. p. 76.* Enimuero, licet haud pauci ex nostratibus de vita spirituali eiusque incrementis fuerint solliciti, quod scripta illorum ascetica, supra enumerata, testantur, qui & hoc nomine inter mysticos referri poterant; IOANNEM tamen ARNDTIVM, cuius insignia in pietatis studium merita, nulla vmquam delebit obliuio, omnem ea in re diligentiam collocasse, longe est notissimum. Idem etiam, cum IO. TAVLERVM, THOM. A KEMPIS, aliosque ex praestantioribus mysticis quandoque sequutus sit; specialiori quadam ratione inter mysticos numerari solet. Varia autem cum vir optimus scripserit, vt *homilias*, siue *sermones sacros*, in pe-

pericopas euangelicas, itemque *in psalmos*, & alia; hic tamen *libri* eius *de vero christianismo* in censum veniunt, qui magna multorum adprobatione excepti, saepiusque editi, in alias quoque linguas conuersi, hodie adhuc a plurimis non sine insigni fructu leguntur. Interim & sinistra quorumdam experti sunt iudicia, fueruntque, qui errores Weigelianos, Schwenckfeldianos, & nescio quos, in iis sibi deprehendere visi sunt; hinc & acerrime eos impugnarunt; aliis contra eorum in se suscipientibus defensionem, & orthodoxiam viri beati strenue adserentibus. Inter illos noti sunt IO. WALTHERVS, LVC. OSIANDER iunior, IAC. WERENBERGIVS, GEORG. ROSTIVS, CONR. TIB. RANGO, IO. CORVINVS, IO. TOBIAS MAIOR, aliique, quorum scripta adcurate recenset M. C. G. in *apologeticis Arndtianis, das ist, Schuz-Briefen zur christlichen Ehren-Rettung Herrn Ioh. Arndts &c.* Lipsiae 1706. 8. editis, *p. 191. seqq.* Inter hos autem, seu qui ARNDTIVM defenderunt, eminent DAN. DILGERVS, HENR. VARENIVS, PAVL. EGARDVS, MICH. (seu MELCHIOR) BRELLERVS, IOAN. SAVBERTVS, IO. MICH. DILHERRVS, IO. GEORG DORSCHEVS, quos, vt & reliquos, idem auctor *apologeticorum Arndtianorum*, laudat, eorumque scripta enumerat, *p. 177. seqq.* Media quadam via incedunt alii, & formulas quidem quasdam loquendi parum vsitatas non probant; de sana autem atque sincera viri beati mente non dubitant. Praeter multos alios ita sentit IO. ANDR. QVENSTEDIVS, dum, *in libris eius*, inquit, *de vero christianismo phrases quaedam duriusculae, a suspectis fortasse auctoribus mutuatae occurrunt, ipsi tamen libri ob pietatem, rerum pretiositatem, & vtilitatem digni sunt, qui non tantum sedulos lectores, sed etiam feruidos habeant imitatores; eth. past. monit. VII. p. 68.* Exprobrabatur ARNDTIO inter alia, quod formulis phrasibusque mysticorum vsus sit; quod tamen cum sano sensu, prauis quorumdam pseudo-mysticorum dogmatibus repudiatis, fecerit, facile ideo excusabitur. Cumprimis vitio datum, quod capita quaedam ex VAL. WEIGELII *libello precum* in suos *de vero christianismo* libros transtulerit; sed cum eo tempore ignorauerit, libelli istius auctorem WEIGELIVM esse; nihil praeterea in istis formulis occurrat, quod rectum non admittat sensum; haec quoque sponte sua cadit adcusatio. Inter varias operis istius editiones laudandae maxime, quae cum adnotationibus HENR. VARENII, & IO. GEORG. DORSCHEI prodierunt; in quibus cum omne illud, quod vel leuissimum procreare scrupulum queat, sublatum sit; nihil amplius superest, quam vt eius lectio omnibus quam diligentissime commendetur. Plura vero de eo, ipsoque ARNDTIO, praeter auctorem *apologeticorum Arndtianorum*, iam laudatum, qui omnia pro eius innocentia & orthodoxia, testimonia diligentissime collegit, dabunt GOTTFR. ARNOLDVS, in *dem Leben der Glaubigen, p. 536. seqq.* item, in *der Kirchen-und Ketzer-Historie, part. II. lib. XVII. cap. VI. §. V. seqq. p. 478. seqq.* aliique, laudati CHR. MATTH. PFAFFIO, in *introduct. in hist. litter. notis amplissimis illustrata, lib. II.* ad §. *VIII. p. 276.* quibus iungendus CHRIST. EBERH. WEISMANNVS, in *introduct. in memorabilia eccles. histor. sacr. noui testament. part. post. saec. XVII. p. 1174. seqq.* In *excerptis & epistolis ineditis* IO. CHRISTIANI A BOINEBVRG, & ZACH. PRVSCHENCK A LINDENHOVEN, quae BVRCARD. GOTTH. STRVVIVS noster in *actis litterariis ex manuscriptis erutis, fascic. III.* exhibet, subinde ARNDTII, eiusque *de vero christianismo* librorum, honorifica fit mentio. Immo *p. 61.* BOINEBVRGIVS, cum iam ad romanensium sacra transiisset, hunc in modum scribit: *Expeto Varenii apologeticon*

con pro Ioan. Arndtii aureo libro de christianismo vero. Memini id penes te videre vicennio abhinc plus minus, & scio, te esse peramantem Arndtii. Quem quanti & ego faciam, forte nec tu nescis ex pristina mecum consuetudine. Vtique iam in festo mihi felicique hoc otio vnice vaco probis eiusmodi omni in parte libris lectitandis, & vestratibus, quinam Melanchthoni Arndioque, illi in lenitate & candore iudicii, super dogmatibus, huic vero in pietatis doctrina antecellant, neminem recordor.

Non tam facile, ac ARNDTIVM, excusare aut defendere licebit, qui itidem inter mysticos referri solent, VAL. WEIGELIVM, IAC. BOEHMIVM, CHRISTIANVM HOHBVRGIVM, aliosque; qui cum variis controuersiis ac concertationibus occasionem dederint; rectius in theologia polemica de iis agetur. Conferre interim de hisce, aliisque eiusdem generis scriptoribus, iuuabit EHREGOTT DAN. COLBERGIVM, in *dem Hermetisch-Platonischen Christenthum*, & de WEIGELIO quidem *lib. I. cap. IV. p. 205. seqq.* vbi & de CHRIST. HOHBVRGIO, cuius, praeter alia scripta, nota est *theologia mystica*, itemque *postilla mystica*, agit, quippe quem inter Weigelianos refert; de IAC. BOEHMIO autem *cap. VIII. p. 307. seqq.* Si quis contra, quid pro istorum hominum defensione dici queat, scire aueat; cum GOTTFRIEDVM ARNOLDVM consulere oportet, in *der Kirchen-vnd Ketzer-Historie*, & de VALENTINO quidem WEIGELIO *part. II. lib. XVII. cap. XVII. p. 615. seqq.* de IAC. BOEHMIO *cap. XIX. p. 657 seqq.* de CHR. HOHBVRGIO *part. III. cap. XIII. §. XIV. sqq. p. 128. seqq.* Iungere licet, si placeat, quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, cap. VI. §. XIII. seqq. p. 631. seqq.* BOEHMII characterem exhibet, & summam doctrinae eius simul satis perspicue exprimit, PETR. POIRET, in *epist. de principiis & characterib. mysticor. p. 162. seqq.* Admodum autem magnifice de eo sentit, dum, *hic vnicus*, inquit, *est*, (*saltem cuius scripta ante hac innotuerint*) *cui Deus imos naturae recessus detexit, tam quod ad spiritualia attinet, quam ad corporalia; & qui in rebus theologicis & supernaturalibus ad centrum vsque penetrauit, atque in ipsa origine principia vera philosophiae, tam metaphysicae & pneumaticae, quam verae physicae peruidit.* Multa eiusmodi alia cum in laudem BOEHMII disseruisset; concludit, neminem occurrere, qui prorsus cum illo comparari queat. *Auctoris nostri*, inquit, *dona tam singularia sunt, vt incassum alibi quaeras scriptores, qui ex origine tam profundae cognitionis characterem gerant; ex origine, inquam, id est, tales, qui veritates eiusmodi e fonte & per experientiam in sese ipsis hauserint.* Laudat hinc quosdam, qui secundum principia BOEHMII scripserunt, indeque varias deduxerunt conclusiones; vt ABRAH. FRANCKENBERGIVM, aliosque; obseruatque, ex veteribus proxime ad BOEHMIVM accedere *poemandrum, qui*, inquit, *iure aut iniuria tribuitur Mercurio trismegisto.* Inter eos denique, qui *in quibusdam Boehmio adpropinquant*, refert THEOPHR. PARACELSVM, VAL. WEIGELIVM, IVL. SPERBERVM, BARTH. SCLEIVM, FRANC. GEO. VENETVM, vtrumque HELMONTIVM, IO. BAPTISTAM patrem, & FRANC. MERCVRIVM filium, aliosque; *l. c. p. 173.* De CHR. HOHBVRGIO hoc solum addimus, *theologiam* eius *mysticam* mirifice laudari a IO. CHRISTIANO A BOINEBVRG, in *excerptis* & *epistolis* eius *ineditis* apud BVRC. GOTTH. STRVVIVM; in *actis litterariis ex manuscriptis erutis, fascic. III. p. 61.* Cum enim, quae de IO. ARNDTIO recitauimus, dixisset, ita pergit: *Nisi si Christianus Hohburgius perinde in censum deuocari debeat, cuius mystica theologia in vernaculo exstat, opusculum sane praeclarissimum, & quod*

mereatur

mereatur ab omnibus penitissime nosci. Sed viri huius, quantumuis eruditi, iudicio in eiusmodi rebus standum esse, haud dubie negabunt alii.

Et sane, placitis illis singularibus, partimque erroneis, partim a simplicitate scripturae sacrae nimis discedentibus, quae in VALENT. WEIGELII, IAC. BOEHMII, aliorumque, qui pro mysticis habentur, scriptis inueniuntur, effectum, vt ab eo tempore ipsa mystica theologia male audire apud nonnullos inciperet, immo, vt in ea fontem velut ac scaturiginem omnis fanaticismi ac enthusiasmi quaererent. Huc EHREG. DAN. COLBERGII liber, *das Hermetisch-Platonische Christenthum &c.* inscriptus, anteaque nobis iam commemoratus, qui Francofurti 1690. 8. prodiit, comparatus est. Hoc namque in eo auctor agit, vt omnem fanaticismum & enthusiasmum per theologiam mysticam ex philosophia Platonica deriuet. Speciatim, cum *part. I. cap. I.* historiam theologiae mysticae velut in compendio exhibuisset, & de praecipuis scriptoribus mysticis quaedam obseruasset; theologiam mysticam *semina superbiae spiritualis, fanaticismi & enthusiasmi continere*, probare adgreditur §. *XIV. p. 66. seqq.* deinde vero praeter haereticos quosdam veteres, omnes recentioris aeui fanaticos & enthusiastas ex theologia mystica prognatos, ostendere conatur, §. *XV. p. 71. seqq.* Eodem praeterea tempore, cum domestica illa in ecclesia nostra orirentur certamina, in quibus beati PHIL. IAC. SPENERI, & aliorum quorumdam theologorum, pietatis studium strenue vrgentium, a quibusdam in dubium vocata est orthodoxia, inter alia etiam de theologia mystica acriter disceptatum est. Fuerunt enim, qui omnes errores, quos pietisticos vocabant, non aliunde rectius, quam ex theologia mystica, deriuari posse, censerent. Hanc vero cum simul, COLBERGII insistendo vestigiis, pro matre omnis fanaticismi & enthusiasmi venditarent; non poterat non illorum doctrinae labes, ex horum quidem mente, adspergi. Cumprimis hoc sibi datum credidit FRIDER. CHRIST. BVCHERVS, qui tum alibi, tum maxime in *Platone mystico in pietista rediuiuo, das ist, pietistischer Vbereinstimmung mit der heidnischen philosophia Platonis, vnd seiner Nachfolger*, Dantisci 1699. 4. hoc egit. Quo in scripto cum etiam BALTH. KOEPKENIVM vellicasset; hic illi opposuit librum, supra nobis iam laudatum, inscriptumque: *sapientia Dei in mysterio crucis Christi abscondita, die wahre theologia mystica oder ascetica aller Glaubigen alten vnd neuen Testaments*, Halae 1700. 8. in cuius praecipue altera parte BVCHERI *Platonem mysticum* sub examen reuocat. Quemadmodum autem KOEPKENIVS, non aliam theologiam mysticam, quam puram, & verbo Dei conuenientem, de qua supra dictum, quam & ideo asceticam vocat, se defendere, profitetur; ita beatus SPENERVS, in *praefatione*, libro huic praemissa, ab erroribus & Platonicorum, & mysticorum, se quam longissime abesse, luculenter testatur; licet, tum in Platone, tum apud mysticos, interdum occurrere, quae minime spernenda sint, fateatur. Pari ratione & AVGVSTVS HERM. FRANCKIVS, ea solum, quae veritati & scripturae sacrae sunt consentanea, in mysticorum scriptis se laudare, docet, in *der gründlichen vnd gewissenhafften Verantwortung gegen D. Io. Fridr. Mayers harte vnd vnwarhaffte Beschuldigungen &c. p. 277. seqq.* vbi & speciatim de imputata mysticis deificatione, deque IO. RVSBROCHIO agit; quemadmodum & in antecedentibus, *p. 97. seqq.* de Catharina Genuensi verba fecerat. Praeterea, cum theologia scholastica semper mysticae opposita fuerit, & conflictum quemdam inter vtramque obseruare liceat; IO.

WILH.

WILH. ZIEROLDVS, mysticae theologiae non rectius se agere caussam posse, existimauit, quam si scholasticae iugulum peteret. Eo namque spectat eius *D. Martin Luthers euangelische Auffmunterung zur Liebe des Wortes Gottes wider das Aristotelisch-scholastische Christenthum; insonderheit wider M. Fridrich Christian Büchern &c.* Stargardiae 1700. 4. Quo in libro LVTHERI testimonia contra theologiam scholasticam & Aristotelem congessit; quantumque damnum theologia Aristotelico-scholastica dederit, probare adnititur. Nec alium sibi finem constitutum habet in *der Einleitung zur gründlichen Kirchen-Historie, mit der historia philosophica verknüpfft &c.* cuius pars prior Stargardiae 1700. 4. posterior, speciatim SAM. SCHELGVIGIO & FRID. CHRIST. BVCHERO opposita, anno 1703 lucem adspexit publicam. Cumprimis vero adhuc commemorandus est GOTTFR. ARNOLDVS, qui in promouendo & commendando theologiae mysticae studio, scriptoribusque mysticis laudandis, excusandis, defendendisque, totus, immo interdum nimis liberalis fuit; idque tum in *der Kirchen- und Ketzer-Historie*, itemque in *dem Leben der Glaubigen*, aliisque scriptis; tum maxime in *historia & descriptione theologiae mysticae;* ex quibus & notitia reliquorum, quorum adhuc mentio hic fieri poterat, haurienda; quemadmodum & ipse quaedam scripta, ad mysticam theologiam spectantia, edidit. In quibus omnibus vt diligentiam singularem demonstrauit; ita rectius sibi, & aliis, consuluisset, si maiori vsus esset circumspectione, nec laudare aut defendere suscepisset, quae nec laudari, nec defendi aut poterant, aut debebant. Nec praetermittenda hic est apologia ista theologiae mysticae sobrie satis solideque scripta, quae nuper admodum germanice prodiit: *die wahre theologia mystica, aus heiliger Schrifft bewaehret, vnd von den falschen concepten des Herrn D. Hermann Scheins, Mennisten-Predigers in Amsterdam, durch Aletophilum gesaubert*, Francofurti & Lipsiae 1725. 8. Ediderat HERM. SCHYN, Mennonitarum partibus addictus, doctorisque munere apud eos fungens, lingua belgica librum: *homo in Christo, siue vita spiritualis fidelium, &c.* inscriptum, in cuius praefatione theologiam mysticam acriter perstrinxerat, & grauissimis adcusationibus omnibus inuisam reddere adnisus fuerat. Hinc itaque occasio apologiam istam edendi ALETOPHILO enata; quo sub nomine quis lateat, ignoro, eum tamen ecclesiae nostrae sacris addictum, existimo.

Inter reformatos non defuisse theologiae mysticae cultores, praesertim si ascetica hoc nomine intelligatur; tot scripta, maximam partem supra iam commemorata, testantur. Specialiori tamen quadam ratione locum hic sibi postulant GISB. VOETII τὰ ἀσκητικά, siue *exercitia pietatis;* supra equidem itidem iam laudata, sed hic repetenda, quod non tantum mysticam theologiam, methodice digestam, contineant, sed auctori etiam constitutum fuerit, mysticam theologiam romanensium a scoriis & quisquiliis repurgare. Id ipsemet profitetur *cap. III. §. III. p. 67.* vbi & more suo varia problemata, eodem spectantia, proponit. Exstiterunt vero & alii inter reformatos, praesertim in Anglia & Belgio, qui, de orthodoxia ecclesiae istius seruanda non adeo solliciti, suo subinde indulserunt ingenio; vnde & ab aliis fanaticorum numero adscribuntur. Quosdam ex illis recenset PETR. POIRET, in *epistola de principiis & characteribus mysticorum;* plures autem in *catalogo auctorum mysticorum epistolae* huic subnexo; in *bibliotheca mysticorum selecta, p. 322. seqq.* cui iungendus GOTTFR. ARNOLDVS, in *hist. & descript. theolog. myst. cap. XXIV.* vbi indicem *scriptorum mysticorum & asceticorum saeculi decimi sexti &* deci-

decimi septimi, *& quidem ex cardinalibus tribus sectis vel religionibus*, exhibet. Sed omnium instar hic ipsemet esse potest PETRVS POIRETVS, qui, licet a reformatae ecclesiae placitis in plurimis deinceps discesserit, initio tamen eidem addictus fuit; quo etiam nemo forte recentiori aetate maiorem in propaganda theologia mystica industriam collocauit. Magistram suam ANTON. BVRIGNONIAM ipsemet quoque inter mysticas feminas, (quarum haud paucas exstare notum est) refert, eiusque characterem exprimit, in *epist. de princip. & characterib. myst. p. 230. seqq.* Quo iure hoc faciat, ipsemet ita edisserit: *Quamuis ipsa, ceu mox innui, nequidquam arte aut studio consectetur argumenta, aut dictiones mysticorum auctorum; tamen eius scripta passim eorum substantiam & solida fundamenta comprehendunt, eorumdemque sensum mire detegunt; ac ipsorum, immo & omnium cuiusque generis spiritualium librorum respectu, idem operantur, quod solis radii circa omnes terrae plantas, quae licet in se viuentes, durante tamen frigida anni intemperie, quasi mortuae nil quidquam nobis vtilitatis impertiunt, at adpropinquante igneo hocce sidere &c. de nouo incipiunt aperiri, virescere, & fructuum largitione nobis demum prodesse.* De mystica autem theologia, scriptoribusque mysticis, quid generatim sentiat, passim quidem in scriptis suis POIRETVS innuit; cumprimis tamen in *defensione methodi inueniendi verum*, quae in *operibus* eius *posthumis* exstat, *sect. V. p. 167. 168.* diserte profitetur. *Testor igitur*, inquit, *atque adseuero coram Deo omnipotente, cordium scrutatore, mendacii osore, & iudice iusto, scriptores mysticos, eorumque libros, quantum eos noui, & quales edidi nonnullos, pluresque cum laude commemoraui, tales esse, vt contra quam dominus Thomasius* (contra hunc enim ibi disputat) *testatus est*, *(tantum abest vt sint periculosi) contineant potius praestantissimos sapientiae diuinae thesauros, quibus animae, quae sincere Deum, principium & finem suum anhelant, ad eum per suas vnaquaeque vias sibi ostensas, possint tuto duci, progredi, & tandem ad eum peruenire, aeternum beandae.* Quinam vero ex eius sententia *mystici* dicendi sint, ibidem *p. 168. 169.* exponit. Quantumuis autem maximum theologiae mysticae, mysticisque scriptoribus statuat pretium; se ipsum tamen mysticum esse, negat; vehementerque ideo expostulat cum IO. WOLFG. IAEGERO, qui ei locum inter illos haud vltimum adsignauerat. *Quandoquidem*, inquit, *theologiam mysticam cum innumeris viris maximis & doctissimis, ipsoque Arndio &c. ita magni facio, vt nihil supra; nemo non videt, me, cum e theologorum siue auctorum mysticorum numero me excipio, id non facere, quasi illius me puderet theologiae vere diuinae; sed e rei veritate adsertioni D. Iaegeri, qui me vel principem inter illos, ex malo quidem fine statuit, contraria. Numquam de ea theologia ex professo scripsi, neque de ea scribendi me capacem credidi, multo minus, vti falso adserit D. Iaeger, nec semel eamdem recoquit crambem, me inter illuminatos immediate & adeptos adnumerari, aut me ab aliis credi regenitum, legemque impleuisse, volui &c.* in *vindiciis veritatis & innocent.* quae itidem in *posthumis* eius exstant, *lib. I. cap. V. §. VI. p. 252.* Et quibusdam interiectis: *Quidquid autem de theologia mystica edidi, sunt vel aliorum tractatus aliquot valde egregii, vel praefationes, quas a me compositas eisdem praemisi &c. In qua vero*, (bibliotheca mysticorum selecta) *immo nec in vllo ex meis operibus, nullam materiam mysticam data opera tractaui, vti neque in oeconomia mea; tantum abest, vt haec sit systema illius theologiae, veluti perridicule persuadere vult D. Iaeger, hac vna de caussa, quod forte in transitu feci mentionem theologiae illius honorificam, vel quaedam subiecta ei vicina esse indicaui, quae more non illius, sed meo & phi-*

& philosophico tractaui, & id admodum raro &c. Principiis equidem mysticorum eum subinde in scriptis suis insistere, res, puto, ipsa satis docet; ne tamen ei faciamus iniuriam, ea tantum huc referemus, quibus theologiae mysticae studium se promouere voluisse, ipsemet non diffitetur. Huc primum aliorum scripta spectant, quae ipsius opera studioque lucem publicam adspexerunt, vt: *theologia germanica*, supra nobis iam commemorata, quae in linguam gallicam ab eo translata, typisque exscripta est an. 1676, sed deinceps denuo gallice e germanico idiomate ab eo conuersa, inscriptaque: *la theologie reelle, vulgairement dite la theologie germanique*, cum variis accessionibus an. 1700. 12. lucem adspexit. Inter accessiones istas etiam est *theologiae mysticae apologia*, ab ipso POIRETO conscripta, oppositaque PETR. IVRIEI *tractatui historico, exhibenti iudicium protestantis theologi de theologia mystica;* quae *apologia* ex gallica lingua in latinam (sed haud exacte non in vno loco, vt ipsemet POIRETVS obseruat, in *vindiciis veritatis &c. lib. I. c. V. §. VII.)* conuersa, addita est GOTTFR. ARNOLDI *historiae & descriptioni theologiae mysticae.* POIRETI porro studio opera omnia ANTON. BOVRIGNONIAE gallice voluminibus XIX in 8. prodiisse, notum satis est. Id solum monemus, subiunctam iis esse IO. ENGELBERTI *diuinam de tribus statibus, ecclesiastico, politico & oeconomico visionem*, gallice versam. Qui quidem ENGELBERTVS, siue ENGELBRECHTVS, itidem haud vltimum inter mysticos tenet locum. Non tantum autem *theologiam germanicam*, sed & THOM. A KEMPIS *libros quatuor de imitatione Christi* in linguam gallicam conuertit, ita, vt libri quarti non tam sensum litteralem, quam paraphrasin quamdam exhiberet. Prodierunt ita, inscripti: *Kempis commun ou les IV. livres de l' imitation de I. C. traduits pour l' edification commune de tous les chretiens*, primum anno 1683. 12. non semel deinceps recusi. Curante quoque POIRETO an. 1687 in lucem emersit *theologiae christianae iuxta principia Iac. Boehmii idea breuis*, de quo quid sentiat libello, exponit in *epist. de principiis & characterib. mysticor. p. 170. Theologia cordis (la theologie du coeur)* quam anno 1690 in publicum emisit, collectionem libellorum quorumdam mysticorum non magnae molis continet, qui recensentur in *commentariolo de vita & scriptis Petri Poireti, posthumis* eius praemisso, §. *XLII. p. 26.* Sequuta an. 1691 est, operam nauante POIRETO, *theologia amoris (la theologie de l' amour)* siue *vita & opera Catharinae Genuensis.* Hanc anno 1696 excepit *theologia crucis Christi Iesu*, siue *opera & vita Angelae de Fulginio*, quae ex latina in gallicam linguam conuertit, & ita in lucem emisit. Eiusdem porro cura recusa est an. 1701 cum praefatione noua *vita marchionis de Renty*, *(le chretien reel, ou la vie du Marquis de Renty; & de la ven. mere Elisabeth de l' Enfant Iesus.)* Lucem quoque eodem anno ipsius opera adspexit, *sanctus profugus*, siue *vita & mors exemplaris Werneri (la saint refugié, ou la vie & la mort edifiante de Wernerus:)* quemadmodum & anno 1703 editionem *catechismi christiani pro vita interiore a D. Olierio scripti*, adiuuit. Vitam ARMELLAE NICOLAAE, pauperculae ancillae rusticae, *id omne, quod de theoria ac praxi christiana atque mystica concipi possit, superantem*, vt auctor *commentarioli de vita & scriptis Petri Poireti p. 31.* loquitur, denuo typis excudi curauit anno 1704, addita praefatione. Inscripta est: *Schola puri amoris Dei (l' ecole du pur amour de Dieu, dans la vie merveilleuse de la bonne Armelle)* 2 volum. in 12. GVIONIAE feminae (I. M. B. DE LA MOTTE GVION) notius ob certamina, quibus in Gallia occasionem

dedit, nomen est, quam vt a quoquam, nisi harum rerum plane rudi, ignorari queat. In huius autem scriptis variis, vita quoque, & opusculis quibusdam ipsius FRANC. SALIGNAC DE LA MOTTE FENELON, archiepiscopi Cameracensis, qui GVIONIAE patrocinium in se suscepit, publicae luci exponendis, quid POIRETVS praestiterit, ab auctore *commentarioli de vita & scriptis* eius fusius exponitur, *§. LII. p. 32. §. LXI. p. 38. 39. §. LXX. seqq. p. 42. sqq.* Reliqua, quorum editionem promouit, sunt: *praxis theologiae mysticae verae, (la pratique de la vraye theologie mystique)* 1709. 2 voluminibus in 8. collectionem variorum opusculorum continens; *theologia praesentiae Dei (la theologie de la presence de Dieu)* siue *Fratris Laurentii religiosi Carmelitae* opuscula; quibus ipsemet POIRETVS commentationem *de exercitii praesentiae diuinae praestantia fructibusque*, addidit; *sacra orationis theologia*, siue FRANC. DE LA COMBE *analysis orationis mentalis*, cui & alia eiusdem generis addidit, an. 1711. 12. *anima Dei sui amans exhibita in emblematis, tum Hermanni Hugonis pia sua desideria illustrantis, tum Othonis Vaenii de amore diuino, (l' ame amante de son Dieu)* anno 1717. 8. *sanctus Indiarum anachoreta (le saint solitaire des Indes)* siue *vita Gregorii Lopez*, 1717. 8. Ex scriptis denique, ab ipsomet POIRETO elaboratis, praeter praefationes illorum, quas edi curauit, nonnullis operibus praemissas, & additamenta quaedam, iisdem adiecta, huius solum loci sunt *apologia* ista *pro theologia mystica*, quam PETRO IVRIEO opposuit, cuius antea iam mentionem fecimus; itemque *epistola de principiis & characteribus mysticorum*, saepe nobis commemorata, quam cum aliis quibusdam in *bibliotheca mysticorum selecta*, contineri, supra diximus. Reliqua sua scripta cum ipsemet pro mysticis haberi nolit, nihil de iis addimus. De placitis vero eius singularibus, erroribusque & auctoribus, qui eos refutarunt, in theologia polemica erit dicendi locus.

In ecclesia romana propriam velut sedem fixit theologia mystica, cum vita, quam plurimi in ea amplectuntur, monastica, ad eam fouendam alendamque prorsus apta sit, maximamque opportunitatem praebeat. Hinc & per duo proxime elapsa saecula ingens eiusmodi scriptorum in ea effloruit numerus; quos inter eminent, magnamque prae reliquis celebritatem sunt consequuti, IO. A CRVCE, in *adscensu montis Carmeli; obscura nocte animae; flamma amoris viua*; aliisque; FRANC. DE SALES, in *libris duodecim de amore Dei*, latine & germanice editis, itemque in aliis gallice scriptis, vti sunt: *introductio ad vitam deuotam; epistolae spirituales &c.* MAXIMIL. SANDAEVS, in *theologia mystica*, seu *contemplatione diuina religiosorum a calumniis vindicata*, Moguntiae 1627. 4. HVGO DE PALMA, *de triplici via mystica*, Amstelodami 1647. 12. IO. BONA cardinalis, in *manuductione ad caelum*; itemque in *principiis & documentis vitae christianae*; porro in *via compendii ad Deum*, aliisque, quae tomum primum operum eius, Coloniae 1683. 8. iunctim editorum, constituunt; CONST. DE BARBANSON, in *compendio verae theologiae mysticae*, siue *amoris diuini occultis semitis*, Amstelodami 1698. 12. Immo ipse ROB. BELLARMINVS, etsi principem inter eos, qui controuersias tractarunt, teneat locum; mysticis tamen etiam adnumerari voluit, ob libellos quosdam, vti sunt: *gemitus columbae: adscensus mentis in Deum; institutiones christiani hominis &c.* Non omnibus tamen in eadem ecclesia quaeuis mysticorum placita probari, obseruat IAC. THOMASIVS, & testimoniis MAXIMIL. SANDAEI ac CAR. HERSENTII euincit; qui licet ipsi loquutionibus mysticorum non paucis, valde horridis, patrocinentur; non

issimulent tamen, horum theologiam quos ipsi quidem minus peritos vo- :uspectam haberi; nec absque discri- mysticos omnes alba signare linea nt; in *schediasm. historic. de definit.* : ad *§. LIII. p. 70.* Notum quoque ; ab aliis passim repetitur illud ROB. ARMINI effatum: *Id enim accidere is, qui scribunt de mystica theologia, um dicta ab aliis reprehendantur, ab laudentur, quia non eodem modo ab us accipiuntur*; de *scriptorib. eccle- .m. 226.* Atque id etiam recentiori : vel maxime MICH. MOLINOSI, ie sectatorum, quos quietistas vocant, olo patuit. In libello enim, *manu-* , siue *ductor spiritualis*, inscripto, 1675 primum edito, in varias dein- guas translato, & intra sexennium, :s & quod excedit, recuso, nihil con- r, quam quod & alii, iique in eccle- nana recepti & probati, scriptores :i docuerunt. Hinc & non tantum plurimorum adplausu exceptus, sed etiam, quorum censurae primum tus fuit, quorum nonnulli ex inqui- n numero fuerunt, adprobatus & *li inaestimabilis* elogio ornatus fuit. nihilosecius liber aliis deinceps, ne- nae nefanda & impia continere do- visus est; ipseque MOLINOSVS pro ico omnium pessimo habitus, & ad os carceres condemnatus est; signum bellum contra eum gerendum tol- PAVLO SEGNERIO, Iesuita, in *dia laboris & quietis in operatione*; ie in *quietista*, siue *illusionibus ora- quietis.* Ad propositiones autem :VIII, decreto inquisitionis damna od attinet, in quibus impia quaedam s atque detestanda occurrunt; non m negandum, ex principiis mysticis, tra, quam par est, extendantur, illas :i posse; iureque inde concluditur, dmodum ac circumspecte in dog- matibus quibusdam mysticis versandum, scriptaque, recentiorum praesertim mysti- corum, non sine adcurata δοκιμασίᾳ legenda; an tamen MOLINOSO recte ista tribuan- tur, non sine ratione alii dubitant, immo quidam prorsus inficiantur; licet fieri po- tuisse, fateantur, vt quidam ex eius sectato- ribus ad ista extrema prolapsi sint. Sed hac de re disputare, aut ipsos pseudo-my- sticorum errores refutare, huius loci non est. Conferre iuuabit, quae dicta sunt in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, cap. III. sect. II. §. XIII. p. 293.* vbi & au- ctores, historiam quietismi suppeditan- tes, laudati; quibus addendus CHR. EBERH. WEISMANNVS, in *introd. in memorab. ecclesiast. histor. sacr. noui testam. part. post. p. 530. seqq.* IAC. BENIGNVM BOSSVE- TVM, in *instructionibus de diuersis statibus orationis, (instructions sur les divers etats d'oraison) p. 386.* alibique, MOLINOSVM grauissimorum postulare errorum, illisque adeo accedere, qui iure damnatum con- tendunt, mirum non est, cum de theologia mystica, certe de scriptoribus quibusdam mysticis, non adeo praeclare eum sentire, constet; id quod in certamine cum FRAN- CISCO SALIGN. DE LA MOTTE-FENELON, ar- chi-episcopo Cameracensi, de quo mox dicemus, prodidit. Illud solum nunc ob- seruamus, ESTRAEVM cardinalem, qui iussu Galliae regis, & instinctu Iesuitarum, plurimum ad MOLINOSI interitum con- tulit, non tantum initio inter amicos eius fuisse, sed quanti theologiam mysticam fa- ceret, testatum esse, tum FRANC. MALA- VALLI, cuius inter recentiores mysticos haud ignobile nomen est, *praxin facilem ad contemplationem (pratique facile pour elever l'ame à la contemplation)* in italicam linguam verti iussit, eiusque editionem Ro- manam curauit. Recusus quoque hicce liber est, opera PETRI POIRETI, in *praxi theo- logiae mysticae verae*, de qua antea dictum.

Inter amicos porro MOLINOSI, simulque mysticae theologiae defensores ac promotores, celebre cumprimis nomen est PETRI MATTH. PETRVCCII cardinalis, cuius *epistolae*, aliique *tractatus mystici*, multorum teruntur manibus, & inter nostrates a IO. WOLFG. IAEGERO quoque laudantur, in *exam. theolog. myst. pag. 444.* Quasdam enim hypotheses si demas quae aliunde illi adhaeserint, pleraque alia minime contemnenda, pronuntiat.

Quo pacto vero quietisticae controuersiae in Gallia excitatae, ibidem quoque diuersis de theologia mystica iudiciis, variisque scriptis occasionem dederint; quae porro in hisce certaminibus FRANCISCI SALIGNAC DE LA MOTTE-FENELON partes, quae fata fuerint? aliunde constat, alioque in loco a nobis fusius copiosiusque exponitur. Ad mysticam theologiam, placitaque quaedam mysticorum, cuncta rediisse, res ipsa docet. Illustrem enim feminam, GVIONIAM (I. M. B. DE LA MOTTE GVION) quae istorum motuum caussa praecipua exstitit, mysticorum placitis imbutam fuisse, immo inter mysticos haud vltimum tenere locum, scripta eius testantur; in quibus in lucem proferendis PETR. POIRETVM diligentiam singularem posuisse, antea obseruauimus. Magistrum GVIONIA habuit FRANC. DE LA COMBE; cuius itidem tum ob librum: *analysis orationis mentalis*, inscriptum, tum ob aduersa, quae expertus est, fata, non ignotum inter recentiores mysticos nomen est. Ob librum enim istum pariter, ac quod, vt diximus, GVIONIAE director exstitisset, in prauorum dogmatum suspicionem adductus, detentusque per annos plurimos in carcere Parisiensi, tandem in ergastuio vitam finiit. Suppressa quoque *analysis* eius *orationis mentalis* tanta diligentia, vt inter scripta rariora referretur, sed eo auidius etiam quaereretur, donec studio PETRI POIRETI, vt antea itidem obseruatum, denuo lucem adspiceret publicam. Nimirum summo studio eo tempore id egerunt romanae ecclesiae inquisitores, vt libros mysticos, qui sibi non placebant, vel quietismum redolere videbantur, ex hominum conspectu remouerent; vnde in indices suos librorum prohibitorum eosdem referebant, in quibus adeo, praeter *analysin* istam *orationis mentalis* FRANC. DE LA COMBE, locum inuenerunt BERNIERII DE LOVVIGNI *opuscula spiritualia & christianus interior*; BENED. CANFELDI *regula perfectionis*, aliaque eiusdem generis. GVIONIA itaque cum mysticorum, quorum disciplina imbuta erat, principiis insisteret; in loquendo autem ἀκρίβειαν, quam scholastici requirunt, non obseruaret, quod & alias raro admodum mystici facere solent; accedentibus & aliis caussis, quae eam inuisam reddebant; in haereseos, & quietismi, Romae damnati, suspicionem venit. Systema eius in compendio exhibet auctor *historiae vitae Francisci de Salignac de la Motte-Fenelon, archiepiscopi ducis Cameracensis*, quae gallice scripta Hagae Comitum anno 1723. 8. prodiit, *p. 44. seqq.* quod ita comparatum est, vt, quo iure a romanae ecclesiae addictis condemnari aut reiici potuerit, non videam, cum illud doctrinae mysticorum, in eadem ecclesia probatorum, prorsus sit conueniens. Interim exaggerationes quasdam, mysticis ceteroquin valde familiares, formulasque loquendi parum exactas, in eius scriptis occurrere, non negauit FENELONIVS; vt autem doctrinam eius ipsam damnaret, a se impetrare non potuit, cum, mentem illius sententiamque sanam ac orthodoxam esse, persuasissimum haberet. Legendus hac de re auctor iam laudatus, *p. 47. 48.* Cum porro primum controuersiae istae exortae essent, in colloquio quodam Issiaci, circa initium anni 1695 instituto, XXX articuli, qui inde *Issiacenses* dicuntur, a IAC. BEN.

BOSSVETO consignati, propositi sunt, quibus quietismo inualescenti, heterodoxiae GVIONIAE, & suspectae FENELONII orthodoxiae, se obuiam ire posse, BOSSVETVS existimabat. In hisce cum FENELONIVS quaedam mutasset, & quatuor alios adiecisset; tandem, post concertationes quasdam, ab omnibus adprobati sunt. Cum vero nec hac ratione lites istae consopirentur; FENELONIVS articulorum istorum XXXIV Issiacensium amplam quamdam explicationem composuit, in qua, mente sententiaque mysticorum luculenter exposita, cuncta patrum, praestantissimorumque scriptorum, testimoniis comprobauit. Quod scriptum cum archiepiscopo Parisiensi longum nimis visum fuisset, & ob patrum, aliorumque auctorum testimonia diffusum; FENELONIVS illud in compendium misit, & ita enatus est libellus *explicatio regularum sanctorum de vita interiori*, qui tantum strepitum dedit. Qua ratione is editus sit, exponit auctor *historiae de vita Fenelonii, p. 49*. In eo FENELONIVS velut compendium aliquod theologiae mysticae, ex sententia romanae ecclesiae orthodoxae, exhibere voluit; comparatisque adeo inter se mysticorum formulis, quo sensu aut admitti queant, aut reiici debeant, demonstrauit. Summa ad doctrinam de amore Dei redit, cuius quidem recte diuersas species constituit, quasdamque ceu impuras merito reiicit; dum autem eum quoque Dei amorem, quo ad nostram felicitatem, licet tantum secundario, respicimus, ceu impurum improbat, illumque tantum pro puro habet, qui ab omni ad nostram beatitudinem relatione seiunctus est; ad ἀπάθειαν illam, atque indifferentiam, quietismi reprobati praecipuum fontem, accedere quodammodo videtur. Tantum vero abest, vt lis hac ratione composita fuerit, vt aucta potius sit, magisque exacerbata, eo quidem euentu, vt tandem an. 1699 viginti tres propositiones, ex libro isto FENELONII deriuatae, a romano pontifice damnarentur. Bullam pontificis legere licet in *actis erudit. Lips. anno 1699 mense April. p. 148. seqq.* vbi & scripta praecipua, ex vtraque parte in hac caussa edita, indicantur. Si rem ipsam spectes, ex parte illorum, qui FENELONIO se opposuerunt, praecipuum locum tenent IAC. BENIGNI BOSSVETI *instructiones de diuersis statibus orationis*; itemque de *noua quaestione tractatus tres*; I) *mystici in tuto*; II) *scholastici in tuto*; III) *quietismus rediuiuus*; porro: *declaratio trium episcoporum*, LVDOVICI scilicet DE NOAILLES, archiepiscopi Parisiensis, GODETI DE MARAIS, episcopi Carnutensis, & IAC. BENIGNI BOSSVETI, episcopi Meldensis, cuius tamen praecipuus auctor itidem BOSSVETVS exstitit; FENELONII autem ex parte *explicationem* istam *regularum sanctorum, de vita interiori*, itemque *responsionem ad declarationem trium episcoporum*, vt & *epistolas* quasdam ab eodem scriptas, legisse iuuabit. Historiae istarum controuersiarum adcuratius pernoscendae inseruiet IAC. BENIGNI BOSSVETI *relatio de quietismo*, gallice scripta, & cum responsione FENELONII *ad hanc relationem* recusa Bruxellis 1698. 8. Summatim etiam hac de re dictum in *der historischen vnd theologischen Einleitung in die vornehmsten Religions-Streitigkeiten, c. III. sect. II. §. XIII. p. 297. seqq.* vbi plures, qui lucem adfundere possunt, nominati; quibus omnino iungendus auctor antea laudatus, qui *historiam vitae Fenelonii* scripsit, quemue dignum prorsus esse, existimo, qui ab omnibus legatur.

Interim haec ipsa certamina aliis quoque ad quos non pertinuerunt, quiue romanae ecclesiae sacris non fuerunt addicti, occasionem praebuerunt, suam de theologia mystica sententiam expromendi. Hos inter est auctor *tractatus historici, continentis*

nentis iudicium protestantis, *de theologia mystica*, *de quietismo*, *deque certaminibus episcopi Meldensis*, *& archiepiscopi Cameracensis &c.* cuius editio altera an. 1700. 8. sine mentione loci prodiit. Nomen auctoris non exprimitur, quem tamen PETR. IVRIEVM esse, constat; cui *apologiam* ideo *pro theologia mystica*, antea nobis iam memoratam, PETR. POIRETVS opposuit. Nobis id inde condiscere licet, romanae ecclesiae doctores non satis sibi constare, cum de theologia mystica dicere sententiam iubentur. Si eam damnent, non possunt non multos ecclesiae suae doctores, quorum magna est existimatio, immo quorum nonnulli in sanctorum numerum relati sunt, simul damnare. Sin laudent aut adprobent, non possunt non talia adprobare, quae cum aliis istius ecclesiae placitis ac decretis pugnant. Nec parum ea res facessiuit negotii IAC. BENIGNO BOSSVETO, qui, cum reuera alieno a theologia mystica esset animo, hinc se expedire non potuit; & quidquid etiam diceret, aut in quamcumque se verteret partem, refutando GVIONIAM atque FENELONIVM, praestantissimos simul mysticorum refutauit. Nostratium equidem diuersa sunt de mystica theologia, scriptoribusque mysticis, iudicia. Sed recta hic incedemus via, si theologiam mysticam puram, siue asceticam, vnice ex sacrarum litterarum fontibus haustam, ab ea, quae πλατωνιζόντων quorumdam, aut aliorum non recte sentientium opinionibus fuit corrupta, distinguamus, sique maximum, quod inter scriptores mysticos intercedit, discrimen probe obseruemus. Vti enim puram nemo vituperauerit; ita, qui impuram defendunt, aut excusant, operam oleumque perdunt. Sic & ad scriptores ipsos quod attinet, quo puriores & ipsi sunt, & ad veritatem simplicitatemque scripturae sacrae propius accedunt, eo magis laudandi; quo longius inde discedunt, & aliquid impuritatis secum vehunt, eo cautius legendi, si modo omnino legendi. Quae excusari possunt, cuiusmodi non pauca sunt, excusanda, adfectibusque *illorum*, forte non malis, aliquid condonandum, nec scholastica semper ab iis exigenda ἀκρίβεια; quae excusari nequeunt, repudianda. Quae salutaria in iis occurrunt, retinenda, & ad vsum transferenda; reliqua ipsis auctoribus relinquenda. Lectio eorum nec promiscue, praesertim nullo obseruato auctorum istorum *discrimine*, commendanda aut concedenda omnibus, nec omnibus interdicenda; quin potius, quanta cuiusque vis sit, cuncta diiudicandi, dispiciendum. Quod si etiam nihil in iis, quod doctrinae sacrae conueniens non sit, deprehendamus; cauendum tamen, ne eiusmodi librorum ita capiat nos lectio, vt scripturae sacrae sordere incipiat simplicitas. Huic enim suum semper manere pretium, sua constare auctoritas illaesa & illibata debet.

§. X. Fuerunt etiam recentiori aetate, qui doctrinam de legibus diuinis, deque officiis hinc fluentibus, paullo adcuratius pertractarent; vnde *iurisprudentia diuina*, theologiae practicae, seu moralis, in latiori significatione ita adpellatae, partem hodie constituit. Multa quidem veteris ecclesiae doctores, quae eo spectant, attingunt; sed seorsim de illa non praecipiunt. Ex scholasticis autem tum alii, tum speciatim illi, quos *casuistas* barbare vocant, non sine ratione huc referuntur. Quibus iungendi, qui aut ex nostrae, aut ex reformatae ecclesiae doctoribus, hanc theologiae moralis partem emendare adgressi sunt. *

* Qui

* Qui recentiori aetate theologiam moralem adcuratiori quadam ratione tractant, eam, quae de interiori animi cultura, virtutibusque, & earum incremento, agit, doctrinam, diſcernere ſolent ab ea, quae de officiis, hoc eſt, actionibus hominum regenitorum, ad legem diuinam componendis, praecipit; illamque *theologiae moralis* ſpeciatim ſic dictae, hanc autem *iurisprudentiae diuinae*, eo quod in ea quoque de legibus diuinis conſideratio inſtituitur, nomine inſigniunt. Idque recte fieri, facile agnoſcet, qui tractationis vtriusque diuerſitatem rite ponderauerit. Veteris eccleſiae doctores hocce diſcrimen non obſeruant; quibus & ſyſtematica theologiam moralem tractandi ratio ignota fuit. Hinc &, cum ſupra de illorum ſcriptis moralibus verba faceremus, ea ſimul, quae ad iurisprudentiam diuinam ſpectant, attigimus; vt adeo, denuo de illis aliquid commemorare, neceſſe non ſit. Cumprimis autem inter Graecos IO. CHRYSOSTOMVS, inter Latinos AVGVSTINVS ſaepiſſime ea admiſcent, quae iuris diuini quaeſtionibus, doctrinaeque de officiis, lucem adfundere queant. Immo AVGVSTINVM in variis quaeſtionibus excogitandis, iisque paullo curioſius euoluendis, exemplum, quod imitarentur, ſcholaſticis praeiuiſſe, ſupra obſeruauimus. Ex inſtituto autem, qui hanc doctrinae moralis partem pertractauerit, non occurrit, niſi vnicus AMBROSIVS, in *tribus de officiis libris*, ſeorſim, tum alias, tum & Stutgardiae an. 1699. 8. cum commentatione, ſeu diſſertationibus aliquot, MICHAEL. FOERTSCHII in eos, excuſis; de quibus adeo hic aliquid adhuc monendum; cum de reliquis eius ſcriptis, in quibus, quae ad morum doctrinam ſpectant, occurrunt, iam ſupra dictum ſit. Scopus equidem AMBROSII in hiſce libris fuit, de officiis miniſtrorum eccleſiae praecipere; quod & eorumdem inſcriptio indicat, quae in codicibus manuſcriptis legitur, obſeruante hoc LVD. ELL. DV PIN, in *nou. bibl. ſcript. eccleſiaſt. tom. II. p. 256.* Hinc & ſtatim *cap. I.* oſtendit, epiſcopi munus eſſe, docere populum; & in tractatione ipſa ea adfert, quae eccleſiae miniſtros inſtruunt, quo pacto ſeſe gerere debeant. Cum tamen plurima officia eccleſiae miniſtris cum chriſtianis quibusuis ſint communia; non poteſt non ea quoque attingere, ex quibus omnes & ſinguli, cuiuscumque ſtatus aut ordinis ſint, vſum capere queant. Conſtitutum illi fuiſſe, CICERONEM imitari, vel ipſa inſcriptio, tractandique, quam ſequitur, ratio, indicat. Idque eum ita praeſtitiſſe, vt illum non aequauerit modo, ſed & ſuperauerit, nonnulli exiſtimant. Certe praeclare admodum atque magnifice multi de hocce AMBROSII opere cenſent; quos inter & IO. HENR. BOECLERVS eſt, qui in *praefatione*, editioni Argentoratenſi praemiſſa, nihil eorum, quae ad illius commendationem facere poſſunt, praetermittit. Hiſce autem neutiquam ſuffragatur IO. BARBEYRACIVS, qui, ſi principia ex doctrina chriſtiana hauſta, teſtimonia porro & exempla ſcripturae ſacrae, plerumque parum apte adplicata, demas; in reliquis, ſiue ſtili nitorem & facilitatem, ſiue ordinem tractationis, rerumque nexum, ſiue denique ſoliditatem cogitationum, & in ratiociniis ἀκρίβειαν ſpectes, hocce opus ad exemplum, quod ad imitationem AMBROSIVS ſibi propoſuit, ſeu TVLLII libros *de officiis*, minime accedere, pronuntiat. Speciatim deinde hoc in libris iſtis deſiderat, quod, chriſtiano fas eſſe, neget, ſe contra latronem defendere, & velut fundamenti ac principii loco ponat, nemini vmquam licere, cum morte alterius vitam ſuam conſeruare; itemque, quod regulam hancce generalem conſtituat, nihil prorſus licite fieri, quod non ſcriptura ſacra diſerte adprobet, aut recte fieri doceat; *praefat.*

versioni gallicae operis Pufendorfiani de *iure nat. & gent.* praemissa, *p. 47. 48.* Verum, quae ad ordinem, methodumque tractandi, ad ratiociniorum ἀκρίβειαν, & dictionis elegantiam spectant, & quae alia sunt eiusdem generis, a patribus exigi non posse, supra non semel iam fassi sumus. Nec abnuo, in iis, quae vir doctissimus speciatim in hoc opere reprehendit, AMBROSIVM vltra limites paullisper procedere; quod ei cum aliis veteris ecclesiae doctoribus commune esse, itidem ex supra dictis constat; non tamen ista obstant, quo minus magno cum fructu libri isti legantur, in quibus multa quoque recte & egregie dicta occurrere, negari nequit. IO. NIC. ALEXANDRI MAVROCORDATVS, illustrissimus Vallachiae princeps, qui nostra aetate ad CICERONIS & AMBROSII exemplum, περὶ καθηκόντων, siue *de officiis* librum scripsit, de AMBROSII hocce opere ita pronuntiat: ὁ δὲ θεῖος Ἀμβρόσιος καίτοι πολιτικοῖς ἀξιώμασιν ἐν Ῥώμῃ κεκοσμημένος, καὶ ὡς ἔθος ἐστὶ τοῖς ἀπὸ δύσεως ἱεροῖς ἀνδράσι, μᾶλλόν πως τῶν ἀνατολικῶν πατέρων (ὧν οἱ πλείους οὐχ ἥψαντο πολιτικῶν πραγμάτων διοικήσεως) ὑποτιθέναι τὰ καὶ ἐν πόλει, καὶ αὐλαῖς φυρομένοις εἰς σωτηρίαν ψυχῆς συνοίσοντα, θείως ἅμα καὶ συνεχῶς ἀναπτύσσει τὰ ἐπιβάλλοντα, καὶ ἐνίοτε ἐπικαίρῳ οἰκονομίᾳ χρώμενος φαίνεται· ἀλλ' ὁ κύριος αὐτῷ σκοπὸς, τὸν τέλειον ὑποτυπώσασθαι βίον, εἴς τε τὸν ὑπ' αὐτὸν τελοῦντα κλῆρον ἀποτείνων τοὺς λόγους, ἐνιησί πως πτοίαν τοῖς πράγμασιν ἐνειλημμένοις, καὶ μήπω δυναμένοις ἀποτάξασθαι κόσμῳ· ὄρη μὲν γὰρ τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις, πέτρα δὲ καταφυγὴ τοῖς λαγωοῖς· *Diuus autem Ambrosius; quamuis ciuilibus honoribus Romae ornatus, sicut mos est occidentalis ecclesiae sanctis viris magis, quam orientalibus patribus (quorum plerique non attigerunt rerum ciuilium administrationem) suggerere etiam ciuitati ac reipublicae, aulaeque admistis atque adgregatis ad salutem animae profutura, diuinitus simul & prudenter explicat ad rem pertinentia, ac interdum opportuna videtur vti dispensatione; sed principalis ei scopus est propositus, perfectam informare vitam, tum etiam ad clerum suum dirigens sermonem, incutit quodammodo pauorem iis, qui negotiis inuoluti sunt, nec adhuc possunt renuntiare mundo: montes enim excelsi ceruis, petra perfugium leporibus; cap. I. p. 5.*

Iam ad scholasticos quod attinet; eos, qui moralia tractarunt, in *moralistas*, speciatim sic dictos, & *casuistas* dispesci, supra obseruatum est. Illi, licet itidem in doctrina virtutum saepissime de illis, quae iuris diuini sunt, disputent; cum tamen de iis supra iam dictum sit, de his, seu casuum conscientiae scriptoribus, vt aliquid commemoremus, superest. Conscientiae namque vnica, certe praecipua, regula ac norma est lex diuina; de cuius vero adeo ac genuino sensu vel maxime sollicitos esse decet, qui illam rite erudire cupiunt; quamquam hoc a casuistis illis, quos vocant, factum non sit, quibus nihil sollemnius, quam diuina humanaque iura confundere, aut illis neglectis, hisce tantum, canones constitutionesque ecclesiasticas consulendo, insistere. Occasionem autem theologiae casuisticae dederunt *libri poenitentiales*, in quibus, quid poenitentiam acturis faciendum esset, definiebatur, vt IO. MABILLONIVS obseruat, *de studiis monasticis, part. II. cap. VII. p. 296.* Dicebantur quoque *codicilli*, itemque *canones poenitentiales*. Idem etiam, inter primos, qui eiusmodi quid composuerint, post GREGORIVM thaumaturgum, BASILIVM magnum fuisse, putat, vt ex *tribus* eius *epistolis canonicis ad Amphilochium* pateat, quae *tomo III.* operum eius, *p. m. 19. seqq.* exstant. Deinceps vero plures tum in graeca, tum maxime latina, exstiterunt ecclesia, qui eiusmodi libros poenitentiales conscriberent. Et apud Graecos quidem IOANNES Cappadox notus est, patriarcha ille Constantinopolitanus, qui & *Ioannis* νηστευτοῦ siue *ieiunatoris* nomine

mine venit, & saeculo sexto floruit. Huius namque exstat liber poenitentialis, siue vt a LEONE ALLATIO inscribitur: ἀκολουθία καὶ τάξις ἐπὶ ἐξομολογουμένων· *series & ordo seruandus in confessione peragenda*; ex quo & idem ALLATIVS plurima recitat, *de eccles. occidental. & oriental. consensione lib. III. cap. XVII. §. X. p. 1313. seqq.* Graece pariter ac latine exhibetur a IO. MORINO, ad calcem operis *de poenitentia.* Immo & alia eiusdem generis idem IOANNES scripsit, de quibus IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. lib. V. cap. XLI. vol. X. p. 164.* In latina ecclesia saeculo septimo vixit THEODORVS, Cantuariensis archiepiscopus, cuius *poenitentiale* GVIL. CAVE *opus satis amplum, & omnibus pene poenitentiae casibus adcommodatum,* adpellitat; in *histor. litterar. scriptor. ecclesiast. saec. VII. p. 327.* Illud omnium toto occidente antiquissimum esse, aliis obseruatum est; editumque est a IAC. PETITO, Parisiis 1679. 4. non integrum quidem, sed quale ex codicibus, quibus vsus est, manuscriptis, illud exhibere potuit, praecipua solum eius capita complectens. Alia eiusmodi ex priscis libris poenitentialibus & canonibus idem PETITVS adiunxit, simulque THEODORVM notis ac dissertationibus illustrauit. *Capitula* quaedam *selecta* THEODORI huius exhibentur in *spicilegio* IO. LVC. DACHERY, & studio quidem EDMVNDI MARTENE integra, numeroque 168, in noua *spicilegii* istius editione, quam Parisiis 1723 LVD. FRANC. IOSEPHVS DE LA BARRE dedit, *tom. I. p. 486. seqq.* Ad reliqua *poenitentialia* quod attinet; fuerunt viri docti, qui eorumdem collectiones euulgarent, vt ANT. AVGVSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, Tarracone anno 1582. 4. IO. MORINVS, ad calcem operis *de disciplina in administratione sacramenti poenitentiae*, quod Parisiis primum anno 1651. fol. editum, deinde Bruxellis 1685, & Venetiis 1702 recusum est; & denique IAC. PETITVS, ad calcem *poenitentialis* THEODORI Cantuariensis, vti antea iam obseruauimus. Diligenter & adcurate more suo hasce collectiones recenset, & alias adhuc addit IO. ALB. FABRICIVS, *bibl. graec. lib. VI. cap. I. volum. XI. p. 73. seqq.* Dignum vero cumprimis adhuc est, quod commemoretur, *poenitentiale Romanum*, quod HALITGARIO, episcopo Cameracensi, qui saeculo nono floruit, debemus. Hic enim, cum *de vitiis & virtutibus, remediis peccatorum & ordine atque iudiciis poenitentiae libros sex* scripsisset, in vltimo, siue sexto, *poenitentiale* aliquod exhibet, quod ex scriniis ecclesiae Romanae se descripsisse, testatur; hinc & ab HVG. MENARDO, sub nomine *poenitentialis Romani*, editum est, in eius *notis ad librum sacramentorum* GREGORII magni; qui *liber sacramentorum* cum *notis* HVG. MENARDI seorsim primum editus Parisiis an. 1642. 4. deinde operibus GREGORII magni, Parisiis an. 1705 iunctim excusis, & quidem *tomo tertio* insertus est; vbi *poenitentiale* hocce *Romanum*, *p. 162. seqq.* legitur. Exstat quoque HALITGARII illud opus, cum *poenitentiali Romano*, & aliis *poenitentialibus*, in HENR. CANISII *lectionibus antiquis tom. II. part. II. p. 87. seqq.* ex editione IAC. BASNAGII, qui & in *obseruatione* praemissa, *p. 85.* quaedam obseruat, quae huius loci sunt. Ceterum, cum IO. MABILLONIVS de veterum poenitentialium auctoribus itidem quaedam monuisset; de pessimo illorum instituto conqueritur, qui, a simplicitate veterum discedentes, ad inanes subtilitates & sophisticas speculationes prolapsi sunt; non defuisse tamen, addit, viros ingenuos, qui & medio aeuo abusui huic magis magisque inualescenti obuiam ire conati sint; id quod praecipue sub initium saeculi noni, in concilio Turonensi, & Cabilonensi factum sit; *l. c. p. 296.*

Ad rem ipsam vt accedamus; quoniam in libris istis poenitentialibus de peccatis, eorumdemque indole, itemque grauitate & leuitate, vt & poenis ecclesiasticis, similibusque agebatur; non poterat non aliis hinc occasio suppeditari, varios conscientiae casus proponendi, deque iis disceptandi. Inter primos, qui eiusmodi quid susceperunt, RAYMVNDVS DE PENNAFORTI fuit, qui saeculo decimo tertio floruit, & *summam de casibus poenitentialibus, libris IV.* comprehensam, reliquit. Prodiit eadem emendata ab HONORATO VINC. LAGET, Lugduni, 1719. fol. Primus is etiam fuit, qui secundum ordinem litterarum hanc doctrinam tractaret; quod deinceps plures imitati sunt institutum. Quas enim magno numero dederunt, *summae*, maximam partem hac ratione, locorum communium instar, dispositae, cum vocum explicatione res ipsas exhibebant. Sic & HENRICVS Hostiensis, qui eodem saeculo vixit, itidem *summam* edidit, *celebrem & multa eruditione canonica plenam*, vt ROB. BELLARMINVS loquitur, *de scriptorib. ecclesiast. p. 201.* Idem ASTESANVS, siue ASTENSIS, ex Asta subalpinorum vrbe oriundus, fecit; cuius *summa casuum conscientiae*, octo libris constans, vulgo *Astesana* vocari solet; ex qua & *canones poenitentiales* excerpsit, & notis illustratos cum aliis edidit ANT. AVGVSTINVS, in *canonum poenitentialium collectione*, de qua antea dictum. *Summae Pisanae*, quae & *Pisanella* dicta, auctor est BARTHOL. A S. CONCORDIA, Pisanus, ordinis dominicani monachus; quemadmodum *summa* RAYNERII, Pisani, *pantheologiae* nomine venit, in qua tamen vniuersam simul theologiam, ordine litterarum dispositam, exhibet; *pacificae* autem ea, quam PACIFICVS Nouariensis concinnauit. Neue, hisce hominibus ingenium defuisse, existimes, in inscriptionibus librorum suorum satis lepidi interdum fuerunt; vt cum IO. BAPTISTA DE SALIS *summae* suae *rosellae* nomen dedit; & ANGELVS DE CLAVASIO omnino *angelicam summam* orbi litterato obtulit. Quam quidem cum *Siluestrina* nonnulli reliquis omnibus praeferunt, illisque commendant, qui hisce deliciis delectantur. Namque & SILVESTER PRIERIAS, infelix ille magni LVTHERI nostri antagonista, *summam casuum conscientiae* scripsit. De hisce autem, ceterisque casuistis, quem antea iam laudauimus, IO. MABILLONIVS porro obseruat, principia equidem, quibus institerint, ex parte secunda *summae theologiae* THOMAE DE AQVINO initio desumta fuisse; deinceps vero, cum quisque secundum suum genium de peccatis hominum ratiocinari inciperet, neglectis regulis ecclesiasticis, (multo magis verbi diuini) tantam sententiarum opinionumque inde ortam libertatem, aut, *si mauis*, licentiam, vt nullum fere crimen sit, quod non in casuistarum scriptis pallietur quodammodo, aut excusetur; de *studiis monast. part. II. cap. VII. p. 296.* Plura de hisce, de quibus hucusque diximus, quiue ante ecclesiae emendationem, aut circa eius initium vixerunt, dabunt GEBHARD. THEOD. MEIERVS, in *introd. in vniuersum theolog. mor. studium, cap. XVII. §. V.* & IO. MICH. LANGIVS, in *dissertat. de origine & progressu theolog. moral. system. §. IX.*

Postquam per ecclesiae emendationem, a beato MART. LVTHERO susceptam, orbis christianus in varias partes diuisus fuit; plurimi vbique exstiterunt, qui & hancce theologiae moralis doctrinam, quae de officiis, deque legibus, praecipit, illustrare adgrederentur; licet non omnes eadem id fecerint ratione Et in romana quidem ecclesia ingens illorum deprehenditur numerus, qui, aut generatim theologiam moralem tractando, aut speciatim de iustitia & iure, vel de quatuor virtutibus

ardinalibus, itemque de casibus con-
iae praecipiendo, ea, quae iurispru-
a diuina sibi vindicat, attigerunt.
es illos ac singulos qui enarrare vel-
empore ac otio suo valde abuteretur.
ae tamen pretium fuerit, quosdam ex
ipuis, maximeque celebribus, com-
orare. Inter eos autem primum no-
currit FRANC. VICTORIA seu DE
ORIA, ordinis praedicatorum, qui
1546 obiit, teste ROB. BELLARMI-
de *scriptorib. ecclesiasticis, p. 254.* Fu-
illorum numero, qui minus desipi-
Post obitum eius prodierunt *rele-
s theologicae duodecim,* Lugduni 1657
is tomis in 8. in quibus *de potestate
ae; de potestate ciuili; de matrimo-
de augmentis charitatis; de eo, ad
tenetur perueniens ad vsum rationis*
isserit. Licet autem, more schola-
um, diuinas cum humanis, natura-
m positiuis legibus confundat; ea
i simul adfert, quae illis, qui iuris
alis studium deinceps resuscitarunt,
praebuerunt minime contemnen-
Eodem circiter tempore vixit DO-
CVS SOTO, patria Segobiensis, or-
itidem praedicatorum, *vir doctissi-
pius valde,* si ROB. BELLARMINO
nus, de *scriptorib. ecclesiast. p. 254.*
cum concilio Tridentino interesset,
libros de *natura & gratia* scripsit,
usque concilii istius obtulit. Sed
loci sunt eiusdem de *iustitia & iure
VII,* Salmanticae 1556, & deinceps
aepius editi; quibus postea additus
ber octauus de *iuramento & adiura-*
IO. HENR. BOECLERVS de eo
nuntiat: *Dominicus Sotus, ad omni-
ui ante ipsum scripserunt, in hoc gene-
trinas, dux & index esse potest;* ad
rot. de iure belli & pac. praefat. p. 23.
TINVS AB AZPILCVETA, Nauar
go dictus, quod gente talis esset,
saeculi decimi sexti iureconsultos
m consequutus est celebritatem. Sal-
manticae namque & Conimbricae ius pon-
tificium docuit, annoque aetatis octogesi-
mo Romam se contulit, vt BARTH. CA-
RANZAE innocentiam contra maleuolos
obtrectatores, & iudicium inquisitionis
iniquum, vindicaret ac tueretur. Legen-
di de eo GVIDO PANCIROLLVS, de *cla-
ris legum interpretibus, p. 483.* IANVS
NICIVS ERYTHRAEVS, *pinacoth. I. ima-
gin. illustr. p. 1. sqq.* NIC. ANTONIVS, *biblioth.
script. hisp. nou. tom. II. p. 74. sqq.* Opera eius
sex tomis comprehensa prostant, in quibus
multa ecclesiastici pariter ac diuini iuris ar-
gumenta tractat; vt in tomo primo: *de vsu-
ris; de Simonia mentali; de furto notabili;
de necessitate defendendi proximum; de ho-
micidio casuali;* reliqua. Sed inter omnia
eius scripta eminet *manuale, siue enchiri-
dion confessariorum & poenitentium; in
quem librum,* inquit NIC. ANTONIVS,
*quidquid sciuit, aut alibi scripsit, se conie-
cisse Nauarrus ipse Iulio Roscio Hortino, qui
vitam eius scripsit, adfirmauit.* Obseruat
idem ANTONIVS, lingua hispanica pri-
mum huncce librum conscriptum, deinde
ab ipso auctore in latinam translatum,
esse; *l. c. p. 77.* vbi & praecipuas eius
editiones indicat. Dum autem in eo
omnium dubiorum, quae in peccatorum
confessionibus, & ab iis absolutioni-
bus, occurrunt, solutionem suscipit; non
potest non amplissimus illi, per omnem
iurisprudentiam diuinam se diffundendi,
aperiri campus. Inter Iesuitarum socie-
tati addictos magna saeculo hocce decimo
sexto existimatio fuit LVD. MOLINAE,
qui hoc loco nobis commemorandus est
ob opus *de iustitia & iure,* sex tomis in
fol. constans; partim Moguntiae, partim
Antwerpiae excusis. Elogium, quo PHIL.
ALEGAMBE hocce opus ornauit, iam
recitaui in *instit. theolog. mor. part. II. pro-
legom.* ad §. *XVIII.* Longe tamen notior
idem MOLINA est, ob opus *de liberi ar-
bitrii cum gratiae donis concordia;* quod
pomum quoddam eridos fuit, inter Do-

minicanos & Iesuitas, de gratia & libero arbitrio inter se contendentes; qua de re alibi. Distinguendus est hicce MOLINA ab altero LVD. MOLINA, iureconsulto, cuius exstat *de Hispanorum primogeniis* opus; de quo NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp. nou. tom. II. p. 43.* Ex Iesuitarum quoque societate IO. AZORIVS fuit, qui haud vltimum inter huius generis scriptores tenet locum, ob *institutionum moralium*, quos reliquit, *tomos III.* quorum primum ipsemet adhuc edidit Romae an. 1600, duo autem reliqui post eius obitum prodierunt; saepiusque hoc opus recusum est Romae, Venetiis, Lugduni, alibique. Legendus de eo PHIL. ALEGAMBE, *biblioth. scriptor. soc. Iesu, p. 222.* Iudicia quaedam nostrorum theologorum de eo exhibet IO. FRID. MAYERVS, *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontific. p. 55. 56.* Laudat quoque AZORIVM IO. HENR. HOTTINGERVS, eumque inter *casuistas*, quos vocant, *loco multorum esse posse*, pronuntiat, *siue molem spectes, siue curam & studium; bibliothecar. quadrip. lib. III. cap. VI.* Quod eius iudicium repetit NIC. ANTONIVS, *biblioth. script. hisp. nou. tom. I. p. 487.* Nec praetermittendus est THOM. SANCHEZ, Cordubensis, societati Iesu itidem adscriptus, de cuius virtutibus non minus, quam eruditione, magnifice admodum sentit PHIL. ALEGAMBE; qui &, CLEMENTEM VIII pontificem de eo pronuntiasse, refert, *nullum vmquam scriptorem exstitisse, qui dubias de matrimonio controuersias vberius & adcuratius enodasset; biblioth. scriptor. soc. Iesu p. 437.* Nimirum edidit SANCHEZIVS *de sacramento matrimonii libros III;* quo opere magnam apud plurimos suorum promeruit laudem; vnde & a quibusdam in compendium contractum, tum secundum litterarum seriem, tum ordine auctoris seruato. Aliis tamen maximopere displicuit, eo, quod in eo omnes impuritates, omniaque libidinis & lasciuiae genera, docere videatur; quod & non semel a nostrae & reformatae ecclesiae doctoribus exprobratum est romanensibus. Iudicia aliorum de illo refert, & sub examen reuocat PETR. BAELIVS, *dictionar. histor. crit. voc. Sanchez, tom. III. p. m. 2659. seqq.* vbi & recte adserit, infirma & leuia esse, quae pro eius defensione dicuntur. Idque vel exemplo eorum patet, quae operose pro SANCHEZIO disputat THEOPH. RAYNAVDVS, *in erotem. de malis & bonis libris, part. I. erotem. VII, p. 53.* Post SANCHEZII obitum prodierunt etiam eiusdem *operis moralis in praecepta decalogi volumina duo;* totidemque *consiliorum, seu opusculorum moralium;* quorum summam exhibet PHIL. ALEGAMBE, *l. c.* Conferre etiam iuuabit NIC. ANTONIVM, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. II. p. 252.* Iungamus hisce FRANC. TOLETVM, discipulum DOMINICI A SOTO, patria itidem Cordubensem, societatique Iesuitarum adscriptum; cuius magna eo tempore, quo vixit, quoque Aristotelico-scholastica adhuc regnabat philosophia, tum in theologorum, tum philosophorum scholis fuit auctoritas. Missis autem, quae huius loci non sunt, scriptis eius, hic solum commemoramus *summam casuum conscientiae, siue instructorium sacerdotum, in libros VIII distinctum,* quod post auctoris obitum Romae anno 1702, & cum annotationibus & additionibus ANDR. VICTORELLI, itemque MART. FORNARII *tractatu de ordine,* Lugduni 1630. 8. prodiit. Plura de eo dabit IO. FRID. MAYERVS, *biblioth. script. theol. mor. pontif. p. 107.* Missus TOLETVS hicce a pontifice Louanium fuit, ad MICH. BAIVM, de gratia & libero arbitrio non recte, vt nonnulli putabant, docentem, conuincendum, & ad obsequium pontificis adducendum; vnde Dominicanos in eam ingressos sententiam, Iesuitarum opera in BAIVM concitatum

pontificem, magnamque animo con-
os concepisse iram, auctor est THEO-
. ELEVTHERIVS, vel, qui sub hocce
ine latitat, LIVINVS DE MEIER, in
ia controuersiar. de gratiae diuinae
iis, lib. I. cap. XVI. p. 50. Legendus
ue de TOLETO, IANVS NICIVS
THRAEVS *pinacoth. I. p. m. 136. seqq.*
minus notus apud philosophos pa-
ac theologos est FRANC. SVARE-
, qui patria Granatensis fuit, Iesuita-
ue societati se adiunxerat. Nomen
olim in metaphysicorum scholis saepe
batur, ob *disputationes metaphysicas,*
multis in pretio erant. Sed ad theo-
n moralem opus eius *de legibus ac*
egislatore spectat, constans *libris X.*
nque Antwerpiae an. 1613. Varia
attulit in medium, quae deinceps ab
ii iuris naturalis tractationem ex in-
o susceperunt, adcuratius fuere discus-
Exstat praeterea opus eius *de triplici*
e theologica, fide, spe, & caritate;
ue *de virtute & statu religionis*, &
In celebri ista de auxiliis gratiae con-
rsia, quae Iesuitis cum Dominicanis
cessit, SVAREZIVS ordinis sui partes
ie tutatus est; *opusque tripartitum de*
gratia scripsit, cuius *pars prima &*
t typis exscripta exstat, at *media*, in
le *gratia actuali & auxiliis* tractat,
nsum pontificis adhuc exspectat, a
ne libri de auxiliis gratiae imprime-
, prohibitum est. Docet hoc THEO-
ELEVTHERIVS, siue LIVIN. DE
R, in *historia controuers. de grat. diu.*
is. lib. VI. cap. XXX. p. 728. Eodem
amine innotuit LEONH. LESSIVS,
ter moralis theologiae scriptores lo-
ibi vindicat, ob *libros IV de iustitia*
e, ceterisque virtutibus cardinalibus,
iii, Antwerpiae, alibique excusos.
inta & sequentibus editionibus ac-
dissertatio de montibus pietatis; Lug-
si autem, quae an. 1630 prodiit, ad-
dita est THEOPH. RAYNAVDI *appendix*
pro Leonhardo Lessio, de licito vsu aequiuo-
cationum, & mentalium restrictionum ad-
uersus criminationes Ioan. Barnesii. In hi-
storia certaminum de auxiliis gratiae ideo
frequens LESSII fit mentio, quod quaedam
eius theses, acri censura ab academia Lo-
uaniensi notatae, magnis in Belgio inter
Iesuitas & Dominicanos controuersiis oc-
casionem praebuerunt; laudatus ideo ac
defensus ab illis, quorum quippe societati
& ipse adscriptus erat, ab his culpatus ac
reprehensus. Legendus hac de re AVGV-
STINVS LE BLANC, seu IAC. HYACIN-
THVS SERRIVS, in *historia congregation.*
de auxiliis gratiae diuinae, lib. I. cap. III. p.
12. & ex altera parte THEOD. ELEVTHE-
RIVS, siue LIVINVS DE MEIER, in *hi-*
stor. controuersiar. de gratiae diuin. auxil.
lib. I. cap. VI. p. 13. vbi varia LESSII elogia
profert. Obiit LESSIVS an. 1623, cum
anno praecedenti vitam cum morte com-
mutasset VINCENT. FILLIVCIVS, natio-
ne Italus, patria Senensis, cuius exstant *mo-*
ralium quaestionum de christianis officiis, &
casibus conscientiae tomi duo; ad formam
cursus, qui praelegi solet in societatis Iesu
collegio Romano, vt auctor est PHILIP.
ALEGAMBE, in *biblioth. scriptor. soc. Iesu,*
p. 443. vbi plura de hocce opere. Circa
initium quoque saeculi decimi septimi flo-
ruit, mortuus quippe an. 1633, FERD. DE
CASTRO PALAO, Legionensis, Iesuita
notissimus ob *opus*, quod reliquit, *morale,*
de *virtutibus & vitiis*, in septem tomos seu
partes distributum, quorum primus & vl-
timus praecipue huius loci est; in illo
namque *de conscientia, de peccatis, de legi-*
bus &c. in hoc de *iustitia* & *iure, prudentia,*
fortitudine & temperantia, tractat. Sum-
mam operis huius, & editiones, indicat
NIC. ANTONIVS, *bibliothec. scriptor. hisp.*
nou. tom. I. p. 284. Huic ex germanis suc-
cedat PAVLVS LAYMANNVS, Iesuita,
quippe qui *theologiam moralem* edidit, in
libros

libros V partitam, Monachii 1625, nouis subinde accessionibus auctam, saepiusque recusam. Non omnibus placet, eo quod sententias Iesuitarum ordini proprias, atroque ab aliis notatas lapillo, defendit. Scripsit & alia, iuri tamen ecclesiastico & ciuili potius, quam diuino & theologiae morali inseruientia. Circa medium saeculi decimi septimi floruit, mortuus quippe an. 1660, IO. DE LVGO, Hispalensis patria, natus tamen Madriti, Iesuita, tandemque cardinalis. Huius subinde inter scriptores eiusmodi, de quibus hic loquimur, fit mentio, ob *duo de iustitia & iure volumina.* Lugduni 1642 & 1652. fol. itemque *responsorum moralium libros VI*, ibidem 1660. fol. Scripsit & alia, vt *disputationes scholasticas & morales, de sacramentis in genere;* itemque *de venerabili eucharistiae sacramento &c.* de quibus NIC. ANTONIVS, in *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. pag. 556.* Mitto IO. CARAMVELEM LOBKOWIZIVM, qui praeter alia & *theologiam moralem, fundamentalem, decalogicam, canonicam, ciuilem, praeterintentionalem, sacramentalem, regularem, militarem*, dedit, Francofurti 1652. 4. siquidem in eius scriptis pauci ingenium admirantur, iudicium omnes desiderant. Infelici praeterea conatu illorum sententiam defendit, qui, probabilis conscientiae ductum, ceu normam, vitaeque cynosuram, se tuto sequi posse, existimant. Ad IOANNEM potius DE DICASTILLO nos conuertimus, cuius vitam & scripta exhibet NIC. ANTONIVS, *biblioth. scriptor. hisp. nou. tom. I. p. 520.* Inter haec eminent *de iustitia & iure ceterisque virtutibus cardinalibus libri duo*, Antwerpiae 1641. fol. itemque *tractatus duo, de iuramento, periurio & adiuratione, nec non & de censuris & poenis ecclesiasticis*, ibidem 1662. fol. Magni prae reliquis aestimatur a IO. HENR. BOECLERO; qui in sua ad HVG. GROTIVM *de iure belli & pacis* commentatione, itemque in *dissertationibus* ei adiectis, ad neminem ex hoc scriptorum genere saepius, quam ad DICASTILLVM prouocat. Nec praetermittendus ANTON. DIANA, gente Siculus, patria Panormitanus, cuius vastum exstat opus *resolutionum moralium*, partibus XII comprehensum, idemque saepissime recusum. CARAMVELIS de eo elogium, quod *plus quam diabolicum* vocat, refert IO. FRID. MAYERVS *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 65.* Librorum mole illi comparandus, si non praeferendus THEOPH. RAYNAVDVS, ex Iesuitarum ordine, cuius quippe opera in XIX tomos digesta, Lugduni 1665 prodierunt, quibus post eius obitum vicesimus accessit. Quae morali doctrinae inter ea inseruiunt, sunt: *moralis disciplina, ad praestruendam theologiae practicae ac iurisprudentiae viam, plene diligenterque explicata;* item, *de virtutibus, ac vitiis adcurata ac florulenta tractatio.* Ex Germanis his addendus non nullius nominis Iesuita HERM. BVSENBAVM, ob *medullam theologiae moralis*, Monasterii an. 1645 editam, & Coloniae, Romae, Venetiis, alibique, recusam. Ex Hispanis vero iterum ANTON. DE ESCOBAR, & MENDOZA, Iesuitarum ordini addictus; qui *vniuersae theologiae moralis problemata*, tomis II. fol. edidit Lugduni 1652, quos quinque alii tomi insequuti sunt, inscripti: *vniuersae theologiae moralis receptiores absque lite sententiae, nec non controuersae disquisitiones.* Exstat & eiusdem *liber theologiae moralis, viginti quatuor societatis Iesu doctoribus reseratus, & in examen confessariorum digestus*, idemque tum alias, tum & Venetiis 16 8.8. recusus. In hisce omnibus laxiorem ordinis sui, in formandis moribus, disciplinam, sequutus est; eoque nomine INNOCENTII XI pontificis censuram incurrit. Tandem & THOM. TAMBVRINVS sese nobis offert, gente Siculus, ex eadem Iesuitarum societate, qui amplissimis

ſimis apud ſuos muneribus functus eſt, mortuusque Panormi an. 1675. Praeter alia enim, *iuris diuini; naturalis & eccleſiaſtici morales explicationes de ſacramentis, contractibus, cenſuris, & irregularitate*, reliquit, Panormi 1661. fol. alibique excuſas; itemque *expeditas decalogi explicationes, libris X digeſtas*, Venetiis 1654. & Lugduni 1669. fol. De NAT. ALEXANDRI *theologia dogmatica & morali*, quae hic itidem commemorari poterat, ſupra iam dictum eſt. Namque theologiam moralem ſyſtematicam raro admodum ita tractari, vt non admiſceantur, quae iurisprudentia diuina ſibi vindicat, non ſemel iam obſeruatum eſt. *Paralipomena* eius *theologiae moralis, ſeu variae de rebus moralibus epiſtolae*, Delphis an. 1701. 8. excuſae, eo comparatae ſunt, vt quaedam theologiae ſuae morali obiecta, diluat; quo ipſo varias quaeſtiones, quae recentiori aetate agitatae ſunt, attingit; & contra probabiliſmum quoque, quem vocant, diſputat.

Iam & diſpiciendum, quid de doctrina morali ipſa iſtorum, quos recenſuimus, auctorum, ſimiliumque, romanae eccleſiae addictorum, cenſendum ſit, & quaenam etiam eius in eadem eccleſia fuerint fata? Quaedam equidem in iis, quae minime contemnenda ſunt, occurrere, neutiquam negauerim; nec, ingenii prorſus & diligentiae laude eos defraudandos eſſe, exiſtimo. Quaenam HVGONIS GROTII de ſcholaſticorum (ex horum enim genere ſunt, de quibus loquimur) in doctrina morali vſu, ſententia ſit, ex *prolegomenis* operis eius *de iure belli & pacis*, §. *LII.* conſtat. Longe autem plurima ſunt, quae in iis iure meritoque deſiderantur. Suntque ea vel communia omnibus, certe pleriſque, vel quibusdam propria. Ad illa, praeter errores, qui ex dogmatibus, in eccleſia romana receptis, non poſſunt non fluere, quorumue nonnulli ita comparati ſunt, vt veram ac genuinam theologiae moralis indolem prorſus euertant, primum ſpectat legum diuinarum humanarumque, praeſertim eccleſiaſticarum, turpiſſima confuſio. Quae enim iuris diuini ſunt, tametſi quodammodo etiam ex ratione conſtent; cumprimis tamen ex lumine reuelationis, ſeu ſcriptura ſacra, haurienda ſunt; quippe in qua Deus, quae ab hominibus fieri voluit, quam luculentiſſime manifeſtauit. A diuinis autem legibus vt plane diuerſae ſunt humanae, ſpeciatim eccleſiaſticae; ita ſeorſim quoque tractandae. Recentiores moraliſtae caſuiſtaeque a veteribus hocce vitium velut hereditario iure accepiſſe videntur; ſiquidem iis iam idem in more poſitum fuit. Deinde, iure nonnulli in hiſce ſcriptoribus iſtam quaeſtionum particularium, ſaepius inanium & ridicularum, multitudinem redarguunt. Quod quidem vitium generatim in ſcholaſticis iam notauit FRANC. BACO DE VERVLAMIO, de *augment. ſcientiar. lib. I. p. 18.* Enimuero, quae ad vitae chriſtianae vſum ſpectant, paucis comprehendi poſſunt; &, ſi principia, quae ſufficiant, rite tradantur; quilibet, vel mediocri iudicio inſtructus, ad quemlibet vitae caſum, ea facile adcommodabit, vt numquam conſilii maneat inops, nec neceſſe ſit, tam immenſorum voluminum perluſtratione tempus perdere. Praeterea, dum moraliſtae iſti atque caſuiſtae omnia mouent, de omnibus diſputant, &, diſſentiendi ac de omnibus diſputandi cauſſa, dubia excogitant; incerta ſaepius reddunt, quae longe ſunt certiſſima. Et ita, quod & ſupra iam, cum de dogmatica ſcholaſticorum theologia verba faceremus, obſeruauimus, ſcepticiſmo feneſtram aperiunt; qui, cum vbique longe ſit periculoſiſſimus, cumprimis tamen valde noxius cenſetur, cum de vita ad leges componenda agitur, vbi vel minimus error aut dubium ad praecipitia ducit. Id inſuper diſputationibus ſuis efficiunt, vt qui, peccata quaedam peccata non eſſe, volunt,

facile suae impietatis praesidium aliquod in istis casuistarum ac moralistarum disputationibus inueniant. Vnde non sine ratione nonnemo dixit, moralistarum doctrinam esse *artem rixandi cum Deo*, vt PETR. BAELIVS refert *diction. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. m. 1853.* Tota denique ista moralia tractandi ratio, qua scholastici vtuntur, ita comparata est, vt scholae tantum, non vitae inseruiat. Non enim corrigunt, non emendant mores, sed tantum de iis disputare docent. Mirum itaque non est, inter ipsos romanenses esse viros doctos, qui eiusmodi scriptis nullum prorsus statuunt pretium. Immo tantum abest, iudice IO. MABILLONIO, vt a casuistis doctrina moralis christianorum recte addiscatur, vt nihil periculosius sit, quam illorum promiscue legere libros; cum & intellectus & voluntas per eos facile corrumpatur, nisi praua distinguantur a bonis; de *studiis monast. part. II. cap. VII. p. 299. 300.* vbi & porro docet, maiorem vtilitatem ex *officiis* CICERONIS, quam ex plurimis casuistarum hauriri. Pari ratione & LVD. ELL. DV PIN de iis pronuntiat: *Casuistarum volumina ad cognoscendam dogmatum veritatem minorem adhuc vsum praebent. Nam etsi doctrina morum non exiguam doctrinae christianae partem conficiat; attamen illi, qui principia atque regulas suas morales ex sacra scriptura & traditione deducere, edocti non sunt, sed quoad maximam partem nihil aliud fecerunt, quam vt speciales casus resoluerent, per rationes & ad fines nimium ancipites, & plane tales, quae ipsos in errores & intolerabiles conniuentias ab ecclesiis iure meritoque damnatas praecipitarunt; hinc auctoritas illorum nullius est pretii, & vnde commodi quidquam trahas, in eorum operibus perpauca offendes;* in *method. stud. theolog. c. IV. p. 88.* Iam ad vitia, quae quibusdam propria sunt, quod attinet; hoc nomine ista recentiorum moralistarum ac casuistarum, Iesuitarum maxime, commenta innuo, quibus ad peccata quaeuis impune committenda latam viam aperiunt; cuiusmodi sunt, de probabili conscientia, quam si quis, etiamsi erronea sit, aut vel vnius doctoris nitatur auctoritate, sequatur, non peccet; de methodo dirigendi intentionem, ac si haec sola, vt licite aliquid fiat, sufficiat; de arte mutandi definitiones virtutum ac vitiorum, qua virtutes in vitia, & vitia in virtutes mutentur; de cogitationibus bonis, quarum gratiam si Deus non suppeditet, hominem in quocumque opere peccare, negant; de aequiuocationibus, itemque restrictionibus & reseruationibus mentalibus; porro de attritione, vt & peccato philosophico; & quae alia sunt eiusdem generis, quorum pleraque summatim complectitur IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *histor. papatus, per. VII. §. CCLXXXIII. p. 447.* Vestigia atque semina istorum placitorum iam in antiquioribus quibusdam moralistis occurrere, negari nequit, & a me iam obseruatum in *historia iuris nat. §. XIII. pag. 19.* idemque confirmat PETRVS BAELIVS, *diction. hist. & crit. voc. Loyola, tom. II. p. 1853.* Recentiores tamen, cumprimis Iesuitae, male hoc nomine audiunt, quod in hisce placitis inculcandis, defendendis, ac ad vsum transferendis eorum industria praecipua quadam ratione enituit. Quod non ita accipi velim, ac si aut omnes, aut soli Iesuitae, criminis huius rei sint. Sunt enim inter illos, quibus laxior disciplina illa moralis maximopere displicet; quae contra quibusdam in ecclesia romana probatur, qui Iesuitae non sunt. Quia tamen societati huic addicti potiores in istis sententiis defendendis partes suas esse voluerunt; aegre ferre non debent, quod sibi etiam praecipue tribuantur. Conferenda, quae PETR. BAELIVS *l. c.* hac de re monet. Eminent autem inter eos, qui haecce Iesuitarum, seu recentiorum moralistarum, placita propaganda susceperunt,

HONOR-

HONOR. FABRI, ſub BERN. STVBROCKII nomine latitans, in *apologetico doctrinae moralis ſocietatis Ieſu;* ANT. TERILLVS, in *regula morum contra Elicaldum;* AMAD. GVIMENIVS, ſiue P. MOYA, in *opuſculo aduerſus quorumdam expoſtulationes contra nonnullas Ieſuitarum opiniones morales;* quos iam laudaui in *hiſtoria iuris naturalis*, §. *XIII.* quibus adhuc addi poſſunt P. PIROTVS, in *apologia caſuiſtarum;* GABR. DANIEL, in *reſponſione ad litteras provinciales Lud. Montaltii, ſiue colloquiis Cleandri & Eudoxii*, aliique laudati CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIO, in *notis ad corpus doctrinae moralis a facultate theolog. Pariſienſi &c. editum*, ad §. *III.* *p. 20.* Plurimi contra in eccleſia romana, iique praeſtantiſſimi, exſtiterunt viri, qui haec errorum monſtra confodienda ſibi ſumſerunt, atque profliganda. Primum forte praecipuumque inter eos locum ſibi vindicat ANT. ARNALDVS, Ianſeniſticae factionis ſua aetate facile princeps. Hic enim in erroribus practicis Ieſuitarum inducendis & perſtringendis omne ſtudium collocauit. Tribuitur illi vulgo liber notiſſimus, & octo conſtans tomis in 12. qui inſcribitur: *morale pratique des Ieſuites.* At duorum priorum operis huius tomorum ſe eſſe auctorem, diſerte negat; reliqui quin ab eo profecti ſint, dubium non eſt, in quibus de factis quibusdam, ſpeciatim de controuerſia, quae Ieſuitis de cultu mortuorum & Confucii apud Chinenſes cum Dominicanis intercedit, agitur. Argumenta ſingulorum tomorum, & ordinem temporis, quo prodierunt, indicaui in *diſſertat. de ſuperſtitioſo mortuorum apud Chinenſes cultu*, §. *XII.* in *analectis hiſtor. philoſ. p. 274.* Auctor quoque ARNALDVS fertur libri: *la theologie morale des Ieſuites*, inſcripti, editique anno 1643. Sed hoc incertum. Perperam namque ſcripta quaedam illi tributa, docet PETR. BAELIVS, *diction. hiſt. & crit. voc. Arnaldus*, *tom. I. p. 368. ſeqq.* Id certum, alia ſcripta ad redarguendos Ieſuitarum in doctrina morali errores ſpectantia, ab eo profecta, vt: *denuntiationem haereſeos de peccato philoſophico;* item, *haereſin impiam aduerſus praeceptum de Deo amando;* & quae reliqua ſunt eiusdem generis. Non minorem ob detectos, omniumque oculis expoſitos, acriterque profligatos Ieſuitarum in doctrina morali errores, laudem conſequutus eſt BLASIVS PASCALIS, dum ſub LVDOV. MONTALTII nomine latitans, *litteras prouinciales* (ſeu potius *ad prouincialem* hoc eſt, ſi nonnullis credimus, PERIERIVM, adfinem PASCALIS) *de morali & politica Ieſuitarum diſciplina*, edidit; incredibili totius orbis litterati adplauſu. exceptas; hinc & in varias linguas, vt italicam, hiſpanicam, anglicanam, translatas. Sunt, qui tres priores epiſtolas ARNALDO vindicant; in reliquis argumenta & excerpta ex libris Ieſuitarum aliunde illi ſuppeditata contendunt, vt adeo ſtilo ſolum formam, vitamque velut operi huic dederit. In eo ſane ſumma vis ingenii praeſtantiſſimi, & ad naeuos aliorum perſtringendos, & ſale mordaci perfricandos, nati, elucet. Facileque crediderim, inter innumera, quae contra Ieſuitas prodierunt ſcripta, non temere vllum eſſe, quod illos acrius pupugerit, aut magis eorum irritauerit animos. In linguam latinam haſce epiſtolas tranſtulit, notisque theologicis, *quibus tum Ieſuitarum aduerſus Montaltium criminationes repelluntur, tum praecipua theologiae moralis capita a nouorum caſuiſtarum corruptelis vindicantur*, illuſtrauit PETR. NICOLIVS, vir doctiſſimus, & ob varia ingenii monumenta longe celeberrimus, qui ſub WILH. WENDROCKII, *theologi Salisburgenſis*, nomine latitare voluit. Stili gallicani leporem non infeliciter adſequutus eſt, vt modeſtiae eius tribuenda ſit haec excuſatio: *Ingenue profitebor, nullo fere me loco vernaculam elegantiam aequaſſe, in*

multis etiam immensum ab ea abfuisse. Summa errorum, quorum Iesuitae & recentiores casuistae postulantur, capita, idem in *praeloquio primo* indicat. Artes autem, quibus Iesuitae vsi sunt, vt Ianseniſtis inuidiam crearent, egregie describuntur *epist. III. p. m. 32. In diem*, inquit MONTALTIVS, *viuunt* (Iesuitae.) *Sic illi adhuc vsque steterunt: nunc scenico catechismo, vbi puerili voce proterunt aduersarios; tum publica puerorum pompa, in qua sufficiens gratia efficacem catenatam deducit; mox comoedia, vbi Ianſenium daemones abripiunt; aliquando picto calendario, siue vt loquuntur, Almanacho; ac demum hac censura.* Quae verba quid sibi velint, in subiuncta nota explicat WENDROCKIVS, docetque inter alia, Iesuitas *Almanachum*, seu *calendarium pictum*, excudi curasse, quo in Ianſenium daemonis alas circumferentem, errore, ignorantia, fraude stipatum, hinc summus pontifex, religione & ecclesiae potestate circumdatus, fulmina vibrabat, illinc rex christianissimus zelo, pietate, concordia, iustitia septus, & sceptro & iustitiae ense saeuiebat; miseri Ianſeniſtae laruali habitu vndique fugati ad Caluinum sese recipiebant. At rursus non multo post a quodam Ianſenii defensore libellus editus est, aliquot millibus versuum constans, qui tabulam Iesuiticam illustrioribus coloribus ornabat, inscribebaturque: *les Enluminures du fameux Almanach des peres Iesuites.* De quo libello WENDROCKIVS: *nihil adhuc in hoc genere elegantius Gallia viderat, nec vsquam Iesuitae veris magis & natiuis coloribus depicti sunt. Nec vero haec scriptio in iocularium satyrarum numero habenda est, quae nihil frugi posset adferre. Multa in illa felicissimo impetu aduersus casuistarum corruptelas, multa de auctoritate Augustini, multa de ipsa gratia, non modo venuste, sed etiam solide & docte disputantur.* Haec vero, aliaque, quae in istis *ad prouincialem litteris* continentur, cum Iesuitae non possent non quam aegerrime ferre; mirum non est, eo rem istam illos perduxisse, vt in Gallia publica auctoritate damnarentur. Hoc enim omnino factum esse, ostendit PETR. BAELIVS, in *diction. histor. & crit. voc. Pascal, tom. III. p. m. 2309.* Immo & ab ALEXANDRO VII pontifice anno 1656 *litteras* istas ad *prouincialem* damnatas constat; idque & IOAN. FRID. MAYERVS obseruat, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 93.* Variis quoque scriptis caussam suam contra easdem egerunt Iesuitae. Eminet inter illos, qui hoc fecerunt, HONOR. FABRI, qui sub BERNARDI STVBROCKII, theologi Viennensis, nomine, *notas* scripsit *ad notas Wilhelmi Wendrockii ad Ludouici Montaltii litteras, & ad disquisitiones Pauli Irenaei,* quae deinceps, eiusdem *apologetico doctrinae moralis societatis Iesu*, Lugduni anno 1670 edito, cuius antea quoque mentionem fecimus, insertae sunt. *Notae* istae STVBROCKII in indicem librorum prohibitorum relatae sunt; quod de *notis* WENDROCKII dici nequit. Legenda, quae ea de re obseruat PETR. BAELIVS, in *diction. hist. & crit. voc. Nicolle, tom. III. p. 2222.* Iam antea FRANC. ANNATVS, in libro: *bona fides Ianſeniſtarum in citandis auctoribus*, inscripto, editoque Parisiis anno 1656, litteras MONTALTII refutare instituerat; quem deinceps sequutus est STEPH. DES CHAMPS, Iesuita, & in Claramontano Parisiensi collegio primarius theologiae professor, in *quaestione facti de sententia theologorum societatis, circa opiniones probabiles*, cui tamen ipse satisfecit WENDROCKIVS, in *adpendice prima* ad *dissertat. de probabilitate*, quae legitur in editione *litterarum prouincialium*, quae Coloniae 1665. 8. lucem adspexit, *p. 547. seqq.* Sed principem inter omnes, qui contra *litteras ad prouincialem* calamum strinxerunt, locum tenet GABR. DANIEL, quippe quem auctorem esse, constat, libri, in-

inscripti: *reponse aux lettres prouinciales de L. de Montalte, ou entretiens de Cleandre & Eudoxe*, editique Bruxellis an. 1697, cuius itidem antea iam mentionem fecimus. Quidquid namque auctor ingenii habuit, quod minime contemnendum ei obtigit, id omne eo contulit, vt caussam Iesuitarum defenderet ac ornaret. Hinc & societati huic addicti omnem mouerunt lapidem, vt in varias transferretur linguas, & in multorum manus perueniret. Neque tamen hac ratione eos obtinere potuisse, vt *litterae ad prouincialem* pretium suum amitterent, viri docti iudicarunt. Anonymus insuper quidam *responsioni* DANIELIS *apologeticum literarum prouincialium* opposuit, Rothomagi 1697. Legenda, quae de hisce omnibus obseruat PETRVS BAELIVS, *diction. hist. & crit. voc. Pascal. tom. III. p. 2308.* Inter eos, vt hoc ὡς ἐν παρόδῳ moneam, quos MONTALTIVS nominatim acriter perstringit, haud vltimus est STEPH. BAVNIVS, Iesuita, cuius *theologia moralis* IV tomis comprehensa anno 1640 ad 47 in fol. Parisiis prodiit. Exstat etiam eiusdem *summa casuum conscientiae*, seu *manuale confessionum in gratiam eorum, quibus animarum cura incumbit*, Parisiis 1631. 8. Nec immerito hunc praecipue sibi exagitandum sumsit, cum in defendendis vitiis, omnibusque, quibus coërceri vtcumque poterant, repagulis remouendis, nemo temere exstiterit impudentior. Praeter hactenus commemoratos, alii adhuc fuerunt in ecclesia romana, qui Iesuitarum recentiorumque casuistarum, corruptelis sese opponerent. Nihil nunc de IVLIO MERCORO, PROSPERO FAGNANO, & IO. SINNICHIO dicam, quos *tria casuistarum flagella* WENDROCKIVS vocat, qui & copiosius de iis disserit in *adpendice II* ad *litteras ad prouincial. p. m. 574. seqq.* VINC. BARONIVM, STEPH. GRADIVM, ANTON. CELLADEVM, aliosque, qui probabilismi commentum profligare, suarum duxerunt esse partium, iam commemoraui in *historia iuris nat. §. XIV.* Ibidem etiam §. *XV.* CASSIANI A S. ELIA *theologiam moralem a corruptelis Iesuitarum repurgatam* laudaui. Iungendus adhuc hisce HENR. A S. IGNATIO, cuius *theologia sanctorum, veterum ac nouissimorum circa vniuersam morum doctrinam aduersus nouissimas iuniorum casuistarum impugnationes, strenue propugnata*, Leodii an. 1707 lucem adspexit. Diuersum ab hocce aliud eiusdem auctoris opus est, inscriptum: *ethica amoris, siue theologia sanctorum, magni praesertim Augustini & Thomae Aquinatis, circa vniuersam amoris & morum doctrinam, aduersus nouitias opiniones strenue propugnata, & in materiis principaliter hodie controuersis fundamentaliter discussa*, Leodii 1709 tomis II. in fol. In quo primum illud maxime laudandum, quod ex amore vniuersam theologiam moralem deriuat. *Amor* namque *ordinatus*, seu, quo Deum supra omnia amamus, illi principium est omnium virtutum; *amor* autem *inordinatus* principium omnium vitiorum ac peccatorum. Deinde & hocce recte ab auctore factum, quod laxiori doctrinae morali recentiorum casuistarum strenue se opponit. Hinc & in prolegomenis de *radicibus laxioris ethices*, deque eiusdem *remediis; de sublimitate, germanisque fontibus doctrinae moralis christianae; de origine & progressu laxioris morum doctrinae; de querelis aduersus ethicen seueriorem &c.* copiose diligenterque disserit. Mitto reliquos, qui in hisce errorum monstris conficiendis studium operamque suam collocarunt; cum omnes recensere, longum nimis foret. Nec a singulis modo doctoribus, sed ab integro theologorum Parisiensium ordine, qui Sorbonnae nomine venit, non semel eiusmodi recentiorum casuistarum placita proscripta sunt atque damnata. Sic an. 1665 dogma probabilitatis, similesque propositiones in

AMADEI GVIMENII, quo nomine P. MOYA tegi dicitur, opusculo, supra nobis iam commemorato, *tamquam falsas, temerarias &c. & orthodoxis doctoribus contrarias* sollemniter damnauit iugulauitque. Conferendus IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *histor. pap. per. VII. §. CCLXXXIV. p. 449.* Sed nostra quoque aetate idem ordo theologicus Parisiensis *corpus doctrinae* edere coepit, cuius pars prima, doctrinam moralem continens, an. 1716 lucem adspexit, in qua varia eiusmodi Iesuitarum recentiorumque casuistarum placita, atro notantur lapillo. Recudi hoc curauit, notisque eruditissimis, ex quibus certaminum, de quibus hucusque diximus, historia augeri atque suppleri potest, illustrauit, vir longe celeberrimus CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, Tubingae 1718. 4. Lectu cumprimis digna, quae *p. 24.* de *probabilistis* & *probabilioristis*, & *p. 26.* de *peccato philosophico* differit. Denique nec ipsorum pontificum censuras ista Iesuitarum placita effugere potuerunt. ALEXANDER namque VII an. 1665 & 66 quadraginta quinque probabilistarum propositiones sub excommunicationis poena peculiari bulla proscripsit; deinceps vero & INNOCENTIVS XI an. 1679 plurima casuistarum dogmata, itidem peculiari bulla, damnauit. Vtramque & ALEXANDRI & INNOCENTII bullam exhibet IO. FRID. MAYERVS, in *biblioth. scriptor. theolog. mor. pontif. p. 45. seqq.* item *p. 71. seqq.* Dogma de peccato philosophico ab ALEXANDRO VIII pontifice an. 1690 peculiari decreto iugulatum, obseruat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *l. c. p. 27.*

Exprobratum equidem nostratibus fuit a romanensibus, ac si de morum doctrina, praesertim ea parte, in qua, quid licitum sit, aut non sit; quaeritur, parum sint solliciti. Sic DIDACVS DE BAEZA, *tomo IV. commentarior. moral. in histor. euangel. sane*, inquit, *in Anglia & Hollandia, & Germania Lutherani sunt mercatores ditissimi, sed qui quaerat & disputet de contractibus licitis, & restitutione facienda, nec vllus inuenitur, nec magister, nec plebeius. Audiui a sapientissimo patre nostro in Germania agente, nullum vmquam Lutheranum hominem quaesiuisse de licito alicuius actionis. Nullus est apud has pestes magister, qui de moralibus curet doctrinam, nec qui de cauendis illicitis sit sollicitus.* Quae verba etiam recitat, & supinam hominis istius ignorantiam, aut summam impudentiam, castigat IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, in praefatione *summae* eius *iuris diuini &c.* praemissa. Enim vero, licet vasta eiusmodi volumina, qualia romanae ecclesiae moralistae & casuistae reliquerunt, & in quibus, ipso saniorum eidem ecclesiae addictorum iudicio, nihil, aut parum, sani est, ostentare nequeamus; tantum tamen abest, vt apud nos defuerint, qui hancce moralis theologiae partem scriptis suis illustrauerint, vt haud exiguum potius eorum proferre queamus numerum. Primos ecclesiae nostrae doctores in *locis* suis *theologicis*, cum dogmatibus seu credendis, agenda quoque, seu quae ad theologiam moralem spectant, coniunxisse, supra docuimus. Plures deinceps exstitisse, qui seorsim theologiam moralem traderent, ita quidem, vt praecipue, quae iuris diuini sunt, explicarent, itidem ad *§. VII.* iam obseruauimus. Specialiori quadam ratione id fecit IO. IOACH. ZENTGRAVIVS, in *summa iuris diuini, siue isagogica institutione doctrinae de iustitia & iure, tam ex naturali, quam scripto Dei iure, ad fontes iusti & recti in actionibus humanis & caussae rei proprios, ducente secundum disciplinam theologiae moralis & iurisprudentiae vniuersalis*, Argentorati 1699. 8. Et longe sane rectius in hocce campo nostrates versati sunt, quam romanenses; siquidem naeuos illos, aut

aut omnibus communes, aut quibusdam proprios, sedulo euitarunt. Quod & eo facilius fuit, quoniam ex genuinis iuris diuini fontibus, recta ratione, & scriptura sacra, sua hauserunt; vt tamen simul lumen rationis a lumine reuelationis rite distinguerent; quod tum maxime factum, cum recentiori aetate, signum ad bene sperandum tollente HVGONE GROTIO, ius naturae singulari studio a viris doctis excoli coepit. Eiusque tractationis luculentum, ni fallor, specimen, ipsemet in *parte secunda institutionum theologiae moralis* exhibui. Sunt vero & huius loci omnes illi, qui de casibus conscientiae praeceperunt; quod haud paucos fecisse, constat, quorum praecipuos indicare, haut abs re fuerit. Inter primos, qui eiusmodi quid tentarunt, fuit FRID. BALDVINVS, theologus Wittebergensis celeberrimus, qui ab anno 1621 ad 26 *conscientiae casus* praelegit, post mortem eius an. 1628 editos, & saepius deinde prelo repetitos. Constant libris quatuor: quorum *primo* egit de conscientia & eius casibus in genere; *secundo*, de actionibus hominum circa Deum & religionem; *tertio* de actionibus hominum circa spiritus caelestes; & denique *quarto*, de actionibus hominum circa res humanas. Necessitatem eiusmodi operis agnouerunt theologi Wittebergenses, in *praefatione*, quorum verba recitat IOAN. MICH. LANGIVS, in *dissertat. de origine & progressu theolog. moral. systemat.* §. XXI. Vltimam auctoris limam hoc opus non expertum, alii agnoscunt, & idcirco ceteris BALDVINI scriptis non respondere. BALDVINVM mox sequutus est CASPAR FINCKIVS, Giessensis primum, deinde Coburgensis theologus, isque ob alia etiam ingenii monumenta minime ignotus. Eo ipso etiam, quo vitam cum morte commutauit, an. 1631 edidit *syllogen quaestionum illustrium theologicarum, theoreticarum, maximam vero partem practicarum, & quotidianarum, ex assidua bibliorum, orthodoxorum patrum, sinceriorum theologorum, iureconsultorum &c. lectione experientia propria &c. rotunde decisarum.* Constat haecce *sylloge* tribus sectionibus, quarum vltima anno 1632 post auctoris obitum lucem adspexit. Dum autem scripturae sacrae, patrum, recentiorumque theologorum, & aliorum, testimonia adiecit, quod & alii interdum facere solent; illustrationis caussa hoc fieri, censendum est, resque ipsa docet; cum genuina & vnica conscientiae norma regulaque sit scriptura sacra. Non diu admodum postea, an. 1636 LVDOVICVS DVNTE, pastor Reualiensis, Lubecae in lucem emisit *decisiones mille & sex casuum conscientiae, e diuersis theologorum scriptis collectas, contractas, & in breuitatem redactas, ac iuxta ordinem locorum theologicorum positas*, quae non semel deinceps recusae sunt, & ideo placuerunt, quod fusius ab aliis dicta auctor in compendium miserit. ANDR. KESLERI, theologi Coburgensis, non vno nomine praeclare de ecclesia nostra meriti, *theologiam casuum conscientiae, hodierno cumprimis tempori accommodatorum*, lingua germanica scriptam, ipsius in officio successor IO. CHRISTOPH. SELDIVS publicae luci exposuit, Wittebergae 1658. Habetque, editoris iudicio, hoc sibi proprium, quod spicilegium a reliquis praetermissorum, & quoddam velut supplementum, exhibeat. Eodem circiter tempore GEORGIVS quoque KOENIGIVS in hacce palaestra ingenii periclitari vires voluit. *Casus* namque *conscientiae, qui in sex capitibus doctrinae catecheticae, vna cum tabula oeconomica, subinde solent occurrere, erutos & fideliter decisos*, an. 1654 edidit; qui postea notis ex auctoris manuscripto, & additionibus, a filio eius GEORG. MATTH. KOENIGIO locupletati, iterum an. 1676. 4. lucem adspexerunt. Eiusdem quoque auctoris exstat *heptas casuum conscientiae miscellorum*,

post

post eius obitum an. 1665 euulgata. Legendus de eo GVSTAVVS GEORG. ZELTNERVS, in *vitiis theologorum Altdorphinorum, p. 113. seqq.* Nefas esset, hic praetermittere ARNOLD. MENGERINGIVM, vtpote qui hoc vel maxime sibi datum credidit, vt conscientiae puritati tranquillitatique, variis lingua germanica concinnatis scriptis, consuleret; cuiusmodi sunt: *informatorium conscientiae euangelicum; scrutinium conscientiae catecheticum; suscitabulum conscientiae euangelicum interpolatum.* Maiori eruditionis adparatu, quam quisquam forte alius, in hac doctrinae sacrae parte versatus est IO. CONR. DANHAVERVS, qui non vno scripto suum, in dilatandis moralis disciplinae pomoeriis, studium comprobauit. *Collegium* eius *decalogicum*, quod primum anno 1639 lucem adspexit publicam, multis accessionibus locupletatum ac perpolitum, deinceps dedit BALTH. BEBELIVS, inscriptum: *deuteronomium Dannhauerianum*, anno 1669. Accesserunt eiusdem *libri conscientiae aperti, seu theologiae conscientiariae* tomi duo; ne quid de *lacte* eius *catechetico*, vberrimo moralis quoque theologiae fonte, dicam. *Theologia* eius *casualis*, quam e manuscripto publicae luci adseruit IO. FRID. MAYERVS, Gryphiswaldiae an. 1706. 8. primas solum lineas *theologiae* eius *conscientiariae* continet. Iam ante DANHAVERVM in eadem Argentoratensi academia IO. SCHMIDIVS, anno 1634 & 35, *collegium casuum conscientiae* publicis disputationibus subiecit; qui & deinde an. 1645 *conciones conscientiarias* edidit. In tanta rursus *de casibus conscientiae* scriptorum copia, ANDR. PRVCKNERVS, theologus Suinfurtensis, consultum duxit, ex amplioribus aliorum voluminibus compendium aliquod facere, edito *manuali mille quaestionum illustrium theologicarum, praecipue practicarum, decem centuriis inclusarum, & succincte quidem, neruose tamen, ex praecipuis theologis decisarum;* quod recusum est Norimbergae an. 1679. 12. & notis illustratum a PHIL. MVLLERO, theologo Ienensi. Aliis contra copia & abundantia placuit; vt fertilis admodum multorum dubiorum & quaestionum est conscientiae campus, cum libentius homines de agendis disputent, quam ea faciant, &, vt ignauiae excusationem habeant, multa facile dubia scrupulosque sibi fingant. Ampliorem itaque iterum tractandi rationem sequutus est IOAN. ADAMVS OSIANDER, theologus Tubingensis celeberrimus, in *theologia casuali, in qua quaestiones, dubia, & casus conscientiae, circa credenda & agenda enucleantur;* quae partibus sex absoluitur, & Tubingae an. 1680 ad 82 lucem adspexit. Idem iam antea, an. 1678 *theologiam moralem* dederat; in qua itidem, quae iuris diuini sunt, attigit, quorsum & alia eius scripta, vt: *typus legis naturalis; typus legis moralis; tractatus theologicus de magia;* sunt comparata. Immo & in *obseruationibus* suis ad HVGON. GROTIVM, *de iure belli & pacis*, multa, quae huius sunt loci, tractat; de quibus tamen alibi dictum. Addendus hisce SAM. SCHELGVIGIVS, ob *cynosuram conscientiae, siue perspicuam, & scripturae sacrae congruam multorum, maximam partem singularium, nec e triuio petitorum, item quorumdam nondum satis enucleatorum casuum conscientiae decisionem;* quae, germanice scripta, Francofurti & Lipsiae 1692 lucem adspexit. Agmen denique claudat beatus FRIDEM. BECHMANNVS noster, qui, praeter alia scripta quam plurima, *theologiam conscientiariam,* seu *tractatum de casibus conscientiae,* reliquit, Ienae 1705. 4. in qua ea praecipue, quae ad doctrinam de ministerio ecclesiastico, simulque de sacramentis, de magistratu ciuili, & de coniugio, cum aliis quibusdam, more suo, hoc est, admodum perspicue, pertractat.

Prae-

Praeter ſcriptores de caſibus conſcientiae, de quibus hactenus diximus, ad iurisprudentiam diuinam vel maxime ſpectant, qui decalogum, ſeu ſummam iuris diuini, commentationibus ſuis illuſtrarunt; quorum praecipuos tum ſupra iam indicauimus *cap. I.* huius *partis*, cum de ſcriptoribus catecheticis verba faceremus, tum & in *inſtitutionib. theolog. moral. part. II. prolegom.* ad §. *XVI.* Eminet inter reliquos IO. CONR. DANHAVERVS, in *collegio decalogico*, antea iam commemorato; cui iungendus IO. GEORG. DORSCHEVS, in *theologia morali* ſecundum ordinem decalogi concinnata, operaque & ſtudio IO. FRID. MAYERI recuſa Wittebergae an. 1685. 4. ſed ab auctore ad finem non perducta, quippe qui in ſexto praecepto ſubſtitit. Ad caſuum conſcientiae ſcriptores quodammodo accedunt, qui reſponſa aut conſilia theologica confecerunt; in quibus colligendis, iunctimque in lucem proferendis, nonnulli ſtudium diligentiamque ſuam collocarunt. Enimuero, licet in iis ſubinde &, quae ad theologiam aut dogmaticam, aut polemicam, aut partes alias ſpectant, occurrant; plerumque tamen circa iuris diuini quaeſtiones quasdam etiam verſantur, certe easdem attingunt. Non vnius equidem, fateor, ſunt generis; nec omnia ita comparata, vt eximia inde ad nos redundare queat vtilitas; quaedam tamen rurſus non contemnenda, certe ita comparata, vt, quo pacto regulae generales caute ac circumſpecte ad caſus ſpeciales adplicandae ſint, inde condiſcere queamus. Commemorandus autem hic cumprimis FEL. BIDEMBACHIVS, theologus Wurtenbergicus, qui, a fratre IO. MAVRITIO adiutus, *decades nouem conſiliorum theologicorum* collegit, quarum octo, ipſo adhuc viuo, an. 1608 prodierunt, poſt mortem vero eius frater ipſius, iam laudatus, decadem nonam edidit, qui & decimam adiunxit, Francofurti 1614. Poſtea theologi Wittenbergenſes ABRAH. CALOVIVS, IO. MEISNERVS, IOAN. ANDREAS QVENSTEDIVS, & IOAN. DEVTSCHMANNVS, *conſilia theologica Wittenbergenſia* colligere, atque redigere in ordinem, conſultum duxerunt, quae & Francofurti ad Moenum, anno 1664 lucem publicam adſpexerunt. Non minori ſtudio & diligentia eiusmodi in ſe laborem ſuſcepit GEORG. DEDEKENNVS, theologus & eccleſiaſtes Hamburgenſis, in *theſauro conſiliorum & deciſionum, tribus* conſtante *voluminibus*, quem locupletiorem dedit IO. ERN. GERHARDVS, theologus Ienenſis; quo tamen, priusquam opus hocce typis exſcriberetur, mortuo, obſtetricias manus adhibuit CHRISTIAN. GRVBELIVS, effecitque, vt adpendice inſuper auctum, in lucem tandem prodiret publicam, Ienae 1671. fol. Legendus de hiſce omnibus IO. FRID. MAYERVS, in *bibliotheca ſcriptor. theolog. mor. Luther. p. 4. 6. 28.* Iungenda vero his omnibus reſponſa & conſilia theologica beati PHIL. IAC. SPENERI; de quibus quid iam olim cenſuerim, in *diſſertatione praeliminari, ſupplemento epiſtolarum Lutheri* praemiſſa, aperte prodidi. Nec eius me poenitet iudicii. Non errauerit, qui, in iis theſaurum quemdam rerum variarum, ad theologiam vniuerſam, cumprimis & moralem ſpectantium, deprehendi, adſeruerit. Plurimae certe quaeſtiones, ad vitae chriſtianae praxin ſpectantes, ſumma prudentia, omniumque περιςάσεων habita ratione, explicantur, euoluuntur, ſolidiſſimisque rationibus deciduntur, ne quid de eo dicam, quod iſtius temporis controuerſiis lucem quoque egregiam adfundant. Diuerſa autem iſtorum reſponſorum exſtant volumina. Primum namque *germanicorum quatuor partes* an. 1700 & 1702 Halae, typis orphanotrophei lucem adſpexerunt. Sequuta deinceps ſunt eiusdem *conſilia & iudicia theologica latina*, opus poſthumum &

& in *tres partes* diuiſum, Francofurti ad Moenum 1709. 4. Haec denique exceperunt *reſponſa germanica*, a prioribus diuerſa, cum praefatione CAR. HILDEBRANDI LIB. BARONIS A CANSTEIN, de vita & virtutibus beati auctoris, Halae, ſumtibus orphanotrophei, 1711. 4. De epiſtolis aliorum theologorum, quarum nonnullae, quae in hac doctrinae parte vſum praebere poſſunt, continent, agere, huius loci non eſt. Lectu cumprimis dignae ſunt epiſtolae beati LVTHERI noſtri, de quibus in *diſſertatione praeliminari*, antea memorata, quae obſeruatu digna ſunt, dixi.

De reformatae denique eccleſiae doctoribus idem dicendum, quod de noſtratibus obſeruauimus. Initio ea, quibus vitam recte inſtituere docemur, cum dogmatibus coniungebant. Qui ſeorſim theologiam moralem deinceps tradere adgreſſi ſunt, aut *ethicas chriſtianas* ſcripſerunt, eorum, quae iuris diuini illuſtrationi inſeruiunt, non fuerunt immemores. Quam ſpartam praecipue etiam ornarunt, qui aut de *caſibus conſcientiae* praeceperunt, aut decalogum explicarunt. Ad priorem claſſem referendi: GVIL. AMESIVS, academiae Franecqueranae theologus, cuius *de conſcientia eiusque iure libri V.* Amſtelodami an. 1630. 4. prodierunt, ſaepius deinceps editi, & in linguam quoque germanicam a GEORG. PHIL. HARSDORFFERO translati; IO. HENR. ALSTEDIVS, in *theologia caſuum, ſeu anatome conſcientiae & ſchola tentationum, in quibus vniuerſae quaeſtiones ad conſcientiam recte aut praue factorum pertinentes, breuiter & dilucide tractantur*; Hanouiae 1621; a qua diuerſa eſt: *ſumma caſuum conſcientiae noua methodo elaborata*, cum opuſculorum quorumdam acceſſione Hanouiae 1643 recuſa; GVIL. PERKINSVS, celeberrimi ex Anglorum gente nominis theologus; cuius nota eſt *anatomia ſacra humanae conſcientiae, qua ipſius natura, proprietates, ac differentiae dextre produntur, cum curandi conſeruandique methodo*; in latinam linguam a WOLFG. MAYERO translata; eiusdem quoque *deciſiones caſuum conſcientiae libris III.* comprehenſae, exſtant, ab eodem MAYERO ciuitate Romana donatae; ROB. SANDERSONVS, ex eadem Anglorum gente, cuius de *obligatione conſcientiae praelectiones decem* Londini primum 1674 editae ſunt, poſtquam iam anno 1646 eiusdem *de obligatione iuramenti promiſſorii* liber lucem adſpexerat. Sed de hiſce omnibus, vti & reliquis, qui forte adhuc commemorari poterant, conferendus IO. FRID. MAYERVS, in *biblioth. ſcriptor. theolog. mor. reform. p. 34. 35.* alibique. Illorum, qui decalogum explicarunt, iam ſupra iniecta eſt mentio, cum de ſcriptoribus catecheticis ageremus. Eminet inter reliquos ANDREAS RIVETVS, praeſtantiſſimis reformatae eccleſiae theologis citra controuerſiam adnumerandus. Iure namque meritoque a nonnullis laudantur eiusdem *praelectiones pleniores in caput vigeſimum exodi, in quibus ita explicatur decalogus, vt caſus conſcientiae, quos vocant, ex eo ſuborientes, ac pleraeque controuerſiae magni momenti, quae circa legem moralem ſolent agitari, fuſe & adcurate diſcutiantur*; quae *tom. I. operum* eius exſtant.

§. XI. Idem de *prudentia*, tum *chriſtiana*, tum ſpeciatim *paſtorali*, obſeruetur. Inueniuntur paſſim apud veteres, quae in hacce theologiae practicae parte verſantibus proſint. Sed recentiori demum aetate ſeorſim, & ita quidem tradi coepit, vt ex certis principiis, quae facere, quaeue euitare prudentia iubet, deducerentur, cunctaque apte & concinne inter ſe colligarentur.*

* Practicae

* Practicae philosophiae peculiarem partem, quae de regulis prudentiae praecipiat, recte constitui, exploratum hodie satis est, omnibusque, harum rerum non imperitis, perspectum. Idem etiam de theologia morali, voce in latiori significatione accepta, censendum; cum earumdem prudentiae regularum, in vita christiana recte instituenda, pariter ac ecclesiae administratione, vsus longe maximus sit, amplissimusque. Quae ratio recta hic suppeditat, tam lati ambitus sunt, vt facili negotio ad vitam christianam, ecclesiaeque conseruationem adplicari queant; quod & alibi a me ex instituto demonstratur; ipsa tamen quoque scriptura sacra eiusmodi regulas & principia exhibet, adeoque fontem genuinum huius prudentiae hoc pacto nobis aperit. Apud veteris ecclesiae scriptores, quos patres vocamus, magno itidem numero inueniuntur, quae hic vsui nobis esse possunt; licet quae iuris, quaeue prudentiae sint, non satis distinguant, multo minus systematica quadam ratione hancce theologiae moralis partem exhibeant. Immo & inter recentiores vix quisquam, qui ea, qua decet, ratione hoc praestiterit, mihi occurrit; etiamsi quo pacto hoc fieri possit, a me demonstratum sit in *tertia institutionum theologiae moralis parte*; quemadmodum & pauci omnino exstant, qui ex instituto de prudentia christiana egerunt, quiue digni sunt, quorum habeatur ratio. Hos inter tamen ANDR. KESLERVS mihi nominandus venit, cuius de *prudentia christiana* libellus, germanice scriptus, Coburgi 1628 lucem adspexit, quo docet, quo pacto christianus inter tot pericula, quae tum ecclesiae imminebant, fidem integram ac sinceram, vitaeque sanctitatem illibatam seruare debeat; idque non scripturae solum dictis, sed cumprimis beati LVTHERI testimoniis comprobat. Alium equidem scopum sibi constitutum habet VIT. LVD. SECKENDORFIVS, in notissimo *de statu christianorum (Christen-Staat)* libro, anno 1706 Lipsiae 8. recuso; dum tamen de omnium ordinum emendatione, secundum indolem disciplinae christianae instituenda, praecipit; non potest non plurima interserere, quae prudentiam christianam instruunt.

A prudentia *christiana*, quam nonnulli & *spiritualem* vocant, diuersa est, tum *ecclesiastica*, tum *pastoralis* seu *theologica*. Illa seu *ecclesiastica* ad conseruationem ac amplificationem ipsius ecclesiae, aut vniuersae, aut particularis cuiusdam, comparata est; & a quibusdam sub *politicae ecclesiasticae* nomine tractatur. Hi ipsi vero, dum simul *politicam*, quam vocant, *architectonicam*, eamque *sacram*, siue doctrinam de structura & indole ecclesiae hac voce complectuntur; quae etiam, siue de prudentia, siue de iure ecclesiastico tractatio instituatur, fundamenti loco ponenda; inter scriptores etiam iurisprudentiae ecclesiasticae locum suum occupant. Immo qui seorsim prudentiam ecclesiasticam, prout a pastorali seu theologica distinguitur, ita tractauerit, vt eorum, quae illi propria sunt, tantum habuerit rationem, mihi nunc non occurrit; nisi NIC. VEDELIVM huc referre velis, cuius de *prudentia veteris ecclesiae libri tres* Amstelodami prodierunt, an. 1633. 12. in quibus quid CHRIST. THOMASIVS desideret, ex eiusdem *historia contentionum inter imperium & sacerdotium*, & quidem *adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq.* intelligere licet. IO. FABRICII, theologi Helmstadiensis celeberrimi, dissertatio de *prudentia ecclesiastica*, quae in *amoenitatibus* eius *theologicis* legitur, *num. III. p. 114. seqq.* ad prudentiam potius theologicam, seu pastoralem, referenda, quae docet, quo pacto ecclesiae doctor munere sibi demandato ad suam, & fidei suae concreditorum, salutem, rite & circumspecte fungi queat. Quae qui-

quidem prudentia theologica, licet in quibusdam cum ecclesiastica conueniat; prorsus tamen eadem non est, cum ecclesiastica prudentia latius, quam pastoralis, seu theologica, pateat, & apud eos quoque esse queat, immo debeat, qui ecclesiae doctores non sunt; quemadmodum hisce quaedam rursus ex lege prudentiae agenda sunt, quae vt ab aliis obseruentur, necesse non est. Pastoralem quoque prudentiam praecipue, aut potius eius solum partem, quae circa errantes aut haereticos versatur, instruit CONR. TIBVRT. RANGO, in *prudentia ecclesiastico-politica circa errores & haereses*, germanice scripta, editaque Sedini 1694. 12. de qua iterum qui CHRIST. THOMASII sententiam scire velit, eiusdem *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium* adeat, & quidem *adpend. cap. I. §. LXII. seqq. p. 464. seqq.* IO. HENR. REITZII Παῦλος πᾶσι ἀρέσκων, *siue prudentia ecclesiastica illustrata ex Matth. X. 16. vbi docetur, quod cum doctores ac pastores, tum christianorum singulos, pia candidaque mente esse, at eamdemque caute & prudenter moderari, ac quasi sale & gratia condire oporteat;* Heidelbergae 1692. 8. ad christianam pariter ac pastoralem prudentiam spectat; multa interim, quae prodesse possunt, tradit, mereturque inter melioris notae in hocce genere libros referri. DOROTHEVS SICVRVS, hoc est, THOM. CRENIVS, in *prudentia theologica explicatione commendata*, Amstelodami 1684. 8. edita, de vitiis in scholis & academiis, pariter ac ecclesiis nostris, emendandis, quaedam recte, & non sine ratione, monet: at argumentum hocce nec exhaurit, nec ordine tractat. Referri vero huc etiam possunt omnes illi, tum veteres, tum recentiores, qui de episcoporum, pastorumque ecclesiae officiis commentati sunt, regulasque aut monita ab iis obseruanda dederunt. Tametsi enim id praecipue agant, vt ad leges diuinas, interdum & ecclesiasticas, actiones pastorum aut episcoporum exigant; subinde tamen &, quid prudentiae regulae postulent, tradunt; licet nec in reliquis, quod antea iam monuimus, nec in hocce capite, quae iuris, quaeue prudentiae, adcurate discernant. Quo nomine cum perinde tandem sit, quonam in loco recenseantur; nobis nemo vitio vertet, si hic illorum habeamus rationem; quemadmodum & iam alibi hanc eis sedem adsignauimus.

Atque veteres quidem, cum intelligerent, quanti momenti sit, vt ecclesia pastores doctoresque habeat, qui suo rite fungi munere possent; varia, quae huc comparata sunt, nobis reliquerunt, scripta. CYPRIANVS namque, dum *epist. IV. quinam antistites ecclesiae eligendi, & qua cura?* & *epist. V. qualis esse debeat vita sacerdotum?* exponit, quae huic instituto inseruiant, praecipit; quod & in libro *de singularitate clericorum*, alibique, passim facit. EPHRAEM Syrus, praeter alia, ad mores hominum formandos facientia, etiam *de sacerdotio* librum reliquit, qui *operum* eius *tomo I.* legitur. AMBROSIVM in suis *de officiis* libris, sacri ordinis viros, seu verbi diuini ministros, instruere voluisse, supra iam docuimus. Ad librum autem *de dignitate sacerdotali*, qui inter opera AMBROSII exstat, quod attinet, inter viros doctos disputari, num ANSELMO potius, an GERBERTO tribuendus sit? iam a me obseruatum *institut. theolog. mor. part. III. prolegom.* ad *§. XI.* Cumprimis vero IO. CHRYSOSTOMVS hic commemorandus est, quippe qui *libris VI de sacerdotio* perfectam velut episcopi imaginem exhibere voluit. Exstant *tom VI.* operum, editionis Sauilianae, & seorsim quoque excusi sunt, cum *dissertationibus quibusdam proemialibus, de dignitate sacerdotali*, auctore IO. HVGHES, Cantabrigiae 1710. 8. Multa hic equidem de dignitate & difficultate muneris episcopalis, itemque de virtutibus, spe-

ſpeciatim & de eloquentia, quibus epiſcopum inſtructum eſſe oportet CHRYSOSTOMVS diſſerit; nec tamen praetermittit, quae ex prudentiae lege obſeruanda, vt cum *lib. V. cap. VI. p. 212. ſeqq.* oſtendit, *iudicium multitudinis imperitae neque penitus contemnendum, neque omni ex parte curandum eſſe*; itemque *lib. VI. cap. IX. p. 251. ſeqq. non eſſe contemnendas vulgi ſuſpiciones, quamuis manifeſte falſas*; & quae alia ſunt eiusdem generis. In dignitate ſacerdotali autem euehenda modum excedere videtur CHRYSOSTOMVS, dum eam ſupra regium principatum extollit, rationibus, quas refert CONR. RITTERSHVSIVS; qui &, ISIDORVM Peluſiotam, tum in aliis, tum hac in re, Conſtantinopolitanum huncce praeſulem in exemplum, quod imitaretur, ſibi propoſuiſſe, docet; *ſacrar. lection. lib. IV. c. XIX. p. 326.* Certe, quin hodie plurimi hancce eius ſententiam vehementer improbaturi ſint, non eſt, quod dubitemus. HIERONYMI *epiſtola de vita clericorum ad Nepotianum*, ſupra equidem nobis laudata, non ſine ratione ad ſcripta quoque paſtoralia refertur. Prudentia non minus, quam officii ratio poſtulat, vt ſacri ordinis homines vitae honeſtatem ſummo ſtudio conſectentur. Exſtat ea *operum* eius *tomo IV. part. II. p. 257. ſeqq.* edit. IO. MARTIANAEI. Sed alibi quoque HIERONYMVS ſubinde inculcat, quae ſui paſtores admonere officii poſſunt; licet ipſemet, irae ſuae plus, quam decet, indulgens, neutiquam prudentiae exemplum poſteris reliquerit. De GREGORII magni *libro paſtoralis curae, ad Ioannem, Rauennae epiſcopum*, qui magnae olim auctoritatis celebritatisque fuit, abunde dixi in *inſtitut. theolog. mor. part. III. prolegom.* ad §. *XI.* vbi & ISIDORI Hiſpalenſis *epiſtolam ad Ludifredum, epiſcopum Cordubenſem, de ſacerdotum in eccleſia officio*, iam commemoraui. A medii aeui ſcriptoribus non eſt, vt eximii quid ſperemus.

Ad recentiores itaque ſi progredimur, & quidem noſtrates, ipſe beatus MARTIN. LVTHERVS nobis laudandus eſt; quippe in cuius ſcriptis plurima occurrunt, quae eccleſiae doctorem egregie prorſus, ad munus ſacrum rite adminiſtrandum, inſtruere poſſunt. Fecitque omnino operae pretium CONR. PORTA, dum, congerendo ex ſcriptis LVTHERI, quae huc pertinent, *paſtorale Lutheri* concinnauit, tum alias, tum & Lipſiae 1604. 4. editum. In eo cum velut nucleum rerum optimarum ex LVTHERI ſcriptis exhibeat; rebus ſuis praeclare conſulent, qui id diligenter non euoluerint modo, ſed conſiliis quoque, quae ibi ſuppeditantur, ſaluberrimis, morem geſſerint. Fuerunt deinceps alii ex noſtratibus, qui ſuis ipſimet monitis atque conſiliis paſtorem eccleſiae inſtruere adgreſſi ſunt, vt IO. ANDR. QVENSTEDIVS, in *ethica paſtorali & inſtructione cathedrali*, Wittebergae 1678. 8. CHR. KORTHOLTVS, in libello mole exiguo, ſed ob rerum ſelectum commendando, inſcriptoque: *paſtor fidelis*, Hamburgi 1698. 12. IO. MICH. LANGIVS, in *inſtitutionibus paſtoralibus ad inſtitutionum medicarum methodum adornatis*, aliique. Sed omnium diligentiam hic ſuperauit IO. LVD. HARTMANNVS, in *paſtorali euangelico, ſeu inſtructione pleniori miniſtrorum verbi, libris quatuor paſtoris perſonam, vitam, ſpartam, & fortunam ſiſtente &c.* Prodiit primum an. 1678, deinde 1697, tandem 1722, Norimbergae, 4. cura ſtudioque beati IO. DANIEL. HERRENSCHMIDII, qui & praeter alia notas quaſdam adiecit, atque ex recentiorum auctorum SPENERI, SECKENDORFII, BRVNNEMANNI, STRYKII, BOEHMERI ſcriptis lucem hinc inde adfudit. Amplum equidem etiam opus reliquit IO. FRID. MAYERVS, inſcriptum: *muſeum miniſtri eccleſiae, hoc eſt, inſtructio omnimoda & abſolutiſſima ſymmiſtae euangelici, quoad omnia & ſingula*

sacri ministerii munia, pro conscientia dextre obeunda &c. cuius tertia editio Lipsiae 1703. 4. lucem adspexit. Sed oratoriae sacrae, artique, conciones ad populum habendi, praecipue hoc opus destinatum est; etsi hinc inde quaedam inserantur, quae ad nostrum quodammodo institutum accedant. Plura suppeditat GOTTFR. OLEARIVS, in *der Anleitung zur geistlichen Seelen-Cur &c.* Lipsiae 1718. 4. Id enim in hocce opere docet, quo pacto errantes, speciatim athei, indifferentistae, itemque Iudaei, pontificii, aliique, ad veritatis agnitionem perducendi; quo pacto corrigendi emendandique, qui in variis peccatorum generibus vitam transigunt; qua denique ratione, qui in tentationibus, calamitatibusque constituti sunt, erigendi atque solatio recreandi sint; quae omnia a nemine recte administrari posse, nisi non minori prudentia, quam eruditione, munitus sit, quiuis facile intelligit. Quid ex prudentiae lege illis, qui verba ad populum facere cupiunt, obseruandum sit; luculenter exponit ADAMVS RECHENBERGIVS, in *schediasmate de prudentia & decoro ecclesiasten in suggestu decente*, Lipsiae 1715. 8. AVG. HERM. FRANCKII *monita pastoralia theologica*, quae ex lingua germanica in latinam translata, cum eiusdem *idea studiosi theologiae*, Halae 1723 prodierunt, supra inter scripta de methodo studii theologici iam commemorauimus: nec tamen nos piget, eorum iterum mentionem facere, cum & pastores ecclesiae plurima inde, quae sibi vsui sint, capere queant. Nec defuerunt ex reformatae ecclesiae doctoribus, qui hancce doctrinae sacrae partem scriptis suis ornandam illustrandamque sibi sumserunt; vt FRANC. IVNIVS, in *ecclesiastico*, siue *de natura & administrationibus ecclesiae Dei libris III. operum* eius *tom. I. pag. 1535.* & cumprimis IO. HENR. REITZIVS, in *prudentia ecclesiastica*; antea nobis iam commendata, aliique. IO. WILKINS, episcopi Cestriensis, *ecclesiastes*, quem in linguam germanicam ex anglicana translatum, adnotationibus illustratum, inscriptumque: *candidatus ministerii litteratus &c.* HENR. ITTERSHAGENIVS, Lipsiae 1718. 8. edidit, eruditioni potius comparandae, & eloquentiae sacrae, quam muneri ecclesiastico prudenter & recte administrando, inseruit. Romanensium scripta pastoralia, ecclesiae quippe illorum placitis & ritibus vnice accommodata, cuiusmodi est TOB. LOHNERI *instructio practica, ad tironum sacerdotum vtilitatem, ex variis auctoribus collecta, & pluribus partibus comprehensa*; & alia eiusdem generis, cum nullam, aut exiguam nobis adferant vtilitatem, iis recensendis non immorabimur. Quae autem ab episcopis Galliae subinde promulgantur, *instructiones pastorales*, plerumque ad controuersias illorum domesticas spectant; & multa quidem haud raro obseruatu digna continent, sed huius loci non sunt.

§. XII. Quo magis omnium interest, vt vitam bene instituant, hinc & de faciendis pariter ac omittendis recte sentiant; eo studiosius euitandi sunt errores, quibus aut ipsa doctrinae moralis fundamenta labefactantur, aut homines a genuino virtutis ac vitae sanctae tramite abducuntur, aguntur que in transuorsum. *

* Amplissimus hic equidem, de corruptoribus doctrinae moralis dicendi, sese nobis aperiret campus; sed, instituti nostri memores, per summa tantum rerum ibimus capita. Multa, quae huc faciunt, iam in medium attulit IO. MICH. GEISSENVS in *denen Anmerckungen über die Sitten-Lehre derer Christen*, *cap. II.* ad *VIII.*

Nec

Nec tamen haec obstant, quo minus paullo distinctius, sed breuiter, quaedam de iis moneamus. In duplici autem positi sunt discrimine; dum alii etiam ipsa rationis in doctrina morali principia euertunt; alii, quae reuelatio diuina nos condocet, peruertunt, aut non recte intelligunt. In priori classe praecipuam sedem athei occupant; a quibus qui sani quid hic proficisci posse sibi persuadeat, eum, quid atheismus sit, nescire oportet. Dum enim Dei exsistentiam, prouidentiamque, dum animae immortalitatem, praemiaque & poenas, negant, legesque diuinas tollunt; prima omnis doctrinae moralis fundamenta destruunt atque euertunt. Idque aperte, & sine ambagibus, professus est auctor *meditationum philosophicarum, de Deo, mundo & homine*, quae an. 1727 infausto omine lucem adspexerunt, dignae, quae aeternis tenebris consepeliantur. In eo interim laudandus, quod ingenue & sincere mentem suam prodiderit; quam reliqui athei, qui cautiores videri volunt, etsi eo meliores non sint, frustra tegere ac dissimulare cupiunt. Sublatis enim legibus diuinis, sublato hinc honesti, turpisque discrimine; non possunt non ista consequi, quae iste impudenti calamo effudit, homicidia, periuria, adulteria, neutiquam esse illicita. Alii nihilosecius ex eadem cohorte, virtutes & vitia, iustique & iniusti discrimen, & alia, quae ad morum disciplinam pertinent, admittere videri volunt; immo *ethicas*, vt BENED. DE SPINOZA, scribunt, vt incautis fucum faciant. Sed, si cuncta adcuratius expendas, tota illorum doctrina moralis eo tandem redit: adfectus esse moderandos, ne magna in hac vita sibi attrahant incommoda, idque virtutis studium vocant; pacta seruanda, legibusque ciuilibus obediendum, vt magistratus iram ac indignationem euitent; quod iustitiam esse putant; cuncta patienti animo esse ferenda, quoniam ineluctabili fato omnia obnoxia sint; eaque ratione animi tranquillitatem parari posse, putant. Atque haec est illa moralis doctrinae vana species, qua se miseri isti decipiunt, aliosque decipere volunt. Prudentiae enim vtcumque obtinebit laudem, qui ita, vt isti volunt, sese gesserit; verae virtutis studiosum esse, nemini, qui, quid virtus sit, nouit, persuadebit. Adfectus scilicet coercebit, ne incommoda quaedam huius vitae sibi attrahat; haec autem si cesset ratio, aut non satis efficax sit ad naturae impetum cohibendum; adfectibus cupiditatibusque, quantumuis turpissimis foedissimisque, indulgebit, sine fine, sine modo. Neque ad virtutem sufficit, euitare vtcumque, quae nobis noxia esse possunt; sed omnia ea, quae bona, quae honesta, quae voluntati Numinis conuenientia sunt, strenue, magnoque animo consectari decet; quoniam Deus, supremus iste omnium rerum moderator, hoc iussit, praemiaque voluntati suae morem gesturis promisit, poenas in eos, qui hoc intermissuri essent, constituit. Quae, cum in atheum non cadant; nihil aliud, quam inanis quaedam virtutis species, aut vmbra, in iis relinquitur; magnoque conatu PETR. BAELIVS, aliique atheorum panegyristae, nihil agunt, dum de eiusmodi hominum virtutibus multa nobis narrant, nihilque periculi ab iis reipublicae imminere, nobis persuadere adnituntur. Qui naturae suae ductum, aut prudentiae regulas, sequens, ea agit, quae virtutis speciem habent, nondum virtutem consectatur ipsam; a qua & athei non possunt non quam longissime abesse. Iustitiam, charitatem, similesque virtutes, dum in ore habent; non alias tandem intelligunt, quam, quae pactis, conuentionibus, auctoritateque imperii ciuilis nituntur. Hoc aperte BENED. DE SPINOZA docuit, in *tractat. theolog. polit. cap. XIX. p. 215.* cuius verba iam recitaui in *thesib. de atheismo & superstit. cap. IV.* ad §. *IV. p. 336.*

p. 336. Quod qui recte expenderit, cuncta iterum ad fucum aliis faciendum comparata esse, deprehendet. Praeterquam enim quod vera iustitia, vera charitas, diuinis regi debet legibus; dum athei has non admittunt, ipsa summi imperii labefactant fundamenta, legesque humanas pariter, ac pacta & conuentiones, omni vi & efficacia obligandi spoliant. Cur imperantibus parendum? cur illorum obediendum legibus? cur pacta & conuentiones seruandae? Non puto aliam ob caussam, quam quia Deus hoc praecepit, ipsumque adeo ius naturae hoc docet. Tolle Deum, tolle ius naturae; obligatio ad obediendum imperantibus, ad leges eorum custodiendas, ad seruanda pacta, corruit. Haec omnis iustitiae, omnis securitatis publicae fulcra cum impostores illi euertant; iustitiae nihilosecius, charitatis, omnisque virtutis, cultores videri volunt. Eos autem, vt nullas diuinas, ita nec naturales admittere leges, & res ipsa docet, & diserte ipsemet profitetur BENED. DE SPINOZA, cuius & hac de re iam recitaui verba in *thesib. de atheismo & superstit. cap. IV.* ad *§. IV. p. 337.* Ad animi denique tranquillitatem quod attinet, quam sibi pollicentur, si, fati ineluctabilis legibus sese submittendo, cuncta patienti ferant animo; non desunt, fateor, illis splendida verba, quibus caliginem offundant imperitioribus, harumque rerum ignaris. Immo dum nonnulli hisce principiis insistendo, ἀπάθειαν quamdam, & summam in omni fortuna animi ἀδιαφορίαν commendarunt; sublimissimam quamdam philosophiam moralem, & quae cum ipsa christianorum disciplina dubia contenderet palma, profiteri visi sunt. ARNOLDI GEVLINGII exemplo hoc constat; qui plurimos in sui admirationem rapuit, donec tandem, sub praeceptis eius & effatis, quae ad summum virtutis gradum ducere videbantur, ipsum latitare Spinozismum, viri docti deprehenderent; certe id demonstrare voluit RVARDVS ANDALA, in *examine ethices Geulingii;* Franequerae an. 1716. 4. vti suo loco supra iam obseruauimus. Alterum exemplum FRIDER. VAN LEENHOF praebet, qui artem nos condocere voluit, semper gaudendi, seu summa fruendi animi tranquillitate, in libro, belgica lingua scripto, sed in germanicam translato, inscriptoque: *caelum in terra, seu descriptio verae laetitiae;* quam tamen itidem ex SPINOZAE hausisse fontibus, deprehensus fuit. Dictum de eo in *thesib. de atheismo & superstit. cap. I.* ad *§. XXVI. p. 178.* Sed ista, quam miseri isti iactitant, animi tranquillitas, non potest non prorsus imaginaria esse, & tandem in somnium aliquod abire. Facilius est, constantiam in aduersis magnifice praedicare, quam eamdem exercere; simulare quietem & tranquillitatem animi, quam eam obtinere. Vana ista de fato ac *ineluctabili* necessitate persuasio ad hoc non sufficit; quae ad desperationem, animique anxietatem producendam aptior est, quam eiusdem tranquillitatem. Deinde, esto, ferant praesentia aequo animo; futurorum, statusque post mortem, aut ipsius mortis, nullam vmquam animum eorum subire curam, quis credat? Hic siue mortalem animam credant, siue immortalem, vtrumque, si mentis cogitationes suas ad se ipsos conuertant, non potest illis longe tristissimum videri. Sed mitto reliqua. Plura qui de atheorum doctrina morali desiderat, adeat GOTTL. SAM. TREVERI *oeconomiam systematis moralis atheorum*, Helmstadii 1718. 4.

Atque hinc etiam intelligitur, sententiam *de fato*, seu *absoluta necessitate*, inter istas itidem hypotheses referendam, quae ipsa moralis doctrinae fundamenta concutiunt & labefactant. Si enim vel maxime aliquis, Deum esse, credat, simul tamen eiusmodi fatum statuat; vt religionem omnem tollit, ita nec virtuti vlli, aut recte laudabiliterque factis, locum concedit.

dit. Iniurium est istud fatum in Deum, hominesque, & tum illum, tum hos omni libertate priuat. Quorsum itaque tum leges? quorsum praemia? quorsum poenae? Immo his sine summa iniquitate nemo adfici posset, siquidem in eius potestate positum non fuit, aliter se gerere, quam se gessit. Sed abunde hoc demonstratum, tum ab aliis, tum a me ipso *de errorib. Stoicor. in philosophia morali, dissert. III. §. VII.* in *analectis histor. phil. p. 178.* Non minus vero inter ea, quibus ipsa doctrinae moralis fundamenta conuelluntur, locum inuenit *indifferentismus moralis.* Fuerunt namque iam pridem inter Graecorum philosophos, qui, moralitatem omnem a lege humana deriuantes, naturaliter nihil turpe, nihil honestum esse, adsererent. Primus, qui aperte id docuit, ARCHELAVS fuisse videtur, ex schola Ionica philosophus, idemque Socratis magister. Inter huius enim dogmata DIOGENES LAERTIVS, & hoc refert: καὶ τὸ δίκαιον εἶναι, καὶ τὸ αἰσχρὸν, οὐ φύσει, ἀλλὰ νόμῳ· *iustumque & turpe, non natura constare, sed lege; lib. II. sect. XVI. p. m. 89.* In eamdem deinceps & alii concesserunt sententiam, vti a me obseruatum in *institut. theolog. dogm. lib. III. cap. II.* ad *§. III. p. 752.* Nec aliter sentire possunt, qui recentiori aetate cum THOMA HOBBESIO ius omne naturae tollunt, nullasque leges diuinas proprie sic dictas admittunt. SAMVEL autem PVFENDORFIVS, & qui cum eo actus per se aut turpes aut honestos reiiciunt, cum de moralitate, in strictiori sensu accepta, loquantur, & hanc non a lege humana, sed diuina deriuent; in eadem cum philosophis antea memoratis classe collocari nequeunt; quod itidem a me iam euictum *l. c. p. 754.* Pyrrhonios contra, seu scepticos, cum illis, qui omnium actionum ἀδιαφορίαν statuebant, consensisse, mirum non est; siquidem ista opinio cum illorum instituto, quo omnia in dubium vocabant, egregie conueniebat. Legenda, quae hac de re disputat SEXTVS EMPIRICVS, *Pyrrhon. hypotypos. lib. III. cap. XXIV. p. m. 173. seqq.* Quemadmodum autem isti homines, in theoreticis dubitando, de quibus nulla dubitandi adest ratio, stultitiam suam prodebant; ita, dum in rebus ad vitam recte instituendam idem faciebant, cum stultitia coniungebant improbitatem. De illis, qui sententias, ad scepticismum proxime accedentes, certitudinemque rerum moralium labefactantes, & hoc nomine valde noxias, fouent, ex instituto a me dictum in *dissertat. de scepticismo morali*, quae in *analectis historiae philosophicae* exstat, *p. 207. seqq.*

Reuelationem diuinam, quam sacrae litterae exhibent, longe plenius, in quibusdam etiam rectius, quam lumen rationis, de rebus ad mores vitamque spectantibus nos erudire; nemo, nisi cui in luce clarissima caecutire volupe fuerit, dubitare poterit. Vti autem ex dictis patet, haud exiguum esse illorum numerum, qui, ipsa rationis in rebus moralibus principia negare, aut in dubium vocare, audent; ita mirum non est, esse etiam, qui in lumine reuelationis obscurando, aut scripturae sacrae euidentissimis effatis, ad hocce doctrinae caput spectantibus, peruertendis, studium omne atque laborem collocent; hinc & a recto aberrent tramite. Nimirum, cum scriptura sacra de intima naturae humanae corruptione nos erudiat; simulque adeo condoceat, in hominis sibi relicti viribus positum non esse, ea agere, quae Deo placere queant, quin potius diuini Numinis opus esse gratia, qua quis primum conuertatur, & illuminetur, & ita facultate recte aliquid faciendi instruatur, deinde vero adiuuetur, dirigaturque ad quaeuis bona perficienda, vitamque secundum Numinis voluntatem, legisque praescriptum, instituendam; non vna ratione hinc, quibus quaeuis alia magis, quam scripturae effata simplicissima, probantur, discedunt. Nonnulli

nulli namque naturae, quantumuis corruptae, viribus tantum tribuunt, vt iis solis omnia se peragere posse, putent, nec diuini Numinis sibi opus esse gratia; vnde *Pelagianismus* & *naturalismus moralis*. His vero dum alii se opponunt, in alterum extremum prolabuntur, & aut ad *praedestinatianismum* aut ad *enthusiasmum moralem* praecipites feruntur. A *praedestinatianismo* vt incipiamus, cum is ex fato Stoico originem trahat, omnique reuera hominem priuet libertate; quantum hinc in doctrina morali oriatur incommodum, seu potius, quam difficulter prima moralis doctrinae cum eo conciliari queant principia, nemo non intelligit. Non semel hoc etiam reformatae ecclesiae theologis (quamuis & Dominicanos pariter ac Iansenistas hoc telum feriat) exprobratum fuit; quorum hac in re caussam PETR. IVRIEVM in *iustificatione doctrinae moralis reformatorum contra accusationes Antonii Arnaldi*, egisse, supra iam obseruauimus; vbi & nostram, de scriptis eorumdem moralibus, copiosius exposuimus sententiam. Qui pro gratiae diuinae operationibus ea habent, quae aliunde originem trahunt, in *enthusiasmum* prolabuntur. Qui, cum inter grauissimos mentis morbos merito referatur; tum tamen noxius maxime censetur, quando in vitae christianae praxi a verbi diuini regula discedentes, suas imaginationes, motus, instinctus, quos per errorem pro diuinis habent, sequuntur. Quantis enim hoc ipso se exponant periculis, quilibet perspicit. Mysticorum quosdam, si incaute tractentur, huc ducere, negari nequit; praesertim si inusitata & extraordinaria adfectent; vtpote in quibus, per naturae, sub specie gratiae nos decipientis, illusionem, quam facillime enthusiasmo via aperitur. Lucem dabunt, quae ex instituto de enthusiasmo, variisque eius generibus, disserui *institut. theolog. moral. part. I. cap. I. sect. V. §. XVIII. seqq.* Superest *Pelagianismus*, qui dum, naturae vires euehendo, gratiae diuinae operationes ex morali christianorum doctrina proscribit: ipsum simul eius principium praecipuumq; fundamentum euertit. Quo magis etiam idem innatae mortalium ambitioni blanditur; eo plurium occupare, & a recto abducere tramite facile potest animos. In Socinianorum, eorumque omnium, qui cum iis faciunt, theologia morali, aperto incedit capite; vti vel ex IOAN. CRELLII *ethica christiana virtutum & vitiorum*, quae cum eiusdem *ethica Aristotelica, ad sacrarum litterarum normam emendata*, prodiit, patet. Non minus tamen & in ecclesiae romanae, Iesuitarum cumprimis, vtpote genuinorum eius filiorum, theologia morali, Pelagianismus longe lateque regnat. Idque mirum non est; siquidem cum erroribus, eidem ecclesiae propriis, idem egregie prorsus conuenit. Idem vero etiam fons & scaturigo est errorum istorum, quibus moralistae isti, atque casuistae recentiores, de quibus in antecedentibus dictum, theologiam moralem, ipso cordatiorum in eadem ecclesia iudicio, mirum in modum corruperunt. Nimirum cum inter praecipua romanae ecclesiae dogmata sit, bonis nostris operibus nos aliquid, immo ipsam iustificationem, tum primam, tum secundam, etsi non eadem ratione, promereri posse; necesse erat, corruptionem hominis naturalem extenuare, naturae contra vires in spiritualibus euehere, in quo caput, praecipuumque Pelagianismi consistit momentum. Ex eodem fonte opinio fluit de perfectione, quae omnino illis tribuenda erat, qui, plus, quam ab homine exigitur, praestando, aliis quoque aliquid promereri debebant. Ista autem vt sibi eo facilius constaret perfectio; in eam porro ingrediebantur sententiam, motus concupiscentiae prauae, praesertim inuoluntarios, non esse peccata, quaedam etiam peccata tam leuia esse, vt per se, & sua natura, venialia dici que-

queant. Quae omnia, vti recepta sunt in ecclesia romana dogmata; ita non tantum ex Pelagianismo originem trahunt, sed & cum verae & genuinae theologiae moralis principiis e diametro pugnant. Falsa namque ista, de merito operum, opinio, efficit, vt nulla recte exerceatur virtus, nullum rite praestetur officium. Quantum enim sibi ipsi tribuit homo, tantum gratiae, simulque gloriae, quae in gratia maxime se manifestat, diuinae detrahit. Imperfectionis nostrae, infirmitatumque viris sanctissimis adhaerentium sincera agnitio, vtramque merito in vitae christianae praxi facit paginam; quae apud eos, qui sibi iam perfecti esse videntur, esse nequit. Legis autem ideo corrumpere sensum, vt perfecti videri queamus, & pro peccatis ea non reputare, quae peccata sunt, vel quaedam peccata extenuare, quod & Pharisaeis olim solemne erat, *Matth. V. 21. seqq.* id enimuero est, pro vera doctrina morali vanissima ingenii commenta aliis obtrudere, simulque ad laxiorem illam disciplinam, quae tantopere cupiditatibus nostris blanditur, viam munire. Neque tamen recentiorum moralistarum & casuistarum hic substitit impudentia. Vt enim viam inuenirent, qua quis christianus videri, simulque grauiora peccata committere posset; modo methodum dirigendi intentionem, modo artem, mutandi definitiones virtutum & vitiorum, modo aequiuocationes & restrictiones mentales, modo aliud quid excogitarunt; vt ita latissimam omnibus, quibus a peccatis desistere numquam animus est, ad salutem panderent viam. Qua ratione cum nemo gratia diuina indigeat, eaque plane superflua videri queat; Pelagianismum hic aperte deprehendere licet; ex quo etiam, ceu ex primo fonte, haec omnia fluere, ex hactenus dictis constat.

LIBRI POSTERIORIS
CAPVT QVINTVM
DE
IVRISPRVDENTIA ECCLESIASTICA.

Σύνοψις.

Iurisprudentiae ecclesiasticae nomine quid nobis veniat? an, & quousque theologiae cultoribus sit necessaria? §. I.

Adminicula & subsidia iurisprudentiae ecclesiasticae; §. II.

Origo & status ecclesiae sub Christo & apostolis: disciplinae & ordinis ecclesiastici saeculo secundo & tertio, ratio; concilia, eorumque canones, horumque collectiones, indeque deriuata iuris canonici origo, eiusque in ecclesia orientali fata; §. III.

Fata eius in ecclesia occidentali ab initio saeculi quinti vsque ad saeculum nonum; §. IV.

Cum potestate romanorum pontificum ius quoque canonicum incrementa sumsit; quaenam seculo vndecimo ac duodecimo, vsque ad Gratianum, fata eius fuerint? §. V.

Decretalium collectiones sequenti tempore factae; saeculo decimo quarto & decimo quinto potestas pontificum nutare coepit; §. VI.

Restituta euangelii luce plurimi iugum papale excusserunt; vsus tamen iuris canonici

§. I.

PEr *iurisprudentiam ecclesiasticam* intelligimus scientiam practicam, leges ecclesiasticas recte interpretandi, & prudenter ad quaeuis facta adplicandi, idque ad ecclesiae pariter ac reipublicae salutem. * Cumque ad iure consultos praecipua quadam ratione spectet; theologiae tamen etiam cultores eius non plane rudes esse, oportet. * *

* Alii equidem paullo aliter iurisprudentiam ecclesiasticam definiunt, vt vel ex IOAN. SCHILTERI *institutionib. iuris canonici lib. I. tit. I.* §. *IX.* patet; qui tamen in eo, quod caput caussae est, nobiscum consentit. Nostra definitio cum plana satis atque perspicua sit; vt eam operose explicemus, necesse non est. Id solum monemus, per *leges ecclesiasticas* nos hic tum eas, quae ex mente protestantium, tum, quae ex romanensium sententia tales sunt, intelligere. Hi namque, praeter canones conciliorum, & dicta patrum, etiam decreta pontificum romanorum recipiunt, iisque vim legum tribuunt; quae apud nos nullius sunt auctoritatis. Immo &, ad canones conciliorum quod attinet, etsi eos non prorsus respuamus; pro legibus tamen proprie sic dictis, nisi auctoritas summi imperantis accesserit, non habemus. Ex mente contra protestantium, adeoque & nostra, constitutiones summorum imperantium circa res ecclesiasticas tantum *legum ecclesiasticarum* proprie sic dictarum nomen promerentur. Vnde, quando etiam eas, quae romanenses pro legibus admittunt, hac voce comprehendimus; eam in latiori ambitu a nobis sumi, manifestum est. Idemque de ipsa *iurisprudentiae ecclesiasticae* voce obseruandum, eam interdum latius sumi, vt ea, quae ex mente romanensium eo spectant, complectatur, ius scilicet canonicum; vel strictius, vt, quae ex mente protestantium in ea locum inueniunt, leges videlicet ecclesiasticas proprie sic dictas, tantum sibi vindicet, rationemque, eas & interpretandi, & adplicandi, doceat. Definitionem adlatam de iurisprudentia ecclesiastica in latiori sensu accepta loqui, & ita accipiendam esse, res ipsa ostendit. Leges diuinae fontem praecipuum nobis aperiunt, ex quo iurisprudentia ecclesiastica haurienda; vt suo loco docebimus; immo simul regulam atque normam constituunt, ad quam omnes leges ecclesiasticae exigendae; cum *ipsis* tamen legibus ecclesiasticis non sunt confundendae. Parum itaque adcurate mihi loqui videntur, qui *iurisprudentiam ecclesiasticam* in *vniuersalem* & *particularem* dispescunt; siquidem *vniuersalis*, partem *iurisprudentiae diuinae* constituit. Ecclesia quoque, generatim spectata, saltem ex mente protestantium, non alias leges vniuersales, quam diuinas habet, quae partim ex rectae rationis dictamine, partim ex scriptura sacra nobis innotescunt.

* * Qui

** Qui iurisprudentiam ecclesiasticam pro parte quadam theologiae vendicant; a qua sententia non alienus videtur CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, dum eam ad *scientiam sanctiorem* refert, de *originib. iuris ecclesiastici cap. I. artic. I. p. 5.* non possunt non eam theologis praecipua quadam ratione vindicare. Verum, cum leges ecclesiasticae, humanae sint, & a ciuilibus tantum intuitu obiecti, non vero caussae efficientis, seu legislatoris, differant; humanarum autem legum interpretatio iure consultis conueniat; nullus dubito, quin & hic potiores sint eorum partes. Nec tamen inde sequitur, theologum de legibus ecclesiasticis, earumque interpretatione ac sensu, plane non debere esse sollicitum. Immo, cum in iure isto ecclesiastico, ministrorum verbi diuini, eorumque, qui docentium munere in ecclesia funguntur, caussa vel maxime agatur; turpe pariter ac noxium valde illis foret, si ista, quae tam prope eos attingunt, ignorarent. Nec negandum, multa in iure canonico & ecclesiastico occurrere, quae sine adcuratiori scripturae interpretatione, ac exquisita antiquitatis notitia, diiudicari recte nequeunt. Haec autem vt ab iis, qui theologiae studio se consecrarunt, praecipue exspectantur, iisque adeo ad iurisprudentiam ecclesiasticam eo rectius intelligendam viam muniunt; ita rursus ex iure consultorum ordine eos demum, qui theologiae, historiaeque ecclesiasticae notitia haud perfunctorie imbuti sunt, suo hic recte satisfacere muneri, euincunt.

§. II. Vt rite in ea proficiamus, tum eos, qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui originem, progressum, fata eius describunt, consulere iuuabit. Ipsa enim iuris ecclesiastici historia insignem illi lucem adfundit; adeoque neutiquam est negligenda.*

* Ad subsidia & adminicula iurisprudentiae ecclesiasticae, praeter iurisprudentiam naturalem atque ciuilem, ipsamque theologiam, cumprimis historia referri solet ecclesiastica. Nec sine ratione; cum ea veteris ecclesiae disciplinam, variorumque institutorum ecclesiasticorum originem, progressum, fata, canonum in conciliis conditorum caussas, rationesque, similiaque tradat, quae si iuris canonici interpres ignorat, in meris eum versari necesse est tenebris. Idque luculenter demonstrauit IVST. HENNINGVS BOEHMERVS, in *dissertat. praeliminari de necessitate & vtilitate studii historiae ecclesiasticae, in iuris ecclesiastici prudentia,* eiusdem *selectis obseruationibus* in PETRI DE MARCA *de concordia sacerdot. & imperii dissertationes* praemissa, Lipsiae anno 1708. fol. Cum vero de historia ecclesiastica, eiusque scriptoribus, deinceps nobis ex instituto dicendum sit; superest, vt primum illos, qui notitiam scriptorum iuris ecclesiastici suppeditant, tum & eos, qui eiusdem iuris historiam exhibent, paucis recenseamus. Via enim hac ratione omnibus aperietur, quibus in hancce eruditionis se dare partem est animus.

Ad priorem itaque classem illi omnes referendi, qui, dum generatim scriptores, iurisprudentiae inseruientes, commemorarunt, eorum quoque qui speciatim ad iurisprudentiam ecclesiasticam faciunt, rationem habere solent, vt: NIC. CHRIST. LYNCKERVS, in *instructorio forensi, lib. I. cap. I. §. XI.* & *lib. II. sect. II. part. I. cap. I. §. VIII.* BVRC. GOTTH. STRVVIVS, in *bibliotheca iuris selecta, cap. X.* vbi *bibliothecam iuris canonici* exhibet; GEORG. BEYERVS, in *schediasmate de vtili & necessaria auctorum iuridicorum & iuris arti inseruientium notitia, p. 41.* Seorsim vero, & ex instituto, hoc egit IVST. HEN. BOEHMERVS, in *schediasmate de origine*

& adparatu iuris canonici, Halae Magdeburgicae, sine anni mentione 8. edito; & IO. ERNEST. FLOERCKIVS in *praenotionibus iurisprudentiae ecclesiasticae*, Ienae 1724. 8. & quidem *§. XXX. p. 73. seqq.* Iungendi hisce adhuc, qui de methodo studii theologici tractant, praesertim ex romanensibus, quorum ex sententia iuris canonici notitia theologus prorsus carere nequit; vt IO. MABILLONIVS, de *studiis monasticis* & LVD. ELL. DVPIN, in *methodo studii theologici*. Ex nostratibus GEBH. THEOD. MEIERVS, in *introduct. ad vniuersum theologiae moralis studium*, iuris quoque canonici ita rationem habet, vt praecipuos eius interpretes per singula saecula enumeret.

Ad posteriorem classem, seu eorum qui historiam iuris ecclesiastici tradunt, referri equidem possent omnes illi, qui de canonum & decretorum ecclesiasticorum collectoribus egerunt; quos & diligenter recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. II. p. 2. seqq.* sed cum in sequentibus de iis verba facturi simus; nunc illos solum paucis indicabimus, qui vniuersi iuris ecclesiastici historiam litteris consignarunt, vel eidem lucem adfuderunt. Huc ergo cumprimis CASP. ZIEGLERI, iure consulti quondam Wittebergensis clarissimi, comparata est dissertatio, *de origine & incrementis iuris canonici*, quae cum eiusdem *commentario* ad IO. PAVLI LANCELLOTTI *institutiones iuris canonici* Wittebergae primum lucem adspexit an. 1669. 4. recusa deinceps Halae Magdeburgicae, vna cum CHR. THOMASII in easdem LANCELLOTTI *institutiones* adnotationibus an. 1715. 4. Non minori cum laude in hocce argumento versatus est GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici*, Duisburgi primum edita, an. 1676. 8. & non semel deinceps recusa, etiam cum praefatione CHRIST. THOMASII, Halae 1705. & 1719. IOANNES equidem HIMMELIVS, theologus Ienensis, iam anno 1633 *tractatum de canonicatu, iure canonico, & theologia scholastica* ediderat; sed non magni is est momenti. Lectu contra digna, quae de praecipuis historiae iuris canonici capitibus disserit IO. STRAVCHIVS, iure consultus Ienensis, in *amoenitatibus iuris canonici*, Ienae 1675 recusis; *ecloga I. cap. I. seqq.* Ex romanae ecclesiae addictis cumprimis hic commemorandus FRANC. FLORENS, Aurelianensis primum, deinde Parisiensis antecessor, in *dissertat. de origine, arte & auctoritate iuris canonici*, quae inter reliqua eius opera canonica & iuridica, lucem publicam adspexit, editore IO. DOVIATIO Parisiis 1679. 4. recusa deinde Halae Magdeburgicae 1716. 8. in *noua rariorum scriptorum collectione, fascic. I. p. 200. seqq.* Ipse etiam IO. DOVIATIVS *historiam iuris canonici* gallica lingua edidit, Parisiis 1676. 12. Ad nostrates vt reuertamur, neutiquam alienae ab hoc loco censendae sunt CHRISTIANI THOMASII *cautelae circa praecognita iurisprudentiae ecclesiasticae*, Halae Magdeburgicae 1712. 4. Cum enim, quae in ipsa historia ecclesiastica, tum veteris tum noui testamenti, a primo initio ad nostra vsque tempora, ad ipsius scopum illi facere videbantur, summatim indicasset, *cap. IV.* vsque ad *XVIII*; de origine, progressu, & auctoritate iuris ecclesiastici deinde verba facit, *cap. XVIII. seqq.* Iureconsulto huic iungimus theologum CHRIST. MATTH. PFAFFIVM, cuius *de originibus iuris ecclesiastici, veraque eiusdem indole liber singularis*, multa variaque eruditione refertus, Tubingae an. 1719. 4. publicae luci est expositus. Id nimirum vir doctissimus agit, vt instituta & disciplinam veteris ecclesiae, per tria priora saecula, tamquam fontem iuris ecclesiastici, edisserat. Quatuor itaque opus hocce absoluitur capitibus, quorum *primum* de iure ecclesiastico, a Christo condito, ecclesiaeque tradito; *alterum* de iure ecclesiastico ab

ıstolis siue condito, siue obseruato; » de iure ecclesiastico, quod saeculis lo & tertio obtinuit, praecipit; *quar-*enique veram iuris protestantium astici indolem exponit. Qui ge-n iuris vniuersi historiam tra- canonicum quoque atque ec-:icum non praetermittere solent. omine BVRC. GOTTH. STRVVII *historia iuris Romani, Iustinianaei, germanici, canonici, feudalis, criminalis & publici*, Ienae an. 1718. 4. edita, hic sibi locum postulat; siquidem *cap. VII. p. 561. seqq. iuris canonici historiam* exhibet. Immo &, qui de ipso iure canonico praecipiunt, haud raro, eius quoque historiam exponere, suarum ducunt esse partium; quod adeo & IVSTVS HENNING. BOEHMERVS fecit, in *iure ecclesiastico protestantium vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendente, lib. I. tit. II. de constitutionibus, p. 83. seqq.*

§. III. Ad primam iuris canonici originem eo rectius intelligendam lerare iuuabit, quaenam ecclesiae, a Christo institutae, sub ipso serua-k apostolis fuerit indoles; * tum porro quaenam saeculo secundo ter-disciplinae ecclesiasticae, ordinisque in ecclesia constituti, fuerit ra- Concilia hinc, eorumque canones, & horum collectiones in cen-eniunt; quas inter ea, quae *codicem canonum ecclesiae vniuersae* exhi-minet, quam aliae deinceps in ecclesia orientali subsequutae sunt.***

Existimare quis forte poterat, pri-uris ecclesiastici originem ab eccle-elitica, eiusque sub veteri testamen-u, repetendam esse. Id vero fieri sse, nec debere, facile intelliget, qui .um, quod inter ecclesiam veteris ac estamenti intercedit, discrimen pro-ɔenderit. Ad ecclesiasticas veteris enti leges spectabant caerimoniales quas post Christi seruatoris aduen-n amplius locum inuenire, sed pror-ɔgatas esse, non semel scriptura te- Deinde, cum forma reipublicae icae esset theocratica; non poterat clesiae, qua externa, longe alia esse atio, quam deinceps esse debebat, on tantum theocratia ista cessaret, itiles etiam ad ecclesiae societatem endi essent. Semper autem theo-sta in gente Israelitica, & deinceps permansit; etsi tempore Saulis re-nitas in ea introduceretur; cum et-ɔ regibus luculentissima theocratici nis adpareant vestigia, & sacerdotii iit ratio, abunde hoc testetur. Quod aximc, sub regibus theocratiam imminutam fuisse, aliquis contendere velit; quae est sententia IO SPENCERI, *de legib. Ebraeor. ritualib. lib. I. dissertat. de theocratia iudaica, cap. IV. sect. II. p. 324.* hoc tamen certum, semper theocratici aliquid remansisse; quod etiam post captiuitatem babylonicam ex summa illa pontificum, seu summorum sacerdotum potestate, adparuit. Conferendus HERM. WITSIVS, *orat. de theocratia Israëlitarum*, THOMAE GOODWINI *Mosi & Aaroni* praemissa, §. *XXIV*. Addenda, quae & ipse hac de re dixi in *histor. ecclesiast. vet. testam. tom. II. per. II. sect. III.* ad §. *XXV. p. 167. 168.* Monendum hocce fuit, vt intelligeretur, de ecclesia noui testamenti ex statu ecclesiae Israëliticae iudicium ferri non posse, nec potestatem ministrorum verbi diuini in nouo testamento ex potestate sacerdotum veteris testamenti esse aestimandam. Patet simul, quam inepte romanenses, quae de summo sacerdote in gente Israëlitica dicuntur, ad romanum trahant pontificem.

Cum Iesus Christus, hominum redemtor, tandem, ad eorum expianda peccata,

cata, venisset; regnum equidem aliquod, sed mere spirituale, neutiquam autem temporale erigere, aut rempublicam quamdam constituere, illi animus fuit. Hoc enim diserte profitetur ipsemet, quando, *regnum suum non esse de hoc mundo*, dixit *Ioan. XVIII. 36.* Auctor equidem conditorque ecclesiae noui testamenti exstitit, doctrinamque, quam amplecti omnes debeant, qui eum sequi, & saluti suae hac ratione consulere vellent, praescripsit, sacramenta quoque, quibus fides aut progigni, aut confirmari possit, instituit. Idque pro ea, qua vt verus Deus, verusque homo pollebat, potestate, auctoritateque diuina, facere poterat; sine vlla tamen ciuilis cuiusdam, aut humani imperii vel potestatis specie. Erant enim haec eiusmodi, vt regnum eius mere spirituale arguerent; adeoque & ab iis, circa quae principum summorumque imperantium cura versari solet, quam remotissima. Hinc & quamdiu inter mortales versatus est seruator, doctoris, non principis aut imperantis, functus est munere. Immo & qui eius disciplinam sequebantur, etsi peculiarem coetum constituebant, non prorsus tamen ab ecclesia, multo minus republica iudaica, se separabant. Nec in eo, quod Christus duodecim apostolos, mortis ac resurrectionis suae testes futuros, hinc & LXX discipulos, qui vna cum apostolis doctrinam euangelii longe lateque propagare debebant, elegit, quidquam, quod imperii humani speciem referat, conspicere licet. Namque & apostoli isti atque discipuli non alio, quam doctorum, fungi debebant munere. Sic &, quod dixit, eum, qui fratrem laesisset, nec aliter emendari, aut ad peccati agnitionem perduci posset, non amplius pro membro ecclesiae habendum, *Matth. XVIII. 17.* nullum itidem imperium, nullamque indicat potestatem ciuilem. Si enim vel maxime de excommunicatione hoc intelligatur; quod cur fieri nequeat, non tandem video, quid obstet; non tamen inde sequitur, ecclesiam gaudere facultate, minus morigeros puniendi. Declaratio namque ista, indignum aliquem esse, qui pro ecclesiae membro habeatur, toto adhuc, quod aiunt, caelo, a poena ciuili differt. Denique & ex potestate, remittendi & retinendi peccata, quam Christus apostolis, & eorum successoribus, concessit, si recte intelligatur, nihil minus, quam potestas quaedam ciuilis, colligi potest; cum ea solum in efficaci adplicatione promissionum ac comminationum diuinarum consistat. Nec adeo necesse erat, eam verbi diuini ministris denegare, ne quid illis imperii relinqui videretur. Legenda, quae docui in *institut. theolog. dogm. lib. V. cap. IV.* ad §. *XVI. p. 1725. seqq.* Hactenus dictis lucem adfundent, quae CHRIST. MATTH. PFAFFIVS disserit, licet in quibusdam a nobis dissentiat, in *originibus iuris ecclesiast. cap. I. art. II. p. 7. seqq.*

Nec alia ecclesiae sub apostolis, quam sub ipso Christo, fuit, aut esse potuit, indoles; licet pomoeria eius, praesertim per multorum gentilium accessionem, latius extenderentur. PHILIPPVS equidem IACOBVS HARTMANNVS, apostolos vt principes, legislatores, rerumque dominos, nobis describit; quemadmodum & ecclesiam apostolicam sub reipublicae cuiusdam imagine depingit; in *commentar. de rebus gestis christianorum sub apostolis*, praesertim *cap. II. & III.* Sed longe aliter de se ipsimet sentiebant apostoli; quippe qui solum pro *ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum diuinorum*, haberi volebant, *I. Cor. IV. 1.* Munerum rursus aeque ac donorum varietatem quamdam in ecclesia apostolica fuisse, ex *Ephes. IV. 11.* & *I. Cor. XII. 28. seqq.* condiscimus; quippe quae & ad ecclesiae istius temporis conseruationem ac propagationem erat necessaria. At summa simul

intuitu dignitatis omnium erat aequalitas; multo minus vni imperium aliquod aut poteſtas in allum tribuebatur. Epiſcopos enim ea aetate a presbyteris diſtinctos, aut iis ſuperiores fuiſſe, quod nonnulli ſibi perſuadent, ſine vllo fundamento adſeritur. Non repetam, quae iam ex inſtituto hac de re diſputaui in *diſſertat. de origine & poteſtate epiſcoporum contra Henr. Dodwellum*, praeſertim §. *X. ſeqq.* Ordine autem quodam opus fuiſſe, ac directione, praeſertim quoties chriſtiani ſacrorum cauſſa conueniebant; hinc & ritus quosdam ac caerimonias eo tempore introductas; nemo, niſi qui harum rerum plane expers eſt, negauerit. Neque dubitandum, quin apoſtolorum, & pro re nata presbyterorum, in his omnibus partes potiores fuerint. Interim haec omnia ſine imperio, ſineque poteſtate legislatoria, conſtitui poterant. Creſcente etiam chriſtianorum numero, ſubinde contingebat, vt nonnulli non ſemper officii ſui obſeruarent rationem; quos admonitionibus, increpationibus, in rectum reducere tramitem, apoſtoli presbyterique ſuarum duxerunt eſſe partium. Quarum non tantum in epiſtolis Pauli exempla quamplurima occurrunt, ſed ipſemet Timotheo pariter ac Tito ſuo, idem vt facerent, praecepit, *I. Tim. V. 20. II. Tim. II. 25. Tit. I. 9. 13.* Ea vero iterum ratione, ſe non tam principes, quam doctores, immo patres eſſe, demonſtrabant. Maius quid erat, quod apoſtoli poteſtate miraculoſa, poenas minus morigeris infligendi, pollebant, qua &, licet raro, vſi ſunt; *actor. V. 5. 10. XIII. 11. I. Cor. V. 3. ſeqq. I. Tim. I. 20.* Quae cum ideo neceſſaria eſſet, quoniam imperio humano, facultateque adeo, puniendi grauiora peccata committentes, inde fluente, deſtituebantur; confirmari inde potius noſtra ſententia poteſt, tantum abeſt, vt labefactetur. Excommunicationem in apoſtolica eccleſia in vſu fuiſſe, ex *I. Cor. V. 13.* certo colligitur; fruſtra renitente IO. SELDENO, de *ſynedr. veter. Ebraeor. lib. I. cap. VIII.* At eam pro poena ciuili habendam non eſſe, iam antea monuimus. Sic & in reliquis omnibus res comparata eſt. Si omnia quam diligentiſſime ponderaueris, nihil in apoſtolica eccleſia deprehendes, quod imperii cuiusdam ciuilis ſpeciem praebere queat. Generatim ſpectati chriſtiani, membra erant vnius *corporis myſtici*, cuius caput erat Chriſtus, *Eph. I. 22. 23. V. 32.* adeoque non alio, quam vnius fidei & charitatis vinculo, inter ſe vniebantur, *Epheſ. IV. 3. 4.* Quae autem hinc inde in certis locis erant eccleſiae, vt ſocietates particulares conſiderandae erant, in iis, quae ad religionem non ſpectabant, magiſtratui ciuili ſubiectae, in iis vero, quae eo comparata erant, presbyterorum, & apoſtolorum monitis, conſiliis, adhortationibus, locum relinquentes. Quae cum ita ſint, maximopere falluntur, qui, eccleſiam apoſtolicam ad reipublicae cuiusdam formam compoſitam fuiſſe, contendunt. Romanenſibus eiusmodi quid in mentem venire, mirum non eſt; quippe, quorum vehementer intereſt, eccleſiam pro re publica quadam haberi, in qua ſuprema penes pontificem ſit poteſtas; quem alii iam profligarunt errorem; quamquam & copioſe de eo dictum ſit in *inſtit. theol. dogm. lib. V. cap. III.* ad §. *XVII. p. 1664.* Alii rurſus, aut ad templi Hieroſolymitani, aut ſynedrii, aut ſynagogae iudaicae exemplar, eccleſiam chriſtianam compoſitam fuiſſe, ſibi perſuadent; quas virorum doctorum ſententias diligenter refert CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *originib. iuris eccleſiaſt. cap. II. artic. III. p. 88. ſeqq.* Quae omnia non tantum ſine certo fundamento dici, ſed & ab indole & ſimplicitate chriſtiana, quae eo tempore fuit, aliena eſſe, probari facile poſſet, ſi hiſce immorari fas eſſet. Magnam equidem illorum

prae se fert sententia speciem, qui ecclesiam apostolicam cum synagoga iudaica conferunt; quam post HVG. GROTIVM, IO. SELDENVM, IO. LIGHTFOOTVM, aliosque magni nominis viros, ornandam defendendamque sibi sumsit CAMPEGIVS VITRINGA, in *tribus de synagoga veteri libris*, Franecquerae 1696. editis. Nec abnuo, rituum iudaicorum vestigia quaedam in ecclesia christiana deprehendi; quod & a me ipso in *duabus de ritibus ecclesiae latinae iudaicis, dissertationibus* demonstratum, quae in *parergis historico-theologicis* exstant; non tamen vltra quam par est, ista comparatio extendenda; praesertim cum verosimile non sit, veteres christianos synagogam iudaicam postliminio reuocare voluisse, qui potius de doctrinae euangelicae conseruatione ac propagatione, fideque per charitatem efficaci, solliciti, si quid in externis constituendum esset, id solum spectabant, vt ecclesiae commodis consulerent, *actor. VI. 2. 3.* vtque cuncta εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν fierent, *I. Cor. XIV. 40.*

Instituta atque ritus ecclesiae apostolicae sequenti aetate in leges abiisse, aut legibus ecclesiasticis occasionem dedisse, longe est manifestissimum. Ea tamen aetate, qua illi introducti fuerunt, legibus ecclesiasticis, proprie sic dictis, non magis, quam imperio, aut potestati legislatoriae locus erat. Sunt enim haec inter se coniuncta. Dubium equidem aliquod ob concilium Hierosolymitanum, decretumque in eo conditum, moueri poterat; quod eo minus hic praetermittendum, quo sollemnius est, vt conciliorum hinc deriuetur origo, ex quorum canonibus ius deinceps canonicum conflatum est, vt in sequentibus dicemus. Sunt equidem viri docti, qui conciliorum originem ab Hierosolymitano hocce deriuandam non esse, contendunt; immo, conuentum huncce apostolorum cum presbyteris, & reliquis ecclesiae Hierosolymitanae membris, concilium fuisse, negant; siquidem illi, inter quos Antiochiae controuersia ista exorta erat, in sententiam ecclesiae Hierosolymitanae compromiserint, adeoque ex *compromisso* in illa ecclesia de hac quaestione actum, decretumque cum aliis ecclesiis non per modum imperii, sed doctrinae communicatum fuerit. Ita quidem vir illustris IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *dissertat. iuris ecclesiast. antiqui, dissertat. III. p. 218. seqq.* item in *emendationib. & additamentis ad Ioan. Schilteri institut. iuris canon. lib. I. tit. IV. p. 19.* vt & in *originib. praecipuarum materiar. iuris ecclesiast. cap. IV. p. 303. seqq.* Ego equidem lubens fateor, inter Hierosolymitanum concilium, & reliqua, quae deinceps congregata fuerunt, maximum intercedere discrimen; dum haec ab illius norma, quam longissime saepe fuerunt remota. Nec tamen adlatae rationes me inducere possunt, quo minus credam, conuentum istum Hierosolymitanum pro concilio haberi posse. Partes Antiochiae disceptantes in ecclesiae Hierosolymitanae sententiam compromisisse, ex *act. XV. 2.* non colligas. Verosimilius, illos, qui Antiochiae a se inuicem dissentiebant, & lites illas componi volebant, intellexisse, quod & ratio dictitat, si viri probitate, sinceritate, & rerum cognitione conspicui, collatis sententiis aliquid examinent, & cuncta rite ponderent, veritatis lucem ita emersuram, vt nemo reniti amplius, aut reluctari queat. Qua de re eo minus dubitare poterant, quod ipsimet Hierosolymae aderant apostoli, quibus Christus spiritum sanctum, ceu *spiritum veritatis*, promiserat, qui eos omnem edocturus esset veritatem, *Ioan. XIV. 17. 26.* Hinc & cuncta in conuentu isto Hierosolymitano ita gesta sunt, prout in concilio legitimo geri debebant. Quod si etiam decretum concilii istius non per modum *imperii*, sed per modum *doctrinae*, cum aliis ecclesiis communicatum esset; id tamen non obstaret, quo minus conuentus iste verum

fuisset

fuisset concilium. Mea namque omnino haec est sententia, concilia tantum per modum doctrinae, neutiquam autem per modum imperii, agere posse. Vt decretis enim conciliorum nos submittamus, tum demum obstricti sumus, si conuicti fuerimus, ea cum scriptura sacra exacte conuenire. At concilii Hierosolymitani longe aliam rationem esse, existimo, eo, quod apostoli cuncta ex instinctu spiritus sancti egerint; ideoque & non tam suo, quam spiritus sancti nomine sententiam ferunt: *visum est spiritui sancto & nobis; v. 28.* Quae concilii istius decisio, cum immediate θεόπνευστος esset; nemini vtique fas erat, eidem repugnare; quin potius omnes, vt voci spiritus sancti, imperioque non humano, quod apostoli nulla ratione sibi vindicabant, sed diuino, eidem se submittere tenebantur. Addenda, quae iam de hocce consilio monui in *institut. theolog. dogm. lib. V. cap. III.* ad §. *XVII. p. 1667. seqq.* Dum autem in eodem praeter apostolos & presbyteros ecclesiae Hierosolymitanae, reliqui etiam fratres, quos sequior aetas laicos adpellitauit, interfuerunt; non tantum intelligere inde iterum licet, quam nihil omnino apostoli aut presbyteri, quod imperii speciem habeat, sibi vindicauerint, sed exemplum simul statutum fuit, quo pacto in conciliis cuncta geri ac administrari debeant. Quod cum in aliis eiusdem generis insequentibus conciliis non fuerit obseruatum; ea a norma ista veri atque legitimi concilii in hisce procul abfuisse, recte inde colligitur. Romanenses equidem persuadere nobis conantur, *apostolos interfuisse (huic concilio) tanquam iudices ad definiendum, presbyteros ad consultandum, plebem autem non vocatam, sed tamen adfuisse & consensisse; non quidem definiendo aut disputando, sed tantum audiendo & non reclamando.* Ita quidem ROB. BELLARMINVS, *lib. I. de conciliis, cap. XVI.* SEV. BINIVS, *tom. I. concil. p. 2.* aliique. Sed omni fundamento hanc destitui sententiam, ostendit SAM. SCHELGVIGIVS, in *exercitat. theologica de concilio Hierosolymitano, cap. X. §. II. seqq.*

Sunt nonnulli, qui, in concilio hocce Hierosolymitano, *canones* illos, qui sub *apostolorum* nomine circumferuntur, & primum velut specimen iuris canonici exhibent, conditos, existimant. Ita namque FRANC. TVRRIANVS censet, *libro contra centuriat. Magdeburgenses*, in quo id operose & ex instituto agit, vt canones hosce apostolis vindicet. Fundamentum sententiae suae in eo sibi inuenisse videtur, quod *lib. VI. constitut. apostolic. c. XII.* apostoli dicant, se post decretum de abstinentia ab idolothytis, sanguine suffocato, & fornicatione, pluribus diebus congregatos permansisse, conquirentes collatis consiliis, quae ad publicum ecclesiae commodum spectarent. Cum vero *constitutiones* illae *apostolicae* non maioris auctoritatis sint, quam *canones*; non potest non lubricum censeri, quidquid earum testimonio superstruitur. Nimirum, ad *canones* istos quod attinet, nec de numero, nec de auctore, adeoque nec de auctoritate illorum, ipsimet inter se conueniunt romanenses. De numero enim si quaestio instituatur; primum hic discrimen aliquod inter Latinos & Graecos intercedit. Quinquaginta tantum canones in suis collectionibus exhibent DIONYSIVS exiguus, ISIDORVS mercator, CRESCONIVS, aliique ex Latinis. At IOANNES scholasticus, PHOTIVS, aliique ex Graecis, LXXXV canones apostolicos numerant, a quibus non differre editiones, in quibus quidam canones contrahuntur, vt tantum LXXXIV, LXXXII, LXXXI vel LXXVII aut LXXV exhibeant, viris doctis obseruatum est. Romanensium porro nonnulli canones istos LXXXV omnino adprobant; alii, vt SEV. BINIVS, *tom. I. concil. p. 14.* duos tantum, alii quinque eximunt, eosque perperam apostolis tribui, censent; reliquos pro genuinis habent. Alii rursus, reiectis XXXV illis, qui

in Graecorum collectionibus additi sunt, quinquaginta priores tantum pro legitimis & genuinis venditant, vt ROB. BELLARMINVS, de *scriptoribus ecclesiastic. p. 54.* cui CONSTANTINVM A CASTROVILLARE, in *dissertat. de canonib. apostolorum* Romae 1697 edita, iungit THOMAS ITTIGIVS, in *select. capitib. histor. ecclesiast. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 47.* Atque hi quidem, vt, quosdam aut plerosque ex hisce canonibus ab ipsis apostolis profectos, contendunt; ita sunt iterum alii, qui, aut omnes, aut nullos ex iis apostolos agnoscere auctores, adserunt. Prius cumprimis FRANC. TVRRIANVS, *lib. I. pro canonib. apostolor. contra centuriat. Magdeburg.* adfirmat, quem & in ea versari opinione, in ipso concilio Hierosolymitano hosce ab apostolis conditos canones, antea iam obseruauimus. Ab apostolis rursus equidem sancitos eos, at a CLEMENTE collectos, aliorum est sententia; inter cuius opera etiam a quibusdam referri solent. Omnes in vniuersum adulterinos, perperamque apostolis tribui, doctissimi quique romanensium hodie fatentur, vt PETRVS DE MARCA, de *concordia sacerdot. & imperii, lib. III. cap. II.* 10. CABASSVTIVS, in *not. eccles. historiar. concil. &c. p. 7.* GABR. ALBASPINAEVS, *lib. I. obseruat. cap. XIII.* SEB. NAN. TILLEMONTIVS, in *comment. histor. eccles. inseruient. tom. II. p. 178.* LVD. ELL. DV PIN, *biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. I. p. 21.* NAT. ALEXANDER, *histor. ecclesiast. saec. I. dissert. XVIII.* Nec male rebus suis hac ratione consulunt. Licet enim quaedam in hisce canonibus occurrant, quae romanae ecclesiae institutis fauere videntur; alia tamen rursus in illis deprehenduntur, quae iisdem repugnant; vt, cum *can. III.* matrimonium episcoporum, presbyterorum & diaconorum adprobatur. Vnde &, paucissimos ex hisce canonibus in eadem ecclesia obseruari, nonnulli fatentur. Ex *octoginta quatuor canonibus apostolorum*, inquit MICH. MEDINA, *quos Clemens Romanus pontifex, & eorumdem discipulus, in vnum coëgit, vix sex aut octo latina ecclesia nunc obseruat;* de *sac. hom. contin. lib. V. cap. CV.* Addendus ROB. COCVS, in *censura quorumdam scriptor. veter. p. 11. 12.* De tempore autem, quando ista canonum collectio facta sit, iidem viri docti inter se non consentiunt. Post annum 258 id contigisse, PETRVS DE MARCA *l. c.* existimat; GABR. ALBASPINAEVS, *l. c.* quosdam a viris apostolicis constitutos; quibus reliqui successu temporis fuerint additi. NAT. ALEXANDER distincte tribus adsertionibus mentem suam explicat: I) *Canones apostolici octoginta quinque, ab orientalibus ecclesiis recepti sunt, sexto ineunte saeculo; ante quinti saeculi suprema in oriente non probati;* II) *Initio sexti saeculi, quinquaginta canones apostolorum in ecclesiae latinae codicem relati sunt; non tamen inter ecclesiasticas regulas ab omnibus ecclesiis statim admissi. Attamen obtinent auctoritatem quinquaginta illi canones per occidentalem ecclesiam vniuersam, triginta quinque posterioribus reiectis;* III) *Canones apostolis inscripti, nedum triginta quinque posteriores; verum & priores quinquaginta, sunt apostolis suppositi & pseudepigraphi; l. c. p. 195. seqq.* Ex nostratibus pariter ac reformatae ecclesiae doctoribus nemo est, qui, ab apostolis canones istos profectos, credat, quin potius eos supposititios & adulterinos esse, omnes vno ore fatentur. GVIL. WHISTONVS enim hisce non amplius adnumerandus est, postquam ad Arianorum castra transiit. Eum vero id omni nisu egisse, vt cum *constitutionibus* etiam *canones apostolicos*, apostolis ipsis vindicaret, immo, eodem cum scriptura sacra loco eosdem habendos, aliis persuaderet, eo, quod vestigia Arianismi in iis deprehenderet, notum est. Spectat huc praeter alia *tentamen* eius *de constitutionibus apostolicis*, Londini 1711. 8. editum,

praesertim *p. 83. seqq.* Sed hisce eius :ibus alii se fortiter opposuerunt, eius- ›rofligarunt commenta. Conferen- uae diximus in *institut. theolog. dogm.* '. *cap. I.* ad §. *LIV. p. 424.* Ad tem- ļuod attinet, quo collectio istorum ıum facta sit; IOAN. quidem DAL- ʳS, tum quinquaginta priores, tum ta quinque posteriores ante saecu- uintum innotuisse, negat; de *pseude- ›his apostolicis, lib. III. cap. II. p. 422.* DAVID contra BLONDELLVS, ca- ; hosce longe antiquiores facit, dum, rca annum 280 conditos, adfirmat; ›*log. pro sentent. Hieronymi de episco-* '*presbyteris sect. III. p. 317.* immo in *omenis ad pseudo-Isidorum cap. XII.* m anno 200 sancitos contendit. Pa- one & GVIL. BEVEREGIVS, sae- ecundo exeunte, & tertio ineunte, canones confectos, arbitratur, simul- CLEMENTEM Alexandrinum co- :m fuisse collectorem, coniicit; in *it. ad canones apostol.* & quidem in *t. tom. II. synodici siue pandectar. ca-* ı *&c. p. 1. seqq.* vbi & IO. DALLAEI tiam ex instituto sibi refutandam . Cum vero MATTH. LARRO- 'VS, in *obseruationibus* suis *ad Be- adnotationes in canones apostolicos,* ;74 editis, IO. DALLAEI defensio- ı se suscepisset; BEVEREGIO inde › data fuit, *codicem canonum eccle- imitiuae vindicatum & illustratum,* ıi an. 1678. in lucem proferendi, in 'o antiquitate canonum apostolico- :riter pugnat; quae autem de CLE- E Alexandrino, ac si ab eo canones ıgesti essent, dixerat, vt coniectu- ntum probabilem nemini obtrude- t. Et sane ad vltimum hocce ca- od attinet, etsi EVSEBIO, *lib. VI. ecclesiast. cap. XIII.* HIERONYMO, *ptorib. ecclesiast. cap. XXV.* atque O, *myriobib. cod. CXI.* CLEMEN-

TIS Alexandrini κανὼν ἐκκλησιαστικὸς, *canon ecclesiasticus* commemoretur; cum tamen in eo tantum ritum & tempus celebrandi paschatos in ecclesia probatum contra Iudaeos vindicauerit; de canonum apostolicorum collectione hoc intelligi non posse, manifestum est, quod & recte obseruat IOAN. ALBERT. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. p. 7.* Multa equidem pro antiquitate canonum istorum ex patribus atque conciliis profert BEVEREGIVS; ad quae tamen quid responderi queat, fuse & erudite ostendit THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolor.* quae prima est in *heptade, dissertationi* eius *de haeresiarchis aeui apost.* subnexa, §. *XVIII. seqq. p. 174. seqq.* Obseruat ibi §. *XXI.* inter alia, nomine *canonis apostolici*, vel *ecclesiastici*, aut *antiqui*, apud scriptores veteres, & in ipsis conciliorum decretis, nonnumquam publicos ecclesiae mores venire, qui longa consuetudine vim legis obtinuerint, & apostolicae disciplinae respondere, crediti fuerint; quod & ipsemet agnoscit BEVEREGIVS, *p. 94. 95.* Praeterea & illud recte monet, cum in conciliorum decretis, aliisque veterum monumentis, antiqui canones allegantur, quibuscum apostolici conueniunt; probari inde non posse, quod in illis conciliis, aliisque monumentis canones apostolici allegati fuerint; cum potius canonum apostolicorum consarcinator ex illis conciliis, aliisque veterum monumentis eiusmodi canones condendi occasionem sumserit. Impostorem enim fuisse, qui canones apostolicos collegit, ex eo manifestum esse, ait, quod nonnullos ex istis canonibus ita formauerit, quasi ab ipsis apostolis compositi fuissent; §. *XXII. p. 177. 178.* IOANNIS itaque DALLAEI de tempore, quo canones isti apostolici in lucem emerserint, sententia, quam & NAT. ALEXANDRO placuisse, antea iam obseruauimus, calculum

prae reliquis promerebitur. Ad minimum, dubium est, num canones isti antiqui ante quartum saeculum in certam aliquam syllogen compacti fuerint, & postea ab impostore quodam interpolati, an ista sylloge quinto demum saeculo composita, & apostolis simul adscripta sit; licet negari nequeat, multa in ea contineri, quae secundo, tertio & quarto saeculo in variis conciliis definita sunt, iudice THOM. ITTIGIO, *l. c.* §. *XXIV.* Quidquid autem tandem de tempore sit; in eo viri doctissimi hodie conueniunt, ab ipsis apostolis hosce canones conditos non esse. Qui paullo adcuratius eos ponderauerit, nihil grauitate & genio apostolico dignum in illis deprehendet; multa contra, a tempore apostolorum prorsus aliena, & post illorum demum aetatem introducta; vti illud, quod de oblatione super altare, de distinctis gradibus & ordinibus episcoporum, & presbyterorum, de paschate ante aequinoctium vernum celebrando, de vasis aureis & argenteis sanctificatis, de episcopis παροικίαν relinquentibus, similibusque, dicitur; quae summatim indicat ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 105. 106.* Accedit, quod ex scriptis patrum, qui ante sextum saeculum vixerunt, genuinis, aliisque monumentis fide dignis, nihil proferri queat, quo probetur, ab apostolis hosce canones conditos. IOANNES equidem DAMASCENVS eos non tantum apostolis tribuit, sed omnino libris noui testamenti adnumerat; de *orthodoxa fide, lib. IV. c. XVIII.* Sed eius, vtpote qui saeculo demum octauo vixit, vt hic in censum non venit auctoritas; ita turpiter illum hallucinatum, manifestum est. GELASIVS contra pontifex, in decreto isto notissimo, quo libros, adprobatione dignos, ab aliis, qui reiiciendi sint, discernit, canones istos apostolicos omnes sine discrimine inter libros apocryphos refert; *dist. V. can. sancta romana.* Quae FRANC. TVRRIANVS, ROB. BELLARMINVS, CAESAR BARONIVS, aliique hic excipiunt, adcurate refellit IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolic. lib. III. cap. III. p. 436. seqq.* Plura non addo, cum reliqua, quae adhuc dici potuissent, abunde suppeditent ANDR. RIVETVS, *crit. sacr. lib. I. c. I. p. 96. seqq.* ROB. COCVS, in *censura scriptor. quorumd. veter. p. 4. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *dissert. de pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolor. cap. XI. p. 161. seqq.* item in *selectis capitib. histor. ecclesiast. saec. I. cap. I.* §. *XXII. pag. 46. seqq.* IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I.* §. *III. p. 4. seqq.* aliique ex antea laudatis; quibus iungendus CASPAR ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iuris can.* §. *VIII. seqq.* itemque IOAN. GVILIANVS, in *dissertat. de antiquit. canon. apostolicorum*, Wittebergae, 1706. 4. Exstant vero canones isti in GVIL. BEVEREGII *synodico, siue pandectis canon. ecclesiae graecae &c. tom. I. p. 1. seqq.* itemque in *scriptis patrum apostolicor.* IO. BAPT. COTELERII, *tom. I. pag. 437.* alibique. De canonibus commentitiis, quos in synodo Antiochena conditos fuisse, in actis concilii Nicaeni II traditur, quosue itidem pro genuinis venditat FRANC. TVRRIANVS, conferendi IO. DALLAEVS, de *pseudepigraphis apostolicis, lib. III. c. XXII. seqq.* THOM. ITTIGIVS, de *pseudepigraphis Christi, Mariae & apostolorum, cap. XI.* §. *XXXV. p. 189.* cumprimis autem IO. ALB. FABRICIVS, *l. c.* §. *VI. p. 8. 9.* vbi istos canones exhibet.

Sub apostolorum nomine porro circumferuntur *constitutionum libri octo*, qui itidem a CLEMENTE Romano digesti perhibentur, immo tamquam ab eo concinnati *canone LXXXV apostolico* commendantur. In hisce, si PHIL. LABBEO credimus, *vberiorem vniuersi fere apud Graecos iuris canonici fontem, & disciplinae ecclesiasticae thesaurum in plerisque locupletissi-*

ı, inuenire licet; etiamsi non diffi- plurimis eos laborare naeuis, paſ- corruptos eſſe; *tom. I. concil. p. 192.* ius verba etiam recitat IO. ALB. CIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* ſiue *cap. I. §. VII. p. 10.* Ipſis apoſto- e conſtitutiones tribuendas, roma- ı quidam ſerio contendunt; quo- onnulli *eas librum ſpiritu apoſtolico tum;* alii *indubitatum Clementis* ?, alii rurſus, *ſummo Dei beneficio e, vt in lucem tandem prodieri* int; apud ROB. COCVM in *cenſu um quorumdam veterum, pag. 29.* imis autem haſce conſtitutiones, ceu is & vere apoſtolicas, ſibi defenden- iſit IO. CAROL. BOVIVS, qui pri- as integras, latineque a ſe redditas, apla praefatione & ſcholiis Venetiis 3 edidit. Idem & non minori ſtu- t FRANC. TVRRIANVS, in *prae- us, ſcholiis & explanationibus apo-* , quibus *conſtitutiones* haſce, graece ı Venetiis an. 1563. deinde Antwer- 78. a ſe editas, exornauit. Plerique iique eruditiſſimi ex romanenſibus PETR. HALLOIXIVS, in *notis ad Polycarpi cap. VI.* & *ad vitam Igna- II.* DIONYS. PETAVIVS, *lib. II. ina temporum, cap. LVII.* CHRI- . LVPVS, in *ſcholiis ad canones con- ı, part. II. p. 868.* NAT. ALEXAN- *hiſtor. eccleſ. ſaec. I. diſſert. XVIII.* ıurias ac adulterinas reiiciunt. Im- ROB. BELLARMINVS, cardina- s pronuntiat, quod *in eccleſia lati- um fere habeant nomen;* deinceps uod *non pauca, quae abhorrere vi- a veritate, in iisdem habeantur,* ; de *ſcriptoribus eccleſiaſt. p. 30.* Et hiloſecius BELLARMINVS haud errores eccleſiae romanae defen- ad haſce conſtitutiones prouocat; templis oſtendit ROB. COCVS, *l. c.* Ex reformatae eccleſiae doctoribus

RICHARD. MONTACVTIVS, ſe conſti- tutionum harum γνησιότητα demonſtratu- rum, promiſit in *adparatu ad origines ec- cleſiaſt. p. 394.* Id vero cum non praeſti- tiſſe, viris doctis obſeruatum eſt. Cum- primis hic commemorandus eſt GVIL. WHISTONVS, quem omni conatu id egiſſe, vt *conſtitutiones* iſtas *apoſtolicas*, vna cum *canonibus*, & apoſtolis ipſis vindicaret, & eamdem cum noui teſtamenti libris au- ctoritatem iis adſereret, iam antea monui- mus. At aduerſarios hac in re grauiſſimos expertus eſt ROB. TVRNERVM, RICH. SMALBROKIVM, IO. ERNEST. GRA- BIVM, quorum huc ſpectantia ſcripta lau- dat IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. §. VII. p. 11.* Et ſane, magnopere omnes iſtos falli, qui haſce conſtitutiones ab apoſtolis profectas, & a CLEMENTE Romano collectas, ſibi perſuadent, vel inde conſtat, quod plurima in iis occurrant, quae apoſtolis ipſis tribue- re nefas foret atque piaculum. Librum huncce *plenum eſſe ineptiarum ac menda- ciorum*, adſerit non tantum, ſed & exemplis probat ROB. COCVS, in *cenſura ſcriptor. quorumdam veter. p. 30. & 31.* Omni prae- terea deſtituuntur antiquitatis ſuffragio; quod fuſe & erudite oſtendit THOMAS ITTIGIVS, qui & ad teſtimonia, DIONY- SII areopagitae, IGNATII, POLYCARPI, IRENAEI, aliorumque, quae pro iis ad- ferri ſolent, reſpondet, in *diſſertat. de pſeud- epigraphis Chriſti, Mariae & apoſtolor. cap. XII. §. XIV. ſeqq. p. 199. ſeqq.* Addenda, quae IO. DALLAEVS de *pſeudepigraphis apoſtolicis* per integrum *librum primum* & *ſecundum* contra *conſtitutiones* haſce diſ- putat; cui & iungendus ANDR. RIVE- TVS, in *critico ſacro, cap. II. p. 107. ſeqq.* Qui in eo conueniunt, *conſtitutiones* haſce perperam apoſtolis aut CLEMENTI Ro- mano tribui, de tempore iterum, quando in lucem emerſerint, inter ſe diſſentiunt. Ad finem namque ſaeculi ſecundi eas re- fert HVGO GROTIVS, *lib. I. de iure belli & pac.*

& pac. cap. II. not. ad §. *IX.* ad saeculum tertium DAV. BLONDELLVS, in *prolegom. ad pseudo-Isidor. cap. XII. pag. 57.* & PETR. DE MARCA, de *concord. sacerdot. & imp. lib. III. c. II.* ad quintum HERM. CONRINGIVS, *animadu. de purgator. n. XXXII.* IOANNES autem BONA, cardinalis, apud omnes exploratum esse, putat, *constitutiones* istas saltem concilio Nicaeno antiquiores esse, & disciplinam continere ecclesiasticam, qua ecclesia orientalis sub ethnicis imperatoribus ante Constantinum magnum fuerit gubernata; *rerum liturg. lib. I. cap. VIII.* Praeferenda mihi reliquis videtur sententia THOMAE ITTIGII, quarto omnino saeculo *constitutiones* quasdam *apostolicas* innotuisse, quae postea circa sextum saeculum ab homine quodam Ariano corruptae fuerint & interpolatae; quam pluribus confirmat *dissert. de pseudepigraphis Christi &c. c. XII. §. XLIV. XLV. p. 219. seqq.* & in *select. capit. histor. eccles. saec. I. cap. I. §. XXII. p. 53.* Huc & sententia IAC. VSSERII redit, in *prolegom. ad epistolas Ignatii, cap. VI. seqq.* vbi & plura de hisce constitutionibus suppeditabit; quod & praeter alios hactenus laudatos CASP. ZIEGLERVS facit, de *origine & incremento iuris canon.* §. *XIV.* Exstant *constitutiones* istae *apostolicae* in *scriptis patrum apostolicorum* IO. BAPT. COTELERII.

** Saeculo secundo tertioue sensim mutari facies ecclesiae coepit, saltem fundamenta magnae istius, quae deinceps se exseruit, mutationis, quodammodo posita; hinc & ad veram iuris canonici originem via magis munita fuit. Statim enim post apostolorum tempora mos inualuit, vt episcopi a presbyteris distinguerentur, quorum deinceps maiora in dies incrementa auctoritas sumsit, donec ad istud fastigium, in occidentali praesertim ecclesia, peruenirent, quo principibus, rerumque dominis aequabantur. Non dubito, quin rationes quasdam nonnulli habuerint, cur, e re ecclesiae esse, putarent, vt primus in collegio presbyterorum ἐξοχὴν quamdam prae reliquis obtineret; rursus tamen & id certum est, non omnibus illud institutum placuisse. Quemadmodum igitur nonnulli pro episcopatu acriter pugnarunt, vt IGNATIVS, CLEMENS Alexandrinus, ORIGENES, TERTVLLIANVS; ita aequalitati contra episcoporum & presbyterorum patrocinati sunt CLEMENS Roma-[illegible] IRENAEVS, THEODORETVS, HIERONYMVS. Nolo repetere, quae iam ex instituto hac de re dixi, in *dissertat. de origine & potestate episcopor.* §. *VIII. IX. & XVI.* Id vero praetermittere nequeo, HIERONYMVM, dum pro aequalitate episcoporum & presbyterorum in *epistola ad Euangelum*, seu *Cl. tom. IV. oper. part. II. p. 801. 803.* edit. IO. MARTIANAEI, acriter disputat, originem introducti episcopatus hisce indicare verbis: *Quod autem postea vnus electus est, qui ceteris praeponeretur, in schismatis remedium factum est.* Probabile nimirum est, initio successionis ordinem fuisse obseruatum, vt, mortuo illo, qui primum inter presbyteros locum obtinuerat, & cuius prae reliquis ἐξοχὴν quamdam fuisse, ipsa ordinis, in collegio aliquo obseruandi, ratio suadet, succederet, qui proximus illi fuisset. Cum vero auctoritas illorum, qui primum locum tenebant, incrementum cepisset; nec, qui proximi erant primo presbytero, statim idonei iudicarentur, qui omnibus praeessent; electio tandem, cuius quippe HIERONYMVS mentionem facit, introducta fuit. Et tum demum primo isti presbytero speciatim episcopi nomen datum; idque saeculo secundo contigisse, nonnulli contendunt. Nec dubium, quin, vt HIERONYMVS ait, in *schismatis* id factum sit *remedium*; quamquam & aliae caussae, vt iam antea innuimus, concurrere potuerint. Praeter episcopos, presbyteros & dia-

diaconos, accedebant deinde ſubdiaconi, acoluthi, lectores, exorciſtae, oſtiarii; de quorum ordinum origine etſi viri docti non prorſus inter ſe conſentiant; hoc tamen negari nequit, iam ſaeculo quarto eosdem receptos fuiſſe. Conſtat hoc ex concilii Laodiceni *canon. XXI. & XXIV.* quippe in quibus praeter presbyteros, & diaconos, ſubdiaconi memorantur, lectores, pſalmiſtae, exorciſtae & oſtiarii. Tametſi autem de anno, quo concilium iſtud Laodicenum celebratum ſit, viri docti inter ſe diſſentiant; in eo tamen conueniunt, ad ſaeculum quartum hoc referendum eſſe. Recte id obſeruat CASP. ZIEGLERVS, qui & addit, de auctoritate huius concilii dubitari non poſſe, quia eius canones non tantum in graeca collectione, a Chalcedonenſi concilio adprobata, ſed etiam in latina verſione DIONYSII exigui recenſeantur; *de diaconis & diaconiſſis cap. II. §. VI. p. 5.* Iungenda, quae de hiſce ordinibus obſeruat CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *originib. iuris ecclesiaſt. cap. II. artic. III. p. 111.* Praeterea vt poſt apoſtolorum aetatem epiſcopi ſuper presbyteros eminere incipiebant; ita mox archiepiſcopi, & tandem patriarchae accedebant, vt adeo quaedam ſacrorum officiorum oriretur ſubordinatio. De cuius hierarchiae introductione legenda, quae IAC. BASNAGIVS diſſerit, in *hiſtoria eccleſiae, lib. I. cap. I. ſeqq.* Iam ergo eccleſia magni cuiusdam imperii faciem referebat, ex plurimis vrbibus ac prouinciis compoſiti. Ipſorum autem epiſcoporum inde augebatur poteſtas, auctoritasque, quod, ethnicis imperatoribus ſummam rerum tenentibus, quaelibet eccleſia, quantum poterat, ſibi ipſa proſpiciebat, eaque adeo agebat, quae ceteroquin imperantium ſunt, ſiquidem hi iure ſuo circa ſacra vti velint; in quibus omnibus epiſcoporum, presbyterorumque praecipuae partes erant. Accedebat *audientia epiſcopalis*, tribunalibus epiſcoporum occaſionem praebens, indeque orta, quod veteres chriſtiani ſecundum monitum apoſtoli *I. Cor. VI. 1.* gentilium tribunalia adire nollent; quod pluribus ediſſerit SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-eccleſiaſt. tom. II. diſſertat. IV. p. 491. ſeqq.* Nec praetermittenda hic eſt *excommunicatio*, ſeueriorque veteris eccleſiae, circa lapſorum receptionem & poenitentiam publicam, diſciplina; quae admodum equidem neceſſaria erat, vt gentilium calumniis eo rectius obuiam iretur; ad eccleſiae tamen, ſimulque eorum, qui illi praeerant, auctoritatem confirmandam, metumque illis, qui ſe eccleſiaſticis inſtitutis ſubiicere nolebant, incutiendum, comparata. Conſulere hic iuuabit, qui de poenitentia eccleſiaſtica ex inſtituto commentati ſunt, IOAN. MORINVM, de *ſacramento poenitentiae*, IAC. SIRMONDVM, in *hiſtoria poenitentiae*, GABR. ALBASPINAEVM, in *obſeruationum de veteribus eccleſiae ritibus, libris duobus.* De excommunicatione autem prae reliquis legendus SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalib. politico-eccleſiaſt. tom. II. diſſertat. III. pag. 480. ſeqq.* Sunt & alia veteris eccleſiae ſecundi & tertii ſaeculi inſtituta, ritusque, in quibus veſtigia & rudimenta iuris canonici deprehendere licet; de quibus praeter antiquitatum, hiſtoriaeque eccleſiaſticae ſcriptores, erudite diſſerit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *originib. iuris eccleſiaſt. c. III. p. 103. ſeqq.* Sed nobis ea ſolum attingere viſum, ex quibus intelligitur, qua ratione ſenſim eccleſia chriſtiana eousque perducta ſit, vt facultatem νομοθετικὴν, ſeu legiſlatoriam, haud vltimam ſupremi imperii partem, in iure canonico maxime conſpicuam, ſibi vindicaret. Enimuero, cum ea, quae indicauimus, aliaque, quae eccleſiam in rempublicam mutare poterant, ſucceſſu temporis, conſilioque non malo introducta eſſent; Conſtantini ma-

gni, ceterorumque primorum ex christianis imperatorum officium fuisset, ita haec dirigere, ne ecclesia a natura & indole sua degeneraret. Id vero tantum abest, vt fecerint, vt potius illorum indulgentia ac liberalitate aucta sit episcoporum & auctoritas, & potestas, ipsique tandem imperantibus formidanda euaderet. Iam & conciliorum canonibus atque decretis noua vis nouumque robur addebatur, per ipsorum imperatorum, si ea probarent, potentiam; quorum adeo animaduersionem, poenasque grauissimas effugere non poterant, qui iis se opponere audebant.

*** Nimirum, vt paullo propius ad id, quod caput caussae est, accedamus; de canonibus conciliorum primum generatim quaedam monebimus, de primis eorum collectoribus deinceps verba facturi. Initio quidem veteris ecclesiae christianos non aliam fidei vitaeque habuisse regulam, quam scripturam sacram, non est, quod dubitemus. Cum vero deinde dubia quaedam, aut de doctrina, aut de disciplina ecclesiastica, occurrerent; factum est, vt ad ea tollenda ecclesiae doctores in conciliis inter se vniti, decreta conderent, quibus obscuriora illustrarent, aut quae in scriptura sacra generatim dicta erant, ad certos casus adplicarent, aut quae diserte in scriptura sacra non continebantur, & e re tamen ecclesiae esse videbantur, definirent. Non itaque *leges* vocabantur ista decreta, sed *canones*, quod instar regulae cuiusdam ac normae essent, sed scriptura sacra longe inferioris; quippe quae sola, si adcurate loqui velimus, pro fidei atque vitae regula habenda. Concilii enim etiam sanctissimi definitionem nequaquam esse praetoriam, sed tantum declarationem & indicium eius, quod Deus iudicat, & iubet credere & facere, rectissime CASP. ZIEGLERVS pronuntiat; de *orig. & incremento iuris canon.* §. *V.* De voce *canonis*, variisque eius significationibus, adcurate & copiose disserit GERH. VAN MASTRICHT, in *hist. iur. ecclesiast. num. IV. seqq. p. 5. seqq.* vbi & *p. 10.* recte monet: *placuit id nomen antiquis magis, quam illud iuris nomen, aut iuris ecclesiastici, aut iuris canonici, quod serius, forte fastu & aemulatione romani pontificis, introductum est.* Idem obseruat, eos conciliorum canones, quibus fidei capita determinabantur, δόγματα, latinis *decreta*, qui vero ad mores, & disciplinam ecclesiasticam spectabant, *canones* adpellatos; eiusque rei documentum ex IVSTINIANI imperatoris nouella CXXXI profert; sed fatetur tamen, hanc differentiam non semper obseruari, *p. 13.*

Iam ad collectiones canonum istorum quod attinet, cum hinc inde concilia quaedam particularia habita essent, inque iis canones quidam conditi, his autem tandem Nicaenum, seu oecumenicum primum accessisset; fuerunt, qui, operae pretium esse, ducerent, hosce canones in corpus aliquod colligere, ne aliquando perirent, aut eorum memoria oblitteraretur. Certe ante concilium Chalcedonense, anno 451 congregatum, canonum quamdam exstitisse collectionem, viri docti ex eo colligunt, quod in isto concilio recitati sint quatuor canones concilii Antiocheni, vltra centum annos antiquioris, suppresso tamen nomine concilii, & longe alio ordine, quam in isto concilio conspiciuntur. Atque hinc porro in eam ingrediuntur sententiam, post concilium Constantinopolitanum, an. 381 celebratum, exstitisse episcopum quemdam, quem STEPHANVM Ephesinum fuisse, nonnulli coniiciunt, qui non tantum conciliorum vniuersalium, sed & particularium quorumdam in oriente celebratorum canones colligeret; quod num propria, an concilii cuiusdam auctoritate fecerit, incertum esse. Ita post CAES. BARONIVM, *annal. tom. III.* ad *an. CCCXLI. num. XXXIV.* FRANC. FLORENS, de

orig.

orig. arte & auctoritate iuris canon part. II. §. *II. pag. 243.* HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris can. vet.* aliique. At alia mens sedet GERH. VAN MASTRICHT. Codicem enim huncce canonum ecclesiae vniuersae, de quo nobis sermo est, statim post concilium Nicaenum initium habuisse, existimat, cuius quippe quisque episcopus exemplar ad ecclesiam suam, & ibidem in diptycha ecclesiastica retulerit. Idque non de solis canonibus Nicaenis, sed & quibusdam, in praecedentibus synodis, conditis, sed a patribus Nicaenis adoptatis & confirmatis, intelligendum esse. Atque primam istam collectionem materiam sequentibus vel collectionibus, vel additionibus dedisse; quemadmodum nec certum auctorem habuerit, aut collectorem, cuius nobis nomen constet; postea autem, cum illa collectio cresceret, ab illis, qui sequentia addiderunt, interdum nomen accepisse; id quod STEPHANI, episcopi Ephesini, cuius antea a nobis facta est mentio, exemplo comprobat; in *histor. iuris ecclesiast. num. XXXIV. p. 19. seqq.* & *num. LX. p. 34. seqq.* Sintne rationes, quibus vir ille doctissimus innititur, satis solidae, aliis diiudicandum relinquo. Id potius obseruamus, in codice isto canonum, quem STEPHANVS Ephesinus collegisse creditur, quiue adhuc hodie *codicis canonum ecclesiae vniuersae* nomine venit, contineri canones XX concilii Nicaeni, XXV concilii Ancyrani, XIV concilii Neocaesariensis, XX concilii Gangrensis, XXV concilii Antiocheni, LXI concilii Laodiceni, & VII concilii Constantinopolitani, seu oecumenici secundi. Cumque adeo olim canones concilii Constantinopolitani vltimum in hac collectione locum tenuerint; colligunt inde viri docti, primam hancce canonum collectionem post concilium istud Constantinopolitanum, circa tempora Theodosii magni, factam esse. Ita FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iuris can. part. II.* §. *II. p. m. 243.* & HENR. IVSTELLVS, in *praefat. bibliothec. iuris canon. vet.* Deinceps enim VIII canones concilii Ephesini, seu oecumenici tertii accesserunt, itemque XXIX concilii Chalcedonensis, seu oecumenici quarti; adeo vt hodie numerus canonum in hocce codice comprehensorum vsque ad CCVII exsurgat. GERHARDO autem VAN MASTRICHT verosimile videtur, primum codicem canonum tantum habuisse canones CXXXVIII, viginti nempe Nicaenos, viginti quinque Ancyranos, quatuordecim Neocaesarienses, quinquaginta nouem Laodicenos, & viginti Gangrenses; postea autem numerum canonum ad CCVII creuisse, accedentibus viginti quinque Antiochenis, septem Constantinopolitanis, octo Ephesinis, & viginti nouem Chalcedonensibus; in *histor. iuris ecclesiast. num. XXXVI. p. 20.* Quidquid eius sit, magnam huncce codicem canonum obtinuisse auctoritatem, notum est, postquam non tantum in concilio Chalcedonensi probatus, sed omnino a Iustiniano imperatore *nouella constitutione CXXXI* confirmatus est; quo ipso & vim legum accepit. Legenda, quae hac de re monet GERH. THEOD. MEIERVS, in *relatione historica de canonum collectionibus*, editioni huius codicis ab eo curatae, praemissa, §. *XII. XIV.* Loca veterum, in quibus codicis huius mentio iniicitur, indicauit CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefat.* eidem codici praefixa, *p. m. 5. 6.* Maximam eius semper in iudiciis ecclesiasticis fuisse auctoritatem, ex instituto ostendit FRANC. FLORENS, de *orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II.* §. *II. p. 246.* Praeterea, cum codex hicce canonum non tantum ab orientali, sed & deinceps ab occidentali ecclesia fuerit receptus; recte *codex canonum ecclesiae vniuersae* vocatur. Displicet equidem hoc magnopere FRANC. FLORENTI, qui *l. c. p. 253.* hoc nomine perstringit CHRISTOPH. IVSTELLVM, qui istum codicem hac ratione

ne inscriptum ediderat. Sed defensionem patris sui in se suscepit HENR. IVSTELLVS, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* vbi rationes FLORENTIS *tam leues esse*, ait, *vt per se facile dissoluantur. Non enim necesse est*, ita pergit, *vt illa collectio codicis vniuersae ecclesiae titulo gaudeat, vt omnes conciliorum canones a singulis ecclesiis receptos & editos complectatur; sed sufficere videtur, quod primis ecclesiae temporibus, quibus editus fuit hic codex, illo solo, nec alio vteretur ecclesia vniuersalis in disceptandis de disciplina controuersiis, quemadmodum a concilio Chalcedonensi factum, legimus.* Memoriam codicis huius primum instaurauit, & ex antiquitate ecclesiastica eruit IAC. LESCHASSERIVS, iure consultus, in *consultatione de controuersia inter Paulum V & rempublicam Venetam*, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, in *monarchia sancti Romani imperii*, *tom. III. p. 439.* Ipsum deinde codicem graece ac latine, notisque illustratum, edidit CHRISTOPH. IVSTELLVS, Parisiis an. 1610. 8. & vna cum concilio Sardicensi 1618. 8. Recusus postea est in *bibliotheca iuris canonici veteris*, quae studio GVIL. VOELLI & HENRICI IVSTELLI, CHRISTOPHORI filii, Parisiis 1661, & iterum 1700 duobus tomis in fol. lucem adspexit publicam. Tandem eumdem codicem iterum seorsim cum notis IVSTELLI prodire iussit GEBHARD. THEOD. MEIERVS, praemissa de *collectionibus canonum historica relatione*, Helmstadii 1663. 4. De singulis, quorum in hocce codice exhibentur canones, conciliis, vt aliquid dicamus, instituti nostri nec patitur, nec requirit ratio. Id tamen praetermittere non licet, primo in *codice* hocce *canonum ecclesiae vniuersae* loco comparere canones Nicaenos, non intuitu temporis, seu ac si Nicaenum concilium inter ea, quorum canones referuntur, primum esset, sed quia hocce concilium oecumenicum fuit. Haec namque in ipso codice post canones Nicaenos, seu potius circa initium canonum Ancyranorum *p. m. 51.* ordinis istius redditur ratio. Praeterea cum viginti solum canones Nicaeni hic adferantur; recte inde concluditur, eos solos pro genuinis habendos. Octoginta equidem canones Nicaenos ex arabica lingua in latinam conuersos, publicae luci exposuerunt ALPHONS. PISANVS & FRANC. TVRRIANVS, quibus quatuor in sua versione addidit ABRAH. ECCHELLENSIS. Verum canones istos, ex arabico sermone in latinum translatos, suppositios esse, demonstrat EDM. RICHERIVS, *hist. concil. general. lib. I. c. II. thes. XXII.* & EMMAN. SCHELSTRATENVS, *antiquit. illustrat. p. 283.* Non plures quam viginti canones in concilio Nicaeno conditos fuisse, testantur THEODORETVS, *lib. I. histor. eccles. cap. VIII.* & GELASIVS Cyzicenus, in *actis concilii Nicaeni, lib. II. cap. XXXI.* & quamuis RVFFINVS *lib. I. cap. VI.* viginti duos canones recenseat, diuersitatem tamen inde ortam viri docti obseruant, quod & sextum & octauum canonem in duos diuiserit. Legenda, quae de concilii huius canonibus erudite disserit THOM. ITTIGIVS, in *historia concilii Nic. obseruationib. &c. illustrata §. LXI. seqq. p. 63. seqq.* vbi & speciatim de praecipuis canonibus multa lectu digna in medium adfert. De concilio Antiocheno, cuius canones itidem in hocce codice conspiciuntur, dubium mouet FRANC. FLORENS, quod ab episcopis haereticis, seu semi-Arianis, certe in Athanasium parum aequis, fuerint compositi; recteque respondet, fidei formulam, in isto concilio concinnatam, ab orthodoxis improbatam, canones vero, vtpote ad disciplinam ecclesiasticam spectantes, receptos fuisse; *de orig. arte & auctoritate iur. canon. part. II. §. II. p. 255.* Concilium hocce Antiochenum amplissimis *commentariis*, variisque *dissertationibus* illustratum EMMANVEL

SCHEL-

SCHELSTRATENVS edidit Antwerpiae 1681. 4. De Gangrensi denique concilio, eiusque canonibus in hocce codice exhibitis, legenda SAMVEL. SCHELGVIGII *exercitatio historico-theologica de concilio Gangrensi*, recusa Gedani 1721. 4.

A *codice* hocce *canonum ecclesiae vniuersae* sedulo distinguendus est *codex ecclesiae orientalis*. Nimirum, cum Iustinianus imperator *codicem* istum *canonum ecclesiae vniuersae* confirmasset; Graeci deinde alia quaedam eidem addiderunt, quae in concilio Constantinopolitano tertio, seu oecumenico sexto, an. 680 congregato, *can. II.* indicantur; canones scilicet apostolorum LXXXV, de quibus supra dictum, Sardicensis concilii canones XXI, (qui cur in *codicem ecclesiae vniuersae* relati non sint, CHRIST. IVSTELLVS exponit, in *praefatione biblioth. iur. can. vet.* praemissa) Africae porro concilia, itemque canones, seu canonicas epistolas sanctorum quorumdam patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii Caesareae Cappadociae, Gregorii Nysseni, Gregorii theologi, Amphilochii Iconii, & Gennadii patriarchae Constantinopolitani. Atque huncce codicem ita auctum, & a concilio oecumenico sexto probatum, concilium deinde Nicaenum secundum, seu oecumenicum septimum, an. 787 confirmauit. Eidem etiam tandem ALEX. ARISTENVS, IO. ZONARAS, & THEOD. BALSAMON, verbis conciliorum & canonicarum epistolarum relatis, interpretationes suas addiderunt. Recte haec obseruat CHRISTOPH. IVSTELLVS, in *praefatione codici canon. eccles. vniuersae* praemissa, *pag. 9. & 10.* editionis Helmstadiensis. Editum istum *codicem canonum ecclesiae orientalis* a IO. TILIO constat, Parisiis anno 1540. 4. quod & HENR. IVSTELLVS docet, in *praefat. biblioth. iuris canon. vet.* quem adcurate describit, eiusque contenta refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XII. pag. 37. seqq.* Praeter hancce & aliae exstant, sed priuatae, graecorum canonum collectiones; de quibus vt eo rectius dicamus, obseruandum, diuersas esse methodos, modosque, colligendi atque digerendi canones conciliorum. Et GERHARDVS quidem VAN MASTRICHT quinque eiusmodi canones disponendi obseruat genera, in *histor. iur. ecclesiast. num. CXXXVII. seqq. p. 154. seqq.* Primum & simplicissimum genus est, enumerare tantum & recensere canones eo ordine, quo in conciliis sunt conditi, idque vel vnius tantum concilii, vel diuersorum, habita ratione temporis, sed vna serie dispositorum; prout in *codice canonum ecclesiae vniuersae* conspicere licet. Eiusmodi collectio *corpus*, vel *codex canonum* vocata fuit. Alter collectionis & digestionis modus est eorum, qui acta conciliorum cum canonibus colligunt & recitant; quem quidem historiae rerum gestarum inseruire, ipsisque canonibus lucem prorsus egregiam adfundere, negari nequit. Huius loci SABINVS ille est, Heracleae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui vt SOCRATES *lib. I. hist. eccles. cap. VIII.* auctor est, συναγωγὴν ὧν διάφοροι ἐπισκόπων σύνοδοι ἐγγράφως ἐξέδωκαν composuit, hoc est, vt EPIPHANIVS scholasticus in *histor. trip. lib. II. c. VIII.* vocat, *congestionem eorum, quae per diuersa concilia sacerdotum ex scripto prolata sunt.* Legenda, quae de SABINO hocce erudite obseruat IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. c. I. §. IX. p. 25.* Spectant huc omnes illi, qui integra conciliorum, generalium aut prouincialium acta ediderunt, de quibus in sequentibus dicendi locus erit. Tertius modus est, quando canones conciliorum, qui de iisdem rebus agunt, aut eiusdem sunt argumenti, ad certa reuocantur capita, seu sub certis titulis, quos vocant,

exhibentur. Idque duplici iterum fieri poteſt ratione, primum quidem ita, vt canones tantum ſub eiusmodi capitibus ſeu titulis citentur; tum vero, vt ipſa verba canonum recitentur. Prius ſi fiat, *breuiatio canonum*, poſterius, *concordia canonum* adpellitatur. Inter eos, qui *breuiationes canonum* ſcripſerunt, eminet IOANNES ſcholaſticus, ex presbytero Antiocheno patriarcha Conſtantinopolitanus, cui ſedi ab an. 565 ad 577 praefuit. Huius namque exſtat eiusmodi *collectio canonum*, in quinquaginta tributa titulos, & cum eiusdem *nomocanone* edita a GVIL. VOELLO, & HENR. IVSTELLO, in *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 499. ſeqq. Collectionem* equidem illam *canonum* a THEODORETO, cui quippe codex bibliothecae regiae Pariſienſis eam tribuat; collationem vero legum, & praecipue nouellarum Iuſtiniani, a IOANNE hocce Antiocheno profectam, PETR. DE MARCA exiſtimat; de *concord. ſacerdot. & imp. lib. II. cap. XI. §. IV.* & *lib. III. cap. III. §. VIII.* Verum & *collectionem* iſtam *canonum* recte IOANNI Antiocheno tribui, inde euincunt viri docti, quod non tantum alii, iique praeſtantiſſimi codices, in eo conſentiant, ſed &, quod nullo idoneo teſte probari queat, a THEODORETO canonum συναγωγὴν adornatam eſſe. Conſulendus IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* ſeu *lib. VI. cap. I. §. XI. p. 35. 36.* Reliqui compendiorum concinnatores ſunt: ALEX. ARISTENVS, cuius σύνοψις *canonum* in VOELLI & IVSTELLI *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 673. ſeqq.* exſtat, quamuis alii eam antiquioris cuiusdam ſcriptoris eſſe exiſtiment; SIMEON magiſter & logotheta in ἐπιτομῇ κανόνων, ibidem, *p. 710. ſeqq.* ARSENIVS monachus in ſancto monte Atho monaſterii Philothei, in *ſynopſi canonum*, ibidem *p. 749. ſeqq.* in qua canones, adpoſitis vnicuique capiti canonum parallelorum numeris, vbi eiusdem argumenti alii reperiuntur, non vt in aliis ſynopſibus factum erat, ordine conciliorum, ſed per titulos CXLI digeſti ſunt. His alios adhuc, ſed non aeque celebres, adiungit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* ſeu *lib. VI. cap. I. §. XV. pag. 43. ſeqq.* Qui vero canones parallelos colligunt, adeoque *concordiam canonum* ſuppeditant, vel ea id faciunt ratione, vt ſolos canones ſiſtant, vel vt ſimul leges imperatorum, canonibus reſpondentes, illis iungant. Eorum, qui poſterius faciunt, collectiones, *nomo-canones* adpellari ſolent; atque hic quartus eſt canones colligendi modus. Primus qui eiusmodi quid ſuſcepit, fuit IOANNES ſcholaſticus, ſeu Antiochenus, antea nobis iam laudatus, quippe qui, praeter *collectionem canonum*, etiam *nomo-canonem* reliquit, qui itidem in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. can. veter.* exſtat, *tom. II. pag. 603. ſeqq.* LEONI equidem ALLATIO hocce inſtitutum, leges imperatorum cum canonibus conciliorum conferendi, valde diſplicet, eo, quod imperatores nulla de rebus eccleſiaſticis leges ferendi gaudeant poteſtate, eamque adeo perperam ſibi vindicent. Graecorum itaque in imperatores hoc tribuit adſentationi, quod nomo-canones concinnare adgreſſi ſint, adeoque hoc ipſo legum ciuilium in rebus eccleſiaſticis vim ac auctoritatem agnouerint; quam ipſe nullam prorſus eſſe contendit, praeſertim ſi canonibus eccleſiaſticis repugnarent; de *eccleſiae oriental. & occidental. perpetua conſenſione, lib. I. cap. XV. p. 221. 227.* Sed hominem, qui id vnice agebat, vt romano pontifici placeret, limitesque imperii eius extenderet, talia proferre, mirum non eſt. Hodie non temere quis, eiusmodi quid ſibi perſuaderi, patietur, poſtquam ſummorum imperantium in iis, quae ad externam eccleſiae directionem ſpectant, poteſtas eruditiſſimorum virorum opera adſerta ſatis atque ſtabilita fuit. Sed vt ad nomo-

mocanonum scriptores redeam, plura eius generis scripta, quibus canones & leges inter se conferebantur, exstitisse, testatur THEOD. BALSAMON ad *canonem secundum Trullanum*, cuius verba recitat IOAN. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. IX.* siue *lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 559. & volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49.* cui iungendus GVIL. BEVEREGIVS, in *adnotationib.* ad *synodicon*, & quidem ad *can. II. concilii Trullani*, *p. 128.* Idem BALSAMON reliquis omnibus praefert *nomocanonem* PHOTII, patriarchae Constantinopolitani, in quo legum imperialium corporis Iustinianaei, & canonum ecclesiasticorum harmonia, per quatuordecim titulos digesta, exhibetur. Nimirum, praemiserat PHOTIVS *nomocanonem* huncce συντάγματι κανόνων, e decem synodis concinnato, quod ineditum adhuc exstat in bibliotheca caesarea, teste PET. LAMBECIO, *bibl. Vindob. lib. VI. p. 51. & lib. VIII. p. 431.* vnde & πρoκανὼν dictus est. Exegesin, siue commentarium in istum PHOTII nomocanonem, scripsit THEOD. BALSAMON, qui cum ipso *nomocanone* tum alias, tum & in GVIL. VOELLI atque HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet.* editus est, *tom. II. p. 788. seqq.* Plura de hocce *nomocanone* PHOTII, itemque compendio, in quod illum versibus politicis reduxit MICH. PSELLVS, dabit IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. IX.* siue *lib. V. cap. XXXVIII. §. XII. p. 558. seqq.* & *vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XVII. p. 49. seqq.* vbi & reliquos *nomocanonum* scriptores, anonymum quemdam, MAN. MALAXVM, MATTH. BLASTAREM, MAX. PLANVDEM recenset. Recte idem etiam ex GVIL. BEVEREGII *prolegom. ad synodicon*, §. *XXIX.* & *codice canon. illustrato*, *lib. I. cap. XV.* obseruat, *nomocanonis* nomine interdum collectiones & synopses canonum nudas, in quibus nulla legum ciuilium mentio fiat, designari, quod & illi legum instar esse debeant. Eiusmodi est *nomocanon* ille, qui in *ecclesiae graecae monumentis*, a IO. BAPT. COTELERIO editis, exstat, *tom. I. p. 68. seqq.* quemue ipsemet COTELERIVS *imperfectam, inconditam, insulsam recentioris Graeciae farraginem magis quam syllogen*, adpellitat; in *notis*, *p. 723.* Quintus denique & vltimus, canones colligendi, modus est, cum iis leges imperatorum, decretales epistolae pontificum, sententiae patrum, adiunguntur, & cuncta per certa capita disponuntur; quem nonnulli in occidentali ecclesia, praesertim GRATIANVS, sequuti sunt, de quibus deinceps dicemus. Ad orientalis autem ecclesiae collectiones, de quibus hactenus disseruimus, quod attinet, addendum adhuc, fuisse etiam, qui canones in eadem receptos, scholiis, & commentariis suis explicarent, illustrarentque. Eminent inter eos IOAN. ZONARAS, ALEX. ARISTENVS & THEODOR. BALSAMON; qui, licet non eodem tempore, eodem tamen omnes saeculo, scilicet duodecimo, floruerunt. Et BALSAMONEM quidem post ZONARAM vixisse, vel inde liquet, quod hic illius interdum mentionem faciat, errorisque adeo merito arguitur NAT. ALEXANDER, dum, ZONARAM sua ex BALSAMONE hausisse, autumat; *hist. eccles. saec. XI. & XII. p. 517.* Primum autem omnium, qui scholia & expositionem in canones scripserit THEOD. PRODROMVM fuisse, docet IO. ALB. FABRICIVS; qui & celebrioribus istis, iam laudatis, quosdam minus notos, ANT. CVBOCLESIVM, CHRIST. CAMPANAM, aliosque addit; *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XVI. p. 45. seqq.* Ceterum praecipuas collectiones ecclesiae graecae exhibet GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canonici veteris*, non semel nobis iam laudata. In duos enim opus hocce praestantissimum distributum est tomos; quorum

prior *canonum ecclesiasticorum codices antiquos tum graecos, tum latinos* complectitur, subiunctis *vetustissimis eorumdem canonum collectoribus latinis*; alter vero *insigniores iuris canonici veteris collectores graecos* exhibet. Prodiit Parisiis 1661 & iterum 1700. fol. Cumprimis autem de iure canonico ecclesiae graecae praeclare meritus est GVIL. BEVEREGIVS, dum συνοδικὸν *siue pandectas canonum sanctorum apostolorum & conciliorum ab ecclesia graeca receptorum nec non canonicarum sanctorum patrum epistolarum, vna cum scholiis antiquorum singulis eorum adnexis, & scriptis aliis huc spectantibus, &c.* duobus tomis in fol. publicae luci exposuit, Oxonii 1672. Quod quidem opus prorsus eximium, vt eruditis magno in pretio est, cum summa diligentia ab auctore sit concinnatum; ita, quae in eo continentur, indicare, necesse non erit, quoniam passim adhuc obuium est. Idem BEVEREGIVS non tantum *prolegomena* praemisit, in quibus historiam iuris canonici ecclesiae graecae in compendio tradit; sed *adnotationes* quoque eruditissimas subiunxit, in quibus plurimis antiquitatis ecclesiasticae capitibus lucem egregiam adfundit.

§. IV. In occidentali ecclesia post Innocentii I romani episcopi, qui saeculo quinto ineunte sedi huic praefuit, tempora, itidem studium, colligendi ecclesiae canones, inualuit. Eaque in re maxime enituit diligentia DIONYSII exigui, abbatis Romani. Saeculo vero tandem nono impostor quidam exstitit, qui, sub ISIDORI nomine latitans, nouam collectionem figmentis plenam, & ad romanorum pontificum auctoritatem stabiliendam vnice comparatam, orbi obtrudere ausus est. *

* Ecclesiam occidentalem, speciatim romanam, nullos ante concilium Nicaenum habuisse canones, postea vero solos concilii huius canones, vsque ad Innocentii I, qui saeculo quinto ineunte vixit, tempora, admisisse, constat. Manifestum hoc est ex ipsa *Innocentii* huius ad *clerum Constantinopolitanum epistola* apud SOZOMENVM *hist. eccl. lib. VIII. c. 26.* ὅτι, inquit ibi pontifex, καὶ περὶ τῆς τῶν κανόνων παραφυλακῆς, τούτοις δεῖν ἕπεσθαι γράφομεν, οἵτινες ἐν Νικαίᾳ εἰσὶν ὡρισμένοι, οἷς μόνοις ὀφείλει ἐξακολουθεῖν ἡ καθολικὴ ἐκκλησία καὶ τούτους γνωρίζειν· εἰ δὲ ἕτεροι ὑπό τινων προσφέρονται, οἵτινες ἀπὸ τῶν κανόνων τῶν ἐν Νικαίᾳ διαφωνοῦσι, καὶ ὑπὸ αἱρετικῶν ἐλέγχονται συντετάχθαι, οὗτοι παρὰ τῶν καθολικῶν ἐπισκόπων ἀποβάλλονται, κ. τ. λ. *Nos enim, quantum ad canonum obseruantiam attinet, illis obsequendum esse scribimus, qui Nicaeae determinati sunt, quibus solis obtemperare, & suum suffragium addere ecclesia catholica debet. Si qui vero & alii a quibusdam proferuntur, qui a canonibus Nicaenis discrepant, & ab haereticis compositi deprehenduntur, hi vero ab episcopis catholicis reiiciuntur.* Vbi tamen canonum concilii Nicaeni nomine etiam particularium conciliorum canones, in concilio Nicaeno receptos, & in codicem canonum ecclesiae vniuersae relatos, comprehendi, existimat GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, num. LVIII. p. 32. 33.* Quidquid eius sit, iam ante DIONYSII exigui versionem canonum ecclesiae orientalis, nouamque collectionem, quae saeculo sexto prodiit, & de qua deinceps dicemus, codicem quemdam canonum in ecclesia romana receptum fuisse, positum hodie apud viros eruditissimos est extra controuersiam. Immo *codicem* huncce antiquum *ecclesiae romanae* ex tenebris tandem erutum in lucem protraxit, & cum LEONIS magni *operibus* edidit PASCHAS. QVESNELLVS; cuius & peculiaris de *codice*

dice canonum ecclesiae romanae omnium, qui hucusque prodierunt antiquissimo, nunc primum in lucem edito, exstat dissertatio, quae inter reliquas, iisdem LEONIS operibus subiunctas, est duodecima. De origine autem ac incrementis codicis istius dum verba facit, obseruat, romanum huncce codicem a Nicaenae Sardicensisque synodorum temporibus ad vsque Innocentii Zosimique aetatem, nullos alios canones regulasque ecclesiasticas complexum esse, praeter Nicaeni Sardicensisque concilii canones; neque Sardicenses in illo locum habuisse, nisi quia pro Nicaenis habiti sint, eorumque nomine vestiti, ac eis sine vlla distinctione subiuncti. Atque non alios quam Nicaenos canones, vel qui pro Nicaenis habiti sint, in ecclesia romana receptos fuisse, ipsius Innocentii tum aliis tum eo, quod ex SOZOMENO *histor. eccles. lib. VIII. cap. XXVI.* antea attulimus, testimonio, comprobat. Idem vero Innocentius, cum subinde Sardicenses canones adducat; concludit inde, eosdem ab illo pro Nicaenis habitos. Atque haec prima est codicis istius aetas, cui & septem alias subnectit, in quibus per varias accessiones incrementa sumsit, donec ea illius facies inde oriretur, sub qua eum QVESNELLVS edidit; *dissert. cit. cap. II. p. 336. seqq.* Exstat equidem & in GVIL. VOELLI ac HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris can. vet. tom. I. p. 277. seqq. prisca canonum editio latina complectens canones conciliorum Ancyrani, Neo-Caesariensis, Nicaeni, Sardicensis, Gangrensis, Antiocheni, Laodicensis, Constantinopolitani primi, & Chalcedonensis*, quam pro antiquo isto ecclesiae romanae codice, doctissimi *bibliothecae* istius editores venditant. Sed refragatur iis PASCHASIVS QVESNELLVS, variisque rationibus probat, istam collectionem pro codice ecclesiae romanae haberi non posse. Vrget cumprimis, quod canon vigesimus octauus Chalcedonensis, qui episcoporum romanorum primatui tantopere aduersatur, in hac collectione conspiciatur. *Canonis*, inquit, *vigesimi octaui Chalcedonensis admixtio romanum procul dubio codicem non sapit, multoque minus codicem Leonis primi tempore vsurpatum, aut cura auctum his canonibus.* Tandem, aliis adhuc argumentis prolatis, concludit: *Denique vix alia probatione indigemus, vt codex huiusmodi romanae ecclesiae abiudicetur, quam quae ex ipsa eius inspectione sponte exsurgit, & quae cuique lectori paullo attentiori facta, facile persuadebit, hoc graeculi alicuius ad latinam adspirantis, suumque in ea profectum periclitantis tentamentum, prorsus ecclesia romana indignum esse; differt. cit. cap. I. p. 335.*

In locum vero antiqui istius codicis tandem successit, qui DIONYSIVM exiguum, abbatem Romanum, auctorem habuit. Is natione Scytha fuit, saeculoque sexto, sub Theodorico Gothorum rege, vixit, magnamque pro istorum temporum ratione, doctrinae & ingenii consequutus est laudem. Cycli paschalis, & aerae christianorum, eum esse auctorem, alibi dicitur. Hic itaque circa annum 527 hortatu Stephani, Salonitani episcopi, *priscae translationis confusione offensus*, vt ipsemet in praefatione loquitur, nouam canonum codicis ecclesiae vniuersae versionem latinam conficere instituit. *Fuit*, inquit CASSIODORVS, *nostris temporibus Dionysius monachus, Scytha natione, sed moribus omnino romanus, in vtraque lingua valde doctissimus, qui petitus a Stephano, episcopo Salonitano, ex graecis exemplaribus canones ecclesiasticos composuit, quos hodie vsu celeberrimos, ecclesia romana complectitur; de diuin. lection. cap. XXIII.* Huic suae interpretationi DIONYSIVS praemisit *canones*, qui dicuntur *apostolorum*, numero quinquaginta, de quibus tamen ipsemet itidem in *praefatione* profitetur: *canones qui dicuntur apostolorum, de grae-*

intra suae dioeceseos, in qua natus est hic codex, limites substitit; sed processu temporis ad ecclesias, trans mare constitutas, immo in orientem vsque, penetrauit, ac pedem protulit. Insertus etiam est codici ecclesiae orientalis, vt ex concilii Constantinopolitani, VI oecumenici, an. 691 habiti, canone II patet, itemque ex ipso ecclesiae orientalis codice, quem a IOAN. TILIO editum, supra commemorauimus. Quo ipso & intelligitur, eumdem africanae ecclesiae codicem in linguam graecam conuersum esse; quae & hodie adhuc versio exstat. Graeco enim sermone qui eum primum conscriptum putant, maximopere falluntur. Receptus etiam est in codicem ecclesiae romanae a DIONYSIO exiguo, qui insigni hacce & prorsus egregia accessione suam augere voluit collectionem. Praeclare admodum de codice hocce canonum ecclesiae africanae sentit GEBH. THEOD. MEIERVS. Cum enim obseruasset, inter omnium dioeceseon conciliorum sanctiones primas semper fama fuisse africanas, addit: *Et suo merito quidem. Decreta conciliorum*, ita pergit, *non quidem sunt leges, imitantur tamen leges, quarum bonitas duplex a philosopho adscritur. Altera est, qua leges bene scribantur; altera vero, qua legibus scriptis pareatur. Vtraque gaudent nostri codicis decreta. Et bene scripta sunt, & strictius obseruata. Habet namque ecclesia africana hoc nomen in historia, quod diuinorum institutorum & traditionum apostolicarum puritatem in omnibus incorruptam diutius conseruauit, & regulas strictius & rigidius obseruauit, quam quaelibet alia;* in *historica relat. de collectionib. canon. codici canon. eccles. vniuers.* praemissa, §. *IX*. Edidit codicem huncce ecclesiae africanae primum graece & latine CHRIST. IVSTELLVS, Parisiis 1615. 8. deinceps vero recusus est in GVIL. VOELLI AC HENRICI IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 307. seqq.*

Eodem saeculo sexto, quo DIONYSIVS exiguus vixit, FVLGENTIVS quoque FERRANDVS, ecclesiae Carthaginiensis diaconus, floruit, *breuiationemque*, quam vocat, *canonum*, dedit, in qua capitulis 232 contrahuntur, quae fusius in variis conciliis posita erant. Haec, si non praecessit collectionem DIONYSII, certe eamdem mox sequuta est; ante eam memoratur a FRANC. FLORENTE, *de orig. arte, & auctorit. iuris can. part. III. §. II. p. 270.* Variis breuiarium hoc scatere naeuis, idem FLORENS pronuntiat, quod & calculo suo comprobat PASCH. QVESNELLVS, in *dissert. de supposititio concilio Telensi*, quae inter LEONIS magni *operibus* subiectas *decima quinta* est, *cap. II. p. 389.* Prodiit tum alias, tum & in GVIL. VOELLI AC HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet. tom. I. p. 448. seqq.* Subiunctum ibidem ei est CRISCONII *breuiarium canonicum*. Vixit autem CRISCONIVS iste episcopus africanus saeculo septimo, circa annum 690 & *concordiam canonum*, siue *breuiarium canonicum*, ad Liberinum episcopum per titulos 300 aut 303 dispositum reliquit. In omnibus canonum collectionibus primum CRISCONIVM, praesulum romanorum decreta, seu rescripta, pro canonibus habere, GEBH. THEOD. MEIERVS obseruat, qui & addit: *Quemadmodum Augusti principes de dubiis in foro iuxta emergi solitis rogabantur, vt definitam scripto ferrent sententiam, ita in ecclesia tam orientali quam occidentali de rebus canonicis grauioribus & difficilioribus patriarchae consulti responderunt. Solius patriarchae Romani responsa, casu an arte nunc non dicimus, perennarunt, & tempore post sequuto in canones non modo, sed & in leges abierunt;* in *historica relat. de collectionib. canon.* §. *XXVII*. Antiquior CRISCONIO fuit MARTINVS natione Pannonicus, ex Dumiensi abbate Bracarensis in Gallicia Hispaniae episcopus, locum-

eumque hic inuenit ob *capitula LXXXIV.* quae ex orientalibus synodis collecta an. 572 ad concilium Lucense misit, quaeue & eodem an. 572 in concilio Bracarensi secundo probata fuerunt. Exstat haecce collectio tum in quibusdam conciliorum tomis, tum & in GVIL. VOELLI ac HENR. IVSTELLI *biblioth. iur. canon. vet.* & quidem in *adpendice tomi I. p. 7. seqq.* De ISIDORI Hispalensis collectione, nondum edita, legendus STEPH. BALVZIVS, in *praefat. ad Reginonem Prumiensem*; de *epitome* autem siue *compendiosa traditione canonum*, quam Hadrianus pontifex Carolo magno Romae anno 774 obtulisse, traditur, quamue HENR. CANISIVS primum edidit, IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. p. 63.* qui & de hactenus indicatis collectionibus plura dabit; de quibus & conferendi FRANC. FLORENS, de *orig. art. & auctorit. iuris can. part. III. §. II. seqq. p. 270. seqq.* GEBH. THEOD. MEIERVS, in *historica relat. de collectionib. canon. §. XVII seqq.* GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CLV. seqq. p. 163. seqq.*

Sed ad ISIDORVM tandem istum mercatorem, siue peccatorem, vel quicumque sub hocce nomine latitat, accedimus, qui saeculo nono nouam collectionem orbi obtrusit, figmentis repletam, eoque vnice comparatam, vt romanorum pontificum super omnia eueheret auctoritatem. Praeter epistolas decretales pontificum, magnam partem commentitias, canones apostolicos, variaque conciliorum graecorum latinorumque decreta continet. FRANC. FLORENS, tria in hacce collectione obseruanda, docet: I) eius auctorem antiquissimam interpretationem canonum orientalium nobis conseruauisse; quae in pluribus locis difficilibus vsui esse queat; II) concilia quaedam Galliae & Hispaniae, quae in reliquis collectionibus non habebantur, inseruisse; III) eumdem primum in occidentem inuexisse veterum pontificum romanorum epistolas quasdam ignotas antea, & fidei suspectae, a Clemente nempe I vsque ad Siricium, sub Theodosio magno; de *orig. arte & auctorit. iur. can. part. III. §. VI. p. 279. 280.* Quam acriter epistolis istis decretalibus, a pseudo-ISIDORO hocce primum in lucem protractis, aut confictis potius, se opposuerit HINCMARVS, Rhemensis archiepiscopus, quoties aduersus antiquam ecclesiae disciplinam, vel episcoporum, aut metropolitanorum auctoritatem ab illis adlegabantur, qui ecclesiae romanae immensam & infinitam potestatem primum in Gallia adstruere moliebantur, idem FRANC. FLORENS *l. c.* copiose ostendit. Nicolaus equidem I pontifex romanus, qui, vt RHEGINO abbas Prumiensis ait, *regibus ac tyrannis imperauit, eisque ac si dominus orbis terrarum esset, auctoritate praefuit*, vt nullam occasionem augendi potestatem suam praetermisit; ita & fictitias hasce epistolas decretales ambabus, quod aiunt, manibus arripuit, & adprobauit, & aliis etiam, praesertim in Gallia, obtrudere voluit. Sed ibidem inuenit, qui reluctarentur; quos inter HINCMARVS ille Rhemensis, cuius iam mentionem fecimus, haud vltimum locum tenet. Atque hi quidem, cum exciperent, ideo decretales istas dubiae esse fidei, quod in codicem canonum numquam antehac fuissent relatae, adeoque nec recipiendas esse; operose ad hoc respondet ipse pontifex, apud GRATIANVM, *part. I. dist. 19.* sed ita, vt caussae suae prodat vanitatem. Inualescente autem postea romanorum pontificum potentia, inualuit quoque decretalium istarum auctoritas, vt ad saeculum decimum quintum vix duo inueniantur, qui se commentis istis pseudo-ISIDORI non passi fuerint abripi, MARSILIVS scilicet Patauinus, in *defensore pacis de re* *impe-*

imperatoria & pontificia, & GOBELINVS, in *cosmodromio*; obseruante GERHARDO VAN MASTRICHT, in *histor. iuris ecclesiast. num. CCXXIV. p. 257.* Postea & alii exstiterunt, quibus γνησιότης epistolarum istarum decretalium suspecta fieri coepit; quos inter eminet saeculi decimi quinti monachus HENR. KALTEISENIVS, in *tractatu, an imperium sit vmquam a Romanis ad Graecos translatum*, quem hoc nomine laudant centuriatores Magdeburgenses, *centur. II. cap. VII.* Et hi ipsi quidem centuriatores vel maxime hoc nomine commendandi sunt, quod rationibus solidissimis demonstrarunt, hasce veterum pontificum romanorum epistolas spurias esse, & suppositiitias, immo pessimo consilio a pseudo-ISIDORO isto confictas; *l. c.* Magno equidem conatu iis sese opposuit FRANC. TVRRIANVS, in opere ex instituto aduersus illos scripto, siue *libris quinque, aduersus Magdeburgenses pro canonibus apostolorum & epistolis decretalibus pontificum apostolicorum*, vbi per quatuor integros libros id agit, vt epistolas istas decretales defendat. Sed poenas suae temeritatis iustissimas is dedit DAVIDI BLONDELLO, in *pseudo-Isidoro & Turriano vapulantibus, seu editione & censura noua epistolarum omnium, quas piissimis vrbis Romae praesulibus, a beato Clemente ad Siricium &c. nefando ausu, infelici euentu, Isidorus cognomento Mercator supposuit, Franciscus Turrianus Iesuita aduersus Magdeburgensium ἔλεγχος, aculeato stylo defendere conatus est &c.* Genuae 1628. 4. Non tantum autem in prolegomenis, argumentis solidissimis, epistolas hasce a pseudo-ISIDORO confictas esse, demonstrauit, & TVRRIANI varias exceptiones dissipauit; sed & singulas deinceps epistolas exhibuit, easque sub examen reuocauit, & incredibili diligentia auctores, e quorum centonibus consutae sunt, inuestigauit, indicauitque. Et ad argumenta quidem quod attinet, quibus generatim probari potest, epistolas illas spurias ac suppositiitias esse, quibus & Magdeburgenses vtuntur, quaeue contra TVRRIANI insultus in tuto collocat BLONDELLVS; primum illorum desumtum est ab ipsa *epistolarum* istarum *materia*, quae saeculo, quo vixerunt, qui illas scripsisse finguntur, non conuenit; siquidem de rebus, & statu eorum temporum, ne vnicum quidem verbum habeant. Alterum argumentum praebet mendax ad finem epistolarum consulatuum designatio; tertium, vulgatae scripturarum versionis vsus frequentissimus; vnde euincitur, post HIERONYMI aetatem epistolas illas confictas esse; quartum, eadem stili quae in omnibus istis epistolis conspicitur, ratio, cum tamen diuersorum episcoporum esse, perhibeantur; quintum, latini sermonis impuritas, & barbaries, quae a genio saeculi istius, *quo primi illi* episcopi romani vixerunt, prorsus abhorret. Atque per haecce, aliaque eiusmodi generis argumenta, res ita in aprico posita est, vt iam plurimi, iique eruditissimi, in ecclesia romana viri fateantur, spurias esse istas epistolas, minusque genuinas. Nonnullos, qui veritati victas dederunt manus, iam laudauit beatus IOAN. GERHARDVS noster, in *confessione catholica, tom. I. p. 430. seqq.* quibus PHIL. LABBEVM, PETRVM DE MARCA, NAT. ALEXANDRVM, LVD. ELL. DV PIN, NIC. ANTONIVM, IO. LAVNOIVM, ANT. PAGI, CHRIST. LVPVM, aliosque, addit THOM. ITTIGIVS, in *select. capitib. histor. eccles. saec. I. cap. I. p. 61. 62.* Idem obseruat, harum epistolarum compilatorem *impudentissimum nebulonem* adpellari a STEPH. BALVZIO, in *praef.* ad ANT. AVGVSTINI *dialogos de emendatione Gratiani.* Ego vnicum hisce adhuc subiungo FRANC. PAGI, qui, *quod attinet*, inquit, *ad alias romanorum pontificum decretales epistolas vsque ad Siricium, quas ex Isidori mercatoris collectione*

ae conciliorum editores in suas editio-anstulerunt, licet eae magna consensio-eptae fuerint, etiam ante medium sae- vndecimum, quo publice in scholis unt recitari; *a quo tempore non so-osteriorum romanorum pontificum epi-illarum testimoniis abundarunt, sed omnium doctorum scripta vbique per-tnt; eas tamen non genuinas, sed sup-ias esse, omnes fere eruditi ingenue fa-; inter quos Petrus de Marca, lib. III. cordia sacerdot. & imp. & Schelstra-in part. II. antiquitatis illustrat. dis-I.* Rationes hinc cum summatim ssset, quibus probari solet, hasce de-es genuinas non esse; hanc porro subiicit: *Licet enim suppostitiae sint, dandum sit Blondelli criterium, quo viscis pontifi ibus abiudicauit, imme-men ab eo, aliisque haereticis, atrocio-verbis dilacerantur, cum e sententiis & legum, canonum antiquorum, & san-patrum, qui quarto saeculo florue-pauca demas, concinnatae sint, vt in-arca laudatus*; in *breuiario histori-onologico-critico, illustriora romano-ntificum gesta &c. complectente, tom. I. p. 15. & 17.* Vltimum nimirum deo adiiciendum erat, vt honori & itati istarum epistolarum aliqua sal-tione consuleretur. BONAVEN- equidem MALVASIA, Franciscani s theologus, apologeticum pro istis is edidit, inscriptum: *Nuntius veri-auidi Blondello missus*, Romae 1635. nihil eximii ab illo auctore exspe-m esse, docet THOM. ITTIGIVS, *rtat. de patribus apostolic. §. XXXV. seqq.* Recentiori aetate IOSEPH. Z D' AGVIRRE itidem earumdem arum in se suscepit patrocinium, in *tu ad concil. Hispan. tom. I. disser-. p. 69. seqq.* verum infelici successu, n THOM. ITTIGIVS ostendit, *l. c.* *§. XXXVI. p. 111. seqq.* Ex nostrae pariter ac reformatae ecclesiae theologis ac iure consultis, nemo est, quin ambabus, quod aiunt, manibus largiatur, fictas esse epistolas istas, supposititiasque; quod & certatim demonstrarunt. Magdeburgenses centuriatores, & beatum IO. GERHARDVM, itemque THOM. ITTIGIVM iam laudauimus; quibus adhuc addendus CASP. ZIEGLERVS, iure consultus, de *orig. & increment. iur. canon. §. XXV. seqq.* & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 14. seqq.* & *§. XX. p. 66. seqq.* ex reformatis ANDR. RIVETVS, in *critico sacro, lib. II. c. VIII. p. 142. seqq.* ROB. COCVS, in *censura quorumdam scriptorum veterum, p. 39. seqq.* IO. DALLAEVS, in *pseudepigraphis apostol. lib. III. cap. II. p. 427.* alibique.

Sunt & aliae quaedam collectiones, sed minus celebres, quae ad saeculum octauum & nonum adhuc referri possunt, quorsum & IARLANDI Chrysopolitani, qui ante annum 800 vixisse dicitur, *candela*, siue *opus libris XXII distinctum, & e pontificum decretis & patrum scriptis consarcinatum*, idemque nondum editum, spectat; sed cum hisce immorari nostri non ferat instituti ratio, consulere de iis iuuabit IO. ALB. FABRICIVM, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. p. 54. seqq.* Idem vir doctissimus etiam de *libris poenitentialibus* quam diligentissime differit, *l. c. p. 73. & seqq.* quorum hic omnino habenda ratio, quoniam sequentes canonum & decretorum collectores ex hisce quoque fontibus sua irrigare arua, consultum duxerunt. Iidem vero libri poenitentiales, cum *theologiae* quoque *casuisticae* occasionem dederint, ad *cap. praecedentis §. X. p. 702. seqq.* iam de iis verba fecimus, eoque minus, vt hic aliquid addamus, necesse erit.

§. V.

§. V. Quo magis deinde aucta est romanorum pontificum potestas, auctoritasque, eo maiora quoque incrementa ius canonicum sumsit. Maxima autem ad ea facta est accessio, cum saeculo vndecimo Gregorius VII pontificum romanorum potestatem ad summum fere fastigium perduceret.* Quo ipso vndecimo & duodecimo saeculo, cum certatim iterum viri docti in iuris ecclesiastici studium incumberent, nouasque darent canonum collectiones; maximam tamen inter omnes auctoritatem celebritatemque obtinuit, quam GRATIANVS compilauit.**

* Paucis itaque nobis ostendendum, qua ratione ad tantum rerum humanarum fastigium, quo excelsius cogitari nequit, romani praesules peruenerint; vt simul intelligamus, qua demum ratione factum, vt illorum decreta cum canonibus ecclesiasticis in leges proprie sic dictas, ex illorum saltem sententia, abierint. Repetendum itaque, quod supra ad *§. III.* docuimus, iam ante Constantini magni tempora contigisse, vt ecclesia christiana faciem quamdam imperii aut reipublicae acciperet; hinc vero & potestas auctoritasque episcoporum mirum in modum augeretur; contigisse etiam, vt inter ipsos episcopos subordinatio quaedam introduceretur, constitutis tandem quinque patriarchis, Romano, Constantinopolitano, Antiocheno, Alexandrino & Hierosolymitano, quos penes vniuersi velut orbis christiani imperium esset. Inter hosce autem patriarchas Romanus iterum caput ita extulit, vt non tantum reliquis se praeferret, sed tandem imperium aliquod in eos sibi tribueret; variis quidem, vt eiusmodi quid auderet, conspirantibus caussis. Has inter ipsa vrbis magnitudo ac potentia haud vltimum tenebat locum; in qua insuper, translata Constantinopolin imperii sede, per imperatorum absentiam, maximam adquirere auctoritatem, tandemque summam rerum ad se trahere episcopis facile erat. Accedebat, quod per ecclesiam romanam christiana doctrina longe lateque per vniuersum fere occidentem propagata esset, vt adeo illa intuitu aliarum ecclesiarum veluti matris loco esset; vnde & erga eos, qui romanae ecclesiae praeerant, non poterat non singularis exsistere veneratio. Qua animorum dispositione, vti & reliquis caussis, ad auctoritatem potentiamque romanorum episcoporum augendam conspirantibus, cum hi callide vti didicissent; per occidentalis tandem imperii ruinam, orientalis imbecillitatem, adflictum Italiae statum, francici imperii incrementum, omnia obstacula ita *remouebantur*, vt sine magno labore votorum suorum consequi summam, illis pronum esset. Quantum auctae per Caroli magni largitionem, eorumdem episcoporum romanorum opes, quantum caecum successorum Caroli erga eosdem obsequium *huc* contulerit, cum neminem fugiat, vt copiose commemoremus, necesse non est. Quid autem romani episcopi animo voluerint, iam saeculo septimo luculenter adparebat, cum Bonifacius III ex concessione Phocae imperatoris Constantinopolitani, *episcopi oecumenici* nomen dignitatemque sibi adsereret. Cumque saeculum octauum, quo francici reges, praesertim Carolus magnus, ad ea, quae pontificibus grata erant, agenda, statuendaque, se admodum promtos ostendebant, ad promouenda eiusmodi consilia peropportunum fuisset; nouo demum documento, quorsum omnes istae machinationes spectauerint, palam factum. Paschalis I pontifex inscio imperatore eligitur, etsi paullo ante Stephanus IV contrarium sanciuerat. Valentinus I osculum pedum

n a senatu romano primus admisit; aus autem I eo vsque impudentiae essus est, vt, papam a saeculari potenec solui, nec ligari, nec iudicari adsereret, Lotharium Galliae regem emate feriret; quod ante ipsum ad- Galliae reges nemo ausus est; Ra- itensem ecclesiam sibi subiiceret, simi- designaret. Atque hic ipse pontifex Stas istas pseudo-ISIDORI decretaion tantum summopere adprobauit, aliis etiam eas, ceu genuinas, obtru-, omnem mouit lapidem; vt antea auimus. Perquam enim opportuno ore hasce in lucem protraxit impoquippe quo pontifices quidam id studio agebant, vt ad summum auatem suam perducerent fastigium. non tantum gratissimum esse potequod in epistolis istis inuenirentur, upremae illi, quam romani episcopi ibuebant, potestati, praesidium aliadferre videbantur; sed & exemplum erent, quod in suis ipsimet decretalinitarentur. Ex eo nimirum temporum decretorum non minorem vim voluerunt, quam ipsarum legum. ani certe VI, qui Hadriani III succesit, eiusmodi decretum, GRATIANVS IX. c. *enimuero*, refert, quo sanxit: *uid ecclesia romana statuit, quidquid it, perpetuo quidem & irrefragabiliter andum est.* Conferenda quae de imilibusque romanorum pontificum is summatim obseruauit IO. HENR. EGGERVS, in *historia papatus, per. LXI. p. 62. seqq.* & alibi. Qui saeecimo romanae sedi praeerant immi flagitiosissimique mortalium, vt m odio atque contemtui se exponeita efficere potuissent, vt mysterium niquitatis, in dominatu romanorum ficum latitans, iam tum manifestaresi superstitio, cum summa ignorantia barie pari passu ambulans, caliginem quamdam omnium oculis obfudisset. Tantumque abest, vt ipsimet romanenses foedam, quae eo tempore ob spurcissimos pontificum mores fuit, ecclesiae faciem dissimulent, vt ROBERTVS potius BELLARMINVS atque CAES. BARONIVS, cardinales, vltro fateantur, ille de *pontif. rom. lib. IV. cap. XII.* hic in *annalib.* ad *annum Christi DCCCC n. 1.* Nec melior saeculi vndecimi fuit conditio, quod simul satis aptum erat, vt tyrannis atque ambitio romanorum pontificum summum fastigium consequeretur. Adseruisse tum nonnullos, adesse tempus, quo reuelandus sit ille *homo peccati, filius perditionis*, siue *antichristus*, ipsemet docet BARONIVS, ad *annum Christi MI.* Confirmat idem AVENTINVS, *annal. Boioar. lib. V. p. 59.* Idque satis patuit, cum GREGORIVS VII sedi romanae praeficeretur, quem omnem mouisse lapidem, omniaque turbasse, vt monarchiam istam, quam animo conceperat, absolutumque romanorum pontificum imperium firmaret, eiusque limites quam latissime proferret, regesque ac imperatores sibi subiiceret, nemini temere, nisi qui hospitem plane ex historicorum monumentis retulit animum, ignotum esse potest. Copiose cuncta exponere, aut auctores, qui vitam, resque gestas huius pontificis descripserunt, recensere, nostri non fert instituti ratio. Breuiter atque summatim cuncta exhibet beatus ADAM. RECHENBERGIVS, in *dissertat. de totatu Hildebrandino, seu de Gregorii septimi pontificis romani absoluto dominatu*, quae inter *dissertationes* eius *historico-politicas* iunctim editas, exstat, *part. II. num. XVI. p. 432. seqq.* Luculentissime autem ambitionem suam, super omnia se extollentem, demonstrauit, in *propositionibus* illis *XXXVII*, quae in *registro* eius post *epistolam LV* leguntur, & *dictatuum* nomine venire solent, quasue ad synodum romanam septimam, ab eo celebratam, CAES. BARONIVS cardinalis refert.

fert. In hisce inter alia dicitur: *quod solus pontifex dicatur iure vniuersalis; quod ille solus possit deponere episcopos & reconciliare; quod solus possit vti imperialibus insigniis; quod solius papae pedes omnes principes deosculentur; quod illi liceat imperatorem deponere; quod sententia illius a nullo debeat retractari, & ipse omnium solus retractare possit; quod a nemine ipse iudicari debeat;* & quae alia sunt eiusdem generis. Hosce dictatus cum etiam EDM. RICHERIVS recitasset, addit: *Verum, nolo iam in explicanda analysi horum dictatuum Gregorii VII immorari; tantum dicam, ex eorumdem cum decem superioribus articulis comparatione, promtum cuique esse, videre, quantum ecclesiae regimen, quod & adfectauit, & introduxit Gregorius VII, ab euangelica & apostolica moderatione discrepet. Siquidem, cum ex triplici potestate, quam dominus noster Iesus Christus habuit, auctoritatis nimirum, excellentiae, & puri ministerii spiritualis, hanc vltimam duntaxat ecclesiae contulerit; contra Gregorius VII efficit, vt ecclesia, vel vt verius dicamus, romana curia absoluto atque pure monarchico dominatu cogeret, quaecumque christianis praeciperet; adeo vt ab illo tempore omnes ecclesiae iugum horum dictatuum subire coactae fuerint; propterea, quod eiusmodi dictatus dehinc fuerunt instar instructionis & commentariorum, ad quos curia romana iugiter noctes atque dies pro adserenda infallibili papae monarchia, collimaret; in eumque finem legati atque nuntii saepissime ad christianos principes missi;* in *historia concilior. general. tom. I. cap. XIII. pag. 758. seqq.* Nonnullos equidem romanensium istorum dictatuum valde pudet; vnde in eam ingressi sunt sententiam, spurios eos esse, atque confictos, perperamque Gregorio VII pontifici tribui. Ita IOAN. LAVNOIVS, in *epistola ad Antonium Fauum, Parisiensem theologum, p. 542. seqq.* qui, dictatus hosce Gregorii VII non esse, putat, non quod in iis multi non sint, qui illius ingenio conueniant, sed quod sint plurimi, qui ab eo vehementer dissentiant. LAVNOIVM sequitur NAT. ALEXANDER, *histor. ecclesiast. tom. VI. saec. XI. & XII. dissert. III. p. 719. seqq.* vbi contra CHRIST. LVPVM, secus sentientem, disputat. Eidem sententiae subscribit FRANC. PAGI, in *breuiario gestor. pontif. roman. tom. II. saec. XI. p. 473.* itemque LVD. ELL. DV PIN, in *noua biblioth. scriptor. ecclesiast. tom. VIII. saec. XI. pag. 69.* vbi existimat, hosce dictatus aut a quodam Gregorii VII inimico, qui illum hac ratione inuisum reddere voluerit, aut ab homine principiis curiae romanae imbuto, qui putauerit, ex epistolis Gregorii talia colligi posse, confictos fuisse. At CAES. BARONIVS, aliique romanensium, dictatus hosce pro genuinis agnoscunt; certumque est, a genio Gregorii VII eos neutiquam abhorrere. Ipse LVD. ELL. DV PIN, cum primum laudes, quibus amici pontificis huius eum euehunt, deinde &, quae ab inimicis eius in alteram partem de illo dicuntur, retulisset; ipsemet tandem, velut media quadam via incessurus, fatetur, eum, nimio pro magnitudine romanae sedis zelo inductum, talia suscepisse, quae & a ratione aliena, & supra vires eius posita fuerint; ingentium turbarum in ecclesia & imperio eum exstitisse auctorem; in reges horumque ditiones eam sibi vindicasse potestatem, quae illi non conueniebat; iustos denique potentiae ecclesiasticae transiliisse limites; *l. c. p. 68.* A tali pontifice hosce profectos dictatus, quis miretur? Quod si etiam profecti non essent; tota tamen vitae suae ratione, omnibusque factis, testatus est, eiusmodi menti suae sedisse principia. Atque ex hisce fundamentis non poterat non ea exsurgere iuris canonici, quae deinceps adparuit, facies. Ex hocce enim tempore, canones non tantum circa dogmata & personas, ritusque ecclesiasticos, occupati; sed

sed & de litibus & disceptationibus forensibus ordinandis, & dirigendis, solliciti erant. In antiquis canonum collectionibus nihil de litis contestatione, aliisque ad processum spectantibus, legitur; at ex hocce tempore de officio & potestate iudicis ordinarii, & delegati, de treuga & pace, de pactis, de transactionibus, de procuratoribus, de syndico, similibusque ad ius ciuile spectantibus, quibus hodie magna pars iuris canonici absoluitur, agi coepit; vt adeo canones tunc in *ius*, proprie sic dictum, mutati, immo, cum ipso papatu ius canonicum summum fastigium consequutum, recte censeatur; quod & praeclare obseruarunt GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLVI. p. 292. seqq.* & CASP. ZIEGLERVS, de *iuris canon. orig. & incremento*, §. *XXXI. seqq.*

** *Qui post nonum saeculum*, inquit STEPH. BALVZIVS, *studio se rei canonicae applicuerunt, cum discere & docere vellent, collectiones canonicas & ipsi ediderunt, in quibus tamen synodos, & romanorum pontificum epistolas non ediderunt integras, & seruato temporum ordine, vt factum erat ab antiquis; sed in titulos quosdam & capita distribuentes has synodos & epistolas, praeterea addiderunt permulta ex conciliis habitis in Gallia, Germania & Hispania, tum etiam aliunde, dicta quoque sanctorum patrum adferentes, ita haud dubie existimantes, plurimum dignitatis conlaturam collectionibus illis sanctissimorum ac doctissimorum hominum auctoritatem.* Refellit deinde FRANC. FLORENTEM, qui, BVRCHARDVM Wormatiensem episcopum, & IVONEM Carnutensem, primos fuisse, putat, qui hac methodo vsi sint; eum tamen ita sensisse, mirum non esse, ait, quoniam ipsius aetate ex eiusmodi canonum ac decretorum collectoribus, duobus istis episcopis, antiquior in lucem emissus non esset. RHEGINONEM namque, abbatem Prumiensem, exemplum dedisse, ex quo pleraque acceperint BVRCH. atque IVO; sed praecipue BVRCHARDVS, qui capita circiter 670 ex collectione RHEGINONIS in suam transtulisse videatur; in *praefat. Rheginonis libris duobus de ecclesiasticis disciplinis* praemissa §. *VI.* Inter canonum itaque ac decretorum collectores referendus etiam est RHEGINO, abbas Prumiensis, qui circa initium saeculi decimi eiusmodi collectionem *libris duobus*, *de ecclesiasticis disciplinis & religione christiana*, complexus est, quos primum IOACH. HILDEBRANDVS, inscriptos: *de disciplina ecclesiastica veterum praesertim Germanorum libri duo;* Helmstadii an. 1659 in lucem protraxit; adcuratius autem deinceps edidit STEPH. BALVZIVS, Parisiis 1671. 8. qui & RHABANI MAGNENTII MAVRI *epistolam ad Heribaldum episcopum Antissiodorensem*, ex qua RHEGINO varia hausit, addidit. Suscepisse RHEGINONEM hancce collectionem iussu RATHBODI, archiepiscopi Treuirensis, ad vsum eiusdem archiepiscopi, totiusque dioeceseos Treuirensis, idem BALVZIVS obseruat, in *praefat.* §. *VII.* qui & §. *VIII.* haud vulgari artificio RHEGINONEM in condenda lucubratione ista vsum, contendit. Diuisisse enim illam in duos libros, ad exemplum, vt auctori videtur, MARTINI Bracarensis; in quorum primo tractet de rebus & personis ecclesiasticis, in secundo de vita & conuersatione laicorum. In fronte libri primi, vt idem obseruat, quamquam & ipsa hoc doceat inspectio, ponitur inquisitio, secundum quam episcopi interrogare debeant de vita clericorum; in initio autem secundi, inquisitio, ab episcopo facienda circa laicos. Prioris specimen esse potest: *Inprimis inquirendum est in cuius sancti honore consecrata sit basilica, vel a quo fuerit consecrata. Post haec ipsa ecclesia circumspiciatur, si bene sit cooperta atque camerata, & ne ibi columbae vel aliae aues nidificent propter immunditiem stercoris, siue importuni-*

tatis inquietudinem; quo metalla sint signa ipsius ecclesiae; si foenum, annona, aut tale aliquid in ecclesia mittantur; & quae alia sunt eiusdem generis. Generalibus hisce inquisitionibus subiicitur auctoritas canonica, id est, canonum ac decretorum sanctiones, quibus probari possunt capita, quae in vtraque inquisitione continentur. Primus autem in occidente fuit RHEGINO, qui canonibus conciliorum & decretis pontificum adiunxit sententias patrum, & leges codicis Theodosiani, seu potius verba ANIANI interpretis; quemadmodum & subinde auctoritate capitularium regum Francorum, Caroli magni, Ludouici pii, & Caroli calui, vtitur; vnde collectio eius nonnullis instar *nomocanonis* esse videtur. Ad decreta pontificum quod attinet, ea, quae vera & genuina sunt, frequenter laudat, supposititia illa, & a pseudo-ISIDORO conficta, raro, *tantum fortassis,* inquit BALVZIVS, *ne contemnere videretur, l. c. §. VIII.* Ex RHEGINONE plurima accepit BVRCHARDVS, siue BROCARDVS, a quo *Brocardica iuris* nomen habent, cuiusue passim celebratur collectio. Patria Hassus fuit, & primum Lobii monachus discipulusque Alberti, monachi Lobiensis, & postea abbatis Gemblacensis. Ex Lobiensi monacho dioecesis Leodiensis, BVRCHARDVS factus est episcopus Wormatiensis, anno 996, cui sedi ad annum 1025 vel 26 praefuit. Praeceptorem eum fuisse Conradi II siue salici, imperatoris, ex auctore *vitae* eius obseruat IO. SCHILTERVS, de *libertate ecclesiar. german. lib. III. cap. X. §. I. p. 417.* Hic, ab OLBERTO praeceptore suo adiutus, vt prostratam disciplinam ecclesiasticam vtcumque erigeret ac restitueret, ex sacris litteris, ex conciliis, ex epistolis decretalibus pontificum, etiam spuriis istis pseudo ISIDORI, itemque ex libris quibusdam poenitentialibus, scriptisque GREGORII, HIERONYMI, AVGVSTINI, aliorumque patrum, *duodecim tomos decretorum* collegit, & sub certis titulis disposuit. Integrum hocce opus lucem non vidisse, sed tantum excerpta ex illo, diuisa in *libros XX.* monet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. p. 80.* Summam viginti istorum librorum refert GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLI. pag. 282.* Non multum huic collectioni tribuendum esse, eo, quod BVRCHARDVS fontes non consuluerit, sed ex praecedentibus collectionibus sua hauserit, saepissime etiam spurias epistolas decretales pseudo-ISIDORI sequutus sit, omnes vno ore fatentur. Plurima BVRCHARDVM ex RHAB. MAGN. MAVRI *epistola ad Heribaldum*, itemque RHEGINONIS *libris duobus de disciplinis ecclesiasticis*, desumsisse, sed perperam retulisse, immo quaedam pessima fide corrupisse; ex instituto docet STEPH. BALVZIVS, in *praefat. ad Rhabani Mauri epistolam ad Heribaldum, §. VI. seqq. p. 453. seqq.* Immo, cum quaedam eius rei exempla attulisset, *grauissima*, inquit, *sunt ista peccata. Sed haec adeo sueta & familiaria sunt Wormatiensi episcopo, vt si cuncta illius sphalmata, singulos errores exagitare velim, dies me tempusque deficiat.* Et quibusdam interiectis: *Satis fuerit excussisse locos ab illo relatos ex ista epistola, & viam monstrasse ad inueniendos fontes, ex quibus deriuati sunt tot spurii canones, & falsae capitum inscriptiones apud Gratianum, in quibus emendandis & ad originem suam reuocandis frustra hactenus desudauit doctissimorum hominum diligentia; l. c. §. XII. p. 457.* De ANSELMO Mantuano, episcopo Lucensi, qui itidem saeculo vndecimo nouam collectionem confecit, vid. GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast. num. CCLX. p. 301. seqq.* itemque IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. p. 87.* Caussam Gregorii VII pontificis contra HENRICVM IV im-

imperatorem cum ANSELMVS hicce strenue defenderit, hinc & illi gratissimus fuerit; facile intelligitur, quid de eius collectione censendum sit. ANSELMVM eodem adhuc saeculo vndecimo sequutus est IVO, natione Gallus, & Carnotensis ab an. 1092 vsque ad 1115, quo obiit, episcopus; cuius ea aetate ob doctrinam, zelum, prudentiam, magna fuit auctoritas celebritasque. De vita eius praeter alios legi potest IO. FRONTO, in *opusculis*, quae IO. ALB. FABRICIVS Hamburgi an. 1720. 8. recudi curauit. Duae autem illi tribuuntur collectiones, quarum altera *decretum*, altera *pannormia* vocatur. In priori opere, quod extra controuersiam IVONIS est, BVRCARDVM fere sequitur, ab eoque, siue verba, siue ordinem spectes, parum discedit; addidit tamen, quae eius collectioni deesse putauit, leges scilicet ciuiles romanas, ad exemplum nomocanonum in ecclesia orientali receptorum; quamquam &, in occidentali RHEGINONEM iam simile quid adgressum, antea obseruatum sit. Nonnulla etiam, ad haeresin Berengerianam spectantia, adiecit. *Decretum* hocce IVONIS, in partes XVII digestum, curante IO. MOLINAEO, an. 1561 Louanii in fol. editum est, recusum deinceps, cum aliis IVONIS scriptis, Parisiis anno 1647. fol. Ad *pannormiam* autem, siue vt alii eam vocare malunt, *pannomiam* (quamquam in veteribus codicibus constanter *pannormia* legatur) quod attinet; eam IVONIS esse, ROB. BELLARMINVS negat, de *scriptorib. ecclesiast.* in *Gratiano*, *p.* 187. Vt vero, cur id fecerit, intelligatur, ipsum hac de re audire iuuabit: *Duo*, inquit, *dist. 63. canon. Adrianus, & can. in synodo, ponuntur canones ex historia ecclesiastica Sigeberti, quibus adfirmantur inuestiturae episcoporum concessae imperatoribus ab Hadriano primo & Leone octauo summis pontificibus: quos canones confictos fuisse a Sigeberto, schismatico historico, probat multis argumentis cardinalis Baronius &c. Neque obstat, quod iidem canones habentur etiam apud Iuonem in pannomia lib. 8. cap. 135. & 136. cum tamen Iuo Sigebertum aetate praecesserit; hoc, inquam, non obstat, quoniam pannomia non dicitur Iuonis, quia sit ab Iuone composita, sed quia sit ex decreto Iuonis maxima ex parte decerpta. Quod autem auctor Pannomiae sit recentior Iuone, perspicuum est ex libro octauo, vbi multa sunt decreta Innocentii secundi pontificis, qui fuit Iuone posterior.* BELLARMINO hic suffragatur GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iur. eccles. num. CCLXVII. p. 306.* qui & deinde GVID. PANCIROLLVM laudat, de *claris legum interpretibus lib. III. c. I.* adserentem, auctorem *pannormiae* esse HVGONEM Catalaunum, qui ex maiori opere IVONIS eam contraxerit. Verum, rationes a BELLARMINO adlatas, nondum eiusmodi esse, vt euincant, pannormiam istam perperam IVONI tribui, recte iudicat CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iuris canon. §. XXXV.* Et sane, decreta ista Innocentii II, quae in fine pannormiae leguntur, quaeue BELLARMINO aliisque praecipuum argumentum suppeditant, in antiquissimis codicibus non exstare, sed a recentiori manu addita esse, viris doctissimis obseruatum est. Quod cum & vir summus IO. ALB. FABRICIVS monuisset; non sine ratione STEPH. BALVZIO suffragatur, HVGONIS epitomen intercidisse, ipsum vero IVONEM primum composuisse pannormiam, deinde cum probari eam legentibus videret, ad maius opus concinnandum etiam animum adpulisse; *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. pag. 82.* vbi & editiones pannormiae indicat, & eius summam exhibet. Referri etiam ad canonum collectores saeculi vndecimi solent DEVSDEDIT, romanae ecclesiae presbyter cardinalis, itemque GREGORIVS presbyter, quem tamen nonnulli saeculo sequenti duo-

duodecimo vixisse, contendunt, qui collectioni suae nomen *polycarpi* dedit; sed quoniam nulla illorum est auctoritas, celebritasque, nos non morabuntur.

Ad GRATIANVM itaque progredimur, patria Etruscum, monachum Benedictinum, qui, cum animaduertisset, non tantum superflua, sed & contraria in collectionibus huc vsque editis subinde inueniri; vt incommodis hisce consuleret, melioremque iure canonico formam daret, nouum compilauit volumen, quod *concordiam discordantium canonum* inscripsit; quoniam dissidentes inter se conciliare canones praecipue illi constitutum fuit. Sunt, qui putant, IVONEM huic instituto ansam praebuisse, dum in praefatione sua regulas quasdam praescripsit, secundum quas canones discordantes inter se conciliari possint. Scripsisse GRATIANVM hocce opus Bononiae in monasterio sancti Felicis, docet ROB. BELLARMINVS; dumque TRITHEMIVS, an. 1127, alii autem, an. 1151 eum hoc fecisse, adserunt, hosce ita inter se conciliare posse, idem cardinalis arbitratur, vt de initio eius TRITHEMIVS, reliqui de fine loqui censeantur; de *scriptorib. ecclesiast.* in *Gratiano, p.m. 187.* Qua ratione viginti quatuor circiter annorum spatio illud absoluit. Quod nonnulli tradunt, GRATIANVM huncce spurium fuisse, & PETRI LOMBARDI, qui *magister sententiarum* vocatur, ac PETRI COMESTORIS, *historiae scholasticae* scriptoris, fratrem germanum, tresque hos vno puerperio ex adulterio aut scortatione esse prosatos, & quae reliqua sunt eiusdem generis, ceu fabula & inane commentum hodie a plerisque exploditur; conf. GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpret. lib. III. cap. II.* CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon.* §. *XXXVII.* Magnam autem haec GRATIANI collectio mox obtinuit auctoritatem, adeo, vt inter reliquos canonum collectores solus in gymnasiis praelegeretur, & multorum commentariis illustraretur, teste ROB. BELLARMINO, de *scriptorib. ecclesiast.* in *Gratiano, p. 187.* Addunt nonnulli, Eugenium III pontificem hoc opus adprobasse, & legendum publicis gymnasiis concessisse; quod tamen alii in dubium vocant. Immo non desunt, qui contendunt, a nullo vmquam pontifice expresse hoc opus confirmatum esse. Etsi enim GRATIANVS nihil eorum omiserit, quae ad euehendam & stabiliendam supremam istam, quam romani pontifices sibi vindicabant, potestatem, pertinere videbantur; plurima tamen etiam siue ex ignorantia, siue ex negligentia admiscuit, quae supremae istius potestatis defensoribus parum grata sunt, quaeue antiquam istam disciplinam ecclesiasticam, a pontificibus euersam, redolent; plurima quoque, quae nobis hodie egregia veritatis testimonia contra ipsam ecclesiam romanam suppeditant; vt in sequentibus ostendemus. Etsi itaque romani pontifices collectionem hancce GRATIANI non adeo aegre ferrent; postquam etiam magnam auctoritatem adepta esset, eam reiicere aut abrogare nollent; nonnulli potius, vt corrigeretur emendareturue, omnem adhiberent diligentiam; vt tamen eam diserte adprobarent, induci non potuerunt, bene perspicientes, se hac ratione in *fauorabilibus* hacce collectione vti, in *odiosis* contra exceptionem *deficientis adprobationis* opponere posse; vt recte obseruat IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II.* §. *XVIII. p. 94.* Dubitari hinc etiam posset, num haec collectio GRATIANI vim legis habeat? qua de re non omnes idem sentiunt. Sunt, qui hoc adfirmant, sunt, qui negant; sunt denique, qui media quadam via incedunt, & pro diuersitate fontium, ex quibus sua depromsit GRATIANVS, diuersam quoque iis tribuunt auctoritatem. Ad fontes autem istos, praeter

verba GRATIANI, referuntur dicta patrum, canones conciliorum, decretales pontificum, & leges ciuiles, quibus denique paleas nonnulli addunt, de quibus mox dicemus. Hisce omnibus, singulatim spectatis, quanta sit vis obligandi, in sequentibus disputabimus; nunc illud obseruasse sufficiat, ipsam hancce collectionem, in se spectatam, authentica neutiquam destitui auctoritate; quippe quam vsu & obseruantia forensi adepta est; quod rationibus luculentissimis demonstrat IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiast. protestantium lib. I. tit. II. §. XIX. seqq. p. 94. seqq.* Ad *paleas* quod attinet, sunt, qui, hoc nomine significari, putant, quod cassum est & irritum; alii τὸ παλαιὸν siue quod antiquum est; alii aliter. Sed, cum COTTA PALEA discipulus fuerit GRATIANI, qui collectioni eius capitula quaedam addidit; quae in antiquioribus manuscriptis non leguntur; hocce nomine, quaenam ab eo profecta sint, indicatur. Diuersa de collectione hacce GRATIANI iudicia refert GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *histor. iur. eccles. num. CCCXVIII. p. 347. seqq.* In eo omnes fere consentiunt, grauissimis erroribus hancce collectionem scatere; idque cumprimis ANTON. AVGVSTINVS demonstrauit, in suis de *emendatione Gratiani libris.* Atque eam ob caussam iussu pontificum romanorum emendatio eius suscepta est; quamquam ANT. AVGVSTINVS, satius fore, arbitretur, si, reiecta hac compilatione, noua & concinnior ederetur; varias tamen simul, quae obstent, adfert rationes; *lib. I. dial. I.* Saepe errasse GRATIANVM, fatentur etiam ROB. BELLARMINVS, de *scriptorib. eccles.* in *Gratiano, p. 187.* MARC. ANTONIVS DE DOMINIS, de *republ. eccles. lib. VI. cap. V. num. LXXX.* aliique romanensium. Summa illorum, quae in GRATIANO reprehendi solent, huc redit: quod apocryphis & suppositititiis scriptis saepe vsus sit, tamquam genuinis; quod & speciatim de decretalibus pseudo-ISIDORI intelligendum; quod non ex fontibus sua hauserit, sed ex aliorum collectionibus, adeoque vbi BVRCHARDVS, vel alius collector, errauit, eumdem & ipse retinuerit errorem; quod prauas graecorum scriptorum versiones sequutus sit, ipsemet linguae graecae prorsus ignarus; quod in gratiam pontificis verba & sententias auctorum corruperit; quod in inscriptionibus textuum nunc nomina commutauerit, nunc substituerit alia; quod canones sine ratione cumulauerit, & quae alia sunt eiusdem generis. Non tamen ideo inutile prorsus hocce GRATIANI opus, aut lectu indignum, censendum; quin potius multa & eximia, quae nobis viui esse queant, ex eo depromi posse, in sequentibus ex instituto demonstrabimus. Diuiditur in partes tres, quarum prima continet *distinctiones* centum & vnam; secunda habet *caussas* triginta sex, & quaelibet caussa suas iterum quaestiones; post caussae trigesimae tertiae quaestionem tertiam conspicitur tractatus de *poenitentia*, qui absoluitur septem distinctionibus; tertia denique pars est de *consecratione*, quae constat quinque distinctionibus; quamquam non desint, qui dubitant, an duo illi tractatus de *poenitentia* & de *consecratione* recte GRATIANO tribuantur. Quantum hocce opus ad stabiliendam monarchiam papalem contulerit, exponit CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon. §. XLVIII.* Nec sine obseruatione praetermittendum, cum eodem, quo GRATIANVS, tempore vixerit PETR. LOMBARDVS; manifestum inde esse, eodem quoque tempore theologiam scholasticam, & ius canonicum, duo illa papatus fulcra, emersisse. Varias GRATIANI editiones recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. XX. p. 90. seqq.* Interpretes autem

autem siue glossatores, vt vocari solent, decreti a GRATIANO conditi, refert atque describit GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. IV. seqq.* & GERHARDVS VAN MASTRICHT, *in histor. iuris ecclesiast. num. CCCXXXIV. p. 362. seqq.*

§. VI. Quemadmodum autem ex eo tempore ius canonicum magis magisque ad formam iuris ciuilis per decretales romanorum pontificum adcommodari coepit; ita eodem, vti & sequentibus, decimo tertio, & decimo quarto saeculo, exstiterunt, qui varias decretalium collectiones darent.* Saeculo decimo quarto sub Ludouico bauaro imperatore collabascere primum summa ista, quam sibi pontifices arrogauerant, potestas, & impugnari coepit, quod & vlterius saeculo decimo quinto per concilium Constantiense & Basileense contigit; hinc in periculum equidem adducta, non tamen valde imminuta est iuris canonici auctoritas.**

* Tantos nimirum GRATIANI decretum mox fecit progressus, vt iam sub Friderico I imperatore doctores quidam *decretistae* vocarentur; a quibus *legistae*, seu iuris ciuilis doctores discernebantur. Eodem enim hocce saeculo ius quoque ciuile, seu Iustinianaeum, in vsum iterum reuocatum, aliunde constat; vnde & mos, *vtriusque iuris doctores* creandi, fluxit. Quod diximus, iam sub Friderico I imperatore doctores quosdam *decretistas* adpellatos, diserte confirmat ARNOLDVS Lubecensis, in *chronico Slauor. lib. III. cap. X.* vbi refert, imperatorem huncce *decretistas* pariter ac *legistas* in comitatu suo habuisse. Vt vero decreti, a GRATIANO conditi, tam longe lateque, cumprimis & per Germaniam, propagaretur auctoritas, plurimum contulit fama academiae Bononiensis, & Parisiensis. Vtriusque enim iam saeculo duodecimo magna erat celebritas, adeo, vt cateruatim cumprimis ex Germania iuuenes ad eas confluerent; in vtraque & ius canonicum, cumprimis & decretum GRATIANI, non sine eius commendatione docebatur. Legenda, quae hac de re obseruat IVST. HENN. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastic. protestant. lib. I. tit. II. §. XXVII. seqq. p. 99. seqq.* Nec deerant sibi romani pontifices, quin potius omni studio id agebant, vt ius canonicum magis magisque ad indolem iuris ciuilis componeretur; hinc de processu & ordine iudiciorum, similibusque, varia, ex iure ciuili maximam partem depromta, adiiciebant. Cumprimis hoc saeculo id sibi datum credidit Alexander III pontifex, iuris ciuilis peritissimus, quippe qui, antequam pontifex fieret, in academia Bononiensi docuerat; cuius vestigiis insistebant Innocentius III, Honorius III, Gregorius IX, Bonifacius VIII, Clemens V, aliique. Auctis hinc & multiplicatis decretalibus, variae earum instituebantur collectiones, quarum, post GRATIANI collectionem, vsque ad Gregorii IX tempora, quinque numerari solent. Prima auctorem habet BERNH. CIRCAM, Papiensem praepositum, mox episcopum Fauentinum, qui ad Coelestini III aetatem epistolas pontificum collegit. Secunda, quae a IOANNE Gallensi seu Vallensi confecta est, Coelestini III constitutiones addidit. Vtraque haecce priuata auctoritate prodiit. Tertia solas Innocentii III constitutiones continet, & ipsius Innocentii auctoritate per PETRVM Beneuentanum conscripta est; postquam BERNHARDVS Compostellanus iam simile quid, sed absque pontificis iussu, susceperat.

Quar-

Quartae collectioni caussam praebuit concilium Lateranense, in quo idem pontifex capita LXXI edidit; qui & post tertiam collectionem alias constitutiones promulgauerat, quae itidem in quarta hacce continentur. Quinta denique collectio Honorii III constitutiones exhibet, a TANCREDO Bononiensi archidiacono collectas. Conferenda, quae ex CAR. LABBEO, qui veteres decretalium collectiones, post GRATIANVM concinnatas, Parisiis an. 1610. fol. recudi curauit, refert IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. §. VIII. p. 20.* add. CASP. ZIEGLERVS, *de orig. & increm. iur. canon. §. L. LI.* Quinque vero illae collectiones, cum & prolixitate constitutionum, & numero quoque suo, ad vsum parum aptae viderentur; pleraeque etiam priuata auctoritate congestae essent; Gregorius IX pontifex sextam, quae reliquarum compendium esset, adornare, secum constituit; idque per RAYMVNDVM DE PENNA FORTI, natione Catalaunum, patria Barcinonensem, capellanum & poenitentiarium suum, cuius & alias haud ignotum nomen est, perfecit. Hic enim, cum reliquas collectiones decretalium in vnum volumen redegisset, nouasque ipsius Gregorii constitutiones addidisset; pontifex anno 1234 hocce volumen auctoritate sua confirmauit, istudque vt in scholis pariter ac iudiciis solum valeret, voluit. Conferendus FRANC. PAGI, in *breuiario gestorum pontificum romanorum, tom. III. saec. XIII. p. 274.* Quid in hacce collectione desiderandum sit, ostendit CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increment. iur. canon. §. LII.* Non defuerunt etiam, qui tum reliquas decretalium, post GRATIANVM editas, collectiones, tum maxime illam, quam Gregorius IX confirmauit, commentariis suis siue glossis, vt eo tempore vocabant, illustrarent; quos GVIDO PANCIROLLVS recenset, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. VIII.* & ex eo GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *histor. iuris ecclesiast. num. CCCLVI. p. 391. seqq.*

Nouae suae collectionis sollemni adprobatione Gregorius IX pontifex inter alia hoc quoque spectauit, vt illorum conatus, qui priuato studio collectiones eiusmodi dabant, reprimeret ac coërceret; hinc & confusioni, quae inde oriri poterat, decretaliumue corruptioni, obuiam iret. Vnde nulla deinceps decretalium facta est collectio, donec Bonifacius VIII, anno 1294 ad episcopatus romani dignitatem eueheretur. Tertio hic pontificatus sui anno, nouam ex Innocentii IV, Gregorii X, Nicolai III, & suis constitutionibus, per tres cardinales iussu suo compilatam collectionem, dedit quinque libris constantem; quam quia totidem Gregorii libris addidit, *sextum decretalium librum* vocari voluit. Erat pontifex ille turbulenti admodum ingenii, quem ob fastum ac auaritiam recte ab historicis reprehendi, ipsemet non dissimulat FRANC. PAGI, in *breuiar. gestor. pontif. roman. tom. III. saec. XIII. p. 503.* Cum ergo acerrimae lites cum Philippo pulchro, Galliae rege, illi intercederent; rexque pontifici, quam sibi vindicabat, potestatem in temporalibus concedere nollet, hincque ab illo rursus excommunicaretur; factum inde, vt *liber* hicce *sextus decretalium* nullum in Gallia inueniret locum. Legendus hac de re PETR. DE MARCA, de *concordia sacerdotii & imperii, lib. IV. cap. XVI.* Sub initium saeculi decimi quarti Clemens V pontifex vixit, qui sedem pontificiam Auenionem in Galliam transtulit, vbi & pontifices per annos 72 commoratos, constat. Hic itidem suas & concilii Viennensis constitutiones libris quinque complexus est, sed morte praepeditus eas euulgare non potuit, immo moriens vetuit; quoniam, si AVENTINO, *annal. Boior. lib. VIII.* credendum, ipse-

ipsemet agnoscebat, multa, quae *simplicitati christianae, & libertati religionis imponerent, ibi contineri.* Successor autem eius Ioannes XXII nihilosecius hancce collectionem publici iuris fecit; eam vero non librum septimum decretalium, vt facere potuisset, sed *Clementinas* inscripsit, misitque cum praefatione sua ad academiam Bononiensem, anno pontificatus sui secundo, siue Christi 1317. Exstant etiam sub eiusdem Ioannis XXII nomine in corpore iuris canonici *extrauagantes XX*, ita dictae, quod vagarentur extra corpus collectionum canonicarum, incertae adhuc, num recipiendae essent. Nam neque ab ipso Ioanne, nec ab alio quodam pontifice, editae aut probatae, sed priuata auctoritate, anno, vt nonnulli putant, 1340 collectae sunt. Discernendae autem sunt ab *extrauagantibus communibus*, de quibus deinceps dicemus. Copiosius, quae hactenus commemorauimus, edisserunt CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & incremento iuris canon.* §. *LIV. seqq.* & GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris eccles. num. CCCCLXVII. seqq. p. 396. seqq.*

Decreti a GRATIANO conditi, eo ipso, quo editum est, saeculo duodecimo, auctoritatem in Germania quoque inualuisse, antea docuimus. Qua de re licet adhuc quodammodo dubitet HERM. CONRINGIVS; postquam tamen Gregorius nonus decretales pontificum, suis auspiciis collectas, & publica auctoritate a se munitas, vbiuis obseruari, mandauerat; statim in Germania quoque iuris pontificii vsum coepisse, positum extra controuersiam, putat; de *orig. iuris german. cap. XXVI. p. 155.* Confirmat id exemplo IO. SEMECAE, cathedralis ecclesiae Halberstadiensis praepositi, qui omnium primus *glossas* in *decretum* confecerit, quiue anno saeculi istius decimi tertii quadragesimo quinto mortuus sit. Et quis hac de re dubitet, cum imperatorum Friderici II & Rudolphi I constitutiones, consensu ordinum imperii latae, hoc diserte confirment. Et Friderici quidem II constitutio, anno 1236 promulgata, apud MELCH. GOLDASTVM exstat, *part. II. der Reichs-Satzungen, cap. XV.* Rudolphi autem apud CHRIST. LEHMANNVM, in *chron. Spirensi, lib. V. cap. CVIII.* Ex vtraque verba huc spectantia refert HERM. CONRINGIVS, *l. c. p. 157.* Iniquis equidem ausibus pontificum fortiter se opposuit Fridericus II imperator; quod cum sequenti saeculo decimo quarto feliciori adhuc successu faceret Ludouicus bauarus; imminui inde coepit auctoritas papalis. Exstiterunt enim tempore Ludouici bauari viri cordati, qui magna libertate pontificum tyrannidem & imperium, quod sibi vindicabant in omnes, impugnabant. In his MARSILIVS ille Patauinus fuit, qui in libro, *defensor pacis* inscripto, multa de canonibus suspectis, de decretalium iniquitate, de ipsius pontificis potentia, disputat. Fuit & GVIL. OCCAM, cuius haud ignobile inter scholasticos nomen est, quiue de *extrauagantibus* Ioannis XXII adserit, eas a multis reprehendi, tamquam haereticas, & omnino falsas. De hisce vero, vt & aliis eiusdem generis scriptis, quibus auctoritas summa pontificum impugnata fuit, in sequentibus ex instituto verba faciemus. Si tamen dicendum, quod res est, nondum eo tempore imminuta est magnopere iuris canonici auctoritas; siquidem, qui pro imperatore stabant, ex iure canonico non minus, quam ciuili, argumenta petebant, quibus caussam suam defenderent; quod & IVSTO HENNING. BOEHMERO obseruatum, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XXXV. p. 105.* qui &, quo vsque, & in quibus caussis, ius pontificium in Germania obtinuerit, distincte explicat §. *XLIX. seqq. p. 116. seqq.* Confirmari, quod diximus, & inde potest, quod saeculo decimo quin-

to magnus vtriusque iuris peritorum & doctorum exstitit numerus; qui, cum subtilitatibus suis otiosis omnia turbarent; factum, vt de iis eiiciendis, & ab omni consilio & iudicio semouendis, consultatio institueretur. Patet hoc ex constitutione illa, quam MELCH. GOLDASTVS exhibet, *part. I. der Reichs-Satzungen, p. 166.* quae inscribitur: *Kaiser Friderichs des dritten Reformation im heiligen Roemischen Reich teutscher Nation fürgenommen, vnd proponiret auff dem Reichstag zu Meinz anno domini 1441.* Verba huc spectantia ex *artic. V.* vna cum rationibus, ex subiecta declaratione petitis, refert HERM. CONRINGIVS, de *origine iuris germanici*, *cap. XXXII. p. 200. seqq.* Idem cum, istam sententiam periniquam & longe durissimam esse, pronuntiasset, addit: *Enimuero in atrocem adeo sententiam itum est procul dubio non alia de caussa, quam quod illi ordini doctorum permisti quidam rabulae pessimis fori pontificii moribus tranquillitatem Germaniae tum perturbassent. Illi scilicet curiae debetur, quidquid est rabularii negotii. Nulli sane alii etiam Galliam omne hoc malum debere, prudenter monet Franciscus Hotomannus &c.* Recitatis hinc HOTOMANNI verbis, ita pergit: *Et vero primorum apud nos iuris doctorum plerique in Italia educati sunt: vt mirum non sit, scabiem aulae pontificiae illorum multis affrictam. Quin ex Italis ipsis nonnulli in Germaniam tum transiere &c.* Ex eadem interim Friderici III constitutione, seu *articuli* eius *V.* declaratione colligere licet, ante quinquaginta annos, seu circa finem saeculi decimi quarti, vtriusque iuris, tum ciuilis, tum canonici, doctrinam, insignem accepisse auctoritatem, in caussis scilicet & foris saecularibus; quod speciatim de iure canonico intelligendum. Copiosius hoc edisserit IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestant. &c. lib. I. tit. II. §. LV. p. 119.* Atque recte idem obseruat, reformationem Friderici III effectu caruisse, eo, quod nulla in academiis reformatio suscepta fuerit, sine qua iudiciorum & fori emendatio speranda non sit; ius insuper canonicum iuri ciuili ita commixtum fuerit, vt ab eo separari amplius haud potuerit; adeoque retento iure ciuili in certis capitibus, iuris canonici quoque vsum exspirare non potuisse. Saeculo equidem decimo quinto auctoritas papalis in magnum iterum adducta est discrimen, tum per Constantiense, tum per Basileense concilium. Verum nec hac ratione auctoritati iuris canonici multum detractum est. Immo cum a principibus & vrbibus germanicis multa iam olim condita essent statuta, iuri illi pontificio repugnantia; Martinus V pontifex in ipso Constantiensi concilio anno 1417 bullam edidit, in qua grauiter de istis ordinum Germaniae statutis conquestus est; licet nihil effecerit; obseruante HERM. CONRINGIO, de *orig. iuris german. cap. XXVI. p. 157.* Plurimi etiam, tum decimo quarto, tum decimo quinto vixerunt saeculo, iuris pontificii interpretes, quorum eo tempore magna fuit celebritas; de quibus conferendus GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretibus lib. III. cap. XVI. seqq.* & HERM. CONRINGIVS, de *scriptoribus sedecim post Christum natum saeculorum, saec. XIV. cap. III. & saec. XV. cap. III.* Denique & circa finem saeculi decimi quinti alia collectio *extrauagantium* prodiit, quae *communes* vocantur; quia non sunt vnius pontificis. Priuata etiam facta est industria, nec ab vllo pontifice, quantum constat, adprobata. Sunt in ea decretales quaedam Eugenii IV, Calixti III, Pauli II, Sixti IV, qui anno 1471 ad pontificatum venit, eumque ad annum 1484 tenuit; vnde, hocce tempore factam vulgatamque collectionem hancce, nonnulli colligunt. Nullius initio fuit auctoritatis; at, postquam in corpus iuris canonici recepta est, non exigui apud

iuris pontificii interpretes est ponderis. Et ex hactenus quidem dictis structura corporis iuris canonici intelligitur; de qua nonnulli obseruant, quod rationem iuris ciuilis imitetur. Pluribus hoc ostendunt CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon.* §. *LIX.* & GERHARDVS VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiast.* §. *CCCLXXXIII. seqq. p. 400.*

§. VII. Restituta saeculo decimo sexto euangelii luce, plurimi, qui eam admittebant, romani pontificis excutiebant iugum; qui & ius canonicum, praeeunte exemplum ipso beato MARTINO LVTHERO, abrogare prorsus potuissent, nisi quibusdam in scholis pariter ac foris hoc retinere visum fuisset. Hinc & in iurisprudentia ecclesiastica protestantium principia quaedam iuris canonici parum sana remanserunt, a quibus eam repurgare nostra aetate viri docti adgressi sunt. In romana ius canonicum itidem permansit ecclesia, probatumque non modo, sed in quibusdam emendatum, cumprimis autem variis virorum doctorum commentationibus illustratum est. Magnus praeterea cum ex romanensibus pariter ac protestantibus illorum sit numerus, qui systemata aut compendia iuris canonici dederunt; praecipuos ex iis nosse, operae pretium fuerit.*

* Vti saeculo decimo sexto per reformationem ecclesiae, a beato MARTINO LVTHERO felicibus auspiciis susceptam, magna multarum rerum orta est mutatio; ita & ius canonicum eius expers esse non potuit. LVTHERVS namque, cum animaduerteret, puriori, quam profitebatur, doctrinae, & necessariae ecclesiae emendationi, inter alia etiam ius hocce canonicum obstare; adcuratius eius examen instituit, &, quae eius esset origo, quodnam fundamentum, quae caussa, diligenter expendit; iisque omnibus probe consideratis, sentinam quamdam haereseon atque errorum in eo deprehendi, pronuntiauit, nullamque eius habendam esse rationem, sed totum & integrum abolendum. In *libello ad caesarem & nobilitatem imperii*, qui *tomo I. Altenburg. fol. 480.* exstat, inter alia ius pontificium reiicit; emendandum vero & contrahendum ius caesareum, idque restitutis legibus patriis tantum in subsidium vocandum, suadet; conf. VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi. lib. I. cap. LXXII. num. 3.* Immo, cum scripta eius iussu pontificis a Coloniensibus & Louaniensibus combusta fuissent; ipse, vt par pari referret, conuocata Wittebergae omni scholastica iuuentute, magna doctorum hominum comitante caterua, extra orientalem vrbis portam, quam Elystrae vocant, prope ptochodochium in aperto campo a dextris versus Albim, exstructo rogo, & succenso a magistro quodam primicerio, totum ius pontificium, & vna bullam Leonis x, nec non libros ECKII & EMSERI, die x Decembris, an. 1520 publice combussit; decretales sua manu in ignem coniectas hisce adfatus verbis; *Quia tu impie liber conturbasti sanctum domini, ideo te conturbet ignis aeternus. Sicut fecerunt mihi, sic feci eis, inquit Samson.* Addidit porro: *Videant incendiarii papistae, non esse magnarum virium libros exurere, quos confutare non possunt.* Hoc peracto, eximio tum doctorum, tum magistrorum, aliorumque comitatu stipatus, in vrbem rediit; & postridie eius diei auditores e publica cathedra monuit, vt a papisticis statutis sibi cauerent. Quae pro facti sui defensione attulit LVTHERVS, legi possunt

tom.

tom. II. lat. Ienensi fol. 334. vbi triginta ex iuris pontificii libris sententias produxit, ob quas comburi meruissent. Recudi haec *acta combustionis iuris canonici* curauit IO. FRID. MAYERVS, in suis ad NIC. SELNECCERI *vitam Lutheri commentationionibus p. 117. seqq.* Inter quinque istas rationes, quibus factum hocce suum defendit, vltima ita se habet: *postquam ergo eiusmodi eorum*, (pontificiorum) *combustione librorum, veritati magna imminere iactura, & apud imperitam plebem suspicio inde ad multarum animarum perniciem nasci poss t, ego vicissim instinctu, vt spero, spiritus, ad confirmandam & conseruandam veritatem christianam & vulgus, libros aduersariorum combussi, inspecta eorum insperabili emendatione & correctione.* Inter triginta istos errores, ob quos libros iuris canonici & pontificii comburendos & vitandos censuit, primus est: *Papa & sui non tenentur praeceptis Dei subiecti & obedientes esse*, quod subiecto ex iure canonico testimonio, comprobat; secundus: *Non est praeceptum, sed consilium sancti Petri, quando docuit, vt omnes homines regibus essent subiecti;* tertius: *sole significari papalem, luna imperialem, siue saecularem potestatem in christiana republica;* quartus: *papam & eius sedem non teneri subiectos esse conciliis & decretis &c.* Summam tandem totius iuris canonici hanc esse dicit: *Papa est Deus in terris, superior omnibus caelestibus, terrenis, spiritualibus & saecularibus. Et omnia papae sunt propria, cui nemo audeat dicere: quid facis?* Addit porro: *Haec est illa abominatio, ille foetor, de quo Christus Matth. 24. dixit: cum videritis abominationem desolationis, quae dicta est a Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat &c. Et diuus Paulus, ita vt in templo sedeat, hoc est, in christiana ecclesia ostendens se, tanquam sit Deus.* Non equidem negat, in decreto aliquid boni esse; sed, hoc ita comparatum esse, putat, vt sub papatu magis noceat, quam prosit. *Quod si*, inquit, *in illis etiam aliquid boni inesset, vt de decretis fateri cogor, totum tamen eo detortum est, vt noceat, & papam in sua antichristiana & impia tyrannide confirmet. Omitto, quod nihil eorum prae nimia diligentia obseruatur, nisi quod malum & noxium est, seruasse.* Sed praeter NIC. SELNECCERVM & IO. FRID. MAYERVM, *l. c. p. 101.* & *117. seqq.* legendi hac de re IO. SLEIDANVS, *commentar. de statu relig. & reipubl. lib. II. p. m. 50.* CASP. ZIEGLERVS, de *orig. & increm. iuris canon. §. LXIII. seqq.* VIT. LVDOV. SECKENDORFIVS, *histor. Lutheranismi, lib. I. sect. XXXI. §. LXXIX. p. 121.* GOTTFR. ARNOLDVS, in *der Kirchen-vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. cap. V. §. XIII.* Interim istud LVTHERI factum, quod mireris, ne Wittebergae quidem ab omnibus aequo animo acceptum fuit. Praecipue autem duo iure consulti Wittebergenses HENNINGVS A GOEDEN & HIER. SCHVRFFIVS illud aegerrime tulerunt, obtendentes, suam hic rem agi, suasque exagitari professiones; posse LVTHERVM ea, quae sacris litteris aduersa sint, eliminare; ea vero, quae ad processum faciant iudiciarium, quibusque maxima pars decretalium absoluatur, proscribere, illi concessum non esse, processum istum ex decretalibus addisci, eoque vniuersa hactenus vsa fuisse tribunalia, de quo iudicium ferre, iure consultorum sit, non theologorum; & quae alia erant eiusdem generis. Haec autem, quemadmodum ita comparata sunt, vt facili negotio ad ea responderi queat; ita LVTHERVM a sua neutiquam dimouebant sententia; qui & praeter alios propugnatorem nactus est VLR. HVTTENVM, equitem istum Francum, longe celeberrimum, qui haud inepte constitutiones pontificum cum nummis comparans, tanto deteriorem vnamquamque esse, aiebat, quanto est recentior,

recentior, ficuti & nummi recentiores de bonitate femper aliquid remittant; conferendus CASP. ZIEGLERVS, *l. c.* §. *LXV.* Euentus vero docuit, parum isto zelo fuo profecisse LVTHERVM; fiquidem iure confulti a fe impetrare non potuerunt, vt iuri canonico nuntium mitterent; qua de re & GOTTFR. ARNOLDVS conqueritur, in der *Kirchen vnd Ketzer-Historie, part. II. lib. XVI. cap. XII. §. XXXV.* Immo IVSTVS IONAS, vtpote canonum licentiatus, ius canonicum adhuc anno 1521 interpretatus eft, eo, quod ideo falarium acciperet; quod & SFORTIAS PALLAVICINVS praetermittere noluit, in *histor. concil. Trident. lib. I. cap. XXII.* At LVTHERVS femper repugnauit, cui nec dum an. 1545 cum iure confultis bene ob ius pontificium conueniffe, docet VIT. LVD. SECKENDORFIVS, in *historia Lutheranismi lib. III.* §. *CXXVI. p. 581.* Iure confulti namque fummo ftudio & feruore, ne commodis fuis ac auctoritati quidquam decederet, ius canonicum conferuarunt ac propagarunt. Exemplum namque HENNINGI A GOEDEN, & HIERON. SCHVRFFII, qui principem inter propugnatores iuris canonici tenent locum, fequuti MELCH. KLINGIVS, IOAN. SCHNEIDEWINVS, MATTH. WESEMBECIVS, IOACH. DE BEVST, EBERH. A WEIHE, aliique; qui & auctoritate fua Ienenfes, Roftochienfes, Lipfienfes, aliosque iure confultos in eamdem pertraxere fententiam. Diligenter & copiofe haec omnia ediſſerit IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiast. protestantium, lib. I. tit. II.* §. *LXIII. p. 125. seqq.* qui & *§. LXX. p. 135.* in quibus capitibus ex mente quorumdam iure confultorum ius canonicum vfum in foris proteftantium habeat, exponit. Idem & *§. LXI. p. 124.* recte obferuauerat, etfi circa initium reformationis a IO. BVGENHAGIO, aliisque, iuffu & voluntate eorum, quos penes fumma rerum poteftas erat, hinc inde in ecclefiis proteftantium ordinationes ecclefiafticae concinnatae, & introductae fuerint; eas tamen ad caerimonias tantum, & ritus externos fpectaffe, doctrinamque catecheticam, nec grauioris argumenti momenta, attigiffe; quae adeo ex iure pontificio haurienda effe, iure confulti exiftimauerint. Videtur equidem, iure confultis vitio verti non poffe, quod iuri pontificio inhaeferint, quamdiu publica auctoritate poteftas, quam fibi in hifce pontifices vindicabant, nondum fuit abrogata. Factum vero id eft, cum bellum Smalcaldicum per transactionem Paffauienfem, & hinc porro per pacem religiofam, finiretur; quippe qua effectum, vt ordines proteftantes fupremum ius circa facra poftliminio recuperarent, papalisque prorfus corrueret iurisdictio. Conferenda beati SAM. STRYKII *differtatio, de iure papali principum euangelicorum, cap. I.* §. *IX. seqq.* Maxime opportuna vtique fuiffet haec occafio, ius canonicum in terris proteftantium abrogandi; cui etiam ante reformationem LVTHERI repugnantia hinc inde quidam imperii ordines conftituerant, vt fupra iam obferuatum, & pluribus HVLDER. EYBENIVS docet, de *origine, progressu, vsu & auctoritate iuris canonici in terris protestantium &c. §. XVII.* Sed commodi cuiusdam ratio apud plurimos plus valuit, quam falus aut reipublicae, aut ecclefiae. Hinc, abrogata licet papae auctoritate, ius tamen papale retinuerunt, obtendentes, non ex auctoritate romani pontificis, fed *ex consuetudine & vsu recipientium,* hoc vim quamdam obtinere, adeoque minime reiiciendum effe. Ita ergo non tantum ius canonicum, feu pontificium, in terris proteftantium manfit; fed & fententiae exinde plurimae erroneae & perniciofae in iurisprudentiam ecclefiafticam & praxin quotidianam receptae funt, quae

labem

labem quamdam ecclesiae nostrae adspersserunt. Fuerunt equidem, qui in quibusdam saniora tradere inciperent, saltem multa monita saluberrima tractationi iuris ecclesiastici adspergerent; vt IOAN. BRVNNEMANNVS, iure consultus eruditionis & pietatis laude inclitus, cuius *ius ecclesiasticum notis & supplementis* SAM. STRYKII auctum ac locupletatum Francofurti & Lipsiae 1686. 4. prodiit, non semel deinceps recusum. Sed CASP. ZIEGLERVS quoque, magni nominis iure consultus, quem in iure canonico me audiuisse, grata mente recordor, ex historia & antiquitate ecclesiastica lucem egregiam subinde iuri canonico adfudit; suntque omnia eius scripta, vt de *episcopis, eorumque iuribus & priuilegiis, & viuendi ratione; de diaconis & diaconissis; episcopus miles veteri ecclesiae inuisus; superintendens ad normam constitutionum ecclesiasticarum descriptus*, & reliqua, dignissima, quae ab omnibus iuris pariter ac theologiae cultoribus legantur. Quo pacto vero ipsa iuris ecclesiastici principia emendanda sint, primus, ni fallor, viam monstrauit SAM. PVFENDORFIVS, in libello elegantissimo de *habitu christianae religionis ad vitam ciuilem*; cuius editio secunda, ab auctore reuisa & emendata, Bremae 1692. 12. lucem adspexit. In eo namque solide demonstrauit, ecclesiam non instar reipublicae, seu status independentis, sed potius instar collegii cuiusdam, esse concipiendam. Ex quo consequitur, solos imperantes summos in omnibus imperiis ac rebus publicis supremo circa sacra iure gaudere; idque illis, non prout episcopi, sed prout imperantes sunt, tribuendum esse; hinc & eos solos, in iis, quae ad externum ecclesiae regimen spectant, leges praescribere, eaque, quae ad ecclesiae conseruationem pariter ac reipublicae tranquillitatem faciunt, constituere posse. Sequutus deinde est CHRIST. THOMASIVS, omni studio id agens, vt reliquias papatus ex iurisprudentia ecclesiastica protestantium eliminet & proscribat, in variis dissertationibus & scriptis (de quorum nonnullis alibi erit dicendi locus) maxime autem in *notis* ad IOAN. PAVLI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici*, Halae Magdeburgicae, 1715 duobus tomis 4. editas. Exemplo viri huius celeberrimi excitati, eamdem viam ingressi sunt GOTTL. GERH. TITIVS, in libro inscripto: *Eine Probe des deutschen geistlichen Rechts, wie selbiges ohne paebstische vnd papenzende Verfaelschung, auch andere vnfoermliche Verwirrung aus den Grund-Saetzen goettl. Rechte zum Gebrauch protestirender Staaten, in richtiger Ordnung etwa koente fürgestellet werden*, Francofurti 1701. 8. IO. SAM. STRYKIVS, in variis dissertationibus; IVST. HENNING. BOEHMERVS, itidem in scriptis dissertationibusque variis, cumprimis autem in *iure ecclesiastico protestantium, vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendente*, opere amplo & erudito, nobisque non semel laudato, aliique. Quorum quidem studium vt omni laude dignissimum; ita hoc solum optandum foret, ne interdum inter reliquias papatus ea referrentur, quae ex altiori origine, immo non modo ex primitiua, eaque nondum corrupta ecclesia, sed omnino ex scriptura sacra deriuari possunt. Caute nimirum hic incedendum, existimo, ne, quae sub papatu exstiterunt, statim ex ipso papatu, aut principiis doctrinae papalis, orta, nobis persuadeamus; deinde, vt perpendamus, quaedam grauissimo equidem abusui in ecclesia romana esse obnoxia, quae in se spectata, remotaque omni superstitione, aut ἀδιάφορα, aut omnino bona ac salutaria sunt, hinc & retineri possunt.

Iam si & de fatis iuris canonici apud romanenses post reformationem ecclesiae aliquid dicendum sit; initio quidem constat,

ſtat, omnem eos mouiſſe lapidem, omniaque eo contuliſſe conſilia, vt nutantem, vacillantemque romani pontificis poteſtatem vtcumque confirmarent, ac ſtabilirent. Quibus artibus id effectum, quantumue hic theologis ſocietatis Ieſu debeatur, nemini temere ignotum eſt, & alibi exponitur ex inſtituto. Interim in ipſa eccleſia romana non amplius id ſibi ſumunt pontifices, quod olim ſumſerunt; & licet meliores facti non ſint, facti tamen ſunt cautiores. Poſtquam etiam in eadem eccleſia litterarum ſtudia paullo diligentius excoli coeperunt; exſtiterunt in illa viri doctiſſimi, iidemque antiquitatis eccleſiaſticae ac artis criticae praeſidio inſtructi, qui in iure canonico multa corrigerent ac emendarent, fabulas & commenta exploderent, rebusque obſcuris lucem minime contemnendam accenderent. Ad rem ipſam vero atque caput cauſſae quod attinet, plerique errores, iam dudum receptos, & quorum ſumma ad ſupremam pontificis poteſtatem, eiusdemque auctoritatem falli neſciam, redit, retinuerunt. In Gallia tamen viri quidam docti & cordati exſtiterunt, qui maiori libertate vſi, arctioribus paulliſper limitibus pontificis poteſtatem circumſcripſerunt; qua de re alibi plura. Ad acceſſiones autem, quae ad ius canonicum factae ſunt, quod attinet, IO. PAVL. LANCELOTTVS *inſtitutiones iuris canonici* concinnauit, a pontifice quidem tandem adprobatas, at eius nomine neutiquam euulgandas. Suo itaque nomine auctor eas edidit anno 1563. Paulus IV tamen pontifex conceſſit, vt hae inſtitutiones corpori iuris canonici adderentur; ſed ſine vlla confirmatione. Haud exiguam interim iſtarum *inſtitutionum* eſſe auctoritatem, inde colligitur. Eodem tempore MARCVS ANTON. CVCHVS, iure conſultus Ticinenſis, ad eamdem cum LANCELOTTO laudem adſpirans, *inſtitutiones* conſcripſit; quas & ipſe priuato nomine edere coactus eſt, an. 1564. Prodierunt deinceps cum notis SAMVEL. MARESII, Groeningae an. 1660. 4. Pius porro IV pontifex, promulgatione concilii Tridentini celebris, Romae etiam cardinales ac doctos aliquot viros elegit, ad emendandum GRATIANVM, quibus Pius V, eius ſucceſſor, alios adiunxit; opus autem hocce ad finem demum perductum eſt ſub Gregorio XIII & ab eo publici iuris factum anno 1582. In eo vero non tantum decretum GRATIANI, ſed decretales etiam, emendatae & reſtitutae ſunt, tum ex praecedentibus collectionibus, tum ex *regeſtis*, quae vocant, pontificum. Correctionem hanc & emendationem circa hiſtorica & critica, ſimiliaque occupatam, ad dogmata ipſa non pertigiſſe, vel me non monente, quilibet intelligit. Eodem ſaeculo decimo ſexto ad finem vergente, PETR. MATTHAEI, iure conſultus Lugdunenſis, *ſeptimum decretalium librum*, in quem eodem librorum numero, & titulorum ſerie, vt in Gregoriana collectione, conſtitutiones pontificum poſt ſextum librum, Clementinas ac extrauagantes coniecit; quae tamen ſylloge a pontificibus adprobata non eſt, licet quibusdam editionibus corporis iuris canonici adiecta ſit. Legendus de hiſce GERH. VAN MASTRICHT, in *hiſt. iuris eccleſiaſtici*, *§. CCCLXXXVIII. ſeqq. p. 420. ſeqq.*

Inter interpretes iuris canonici, qui ſaeculo decimo ſexto floruerunt, maximam prae reliquis celebritatem conſequuti ſunt DIDACVS COVARRVVIAS, & MARTINVS AZPILCVETA, a patria Nauarrus dictus. Iſte varia, quae huc ſpectant, reliquit ſcripta, vt *reſolutionum variarum ex iure pontificio, regio & caeſareo libros IV*, & alia, quae recenſent NIC. ANTONIVS, *biblioth. hiſt. nou. tom. I. p. 214.* & GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. LVI.* Hic autem, ſiue MART. AZPILCVETA, itidem *commenta-*

tarium in ius canonicum scripsit, itemque *consultorum libros quinque*, & alia, de quibus GVIDO PANCIROLLVS, de *claris legum interpretib. lib. III. cap. LV.* Cumprimis vero hic commemorandus est ANTONIVS AVGVSTINVS, archiepiscopus Tarraconensis, vir de humanioribus litteris, deque iure ciuili, cumprimis autem de iure canonico, praeclare meritus. Huc namque comparatae sunt eiusdem *antiquae collectiones decretalium* cum *notis*, Ilerdae 1576. in fol. & Romae 1583. 4. *canones poenitentiales* cum *notis*, Tarracone 1581. alibique; *dialogorum de emendatione Gratiani libri duo*, Tarracone 1586. 4. qui tum alias, tum & cura GERH. VAN MASTRICHT, cum notis STEPH. BALVZII, Duisburgi anno 1677 recusi sunt, quibus & editor *historiam* suam *iuris ecclesiastici*, nobis non semel laudatam, praemisit; *epitome iuris pontificii veteris, in tres partes diuisa, de personis, de rebus & de iudiciis*; quarum *pars I.* Tarracone an. 1586. fol. edita est; integra autem haecce epitome Parisiis 1641 lucem adspexit. Sed de hisce, aliisque eius huc spectantibus scriptis, legendus NIC. ANTONIVS, in *biblioth. hisp. noua, tom. I. p. 80. seqq.* Nec praetermittendus est AVG. BARBOSA, qui tamen saeculum sequens, seu decimum septimum eruditione sua illustrauit, & ob insigne de *iure ecclesiastico* opus, celebritatem consequutus est, Lugduni an. 1654 fol. editum. Istud vero alieno labore partum, cum casu quodam in manus eius incidisset, illum in se transtulisse, auctor est IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, *pinacoth. II. imaginum illustrium, num. XVIII. p. 60. seqq.* Notum etiam eiusdem BARBOSAE est de *officio & potestate episcopi* opus, Lugduni 1644. 4. De quo idem IANVS NICIVS ERYTHRAEVS, cum studiorum rationem, quam BARBOSA tenuit, edisseruisset: *Hinc illa sunt orta volumina, quibus editis immortalem sui nominis memoriam reddidit. Ac primum prodiit in lucem opus illud egregium, de officio episcopi, duobus voluminibus comprehensum, quod tantum habuit commendationis, vt multorum beneficentiam, ad illius inopiam subleuandam, illexerit; l. c. p. 62.* His adhuc iungendus EMAN. GONZALEZ TELLEZ, ob *commentaria perpetua in singulos textus quinque librorum decretalium Gregorii IX*, Francofurti 1690 quinque tomis in fol. edita. Eum GEORG. BEYERVS *elegantissimum & doctissimum inter pontificios decretalium commentatores* vocat; *post quem*, ita pergit, *non credo supererit quidquam, quod ab eis exspectare possis*; in *notit. auctorum iuridicor. & iuris arti inseruientium, specim. II. p. 144.* Summam operis ibidem indicat, & de auctore ipso haec obseruat: *Et fauet quidem hypothesi religionis suae (quidni enim faueret, qui non virgini Deiparae ipsi, sed alicui eius statuae vel imagini, quam numen suum horrenda idololatria subinde adpellat, opus suum dicauit) sed id non adeo ex animo, quam officii, vel aliis politicis rationibus inductus fecisse, videtur, certe, quo minus videatur, facit multa eius eruditio, quae non potest non spissisimam eiusmodi caliginem dispellere.* Agmen denique claudat IAC. PIGNATELLVS, quem nonnulli ob *consultationes canonicas*, Romae 1675 tomis III in fol. editas, variaque eruditione refertas, celebrant. Sed mitto reliquos, cum omnes, qui in hocce genere famam quamdam ac celebritatem consequuti sunt, recensere, instituti nostri nec requirat, nec permittat ratio; de quibusdam etiam supra, cum de theologia morali praeciperemus, dictum sit; siquidem plurimis in ecclesia romana in more positum est, doctrinam moralem ita tractare, vt ius canonicum simul in subsidium vocetur, si modo non omnia ex eodem deriuentur.

Ceterum, cum haud exiguus illorum sit numerus, qui tum ex romanensibus, tum no-

nostratibus, systemata aut compendia iuris canonici aut ecclesiastici scripserunt; haud abs re fuerit, praecipuos quosdam indicare, qui theologiae cultoribus vsui esse queant. Et ad romanenses quidem quod attinet, IO. PAVLI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici* primum sibi hic merito vindicant locum; praesertim si cum *adnotationibus* CASP. ZIEGLERI, & CHRIST. THOMASII legantur, ex editione, quam Halae 1715 prodiisse, supra iam obseruauimus. Haud exiguam enim cum *institutiones* istae in ecclesia romana obtineant auctoritatem, & satis perspicue etiam conscriptae sint; veram & genuinam ecclesiae istius mentem ex iis condiscere licebit: quo pacto autem errores in iis occurrentes detegi, refelli, ac euitari queant, subiectae adnotationes nos condocebunt. Ex recentioribus iuris canonici systematibus LVD. ENGELII *collegium iuris canonici*, Salisburgi an. 1700. 4. editum, maxime celebratur. Id quod & adserendum de ZEGERI BERNH. VAN ESPEN, iure consulti Louaniensis, *iure ecclesiastico vniuerso hodiernae disciplinae, praesertim Belgii, Galliae, Germaniae & vicinarum prouinciarum accommodato*, quod cum aliis eiusdem operibus lucem adspexit Coloniae 1715. fol. Inter compendia nota satis sunt VALER. ANDR. DESSELII *erotemata iuris canonici*, Coloniae 1660. 12. edita, notisque illustrata a beato GEO. ADAMO STRVVIO, Ienae 1693. 8. *Analecta* quoque in eadem edidit NIC. CHRISTOPH. LYNCKERVS, Ienae 1691. 4. Nescio, an hic IO. ARN. CORVINO A BELDERN locum tribuere debeam, quippe qui, cum reformatae antea ecclesiae sacris addictus esset, postea ad romanensium castra transiit. *Ius* vero *canonicum*, priusquam reformatam ecclesiam desereret, scripsit an. 1648, per *aphorismos* dispositum, & secundum methodum institutionum Iustiniani; quod curante SAM. STRYKIO cum eius praefatione recusum est Halae 1704. 8. & postea cum *notis* IVSTI HENN. BOEHMERI ibidem 1717. 8. Nec vltimo loco reponendae sunt *institutiones iuris canonici* FRANC. DE ROYE, antecessoris Andegauensis, Parisiis primum an. 1681. 12. editae, deinde non semel recusae. Laudandae autem sunt vel hoc nomine, quod auctor plurima, ex antiquitate ecclesiastica, minime contemnenda, adspergat. Hinc & ad earum ductum beatus CASP. ZIEGLERVS recitationes iuris canonici, quibus & ipsemet interfui, instituit, & adnotationes quasdam, auctorem huncce partim emendantes, partim illustrantes, ad calamum dictitauit, quae post eius obitum typis exscriptae, hisce institutionibus subiunctae sunt, Lipsiae an. 1699. 8. CLAVDII FLEVRY, presbyteri, prioris Argenteliae, & regis christianissimi a confessionibus, *institutiones iuris canonici* gallice scriptas, & primum Parisiis an. 1677, & rursus an. 1688 editas, deinde Bruxellis 1722. 8. recusas, latinas reddidit, & cum *animaduersionibus* IVSTI HENN. BOEHMERI in lucem prodire iussit IO. DAN. GRVBER, Francofurti & Lipsiae 1724. 8. Et interpres quidem hicce atque editor doctissimus de *institutionibus* istis in *praefatione* ita pronuntiat: *Commendat autem hunc foetum omnium maxime parens, longa iuris ecclesiastici tritura & experientia subactissimus, qui singulorum argumentorum origines, naturam, progressum, fata, & faciem praesentem mira perspicuitate & concinnitate proponit, neruumque rerum, quas in pluribus voluminibus disiectas deprehendes, sic congessit sub obtutum, vt singulorum titulorum vsum ad sanctionem Francorum pragmaticam, ad concordatum, & ad constitutiones nouissimas attemperaret. Quae quidem res facit, vt Francis, quam exteris, libellus videatur vtilior. Interim nec spernendus nobis, qui ex concordatis nationis germanicae recentiorum temporum hiatum facile obstruimus.* Inter nostrates primo se nobis

bis loco offert BENED. CARPZOVIVS, iure consultus Lipsiensis, qui cum an. 1645 quaestiones consistoriales siue ecclesiasticas in publicis recitationibus explicare incepisset, postea anno 1655 *definitiones consistoriales, siue iurisprudentiam ecclesiasticam*, edidit, non semel deinceps recusam. Licet autem ad statum ecclesiarum saxonicarum praecipue hoc opus fuerit adcommodatum; alibi tamen etiam haud exiguam obtinuit auctoritatem; immo vbique fere inter protestantes vsu receptum ac adprobatum fuit. Illis cumprimis placuit, qui ad iurisprudentiam ecclesiasticam sufficere arbitrantur, si sciant, quo pacto plerumque, qui quotidie occurrunt, casus, in sacris tribunalibus definiri soleant; num recte hoc fiat, aut, num solidis rationibus, quae vulgo adferuntur, innitantur, parum solliciti. Naeuos erroresque in opere hocce, minime ceteroquin contemnendo, haud raro occurrere, viris doctis obseruatum est; in quibus emendandis & corrigendis forte haud inutilis labor collocaretur. Iudicium CHRIST. THOMASII de eo qui scire auet, adeat eius *historiam contentionis inter imperium & sacerdotium, adpend. cap. II. p. 644.* ANDREAS BEYERVS, iure consultus Dresdensis, *additiones* ad CARPZOVII *iurisprudentiam ecclesiasticam* in lucem emisit, Dresdae an. 1718. fol. in quibus tamen id solum egit, vt recentiores decisiones consistoriales colligeret; vt eidem CHRIST. THOMASIO obseruatum, *l. c. p. 670.* Nonnulla tamen in CARPZOVII *iurisprudentia ecclesiastica* partim emendauit, partim suppleuit, IVL. BERNH. VON ROHR, in *dem vollstaendigen Ober-Saechsischen Kirchen-Recht*, Lipsiae 1723. 4. Quo in opere auctor ex iuris diuini & ordinationum ecclesiasticarum saxonicarum principiis, ea, quae in tribunalibus sacris saxonicis vsui esse possunt, complexus est. Saepe etiam a CARPZOVIO iam dissentit IO. BRVNNEMANNVS, cuius *ius ecclesiasticum*, egregiis accessionibus a beato SAM. STRYKIO locupletatum, supra iam commendauimus. Quod si qui adhuc in eo deprehenduntur naeui, id temporis, quo vixit, conditioni imputandum; quamquam & insigni recte & praeclare monitorum copia abunde compensentur. Praeclare autem de hocce BRVNNEMANNI opere meritus est IAC. GABR. WOLFIVS, dum *institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae, in vsum tractatus Brunnemanni de iure ecclesiastico adornatas*, edidit Lipsiae 1713. 8. In his quippe non tantum fusius a BRVNNEMANNO dicta in compendio exhibet, sed lucem quoque eidem passim adfundit, in institutionum ecclesiasticarum originem inquirit, vsum ab abusu discernit, aliaque lectu haud indigna adfert. Hodie omnibus dubiam fere palmam reddit IVSTI HENN. BOEHMERI *ius ecclesiasticum protestantium, vsum modernum iuris canonici iuxta seriem decretalium ostendens*, quod itidem supra iam laudauimus. Recte autem faciet, qui operi huic iunxerit eiusdem auctoris *ius parochiale*; in quo hancce iurisprudentiae ecclesiasticae partem diligenter pertractat. Tertia eius editio Halae 1721 lucem adspexit. Inter compendia iuris canonici reliquis fere omnibus praeferendae sunt IO. SCHILTERI, qui nostram olim condecorauit academiam, *institutiones iuris canonici ad ecclesiae veteris & hodiernae statum accommodatae*; quarum editio sexta, quae prioribus correctior & magna parte auctior perhibetur, cum praefatione I. H. BOEHMERI, Francof. & Lips. prodiit 1718. 8. Laudandus auctor vel hocce nomine, quod cuncta ex genuinis iuris canonici & antiquitatis ecclesiasticae fontibus explicauit, vsumque deinde in foris protestantium luculenter ostendit. Cum tamen genuina, ad quae cuncta exigi debent, ei nondum satis perspecta fuerint principia; quaedam eum admisisse, quae emendari queant, mi-

rum non est; in quibus adeo operam, studiumque suum collocauit IVST. HENN. BOEHMERVS, in *Schiltero illustrato & continuato*, Halae 1712. 8. Sed CASP. quoque HENR. HORNII, iure consulti Wittebergensis, exstant *additamenta ad Ioannis Schilteri institutiones iuris canonici in vsum scholae & fori*, cum eiusdem *compendiosa expositione doctrinae de computatione & prohibitione graduum, intuitu rei matrimonialis*, Wittebergae 1718. 8. IOACH. STEPHANI, iure consulti Gryphiswaldensis, *institutiones iuris canonici* nullo in pretio essent, nisi CASP. ZIEGLERVS *notis* suis, in quibus auctorem saepe castigauit, eas illustrasset, quibuscum recusae sunt Lipsiae 1698. 8. GOTTL. GERH. TITII *Probe des deutschen geistlichen Rechts &c.* supra iam commemorauimus; vbi & obseruatum, inter eos, qui de emendando iure ecclesiastico, reliquiisque, quas vocant, papatus ex eo proscribendis, nostra aetate solliciti fuerunt, haud vltimum illum tenere locum. Nec praetermittendus hic est IO. LAVR. FLEISCHER, qui lingua germanica scripsit *Einleitung zum geistlichen Rechte, wie selbiges aus dem Recht der Natur, Grund-Saetzen der heiligen Schrifft, Kirchen-Historie, iure canonico, instrumento pacis, vnd protestirender Staaten Kirchen-Ordnungen kan fürgestellet werden*, Halae 1724. 8. Rectam auctor ingreditur viam, dum ex historiarum & antiquitatis ecclesiasticae monumentis cuncta illustrare adgreditur. Ex iis, qui reformatae ecclesiae sacris addicti sunt, iure consultum adhuc quemdam atque theologum commemorare iuuabit. Iure consultus est ANTON. MATTHAEI, cuius *manuductio ad ius canonicum*, Lugduni Batauorum 1696 edita, itidem vel hoc nomine commendari solet, quod ex antiquitate ecclesiastica rebus quam plurimis lucem conciliet. Theologus autem est GISB. VOETIVS, cuius vt alias haud ignotum nomen est, ita hic locum sibi vindicat ob *politicam ecclesiasticam*, quae *tribus partibus*, at *quatuor voluminibus* absoluitur, & Amstaelodami 1663 *seqq.* lucem adspexit. Quo in opere cum ea tradat, quae huius loci sunt, eiusmodi vsus est principiis, quae sacri ordinis potestatem, vltra quam decet, euehere, in magistratum autem, seu summos imperantes, iniquiora esse videbantur. Hinc acriter in eum insurrexit LVDOV. MOLINAEVS, & sub nomine LVDIOMAEI COLVINI librum edidit, inscriptum: *papa Vltraiectinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voëtio, in opere politicae ecclesiasticae*, Londini 1668. 4. Cui cum mox responsio quaedam opponeretur; acris inde exorta est contentio, variaque edita scripta, quae diligenter recenset, qui & historiam huius controuersiae exhibet, CHRIST. THOMASIVS, in *historia contentionis inter imperium & sacerdotium, adpend. cap. I. §. XLVII. seqq. p. 423. seqq.* & *cap. II. p. 632. seqq.* vbi & summam *politicae ecclesiasticae* VOETII exhibet. Atque hosce quidem, quos hactenus enumeraui, scriptores, praecipuos esse, existimo, quiue theologiae cultori, vt, quae sibi vsui sint, inde hauriat sufficere queant. Plures qui desiderat, BVRC. GOTTH. STRVVII adeat *bibliothecam iuris selectam*, variis accessionibus CHRIST. GOTTL. BVDERI locupletatam, *cap. XIII.*

§. VIII. Cum ius canonicum ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & dictis patrum conflatum sit; quinam apud romanenses, fontes, quaeue principia sint iuris ecclesiastici, inde manifestum est. Atque hosce paullo distinctius considerare fontes iuuabit; tum, vt cuncta eo rectius intelligi queant, tum, vt, quanta iuris istius sit auctoritas, pateat. *

* Iuris

* Iuris canonici, prout in ecclesia romana receptum est, hosce, quos indicauimus, praecipuos esse fontes, vel ipsa GRATIANI collectio nos docet; quippe quam ex decretis pontificum, canonibus conciliorum, & dictis patrum praecipue eum compilasse, notum est; licet iam alios hac in re sibi habuerit praeeuntes. Equidem & alii a quibusdam iuris canonici fontes, seu alia principia, adduci solent; sed de iis deinceps dicemus. Sunt etiam, qui discrimen faciunt inter *ius canonicum*, & *ius pontificium*, ab vtroque rursus *ius ecclesiasticum* ex mente protestantium distinguentes. Atque posterius quidem recte fieri, dubio caret; ad prius autem quod attinet, licet distincte canones & decreta pontificum considerari queant; hodie tamen vsu receptum, vt quod ex canonibus conciliorum, decretis pontificum, & sententiis patrum conflatum est, *iuris canonici* nomine veniat. Solentque de hisce fontibus seu principiis iuris canonici agere, qui prima eius elementa tradunt; quod & FRANC. DE ROYE facit, in *institutionib. iuris canon. lib. I. tit. II. seqq.*

A patrum vt incipiamus sententiis; iam olim in *codice ecclesiae orientalis*, canonibus conciliorum epistolas quasdam canonicas patrum, Theophili, Dionysii, Petri, Athanasii, Timothei, Alexandrinorum episcoporum, Gregorii Neocaesariensis, Basilii, aliorumque, additas fuisse, supra iam ad §. *III.* obseruauimus. In occidentali ecclesia RHEGINONEM, abbatem Prumiensem, primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententias patrum adiungeret, quem alii deinceps sequuti sint, itidem ad §. *V.* monuimus. Hinc itaque factum, vt cum iam ceteroquin nimia multorum erga patres esset veneratio, illorum effatis atque sententiis omnino auctoritas quaedam canonica tribueretur. Ita diserte FRANC. DE ROYE: *Quantum ad νομοθεσίαν cum veteribus iuris consultis comparari possunt. Nam & eorum sententiae, quamuis non habeant vim & auctoritatem scripturae, attamen pro canonibus haberi coeperunt, cum diuturno vsu & longo tempore ab ecclesia receptae & velut consecratae fuerunt.* Laudat hinc PHOTIVM, qui in *praefatione nomocanonis* dicat, *eas* (sententias patrum) *quodammodo canonis formam praestare posse; institut. iuris canon. lib. I. tit. IV.* Verum recte beatus CASP. ZIEGLERVS ad *h. l.* ostendit, perperam patres veteris ecclesiae cum iure consultis comparari. Deinde, quod ad PHOTII illud effatum attinet, *periculosa*, inquit, *est haec adsertio, cum dicta patrum non aliter recipi debeant, nisi quatenus cum scriptura consentiunt. Canonis igitur auctoritas manet penes scripturam.* Et sane, non sine examine patrum dicta admittenda esse, vel inde liquet, quod & ipsi homines fuerint, qui non tantum errare potuerint, sed saepe errauerint, & quidem grauiter turpiterque. Deinde, cum patres doctores solum fuerint, docendi, non autem imperandi, aut leges ferendi, potestate praediti; dicta quoque illorum non aliter, quam aliorum doctorum effata, consideranda sunt. Ecclesia denique cum nec respublica sit, nec imperium aliquod habeat; dictis quoque patrum vim legalem aut canonicam largiri non potuit. Sed plura addere nolo; cum de patribus, eorumque auctoritate, supra iam ex instituto actum sit, *cap. III.* cum de theologia patristica verba faceremus.

Alterum iuris canonici fontem constituunt *canones conciliorum*; qui &, si adcurate loqui velimus, iuri canonico occasionem dederunt. Canones vero hosce, in se spectatos, vim legum non habere, vel inde constat, quod non maior eorum, quam ipsorum conciliorum, possit esse auctoritas. Iam vero, vti, qui in concilio quodam congregati sunt, siue sigillatim, siue iunctim spectentur, nullo imperio,

 nul-

nullaue iubendi potestate gaudent; ita eos nec leges condere posse, manifestum est. Recte beatus CASP. ZIEGLERVS: *Leges a canonibus omnino distinguendae sunt; illae enim tantum ab eo, qui potestatem habet legislatoriam, introduci, proponique possunt; hi vero non sunt leges proprie dictae, quia ecclesia potestatem legislatoriam non habet, quae soli magistratui summo ciuili competit;* ad *Franc. de Roye institut. iuris canon.* & quidem ad *prooem. p. 4.* Aliter autem censendum, si princeps, siue summus imperans, canones conciliorum pro legibus ciuilibus obseruari velit; quemadmodum, Iustinianum imperatorem *codicem canonum ecclesiae vniuersae* confirmasse, constat. Tum enim canones vim legum, qua antea destituebantur, ex voluntate summorum imperantium accipiunt. Interim, si canones eiusmodi quid contineant, quod verbo diuino est conueniens, obsequium illis debetur; sed ideo, quia nouimus, idem verbum diuinum a nobis exigere. In rebus indifferentibus ex pacto atque mutuo consensu vim obligandi adipisci possunt. Quamquam & ipsa charitas postulet, ne temere ab iis, quae communi consensu in ecclesia constituta sunt, discedamus, & ita publicam ecclesiae turbemus tranquillitatem. Istae autem caussae cum intuitu veterum conciliorum hodie apud nos cessent; euidens est, quod illorum quoque canonibus non obligemur; quamquam, si qui ex iis pro nostrae ecclesiae statu seruari queant, recte seruentur, ne sine ratione a veteri ecclesia dissentire videamur. Speciatim vero ad dogmata fidei quod attinet, quae in synodis oecumenicis olim statuta fuerunt; sancte illa custodimus, eo quod, ea scripturae sacrae consentientia esse, nouimus. Non aliter autem conciliorum decretis obsequium deberi, quam si cum scriptura sacra consentiant, inde quoque euincitur, quod concilia infallibilitatis non gaudeant priuilegio; & quemadmodum errare possunt, ita etiam ea interdum errasse, historiarum monumenta nos condocent. Concilia, etiam a papa confirmata, errasse, immo haud raro decreta sibi inuicem contraria edidisse, exemplis demonstrat IO. LVDOV. HARTMANNVS, in *dissertat. praeliminari conciliis illustratis* praemissa, §. *XXX. seqq.* Atque hinc quidem patet, quo loco nobis sint canones conciliorum; de quorum collectionibus variis cum fuse supra dictum sit, nunc de ipsis conciliis, scriptisque eo spectantibus, quaedam adhuc addenda sunt; cum historia conciliorum & ipsis canonibus recte intelligendis inseruiat, & ad res quoque alias pulcherrimas, scituque dignissimas, viam nobis muniat.

Et generatim quidem de conciliis, eorumque auctoritate, de qua nec inter ipsos romanenses bene conuenit, aliis concilia supra Papam, aliis Papam supra concilia euehentibus, plurimi commentati sunt; quorum haud exiguum numerum exhibet IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. ad historiam ecclesiasticam tom. II. supplem. sect. II. cap. III. p. 768. seqq.* & IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. II. num. III. p. 105 seqq.* Lectu inprimis digna PETRI ALLIXII *dissertatio, de conciliorum quorumdam definitionibus ad examen reuocandis*, quae cum eiusdem *dissertat. de sanguine domini nostri Iesu Christi ad epist. 146. Augustini*, itemque *de Tertulliani vita & scriptis*, Parisiis, an. 1680. 8. prodiit; nec in minimis ponendae MOSIS AMYRALDI *dissertationes tres, de conciliorum origine & necessitate, de ratione conciliorum conuocandorum, de illorum auctoritate*; quae exstant inter disputationes eius Salmurii 1641. 8. editas, & in *disputationibus Salmuriensibus*, Salmurii 1665. 4. euulgatis, *p. 505. seqq.* Ex romanensibus ROB. BELLARMINVS ex instituto hoc argumentum pertractauit, *tomo I. controuersiarum, controuersia generali quarta, de conciliis & ecclesia*

clesia militante, quatuor libris comprehensa; quorum primus *de conciliis & ecclesia*, secundus *de conciliorum auctoritate* praecipit. Id vero BELLARMINVS in posteriori praesertim libro omni nisu agit, vt, pontificem supra omnia esse concilia, euincat. Non tantum autem SAL. GESNERVS in *libris quatuor de conciliis, quorum primus generalem tractationem, secundus historicam narrationem conciliorum, vsque ad annum 1600. tertius & quartus refutationem librorum duorum Rob. Bellarmini de conciliis, continent*, Wittebergae 1607. 8. HENR. HOEPFNERVS, in *dissertat. de conciliis contra Rob. Bellarminum*, Lipsiae 1620. 4. aliique, tum nostratium, tum reformatae ecclesiae doctorum, BELLARMINVM refutarunt; sed & ex eidem Romanae ecclesiae addictis idem erudite fecit IO. LAVNOIVS, in variis dissertationibus, quae in *epistolis* eius *part. II. III. IV. V. VI.* leguntur. Sed mitto reliquos.

Ad nostrum institutum illi praecipue spectant, qui acta conciliorum collegerunt, quorum notitiam suppeditant IOAN. LVDOV. HARTMANNVS, in *dissertat. praeliminari, conciliis illustratis* praemissa; IO. ANDR. BOSIVS, in *introduct. in notitiam scriptor. ecclesiast. c. VI.* §. *X. p. 197. seqq.* THOM. ITTIGIVS, in *schediasmate de scriptis ad notitiam conciliorum & canonum spectantibus*, in *opusculis* eius *variis a* CHRIST. LVDOVICI, Lipsiae an. 1714. 8. editis; quod *schediasma* integrum *introductioni* suae *in historiam theologiae litterariam* inseruit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, *p. 187. seqq.* IO. ANDREAS SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. in historiam ecclesiasticam tom. II. supplem. sect. II. p. 707. seqq.* & qui diligentia omnes superat IO. ALB. FABRICIVS, *bibliothec. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. II. num. V. p. 113. seqq.* vbi & beati THOM. ITTIGII *notitiam collectionum conciliorum*, quam in *actis eruditorum Lipsiensibus* dedit an. 1684. *p. 348.* obseruationibus eruditissimis ac supplementis auctam ac locupletatam, exhibet. Si quid autem a viris hisce doctissimis praetermissum, id supplebit SALMONIVS, cuius *traité de l' etude des conciles & de leurs collections, diuisé en trois parties, avec vn catalogue, des principaux auteurs, qui en ont traité, & des eclaircissemens sur les ouvrages, qui concernent cette matiere, & sur le choix de leurs editions*, lucem adspexit Parisiis an. 1724. 4. Summa eius exhibetur *dans le iournal des sçavans, mense Iulio 1725. p. 3. seqq.* Nos, instituti nostri memores, eos tantum, qui generatim omnium conciliorum collectiones dederunt, paucis indicabimus. A veteribus quidem amplas eiusmodi collectiones, quales recentior aetas vidit, non est, vt exspectes. Fuerunt tamen inter eos, qui synopses conciliorum, siue breues de synodis vniuersalibus commemorationes, nobis reliquerunt. Primum forte inter eos locum tenet SABINVS ille, Heracleae in Thracia Macedonianorum episcopus, qui teste SOCRATE, *lib. I. hist. eccles. c. VIII.* συναγωγὴν ὧν διάφοροι ἐπισκόπων σύνοδοι ἐγγεγράφως ἐξέδωκαν composuit; de quo tamen supra iam ad §. *III.* dictum. Sequitur GERMANI, qui saeculo octauo patriarcha Constantinopolitanus fuit, de *sex synodis oecumenicis* tractatus, siue περὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, πόσαι εἰσὶ, καὶ πότε, καὶ διὰ τί συνηθροίσθησαν, de *synodis oecumenicis, quot, quando & quare fuerint congregatae?* Initio sine auctoris nomine libellus hicce editus est, & ita quoque exstat graece atque latine in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet. tom. II. p. 1161. seqq.* Sed deinceps GERMANO patriarchae Constantinopolitano eum vindicauit STEPH. LE MOYNE, qui eum *variis* suis *sacris* inseruit, *tomo I. p. 68. seqq.* GERMANVM excipit NICEPHORVS, qui circa initium saeculi noni, an. 806 ad sedem patriarchalem Constantinopolitanam euectus

ctus est. Huius in *epistola synodica ad Leonem III* pontificem descriptio quaedam exstat septem synodorum, quam alias quoque editam, exhibet IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. vol. XI.* siue *lib. VI. cap. III. num. III. p. 166. seqq.* Diuersa ab ea est alia sex synodorum eiusdem NICEPHORI descriptio, quam ex illius ἀντιῤῥητικῶν *aduersus iconomachos libro II* lectorum oculis subiicit FRANC. COMBEFISIVS, *auctar. noui tom. II. p. 603. seqq.* PHOTII patriarchae itidem Constantinopolitani libellus de *septem synodis oecumenicis* est pars prima epistolae eius, quam ad Michaelem, Bulgariae principem, de *officio principis* scripsit, quae inter varias eius epistolas a RICH. MONTACVTIO editas, primum tenet locum. Exstat quoque hicce PHOTII de *septem synodis oecumenicis* libellus in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet. tom. II. p. 1141. seqq.* Anonymi σύνοψιν τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων, ποῦ καὶ πότε, καὶ κατὰ τίνων ἑκάστη αὐτῶν συνήχθη, *compendiariam narrationem de septem vniuersalibus synodis, vbi, quando & contra quos quaelibet earum fuerit congregata*, DAV. HOESCHELIVS primum graece edidit, Augustae Vindelicorum an. 1595. 4. Non semel deinceps cum versione latina ABR. SCVLTETI recusa est; quamuis & CONR. RITTERSHVSIVS eam in linguam latinam transtulerit, & ita *libro secundo lectionum sacrarum* inseruerit, *c. XI. p. 120. seqq.* Idem etiam obseruatu dignum putat, in *libello isto, & singulis septem conciliis, numquam nominari vnumquempiam episcoporum seu papam, qui praefuerit concilio, sed* τὸ ἡγεμονικὸν *vbique cum pluribus communicari episcopis primariis, seu patriarchis, vt Romano, Constantinopolitano, Antiocheno &c. immo & cum aliis, vt Thessalonicensi, Ephesino, Nysseno &c. Constanter enim de vnaquaque synodo scribi:* ἡγοῦντο δὲ ταύτης *non autem:* ἡγεῖτο, *praeerant, non: praeerat &c.* Quae quam ob caussam moneantur, quilibet facile perspicit. Videtur autem ista, de qua loquimur, synopsis, eadem fere esse, quam STEPH. LE MOYNE exhibet *varior. sacror. tomo I. p. 81. seqq.* certe in plurimis conueniunt; nisi quod posterior haecce fusior subinde sit locupletiorque. Sed cumprimis commemorari hic meretur Συνοδικὸν, περιέχον ἐν ἐπιτομῇ ἁπάσας ἀπὸ τῶν ἁγίων ἀποστόλων γεγονυίας ὀρθοδόξους καὶ αἱρετικὰς συνόδους μέχρι τῆς ὀγδόης, τῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ πάπα Ἰωάννου ἑνώσει· *libellus synodicus, omnes synodos, tam orthodoxas, quam haereticas, breui compendio continens, quae ab apostolorum inde tempore, vsque ad octauam, super vnione Photii & Ioannis papae institutam, sunt celebratae.* Videtur auctor huius synodici saeculo nono vixisse, cum vsque ad synodum octauam super vnione inter Photium & Ioannem pontificem an. 879 habitam, progressus sit. Latine huncce libellum vertit ediditque IO. PAPPVS, Argentoratensis quondam theologus celeberrimus, Argentorati 1601. 4. Recusus equidem idem est in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *biblioth. iuris canon. vet. tom. II. p. 1166. seqq.* itemque *tomo V. conciliorum* IO. HARDVINI; rectissime tamen fecit vir doctissimus IOAN. ALB. FABRICIVS, dum eum integrum graece & latine *bibliothecae* suae *graecae* inseruit, *vol. XI.* siue *libro VI cap. III. p. 185. seqq.* Saeculo decimo quarto NILVS, metropolita Rhodius, floruit, cuius exstat διήγησις συνοπτικὴ περὶ τῶν ἁγίων καὶ οἰκουμενικῶν συνόδων, *enarratio synoptica de sanctis & oecumenicis synodis*, edita primum graece & latine a CHR. IVSTELLO ad calcem *nomocanonis* PHOTII, Parisiis 1615. recusa deinceps in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *biblioth. iuris canon. vet. tomo II. p. 1155. seqq.* De reliquis eiusdem generis, sed minoris momenti, scriptis, etiam ineditis PHOTII, Tyriorum episcopi, & MICH. PSELLI, legendus, quem saepe iam laudauimus, IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. p. 160. seqq.*

Ad

Ad recentiores vt progrediamur, indicandi primum paucis sunt, qui acta conciliorum, in vnum collecta, euulgarunt. Hos inter primum locum tenet IAC. MERLINVS, doctor theologus, & ecclesiae Parisiensis poenitentiarius, qui Parisiis an. 1524 duos conciliorum tomos edidit, Coloniae 1530 & iterum Parisiis 1535 recudendos. Sequutus est PETR. CRABBE, Mechlinensis, ordinis Franciscani, qui itidem duos conciliorum tomos Coloniae an. 1538 luci publicae exposuit; prioribus quidem longe locupletiores, quos tamen variis ipsemet accessionibus in noua, quae an. 1551 Coloniae prodiit, editione, auxit. Vtriusque & MERLINI & CRABBII diligentiam vincere voluit LAVR. SVRIVS, Carthusianus, dum quatuor conciliorum volumina, Coloniae an. 1567 in lucem prodire iussit, in quibus & plurima ad fidem codicum manuscriptorum emendauit, & noua etiam quaedam addidit. Non optima vero eumdem vbique vsum fide, nonnulli monuerunt. Quae Venetiis an. 1585 ex officina DOMIN. NICOLINI prodiit, conciliorum collectio, priores itidem quibusdam accessionibus vincit. Et eousque quidem saeculo decimo sexto peruentum. Sequenti autem decimo septimo longe maiori industria viri doctissimi id egerunt, vt pleniores adcuratioresque conciliorum collectiones darent. Primus inter eos SEVER. BINIVS fuit, canonicus Coloniensis, qui duas nobis reliquit conciliorum collectiones, quarum prior an. 1606 lucem adspexit, mereque latina est, & quatuor constat tomis, tertio in duo volumina diuiso; posterior anno 1618 prodiit, & graeca insuper est, multisque accessionibus auctior, singulis tomis in duo vel tria volumina distributis. Scholia & adnotationes, quas addidit, eum maximam partem ex CAES. BARONII *annalibus* depromsisse, viris doctis obseruatum est; ad cuius exemplum etiam, vt curiae romanae placerent, quae scriberet, eum operam dedisse. Ob malam hinc fidem, tum ab aliis, tum & a GVIL. BEVEREGIO reprehenditur, in *notis ad synodicum, p. 170. 172.* alibique. Priusquam autem posterior editio prodiret, anno scilicet 1608 & sequenti; auctoritate Pauli V, pontificis, concilia oecumenica, seu generalia, graece & latine, Romae, ex typographia Vaticana, edita sunt; plurimaque ita SEVER. BINIO subministrata, quae posteriori suae conciliorum editioni insereret. Docet hoc IO. ANDR. SCHMIDIVS, qui & STEPH. BALVZII de Romana ista conciliorum editione verba refert; in *Sagittarianae introduct. in historiam ecclesiasticam tomo II. supplement. sect. II. cap. I. §. VII. VIII. p. 714.* Posterior editio Biniana repetita fuit Parisiis an. 1638. toto opere in nouem tomos, quorum septimus duo constituit volumina, distributo. Omnes autem istas, quas hactenus commemorauimus, conciliorum collectiones magnitudine & splendore vincit *regia* illa, siue quae auspiciis ARMANDI PLESSAEI RICHELII, cardinalis, Parisiis an. 1644 ex typographia regia, tomis 37, in conspectum orbis eruditi emissa fuit. Plurima in ea ex antiquis codicibus emendata, multa quoque, quae in aliis non exstant, vt IAC. SIRMONDI *concilia gallicana*, HOR. IVSTINIANI *concilium Florentinum*, aliaque, addita: non tamen tam ob accessiones istas tanto voluminum numero priores editiones excedit, quam quia in ea imprimenda augustioris & maioris formae typi adhibiti fuerunt. Ab erroribus quoque SEV. BINII eam neutiquam plane fuisse repurgatam, viris doctis obseruatum est; gallicanae autem libertatis defensoribus id maxime displicuit, quod quaedam in reges, regiamque potestatem, iniuria in ea occurrant. Quae quoniam & PHIL. LABBEO perspecta erant; mirum non est, quod de noua quadam conciliorum collectione con-

consilium iniuerit; quam cum, morte praepeditus, perficere non posset, spartam hanc GABR. COSSARTIO, eiusdem societatis Iesu theologo, reliquit, cuius etiam opera studioque XVII tandem tomis anno 1672 Parisiis in lucem prodiit. Duo ex septemdecim hisce tomis ad conciliorum adparatum pertinent; siquidem alter praefationes priorum editionum, nec non synopsin conciliorum, indices varios, & tabulas geographicas; alter varios scriptores, qui de conciliis & eorum auctoritate egerunt, complectitur. Viginti autem licet tomis haec collectio minor sit, quam regia illa antea memorata; longe tamen est locupletior, pluraque monumenta continet. Nihil amplius desiderari posse, existimare quis potuisset, nisi STEPH. BALVZIVS exstitisset, vir istarum rerum, si quis alius, longe peritissimus. Hic enim, in vltimis istis collectionibus conciliorum multa adhuc omissa, multa negligentius, quam par erat, tractata, deprehendit. Quibus incommodis vt obuiam iret, ipsemet manum operi admouit, *nouamque conciliorum collectionem,* seu potius reliquarum collectionum, speciatim PHIL. LABBEI *supplementum*, concinnare coepit, cuius tomus primus, ab anno Christi 125 vsque ad saeculi sexti medium pertingens, Parisiis anno 1683. in fol. lucem adspexit, denuo edendus ibidem an. 1707. Quo minus autem vlterius pergeret, mors viri doctissimi praematura obstitit. Sed eadem quoque fata PETR. ALLIXIVM impediuerunt, quo minus spem, conciliorum generalium corpus, notis & dissertationibus illustrandum, edendi, quam fecerat, implere potuerit. Constare hanc collectionem quinque voluminibus, vt in *actis erudit. Lips.* an. 1693. *p.* 96. refertur, at vt CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. ad historiam theolog. litterar. lib. IV. p.* 219. auctor est, viginti, voluit. Agmen denique claudat IO. HARDVINVS, cuius & alias haud ignotum in orbe litterato nomen est, cuiusue diligentiae nouissimam illam, quae Parisiis an. 1715, duodecim voluminibus (seu vndecim quidem tomis, at quinto in duo volumina diuiso) in fol. publicae luci exposita est, conciliorum collectionem debemus. Paucioribus autem licet constet voluminibus, quam Labbeana, multo magis regia; habet nihilosecius quaedam, quae in aliis collectionibus frustra quaeras; cumque multa etiam in ea singulari studio sint emendata, multa notis, prorsus ad rem facientibus, illustrata; eam laude sua non defraudandam, quilibet iudicabit. Sed id quoque non sine ratione multis placet, quod de imminuendo potius, quam augendo voluminum numero, fuerit sollicitus; ne eiusmodi opera tandem in molem immensam excrescerent; quem in finem & minutior, quam in Labbeana collectione, typorum character adhibitus, & multa, interque ea tum BINII, tum LABBEI notae, quae scilicet ad acta conciliorum non pertinere credidit, omissa sunt. Sed aegre ferunt nonnulli, talia quoque omissa, quae omitti non debebant; necessitatemque adeo viris eruditis, qui in hoc litterarum genere versari cupiunt, impositam, Labbeanam editionem cum hacce coniungendi. Nec eam HARDVINVM vbique adhibuisse fidem, eumque demonstrare candorem, queruntur alii, qui a viro ab omni partium studio alieno exspectari poterat. Quod *constitutionem vnigenitus* addiderit, & in dedicatione ad Ludouicum XIV Galliae regem in gratiae Augustinianae defensores omnem furorem effuderit, Iansenii discipulis & sectatoribus placere non potuit. Doctorum etiam quorumdam Sorbonnicorum, praesertim LVD. ELL. DV PIN censurae cum opus hoc subiectum esset; hic varia atro notanda lapillo in eo inuenit, eaque parlamento Parisiensi exhibuit, cuius decreto etiam venditio eius tantisper pro-

prohibita, donec ea iterum concederetur. Libellum accuſatorium LVD. ELL. DV PIN contra hancce HARDVINI collectionem, vna cum decreto parlamenti, exhibet CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, in *introd. in hiſtoriam theolog. litterar. lib. IV. p. 220. ſeqq.* quibus & conſpectum nouae huius conciliorum editionis ſubiecit *pag. 229. ſeqq.* ex quo plenius, quid in hocce opere HARDVINVS praeſtiterit, cognoſcere licet. Ingenue etiam, quid in iſta HARDVINI collectione deſiderandum ſit, indicat SALMONIVS, in *tractatu de ſtudio conciliorum & eorum collectionibus*, ſupra nobis iam laudato, ex quo ea repetuntur, *dans le iournal des ſçauans &c. menſe Iulio 1725. p. 4. ſeqq.* Praeter generales haſce collectiones, ſpeciales etiam exſtant conciliorum in Gallia, Hiſpania, Italia &c. habitorum; de quibus vt agamus, nec inſtituti noſtri permittit ratio, nec neceſſe eſt, cum adcuratam illarum notitiam *locis citatis* ſuppeditent viri doctiſſimi diligentiſſimique IO. ANDR. SCHMIDIVS, & IO. ALB. FABRICIVS. Id tamen praetermittere nequeo, conciliorum aliorumque monumentorum eccleſiaſticorum Germaniae noſtrae nouam collectionem parare celeberrimum academiae Tubingenſis theologum CHRIST. MATTH. PFAFFIVM, huiusque operis iam ediſſe delineationem quamdam, quam integram *bibliothecae* ſuae *graecae* inſeruit IO. ALB. FABRICIVS, *volum. XI.* ſiue *lib. VI. cap. II. p. 129. ſeqq.*

Vt eo felicius autem in notitia conciliorum comparanda progrediamur; iuuabit praecipuos quosdam, maximeque memorabiles ex iis obſeruare, qui hiſtoriam aut ſynopſes conciliorum concinnarunt. Omnes enim enumerare neceſſe non eſt, quod & ab aliis iam factum eſt. Ex romanenſibus itaque commemorandus eſt IO. CABASSVTIVS, Aquiſextienſis, congregationis oratorii presbyter, cuius *notitia eccleſiaſtica hiſtoriarum, conciliorum, & canonum inuicem collatorum, veterumque iuxta at recentiorum eccleſiae rituum, ab ipſis eccleſiae chriſtianae incunabulis ad noſtra vsque tempora, ſecundum cuiusque ſaeculi ſeriem adcurate digeſta* Lugduni primum an. 1680 in fol. edita, deinde ibidem an. 1685 & 1690 recuſa eſt. Iam antea breuiorem quamdam *notitiam conciliorum ſanctae eccleſiae* euulgauerat; iubente autem HIER. GRIMALDI, cardinali, & Aquarumſextiarum archiepiſcopo, ad maius hocce opus concinnandum animum adiecit. Ita vero procedit, vt in quolibet ſaeculo hiſtoricam eccleſiae ſynopſin praemittat, tum concilia ipſa enarret, & denique diſſertationes ſubiungat, in quibus, quae aliquid difficultatis habere videntur, diſcutit, aut varia etiam antiquitatis eccleſiaſticae capita, illuſtrat. Sententiarum in eccleſia romana receptarum eum tenacem eſſe, vel inde liquet, quod, canones apoſtolorum a Clemente Romano in vnum congeſtos, contendit, *ſaec. I. p. 9.* FRANCISCVS LONGVS A CORIOLANO *ſummam* edidit *conciliorum omnium, quae a ſancto Petro vsque ad Gregorium XV celebrata ſunt*, additis in loca praecipua & difficillima adnotationibus, ſubiuncta quoque adpendice omnium conciliorum Galliae; Antwerpiae 1623, & Pariſiis 1639, item 1645. fol. In *praeludiis*, vt vocat, ſeu prolegomenis, multa generatim de conciliis diſputat, interque alia, ſolius pontificis eſſe, conuocare concilia, itemque concilium non eſſe ſupra papam, euincere adnititur. Conferendus IO. FABRICIVS, theologus Helmſtadienſis, *biblioth. Fabric. part. II. p. 331.* qui & hac occaſione praecipuas conciliorum collectiones ſummatim indicat, & nonnulla quoque ad CORIOLANI *ſummam* notat. PHIL. LABBEI *ſynopſis hiſtorica conciliorum*, & tomo primo conciliorum ab eo & GABR. COSSARTIO collectorum inſerta eſt, & ſeorſim quoque prodiit Pariſiis 1661. 4. CHRIST. LVPI, Iprenſis, ordinis eremit.

Augustini, & theologiae in academia Louaniensi professoris, *synodorum generalium ac prouincialium decreta & canones, scholiis ac notis, ac historica actorum dissertatione illustrati*, in quinque partes seu volumina distributi, partim Louanii, partim Bruxellis 1665 *seqq.* lucem adspexerunt. EMAN. SCHELSTRATENI *antiquitas illustrata circa concilia generalia & prouincialia, decreta & gesta pontificum, & praecipua totius historiae ecclesiasticae capita*, Antwerpiae prodiit, 1678. 4. Sunt porro huius loci LVD. THOMASSINI *dissertationes, commentarii, notae, in concilia tum generalia, tum particularia;* quarum tamen *dissertationum* primus solum tomus prostat, Parisiis 1668. 4. viginti constans dissertationibus, quarum prima est in *synodos sub Victore papa de obseruatione paschatis, Romanam, Lugdunensem, Palaestinam &c.* circa annum Christi 197; vltima autem in *synodum sextam oecumenicam, seu Constantinopolitanam tertiam, anno Christi 680 & 81.* Cumprimis autem hic laudandus EDM. RICHERIVS, doctor & socius Sorbonnicus, vir eruditus non minus, quam ingenuus & cordatus, idemque monarchiae papalis strenuus impugnator, ob *historiam conciliorum generalium*, quae, in *quatuor libros distributa*, post auctoris obitum Coloniae anno 1683. 8. prodiit. Defensionem nimirum quamdam, atque copiosiorem deductionem, haec historia illorum continet, quae in libello de *ecclesiastica & politica potestate* scripserat; concilium esse supra papam; ecclesiam canone, non absoluta potestate, regi oportere; atque politicos principes, tamquam iuris diuini, naturalis & canonici vindices & exsequutores, auctoritate gladii in omnes ciues, ambitu & finibus reipublicae contentos, pollere; hocque iure & titulo Constantinum magnum, atque alios imperatores christianos, velut communes episcopos, & exterioris disciplinae adsertores, octo prima concilia vniuersalia, pro iuris diuini, naturalis, & canonici vindiciis indixisse & congregasse. Quibus, & aliis eiusdem generis adsertis, vt monarchiae papalis defensores vehementer offendit; ita plurima incommoda atque pericula ideo subire necesse habuit. In *historia* itaque ista *conciliorum generalium* id agit, vt euincat, ecclesiae regimen non pure monarchicum, sed aristocratico temperatum esse; concilium Nicaenum, Sardicense, Antiochenum, Constantinopolitanum primum, ceteraque, de quibus ordine agit, non a romanis episcopis, sed ab ipsis imperatoribus conuocata esse, qui etiam iisdem cum iurisdictione praefuerint, ea direxerint, & confirmauerint, & quae alia sunt eiusdem generis longe plurima. Accedat denique hisce BARTH. CARANZA & MIRANDA, cuius *summa conciliorum* quanta cum adprobatione in ecclesia romana accepta sit, toties repetitae editiones testantur. Et placere vel hoc nomine potest, quod breuiter & succincte plurima, quae scire iuuat, complectatur; modo integra, nec truncata aut interpolata, conciliorum decreta referret. Cum FRANCISCI SYLVII additionibus Duaci 1639, & deinceps saepius euulgata est; FRANCISCVS autem IANSSENS ELINGA eamdem recognouit, & si inscriptioni credendum, ab *innumeris substantialibus mendis primae suae formae restituit & auxit;* qua ratione tum alias, tum & Coloniae an. 1701. 8. typis exscripta est. Legendus de CARANZA, eiusque fatis, NIC. ANTONIVS, *biblioth. hisp. nou. tom. I. p. 147. seqq.*

Licet autem romanenses plures grauioresque caussas habeant, cur in hoc studiorum genere ingenii vires periclitentur, & de patribus potius aut conciliis, quam de scriptura sacra sint solliciti; non tamen defuerunt tum ex nostratibus, tum ex reformatis, qui conciliorum historiam egre-

gie

giis ingenii monumentis illustrarent, aut eorum darent synopses. Atque ad nostrates quidem quod attinet, vt praecipuos solum, pro instituti ratione, commemorem, nihil nunc de IOACH. CAMERARII *enumeratione oecumenicarum synodorum, indicatis temporibus atque praecipuis illarum negotiis &c.* nihil de SALOM. GESNERI *libris quatuor de conciliis*, quorum iam antea facta est mentio; nihil de IO. FORSTERI *tractatu de conciliis praecipue quatuor oecumenicis, cum breui hypotyposi colloquiorum inter Lutheranos & anti-Lutheranos habitorum*; nihil denique de IOACH. HILDEBRANDI *historia posthuma conciliorum oecumenicorum a nato Christo vsque ad annum 1645*, similibusque scriptis, dicam; maiori, quam reliqui, adparatu eiusmodi opus adgressus est IO. LVD. RVELIVS, qui tamen morte praematura abreptus, illud IO. LVD. HARTMANNO perficiendum, & ad finem perducendum reliquit. Inscribitur: *concilia illustrata per ecclesiasticae historiae, ex veterum factis, adprobatis codicibus, antiquis monumentis, & raris manuscriptis deductae diegeticam dilucidationem &c.* & quatuor absoluitur tomis, prodiitque Noribergae an. 1675. 4. In *dissertatione praeliminari* IO. LVDOV. HARTMANNVS de collectionibus conciliorum, & scriptoribus historiae ecclesiasticae, verba facit; & operis istius vtilitatem ac necessitatem demonstrat. Non tantum autem veterum conciliorum, sed colloquiorum etiam, post reformationem ecclesiae institutorum, notitia hic suppeditatur, quorum vltimum est Cassellanum, an. 1661 habitum. Nec historia solum conciliorum recensetur, & eorum decreta ac canones exhibentur, sed variae subinde immiscentur dissertationes, quibus antiquitatis & historiae ecclesiasticae capita, notatu digna, vberiori luce perfunduntur. IO. LVD. RVELIVS *tractatum* quoque *historico-chronologicum de quatuor conciliis oecumenicis* Coloniae Brandenb. 1667, & cum accessionibus quibusdam Altdorffii 1669, edidit. Sed, missis reliquis, duumuiros istos hic iterum prodire iubeo, qui vt de reliquis historiae ecclesiasticae, & litterariae partibus, ita cumprimis de hacce praeclare meriti sunt, IOAN. ANDR. SCHMIDIVM, & IO. ALB. FABRICIVM; quorum ille omnia concilia ordine alphabetico enarrat, indicatis auctoribus, qui de singulis ex instituto egerunt; *Sagittar. introduct. in historiam ecclesiasticam tomo II. sect. II. cap. IV. p. 781. seqq.* hic autem vel hoc nomine hoc loco commendandus, quod *notitiam conciliorum chronologicam*, collatis editionibus regia, LABBEI, BALVZII, & HARDVINI, magno studio concinnatam, exhibet; *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. IV. p. 337.* Inter reformatae denique ecclesiae doctores omnium instar esse potest GVIL. CAVE, in cuius *historiae litterariae scriptorum ecclesiasticorum parte altera* etiam concilia omnia secundum saeculorum ordinem, exquisito studio recensentur. De ipso autem hocce opere iam alibi ex instituto nobis dictum. Inter opera quoque IO. PRIDEAVX, iunctim edita, exstat *synopsis conciliorum, p. 707. seqq.* editionis Tigurinae, quae an. 1672. 4. prodiit. Ceteri ab aliis laudantur.

Progredimur ad tertium, eumque, intuitu ecclesiae romanae, praecipuum iuris canonici fontem, *decreta pontificum.* Doctorum equidem ecclesiae atque episcoporum est, si consulantur de rebus dubiis, respondere, aliosque adeo erudire, saltem sententiam suam exponere. Nec alio loco primorum ecclesiae romanae episcoporum responsa, aut epistolae de rebus ad religionem & statum ecclesiae spectantibus, haberi poterant. Sed, cum successu temporis ex ecclesia respublica quaedam, ex episcopis, praesertim romanis, summi imperantes fierent; responsa quoque ista, seu con-

consilia, vel institutiones, in decreta atque leges mutatae sunt. Hoc vero qua ratione factum sit, & quibus gradibus auctoritas pontificum romanorum eousque creuerit, vt facultatem νομοθετικὴν sibi vindicauerint; in antecedentibus luculenter, ni fallor, demonstrauimus. Nunc illud solum addendum, inter reliqua plurimum eo etiam contulisse prouocationes, seu adpellationes, quas vocant, ad pontifices romanos. Per eas enim vt superioritas quaedam illis in reliquos episcopos & iudices omnes concedebatur; ita mirum non est, auide eas arreptas, summoque studio sedi romanae vindicatas, adsertasque fuisse. Nonnulli equidem, antiquissimis etiam temporibus vsitatum fuisse, vt ad episcopos romanos prouocaretur, contendunt; immo ab ipso Petro apostolo, vt totum imperium papale, ita & ius accipiendi prouocationes, repetere non dubitant; quibus tamen alii, & quidem cordatiores ex ipsis romanensibus, repugnant; quippe qui negant, a iudiciis quibuslibet synodorum ad romanum pontificem fuisse prouocatum. Hanc sententiam tuetur PETR. DE MARCA, de *concordia sacerdotii & imperii lib. VI. cap. XIV. p. m. 860. seqq.* diserte negans, adpellationes ad romanum pontificem olim & ex veteri iure in vsu fuisse; idemque & IOAN. LAVNOIVS fecit, theologus ille Parisiensis eruditissimus, *epistolar. part. II. ep. III. p. 110. seqq.* alibique. Sed hosce refellere adgressus est IO. DAVIDIVS, iuris, quod hac in re pontifices sibi vindicant, acerrimus adsertor, auctor quippe libri gallice editi, de *iudiciis episcoporum canonicis*; quem rursus anonymus quidam, in libro de *antiquis & maioribus episcoporum caussis*, confutauit. In eorum, qui, in veteri ecclesia adpellationes ad romanum pontificem, nec vsitatas, nec probatas fuisse, contendunt, sententiam etiam concessit PASCH. QVESNELLVS, in *dissertationibus*, quas *Leonis magni operibus* a se editis subiecit, praesertim *dissert. VII. VIII. IX. X.* in quibus de caussa Eutychis, Flauiani episcopi Constantinopolitani, Domni episcopi Antiocheni, & Theodoreti, copiosissime agit, quorum exemplis secus sentientes probare volunt, eo tempore ad episcopos romanos prouocatum fuisse. Hisce LVD. ELL. DV PIN addit IO. GERBASIVM, *qui Dauidium*, inquit, *adgreditur, licet a sententia Petri de Marca circa praesentis temporis disciplinam dissentiat; de antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. II. praeloqu. p. 97.* Conferendus de GERBASIO hocce PETR. ZORNIVS, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae antiquae & hodiernae &c. cap. II. §. III.* Nemo autem maiori animi impetu caussam romanorum pontificum in hocce capite egit, quam CHRIST. LVPVS, Iprensis, theologiae doctor, & in academia Louaniensi professor publicus, in *diuino ac immobili sancti Petri, apostolorum principis, circa omnium sub caelo fidelium ad romanam eius cathedram adpellationes, aduersum profanas hodie vocum nouitates, asserto priuilegio*; Moguntiae an. 1681. 4. edito. Quinque opus hocce absoluitur dissertationibus, quarum prima de ecclesiae gallicanae, secunda de africanae, tertia de Eutychetis, quarta de Floriani, quinta denique de Theodoreti ad sedem romanam prouocationibus, tractat. At ex instituto calamum aduersus eum strinxit LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. II. p. 95. seqq.* vbi *p. 97.* de eo ita pronuntiat: *Vir certe bonus, vt fertur, & meliori caussa dignus. In eius tamen opere animi aequitatem & modestiam requiro. Nam si quaestionem istam sine felle, & amice tractasset, quis eum reprehenderet? quis incusaret? At tantis probris viros insignes & catholicos adficit, tot in eos maledicta congerit, vt dignum mihi videatur opus eius in perpetuum abscondi, quod succo loliginis vbique imbutum est. Inscribit*

bit illud: *aduersus prophanas vocum nouitates, aduersus quosdam temporum nouatores. Petrum de Marca, archiepiscopum, Quesnellium oratorii presbyterum, Gerbasium, doctorem sorbonicum, & Garnerium Iesuitam, nouatorum nomine designans, & eos indignis modis vbique proscindens, ac haereticis semper adiungens.* Nec praetermittenda hic est MARCI ANT. CAPPELLI de *adpellationibus ecclesiae africanae ad romanam sedem dissertatio*, cuius editionem tertiam *ad bibliothecae Albanae exemplar, ab auctore ipso maiori ex parte immutatum, correctum, auctum,* dedit IOAN. BONTONIVS, qui & de CAPPELLI huius *vita & scriptis diatribam* praemisit, Romae 1722. 8. Fuit CAPPELLVS iste initio ex illorum numero, qui Venetorum caussam contra Paullum v pontificem agebant, & ad imminuendam pontificum potestatem omnes ingenii conferebant vires; deinceps autem mutata sententia, studio potestatem auctoritatemque eorum extollendi omnes fere superauit. Documento esse potest dissertatio de *absoluta omnium rerum sacrarum immunitate a potestate principum laicorum ex lege naturae, Moisis & Christi.* Eiusdem generis & alia scripsit, interque ea, dissertationem istam, antea memoratam, de *adpellationibus ecclesiae africanae ad sedem romanam*, MARC. ANTONIO DE DOMINIS oppositam. In prima editione, quae Parisiis an. 1622 prodiit, documenta varia, ad caussam Zosimi pontificis cum episcopis africanis spectantia, pro supposititiis venditauerat; sed rectiora deinceps edoctus mentem mutauit, prout ex tertia hac editione conspicere licet. Ad rem ipsam quod attinet, qui negant, in veteri ecclesia ad sedem romanam prouocatum fuisse, longe grauioribus certioribusque nituntur rationibus, quam, qui illud adfirmant. Veteri ecclesiae eiusmodi prouocationes ignotas fuisse, vel ex *canone quinto* concilii Nicaeni constat, quorum & subsequentium conciliorum decreta consentiunt. Vrgent equidem magnopere, qui secus sentiunt, *canonem tertium, quartum & quintum* concilii Sardicensis; quippe in quibus maximum caussae suae praesidium inuenisse sibi videntur. Sed plurima hic habent, quae regerant, qui, adpellationes istas veteri ecclesiae ignotas fuisse, autumant. Nonnulli ipsam concilii huius auctoritatem sollicitant, illudque oecumenicum fuisse, negant; quod licet auctor *praefationis historicae*, in Romana conciliorum editione, *synodo Sardicensi* praemissae, variis argumentis euincere voluerit, ea tamen solide refutauit EDM. RICHERIVS, in *histor. concilior. general. lib. I. cap. III. p. 93. seqq.* & *p. 101. seqq.* PETRVS DE MARCA, conuocatione quidem, non autem celebritate & exitu, concilium hoc oecumenicum fuisse, contendit; de *concordia sacerdot. & imperii, lib. VII. cap. III. §. V. p. m. 100.* quam eius sententiam, sed non adeo magni momenti rationibus, impugnat NAT. ALEXANDER, *histor. eccles. noui testam. saec. IV. dissert. XXVII. artic. III. p. 329. seqq.* Disquiritur vlterius, an canones Sardicenses ab vniuersa ecclesia fuerint recepti; Negant hoc EDM. RICHERIVS atque PETRVS DE MARCA, sed diuersa ratione. Ille enim, non eiusmodi fuisse istos canones, existimat, qui semper valere debuerint, sed quibus solum pro istius temporis ratione ecclesiae rebus fuerit prospectum, vel, vt auctori loqui placuit, eos esse *purum putum priuilegium, non absolutum, sed prouisorium; histor. concil. general. lib. I. cap. III. p. 93.* Hic autem fatetur, eos tandem in synodo Trullana receptos, *sed cum modificatione quadam, tum vt ostenderet auctoritatem, quae summo pontifici tributa erat, in his canonibus a concilio Sardicensi profectam, non autem a Nicaeno, tum etiam, vt ostenderet, eam restringi ad solum occidentem; de concord. sacerdot. & imper. lib. VII.*

VII. cap. V. §. *XI. p. m. 1016.* Sed refellere hic PETRVM DE MARCA iterum adnititur NAT. ALEXANDER, atque euincere, iam ante concilii Trullani tempora canones hosce ab ecclesia receptos fuisse; *hist. eccles. noui testam. saec. IV. dissertat. XXVII. artic. IV. p. 331.* Pari ratione & CHRIST. LVPVS, vt lectori persuadeat, vbique & omni tempore, hosce canones receptos fuisse, omnem mouet lapidem; in *diuino ac immobili sancti Petri circa adpellationes adserto priuilegio, dissert. I. cap. XXXII. p. 327.* alibique. Atque ita de auctoritate tum concilii, tum canonum Sardicensium, disputatum. Non magis de sensu istorum canonum inter viros doctos conuenit. PETRVS DE MARCA, concilium hocce romano pontifici tantum ius, decernendi reuisionem, concessisse, auctor est; reuisionem autem multum differre ab adpellatione; errandi occasionem inde enatam, quod synodus Sardicensis improprie vtatur verbo *adpellandi* & *prouocandi*; praeterea nouam esse hanc institutionem, ex OSIO Cordubensi, qui synodo praesidebat, probat; *l. c. lib. VII. cap. III.* §. *VI. VIII. p. 1000.* At vtramque hanc adsertionem impugnat acerrime CHRIST. LVPVS, *l. c. dissertat. I. p. 121. seqq. dissert. II. p. 638.* alibique; itemque NAT. ALEXANDER, qui inter adpellationum istarum propugnatores haud vltimum locum tenet; *l. c. dissertat. XXVIII. p. 334. seqq.* Alterum enim quod ibi euincendum sibi sumit, est: ius adpellationum ad sedem romanam a synodo Sardicensi non esse institutum, sed confirmatum; alterum, synodum Sardicensem non solum ius concedendi reuisionem, sed potestatem iudicandi adpellationes ab episcopis depositis factas ad romanam sedem, romano pontifici adseruisse & confirmasse. Sed PETRI DE MARCA sententiam, qua vtrumque hocce caput, strenue & erudite contra CHRIST. LVPVM defendit LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissertat. II. cap. I.* §. *III. p. 109. seqq.* Et sane, irritos vanosque esse illorum conatus, qui ius recipiendi prouocationes, quod romani pontifices sibi vindicant, ex veteri ecclesia repetere conantur, vel inde constat, quod, vt alios taceam, cum episcopi romani eiusmodi quid tentarent, cumprimis episcopi africani acriter illis restiterint. Non semel enim *transmarinas adpellationes* eos diserte reiecisse atque damnasse, constat. Praeter auctores, hactenus laudatos, qui contra adpellationes istas disputant, hac de re legendus MELCH. LEYDECKERVS, in *dissertat. de libertate ecclesiae africanae, & transmarinis adpellationibus;* quae in *adpendice,* eiusdem *historiae ecclesiae africanae illustratae* subiecta, secunda est, *p. 506. seqq.* Cumprimis obseruatu memoratuque dignum, quam infeliciter Zosimus pontifex transmarinas istas adpellationes stabilire, Africaeque episcopos sub iugum mittere, tentauerit. Apiarii enim presbyteri, ab episcopo suo paullo seuerius castigati, qui Romam se receperat, caussam cum in se suscepisset; episcopi africani aegerrime ferebant, damnatos episcopali sententia ad transmarina iudicia refugere, Zosimumque hoc sibi ius vsurpare, vt de africanis negotiis ceu iudex sententiam pronuntiaret. Dum ergo legati Zosimi hac de re cum patribus africanis, Carthagine congregatis, agebant; ius illud transmarinarum adpellationum pontifici romano vindicaturi, proferebant canonem Sardicensem, eumque pro Nicaeno venditabant. Quod si per errorem factum esset, vt nonnulli existimant, dum omnes in codice ecclesiae romanae comprehensi canones Nicaeni vocabantur, eo quod hi primo in eo positi essent loco; excusationem quodammodo promereretur; sin data opera ad fallendos episcopos africanos legati Zosimi canones Sardicenses pro Nicaenis venditarunt; quod

quod aliis verosimilius videtur; fraudulentia fuit atque nequitia plane detestanda. Nec imponi hac ratione sibi passi sunt patres africani; quin potius, cum istum canonem, quem legati romani proferebant, in suo canonum Nicaenorum codice non inuenirent; decernebant, Constantinopoli atque Alexandria genuinum Nicaenorum canonum exemplum repetendum esse; vt cum suo, quod CAECILIANVS ex Nicaena synodo in Africam attulerat, conferretur. Quod cum etiam, frustra renitente FAVSTINO, legato romano, metuenteque haud dubie, ne fraus hac ratione detegeretur, factum esset; cumque patres africani ab ATTICO Constantinopolitano, & CYRILLO Alexandrino episcopo, τὰ ἀληθέστατα καὶ πιστότατα *verissima & fidelissima* canonum Nicaenorum exempla accepissent; fraus ista legatorum romanorum omnibus patefacta est, & non tantum decreta contra Apiarium confirmata, sed & adpellationes transmarinae denuo reiectae sunt atque damnatae. Varia, quae huc spectant, monumenta legi possunt in *codice canonum ecclesiae africanae*, qui in GVIL. VOELLI & HENR. IVSTELLI *bibliotheca iuris canon. vet.* exstat, *tom. I. p. 400. seqq.* Condiscere ex hocce exemplo valde memorabili licet, africanae ecclesiae episcopos non tantum constanter adpellationes transmarinas reiecisse; sed & canones istos Sardicenses, quos adpellationum istarum defensores tantopere iactitant, iis prorsus ignotos fuisse. Zosimi autem exemplum nos condocet, quantopere iam eo tempore romani episcopi laborauerint, vt eiusmodi prouocationes ad se pertraherent; quod deinceps & alii eiusdem vrbis praesules magno imitati sunt studio. Quid Leo magnus, quid Gregorius magnus hac in re egerint, & quam sollicite istas adpellationes promouerint, summatim, sed adcurate, docet LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 131. seqq.*

Semper tamen adhuc repugnabant tum Gallicanae tum africanae ecclesiae episcopi; donec tandem saeculo nono pseudo-ISIDORVS ille decretales veterum episcoporum romanorum epistolas orbi obtruderet, quibus prouocationes ad sedem romanam mirifice stabiliebantur, confirmabanturque. Eamque ob caussam & Nicolaus I, pontifex, omnem mouebat lapidem, vt collectio ista pseudo-ISIDORI vbique reciperetur; vti supra iam obseruauimus; quemadmodum & Hadrianus II, Nicolai successor, earumdem epistolarum decretalium auctoritate vsus est; repugnantibus adhuc Galliae episcopis, cumprimis HINCMARO, qui in epistola nomine Caroli calui regis scripta, nouam fictis illis decretalibus inductam disciplinam acriter impugnauit. Crescenti tamen in dies potentiae & tyrannidi pontificum, nec gallicani nec alii episcopi diutius resistere potuerunt, adeo vt tandem Gregorius VII in *dictatibus* suis hoc etiam praeceperit: *vt nemo audeat condemnare apostolicam sedem adpellantem.* Conferendus PETR. DE MARCA, de *concord. sacerd. & imper. lib. VI. cap. XIV. §. VIII. & XI. pag. 865. seqq.* add. LVD. ELL. DV PIN, de *antiqua ecclesiae disciplina, dissert. II. cap. I. §. IV. p. 134. seqq.* Quemadmodum itaque adpellationes istae ad sedem romanam plurimis pontificum decretis occasionem dederunt; ita simul effecerunt, vt pontificum istorum pronuntiata, conspirantibus & aliis caussis, supra commemoratis, vim legum acciperent. Et hodie quoque, qui supremam pontificis romani potestatem admittunt, non possunt non decreta eius pro legibus agnoscere; quamuis non eadem vbique hoc fiat ratione. In Gallia namque decreta & bullae pontificum, nisi consensus regis, & adprobatio supremae curiae Parisiensis, accesserit, non recipiuntur. Apud protestantes autem, dum iugum romanorum pontificum excusserunt, decreta eorum vim nul-

lam, nullamque habere auctoritatem, vt moneamus, necesse non est. DIONYSIVM exiguum primum fuisse, qui in collectione sua canonibus conciliorum, decreta pontificum addidit, supra iam obseruauimus; cuius deinceps exemplum alios, cumprimis GRATIANVM, imitatos constat; de quibus, vti & decretalibus pseudo-ISIDORI, cum iam abunde dictum sit, ea repetere non iuuat. Illud solum addendum, quorumdam pontificum, vt Leonis magni, Gregorii I, aliorumque epistolas seorsim, aut inter reliqua cuiusque opera, editas esse; quas diligenter more suo recenset IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. I. p. 21. seqq. Epistolas romanorum pontificum, & quae ad eos scriptae sunt, a sancto Clemente I. vsque ad Innocentium III.* edere coepit PETRVS COVSTANT, prodiitque tomus I, Parisiis anno 1721. fol. in quo quae continentur, idem FABRICIVS recenset, *l. c. p. 760. sqq.* Auctor autem licet vitam cum morte iam commutauerit; spes tamen superest, reliquos duos tomos luci publicae expositum iri. Nec silentio hic praetermittenda *bullaria*, seu *bullarum*, vel constitutionum, a bullis seu sigillis ita dictarum, collectiones. Quae quidem *bullaria* ex *regestis* pontificum confecta esse, viris doctis obseruatum est. *Regestum* vero dicebatur liber iste, in quo suas describere solebat decretales quilibet pontifex. Singuli enim sua habebant regesta, in quibus integrae scribebantur decretales, quae in collectionibus plerumque erant truncatae, in principio, in medio, in fine. Legendus de iis GERH. VAN MASTRICHT, in *histor. iuris eccles. num. CCCXCV. seqq. p. 425. seqq.* Varia autem eiusmodi cum exstent bullaria; praecipue tamen memoratu dignum LAERTII CHERVBINI, iure consulti Romani, *bullarium magnum*, a Leone magno, qui saeculo quinto sedi romanae praefuit, vsque ad Paulum V, Romae 1618 tribus voluminibus in fol. Continuatum fuit ab ANGELO MARIA CHERVBINO, monacho Casinensi, vsque ad Vrbanum VIII, Romae 1638, quatuor voluminibus in fol. & cum Innocentii X constitutionibus Lugduni 1655. Accessit tomus V & VI, continuationem continens ad Clementem X per ANGELVM A LANTVSCA & IO. PAVL. A ROMA, Romae 1672. *Summam bullarii* dedit STEPH. QVARANTA, in qua pontificum constitutiones, post libros iuris canonici euulgatos, vsque ad Paulum V exhibet, Venetiis 1609. Continuauit eam, & additionibus illustrauit, PROSPER DE AVGVSTINO Lugduni 1621. De reliquis consulendus IO. ALB. FABRICIVS, *l. c. p. 23. 24.*

Cum quidam canonum collectores decretis pontificum, canonibus conciliorum, & sententiis patrum, etiam leges ciuiles adiunxerint; quaeri posset, annon etiam constitutiones principum inter fontes & principia iuris canonici ex mente romanensium referendae sint? In ecclesia orientali eos, qui *nomocanones* concinnarunt, canonibus conciliorum, leges ciuiles imperatorum addidisse, constat, & supra ad §. *III.* obseruatum est. In occidentali ecclesia RHEGINONEM primum fuisse, qui canonibus conciliorum, & decretis pontificum, sententias patrum ac leges codicis Theodosiani adiunxerit, ad §. *V.* docuimus. IVONEM deinde Carnutensem, ad exemplum nomocanonum ecclesiae orientalis, leges ciuiles romanas collectioni suae inseruisse, ibidem diximus; quod & GRATIANVM fecisse, constat. Atque colligere inde licet, olim positum fuisse extra controuersiam, summos imperantes, vtpote iure circa sacra gaudentes, leges quoque ecclesiasticas ferre posse; quod postea romanenses, omni potestate circa sacra summos imperantes spoliare cupientes, concedere noluerunt. LEON. ALLATIVM, hominem graecum quidem, sed romanae curiae addictissimum, institutum illorum, qui nomocanones ediderunt, valde improbasse, summisque imperan-

rantibus omnem, de rebus ecclesiasticis leges ferendi, facultatem denegasse, ex eius de *ecclesiae oriental. & occidental. perpetua consensione lib. I. cap. XV. p. 221. 227.* supra ad §. *III.* demonstrauimus. Eamdem & omnium, qui romani pontificis summam potestatem serio defendunt, esse sententiam, dubitari nequit. *Indignantur hodierni canonistae,* inquit CASP. ZIEGLERVS, *& acerbe perstringunt Iustinianum imperatorem, quod de rebus sacris & ecclesiasticis leges ferre ausus fuerit;* cumque illis & NIC. ALEMANNVM, in *notis ad Procopium, p. 71.* & *110.* facere, monet; in *notis* ad FRANC. DE ROYE *institut. iuris canon. lib. I. tit. V. p. 68.* Ipse FRANC. DE ROYE equidem quaerit: *cur imperiales constitutiones cum canonibus exscriptae sint?* & ex SEB. BRANTII *praefatione ad panormiam Iuonis Carnutensis*, respondet: *quia sancti patres de spiritualibus plus, quam de temporalibus disseruerant, idcirco ex libris digestorum, codicis, constitutionibus authenticorum, leges iuris consultorum & imperatorum (Iuonem Carnutensem) interposuisse.* Sed rectius respondet ZIEGLERVS: *potior ratio videtur ista, quod fortior existat adsertio canonica, quae iure ciuili & constitutionibus imperatorum suffulta est.* Ex mente protestantium vero cum constitutiones summorum imperantium omnino inter principia & fontes iuris ecclesiastici referendae sint; plura de iis in sequentibus dicemus.

Denique & *ius non scriptum*, seu *consuetudo*, & *obseruantia ecclesiastica*, (quamquam, qui paullo adcuratius philosophantur, discrimen inter *consuetudinem* & *obseruantiam ecclesiasticam* constituant) ad leges ecclesiasticas a iuris canonici doctoribus referri solet. Et sane consuetudinis obseruantiaeque in rebus ecclesiasticis magnam vim esse, magnamque auctoritatem, negari nequit. Ex antiquae ecclesiae moribus & institutis omne fere ius canonicum fluxisse, res ipsa docet, & supra quoque obseruatum est. *Omne fere ius ecclesiasticum,* inquit FRANC. BOSQVETVS, *mos primum induxit, constitutio confirmauit;* ad *Innocentii III. epist. CXXXVI.* add. CASP. ZIEGLERVS, ad *Franc. de Roye institut. iuris canon. lib. I. tit. VI. p. 72.* Nimirum in summa ista christianorum simplicitate, vbi id praecipue agebatur, vt quilibet fidem suam per charitatem demonstraret, super ritibus & institutis, quae pro re nata πρὸς οἰκοδομὴν introducebantur nullae temere oriebantur lites, aut concertationes; adeoque iure scripto non erat opus. Quo magis autem ecclesiae corruptio inualescebat; eo facilius variae de eiusmodi rebus excitabantur contentiones, quibus aliter, quam constitutionibus scriptis atque canonibus, obuiam iri non poterat; vt tamen in rebus plurimis, canonibus non definitis, obseruantiae adhuc locus concederetur. Nec hodie ea in minimis ponenda; modo reuera obseruantia ecclesiastica sit, nec quidquam, quod verbo diuino, aut saluti ecclesiae contrarium sit, contineat. Pro lege equidem proprie sic dicta obseruantia ecclesiastica reputari nequit; quoniam tamen de consensu & voluntate illorum, qui inito pacto quodam tacito aut expresso aliquid introduxerunt, aut omnino illorum, qui leges ecclesiasticas introducere potuerunt, testatur; hactenus pro iure non scripto haberi potest. Quanti iam olim obseruantia ecclesiastica fuerit ponderis, ex *canone VI* concilii Nicaeni liquet: *Antiqui mores seruentur* (τὰ ἀρχαῖα ἔθη κρατείτω) *per Aegyptum, Lybiam & pentapolin, vt Alexandrinus episcopus omnium horum habeat potestatem &c.* De cuius quidem canonis sensu quam acriter viri docti inter se digladientur, constat, & alibi dicetur. Nunc autem obseruasse sufficit, quod patres Nicaeni, ad *antiquos mores* prouocando, indicent, non temere ab obseruantia ecclesiastica discedendum esse. Reliqua

qua de consuetudine & obseruantia ecclesiastica dabit IVSTVS HENN. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. IV. p. 201. seqq.*

§. IX. Inter fontes principiaque iuris ecclesiastici, ex mente sententiaque protestantium, scriptura sacra primum praecipuumque tenet locum; cui in quibusdam ipsa rectae rationis scita merito adiunguntur. Hisce pariter ac illi, si principum siue summorum imperantium constitutiones, siue leges ecclesiasticae innitantur, quae adeo itidem principiis adnumerandae sunt, tum demum ecclesiae & reipublicae recte consulitur commodis. *

* Non alios ex mente protestantium, quam quos designauimus, iuris ecclesiastici esse fontes ac principia, cum positum sit extra controuersiam; multis hic verborum ambagibus opus non est. Nimirum scriptura sacra primum hic merito tenet locum; dum & de ecclesiae, & de christianae religionis natura & indole nos erudit, & rectas animo formare notiones docet. De ecclesia quidem, hoc nomine proprie & adcurate loquendo tantum venire coetum hominum credentium, & vera fide cum Christo, ceu capite coniunctorum; adeoque veram proprieque sic dictam ecclesiam esse inuisibilem; vnde sequitur ecclesiam non esse statum aliquem, siue rempublicam independentem; ecclesias autem particulares instar collegiorum esse concipiendas, quae potestati summorum imperantium sint subiecta; verbi diuini ministros dispensatores esse mysteriorum Dei, *I. Cor. IV. 4.* adeoque doctorum, non imperantium loco habendos; hinc & non aliud illorum officium esse, quam docere verbum Dei, & recte administrare sacramenta; & licet quoque illis vsus clauis ligantis & soluentis, seu potestas remittendi & retinendi peccata, sit concreditus, nulla tamen eos ideo gaudere iurisdictione, nullo imperio, nulla potestate homines cogendi; excommunicationem etiam tantum consistere in declaratione, aliquem pro membro ecclesiae haberi non posse, eamque adeo ab indole poenae ciuilis plane esse remotam; omnes omnino homines, adeoque & sacri ordinis viros in republica quadam viuentes, potestati summorum imperantium esse subiectos; *Rom. XIII. 1.* & quae reliqua sunt eiusdem generis, fusius a me exposita, *institution. theolog. dogmat. lib. V. cap. III. & IV.* Ad religionem autem, & quidem christianam, quod attinet, eadem scriptura sacra docet, summam eius consistere in *fide, quae est per charitatem efficax, Gal. V. 6.* eamque idcirco ita esse comparatam, vt nemo ad eam cogi queat aut debeat; licet itaque omni studio id agendum sit, vt errantes ad veritatis cognitionem perducantur, sine omni tamen hoc fieri debere violentia, iisque subsidiis, quae indoli & naturae religionis christianae sint conuenientia; vnicam regulam & normam fidei pariter ac omnium nostrarum actionum esse scripturam sacram, in qua quae sancita sint dogmata, & instituta, ea sincere & serio esse amplectenda, nec vlla ratione ab iis discedi posse; in iis autem, quae in scriptura sacra definita non sunt, & determinata, ecclesiae salutem, mutuamque charitatem supremam esse regulam; in ritibus denique & caerimoniis curandum, vt secundum Pauli monitum omnia fiant εὐσχημόνως καὶ κατὰ τάξιν *I. Corinth. XIV. 40.* Hisce fundamentis ac principiis, si cuncta superstruantur, rite non tantum procedent, sed errores grauissimi iuris canonici facili negotio euitabuntur.

Rectae rationis scita, vti hisce, quae scriptura sacra docet, non repugnant; ita nec

nec negligenda sunt, cum de principiis iuris ecclesiastici sermo instituitur. Summa autem illorum huc redit: potestati summorum imperantium omnia in republica esse subiecta; sacrorum & religionis curam eo minus iis esse negligendam, quo facilius inde reipublicae tranquillitas turbari potest; etsi quae credere, quaeue non credere homines debeant, iis praescribere nequeant, sacrorum tamen directionem iis denegari non posse; statum independentem seu rempublicam in republica, admitti non posse, idque cum summa, qua imperantes gaudent potestate, e diametro pugnare; in sacrorum directione ad salutem & tranquillitatem reipublicae ita respiciendum, vt ipsi tamen religioni non noceatur; religionem in se & ex solo lumine rationis spectatam, nullam admittere coactionem; hoc tamen non obstare, quo minus qui religionis obtentu rempublicam pacemque turbare adnituntur, compescantur coërceanturue; iura collegialia ecclesiae in republica denegari non posse; & quae reliqua sunt eiusdem generis.

Quemadmodum ex hactenus dictis sponte sua fluit, summos imperantes leges de rebus ad religionem & ecclesiam spectantibus condere posse; ita etiam variae eiusmodi leges & constitutiones ab iis profectae sunt, quae adeo tertium iuris ecclesiastici ex mente sententiaque protestantium fontem constituunt. Recte vero summis imperantibus in rebus ecclesiasticis facultatem νομοθετικὴν tribui, non tantum ipsa summi imperii quemuis condocere potest ratio, sed exempla primorum christianorum imperatorum testantur. Ipse Constantinus magnus, etsi ceteroquin episcopis, sacriue ordinis viris, plus, quam decet, indulserit; iure tamen suo circa sacra, vt in aliis, ita hac quoque in re, vsus est. Non tantum enim de fide, de haeresibus, de episcopis, de ecclesiis, similibusque, leges tulit; sed canonibus ecclesiasticis, & conciliorum decretis, vim legum addidit; vt ex *epistolis* eius apud SOCRATEM, SOZOMENVM, THEODORETVM, & ex *constitutionibus* in vtroque codice liquet. Exemplum Constantini sequuti sunt eius successores, praesertim Theodosius magnus; vt ex codice, qui ab eo nomen habet, patet, cuius totus *liber XVI* exhibet constitutiones ad res & personas ecclesiasticas spectantes. Cumprimis vero adhuc commemorandus ipsemet Iustinianus imperator, cuius *nouellae constitutiones*, post annum 535 editae, in fide catholica adserenda, haeresibus profligandis, schismatibus tollendis, litibus dirimendis, similibusque iuris ecclesiastici versantur argumentis. Dignae cumprimis sunt, ad quas attendatur, *nouella VI & CXXIII.* de episcopis, clericis & monachis, horumque requisitis, officio, coërcitione; *nouella XXII & CXIX.* de nuptiis & diuortiis; *nouella CXXXIII.* de monasteriis tam virorum quam feminarum &c. Plura de hisce, aliisque imperatoribus, suppeditabit FRIDER. SPANHEMIVS, in *histor. ecclesiast. noui testam. saec. IV. p. 881. saec. V. p. 1039. saec. VI. p. 1135.* Immo Carolum magnum adhuc, eiusque filium ac successorem Ludouicum pium, cum aliis summi imperii circa sacra partibus, facultatem, leges ecclesiasticas ferendi, exercuisse, *capitularia* illorum abunde testantur. Hoc nomine autem leges tum ciuiles, tum ecclesiasticae veniebant. Duplex *capitulorum regiorum* genus fuisse, alia regia simpliciter, hoc est, in consilio principis inuenta, & statuta, alia synodalia, regia sane, sed in synodis facta, & quidem vt plurimum de rebus ecclesiasticis, STEPH. BALVZIVS docet, ad *Reginon. de disciplin. ecclesiast. pag. 542.* Vtriusque generis leges cum Carolus magnus ac Ludouicus pius imperatores condidissent; eas hinc inde dispersas, anno 827 collegit ANSEGISVS Lobiensis abbas. Statuta nimirum ecclesiastica Caroli magni

 gni

gni libris duobus, totidemque leges eius ciuiles seu saeculares, complexus est; similique ratione Ludouici pii capitula exhibuit. Cum vero non tantum plurima Caroli magni & Ludouici pii capitula, sed & Pipini ac Carolomanni leges, prorsus praetermisisset; BENED. LEVITA, Moguntinensis, hasce anno 845 in vnum congessit, atque ANSEGISI libris subiunxit. Ceterum cum & ANSEGISVS, & BENEDICT. LEVITA, suasu & instinctu AVTHARII, siue OTGARII, archiepiscopi Moguntini, hancce operam susceperint; vt ex monumentis fide dignis constat; recte inde colligit HERM. CONRINGIVS, falli magnopere ANTON. POSSEVINVM, quando iussu Meldensis synodi ab ANSEGISO quatuor libellos exaratos, & quae deerant, a BENEDICTO iis addita, tradit; de *origine iuris german. cap. XV. pag. 72.* De BENEDICTI porro huius LEVITAE collectione ista idem CONRINGIVS hunc in modum pronuntiat: *Notandum vero, non Caroli tantum, & Ludouici decreta, sed & alia haud pauca a Benedicto tumultuaria opera esse congesta. Namque libri primi initio habet Zachariae papae epistolam, & canones duorum conciliorum tempore Carolomanni Pipini fratris per sanctum Bonifacium habitorum. Secundo libro recitat multa ex lege Mosaica ceremoniali, quae obligandi tamen vi omni nunc destituuntur. Passim inserit multa petita ex tum nuper natis paparum epistolis; nominibus tamen paparum dissimulatis. Id ille a sese factum profitetur, in calce libri septimi, vt vitaret fastidium legentium; videtur autem in eo potius vsus arte quadam veteratoria; haud ignarus fraudis tum commissae a sese & aliis Moguntinis in fingendis illis epistolis.* Nimirum suffragatur CONRINGIVS DAVIDI BLONDELLO, hunc ipsum BENEDICT. LEVITAM, sub ISIDORI mercatoris nomine latitantem, decretales epistolas veterum pontificum confinxisse, suspicandi; in *pseudo-Isidoro, prolegom. p. 28. seqq. Qui ita vero in his se gessit*, ita pergit CONRINGIVS, *qualem mereatur fidem in collectione capitulorum regiorum, nemo non videt.* Cum vero in vtriusque & ANSEGISI & BENED. LEVITAE collectione nondum omnia Ludouici pii imperatoris capitula comprehensa essent; exstitit, qui illis quatuor opuscula, inscripta: *additiones capitulorum Ludouici pii imperatoris*, subiungeret; quarum additionum auctor incertus est, quamuis CAES. BARONIVS eas itidem BENED. LEVITAE tribuere videatur, quod & IAC. SIRMONDVS facit, *notis ad capitularia pag. 752.* repugnante STEPH. BALVZIO, *praefat. ad capitularia*, §. *XLVIII.* Variae exstant *capitularium* istorum editiones; quas inter eminet ea, quam STEPH. BALVZIVS dedit, Parisiis 1677. fol. in qua non tantum ANSEGISI & BENEDICTI collectiones cum manuscriptis collatae, adeoque a prioribus editionibus subinde discrepantes, sed & aliorum Franciae regum capitula, itemque MARCVLFI monachi, aliorumque formulae veteres, antea seorsim cum notis ab HIERON. BIGNONIO editae, eiusdemque generis plura monumenta, exhibentur. Recenset hocce opus BALVZII, &, quae in eo continentur, sigillatim indicat, IO. ALB. FABRICIVS, *biblioth. graec. volum. XI.* siue *lib. VI. cap. IV. pag. 493. seqq.* qui & eiusdem voluminis *cap. I. p. 85.* de reliquis *capitularium* editionibus agit. Praeter HERM. CONRINGIVM, *l. c.* plura de capitularibus regum Franciorum dabit PAVL. HACHENBERGIVS, in *Germania media, dissertat. III. §. V. pag. 65. seqq.* itemque GERH. VAN MASTRICHT, in *historia iuris ecclesiastici, num. CXCII. seqq. p. 206. seqq.*

Cum sequenti aetate romani pontifices per summam tyrannidem omne ius circa sacra ad se raperent; facultatem quoque, leges ecclesiasticas condendi, & concilio-

ciliorum canonibus vim legum tribuendi, sibi solis vindicabant. Quod quidem iugum quo pacto Ludouicus bauarus imperator excutere ausus, & qua ratione deinde, imminuta magis magisque pontificum potestate, ad ius hocce circa sacra summis imperantibus postliminio restituendum via munita sit, alibi exponitur. Tandem vero per ecclesiae reformationem, a beato LVTHERO susceptam, optima imperantibus oblata fuit occasio, iura sua, pristinamque potestatem recuperandi; etsi non omnes eadem vti voluerint. Vestigia tamen quaedam iuris circa sacra, speciatim potestatis, leges ecclesiasticas ferendi, qua & principes Germaniae gauisi sint ante ecclesiae reformationem, hinc inde occurrere, demonstrat IO. GEORG. REINHARDVS, in *meditationibus de iure principum Germaniae, cumprimis Saxoniae, circa sacra, ante tempora reformationis exercito, cap. II. §. XI. XII. p. 111. seqq.* Cum autem post ecclesiae emendationem summi imperantes atque principes protestantium, facultate leges ecclesiasticas ferendi se gaudere, tum praecipue demonstrauerit, cum *ordinationes ecclesiasticas* condere coeperunt; de his nonnulla monenda erunt, vt cuncta eo rectius intelligi queant. Nimirum, quae in *ordinationibus ecclesiasticis* (quae & alias *agenda*, interdum & *liturgiae*, voce latius accepta, vocari solent) continentur, ad duo cumprimis capita referri possunt; ritus scilicet circa sacram coenam, baptismum, aliosque actus & negotia sacra obseruandos; tum ad potestatem, iura, officia, constitutiones, functionesque ministrorum verbi diuini, ceteraque, ad quae voluntas & directio quaedam superiorum seu imperantium vel maxime accedere debet. Quae posterioris generis sunt, prout iure diuino definita non sunt, canonibus conciliorum, legibusque ecclesiasticis summorum imperantium determinari praecipue solent, & determinata quoque olim sunt, iis, quae ad ritus & caerimonias spectant, subinde arbitrio episcoporum, aut aliorum quoque doctorum relictis. Hinc *liturgiae* variae, *missalia*, *lectionaria*, *breuiaria*, aliique libri ecclesiastici, orientalis pariter ac occidentalis ecclesiae; de quibus deinceps quaedam ex instituto dicemus. Cum ergo ecclesiae emendatio a beato LVTHERO, eiusque parastatis, susciperetur; ritus romanae ecclesiae, qui retineri sine superstitione, saluaque doctrinae puritate, poterant, retinebantur; qui autem retineri non poterant, abrogabantur, aliique in illorum substituebantur locum. Idque eo magis necessarium erat, quod inanium, superfluarum, immo & superstitiosarum caerimoniarum in ecclesia romana nec finis nec modus esset. Hoc ergo sibi datum crediderunt primi ecclesiae nostrae doctores, vt libellos componerent, in quibus ritus simplices, ad pietatem ducentes, rebusque ipsis conuenientes, praescriberent. Sic ipse LVTHERVS edidit *das Tauff-Büchlein*, siue *librum baptismalem*, ex latino sermone in germanicum translatum an. 1523, cui ipse alium subiecit, omissis caerimoniis superfluis; item *ordinem diuini cultus in ecclesia*; porro alium, de *instituendis ministris ecclesiae*; cumprimis & *formulam missae & communionis*; quam sollicite ab omnibus ponderandam, CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS pronuntiat, siquidem multa ex liturgia antiqua megalander retinuerit; in *disquisit. de liturgiis, missalibus &c. cap. III. p. 66.* In vsum autem licet ecclesiae Wittebergensis haecce *formula missae* concinnata sit, alibi tamen etiam fuit recepta. LVTHERI exemplum alii quoque imitati sunt; exstantque varii eiusmodi libelli; vt VITI DIETERICI *Agenden-Büchlein für die Pfarrherrn auff dem Lande*; qui libellus itidem a variis ecclesiis receptus fuit; DAV. CHYTRAEI *der fürnehmsten Hauptstücke christlicher Lehre nüzlich vnd kurze Er-*

Erklaerung, samt einer christlichen Kirchen-agenda; & alii eiusdem generis, laudati IO. ANDR. SCHMIDIO, in *dissertat. de agendis siue ordinationibus ecclesiasticis*, *p. 30*. Postquam vero ipsimet principes, ordinesque imperii protestantes, religionis & ecclesiae, vti par erat, curam susceperunt; & praeter ritus ac caerimonias, alia quoque ad ius ecclesiasticum spectantia, sancienda erant; ipsimet in suis prouinciis ac territoriis leges circa sacra ferre, ordinationesque condere ecclesiasticas, suarum duxerunt esse partium. Neque dubitandum, quin hocce iure gaudeant; vtpote quod ex iure circa sacra fluit; quemadmodum hoc citra controuersiam pars est summi imperii, siue vti in Germania loqui moris est, superioritatis territorialis. Eodem porro iure non vt episcopi, vt viris quibusdam doctis videtur, sed vt principes seu imperantes vtuntur; cum episcoporum, secundum mandatum diuinum, non sit imperare, aut leges ferre, sed docere & administrare sacramenta; ea vero potestas, quam romana ecclesia episcopis tribuit, reuera ius illud circa sacra sit, quod iniquissimis ausibus ab iis vsurpatum, postliminio sibi iterum vindicarunt principes protestantium. Neque existimandum, ac si principes & imperantes protestantium, per transactionem Passauiensem, & quae hanc excepit, pacem religiosam, hanc circa sacra, adeoque & leges ecclesiasticas ferendi, potestatem acceperint; quippe quae a summo imperio seu superioritate territoriali separari nequit; sed restituta solum iis fuit, simulque impedimenta, quae eius exercitium sufflaminare poterant, remota. Qua ratione idem ius in *instrumento pacis Westphalicae* iis fuit confirmatum, *artic. V. §. XVI.* vnde simul, quinam speciatim eodem in imperio nostro gaudeant? intelligere licet. Recte quidem faciunt principes & magistratus, si theologorum etiam, quorum in eiusmodi rebus perspecta est peritia & prudentia, praesertim in iis, quae ad ritus & caerimonias spectant, vtantur consilio; quemadmodum & ab iis factum, qui primum ordinationes eiusmodi in nostra ecclesia promulgarunt. IOANNIS enim BVGENHAGII, ANT. CORVINI, VRB. RHEGII, MART. CHEMNITII, IAC. ANDREAE, aliorumque, operam eo tempore saepissime in conscribendis ordinationibus ecclesiasticis adhibitam, constat. Ipsa tamen potestas, eiusmodi ordinationes condendi, efficiendique, vt vim legum habeant, manet penes imperantes, rerumque dominos. Vnde & consequitur, omnes, qui illorum imperio subiecti sunt, vt reliquis eorum legibus, ita & ordinationibus ecclesiasticis (si modo nihil, quod verbo diuino repugnet, contineant) obligari, neminemque sine peccato eas migrare aut iis resistere posse. Aequitas autem etiam atque charitas postulat, vt quae ad ordinem, sine quo ecclesia consistere nequit, custodiendum spectant, diligenter obseruemus, eaque adeo agamus, quibus, nos vera ecclesiae membra esse, demonstremus. Legenda, quae recte & diligenter hac de re monet ERN. SAL. CYPRIANVS, in *dem kurzen Bericht von Kirchen-Ordnungen, so wohl aus heiliger Schrifft, als denen Geschichten der ersten vnd reinesten Kirchen, wohlmeynend erstattet*, *§. II. p. 3. seqq.* Plura de ordinationibus ecclesiasticis dabit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *dissertat. historico-theologica de agendis siue ordinationibus ecclesiasticis*, Helmstadii 1718. 4. cui subiunctus est *adparatus agendorum ecclesiasticorum antiquiorum & recentiorum, quae hodie in Christiani Iulii Bokelmanni, ecclesiastae Cellensis, bibliotheca conspiciuntur.* Singulari namque studio, magnoque sumtu CHRIST. IVL. BOKELMANNVS, ecclesiastes Cellensis, ordinationes ecclesiasticas principum, aliorumque imperantium in Germania, ex saeculo XVI, XVII & initio XVIII, quarum haud exiguus est

est numerus, conquisiuit; & velut bibliothecam quamdam *agendorum ecclesiasticorum* instruxit; cuius adeo indicem, quibusdam adhuc *ordinationibus ecclesiasticis* auctum, dissertationi suae subnectere, SCHMIDIVS operae duxit esse pretium. Sed eumdem quoque *adparatum Bokelmannianum*, seu eius potius indicem, *dissertationi* suae *theologicae de obligatione ordinationum ecclesiasticarum* subiunxit IOAN. KAHLERVS, theologus Rinteliensis, Rintelii 1721. 4. Vtrobique addita est *adpendix agendorum, quae adhuc desiderantur.* Numerus omnium agendorum typis exscriptorum, prout in *adparatu* KAHLERI *dissertationi* subiuncto, exhibetur, exsurgit vsque ad 260. Nonnullas ordinationes ecclesiasticas ex eodem *adparatu Bokelmanniano* etiam recenset IVST. HENNING. BOEHMERVS, in *iure ecclesiastico protestantium &c. lib. I. tit. II. §. XCII. p. 158. seqq.* De agendis seu ordinationibus ecclesiasticis Suecorum, Danorum, Anglorum, aliorumque, nonnulla collegit CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS, in *disquisit. de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis*, eiusdem *institutionib. histor. ecclesiasticae* subiuncta, *cap. III. p. 67. seqq.*

§. X. Atque ex hisce etiam principiis diiudicandum, quibus limitibus tum summorum imperantium, tum episcoporum, seu verbi diuini ministrorum, in rebus ad sacra & religionem spectantibus, sit circumscribenda potestas. Ea namque res maximum in iurisprudentia ecclesiastica trahit momentum. Iuuabit quoque obseruare, diuersa potestatis huius, tum imperantium summorum, tum episcoporum, ministrorumque verbi diuini intuitu, pro diuerso ecclesiae christianae statu, fuisse fata.

* Cum integrum, eumque haud exiguae molis, librum haec tractatio postulet; nos instituti nostri memores, per summa rerum eundo capita, praecipua solum momenta, praecipuosque indicabimus auctores. Atque hi quidem in duas abeunt classes, dum alii pro imperio, alii pro sacerdotio pugnant; quamquam vtrique diuersa hoc faciant ratione. Quidam ex illis, qui posterius faciunt, ad ipsos prouocare solent gentiles, apud quos ius, seu potestas circa sacra penes sacerdotes, non autem penes magistratum fuerit, quamquam non negent, apud eosdem inueniri, quae pro contraria sententia vrgeri queant; videatur IO. ABRAH. KROMAYERVS, in *commentat. theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa &c. prolegom. cap. II. §. X. p. 18. 19.* Parum vero tandem nostra refert, quo pacto ista res apud gentiles sese habuerit; cum non tantum a recta rationis ductu saepe discesserint, sed apud christianos quoque eorum exemplum non adeo magni sit ponderis. Lectu interim dignae sunt IO. ANDR. BOSII nostri *exercitationes duae*, altera *de pontifice maximo Romae veteris*, altera *de pontificatu maximo imperatorum romanorum, praecipue christianorum*; quae cum *introductione* eius *in notitiam scriptorum ecclesiasticorum*, aliisque opusculis, cura & studio IO. GEO. WALCHII recusae sunt, Ienae 1723. 8. Nimirum cum magna apud veteres Romanos pontificum maximorum esset potestas, auctoritasque; facile primi imperatores perspexerunt, imperium sibi non constare, nisi pontificatus, adeoque suprema circa sacra potestas, cum eo coniuncta esset; recteque adeo rebus suis consuluerunt, tum ipsi pontifices quoque maximi & esse & vocari voluerunt. Horum exemplum etiam primos imperatores chri-

christianos, saltem ad Gratianum vsque, sequutos magno consensu viri docti tradunt, idque contra IAC. GOTHOFREDVM, in diuersa hic abeuntem, erudite probat BOSIVS, *l. c. exercit. II. cap. III. p. 359. seqq.* Sacerdotium, prout in gente israëlitica se habuit, hic itidem in censum non venit. Cum enim forma reipublicae israëliticae theocratica esset; ecclesiae quoque qua externa non poterat non longe alia esse gubernatio, quam deinceps esse debebat, cum non tantum theocratia ista cessaret, sed gentiles etiam ad ecclesiae societatem admittendi essent; vti supra iam ad §. *III.* obseruauimus. In primitiua ecclesia christiana inter sacerdotium & imperium nulla potuit esse contentio; cum nec Christus, nec apostoli potestatem, quae imperantibus propria est, sibi vindicarent. Et licet Christus non tantum sacerdos, & propheta, sed & rex esset; *regnum* tamen *suum de hocce mundo non esse*, diserte testatus est; *Ioan. XVIII. 36.* Apostolis etiam atque discipulis suis serio iniunxit, ne imperantium partes sibi arrogarent; *Luc. XXII. 25.* quemadmodum & ipsimet apostoli pro *seruis* tantum *Christi & dispensatoribus mysteriorum diuinorum* reputari voluerunt, *I. Cor. IV. 1.* Sequenti tempore, cum hinc inde christiani in varias societates, seu ecclesias particulares coalescerent, quae tamen communionis vinculum inter se, quantum fieri poterat, conseruare studebant; non poterant non, qui iis praeerant, episcopi & presbyteri, quae ad ordinem & disciplinam spectabant, administrare; dum summi imperantes, vtpote a sacris christianorum alieni, earum rerum nullam gerebant curam, quin potius exstinctos & exstirpatos omnes christianos cupiebant. Hac ipsa tamen etiam de caussa contingebat, vt nulla inter imperium & sacerdotium esset contentio. Per crescentem tamen in dies tribus primis post Christum natum saeculis episcoporum potestatem, ecclesiaeque ad speciem reipublicae conformationem, de qua fuse supra diximus, fundamenta contentionum istarum deinceps exortarum posita sunt. Enimuero licet Constantinus magnus, alique imperatores christiani, non omni circa sacra potestate se abdicauerint, sed ea se gaudere, illius, vt in aliis, ita & legibus ecclesiasticis ferendis, exercitio, demonstrauerint, vt ad §. *praecedentem* docuimus; plus tamen, quam decet, episcopis indulgendo, effecerunt, vt tandem iurisdictionem quamdam ac imperium, speciatim eam partem, quae circa sacra versatur, sibi vindicarent. Qua ratione hoc contigerit, alibi exponitur fusius; cuncta interim adcurate & diligenter edisserit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis lib. III. cap. III. §. XXXIX. p. 853. seqq.* Quemadmodum vero subordinatione illa inter episcopos introducta, dum archiepiscopi eminebant super episcopos, & super illos iterum patriarchae, aucta non tantum quorumdam est potestas, sed & ambitio creuit; ita cum romani ferre parem non possent, omnes tandem absorbere, &, monarchia quadam stabilita, imperio suo submittere, conati sunt; immo tandem in occidentali ecclesia, licet non sine acri quorumdam repugnantia, submiserunt. Dum ergo quidam libertate omni alios priuare adnitebantur, alii contra libertatem suam defendebant, ac tuebantur; varium ac multiplex hinc ortum est pugnae genus. Romani pontifices & episcopos & imperantes summos sub iugum mittere, secum constituerant; vtrique iterum se opponebant pontificibus. Rursus imperantes, qui contra pontifices pugnabant, nondum ideo liberi erant a iugo episcoporum. Nouum hinc inter imperantes & episcopos, seu alios sacri ordinis viros, qui simile quid tentabant, certamen. Quod discrimen probe obseruandum, si scriptores, qui pro libertate ecclesiae, itemque pro iuribus sum-

summorum imperantium scripserunt, rite discernere atque diiudicare velis.

Dum episcopi pro sua & ecclesiae libertate contra pontifices pugnabant, imperatorum equidem & regum ex instituto non defendebant iura; tyrannidem tamen vniuersalem pontificum romanorum vtcumque sufflaminando vel imminuendo efficiebant, vt ad omnes, ipsos quoque reges ac imperatores, commodum aliquod inde redundaret. In veteri ecclesia cumprimis hoc nomine laudandi episcopi africani, qui strenue ecclesiae suae libertatem contra iniquos pontificum ausus defenderunt. Legenda MELCH. LEYDECKERI *dissertatio de libertate ecclesiae africanae, & transmarinis adpellationibus*, quae in *adpendice*, *historiae* eius *ecclesiae africanae illustratae* subnexa, secunda est, *p. 506. seqq.* Non minus & orientalis ecclesia, cumprimis patriarchae Constantinopolitani, acriter se ambitioni pontificum opposuerunt, & pro libertate sua pugnarunt fortiter; contentionibus istis tandem in magnum illud schisma, quod hodie adhuc durat, abeuntibus; de quo cum alibi dicendum sit, nihil nunc addimus. Galliae episcopos diu admodum reluctatos, priusquam iugum papale subirent; vel ex iis, quae ad §. *praecedentem* de prouocationibus ad sedem romanam disputauimus, liquet. Nec tamen ita prorsus pontifices opprimere Galliam potuerunt, quin subinde quidam libertatis gallicanae vindices exsisterent, qui ecclesiae pariter ac regni iura, praesertim prout ea quodammodo coniuncta sunt, defenderent. *Sanctio* illa *pragmatica*, cuius fata EDM. RICHERIVS exponit, in *historia concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* & responsum, quod Philippus pulcher Bonifacio VIII dedit: *sciat tua maxima fatuitas, in temporalibus nos alicui non subesse &c.* documento sunt, regibus Galliae animum non defuisse, iura sua adserendi. Conferendus IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus, per. V. §. CXX.* Quousque in Germania pontificum tyrannis, in imperatorum pariter ac episcoporum iuribus opprimendis, progressa sit, omnium luculentissime tempore Henrici IV imperatoris patuit. Et licet iam antea etiam fuerint, qui iugum istud papale aegre ferrent; ea tamen aetate tam aperta pontificum crudelitas & impudentia quorumdam animos commouit, vt maiori studio iura imperatorum defendere inciperent; quod a pluribus adhuc deinceps factum, cum Ludouicus bauarus magno animo iniquissimis ausibus pontificum sese opponeret; vnde & nec sequenti aetate defuerunt, qui in eodem argumento ingenii vires periclitarentur. Atque huc illi istorum saeculorum scriptores pertinent, quos SIMON SCHARDIVS, atque MELCH. GOLDASTVS iunctim ediderunt. Et illius quidem siue SIM. SCHARDII *syntagma tractatuum, de imperiali iurisdictione, auctoritate & praeeminentia ac potestate ecclesiastica, deque iuribus regni & imperii*, anno 1566 Basileae editum, postea an. 1609 & 18 Argentorati recusum est. Huius autem, siue MELCH. GOLDASTI opus, quod *de monarchia sacri romani imperii* inscribitur, & in quo exhibentur *tractatus de iurisdictione imperiali, seu regia, & pontificia, seu sacerdotali; deque potestate imperatoris ac papae, cum distinctione vtriusque regiminis politici & ecclesiastici, ex singulari mandato aut permissu imperatorum romanorum & graecorum, nec non regum Germaniae, Galliae, Italiae, Hungariae, Angliae, Bohemiae &c. a catholicis doctoribus conscripti ac editi, & nunc iterum ex tenebris producti, recensiti ac oppositi tractatibus eorum, qui vtramque potestatem in spiritualibus & temporalibus aut adulatorie, aut imperite confundunt*; tribus constat tomis, quorum primus Hanouiae an. 1612, alter & tertius Francofurti 1613 & 14 lucem adspexerunt publicam. In editione, quae Francofurti

cofurti 1621 sequuta est, ordo immutatus est, vt *tertium tomum* volumen primum, *primum* secundum, & *secundum* tertium exhibeat. Quid in vtraque collectione tum SIM. SCHARDII, tum MELCH. GOLDASTI contineatur, recenset CASP. SAGITTARIVS, in *introduct. ad histor. ecclesiast. cap. XXVII. p. 725. seqq.* Idem, ad GOLDASTI collectionem quod attinet, facit CHRIST. THOMASIVS, ita, vt tum de singulis auctoribus suam ἐπίκρισιν addat, tum quid generatim de hocce GOLDASTI labore sentiendum sit, pronuntiet; in *historia contentionis inter imperium & sacerdotium, cap. IX. §. XCI. p. 84. seqq. cap. XI. §. CLII. seqq. p. 207. seqq.* Nimirum non omnes imperatorum caussam ea, qua par erat ratione, egisse, mirum non est; cum eo tempore bonarum litterarum lux, quae deinceps orbem illustrauit, solidioraque principia, quibus summorum imperantium iura in tuto collocari possunt, subministrauit, nondum exorta esset; multi etiam, quantumuis iniquitatem pontificum romanorum viderent, praeiudicatas tamen opiniones de summa eius potestate nondum exuere potuerint; hinc & imperatores ita defendere voluerint, ne offenderent prorsus pontifices. Accedebat, quod licet, tandem nonnulli iura imperatorum contra pontifices tuerentur; eadem tamen ab ipsorum episcoporum oppressionibus vindicare vix cuiquam in mentem veniret. Episcopi autem dum vna cum imperatoribus se opponebant pontificibus; non tam imperatorum, quam suam caussam agebant.

Per emendationem ecclesiae, a beato MARTINO LVTHERO susceptam, optima occasio, iura sua recuperandi, summis imperantibus rerumque dominis offerebatur; qua tamen non omnes vsi sunt; omnium minime illi, qui a romanae ecclesiae discedere sacris sibi religioni duxerunt; quamquam & horum longe melior, quam antea, in quam plurimis facta sit conditio. Cum enim pontifices artes suas omnium oculis expositas viderent; cautiores facti, tam aperte, vt olim, summis imperantibus insultare, suumque in eos exercere imperium, ausi non sunt; quemadmodum rursus imperantes bruta pontificum extimescendi fulmina non adeo magnas sibi esse caussas perspexerunt. Vti vero nihilosecius pontificibus semper constitutum fuit, imperium suum retinere, & augere, aut amissum recuperare; ita nec defuerunt, qui caussam eorum agerent, summamque illorum in reges ac principes qua temporalia quoque potestatem adsererent. Hoc ROB. BELLARMINVS, CAES. BARONIVS, IAC. GRETSERVS, aliique, ex Iesuitarum praecipue ordine, sibi datum crediderunt. Cui sententiae cum GVIL. BARCLAIVS librum opposuisset, de *potestate papae, an & quatenus in reges & principes saeculares ius & imperium habeat?* aduersarium expertus est ROB. BELLARMINVM, cardinalem, in tractatu: de *summi pontificis in rebus temporalibus potestate, aduersus Guilielmum Barclaium*; BARCLAII rursus partes in se defendendas suscipiente IOANNE, episcopo Roffensi, in *libris duobus de potestate papae in rebus temporalibus, siue in regibus deponendis, vsurpata aduersus Robertum cardinalem Bellarminum, in quibus respondetur auctoribus, scripturis, rationibus, exemplis, contra Guilielmum Barclaium allatis, nec non sex, vel verius quinque exemplis, quibus morte praeuentus non responderat Guilielmus Barclaius*; Londini 1614. Detecta iam antea an. 1605 in Anglia conspiratio pulueraria aliis quoque eiusdem generis scriptis occasionem dederat; cumque Iacobus rex *iuramentum fidelitatis* a sibi subiectis exigeret, quo profiterentur, Iacobum legitimum regem esse, nec pontifici fas esse reges imperio priuare, aut illis subiectos ab obsequio liberos pronuntiare; Paulus V pontifex romanae ecclesiae in Anglia addictis, vt eiusmodi iure iurando fidem suam

ſtringerent, permittere noluit. Eam ſſam ipſemet rex Iacobus *apologiam ramento fidelitatis* ſcripſit; quam IOB. BELLARMINVS & NICOL. FETEAV, ſiue COEFFETELLVS, ſſent; occaſio hinc data fuit PETR. NAEO, edendi librum de *monar- mporali pontificis romani, quo impe- , regum & principum iura aduerſus iones papae defenduntur, & docetur, artibus papa ab humili ſtatu ad tan- entiae culmen adſcenderit;* Londini Atque eiusdem generis ſcriptis quo- iis vt ſubinde inter proteſtantes & enſes pugnatum fuit; ita adhuc ob- dum, cum & inter ipſos romanae e addictos, non vna omnium de po- , quam pontifices in iura imperan- bi tribuunt, eſſet ſententia; non ſe- ipſa quoque iſta eccleſia concerta- quasdam hac ſuper re exortas eſſe. lum praebent notiſſima illa de li- eccleſiae gallicanae certamina, im- ntibus eam aliis, aliis propugnanti- efendentibusque. Quae quidem ec- gallicanae libertas, nonnulla ad re- quoque regesque ſpectantia com- ir. Praecipua namque eius capita *papa non eſt infallibilis, nec eccleſiae r poteſt tollere, vel mutare; concili- uerſale eſt ſupra papam, nec papa m in rebus fidei ſine adprobatione atque eccleſiae valide decernere po- mo a papa ad concilium vniuerſale re licet; papa non poteſt deponere tque eorum ſubditos a iuramento fi- r abſoluere: papa non eſt caput ec- ſed tantum primus & ſupremus epi- controuerſiae eccleſiae gallicanae in debent per duodecim prouinciales epi- lecidi, non autem per curiam roma- ibri rituales eccleſiae romanae non trudendi eccleſiae gallicanae, quae ropriis ritualibus vtitur; papae non t ius epiſcopatus & alia officia ſacra idi, ſed tantum principibus, quibus ius epiſcopos eligendi merito debetur: an- natae ſunt iniquae, nec amplius tolerandae; in rebus matrimonialibus ſuſcipienda eſt et- iam poteſtas ciuilis.* Haud exiguus eſt ſcri- ptorum numerus, qui iſtam eccleſiae gal- licanae libertatem aut defenderunt, aut im- pugnarunt; quos diligenter recenſet, qui & capita iſta praecipua huius libertatis iam memorata exhibet, PETR. ZORNIVS, in *tractatu de libertatibus eccleſiae gallicanae, antiquae & hodiernae, in quo agitur tum de capitibus libertatum eccleſiae illius, tum de ſcriptoribus gallis antiquis & recentiſſi- mis, qui vel libertates eccleſiae ſuae defen- derunt, vel oppugnarunt, commemoratis paſ- ſim praecipuis curiae & facultatis Pariſien- ſis decretis huc ſpectantibus &c.* Roſtochii, ſine anni mentione, 4. Praecipui ex li- bertatis eccleſiae gallicanae defenſoribus ſunt: NAT. ALEXANDER, ANT. AR- NALDVS, STEPH. BALVZIVS, IO. GER- BASIVS, cuius ſupra quoq; iam facta men- tio, GABR. GERBERON, IO. LAVNOIVS, IO. MABILLONIVS, LVD. MAIMBVRGI- VS, PETR. DE MARCA, CAR. MOLINAE- VS, LVD. ELL. DV PIN, PETR. PVTE- ANVS, PASCH. QVESNELLVS, EDM. RICHERIVS. Inter impugnatores liber- tatis eccleſiae gallicanae eminent NIC. COEFFETEAV, ſiue COEFFETELLVS, ANDR. DV VAL, PHIL. LABBEVS, IO. MORINVS, IACOB. PERRONIVS, car- dinalis, IAC. SIRMONDVS, COELESTI- NVS marchio de SFONDRATI. De qui- busdam ſpeciatim quaedam monere, ope- rae pretium fuerit.

Nimirum ad NAT. ALEXANDRVM quod attinet; romano pontifici poteſta- tem in temporalia regum principumque ſummo imperio gaudentium, recte tribui, diſerte negat. Fatetur, fuiſſe plurimos tum ex doctoribus ſcholaſticis, tum ex iuris pe- ritis, qui poteſtatem pontificis eo vsque prouexerint; ſed ſubiungit; horum omni- um auctoritatem, non poſſe euertere ipſam

 veri-

veritatem; *histor. eccles. saec. XVI. dissert. V. p. 438.* Displicuit haec ALEXANDRI sententia tum aliis, tum maxime FRANCISCO D' ENGHIEN, Dominicani itidem ordinis homini, qui libellum, *auctoritas sedis apostolicae in reges*, siue *auctoritas sedis apostolicae, pro Gregorio VII. papa, vindicata*, inscriptum, illi opposuit; in cuius praefatione eum vocat *Dominicanae familiae filium degenerem, pontificiae laesae maiestatis reum*; tribuitque illi, quod *ab auito cultu degenerans in sanctam apostolicam sedem, eiusque praesulem calamum strinxerit*, & quae alia sunt eiusdem generis. Nec mitius erga ALEXANDRVM se gerunt, qui librum FRANCISCI D' ENGHIEN adprobarunt, IO. ANTONIVS D' AVBERMONT, & FRANC. IANSSENS ELINGA, quorum ille inter alia ita pronuntiat; *a maiorum vestigiis deuio fratri, ac in contraria studia infeliciter abrepto, veritatis facem praeluxisse, vt in viam redeat, fraternae pariter ac religiosae disciplinae charačter est.* Sed *apologetica dissertatione*, stilo satis acri conscripta, caussam suam egit ALEXANDER, quae inter *saeculi decimi quinti & decimi sexti* dissertationes sexta est, *p. 445. seqq.* Porro pontificem infra concilium vniuersale esse, eiusque adeo decretis obstringi, operose ostendit in *dissert. de auctoritate & sensu decretorum, sessionum quartae & quintae synodi Constantiensis, concilii generalis auctoritatem spectantium*, quae inter *dissertationes saeculi decimi quinti & decimi sexti*, quarta est, *p. 365. seqq.* Disputat ibidem contra EMMAN. SCHELSTRATENVM, qui *acta Constantiensis concilii ad expositionem decretorum eius sessionum quartae & quintae facientia, nunc primum ex codicibus manuscriptis in lucem eruta, ac dissertatione illustrata*, Antwerpiae 1683. 4. edidit. Cum namque anno praecedenti 1682 clerus gallicanus ex sessione quarta & quinta concilii istius Constantiensis, auctoritatem conciliorum generalium pontificis romani decretis anteferendam, probasset; SCHELSTRATENVS contra, vt pontificum supra concilia auctoritatem vindicaret, haud spernendam illorum esse sententiam, contendit, qui decreta ista Constantiensia indubitatae auctoritatis esse negant, aut ea iusto valore ac robore destitui, adserunt. Respondit SCHELSTRATENO LVDOV. MAIMBVRGIVS in *tractatu historico de institutione & praerogatiuis ecclesiae romanae eiusque episcoporum*; cui SCHELSTRATENVS mox *tractatum de sensu & auctoritate decretorum Constantiensium sess. IV. & V. circa potestatem ecclesiasticam editorum, cum actis & gestis ad illa spectantibus, & ex manuscriptis italicis, germanicis & gallicis in lucem erutis*, opposuit, Romae 1686. 4. Sed isti conatus SCHELSTRATENI, vti nec alios, ita nec NAT. ALEXANDRVM impediuerunt, quo minus in sua persisterent sententia. Et hicce quidem in eo quoque se libertatis ecclesiae gallicae defensorem demonstrat, quod censuram facultatis Parisiensis, in illam IOANNIS DE MONTESONO propositionem: *solius sedis apostolicae est declarare, damnare & reprobare; & eorum, quae tangunt fidem, ad solum summum pontificem pertinet examinatio & decisio*, calculo suo adprobat atque defendit; *histor. eccles. saec. XIII. & XIV. dissert. XII. p. 526. seqq.* itemque, quod *ius regaliae* Galliae regibus adserit, quamquam ne pontificem offenderet, *se non dogmatice, sed historice, & aliorum sententias, rationes, responsa, duntaxat referendo*, hoc argumentum tractare, videri velit; *saec. XIII. & XIV. dissertat. VIII. p. 424. seqq.* Verum idem hicce ALEXANDER non semper sibi constat. Alibi enim pontificum romanorum quouis modo captat beneuolentiam, & velut immemor sui ipsius talia propugnat, quae cum libertate ecclesiae gallicanae consistere nequeunt. Quae de canonibus concilii

lii Sardicenſis, quibus pontificiae maieſtatis propugnatores ius prouocandi ad ſedem romanam defendere ſolent, eius ſit ſententia, iam ad §. *praecedentem* expoſuimus. IO. LAVNOIVS, theologus Pariſienſis, ſed vir cordatus, in libro *de veneranda romanae eccleſiae traditione circa ſimoniam*, annatas, velut execrandum ſimoniae genus perſtrinxerat; at harum defenſionem in ſe ſuſcepit ALEXANDER, *hiſt. eccleſ. ſaec. XV. & XVI. diſſertat. IX. p. 562. ſeqq.* Cumprimis vero animum iniquiſſimum prodit, dum, quae improbat, pontificum in Galliae reges, eorumdem in imperatores germanicos, ad eorum iura conculcanda, laudat facinora; quod praeter alia in eo recte reprehendit ELIAS VEIELIVS, in *diſſert. iſagogica in ſelecta hiſt. eccleſ. capita, art. VIII. §. IV. p. 268. ſeqq.*

Inter reliquos, qui pro libertate eccleſiae gallicanae, ſimulque adeo pro iure regum pugnarunt, eminet PETRVS DE MARCA, archiepiſcopus Pariſienſis, cuius *diſſertationum de concordia ſacerdotii & imperii, ſeu de libertatibus eccleſiae gallicanae libri octo*, multorum teruntur manibus, magnamque conſequuti ſunt celebritatem. Ediderat PETR. PVTEANVS opus de *libertatibus eccleſiae gallicae*, quod cum motus quoſdam excitaſſet, OPTATVS GALLVS (quo ſub nomine presbyter quidam Pariſienſis, cui nomen HERSENS, latitat vti PETR. BAELIVS auctor eſt, *diction. hiſt. & crit. voc. Marca p. 2028.*) *de ſchiſmate cauendo* librum edidit, in quo ſententiam, quam nonnulli ob PVTEANI librum animo conceperant, RICHELIVM cardinalem id agere, vt patriarchatum in regno Galliae erigeret, haud obſcure confirmabat, immo addebat, magnum virum in partes tractum promiſſis ingentibus, qui ſcripto defenderet, quae pro ea cauſſa cardinalis facturus erat, PETRVM DE MARCA hiſce verbis deſignans. Inuidiam itaque, quae inde in ſe redundare poterat, declinaturus RICHELIVS, nomine regis per archiepiſcopum Burdegalenſem PETRO DE MARCA imperat, vt aduerſus hunc libellum ſcribat, *ſed ea methodo, ne libertates eccleſiae gallicanae quas per latus non occulte petebat Optatus, aliquam paterentur iniuriam; quin immo id ſedulo ageret, vt omnes intelligerent, libertates illas nihil detrahere de reuerentia, quae debetur romanae ſedi, quam prae cunctis ſemper nationibus Galli conſtantiſſime retinuerunt.* Ita & occaſionem, & ſcopum huius operis exponit STEPH. BALVZIVS, in *vita Petri de Marca*, eidem praemiſſa, *§. VIII. p. 9.* Intelligitur inde, vtrique, & RICHELIO cardinali, & PETRO DE MARCA conſtitutum fuiſſe, eccleſiae, regnique gallicani libertatem, ita tueri, ne offenderent nimis pontificem. Et ad RICHELIVM quidem quod attinet, etſi a quibusdam inter libertatis eccleſiae gallicanae defenſores referatur; eum tamen ſerio id non egiſſe, conſtat. Myſterium omne adcurate detegit, & exponit IO. FRICKIVS, theologus Vlmenſis clariſſimus, quem hac de re audire iuuabit. *Is*, inquit, de cardinali hocce verba faciens, *vti ſane in opprimendo Richerii dogmate totus fuit; ipſe nimirum aduerſiſſimus ariſtocratico regimini, quod doctor ille Sorbonicus vnice commendabat; ita tamen alia rurſus manu haud ſegniter gallicanae eccleſiae libertates promouiſſe, videri voluit. Nimirum, cum non ferret, ob Ludouici XIII regis ſui cum Sueciae rege magno Guſtauo, & corona ſuecica fedus, cuius ipſe ſummus & ſuaſor & auctor fuerat, indignis modis Romae ſe lacerari, maxima nimirum inuidiae parte in Richelium cardinalem vndique, vt probe nouerat, redundante; cohibendam minis & conatibus animoſis cenſuit aulam pontificiam, ne ad fulmina, procul iam oſtenſa, perueniretur. Hinc modo de conciliatione proteſtantium cum Romano-catholicis audita aliquorum conſilia; & ſi pontifex abnueret, minae* clam

clam sparsae, posse fortassis etiam absque papa gubernari gallicanam ecclesiam, sub patriarcha scilicet, seruatis ritibus pristinis pascendam; modo quaesiti studiose viri docti, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae scriberent, absque metu, etiamsi aegerrime laturum scriptionem talem Romanum pontificem facile praeuidebat. Nam ad id ipsum susceperat ista omnia, multo cum astu & adparatu cardinalis, vt Romanam duritiem, quam prae se papa saepiuscule ferebat, vlcisceretur; haud quaquam (quod aliquibus visum praeter rem est) ac si in animum induxisset vmquam, deserere sacra fidei Romanae; in *inclementia Clementis examinata, dissertat I. cap. II. §. II. p. 30.* Quantumuis autem PETRVS DE MARCA magna cautione vsus esset, ne romanam curiam irritasse videretur; multa hinc etiam ad pontificum auctoritatem stabiliendam inseruisset; indignationem tamen eius euitare non potuit. *Offendit tamen*, inquit STEPH. BALVZIVS, *(quis crederet?) hic liber romana ingenia, nullam aliam ob caussam, vt Marca existimabat, quam quod in fronte operis admoneret, heic agi de libertatibus ecclesiae gallicanae. Vnde Romanis (quorum aures teneritudine quadam plus trahuntur) promtum fuit sibi persuadere, illum libertati ecclesiasticae aduersari, qui de libertatibus ecclesiae gallicanae (proh nefas!) agebat ex professo; l. c. p. 12.* Immo, cum deinceps PETRVS DE MARCA episcopus Conseranensis a rege nominatus esset; plurimae illi Romae obiectae sunt difficultates, ob illud ipsum *de concordia sacerdotii & imperii* opus, quo minus confirmationem pontificis impetrare posset. Fuse ista omnia enarrat BALVZIVS *l. c.* qui & FRANC. ALBICIVM, postea cardinalem, dixisse, memorat, *Marcam esse manifeste haereticum, nullumque vmquam haereticorum fuisse magis iniquum aduersus ecclesiam; porro, summum pontificem numquam consensurum, vt ille fiat episcopus; nam si id faceret, idem esset, ac si lupum mitteret in ouile; l. c.* Nec voti sui PETRVS DE MARCA compos fieri potuit, donec Barcinone anno 1646 libellum edidisset, *quo editionis librorum de concordia sacerdotii & imperii consilium exponit, opus apostolicae sedis censurae submittit, & reges canonum custodes, non vero auctores esse docet.* Ita enim libellus iste inscribitur, teste BALVZIO, *l. c.* Atque ita tandem episcopatum istum obtinuit; non tamen plane adquiescentibus romanae curiae addictis, variaque tentantibus, vt priorem plane retractasse sententiam videretur. Et licet PETRVS DE MARCA, cum controuersia de duplici ecclesiae capite Petro & Paulo exorta esset, iussu pontificis, qui fidem eius explorare volebat, dissertationem *de singulari primatu Petri* an. 1647 scripsisset, aliaque ad captandam romanae curiae beneuolentiam egisset; non tamen ad labem, quam semel contraxerat, eluendam, hoc sufficere videbatur. Legenda, quae STEPH. BALVZIVS narrat *l. c. §. XV. XVI. p. 15. 16. & §. XXV. seqq. p. 24. seqq.* Haec vero omnia qui paullo adcuratius considerauerit, intelliget, PETRO DE MARCA, viro cetera doctissimo, & candorem & constantiam in libertate & regni & ecclesiae gallicanae defendenda defuisse; quod & de plerisque, qui eamdem caussam egerunt, est obseruandum. Ipsum illud interim *de concordia sacerdotii & imperii* opus, vt multiplici eruditione refertum, ita lectu dignum, praesertim si quis recte a perperam dictis discernere valeat. Prima in Germania editio, post tertiam gallicanam prodiit Lipsiae 1708. fol.

Maiori sinceritate & constantia regni ecclesiaeque gallicanae libertatem defendit EDM. RICHERIVS, doctor Sorbonnicus; quamquam & suo docuerit exemplo, quantis qui hoc faciunt, sese exponant periculis. Tota veluti vita eius nihil aliud, quam continuum certamen fuit contra romanae

manae curiae addictos, qui id vnice agebant, vt regni ecclesiaeque gallicanae iura opprimerent; vti illi testantur, qui eam descripserunt, quod & ADR. BAILLETVS fecit, si modo is auctor est, *vitae Edmundi Richerii, doctoris Sorbonici*, quae lingua galllicana Leodii 1714. 8. prodiit, & cuius summam IO. CLERICVS exhibet, *biblioth. ancien. & modern. tom. XII. part. I. artic. p. 1. seqq.* Recensentur quoque fata RICHERII in *historia censurae aduersus Andream Santarellum latae*; itemque in CLAVD. BARTH. MORISOTI *epistola ad Curetum*, an. 1633 scripta. Primum turbarum initium inde repetendum, quod RICHERIVS IO. CHARLIER. GERSONEM, qui olim itidem libertatem ecclesiae gallicanae propugnauerat, a calumniis & obtrectationibus ROBERTI BELLARMINI cardinalis defendere ausus esset. Prodiit ista *apologia pro Ioan. Gersonio, pro suprema ecclesiae & concilii generalis auctoritate, atque independentia regiae auctoritatis ab alio, quam a solo Deo, aduersus scholae Parisiensis & eiusdem doctoris christianissimi obtrectatores*, Lugduni Batauorum 1676. 4. atque recensetur a IO. CLERICO, *biblioth. anc. & mod. tom. XIII. part. II. artic. VI. p. 345. seqq.* Accedebat deinde immane illud Henrici IV Galliae regis parricidium, ostendebatque luculenter, quid regibus a pontificibus & eorum adseclis exspectandum esset. Cumque renouandum esset iussu parlamenti Parisiensis Sorbonnae decretum contra eos, qui docent, tyrannos licite occidi posse; RICHERIVS non tantum, institutum hoc saluberrimum pro viribus promouere conabatur; sed & cum IAC. PERRONIVS cardinalis in sollemni oratione, nomine totius cleri habita, iura & sceptra imperantium romani pontificis legibus subiecisset, immo sententiam aduersam, ceu infamem & haereticam traducere non dubitasset; RICHERIVS dogmatibus eiusmodi saluti & regni & ecclesiae gallicanae noxiis strenue sese opposuit; editoque *de ecclesiastica & politica potestate* libello (de quo deinceps) monarchiam papalem impugnauit, ipsumque PERRONIVM cardinalem haud obscure perstrinxit. Hinc cardinalem istum acerrimum infensissimumque expertus est hostem; qui & turpissimus erat pontificis adulator, & libertatis ecclesiae gallicanae oppressor. Accedebant praeter alios IAC. SIRMONDVS & PETR. COTTONVS Iesuitae, cumprimis autem ANDR. DVVAL, doctor Sorbonnicus, qui quidquid poterat, ad perdendum RICHERIVM contulit. Tanta autem istorum hominum erat malitia, vt RICHERII aegrotantis manum arriperent, & ita libello subscribere cogerent, in quo sententia eius damnabatur; ne quid de eo dicam, quod per satellites a duce Espernonio immissos, e collegio cardinalis Monachi abreptus & carceri intrusus, aegre amicorum & academiae Parisiensis intercessione ad senatum, libertati suae restitutus sit; nec de eo, quod in aedes P. IOSEPHI Capucini ad prandium, & amica colloquia dolose inuitatus, & postmodum praesente notario apostolico ad scribendam libelli sui *de ecclesiastica & politica potestate* retractationem strictis pugionibus adductus sit. Constans nihilosecius vsque ad mortem in sententia sua permansit RICHERIVS, neue post mortem aduersarii aliud quid illi adfingere possent, testamento suo, an. 1613 primum condito, deinceps singulis annis recognito, tandemque concluso & obsignato, prospexit. Idemque cum scripta quaedam post mortem eius edita testentur; commenta fabulasque narrant, qui eum sententiam libere & serio retractasse, nobis persuadere adnituntur. Varia EDM. RICHERIVS scripsit, ad eumdem scopum collineantia, inter quae eminet libellus *de ecclesiastica & politica potestate*; quo & vel maxime pontificiae monarchiae patronos offendit,

offendit, postquam se eius auctorem professus erat. Initio namque sine ipsius nomine prodierat. Non tantum enim ANDREAS DV VALLIVS, antea nobis memoratus, aliique eumdem sibi refutandum sumserunt; verum IAC. PERRONIVS cardinalis, omnem mouit lapidem, vt in synodis quibusdam damnaretur. Ab Innocentio etiam XI pontifice in indicem librorum prohibitorum relatus est hisce verbis: *Edmundi Richerii opera; cuius est etiam liber anonymus probibitus, & qui denuo probibetur, inscriptus: de ecclesiastica & politica potestate liber vnus &c.* Prodiit hicce liber tum alias, tum & Coloniae (si inscriptioni fides habenda) anno 1701. 4. Addita in hac editione est ipsius auctoris *defensio libelli de ecclesiastica & politica potestate, in quinque libros diuisa*, quae tum primum lucem adspexit. Vtrumque librum recenset IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XII. artic. II. & III. p. 91. & 125. seqq.* Excerpta etiam ex vtroque exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contention. inter imper. & sacerdot. adpend. ad cap. I. §. IX. p. 316. seqq.* qui & *§. XVI. p. 339.* obseruat, etsi EDM. RICHERIVS ac MARC. ANT. DE DOMINIS in eo conuenerint, quod vterque monarchiam romani pontificis impugnauerit; in eo tamen discrimen inter illos intercessisse, quod hic singulis episcopis plenam potestatem ecclesiasticam tribuerit, ille vero aristocraticum ecclesiae regimen omnibus episcopis commune, monarchia tamen papali temperatum, defenderit. De RICHERII *historia conciliorum generalium* supra iam diximus, eamque itidem ad defensionem libelli *de ecclesiastica & politica potestate* spectare, monuimus. Hisce denique addendae eiusdem *vindiciae doctrinae maiorum scholae Parisiensis, seu constans & perpetua scholae Parisiensis doctrina, de auctoritate & infallibilitate ecclesiae in rebus fidei ac morum, contra defensores monarchiae vniuersalis, & absolutae curiae romanae;* Coloniae 1683. 4. quarum summam legere licet in *actis eruditor. Lips. 1684. p. 103. seqq.*

Similia iam ante RICHERIVM fata expertus est CAROL. MOLINAEVS, iure consultus suo tempore longe celeberrimus, idemque regiae potestatis strenuus defensor. Hic cum fraudes impias pontificum, vimque ab iis potestate regum toties illatam, ferre non posset; in commentario ad edictum Henrici II regis *ad paruas datas*, vti vocatur, Lugduni 1552 primum edito, mox Basileae recuso, arcana romanae curiae & sincere detexit, &, ea tum saniori antiquitati, tum Galliae libertati, aduersari, demonstrauit; immo etsi non ignoraret, in quanta se coniiceret pericula, an. 1562 *consultationem aduersus concilium Tridentinum* edidit, in qua concilium hocce Galliae, vtpote libertatibus eius aduersum, vitiisque plurimis laborans, minime admittendum, probabat; quae tamen carcerem, aliaque incommoda grauissima illi attraxit. Defensores autem nactus est in hacce caussa MICH. HOSPITALIVM, regni cancellarium, ARN. FERRERIVM, Galliae in synodo Tridentina legatum, INSVLANVM & FABRVM PIBRACIVM, collegas suos, aliosque. Legenda, quae IO. FRICKIVS obseruat, in *inclementia Clementis examinata, dissert. I. cap. II. §. VI. p. 22.* Inter eos, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnarunt, vel maxime commemorandus est *anonymus* quidam *Leodiensis*, in *tractatu de libertatibus ecclesiae gallicanae*, in quo subinde speciatim contra PETR. DE MARCA disputat, cuiusue excerpta exhibet CHRIST. THOMASIVS, in *historia contention. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. VII. pag. 307. seqq.* Ad rem ipsam quod attinet, eos quidem, qui libertatem regni & ecclesiae gallicanae impugnant, caussam defendere pessimam, nemo dubitauerit. Meliorem qui-

quidem tuentur, qui pro altera ſtant parte; praeterquam vero, quod plerumque nec candide, nec conſtanter, hoc faciant, vt antea iam obſeruauimus; ne irae & indignationi ſatellitum pontificis romani ſe exponant; nihil efficere poſſunt tam diu, quamdiu praecipua diſſentientium fundamenta, eccleſiam eſſe rempublicam, ordinisque ſacri viris, cumprimis epiſcopis, recte imperium aliquod tribui, & quae alia ſunt eiusdem generis, non labefactant; quod tamen ab iis, qui eccleſiae romanae ſacra amplectuntur, fruſtra exſpectaueris. Diuerſa interim controuerſiae huius in ipſa Gallia fuere fata, prout regibus, eorumque miniſtris viſum fuit, pontificum romanorum aut captare, aut negligere fauorem. Hoc enim ſi contingat, maior libertas conceditur illis, qui pro regni & eccleſiae gallicanae iuribus pugnant; qua non gaudent, qui hoc facere volunt, ſi priori modo res ſe habeat. Mirantur vero merito viri docti, reges Galliae, eorumque miniſtros interdum tam parum, quid e re ſua ſit, perpendere, vt iurium ſuorum defenſores acerba quaeuis & atrocia pati cogant, quos fouere potius, praemiisque adficere debebant. Quae diximus, ex ipſius ſanctionis pragmaticae variis comprobari poſſunt fatis, quae EDM. RICHERIVM in *hiſtor. concilior. general. lib. IV. part. I. cap. I.* deſcripſiſſe, antea obſeruauimus. Cumprimis autem addenda, quae de fatis libertatis eccleſiae gallicanae erudite & eleganter diſſerit IO. FRICKIVS, theologus Vlmenſis, non ſemel nobis laudatus, in *inclementia Clementis examinata, diſſert. I. cap. II. p. 18. ſeqq.* Dum enim in iſta *diſſertatione cauſſas conſtitutionis Clementinae* exponit, *cap. II. de libertate eccleſiae gallicanae* ex inſtituto verba facit, & quo pacto recentiori aetate libertas illa regni & eccleſiae gallicanae mirum in modum labefactata ſit, oſtendit. Nonnulla etiam, quae huc ſpectant, ipſemet attigi in *diſſert. de concordia religionis chriſtianae, ſtatusque ciuilis, c. IV. §. XIV. p. 154. ſeqq.*

Non tantum in Gallia, ſed & in Italia, praeſertim inter Venetos & Paulum V pontificem, de limitibus ſacerdotii & imperii acriter diſputatum fuit. Legem condiderant Veneti, qua eccleſiaſticis interdicebatur, ne quid ſoli, & immobilium bonorum poſſent acquirere; deinde alteram, ne quis vllam religioſam domum, ſine ſpeciali ſenatus conceſſione, fundandi poteſtatem ſibi ſumeret. Accedebat, quod Veneti abbatem quemdam, atque canonicum, enormium ſcelerum reum, carceribus mancipauerant. Contigerant iſta, viuente adhuc Clemente VIII pontifice, qui & prudenter ea diſſimulauerat. Paulus autem V multum ferocior, amplumque imperium quaerens, nec vllam occaſionem, auctoritatem ſibi comparandi, praetermiſſurus, negabat, ſe permiſſurum, vt eccleſiaſtici a magiſtratu ſaeculari iudicarentur; leges quoque iſtas, vtpote conciliis & conſtitutionibus imperialibus aduerſas, nullo gaudere robore, decreuit. Quid porro inter Venetos ac pontificem hac in re actum ſit, & qua ratione pontifex non ſine dedecore inferior ex hoc certamine diſceſſerit, exponere huius loci non eſt. Id ſolum monemus, durante hacce lite, varia vtrimque edita fuiſſe ſcripta, ad cauſſam hancce, ſeu limites ſacerdotii & imperii ſpectantia. Pro Venetis pugnarunt IO. MARSILIVS, NIC. CRASSVS, ANTON. QVIRINVS, aliique. Et ANTON. quidem QVIRINVS ſenator, populare ſcriptum a ſupremo decemuirorum conſilio, poſtquam a ſex theologis, totidemque iure conſultis, adprobatum fuit, ſubſcriptum, non ſine bile ceteroquin compoſitum, euulgauit, quo & legum controuerſarum promulgationem nouam defendit, nihilque, quod non iuſtum honeſtumque ſit, a ſenatu factum, contendit. Anonymi quoque cuiusdam eodem tem-

tempore lucem adspexit scriptum, doctorum quorumdam virorum, cumprimis F. PAVLI Veneti, siue PAVLI SARPII, cuius *historiam concilii Tridentini* nemo ignorat, testimoniis munitum. Nimirum PAVLVS hicce SARPIVS, ex Seruitarum ordine, reipublicae Venetae theologus, iudicium suum *considerationum* nomine subiecit, in quo tanta prudentia, tantoque ingenii acumine Venetos contra pontificem defendit, vt omnibus dubiam palmam reddiderit. Alius praeterea anonymus, qui ipse PAVL. SARPIVS esse creditur, eamdem caussam peculiari libro egit; quemadmodum & praefationis, duobus IOAN. CHARLIERII GERSONIS opusculis, eodem collineantibus, atque tum recusis, praemissae, auctor idem PAVL. SARPIVS esse adseritur. Atque huncce anonymum, itemque GERSONIS opuscula, adgressus est ROB. BELLARMINVS, cardinalis, qui principem inter eos, qui pro pontifice pugnabant, tenebat locum; simul tamen & EDM. RICHERIO occasionem praebuit, GERSONIS defensionem in se suscipiendi, vt antea iam obseruauimus. Respondit BELLARMINO, erroresque innumeros ei ob oculos posuit, IO. MARSILIVS, Neapolitanus, ex ordine seraphico, & exempla, quibus cardinalis probare voluit, eos, qui pontificibus, eorumque ambitioni se opposuerunt, misere periisse, explosit. PAVLI vero SARPII *considerationes* antea memoratas, ad quas BELLARMINVS nihil regesserat, peculiari libro ad partes vocauit IO. ANT. BOVIVS, Nouariensis, quem longo rursus, & ἀκρίβειαν auctoris demonstrante scripto confutauit F. FVLGENTIVS Brixianus, ex Seruitarum ordine. Sequebantur deinde duorum cardinalium ASCANII COLVMNAE & CAES. BARONII vota, quibus censuras pontificis non solum laudabant, sed etiam pontificem, vt exsequutioni strenue insisteret, adhortabantur. Sed vtrique iterum IO. MARSILIVS respondit, antea nobis iam laudatus. Plura de hisce omnibus dabit IO. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus, per. VII. §. CCXX. p. 322. seqq.* Legendi & de certaminis huius historia IAC. AVG. THVANVS, *histor. lib. CXXXVII.* toto, atque M. ANT. DE DOMINIS *de rep. eccles. lib. V. cap. IX. §. XLII. p. 420. seqq.* Praecipuum inter eos, qui eo tempore Venetorum caussam agebant, locum cum PAVLVS ille SARPIVS teneat; varia is, vti ex dictis liquet, composuit scripta, quibus cumprimis adhuc addendum, quod ante paucos annos demum ex tenebris in lucem emersit, & italice pariter ac gallice Hagae comitum anno 1720. 12. prodiit. Gallice inscribitur: *les droits des souverains defendus contre les excommunications & les interdits des papes, ou examen & refutation des droits d'excommunier les souverains, que les papes se sont iniustement attribuéz &c.* Primum illud, certe ex primis fuit, quae eo tempore in ista caussa fuere composita, idque auctor manuscriptum inquisitoribus status reipublicae Venetae exhibuit; hinc vero, cum ab aliis describeretur, post tantum temporis interuallum, exemplum aliquod in manus eius incidit, qui orbis eruditi illud exponere oculis operae duxit esse pretium. Constitutum autem auctori in hocce libro est, erigere & confirmare inquisitorum status reipublicae Venetae animos, ne excommunicationis papalis fulmine commouerantur, quin potius vt spernant illud, ac alto supercilio contemnant; scrupulosque conscientiae, si qui forte orirentur, illis eximere. Hinc italica inscriptio ita se habet; *consolatione della mente, nella tranquillita di conscienza causata dal bon modo di viuere nella Citta de Venetia, nel preteso Interdetto di Paolo quinto.* Summam eius exhibet IO. CLERICVS, *biblioth. anc. & mod. tom. XIV. part. II. artic. II. pag. 306. seqq.* Qui idem hocce scriptum recensuit *dans le iournal des sçavans mense Nouembr. p. 490.*

p. 490. seqq. dubitat, an illud recte PAVLO SARPIO tribuatur?

Dum superiori saeculo in Gallia, magnis animorum motibus, magnoque strepitu de libertate ecclesiae gallicanae disputabatur; ex nostratibus IO. SCHILTERVS, iure consultus longe clarissimus, suarum duxit esse partium, Germaniae quoque ecclesiarum libertatem omnium oculis exponere, quod & fecit editis de *libertate ecclesiarum Germaniae libris septem,* qui cum eiusdem auctoris *de prudentia iuris christianorum libro,* itemque *dissertatione de fatis ecclesiarum sancto Ioanni reuelatis,* Ienae prodierunt anno 1683. De fatis nimirum libertatis ecclesiarum Germaniae, a prima illarum origine, vsque ad ecclesiae reformationem, ordine per sex integros libros disserit, ea quidem ratione, vt subinde historiae ecclesiasticae Germaniae lucem egregiam adfundat; libro vero tandem septimo de *instaurata libertate ecclesiarum Germaniae per reformationem* verba facit. Occasionem hinc & initia reformationis istius exponit, deque concordia imperatoris & ordinum circa reformationem perficiendam agit; itemque de sperata reformatione vniuersali, eiusdemque impedimentis. Nimirum, etsi imperator & ordines romanae ecclesiae sacris addicti, quae LVTHERVS & euangelici docebant, non adprobabant; tyrannidem tamen pontificis, variosque abusus, in ecclesia romana regnantes, aegre ferebant, & hactenus ecclesiae quamdam optabant emendationem; quam tamen ipsimet rursus impediebant, dum veritati doctrinae euangelicae se opponebant. Dum reliqua SCHILTERVS persequitur, de induciis religiosis, de concordia ecclesiarum Germaniae tentata, de concilio Tridentino, de constitutione interimistica, de concilio Tridentino per pacem religiosam disturbato, de eiusdem concilii exitu & auctoritate; porro de impedimentis reformationis vlterioris, de libertate ecclesiarum Germaniae denuo impugnata, & per pacem Osnabrugensem iterum restituta, copiose & luculenter disserit. Cuncta vero qui paullo adcuratius considerauerit, facile perspiciet, auctorem libertatem ecclesiarum Germaniae intuitu pontificum romanorum considerare, prout hi eam subinde opprimere tentarunt, & prout rursus ab imperatoribus ordinibusque imperii contra eosdem adserta est & vindicata, maxime a protestantibus, postquam iugo istorum praesulum colla sua prorsus subduxerunt. Et hactenus cum gallicanae ecclesiae defensoribus in eo, quod caput caussae est, consentit, nec vlterius progreditur. Nondum autem ista ad iura imperantium plene vindicanda sufficere, maiorisque adhuc libertatis spem, ecclesiae emendationem attulisse, ex dicendis patebit. Enimuero per istam ecclesiae emendationem summis imperantibus auctoritatem potestatemque, quae illis debetur, redditam, certe occasionem, eam recuperandi, suppeditatam, securitati eorum non vna ratione prospectum, & beneficia adeo haud exigua in eos collata, nemo, qui cuncta recte ponderauerit, negare poterit. Demonstrauit hoc ex instituto BALTH. BEBELIVS, in *dissertat. de beneficiis magistratui politico beati Lutheri ministerio exhibitis.* Spectat huc etiam HECTORIS GOTTFR. MASII, theologi quondam Haffniensis longe celeberrimi, *interesse principum circa religionem euangelicam,* qui tamen quaedam adspersit, quae non omnibus placuere, notumque satis, quaenam hinc ortae sint controuersiae. Conferenda, quae dixi in *dissertat. de concordia religionis christianae statusque ciuilis, cap. V. §. III. p. 172. seqq.* Quodsi etiam principia ista iuris ecclesiastici, quae ex mente sententiaque protestantium ad *§. praeced.* constituimus, quaeue secundum rectae rationis ductum constituenda sunt, rite obseruentur; nulla de limitibus imperii atque sacer-

cerdotii potest esse contentio. Regum principumque est imperare, hinc & qua externa ecclesiam dirigere, modo non ipsimet iure suo se abdicent; ministrorum verbi diuini atque episcoporum est, docere, erudire populum, administrare sacramenta, claue soluente & ligante recte vti.

Haec licet in aprico posita sint; subinde tamen tum inter reformatos, tum inter nostrae ecclesiae addictos, de hisce limitibus lites quaedam sunt exortae. Et ad reformatos quidem quod attinet, spectat huc controuersia, quae Heidelbergae excitata est, cum THOM. ERASTVS, medicus, a quo, qui eamdem sententiam defendunt, Erastiani dicti sunt, cum aliis quibusdam disciplinam ecclesiasticam, atque excommunicationem, reiiceret atque impugnaret. Rem omnem IO. HENR. HEIDEGGERVS hunc in modum enarrat: *Quam* (disciplinam ecclesiasticam) *post Brunnerum ecclesiasten Heidelbergensem, Thomas Erastus, Heidelbergensis ibidem medicus, consentientibus Christophoro Probo, cancellario archi-palatino, & Adamo Neusero, pastore ad D. Petri, qui post ad Arianos & Turcas ipsos defecit, aduersus Oleuianum, institutionem disciplinae ad exemplar Geneuensis, vrgentem, vehementer impugnauit. Censebant enim illi, ecclesiae nullum regimen, nullam sententiae dictionem, nullum forum, nullam potestatem verbum Dei per censuras, excommunicationem imprimis, adplicandi a Christo datam esse; potestatem clauium in solo verbi praeconio consistere; & ecclesiam magistratui christiano subiectam, omnem quam vsurpat disciplinae auctoritatem ex mera magistratus delegatione vsurpare, cum omnis politia externa, omne regimen, & omnis coetuum minorum potestas, in republica a summa maiestate deriuari, & in eamdem refundi debeat. Proin etiam magistratuum fasces censuris ecclesiae obnoxios esse, iidem pernegant, & a sententiis ecclesiasticis, ad magistratuum tribunalia, vtpote quibus vltimum & supremum rerum omnium in republica iudicium conueniat, prouocationem permittunt;* in *corpore theologiae christ. loc. XXVII. sect. I. §. XCIII. p. 666.* conf. & *§. CXXX. p. 626.* Hisce ERASTI hypothesibus licet THEOD. BEZA aliique se opposuerint, quod & IO. HENR. HEIDEGGERVS *l. c.* facit; ita tamen comparatae sunt, vt non videam, quo pacto conuelli queant, quin simul ius summorum imperantium circa sacra labefactetur. Regimen enim ecclesiae, iurisdictio, facultas coactiua, potestas puniendi, & quae eiusdem sunt generis, vti citra controuersiam summum imperium arguunt; ita ecclesiae nullo modo tribui possunt, nisi eam in rempublicam commutare, & ita rempublicam in republica statuere, imperantesque summos magna imperii parte spoliare velis. Ecclesiam vniuersalem nullo modo vt rempublicam concipiendam, particularesque instar collegiorum a summo imperante dependentium sese habere, saepe iam monuimus. Ad excommunicationem quod attinet, si vt poena quaedam ciuilis spectetur, ecclesiae itidem tribui nequit; quemadmodum rursus rectum legitimumque clauis ligantis & soluentis vsum verbi diuini ministris denegare non licet. Plura de ERASTO & Erastianis dabit CHRIST. THOMASIVS, in *notis ad Huberum de iure ciuit. lib. V. p. 166. seqq.* & in *historia contention. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XIX. p. 344.* item IO. GEORG. PERTSCHIVS, *im Recht des Kirchenbannes &c. cap. XI. §. III. pag. 337. seqq.* Iis, quae de ERASTO & Erastianis dixerat, IO. HENR. HEIDEGGERVS porro quaedam subiungit, quae itidem ad eiusdem controuersiae historiam spectant: *Quorum* (Erastianorum) *sententiam in Anglia gliscentibus presbyterianos inter & independentes controuersiis, quidam Colemannus Londinensis pastor incrustauit, qui politicorum instinctu & va-*

& vana prurigine motus, in concione Londini parlamenta coram habita, regimen ecclesiae magistratui obtulit; cui se G. Gillespius, minister Edimburgensis & celeberrimus Samuel Rheterfoordius, doctissimis dissertationibus, quibus omnem Erastiani commenti iniquitatem aperuerunt illi, oppugnatum iuerunt; l. c. §. XCIII. p. 606. In sequentibus historiam huius controuersiae ita porro pertexit: *Quorum* (pseudo-politicorum) *antesignanus Thomas Erastus cum complicibus suis ecclesiae potestatem omnem abdicauit, & politico magistratui subiecit. Ei in Anglia Colemanniani, in Belgio Grotius & remonstrantes, quos peculiari libro Vtenbogardus defendit, magistratui architectonicam in ecclesiam potestatem adserens, secundas fecerunt. Sed remonstrantes, qui, quamdiu magistratum sibi fauentem & propitium experti sunt, mire potestatis eius peristromata dilatarunt; conuersa fortuna, velificationem sinuare coeperunt. Nam Episcopius disputatione de iure magistratus circa sacra, anno 1618 edita, discrimine inter ecclesias templares seu publicas & priuatas, seu publico-priuatas, quae in propriis aedificiis segreges a templaribus coetus celebrat, mussitato potius quam constituto, in illas magistratum iure diuino omne plenissima, in has nulla omnino pollere, obscurius paullo insinuauit; sed mox detecto arcano omni, remonstrantes tum in confessione, cap. 25. tum in eiusdem apologia cap. 24. 25. mussitarunt. Post pugnam cum remonstrantibus pugnatam duo reformati theologi editis super hac controuersia scriptis, pomum ἔριδος in medium proiecerunt; vnus, auctor breuis responsionis ad solutiones datas &c. cui Petrus Cabeliauius respondit; alter Vedelius vulgato de episcopatu Constantini magni libro, quem Reuius, Triglandius, & Apollonius refutarunt. Qui eos sequuti praelium instaurare conati sunt, Ludouicus Molinaeus, paraenesi ad aedificatores imperii in imperio, edita, & Lambertus Veltbuysius, qui ecclesiam spolium dominantium fecit, ab anonymo, qui Ioannes Broun Scoto-Britannus est, aliisque, ad partes vocatus est, actum egerunt, & operam luserunt; l. c. §. CXXX. pag. 626.* Haec ideo recitare visum fuit, quoniam historiam istius controuersiae in ecclesia reformata velut in compendio exhibent. Iuuat tamen nonnulla illustrationis caussa addere. Et primo quidem ad Anglos quod attinet, quaenam episcoporum apud eos sit auctoritas atque potestas, neminem fugit. Proxime namque ad episcoporum ecclesiae romanae accedit potestatem, si non prorsus eadem est; immo certo modo maior, dum episcopi Angliae imperio pontificis non sunt obnoxii. Eam itaque summi imperii partem, quae ius circa sacra complectitur, in Anglia penes episcopos esse, dubio caret. Licet autem presbyteriani episcopalibus acriter se opposuerint, & praeter alia episcopale ecclesiae regimen vehementer impugnauerint; vt alibi copiosius exponimus; non tamen ideo existimandum, ac si potestati imperantium multo latiores constituerint limites, quam episcopales. Consentiebant enim vtrique in eo, ius circa sacra non ad imperantes spectare, sed ad ecclesiam; de eo solum disceptabant, num hocce ius in ecclesia per episcopos, an per presbyteria administrari debeat. Cum vero deinceps independentes exorirentur, hi demum magistratui summam in rebus ecclesiasticis potestatem tribuebant; adeoque ab vtrisque, tum episcopalibus, tum presbyterianis in hocce capite dissentiebant. Immo dicebant aperte, *presbyteriale regimen reipsa, mutato tantum nomine & pompa, episcopalem potestatem ac tyrannidem sibi in ecclesias arrogare*; teste GEO. HORNIO, *histor. eccles. period. III. artic. III. §. XLI. p. m. 428.* Atque ex horum independentium numero COLEMANNVS ille fuit, pastor Londinensis, cuius antea facta est mentio. Horum etiam partes tuendas susce-

suscepit LVDOV. MOLINAEVS, PETRI MOLINAEI filius, edito libro, quem inscripsit: *paraenesis ad aedificatores imperii in imperio; in qua defenduntur iura magistratus aduersus Moysen Amyraldum, & vindices ceteros potestatis ecclesiasticae presbyterianae*, Londini 1656. 4. De hocce MOLINAEI libro MELCH. LEYDECKERVS ita pronuntiat: *Notus est liber Lud. Molinaei, paraenesis &c. praesertim contra Amyraldum edita & Dallaeum, anno 1656, vbi damnata hierarchia episcopali, & regimine simul presbyteriali, tradita tandem omnia politico principi vides, independentium consiliis. Itaque Thomam Erastum ad caelum extollit, cum Grotio. Liber T. Cromwellio dedicatus est, eoque intelligas, quod independentismi finis politica sit ecclesiae gubernatio: hic exitus. Quam voluissem D. I. Ouwenum, Lud. Molinaeo non consensisse, implicitum iisdem consiliis, data ad eum epistola, quae operi praefixa est! Erat Molinaei in academia Oxoniensi collega. Ibi scripsit eruditissimum tractatum de iustitia Dei vindicatiua, Th. Cromwellio dedicatum*; ad *Georg. Hornii histor. eccles. l. c. p. 429.* Et alibi: *Beza Erastum refutauit libro de excommunicatione. Patri degener filius, Lud. Molinaeus paraenesi ad aedificatores imperii in imperio, hunc Erastum defendit, & celebrauit summis laudibus, vt magnum theologum, tum philosophum, & operum naturae & artis sagacissimum indagatorem, cui cum Grotio plus fidei tribuendum sit, in hoc articulo, quam theologis, qui scilicet animum non imbuerunt cognitione omnium disciplinarum & scientiarum, & nihil non in suam rem disputarunt; quin & celeberrimum Voëtium insectatus est impudenter, vt papam Vltraiectinum; qui tamen Cromwellii adulator erat mercenarius, politicum papam introducebat, & Hobbesianismo vires addebat; l. c.* ad *§. LVIII. p. 497.* Nimirum cum GISB. VOETIVS, in *politica* sua *ecclesiastica*, receptam ecclesiae reformatae sententiam, a principiis Erastianis multum diffidentem, defendisset; MOLINAEVS sub LVDIOMAEI COLVINI nomine, an. 1668 Londini librum edidit, inscriptum: *papa Vltraiectinus, seu mysterium iniquitatis reductum a clarissimo viro Gisberto Voëtio, in opere politiae ecclesiasticae.* Hoc supra iam obseruauimus; cumque aliis scriptis eodem spectantibus occasio hinc data fuerit, ea a CHRIST. THOMASIO, *historia content. inter imp. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XLVII. p. 423. seqq.* recenseri, ibidem iam monuimus; add. IOAN. GEO. PERTSCHIVS, in *dem Recht des Kirchenbannes cap. XI. §. V. pag. 343. seqq.* Inter eos, qui recentiori aetate in Anglia iura episcopalia a magistratu independentia adseruerunt, eminet HENR. DODWELLVS, qui tum alibi, tum in *paraenesi ad exteros de nupero schismate anglicano &c.* Londini 1704. 8. hoc ex instituto agit. De libro: *iura ecclesiae christianae defensa contra presbyteros romanos & omnes eos, qui potestatem independentem sibi tribuunt &c.* inscripto, cuius pars I anglice anno 1706 prodiit, maximasque in Anglia turbas dedit, & scriptis ei oppositis, conferendus IO. CLERICVS, *biblioth. chois. tom. X. art. V. p. 305. seqq.* item *tom. XX. part. II. art. XIV. p. 396. seqq.* & *tom. XXI. part. I. artic. I. seqq. p. 1. seqq.* Ad remonstrantium atque contra-remonstrantium super hocce capite controuersias quod attinet; notum satis est, cum primum orirentur, a remonstrantium partibus stetisse, quos penes eo tempore summa rerum in Belgio foederato erat potestas. Ad horum itaque auctoritatem se recipiebant remonstrantes, cum viderent, disputationibus, deliberationibus, conuentibus, se parum ad summam rei proficere, scripsitque IO. VYTENBOGARDVS anno 1610 lingua belgica librum, de *officio & auctoritate supremi christiani magistratus in rebus ecclesiasticis*; quem tamen RVARDVS ACRONIVS, ex ipsis VYTENBO-

BOGARDI scriptis refellere conatus est. Interea ordines Hollandiae & Frisiae occidentalis anno 1614 edictum promulgarunt, quo vtrique parti iniungebatur, vt controuersias modeste tractarent, paci studerent, seque inuicem in mutua charitate tolerarent. Quod cum aegre ferrent contra-remonstrantes IO. BOGERMANNVS & SIBR. LVBBERTVS, publicis scriptis illud impugnarunt, euincereque voluerunt, magistratus non esse, in eiusmodi rebus ecclesiasticis leges praescribere. Tum vero HVGO GROTIVS librum prorsus egregium *pietas ordinum Hollandiae* inscriptum, edidit, in quo summorum imperantium in rebus ecclesiasticis potestatem vindicauit; quemue deinceps *apologetico* defendit; qui & in libro posthumo, de *imperio summarum potestatum circa sacra*, a IO. CHRIST. BECMANNO operi eius de *iure belli & pacis* subiuncto, idem argumentum pertractauit. Conferendus HENR. LVD. BENTHEMIVS, in *dem hollaendischen Kirchen- und Schulen-Staat part. I. cap. XVIII. §. XII. p. 638.* VYTENBOGARDO se etiam opposuit ANT. WALAEVS, in libro de *auctoritate magistratus in rebus ecclesiasticis*; quem GERH. IO. VOSSIVS refutauit, in *epistola*, quae exstat in *praestantium & doctorum virorum epistolis ecclesiasticis & theologicis, p. m. 467. seqq.* vti hunc rursus GISB. VOETIVS *polit. ecclesiast. part. III. lib. IV. tract. I. cap. XII. p. 806. seqq.* Nouas deinde turbas dedit NIC. VEDELII dissertatio, an. 1638 Dauentriae habita, de *magistratu, contra Bellarminum de laicis*, quam deinceps an. 1642 inscriptam: de *episcopatu Constantini magni, seu de potestate magistratuum reformatorum dissertatio repetita cum responsione ad interrogata quaedam*, cum praefatione ANDR. RIVETI & IO. MACCOVII recudi curauit; Leouardiae 1642. 12. Ei namque & IAC. REVIVS & GVIL. APOLLONIVS se opposuerunt; de quibus vti & reliquis eo spectantibus scriptis cum CHRIST. THOMASIVS fuse agat, in *histor. content. inter imper. & sacerdot. adpend. cap. I. §. XXV. p. 349. seqq.* nihil amplius addimus.

Quae nostrae ecclesiae de limitibus sacerdotii & imperii sit sententia, nemini obscurum esse potest. Episcopis certe non alia, quam quae doctorum est, potestas, in *Augustana confessione* tribuitur: *sic autem sentiunt* (ecclesiae nostrae) *potestatem clauium, seu potestatem episcoporum, iuxta euangelium potestatem esse, seu mandatum Dei, praedicandi euangelii, remittendi & retinendi peccata, & administrandi sacramenta; abus. VII. p. 37.* Latius haec ibi edisserunt pii confessores, sedulo inculcantes, non esse commiscendas, potestatem ecclesiasticam & ciuilem. Idque repetunt & pluribus etiam confirmant, tum in *apolog. Augustanae confessionis artic. XIV. p. 294. seqq.* tum in *articulis Smalcaldicis p. 351. seqq.* Conferenda, quae dixi in *dissertat. de orig. & potestate episcoporum contra Henricum Dodwellum, §. XLII.* Atque haec principiis quoque istis iuris ecclesiastici, quae scriptura sacra atque recta ratio suppeditant, quaeue supra indicauimus, plane sunt consentanea. Auditae nihilosecius sunt querelae, tum theologorum de imperantibus, quod plus quam decebat, in rebus ecclesiasticis, sibi vindicent, tum rursus politicorum ac iure consultorum de theologis, verbique diuini ministris, quod ea, quae in rebus ecclesiasticis imperantium sunt propria, sibi tribuant. In publica tamen certamina, quantum mihi constat, ea res non erupit; donec recentiori aetate quidam ex iure consultorum ordine iura imperantium in regimine ecclesiae tueri, suarum duxerunt esse partium; quos inter praecipuum locum tenet CHRIST. THOMASIVS, qui ipsemet scripta sua eo spectantia, controuersiasque, quae ipsi cum aliis hancce ob caussam intercesserunt, commemorat, in *historia content. inter imper-*

per. & sacerdot. adpend. cap. I. §. LV. p. 451. seqq. Cumprimis nostra aetate agitata est quaestio, num principes seu imperantes, summa circa sacra potestate gaudeant vt imperantes seu principes, an vero vt episcopi; Cum enim vsu receptum sit, principes etiam *episcopos*, & ius, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocare; nonnulli in eam ingressi sunt sententiam, ius illud circa sacra, si primam originem spectes, penes ecclesiam esse, a qua illud in summos imperantes sit translatum, qui adeo eodem non vt principes, seu imperantes, sed vt episcopi gaudeant. Sed error inde enatus, quod vera & genuina vocis *episcopus* significatio in ecclesia romana prorsus sit immutata. Cum namque secundum scripturam sacram episcopi nihil aliud sint, quam pastores, atque dispensatores mysteriorum Dei, quorum est, pascere gregem, hoc est, docere & erudire populum, ac sacramenta rite administrare; in romana tandem ecclesia episcopi adpellati sunt, qui regimen ecclesiae, adeoque ius circa sacra, quod imperantium proprium est, sibi vindicarunt; hinc & ius illud, quod circa sacra versatur, *ius episcopale* vocari coepit. Istudque ius circa sacra cum principes protestantes circa initium reformationis ecclesiae postliminio sibi iterum adsererent; mos tamen loquendi receptus hinc inde permansit, vt illud *ius episcopale*, & ipsi imperantes *episcopi* dicerentur. Perperam quidem; siquidem hac ratione vera notio vocis istius, ex scriptura sacra, non ex vsu ecclesiae romanae, haurienda, peruertitur; & in errorem etiam istum plurimi inducuntur, ac si ius circa sacra rerum dominis, non vt imperantibus, sed vt episcopis conueniat. Enimuero cum ius illud citra controuersiam pars sit summi imperii; non potest ab eo separari; multo minus episcopis tribui, quorum munus est non imperare, sed docere. Ecclesia quoque in se spectata cum nullum habeat imperium; illud imperantibus, seu rerum dominis dare non potuit. Errare namque eos, qui ecclesiam vniuersalem vt rempublicam quamdam conciperent, supra iam docuimus; quemadmodum [illegible] & id inculcauimus, ecc[illegible]ares instar collegiorum se ha[illegible] directioni summorum imperantium [illegible] obnoxia. Et ita iuribus summorum imperantium prospicitur, vt ecclesiae nihil inde ad natur, nec religioni vllum creetur periculum. Quemadmodum enim potestas illa summorum imperantium ad externa solum spectat, eaque a scriptura sacra non determinata; ita circa ea, quae ex scripturae sacrae praescripto credenda aut agenda sunt, nihil iuris hominibus, quicumque demum sint, relictum est; &, si imperantes aliquid, quod huic contrarium sit, constituere audeant, Deo magis, quam illis obediendum esse, nouimus. Praeterea, cum ecclesia quaeuis particularis instar collegii seu societatis particularis, sed dependentis, concipiatur; iuribus quoque eas gaudere collegialibus, inde consequitur; quae cum aliis eiusmodi societatibus concedantur, ecclesiis ea denegare, iniquum foret. Inter eos vero, qui in contrariam iuerunt sententiam, & imperantes vt episcopos, non autem vt imperantes, iure circa sacra gaudere, adseruerunt, eminet IO. ABRAH. KROMAYERVS, cuius *commentatio theologica de potestate ecclesiastica, quam vocant, externa, penes quem radicaliter sit, & quibus partibus contineatur, historice, dogmatice, polemice & practice instituta, & edita in gratiam omnium, qui dogma hoc magnum & arduum cognoscere plenius, & controuersias, de eo, quae hodie denuo agitantur, rectius diiudicare cupiunt &c.* Gothae 1721 lucem adspexit, & prorsus huc comparata est. Adpendicem quoque subiecit, in qua scripta quaedam recentiora, idem argumentum attingentia, ALBERTI scilicet RIPERI librum, inscriptum: *Moses deus*

deus Aaronis, siue potestas atque officium principum in sacris ex sola scriptura canonica veritatis studio demonstratum, Dauentriae 1717. 8. IOAN. CHRIST. SEITZII commentationem: *Christi Kirche kein Welt-Reich, vnd weltlicher Herrschafft weder faehig noch vnterworffen &c.* oppositamque libello RIPERI, an. 1718. 8. sine loci mentione; IO. GEORG. REINHARDI *meditationes de iure principum Germaniae, cumprimis Saxoniae circa sacra, ante tempora reformationis exercito &c.* Halae Magdeburgicae 1717. 4. & denique anonymi *Vntersuchung des wahren Grundes, aus welchem die hoechste Gewalt eines Fürsten über die Kirche herzuleiten ist;* ibidem 1719. 8. sub examen vocat. Quo iure in hisce omnibus auctor aliquid reprehendat, inquirere huius loci non est; cumque non sint vnius generis, nec laudare omnes, nec improbare nobis integrum est; rationibus autem, quibus vir iste doctissimus suam propugnare sententiam conatur, abunde a me satisfactum puto, in *institutionib. theolog. dogm. lib. V. cap. IV.* ad *§. XXVI. p. 1750. seqq.* Atque ita praecipua huius controuersiae fata, praecipuosque enarrauimus auctores. Horum plures addere potuissem, nisi iam alii eosdem recensuissent. Id solum adhuc monendum, locum quoque hic sibi vindicare, qui de excommunicatione scripserunt; siquidem imperium illud, quod pontifex atque episcopi sibi arrogarunt, se per excommunicationem maxime exserere solet, immo & per eam praecipuum incrementum accepit, vti supra iam obseruauimus. Conferendi itaque, qui de origine, fatis, vsu & abusu excommunicationis scripserunt; quos inter, si recentiores spectes, eminent SAM. BASN. FLOTTEMANVILLAEVS, in *annalibus politico-ecclesiasticis tom. II. dissertat. III. p. 480. seqq.* THEOD. CRVGERVS in *schediasmate historico, exhibente selectas obseruationes, quae faciant ad illustrandam historiam censurae ecclesiasticae, ab origine ecclesiae vsque ad nostra tempora, ordine chronologico, in ecclesia praesertim pontificia expositas, & aliquot dissertationibus academicis in alma Leucorea ventilatas;* Witebergae 1719. 4. IO. FECHTIVS, in *tractatione theologica de excommunicatione ecclesiastica, eiusque indole & aequitate, Godofredo Arnoldo opposita,* Rostochii 1712. 4. qui receptam ecclesiae nostrae sententiam tuetur; IO. GEORG. PERTSCHIVS, in *dem Recht der Beicht-Stühle vnd des Kirchenbannes,* Halae Magdeburg. 1721. 4. qui recentiorum iure consultorum placitis insistit. Conferenda &, quae CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIVS de excommunicatione disserit in *libro de originibus iuris ecclesiastici, cap. I. artic. II. p. 10. seqq.* alibique; de origine excommunicationis & ipsemet quaedam dixi in *exercit. poster. de ritibus ecclesiae lat. iudaicis §. IV.* in *parergis historico-theologicis p. 121. seqq.*

§. XI. Obseruasse etiam proderit, quaenam ipsius, quam vocant, hierarchiae ecclesiasticae, seu discriminis, quod inter verbi diuini ministros intercedit, sit ratio; cumprimis quodnam ecclesia vetus, speciatim apostolica, hac in re nobis reliquerit exemplum; quam longe inde discesserit ecclesia romana; quousque iterum cum eo conueniant ecclesiae protestantium.*

* Discrimen aliquod in ecclesia inter docentes & auditores ordinis caussa admittendum esse, illorum iterum certas constitui posse classes, positum apud omnes est extra controuersiam. Nec tamen hoc discrimen vltra, quam par est, extendendum, vt

vt docentibus plus, & auditoribus minus, quam decet, tribuatur. De docentibus, eorumque diuersis ordinibus vsurpari solet vox *hierarchia*; minus profecto commode; siquidem imperium aliquod circa res sacras denotat; quo tamen non verbi diuini ministros, sed summos tantum imperantes gaudere, constat, & antea docuimus. Hinc & cum in concilio Tridentino anathematis fulmen in eos vibraretur, qui dicturi essent, *in ecclesia catholica non esse hierarchiam, diuina ordinatione institutam, quae constet ex episcopis, & presbyteris, & ministris*, fuerunt, quibus vox *hierarchia* admodum displicuit, quiue *hierodiaconiam*, vel *hierodulíam* potius dicendam, existimarunt; vti ex PETRI SVAVIS POLANI *historia concil. Trident. lib. VIII. p. 1277.* iam obseruatum in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. IV.* ad §. *I. p. 1705.* Historiam hierarchiae, seu regiminis ecclesiastici prae reliquis fuse & adcurate tradit IAC. BASNAGIVS, *dans l' histoire de l' Eglise tomo I. part. I.* per integrum *librum primum p. 1. seqq.* Generatim quoque de hierarchia ecclesiastica praecipiunt ex nostratibus IOACH. HILDEBRANDVS in *tractatu de hierarchia ecclesiastica*, Helmstadii an. 1702. 4. ex romanae ecclesiae addictis DION. PETAVIVS, *libris quinque de hierarchia ecclesiastica*, qui *dogmatum* eius *theologicorum* tomo IV exstant. MARCVS quoque ANTONIVS DE DOMINIS, quae huius loci sunt, in notissimo *de republica ecclesiastica* opere attingit. Nobis hoc tantum relictum est, vt praecipua momenta paucis delibemus. Primum itaque hic occurrit distinctio inter *clericos* & *laicos*; hierarchiae istius, quam nonnulli defendunt, praecipuum velut fundamentum constituens. Vti enim sacri ordinis viris regimen aliquod atque imperium sacrum tribuunt; quod & vox *hierarchia*, vti diximus, indicat; ita non possunt non reliquos veluti ciuium atque subiectorum loco habere; clericisque adeo insignem quamdam ἐξοχὴν ac praerogatiuam concedere, ac si soli isti sint veluti *sors* & *hereditas*, populusque Dei peculiaris atque electus. Sed hac quidem ratione si distinctio ista capiatur; falluntur maximopere, qui eam, siue qua voces, siue qua rem ipsam spectatam, in scriptura sacra inuenire, aut ab ipsis apostolis se repetere originem posse, sibi persuadent. At persuadet tamen sibi post CAES. BARONIVM, aliosque, PETR. DE MARCA, in *dissertatione de discrimine clericorum & laicorum*, quae inter dissertationes, operi eius *de concordia sacerdotii & imperii* subnexas, *nona* est, *p. m. 286. seqq.* perperam prorsus, vti ex iis patet, quae contra BARONIVM disputat beatus CHRIST. KORTHOLTVS noster, in *disquisitionibus anti-Baronianis, disquisit. V.* §. *IV. p. 151.* Consentiunt in eo plerique, discriminis huius originem ab ecclesia iudaica repetendam esse: idque dum & IOSEPH. BINGHAMVS adserit, ad testimonium CLEMENTIS Romani prouocat, quod in *priori* eius *ad Corinthios epistola num. XL.* exstat; *origin.* siue *antiquitat. ecclesiast. lib. I. cap. V.* vbi distinctionem hancce contra NIC. RIGALTIVM, CLAVD. SALMASIVM, atque IO. SELDENVM defendere conatur. At ex CLEMENTIS verbis id quidem conficitur, in ecclesia iudaica hocce inter clericos & laicos discrimen obtinuisse, quod & positum est extra controuersiam; apud christianos id iam ea aetate in vsu fuisse, nec CLEMENS dicit, nec isto eius effato comprobari potest. Exemplo enim solum ecclesiae iudaicae ostendere voluit, ordinem certum in ecclesia quoque christiana obseruandum esse. Hoc a me iam indicatum in *praefatione* BINGHAMI *originibus* praemissa. Interim fatendum, distinctionem istam satis antiquam esse, quippe cuius iam TERTVLLIANVS meminit, *exhortat. ad castitat. cap. VII.* quamquam &

IOSEPH.

IOSEPH. BINGHAMVS, *l. c.* ad CLEMENTEM Alexandrinum prouocet. Neque id negauerim, eos, qui primum ista distinctione vsi sunt, ab ecclesia iudaica eam accepisse; etsi neutiquam eo sensu ad christianos eam transtulerint, vt sacri ordinis viris, singularem istam ἐξοχὴν ac praerogatiuam, quam populi iudaici sacerdotes habebant, tribuerent. Sequenti itaque demum aetate abusus huius discriminis grauissimus accessit, auideque ab illis arreptus est, qui clericorum, episcoporum maxime, promouere imperium, eosque velut supra humanam sortem positos euehere, laicos autem opprimere, omnique auctoritate in rebus praesertim ecclesiasticis, spoliare, suarum ducebant esse partium. Et ita quidem spectata haec distinctio merito reiicitur; vti contra, si ea nihil aliud, quam diuersus docentium & auditorum ordo innuitur, iure meritoque retinetur. Pro ea in priori sensu accepta non possunt non omnes illi pugnare, qui episcopis imperium aliquod, siue regimen ecclesiasticum tribuunt; quod, praeter romanenses, hierarchicos seu episcopales in Anglia facere, constat; eoque comparata est HENR. DODWELLI dissertatio, *de voce cleri sacri ordinis propria*, quae inter *Cyprianicas* eius prima est. Conferenda, quae de hacce distinctione differit CHR. MATTH. PFAFFIVS, de *originibus iuris ecclesiast. cap. III. artic. II. p. 114. seqq.* Addenda, quae de voce *clericus* diligenter collegit THOM. CRENIVS, in *notis* ad IO. VORSTII *exercitat. de sedibus episcopalib. fasce I. exercitation. philologico-historicar. p. 79.* Historiam controuersiae de iure sacerdotali laicorum, inter NIC. RIGALTIVM & GABR. ALBASPINAEVM primum exortae, deinde & inter alios viros doctrina praestantes agitatae, enarraui in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. I.* ad *§. XIII. p. 1486. seqq.*

Iam ad ipsam, quam vocant, hierarchiam quod attinet, quae tempore apostolorum officiorum ecclesiasticorum fuerit ratio, ex *Ephes. IV. 11.* & *I. Cor. XII. 28. seqq.* constat. Intelligitur inde, ordinarium in ecclesia munus tantum esse τῶν διδασκάλων, qui & *pastores, presbyteri* ac *episcopi* vocantur. De extraordinariis enim apostolorum, prophetarum, euangelistarum, nunc sermo non est. In neutro loco *diaconorum* fit mentio, nisi in posteriori, seu *I. Cor. XII. 29.* κυβερνήσεις huc referre velis. Hac namque voce administrationem & dispensationem rerum temporalium, vt pauperum haberetur ratio, significari, recte nonnulli contendunt; quemadmodum ἀντιλήψεις de eorum opera capiunt, qui aegrotis succurrunt. Diaconorum nimirum fuisse, vt pauperum curam gererent, notum est; nec dubium, quin aliquando aegrotis, aliorum auxilio destitutis, fuerint opitulati. Licet autem diaconi ex consilio apostolorum in ecclesia Hierosolymitana sint constituti, *act. VI. 2. seqq.* nullibi tamen legitur, eos mandasse, vt in aliis ecclesiis constituerentur; etsi non dubitandum, quin hinc inde aliae ecclesiae exemplum Hierosolymitanae sint imitatae, vnde mos iste, diaconos constituendi, vbique tandem inualuit; simulque successu temporis diaconorum officium diuersum esse coepit ab illorum munere, qui primum in ecclesia Hierosolymitana fuerunt. Presbyteros vero in singulis ecclesiis ab apostolis constitutos, dubio caret, & vel ex *actor. XIV. 23.* liquet; a quibus episcopos diuersos, aut iis superiores fuisse, a romanensibus pariter ac hierarchicis seu episcopalibus in Anglia frustra adseritur. Fusius haec omnia edisserui in *dissertat. de orig. & potestate episcopor. contra Henr. Dodwellum §. X. seqq.* & in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. IV.* ad *§. XVII. p. 1734.* Cum autem statim post apostolorum tempora discrimen inter episcopos & presbyteros, repugnantibus tamen nonnullis, introduceretur, vt in

in *institut. theolog. dogm. l. c. p. 1735. seqq* pluribus exposui; orti hinc sunt ordines isti, in primitiua ecclesia pariter ac sequentibus saeculis recepti, *episcoporum* scilicet, *presbyterorum* & *diaconorum*. De *diaconis & diaconissis veteris ecclesiae* exstat *liber commentarius* CASP. ZIEGLERI, Wittebergae 1678 editus, isque lectu dignissimus. De *presbyteris* autem & *presbyterissis* librum singularem luci exposuit MATTHIAS ZIMMERMANNVS, vir in antiquitate ecclesiastica haud perfunctorie versatus, Annebergae 1681. 4. Non diu autem admodum in ista simplicitate ecclesia christiana perstitit; siquidem non tantum ordines quidam minores introducti sunt, sed & inter ipsos episcopos discrimen aliquod atque subordinatio successit. Et ad minores quidem ordines quod attinet, exorti in ecclesia sunt *subdiaconi* (qui tamen a romanensibus maioribus ordinibus adhuc adnumerantur) *lectores*, *acoluthi*, *exorcistae*, & *ostiarii*, quibus adhuc *cantores* addi solent. De quorum antiquitate ex eo iudicandum, quod supra iam obseruauimus, in concilio Laodiceno *can. XXI.* & *XXIV.* praeter presbyteros & diaconos, commemorari *subdiaconos*, *lectores*, *psalmistas* seu *cantores*, *exorcistas* & *ostiarios*. Et quamuis de anno, quo concilium hocce celebratum sit, viri docti inter se disputent; in eo tamen eos consentire, ad saeculum quartum illud referendum esse, ibidem docuimus. Licet itaque de origine istorum ordinum nihil certi adfirmari queat, fatente IO. BAPT. COTELERIO ad *constit. apostolic. lib. II. cap. XXV.* hoc tamen inde constat, eos saeculo quarto iam receptos fuisse. In ipsis *constitutionibus apostolicis l. c.* lectorum, itemque cantorum, & ostiariorum fit mentio. Quae generatim de hisce minoribus ordinibus obseruatu digna sunt, apud IO. ANDREAM QVENSTEDIVM legi possunt, in *antiquitatib. biblic. & ecclesiasticis cap. II. num. VIII. p. 121. seqq.* De *lectoribus* speciatim peculiari dissertatione agit IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, itemque WILH. ERNEST. TENZELIVS, in *dissertat. de ritu lectionum sacrarum*; de *cantoribus* itidem SCHMIDIVS peculiari dissertatione. *Exorcistarum* autem quaenam in veteri ecclesia fuerit ratio atque origo, ipsemet exposui in *institut. theolog. dogmat. lib. V. cap. I.* ad §. *IX. p. 1471. seqq.* Plura tum de hisce, tum de reliquis dabunt scriptores antiquitatum ecclesiasticarum, quos alibi laudabimus. A minoribus hisce ordinibus vt ad maiores iterum ascendamus; de episcopis porro obseruandum, eorum quatuor introductos ordines, vnum eorum, qui vni vrbi vel parochiae praeessent, quiue κατ' ἐξοχὴν episcopi dicebantur; alterum *metropolitanorum*, qui vni prouinciae; tertium αὐτοκεφάλων archiepiscoporum, siue *primatum exarchorum*, qui aliquot prouinciis essent praepositi; & quartum denique *patriarcharum*, qui plurium dioecese-on praesulatum tenerent. Ita HENRIC. NORISIVS, in *dissertat. de synodo quinta p. 76.* & ex eo IOAN. ALB. FABRICIVS, *bibliograph. antiquar. cap. XIII. §. XV. p. 453.* Ciuili prouinciarum distinctioni eo tempore receptae hancce hierarchiae ecclesiasticae oeconomiam quodammodo respondere, viris doctis dudum obseruatum est. Legenda, quae hac de re copiose & diligenter disserit CASP. ZIEGLERVS, de *episcopis eorumque iuribus*, *lib. I. cap. IV. p. 50. seqq.* vbi & recte ostendit, non alio fundamento, quam consuetudine, hanc distinctionem niti; itemque LVDOV. ELL. DV PIN, *de antiqua ecclesiae disciplina*, *dissertat. I.* qua ex instituto *de forma & distributione ecclesiarum*, *praesertim quarto ecclesiae saeculo*, *deque patriarchis & metropolitis*, *illorumque iure ac praerogatiuis*, agit. Addenda & GEBH. THEOD. MEIERI *politia ecclesiae primitiuae ad politiam ciuilem formata*, Helmstadii 1676.

1676. 4. Factum hac ratione, vt ecclesia speciem ac indolem reipublicae acciperet, quilibet facile perspicit; indeque porro imperium illud episcopale in papalem tyrannidem degenerans, maximum incrementum accepisse, supra iam monuimus. Ex doctoribus enim ecclesiae imperantes rerumque domini facti, vt multa alia, quae ambitio suadebat, ecclesiae parum salutaria suscipiebant; ita tandem patriarchae de primatu inter se contendebant, donec romanus caput supra omnes extolleret, reliquosque sibi subiicere adniteretur. Atque de pontificibus istis romanis, qui hodie in hierarchia ecclesiastica, saltem ex mente romanensium, primum locum tenent, nunc etiam primum dicendum esset; sed praecipuos, qui illorum vitas descripserunt, pariter ac illos, qui arcana imperii, quod moliti sunt, detexerunt, ad §. *sequentem* indicabimus. Auctores autem, qui aut pro primatu romani pontificis, aut contra eumdem scripserunt, quiue maxime huius loci sunt, recensent CASP. SAGITTARIVS, in *introd. in histor. ecclesiast. cap. XXVII. p. 713. seqq.* & IOAN. ANDR. SCHMIDIVS, in *Sagittarianae introduct. in histor. ecclesiast. tom. II.* ad *cap. XXVII. p. 634. seqq.* Ad eos, qui pro pontificis primatu calamum strinxerunt, quod attinet, commemorandum cumprimis vastum illud opus, quod IO. THOMAS DE ROCABERTI, archiepiscopus Valentinus, & Hispanorum inquisitor generalis, dedit, inscriptum: *bibliotheca maxima pontificia, in qua auctores melioris notae, qui hactenus pro sancta Romana sede, tum theologice, tum canonice scripserunt, fere omnes continentur,* Romae 1695, 96, 98 & 99. tom. XXI. fol. Codices namque fere omnes, qui pro tuendo romani pontificis primatu conscripti sunt, auctor magno studio collegit, collectosque in hac *bibliotheca,* suis sumtibus impressa, exhiberi curauit. Ipsa, quae in hocce opere continentur, scripta indicantur in *actis eruditor. Lips. anno 1708. p. 385. seqq.* Nec tamen est, quod tantae molis opus terrorem nobis incutiat. Praeterquam enim, quod aliud, si non maioris, certe eiusdem molis, illi opponi facili negotio possit, si quis omnes, qui contra primatum pontificis scripserunt, in vnum corpus redigere vellet; vel vnius CLAVDII SALMASII tractatus de *primatu papae,* etsi eius tantum *pars prima* cum *adparatu* & accessionibus quibusdam prodiit, pluris aestimandus est, quam ingens illa *bibliotheca pontificia* IO. THOMAE DE ROCABERTI. Pontifici, ceu hierarchiae ecclesiasticae in ecclesia romana capiti, statim iungimus cardinales, per ipsius pontificiae auctoritatis potestatisque incrementum ad tantum dignitatis fastigium euectos; in quorum originem ipsemet olim inquisiui, in *schediasmate de origine cardinalitiae dignitatis,* Ienae 1692. 12. Conferre autem iuuabit, quae PETR. IOSEPH. CANTELIVS, in *metropolitanarum vrbium historia ciuili & ecclesiastica, part. II. dissertat. V. p. 322. seqq.* ex instituto de cardinalibus disserit. De origine enim eorum, itemque de cardinalibus presbyteris, diaconis, episcopis, deque horum sedibus; porro de varia tituli vel diaconiae &c. permutandae ratione, deque cardinalium numero, insignibus, & dignitate ibi verba facit. De electione romani pontificis, in qua cardinalium praecipua ἐξοχὴ conspicitur, idem CANTELIVS *dissertatione* praecedenti *quarta* agit, *p. 298. seqq.* de qua & IO. FRIDER. MAYERI exstat *liber commentarius,* Holmiae & Hamburgi 1690. 4. editus. De patriarchis, quorum initio tres fuere, Romanus, Alexandrinus & Antiochenus, quibus deinde Hierosolymitanus, & tandem Constantinopolitanus accessit, erudite & adcurate disserit IO. VORSTIVS in *exercitat. de sedibus episcopalibus, §. L. seqq.* quae exstat in *fasce primo exercitation. philologico-historicar.* a THOMA

CRENIO

CRENIO editarum, *p. 134. seqq.* Lectu etiam digna, quae de patriarchis IAC. BASNAGIVS habet *dans l'histoire de l' Eglise tom. I. part. I. lib. I. cap. IX. p. 41. seqq.* qui & *lib. II. seqq.* singularum ecclesiarum patriarchalium historiam fuse exhibet. Iungendus hisce ex romanensibus LVDOV. ELL. DV PIN, in *dissertatione* supra iam laudata, *de forma & distributione ecclesiarum, praesertim quarto ecclesiae saeculo, vbi de patriarchis & metropolitis, illorumque iure ac praerogatiuis agitur,* quae inter *dissertationes* eius *de antiqua ecclesiae disciplina* prima est. Nec praetermittenda EDVARDI BREREWOODI *veteris ecclesiae gubernatio patriarchalis ad certas quaestiones responsione declarata,* quae cum IAC. VSSERII *opusculis de origine episcoporum & metropolitanorum, & de Asia proconsulari,* Londini 1687 & Bremae 1701. 8. prodiit. Recte autem BREREWOODVS demonstrat, quinque istis antea memoratis patriarchis, multo minus vni Romano, totam ecclesiam neutiquam subiectam fuisse, cum tempore concilii Nicaeni, & deinceps, hinc inde exstiterint ecclesiae, in quas patriarchis istis nihil iuris fuerit. De *primatibus*, eorumque a metropolitanis distinctione, legi itidem meretur IO. VORSTII *de sedibus episcopalibus exercitatio*, iam laudata, §. *XLII.* & *seqq. p. 121. seqq.* & quae ad *h. l.* copiose congessit THOM. CRENIVS. Idem VORSTIVS & §. *XXXVIII. seqq. p. 113.* quae metropolitanorum in veteri ecclesia fuerit ratio, exponit; quod & IAC. BASNAGIVS, *l. c. cap. VIII.* facit. IAC. VSSERII *opuscula,* in quibus & de *metropolitanorum origine* disserit, iam laudauimus. PETRI quoque IOSEPHI CANTELII *metropolitanarum vrbium historiam ciuilem & ecclesiasticam*, Parisiis an. 1685, antea commemorauimus. Tribus ea absoluitur partibus, quarum prima prolegomena quaedam continet, in qua dissertatio prima huius praecipue loci est, in qua de vocibus, *papa, patriarcha, exarchus,* siue *primas, archiepiscopus* & *episcopus,* agit; in secunda autem de *sede romana*, & in tertia de *vrbibus regni Neapolitani, Siciliae ac Sardiniae, metropolitanis,* verba facit. An & quodnam inter metropolitanum ac archiepiscopum discrimen intercedat; disquirit IO. ANDR. QVENSTEDIVS, in *antiquitatib. biblic. & ecclesiast. cap. II. num. VI.* §. *III. p. 112.*

Superest, vt de episcopis, generatim spectatis, aliquid addamus. Variae autem cum de iis exstent virorum doctorum commentationes; primum tamen praecipuumque inter eas locum promeretur CASP. ZIEGLERI de *episcopis, eorumque iuribus, priuilegiis & viuendi ratione liber commentarius ex variis veteris ecclesiae monumentis atque scriptis collectus,* Norimbergae 1686. 4. Ex romanensium, quae huc spectant, scriptis, AVG. BARBOSAE de *officio & potestate episcopi*, Lugduni 1650. in fol. maxime celebrari solet. An iure diuino episcopi sint superiores presbyteris, saepe disputatum; magnumque in hierarchia ecclesiastica haecce quaestio momentum trahit. Ipsum HIERONYMVM pro episcoporum ac presbyterorum aequalitate pugnasse, notum est, patetque ex *epistola* eius ad *Euangelum* seu *CI. tom. IV. oper. part. II. p. 802. 803.* edit. IO. MARTIANAEI. Vnde & a quibusdam romanensium haereseos illi nota inusta est, quod speciatim a MICH. MEDINA, Aëriani erroris eum adcusante, factum, ex ROB. BELLARMINO discimus, *lib. I. de clericis c. XV.* Et ipsi quoque Aëriani, etsi hoc nomine inter haereticos referantur, quod inaequalitatem episcoporum ac presbyterorum impugnarunt; testibus tamen potius veritatis adnumerandi erant. Legenda IOACH. HILDEBRANDI *discussio haereseon Aërii, quas protestantibus pontificii impingunt.* Romanenses superioritatem episcoporum acerrime

rime defendere, mirum non est, cum hierarchiae apud eos receptae hoc suadeat ratio; idque adeo DIONYSIVS PETAVIVS, libris de *hierarchia ecclesiastica* supra laudatis; IO. MORINVS, de *sacris ordinationibus part. III. exercit. III.* NAT. ALEXANDER, *histor. eccles. saec. IV. dissertat. XLIV. p. 536. seqq.* vbi ex instituto contra DAV. BLONDELLVM disputat, aliique faciunt; dissentiente tamen, cum paucis quibusdam aliis eidem ecclesiae addictis, & in diuersa abeunte MARCO ANT. DE DOMINIS, de *republ. ecclesiast. lib. V. cap. XII.* In Anglia eos, qui hierarchici, seu episcopales vocantur, eamdem hic cum romanensibus fouere sententiam, & episcopos iure diuino presbyteris superiores esse, contendere, notum est. Nec quemquam fugit, qua ratione factum sit, vt in ecclesiae anglicanae emendatione, episcopatus eiusmodi, cum aliis quibusdam ritibus & caerimoniis, in romana ecclesia receptis, retineretur; quod &, qui historiam ecclesiasticam Angliae scripserunt, pluribus exponunt. Acerrimae hinc cum orirentur contentiones, scriptis quam plurimis vtrimque disputatum fuit, aliis episcoporum, prout a presbyteris distinguuntur, iisque sunt superiores, iure quoque circa sacra, & regimine ecclesiae, aliisque praerogatiuis gaudent, diuinam originem propugnantibus, impugnantibus aliis. Inter priores eminent IAC. VSSERIVS, in *opusculo de origine episcoporum & metropolitanorum*, antea iam laudato; HENR. HAMMONDVS, in *dissertationibus quatuor, quibus episcopatus iura ex sacris scripturis & primaeua antiquitate adstruuntur, contra sententiam D. Blondelli & aliorum*, Londini 1651. 4. eiusdem *vindiciae ab exceptionibus ministrorum Londinensium*, in libro inscripto: *ius diuinum ministerii euangelici*, anglice Londini 1654. 4. THOM. BILSONVS, episcopus Winthoniensis, de *perpetua ecclesiae Christi gubernatione*, Londini 1611. 4. HERB. THORNDICIVS, in *originibus ecclesiasticis, seu de iure & potestate ecclesiae christianae*, Londini 1674. fol. SAM. PARKERVS, in *relatione de regimine christianae ecclesiae saeculis sex prioribus, Salmasio, Dallaeo, & imprimis Blondello opposita*, anglice, Londini 1683. 8. GVIL. CAVE, in *dissertat. de regimine veteris eccles.* anglice, Londini 1683. 8. HENR. DODWELLVS, in *paraenesi ad exteros, tam reformatos, quam pontificios, de nupero schismate anglicano, qua iura episcoporum vetera &c. omnibus adserenda commendantur*; Londini 1704. 8. in qua caussam hancce ita egit, vt paradoxa varia admisceret; HENR. WOTTON, in *dissertationibus duabus, altera de diuinitus instituto clero, altera de vnitate ecclesiae*, quas CLEMENTIS Romani *epistolis duabus*, Cantabrigiae an. 1718 a se editis, praemisit; quibus addendi porro IO. PEARSONIVS, in *vindiciis epistolar. Ignatii part. II. cap. XIII.* GVIL. BEVEREGIVS, in *codice canonum illustrato, lib. II. cap. XI.* IO. PRIDEAVX, in *fasciculo controuersiarum*, qui in *operibus* eius *theologicis* exstat *c. IV. sect. III. quaest. II. p. 639. seqq.* IOSEPH. BINGHAMVS, in *origin. siue antiquitatib. eccles. lib. II. cap. I. p. 53. seqq.* aliique. Inter eos contra, qui istam episcoporum ἐξοχὴν impugnarunt, eminent DAV. BLONDELLVS, in *apologia pro sententia Hieronymi de episcopis & presbyteris*; CLAVD. SALMASIVS, sub WAL. MESSALINI nomine latitans, in *tractatu de episcopis & presbyteris*; LVDOV. CAPPELLVS, in *thesibus theologicis de episcoporum & presbyterorum discrimine*; SAM MARESIVS, in *examine quaestionis de episcoporum origine contra Ioan. Prideaux*, Groeningae 1557. 4. DAVID. CLARCKSONVS, in *tractatibus historicis de statu primitiuo episcopatus, & de liturgiis*, qui ex lingua anglicana in gallicanam translati, Roterodami 1716. 8. prodierunt. HENR. DOD-

WELLI paradoxa ipsemet profligaui, in *dissertatione de origine & potestate episcoporum* eidem opposita, in *syntagmate dissertationum theologicarum p. 181. seqq.* Nostrae ecclesiae theologorum eo redit sententia, iure diuino inter eos, qui ecclesiae praesunt, intuitu dignitatis, nullum intercedere discrimen, adeoque hactenus presbyteros ac episcopos aequales esse; nihil tamen obstare, quo minus iure humano inaequalitas quaedam introducatur, & vni ex verbi diuini ministris inspectio in reliquos committatur, simulque ἐξοχή quaedam tribuatur. Nec improbamus, quod in veteri ecclesia hoc factum sit; etsi abusum, qui deinceps accessit, dum episcopi tyrannicam quamdam dominationem sibi vindicarunt, maximopere detestamur. Neque obiici nobis potest, quod episcopatus in ecclesia nostra plane abrogatus sit, quod HENR. DODWELLVS aliique nobis exprobrant; cum res ipsa doceat, cum solum ad iustos suos limites, veramque & genuinam indolem, quam in veteri ecclesia habuit, fuisse reuocatum. Non tantum enim eam potestatem, qua in ecclesia apostolica presbyteri gauisi sunt, verbi diuini ministris relinquimus; sed quibusdam etiam ἐξοχή quaedam ac inspectio in reliquos tribuitur, qui *superintendentium*, aut *praepositorum*, aut *inspectorum* nomine veniunt; quamquam & alicubi *episcopi* adpellitentur. *Superintendentes* autem recte dici, qui alias episcopi vocantur, ex HIERONYMO pariter ac AVGVSTINO iam obseruaui, *institut. theolog. dogm. lib. V. cap. IX.* ad §. *XVII. p. 1735.* Conferendus hic porro CASP. ZIEGLERI *superintendens ad normam constitutionum ecclesiasticarum in electoratu Saxoniae descriptus*, cuius altera editio Wittebergae 1712. 4. prodiit.

§. XII. Quemadmodum ius canonicum ad potestatem istam, quam romani praesules sibi in vniuersum orbem christianum vindicabant, stabiliendam & promouendam vnice comparatum fuit; ita arcana ista dominationis passim in eo obseruare licet; quae vt eo rectius deprehendantur, & historiam pontificum perspectam habere decet, & eos consulere iuuat, qui in arcanis istis detegendis, atque in lucem proferendis, studium omne ac diligentiam collocarunt. *

Inter praecipua pontificiae dominationis fulcra atque praesidia ius canonicum referendum esse, inter omnes conuenit. Nullum itaque etiam est dubium, quin plurima illius arcana in iure canonico occurrant; quae qui perspiciunt, in intimos eius penetrare recessus censendi sunt merito; quamquam & cautione quadam hic opus sit, ne ibi quoque eiusmodi arcana quaeramus, vbi nulla inueniuntur, neue ea, quae veritati sunt consentanea, hinc & adprobanda, statim pro arcanis dominationis pontificiae venditemus. Interim id positum extra dubium, neminem recte hac in re versari posse, aut in quibusdam sensum iuris canonici adsequi, nisi vitam, mores, resque gestas pontificum cognitas atque perspectas habeat. Cui instituto licet tota historia ecclesiastica inseruiat; nunc tamen solum praecipuos quosdam ex iis, qui historiam pontificum condiderunt, vel ad eius illustrationem aliquid contulerunt, indicabimus. Ex veteribus hic primum occurrit DAMASVS, qui saeculo quarto, Valentiniani & Valentis temporibus, floruit, ipseque romanae ecclesiae episcopus fuit. Sub huius enim nomine *pontificale*, siue liber *de gestis summorum*

morum pontificum habetur; quem tamen perperam illi tribui, hodie omnes consentiunt. Verosimile potius, ex variis romanorum pontificum catalogis, diuerso tempore concinnatis, auctis, interpolatis, *pontificale* hocce exortum esse; quod cum deinde ANASTASIVS bibliothecarius recensuisset; factum est, vt sub eius nomine circumferretur, vt deinceps dicemus. De hisce *catalogis pontificum*, indeque enato *pontificali*, passim viri docti agunt; cumprimis IO. CIAMPINVS, in *examine libri pontificalis seu vitarum romanorum pontificum, quae sub nomine Anastasii bibliothecarii circumferuntur*, Romae 1688. itemque EMMAN. SCHELSTRATENVS, in *dissertatione de antiquis romanorum pontificum catalogis, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit, & de libri pontificalis auctore & praestantia*, quae in *tomo primo* eiusdem *antiquitatis ecclesiae illustratae, tertia est*. Quae CIAMPINVS, cumprimis SCHELSTRATENVS, & LVC. HOLSTENIVS, hac de re dixerant, summatim exhibet, simul vero illustrat, FRANC. BLANCHINVS, Veronensis, in ampla ista & erudita praefatione, quam splendidissimae illi editioni ANASTASII, cuius tomus primus sub auspiciis Clementis XI pontificis Romae 1718, secundus autem sub auspiciis Innocentii XIII, ibidem anno 1723. fol. prodiit, praemisit. Decem quoque eiusmodi catalogos pontificum romanorum hactenus ineditos, ex bibliotheca regia, Colbertina, & Thuanea descriptos, *tomo primo criticae* suae *anti-Baronianae* praemisit ANTON. PAGI, vt ex iis *pontificale* emendari posset, *p. 49. seqq.* Sed & IO. GEORG. ECCARDVS *corpori* suo *historiae medii aeui*, Lipsiae 1723 duobus tomis in fol. edito, quosdam eiusmodi catalogos, similiaque monumenta, ad historiam pontificum spectantia, inseruit. Namque *tomo I. num. IV. p. 25. seqq.* exstat *vetus catalogus pontificum romanorum*, qui a Petro ad Liberium vsque progreditur, eoque viuo scriptus videtur; eodem *tomo num. XVI. p. 1189.* exhibetur RICOBALDI Ferrariensis *historia pontificum romanorum vsque ad Clementem IV*; ibidem *num. XXI. p. 1461.* THEOD. DE NIEM *vitae pontificum romanorum a Nicolao IV vsque ad Vrbanum V, & inde ab anonymo vsque ad annum 1418 continuatae, additis imperatorum gestis*; porro *tomo II. num. XI. p. 1630.* exstat *catalogus pontificum romanorum non diu post annum 1048 confectus*; *num. XII. p. 1642.* AMALRICI AVGERII DE BITERRIS *actus pontificum romanorum vsque ad Ioannem XXII. siue annum 1321*; *num. XIV. p. 1846. prophetiae satyricae in papas aliquot saeculi XIII & XIV.* De omnibus hisce legenda, quae ECCARDVS in praefationibus, vtrique tomo praemissis, pluribus disserit. Ex dictis iam patet, quo loco *historia de vitis romanorum pontificum*, quae sub ANASTASII, abbatis romani, romanaeque ecclesiae presbyteri & bibliothecarii, nomine circumfertur, habenda, & quousque illi tribuenda sit fides. In ista vero historia vita Nicolai I vltimo loco comparet; & licet etiam vitae Hadriani II & Stephani VI a quibusdam addantur; eas tamen rectius GVILIELMO, romanae itidem ecclesiae bibliothecario, tribui, alii contendunt. Editiones *historiae* huius alii recensent; recentissimae istius splendidissimaeque, quae sub auspiciis Clementis XI pontificis, Romae 1718. opera & studio FRANC. BLANCHINI lucem adspexit, antea iam mentionem fecimus; in qua quid editor praestiterit, ipsa inscriptio nos condocet, quae ita se habet: *vitae romanorum pontificum, a beato Petro apostolo, ad Nicolaum I perductae, cura Anastasii, sanctae romanae ecclesiae bibliothecarii, adiectis vitis Hadriani II & Stephani VI auctore Guilielmo bibliothecario, editae primum Moguntiae typis Albini an. 1602. ex bibliotheca Marci Velseri, Augustanae R. P. II.*

viri, deinde Parisiis a Carolo Annibale Fabrotto, iure consulto, typis regiis 1647 cum variis lectionibus exceptis, tum ex codicibus manuscriptis bibliothecae Vaticanae, tum ex conciliorum tomis Crabbei, & Binii, tum ex annalibus ecclesiasticis cardinalis Baronii, nec non ex aliis codicibus manuscriptis Germaniae & Galliae, praesertim Freherianis II, regio, Mazarino, & Thuanis II; nunc tertium prodeunt, cum auctario variantium lectionum, iam pridem descriptarum, ex vetustissimis exemplaribus, & catalogis manuscriptis Vaticanis II, Florentinis II, Cassinensi, regio, Farnesiano, bibliothecae caesareae Vindobonensis, reginae Succiae, & Colbertinae, per Lucam Holstenium & Emanuelem a Schelstrate, bibliothecae Vaticanae praefectos; additis etiam pluribus collectis ex veteri codice manuscripto Cauensi a Francisco Penia, antea non editis, &c. Atque hinc, quid in *primo tomo* contineatur, intelligitur, ipse scilicet ANASTASII textus, cum variantibus lectionibus, & scholiis quibusdam. In *secundo tomo*, quem an. 1723 prodiisse antea diximus, primo continentur FRANC. BLANCHINI *prolegomena*, satis ampla, in quibus catalogi quidam antiquissimi pontificum romanorum; tum & EMMAN. SCHELSTRATENI *dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, ex quibus liber pontificalis concinnatus fuit &c.* porro ipsius BLANCHINI *dissertatio de antiquis romanorum pontificum catalogis, eorumque comparatione & delectu instituendo &c.* & alia eiusdem generis exhibentur; deinde autem in altera *tomi* huius *secundi* parte notae & obseruationes variorum, ad Anastasium, lectorum subiiciuntur oculis.

Missis autem reliquis medii aeui scriptoribus, vtpote obscurioribus, & quos alii etiam recensent, statim ad BAPTISTAM, aut potius BARTH. DE SACCHIS, a natali solo, seu agri Cremonensis vico, PLATINAM dictum, me confero, qui saeculo decimo quinto floruit, natus quippe anno 1421. Vitam, fata & scripta eius, prae reliquis diligenter recenset FRANC. ARISIVS, in *Cremona litterata*, (quae Parmae 1702. fol. prodiit) *tomo I. p. 311. seqq.* qui & *pag. 323.* docet, non BAPTISTAM, vt nonnulli volunt, sed BARTHOLOMAEVM, aut potius RADVLPHVM BARTHOLOMAEVM, eum adpellandum esse. Praeter alia vero ingenii monumenta PLATINA *historiam* reliquit *de vitis pontificum romanorum, a domino nostro Iesu Christo vsque ad Paulum II.* quae saepius typis exscripta fuit. Editiones eius varias, versiones italicas, epitomastas, & continuatores recenset, quem iam laudauimus FRANC. ARISIVS, *l. c. p. 317.* Mihi ad manus est ea editio, quae Coloniae an. 1600. 4. prodiit, in qua praeter ONVPHRII PANVINII *adnotationes*, conspicitur quoque *supplementum pontificum* per eumdem ONVPHRIVM *vsque ad Pium V, & deinde per* ANT. CICARELLAM *porro ad Clementem VIII.* De supplemento ONVPHRII PANVINII obseruatu digna, quae MART. HANCKIVS monet, *de romanarum rerum scriptoribus, lib. II. part. II. c. LIX.* Praeter PANVINIVM & IO. ANT. PETRAMELLARIVS, Bononiensis, continuationem PLATINAE dedit, *a Paulo IV vsque ad Clementem VIII.* Bononiae 1599. De PLATINA autem ipso, eiusque *historia pontificum*, diuersa exstant doctorum virorum iudicia. FRANC. ARISIO si credimus, fuit PLATINA non tantum *vir vndiquaque doctissimus, siue philosophum, siue historicum, siue oratorem ageret, siue poëtam*, sed & *in omnibus vir grauis & procul a mendacio; l. c. pag. 311. 312.* Sed ad posterius quod attinet, non omnes sibi consentientes habet; quamquam in eo fere conueniant, quod & res ipsa docet, eum naeuos & vitia pontificum non dissimulasse, sed interdum satis ingenue descripsisse. MATTHI-

THIAS FLACIVS illyricus de eo ita pronuntiat: *Etsi Platina turpiter & impudenter papis adulatus sit; tamen nimia ipsorum turpitudine ac malitia coactus aliquando etiam subindicat babyloniae meretricis nefanda scelera. In Marcellino queritur, paparum scelera eo excreuisse, vt vix apud Deum misericordiae locum reliquerint: auaritiam, superbiam, neglectum doctrinae, & religionis simulationem. Mores etiam profanis detestandos, propalam esse, vt inde laudem quaerere videantur. In pontificibus post millesimum annum, subinde repetit omnem pietatem & sanctitatem a papis ad caesares migrasse;* in *catalogo testium veritatis, p. m. 816.* editionis, quae an. 1672 Francofurti, opera & studio IO. CVNR. DIETERICI prodiit. De ALB. KRANTZIO, ROB. BARNS, IO. BALAEO, ceterisque, qui itidem pontificum historiam scripserunt, legendi CASP. SAGITTARIVS, in *introduct. in hist. ecclesiast. cap. XXV. p. 650. sqq.* & IO. ANDR. SCHMIDIVS, in *supplementis* ad *h. l. p. 612. seqq.* Plures etiam scriptores, qui de pontificibus romanis scripserunt, suppeditabit LVDOV. IAC. A S. CAROLO, in *bibliotheca pontificia*, Lugduni an. 1643 excusa, & quidem *parte secunda*, in qua *scriptores, qui pontificum romanorum vitas, laudes & praecellentiam atque auctoritatem posteritati commendarunt*, memorat. De prima operis huius parte dictum supra *lib. prior. cap. IV.* ad *§. XX. p. 206.* Hactenus autem commemoratis auctoribus, qui vitas pontificum descripserunt, addendus cumprimis, qui & nouissimus est, FRANC. PAGI, cuius quippe *breuiarium historico-chronologico-criticum, illustriora pontificum romanorum gesta, conciliorum generalium acta, nec non complura cum sacrorum rituum, tum antiquae ecclesiae disciplinae capita complectens*, tribusque constans tomis, in 4. Antwerpiae 1717 & 18 lucem adspexit publicam. Incipit ab ipso seruatore nostro Iesu Christo, progrediturque vsque ad obitum Benedicti XI seu annum 1304; sique chronologiam, adcuratamque ipsorum factorum enarrationem spectes, reliquis omnibus in hoc genere praeferendus est. Interdum & satis ingenuus est, quantum ab homine romanae ecclesiae sacris addicto, exspectari potest. De GVIL. BVRII *notitia breui romanorum pontificum &c.* Paduae an. 1724. 12. edita, videantur *die deutsche acta eruditorum, part. CVIII. num. V. p. 878. seqq.*

Licet autem isti, qui ad historiam pontificum romanorum nobis viam aperiunt, hic ignorari non debeant; propius tamen ad nostrum institutum accedunt, qui ipsa dominationis pontificiae arcana pandunt. Faciunt hoc equidem quodammodo nonnulli ex iis, qui contra primatum pontificis disputant; aut iura regum ac imperatorum contra iniquissimos pontificum ausus vindicant; quorum praecipuos ad *§. praecedentem* indicauimus; sed nunc de illis nobis sermo est, qui hoc data opera atque ex instituto agunt. Atque primum inter hosce praecipuumque locum tenet PHIL. MORNAEVS, Plessiaci dominus; cuius quippe notum satis est *mysterium iniquitatis, siue historia papatus, quibus gradibus ad id fastigii enisus sit, quamque acriter omni tempore vbique a piis intercessum; adseruntur etiam iura imperatorum, regum & principum christianorum, aduersus Bellarminum & Baronium cardinales*, Salmurii 1611, Geneuae 1612, alibique. Historiam & fata huius libri refert MAGNVS CRVSIVS, in *singularibus Plessiacis, siue memorabilibus de vita & meritis, fatis, controuersiis & morte Philippi Mornaei de Plessis, maximam partem ex ipsis Mornaei scriptis, praecipue vero eius memoriis, atque epistolis studiose collectis &c.* quae cum praefatione viri doctissimi HENR. MVHLII Hamburgi 1704. 8. lucem adspexerunt; *p. 178. seqq.* Obseruat ibi CRVSIVS, eo-

dem tempore, quo in conuentu Salmuriensi praeses fuerit, opus illud iam antea elaboratum, ab omnibus concilii istius pastoribus adprobatum, latineque a se translatum, typis MORNAEVM imprimi, atque in vulgus edi curasse. Varios porro istum librum excitasse animorum motus, docet, tum propter argumentum, quod tractabat, tum propter auctoris existimationem haud vulgarem, tum etiam maxime ob binas picturas huic editioni (nam in altera & sequentibus editionibus, vt idem monet, non comparent) subiunctas, quarum altera sedem pontificiam, figura turris babylonicae depictam, altera imaginem romani pontificis aeri incisam, & ad viuum expressam exhibebat, adscriptis superbis titulis, quibus se ab adulatoribus adpellari patiebatur, tamquam *vice-Deum, christianae reipublicae monarcham inuictissimum, & pontificiae omnipotentiae conseruatorem acerrimum:* ita vt simul ex PAVLO V. VICE-DEO numerum antichristi apocalypticum colligeret. De censura ordinis theologici Parisiensis in huncce librum, lectu digna, quae idem vir clarissimus adfert *p.183.* qui & *p. 290. seqq.* de variis eius editionibus diligenter disserit. Primam namque, eamque rarissimam, quae Salmurii 1611 gallice in fol. prodiit, reliquis omnibus varias ob caussas, quas ipse exponit, praeferendam esse, docet; hinc reliquas tum gallicanas, tum latinas recenset. Non vnum autem MORNAEVS ob librum huncce nactus est aduersarium. In Gallia eum adgressus est PELLETIERIVS, & BRAYEVS, vt tamen praefationes primae editionis tantum arroderent; vterque interim exceptus ab ANDR. RIVETO, in *defensione mysterii Plessaeani contra Pelleterium & du Bray.* . Hinc ipsum opus impugnauit NIC. COEFFETEAV siue COEFFETELLVS, in *responso ad librum, inscriptum: mysterium iniquitatis &c.* gallice Parisiis 1614. 8. edito; cui itidem obuiam iuit ANDR. RIVETVS, in *adnimaduersionibus & considerationibus super responsum Coeffetelli &c.* gallice scriptis, euulgatisque 1615 & 17. Sed & LEONH. COQVAEVS in hocce campo comparuit, publicae exposito luci *anti-Mornaeo, seu apologia pro summis pontificibus, & confutatione eius historiae papatus*, Parisiis 1613 & Mediolani 1619 2 volum. in fol. qui & tomo decimo quinto *bibliothecae maximae pontificiae* IO. THOM. DE ROCABERTI insertus est; cui & *antidota fidei orthodoxae contra progressus seu oppositiones historiae papatus Philippi Mornaei* adiunxit. Accessit etiam ad hancce pugnam CASP. SCIOPPIVS, binas libri Mornaeani praefationes perstringens, in *alexipharmaco regio, Philippi Mornaei historiae papatus opposito*, Moguntiae 1612. 4. Ipsum vero mysterium explodere voluit IAC. GRETSERVS in *mysta Salmuriensi, siue examine mysterii Plessaeani*, Ingolstadii 1614. 4. quem tamen rursus repulit ANDR. RIVETVS, in *historia rerum maxime notabilium, quae in ecclesia post apostolorum missionem vsque ad nostra tempora contigerunt, cum defensione deductionis mysterii iniquitatis factae per Philippum Mornaeum, contra accusationes Coeffetelli & Gretseri*, Salmurii 1620. 4. Quae denique CORN. IANSENIVS aduersus MORNAEI *mysterium iniquitatis*, a RIVETO defensum, regessit, discutienda sibi sumsit GISB. VOETIVS, in *desperata caussa papatus, lib. III. sect. II. cap. X. p. 675.* Haec ex CRVSIO repetere placuit, quoniam is adcurate & diligenter in hisce recensendis versatur. Post MORNAEVM hic commemorandus est IOAN. HENR. HEIDEGGERVS, in *historia papatus nouissimo historiae Lutheranismi fabro κατὰ βίαιον reposita, qua ecclesiae romanae septem periodis distinctae, origo & progressus ad nostra vsque tempora pertexitur;* adiuncta est FRANC. GVICCIARDINI, patricii Florentini *historia papatus, ex au-*

tographo Florentino restituta, Amstelodami 1684. & deinde 98. 4. LVDOV. MAIMBVRGIVM, ceu auctorem *historiae Lutheranismi ac Caluinismi*, occasionem huic operi dedisse, vel ex inscriptione intelligitur. Nec enim rectius illi obuiam iri posse, HEIDEGGERVS censuit, quam si *historiam* rursus *papatus* conderet; quod & felici prorsus successu praestitit; siquidem ea, quam dedit, & ob rerum selectum, & ob ordinem, & ob perspicuitatem omnibus, a partium studio alienis, magno est in pretio. Exstat & eiusdem *mysterium Babylonis magnae*, Amstelodami 1687 editum. HEIDEGGERVM merito excipit SAM. PVFENDORFIVS, qui, initio sub BASIL. HYPERETAE nomine latitans, edidit *historicam & politicam descriptionem monarchiae spiritualis sedis Romanae (historische vnd politische Beschreibung der geistlichen monarchie des Stuhls zu Rom,)* Hamburgi 1679. 12. subiunctam deinceps eiusdem *introductioni in historiam praecipuorum regnorum & rerum publicarum*; rursus vero seorsim cum adnotationibus CHRIST. THOMASII excusam, Halae Magdeburgicae 1714. 8. Id namque in hocce libro PVFENDORFIVS agit, vt structuram spiritualis istius monarchiae, eiusdemque fulcra & arcana, incrementa porro & decrementa, & tum horum, tum illorum caussas, adcurate delineet. Optant solum viri docti, vt auctores, ex quibus ista omnia vlterius confirmari possent, addidisset. Vestigiis PVFENDORFII quodammodo insistit, sed vt plenius, copiosiusque cuncta edisserat, THEODOS. GIBBLINVS, in *caesareo-papia romana, worinne die politische Geheimnisse des Roemischen Stuhls, durch welche derselbe eine Ober-Herrschafft über die Christenheit einzuführen getrachtet, vnd sich bisher in seiner Hoheit erhalten hat, vorgestellet werden.* Cum primum liber iste 1684 sub nomine isto ficto lucem adspexisset, modo ESAIAE PVFENDORFIO, modo VITO LVDOV. SECKENDORFIO, modo aliis tributus fuit. Patuit tandem, verum eius auctorem esse MATTH. GOEBELIVM, sub cuius nomine etiam tertia editio, ob ea, quae ipse auctor confirmationis & illustrationis caussa addiderat, illi inserta, prioribus duabus multum copiosior, locupletiorque, prodiit Lipsiae anno 1720. 4. cum erudita praefatione GOTTFR. CHRIST. HOFFMANNI, in qua de *fundamento querelarum, quae olim & nostra aetate contra sedem romanam auditae, scriptoribusque eo pertinentibus*, disserit. Nec praetermittendus hic est ERN. SAL. CYPRIANVS, ob librum: *überzeugende Belehrung vom Vrsprung und Wachsthum des Pabstthums, nebst einer Schutz-Schrifft vor die Reformation, aus authentiquen Vhrkunden abgefasset*, inscriptum editumque Gothae 1719. 8. Selectissimis enim, probatissimisque documentis cuncta sunt superstructa; cumprimis autem legendum *c. XVII. p. 312. seqq.* vbi de *origine papatus* verba facit. Ex hisce itaque, & si qui forte sunt alii eiusdem generis scriptores, qui artes reconditas, quibus ex tenuissimis initiis ad tantam molem imperium papale surrexit, probe perspexerit, ei haud difficile fuerit, in iure canonico vestigia istorum arcanorum inuenire & detegere; eoque ipso non tantum felicius in sensum plurimorum in eo dictorum penetrabit, sed & quam solida aut leuia, quousque aut admittenda aut reiicienda sint, eo promtius diiudicabit. Quam viam cum recentiori aetate iure consulti quidam ingressi sint; omnium tamen industriam superauit, qui & omnes huc ingenii vires intendit, CHRISTIANVS THOMASIVS, tum in aliis scriptis, tum maxime in *adnotationibus* in IO. PAVLI LANCELOTTI *institutiones iuris canonici*, quas cum hisce & CASP. ZIEGLERI *adnotationibus* Halae Magdeburgicae 1715 prodiisse, supra iam diximus.

§. XIII.

§. XIII. De iurisprudentiae ecclesiasticae, ex mente protestantium spectatae, si recte tractetur, vtilitate & praestantia nemo temere dubitauerit. De iure canonico aliter protestantes, romanae ecclesiae addictos aliter sentire, res ipsa itidem docet. Nulla autem, aut exigua eius apud protestantes cum sit auctoritas; non omni tamen ideo apud eos destituitur vsu. Praeterquam enim, quod in foris adhuc quodammodo obtineat; & ad indolem papatus eo rectius introspiciendam plurimum confert; & antiquitatis ecclesiasticae studio inseruit, cumprimis varia, eaque interdum egregia veritatis testimonia, contra ecclesiae romanae errores nobis suppeditat. *

* Iuris cultoribus iurisprudentiae ecclesiasticae notitiam necessariam esse, vel ipsum *iuris prudentiae* nomen indicat. Immo ad iureconsultos eius tractationem praecipua quadam ratione spectare, licet theologi quoque ea carere nequeant, supra iam ad §. *I.* euicimus. Ab vtrisque tamen opera nauanda, vt recta via incedant, & principiis legitimis adcurate insistant. Qualia autem ista sint ex mente protestantium, fuse supra ad §. *IX.* explicauimus. Errores quosdam in iurisprudentia ecclesiastica protestantium ex iure canonico remansisse, itidem supra ad §. *VII.* docuimus; vbi & eos laudauimus, qui in iis eliminandis, & iurisprudentia ecclesiastica a reliquiis papatus repurganda, studium operamque suam collocarunt. Caute tamen hic atque circumspecte incedendum, ne ea, quae ex scriptura sacra, aut puriori antiquitate ecclesiastica originem trahunt, statim inter reliquias papatus referamus. Consulere ergo iuuabit IOAN. HERM. ABELSWICH *commentationem de reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere adfictis*, Hamburgi 1721. 8. editam, praesertim *cap. IV. seqq. p. 75. seqq.* Licet enim omnia viri huius doctissimi adserta mea non fecerim; multa tamen recte & erudite eum monere, negari nequit, quae iis vsui esse possunt, qui mediam tenere viam cupiunt, ne promiscue omnia, quae ex iure canonico fluxerunt, aut remanserunt, adprobent, nec tamen omnia, quae quibusdam displicent, statim pro reliquiis papatus reputent.

Ad ipsum vero ius canonicum quod attinet, romanae ecclesiae addictos, tum iure consultos, tum theologos, eius notitia carere non posse, nemo dubitabit, qui secum expenderit, quanta adhuc hodie istius in hacce ecclesia sit auctoritas. Immo quam sancta, quamue inuiolabilis esse debeat, vel ex ipso iure canonico patet; siquidem *decreti parte II. caussa XXV. quaest. I. c. violatores*, sequentia leguntur: *violatores canonum voluntarii grauiter a sanctis patribus iudicantur; & a sancto spiritu (instinctu cuius ac dono dictati sunt) damnantur; quoniam blasphemare spiritum sanctum non incongrue videntur, qui contra eosdem sacros canones, non necessitate compulsi, sed libenter, vt praemissum est, aliquid, aut proterui agunt, aut loqui praesumunt, aut facere volentibus sponte consentiunt. Talis enim praesumtio manifeste vnum genus est blasphemantium spiritum sanctum; quia, vt iam praelibatum est, contra eum agit, cuius nutu & gratia sancti canones editi sunt.* Huic ergo effato si credimus, canones ecclesiastici non minus diuinitus inspirati erunt, quam scriptura sacra, nec minor illis, quam huic, debebitur

tur reuerentia ac veneratio; immo videntur omnino peccati in spiritum sanctum rei agi, qui canonibus istis aduersantur. Mirum itaque non est, inter romanenses hanc olim exortam controuersiam: *vtra scientiarum episcopo sit vtilior, iuris canonici an theologiae;* ad quam HOSTIENSIS, & PANORMITANVS respondent: *vbi haeretici grassantur, vtiliorem esse theologiam, vbi non, ius canonicum.* THOMAS autem DE VIO CAIETANVS cardinalis hunc in modum istam quaestionem expedire consultum duxit: *Dicunt quidam, priscis quidem episcopis magis theologiam conuenisse, cuius gladio contra haereticos procedere illis opus esset, hodie contra iurisperitiam magis congruere, quia plures accidant quaestiones, ad ius quam fidem spectantes; sed longe aberrant, tum quia episcopi non minus hodie, quam olim praedicare tenentur, quia non minus quam tunc in consecratione praedicandi officium imponitur. Praedicationis autem materia non ius est, sed sacra scriptura, vera & propria theologi scientia, ad quam spectat docere fidem & bonos mores, quae dominus seruanda mandauit;* in *secundum secundae quaest. CLXXXV. artic. III.* Recitat haec CAIETANI verba CLAVD. ESPENCAEVS, simulque dolet, de hacce quaestione in ecclesia romana disputari. *Et nos ergo,* inquit, *(proh dolor!) ex pacificis in litigiosos degenerauimus, eaque est hodierna sacerdotiorum praxis, vt quaeri serio soleat, theologusne an canonista ad episcopum aptior? hinc sane, quam illinc multo plures.* Interim ipsemet fatetur, iuris canonici notitiam episcopo necessariam esse. *Equidem prudentem,* inquit, *Paulo episcopum non bibliorum tantum, sed & canonum & iurium omnium legumque peritia, adeoque negotiorum saecularium solertia cum Gratiano intelligere non recuso. Placet Coelestinus scribens: nulli sacerdotum licitam canonum ignorantiam &c. digressionum in prior. ad Timoth. lib. II. cap. IX.* in quo ex instituto disputat: *theologusne an iuris consultus ad clerum aptior; p.m. 286. seqq.* Vnde satis, vt puto, patet, in ecclesia romana plus, quam decet, iuri canonico tribui.

Quaenam iuris canonici in nostra ecclesia fuerint fata, fuse expositum supra est ad §. *VII.* vbi & ostensum, quod nondum illud sit abrogatum, sed in foris adhuc scholisque protestantium retineatur. Immo nec abrogandum, sed potius emendandum, quidam ex iure consultis, vt IOAN. SCHILTERVS, *praefat.* ad *institut. iuris canonici,* aliique existimant, quorum rationes refellit, longeque rectius rebus nostris consuli, si prorsus abrogaretur, contendit cum aliis GOTTL. GERH. TITIVS, in *der Probe des deutschen geistlichen Rechts lib. I. cap. II. §. LXIII. seqq. p. 52. seqq.* Videtur autem abrogatio iuris canonici in foris scholisque protestantium ex illorum numero esse, quae optanda magis, quam speranda sunt. Quamdiu itaque vsus eius aliquis remanet, tamdiu etiam notitia eius, saltem iuris cultoribus, est necessaria. Nec theologi ea, tum ob hancce, tum & ob alias caussas carebunt, quin potius varia iuris canonici lectio illis adferre potest commoda. Plurima in eo occurrere antiquitatis ecclesiasticae vestigia, & documenta, constat inter omnes. Naturam indolemque papatus nullibi fere luculentius & apertius, quam in iure canonico conspici, & res ipsa docet, & beatus quoque LVTHERVS noster ostendit, cum se ob combustum publice ius canonicum defenderet; qua de re supra itidem ad §. *VII.* dictum. Cumprimis vero singularia & egregia prorsus veritatis testimonia, quae romanensibus recte opponimus, in eo deprehenduntur. Plurima enim, quae erroribus romanae ecclesiae e diametro repugnant, GRATIANVS compilationi suae inseruit, partim, quod eo tempore nondum

dum ita obſcurata in eccleſia romana veritas eſſet, ac oppreſſa, vt poſtea factum; partim quod per imprudentiam & praecipitantiam non ſemper ſatis perpenderet, quae ad ſcopum ſuum facerent, aut eidem aduerſarentur, aut quo pacto quae congerebat, inter ſe cohaererent; vti iam ſupra monuimus. Atque hiſce veritatis teſtimoniis ſubinde theologi noſtri vſi ſunt, eaque in rem ſuam verterunt; cumprimis MATTHIAS FLACIVS illyricus, in *catalogo teſtium veritatis*, & beatus IO. GERHARDVS noſter, in aureo *confeſſionis catholicae* opere. Fuerunt deinde, qui ex inſtituto oſtenderent, quantum teſtimonia iſta veritatis ex iure canonico collecta praeſidium cauſſae euangelicae adferrent, quantaque adeo inde ad theologum redundent commoda. Huc namque comparatum eſt SAM. STRYKII, iure conſulti quondam longe celeberrimi, *praeſidium religionis euangelicae ex iure canonico*, Francofurti & Lipſiae an. 1722 poſt viri optimi obitum, editum. Porro & IOAN. HENR. FEVSTKINGII, theologi quondam clariſſimi, exſtat diſſertatio, *de praeſidiis veritatis euangelicae in iure canonico occurrentibus*. Cumprimis autem diligenter hac in cauſſa verſatus eſt IOAN. CHRIST. PFAFFIVS, theologus Tubingenſis, de eccleſia noſtra praeclare meritus, cuius *dogmata proteſtantium, ex iure canonico & conciliis deducta*, cum filii eius, theologi itidem Tubingenſis longe doctiſſimi, CHR. MATTH. PFAFFII praefatione, *de auctoribus, qui teſtes veritatis in eccleſia romana data opera recenſuere*, denuo edita, Tubingae 1722. 4. Ex reformatae denique eccleſiae doctoribus his addendus IOAN. HENR. OTTO, ob *nucleum ex iure canonico*, ſubiunctum eiusdem *nouo iuri papali oppoſito iuri veteri diuino*, Tiguri 1681, in quo per certa capita, ſecundum litterarum ſeriem diſpoſita, recte in iure canonico dicta, & veritati, quam eccleſiae proteſtantium profitentur, conſentanea, exhibentur.

ADPENDIX
CAPITIS QVINTI
DE
LIBRIS ECCLESIASTICIS.

VOcem *eccleſiaſtici*, cum de ſcriptoribus ſcriptisue vſurpatur, non vna ratione accipi, fuſe & erudite docet IO. ANDR. BOSIVS noſter, in *introd. in notitiam ſcriptor. eccleſiaſt. cap. I. §. XI. ſeqq.* Nobis autem hic eiusmodi libros denotat, qui de rebus ad eccleſiae regimen & diſciplinam ſpectantibus, cumprimis de ritibus & caerimoniis, quibus cultus Dei externus peragi ſolet, praecipiunt. Licet enim vero ſpeciatim, qui de ritibus & caerimoniis agunt, hoc nomine veniant; interdum tamen eodem ſimul & ipſi canones eccleſiaſtici, eorumque collectiones (in quibus tamen itidem ſubinde multa de ritibus & caerimoniis continentur) adeoque quae ad eccleſiae regimen & diſciplinam pertinent, comprehenduntur; quo pacto & *agenda*, vt vocari ſolent, ſeu *ordinationes eccleſiaſticae*, in quibus non tantum de ritibus, ſed aliis quoque rebus ad eccleſiae regimen ſpectantibus, exponitur,

&

& de quibus iam ſupra dictum, haud vltimum hic ſibi vindicant locum. Eos vero etiam libros, qui tantum de ritibus ac caerimoniis agunt, in cenſum venire, cum de iurisprudentia eccleſiaſtica ſermo eſt, vel inde patet, quod rituum ac caerimoniarum conſtitutio ad externum eccleſiae regimen, ſeu ius circa ſacra referendum ſit; quod ſummis imperantibus proprium eſſe, manifeſtum eſt; licet negari nequeat, olim eiusmodi libros a priuatae ſortis hominibus ſubinde compoſitos, receptos tamen in eccleſia, ſi forte ſingularis quaedam illorum eſſet auctoritas. Si quis autem adhuc ambigat, an de ritibus ac caerimoniis eccleſiaſticis, deque libris, qui de iis exponunt, ſollicita ſit iurisprudentia eccleſiaſtica; is IVST. HENN. BOEHMERI adeat *diſſertationem praeliminarem de iure liturgiarum eccleſiaſtico*, praemiſſam eiusdem *tomo tertio iuris eccleſiaſtici proteſtantium &c.*

Sunt vero & aliae cauſſae, ob quas librorum eiusmodi eccleſiaſticorum notitia theologiae cultoribus commendanda venit. Fontem enim non tantum omnis antiquitatis eccleſiaſticae longe vberrimum nobis ſuppeditant, ſed, quod maioris adhuc momenti eſt, mentem ſententiamque veteris eccleſiae de grauiſſimis doctrinae ſacrae capitibus, de quibus tam vehementer hodie diſputatur, luculenter pandunt. Facile namque hactenus conceſſerim, quod EVSEB. RENAVDOTIVS, de liturgiis, quae inter libros eccleſiaſticos hic maxime in cenſum veniunt, pronuntiat, eas *inter reliqua eccleſiaſtica monumenta maximam obtinere auctoritatem (quippe) quae totius quodammodo eccleſiae vocem & teſtimonium exhibent, quia vbique cognitae & probatae ſunt, & in illis non epiſcoporum modo, ſed plebis etiam ſuffragia continentur*; in *diſſert. de liturgiarum orientalium origine & auctoritate, cap. VII. tom. I. collection. liturgiar. oriental. p. 49. 50.* Nimirum, admitti hoc poteſt, ſi de liturgiis genuinis, & ab integris iam olim eccleſiis adprobatis, nec corruptis aut interpolatis, intelligatur. Ex eiusmodi autem liturgiis ſi demonſtretur, romanenſes a veteris eccleſiae doctrina ac ſententia diſceſſiſſe; proprio tum iugulantur gladio, argumentoque premuntur, quod vim magnam ponduſque grauiſſimum habet. Specimen huius rei dedit F. P. DE LA BARRE, in libello: *doctrina proteſtantium de libertate legendi ſcripturam ſacram; de cultu diuino in lingua vernacula; de inuocatione ſanctorum; deque ſacra euchariſtia, confirmata ex miſſali romano, & per conſiderationes ſuper vnoquoque capite*, inſcripto, galliceque edito Geneuae 1720. 8. Ex ipſo namque miſſali romano errores romanae eccleſiae in hiſce capitibus refutari poſſe, oſtendit; quamquam in doctrina de ſacra euchariſtia, ſuae, hoc eſt, reformatae eccleſiae ſententiae faueat, multa etiam, quae adhuc addi poſſint, aliis reliquerit. DAN. SEVER. SCVLTETVM, Hamburgenſem, ob varia ingenii monumenta haud ignotum, librum *de erroribus eccleſiae romanae, ex libris eorum eccleſiaſticis demonſtratis*, edere voluiſſe, memorat NIC. PETR. SIBBERN in *ſchediaſmate de libris Latinorum eccleſiaſticis, p. 15.* An vero is lucem adſpexerit? mihi non conſtat. Luculentiſſime, quantum momentum in dogmatibus theologicis liturgiae trahant, patuit in controuerſia iſta de *perpetuitate fidei* in doctrina de ſacra euchariſtia, inter IOAN. CLAVDIVM, & PETR. NICOLIVM orta, ab ANTONIO ARNALDO, aliisque continuata; omnem quippe hinc romanenſibus, illinc reformatis mouentibus lapidem, illis etiam ad artes varias ſeſe recipientibus, vt ex liturgiis, orientalium eccleſiarum cum ſua ſententia conſenſum demonſtrarent; noſtratibus rurſus in iisdem liturgiis ſuae doctrinae praeſidium quaerentibus. Legenda IO. GVIL.

IANI *dissertatio de liturgiis orientalibus, in doctrina de sacra eucharistia antiquae veritati euangelicae contra nouos pontificiorum & Caluino-reformatorum errores suffragantibus;* Wittebergae 1724. 4.

Ad rem ipsam vt accedamus, non defuerunt viri docti, qui de libris ecclesiasticis tum Graecorum, tum Latinorum commentati sunt. Et inter eos quidem, qui Graecorum libros ecclesiasticos recensuerunt, primum praecipuumque locum tenet LEO ALLATIVS, cuius *duae* exstant *de libris ecclesiasticis Graecorum dissertationes,* quarum vna ad GABR. NAVDAEVM, *diuinorum officiorum potiores vsitatioresque libri percensentur;* altera ad IO. AVBERTVM *triodium, pentecostarium & paracletice examinantur;* quas ad editionem Cramoisianam Parisiis 1644 *additis notis, supplemento & indice, atque elencho alphabetico melodorum graecorum,* recusas, *libro quinto bibliothecae* suae *graecae* subiecit IO. ALB. FABRICIVS. Cum vero, fatente ipsomet ALLATIO, ingens eiusmodi librorum apud Graecos sit multitudo; mirum non est, quod aliis viris doctis spicilegium aliquod instituere licuerit; cuiusmodi illud est, quod GVIL. CAVE exhibet in *dissertatione de libris & officiis ecclesiasticis Graecorum,* quae inter *tres* istas *dissertationes, historiae* eius *litterariae scriptorum ecclesiasticorum* adnexas, secunda est. Latinae ecclesiae librorum ecclesiasticorum notitiam suppeditare adgressus est NICOL. PETR. SIBBERN, in *schediasmate de libris Latinorum ecclesiasticis, in quo praecipui latinae ecclesiae veteris & modernae romanae libri liturgici ordine alphabetico enumerantur,* Wittebergae 1706. 8. In *praefatione* etiam libros quosdam ecclesiasticos Graecorum, a LEONE ALLATIO praetermissos, enumerat. Vtriusque denique ecclesiae, tum orientalis, tum occidentalis, libros ecclesiasticos recenset vir eruditissimus CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS, in *disquisitione de liturgiis, missalibus, agendis & libris ecclesiasticis, ecclesiae orientalis & occidentalis, veteris & modernae,* adiecta eiusdem *institutionibus historiae ecclesiasticae,* Tubingae 1721. 8. editis. Immo & *cap. III.* de *liturgiis, agendis, librisque protestantium,* verba facit. Hosce qui sequutus fuerit duces; haud difficulter notitiam eiusmodi librorum ecclesiasticorum minime contemnendam sibi comparare poterit. Nobis id solum relictum est, vt de praecipuis, maximeque obseruatu dignis, quaedam moneamus.

Quae sub apostolorum, virorumque apostolicorum, Petri, Iacobi, Matthaei, Marci, aliorumque nomine circumferuntur, liturgiae, nos non morabuntur; cum, eas perperam viris hisce sanctis tribui, rationibus adeo euidentibus euictum sit, vt doctissimi etiam romanensium id hodie fateantur. Legendi prae reliquis NICOL. LE NOVRRY, in *adparatu ad bibliothecam maximam patrum, tom. I. dissertat. II. p. 19. seqq.* NAT. ALEXANDER, *histor. ecclesiast. noui testam. saec. I. cap. XII. art. III. p. 39. seqq.* LVD. ELL. DV PIN, *nou. biblioth. scriptor. eccles. tom. I. p. 8. 9.* Eidem sententiae subscribit IO. BONA, cardinalis, nisi quod Iacobi liturgiam excipiat, quippe quam genuinam esse, contendit; *rerum liturgicar. lib. I. cap. VIII. p. 89. seqq.* Sed hanc quoque spuriam esse, nec Iacobi recte sibi vindicare nomen, tum alii, tum vero cumprimis NICOL. LE NOVRRY, *l. c.* luculenter demonstrarunt. Rationes, quibus euincitur, hasce liturgias istis auctoribus tribuendas non esse, in compendio legere licet apud ANDR. RIVETVM, in *critico sacro lib. I. cap. III.* cui iungendus ROB. COCVS, in *censura scriptor. quorumdam &c. p. 12.* Ex nostratibus cumprimis consulendus THOMAS ITTIGIVS, in *dissertat. de pseudepigraphis Christi, Mariae, & apostolorum cap. XIII. p. 222.*

p. 222. seqq. & in *selectis capitibus histor. eccles. saeculi I. cap. I. §. V. IX. XI. XV.* Multo minus adhuc pro genuina habenda *liturgia seruatoris nostri*, quam aethiopica lingua scriptam IOAN. MICH. WANSLEBIVS, ordinis Dominicani monachus, in Europam attulit, & ad calcem *opusculorum aethiopicorum* IOBI LVDOLPHI, Londini 1661 impressorum, ipso inconsulto adiunxit, multis insuper vitiis in latina versione contaminatam, vt ipse LVDOLPHVS conqueritur; *commentar. ad histor. aethiopic. p. 341.* vbi eamdem aethiopice & latine emendatius recusam, exhibet; qui & *p. 346.* docet, eam domini nostri dici, non quod ipse fuerit auctor, sed quod speciatim in ipsius honorem fuerit destinata, eademque ratione intelligendum, quando aliae liturgiae apostolis, aut viris apostolicis tribuuntur. Idem de hacce liturgia etiam obseruauit IO. ALB. FABRICIVS, in *cod. apocrypho noui testam. part. I. p. 314.* qui & *part. III.* ipsam liturgiam Iacobi, graece & latine, itemque e syriaco ab EVSEB. RENAVDOTIO versam; Petri, graece & latine, alteramque versam e syriaco, & tertiam; Ioannis e syriaco versam; Matthaei, qua aethiopes vtuntur; Marci graece & latine, itemque aliam versam e syriaco; duodecim denique apostolorum, itidem e syriaco versam, recudi curauit. Cum vero, si concedatur, liturgias istas, de quibus loquimur, auctoribus, quorum ostentant nomina, tribui non posse, praesidium, quod inde romanenses petunt, corruat; EVSEB. RENAVDOTIVS, vir eruditus, sed impotentis animi, & ambitionis oestro percitus, & tantum non lymphatus, alia ratione caussae illorum consulere voluit. Fatetur, ad argumenta, quibus ANDR. RIVETVS, GVIL. CAVE, aliique protestantium liturgias istas impugnauerant, a suae ecclesiae hominibus nihil solidi responsum esse. *Sed,* inquit, *vt verum fateamur, iustam triumphi materiam ecclesiae aduersariis homines nostri praebuerunt, cum bonam caussam rationibus & auctoritatibus parum idoneis defendere adgressi sunt. Plerique enim, etiam quos aetas illa ferebat doctissimos, ita sunt in caussa versati, vt ex decretalibus epistolis primorum pontificum, ex Dionysii libris, & aliis non minus contemnendis, Iacobi liturgiam confirmare conarentur; voces ὁμοούσιος & θεοτόκος contenderent ante Nicaena tempora fuisse vsurpatas; & quid non hoc in genere peccauit Allatius? Ecclesiam ita propugnare, prodere est.* Rectiora itaque solidioraque traditurus, largitur, liturgiam, quae Iacobo tribuitur, ab eo non confectam, sed nomen eius ideo praeferre, quod in ecclesia Hierosolymitana, ab apostolo isto fundata, iam ab antiquissimis temporibus recepta esset. *Iacobi,* inquit, *titulum accepit Hierosolymitana liturgia, quod in ea ecclesia ab apostolo fundata celebraretur.* Sic & eam, quae Marci esse creditur, Alexandrinam esse contendit, *quae a Coptis conseruata fuerit, & a Marco illius ecclesiae fundatore titulum nacta apud Graecos, quem apud Coptitas non habeat, cum Cyrillo tribuatur.* Petri vero liturgiam prorsus reiicit, vtpote nec antiquorum auctoritate, nec vsu ecclesiarum confirmatam; ex codice etiam, de cuius antiquitate non constet, descriptam. *Est igitur,* inquit, *opus Graeci alicuius, qui, quod multi orientales fecerunt, vt se sinceros & perfectos catholicos demonstrarent, liturgicos codices scripserunt, in quibus veteres suas formas sacramentorum romanis accommodauere, temere prorsus & imperite; cum ecclesia romana antiquitus & etiam nunc, orientalibus suos ritus relinquat.* Haec RENAVDOTIVS in *dissertat. de liturgiar. orientalium origine & auctoritate, tomo I. collectionis liturgiar. oriental.* praemissa, *cap. IV. p. 24. seqq.* Quae si vel maxime ita comparata essent; nullam tamen ideo caussam habet, RIVETO, aut aliis prote-

ſtantium, tantopere inſultandi. Eſto, fuerint liturgiae iſtae iam olim in eccleſiis iſtis receptae; ſint propter antiquitatem venerandae; ſufficit nobis, quod ab ipſis apoſtolis, aut viris apoſtolicis non fuerint profectae. Hoc ipſo enim maximam profecto dignitatis & auctoritatis ſuae partem amittunt. Poſſent & alia adhuc moneri, quae deinceps adferemus.

Ad BASILII potius atque CHRYSOSTOMI liturgias progredimur, quarum apud Graecos vſus receptus, maximaque ſemper fuit auctoritas. *Apud Graecos*, inquit LEO ALLATIVS, *primus omnium Baſilius, quod hiſtoriis traditum ſit, proliziorem Iacobi miſſam breuioribus finibus concluſit, quam poſtmodum licet decurtatam, Chryſoſtomus nimis prolixam exiſtimans, obtruncatis, quae ſibi videbantur, breuiorem, ad commodiorem populi vſum effecit. Neque vllus vmquam apud Graecos dubitauit, Baſilium & Chryſoſtomum, miſſas, quae nunc in orientali eccleſia celebrantur, conſcripſiſſe.* Id cum PROCLI, vel quisquis auctor eſt tractatus, qui ſub eius nomine circumfertur, aliorumque teſtimoniis comprobaſſet, ita pergit: *Et eas, quae nunc, tum in dicto libro, tum in euchologio, tum alibi ſub tantorum ſanctorum nomine digeruntur miſſae, eorum eſſe, nullus, quod ipſe ſciam, dubitauit, praeter vnum Caſaubonum, exercitat. 14. num. 8. in Baronium &c. de libris eccleſiaſticis Graecorum diſſertat. I. p. 12. 13.* Dubitarunt tamen, praeter CASAVBONVM, & alii, iique doctiſſimi viri; immo has liturgias BASILII & CHRYSOSTOMI, etſi ſub illorum nominibus circumferantur, eſſe, negarunt. Alii, licet non inficientur, BASILIVM liturgiam concinnaſſe; eas tamen, quae ſub nomine eius hodie exſtant, ſcilicet tum graecam illam, tum eam, quam ex ſyriaco transtulit, edidítque ANDR. MASIVS, tum denique, quam ex arabico vertit VICT. SCIALAGH, Maronita, ex monte Libano, adeo corruptas & interpolatas eſſe, fatentur, vt quidnam in iis BASILIO tribuendum ſit, certo cognoſcere nequeamus. Ita ex ipſis romanenſibus LVD. ELL. DV PIN, in *bibliotheca ſcriptor. eccleſiaſt. tom. II. p. 182.* Idque fuſius confirmat CASIM. OVDINVS, in *commentar. de ſcriptor. eccleſiaſt. tom. I. ſaec. IV. p. 575. ſeqq.* Idem de CHRYSOSTOMI liturgia cenſendum, de qua idem OVDINVS legendus *l. c. p. 722.* De eadem IO. HALESII, theologi anglicani quondam longe celeberrimi, [illegible], certe partem eius ex laceris illius ſchedis collectam, at lectu dignam, *hiſtoriae* ſuae *litterar. ſcriptor. eccleſiaſticor.* inſeruit GVIL. CAVE, *parte II. p. 58.* De hacce HALESII [illegible] legendus etiam IO. LAVRENT. MOSHEMIVS in *vita Haleſii*, quam epiſtolis eius, a ſe editis, praemiſit, *p. 142.* EVSEB. RENAVDOTIVS, non neceſſe eſſe, exiſtimat, vt de auctoribus iſtarum liturgiarum diſceptemus; cum ſufficiat, quod illa, quae BASILIO & CHRYSOSTOMO vulgo adſcribitur, in eccleſia Conſtantinopolitana fuerit recepta. *Inter eos*, inquit, *qui prudentius & adcuratius de illis iudicarunt, cardinalis Perronius fuit, dum coniectando adſequutus eſt, eam (liturgiam) quae Iacobi dicitur, fuiſſe Hieroſolymitanae eccleſiae propriam; quae Marci, Alexandrinae; Baſilii & Chryſoſtomi eccleſiarum patriarchatus Conſtantinopolitani. Ea ratione fraudis omnis ſuſpicio prorſus euaneſcit, & fruſtra ſunt impugnatorum eccleſiaſticae diſciplinae, calumnioſae diuinationes, nec illis incommodis laborat haec ſententia, quae in aliis maxima ſunt. Ita non erit litigandum, quis huius vel illius liturgiae auctor fuerit, a quo litteris conſignata ſit; an ea, quae ſaeculis auctorum, quibus adſcribuntur, conueniant, repraeſentet; an mutationes aliquot paſſa ſit. Conſtet modo, talem liturgiam continere formam euchariſtiae con-*

consecrandae, quae a multis saeculis vsurpata in insignibus ecclesiis fuerit; salua est eius dignitas & auctoritas. Vsus enim illarum ecclesiarum, qui hucusque viget, vt certus est, adeo vt ne probabilibus quidem coniecturis vocari in controuersiam possit, ita est antiquissimus &c. de *liturgiar. oriental. origine & auctoritate, cap. V. p. 31. 32.* Ita quidem vir ille doctus vnico veluti saltu se omnes superaturum existimauit difficultates. Verum, cum fieri queat, vt formulae, ab integris ecclesiis receptae, successu temporis mutationem quamdam subeant; valde dubito, an hac ratione multum ad rei summam sit profecturus. Editiones liturgiarum BASILII & CHRYSOSTOMI recenset IO. ALB. FABRICIVS, in *notis* ad LEON. ALLATII *dissertat. I. p. 10.*

De reliquis Graecorum, vt GREGORII theologi, & CYRILLI Alexandrini, aliorumque, itemque de orientalium, prout a Graecis distinguuntur, liturgiis, copiose & erudite disserit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, *dissertat. citat. cap. I. §. III. & IV. p. 9. seqq.* vt nihil temere, quod addi queat, inueniatur. De orientalibus quoque liturgiis idem recte pronuntiat, eas, quae aliquid auctoritatis habent, a Graecis vel translatas esse, vel lucem accipere, a quibus insuper haud raro abeant, cum mirum in modum sint interpolatae. Cum autem nostra aetate EVS. RENAVDOTIVS ob orientalium liturgiarum collectionem magnam consequutus sit celebritatem, simulque omnes, qui in hocce genere aliquid conati sunt, magno supercilio contemnat; operae me facturum pretium, puto, si paullo adcuratius, quid praestiterit, considerauero. Duobus scilicet tomis *liturgiarum* eius *orientalium collectio* constat, Parisiis 1716. 4. editis. In priori post praefationem & dissertationes tres, *de liturgiarum orientalium origine & auctoritate; de Coptitarum Alexandrinorum liturgiis; & de lingua Coptica*, sequentes conspiciuntur liturgiae: *I) Coptitarum ex Coptico conuersae*, scilicet *liturgia sancti Basilii, liturgia sancti Gregorii, liturgia sancti Cyrilli; orationes* denique *& benedictiones ad consecrationem omnium altaris instrumentorum; II) liturgiae graecae Alexandrinae*, scilicet *sancti Basilii Alexandrina, ex codice graeco-arabico; sancti patris Gregorii;* & denique *diuina liturgia, seu missa sancti apostoli & euangelistae Marci, discipuli sancti Petri; III) ritus ordinationis Alexandrini Iacobitarum patriarchae; IV) liturgia communis, siue canon viuersalis Aethiopum;* ne quid nunc de praefationibus, hisce liturgiis praemissis, deque notis & obseruationibus, quibus eas illustrauit, dicam. In posteriori tomo post dissertationem, *de syriacis Melchitarum & Iacobitarum liturgiis*, comparent: *I) ordo communis liturgiae secundum ritum Syrorum Iacobitarum; alius ordo generalis liturgiae; liturgia sancti Iacobi apostoli fratris domini; liturgia minor sancti Iacobi fratris domini ordinata per Gregorium catholicum orientis, inter montes Armeniae magnae anno Graecorum 1903, Iesu Christi 1591; liturgia sancti Xysti papae romani; liturgia sancti Petri, principis apostolorum; liturgia Petri secunda; liturgia sancti Ioannis euangelistae; liturgia duodecim apostolorum sanctorum, quam ordinauit Lucas euangelista, magni Pauli discipulus; liturgia Marci, praedicatoris & euangelistae; liturgia sancti Clementis Romani; liturgia sancti Dionysii, Athenarum episcopi; liturgia sancti Ignatii; liturgia sancti Iulii papae romani; liturgia sancti Eustathii, patriarchae Antiocheni; liturgia sancti Ioannis Chrysostomi; liturgia sancti Ioannis, quae in missali chaldaico Chrysostomo tribuitur; liturgia sancti Marutae catholici siue metropolitae Tagritensis; liturgia sancti Cyrilli; liturgia Dioscori patriarchae Alexandrini; liturgia Philoxeni, episcopi Mabu-*

gen-

gensis, seu Hieropolitani; liturgia Philoxeni Hieropolitani secunda; liturgia Seueri Antiocheni, quae in aliis codicibus Timothei Alexandrini dicitur; liturgia Iacobi, cognomento Bordayaei, seu, vt Graeci pronuntiant, Baradati; liturgia Matthaei pastoris; liturgia sancti Iacobi, episcopi Botnanensis & Serugensis Syrorum doctoris, qui Tabelita etiam vocatur; liturgia beati Iacobi interpretis episcopi Edesseni; liturgia Thomae Heracleensis; liturgia Mosis bar-Cepha; liturgia Philoxeni episcopi Bagdadensis; liturgia doctorum sanctorum a Ioanne magno patriarcha ordinata; liturgia Ioannis Basorensis; liturgia Michaelis patriarchae Antiocheni; liturgia Dionysii episcopi Amid, qui & Barsalibi; liturgia Gregorii catholici orientis, qui Abulfaragius & bar-Hebri dictus est; liturgia sancti Ioannis patriarchae, qui scriba & acoemetus dictus est; liturgia sancti Dioscori episcopi insulae Cardou, siue Gordyaeorum; liturgia Ioannis patriarchae Antiocheni, qui prius vocatus est Ioannes filius Maadni; liturgia Ignatii, patriarchae Antiocheni, qui etiam dictus est Ioseph filius Vahib; liturgia Basilii, ex versione Andreae Masii: II) post dissertationem *de Nestorianorum liturgiis* sequuntur ipsae liturgiae Nestorianorum; nimirum, *liturgia apostolorum sanctorum, seu ordo sacramentorum; liturgia beatorum apostolorum, composita a sancto Adaeo, & sancto Mari orientalium doctoribus; liturgia Theodori interpretis; liturgia Nestorii, quae celebratur quinquies in anno, scilicet in epiphania, in vigilia sancti Ioannis baptistae, in vigilia doctorum graecorum, feria quarta hebdomadae supplicationis Niniues, & in paschate.* Omnibus hisce liturgiis more suo notas subiecit. Nos autem paullo fusius ista enarrare voluimus, inde vt intelligeretur, quae in hacce collectione continentur, liturgias aut spurias esse, ac suppositias, vt omnes istae sunt, quae apostolorum virorumque apostolicorum nomina ostentant, aut recentiores, aut obscurorum denique hominum, quorum in eiusmodi rebus nulla est auctoritas. Praeterea cum versiones solum istarum liturgiarum, graecis quibusdam exceptis, dederit RENAVDOTIVS; incertum dubiumque est, an earum vbique recte expresserit sensum; immo an non interdum data opera corruperit. Fidem enim & candorem in eo iure desiderari posse, vel ex eo viri docti colligunt, quod vnice illi constitutum fuerit, consensum ecclesiarum orientalium cum romana, tum in aliis, tum maxime in doctrina de sacra eucharistia, ostendere. Mirum itaque non est, quod orientalibus christianis longe alia tribuat dogmata, quam quae reuera habent; quod & obseruauit, exemplisque demonstrauit, vir longe eruditissimus MATVRIN. VEYSSIERIVS LA CROZE, cui hoc nomine passim vapulat, in *historia christianismi Indorum*, gallice scripta, editaque Hagae Comitum 1724. 8. Atque hic quidem cum inter alia obseruasset, christianos orientales, sub Nestorianorum nomine notos, & ab aliis ecclesiis post saeculum quintum separatos, patriarchae, cui cum pontifice romano nihil plane commercii est, subiectos, non alia quam protestantes, admittere sacramenta, transsubstantiationem & praesentiam realem (vti viro doctissimo videtur) diserte negare, cultum imaginum abominari, ignorare purgatorium, omnesque fere traditiones ecclesiae romanae, quas protestantes reiiciunt; atque haec omnia ex actis synodi Diamperensis, libris eorum ecclesiasticis, testimoniisque historicorum fide dignis, euidentissima esse, ac extra omnem dubitationem posita; cum, inquam, haec obseruasset, argumentum solidissimum contra antiquitatem istorum dogmatum inde depromi posse, adfirmat; porroque concludit, *audaciam esse mentisque ad veritatem dissimulandam obfirmationem, quae excusationem non admittat, (vne hardiesse & vne preuention inexcusable)* quod

quod RENAVDOTIVS nihilosecius sibi aliisque persuadere velit, Nestorianos eamdem cum romana ecclesia de eucharistia fouere sententiam; *l. c. lib. IV. p. 341.* Sed de libris liturgicis Graecorum, orientaliumque haec sufficiant. De voce *liturgia* hoc solum addere liceat, ea plerumque ritus, qui in sacrae coenae administratione adhiberi solent, denotari, & ita quoque eam accipiendam, cum de liturgiis Graecorum, orientaliumque hucusque loquuti sumus; quo sensu & IO. BONAM cardinalem, *rerum liturgicarum libros duos* conscripsisse, constat. Interdum vero & generatim pro quibusuis ritibus ecclesiasticis, aut libris, in quibus eiusmodi ritus describuntur, sumitur; quam significationem sequutus est IO. FRIDERICI, in *liturgia veteri & noua, siue collatione rituum liturgicorum ecclesiae christianae priscae & hodiernae*, Ienae 1704. 4. excusa. Inter reliquos libros ecclesiasticos Graecorum cumprimis obseruatu memoratuque digna sunt διπτυχα, siue tabulae, quibus episcoporum, & aliorum, sanctitate & meritis in ecclesiam illustrium, nomina consignabantur; sed auctores, qui de iis egerunt, iam indicauit IO. ALB. FABRICIVS, in *indice*, LEONIS ALLATII *dissertationibus de libris ecclesiasticis Graecorum* subiecto *pag. 243.* quibus nonnullos addidit CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, *l. c. cap. I. §. IV. p. 22.*

Inter latinae ecclesiae libros ecclesiasticos eminet *ordo romanus*, saeculo octauo, vt videtur, scriptus, indeque dictus, quod ordinem sacrorum in romana ecclesia vsitatum copiose pertractet. Auctor incertus est, etsi, a clerico romanae ecclesiae non infimae notae eum conditum, a vero non abhorreat. Exstat inter *scriptores de diuinis officiis*, a MELCH. HITTORPIO Parisiis 1610 euulgatos; itemque in *bibliothecis patrum* passim, subinde quoque ab aliis, editus. Non minus tamen obseruandus *liber sacramentorum* GREGORII I, siue magni, pontificis romani, tum inter alia liturgica, tum & seorsim cum notis eruditissimis HVG. MENARDI, Parisiis an. 1642. 4. euulgatus, & cum iisdem notis *operum* eius, quae studio & labore monachorum ordinis sancti Benedicti Parisiis 1705 prodierunt, *tomo tertio* insertus. Rectius eum *librum sacramentorum*, quam *sacramentarium*, vt vulgo fieri solet, vocari, HVGO MENARDVS, *nota II. p. 274.* docet, additque: *aptissime autem hoc opus liber sacramentorum dicitur, quia in eo officia missarum liturgica, recte disposita continentur; quae sancti patres olim sacramenta adpellarunt.* Quod si ita se habet, vti lubentissime concedo; quaeri porro posset, cur itaque in multitudinis numero, *sacramentorum liber* dicatur? Respondent editores operum GREGORII monachi Benedictini: *Solum eucharistiae sacramentum plurali numero in singulis fere missis designatur, tum propter duplicem panis & vini materiam, tum propter corpus & sanginem Christi, quae continet.* Ergo sub vtraque specie olim sacra eucharistia administrata fuit. Recte enim inde colligitur, rationem huius sacramenti sibi non constare, nisi panis & vinum, corpus & sanguis Christi adsint; siquidem eam ob caussam multitudinis de eo vsurpatur numerus. Aliunde equidem satis constat, in veteri ecclesia sub vtraque specie eucharistiam semper administratam fuisse. Hocce tamen non negligendum putaui veritatis testimonium. Ceterum cum initio missa Gregoriana tantum in romana ecclesia recepta esset; deinceps tamen pontifices operam dederunt, vt alibi quoque reciperetur; cum illorum interesset, vt omnes ecclesiae ad ritus romanos se componerent. Sequuntur hinc, qui medio aeuo de *officiis ecclesiasticis* scripserunt, vt circa initium saeculi septimi ISIDORVS, Hispalensis episcopus; BEDA cognomine *venerabilis* ineunte saeculo octauo; & eodem saeculo ad finem vergente ALB. ALCVINVS, Anglus,

BEDAE *venerabilis* discipulus; saeculi noni anno trigesimo AMAL. FORTVNATVS, episcopus Treuirensis, qui *libros IV de officiis ecclesiasticis* Ludouico pio imperatori inscriptos emisit; quemadmodum & circa medium eiusdem saeculi WALAFRIDVS, a vitio oculorum STRABO seu STRABVS, dictus, Augiae abbas, *de officiis diuinis, siue de exordiis & incrementis rerum ecclesiasticarum* librum composuit; saeculo porro duodecimo RVPERTVS, Tuitiensis abbas, *libros XII de diuinis officiis per anni curriculum*, CVNONI episcopo Ratisponensi dedicatos, condidit; in quo scribendi genere non diu eum antecessit auctor *micrologi de ecclesiasticis obseruationibus seu de missa rite celebranda*, quem nonnulli ideo *Micrologum* vocant; quo sub nomine quis latitet, non constat. Atque hi praecipui sunt, qui de *officiis diuinis* commentati sunt; quae quidem scripta itidem inter libros ecclesiasticos referri solent. De reliquis conferendus NIC. PETR. SIBBERN, in *schediasmate citato p. 110. seqq.*

Missalium, seu liturgiarum, hoc est librorum, in quibus ratio celebrandi sacram eucharistiam describitur, haud exiguus in ecclesia latina est numerus, nec minor varietas. Hanc tamen ita explicare, aut excusare adnititur IO. MABILLONIVS, vt contendat, quaedam omnibus liturgiis communia esse, vt lectiones sacrarum scripturarum initio liturgiae, psalmorum, aliorumque canticorum recitationem; oblationem panis & vini aqua misti; consecrationem vtriusque verbis Christi domini cum benedictione ac signo crucis a sacerdote facto; orationem dominicam & sacram communionem cum gratiarum actione; at designationem certarum ex scriptura lectionum; psalmorum, aliarumque precum numerum & definitionem, ministrorum ritus praeter eos, qui sunt ex institutione diuina, haec vero omnia pro locis ac temporibus varia exstitisse; *de liturgia gallicana lib. I. cap. II. p. 5.* Idem porro docet, in occidente, seu apud Latinos, quatuor minimum solemnes liturgias, easque inter sese diuersas, celebrari, *romanam, Ambrosianam* seu *Mediolanensem, gallicanam*, & *hispanicam*, quam sequuti sint apud Hispanos christiani Arabibus permisti, ob id *Mozarabum* adpellatam; quibus adhuc addi possit *africana* & *hibernica*. Romanae vlterius triplicem velut ordinem, siue statum considerari posse, obseruat; vnum primigenium, ab ecclesiae nascentis exordio ad Gelasium vsque receptum; alterum Gelasianum, qui Gelasium papam, eius nominis primum, auctorem seu amplificatorem habeat; tertium Gregorianum, a Gregorio magno dictum, qui Gelasianum ordinem correxerit; *l. c. p. 6.* Haec ideo ex MABILLONIO commemorare placuit, quoniam praecipua missalia ecclesiae latinae ita ordine satis concinno omnium animis offeruntur. At nonnulla ex iis pauca quaedam obseruabimus. A romanis vt incipiamus, qualis primigenius ille ordo fuerit, non constare, ipsemet MABILLONIVS fatetur. Gelasianum diu desideratum fuisse, ait, donec tandem a IOS. MARIA TOMMASI e tenebris erueretur. Sed eam, quam TOMMASI edidit, missam, Gelasiana longe recentiorem esse, ostendit IAC. BASNAGE, *dans l'histoire de l'Eglise tom. II. lib. XVI.* idemque, sed ob rationem BASNAGIO non memoratam, videtur CHRISTOPH. MATTH. PFAFFIO, in *dissertat. cit. cap. II. §. IV. p. 30.* De missa Gregoriana antea iam diximus, cum de *libro sacramentorum* GREGORII magni verba faceremus. De missa Ambrosiana, itemque hispanica siue Mozarabum, legendus IO. BONA, cardinalis, *rerum liturgic. lib. I. cap. XI. & XII. p. 118. seqq.* Africanae liturgiae hinc inde solum reliquiae quaedam apud patres maxime africanos inueniuntur, praesertim apud TERTVLLIANVM, in cuius *apologetici capite XXXIX.* missam, qualis tunc in Africa agebatur,

tur, describi, idem BONA cardinalis pronunriat, *l.c. lib.I. cap.III. p. 35.* Superest itaque solum gallicana, de qua, quin quaedam moneam, intermittere nequeo. Id in confesso est, ecclesiam gallicanam proprios suos initio in missae celebratione habuisse ritus, donec tempore Caroli magni *ordo romanus* introduceretur, siue *id effecerint romani pontifices*, inquit IO. MABILLONIVS, *qui alias omnes ecclesias ad vnum cum romana concentum, quantum in eis fuit, adducere curarunt, siue ad eos demerendos id voluerit Carolus; de missa gallicana lib. I. cap. III. p. 17.* Longe autem verosimilius, instinctu romanorum pontificum hoc factum, qui omni conatu hoc agebant, vt, romanae ecclesiae ritus aliis obtrudendo, ad imperium istud, quod moliebantur, vniuersale, viam sibi munirent. Missam vero istam antiquam, in Gallia receptam, priusquam *ordo romanus* ibi introduceretur, in codice quodam manuscripto sibi inuenisse visus est MATTH. FLACIVS illyricus, qui & eamdem an. 1557 Argentinae edidit, sequenti ratione inscriptam: *missa latina, quae olim ante romanam circa septingentesimum domini annum in vsu fuit; bona fide ex vetusto authenticoque codice descripta; item quaedam de vetustatibus missae scitu valde digna; adiuncta est Beati Rhenani praefatio in missam Chrysostomi a Leone Tusco anno domini 1670 versam.* In dedicatione ad OTTONEM HENRICVM, electorem Palatinum, FLACIVS ostendit, condisci ex hacce missa posse, placita quaedam atque ritus deinceps in ecclesia romana inualuisse, qui eo tempore nondum fuerint recepti. Quaenam ea sint, quae ex hacce missa contra romanenses colligi posse, putauit, summatim indicat BVRC. GOTTH. STRVVIVS, *bibliothec. antiqu.* ad *annum 1706. pag. 273. seqq.* Id vero cum intelligerent romanenses; ad missam hancce remouendam, oculisque hominum subducendam, omnia conuerterunt consilia, adeo vt Philippus secundus, Hispaniarum rex, instinctu ducis Albani, eius lectionem interdiceret; Sixtus vero V pontifex eam in classem librorum prohibitorum referret. Ita IO. MABILLONIVS, qui porro addit, Lutheranos aperte tandem, missam illyricianam catholicis suffragari, sibique aduersari, intelligentes, illam supprimere modis omnibus studuisse; catholicos contra ex hac palinodia proficientes, ipsammet adcuratius legisse, laudasse, comprobasse, & ad adserenda eucharistiae, confessionis, & suffragiorum pro mortuis dogmata adhibuisse; inprimis quidem GVIL. PEYRATVM (DV PEYRAT) in *libro secundo de historia capellae regum Franciae cap. XIII.* & qui eum sequutus sit CAROL. COINTIVM, in *annalibus ecclesiasticis Francorum* ad *annum 601*, vbi missam illyricianam a Lutheranis suppressam recudi curauerit; de *missa gallicana lib. I. cap. III. §. V. p. 18.* Eadem de fatis missae huius Flacianae nobis narrant IO. BONA cardinalis, *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. II. pag. 142. seqq.* qui & operi suo eamdem subiecit; itemque PAVLVS COLOMESIVS, in *bibliotheca selecta, pag. 32. seqq.* vel ex editione IO. ALB. FABRICII, inter opera eius *pag. 398. seqq.* Hi omnes vero caeco impetu sequuntur GVIL. PEYRATVM, qui primus eiusmodi quid de Lutheranis, quod missam istam supprimere studuerint, adseruit; in *historia capellae regum Franciae lib. II. c. XIII.* Sed infirmo lubricoque fundamento istam PEYRATI narrationem niti, fuse & adcurate ostendit PETR. BAELIVS, in *diction. histor. crit. voc. Illyricus p. 1637. seqq.* Nimirum suppressam a Lutheranis hanc missam, PEYRATVS inde colligit, quoniam admodum rara sit; atque hoc rursus inde probat, quod nec IAC. PAMELIVS, nec GEORG. CASSANDER, in libris suis liturgicis, missae Flacianae vllam faciant mentionem. Verum, etsi CASSANDER

nullam eius mentionem facit, inde tamen non sequitur, illam ei plane ignotam fuisse. Notam enim omnino fuisse, contra IO. BONAM cardinalem, qui a PEYRATO haud dubie seductus, idem adseruerat, probat PAVL. COLOMESIVS, *l. c.* Sed alio adhuc argumento, quam quo COLOMESIVS vsus erat, idem euincit PETR. BAELIVS *l. c.* Omni etiam robore haec concludendi destituitur ratio: liber aliquis rarus est, ergo est suppressus. Sunt & alia FLACII scripta satis rara, quae tamen suppressa esse, nemo dixerit. Accedit, quod si cuncta recte expendamus, Lutherani nullam adeo praegnantem habuerint caussam, missam hancce supprimendi. Quae enim FLACIVS ex ea deduxerat, deduci omnino possunt. Nec ideo FLACIVS negauit, aut nostri negant, occurrere in ea quaedam, quae erroribus romanae ecclesiae fauere videntur. Namque & iam ea aetate, qua missam hancce conditam credidit FLACIVS, variis iisque haud leuibus erroribus ecclesiam contaminatam fuisse, nemo est, qui ignoret; licet plures deinde grauioresque accesserint. Cum etiam hocce missae istius praesidio caussa nostra facile careat; perinde nobis esse potest, quid tandem de ea statuatur. GVILIELMVS equidem PEYRATVS & CAROL. COINTIVS, FLACIO in eo suffragati sunt, quod haecce missa omnino vetus illa gallicana sit, quae ante romanam receptam ibi obtinuerit; sed vtrumque refellit IO. BONA cardinalis, & cum HVGONE MENARDO, non tantum duobus aut tribus saeculis posteriorem, sed ipsam missam romanam esse, diuersis orationibus interpolatam, contendit; *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. III. p. 145.* IO. autem MABILLONIVS, missam hancce particularem fuisse, arbitratur, ad vsum monasterii sancti Petri Hornbacensis in dioecesi Metensi, concinnatam; *de liturgia gallicana, lib. I. cap. III. §. IV. p. 17.* Quae omnia meris innituntur coniecturis. Ceterum cum isti, qui missam Flacianam pro veteri gallicana agnoscere noluerunt, aliam quaererent, quae olim in Gallia recepta fuisset; IO. BONA cardinalis, gallicani ritus vestigia in antiquis scriptoribus inuestigando, coniecturas & exempla veteris missae gallicanae protulit; *rerum liturgic. lib. I. cap. XII. §. V. p. 150. seqq.* Duo autem missalia, quae BONA cardinalis laudauerat, & ex quibus specimina quaedam attulerat, integra deinceps addito tertio edidit IOSEPHVS MARIA TOMMASI, Romae 1680, eaque ad veterem gallicanum ordinem pertinere, demonstrauit. Tandem & ipse IO. MABILLONIVS, opus illud non semel nobis iam laudatum, seu de *liturgia gallicana libros tres*, luci publicae exposuit, *in quibus veteris missae, quae ante annos mille apud Gallos in vsu erat, forma ritusque eruuntur ex antiquis monumentis, lectionario gallicano, hactenus inedito, & tribus missalibus Thomasianis, quae integra referuntur;* Parisiis 1685. 4. Sed recte de hisce omnibus mihi pronuntiasse videtur CHRIST. MATTH. PFAFFIVS, veterem liturgiam gallicanam, quae vbique obtinuerit, frustra quaeri; cum reuera nulla fuerit; siquidem diuersas singuli episcopi singulaque monasteria habuerint; & si vel maxime quaedam vbique recepta exstiterit, nullum eius exstare posse amplius exemplum; cum magnam multi in liturgiis interpolandis mutandisque sibi sumserint libertatem; *l. c. cap. III. §. V. pag. 33.* vbi & alia, quae hactenus dictis addi possunt, suppeditat. Praeter missalia Latini & alios libros ecclesiasticos habent, vt *breuiaria, antiphonaria, hymnaria*, ne quid de *litaniis, martyrologiis*, similibusque dicam; de quibus NIC. PETRI SIBBERN *schediasma* antea laudatum conferre iuuabit. De *agendis*, seu *ordinationibus ecclesiasticis*, in nostra ecclesia receptis, suo iam loco, quae maxime obseruatu digna sunt, commemorauimus.

